

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN (print) 2708-7530
DOI: 10.52058/2708-7530-2024-3(45)

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО",
СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА", СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА",
СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Миру нашій Україні

Випуск 3(45)
2024

Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління

Асоціація науковців України

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 3(45) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

Association of Scientists of Ukraine

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 3(45) 2024

Kiev – 2024

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45))

Наукові перспективи: журнал. 2024. № 3(45) 2024. С.1338

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 26.03.2024, № 10/3-24)

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 24436-14376P від 09.06.2020 р.

Журнал видається за підтримки Міжнародного економічного інституту (Есеніце, Чехія) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, Лауреат премії імені Івана Франка у галузі інформаційної діяльності, Лауреат Всеукраїнської премії «Інновація в освіті — 2018», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Янчук Артем Олександрович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Заступник керівника Апарату Верховної Ради України (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Дійсний член Академії будівництва України, професор кафедри архітектури і просторового планування Національного авіаційного університету (Київ, Україна). Заслужений будівельник України, Почесний працівник будівництва та архітектури, державний службовець 3 рангу (Київ, Україна);

Датій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних сил України, президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна);

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Держаного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Вашека Тетяна Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташіца в Пілі (м. Піла, Польща);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожджевiч Сильвiя — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаїя Бадрі Нодаровiч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олександрович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мидельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);
Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);
Мовмига Наталія Євгенівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна);
Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна) ;
Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);
Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія) ;
Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна) ;
Носирєв Олександр Олександрович — кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна) ;
Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;
Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна) ;
Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;
Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;
Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна);
П'янківська Людмила Володимирівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України (Київ, Україна);
Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна) ;
Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна) ;
Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;
Стовба Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);
Тимошенко Наталія Юріївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);
Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна) ;
Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) ;
Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) ;
Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна) ;
Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;
Шоповалова Алла Миколаївна - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна) ;
Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна) ;
Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління, 2024

© Асоціація науковців України, 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління»

Kurnosenko L.V. <i>THE PROCESS APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO CRISIS MANAGEMENT: POTENTIAL FOR INTEGRATION AND SYNERGY</i>	19
Opanashchuk P.V. <i>STRATEGIC PATHWAYS: ACHIEVING UNITY IN UKRAINE'S HUMANITARIAN SPACE WITH EUROPEAN UNION</i>	33
Zaslavskyi D.Yu. <i>THE IMPACT OF THE CRISIS ON THE MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE FIELD OF HEALTH CARE: AN OVERVIEW OF THE PROBLEM</i>	44
Акімов А.В. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ДЕОКУПАЦІЙНИХ ПЛАНІВ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ НА ЗВІЛЬНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ</i>	59
Алексеева К.А. <i>ПРОВАЙДЕРИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В НАПРЯМКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ</i>	71
Алексеева К.А. <i>ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В ПЕРІОД КРИЗ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ</i>	80
Андрієнко М.В., Гаман П.І., Овчаренко Б.О., Гордєєв П.М. <i>ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ</i>	91
Беднарський О.В. <i>СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ</i>	102

Біннатів О.Н. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ</i>	115
Бражко О.В., Чечель А.О., Верительник С.М. <i>КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В ГРОМАДІ</i>	127
Василенко Н.В., Халецький А.В., Шевчук О.О. <i>МОДЕЛІ МЕДІАЦІЇ: ПРАКТИКА ТА МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	140
Войтенко А.Б., Довженко В.А., Якобчук В.П. <i>СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОБУДОВА МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	151
Гаєвая О.В., Гаряєва Г.М., Лисенко І.В., Перевалова Л.В. <i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄС І В УКРАЇНІ ЩОДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ</i>	165
Глеваський В.І., Федорова О.Г., Шафран А.І. <i>ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО АГРОСЕКТОРУ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	180
Дуць І.А. <i>РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ: ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ</i>	193
Кацюба І.Р., Русин-Гриник Р.Р., Шевченко С.Г. <i>УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РИНКУ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ</i>	202
Криштанович М.Ф., Богоніс А.Р. <i>ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ</i>	214
Крусян Р.А. <i>ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ</i>	224
Кудрявський І.В. <i>СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАПОВНЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ</i>	236

Кузьмич А.В. <i>МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З САМОВРЯДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ У ПРОЦЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ</i>	250
Лапичак Н.І. <i>ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ</i>	260
Маркушин О.Г. <i>ПОБУДОВА «РОЗУМНИХ МІСТ» - НЕОБХІДНІСТЬ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ</i>	268
Монастирський Г.Л., Копестинський Т.Й. <i>АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В РЕГІОНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	277
Нагаєв В.М., Олійник Т.І., Гіржева О.М. <i>МОДЕЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖ- БОВЦІВ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ</i>	291
Олійник В.В. <i>ДЕРЖАВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА ІНШИХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ</i>	309
Орлова Н.С., Бищенко Г.М., Автомєєнко Є.М. <i>ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД</i>	321
Остапєць Ю.О., Панькович В.В. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ</i>	334
Панасенко Н.Л. <i>РОЛЬ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ В РОЗВИТКУ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ</i>	348
Самофалова Т.О. <i>СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, УПРАВЛІНСЬКИЙ ФЕНОМЕН: ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ</i>	362
Смирна К.В. <i>НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЄДИНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	377

Споришев К.О. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	390
Стеців І.С. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ У ЧАСТИНІ ЦІНОУТВОРЕННЯ	399
Ханас І.Ю., Русин-Гриник Р.Р. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	411
Хвалібота Р.І. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	421
Хребтій І.В. ПРОЦЕДУРА ДОБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ	429
Цогла І.В. МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ВЛАДИ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ	442
Чечель А.О., Тарасенко Д.Л. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПІДВИЩЕННЯ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	454
Шевченко Н.О. ВПРОВАДЖЕННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ЯК МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	466
Якубовський Я.С. АКТИВІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ В РОБОТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	477
Янишівський Т.Я. ПРОБЛЕМА СПРИЙНЯТТЯ ТЕРОРИЗМУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АНТИТЕРОРИСТИЧНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ	487

СЕРІЯ «Економіка»

Берданова О.В., Мироник Б.М. Заболотна О.С. <i>СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК</i>	497
Івасик О.П., Вільчинська Д.В., Горбовий О.В. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФІНАНСУВАННЯ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: РОЛЬ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ ТА КРИПТОВАЛЮТ</i>	510
Казакова О.О., Петик Л.О. <i>ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА КОНЦЕПЦІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ</i>	522
Кононова І.В. <i>КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ</i>	532
Кривобок К.В., Кінас І.О., Омаров Ельвін Шахін огли <i>РОЛЬ ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ</i>	545
Куруджи Ю.В., Чуприна О.О., Токарева В.І. <i>ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БІЗНЕС-ЕТИКИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ</i>	558
Ливдар М.В., Шевченко М.Г. <i>ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД</i>	570
Лихолат С.М., Шандала П.-А.І. <i>ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДІВ ОЦІНКИ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ</i>	584
Люта Д.А., Сидорук А.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ</i>	594
Мадрига Д.О. <i>ОРГАНІЗАЦІНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИКІВ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА КОНЦЕНТРОВАНИМИ КОРМАМИ</i>	604

- Мисів В.В., Грицюк М.Й., Матковський П.Є., Олійник Р.З., Луцак М.І., Олійник О.З.** 618
ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КООПЕРАЦІЇ
- Михайловина С.О., Поліщук О.М., Матрос О.М., Крочак О.І.** 628
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ
- Навроцький Я.Ф., Петров В.М., Ковальов С.М.** 642
ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ
- Нам'ясенко В.М.** 656
АНАЛІТИКА НАЯВНИХ СЦЕНАРІЇВ ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ТА ПРОГНОЗНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ ЗА НАЙБІЛЬШ ЙМОВІРНОГО СЦЕНАРІЮ
- Павленчик Н.Ф., Коркуна І.І., Мацюк С.П., Маркевич Ю.О.** 670
КОЕФІЦІЄНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
- Параниця Н.В., Параниця С.П., Тарашенко В.А.** 683
ОЦІНКА ВПЛИВУ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
- Попело О.В., Перепелюкова О.В.** 692
МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БРЕНДИНГУ АГРАРНИХ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ
- Радєв Д.В.** 704
ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ
- Семененко Ю.С.** 718
РОЛЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ КОМПАНІСІЮ
- Семенов В.Ф., Ройзін І.Г.** 732
МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ З УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТОМ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Созинова І.В., Ярмолюк О.Я., Соболєва А.В. 744
*СПЕЦИФІКА РОЛЕЙ УЧАСНИКІВ ПРОЄКТНОЇ КОМАНДИ ТА ЇХ ВНЕСОК
У РЕАЛІЗАЦІЮ ІНТЕРНЕТ-ПРОЄКТУ*

Урікова О.М., Мисько Ю.М., Бобрик А.В. 758
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ FINTECH

Хотєєва Н.В., Чиж Л.П. 772
*ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

СЕРІЯ «Право»

Бабкова Т.В., Романенко Л.М., Юнацький М.О. 790
*МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН
УКРАЇНИ*

Буряченко О.А. 800
*ОРГАНИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ ТА ЇХ ПОСАДОВІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ*

Волюков Т.А. 810
*ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ*

Калитенко І.О. 820
*ЗАБОРОНА ПРОТИПІХОТНИХ МІН: ІСТОРИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-
ПРАВОВІ АСПЕКТИ*

Кличков А.О. 833
ДЕЯКІ ПИТАННЯ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ЩОДО ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Колпаков В.К. 844
*ФЕНОМЕН, ФЕНОМЕНОЛОГІЯ І ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ МЕТОД В
ГАЛУЗЕВІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ*

Максіменцева Н.О. 857
*МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА СТАНДАРТИ В УПРАВЛІННІ ТА
РЕГУЛЮВАННІ УМОВ ПРАЦІ ПРАВОВОХОРОННИХ ОРГАНІВ*

Маліневський О.М. 872
*ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ
ПРАВАМИ У США*

Мельник О.В., Семотюк С.Д. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ	887
Мироненко В.П., Ракул О.В. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ПРАВА НА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ І ПЕРЕБУВАЮТЬ В СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ	897
Наливайко Л.Р. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	911
Остапенко О.І. ПРО ПРИРОДУ І ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ	920
Павловська Н.В. СИСТЕМА ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ	933
Петренко А.А. СИСТЕМА СУДОУСТРОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	944
Сербин Р.А., Корж-Ікаєва Т.Г. ПРОБЛЕМАТИКА МОБІНГУ У СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ	958
Скрекля Л.І. ЖОРСТОКІСТЬ ЯК ОЗНАКА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	967
Соколенко О.Л. МИТНИЙ КОНТРОЛЬ ТОВАРІВ ТА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ: ОНОВЛЕНИЙ ПОГЛЯД НА МИТНО-ПРАВОВУ КАТЕГОРІЮ	979
Фарафонова І.А. МІЖНАРОДНІ СУДИ ЯК ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА	991
Халюк С.О., Бондар О.С., Гігін О.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЩОДО СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВИ НА НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	1004

- Христова Ю.В.** 1014
*МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ПРАВОСУДДЯ
В УКРАЇНІ (ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА)*

СЕРІЯ «Психологія»

- Vasylenko O.Ye.** 1026
*PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING PERSONAL RESOURCES:
THEORETICAL ASPECT*

- Бакаленко О.А.** 1039
ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СПРИЙНЯТТЯ ЖОВТОГО КОЛЬОРУ

- Білик В.Г.** 1052
*ВПЛИВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ОСВІТИ НА ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ
БАР'ЄРІВ ВІДНОШЕННЯ ДО ОНКОХВОРОБ*

- Бондаревич С.М.** 1061
*МЕТОДИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ
ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ
КОМПОНЕНТИ «ВІКОВА ФІЗІОЛОГІЯ І ВАЛЕОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»*

- Власенко С.Б.** 1077
*ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ*

- Герасімова Н.Є., Герасимова І.В.** 1091
*ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ЯК СКЛАДОВУ
ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА*

- Кернас А.В.** 1105
*ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
«СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»*

- Кернас А.В.** 1122
*ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
«ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»*

Копчинська О.О. <i>САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	1139
Кудерміна О.І., Підлісний Ю.А. <i>АГРЕСІЯ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ КОМБАТАНТІВ</i>	1152
Лазарева А.О., Павлик О.М., Штих В.А. <i>СОЦІАЛЬНА ІЗОЛЯЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ НА СТОСУНКИ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ</i>	1163
Лантух І.В., Гульбс О.А., Кобець О.В. <i>ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД</i>	1175
Лещенко І.Т. <i>АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ЯК КЛЮЧ ДО УСПІХУ</i>	1192
Малиш В.Є. <i>ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ТРИВОЖНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ ТЕРАПІЇ</i>	1202
Масян А.В. <i>КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ</i>	1214
Охромій Г.В., Мироненко А.О. <i>ОПТИМІЗОВАНІ ПІДХОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ У ПРАЦІВНИКІВ РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ</i>	1229
Паламарчук О.М., Новохацький В.В. <i>СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙ ТА МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА</i>	1238
Перелигіна Л.А., Овсяннікова Я.О., Кердивар В.В. <i>РОЛЬ МЕДІАРЕАБІЛІТАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ПСИХІЧНОГО ДОБРОБУТУ ПІСЛЯ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСТОСУВАННЯ</i>	1246
Пономаревський С.Б. <i>ВПЛИВ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТРЕНІНГІВ І СЕМІНАРІВ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ</i>	1259

Прищак М.Д., Гречановська О.В., Залюбівська О.Б. **1271**
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПОШУК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ

Рідей Н.М. **1283**
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З БАГАТОГРАННОЇ КАР'ЄРНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Саламон О.Л. **1293**
ВПЛИВ ДУХОВНИХ ПРАКТИК КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ ДОРΟΣЛИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ханецька Т.І. **1307**
КАР'ЄРНЕ ПОКЛИКАННЯ – НОВИЙ КОНЦЕПТ ПСИХОЛОГІЇ

Чайка Р.М. **1319**
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З КОНСАЛТИНГУ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ

Серія «Політичне управління»

Негулевський І.П. **1327**
ПРЕДСТАВНИЦЬКЕ ЛІДЕРСТВО У ПОЛІТИКО- УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Шановні колеги!

Вийшов № 3(45) 2024 журналу категорії Б із державного управління, права, економіки та психології «Наукові перспективи».

Видавнича група «Наукові перспективи» пишається, що продовжує спільно з авторитетною науковою спільнотою працювати над здійсненням освітньої та методичної співпраці, спрямованої на об'єднання практичного, методичного та організаційного потенціалів у межах реалізації фахової діяльності.

Нехай наш освітянський фронт наблизить перемогу над ворогом, а невтомна праця примножить та сприятиме економічному розквіту нашої неньки України!

Бажаємо впевненості у власних силах, витримки й наполегливості у досягненні поставленої мети в ім'я процвітання України.

Хай щедрою на добро та радість буде доля!

З повагою,

**головний редактор, директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління,
доцент**

Жукова І.В.

Шановні колеги!

Вітаю Вас із успішним виходом
чергового числа журналу категорії Б
«Наукові перспективи»!

За час свого існування, видання
здобуло заслужену популярність і авторитет
високим рівнем публікацій, якістю
інформаційних оглядів та увагою до
проблем науки та освіти.

З викладом різних точок зору на його
сторінках виступає багато авторитетних
вчених, політиків, державних службовців, громадських діячів. За цим стоїть
прагнення колективу редакції зобразити читачам об'єктивну картину подій,
що розгортаються у галузі філософії науки.

Бажаю вам міцного здоров'я, щастя, добра, достатку, миру, щедрої долі,
подальших перемог в усіх справах і починаннях!

З повагою,

**Декан педагогічного факультету Міжнародного економіко-
гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука,
кандидат педагогічних наук, доцент**

Сойко І.М.

СЕРІЯ «Державне управління»

UDC 338.2 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-19-32](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-19-32)

Kurnosenko Larysa Volodymyrivna PhD in Economics, Docent, Associate Professor of Institute of Public Service and Management, Odessa Polytechnic National University, 1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, tel.: (068) 104-98-67, <https://orcid.org/0000-0003-2309-695X>

THE PROCESS APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO CRISIS MANAGEMENT: POTENTIAL FOR INTEGRATION AND SYNERGY

Abstract. This study aims to identify, systematize, and analyze existing scientific and practical approaches to crisis management, with a focus on the process approach as one of the key elements of contemporary crisis management. The author has defined key characteristics for conducting a comparative analysis of the most commonly used scientific-theoretical approaches to crisis management: risk-oriented, systemic, synergetic, socio-constructivist, and process approaches. The article emphasizes that various theoretical and methodological approaches can illuminate different aspects of a crisis situation, providing diverse interpretations of its characteristics. The universal characteristics used for comparison are identified as: concept, objective, object, management structure, outcome, adaptability to crises, advantage factor, scalability of response, interdisciplinarity, integration of information flows, resource requirements, and resilience to crises. Comparing these approaches has revealed that each possesses unique strengths and features, making it effective in certain crisis management contexts. The article examines the current scientific national and international perspective on the characteristics of the process approach in crisis management. It is emphasized that crisis management as a process is a sequence of structured stages and actions aimed at effective detection, analysis, response, recovery, and adaptation in crisis situations. The author proposes an original model for structuring the main stages of crisis development (pre-crisis, signal, crisis, stabilization, post-crisis stages). These stages of crisis are correlated

with the following stages of crisis management: readiness, response, management, adaptation and recovery, evaluation, and lesson learning. The article highlights that the process approach, as a methodology for organizing and improving activity, can contribute to more effective resource management, increased flexibility, and the ability to quickly adapt in response to crisis situations. It is highlighted that the process approach differs from more static approaches by focusing on the relationships, interactions, and evolution of various system elements.

Keywords: crisis, scientific and practical approaches to crisis management, process approach, stages of the process approach to crisis management.

Курносенко Лариса Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, Інститут публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (068) 104 -98-67, <https://orcid.org/0000-0003-2309-695X>

ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД В СИСТЕМІ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ КРИЗОЮ: ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ ТА СИНЕРГІЇ

Анотація. Це дослідження має на меті виявити, систематизувати та аналізувати існуючі науково-практичні підходи до управління кризами, акцентуючи увагу на процесному підході як одному з ключових елементів сучасного менеджменту криз. Автором визначені ключові характеристики, за якими проведено порівняльний аналіз найбільш вживаних в науці науково-теоретичних підходів управління кризою: ризик-орієнтованого, системного, синергетичного, соціально-конструктивістського та процесного. В статті підкреслено, що різні теоретичні та методологічні підходи можуть висвітлювати різні аспекти кризової ситуації, надаючи різнобічні інтерпретації її характеристик. Універсальними характеристиками, за якими проведено співставлення, визначені: концепція, мета, об'єкт, структура управління, результат, адаптивність до криз, фактор переваги, масштабування реакції, міждисциплінарність, інтеграція інформаційних потоків, вимоги до ресурсів, стійкість до криз. Порівняння цих підходів виявило, що кожен з них має унікальні сильні сторони та особливості, які роблять його ефективним в певних контекстах управління кризою. В статті вивчена сучасна наукова вітчизняна та зарубіжна думка щодо характеристик процесного підходу в управлінні кризами. Наголошено, що кризове управління як процес – це послідовність структурованих етапів та дій, спрямованих на ефективне

виявлення, аналіз, реагування, відновлення та адаптацію в умовах кризових ситуацій. Автором запропоновано оригінальну модель структурування основних етапів розгортання кризи (докризовий, сигнальний, кризовий, стабілізаційний, посткризовий етапи). Цим етапам кризи автор пропонує співвіднести наступні етапи кризового управління: готовність, реагування, управління, адаптація і відновлення, оцінка і винесення уроків. В статті наголошено, що процесний підхід, як методологія організації та вдосконалення діяльності, може сприяти більш ефективному управлінню ресурсами, підвищенню гнучкості та спроможності до швидкої адаптації у відповідь на кризові ситуації. Підкреслено, що процесний підхід відрізняється від більш статичних підходів, орієнтуючись на взаємозв'язки, взаємодію та еволюцію різних елементів системи.

Ключові слова: криза, науково-практичні підходи до управління кризою, процесний підхід, етапи процесного підходу управління кризою.

Problem Statement. The investigation of scientific and practical approaches to crisis management, particularly the role of the process approach in this context, is motivated by the dynamic nature of the contemporary globalized world, where organizations and societies encounter a wide spectrum of potential crisis situations, including wars, economic fluctuations, natural disasters, technological accidents. In conditions of increasing uncertainty and complexity of challenges, the ability of systems of various management scales to effectively manage crises not only allows minimizing potential losses but also enhances their resilience and adaptability to changes in the external environment.

The relevance of the defined topic is also determined by the necessity to develop integrated management strategies that combine various approaches and techniques with the aim of forming a comprehensive and multi-level response to crises. Studying the process approach in this context opens new perspectives for creating more flexible, responsive, and effective crisis management systems that can adapt to changing conditions and challenges of the external environment.

The process approach in crisis management provides an opportunity to systematize and optimize working processes, ensuring clear coordination of actions and rational use of resources during a crisis. However, to realize its potential, it is essential to deeply understand which parameters affect the effectiveness of the process approach and how these parameters can be adapted and optimized for different types of crises and organizational contexts. Systematizing the key parameters of the process approach's effectiveness involves analyzing aspects such as process flexibility, response speed to changes, scalability of response capabilities,

integration of information flows. Studying these parameters will allow identifying the most effective crisis management strategies that can be applied in various conditions and environments.

The relevance of identifying the stages of crisis development and management within the process approach is conditioned by the need to increase readiness for crises, optimize management processes during their development, and enhance the effectiveness of recovery measures. Distinguishing stages within the process approach allows organizations to structure their activities during a crisis, which contributes to more efficient resource use, clear coordination of actions, and increasing the chances of successfully overcoming crisis situations.

Aim. The aim of the article is to research and systematize existing scientific and practical methodologies of crisis management, with an emphasis on identifying the role and importance of the process approach as a critical tool in the arsenal of modern crisis management, defining it as a central element in creating resilient and adaptive management systems.

Analysis of recent research and publications. The study of theoretical and scientific-practical aspects of crisis management in public administration has attracted considerable attention from Ukrainian scholars such as Kostina T., Likarchuk N., Karpenko O., Sushiy O., Tkachyshyna O., and others. Researchers highlight and separately consider approaches to crisis management such as risk-oriented [4], systemic [10], synergetic [7], socio-constructivist [16], and process approaches [12]. Despite the large number of publications, the comparison of different approaches to crisis management based on universal characteristics remains under-researched, opening the path to understanding and integration of these approaches. This ensures a comprehensive view of crisis management, promotes the development of more flexible strategies, which ultimately leads to resilience and progress in conditions of uncertainty and challenges.

Presentation of the main material. Scientific approaches to the study of crisis reveal many aspects that contribute to a deep understanding and analysis of this complex phenomenon. Various theoretical and methodological perspectives can reflect different qualities of the crisis situation and provide diverse views on its interpretation.

To detail the comparison of different approaches to crisis management, we will create a systematized table (tab. 1).

Table 1.

Comparison of scientific and practical approaches to crisis management

Characte- ristics	Process approach	System Approach	Risk-based approach	Synergistic approach	Social- constructivist approach
Concept	Crisis management through pre-defined processes and procedures	Considering the crisis as a systemic disorder that requires a comprehensive analysis	Preventive crisis management through risk identification and analysis	Leveraging synergies between different actors and resources for crisis management	Crisis management through understanding and modifying the perceptions, beliefs and values that make up social reality
Goal	Effective crisis response by following established processes	Restoring the functioning of the system by taking into account the interrelationships of its components	Minimizing the potential negative impact of crises through risk management	Creating greater value and efficiency in the crisis management process through interaction and cooperation	Changing the perception of the crisis and its consequences among the parties involved for more effective management
Object	Internal processes of the organization	The whole organization as a single system	Risks that can lead to a crisis	Interaction between process participants (organizations, groups, individuals)	Social interactions, perception, communication
Manage- ment structure	Clearly defined, hierarchical	Flexible, focused on system analysis and integration of elements	Focused on risk analysis and their minimization	Flexible, focused on cooperation and interaction	Non-linear, focused on interaction between social actors
Result	Implementation of planned procedures and minimization of the impact of the crisis	Restoration of system balance and functionality	Reducing the probability of a crisis and its consequences	Increasing the effectiveness of crisis management due to synergy	Improving crisis response through altered perceptions and social construction of reality
Adaptabili- ty to crises	Requires review and update of processes to accommodate	Ability to quickly adapt due to system analysis	Requires constant updating of risk assessment	Thanks to the flexibility of interactions, it is possible to quickly redistribute resources	The approach is based on the ability to rethink and adapt the perception of the crisis
Preference factor	Highly structured and predictable actions	Versatility in taking into account the complexity of organizational structures	Proactivity in management and the ability to identify potential threats early	Ability to mobilize a wide range of resources and knowledge to respond to a crisis	Deep involvement of the social component and cultural aspects in the crisis management process

Additional characteristics for comparing existing approaches to crisis management include:

1. Scalability of response within the mentioned approaches means the ability of an organizational system to quickly increase or decrease the volume of resource expenditure in response to crisis situations, ensuring the preservation of control and management efficiency. In the context of the process approach, this can also mean increasing or decreasing the volume of processes and operations, organizing work and management structure in such a way that it is possible to easily add or detach system elements in response to changes in task volume.

2. Integration of information flows plays a key role in ensuring the timeliness and accuracy of decision-making and involves creating a unified information base accessible to all stakeholders, ensuring the relevance and consistency of information.

3. Challenges and limitations. Each approach has its specific challenges. For example, the process approach may be insufficiently flexible for unforeseen changes, while the socio-constructivist requires a deep understanding of cultural and social contexts.

4. Resource requirements. Some approaches, like the systemic or synergetic, may require more resources, particularly time and coordination, compared to more structured ones, like the process approach.

5. Interdisciplinarity. Approaches vary in the degree of need for interdisciplinary knowledge and skills. Systemic and synergetic approaches can benefit from the integration of various fields of knowledge.

6. Resilience to crises. Depending on the approach, organizations can achieve different levels of resilience to future crises, with the ability not only to recover from them but also to adapt in such a way as to become more resilient in the future.

Comparing these approaches reveals that each has unique strengths and features that make it effective in certain crisis management contexts. The choice of approach depends on the specifics of the crisis, organizational needs, available resources, and the organization's ability to adapt to changes. In some cases, integrating elements of different approaches can provide the most effective crisis management. For example, a systemic approach can be complemented by a risk-oriented one for better preparation for potential risks, while a synergetic approach can enhance cooperation and interaction among various stakeholders.

The process approach to crisis research represents an important methodological concept aimed at studying crises as dynamic, constantly changing phenomena. It differs from more static approaches by focusing on the relationships, interactions, and evolution of various system elements. Using the process approach in management involves systematic identification of processes, managing them, and their sequential interaction [12].

This approach focuses on understanding the processes within the system at different stages of crisis development, including its onset, development, climax, and resolution, those processes that, according to N.Stepanyuk, «could not have arisen in the system during equilibrium, which are activated during a crisis and accompanied by the destruction of the usual connections of the system, rules, principles, established orders» [14, p.103].

The application of the process approach allows us to explore the crisis as a recurring sequence of system transformation phases, occurring and changing each other over time. This process of qualitative and quantitative changes of the system, according to M.Savchenko and O.Shkurenko, is objective and conditioned by «the influence of external or internal determinants that lead to deviation from the system's equilibrium state» [15, p.44].

At the heart of the process approach are the mechanisms and structures that shape a crisis, as well as the factors that facilitate its development or resolution. This means that the process approach requires a deep understanding of causes and consequences, as well as how they interact in space and time. The process approach also emphasizes that crises are not monolithic phenomena that can be studied in isolation from their context. It recognizes that crises arise from the interaction of various factors, which may include economic, social, political, and environmental aspects. Furthermore, it allows for the consideration of different types of crises in their interrelation and within the context of broader systemic processes, revealing the impact of a crisis on various aspects of society, including the economy, politics, social structures, technology, and culture. It enables the identification of potential vulnerabilities in the system, as well as opportunities for innovation and improvement.

To study crises using the process approach, it is important to conduct continuous monitoring and analysis of changes. This helps to detect shifts in the dynamics of a crisis and to understand how to effectively respond to them. The dynamic nature of crises requires a flexible management approach that can quickly adapt to new circumstances.

The process approach also allows for the understanding that crises can have both negative and positive consequences. They can serve as catalysts for change, forcing the system to adapt and improve, or, conversely, lead to destabilization and collapse.

We agree with O. Oleshko, who, in exploring the relationship between crises and the development cycles of socio-economic systems, proved that crises are not one-time events but are part of a continuous cycle of changes in the system and its adaptation to them. Therefore, studying this cycle can help understand how crises can be mitigated or how to respond more effectively when they occur [11, p.242].

Ultimately, the process approach serves not only as a means for analyzing and understanding crises as such but also as a tool for developing strategies for their

prevention, management, and resolution. Through its capacity for adaptation and dynamic analysis, it facilitates the development of effective solutions that take into account the complexity and multifaceted nature of the crisis phenomenon.

In science, there is no single established vision of the crisis development algorithm, just as there is no life cycle of a system. W.R. Crandall, considering the life cycle of a crisis, examines the following stages [2, p.53]:

- 1) Preconditions of a crisis – events that precede the beginning of the crisis development and have a minor impact;
- 2) Trigger event – the point of reference, after which the crisis "explodes" and disrupts the normal functioning state of the system;
- 3) The crisis itself – the development of the crisis that causes the most significant destruction of the system;
- 4) Post-crisis period – the final stage that occurs after the end of the most severe crisis period and includes the learning of lessons.

According to O. Drobysheva, crises go through several stages – «the hidden accumulation of preconditions for a crisis situation, collapse, depression, revival, which ends with reaching a pre-crisis state on a new basis» [3, p.43].

A generalized review of the crisis process phases in the scientific literature is provided by A. Kasianova, who concluded that these phases are described differently by researchers, based on objective or subjective factors affecting the system's life activity, or generalized views on the behavior algorithm of the system before and after the onset of crisis events, and all of them correlate with the goals of crisis management [6].

Describing a crisis in state management through the phenomenon of social conflict, V. Gerasenko identifies the following stages of its development: 1) the emergence of numerous conflict centers in various spheres of social life; 2) deepening of conflict situations in society to a degree where their resolution cannot be achieved on the basis of compromises; 3) development and intensification of the crisis, which includes the disintegration of existing social structures. [5, p.32].

J.Riley proposed the following crisis development algorithm:

- 1) Pre-crisis – a stage preceding the onset of a crisis; from the point of view of events, this stage looks like a suspicion regarding the crisis, and from the point of view of crisis management - it is preparedness for a crisis;
- 2) Warning – the presence of signs or signals that the company is prone to events that could potentially lead to disruption of its normal functioning;
- 3) Crisis point – crisis phenomena that can irreparably harm the activity of the enterprise;
- 4) Recovery – the waning of the crisis and the opportunity for the enterprise to focus on pre-crisis activities;
- 5) Post-crisis – evaluating the effect of the crisis and attempting to restore the status quo [13].

D. Alexander distinguishes the following phases of crisis development as «mitigation, preparedness, response, and recovery» [1, p.26].

E. Lettieri suggests supplementing the phases of crises and disasters with «incubation, dynamics around trigger events, and lessons learned during recovery» [9].

Therefore, crisis management as a process is a sequence of structured stages and actions aimed at effective detection, analysis, response, recovery, and adaptation in crisis situations.

Summarizing the approaches of scholars, in our opinion, the processes of crisis management can be divided into five main stages, each of which plays a significant role in preparing, responding, and recovering the system after crisis situations.

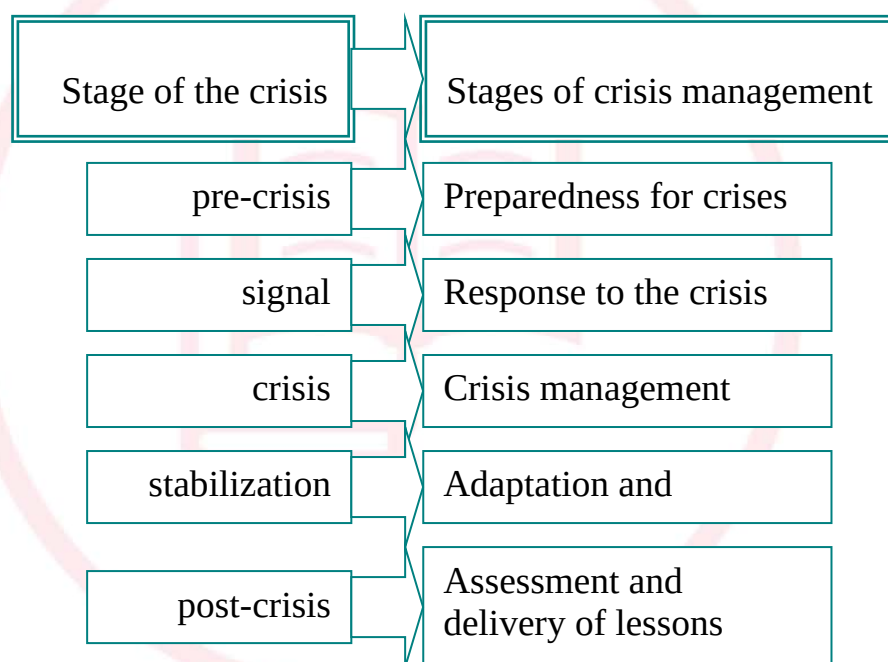

Fig. 1 Stages of Crisis Development and Crisis Management within the Process Approach

A detailed understanding of each of these stages allows for more effective management of potential and actual crises.

1. Pre-crisis: preparedness for crisis.

At this stage, efforts are focused on preparing for potential crisis situations. Preparedness includes identifying potential risks, developing crisis response plans, training staff, and establishing communication systems [8].

Key components include:

- Risk analysis: Identifying and assessing potential threats to the organization.

- Development of response plans: Creating detailed actions for responding to different types of crises.

- Training and education: Conducting regular training and drills to prepare staff for effective crisis response.

- Communication strategies: Developing communication plans for all stakeholders, including employees, clients, partners, and the public.

2. Warning: responding to the crisis.

The crisis response phase is activated when warning signals of a possible crisis appear. This includes identifying crisis signals, activating response plans, and mobilizing resources. Key actions at this stage include:

- Prompt detection: Early recognition of crisis signals to minimize its impact.

- Communication: Effective dissemination of information among stakeholders.

- Mobilization of resources: Engaging necessary resources and teams to respond to the situation.

3. Crisis: crisis management.

This phase occurs when the crisis unfolds. The focus shifts to minimizing damage and implementing response plans. Important aspects are:

- Effective leadership: Leaders must take decisive action, providing clear instructions and moral support to staff and stakeholders.

- Application of response plans: Using developed strategies to address specific aspects of the crisis, including logistics, communications, and operational management.

4. Crisis stabilization: adapting to the crisis and system recovery.

- Adaptability: Readiness to adapt plans according to changing conditions and new information about the crisis.

- Damage assessment: Determining the extent of damage caused by the crisis and the need for resources for recovery.

- Recovery plan: Developing and implementing recovery plans to return to normal activity levels.

- Support for stakeholders: Providing necessary support to employees, clients, and other key parties.

5. Post-crisis: assessing the effects and learning lessons.

At the final stage, the organization analyzes the nature, quality, and effectiveness of crisis management and studies the lessons learned during it. This includes:

- Action evaluation: Analyzing the effectiveness of the crisis response measures taken and their impact on the organization.

- Lessons learned: Identifying successes and shortcomings in crisis management approaches to improve future preparedness.

- Updating plans and strategies: Adjusting readiness and response plans based on the experience gained and new knowledge.

- Database formation: Creating and updating databases on crises that can serve as a resource for training and preparation for future crisis situations.

Effective crisis management requires not only the presence of well-developed plans and procedures but also a culture of preparedness that permeates the entire organization, including leadership, staff, processes, and technologies. The key to success lies in continuous improvement and adaptation, based on experience and new knowledge acquired in the process of crisis management.

Conclusion. The process approach analyzes the different stages of a crisis. Summarizing the approaches of scholars, the following generalized stages of crisis development can be presented: pre-crisis stage focuses on preventive measures and preparation, establishing a strong foundation for effective crisis response; warning stage allows for a quick response to crisis warning signals, minimizing potential damages; active crisis stage requires decisive actions and the use of developed response plans for effective crisis situation management; crisis stabilization stage aims at restoring normal activity levels and supporting stakeholders in the recovery process; post-crisis stage provides a crucial opportunity for evaluation, learning, and preparation for future crises, strengthening the organization's readiness to overcome new challenges [17].

Each of these stages contributes significantly to the overall resilience of the organization in the face of potential threats. Studying the interconnections between the different stages of the crisis process, including cause-and-effect relationships, actor interactions, changes in the external environment, allows for the exploration of the system's adaptation mechanisms to the crisis, finding crisis management mechanisms that can be activated during the development of a crisis, developing models for predicting the future development of the crisis and its possible impact on various aspects of the system, and finding scenarios for system recovery in the post-crisis period.

References:

1. Alexander D. (2002). Principles of Emergency Planning and Management. Oxford: Oxford University Press. Business & Economics. 340 p. [in English].
2. Crandall, W.R., Parnell, J.A., Spillan J.E. (2013). Crisis Management : Leading in the New Strategy Landscape. Sage Publications, Second Edition. 360 p. URL:https://www.academia.edu/22682632/Crisis_Management_Leading_in_the_New_Strategy_Landscape_2nd_edition_W_R_Crandall_J_A_Parnell_J_E_Sillan_Sage_Los_Angeles_2014_356_pp_ISBN_978_1_4129_9168_1. [in English].
3. Drobysheva O.O. (2009). Poniattia, stadii ta osoblyvosti kryz u protsesi upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy. [Concepts, stages and features of crises in the process of managing industrial enterprises]. *Ekonomika promyslovosti - Economy of industry*. №4. p.p.157-162. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10341>. [in Ukrainian].
4. Dudnieva, Yu., & Zaitseva, A. (2023). Ryzyk-orientovane upravlinnia pidpriemstvamy v umovakh nevyznachenosti zovnishnoho kontekstu. [Risk-oriented management of enterprises in conditions of uncertainty of the external context]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka - Adaptive management: theory and practice*. 15(30). URL:[https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-10](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-10). [in Ukrainian].

5. Herasenko V.P. (2000). Antykryzove upravlinnia – osnova stabilizatsii ekonomiky (metodolohichni aspekty). [Anti-crisis management is the basis of economic stabilization (methodological aspects)]. *Visnyk Tekhnolohichnoho Universytetu Podillia. Khmelnytskyi - Bulletin of the Technological University of Podillia. Khmelnytskyi*. №4, ч.3. С.30-35. [in Ukrainian].
6. Kasianova A. O. (2015). Ohliad stadii zhyttievoho tsykladu kryzy na pidpriemstvi u vitchyzniansii ta zarubizhnii literaturi. [An overview of the stages of the life cycle of a crisis at an enterprise in domestic and foreign literature]. Odesa. Lybid, 230 p. [in Ukrainian].
7. Kolomiiets S.V. (2020). Upravlinnia sotsialno-ekonomichnymy systemamy: synerhetychnyi pidkhid. [Management of socio-economic systems: a synergistic approach]. *Prychornomorski ekonomichni studii - Black Sea Economic Studies*. Issue 51. p.p.214-220. URL:<https://doi.org/10.32843/bses.51-34>. [in Ukrainian].
8. Kurnosenko L.V. (2023). Hotovnist do upravlinnia v kryzovykh sytuatsiiakh v sferi publichnoho upravlinnia. [Readiness to manage in crisis situations in the field of public administration]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok - Public administration and regional development*. №22. p.p.1001-1018. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2023.22.05>. [in Ukrainian].
9. Lettieri, Emanuele, Cristina Masella, and Giovanni Radaelli. (2009). Disaster Management: Findings from a Systematic Review. *Disaster Prevention and Management: An International Journal* 18(2): 117-36. DOI:10.1108/09653560910953207. [in English].
10. Liashevska O. I. (2023). Vprovadzhennia systemnoho derzhavnoho antykryzovoho upravlinnia ta rozrobka upravlinskykh rishen po vdoskonalenniu mekhanizmiv publichnoho antykryzovoho upravlinnia v Ukraini. [Implementation of systemic state anti-crisis management and development of management solutions to improve mechanisms of public anti-crisis management in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo - State construction*. № 1 (33). p.p. 72–83. URL: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-07>. [in Ukrainian].
11. Oleshko O.O. (2010). Vzaimozv'iazok tsykliv i kryz riznoi etymolohii u dynamitsi rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system. [Interrelationship of cycles and crises of different etymologies in the dynamics of the development of socio-economic systems]. *Biuleten mizhnarodnoho ekonomichnoho forumu - Bulletin of the International Economic Forum*. №1 (3). Volume 1. p.p.241-247. [in Ukrainian].
12. Pererva, I. (2021). Perevahy vprovadzhennia protsesnoho pidkhodu do upravlinnia pidpriemstvom. Advantages of implementing a process approach to enterprise management. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*. (29). URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-3>. [in Ukrainian].
13. Riley, J., (2012). Crisis Management – Planning & Action. URL: <https://www.tutor2u.net/business/strategy/crisis-management-planning-and-action.html>. [in English].
14. Stepaniuk N. A. (2013). Prohnozuvannia kryzovykh yavlyshch v ekonomitsi. [Forecasting crisis phenomena in the economy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» - Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Vol. 23. p.p.103-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_23_22. [in Ukrainian].
15. Savchenko M.V. & Shkurenko O.V. (2018). Determinanty finansovo-ekonomichnoi kryzy v umovakh hlobalizatsii. [Determinants of the financial and economic crisis in the conditions of globalization]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia - Economics and management organization*. №3 (31). p.p.37-47. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/544/1/1_%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_eiou_2018_3_6%20%281%29.pdf. [in Ukrainian].
16. Zhao H. (2020). Explicating the social constructionist perspective on crisis communication and crisis management research: a review of communication and business journals. *Journal of Public Relations Research* Volume 32. 2020. Issue 3-4. URL:<https://doi.org/10.1080/1062726X.2020.1802732>. [in English].

17. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

Література:

1. Alexander D. (2002). Principles of Emergency Planning and Management. Oxford: Oxford University Press. Business & Economics. 340 p.
2. Crandall, W.R., Parnell, J.A., Spillan J.E. (2013). Crisis Management : Leading in the New Strategy Landscape. Sage Publications, Second Edition. 360 p. URL:https://www.academia.edu/22682632/Crisis_Management_Leading_in_the_New_Strategy_Landscape_2nd_edition_W_R_Crandall_J_A_Parnell_J_E_Sillan_Sage_Los_Angeles_2014_356_pp_ISBN_978_1_4129_9168_1
3. Дробишева О.О. (2009). Поняття, стадії та особливості криз у процесі управління промисловими підприємствами. Економіка промисловості. №4. С.157-162. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10341>
4. Дуднєва, Ю., & Зайцева, А. (2023). Ризик-орієнтоване управління підприємствами в умовах невизначеності зовнішнього контексту. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка, 15(30). URL:[https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-10](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-10)
5. Герасенко В.П. (2000). Антикризове управління – основа стабілізації економіки (методологічні аспекти). Вісн технол. Ун-ту Поділля. Сер: економ.науки. Хмельницький. №4, ч.3. С.30-35.
6. Касьянова А. О. (2015). Огляд стадій життєвого циклу кризи на підприємстві у вітчизняній та зарубіжній літературі. URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz4/19.pdf>
7. Коломієць С.В. (2020) Управління соціально-економічними системами: синергетичний підхід. Причорноморські економічні студії. Випуск 51. С.214-220. URL: <https://doi.org/10.32843/bses.51-34>
8. Курносенко Л.В. (2023) Готовність до управління в кризових ситуаціях в сфері публічного управління. Публічне управління та регіональний розвиток. №22, С.1001-1018. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2023.22.05>
9. Lettieri, Emanuele, Cristina Masella, and Giovanni Radaelli. (2009). Disaster Management: Findings from a Systematic Review. Disaster Prevention and Management: An International Journal 18(2): 117-36. DOI:10.1108/09653560910953207
10. Ляшевська О. І. (2023). Впровадження системного державного антикризового управління та розробка управлінських рішень по вдосконаленню механізмів публічного антикризового управління в Україні. Державне будівництво. № 1 (33). С. 72–83. URL: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-07>
11. Олешко О.О. (2010). Взаємозв'язок циклів і криз різної етимології у динаміці розвитку соціально-економічних систем. Бюлетень міжнародного економічного форуму. №1 (3). Том 1.С.241-247.
12. Перерва, І. (2021). Переваги впровадження процесного підходу до управління підприємством. Економіка та суспільство, (29). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-3>
13. Riley, J., (2012). Crisis Management – Planning & Action. URL: <https://www.tutor2u.net/business/strategy/crisis-management-planning-and-action.html>
14. Степанюк Н. А. (2013). Прогнозування кризових явищ в економіці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»ю Вип. 23. С. 103-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_23_22

15. Савченко М.В. & Шкуренко О.В. (2018). Детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації. Економіка і організація управління. №3 (31). С.37-47. URL: https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/544/1/1_%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_eiou_2018_3_6%20%281%29.pdf

16. Zhao H. (2020). Explicating the social constructionist perspective on crisis communication and crisis management research: a review of communication and business journals. Journal of Public Relations Research Volume 32. 2020. Issue 3-4. URL: <https://doi.org/10.1080/1062726X.2020.1802732>

17. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

UDC 351:304 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-33-43](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-33-43)

Opanashchuk Petro Volodymyrovych Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Law and Public Administration Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (097)265-30-46, <https://orcid.org/0000-0001-7164-4143>

STRATEGIC PATHWAYS: ACHIEVING UNITY IN UKRAINE'S HUMANITARIAN SPACE WITH EUROPEAN UNION

Abstract. This article explores the intricate dynamics of Ukraine's foreign policy, particularly in its relations with the European Union (EU), and the consequential impacts on its national security and humanitarian space. Emphasizing the pivotal role of foreign policy decisions in shaping Ukraine's security landscape amid geopolitical complexities, the analysis delves into the EU's stance on Ukraine's European integration and the challenges posed by Russian influence. Central to the discussion is the oligarchic structure's impact on Ukraine's economy, highlighting the need for comprehensive reforms. Furthermore, the concept of hybrid resilience emerges as a strategic framework for addressing multifaceted threats and navigating through complex geopolitical challenges. The article also examines mechanisms governing the EU-Ukraine relationship and strategies for safeguarding Ukraine's humanitarian space, stressing the importance of collaboration, resilience-building, and upholding humanitarian principles. Concluding with insights on harmonizing humanitarian efforts between Ukraine and the EU, the article underscores the significance of strategic pathways for achieving unity, stability, and resilience in the face of evolving global challenges. Protecting Ukraine's humanitarian space involves collaboration with international entities, upholding humanitarian values, ensuring security and stability, and effective diplomacy. Strengthening internal structures and institutions is crucial for resilience against external influences.

The result of the research of this article is envisaged Harmonizing humanitarian efforts between Ukraine and the EU is essential for addressing global challenges collaboratively. Despite ongoing challenges, Ukraine is progressing towards closer integration with the EU, including in humanitarian policy. Hybrid resilience offers a strategic pathway for Ukraine to address complex challenges in the humanitarian space, aligning with European and global standards. Overall, the analysis underscores the importance of comprehensive approaches, strategic partnerships, and reforms in addressing the multifaceted challenges facing Ukraine in its relationship with the EU and in safeguarding its humanitarian space.

This article highlights the significance of the hybrid resilience concept in addressing the multifaceted challenges faced by modern Ukraine. It outlines the key aspects of hybrid resilience, emphasizing its multifaceted nature and its ability to combine traditional resilience with adaptive strategies to address dynamic threats. The research underscores the importance of local self-governance in building hybrid resilience, empowering communities to manage their affairs and enhancing societal cohesion. It also emphasizes the crucial role of functional public institutions in building trust and confidence in the state, thereby bolstering resilience against internal and external threats. Furthermore, the article discusses strategic practices aimed at enhancing national security and stability, including fostering partnerships with international actors, implementing targeted reforms, and promoting civic engagement. Overall, it emphasizes the importance of embracing resilience-building practices to effectively navigate the complex geopolitical challenges faced by Ukraine.

Keywords: Geopolitical Complexities, Oligarchic Structure, Hybrid Resilience, Humanitarian Space, Strategic Partnerships, Civic Engagement, Resilience-building Practices, Unity.

Опанащук Петро Володимирович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська 40, м. Житомир, 10008, тел.: (097)265-30-46, <https://orcid.org/0000-0001-7164-4143>

СТРАТЕГІЧНІ ШЛЯХИ: ДОСЯГНЕННЯ ЄДНОСТІ В ГУМАНІТАРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Анотація. У статті досліджуються складні процеси зовнішньої політики України, зокрема у відносинах з Європейським Союзом (ЄС), та їх наслідки для національної безпеки й гуманітарного простору. Наголошується на ключовій ролі зовнішньої політики в формуванні безпекового ландшафту України з урахуванням сучасної геополітичної ситуації. Проведений аналіз демонструє позицію ЄС щодо європейської інтеграції України в умовах викликів, пов'язаних з російською агресією. Важливим елементом дослідження є вплив олігархічної структури на економіку України, що підкреслює необхідність проведення комплексних реформ. Крім того, актуальною є концепція гібридної стійкості як стратегічного каркасу для вирішення багатогранних загроз в умовах сучасних складних геополітичних викликів. У статті також розглядаються механізми регулювання відносин України з ЄС та стратегії забезпечення гуманітарного простору України, підкреслюючи

важливість співпраці, підвищення стійкості та дотримання гуманітарних принципів. У підсумку проведеного дослідження підкреслюється значення стратегічної співпраці з ЄС для досягнення єдності, стабільності та стійкості в умовах змінних глобальних викликів. Забезпечення єдності гуманітарного простору України передбачає співпрацю з міжнародними організаціями, дотримання гуманітарних цінностей, забезпечення безпеки та стабільності, а також ефективну дипломатію. Підвищення ефективності внутрішніх структур та установ є ключовим для стійкості проти зовнішніх впливів.

У результаті дослідження запропоновано активізувати процеси гармонізації гуманітарних зусиль між Україною та ЄС, що є необхідним для спільного вирішення найбільш актуальних проблем. Незважаючи на наявні труднощі, Україна просувається до ближчого інтегрування з ЄС, включаючи сферу гуманітарної політики. Запропоновано розглянути гібридну стійкість як стратегічний шлях для України, який сприятиме вирішенню складних завдань у гуманітарному просторі з урахуванням європейських та світових стандартів. Загалом, результати проведеного дослідження підкреслюють важливість комплексних підходів, стратегічних партнерств та реформ у вирішенні багатогранних викликів, що стоять перед Україною у відносинах з ЄС та у забезпеченні гуманітарного простору.

Ключові слова: геополітичні виклики, олігархічна структура, гібридна стійкість, гуманітарний простір, стратегічні партнерські відносини, громадянська діяльність, практика розвитку стійкості.

Formulation of the problem. In the modern conditions of social development of any state, there is a need for creation world where strategic pathways pave the way for cohesive collaboration and impactful change. In today's interconnected landscape, the need for aligning efforts towards a common goal has never been more crucial. Let's delve into the depths of achieving unity in Ukraine's humanitarian sphere with European Union (EU), exploring how strategic pathways can bridge divides and foster harmonious relationships.

Ukraine's aspiration towards European integration has been a significant focal point in its foreign policy strategy. The Ukrainian government has placed a strong emphasis on aligning with the European Union to enhance its national security and societal well-being. This strategic move aims to break away from historical ties and influence, especially in the face of Russian intervention and increasing concerns about the oligarchic structures within Ukraine's economy. The EU has expressed consistent concern regarding Ukraine's position in the geopolitical landscape, especially in the context of its relationship with Russia. The integration of Ukraine into the European Union is not only a matter of policy but also carries broader implications for Ukrainian society as a whole. It signifies a

potential shift towards Western values and governance practices. The signing of the Association Agreement with the EU marked a pivotal moment in Ukraine's journey towards European integration. This agreement not only outlined the framework for cooperation but also set the stage for deeper engagement and alignment with EU policies and standards. The process of harmonizing Ukrainian laws and regulations with those of the EU reflects a commitment to structural reforms and convergence with European norms. Ukraine's concept of resilience in the face of external pressures highlights the country's adaptive capacity and determination to safeguard its sovereignty and national interests. The functionality of Ukrainian public institutions plays a critical role in this resilience, as they serve as the backbone of governance and decision-making processes. By understanding and implementing hybrid strategies, Ukraine seeks to navigate the complex geopolitical landscape while maintaining its agency and independence. The dynamic between the EU and Ukraine has evolved over the years, shaped by political developments, economic considerations, and mutual interests. From the reluctance of some EU member states to fully embrace Ukraine's European aspirations to the strategic dialogue between high-ranking officials, such as the summit meetings and diplomatic engagements, the relationship reflects a blend of cooperation, negotiation, and mutual expectations.

Looking ahead, the research of the issue of achieving the unity of Ukraine and the EU in the humanitarian space acquires important relevance on the way to deepening integration into the EU. Factors such as the state of affairs in the region, the influence of external actors such as Russia, and the internal dynamics of Ukrainian politics all contribute to the complexity of Ukraine's European path. Overcoming these complexities requires a delicate balance between diplomacy, governance reforms, and strategic decision-making.

Analysis of recent research and publications. The essence of unity in Ukraine's humanitarian space with European Union considered by many domestic and foreign scientists, namely: G. Rysabak-Smith, E. J. Nilles, B. D. Gushulak, S. Kayden, V. Golovchenko, O. Sobodar, V. Denisyuk, P. Petrovsky, and others dealt with the issue of the humanitarian factor in international relations. However, it is the humanitarian activity of the EU as one of the directions of its foreign policy activity that remains unrealistic for researchers. Currently, these issues are debatable and require special research.

The purpose of the article is to analyze the complexities of Ukraine's foreign policy, particularly in its relations with the European Union (EU), and to examine the resulting impacts on national security and humanitarian efforts. It aims to highlight the pivotal role of foreign policy decisions in shaping Ukraine's security landscape amidst geopolitical challenges. Additionally, the article seeks to explore the EU's stance on Ukraine's integration, the challenges posed by Russian influence,

and the effects of the oligarchic structure on Ukraine's economy. Furthermore, it introduces the concept of hybrid resilience as a strategic framework for addressing multifaceted threats and navigating through complex geopolitical challenges. The article also aims to examine mechanisms governing the EU-Ukraine relationship and strategies for safeguarding Ukraine's humanitarian space, emphasizing collaboration, resilience-building, and upholding humanitarian principles. Ultimately, the article aims to provide insights into harmonizing humanitarian efforts between Ukraine and the EU and to underscore the significance of strategic pathways for achieving unity, stability, and resilience in the face of evolving global challenges.

Presenting main material. Researching the definition of the humanitarian space, we agree with the opinion of M. T. Stepiko, who identifies that the integrity of the humanitarian space of the state requires a nationwide cultural and communication environment, which is ensured by the functioning of the Ukrainian language and a network of effective channels of cultural connections covering the whole society. It is in the course of communication in a single linguistic and cultural space that national consolidation takes place, national identity is created. Therefore, the national humanitarian space can be defined as a set of spheres of social and cultural activity, which are fully capable of providing the cultural and linguistic needs of the citizens of Ukraine [1]. Also, foreign policy plays a pivotal role in shaping Ukraine's national security landscape, influencing its relations with global powers like the European Union, Russia, and the United States. Understanding the impacts of foreign policy decisions on Ukraine's security is crucial for safeguarding its sovereignty and stability amid geopolitical complexities. The European Union's stance on Ukraine's national security is closely intertwined with its foreign policy objectives in the region. The EU's reluctance to fully embrace Ukraine's European integration has posed challenges for the country's security architecture. Despite Ukraine's agency in pursuing closer ties with the EU, concerns linger about the functionality of Ukrainian public institutions and the oligarchic structure of its economy. The shadow of Russian influence looms large over Ukraine's national security landscape, with the concept of hybrid resilience gaining significance in countering external pressures. The Russian army's actions along Ukraine's borders and the risk of a restart of Russian invasion underscore the enduring security threats faced by the nation. Ukraine's position as a buffer between East and West exposes it to geopolitical tensions that necessitate robust foreign policy strategies. That is why understanding the intricate dynamics of foreign policy and its influence on Ukraine's national security is essential for navigating the complex geopolitical landscape of the region. Ukraine's national security has been a focal point in its relations with the EU, especially in light of Russian influence in the region. The EU's stance on Ukraine's agency in safeguarding its sovereignty and territorial integrity has been a critical aspect of their engagement. The concept of hybrid resilience has emerged as

a response to the complex challenges faced by Ukraine, particularly in the context of the restart of Russian aggression. The Ukrainian government's freedom to maneuver in the face of external pressures has become a defining feature of its resilience. Analyzing the previous opinion, we can conclude that the functionality of Ukrainian public institutions is paramount for the country's ability to navigate geopolitical complexities. Ukraine's position as a geopolitical player hinges on its ability to balance EU interests with its historical ties to Russia and as a result the EU's cautious approach and Ukraine's resilience play crucial roles in shaping the dynamics of their relationship, impacting regional stability and geopolitical developments.

Researching the issue of humanitarian unity of Ukraine and the EU is worth paying attention to mechanisms for EU-Ukraine Relationship. The relationship between the European Union (EU) and Ukraine is multifaceted and crucial for both parties. Here, we delve into the various mechanisms that underpin this significant partnership. One of the key mechanisms shaping the EU-Ukraine relationship is the Association Agreement. This agreement is designed to strengthen political ties, enhance economic cooperation, and promote shared values between Ukraine and the EU. It serves as a blueprint for reforms in Ukraine, aligning the country more closely with European standards and practices. Trade and economic integration between Ukraine and the EU are vital components of their relationship. The Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) is part of the Association Agreement, facilitating increased trade and investment flows between Ukraine and the EU member states. Political dialogue and cooperation form the backbone of the EU-Ukraine relationship. Regular meetings, consultations, and joint initiatives help address common challenges and opportunities, promoting stability and progress in the region. The EU provides financial assistance and support to Ukraine through various programs and initiatives. This assistance aims to bolster Ukraine's economy, strengthen institutions, and support reforms to enhance governance and democracy. Security and defense cooperation are essential aspects of the EU-Ukraine relationship, particularly in the context of shared security challenges. Collaboration in areas like defense reforms, cybersecurity, and counterterrorism helps enhance the security of both Ukraine and the EU.

The scientist O.M. Chechel, who considered the concept and content of the mechanisms of public administration in the humanitarian sphere notes that the content of public administration mechanisms in the humanitarian sphere is revealed through the mandatory orientation of the methods, tools, means and principles of implementation by state authorities of their own range of tasks in the humanitarian sphere to the general goals, standards and expected results of the development of the humanitarian sphere. It is appropriate to talk about the consolidation and synergistic effect of the implementation by each individual body of state power in a separate

sub-sector of the humanitarian sphere of its own functions, which in aggregate leads to high-quality socio-political and socio-economic transformations in the state as a whole, for which the humanitarian sphere is defined as the basis [2, p.143].

Thus, summarizing the above the EU-Ukraine relationship is built on shared values, mutual interests, and a commitment to promoting stability, prosperity, and democracy in the region. The mechanisms governing the EU-Ukraine relationship encompass a wide range of dimensions, including trade, politics, security, and cooperation, aimed at fostering closer ties and mutual benefits.

Researching the issue of the unity of the humanitarian space of Ukraine and the EU, it is important to recognize one challenge that forms a certain distance from cooperation in this aspect. This is impact of oligarchic structure on Ukrainian Economy. The oligarchic structure in Ukraine's economy has long been a defining feature, shaping the country's economic landscape in profound ways. The dominance of a few powerful business figures has resulted in a concentration of wealth and resources that has both positive and negative repercussions.

Challenges Posed by Oligarchs:

One significant impact of the oligarchic structure on the Ukrainian economy is the lack of competition and transparency in key sectors. Oligarchs often control major industries, stifling innovation, and creating barriers to entry for new players. This concentration of power can lead to monopolistic practices that limit economic growth and sustainability.

Economic Inequality:

The presence of oligarchs exacerbates economic inequality within Ukrainian society. The vast wealth accumulated by a select few contrasts sharply with the struggles of the average citizen, leading to social tensions and disparities. This disparity not only hinders economic development but also poses a threat to social cohesion and stability.

Political Influence:

Oligarchs in Ukraine wield significant political influence, further complicating the relationship between economic interests and governance. Their ability to shape policy decisions and influence regulations can skew the economic playing field in their favor, undermining the principles of fair competition and market efficiency.

Fostering Economic Reform:

Addressing the impact of the oligarchic structure on the Ukrainian economy necessitates comprehensive economic reforms aimed at promoting competition, enhancing transparency, and reducing the concentration of power in the hands of a few individuals. By fostering a more open and competitive business environment, Ukraine can unlock its full economic potential and pave the way for sustainable growth.

Having analyzed this issue, we can conclude that the oligarchic structure in Ukraine poses a formidable challenge to the country's economic development and democratic governance. By addressing the root causes of oligarchic power and promoting a more level playing field, Ukraine can chart a path towards a more inclusive and resilient economy. The oligarchic structure in Ukraine's economy exerts a significant influence on various facets of economic and social life, highlighting the urgent need for comprehensive reforms to foster competition, transparency, and sustainable growth.

It is advisable to agree with L.V. Sergienko, who emphasizes that periodic review and evaluation of humanitarian policy vectors enables the search and implementation of preventive measures to prevent and/or minimize threats in the humanitarian sphere, probable risks of a humanitarian crisis in order to increase the level of efficiency of public administration in the humanitarian sphere and ensuring humanitarian security as a component of the country's national security [3, p.172].

One of the ways to face such challenges can be hybrid resilience concept in modern Ukraine. In the context of modern Ukraine, the concept of hybrid resilience emerges as a crucial strategic framework for navigating through complex geopolitical challenges and safeguarding national interests. Let's delve into the key aspects of this concept.

Hybrid resilience is a multifaceted approach that combines elements of traditional resilience with adaptive strategies to address the dynamic and multifaceted threats facing Ukraine. It encompasses the ability of the Ukrainian government and society to effectively respond to a wide range of challenges, including external pressures, internal vulnerabilities, and hybrid warfare tactics. Local self-governance plays a significant role in building hybrid resilience within Ukraine. Empowering local communities to manage their affairs and make decisions that affect their well-being enhances the overall responsiveness and adaptability of the state apparatus. By fostering strong networks of local governance, Ukraine can strengthen its ability to withstand external influences and maintain societal cohesion. A cornerstone of hybrid resilience is the functionality of Ukrainian public institutions. Ensuring the efficiency, transparency, and accountability of government bodies is essential for building public trust and confidence in the state. By enhancing the capabilities of public institutions to deliver services and uphold the rule of law, Ukraine can bolster its resilience against internal and external threats. Ukraine's journey towards hybrid resilience is marked by a series of strategic practices aimed at enhancing national security and stability. These practices involve fostering strategic partnerships with international actors, implementing targeted reforms in key sectors, and promoting civic engagement and participatory decision-making processes. By embracing resilience-building practices, Ukraine can effectively navigate the complex challenges it faces.

In the complex landscape of geopolitics and global relations, Ukraine's humanitarian space stands as a critical domain requiring protection and strategic planning. Let's delve into some key strategies that can aid in safeguarding and nurturing Ukraine's position within its humanitarian space. One of the first steps in protecting Ukraine's humanitarian space is acknowledging the multifaceted challenges it faces. From geopolitical pressures to internal political dynamics, a comprehensive understanding of the hurdles is essential for formulating effective strategies. Collaborating with international entities, particularly the European Union, is vital for reinforcing Ukraine's position in the humanitarian sphere. By fostering strong partnerships, Ukraine can benefit from shared expertise, resources, and diplomatic support. At the core of protecting Ukrainian humanitarian space is the promotion of humanitarian values and principles. Upholding concepts such as human rights, dignity, and equality not only enhances Ukraine's standing but also fosters solidarity within the global community. S. Horbatiuk in his studies of the modern model of humanitarian policy also notes that a real and effective modernization of humanitarian policy can be implemented under the condition of granting it the status of a national project for the formation of appropriate conditions for ensuring human development. For this, at the state level, it is necessary to provide political, legal, organizational, informational, material and technical support for the implementation of innovative management models and forms of activity regarding the formation and implementation of humanitarian policy as the main element in the system of ensuring human development [4, p.88].

Ensuring the security and stability of Ukraine is paramount in safeguarding its humanitarian space. Implementing robust national security measures can mitigate external threats and internal vulnerabilities, thereby creating a secure environment for humanitarian initiatives. Given Ukraine's historical context and geopolitical complexities, building resilience against external influences is crucial. By strengthening its internal structures and institutions, Ukraine can fortify its position and autonomy within the humanitarian space. Also, Effective diplomacy plays a pivotal role in protecting Ukraine's humanitarian interests. Engaging in dialogue, negotiations, and diplomatic initiatives with key stakeholders can help navigate complex geopolitical waters and advocate for Ukraine's humanitarian priorities. Protecting Ukraine's humanitarian space requires a combination of strategic foresight, collaborative efforts, and unwavering commitment to humanitarian principles. Strategies for safeguarding Ukraine's humanitarian space encompass a range of approaches, from bolstering international partnerships to promoting core humanitarian values, all aimed at ensuring the country's resilience and autonomy within the global humanitarian landscape.

Conclusions. In conclusion, the harmonization of humanitarian efforts between Ukraine and Europe stands as a crucial step towards a more united and

collaborative approach to addressing global challenges. By aligning goals, principles, and standards, both regions can create a cohesive humanitarian space that fosters greater impact and effectiveness. Drawing from European and global practices, there is a wealth of valuable insights to guide this strategic pathway towards unity. The application of foreign mechanisms provides a blueprint for success in navigating the complexities of modern times. Currently, Ukraine is working towards closer integration with the European Union, both politically and economically. This includes implementing reforms and aligning with EU standards in various areas, including humanitarian policy. However, there are still challenges and obstacles that need to be addressed in order to achieve a truly unified humanitarian space between Ukraine and the EU. The oligarchic structure in Ukraine has a significant impact on its economy, as a small group of powerful individuals control a large portion of the country's wealth and resources. This can lead to unequal distribution of wealth, corruption, and hinder economic growth and development. Additionally, the influence of these oligarchs in politics can create instability and uncertainty in the business environment. Efforts to address this issue and promote a more fair and transparent economic system have been ongoing in Ukraine. Ukraine faces various challenges in achieving its strategic goals, particularly in the humanitarian space [5]. These challenges include political instability, economic issues, and ongoing conflicts with neighboring countries. These challenges require strategic pathways to be developed in order to achieve unity and coherence in the humanitarian space with Europe. Hybrid resilience is a concept that combines traditional resilience strategies with innovative and adaptive approaches to better respond to complex and interconnected challenges. In the context of Ukraine, this concept can help strengthen the country's ability to address and overcome challenges in the humanitarian space, such as conflict, migration, and natural disasters. It involves a coordinated and comprehensive approach that integrates both traditional and non-traditional actors, including government agencies, NGOs, and international organizations, to achieve unity and resilience in the face of these challenges. By implementing hybrid resilience strategies, Ukraine can better align with European and global standards and practices in humanitarian policy and effectively respond to the evolving needs of its people.

References:

1. Stepyko, M.T. (2015). Tsilisnist humanitarnoho prostoru Ukrainy yak ob'ekt natsionalnoi bezpeky derzhavy. [The integrity of the humanitarian space of Ukraine as an object of national security of the state] *Analitichna zapyska*. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/cilisnist-gumanitarnogo-prostoru-ukraini-yak-obekt-natsionalnoi> [in Ukrainian].
2. Chechel, O.M. (2019). Poniattia i zmist mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia v humanitarnii sferi. [The concept and content of state management mechanisms in the humanitarian sphere] *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*. No 3 (22). P. 137-145. [in Ukrainian].

3. Serhiienko, L.V. (2019). Humanitarna polityka Ukrainy: identyfikatsiia skladovykh, obiektiv, subiektiv ta priorytetiv. [Humanitarian policy of Ukraine: identification of components, objects, subjects and priorities]. *Visnyk ZhDTU. Serii: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. No 2 (88). P. 162-173. [in Ukrainian].

4. Horbatiuk, S. (2018). Kontseptualizatsiia modeli humanitarnoi polityky v Ukraini na suchasnomu etapi reform. [Conceptualization of the humanitarian policy model in Ukraine at the current stage of reforms]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. No 2 (55). p. 1. P. 80-90. [in Ukrainian].

5. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

Література:

1. Степико М.Т. (2015) Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави. Аналітична записка. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/cilisnist-gumanitarnogo-prostoru-ukraini-yak-obekt-nacionalnoi>

2. Чечель О.М. (2019) Поняття і зміст механізмів державного управління в гуманітарній сфері. *Публічне управління та митне адміністрування*. №3 (22). С. 137-145.

3. Сергієнко Л.В. (2019) Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економіка, управління та адміністрування*. №2 (88). С. 162-173.

4. Горбатюк С. (2018) Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. *Ефективність державного управління*. Вип. 2 (55). Ч. 1. С. 80-90.

5. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

UDC 351.773

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-44-58](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-44-58)

Zaslavskyi Dmytro Yuriyovych PhD student of the Department of Social and Political Sciences, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.:(096) 305-03-29, <https://orcid.org/0009-0003-0900-8500>

THE IMPACT OF THE CRISIS ON THE MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE FIELD OF HEALTH CARE: AN OVERVIEW OF THE PROBLEM

Abstract. This article examines the impact of the crisis caused by the Russo-Ukrainian war on the transformation of public administration mechanisms in the health care sector. The paper states that war, as a factor of societal crisis, significantly influences all aspects of social life, causing profound changes in social, economic, political, and cultural spheres. The negative consequences of the war are manifested in the destruction of medical infrastructure, loss of human capital, increased expenses, decreased accessibility and quality of medical care, disruption of normal functioning of management institutions and national services, as well as psychological and social discomfort among medical workers and citizens. However, despite these negative consequences, the crisis situations arising from the war also stimulate the search for and implementation of new approaches in management, which can help overcome challenges and adapt to changed living conditions. The article presents the structure of public administration mechanisms in the health care sector. The author argues against the unequivocal definition of state administration mechanisms as identical to those of public administration. The author emphasizes the uniqueness that characterizes both the health care sector and the field of public administration and proposes that public administration mechanisms in the health care sector should include: strategic planning, normative-legal provision, financing and budgeting, organization of medical services provision, monitoring and evaluation, quality and safety assurance of medical aid, promotion of a healthy lifestyle, public participation in decision-making, use of innovative technologies, international cooperation, personnel training and development, and ethical-legal mechanisms. The article presents statistical data characterizing the critical condition of the health care sector caused by the Russo-Ukrainian war, based on which the author systematically addresses challenges in the health care sector under war conditions. Relying on the analysis of statistical data, sociological research, and management experience, the author substantiates ways to transform public administration in the health care sector, the main ones being: raising requirements

for leadership and management skills; flexibility and adaptability in management; increasing transparency and communication; decentralization of management decisions; development and implementation of readiness plans for crises; risk assessment and management; post-crisis analysis; integration of different sectors of society; use of information technologies; integration of international experience and development of international cooperation.

Keywords: crisis, crisis phenomena, mechanisms of public administration, health care sector, changes, Russo-Ukrainian war.

Заславський Дмитро Юрійович аспірант кафедри соціально-гуманітарних наук, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (096) 305-03-29, <https://orcid.org/0009-0003-0900-8500>

ВПЛИВ КРИЗИ НА МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

Анотація. В статті досліджується вплив кризи, спричиненої російсько-українською війною на трансформацію механізмів публічного управління сферою охорони здоров'я. В статті констатовано, що війна як фактор суспільної кризи накладає значний вплив на всі аспекти суспільного життя, викликаючи глибокі зміни в соціальній, економічній, політичній та культурній сферах. Негативні наслідки війни маніфестуються у руйнуванні медичної інфраструктури, втраті людського капіталу, зростанні витрат, зниженні доступності та якості медичної допомоги, порушенні нормального функціонування інститутів управління та національних служб, а також у психологічному та соціальному дискомфорті медичних працівників і громадян. Однак, попри ці негативні наслідки, кризові ситуації, що виникають внаслідок війни, також стимулюють пошук та впровадження нових підходів в управлінні, які можуть сприяти подоланню викликів та адаптації до змінених умов життя. В статті наведена структура механізмів публічного управління сферою охорони здоров'я. Автором висловлюється аргумент проти однозначного визначення механізмів державного управління як ідентичних механізмам публічного управління. Автор наголошує на унікальності, яка характеризує як сферу охорони здоров'я, так і сферу публічного управління, і висуває думку, що до механізмів публічного управління сферою охорони здоров'я мають бути включені: стратегічне планування, нормативно-правове забезпечення, фінансування і бюджетування, організацію надання медичних послуг, моніторинг та оцінка, забезпечення якості та безпеки медичної допомоги, популяризація здорового способу життя, громадська участь у прийнятті рішень, використання інноваційних технологій, міжнародна

співпраця, підготовка і розвиток кадрів, етично-правовий механізм. В статті наведені статистичні дані, які характеризують критичний стан сфери охорони здоров'я, спричинений російсько-українською війною, на основі чого автором систематизовано виклики в сфері охорони здоров'я в умовах війни. Опираючись на аналіз статистичних даних, соціологічних досліджень та управлінського досвіду, автор обґрунтовує шляхи трансформації публічного управління сферою охорони здоров'я, основними з яких є: підвищення вимог до лідерства та управлінських навичок; гнучкість та адаптивність управління; збільшення транспарентності та комунікації; децентралізація управлінських рішень; розробка та імплементація планів готовності до криз; оцінка ризиків та управління ними; посткризовий аналіз; інтеграція різних секторів суспільства; використання інформаційних технологій; інтеграція міжнародного досвіду і розвиток міжнародної співпраці.

Ключові слова: криза, кризові явища, механізми публічного управління, сфера охорони здоров'я, зміни, російсько-українська війна.

Problem statement. Research on the impact of crises on public administration mechanisms in the health care sector plays a crucial role in developing effective response strategies and adapting to unpredictable changes that threaten the stability and efficiency of the health care system. Amidst Russian aggression and constant changes in the geopolitical environment, as well as the intensification of socio-economic and environmental global challenges, health care crises can take various forms, depending on their causes, scale, duration, and impact on the population's viability and access to medical services.

The fundamental importance of this research lies in identifying and analyzing the changes that crisis situations introduce to traditional management mechanisms, decision-making processes, resource allocation, and interactions between different levels of management and stakeholders. This includes assessing the health care system's ability to adapt to extreme conditions while ensuring the continuity and quality of medical services.

Analyzing the impact of crises helps to identify weaknesses and vulnerabilities in health care systems and promotes the development of strategies to eliminate or minimize them through innovative approaches, the introduction of cutting-edge technologies, and the improvement of the legal framework. Moreover, the study contributes to understanding the role of the public and its participation in public administration processes, which can significantly enhance the effectiveness of crisis response and the recovery of the health care system.

Analysis of recent research and publications. Various aspects of the impact of crisis phenomena on changes in the public administration system of the health care sector have been explored in the works of scholars such as M.M. Bilynska [2],

D.H. Havrychenko [5], H.L. Monastyrskyi [3], V.M. Knyazevych [7], L.I. Zhalylo, O.L. Korolchuk [6], O.V. Chornyi [4], and others. However, this issue requires further research in the context of the current social crisis caused by war.

Objective. To investigate the impact of crisis phenomena on public administration mechanisms in the health care sector under contemporary challenges.

Presentation of the Main Material. In modern science, a crisis is understood as rapid unstable development of a system, accompanied by the emergence and disappearance of structures, alternation of stages of organization, order, consolidation, integration of system elements, and stages of their destruction, chaos, and disappearance.

In the Ukrainian language dictionary, a crisis is defined as «a sharp change in the usual state of affairs; a breakdown, an exacerbation of the situation» [8].

Most domestic scholars interpret a crisis as «a serious threat to the basic structures or fundamental values and norms of the system, which under conditions of limited time and unpredictable circumstances necessitates emergency decisions» [7, p.95]. And, since «the mechanism of public administration in the health care sector represents a system of strategic and tactical goals of the state's socio-economic policy, methods, bases, principles, instruments, functional subsystems (target, supporting, evaluative), by means of which the adjustment of the interaction of subjects of the institutional structure of health care is carried out to achieve socially significant results of their activity» [10, p.52], it follows that public administration mechanisms in the health care sector are of significant importance in responding to crisis situations that threaten the population's health and the socio-economic well-being of the state. As crises often come with rapid changes in conditions and a high level of uncertainty, the presence of flexible yet structured management mechanisms that can adapt to changing circumstances and provide an effective response to crisis phenomena is crucial. Responding to crises often includes reallocating resources, activating interdepartmental interaction, and engaging additional expert knowledge. Such an approach requires a high level of coordination, promptness, and flexibility in decision-making from public administration bodies.

In domestic scientific literature, there has long been a conflation of the structures of state and public management mechanisms. According to Radchuk T.M., public administration mechanisms are political, economic, organizational, motivational, and legal means through which the managing subject (public authorities and local self-government bodies) influences the objects of management. This structuring completely coincides with the view of most scholars on the mechanisms of state administration [12, p.125].

Our view, although both concepts often overlap in practical application, there are important differences between them (Table 1).

Table 1.

Specific Characteristics of State and Public Administration Mechanisms

Area of Differences	State Administration	Public Administration
Scope of Application	Focused on the activities of state authorities and their structural units, which carry out management activities within the executive branch. It is aimed at implementing laws, regulatory acts, and policies within the state.	Has a broader scope of application and encompasses not only the activities of state bodies but also interaction with civil organizations, the private sector, non-profit organizations, etc. This term includes a wide range of measures aimed at meeting social needs and interests.
Methodology and Tools	Traditionally relies on hierarchical power structures, formal procedures, and normative-legal regulation. Its toolkit includes legislative acts, administrative decisions, control, and supervision.	Uses more flexible approaches and innovative management methods, such as partnerships between the state and the private sector, public participation in decision-making, openness and transparency in management, efficiency, and effectiveness.
Management Objectives	Focused on ensuring stability, law and order, protecting the rights and freedoms of citizens, and realizing national interests.	Aims to ensure the effectiveness of management decisions and a high level of satisfaction of social needs, implementation of democracy principles, accountability to the public, as well as stimulating public participation in management.
Responsibility and Accountability	Characterized by a vertical system of responsibility, where responsibility is distributed from lower to higher levels of the power hierarchy. Accountability entails compliance with legislation and internal regulations.	Promotes a more horizontal distribution of responsibility, with an emphasis on involving stakeholders and accountability to the public. This includes transparency in decision-making processes and active citizen participation in the oversight of management activities.
Public Participation	Traditionally relies less on direct citizen participation in decision-making, focusing more on the implementation of existing policies and legislation.	Actively promotes the involvement of citizens and civil organizations in discussions, policy formation, and oversight of management activities. This is aimed at increasing the legitimacy of management decisions and ensuring they meet the real needs of society.

Public administration mechanisms in the health care sector encompass a wide range of tools, methods, principles, and approaches applied to ensure effective

organization of medical services, disease prevention, improvement of the population's quality of life, and response to public health threats.

In the scientific-analytical report «Institutionalization of Public Administration in Ukraine», a team of authors notes that the mechanism of public administration in the health care sector «is a set of national decisions or commitments regarding the protection and improvement of the physical and mental health and social welfare of the population, which is an important component of their national wealth, protection of the gene pool of the Ukrainian nation» [2, p.21].

Based on this, the impact of a crisis should be considered with respect to the functioning of the following public administration mechanisms in the health care sector:

1. Strategic planning - developing long-term and short-term action plans based on the analysis of population health care needs, forecasting future challenges, and identifying priority development directions for the sector.

2. Normative-legal regulation - establishing a normative-legal base for regulating the activities of health care entities, ensuring the quality of medical services, protecting patients' rights, and controlling compliance with medical standards.

3. Financing and budgeting - providing financial resources for the health care system through the state budget, insurance, private contributions, etc., as well as the effective allocation of these resources among different levels of medical care and institutions.

4. Organization of medical services - development and implementation of medical service organization models, which include primary, specialized medical care, rehabilitation, emergency medical assistance, etc.

5. Monitoring and evaluation - systematic collection and analysis of data on the population's health status, the quality of provided medical services, and the effectiveness of resource use with the aim of evaluating the health care system's goals achievement and improving its activities.

6. Ensuring quality and safety of medical care - development and implementation of standards and protocols for medical services, certification of medical institutions and professionals, accreditation of facilities, monitoring of treatment side effects and medical errors.

7. Promotion of a healthy lifestyle - implementation of educational programs aimed at informing the population about the importance of disease prevention, proper nutrition, physical activity, avoiding harmful habits, etc.

8. Cooperation with the private sector and civil organizations - involvement of non-governmental institutions, charitable foundations, volunteer organizations in cooperation in the health sector to expand access to medical services and improve their quality.

9. Innovation and the use of new technologies - implementation of digital solutions, such as electronic medical records, telemedicine, artificial intelligence in diagnostics and treatment, contributing to the efficiency and accessibility of medical care.

10. International cooperation and experience exchange - participation in international programs, cooperation with international health organizations to exchange knowledge, experience, and best practices in health care.

11. Training and development of personnel - ensuring an education system and professional development of medical workers, including training, qualification improvement, specialization, and residency to prepare highly qualified specialists in the health sector.

12. Ethical-legal mechanisms - ensuring compliance with ethical norms and rules in medical practice, protecting patients' rights, confidentiality of medical information, and preventing discrimination in providing medical services.

These mechanisms together form a comprehensive approach to health care management, aimed at ensuring quality, accessible, and effective medical assistance to the population, strengthening community health, and improving people's quality of life.

Crises require public administration to implement extraordinary measures, often under conditions of limited resources and increased attention from the public and media. The impact of crises on public administration can be viewed through the prism of:

1. Increased demands on leadership and management skills. Crisis situations require strong leadership capable of quickly assessing the situation, making decisions, and motivating the team for effective interaction.

2. The necessity for adaptability. Crisis conditions often require deviation from standard procedures and the search for new, innovative solutions to emerging problems.

3. Strengthening cooperation between different levels of government and sectors of society. Effective crisis response often depends on coordinated work between government agencies, the private sector, non-profit organizations, and civil society.

4. Increasing transparency and communication. In crisis conditions, it is important to maintain open dialogue with the public, provide access to current and reliable information, and ensure feedback.

5. Developing and implementing crisis preparedness plans. Preparation for potential crisis situations through the development of comprehensive action plans and conducting drills helps to mitigate the negative effects of a crisis.

6. Risk assessment and management. Identifying potential risks, evaluating their probability and impact, and developing strategies to minimize or manage them is an important part of public administration.

7. Post-crisis analysis and conclusions. Detailed post-crisis analysis of actions and decisions taken during the crisis to evaluate the effectiveness of the measures taken and make adjustments to preparedness and future management plans. This promotes organizational learning and strengthens the resilience of the public administration system.

8. Development and use of digital technologies for crisis management. Digital technologies, information systems, and social media can significantly improve crisis response efficiency by simplifying data collection, situation analysis, resource allocation, and communication with the public.

9. Integration of international experience and cooperation. Crises often transcend national borders, so exchanging experiences, international cooperation, and coordination of actions at the international level are necessary for effective management and overcoming common challenges.

Overall, crises reveal the need for continuous development and adaptation of public administration systems, highlight the importance of a proactive approach to risk management and preparedness for unforeseen events, and reinforce the value of solidarity, cooperation, and collective responsibility in society.

The Russo-Ukrainian war has a significant impact on strategic planning and decision-making in Ukraine's health care sector, exacerbating existing challenges and creating new ones. This war has led to a series of serious consequences for the health care system, requiring comprehensive analysis and response at various levels of management.

Given the uncertainty and justified confidentiality of some official statistical data, we can only analyze statistics for the first year of the war. According to the expert community, as of February 2023, more than 200 medical facilities in Ukraine have been destroyed, and 1218 have been damaged. Specifically, 540 hospitals have been partially destroyed, 173 completely, and 593 pharmacies have also been damaged. At least 98 people have died, and 134 have been injured, including approximately 18 deceased medical workers and 56 seriously injured [1].

According to the Ministry of Economy and the KSE Institute, as of December 2022, the total direct documented damages to Ukraine's infrastructure due to the full-scale invasion reached \$137.8 billion (replacement cost), with direct damages from the destruction or damage of health care facilities amounting to \$1.7 billion. The Ministry of Health estimates that rebuilding Ukraine's health care system will require between 14.6 to 20 billion euros [14].

According to the International Organization for Migration (IOM) as of August 2022, over 10 million people have become displaced: about 6.5 million internally displaced persons (IDPs), and another 4 million have left Ukraine [13].

Not only patients but also doctors moved to other regions or left the country due to the war, which also affected the medical system's operation. Primarily, this

led to the redistribution of specialists within the country, with a large number of internally displaced medical workers finding employment in other cities. In the first three months of the war (compared to the previous three), there was a sharp demand for doctors in Lviv, Ivano-Frankivsk, and Dnipro, i.e., in the regions of the largest population migration from the occupied territories. Western Ukraine was oversaturated with specialists at the beginning of the war, while the East and South, along the front line, observed, and still observe, a shortage of medical workers.

According to the Ministry of Health, the problem of a critical shortage of doctors for Ukraine is currently not present, as a significant outflow of specialists has not been observed, with only 1% of medics having left the country [9]. Moreover, there is now a potential opportunity to attract foreign medical workers willing to work in Ukraine on a voluntary basis. This possibility has been provided according to the Law of Ukraine of 29.07.2022 No. 2494-IX "On Amendments to Some Laws of Ukraine Concerning the Improvement of Accessibility of Medical and Rehabilitation Assistance During the Period of Martial Law." However, such a step should be considered only as auxiliary, as the state's policy should not only aim at resource provision for the sector but primarily at stabilizing the sector's labor market by offering comprehensive support for the employment of internally displaced persons, including medical workers. Furthermore, it is anticipated that foreign specialists will only provide medical services on a temporary basis, which will soon require a return to addressing the staffing issue in the health care sector.

As of the end of September 2022, 4,050 internally displaced medical workers have taken the opportunity to find employment in another medical facility. The majority of them were registered in Dnipropetrovsk, Kharkiv, and Poltava regions. The Ministry of Health also created a job search portal for medical workers. However, the available vacancies mostly concern doctors. However, there is a lack of current information about the exact number of medical workers available in the country, as such an account is not centrally and systematically conducted under war conditions [14].

The WHO emphasizes the importance of restoring the personnel resources of the health care sector, recommending the development of personnel policy considering the return of medical staff, as well as the creation of a digital register of medical workers [11].

The motivation of medical workers needs improvement against the backdrop of increased demand for medical services. Specifically, this concerns establishing competitive remuneration. The issue is especially relevant due to the systemic problem of a shortage of junior medical staff throughout all the years of Ukraine's independence and considering the increased workload on the health care sector during the war [14].

Addressing the staffing issue should be directed not only at preserving the existing potential but also at training medical workers for the needs of wartime and post-war periods, especially in the fields of physical rehabilitation and mental health provision [9].

The challenges faced by the health care sector in wartime conditions can be systematized as follows:

1. Accessibility and quality of medical care. The war leads to a significant increase in the number of people needing medical care, creating additional strain on existing medical facilities, which may already suffer from a deficit of resources and personnel. Due to the aforementioned challenges, the quality of medical services may significantly deteriorate. A shortage of medical workers, limited resources, and an overburdened system can lead to lower care standards, delays in providing medical assistance, and an increased risk of medical errors. In wartime, services providing specialized treatment, such as oncological support, psychiatric help, and rehabilitation, become particularly vulnerable. Limited access to such services can have long-term consequences for public health. Destroyed infrastructure, deteriorated sanitary conditions, and high concentrations of people in temporary shelters or refugee camps can contribute to outbreaks of infectious diseases. This poses a challenge for the health care system to ensure vaccination, monitoring, and disease control. Internally displaced persons and refugees may face difficulties accessing medical care in their new places of residence. There is a need to adapt medical systems to serve a large number of displaced persons, providing them with medications, vaccination, and specialized medical care.

2. Resource reallocation. The war requires the redistribution of financial, material, and human resources. A significant portion of health system resources was directed towards meeting urgent needs, such as treating the wounded, psychological support, and medical service for internally displaced persons. This has impacted the health care system's ability to provide routine services to the population.

3. Stress on medical personnel. The war creates significant psychological and physical stress for medical workers operating in extreme conditions. This requires health authorities to take measures to support and maintain the well-being of medical personnel, including through psychological support and rotation to prevent burnout.

4. Adaptation to changing population needs. The war causes changes in the population's medical service needs, especially with an increase in injuries, psychological disorders, and chronic diseases due to stress and worsening living conditions.

5. Infrastructure challenges. Military actions have led to damage, destruction, and elimination of medical infrastructure, including hospitals, primary health care centers, laboratories. Rebuilding such infrastructure and ensuring uninterrupted access to medical services in or near conflict zones presents a significant challenge.

The development of mobile medical teams and the use of field hospitals have become part of the response to this challenge.

6. Mental health and psychosocial support. An increase in mental disorders, including post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety among civilians and military personnel, necessitates a significant expansion of mental health services and psychosocial support. This requires the health care system to integrate psychiatric help into primary medical care and develop specialized support programs.

7. Provision of medications and medical supplies. Logistical challenges caused by military actions can complicate the supply of medications and medical materials, especially to besieged or hard-to-reach areas. Strategic stockpiling planning, diversification of suppliers, and the use of alternative delivery routes become key elements in ensuring the continuity of treatment.

8. International cooperation and humanitarian aid. Support from the international community through humanitarian aid, medical missions, and health care cooperation is critically important for supporting the health care system of a country experiencing war. International organizations and foreign governments can provide not only financial but also technical support, sharing knowledge and experience.

9. Long-term strategic planning. Considering the potentially prolonged nature of the military conflict and its consequences, it is necessary to develop a long-term strategy for the recovery and development of the health care system. Plans and the Health Care Sector Development Strategy were developed by the Ministry of Health on the eve of the war. However, the war has made its adjustments to the plans for gradual development. Now, the strategy requires not only the restoration of infrastructure and services but also the modernization of the health care system, implementation of innovative approaches to medical care, upgrading the qualifications of medical personnel, and ensuring access to medical services for all segments of the population, especially for vulnerable groups, and incorporating the unique experience Ukraine has in conducting modern warfare and organizing medical services under these conditions.

10. Accounting for the socio-economic consequences of the war and strengthening intersectoral cooperation. Strategic planning in the health sector should also take into account the socio-economic changes caused by the war, including increased poverty, unemployment, internal displacement of the population, and other factors that may negatively affect the population's health. Effective social programs aimed at supporting vulnerable groups and reducing poverty are important for ensuring overall well-being and public health. The challenges posed by the war to the health care system require close interaction between different sectors of society, including education, social protection,

economy, infrastructure, and defense. The development and implementation of intersectoral programs can contribute to a comprehensive approach to addressing health care and social welfare issues.

Considering the multitude of challenges that the war presents to the country and its population, it is crucial to ensure adequate funding not only for direct military needs but also for meeting basic humanitarian needs, such as medical care, housing, nutrition, education, and psychosocial support. This includes support for internally displaced persons, treatment of the wounded, rehabilitation, and other services that will help ensure the recovery of the population and the country's economy in the post-conflict period.

Ensuring transparency in resource utilization, engaging the public in discussing funding priorities, and strong coordination among all stakeholders, including the government, non-profit organizations, the private sector, and civil society, are key success factors in adapting financing mechanisms and resource provision to meet the challenges arising in wartime conditions.

It is also necessary to ensure adequate funding for science and innovation to develop new technologies and methods for solving problems arising from military actions. This may include developing new medical technologies, methods for reconstructing destroyed infrastructure, and improving communication and information systems to support coordination of actions and crisis response.

Considering all these aspects, strategic planning and decision-making in the health sector in the context of the Russo-Ukrainian war require a comprehensive approach capable of adapting to rapidly changing circumstances. Such an approach requires not only responding to the immediate needs caused by the war but also planning for future development and strengthening the health care system's resilience to future challenges [15].

Conclusions. The impact of the war on the quality and accessibility of medical services has profound and lasting dimensions. From infrastructure damage and medical personnel deficits to changing medical priorities and increasing needs for psychosocial support—the challenges are significant. Effective response to these challenges requires a flexible approach, integration of efforts at all levels of management, and active international support. It is important to provide not only immediate assistance and support in wartime conditions but also to plan long-term strategies for recovery and development of the health care system to ensure its resilience to future challenges.

References:

1. Andreasian H. (2023). Medytsyna pid chas viiny: z yakymy vyklykamy styknulasia medychna systema: nehatyvni naslidky ta pozytyvni zminy. [Medicine in Wartime: What Challenges the Medical System Faced: Negative Effects and Positive Changes. March 31, 2023] URL: <https://mind.ua/openmind/20255116-medicina-pid-chas-vijni-z-yakimi-viklikami-stiknulasya-medichna-sistema> [in Ukrainian]

2. Bilyns'ka, M. M. and Petroie, O. M. (2019), *Instytutstionalizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini: nauk.-analit. dop.*, [Institutionalization of public administration in Ukraine: scientific analyst. ext.], NADU, Kyiv. 210 p. [in Ukrainian].

3. Demchyshyn, Ya., Matsypura, M., & Monastyrskyi, H. (2023). Vektory ta mekhanizmy realizatsii publichnoi polityky okhorony zdorovia terytorialnykh hromad v umovakh suchasnykh vyklykiv. [Vectors and mechanisms of implementation of the public health policy of territorial communities in the conditions of modern challenges]. *Materialy konferentsii MTsND, (31.03.2023; Sumy, Ukraina) - Proceedings of the ICND conferences, (31.03.2023; Sumy, Ukraine)*, p.p. 49-53. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/480> [in Ukrainian].

4. Chorny O. V. (2020). Sotsialno-ekonomichni aspekty formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky reform u systemi okhorony zdorovia na suchasnomu etapi rozvytku pandemii v Ukraini. [Socio-economic aspects of the formation and implementation of the state policy of reforms in the health care system at the current stage of the development of the pandemic in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia.- Public administration and customs administration*. p.p. 81 -85. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4242> [in Ukrainian].

5. Havrychenko D.H. (2022). Teoretychni pidkhody reformuvannia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia u sferi okhorony zdorovia. [Theoretical approaches to reforming mechanisms of public management in the field of health care]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok.-Public administration and regional development*. №1. p.p.68-85. DOI: 10.34132/pard2022.15.03 [in Ukrainian].

6. Korolchuk O. L. (2021). Kharakterystyky rezylientnosti systemy okhorony zdorovia: mizhnarodnyi dosvid dlia Ukrainy. [Characteristics of health care system resilience: international experience for Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. - Public management and administration in Ukraine*. № 23. p.p. 35-41. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44766> [in Ukrainian].

7. Kniazevych V. M., & Zhalilo L. I. (2015). Systemna kryza v Ukraini yak kontekst reform okhorony zdorovia. [Systemic crisis in Ukraine as a context of health care reforms]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. № 3. p.p.C. 99-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_16 [in Ukrainian].

8. Kryza. [Crisis]. *Slovnyk ukrainskoi movy. - Dictionary of the Ukrainian language*. URL: <https://slovnyk.ua> [in Ukrainian].

9. Liashko V. (2022). Vplyv viiny na psyykhykne zdorovia – kolosalnyi. [The impact of war on mental health is enormous]. *Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. - Ministry of Health of Ukraine*. 07 June 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorov%e2%80%99ja---kolosalnij---viktor-ljashko> [in Ukrainian].

10. Prasol V.P. (2020). Uprovadzhennia kompleksnoho mekhanizmu publichnoho upravlinnia rozvytkom nederzhavnoho sektoru okhorony suspilnoho zdorovia v Ukraini. [Implementation of a comprehensive mechanism of public management of the development of the non-state sector of public health protection in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia.- Theory and practice of public administration*. Vol. 4 (71). C. 103-109. [in Ukrainian].

11. Principles to guide health system recovery and transformation in Ukraine. (2022). Consultation draft. World Health Organization. 01 May 2022. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/538376/Ukraine-health-system-rec-consult-eng.pdf [in English].

12. Radchuk T.M. (2020). Klasyfikatsiia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia innovatsiinym rozvytkom ekonomiky. [Classification of mechanisms of public management of innovative economic development]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. - Public management and administration in Ukraine*. №19. p.p. 124-127. URL: <http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/19-2020/19-2020.pdf> [in Ukrainian].

13. Report about internal displacement in Ukraine. (2022). Survey of the general population. December 5, 2022. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raundnm> [in English].

14. Resursy systemy okhorony zdorovia v umovakh viiny. [Resources of the health care system in conditions of war] (2022). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. - National Institute of Strategic Studies*. 26.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r> [in Ukrainian].

15. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

Література:

1. Андреасян Г. (2023). Медицина під час війни: з якими викликами стикнулася медична система: негативні наслідки та позитивні зміни. 31 березня 2023 року. URL: <https://mind.ua/openmind/20255116-medicina-pid-chas-vijni-z-yakimi-viklikami-stiknulasya-medichna-sistema>

2. Білинська М.М., Петроє О.М. (2019) Інституціоналізація публічного управління в Україні: наук-аналіт доп. НАДУ. Київ. 210 с.

3. Гавриченко Д.Г. (2022). Теоретичні підходи реформування механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я. *Публічне управління та регіональний розвиток*. №1. 68-85. DOI: 10.34132/pard2022.15.03

4. Демчишин, Я., Маципура, М., & Монастирський, Г. (2023). Вектори та механізми реалізації публічної політики охорони здоров'я територіальних громад в умовах сучасних викликів. Матеріали конференцій МЦНД, (31.03.2023; Суми, Україна), С.49-53. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/480>

5. Чорний О. В. (2020). Соціально-економічні аспекти формування та реалізації державної політики реформ у системі охорони здоров'я на сучасному етапі розвитку пандемії в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4 (27). С. 81 -85. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/4242>

6. Корольчук О. Л. (2021). Характеристики резильєнтності системи охорони здоров'я: міжнародний досвід для України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Київ. Гельветика, № 23. С. 35-41 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44766>

7. Князевич В. М., & Жаліло Л. І. (2015). Системна криза в Україні як контекст реформ охорони здоров'я. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. № 3. С. 99-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_16

8. Криза. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua>

9. Ляшко В. (2022). Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний. Міністерство охорони здоров'я України. 07 червня 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorov%e2%80%99ja---kolosalnij---viktor-ljashko>

10. Прасол В.П. (2020). Упровадження комплексного механізму публічного управління розвитком недержавного сектору охорони суспільного здоров'я в Україні. *Теорія та практика державного управління*. ХарPI НАДУ «Магістр», Вип. 4 (71). С. 103-109.

11. Principles to guide health system recovery and transformation in Ukraine. (2022). Consultation draft. World Health Organization. 01 May 2022. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/538376/Ukraine-health-system-rec-consult-eng.pdf

12. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. (2022). Опитування загального населення. 5 грудня 2022 року. IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund>

13. Радчук Т.М. (2020). Класифікація механізмів публічного управління інноваційним розвитком економіки. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. №19. С.124-127. URL:<http://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/19-2020/19-2020.pdf>

14. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни. (2022). Національний інститут стратегічних досліджень. 26.10.2022 р. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r>

15. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

УДК: 354

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-59-70](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-59-70)

Акімов Андрій Володимирович доктор філософії, Викладач кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕОКУПАЦІЇ
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ,
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ДЕОКУПАЦІЙНИХ ПЛАНІВ І
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО
АПАРАТУ НА ЗВІЛЬНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Анотація. З 2014 року частина території України опинилася під тимчасовою окупацією внаслідок ведення бойових дій. З 2022 року така категорія території країни розширилась через відкриту збройну агресію зі сторони рф. Питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України стає ключовим у діяльності всього державно-владного механізму. Варто зазначити, що оскільки питання деокупації є комплексним та широким завданням для всієї держави, то для його вирішення мають залучатися відповідні військові, матеріально-фінансові, кадрові та інші ресурси. У статті проаналізовано сучасні підходи державного управління деокупаційними процесами та відновлення діяльності державного управління на таких територіях. Сьогодні для нашої держави є вкрай актуальним порушення питання про захист, відновлення територіальної цілісності та суверенітету, надання безпекових гарантій, підвищення рівня обороноздатності та військової потужності України, а також безумовного виконання зі сторони рф висхідних принципів і норм міжнародного права, притягнення до міжнародно-правової відповідальності за вчиненні правопорушення проти нашої держави, зокрема й воєнні злочини. У статті досліджено вплив міжнародної складової на деокупаційні процеси в Україні. У контексті реалізації політики деокупації та відновлення діяльності публічних інституцій на таких територіях важливого значення набуває координація між профільними органами. У статті проаналізовано важливість координаційних процесів під час стабілізаційних процесів на деокупованих територіях. Головним недоліком державної політики з деокупації тимчасово окупованих територій є відсутність єдиного

комплексного підходу до визначення порядку та строків звільнення частини території України. Враховуючи той факт, що військова агресія рф триває з 2014 року, головним фактором наявності такого недоліку є об'єктивна причина невизначеності у реалізації військово-політичних заходів. У статті досліджено причини та наслідки недоліків у сучасній політиці щодо деокупації тимчасово окупованих територій.

Ключові слова: деокупація, територіальна цілісність, суверенітет, координація, безпека, державне управління, державний орган.

Akimov Andrii Volodymyrovych Doctor of Philosophy Degree (PhD). Lecturer at the Department of Business Administration and Management of Foreign Economic Activities, Zaporizhia National University, Zaporizhia, <https://orcid.org/0009-0000-0445-7452>

**THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF
DEOCCUPATION OF THE TEMPORARY OCCUPIED
TERRITORIES OF UKRAINE. ENSURING THE INTERACTION OF
THE ARMED FORCES, LAW ENFORCEMENT BODIES AND
STATE ADMINISTRATION BODIES FOR THE IMPLEMENTATION
OF DEOCCUPATION PLANS AND ENSURING THE FUNCTIONING
OF THE STATE APPARATUS IN THE LIBERATED TERRITORIES**

Abstract. As a result of hostilities since 2014, part of our territory has been under temporary occupation. Since 2022, this category of the territory of Ukraine has expanded, as a result of open aggression on the part of the Russian Federation. The issue of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine becomes a key task of the entire state-authority mechanism. It is worth noting that since the issue of de-occupation is a complex and broad task for the entire state, appropriate military, material and financial, personnel and other resources should be involved in order to solve it. The article analyzes modern state management approaches to de-occupation processes and restoration of state management activities in such territories. For our state, today it remains extremely urgent to raise the issue of protection, restoration of territorial integrity and sovereignty, provision of security guarantees, increase in the level of defense capability and military power of Ukraine, as well as unconditional implementation on the part of the superior principles and norms of international law, bringing to international legal responsibility for committing crimes against our state, including war crimes. The article analyzes the influence of the international component on the de-occupation processes in Ukraine. In the context of the implementation of the policy of de-occupation and the restoration of the activities of public institutions in such territories, coordination

between specialized bodies becomes important. The article analyzes the importance of coordination processes during stabilization processes in the de-occupied territories. The main shortcoming of the state policy on the de-occupation of temporarily occupied territories is the lack of a unified comprehensive approach to determining the procedure and terms for the release of part of the territory of Ukraine. Considering the fact that the military aggression of the Russian Federation has been ongoing since 2014, the main factor in the existence of such a shortcoming is the objective cause of uncertainty in the implementation of military and political measures. The article analyzes the causes and consequences of shortcomings in the current policy of deoccupation of temporarily occupied territories.

Keywords: de-occupation, territorial integrity, sovereignty, coordination, security, state administration, state body.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії зі сторони РФ проти України загострюється питання деокупації тимчасово окупованих територій та відновлення діяльності публічної адміністрації. Проте, нині виникає чимало складнощів у ефективній реалізації таких заходів, як от відсутність належної законодавчої бази, а також особливості суспільної поведінки населення на деокупованих територіях. До того ж у контексті реалізації політики деокупації та відновлення діяльності публічних інституцій на таких територіях важливого значення набуває координація між профільними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження деокупаційних процесів присвятили свої праці багато вчених, серед них варто відзначити: Н. Камінську, В. Демиденко, П. Гай-Нижника, А. Бабенка, С. Баранова, О. Циганова, А. Мацко, Н. Шапталу, В. Шевчука, О. Іляшка, А. Санченка тощо. Однак, з боку швидких геополітичних рухів навколо безпекового поля України, пропонується проблематика набуває нової актуальності, зокрема в аспекті відновлення діяльності державного управління на деокупованих територіях, що і зумовлює вибір теми цього дослідження.

Мета статті - визначити головні аспекти деокупаційних процесів тимчасово окупованих територій та відновлення діяльності публічного управління. Для досягнення мети перед дослідження були поставлені такі завдання: визначити сучасний стан політики деокупації та відновлення діяльності публічної адміністрації; визначити сучасний стан законодавства, що регулює це питання; визначити моделі деокупаційних процесів, що найкраще підходять для України.

Виклад основного матеріалу. Питання державної політики щодо деокупації частини України є вкрай актуальним через повномасштабну збройну агресію зі сторони РФ. Внаслідок ведення бойових дій з 2014 року

частина території нашої держави опинилася під тимчасовою окупацією. З 2022 року така категорія території України розширилась у зв'язку з відкритою агресією зі сторони рф. Питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України стає ключовим у діяльності всього державно-владного механізму. Варто зазначити, що оскільки питання деокупації є комплексним та широким завданням для всієї держави, то для його вирішення мають залучатися відповідні військові, матеріально-фінансові, кадрові та інші ресурси. На жаль, до 2022 року Україна не змогла повною мірою організувати та забезпечити дипломатично-політичний процес деокупації тимчасово окупованих територій, зокрема це пов'язано з агресивними настроями зі сторони рф.

Сьогодні під поняттям “деокупація тимчасово окупованих територій України” слід розуміти процес, що складається з трьох основних елементів: 1) державної політики, що полягає у визначенні стратегії та порядку реалізації теоретичних та практичних заходів щодо деокупації частини території України; 2) суб'єктів здійснення такої політики, а саме визначення, підготовка та координування профільних суб'єктів, зокрема фактичне визначення суб'єктів реалізації державної політики у військовій, дипломатичній та міжнародній площині; 3) заходів та засобів деокупації тимчасово окупованих територій, тобто орієнтування публічної адміністрації на визначенні засоби та заходи реалізації державної політики щодо деокупації. Найпопулярнішими засобами реалізації такої політики є політико-дипломатичні, міжнародні та військові напрями [8].

Внаслідок переважаючого військового потенціалу рф над Україною наша держава обрала вектор міжнародної координації щодо захисту територіальної цілісності, суверенітету, а також деокупації тимчасово окупованих територій. Вбачається, що такий захід є раціональним та ефективним, оскільки передбачає залучення військової, фінансової, соціально-економічної та політичної координації міжнародних суб'єктів, що значно підвищує загальний рівень потужності держави в умовах мілітаризаційних процесів державотворення та захисту державності [2].

Під час реінтеграції окупованих територій України надзвичайно важливо чітко окреслити суб'єктів здійснення такого заходу, оскільки саме від цього залежить ефективність формування, реалізації та вдосконалення політики деокупації. Прийнято диференціювати суб'єктів реалізації державної політики щодо деокупації на дві складові: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх суб'єктів реалізації зазначеної політики належать національні органи публічної влади, зокрема державні органи, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, військові структури, як-от Збройні сили України тощо. До зовнішніх суб'єктів належать міжнародні гравці, наприклад: іноземні держави, урядові та неурядові організації. В умовах стрімких геополітичних

змін щодо безпекового поля у світі саме міжнародні суб'єкти та їх координація між собою набувають висхідного значення під час побудови національної безпекової стратегії у відповідному регіоні [4].

Сьогодні для України є вкрай актуальним порушення питання про захист, відновлення територіальної цілісності та суверенітету, надання безпекових гарантій, підвищення рівня обороноздатності та військової потужності, а також безумовного виконання зі сторони РФ висхідних принципів і норм міжнародного права, притягнення до міжнародно-правової відповідальності за вчиненні правопорушення проти нашої держави, зокрема й воєнні злочини. Проте, саме деокупація тимчасово окупованих територій та притягнення до відповідальності РФ за вчиненні правопорушення вбачаються пріоритетами у міжнародно-координаційній діяльності державного управління під час побудови та розвитку міжнародної співпраці з профільними міжнародними суб'єктами [10]. До того ж, варто визначити, що позитивним моментом діяльності публічного управління у міжнародній площині є зосередження на повному членстві в міжнародних безпекових організаціях, на зразок НАТО, що безпосередньо впливає на національний та регіональний рівень безпекового середовища в контексті забезпечення національних інтересів України. Однак, в умовах воєнних дій та ескалації ситуація навколо тимчасово окупованих територій, питання вступу до таких організацій прямо обмежується внутрішніми установчими документами самих організацій. Це означає, що Україна має не тільки зосереджувати свої зусилля на міжнародній діяльності щодо деокупації території, а орієнтуватись на внутрішню складову.

Проведення активних бойових дій, у тому числі й зміщення лінії контролю території, наступально-визвольні дії України активно впливають на перелік законодавчо визначених меж окупованої частини держави. Варто зауважити, що періодичні зміни в системі національного законодавства, що регулює означене питання є нераціональним заходом, оскільки вимагає дотримання визначених законодавчих вимог при внесенні змін до профільних актів, а також втрату часу та ресурсів на такі заходи. Вбачається, що регулювання в умовах воєнного стану та активних бойових дій не дає змогу чітко визначити межі таких територій, що й негативно впливає на фактичну реалізацію особливого правового режиму на тимчасово окупованих територіях. За такою формулою слід виділити ще одне положення, згідно якого під державною політикою на тимчасово окупованих територіях слід розуміти комплекс законодавчо визначених цілей, завдань та функцій діяльності органів публічної влади та громадянського суспільства, що спрямовуються на відновлення територіальної цілісності та суверенітету України над тимчасово окупованою територією, відновлення контролю за

безпековою ситуацією у визначених регіонах, недопущення потенційних і реальних загроз національним інтересам України зі сторони рф, виконання передбачуваної діяльності зі створення та реалізації необхідних умов для виконання військових, політико-дипломатичних, організаційно-правових заходів відновлення контролю над територіями АР Крим, Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей.

В умовах належної реалізації державної політики щодо деокупації територій, вагомим значення набуває єдина стратегія діяльності всього державно-владного механізму. До повномасштабного вторгнення рф до України у 2022 році діяла ухвалена Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що була затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року. Цікавим аспектом видається те, що межею застосування цього документа є саме АР Крим, що значно звужує можливість його реалізації на інші території України, зокрема й ті, що були окуповані після 2022 року. Головними цілями діяльності державного управління документ визначає: відновлення територіальної цілісності та суверенітету України у межах її міжнародно визнаного державного кордону на 1991 рік; забезпечення національної єдності, самобутності, стійкості та згуртованості українського суспільства, народу загалом, і держави Україна; припинення використання тимчасово окупованої території України для діяльності, що загрожує національній безпеці та інтересам України та/або спрямована на порушення нормального функціонування державного апарату, а також, що спрямовується на підриг міжнародної безпеки і миру; визначення юридичних засад перехідного правосуддя, тобто впровадження правових запобіжників провипорушень у цій сфері; організація та реалізація політики у правовій, соціальній, освітній, інформаційній, гуманітарній та інших сферах в контексті підвищення рівня довіри до публічного апарату влади; належна реалізація та гарантування прав, свобод та законних інтересів громадян України, які постраждали внаслідок тимчасової окупації; забезпечення сталого суспільно-політичного, гуманітарного та економічного розвитку України відповідно до визначених засад внутрішньої і зовнішньої політики держави; визначення єдиного стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО. Проаналізувавши пропоновану Стратегію стає очевидним той факт, що цей документ не зможе забезпечити належну реалізацію національних інтересів держави, передусім через повномасштабне вторгнення рф у 2022 року і розширення окупованої території України.

Сьогодні ж, Україна визначила головні принципи здійснення деокупаційної політики щодо своїх територій, зокрема головними цілями державного управління у цій сфері є: деокупація всієї тимчасово окупованої

території, у тому числі АР Крим, а також всі території, що були окуповані до та після 2022 року; забезпечення та належна реалізація передбачених прав, свобод і законних інтересів всього населення на таких територіях; створення нових оборонно-безпекових заходів щодо забезпечення територіальної цілісності та суверенітету України, у тому числі й нівелювання нових потенційних та реальних загроз зі сторони рф; підвищення рівня міжнародного впливу на координації з безпековими міжнародними організаціями на кшталт НАТО.

Відсутність єдиного державно-законодавчого підходу до вирішення цієї проблеми вкрай негативно впливає на ефективність всієї державної політики щодо деокупації тимчасово окупованих територій [2]. До того ж з метою реалізації міжнародного принципу щодо забезпечення миру та неприпустимості військових конфліктів, наша держава обрала шлях дипломатично-політичного врегулювання конфлікту на сході держави і в АР Крим. Однак, внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України держава законно змінила вектор реалізації державної політики в оборонному секторі на мілітаризаційний, зокрема й сформуvala новий підхід до вирішення питання деокупації територій України – військово-політичний. Згідно з таким підходом підходом наша держава послідовно має застосовувати заходи спочатку військового, а потім політичного характеру. В умовах активних бойових дій застосування військових заходів є необхідним фактором збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, недопущення окупації нових регіонів України, а також деокупації вже окупованої території України. Проте, для належного закріплення публічної діяльності апарату влади на деокупованих територіях вагомого значення набувають так звані стабілізаційні заходи. Україна здійснює стабілізаційні заходи щодо впорядкування суспільних відносин та відновлення діяльності публічних інституцій на деокупованих територіях. Під поняттям “стабілізаційні заходи” слід розуміти дії органів публічної влади, зокрема військових формувань, що мають військовий та невійськовий характер, і здійснюються з метою деескалації військового конфлікту, а також відновлення контролю над суспільними відносинами в межах відповідної території, що була під тимчасовою окупацією зі сторони рф [7]. Головною метою здійснення стабілізаційних заходів є встановлення належного контролю над деокупованими територіями, підтримання в них відповідного рівня безпеки і стабільності, та створення належних умов, що унеможливають подальшу ескалацію воєнного конфлікту, загрози національній безпеці України у взаємодії із силами безпеки та оборони, та іншими органами публічної влади. Вбачається, що саме така діяльність держави є першоосновою всього процесу відновлення діяльності державного управління під час деокупації території

України. Основними ознаками стабілізаційних заходів, що проводяться публічною адміністрацією на деокупованих територіях є: санкціонованість державою, правоохоронний і оборонний характер, законність, регулятивний характер, спрямованість на відновлення публічного управління на деокупованих територіях.

У науковій літературі існують декілька моделей відновлення влади на деокупованих територіях. Перша з них – це німецька модель. Вона передбачає деокупацію територій на довоєнних умовах шляхом проведення мирних переговорів за умови залучення зовнішніх сторін із застосуванням так званої м'якої сили. Проте, подібна модель реінтеграції видається ефективною лише у довготривалому застосуванні [1]. Така модель була притаманна Україні до 2022 року, оскільки наша держава акцентувала свої зусилля саме на дипломатичному сценарії із застосуванням “м'якої сили”. Однак, як виявилось, така модель не була ефективною, тому що існувала велика залежність від зовнішніх представників іноземних держав, установ чи організацій. Друга модель – боснійська – передбачає процеси федералізації, тобто створення компромісу заради збереження територіальної цілісності та суверенітету держави. Варто зауважити, що таку модель відновлення влади наша держава не розглядає, що є раціональним заходом з погляду дотримання національних інтересів в аспекті безпеки і оборони. Головним недоліком такої моделі є підвищення ризиків, що пов'язані з розвитком процесів сепаратизму [3]. А оскільки в нашій державі штучно були створені каталізатори сепаратизму зі сторони рф, така модель більше задовольняє інтереси рф, ніж України. Третя модель, хорватська, передбачає розвиток силового характеру деокупації територій держави [5]. З погляду історії досвід Хорватії у спробах дипломатичного відновлення територіальної цілісності та суверенітету вказує, що покладання лише на допомогу міжнародних суб'єктів є неефективним заходом. До того ж, зважаючи на міжнародне право, застосування сили в контексті ведення оборони є правомірним заходом, а тому у цьому разі цей захід видається найефективнішим для України [6]. Однак, внаслідок значної переваги рф у військовому потенціалі, така модель є недосяжною для нашої держави в короткостроковій перспективі. Саме тому пропонується змішана модель деокупації території України – німецько-хорватська.

Для публічної адміністрації характерне використання одразу декількох механізмів деокупації частини території України, зокрема: політична форма деокупації територій, що полягає у встановленні домовленостей щодо відновлення контролю над зазначеними територіями; інституційно-організаційна форма деокупації території, тобто аналіз ефективності реалізації повноважень публічними органами влади щодо відновлення територіальної цілісності та суверенітету нашої держави, чітке розмежування функцій та

завдань відповідного силового органу щодо деокупації та реінтеграції територій України, головною метою якого є підвищення ефективності внутрішньої системи управління для виявлення нових засобів та заходів звільнення таких територій; соціально-економічна форма деокупації територій України – підвищення законодавчого та економічного рівня соціальної, інвестиційної, цінової, грошово-кредитної галузей держави, що спрямоване на значне зростання соціально-економічного рівня життя суспільства, зокрема й створення додаткового каталогу гарантій для внутрішньо переміщених осіб, а також груп населення, що звільняються від окупації, шляхом створення додаткових робочих місць, зростання рівня зайнятості населення в Україні; правова форма звільнення тимчасово окупованих територій, що передбачає встановлення пріоритету зі сторони публічного управління на законодавчо-правовий механізм звільнення територій, зокрема й за допомогою міжнародної координації з іноземними суб'єктами та звернення до профільних міжнародних установ щодо визнання порушення права на недоторканність території, звільнення такої території, встановлення репарацій та інших видів відшкодування збитків нашої державі та громадянам України, що постраждали внаслідок вторгнення РФ та незаконного утримання в судовому порядку; інформаційно-ідеологічна форма деокупації територій України, що полягає в організації, реалізації та розвитку інформаційно-медійного простору з метою надання необхідної інформації населенню на окупованих територіях щодо прийнятих та реалізованих засобів та заходів, спрямованих на процеси деокупації та реінтеграції української території; військова форма деокупації тимчасово окупованих територій, а саме звільнення тимчасово окупованих територій військовим шляхом, тобто застосуванням Збройних сил України та інших суміжних силових органів для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України [1]. Проаналізувавши зазначені заходи, можна дійти висновку, що саме змішана модель деокупації нині є провідною для нашої держави та відповідає сучасним оборонно-безпековим реаліям.

У контексті реалізації політики деокупації та відновлення діяльності публічних інституцій на таких територіях важливою є координація між профільними органами. Зокрема під час стабілізаційних заходів, забезпечення публічної безпеки й порядку, вагомого значення набувають саме правоохоронні органи, такі як Національна гвардія України та Національна поліція України. Під час проведення відповідних заходів саме ці правоохоронні органи безпосередньо здійснюють координацію з іншими державними органами, з похідними органами, що забезпечують публічну безпеку й суспільний порядок задля зниження ризиків і загроз проявів сепаратизму та інших викликів для національних інтересів держави. Проте, варто визнати один із основних

недоліків сучасного стану інституту взаємодії правоохоронних органів з державними органами – відсутність універсального нормативно-правового акту, який би містив загальні положення щодо можливості здійснення координаційних дій з правоохоронними органами, юридичне підґрунтя такої взаємодії. Саме такий недолік призводить до розгалуження компетенцій та підходів до реалізації зазначеного заходу, і може призвести до втрати балансу між інтересами та правами громадян і поглядами державного управління щодо відновлення своєї діяльності на деокупованих територіях.

На сьогодні головним недоліком державної політики з деокупації тимчасово окупованих територій є відсутність єдиного комплексного підходу до визначення порядку та строків звільнення частини території України. Враховуючи той факт, що військова агресія рф триває з 2014 року, головним фактором наявності такого недоліку є об'єктивна причина невизначеності у реалізації військово-політичних заходів під час відсічі повномасштабної збройної агресії зі сторони рф проти України.

Висновки. Питання деокупації територій України є ключовим завданням для державного управління в умовах відсічі збройної агресії зі сторони рф. Внаслідок переважаючого військового потенціалу рф над Україною наша держава обрала вектор міжнародної координації щодо захисту територіальної цілісності, суверенітету, а також деокупації тимчасово окупованої території. Такий захід видається раціональним та доволі ефективним, однак застосування військової сили є вкрай необхідним заходом під час реалізації зазначеної державної політики.

Україна, обстоюючи власні безпеково-оборонні інтереси щодо збереження та відновлення територіальної цілісності та суверенітету, неухильно забезпечує реалізацію основного конституційного принципу – дотримання територіальної цілісності і суверенітету держави, а також й висхідних міжнародних принципів як-то підтримка миру та безпеки у світі.

Визначення стратегічного бачення розвитку державної політики щодо деокупації територій та відновлення діяльності публічних інституцій є важливими чинниками ефективності таких заходів [11]. У контексті реалізації політики деокупації та відновлення діяльності публічних інституцій на таких територіях, важливого значення набуває координація між профільними органами. На жаль, відсутність єдиного державно-законодавчого підходу до вирішення цієї проблеми вкрай негативно впливає на ефективність всієї державної політики щодо деокупації тимчасово окупованої території. Такий же недолік існує й у питанні координації між державними органами під час стабілізаційних заходів на деокупованих територіях.

Сьогодні, враховуючи реалії навколо безпекового поля України, саме змішана модель деокупації залишається провідною для нашої держави, що

відповідає сучасній оборонно-безпековій дійсності. Внаслідок значної переваги РФ в військовому потенціалі така модель видається недосяжною для нашої держави в короткостроковій перспективі. Саме тому пропонується змішана модель деокупації території України – німецько-хорватська.

Література:

1. Бакуменко В., Надолішній П. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 256 с.
2. Камінська Н. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69.
3. Нівня Г. Соціально-політичні наслідки військової окупації. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні* : матеріали круглого столу (21 листопада 2019 р). Одеса, 2019. С. 122–124.
4. Оніщенко Н., Сунегін С. Термінологічна визначеність як складова державно-правового розвитку: питання уніфікації. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2023. № 24. С. 164–174.
5. Ржевська Н. Модель реінтеграції окупованих територій Донбасу в контексті світової практики. *Політикус*. 2020. Вип. 2. С. 155–162.
6. Трофименко А. Деокупація та реінтеграція: досвід Хорватії для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2020. Вип. 27. С. 142–149.
7. Циганов О., Мацко А. Реінтеграція окупованих територій: українські реалії та зарубіжний досвід : монографія. 2020. Київ; Вінниця : Твори. 456 с.
8. Шаптала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 1. С. 57–69.
9. Явір В. Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу: передумови та перспективи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 121–128.
10. Явір В. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. *S.P.A.C.E.* 2017. № 6. С. 64–67
11. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review»*. Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

References:

1. Bakumenko, V., & Nadolishnii, P. (2003). *Teoretychni ta orhanizatsiini zasady derzhavnoho upravlinnia [Theoretical and organizational principles of public administration]*. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].
2. Kaminska, N. (2022). Deokupatsiia yak instrument vidnovlennia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy: zahalnoteoretychna kharakterystyka ta tendentsii zakonotvorchosti [Deoccupation as a tool for restoring the territorial integrity of Ukraine: general theoretical characteristics and trends in law-making]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 50–69 [in Ukrainian].
3. Nivnia, H. (2019). Sotsialno-politychni naslidky viiskovoi okupatsii. [Socio-political consequences of military occupation]. *Liudyna maie parvo Sotsialno-humanitarnyi dyskurs u konteksti reformatsiinykh protsesiv v Ukraini - A person has a right: social and humanitarian discourse in the context of reformation processes in Ukraine* . (pp. 122-124). Odesa : Osvita [in Ukrainian].

4. Onishchenko, N., & Suniehin, S. (2023). Terminologichna vyznachenist yak skladova derzhavno-pravovoho rozvytku: pytannia unifikatsii [Terminological certainty as a component of state-legal development: the issue of unification]. *International scientific journal «Grail of Science»*, 24, 164–174 [in Ukrainian].
5. Rzhevska, N. (2020). Model reintehratsii okupovanykh terytorii Donbasu v konteksti svitovoi praktyky [The model of reintegration of the occupied territories of Donbas in the context of world practice]. *Politykus – Politicus*, 2, 155–162 [in Ukrainian].
6. Trofymenko, A. (2020). Deokupatsiia ta reintehratsiia: dosvid Khorvatii dlia Ukrainy [De-occupation and reintegration: Croatia's experience for Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Istorii. Politologii - Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Politicalology*, 27, 142–149 [in Ukrainian].
7. Tsyhanov, O., & Matsko, A. (2020). *Reintehratsiia okupovanykh terytorii: ukraïnski realii ta zarubizhnyi dosvid [Reintegration of the occupied territories: Ukrainian realities and foreign experience]*. Kyiv-Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian].
8. Shaptala, N., & Kaminska, N. (2022). Derzhavna polityka Ukrainy z pytan tymchasovo okupova-nykh terytorii: problemy kontseptualizatsii v suchasnomu naukovomu dyskursi [State policy of Ukraine on issues of temporarily occupied territories: problems of conceptualization in modern scientific discourse]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, 1, 57–69 [in Ukrainian].
9. Yavir, V. (2017). Reintehratsiia tymchasovo okupovanykh terytorii Donbasu: peredumovy ta perspektyvy [Reintegration of the temporarily occupied territories of Donbas: prerequisites and prospects]. *Studia politologica Ucraino-Polona - Studies Ukrainian-Polish political science*, 7, 121–128 [in Ukrainian].
10. Yavir, V. (2017). Reintehratsiia: do problemy vyznachennia, suti ta pozytsiiuvannia u politytsi Ukrainy [Reintegration: to the problem of definition, essence and positioning in the politics of Ukraine]. *S.P.A.C.E.*, 6, 64–67 [in Ukrainian].
11. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review»*. Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

УДК 351.712

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-71-79](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-71-79)

Алексеева Катерина Андріївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

ПРОВАЙДЕРИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В НАПРЯМКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Загальноєвропейською тенденцією у сфері публічного врядування є посилення контрольної функції суспільства за діяльністю органів публічної влади, суб'єктами політичного процесу та організаціями, які пов'язані з державою. Мета статті – дослідження діяльності провайдерів громадського контролю у системі публічної політики в умовах євроінтеграції. З'ясовано, що основою контролю у сфері громадського управління є концепція підзвітності, згідно з якою посадові особи несуть відповідальність за свої рішення, а їх публічні дії піддаються контролю відповідно до їхнього службового становища. Розглянуто зміст контрольної функції суспільства, яка є фундаментальною засадою державотворення і реалізується через механізм громадського контролю. Наголошено, що громадський контроль дозволяє суспільству контролювати владу на етапах прийняття рішень, їх реалізації та оцінки отриманого результату. У європейських країнах громадський контроль базується на конституційних актах. Розглянуто зарубіжні форми громадського контролю за діяльністю органів державної влади: прямі (здійснюються громадянином), непрямі (здійснюються органами, які обираються громадянами та діють від імені населення).

Обґрунтовано, що основою громадського контролю за діяльністю публічної влади є прозорість і підзвітність влади. У європейських державах діє принцип презумпції думок громадян, а громадський контроль здійснюється за всіма органами державної влади, політичними і соціально-економічними процесами, які визначають загальну ситуацію в країні.

Зазначено, що в Україні громадський контроль обмежений. Декларується неприпустимість громадського контролю за діяльністю політичних партій, релігійних організацій; непідприємницьких товариств, асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; саморегулятивних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування;

непідприємницьких товариств, які не є громадськими об'єднаннями. Акцентовано увагу, що цей підхід суперечить загальноєвро-пейський практиці громадського контролю і формує підстави для політичної корупції, релігійної експансії з боку держави-агресора, «закритих» сфер діяльності.

Ключові слова: провайдери, громадський контроль, публічна політика, євроінтеграція

Alekseieva Kateryna Andriivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Production and Investment Management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

PROVIDERS OF PUBLIC CONTROL OVER THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC POLICY IN THE DIRECTION OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The pan-European trend in the field of public administration is to strengthen the control function of society over the activities of public authorities, subjects of the political process and organizations associated with the state. The purpose of the article is to study the activities of providers of public control in the public policy system in the context of European integration. It has been established that the basis of control in the field of public administration is the concept of accountability, according to which officials are responsible for their decisions, and their public actions are subject to control in accordance with their official position. The content of the control function of society, which is the fundamental basis for the creation of the state and is implemented through the mechanism of public control, is considered. It is noted that public control allows society to control power at the stages of decision-making, their implementation and evaluation of the results obtained. In European countries, public control is based on constitutional acts. Foreign forms of public control over the activities of public authorities are considered: direct (carried out by a citizen), indirect (carried out by bodies elected by citizens and acting on behalf of the population).

It is substantiated that the basis of public control over the activities of public authorities is transparency and accountability of the authorities. In European countries, the principle of presumption of citizens' opinions applies, and public control is exercised over all government bodies, political and socio-economic processes that determine the general situation in the country.

It is noted that in Ukraine public control is limited. The inadmissibility of public control over the activities of political parties and religious organizations is

declared; non-entrepreneurial societies, associations of local governments and their voluntary associations; self-regulatory organizations, organizations exercising professional self-government; non-entrepreneurial companies that are not public associations. Attention is focused on the fact that this approach contradicts the pan-European practice of public control and forms the basis for political corruption, religious expansion on the part of the aggressor state, and closed areas of activity.

Keywords: providers, public control, public policy, European integration.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття загальноєвропейською тенденцією у сфері публічного врядування є посилення контрольної функції суспільства за діяльністю органів публічної влади, суб'єктами політичного процесу та організаціями, які тим чи іншим способом пов'язані з державою. В країнах ЄС громадський контроль диференціюється і спеціалізується, ускладнюються його форми та процедури, формуються універсальні стандарти, які доцільно вивчати і аналізувати з метою вдосконалення взаємодії громадянського суспільства і органів державної влади в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти громадського контролю за реалізацією публічної політики є темою дослідження багатьох вітчизняних вчених. Зокрема В. М. Кравчук [1] визначає теоретико-правові аспекти взаємовідносин громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні. О. В. Михайловська [2] розглядає теоретико-методологічні засади досягнення громадського прогресу в системі публічного управління. В. В. Новак [3] досліджує стан та перспективи розвитку соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні. Т. В. Серьогіна [4] розглядає шляхи удосконалення системи надання публічних послуг в умовах децентралізації. І. М. Грищенко [5] аналізує зарубіжний досвід взаємодії органів державної влади з органами громадянського суспільства на прикладі країн Центрально-Східної Європи. О. В. Михайловська, Н. В. Філіпова, Л. С. Ладонько та Н. В. Ткаленко [6] досліджують сутність складових дефініцій публічного управління та адміністрування. К. А. Алексєєва [7] вивчає процес державної підтримки аграрного бізнесу в умовах глобальних загроз, який вимагає застосування диференційованого арсеналу інструментів та нестандартних управлінських рішень. І. Грищенко, О. Лазор, В. Олійник та ін. [8] досліджують трансформацію діяльності суб'єктів публічної політики в умовах воєнного стану та євроінтеграції, їх вплив на суспільні процеси. М. Семенишин, І. Грищенко, К. Алексєєва та ін. [9] простежують особливості професійної самореалізації державних службовців через детермінанти інформаційної безпеки.

Зважаючи на актуальність громадського контролю за реалізацією публічної політики в напрямку євроінтеграції дана проблема вимагає подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження діяльності провайдерів громадського контролю в системі публічної політики в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Основою контролю у сфері громадського управління є концепція підзвітності (accountability), сформульована у 1960-і роки у США, згідно з якою посадові особи несуть відповідальність за свої обґрунтовані рішення, а їх публічні дії піддаються будь-якому контролю відповідно до їхнього службового становища [1].

У матеріалах ЄС зазначається, що підзвітність – це обов’язок організацій та їхніх співробітників брати відповідальність за власну діяльність та оприлюднювати інформацію щодо результатів такої діяльності. Підзвітність вимагає прозорості, яка спрямована на забезпечення доступності інформації для громадськості і надання роз’яснень щодо державних норм, правил і рішень [10]. Підзвітність за вертикаллю (перед громадянами-виборцями) і за горизонталлю (у системі «стримувань і противаг» щодо автономної влади та спеціально створених контрольних інститутів, які можуть порушити питання про неналежне виконання обов’язку цією посадовою особою і навіть покарати її) породжує зовнішні форми контролю, які мають політичний чи юрисдикційний характер [3].

У цьому контексті найважливішою функцією системи громадського управління є організація належного контролю, який, фактично, держава забезпечує, делегуючи суспільству повноваження, які дозволяють контролювати діяльність органів державної влади.

Об’єктами контролю є правові акти (нормативні та індивідуальні), результати дій адміністрації (їх своєчасність, відповідність публічним інтересам, способи та засоби, ефективність з погляду мінімізації шкоди індивідуальним правам та інтересам), поведінка посадових осіб (лояльність держави, сумлінність, чесність, непідкупність, неупередженість тощо). Суб’єктами політичного контролю є представницькі органи (правлячі та опозиційні політичні партії, громадські об’єднання, інші виразники суспільних інтересів).

У практиці громадського управління застосовуються різні підходи до контролю. Відповідно до методики Світового Банку використовується набір із шести критеріїв якості державного управління, запропонованих Д. Кауфманом, які підлягають контролю: право голосу та підзвітність (оцінюється ступінь участі громадян у виборі керуючих структур, ступінь незалежності преси), політична стабільність та відсутність насильства (вимірюється ймовірність дестабілізації уряду та різкої зміни політичного курсу, підриву можливості

мирних виборів керуючих структур громадянами), ефективність уряду (відображає якість державних послуг, якість бюрократії, компетенцію державних службовців, рівень незалежності державної служби від політичного тиску, рівень довіри до політики, проведеної урядом), якість законодавства (його несуперечність основам ринкової економіки), верховенство закону (вимірюється рівень довіри громадян до законів та прихильність до їх виконання), контроль корупції (відбиває сприйняття корупції у суспільстві, починаючи від побутового рівня до впливу корупції на розвиток бізнесу та існування корупції на високому політичному рівні) [4].

При дослідженні цих критеріїв на рівні сучасної держави контрольна функція реалізується завдяки механізму громадського контролю, який має на меті забезпечення конституційних прав та свобод, які гарантовані державою та надають особі можливість використовувати це право для захисту власних інтересів та забезпечення потреб у системі взаємодії між владою та громадянином, спонукаючи державу дбати про потреби суспільства.

Влада не може сумлінно та ефективно виконувати свої обов'язки за відсутності зворотного зв'язку та контролю з боку суспільства, яке по суті є для влади роботодавцем. Відповідно, суспільство має право чітко ставити завдання, які влада повинна реалізовувати, стежити за процесом та підсумками діяльності органів влади. Контрольна функція суспільства є фундаментальною засадою державотворення, оскільки безконтрольна влада схильна до корупції, працює нераціонально і зловживає інструментами примусу. Громадський контроль – це саме той механізм, який дозволяє суспільству контролювати владу як на етапі прийняття рішень, так і на етапі їх реалізації та оцінки отриманого результату.

Громадський контроль у західноєвропейських країнах включає широкий набір інструментів і будується, насамперед, за принципами прозорості державної влади та участі суспільства у її роботі. Вони забезпечуються шляхом ухвалення державою спеціальних нормативних актів про розкриття інформації, контролю з боку громадян, некомерційних організацій, рад, комітетів при державних органах. Важливу роль відіграють також волонтерські рухи, громадські ініціативи, голосування, обговорення, петиції, експертизи, журналістські розслідування. Іноді до інструментів громадського контролю відносять вибори і референдуми як його своєрідний результат.

У межах функції контролю передбачається можливість скасування чи зміни актів публічної адміністрації, лише їх обговорення і критика. Контрольні повноваження суспільства реалізуються у комплексі заходів. Це може бути, наприклад, постановка питання про довіру органам місцевого самоврядування, уряду, проведення референдумів з інших питань, які турбують громадськість [6].

Громадський контроль у європейських країнах базується на конституційних актах. В даний час основні закони країн Європи пов'язані «з уточненням конституційно-правового статусу особистості і, як наслідок, його можливостей у сфері контролю за державними інститутами» [2].

Позитивним моментом громадського контролю є те, що громадяни наділяються не тільки другорядними діями як нормативними правовими актами (наприклад, отримання інформації, консультації), але й практичною складовою. Наприклад, Європейський Союз зобов'язує національні органи державної влади розробляти правову основу для ефективної діяльності громадян з контролю за публічною владою.

Заслужують на увагу і зарубіжні форми громадського контролю за діяльністю органів державної влади:

1. Прямі – здійснюються громадянином. У країнах Євросоюзу такими формами є:

- робота з даними та запитамі громадян (робота з даними опитувань громадської думки, робота з петиціями та пропозиціями цивільних об'єднань; вивчення поданих громадянами скарг);
- громадські консультації (відкриті слухання за участю всіх зацікавлених сторін; закриті слухання за участю громадських представників; письмові консультації (електронні фокус-групи);
- дорадчі форуми (воркшопи, конференції, цивільні журі);
- інтерактивний діалог через соціальні мережі (у існуючих соціальних мережах, на спеціально створених соціальних майданчиках) [11].

Особливу увагу необхідно приділити електронному громадському контролю, який полягає в тому, що громадянин має право отримати інформацію, якщо вона зачіпає його права та свободи.

2. Непрямі – проводяться органами, які обираються громадянами та діють від імені населення. Діяльність цих суб'єктів громадського контролю спрямована, як правило, на аналіз скарг, що надійшли на працівників органів місцевого самоврядування та державного управління, вироблення рекомендацій та пропозицій щодо відсторонення службовця від займаної посади. Важливо зауважити, що громадські організації, які діють у зарубіжних країнах та здійснюють громадський контроль, фінансуються з державного бюджету.

Основою громадського контролю за діяльністю публічної влади є прозорість і підзвітність влади. Прозорість передбачає зрозумілі, відкриті і обґрунтовані рішення (акти) державних органів, доступні для ознайомлення населення. Прозорість повинна забезпечуватись як під час підготовки рішення (акту), так і при його прийнятті (затвердженні) та використанні на практиці. Підзвітність влади передбачає обов'язок державних органів та їх посадових осіб надавати громадянам країни необхідну інформацію про свою діяльність,

«яка стосується їхніх прав, свобод і законних інтересів, а також право громадян на застосування щодо цих органів влади та їх посадових осіб необхідних заходів впливу в тому разі, якщо їхня діяльність має незадовільний характер» [5].

У європейських державах діє також принцип презумпції думок громадян, а громадський контроль здійснюється за всіма органами державної влади, політичними і соціально-економічними процесами, які визначають загальну ситуацію в країні.

В Україні спостерігається обмеження громадського контролю. В актах законотворчої діяльності декларується неприпустимість громадського контролю за діяльністю політичних партій, релігійних організацій; непідприємницьких товариств, що утворені актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування; асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; саморегулятивних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; непідприємницьких товариств, які не є громадськими об'єднаннями [10].

Такий підхід є неприпустимим, оскільки суперечить загальноєвропейській практиці громадського контролю, формує в країні підстави для існування політичної корупції, релігійної експансії з боку держави-агресора, «закритих» сфер діяльності, в яких реалізуються непрозорі схеми фінансування та незрозумілі для суспільства механізми самоврядування [12].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що провайдерами громадського контролю є найактивніша частина суспільства. Для такої діяльності вдосконалюються правова основа та суспільні механізми, що дозволяють не лише стежити за поведінкою управлінської системи держави, а й приймати рішення, спрямовані на підвищення ефективності державного управління. Досвід європейських країн є орієнтиром для розроблення системи громадського контролю в Україні з метою надання органам публічної влади більшої прозорості та ефективності.

Література:

1. Кравчук В. М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : монографія. Тернопіль : Терно-граф, 2011. 260 с.
2. Михайловська О. В. Теоретико-методологічні засади досягнення громадського прогресу в системі публічного управління : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Харків: ХарPI НАДУ, 2021. 437 с.
3. Новак В. В. Організаційно-правові питання соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні: стан та перспективи розвитку : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2008. 195 с.

4. Серьогіна Т. В. Удосконалення системи надання публічних послуг в умовах децентралізації: методологічні засади : монографія. Дніро : ГРАНІ, 2020. 288 с.
5. Грищенко І. М. Механізми забезпечення взаємодії органів державної влади з органами громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2015. Вип. 3/4. С. 25-31.
6. Михайловська О.В., Філіпова Н. В., Ладонько Л. С., Ткаленко Н. В. Аналіз теоретичних підходів до визначення сутності складових дефініцій публічного управління та адміністрування. *Університетські наукові записки*. 2016. № 2 (58). С. 241-253.
7. Алексеева К. А. Державна підтримка розвитку аграрного бізнесу в умовах глобальних загроз. *Наукові перспективи*. 2023. № 2(32). С. 49-60. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-49-60](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-49-60)
8. Strategic public policy providers in the context of european integration / I. Gryshchenko et al. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12(64). P. 175-187. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17>
9. Research of features of professional self-actualization of civil servants through the determinants of information security / M. Semenyshyn et al. *Revista San Gregorio*. 2020. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000600032800005> (date of access: 20.03.2024).
10. Про громадський контроль : Закон України (Проект) від 13.05.2015 № 2737-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA?an=3> (дата звернення: 21.03.2024).
11. Compendium of the public internal control systems in the EU Member States. 2014. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f5d1aca3-f349-11e6-8a35-01aa75ed71a1/language-en> (date of access: 20.03.2024).
12. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

References:

1. Kravchuk, V. M. (2011). *Hromadski orhanizatsii i derzhava: vzaïmovîdnosyny v umovakh formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini (teoretyko-pravovi aspekty) [Public organizations and the state: relationships in the conditions of the formation of civil society in Ukraine (theoretical and legal aspects)]*. Ternopil : Terno-graf [in Ukrainian].
2. Mykhailovska, O. V. (2021). *Teoretyko-metodolohichni zasady dosiahnennia hromadskoho prohresu v systemi publichnoho upravlinnia [Theoretical and methodological principles of achieving public progress in the system of public administration]*. Doctor's thesis. Kharkiv : KharRI NADU [in Ukrainian].
3. Novak, V. V. (2008). *Orhanizatsiino-pravovi pytannia sotsialnoho partnerstva orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskykh obiednan v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [Organizational and legal issues of social partnership of state authorities and public associations in Ukraine: status and development prospects]*. Candidate's thesis. Kyiv : Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
4. Serohina, T. V. (2020). *Udoskonalennia systemy nadannia publichnykh posluh v umovakh detsentralizatsii: metodolohichni zasady [Improving the system of providing public services in conditions of decentralization: methodological foundations]*. Dniro : HRANI [in Ukrainian].
5. Hryshchenko, I. M. (2015). *Mekhanizmy zabezpechennia vzaïmodii orhaniv derzhavnoi vlady z orhanamy hromadianskoho suspilstva v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [Mechanisms for ensuring the interaction of state authorities with civil society bodies in the countries of Central and Eastern Europe]*. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management*, 3/4, 25-31 [in Ukrainian].

6. Mykhailovska, O.V., Filipova, N. V., Ladonko, L. S., & Tkalenko N. V. (2016). Analiz teoretychnykh pidkhodiv do vyznachennia sutnosti skladovykh definitsii publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Analysis of theoretical approaches to determining the essence of the constituent definitions of public management and administration]. *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes*, 2(58), 241-253 [in Ukrainian].
7. Alekseieva, K. A. (2023). Derzhavna pidtrymka rozvytku ahrarynogo biznesu v umovakh hlobalnykh zahroz [State support for the development of agrarian business in conditions of global threats]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 2(32), 49-60. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-49-60](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-49-60) [in Ukrainian].
8. Gryshchenko, I., Lazor, O., Oliinyk, V., Lazor, O., & Yunyk, I. (2023). Strategic public policy providers in the context of european integration. *Amazonia Investiga*, 12(64), 175-187. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17> [in English].
9. Semenyshyn, M., Hryshchenko, I., Alekseieva, K., Oliinyk, V. & Buha, H. (2020). Research features of professional self-actualization of civil servants through the determinants of information security. *Revista San Gregorio*. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000600032800005> [in English].
10. Pro hromadskyi kontrol : Zakon Ukrainy (Proekt) [About public control: Law of Ukraine (Project)] (2015, May 13). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2411AA?an=3> [in Ukrainian].
11. Compendium of the public internal control systems in the EU Member States (2014). URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f5d1aca3-f349-11e6-8a35-01aa75ed71a1/language-en> [in English].
12. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. *Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review»*. Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

УДК 005.336.4-027.63:338.124.4:33.027/.028

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-80-90](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-80-90)

Алексєєва Катерина Андріївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів та природокористування України, Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ В ПЕРІОД КРИЗ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Анотація. У статті досліджуються особливості та ефективність державних програм підтримки бізнесу в умовах глобальних загроз. Були проаналізовані зміни, які були внесені до програм фінансової підтримки бізнесу у зв'язку зі змінами у політичній, економічній та соціальній сферах. В дослідженні особлива увага зосереджується на впливі програм фінансової підтримки бізнесу на забезпечені стабільності бізнесу та економіки в умовах глобальних викликів. З'ясовано, що для забезпечення державної фінансової підтримки бізнесу застосовують наступні програми та гранти: Грант на створення або розвиток власного бізнесу, Грант для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, Грант для створення або розвитку тепличного господарства, Грант на створення або розвиток переробних підприємств, Програма «Доступні кредити 5-7-9%», Програма «Фінансовий лізинг 5-7-9%», Програма «Доступний факторинг», Грант на стартап, Програма Інноваційних ваучерів, Програма грантової підтримки проєктів подвійного призначення, Компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, Програма з кредитування ММСП України за пріоритетними галузевими напрямками та Програма з підтримки фінансування інвестиційних проєктів МСП за пріоритетними напрямками. В результаті проведеного дослідження встановлено, що у 2023 році спостерігалось припинення виплати компенсацій процентів банкам за участь у державній програмі "Доступні кредити 5-7-9%" протягом п'яти останніх місяців 2023 року, внаслідок фінансових обмежень та відсутності необхідних коштів у державному бюджеті. Встановлено, що Уряд України впровадив додаткові заходи для залучення більшої кількості учасників до державних програм "Доступні кредити 5-7-9%" та "Доступна іпотека 7%", а також запровадив нову державну програму доступного фінансового лізингу для мікро-, малих та середніх підприємств. Рекомендуємо Уряду розробити концепцію трансформації програми "Доступні кредити 5-7-9%" до кінця першого кварталу 2024 року, в

рамках оновленого меморандуму з Міжнародним валютним фондом (МВФ).

Ключові слова: державна фінансова підтримка, державні програми, ініціативи, глобальні загрози, публічне управління.

Alekseieva Kateryna Andriivna PhD (Public Administration), National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15, Heroiv Oborony, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

STATE SUPPORT OF BUSINESS DURING CRISES AND GLOBAL THREATS

Abstract. The paper examines the peculiarities and effectiveness of state programs of financial support for business in the face of global threats. Changes that were made to business financial support programs in connection with changes in the political, economic and social spheres were analyzed. In the study, special attention is focused on the impact of business financial support programs on the ensured stability of business and the economy in the face of global challenges. It was found that the following programs and grants are used to provide state financial support for business: Grant for the creation or development of one's own business, Grant for the creation or development of horticulture, berry growing and viticulture, Grant for the creation or development of a greenhouse, Grant for the creation or development of processing enterprises, Program "Affordable Loans 5-7-9%", Program "Financial Leasing 5-7-9%", Program "Affordable Factoring", Grant for startups, Program of Innovation Vouchers, Program of grant support for dual purpose projects, Compensation for employment of internally displaced persons persons, the Program for lending to MSMEs of Ukraine according to priority sectoral directions and the Program for supporting the financing of investment projects of SMEs according to priority directions. As a result of the conducted research, it was established that in 2023 there was a suspension of payment of interest compensation to banks for participation in the state program "Affordable loans 5-7-9%" during the last five months of 2023, due to financial restrictions and the lack of necessary funds in the state budget . It was established that the Government of Ukraine implemented additional measures to attract more participants to the state programs "Affordable loans 5-7-9%" and "Affordable mortgage 7%", and also introduced a new state program of affordable financial leasing for micro, small and medium enterprises enterprises. We recommend that the Government develop a concept for the transformation of the "5-7-9% Affordable Loans" program by the end of the first quarter of 2024, within the framework of the updated memorandum with the International Monetary Fund (IMF).

Keywords: state financial support, state programs, initiatives, global threats, public administration.

Постановка проблеми. У сучасному світі підприємства зіштовхуються різ різноманітними викликами, які ставлять під загрозу їхню стабільність та подальший розвиток. Глобальні кризи, такі як епідемії, природні катастрофи та збройні конфлікти, негативно впливають на функціонування бізнесу, викликаючи серйозні економічні та соціальні наслідки. У зв'язку з цим, держави виробляють та впроваджують стратегії фінансової підтримки для забезпечення стійкої діяльності та здатності підприємств протистояти глобальним загрозам.

Основну проблему, яку ставлять перед собою держави, є розробка ефективних механізмів державної фінансової підтримки, які спрямовані на забезпечення виживання підприємств у період глобальних загроз. Дана задача стає надзвичайно актуальною в умовах пандемії, яка вразила світ у 2020 році, а також військових конфліктів та природних катастроф, які можуть виникнути у будь-який момент. Додатковою складністю розробки та впровадження державної фінансової підтримки є необхідність врахування різних особливостей та потреб різних секторів економіки, а також розробка механізмів, які б допомагали як малим, так і великим підприємствам. Важливим в період глобальних загроз є забезпечення прозорості, ефективності та відповідальності у використанні державних фінансових ресурсів, щоб максимально результативно їх застосувати в процесі допомоги бізнесу в складних випадках.

З моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року підприємства в Україні зазнали значних труднощів, які включають забезпечення безпеки та безпеки працівників, операційні проблеми з переміщенням операцій та персоналу, логістичні збої та інші проблеми. Недостатня готовність більшості компаній до даних викликів спричинила труднощі, оскільки були відсутні плани дій на випадок надзвичайних ситуацій або стратегії зменшення ризиків. Війна виявилася випробуванням для бізнесу, який був змушений пристосовуватися до надзвичайних обставин та вирішувати складні завдання на рівні корпоративного управління та оперативної діяльності. У зв'язку з цим, вважаємо з-за необхідність провести аналіз особливостей національної державної фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд останніх досліджень та публікацій в галузі особливостей державної фінансової підтримки бізнесу в умовах глобальних загроз в Україні свідчить про обмежену увагу наукової спільноти до даної тематики. Основні наукові дослідження в цьому напрямку виконуються міжнародними організаціями, міністерствами та іншими

державними установами, які аналізують ефективність впливу різних форм державної фінансової підтримки на стабільність бізнесу та економіки в умовах глобальних загроз.

Проте, варто відзначити, що потрібно продовжувати наукові дослідження в даному напрямку з метою розширення розуміння механізмів державної фінансової підтримки та ефективності таких програм. Крім того, необхідно активно працювати над розробкою оптимальних стратегій державної підтримки підприємницької діяльності для протидії майбутнім глобальним викликам та загрозам.

Метою статті є дослідження особливостей державної фінансової підтримки бізнесу в період криз та глобальних загроз. Для досягнення мети визначено наступні завдання: проаналізувати ключові програми державної підтримки сектору підприємництва; дослідити зміни, які були впроваджені для регулювання механізмів фінансової державної підтримки суб'єктів підприємництва з моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах економічної нестабільності та соціально-політичних турбулентностей державна фінансова підтримка бізнесу стає одним із ключових інструментів у забезпеченні економічної стійкості та розвитку країни. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 2290-IX від 31.05.2022 року забезпечує правову основу для надання цієї підтримки, гарантуючи широкий спектр заходів для підтримки підприємств у різних сферах їх діяльності [1]. Важливість забезпечення стабільної економічної діяльності підприємств для успішного подолання сучасних викликів та загроз, підкреслює необхідність продуктивної державної фінансової підтримки бізнесу.

На загальнодержавному рівні фінансова підтримка бізнесу регулюється згідно із вимогами чинного законодавства, що передбачає надання різноманітних видів підтримки, включаючи фінансову, інформаційну та консультаційну, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва. Проте, необхідно врахувати, що стабільність економіки тісно пов'язана з ефективністю застосування державних програм підтримки. Варто відзначити, що уряд повинен забезпечити підтримку підприємств, які здійснюють експортну діяльність, та сприяти наданню підтримки в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів та фахівців, що займаються управлінням підприємницькою діяльністю [1; 2, 12].

У контексті економічних викликів, глобальних загроз та потреби в посиленні конкурентоспроможності країни, державні програми підтримки бізнесу відіграють важливу роль у стимулюванні економічного зростання та розвитку. На рисунку 1. наведено основні фінансові інструменти, які використовує уряд для надання підтримки бізнесу в умовах війни.

Державні програми підтримки бізнесу	
→	Програма «Доступні кредити 5-7-9%»
→	Програма «Фінансовий лізинг 5-7-9%»
→	Програма з кредитування ММСП України за пріоритетними
→	Програма з підтримки фінансування інвестиційних проєктів МСП за пріоритетними напрямками
→	Програма грантової підтримки проєктів подвійного призначення
→	Програма Інноваційних ваучерів
→	Грант на стартап
→	Грант на створення або розвиток власного бізнесу
→	Грант для створення або розвитку садівництва, ягідництва та
→	Грант для створення або розвитку тепличного господарства
→	Грант на створення або розвиток переробних підприємств
→	Компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб

Рис. 1. Державні програми підтримки бізнесу

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [4; 5].

У боротьбі з складними економічними викликами, спричиненими соціально-економічними наслідками війни, Уряд України, дотримуючись Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28», яка регулює механізми фінансової державної підтримки суб'єктів підприємництва в рамках Державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %» від 27 грудня 2023 року, ухвалив рішення узгоджувати стратегічні заходи з метою оптимізації програм фінансової підтримки для підприємств. З моменту імплементації вказаної Постанови, вносяться істотні зміни до порядків впровадження програм "Доступні кредити 5–7–9 %", "Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %" та "Доступний факторинг" [7].

Дані кроки з вирішення проблеми відображають необхідність адаптації фінансових механізмів державної підтримки до складних умов, що виникають внаслідок військових конфліктів. Попередній досвід, який був отриманий під час пандемії, підтверджує необхідність ефективного управління фінансовими ресурсами та належного реагування на економічні виклики, що впливають з воєнного стану. Нововведення до програм фінансової підтримки підприємств України, зокрема в рамках програм "Доступні кредити 5–7–9 %", "Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %" та "Доступний факторинг", націлені на забезпечення більш ефективного використання державних ресурсів, що у свою чергу сприяють підтримці підприємств у важкий період.

Серед головних змін, внесених до порядків реалізації зазначених програм, слід відзначити скасування обмежень на отримання державної підтримки підприємствами, що знаходяться на тимчасово неконтрольованих територіях або в зоні військового конфлікту. З моменту введення цієї постанови підприємці, що здійснюють свою діяльність на територіях України, які тимчасово перебувають поза контролем держави, але не мають можливості релокувати свій бізнес в більш безпечні регіони, мають право на отримання державної підтримки за умови своєчасного виконання зобов'язань за кредитними договорами та сплати податків, зборів й інших обов'язкових платежів до державного бюджету України. Крім того, згідно з цією постановою, скасовано обмеження для підприємств, розташованих на територіях Херсонської, Миколаївської та Дніпропетровської областей, де вже визначено дату припинення бойових дій та тимчасової окупації, але їх ще не включено до переліку територій, які перебувають у зоні активних бойових дій. Варто відзначити, що дана ініціатива надає підприємствам на вказаних територіях можливість отримати державну підтримку.

У контексті виконання умов, узгоджених з Міжнародним валютним фондом (МВФ), перепрофілювання програми "Доступні кредити 5–7–9 %" здійснено з метою концентрації уваги виключно на підтримці мікро-, малих та середніх підприємств. Даний захід спрямовано на забезпечення підтримки найбільш вразливих секторів економіки й для сприяння розвитку сегменту малого та середнього бізнесу в країні [8].

У 2023 році програма "Доступні кредити 5–7–9 %" пройшла процес реформування, що передбачав реорганізацію розподілу усіх кредитів на інвестиційні та обігові з підвищеними процентними ставками. Водночас відбувся перегляд переліку пріоритетних галузей та напрямків для надання фінансування. Незважаючи на широкий спектр пріоритетних напрямків, переорганізація програми призвела до збільшення фінансових витрат та зростання заборгованості перед банками з державного бюджету. Такі зміни в програмі викликали необхідність проведення подальшого аналізу та

коригувань з метою забезпечення більш ефективного та економічно обґрунтованого функціонування фінансових механізмів державної підтримки підприємств [9].

Встановлено, що у 2023 році спостерігалось припинення виплати компенсацій процентів банкам за участь у державній програмі "Доступні кредити 5-7-9%" протягом п'яти останніх місяців 2023 року, внаслідок фінансових обмежень та відсутності необхідних коштів у державному бюджеті. Представники чотирьох банків та один державний службовець, які висловились на умовах анонімності, підтвердили припинення виплат за державною програмою "Доступні кредити 5-7-9%". За словами директорки Департаменту фінансової стабільності Національного банку України Первін Дадашової, на початку 2024 року заборгованість становила 7 мільярдів гривень.

У зв'язку із затримкою отримання міжнародної фінансової допомоги у січні 2023 року Міністерство фінансів України обмежило виплати коштів не лише на пріоритетні видатки. Ця затримка призвела до подальшого наростання заборгованості перед банками, яким було обіцяно компенсувати витрати за участь у програмі "Доступні кредити 5-7-9%". Такий крок Міністерства фінансів України був обумовлений нестачею фінансових ресурсів та потребою пріоритизації видатків для забезпечення фінансової стабільності та збереження функціонування інших ключових секторів економіки.

Необхідно відзначити, що на 181-й день прострочки, банки мали право вимагати від учасників державної програми "Доступні кредити 5-7-9%" покриття цих процентів. З урахуванням цієї обставини, уряд вжив заходів для зміни правил та встановлення нових термінів прострочки, збільшивши їх до дев'яти місяців. Крім того, уряд розглядає можливість модифікації самої програми "Доступні кредити 5-7-9%" з метою зосередження уваги на конкретних економічних напрямках для забезпечення більшої ефективності використання фінансових ресурсів.

Програма пільгового фінансування аграрних підприємств у рамках ініціативи "Доступні кредити 5-7-9%" на період 2024-2025 років була запроваджена з-за підтримки Світового банку у рамках "Екстреного проєкту надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)". Ця програма скерована на полегшення доступу аграрних підприємств до банківського кредитування, особливо мікро- та малого бізнесу у сільському господарстві.

Уряд України вжив додаткових заходів, спрямованих на залучення більшої кількості учасників до державних програм "Доступні кредити 5-7-9%" та "Доступна іпотека 7%", а також запровадив нову державну програму

доступного фінансового лізингу для мікро-, малих та середніх підприємств. Ці ініціативи свідчать про стратегічну спрямованість уряду на підтримку розвитку аграрного сектору та забезпечення доступу до фінансових ресурсів для малих та середніх підприємств, тим самим сприяючи підвищенню їх конкурентоспроможності та стимулюючи їх економічний розвиток [10; 11; 13].

Гетманцев Д.О., голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, відзначив, що державна програма "Доступні кредити 5-7-9%" і надалі відіграє ключову роль у забезпеченні кредитування. Проте, враховуючи обмежені бюджетні ресурси на 2024 рік, її необхідно модифікувати і адаптувати до поточних умов й викликів. Особливу увагу слід звернути на цільову підтримку малих та середніх підприємств, які є особливо вразливими до безпекових ризиків. Уряду рекомендується розробити концепцію трансформації програми "Доступні кредити 5-7-9%" до кінця першого кварталу 2024 року, в рамках оновленого меморандуму з Міжнародним валютним фондом (МВФ) [9].

У зв'язку з цим, уряд України планує провести перегляд державної програми "Доступні кредити 5-7-9%" у 2024 році з метою зробити її більш доступною для підприємств, що мають намір отримати кредитні кошти для інвестиційних цілей. На поточний 2024 рік передбачено виділення понад 5 млрд гривень на гранти в переробній галузі з різних джерел фінансування [10; 11].

Міністерство економіки України, спільно з Міністерством фінансів України, запропонувало запустити програму "Доступний факторинг", яка буде функціонувати в рамках вже існуючої програми "Доступні кредити 5-7-9 %". Основною метою цієї ініціативи є посилення державної підтримки українського бізнесу. Програма "Доступний факторинг" передбачає надання можливості малим та середнім підприємствам збільшити обіговий капітал та отримати додаткові ресурси для розвитку. Ця програма спрямована на підтримку підприємництва та забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів для стимулювання економічного зростання України [8].

Таким чином, можемо відзначити, що уряд України активно працює над реформуванням та модернізацією державних програм підтримки бізнесу з метою підвищення їх ефективності та доступності для підприємств. Варто відзначити, що реалізація даних заходів допоможе зміцнити економіку України, збільшити конкурентоспроможність підприємств і сприятиме загальному економічному зростанню країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що державна підтримка бізнесу в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності економічного середовища та сприяє його розвитку в умовах глобальних викликів, війни та несприятливих економічних умов. Варто відзначити, що такі програми як

"Доступні кредити 5-7-9%", "Доступна іпотека 7%" та "Доступний факторинг", спрямовані на підтримку малого та середнього бізнесу і являються важливими інструментами для стимулювання економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств. Встановлено, що національна державна фінансова підтримка бізнесу в період глобальних загроз вимагає комплексного підходу та виважених рішень, однак важливим аспектом є необхідність постійного аналізу та коригування програм з метою їхньої оптимізації та адаптації до змінних умов. У зв'язку з цим, можемо відзначити, що вирішення цієї проблеми сприятиме забезпеченню стійкості економіки, збереженню робочих місць та підтримці підприємств у періоди глобальних криз.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, що були розроблені автором та представлені у статті, можуть бути використані для налагодження та оптимізації державних програм підтримки бізнесу в Україні [14]. Результати дослідження можуть стати важливим джерелом інформації для урядових органів, регуляторних органів та підприємств у процесі прийняття стратегічних рішень щодо підтримки економічного розвитку країни.

Перспективи подальших досліджень можуть включати більш глибокий аналіз ефективності вже існуючих державних програм підтримки бізнесу, враховуючи їх вплив на розвиток економіки та підприємництва в Україні. Крім того, важливим напрямком подальших досліджень може бути оцінка можливостей для удосконалення і розширення існуючих програм, а також розробка нових інструментів та підходів до фінансової підтримки підприємництва в нестабільних умовах розвитку сучасного економічного середовища.

Література:

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України № 2290-IX від 31.05.2022 // Відомості ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
2. Годнюк І. Оподаткування суб'єктів малого підприємництва в умовах воєнного стану. *Фінансово-економічна діяльність суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Міжнародний науково-практичний форум* (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 жовтня 2022р.). Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2022. С. 68-71.
3. Грищенко І. М. Стан, проблеми та перспективи ресурсного забезпечення органів публічної влади в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 65–69. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6176&i=11>
4. Можливості для громад та підприємств: основні державні програми (інфографіка). Децентралізація. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15394> (дата звернення: 19.03.2024).
5. Державні програми підтримки економіки у 2022 році. Інформаційна довідка. Проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»). USAID. 2022. 26 с.

6. Фонд розвитку підприємництва. Публічна інформація. Інформація про результати державної програми доступні кредити 5-7-9%. 2023. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/publicna-informaciya> (дата звернення: 19.03.2024).

7. Про внесення змін до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: Постанова КМУ від 26.01.2024 № 91 // Відомості ВРУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-nadannia-finansov-a91> (дата звернення: 19.03.2024).

8. НІСД. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Грудень 2023 року. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-ukrayini-hruden> (дата звернення: 19.03.2024).

9. Міністерство фінансів України. Держава заборгувала банкам 5 мільярдів компенсації за пільгові кредити для бізнесу. Гетманцев. 2023. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/12/26/118559297/> (дата звернення: 19.03.2024).

10. Landlord. Держава заборгувала банкам 7 мільярдів компенсації за програмою кредитів "5-7-9%". 2024. URL: <https://landlord.ua/news/finansi/derzhava-zaborguvala-bankam-7-milyardiv-kompensacziyi-za-programoyu-kredytiv-5-7-9/> (дата звернення: 19.03.2024).

11. Фінансовий клуб. Борг держави перед банками за пільговими кредитами для бізнесу зріс до 7 млрд грн. 2024. URL: <https://finclub.net/ua/news/borh-derzhavy-pered-bankamy-za-pilhovymy-kredytamy-dlia-biznesu-zris-do-7-mlrd-hrn.html> (дата звернення: 19.03.2024).

12. Alekseieva, K., Maletych, M., Ptashchenko, O., Baranova, O. & Buryk, Z. (2023) State business support programs in wartime conditions. *Economic Affairs*, Vol. 68, No. 01s, pp. 231-242. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv68n1sz.pdf>

13. Алексеева К.А. Державна підтримка розвитку аграрного бізнесу в умовах глобальних загроз. Наукові перспективи № 2(32). 2023. URL: [http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3868/3889DOI:https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-49-60](http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3868/3889DOI:https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-49-60)

14. Rezvorovych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

References:

1. Zakon Ukraïni "Pro rozvitok ta derzhavnu pidtrimku malogo i seredn'ogo pidpriemnictva v Ukraïni" [The Law of Ukraine "On the development and state support of small and medium-sized enterprises in Ukraine"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> [in Ukrainian].

2. Godnjuk, I. (2022). Opodatkuvannja sub'ektiv malogo pidpriemnictva v umovah voennogo stanu [Taxation of small business entities under martial law]. *Proceedings from Mizhnarodnij naukovopraktichnij forum «Finansovo-ekonomichna dijal'nist' sub'ektiv gospodarjuvannja v umovah voennogo stanu» – The International Scientific and Practical Forum «Financial and economic activity of business entities under martial law»*. (pp. 68-71). Kam'janec'-Podil's'kij: NRZVO «Kam'janec'-Podil's'kij derzhavnij institut» [in Ukrainian].

3. Grishhenko, I. M. (2018). Stan, problemi ta perspektivi resursnogo zabezpechennja organiv publichnoï vladi v Ukraïni [State, problems and prospects of resource provision of public authorities in Ukraine]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 13, 65–69. Retrieved from <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6176&i=11> [in Ukrainian].

4. Mozhlivosti dlja gromad ta pidpriemciv: osnovni derzhavni programi (infografika). Decentralizacija [Opportunities for communities and entrepreneurs: main state programs (infographics). Decentralization]. decentralization.gov.ua Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15394> [in Ukrainian].

5. Derzhavni programi pidtrimki ekonomiki u 2022 roci. Informacijna dovidka. Proekt USAID «Pidvishhennja efektyvnosti roboti i pidzvutnosti organiv misceвого samovrjaduvannja» («GOVERLA») [State programs to support the economy in 2022. Informational reference. The USAID project "Improving the efficiency and accountability of local self-government bodies" ("HOVERLA"). USAID]. [in Ukrainian].

6. Fond rozvitku pidpriemnictva. Publichna informacija. Informacija pro rezul'tati derzhavnoi programi dostupni krediti 5-7-9% [Entrepreneurship Development Fund. Public information. Information about the results of the state program available loans 5-7-9%]. *bdf.gov.ua* Retrieved from <https://bdf.gov.ua/uk/publicna-informaciya> [in Ukrainian].

7. Postanova KМУ "Pro vnesennja zmin do Porjadku nadannja finansovoї derzhavnoi pidtrimki sub'ektam pidpriemnictva" [The Resolution of the CMU "On making changes to the Procedure for providing financial state support to business entities:]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-nadannia-finansov-a91> [in Ukrainian].

8. NISD. Instrumenti pidtrimki biznesu v period voennogo stanu v Ukraїni. Gruden' 2023 roku [NISD. Business support tools during the period of martial law in Ukraine]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-ukrayini-hruden> [in Ukrainian].

9. Ministerstvo finansiv Ukraїni. Derzhava zaborgovala bankam 5 mil'jardiv kompensacii za pil'govu kreditu dlja biznesu [Ministry of Finance of Ukraine. The state owes banks 5 billion in compensation for preferential loans for businesses. Hetmantsev]. *minfin.com.ua* Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2023/12/26/118559297/> [in Ukrainian].

10. Landlord. Derzhava zaborgovala bankam 7 mil'jardiv kompensacii za programuju kreditiv "5-7-9%" [Landlord. The state owes banks 7 billion in compensation under the "5-7-9%" loan program]. *landlord.ua* Retrieved from <https://landlord.ua/news/finansi/derzhava-zaborgovala-bankam-7-milyardiv-kompensacziyi-za-programoyu-kredytiv-5-7-9/> [in Ukrainian].

11. Finansovij klub. Borg derzhavi pered bankami za pil'govimi kreditami dlja biznesu zris do 7 mlrd grn. 2024 [Financial club. The state's debt to banks for preferential loans for business increased to UAH 7 billion]. *finclub.net* Retrieved from <https://finclub.net/ua/news/borh-derzhavy-pered-bankamy-za-pilhovymy-kredytamy-dlia-biznesu-zris-do-7-mlrd-hrn.html> [in Ukrainian].

12. Alekseieva, K., Maletych, M., Ptashchenko, O., Baranova, O. & Buryk, Z. (2023) State business support programs in wartime conditions. *Economic Affairs*, 68, 01s, 231-242. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv68n1sz.pdf> [in English].

13. Alekseeva, K.A. (2023). Derzhavna pidtrimka rozvitku agrarnogo [State support for the development of agrarian business in conditions of global threats]. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3868/3889> DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-49-60](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-49-60) [in Ukrainian].

14. Rezvorych, K. (2021). World experience of the land sale market reform: a temporal legal measure. Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 1 (1), 2021. 190 p., 76. https://phelr.dduvs.in.ua/?page_id=1578&lang=uk

УДК 355.02.009

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-91-101](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-91-101)

Андрієнко Микола Васильович доктор наук з державного управління, професор, полковник служби цивільного захисту, начальник науково-дослідного центру цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вул. Вишгородська, 21, м. Київ, 02000, тел.: (067) 979-10-01, <https://orcid.org/0000-0002-9222-4831>

Гаман Петро Ілліч доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник охорони здоров'я України, нагороджений орденом «За заслуги III ступеня», начальник відділу заходів захисту науково-дослідного центру цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вул. Вишгородська, 21, м. Київ, 02000, тел.: (093) 700-86-63, <https://orcid.org/0000-0003-1881-0397>

Овчаренко Богдан Олександрович, науковий співробітник відділу заходів захисту науково-дослідного центру цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, <https://orcid.org/0000-0002-8713-4700>

Гордєєв Павло Миколайович науковий співробітник сектору техногенної безпеки науково-дослідного центру цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, <https://orcid.org/0000-0002-0240-6683>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Анотація. У статті розглядаються підходи щодо використання інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в процесі державно-управлінського забезпечення цивільного захисту населення в Україні.

Досліджено концептуальні презумпції використання інформаційно-технологічного базису за Кодексом цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. (поточна ред. від 06.03.2024 р.). Зокрема, розглянуто концепцію надання цивільно-захисних послуг в електронному форматі, концепцію використання інформаційно-комунікаційних систем (ІКТ) в процесі реалізації законодавчих вимог щодо пожежної та техногенної безпеки в мирний та

особливий період, підсегмент інформаційно-реєстрового забезпечення об'єктів цивільного захисту населення на певних територіях та ін.

Виокремлено гіпотетичні межі використання інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у сфері державного управління цивільним захистом, як-от застосування програмної продукції; математичне моделювання містобудівельних та еколого-геофізичних індикацій відносно можливості об'єктного цивільно-захисного розміщення на певній території за допомогою COMSOL Multiphysics; прогностичне означення реактивності пожежонебезпечних ділянок на певних територіях шляхом територіального зондування Землі за допомогою програмного застосунок ArcGIS; дистанційно-цифрове зондування Землі з метою моделювання наявних та імовірних локально-просторових підтоплень, спровокованих масштабними зливами або підняттям рівня води в річках (аквамоделювання) та ін. (NASA Remote Sensing).

Проаналізовано можливості використання вітчизняним апаратом державного (публічного) управління означених новел ІКТ в сфері цивільного захисту населення. Зокрема, розглянуто такі законодавчі нормативи, як Розпорядження КМУ № 649-р від 20.09.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні та Розпорядження КМУ № 797-р від 08.11.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації контекстно до інформаційно-технологічної видозміни цивільно-захисної сфери України, що набуває особливої актуальності в період повномасштабної збройної агресії РФ проти України та дії правового режиму воєнного стану від 24.02.2022 р. згідно Указу Президента № 64/2022.

Ключові слова : інформаційні технології, державне управління, цивільний захист, державне управління цивільним захистом, інформаційно-комунікаційні технології провадження цивільно-захисної політики.

Andrienko Mykola Vasyliovych doctor of public administration, professor, colonel of the Civil Defense Service, head of the Civil Defense Research Center, Institute of Public Administration and Scientific Research in Civil Defense, str. 21 Vyshhorodska St., Kyiv, 02000, tel.: (067) 979-10-01, <https://orcid.org/0000-0002-9222-4831>

Haman Petro Ilyich Doctor of Public Administration, Professor, Honored Health Care Worker of Ukraine, awarded the Order of Merit of the 3rd Degree, Head of the Protection Measures Department of the Research Center of Civil Protection, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection, str. 21 Vyshgorodska St., Kyiv, 02000, tel.: (093) 700-86-63, <https://orcid.org/0000-0003-1881-0397>

Ovcharenko Bohdan Oleksandrovych Researcher of the Department of Protection Measures of the Research Center of Civil Protection, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection, <https://orcid.org/0000-0002-8713-4700>

Gordeev Pavlo Mykolayovych researcher of the man-made safety sector of the Civil Protection Research Center, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection, <https://orcid.org/0000-0002-0240-6683>

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE WORKING SYSTEM OF STATE ADMINISTRATION BODIES IN THE FIELD OF CIVIL PROTECTION

Abstract. The article considers approaches to the use of information and information and communication technologies (ICT) in the process of state management of civil protection of the population in Ukraine.

The conceptual presumptions of the use of the information technology base according to the Code of Civil Protection of Ukraine No. 5403-VI dated October 2, 2012 (current edition dated March 6, 2024) were studied. In particular, the concept of providing civil protection services in an electronic format, the concept of using information and communication systems (ICT) in the process of implementing legislative requirements regarding fire and man-made safety in peaceful and special periods, the sub-segment of information and registry support of civil protection objects on certain territories, etc.

Hypothetical limits of the use of information and information and communication technologies (ICT) in the field of state management of civil defense are highlighted, such as the use of software products; mathematical modeling of town-planning and ecological-geophysical indications regarding the possibility of civil defense object placement in a certain territory using COMSOL Multiphysics; prognostic determination of the reactivity of fire-hazardous areas in certain territories by means of territorial sensing of the Earth using the ArcGIS software application; remote digital sensing of the Earth for the purpose of modeling existing and probable local-spatial flooding caused by large-scale downpours or rising water levels in rivers (aqua modeling), etc. (NASA Remote Sensing).

The possibilities of using the specified novel ICTs in the field of civil protection of the population by the domestic apparatus of state (public) administration are analyzed. In particular, such legislative regulations as Decree of the CMU No. 649-r dated 20.09.2017 on the approval of the Concept for the Development of Electronic Government in Ukraine and Decree of the CMU No. 797-r dated 08.11.2017 on the Approval of the Concept for the Development of

Electronic Democracy in Ukraine and of the plan of measures for its implementation in the context of the information-technological modification of the civil defense sphere of Ukraine, which becomes especially relevant during the period of full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the effect of the legal regime of martial law from 24.02.2022 according to Presidential Decree No. 64/2022.

Keywords: information technologies, state administration, civil protection, state management of civil protection, information and communication technologies for the implementation of civil protection policy.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення рф до України від 24.02.2022 р. є індикаційною загрозою не лише державній незалежності, територіальній цілісності та суверенітету, а й першопричинним загрозливим фактором безпеки життєдіяльності та існування населення України — її громадян.

Цілі та завдання цивільного захисту в Україні де-факто визначені у ст. 1 Розділу I Кодексу цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. (поточна ред. від 06.03.2024 р.) : тут зазначено, що інтенційним завданням означеного виду діяльності є захист населення, територій, майна, об'єктів НПС від дії негативних факторів природного, техногенного та військового оригінаційного значення. Спрямованість цивільно-захисної діяльності на захист есенційних прав та свобод людини і громадянина, серед яких — насамперед право на життя та похідні від нього позитивні права, відтак, органічно впорядковується пропорційно сучасним реаліям необхідності превенції та протидії наслідкам неспровокованої військової агресії рф проти України.

Масштабність та проблематична сукупність цивільно-захисної парадигми в Україні в особливий період диктує необхідність відповідних перепрофілювань та видозмін оперативного реагування на позаштатні ситуації. Враховуючи державно-управлінський підтекст реалізації функції цивільного захисту населення профільним органом — Державною службою України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), діяльність котрої регулюється Постановою КМУ № 1052 від 16.12.2015 р. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, набирає актуальності питання побудови належного комунікаційного зв'язку між органами цивільного захисту населення, потенційними та реальними цивільно-захисними «гарячими об'єктами» та власне населенням, на захист та матеріальну схоронність котрого спрямована означена категоріальна діяльність в Україні.

Одним із методологічних інструментів забезпечення цивільно-захисних трансформацій в Україні в особливий період можна вважати потенціал

інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Державно-управлінське впровадження цифрового забезпечення цивільного захисту може допомогти у розробці ефективних механізмів попередження та нівелювання екологічних, геофізичних, пожежонебезпечних та ін. видів соціальної небезпеки, афективної до населення загалом та певних соціальних груп зокрема. Нормативно-правова база — Розпорядження КМУ № 649-р від 20.09.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні та Розпорядження КМУ № 797-р від 08.11.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації — слугує архітектурним ідеологічним доповненням означеного цивільно-захисного курсу, особливості котрого розглядатимемо у основній частині дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти використання інформаційних технологій в системі роботи органів державного управління цивільно-захисного профілю на часі є слабо дослідженою проблематичною індикацією. У зв'язку з цим використовуватимемо матеріали із суміжних дослідницько-тематичних апропріативних напрацювань.

Так, зв'язок між інформаційними технологіями та сферою цивільного захисту населення у власному дослідженні означили Г. Гасюк та А. Гаврись; аналіз юридичних та правових інструментів забезпечення інформаційно-технологічної єдності сфери цивільного захисту України окреслив С. Єременко; роль та місце телекомунікацій та інформаційно-технологічних розробок у сфері цивільного захисту України конкретизував А. Феценко; специфіку інформаційно-технологічного спрямування та координації вітчизняної системи цивільного захисту України пропорційно положенням національного законодавства запропонувала О. Землянська.

Мета статті — дослідити, визначити та проаналізувати специфічні можливості та гіпотетичні особливості використання інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій у сфері державного управління цивільним захистом населення в Україні, а також — означити особливості поточного стану пропрацьованості та розробленості проблеми впровадження цифровізації як інструмента нівелювання загроз для населення та громадян — зокрема, в умовах російської військової агресії рф проти України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж окреслювати контексти використання інформаційно-технологічного інструментарію в процесі здійснення цивільно-захисної державно-управлінської функції, необхідно конкретизувати призначеннєву функцію цивільного захисту України як процесної категорії.

Відповідно до ст. 1 Розділу I Кодексу цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. (поточна ред. від 06.03.2024 р.) [1], під цивільним

захистом населення вітчизняний законодавець пропонує розуміти комплекс заходів, спрямованих на забезпечення схоронності життя громадян, їхнього матеріального та технічного оснащення відповідними необхіднісними об'єктами, а також — підтримання рекреаційно-відтворювальних та ресурсних функцій НПС як власності українського народу. Мета та завдання цивільно-захисної діяльності, відтак, полягає у відверненні настання негативних наслідків природного, техногенного та військово-індукованого характеру.

Методологія забезпечення даної процедури законодавством прямо не окреслена, проте законодавець наділив профільний орган — Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) відповідними функціями щодо здійснення оперативного керівництва процесом цивільно-захисної державно-управлінської діяльності як на інституційному, так і на виконавчому рівнях. Правовою підставою подібної конотації доцільно називати положення п. 3 Постанови КМУ № 1052 від 16.12.2015 р. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [2], проте межі та порядок реалізаційного впровадження та виконання означеного сутнісно-компетенційного наративу, знову-таки, не є предметно окресленою категорією.

Таким чином, процедурні аспекти реалізації роботи органів державного управління України у сфері цивільного захисту населення вітчизняний законодавець побудував за юридичним принципом відпускнуго дозволу, а також — за правовою аналогією.

Юридичні підстави для застосування правової парадигми Е-цифровізації системи державного управління цивільним захистом населення в Україні прямо або опосередковано представлені у Розпорядженні КМУ № 649-р від 20.09.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні [3] та Розпорядженні КМУ № 797-р від 08.11.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації [4]. Даними нормативно-правовими актами, зокрема, пропонується втілення використання інформаційних технологій та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з похідними розробками у процес публічної служби, котра здійснюється уповноваженими на те інституціями, на загальнодержавному рівні та «на місцях» відповідно. Потрібно зазначити, що контекст взаємодії влади з громадськістю та громадянським суспільством тут окреслений шляхом Е-розвитку комунікаційного обміну. Водночас, законодавець не забороняє використання інституціями державної влади, місцевого самоврядування та центральними органами виконавчої влади реєстрових, обчислювальних, інформаційно-довідкових та інформаційно-технологічних застосунків для спрощення та ефективізації державного управління незалежно від рівня та призначення.

Виходячи із вищезазначеного фактологічного інструментарію, проблематика інформаційно-технологічного забезпечення цивільно-захисної державно-службової діяльності в Україні, в особливості — в період коефіцієнтарного підвищення питомої ваги нівелювання та ліквідації надзвичайних ситуацій у зв'язку із російською військовою агресією — набуває нових сенсів. Нижче пропонуємо окреслити ключові, на наше переконання, гіпотетичні та реальні контексти використання ІКТ у вітчизняній цивільно-захисній сфері на сьогодні: COMSOL Multiphysics, ArcGIS, аквамоделювання землі та ін.

Відтак, концептуальна інформаційно-комунікаційна програмна парадигма COMSOL Multiphysics [5] дозволяє здійснювати математичні моделювання та розрахункові проєкції екологічних, геофізичних впливів просторового значення на, зокрема, стан ґрунтових покривів та потенційну розбудову містобудівельних конструкційних типологій. Візуалізація результату за допомогою штучного інтелекту (ШІ) дозволяє концептуалізовувати можливі підходи до використання кінцевих елементів цивільно-захисного спорядження, геометрії, сітки та фізичних параметрів останнього. Підпрограмний інформаційно-комунікаційний елемент COMSOL Compiler може бути використаний органами державної влади та органами місцевого самоврядування, задіяними у сфері цивільного захисту населення України, для симуляції додаткових елементів циклічного нівелювання екзистенційних загроз щодо їхньої негативної дії на населення та окремі соціальні групи — зокрема, шляхом включення модулів перевірки, конкретизованих за ознакою повномасштабного вторгнення рф до України та інших факторів. Необхідно зауважити, що модулі COMSOL Multiphysics дозволяють розробляти можливі виходи повоєнного відновлення та відбудови цивільно-захисних об'єктів в Україні крізь призму просторових та економічних факторів контекстуації.

Використання в процесі цивільно-захисної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування як представників державно-управлінського апарату методології просторового моделювання потенційних ділянок пожежної безпеки шляхом зондування території за допомогою програмно-технологічного застосунку ArcGIS [6]. Цілі та завдання даного методу в парадигмі державного управління цивільним захистом в Україні можуть проєктуватися за принципом прогнозування та своєчасного реагування на потенційні лісові пожежі та інші природні потенційні катастрофи. Подібний підхід дозволить органам державно-управлінського апарату України у сфері цивільного захисту України, зокрема — Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) — здійснювати превенцію поширення природно-катастрофічних наслідків пожеж, спровокованих органічними та штучними факторами (як-от, наприклад, воєнні дії внаслідок неспровокованої російської збройної агресії рф проти України від 24.02.2022 р.) з метою недопущення експансії останніх на масштабовані територіальні межі.

Модельний контекст дистанційно-цифрового зондування Землі з метою моделювання наявних та імовірних локально-просторових підтоплень, спровокованих масштабними зливами або підняттям рівня води в річках (аквамоделювання), в свою чергу, державно-владні та місцево-самоврядні інституції публічно-управлінського апарату України можуть імплементувати із технологічного рішення NASA Remote Sensing [7]. Остання дозволяє виокремлювати шляхи, межі та способи отримання еколого-специфічної інформації-результату спостереження за земельним фондом конкретної території із використанням датчиків, супутників, розташованих на літальних апаратах та ін. транспортабельних джерелах збирання, отримання та накопичення інформаційно-екологічного матеріалу, котрі працюють за допомогою ресурсу відбитої або випромінюваної енергії.

Технологізація цивільно-захисної діяльності держави в Україні, відтак, повинна розглядатися крізь призму запозичення наявних міжнародних та іноземних розробок цифрового екологічного реагування та моделювання. Доцільно зауважити, що специфіка використання інформаційних технологій у сфері цивільного захисту повинна забезпечуватися не лише за рахунок іноземної, але й за рахунок вітчизняної потенційно-розробницької інформаційно-галузевої парадигми.

На часі аспект технічного забезпечення та інформаційно-технологічного розвитку сфери цивільного захисту України знаходиться на розвитковій стадії. В системі структури Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) функціонує Сектор інформаційних технологій, а «на місцях», в свою чергу, оперативне забезпечення здійснює Відділ інформаційних технологій Центру оперативного зв'язку, телекомунікаційних систем та інформаційних технологій /Відділ інформаційних технологій/Відділ телекомунікаційних систем та інформаційних технологій. Відповідно даних із офіційного веб-сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) [8], основними завданнями діяльності ДСНС України та Головних управлінь ДСНС України за областями можна визначити : 1) розвиток та забезпечення надійного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в сфері діяльності пожежно-рятувальних сил та інституцій у період мирного, надзвичайного стану, особливого періоду та ліквідаційної діяльності щодо наслідків природних, техногенних та військово-індукованих надзвичайних ситуацій; 2) функціонально-адміністративне забезпечення діяльності інформаційних порталів, баз, Інтернет-каналів інформаційно-ресурсного, технічно-серверного, технічно-мережевого та комп'ютерного облаштування органів та інституцій цивільно-захисної діяльності.

Пропорційно означеним пріоритетам цифрової діяльності цивільного захисту України крізь призму виконання повноважень профільним інституційним

органом — Державною службою України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), інформаційне, телекомунікаційне та інформаційно-комунікаційне технологічне (ІКТ) забезпечення діяльності пожежних підрозділів може допомогти у розв’язанні проблеми оперативної трансформації і трансферу на території локально-пожежних випадків задля їхньої подальшої локалізації та попередження делокалізованого розповсюдження (експансіювання). Крім цього, використання діджитал-засобів провадження оперативно-рятувальної пожежної діяльності може стати в нагоді під час подолання наслідків ворожих обстрілів рф, пов’язаних із військово-агресивною мілітаристською діяльністю останньої, спрямованої проти життя, безпеки та добробуту народу України (моніторинговий аспект).

В свою чергу, питання функціонального адміністрування органів та ресурсів здійснення державного управління у галузі цивільного захисту населення України полягає у пріоритезації оперативної комунікації між профільними відповідальними інституціями та населенням (громадянським суспільством) задля повідомлення про об’єктні явища подальшої протидії та нівелювання потенційних негативних для населення наслідків. Потрібно зауважити, що Інтернет-прозорість та Інтернет-гласність як явища цифровізаційного державного (публічного) управління є есенсивними елементами Е-демократичного здійснення владних повноважень (даний підхід є кластерним завданням органів публічної служби в Україні відповідно встановленого державного курсу).

Висновки. Аналіз процесних особливостей використання та залучення інформаційних технологій в системі роботи органів державного управління цивільним захистом населення в Україні дозволив дійти наступних умовиводів [8].

По-перше, інтенційним завданням цивільного захисту населення є превенція населення, територій, майна, об’єктів НПС від дії негативних факторів природного, техногенного та військового оригінаційного значення. Інструменти забезпечення даного підходу не визначені профільним законодавством, як-от Кодексом цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. (поточна ред. від 06.03.2024 р.), тому даний аспект залишається на розсуд органів публічної служби.

По-друге, органічно-технологічне оснащення цивільно-захисної діяльності в Україні може бути забезпечено за допомогою математичного моделювання містобудівельних та еколого-геофізичних індикацій відносно можливості об’єктного цивільно-захисного розміщення на певній території за допомогою COMSOL Multiphysics; прогностичного означення реактивності пожежонебезпечних ділянок на певних територіях шляхом територіального зондування Землі за допомогою програмного застосунку ArcGIS; дистанційно-цифрового

зондування Землі з метою моделювання наявних та імовірних локально-просторових підтоплень, спровокованих масштабними зливами або підняттям рівня води в річках (аквамоделювання) та ін. (NASA Remote Sensing). Крім цього, варто говорити про роботу Сектору інформаційних технологій Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та структурних підрозділів останньої «на місцях», залучених до інноваційно-технологічної діяльності у даному розрізі.

Література :

1. Кодекс цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. (поточна ред. від 06.03.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

2. Постанова КМУ № 1052 від 16.12.2015 р. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

3. Розпорядження КМУ № 649-р від 20.09.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>

4. Розпорядження КМУ № 797-р від 08.11.2017 р. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>

CMC Microsystems. COMSOL Multiphysics. CMC official website. Режим доступу : <https://www.cmc.ca/comsol-multiphysics/>

5. ArcGIS Online. ArcGIS official website. Режим доступу : <https://www.arcgis.com/index.html>

6. NASA Earthdata. What is Remote Sensing? Tutorial on remotely-sensed data, from sensor characteristics, to different types of resolution, to data processing and analysis. NASA Earthdata official website. Режим доступу : <https://www.earthdata.nasa.gov/learn/backgrounders/remote-sensing#:~:text=Remote%20sensing%20is%20the%20acquiring,record%20reflected%20or%20emitted%20energy.>

7. Головне управління ДСНС України у Львівській області. Офіційний веб-сайт ДСНС. Режим доступу : <https://lv.dsns.gov.ua/struktura/viddil-informaciy-nih-tehnologiy-centru-operativnogo-zvyazku-telekomunikaciy-nih-sistem-ta-informaciy-nih-telehnologiy>

8. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

1. Civil Protection Code of Ukraine No. 5403-VI dated October 2, 2012 (current edition dated March 6, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

2. Resolution of the CMU No. 1052 dated 16.12.2015 on the approval of the Regulations on the State Service of Ukraine in emergency situations. Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

3. Ordinance of the CMU No. 649 dated September 20, 2017 on the approval of the Concept for the Development of Electronic Government in Ukraine. Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>

4. Decree of the CMU No. 797 dated November 8, 2017 on the approval of the Concept for the Development of Electronic Democracy in Ukraine and the Plan of Measures for its Implementation. Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> CMC Microsystems. COMSOL Multiphysics. CMC official website. Access mode: <https://www.cmc.ca/comsol-multiphysics/>

5. ArcGIS Online. ArcGIS official website. Access mode: <https://www.arcgis.com/index.html>

6. NASA Earthdata. What is Remote Sensing? Tutorial on remotely-sensed data, from sensor characteristics, to different types of resolution, to data processing and analysis. NASA Earthdata official website. Access mode: <https://www.earthdata.nasa.gov/learn/backgrounders/remote-sensing#:~:text=Remote%20sensing%20is%20the%20acquiring,record%20reflected%20or%20emitted%20energy.>

7. Head Office of the State Emergency Service of Ukraine in the Lviv region. Official website of the State Emergency Service. Access mode: <https://lv.dsns.gov.ua/struktura/viddil-informaciy-nih-tehnologiy-centru-operativnogo-zvyazku-telekomunikaciy-nih-sistem-ta-informaciy-nih-tehnologiy>

8. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 502.17:502.13

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-102-114](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-102-114)

Беднарський Олександр Віталійович аспірант відділу проблем державного управління та адміністративного права, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, вул.Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, <https://orcid.org/0009-0002-8592-0000>

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу формування та реалізації державної екологічної політики в Україні, що є актуальним у контексті посилення екологічних проблем та потреби в ефективних заходах їх вирішення. Україна, як країна зі складною екологічною ситуацією, стикається з викликами вдосконалення системи управління екологічними питаннями. Проблема полягає в необхідності забезпечення ефективності та прозорості механізмів формування та реалізації державної екологічної політики. Метою статті є аналіз та обґрунтування стратегій формування та реалізації державної екологічної політики в Україні з урахуванням сучасних викликів та можливостей. Об'єктом дослідження є державна екологічна політика України, а предметом – механізми її формування та реалізації. У дослідженні використовувалися аналітичні методи, включаючи аналіз наукової літератури та офіційних документів, порівняльний аналіз досвіду інших країн у сфері екологічної політики, а також експертні опитування для збору думок та пропозицій стосовно покращення державної екологічної політики. Автор провів аналіз існуючих механізмів формування та реалізації державної екологічної політики в Україні, виявив проблемні аспекти цього процесу та запропонував можливі шляхи їх вирішення. В результаті дослідження було зроблено висновок про необхідність системної переробки підходів до формування та реалізації екологічної політики з метою підвищення ефективності заходів у сфері охорони довкілля. Автор рекомендує впроваджувати принципи сталого розвитку, залучати експертну громадськість та підвищувати прозорість у процесі прийняття рішень щодо екологічної політики. Також автор рекомендує ґрунтуватися на об'єктивному аналізі, враховувати найкращий міжнародний досвід та відповідати конкретним потребам та особливостям українського суспільства та природного середовища.

Ключові слова: державна політика, державна екологічна політика, публічне управління у сфері екології, екологія, екологічні проблеми

Bednarskiy Olexandr Vitaliyovych Postgraduate Student of the Department State Government and Administrative Law Issues, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine, Tryokhsviatitelska St., 4, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0009-0002-8592-0000>

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE ENVIRONMENTAL POLICY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the formation and implementation of the state environmental policy in Ukraine, which is relevant in the context of increasing environmental problems and the need for effective measures to solve them. Ukraine, as a country with a difficult environmental situation, faces the challenges of improving the system of managing environmental issues. The problem lies in the need to ensure the efficiency and transparency of mechanisms for the formation and implementation of state environmental policy. The purpose of the article is to analyze and substantiate the strategies for the formation and implementation of state environmental policy in Ukraine, taking into account modern challenges and opportunities. The object of the study is the state environmental policy of Ukraine, and the subject is the mechanisms of its formation and implementation. Analytical methods were used in the research, including the analysis of scientific literature and official documents, comparative analysis of the experience of other countries in the field of environmental policy, as well as expert surveys to collect opinions and suggestions regarding the improvement of state environmental policy. The author analyzed the existing mechanisms for the formation and implementation of the state environmental policy in Ukraine, identified problematic aspects of this process and proposed possible solutions. As a result of the study, it was concluded that there is a need for systematic processing of approaches to the formation and implementation of environmental policy in order to increase the effectiveness of measures in the field of environmental protection. The author recommends implementing the principles of sustainable development, involving the expert public, and increasing transparency in the decision-making process regarding environmental policy. The author also recommends to be based on objective analysis, take into account the best international experience and meet the specific needs and characteristics of Ukrainian society and the natural environment.

Keywords: state policy, state environmental policy, public administration in the field of ecology, ecology, environmental problems

Постановка проблеми. Екологічна проблематика стала однією з найактуальніших у сучасному світі, включаючи і Україну. Неврегульовані процеси промислового виробництва, недостатня увага до охорони природних

ресурсів та висока рівень забруднення середовища є серйозними викликами, перед якими стоїть держава. Формування та реалізація державної екологічної політики в Україні стає надзвичайно важливим завданням, яке потребує комплексного підходу та системних рішень. Перш за все, ключовою проблемою є недостатня ефективність механізмів управління екологічною ситуацією в країні. Існуючі законодавчі акти та правила контролю за забрудненням нерідко не відповідають сучасним викликам та потребам. Брак координації між різними галузями влади, а також між державними та громадськими структурами ускладнює ефективне впровадження екологічних стратегій. Другою важливою проблемою є недостатня фінансова підтримка екологічних програм та проектів. Незважаючи на те, що Україна зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері екології, фінансування на ці цілі залишається недостатнім, що ускладнює реалізацію необхідних заходів з очищення довкілля, зменшення викидів та забезпечення сталого використання природних ресурсів [1].

Третя проблема полягає у недостатній усвідомленості громадськості щодо екологічних проблем та необхідності їх вирішення. Багато людей не розуміють важливості збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь, що ускладнює впровадження екологічних ініціатив та реформ. Крім того, в Україні спостерігається проблема недостатньої інфраструктури для переробки та утилізації відходів, що призводить до забруднення ґрунтів, водойм та повітря. Необхідною є також посилення міжнародного співробітництва в сфері екології, оскільки багато екологічних проблем є трансграничними та вимагають спільних зусиль для їх вирішення [2].

Отже, формування та реалізація державної екологічної політики в Україні потребує комплексного підходу, який враховуватиме всі вищезазначені проблеми та виклики. Важливою буде активна участь громадськості, залучення міжнародних досвіду та ресурсів, а також створення ефективних механізмів управління та контролю за станом довкілля. Тільки за умови взаємодії всіх зацікавлених сторін можна досягти значного прогресу в збереженні природних ресурсів та забезпеченні сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз проблем формування та реалізації державної інноваційної політики здійснений у працях багатьох українських науковців: О. Амоши, В. Антонюка, Ю. Бажала, І. Бистрякова, О. Веклич, О. Волкова, М. Гамана, А. Гальчинського, В. Геєця, О. Дадія, М. Денисенка, І. Драгана, О. Іваницької, Я. Жовнірчика, Д. Карамішева, М. Крупки, В. Осецького, А. Пересади, В. Федоренка, А. Чухна та багатьох інших – свідчать про актуальність даної проблематики. Питанням теорії і практики функціонування інноваційної сфери присвячені дослідження видатних зарубіжних вчених, серед яких П. Агіон, П. Друкер, Дж. Кейнс,

М. Кондратьєв, Г. Менш, Р. Нельсон, М. Портер, П. Ромер, Б. Санто, Б. Твісс, С. Уінтер, Й. Шумпетер, Е Хансен, Ю. Яковець та ін. [1-9].

Мета статті - аналіз та обґрунтування стратегій формування та реалізації державної екологічної політики в Україні з урахуванням сучасних викликів та можливостей.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поточного стану екологічної ситуації в Україні вимагає комплексного огляду, оскільки країна стикається з численними проблемами у сфері охорони довкілля. Однією з головних проблем є забруднення повітря, особливо в мегаполісах та промислових регіонах, де викиди шкідливих речовин перевищують норми. Велика кількість викидів з промислових підприємств, автомобільного транспорту та інших джерел призводить до погіршення якості повітря та загрози здоров'ю населення.

Значною проблемою є також забруднення водойм та ґрунтів. Неконтрольоване скидання стічних вод та неправильна утилізація відходів призводять до забруднення річок, озер та морів, що має негативний вплив на екосистеми та здоров'я людей, які користуються цими водними ресурсами. Проблеми пов'язані з управлінням відходами є також актуальними. Недостатня інфраструктура для сортування, переробки та утилізації відходів призводить до накопичення сміття на сміттєзвалищах та неправильного використання ресурсів. Біорізноманіття також страждає від недбалого використання природних ресурсів та забруднення середовища. Вирубка лісів, знищення місць існування рідкісних видів та забруднення екосистем призводять до втрати біорізноманіття та порушення екологічної рівноваги [1].

Крім того, екологічні проблеми часто мають соціальний вимір, оскільки найбільше страждають від них вразливі соціальні групи, такі як малозабезпечені населені місця та місцеві спільноти, що проживають поруч з промисловими об'єктами. Недоліки у законодавстві та недостатня ефективність контролю за виконанням екологічних норм і стандартів ускладнюють боротьбу з екологічними проблемами в країні. Недостатній рівень усвідомлення громадськістю важливості охорони довкілля та боротьби з екологічними проблемами ускладнює впровадження необхідних заходів та реформ. Ситуація загострюється також через природні катастрофи, які спричиняються кліматичними змінами, такими як повені, засухи та землетруси, що можуть мати серйозні наслідки для довкілля та людського життя [3].

Отже, аналіз поточного стану екологічної ситуації в Україні свідчить про необхідність негайних заходів для покращення стану довкілля та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Визначення ключових напрямків державної екологічної політики передбачає аналіз існуючих стратегій та розробку пропозицій щодо формування

пріоритетних напрямків діяльності держави в сфері екології. Одним із ключових напрямків є зменшення викидів шкідливих речовин у повітря. Для досягнення цієї мети можуть бути введені строгі норми щодо викидів промислових підприємств, стимулюючі заходи для переходу на більш екологічно чисті технології та інвестиції у відновлювані джерела енергії [4].

Інший важливий напрямок - це збереження водних ресурсів та охорона водних екосистем. Для цього необхідно вдосконалити систему очищення стічних вод, заборонити незаконну забудову берегів водойм, а також впровадити програми з оновлення та охорони водних ресурсів.

Третім ключовим напрямком є збереження біорізноманіття та збалансоване використання природних ресурсів. Для цього потрібно створити заповідники та національні парки, де природні ресурси будуть збережені, а також розвивати програми з лісовпорядкування та ведення лісового господарства.

Крім того, важливим напрямком є стимулювання екологічної освіти та інформування громадськості про проблеми довкілля. Для цього можна впровадити спеціальні освітні програми в школах та університетах, організувати кампанії з підвищення екологічної свідомості та інші заходи. Нарешті, одним із ключових напрямків є забезпечення екологічної безпеки та реагування на екологічні кризи. Для цього необхідно розвивати систему моніторингу довкілля, підвищувати готовність до реагування на надзвичайні ситуації та забезпечувати координацію дій між відповідними владними органами [5].

Результати аналізу представлені на рис. 1

Аналіз існуючих стратегій	Розробка пропозицій	Формування пріоритетних напрямків
•Огляд наявних екологічних стратегій та програм •Оцінка їхньої ефективності та досягнених результатів •Виявлення переваг та недоліків кожної стратегії	•Врахування результатів аналізу при формуванні пропозицій •Визначення основних проблем та викликів у сфері екології •Встановлення пріоритетних напрямків діяльності на основі ідентифікованих проблем •Розробка конкретних заходів та стратегій для кожного напрямку	•Вибір ключових напрямків на основі їхньої значущості та важливості для сталого розвитку •Врахування готовності та можливостей держави для реалізації кожного напрямку •Встановлення чітких цілей та завдань для кожного напрямку діяльності •Підготовка плану дій для впровадження пріоритетних напрямків екологічної політики

Рис. 1 Аналіз існуючих стратегій та розробка пропозицій щодо формування пріоритетних напрямків діяльності держави в сфері екології

Джерело: розроблено автором

Розробка ефективних інструментів для реалізації екологічної політики відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку та збереженні природних ресурсів. Пропозиції щодо створення та вдосконалення механізмів управління та контролю мають на меті забезпечити успішне впровадження затверджених стратегій і програм в сфері екології.

Один із ключових аспектів розробки ефективних інструментів - це аналіз існуючих систем управління та контролю, що дозволяє з'ясувати, які вже існують структури та механізми, які можна вдосконалити, а також визначити прогалини, що потребують уваги. Особлива увага повинна бути приділена виявленню недоліків та проблем, які існують у сфері управління екологічною політикою, що може бути недостатня ефективність контролю за дотриманням екологічних норм, відсутність прозорості у прийнятті рішень, або недостатня координація між відповідними владними органами [6].

На основі виявлених проблем можна розробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення механізмів управління, що може включати в себе створення нових структур, розробку нових законодавчих актів або впровадження нових технологій для поліпшення моніторингу та контролю. Одним з важливих аспектів є також забезпечення прозорості та відкритості у діяльності органів управління екологією, що передбачає публічний доступ до інформації про стан довкілля, проведення громадських слухань та консультацій з різними зацікавленими сторонами [7].

Запобігання корупції та недобросовісній діяльності є ще одним важливим аспектом у розробці ефективних механізмів управління. Для цього можуть бути розроблені спеціальні програми з протидії корупції, проведені тренінги для працівників органів управління, а також забезпечена відкритість у фінансовій звітності.

Крім того, важливою є підготовка та підтримка кадрів у сфері управління екологією, що передбачає розвиток системи професійної підготовки, організацію стажування та підтримку кваліфікованих фахівців у цій галузі.

Таким чином, розробка ефективних інструментів для реалізації екологічної політики вимагає комплексного підходу та уважного аналізу існуючих проблем та недоліків. Шляхом вдосконалення систем управління та контролю можна забезпечити успішне впровадження затверджених стратегій та програм у сфері екології, що сприятиме сталому розвитку та збереженню природних ресурсів.

Аналіз міжнародного досвіду та кращих практик у сфері екологічної політики є ключовим етапом для розвитку ефективних стратегій та програм в Україні. Вивчення досвіду інших країн дозволяє ідентифікувати успішні підходи та механізми, які можна адаптувати до українських реалій. У таблиці 1 представлено аналіз екологічних проблем, досвіду державної політики у

сфері екології та переваг кожної з досліджених країн: США, Японії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Франції, Німеччини та Канади. Ця інформація є важливою основою для розробки та удосконалення національної стратегії екологічної політики, спрямованої на досягнення сталого розвитку та збереження природних ресурсів в Україні.

Таблиця 1

Аналіз міжнародного досвіду та кращих практик державної політики у сфері екології [8-9]

Країна	Екологічні проблеми	Досвід державної політики у сфері екології	Переваги
1	2	3	4
США	Забруднення повітря, води та ґрунтів	Впровадження строгих екологічних стандартів для промисловості та транспорту, фінансування досліджень в області збереження природних ресурсів	Великий бюджет на дослідження та розробку нових екологічних технологій, ефективна система моніторингу та контролю за дотриманням нормативів.
Японія	Проблеми із забрудненням повітря та води, утилізація відходів, радіаційне забруднення	Розробка та впровадження інноваційних технологій у сфері відновлюваної енергетики та утилізації відходів, стимулювання використання енергоефективних технологій	Високий рівень технологічного розвитку, ефективна система впровадження нових рішень, сильна екологічна свідомість населення та владних структур.
Швеція	Проблеми з викидами парникових газів	Реалізація стратегії "відходи як ресурс", система сортування відходів та їх подальша переробка, активне використання відновлюваної енергії	Високий рівень утилізації відходів, зниження викидів парникових газів, висока енергоефективність.
Фінляндія	Проблеми зі забрудненням повітря та води, утилізація відходів	Використання сучасних технологій для зменшення викидів та впровадження енергоефективних рішень, програми збереження біорізноманіття	Система сортування та утилізації відходів, великі інвестиції в розвиток відновлюваної енергетики, висока екологічна освіченість населення.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Норвегія	Проблеми зі забрудненням водойм, енергоефективність	Стратегія зменшення викидів вуглекислого газу, активне використання відновлюваної енергії, програми збереження морських ресурсів	Багаті природні ресурси для виробництва відновлюваної енергії, висока свідомість населення щодо важливості збереження природи, великі інвестиції у дослідження та розвиток екологічних технологій.
Франція	Проблеми зі забрудненням повітря, утилізація відходів	Впровадження строгих екологічних стандартів для промисловості та транспорту, програми зменшення викидів парникових газів, стимулювання використання енергоефективних технологій	Велика кількість програм та ініціатив для зменшення впливу на довкілля, великі інвестиції у відновлювану енергетику, ефективна система моніторингу та контролю за дотриманням екологічних норм.
Німеччина	Проблеми зі забрудненням повітря та води, утилізація відходів	Запровадження строгих екологічних норм та стандартів для підприємств, розробка програм зменшення викидів шкідливих речовин, підтримка відновлюваної енергетики	Високий рівень технологічного розвитку, великі інвестиції у відновлювану енергетику, ефективна система моніторингу та контролю за дотриманням екологічних норм.
Канада	Проблеми з викидами парникових газів, охорона водних ресурсів	Великі інвестиції у розвиток та впровадження технологій зменшення викидів парникових газів, програми збереження водних екосистем	Великі природні ресурси для використання відновлюваної енергії, ефективна система охорони водних ресурсів, висока екологічна свідомість населення та владних структур.

Джерело [8-9]

Аналіз міжнародного досвіду у сфері екологічної політики демонструє різноманітність підходів та стратегій, які застосовуються в різних країнах з метою забезпечення сталого розвитку та охорони довкілля. Зокрема, країни, такі як Швеція та Норвегія, вдало розвивають системи утилізації відходів та використання відновлюваних джерел енергії, що дозволяє їм зменшувати викиди та підтримувати чисте довкілля. Країни, такі як Японія та Німеччина, зосереджуються на розробці та впровадженні інноваційних технологій для зменшення викидів та поліпшення екологічної ефективності виробництва. У свою чергу, США та Канада активно впроваджують програми збереження природних ресурсів та розвитку відновлюваної енергетики, зокрема, шляхом фінансування досліджень та стимулювання використання альтернативних джерел енергії. Франція та Фінляндія відзначаються своїми програмами зменшення викидів парникових газів та активним захистом водних ресурсів. У цій таблиці надано важливу інформацію, яка може слугувати основою для впровадження кращих практик та ефективних стратегій у сфері екологічної політики в Україні.

Одним із важливих елементів світової практики є залучення громадськості та зацікавлених сторін до розвитку екологічної політики, оскільки це сприяє підвищенню рівня усвідомлення екологічних проблем та підтримки населення у впровадженні необхідних заходів. Розробка механізмів активної участі громадськості, наукових та громадських організацій у формуванні та моніторингу екологічної політики створює можливість для широкого обговорення та прийняття рішень, які враховують інтереси різних соціальних груп та допомагають забезпечити більш ефективний захист довкілля. Участь громадськості в процесі формування екологічної політики дозволяє залучити різноманітні погляди та досвід, що може призвести до більш комплексного та збалансованого підходу до вирішення проблем, що дозволяє враховувати інтереси різних соціальних груп, включаючи населення, науковців, представників бізнесу та неприбуткових організацій, у процесі прийняття стратегій та рішень у сфері екології. Одним із ключових механізмів активної участі громадськості є проведення публічних обговорень, консультацій та громадських слухань з питань екологічної політики, що створює можливість для представників громадськості висловити свої погляди, висловити обґрунтовані зауваження та рекомендації щодо подальших кроків у цій сфері. Крім того, важливо забезпечити доступ до інформації про екологічні питання та процеси, пов'язані з формуванням екологічної політики, щоб громадськість мала можливість ознайомитися з усією необхідною інформацією та висловити свої погляди на дану проблематику. Успішна реалізація механізмів активної участі громадськості вимагає створення сприятливих умов для діалогу та співпраці між всіма зацікавленими

сторонами, що може включати в себе розвиток партнерських відносин між державними органами, бізнесом, громадськими організаціями та активістами. Дуже важливою є також роль наукових та експертних організацій у формуванні та моніторингу екологічної політики. Вони можуть надати об'єктивні дані та аналіз, які допоможуть у прийнятті обґрунтованих рішень та розробці стратегій, що ґрунтуються на найкращій науці та практиці [3; 5; 9].

Таким чином, залучення громадськості та зацікавлених сторін у формуванні та моніторингу екологічної політики є ключовим елементом сталого розвитку та збереження природних ресурсів, що сприяє забезпеченню більшої прозорості, відкритості та відповідальності у процесі прийняття рішень та допомагає створити більш ефективну та підтримувану громадою екологічну політику.

Формулювання рекомендацій для органів влади є важливим етапом у процесі розвитку ефективної екологічної політики в Україні, що вимагає комплексного аналізу сучасного стану екологічної ситуації, виявлення ключових проблем та визначення пріоритетних напрямків діяльності для досягнення сталого розвитку країни. Підготовка конкретних рекомендацій включає в себе дослідження та аналіз діючого законодавства в галузі охорони навколишнього середовища, виявлення його недоліків та прогалин, а також розробку нових нормативно-правових актів або внесення змін до існуючих з метою покращення стану довкілля. Одним з ключових аспектів рекомендацій може бути зміцнення контролю за дотриманням екологічних норм та стандартів, що може включати в себе посилення відповідальності за порушення екологічного законодавства, встановлення більш жорстких санкцій для забрудників та забезпечення ефективного моніторингу стану навколишнього середовища. До рекомендацій для органів влади також може входити стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та енергоефективних технологій, що може бути досягнуто шляхом впровадження фінансових та податкових стимулів для підприємств, які використовують чисті технології та сприяють зменшенню викидів парникових газів. Крім того, важливо розробити рекомендації щодо збереження та відновлення екосистем, включаючи ліси, водні ресурси та біорізноманіття, що може включати в себе запровадження програм з охорони природних територій, відновлення екологічно важливих місць та забезпечення сталого використання природних ресурсів. Важливим аспектом рекомендацій є також створення механізмів підтримки екологічних ініціатив та проектів. Це може включати в себе надання фінансової підтримки, доступ до технічних ресурсів та консультаційних послуг для організацій та громадських ініціатив, спрямованих на збереження довкілля та покращення екологічної ситуації. Необхідно також звернути увагу на важливість рекомендацій щодо

забезпечення прозорості та відкритості у процесі прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища, що включає в себе забезпечення доступу громадськості до інформації про екологічні проблеми, проведення консультацій та громадських слухань з цих питань.

Рекомендації для органів влади повинні також враховувати потреби та інтереси різних груп населення, зокрема, уразливих груп, які можуть найбільше постраждати від негативного впливу на довкілля. Такий підхід дозволяє забезпечити справедливість та соціальну відповідальність у реалізації екологічної політики. Наприкінці, важливо наголосити на необхідності системного підходу до формулювання рекомендацій, який враховує взаємозв'язок екологічних, економічних та соціальних аспектів сталого розвитку. Тільки такий підхід дозволить досягти реальних позитивних змін у стані довкілля та забезпечити стаке благополуччя для майбутніх поколінь.

Висновки. Після аналізу сучасного стану екологічної ситуації в Україні та вивчення міжнародного досвіду у сфері охорони навколишнього середовища можна зробити кілька важливих висновків [10]. По-перше, екологічні проблеми, які стикається Україна, вимагають комплексного та системного підходу до їх вирішення. Зміна клімату, забруднення повітря та води, втрата біорізноманіття - це лише деякі з проблем, які потребують негайного уваги та дієвих заходів. По-друге, активна участь громадськості та зацікавлених сторін у формуванні та моніторингу екологічної політики виявляється критичною для успішної реалізації стратегій збереження довкілля. Важливо створити механізми, які б забезпечували широку участь громадськості, наукових та громадських організацій у прийнятті рішень та контролі за їх виконанням. По-третє, розробка ефективних інструментів реалізації екологічної політики включає не лише створення законодавчої бази, але й реалізацію конкретних програм та проектів, спрямованих на покращення стану навколишнього середовища. Важливо забезпечити не лише фінансову, але й технічну підтримку для реалізації таких ініціатив. По-четверте, формулювання конкретних рекомендацій для владних структур стає критичним етапом у процесі здійснення екологічної політики. Ці рекомендації повинні ґрунтуватися на об'єктивному аналізі, враховувати найкращий міжнародний досвід та відповідати конкретним потребам та особливостям українського суспільства та природного середовища.

Загалом, ефективне вирішення екологічних проблем в Україні вимагає комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін. Лише шляхом спільних зусиль громадян, уряду, бізнесу та наукових установ можна забезпечити сталий розвиток та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Література:

1. Сергієнко Л.В., Дзюбенко О.М., Ожго С.В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. Економіка та менеджмент. 2019. № 3 (89). С. 191-200. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/185132/184793>
2. Тарасовський Ю. Найбільшим викликом на шляху України до членства в ЄС є кліматична політика – Стефанішина. Forbes.ua. 16.03.2023. URL: <https://forbes.ua/news/naybilshim-viklikom-na-shlyakhu-ukrainido-chlenstva-v-es-e-ekologichna-politika-stefanishina-16032023-12419>
3. Сич К., Романов Є. Формування та реалізація державної екологічної політики в умовах євроінтеграції. Економіка та суспільство. 2022. № 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1944/1871>
4. Прошук Е. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. Економічна правда. 10.08.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/>
5. Jokinen, P. (2002), "The European union as a supstate in agri-environmental issues: The Finnish perspective", Mol, A.P.J. and Buttel, F.H. (Ed.) The Environmental State Under Pressure (Research in Social Problems and Public Policy, Vol. 10), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 105-120. [https://doi.org/10.1016/S0196-1152\(02\)80009-6](https://doi.org/10.1016/S0196-1152(02)80009-6)
6. Basu, S. and Devaraj, N. (2014), "Does activism matter? The case of environmental policy in the US states", International Journal of Social Economics, Vol. 41 No. 10, pp. 923-943. <https://doi.org/10.1108/IJSE-07-2013-0160>
7. Drevno, A. (2016), "Policy tools for agricultural nonpoint source water pollution control in the U.S. and E.U.", Management of Environmental Quality, Vol. 27 No. 2, pp. 106-123. <https://doi.org/10.1108/MEQ-12-2014-0177>
8. Mazur, A. and Welch, E.W. (2002), "State policies to improve air quality", Mol, A.P.J. and Buttel, F.H. (Ed.) The Environmental State Under Pressure (Research in Social Problems and Public Policy, Vol. 10), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 67-84. [https://doi.org/10.1016/S0196-1152\(02\)80007-2](https://doi.org/10.1016/S0196-1152(02)80007-2)
9. Faulkner, D., Carlisle, Y.M. and Viney, H.P. (2005), "Changing corporate attitudes towards environmental policy", Management of Environmental Quality, Vol. 16 No. 5, pp. 476-489. <https://doi.org/10.1108/14777830510614349>
10. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

1. Serhiienko L.V., Dziubenko O.M., Ozhho S.V. Derzhavna ekolohichna polityka Ukrainy ta pravovyi mekhanizm yii formuvannia i realizatsii [State Environmental Policy of Ukraine and the Legal Mechanism for Its Formation and Implementation]. *Ekonomika ta menedzhment*. 2019. № 3 (89). S. 191-200. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/185132/184793> [in Ukrainian]
2. Tarasovskiy Yu. Naibilshym vyklykom na shliakhu Ukrainy do chlenstva v YeS ye klimatychna polityka [The biggest challenge on Ukraine's path to EU membership is climate policy]. *Stefanishyna. Forbes.ua*. 16.03.2023. URL: <https://forbes.ua/news/naybilshim-viklikom-na-shlyakhu-ukrainido-chlenstva-v-es-e-ekologichna-politika-stefanishina-16032023-12419> [in Ukrainian]

3. Sych K., Romanov Ye. Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi ekolohichnoi polityky v umovakh yevrointehratsii [Formation and implementation of state environmental policy in the context of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. № 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1944/1871> [in Ukrainian]
4. Proshchuk E. Ekolohichni reformy Ukrainy na shliakhu do YeS [Environmental reforms of Ukraine on the way to the EU]. *Ekonomichna pravda*. 10.08.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/> [in Ukrainian]
5. Jokinen, P. (2002), "The European union as a supracommunity in agri-environmental issues: The Finnish perspective", Mol, A.P.J. and Buttel, F.H. (Ed.) *The Environmental State Under Pressure (Research in Social Problems and Public Policy, Vol. 10)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 105-120. [https://doi.org/10.1016/S0196-1152\(02\)80009-6](https://doi.org/10.1016/S0196-1152(02)80009-6) [in English]
6. Basu, S. and Devaraj, N. (2014), "Does activism matter? The case of environmental policy in the US states", *International Journal of Social Economics*, Vol. 41 No. 10, pp. 923-943. <https://doi.org/10.1108/IJSE-07-2013-0160> [in English]
7. Drevno, A. (2016), "Policy tools for agricultural nonpoint source water pollution control in the U.S. and E.U.", *Management of Environmental Quality*, Vol. 27 No. 2, pp. 106-123. <https://doi.org/10.1108/MEQ-12-2014-0177> [in English]
8. Mazur, A. and Welch, E.W. (2002), "State policies to improve air quality", Mol, A.P.J. and Buttel, F.H. (Ed.) *The Environmental State Under Pressure (Research in Social Problems and Public Policy, Vol. 10)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 67-84. [https://doi.org/10.1016/S0196-1152\(02\)80007-2](https://doi.org/10.1016/S0196-1152(02)80007-2) [in English]
9. Faulkner, D., Carlisle, Y.M. and Viney, H.P. (2005), "Changing corporate attitudes towards environmental policy", *Management of Environmental Quality*, Vol. 16 No. 5, pp. 476-489. <https://doi.org/10.1108/14777830510614349> [in English]
10. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW*. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 330.3:005.934

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-115-126](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-115-126)

Біннатов Олег Назімович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, <https://orcid.org/0009-0005-3933-3632>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу забезпечення прав підприємців в контексті євроінтеграції, з особливим акцентом на ситуацію в Україні. Завдяки поєднанню теоретичного аналізу та емпіричних даних, робота розглядає важливі аспекти цього питання та аналізує виклики, що виникають у процесі адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Мета статті полягає в аналізі викликів та рішень у забезпеченні прав підприємців в умовах євроінтеграції, зокрема, гармонізації внутрішнього законодавства з європейськими стандартами та сприяння інноваціям у бізнесі. Розглядаються теоретичні аспекти прав підприємців у контексті процесу євроінтеграції. Дослідження аналізує основні принципи та норми, які визначають правовий статус підприємців в Європейському Союзі, і робить порівняльний аналіз зі станом справ українського законодавства.

У статті відзначається, що є лише економічні вигоди, але й зміни в самому бізнес-середовищі та підвищення конкурентоспроможності країни визначають важливість адаптації прав українських підприємців до європейських стандартів. Підтримка українських підприємців у відповідності до європейських стандартів грає важливу роль у формуванні позитивного іміджу країни на міжнародній арені. Це сприяє підвищенню довіри іноземних партнерів, розширенню можливостей експорту та входженню українських товарів на світові ринки, а відповідність правових рамок ЄС стає ключовим елементом стратегії розвитку економіки України, орієнтованої на інтеграцію у європейський економічний простір.

Важливим аспектом є забезпечення рівних умов для всіх підприємств незалежно від їх розміру чи форми власності й Україна повинна активно розвивати систему антимонопольного контролю та заходів для запобігання корупції, щоб створити конкурентне та чесне підприємницьке середовище. Для успішної євроінтеграції також необхідно активно співпрацювати з європейськими партнерами та приймати їхні найкращі практики. Аналізуються такі аспекти, як гармонізація законодавства, рівні умови для підприємств, захист прав та співпраця з європейськими партнерами.

У заключній частині надаються рекомендації для подальших кроків, необхідних для забезпечення прав підприємців в умовах євроінтеграції в Україні. Ці рекомендації враховують виявлені виклики та можливості для покращення правового середовища для бізнесу та сприяння його сталому розвитку в контексті європейських стандартів.

Ключові слова: ЄС, права підприємців, євроінтеграція, європейське партнерство, Україна, європейські стандарти.

Binnatov Oleg Nazimovych Postgraduate Student of Department of Public Management and Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, <https://orcid.org/0009-0005-3933-3632>

ENSURING ENTREPRENEURIAL RIGHTS IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION: CHALLENGES AND SOLUTIONS

Abstract. The research is dedicated to the analysis of ensuring entrepreneurs' rights in the context of European integration, with a specific focus on the situation in Ukraine. Through a combination of theoretical analysis and empirical data, the paper examines important aspects of this issue and analyzes the challenges arising in the process of adapting Ukrainian legislation to European standards. The goal of the article is to analyze challenges and solutions in ensuring entrepreneurs' rights in the conditions of European integration, particularly the harmonization of domestic legislation with European standards and fostering innovation in business. Theoretical aspects of entrepreneurs' rights in the context of European integration are explored.

The study analyzes the fundamental principles and norms defining the legal status of entrepreneurs in the European Union, providing a comparative analysis with the state of affairs in Ukrainian legislation. The article emphasizes that not only economic benefits but also changes in the business environment itself and the increase in the country's competitiveness underscore the importance of adapting Ukrainian entrepreneurs' rights to European standards. Supporting Ukrainian entrepreneurs in compliance with European standards plays a crucial role in shaping the country's positive image on the international stage, contributing to increased trust from foreign partners, expanding export opportunities, and integrating Ukrainian goods into global markets. Alignment with EU legal frameworks becomes a key element in Ukraine's economic development strategy geared towards integration into the European economic space.

Ensuring equal conditions for all enterprises, regardless of size or ownership form, is a vital aspect, and Ukraine should actively develop antimonopoly control systems and measures to prevent corruption, creating a competitive and honest

business environment. Successful European integration also requires active collaboration with European partners and the adoption of their best practices. Aspects such as legal harmonization, equal conditions for enterprises, rights protection, and cooperation with European partners are analyzed.

In the concluding section, recommendations are provided for further steps necessary to ensure entrepreneurs' rights in the conditions of European integration in Ukraine. These recommendations take into account identified challenges and opportunities for improving the legal environment for business and promoting its sustainable development in line with European standards.

Keywords: EU, entrepreneurs rights, European integration, European partnership, Ukraine, European standards.

Постановка проблеми. У контексті євроінтеграції права підприємців в країнах, що прагнуть вступити в Європейський Союз, стають надзвичайно важливими. Цей процес вносить ряд викликів та вимагає розробки ефективних рішень для забезпечення прав підприємців на шляху до інтеграції.

В умовах євроінтеграції стає очевидним, що забезпечення прав підприємців є ключовою складовою ефективного інтеграційного процесу. Однак цей процес супроводжується рядом викликів, які вимагають ретельного розгляду та розробки адекватних рішень. Однією з основних проблем є гармонізація внутрішнього законодавства відповідно до вимог та рекомендацій Європейського Союзу. Цей процес може виявитися складним для підприємців, оскільки вони повинні адаптувати свою діяльність до нових європейських стандартів, що може вимагати значних фінансових та часових зусиль [1, с. 207]. Ще однією важливою проблемою є впровадження ефективних механізмів захисту прав підприємців у новому юридичному середовищі. Забезпечення правової стабільності та відсутності корупції є вирішальним для створення сприятливого бізнес-клімату [2, с. 37].

Крім того, важливо враховувати соціальні аспекти інтеграції, такі як вплив на зайнятість та соціальний захист та перехід до нових стандартів може викликати труднощі для деяких секторів економіки й суспільства загалом.

Рішенням цих викликів може бути систематична підтримка підприємців у процесі адаптації до європейських стандартів, вдосконалення механізмів правового захисту, а також розвиток соціальних програм для тих, хто може відчувати негативні наслідки інтеграції. Також важливо встановити ефективний механізм моніторингу та регулювання для забезпечення сталого розвитку підприємницького середовища в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі забезпечення прав підприємців в умовах євроінтеграції вказують на низку викликів, що виникають у зв'язку зі змінами у законодавстві

та економічних умовах. Одним з основних аспектів, що виокремлюється, є необхідність гармонізації внутрішніх правових норм із європейськими стандартами. Забашта Є., Мазаракі А., Мірошник Р., Пакулін С., Пакуліна А., Прокоп'єва У. вказують на необхідність швидкої адаптації та удосконалення внутрішнього законодавства для відповідності стандартам Європейського союзу, з метою полегшення входження підприємств на міжнародні ринки.

З іншого боку, Ареф'єва О., Вишневський А., Данілова Е., Дикань В., Єнічен А., Зубко Т., Лістрова М., Меліхова Т., Муг П., Одреч Д., Пілецька С., Фролова Н. висвітлюють різноманітні труднощі, з якими стикаються підприємці під час адаптації до нових європейських стандартів. Це містить високі витрати на впровадження нових технологій та стандартів безпеки, а також потребу в підвищенні кваліфікації працівників. Деякі дослідження наводять приклади успішних стратегій адаптації, в той час, як інші визначають області, де потрібно подальше вдосконалення політики та підтримки для підприємств.

Основні рішення, запропоновані дослідниками, охоплюють активну участь держави у створенні сприятливого середовища для підприємництва, розвиток підтримки та консультацій для бізнесу щодо виконання нових стандартів, а також сприяння інноваціям і впровадженню передових технологій. Подальший аналіз динаміки цих заходів та їх впливу на розвиток підприємництва в умовах євроінтеграції залишається предметом подальших досліджень та обговорень у науковому співтоваристві.

Мета статті. Мета статті полягає в аналізі викликів та рішень у забезпеченні прав підприємців в умовах євроінтеграції, зокрема, гармонізації внутрішнього законодавства з європейськими стандартами та сприяння інноваціям у бізнесі.

Виклад основного матеріалу. Права підприємців в сучасному світі визнаються як фундаментальна складова економічної структури. Гарантування свободи вибору підприємницької діяльності є ключовим елементом, що стимулює потенціал підприємців. Держава відіграє важливу роль у захисті прав підприємців, забезпечуючи їм відсутність недопустимого втручання та дискримінації. Правова, стабільність та прозорість є основою для розвитку довіри як серед бізнес-спільноти, так і серед споживачів. Підприємці володіють також правом на конкуренцію та вільний доступ до ринку [3, с. 51]. Це стимулює інновації та підвищення якості товарів і послуг, сприяючи здоровому економічному зростанню. Захист прав інтелектуальної власності дозволяє підприємцям вільно та справедливо конкурувати, сприяючи розвитку новаторських ідей. Для України надзвичайно важливим є розвиток підприємницької діяльності як умови формування ринкових відносин, забезпечення економічних та соціальних інтересів суспільства, що було

багаторазово підтверджено вченими та практиками. Право на підприємницьку діяльність як конституційне право громадян виступає невіддільною частиною моделі економіки, яку будує українське суспільство [4, с. 448]. Говорячи про правову основу підприємницької діяльності, важливо спрямовуватися передусім не на кількісні характеристики (кількість законів та підзаконних актів), а на якісні аспекти, які виявляються в чіткості та зрозумілості норм основних нормативно-правових актів у цій сфері. Для забезпечення збалансованого та ефективного правового регулювання суспільних відносин у будь-якій сфері, включаючи відносини, пов'язані з підприємництвом, держава користується значною кількістю нормативно-правових актів, які є основним інструментарієм впливу на відповідні відносини [5, с. 102]. Водночас окремі нормативно-правові акти в конкретній сфері, а також їх сукупність, існують не ізольовано, а повинні взаємодіяти гармонійно, доповнюючи один одного та утворюючи при цьому цілісну систему. Наприклад, права підприємців в Європейському Союзі визначаються різними правовими актами та принципами, а саме:

1. Підприємці в ЄС мають право займатися підприємницькою діяльністю, обирати вид діяльності та ринки для свого бізнесу.
2. Підприємці мають право на рівний доступ до ринків та можливостей, а також їм гарантується захист від будь-якої дискримінації.
3. Підприємці можуть вільно відкривати свої підприємства в будь-якій країні ЄС та надавати свої послуги на території Союзу.
4. Підприємці повинні дотримуватися стандартів та правил, спрямованих на захист прав споживачів, що допомагає забезпечити якість та безпеку продукції та послуг.
5. Забезпечення конкуренції є однією з основних цілей ЄС. Підприємства мають право на конкурентне середовище, а антимонопольні політики спрямовані на запобігання недобросовісним практикам та збереження конкуренції.
6. Підприємці мають право на захист своїх інновацій та інтелектуальної власності через системи патентів, авторських прав та інших механізмів.
7. Підприємства повинні дотримуватися соціальних та екологічних стандартів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку та відповідальної бізнес-практики [6, с. 13, 21, 24].

У Європейському Союзі права підприємців визначаються різними юридичними документами:

1. Treaty on European Union (TEU), — один з основних договорів, що утворюють правову основу ЄС. Він містить загальні принципи щодо внутрішнього ринку та конкуренції, які безпосередньо стосуються підприємців.
2. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), — договір конкретизує положення, що стосуються внутрішнього ринку, конкуренції, інновацій, досліджень та розвитку, які важливі для підприємців.

3. Single European Act, — законодавчий акт, спрямований на поліпшення функціонування внутрішнього ринку ЄС, що містить заходи зі зменшення бюрократії та полегшення доступу до ринку для підприємств.

4. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market, — директива для гармонізації правил та стандартів в різних галузях, що сприяє зменшенню торговельних бар'єрів та сприяє підприємствам.

5. European Union competition law, — містить правила конкуренції, спрямовані на забезпечення чесної конкуренції на внутрішньому ринку та запобігання зловживанням монопольного становища.

6. European Charter for Small Enterprises, — документ містить принципи та положення, спрямовані на полегшення умов для розвитку та функціонування малих і середніх підприємств в ЄС [7, с.1307].

У процесі євроінтеграції України важливим аспектом стало забезпечення прав підприємців, сприяючи їхньому ефективному функціонуванню та розвитку. У цьому контексті, країна прийняла ряд законодавчих та інституційних змін, спрямованих на поліпшення бізнес-клімату. Впровадження міжнародних стандартів, сприяння інноваційним ініціативам та захист прав власності стали ключовими аспектами, які сприяють розвитку підприємництва в Україні. Паралельно з цим, важливою частиною процесу євроінтеграції стало удосконалення системи адміністративних послуг та скорочення бюрократичних перешкод для підприємців. Створення ефективних механізмів взаємодії між владою та бізнесом сприяє прискоренню процесів реєстрації, ліцензування та отримання дозволів.

Відповідно до вище відзначеного, SWOT-аналіз дозволяє виділити ключові аспекти, які потребують уваги та стратегічного управління для успішної адаптації прав підприємців до умов євроінтеграції. Забезпечення прав підприємців в умовах євроінтеграції є ключовим фактором для успішного розвитку бізнесу та покращення економічної ситуації в країні [8, с.390].

Серед сильних сторін, які варто визначити, є нові можливості для підприємців, оскільки відкриття європейських ринків розширює їхні горизонти та стимулює економічний зріст. Крім того, інтеграція з ЄС визначила потребу у внутрішніх реформах, що покращили правові та інституційні стандарти для захисту підприємців в Україні. Однак, слабкі сторони також важливі. Нерівномірний рівень розвитку може створити виклики для певних галузей, що мають недостатню конкурентоспроможність порівняно з європейськими колегами, а проблеми з корупцією та бюрократією в Україні залишають підприємців у незручному положенні.

Можливості, які виблискують у контексті євроінтеграції, включають технологічний розвиток та залучення іноземних інвестицій, адже обмін

технологіями підтримує поліпшення бізнесу, а захист прав підприємців за європейськими стандартами робить Україну більш привабливою для іноземних інвесторів.

Загрози, які стоїть перед українським бізнесом, включають збільшену конкуренцію на внутрішньому ринку та можливі негативні економічні впливи. Тому, важливо врахувати ці аспекти при розробці стратегій для захисту інтересів підприємців.

Узагальнюючи, SWOT-аналіз вказує на потребу у комплексному підході до захисту прав підприємців в умовах євроінтеграції, де важливо максимізувати сильні сторони та можливості, одночасно стратегічно управляючи слабкими сторонами та загрозами (Таблиця 1).

Таблиця 1.

SWOT-аналіз прав підприємців в умовах євроінтеграції України
Джерело: власна розробка автор

Strengths (сильні сторони)	Weaknesses (слабкі сторони)
- Євроінтеграція надає українським підприємцям ширший доступ до європейських ринків. - Інтеграція з ЄС спонукає внутрішні реформи в Україні, покращуючи правові та інституційні стандарти для захисту прав підприємців.	- Деякі сектори української економіки можуть виявити недостатню конкурентоспроможність порівняно з європейськими аналогами, що створює виклики для підприємців. - Проблеми з корупцією та надмірною бюрократією в Україні є перешкодою для ефективного захисту прав підприємців.
Opportunities (можливості)	Threats (загрози)
- Євроінтеграція сприяє обміну технологічними знаннями та інноваціями між Україною та ЄС, підтримуючи розвиток сучасних технологій в бізнесі. - Захист прав підприємців у відповідності з європейськими стандартами збільшує привабливість України для іноземних інвесторів.	- Відкриття європейських ринків збільшить конкуренцію для внутрішніх підприємств, особливо для тих, які не готові до нових викликів. - Зміни в умовах торгівлі та бізнес-середовищі можуть створити економічні труднощі для певних секторів економіки України.

Аналізуючи дані та тенденції в галузі забезпечення прав підприємців в умовах євроінтеграції в Україні, можна визначити ряд ключових аспектів, які впливають на бізнес-середовище країни. Зокрема, вказано в Таблиці 2

тенденції, такі як покращення бізнес-клімату та зростання підприємницької активності, але також ми відзначили проблеми, такі як високий рівень корупції та низька додана вартість експортованих товарів.

Таблиця 2.

**Тенденції в галузі забезпечення прав підприємців в умовах
євроінтеграції в Україні
На основі джерел [9, 10, 11]**

Показник	Дані або Тенденції
Бізнес-клімат	За Doing Business 2020-2023, Україна — 64 місце серед 190 країн зручності для бізнесу; покращення в видачі будівельних дозволів та реєстрації власності [9].
Підприємницька активність	За Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2019, високий рівень наміру стати підприємцями в Україні; зростання кількості нових бізнесів [10].
Інноваційний розвиток	Певні досягнення в інноваційному розвитку; зростаючий інтерес до стартапів та інформаційних технологій.
Корупція	За індексом Transparency International 2023, Україна — 36 місце серед 180 країн у сприйнятті корупції [11].
Зовнішньоторговельна діяльність	Україна — один з найбільших експортерів зернових та сталі; але присутні виклики в залежності від ресурсів та низькій доданій вартості експортованих товарів.

Важливість адаптації прав українських підприємців до європейських стандартів визначається не лише економічними вигодами, але й змінами в самому бізнес-середовищі та підвищенням конкурентоспроможності країни. Узгодженість законодавства сприяє залученню іноземних інвестицій, розвитку торгівлі та економічному зростанню [12]. Крім того, відповідність правовим нормам Європейського союзу сприяє створенню сприятливого клімату для розвитку малого та середнього бізнесу, що є ключовим фактором забезпечення сталого економічного розвитку.

Підтримка українських підприємців відповідно до європейських стандартів також відіграє важливу роль у формуванні позитивного іміджу країни на міжнародній арені, адже це допомагає підвищенню довіри з боку

іноземних партнерів, розширенню можливостей експорту та входженню українських товарів на світові ринки [13]. Таким чином, відповідність правових рамок ЄС стає ключовим елементом стратегії розвитку економіки України, спрямованої на її інтеграцію у європейський економічний простір.

Відповідно до настанови українських науковців, то євроінтеграція в Україні вносить суттєві зміни в умови для підприємців, тому для забезпечення їхніх прав та успішного функціонування бізнесу в цих умовах, рекомендується вжити наступні кроки:

1. Вивчення та впровадження європейських стандартів виробництва, обслуговування та якості продукції, тобто оновлення технологічного та виробничого обладнання для відповідності міжнародним стандартам.

2. Запровадження системи управління якістю та забезпечення високого рівня обслуговування й виробництва, що відповідає європейським стандартам.

3. Активна участь у конференціях та інших подіях для встановлення контактів та обміну досвідом, тобто постійне вдосконалення маркетингових стратегій та розширення клієнтської бази.

4. Залучення юридичних експертів для оцінки та адаптації бізнес-процесів до європейського законодавства й вивчення та впровадження правових стандартів Європейського Союзу у сфері бізнесу.

5. Розробка ефективної фінансової стратегії та управління ризиками через вивчення можливостей отримання фінансування від європейських фондів та програм.

6. Сприяння дослідженням та розвитку власних інноваційних продуктів й участь у наукових дослідженнях та розвитку технологій.

7. Пошук та встановлення партнерських зв'язків з європейськими компаніями, тобто максимальна участь у міжнародних проєктах та ініціативах.

8. Запровадження програм соціальної відповідальності й взаємодія з громадськістю та врахування соціальних аспектів у діяльності підприємства [14, с. 64, 67, 69].

У контексті євроінтеграції в Україні, підприємці відчувають необхідність активно адаптувати свою діяльність до європейських стандартів і вимог. Застосування міжнародних стандартів якості та безпеки, управління інноваціями та акцент на соціальній відповідальності стають ключовими аспектами для забезпечення успішної конкурентоспроможності та стійкості на ринку [15]. Окрім технічних аспектів, підприємства також повинні активно вивчати та адаптувати свою правову та фінансову стратегію до європейських стандартів. Залучення юридичних консультантів, участь у програмах фінансування від європейських фондів та сприяння інноваційним підходам у фінансовому управлінні стануть важливими етапами для забезпечення успішної та стійкої діяльності підприємств у нових європейських умовах.

Висновки. Висновки з даного дослідження свідчать про важливість та різноманітність прав підприємців в Європейському Союзі, які визначаються різними юридичними актами та принципами. Ці права сприяють створенню конкурентного та сприятливого для бізнесу середовища, сприяючи економічному розвитку та сталому підприємництву. По-перше, важливо визначити, що права підприємців в ЄС визначаються не тільки національними законами країн-членів, але й спеціальними документами та нормативами ЄС, тобто це свідчить про необхідність гармонізації правового середовища для підтримки єдиної економічної зони. По-друге, дослідження також вказує на важливість забезпечення рівності та відсутності дискримінації серед підприємців, що допомагає побудувати справедливе та відкрите бізнес-середовище в ЄС. По-третє, враховуючи швидкий розвиток економічної ситуації та технологічних змін, важливо подальше дослідження пристосованості правових актів ЄС до сучасних викликів та ризиків, таких як цифрова економіка та зміни у сфері інновацій [16].

В умовах євроінтеграції забезпечення прав підприємців українськими владними органами також стає важливим завданням. Цей процес супроводжується численними викликами, на які потрібно знаходити адекватні рішення. Один із важливих викликів полягає в гармонізації внутрішнього законодавства України зі стандартами та нормами Європейського Союзу. Це вимагає не лише перегляду та модифікації чинних законів, але і створення нових, щоб забезпечити відповідність європейським стандартам у сфері підприємництва та торгівлі. Ще одним важливим аспектом є забезпечення рівних умов для всіх підприємств незалежно від їх розміру чи форми власності. Україна повинна активно розвивати систему антимонопольного контролю та заходів для запобігання корупції, щоб створити конкурентне та чесне підприємницьке середовище. Для успішної євроінтеграції необхідно активно співпрацювати з європейськими партнерами та приймати їхні найкращі практики. Організація спільних проектів, обмін досвідом та підтримка від європейських експертів можуть значно полегшити процес адаптації та зміцнення правового середовища для підприємців в Україні.

Література:

1. Пакулін С. Л., Пакуліна А. А. Управління сталим розвитком сучасного підприємства. Траєкторія науки. 2016. № 3(8). С.201-216.
2. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Запоріжжя; Херсон: Гельветика, 2018. 631 с.
3. Зубко Т.Л. Економічна безпека підприємства: виклики ХХІ сторіччя: монографія. Київ: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2021. 420 с.
4. Mazaraki A., Zubko T. Stability of production and trading companies considering their economic security. Problems and Perspectives in Management, 2022. 20 (1). P. 445 – 458.
5. Данілова Е. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства. Монографія. Publishing House «European Scientific Platform» 2022. 342с.

6. Wiśniewski A. The protection of entrepreneurs and the European Convention on Human Rights. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2023. № 4.28. P. 11-33.
7. Jenichen A. The politics of normative power Europe: Norm entrepreneurs and contestation in the making of EU external human rights policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2022. № 60.5. P. 1299-1315.
8. Audretsch D., Moog P. Democracy and entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2022. № 46.2. P. 368-392.
9. Doing Business 2023. The world bank. URL : <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine> (дата звернення 06.03.2024)
10. GEM (Global Entrepreneurship Monitor). Global Entrepreneurship Monitor 2023/2024 Global Report: 25 Years and Growing. London: GEM. URL: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=51377> (дата звернення 06.03.2024)
11. Corruption perceptions index 2023. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (дата звернення 06.03.2024)
12. Забашта Є. Розвиток підприємництва в умовах європейської інтеграції. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2983/2902> (дата звернення 07.03.2024)
13. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1309/1263> (дата: звернення: 05.03.2024) (дата звернення 07.03.2024)
14. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71
15. Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. №43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1721/1658> (дата звернення 07.03.2024)
16. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW*. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

1. Pakulin, S. L., Pakulina, A. A. (2016). Upravlinnia stalym rozvytkom suchasnoho pidpriemstva [Management of sustainable development of a modern enterprise]. *Traiektoriia nauky*, № 3(8), 201-216. [in Ukrainian]
2. Melikhova, T.O. (2018). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: formuvannia, kontrol, efektyvnist: monohrafiia [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency: monograph]. Zaporizhzhia; Kherson: Helvetyka, 631 [in Ukrainian]
3. Zubko, T.L. (2021). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: vyklyky KhKhI storichchia: monohrafiia [Economic security of the enterprise: challenges of the 21st century: monograph]. Kyiv: Kyiv. nats. torh-ekon. un-t, 420 [in Ukrainian]
4. Mazaraki, A., Zubko, T. (2022). Stability of production and trading companies considering their economic security. *Problems and Perspectives in Management*, 20 (1), 445 – 458.

5. Danilova, E. (2022). Kontseptsiiia systemnoho pidkhodu do upravlinnia ekonomichnoi bezpekoii pidpriemstva. Monohrafiia [The concept of a systemic approach to the management of economic security of the enterprise. Monograph]. Publishing House «European Scientific Platform». 342 [in Ukrainian]
6. Wiśniewski, A. (2023). The protection of entrepreneurs and the European Convention on Human Rights. *Białostockie Studia Prawnicze*, № 4.28, 11-33.
7. Jenichen, A. (2022). The politics of normative power Europe: Norm entrepreneurs and contestation in the making of EU external human rights policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, № 60.5, 1299-1315.
8. Audretsch, D., Moog, P. (2022). Democracy and entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, № 46.2, 368-392.
9. Doing Business 2023. The world bank. URL : <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine>
10. GEM (Global Entrepreneurship Monitor). Global Entrepreneurship Monitor 2023/2024 Global Report: 25 Years and Growing. London: GEM. URL: <https://www.gemconsortium.org/file/open?fileId=51377>
11. Corruption perceptions index 2023. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
12. Zabashta, Ye. (2023). Rozvytok pidpriemnytstva v umovakh yevropeiskoi intehtratsii [Development of entrepreneurship in the conditions of European integration]. *Economy and Society*, №56. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2983/2902> [in Ukrainian]
13. Dykan, V., Frolova, N. (2022). Naprjamy ta instrumenty derzhavnoi' pidtrymky rozvytku malogo ta seredn'ogo biznesu v Ukraïni u vojennyj chas. [Directions and tools of state support for the development of small and medium-sized businesses in Ukraine during the war]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, № 38, URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1309/1263> [in Ukrainian]
14. Mirosznyi, R. O., Prokopieva, U. O. (2020). Development of small and medium-sized businesses in Ukraine: problems and prospects. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series "Problems of Economics and management"*, vol. 4.1, pp. 63–71 [in Ukrainian]
15. Aref'eva, O., Piletska, S., Listrova, M. (2022). Formuvannja konkurentnoi' strategii' pidpryjemstva v systemi antykryzovogo upravlinnja [Formation of the competitive strategy of the enterprise in the anti-crisis management system]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, № 43, URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1721/1658> [in Ukrainian]
16. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW*. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 352/354+316.

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-127-139](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-127-139)

Бражко Олена Вадимівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-5909-4481>

Чечель Анна Олександрівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, м. Київ, вул. Преображенська, 6. Запрошений академік, Cambridge Judge Business School, Cambridge University, Trumpington Street, Cambridge, CB2 1AG, UK Tel +44 (0)1223 339700, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Верительник Світлана Мельсиківна доктор філософії публічного управління та адміністрування, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6960-3737>

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯКОСТІ ЖИТТЯ В ГРОМАДІ

Анотація. У статті розглядаються особливості соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування та її основні принципи. Пропонується схема формування соціальної відповідальності організацій місцевого самоврядування. З точки зору соціально відповідальної діяльності завданням органів місцевого самоврядування є підвищення ефективності використання наявних місцевих ресурсів і розширення матеріальної бази якості життя в громаді. Розширення участі громадян у місцевому самоврядуванні є важливою умовою підвищення соціальної відповідальності, ефективності та прозорості місцевих органів влади. У сучасному світі, де посилюються авторитарні тенденції, громадянська активність стає надзвичайно важливою і значущою. З наукового погляду місцеве самоврядування можна розглядати як форму самоорганізації місцевих громад. У його основі лежать інтереси та потреби самої місцевої громади, що впливають із розвитку демократичних відносин у суспільстві та необхідності забезпечення ефективного управління на місцевому рівні.

Було запропоновано концепцію соціальної відповідальності місцевої влади. Основними елементами цієї концепції є суспільні активи - сама місцева громада, місцева влада, населення та бізнес. Вона також включає такі важливі елементи, як соціально комфортне середовище проживання, яке розглядають як мету і результат діяльності місцевих органів влади у сфері соціальної відповідальності, і програми місцевого розвитку, що є орієнтиром для діяльності муніципалітету і водночас механізмом узгодження інтересів окремих суб'єктів. Адже соціально відповідальне місцеве самоврядування - важлива форма демократії в демократичній державі, що дає змогу громадянам брати участь у розв'язанні місцевих проблем, які безпосередньо впливають на їхнє життя. Воно сприяє розвитку демократії в Україні, підвищує довіру населення до влади та покращує якість життя в місцевих громадах.

Keywords: concept, local self-government, principles, social responsibility, territorial community, sustainable development, society, quality of life of the population.

Brazhko Olena Vadimovna Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, Mariupol State University, St. Preobrazhenska, 6, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-5909-4481>

Chechel Anna Oleksandrivna doctor of economic sciences, professor, professor of the Department of Public Management and Administration. Mariupol State University, Kyiv, str. Preobrazhenska, 6. Visiting Academician, Cambridge Judge Business School, Cambridge University, Trumpington Street, Cambridge, CB2 1AG, UK Tel +44 (0)1223 339700, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Verytelnyk Svitlana Melsikovna Doctor of Philosophy in Public Management and Administration Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Mariupol State University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6960-3737>

THE CONCEPT OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE QUALITY OF LIFE IN THE COMMUNITY

Abstract. The article examines the features of social responsibility of local self-government bodies and its main principles. A scheme for the formation of social responsibility of local self-government organizations is proposed. From the point of view of socially responsible activity, the task of local self-government bodies is to increase the efficiency of the use of available local resources and expand the material

base of the quality of life in the community. Expanding citizen participation in local self-government is an important condition for increasing social responsibility, efficiency and transparency of local authorities. In today's world, where authoritarian tendencies are intensifying, civic activism becomes extremely important and significant. From a scientific point of view, local self-government can be considered as a form of self-organization of local communities. It is based on the interests and needs of the local community itself, arising from the development of democratic relations in society and the need to ensure effective governance at the local level.

The concept of social responsibility of local authorities was proposed. The main elements of this concept are public assets - the local community itself, local government, population and business. It also includes such important elements as a socially comfortable living environment, which is considered as the goal and result of the activities of local authorities in the field of social responsibility, and local development programs, which are a guideline for the activity of the municipality and at the same time a mechanism for coordinating the interests of individual subjects. After all, socially responsible local self-government is an important form of democracy in a democratic state, which enables citizens to participate in solving local problems that directly affect their lives. It contributes to the development of democracy in Ukraine, increases the trust of the population in the authorities and improves the quality of life in local communities.

Keywords: concept, local self-government, principles, social responsibility, territorial community, development, society, quality of life of the population.

Постановка проблеми. Сучасним спрямуванням суспільного розвитку є ефективна співпраця між державними, місцевими органами влади та громадянами, що супроводжується підвищенням вимог до професійних та етичних стандартів публічного управління. Задані спрямування в Україні посилюються реформами в організації місцевого самоврядування, що ведуть до децентралізації влади. Іншими словами, сучасний етап державотворення в Україні вимагає нового змісту діяльності органів місцевого самоврядування. У цьому контексті концепція соціальної відповідальності як плідна системна ідея, на нашу думку, має бути спрямована не лише на діяльність бізнес-структур, яка певним чином узагальнилася, а й на органи державної влади та місцевого самоврядування. У цьому контексті концепція соціальної відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування набуває все більшого значення, оскільки охоплює як соціальні запити громадян, так і кращі управлінські практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сферу соціальної відповідальності місцевих органів влади загалом і місцевого самоврядування зокрема,

вивчено в працях Бобровської О., Бородіної Є., Гончарук Н., Іщука Є., Маматової Т., Колповської А., Рижко А., Саприкіної М., Серьогіної С., Тітаренка І, Шарова Ю. та ін. Наукові дослідження цих авторів спрямовані на вивчення змісту соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування як прогресивної соціальної технології, покликаної підвищити ефективність цього виду управління. Наприклад, Маматова Т. розглядала питання соціальної відповідальності муніципальних органів влади в контексті забезпечення сталого регіонального розвитку в Україні. Однак системні дослідження конкретних практик муніципального управління, заснованих на участі громадян у місцевому самоврядуванні та соціальній відповідальності, які є важливими умовами розширення матеріальної основи якості життя місцевих громад і підвищення соціальної відповідальності, ефективності та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування, не були предметом наукових досліджень у галузі державного управління.

Мета статті – визначення загального сенсу концепції соціально відповідального місцевого самоврядування, суть якої полягає в якісному соціальному житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Виконання соціальної відповідальності на всіх рівнях державного управління має свій сенс, і якщо на вищих рівнях влади вона сприймається громадянами, насамперед, як певне абстрактне зобов'язання держави, тоді як на нижчих рівнях вона набуває характеру очікувань громадян конкретних заходів і дій від органів влади та посадових осіб у певних ситуаціях. Тому за нових умов логіка суспільних трансформацій вимагає реформування системи місцевого самоврядування, представництва держави на місцях, адміністративних і регіональних структур. Саме на це спрямовані реформи децентралізації останніх років.

У контексті політики децентралізації особлива увага приділяється соціальній відповідальності місцевої влади. До органів місцевого самоврядування належать місцеві адміністративні органи із загальними повноваженнями, місцеві державні адміністрації зі спеціальними повноваженнями та органи місцевого самоврядування, що обираються громадянами. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» [1] до системи місцевого самоврядування входять районні громади, сільські, селищні та міські ради, сільські, селищні та міські голови, виконавчі органи сільських, селищних і міських рад, старости, районні й обласні ради, що представляють спільні інтереси сільських, селищних, міських територіальних громад, а також органи самоорганізації населення.

Місцеві органи влади виконують посередницьку функцію між центральними і місцевими органами влади та громадянами. Місцева влада здебільшого відповідає за наявність і функціонування інфраструктури

поселення, регіональний розвиток, створення сприятливих умов для ведення бізнесу та створення робочих місць, а також за екологічний стан поселення.

Це пов'язано з тим, що в силу свого статусу місцева влада дуже близька до конкретних громадян та їхніх потреб, і саме через її роботу громадяни формують певні судження про функціонування владних структур. Дійсно, тісний контакт з громадянами є важливим елементом виконання місцевою владою своїх соціальних зобов'язань. Слід пам'ятати, що муніципалітети виражають і беруть на себе соціальну відповідальність тоді, коли між ними та їхніми громадянами існує реальний діалог і коли думки всіх сторін враховуються при регулюванні життя громади та вирішенні актуальних проблем. Цікаве дослідження на цю тему провели А. Колповська та Т. Маматова [2;3]. Вони вивчали рівень обізнаності муніципальних службовців про принципи соціальної відповідальності та доцільність розвитку цієї концепції в муніципальному управлінні.

Варто зазначити, що принципи соціальної відповідальності є фундаментальними для державного управління на національному, регіональному та місцевому рівнях. До речі, дотримання принципів соціальної відповідальності та сталого розвитку у воєнний час - це, як правило, єдиний спосіб захистити наше найцінніше надбання - наших людей. Виходячи з цього, можна провести відмінність між соціальною відповідальністю центральних органів влади, соціальною відповідальністю місцевих органів влади, соціальною відповідальністю місцевих органів влади, соціальною відповідальністю окремих державних органів та особистою відповідальністю державних службовців.

Соціальна відповідальність держави, її органів та посадових осіб полягає у формуванні та реалізації внутрішньої і зовнішньої соціально-економічної політики держави, спрямованої на забезпечення та підвищення високого рівня життя населення, розширення можливостей для людського розвитку, гарантування соціального захисту та продуктивної зайнятості, мінімізацію соціальних ризиків. Ця політика проявляється у підготовці та реалізації загальнодержавної програми найбільш ефективного для суспільства економічного, науково-технічного, соціального, національного, екологічного, культурного і духовного розвитку [4, с. 110-111].

Зміст соціальної відповідальності органів державної влади включає три основні елементи: розробка нормативних актів і створення культури дотримання правових норм, підтримка соціальної відповідальності організацій шляхом установлення вимог і стимулів, а також реалізація політики соціальної відповідальності у своїй діяльності [5, с. 8]. Деякі дослідники [6, с. 214] наголошують на необхідності визначення національної та місцевої соціальної відповідальності як виду відповідальності.

Здійснення повноважень на місцевому рівні та відображення соціальної відповідальності в діяльності всіх державних інституцій, що охоплює всю

територію їхньої юрисдикції, є необхідною умовою успішного функціонування місцевого самоврядування, чого неможливе підвищення ефективності та якості управління, реагування на потреби та запити місцевого населення, соціальний захист та заходи з охорони довкілля. Останні дослідження довели, що без підвищення ефективності та якості управління, реагування на потреби та запити місцевого населення, соціальний захист та заходи з охорони довкілля неможливо [7].

Тому, враховуючи високу актуальність питання соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування та широке коло невирішених питань, пов'язаних з реалізацією соціальної відповідальності органами місцевого самоврядування, необхідним є створення єдиної концепції соціальної відповідальності, яка може охоплювати діяльність усіх типів органів влади, що діють на місцевому рівні.

Слід підкреслити, що в основу такої концепції має бути покладено завдання місцевої влади щодо забезпечення якісного публічного життя в суспільстві. Безумовно, реалізація якісного публічного життя в суспільстві неможлива без якісного виконання завдань, покладених на місцеву владу. Тому, на нашу думку, соціальна відповідальність органів місцевого самоврядування полягає, по-перше, у якісному виконанні своїх завдань у межах своєї компетенції, а по-друге, у додаткових зусиллях, необхідних для забезпечення якісного публічного життя в суспільстві.

Якісне соціальне життя в територіальній громаді - це цілісний і реалістичний процес функціонування та розвитку територіальної громади, який максимально задовольняє матеріальні, культурні та духовні потреби її членів і забезпечує ефективну взаємодію між суб'єктами, що здійснюють життєдіяльність у межах певних територіальних одиниць територіальної громади. Якісне соціальне життя в територіальній громаді знаходиться в центрі концепції соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування, яка включає наступні складові:

- громади як соціальні групи, що проживають на певній території та беруть участь в економічній діяльності, включаючи виробництво та споживання суспільних благ, послуг, у тому числі сплату податків; соціальний захист та надання соціальних послуг, благодійність та суспільно корисна діяльність, вибори, адміністрування, місцеве самоврядування та комунікації, соціально комфортне життя, спрямоване на створення лояльного та доброзичливого середовища для всіх жителів;

- громадський актив - це найбільш соціально активна частина громади, яка озвучує соціально-економічні, культурні та політичні вимоги громади в цілому, здійснює зв'язок з органами влади, громадський контроль за діяльністю органів влади та безпосередньо бере участь у діяльності,

спрямованій на розв'язання соціальних, економічних та екологічних проблем громади. До громадського активу громади належать як окремі добровільні громадяни, так і громадські установи та організації, які займаються суспільно корисною діяльністю та представляють інтереси своїх членів на різних рівнях. В Україні також набувають популярності «громадські платформи»/«громадські ініціативи», які є формою мобілізації зусиль громадян та громадських інституцій для вирішення важливих суспільних питань та різноманітних проблем;

– ефективна діяльність органів місцевого самоврядування, що є основою функціонування державної влади на місцевому рівні З огляду на науковий і кількісний підхід, викладений в доробці [8], ефективна діяльність органів місцевого самоврядування - це диференційована характеристика діяльності органів місцевого самоврядування, яка показує співвідношення трьох компонентів, першим з яких є фактичні результати: адміністративна територія, наявність змін соціально-економічних або екологічних умов, другим - ресурси, що використовуються органом місцевого самоврядування (фінансові, майнові, людські ресурси та знання), а третім - цілі, що ставляться, або передбачаються, або плануються.

– ефективна взаємодія місцевої влади з громадянами та бізнесом. Ефективна взаємодія місцевої влади з громадянами означає організацію такого рівня співпраці між місцевою владою та громадянами, який забезпечує регулярну участь громадян у прийнятті важливих для адміністративно-територіальної одиниці рішень та значний вплив громадян на рішення місцевої влади, що приносить економічні, соціальні та екологічні вигоди для адміністративно-територіальної одиниці. Ця взаємодія охоплює такі питання, як налагодження соціального діалогу з місцевими громадами, організація місцевих виборів, сприяння громадському контролю за діяльністю адміністративних органів та розробкою антикорупційного законодавства, сприяння розвитку громадянського суспільства з боку місцевої влади, робота консультативно-дорадчих органів, планування та проведення консультацій з громадянами. З іншого боку, ефективна взаємодія місцевої влади з бізнесом передбачає створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, зокрема, надання безкоштовних консультацій, запобігання зловживанню владою з боку муніципальних чиновників, боротьба з корупцією, допомога у пошуку виробничих та торгових площ, просування соціально відповідального бізнесу через пільгове розміщення зовнішньої реклами. Для бізнесу - це забезпечення законності його діяльності та створення нових робочих місць у муніципалітеті з відповідним соціальним пакетом, врахуванням інтересів місцевої громади у своїй діяльності та участь у вирішенні соціально-економічних та екологічних проблем регіону;

– соціально комфортне середовище для життя громади, а саме: задоволення освітніх потреб (дитячий садок, школа, професійне навчання); задоволення медичних потреб; забезпечення соціального захисту та соціальних послуг у громаді; надання та виробництво соціальної власності; підтримка зайнятості; муніципальна підтримка місцевого населення, в тому числі вразливих груп та сімей у складних життєвих обставинах; культурна громадська діяльність; підтримка безпечного середовища (пожежна безпека, професійна допомога)[9, с 59].

– підтримка створення сприятливого середовища, що має включати в себе добре облаштовані та озеленені території (в тому числі для людей з обмеженими можливостями), інфраструктурне забезпечення життя мешканців, приємне навколишнє середовище, включаючи централізовану каналізацію, питне водопостачання прийнятної якості, містобудівне забезпечення житлової забудови, планування зелених насаджень, зон відпочинку та дозвілля, гармонійне поєднання житлових та промислових районів, добре підібране поєднання, якісне дорожнє покриття, транспортне сполучення та доступність тощо.

– соціально відповідальні програми місцевого розвитку. Вони мають базуватися на засадах сталого розвитку людського потенціалу, бути запорукою гармонізації інтересів суспільства і природи, та дотримуватися принципів соціальної справедливості. Таким чином, основною метою регіонального розвитку є досягнення сталого економічного, соціального та екологічного розвитку[9, с 62].

Стратегії розвитку громад, а отже, і програми їх реалізації, повинні зосереджуватися на необхідності узгодження обсягів антропогенних чинників, як промислових, так і побутових, з обсягами, які можуть бути асимільовані екологічною системою даної території, а також на необхідності створення економічного підґрунтя для функціонування відповідної громади, оскільки без належної матеріальної підтримки громада буде деградувати. Загалом, розвиток громади вимагає, наскільки це можливо, балансу між соціальними, економічними, інституційними та екологічними цілями.

Всебічний розвиток промисловості можливий лише за умови підтримки прогресивних ідей, ініціатив та дій окремих промислових підприємств, науково-технічних установ та їх об'єднань, а також їх інтеграції в цільові регіональні та національні стратегічні програми, проекти модернізації та розвитку промисловості. Відновлення економіки має ґрунтуватися на розробці конкретних програм «пожвавлення» економічної активності в країні, а всі зусилля мають бути спрямовані на відновлення промислового та аграрного секторів. Важливим елементом післявоєнної промислової політики є розуміння того, що відбудова промисловості є довготривалим процесом і

вимагає співпраці між бізнес-організаціями та урядом. Поки що важко передбачити, як відбуватиметься повоєнна відбудова української економіки, і важливо розробити можливі сценарії цього процесу, щоб залучити інвестиції в національну економіку. Вкрай важливо встановити зв'язки з потенційними партнерами, розробити стратегічний план відновлення і працювати якомога ефективніше.

Якщо розглядати соціальні цілі розвитку громад більш детально, то слід підкреслити необхідність стабілізації демографічної ситуації у відповідних населених пунктах - селах, селищах та містах. В ідеалі, населення громади повинно мати можливість стабільно зростати і забезпечувати зміну поколінь. Для досягнення цієї мети необхідно вжити заходів у двох головних напрямках: стимулювання агломерації населення в межах регіону та збільшення міграції та мотивувати народжуваність. З реформою територіального устрою та системи місцевого самоврядування, розширені можливості об'єднаних громад та утворених ними органів влади сьогодні включають розвиток і утримання інфраструктури та розширення можливостей громад щодо доступу до базової медичної допомоги, дошкільної освіти, середньої освіти та позашкільної освіти. Покращена інфраструктура охорони здоров'я та освіти, а також культурних і спортивних об'єктів значно підвищує життєздатність населення. Важливо, щоб у громаді надавалися соціальні послуги, а виплати соціальної допомоги організовувалися та здійснювалися ефективно, в тому числі шляхом покращення адресності.

В економічній сфері основними завданнями є стабілізація функціонування місцевої економічної системи та розвиток місцевого ринку праці, зокрема створення добре оплачуваних робочих місць. Ідеологія сталого розвитку вимагає від органів місцевого самоврядування враховувати екологічні обмеження на використання природних ресурсів, тобто проблему ведення господарської діяльності в межах екологічної ємності навколишніх природних систем[7, с 61]. Цього можна досягти шляхом впровадження сталих моделей промислового природокористування зокрема, видобутку та переробки природних ресурсів, сільськогосподарського виробництва – тваринництва та підтримання субсидованої продуктивності на територіях, що належать об'єднаним територіальним громадам.

Це стосується і невиробничого використання природних ресурсів. Настав час впроваджувати енергозберігаючі технології, особливо в житлово-комунальному господарстві, та досягти регіонального компромісу між зручністю використання та екологічними міркуваннями і ціною послуг для населення. Розвиток «зеленої» енергетики на основі відновлюваних джерел енергії, яка може забезпечити електрикою і теплом населені пункти та окремі домогосподарства, а також має комерційне спрямування. Загалом, місцеві

органи влади повинні максимізувати свій потенціал соціальної відповідальності у сфері благоустрою громад, зокрема, у дорожньому секторі: розвиток інфраструктури, а саме підтримка існуючих об'єктів у належному стані та будівництво нових.

Проблема промислових та побутових відходів є серйозною проблемою для всіх громад в Україні. Системи управління відходами перебувають на початковій стадії майже по всій Україні. Сьогодні в промисловості переважає широкий підхід, а управління відходами здебільшого обмежується захороненням, яке, з огляду на свій статус, є основним джерелом шкоди для довкілля. Майже всі громади в Україні стикаються з проблемою якісного питного водопостачання, особливо в сільській місцевості, де поширене використання підземних та поверхневих водоносних станцій.

Вважаємо за необхідне зазначити, що місцеві громади пройшли випробування конфліктом під час війни і стали основною ланкою, що гарантує стабільність у тилу. На перших етапах широкомасштабної російської агресії регіональні громади взяли на себе частину підтримки та функцій військових, забезпечували життєдіяльність громад (і в розпал бойових дій), сприяли евакуації та розміщенню населення у відносно безпечних населених пунктах, підтримували передислокацію бізнесу і, що найголовніше, підтримували соціальну стабільність[10, с 366].

Іншими словами, місцеве самоврядування в Україні довело свою життєздатність в умовах воєнного стану. У більшості регіонів органи місцевого самоврядування зберегли свою функціональність, контроль і здатність ефективно працювати на місцевому рівні у співпраці з органами державної влади та керівниками в особі військової адміністрації.

Громади, що протиставляються фронту, змогли швидко адаптуватися до життя в умовах воєнного часу завдяки кільком рокам роботи в умовах фіскальної децентралізації та досвіду роботи у віддаленому режимі під час пандемії. За кілька місяців тиллові громади змогли відновити свої економічні показники до рівня, який існував до початку повномасштабної російської окупації. Це допомогло забезпечити їх стійкість, особливо в питаннях розміщення внутрішньо переміщених осіб та перепрофілювання організацій, установ, підприємств[10, с 521].

Висновки. Важко переоцінити роль і значення соціальної відповідальності в процесі модернізації суспільства України. Соціальна відповідальність є одним із сучасних елементів систем стримування і противаги, що забезпечують і захищають інтереси громадян під час їхньої взаємодії з органами державної влади всіх рівнів і секторів.

З метою найбільш ефективного впровадження принципів соціальної відповідальності в соціальну практику конкретних територіальних одиниць

бажано формалізувати їх реалізацію місцевою владою через єдину концепцію соціальної відповідальності, де загальною метою місцевої влади є гарантування високої якості соціального життя в суспільстві. Однак це неможливо без якісного виконання завдань, покладених на місцеву владу, як у межах власної компетенції, так і щодо додаткових суспільно корисних ініціатив.

Основними елементами цієї концепції є: місцева громада як соціально зріла та відповідальна група громадян; громадський актив як найбільш соціально активна складова; забезпечення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування; необхідність ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування з громадянами та бізнесом; цілі та результати соціально відповідальної діяльності органів місцевого самоврядування, громадян та бізнесу, включаючи забезпечення соціально приємного місцевого середовища проживання та соціально відповідальна освіта [11].

Для реалізації запропонованої концепції на практиці необхідна подальша робота з розробки критеріїв ефективного функціонування органів місцевого самоврядування, в тому числі критеріїв оцінки соціально відповідальної поведінки осіб, які обіймають керівні посади у відповідних органах влади, та соціально відповідальної діяльності цих органів публічної влади в цілому.

З огляду на вищезазначене, соціальна відповідальність органів місцевого самоврядування, в тому числі муніципалітетів, є багатогранною та складною. Соціальна відповідальність муніципалітетів означає відповідальність за здійснення власних або делегованих повноважень, відповідальність за якісне надання публічних послуг, ефективну взаємодію з мешканцями своїх громад, бізнесом та громадськістю, відповідальність за наслідки своїх рішень, що стосуються економічної, соціальної, культурної та політичної сфер місцевого життя та навколишнього середовища, передбачає певне ставлення. Метою органів місцевого самоврядування має стити гарантування добробуту та високої якості життя в суспільстві.

Література:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України зі змінами та доповненням від 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
2. Колповська А. Розвиток концепції соціальної відповідальності в публічному управлінні в умовах децентралізації влади в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_5
3. Маматова Т. Упровадження концепції соціальної відповідальності в муніципальному управлінні: теоретичні засади та практичні рекомендації. Стандартизація. Сертифікація. Якість. 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2014_2_6
4. Колот А.М., Грішанова О.А. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія. 2012. 501 с.

5. Зінченко А., Тітаренко І., Саприкіна М., Іщук Є. Прозорість і соціальна відповідальність муніципалітетів. Київ: Поліграфія «Юстон». 2020. 52 с.
6. Мелеганич Г.І., Петрушенко Ю.М. Місцевий розвиток за участі громади. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст.. Київ: ВАІТЕ, 2016. 316 с
7. Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 4-5. - С. 56-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_4-5_97.
8. Машкаров Ю.Г., Орлов О. В. Основні чинники, що впливають на ефективність діяльності регіональних та місцевих органів влади *Теорія та практика державного управління*. Харків.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2016. №3 (54). С 166–172.
9. Дейч М. Є. Формування комплексної стратегії інституалізації соціальної відповідальності у суспільстві: матричний підхід. *Ефективність державного управління*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. — №4. — С. 57–77.
10. Потапенко В. Г., Баранник В. О., Бахур Н. В. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2023. 553 с.
11. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

1. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy zi zminamy ta dopovnenniyam vid 08.12.2023. [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine with amendments and additions dated 08.12.2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> [in Ukrainian]/
2. Kolpovs'ka, A. (2016) Rozvytok kontseptsiiy sotsial'noyi vidpovidal'nosti v publicnomu upravlinni v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini. [Development of the concept of social responsibility in public administration in conditions of decentralization of power in Ukraine] *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_5. [in Ukrainian]/
3. Mamatova, T. (2014) Implementation of the concept of social responsibility in municipal administration: theoretical foundations and practical recommendations. Standardization. Certification. Quality. [Uprovadszhennya kontseptsiiy sotsial'noyi vidpovidal'nosti v munitsypal'nomu upravlinni: teoretychni zasady ta praktychni rekomendatsiiy. Standartyzatsiya. Sertyfikatsiya. Yakist']. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2014_2_6. [in Ukrainian]/
4. Kolot A.M., & Hrishanova O.A.(2012). Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriya i praktyka rozvytku. [Social responsibility: theory and practice of development]. KNEU, Kyiv. [in Ukrainian].
5. Zinchenko, A., Titarenko, I., Saprykina, M., & Ishchuk, Ye. (2020), Prozoriets' i sotsial'na vidpovidal'nist' munitsypalitetiv [Transparency and social responsibility of municipalities], Polihrafiya «Yuston», Kyi. [in Ukrainian].
6. Melehanych H.I., & Petrusenko YU.M. Mistsevyi rozvytok za uchasti hromady. Tom 4: Rehional'ni aspekty ta stalyy rozvytok mist. [Local development with community participation. Volume 4: Regional aspects and sustainable development of cities]. Kyiv: VAITE. [in Ukrainian].
7. Bobrovs'ka O. YU. (2016). Potentsial mistsevoho samovryaduvannya v zabezpechenni staloho rozvytku rehionu. [The potential of local self-government in ensuring sustainable development of the region]. *Aspekty publichnoho upravlinnya – Aspects of public administratio*, 4-5. 56-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_4-5_97.

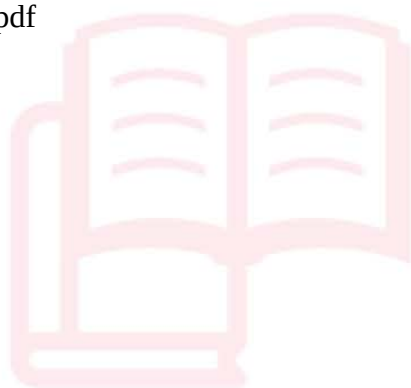

8. Mashkarov YU.H., & Orlov O. V. (2016). Osnovni chynnyky, shcho vplyvayut' na efektyvnist' diyal'nosti rehional'nykh ta mistsevykh orhaniv vldy. [The main factors affecting the effectiveness of regional and local government bodies] Teoriya t. a praktyka derzhavnoho upravlinnya – Theory and practice of public administration. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU “Mahistr”, 3. 166–172.

9. Deych M. YE. (2014). Formuvannya kompleksnoyi stratehiyi instytualizatsiyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti u suspil'stvi: matrychnyy pidkhid. [Formation of a complex strategy of institutionalization of social responsibility in society: a matrix approach]. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya – Efficiency of public administration. L'viv: LRIDUNADU, 4. 57–77.

10. Potapenko V. H., Barannyk V. O., & Bakhur N. V. (2023). Mistseve samovryaduvannya yak chynnyk stiykosti tylu. [Local self-government as a factor in the stability of the rear]. Kyiv: NISD, 553.

11. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 35:347.965.42

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-140-150](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-140-150)

Василенко Надія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», тел.: (067)431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

Халецький Андрій Вікторович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», тел.: (050) 368-21-46, <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

Шевчук Олександр Олександрович здобувач ДФ аспірантури за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», тел.: (067) 433- 67-74, <https://orcid.org/0009-0001-5864-5819>

МОДЕЛІ МЕДІАЦІЇ: ПРАКТИКА ТА МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті проаналізовано наукові підходи до класифікацій моделей медіації; показано яким чином в рамках однієї процедури можна виокремити різні моделі, застосування яких залежить від таких елементів, як: характер спору, очікування сторін, стиль провадження процедури вибраним медіатором. Дослідили практичні уміння медіатора та навички пристосування моделі медіації до потреб і очікувань сторін. Наголошено, що моделі медіації варто розглядати як певну основу для виявлення та застосування на практиці різних медіаційних технологій, що дасть змогу сторонам конфлікту досягнути порозуміння, знайти оптимальне рішення. Встановлено, що окрім застосування медіації у міжнародних спорах, Держави-члени можуть застосовувати ці положення також у внутрішніх медіаційних процесах. Показано, що черговим кроком у поширенні медіації стало підписання 7 серпня 2019 р. в Сінгапурі Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation), відому як Сінгапурська конвенція про медіацію, яка набула чинності 12 вересня 2020 р. Україна стала однією із 46 країн, що підписали Конвенцію.

Така позиція України, на нашу думку, ще більше стимулює та сприяє подальшому розвитку медіації у нашій державі через уже законодавче закріплення процедури медіації. Після багатьох років застосування медіації в

системі common law, а також щораз частішого використання в системі континентального права розпочалася дискусія про те, чи медіація є процедурою з чіткими принципами, чи, як неформальна процедура, може набувати відмінних форм, верифікованих залежно від елементів, наприклад культурних, які виникають зі специфіки вирішення спорів на певній території, або від різновиду самого спору в інших моделях.

Досліділи, що в у загальнозастосовуваних моделях медіації саме можна простежити вплив культури, філософії держави, котра робить акцент на визначену мету, якою є вирішення конкретного спору та взяття до уваги інтересів сторін.

Ключові слова: медіація, медіатор, магістратура, модель медіації, публічне управління, публічний службовець, процедура медіації, спір, переговори.

Vasylenko Nadiya Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", tel.: (067) 431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

Khaletsky Andriy Viktorovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Administration and administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", tel.: (050) 368-21-46, <https://orcid.org/0000-0001-7435-765X>

Shevchuk Oleksandr Oleksandrovych is a graduate of postgraduate studies in the specialty 281 Public administration and administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", tel.: (067) 433-67-74, <https://orcid.org/0009-0001-5864-5819>

MEDIATION MODELS: PRACTICE AND MECHANISM IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The article analyzes scientific approaches to the classification of mediation models; it is shown how different models can be distinguished within the framework of one procedure, the application of which depends on such elements as: the nature of the dispute, the expectations of the parties, the style of conducting the procedure by the chosen mediator. The practical skills of the mediator and the skills of adapting the mediation model to the needs and expectations of the parties were studied. It is emphasized that mediation models should be considered as a certain basis for the identification and practical application of various mediation

technologies, which will enable the parties to the conflict to reach an understanding and find an optimal solution. It has been established that in addition to the application of mediation in international disputes, Member States may also apply these provisions in internal mediation processes. It is shown that the next step in the spread of mediation was the signing of the United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation on August 7, 2019 in Singapore, known as the Singapore Convention on Mediation, which entered into force on September 12, 2020. Ukraine became one of the 46 countries that signed the Convention.

Such a position of Ukraine, in our opinion, further stimulates and contributes to the further development of mediation in our country due to the already legislative consolidation of the mediation procedure. After many years of using mediation in the common law system, as well as its increasingly frequent use in the continental law system, a debate has begun about whether mediation is a procedure with clear principles or, as an informal procedure, it can take different forms, verified depending on elements such as cultural, which arise from the specifics of dispute resolution in a certain territory, or from the type of dispute itself in other modes. It was studied that in the generally applicable models of mediation, it is possible to trace the influence of the culture and philosophy of the state, which emphasizes a specific goal, which is the resolution of a specific dispute and taking into account the interests of the parties.

Keywords: mediation, mediator, master's degree, model of mediation, public administration, public official, mediation procedure, dispute, negotiations.

Постановка проблеми. Вивчення результатів впровадження реформи в державному управлінні показала, що в сучасних умовах ми маємо передбачити, що підготовка публічних службовців залежить від рівня розвитку професійних компетентностей учасників переговореного процесу, зокрема і спеціальну їх підготовку як фахівців (медіаторів).

Практика підготовки публічних фахівців (медіаторів) в умовах магістратури надала можливість з'ясувати, що хоч ідея наявності різновидів медіації (так званих моделей або типів) була прийнята світовим співтовариством, проте основні моделі медіації, які часто досліджуються науковцями, були сформовані на теренах Північної Америки, Австралії та країн Європейського Союзу,

У цих моделях загальним є вплив культури індивідуалізму на визначену мету, якою є вирішення конкретного спору та взяття до уваги інтересів сторін. У загальнозастосовуваних моделях медіації лише останніми роками простежується вплив культури, релігії і філософії країн Сходу [1, С. 39].

Вивчення і класифікація моделей медіації має важливе практичне й теоретичне значення як для медіаторів, так і для сторін, які братимуть участь

у медіації. Це дасть змогу виявити найбільш прийнятні сфери застосування моделі медіації, медіатор матиме змогу побудувати діяльність так, щоб отримати позитивний результат роботи, а сторони зможуть спроектувати собі перебіг примирювальної процедури та її результат. Варто зазначити, що ще у 1980-х роках у США було підняте питання щодо виокремлення видів медіації, характеристики різних моделей проведення медіацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання інтересу як науковців так і практиків до процедури медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Дослідженню різних аспектів медіації присвячені праці відомих українських і зарубіжних науковців, зокрема: О. Аллахвердової, А. Біцай, Н. Бондаренко-Зелінської, А. Гайдука, Н. Грень, Н. Давиденко, Г. Добриніної, Г. Єрьоменко, В. Жмудь, С. Калашнікової, Т. Кисельової, З. Красіловської, Н. Крестовської, Н. Мазаракі, О. Можайкіної, О. Носирєвої, М., Подковенко Т. Поліщука, О. Спектор, Т. Шинкар, І. Ясиновського та інших, які виокремили види медіації, які характерні для різних моделей проведення медіацій. Незважаючи на значний інтерес до медіації як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, нині немає єдиної чітко визначеної класифікації моделей медіації. У різних країнах процедура медіації розуміється і проводиться по-різному.

Тому метою статті є дослідження різних моделей проведення медіацій, відзначення певних переваг моделі спільного посередництва для підготовки фахівців (медіаторів) в умовах магістратури.

Виклад основного матеріалу. Результатом дослідження наукових джерел стало твердження, що, спільними рисами різноманітних видів медіації, можна виділити її окремі моделі. Ця класифікація виокремлює моделі медіації з урахуванням таких елементів, як: особа медіатора, характер, вид спору, а також очікування сторін [2, С. 110]. Відповідно до змісту медіації, роль медіатора, тобто неупередженої та нейтральної третьої сторони, полягає насамперед у наданні сторонам допомоги у: спілкуванні, визначенні кола їхніх інтересів та сприяння у досягненні взаємоприйняттого рішення.

Крім того, ми дослідили, що вирішальне значення при підготовці фахівців (медіаторів) в умовах магістратури мають інструменти та прийоми, а також стиль, якому надає перевагу медіатор. Взявши до уваги ці фактори, ми також визначили багато видів медіації, але залишає цей каталог моделей медіації відкритим [1, С. 39].

Так Н. Мазаракі у дослідженні «Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні» наголошує, що універсальність та гнучкість процедури медіації, що також сприймається як перевага такого методу вирішення спорів, зумовлює широкий вибір підходів, моделей, побудови медіаційної процедури, ролі медіатора тощо [3, С. 12]. На актуальність та

необхідність законодавчого врегулювання процесу медіації звертає увагу і О. Кармаза, вказуючи, що це сприятиме швидкому вирішенню цивільних, господарських, сімейних, трудових чи адміністративних спорів, без залучення коштів із державного чи місцевих бюджетів, зменшить кількість навантаження справ у суді на суддю, підвищить рівень довіри населення до суду, розширить повноваження нотаріусів, а домовленості, досягнуті в процесі медіації, будуть дотримуватися [4, С. 28].

Варто погодитися із А. Біцай, котра під терміном «модель медіації» розуміє абстрактну теоретичну конструкцію, яка відображає процедурні особливості проведення медіації (добровільність чи обов'язковість), рівень інтеграції у судову систему держави, типу переговорів між сторонами, які конфліктують, у поєднанні з медіативною технікою медіатора та обсягу компетенції медіатора під час проведення процедури з врегулювання конфлікту [5, С.86]. Зазначений підхід практики враховують наявні критерії для виокремлення тих чи інших моделей медіації, зокрема і досвід інтеграції у судову систему держави розрізняють, які є основою судової моделі медіації.

Залежно від інтеграції у судову систему держави розрізняють присудову та позасудову моделі медіації. Відзначено, що присудова медіація (court-related) – це самостійна модель медіації, яка інтегрована у судову систему держави. У наукових джерелах, залежно від ролі судді у процедурі медіації, зустрічається кілька підходів до розуміння цих моделей, які ми маємо врахувати у моделі підготовки фахівців (медіаторів).

Відповідно до першого (присудового) підходу медіатор безпосередньо повинен проводити процедуру посередництва за умов, передбачених процесуальним законодавством. Прихильники іншого підходу (позасудового) визначають процедури, проведення яких здійснюється відповідно до рекомендацій чи постанов судді після прийняття до свого провадження відповідної справи, а також як обов'язковий досудовий порядок відповідно до приписів закону. Тобто достатньо, щоб суддя лише ініціював медіацію, а його безпосередня участь не є обов'язковою [5, С. 86–87].

Наприклад, у Канаді в Апеляційному суді Квебека медіацію вправі проводити судді. За сторонами зберігається право вибору – звернутися до приватного медіатора, який бере участь у програмі судової медіації, або до судді-медіатора; – адвокатська медіація. Роль медіатора виконує особа, яка має право на зайняття адвокатською діяльністю. Наприклад, в Італії асоціації адвокатів мають право створювати свої організації з надання послуг медіації. Окрім того, організації, внесені до реєстру, можуть пропонувати свої послуги в режимі «онлайн» [6, С. 233]; – нотаріальна медіація. Нотаріус як медіатор допомагає сторонам, що конфліктують, досягти згоди та належним чином оформити домовленість. Такий вид медіації є не дуже популярним, хоча й

існує у деяких країнах; – професійна медіація. У більшості країн є співтовариства медіаторів, діяльність яких регулюється внутрішнім актом. Варто зазначити, що на практиці саме професійна медіація показує доволі високу ефективність [7, С. 95].

З досвіду реалізації присудової медіації можна виокремити такі підходи:

1) залучення для проведення медіації спеціалізованих організацій або приватно практикуючих медіаторів («приватна медіація в рамках судового процесу»);

2) проведення медіації співробітниками суду, в тому числі суддями («медіація інкорпорована у судовий процес»);

3) проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу (інтеграція медіативної технології у судовий процес) [8, С. 125].

Саме судова медіація впровадила два види медіації: обов'язкова і добровільна. Впровадження обов'язкової медіації суддя своїм рішенням призупиняє слухання по справі і дає сторонам час на звернення до медіатора. За такої моделі медіації сторони зобов'язані спробувати домовитися щодо вирішення правового конфлікту, взяти участь у медіативному процесі, хоча неможливо передбачити результат.

Добровільна судова медіація передбачає право вибору сторін щодо вирішення їхнього конфлікту, суддя лише рекомендує звернутися до медіатора, а сторони приймають остаточне рішення [9, С.16–17]. Позасудова медіація передбачає такий порядок вирішення спору між сторонами, який проводить незалежна, третя сторона (зовнішній медіатор), який у досудовому порядку намагається допомогти сторонам досягти згоди [10, С. 23].

Така процедура дає змогу сторонам, що конфліктують, не тільки зберегти значний обсяг власних повноважень в процесі проведення переговорів, а й одночасно високі шанси на сприятливе вирішення конфлікту. Медіаторами під час позасудової медіації є особи, які пройшли навчання з основ медіації, зокрема і в магістратурі за спеціальністю Публічне управління та адміністрування, та отримали відповідний сертифікат про право займатися медіацією. З урахуванням взаємодії між розглядом конфлікту в судовому порядку і медіації Ф. Стіффек виокремлює три типи медіації:

1) приватна медіація, яка повністю незалежна від судових розглядів і часто проводиться без подальшого розгляду спору в судовому порядку;

2) медіація, пов'язана з участю органу судової влади, яка зніціюється судом, але подальше її проведення проводиться без подальшої участі суду;

3) судова медіація, яка більш суттєво пов'язана з судом як з місцем проведення такої процедури і персоналом, який її проводить. Проте навіть у судовій медіації не бере участь суддя, який здійснює повноваження щодо конкретної справи, за суттю якої проводиться процедура медіації [11].

Ми погоджуємося з думками науковців Річарда Фолкнера, Корбета Хейзелгров-Спаріна і Дж. Томаса, які виокремлюють 4 основні моделі залежності від ролі медіатора у процедурі медіації та врахували їх сучасну назву, а саме:

1) «модель рятувальника», де в ролі медіатора є особа, яка, як правило, не має спеціальних професійних знань і навичок в предметах спорів і намагається утримати клієнтів за будь-яку ціну від звернення до органів судової влади. Така модель є ефективною для вирішення дрібних спорів і конфліктів;

2) «модель нейтралітету», у якій медіатор відіграє роль посередника, який є третьою стороною у спорі. Медіатор у такому разі розробляє рішення спору і пропонує його сторонам. Такий підхід до проведення процедури медіації часто створює проблеми в сприйнятті сторонами нейтралітету, вони вже не відчують його повністю;

3) «модель маніпулятора», яка передбачає, що медіатор доволі сильно маніпулює сторонами і може навіть вдаватися до обману однієї зі сторін для того, щоб досягти врегулювання спору, а також її заплутування або залякування. Така форма медіації є однією з найстаріших;

4) «модель організатора», у якій медіатор виступає як організатор вирішення спору (найбільш сучасна модель медіації) [12, С.62]. У дослідженні ми підтримаємо підготовку магістрів (фахівців медіаторів) за «моделлю організатора».

I. Шамір виокремлює такі моделі здійснення процедури медіації:

а) модель спільного посередництва;

б) модель одного медіатора;

в) модель комісії медіаторів [13, С. 27]. Серед яких ми виокремлюємо модель «спільного посередництва», яку поєднали з моделлю «організатора».

У цьому процесі насамперед ми визначили важливим можливість співпраці медіаторів. Відповідно до кількості медіаторів, які беруть участь у процедурі примирення ми виокремлюємо: медіацію з одним медіатором та колективну медіацію. За складом учасників розрізняють: двосторонню (дві сторони, які конфліктують) та багатосторонню медіації (для вирішення конфлікту необхідне примирення трьох та більше сторін). У Зауваженнях про розвиток медіації, примирення та суміжних альтернативних засобів вирішення спорів, що були розроблені правовим відомством Гаазької конференції, зазначається, що медіація за форматом зв'язку між сторонами конфлікту поділяється на дві моделі: пряму та непряму [14, С. 5].

Залежно від того, хто виконує роль медіатора, виокремлюють і моделі медіації. У деяких країнах медіація розглядається як частина судочинства, тому її проводить суддя, який отримав на це відповідне доручення та має

відповідну підготовку, навички та не відповідає за винесене рішення по справі. Тому ми запропонували у дослідженні модель «соціального посередництва», яка об'єднала модель «спільного посередництва» та модель «організатора», якості якої ми розглядаємо структуру з 4-х компонентів: соціального, економічного, політичного, культурного як систему матеріального так нематеріального результатів [15].

Отже, йдеться про формування інших факторів, без яких публічне управління складністю є неможливим – *довіра, знання та відповідні йому вміння, які ми врахували при підготовки фахівців (медіаторів) в умовах магістратури*. Це може сприйматися як декларація, якщо поза уваги залишається наступне [16]:

- По-перше, означені фактори впливають на життєздатність суспільства та держави. Так само, як фактори економічні або політичні.
- По-друге, ці фактори не виникають самі по собі, вони є результатом певної діяльності.
- По-третє, ця діяльність має бути стратегічно зумовленою.

Тут йдеться про специфічну діяльність – *соціальне посередництво* [15;16;17].

Його розлога характеристика може виглядати так – створення умов задля безпечного життя через управління конфліктною складністю та конструювання горизонтальних і вертикальних суспільних відносин.

Але однією фразою завдання соціального посередництва можна позначити в наступній спосіб – *конструювання відносин у конфлікті*.

Цим визначаються задачі, що стоять перед соціальними посередниками:

1. Створення умов, за яких над безпекою працюють громадяни у взаємодії з громадянами та громадяни у взаємодії із владою.
2. Ця взаємодія може і має бути конфліктною, бо це природно. Природно також, що конфлікти можуть призвести до насильства в різних його проявах. Але безпека можлива лише на підставі запобігання насильству через управління конфліктами та їхню трансформацію задля створення нових, конструктивних взаємодій з медіатором.
3. Управління конфліктами та їхня трансформація можливі лише за умов організованих комунікацій.
4. Організація комунікацій неможлива без обміну інформацією як передумови переговорних процесів, що лежать в основі обговорення та ухвалення рішень.
5. Обмін інформацією не є самоціллю. Він потрібен для гармонізації суджень та створення спільного поля знань. Або того, що в широкому обігу називають «спільною мовою».
6. Організація, на основі спільного поля знань, спільної діяльності як простору, в якому відбувається взаємодія громадян з громадянами та громадян із владою.

7. Фіксація результатів спільної діяльності та створення умов задля розвитку спільного результату.

Ці задачі не є абстракцією. Але їх зусилля об'єднує одно – подолання дефіциту комунікацій задля спільних рішень у конфліктній взаємодії в умовах медіації [18].

Висновок. Таким чином ми зазначили, що медіація є непростю процедурою та потребує спеціальної підготовки в умовах магістратури за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування, а модель «спільне посередництво» має певні переваги, але лише в тому разі, якщо всі медіатори вміють працювати разом, знають, як працювати разом, і хочуть працювати разом.

Саме враховуючи вміння, бажання і можливість працювати разом, вони доповнюють один одного, мають можливість розподілити між собою завдання, виробити стратегію вирішення спору разом, а також порівняти своє сприйняття інформації, яку надали сторони. Модель одного посередника є більш ефективною порівняно з попередньою в тому разі, якщо медіатори не знайомі один з одним та звикли працювати окремо. Така модель «соціального посередництва» медіації є найбільш популярною та застосовується у різних випадках.

Однак таке твердження є дискусійним, оскільки під час медіативної практики важко зрозуміти, який випадок є складним, а який ні. Також викликає необхідність в подальшому виокремлення моделі «спільного посередництва» з різними іншими моделями медіаторів, оскільки йдеться про спільне ведення процесу медіації.

Література:

1. Gmurzyńska E. Mediacja w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym. Zastosowanie w Europie i Polsce, Warszawa 2007. 424 s.
2. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. Mediacje. Teoria i praktyka. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business. 2014. 492 s.
3. Мазаракі Н. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 40 с.
4. Кармаза О. Інститут медіації: основні концепції розвитку. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 24–28.
5. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. Право і суспільство. Цивілістика. 2013. № 6. С. 85–89.
6. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. Право України. 2011. № 11–12. С. 225–236.
7. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 4. С. 94–98.
8. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. Москва : Инфороник-Медиа, 2011. 304 с. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604> (дата звернення: 12.09.2020).

9. Ристин Г. Ещё не всё потеряно... Альтернативное разрешение споров на уровне апелляций. Медиация и права. 2010. № 4. С. 16–17.
10. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України. Відновне правосуддя в Україні. 2008. № 2 (10). С. 23–25.
11. Денисенко С. В. Структурний аналіз медиационних процедур. Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2012. № 4. URL: <http://www.journal-nio.com/index.php?id=1218> (дата звернення: 15.09.2020).
12. Лабутина М. В. Модели медиации. Вестник Самарского государственного экономического университета. Правовое регулирование социально-экономических отношений. 2012. № 7 (93). С. 61–64.
13. Shamir Y. Alternative dispute resolution approaches and their application / Israel Center for Negotiation and Mediation (ICNM). 43 p. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2176&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 15.09.2020).
14. Грень Н. Переваги присудової медіації для реалізації права на справедливий суд. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2016. № 1/2 (17). С. 5–7.
15. Лабутина М. В. Модели медиации. Вестник Самарского государственного экономического университета. Правовое регулирование социально-экономических отношений. 2012. № 7 (93). С. 61–64.
16. Шинкар Т.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
17. Давиденко Н. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів в Україні. Юридична газета. 2015. № 46. С. 21.
18. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

1. Gmurzyńska, E. (2007). *Mediacja w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym*. Zastosowanie w Europie i Polsce, Warszawa [in Poland].
2. Gmurzyńska, Ewa, Morek, Rafał (2014). *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business [in Poland].
3. Mazaraki, N. (2019). Teoretiko-pravovi zasadi zaprovadzhennja mediacii v Ukraïni [Theoretical and legal foundations of the introduction of mediation in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiïv [in Ukrainian].
4. Karmaza, O. (2017). Institut mediacii: osnovni koncepcii rozvitku [Institute of mediation: basic concepts of development]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 2, 24–28 [in Ukrainian].
5. Bicaj, A. V. (2013). Modeli mediacii u sviti ta perspektivi dlja Ukraïni [Models of mediation in the world and prospects for Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo. Civilistika - Law and society. Civics*, 6, 85–89 [in Ukrainian].
6. Kisel'ova, T. (2011). Pravove reguljuvannja vidnosin iz nadannja poslug mediacii u zarubizhnih kraïnah [Legal regulation of mediation services in foreign countries]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine*, 11–12, 225–236 [in Ukrainian].
7. Jasinovskij, I. G. (2014). Harakteristika modelej mediacii v rozvinutih kraïnah. Juridichnij visnik [Characteristics of mediation models in developed countries]. *Povitryane i kosmichne pravo - Legal Bulletin. Air and space law*, 4, 94–98 [in Ukrainian].

8. Kalashnikova, S. I. (2011). *Mediacija v sfere grazhdanskoj jurisdikcii [Mediation in the sphere of civil jurisdiction]*. Moskva : Inforonik-Media Retrieved from <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1604> [in Russian].
9. Ristin, G. (2010). Eshhjo ne vsjo poterjano... Al'ternativnoe razreshenie sporov na urovne apeljacij [Not all is lost yet... Alternative dispute resolution at the level of appeals]. *Mediacija i prava - Mediation and rights*, 4, 16–17 [in Ukrainian].
10. Zhmud', V. (2008). Zaprovadzhennja proceduri mediacii (primirennja) u zakonodavstvi Ukraïni [Introduction of the mediation (conciliation) procedure in the legislation of Ukraine]. *Vidnovne pravosuddja v Ukraïni - Restorative justice in Ukraine*, 2 (10), 23–25 [in Ukrainian].
11. Denisenko, S. V. (2012). Strukturnij analiz mediacionnyh procedur [Structural analysis of mediation procedures]. *Nauka i obrazovanie: hozjajstvo i jekonomika; predprinimatel'stvo; pravo i upravlenie - Science and education: economics and economics; entrepreneurship; law and management*, 4. Retrieved from <http://www.journal-nio.com/index.php?id=1218> [in Ukrainian].
12. Labutina, M. V. (2012). Modeli mediacii [Models of mediation]. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta. Pravovoe regulirovanie social'no-jekonomicheskikh otnoshenij - Bulletin of the Samara State University of Economics. Legal regulation of social and economic relations*, 7 (93), 61–64 [in Russian].
13. Shamir, Y. Alternative dispute resolution approaches and their application []. citeseerx.ist.psu.edu Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2176&rep=rep1&type=pdf> [in English].
14. Gren', N. (2016). Perevagi prisudovoï mediacii dlja realizacii prava na spravedlivij sud [The advantages of judicial mediation for the realization of the right to a fair trial]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică - Jurnalul juridic national: theory and practice*, 1/2 (17), 5–7 [in Ukrainian].
15. Labutina, M. V. (2012). Modeli mediacii [Models of mediation]. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta. Pravovoe regulirovanie social'no-jekonomicheskikh otnoshenij - Bulletin of the Samara State University of Economics. Legal regulation of social and economic relations*, 7 (93), 61–64 [in Russian].
16. Shinkar, T.I. (2017). Zastosuvannja mediacii v administrativnomu sudochinstvi: vitchiznjanij ta zarubizhnij dosvid [Application of mediation in administrative proceedings: domestic and foreign experience]. *Candidate's thesis*. Kiïv [in Ukrainian].
17. Davidenko, N. (2015). Mediacija jak al'ternativnij sposib virishennja sporiv v Ukraïni [Mediation as an alternative method of dispute resolution in Ukraine]. *Juridichna gazeta - Legal newspaper*, 46, 21 [in Ukrainian].
18. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW*. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 351:504.06

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-151-164](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-151-164)

Войтенко Архип Борисович кандидат наук з державного управління, Заслужений юрист України, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Старий бульвар, 7, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Довженко Валентина Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Старий бульвар, 7, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0001-7441-3535>

Якобчук Валентина Павлівна кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0003-2147-7994>

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОБУДОВА МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Недостатня ефективність державного управління у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки призводить до неефективного використання природних ресурсів та зростання рівня забруднення навколишнього середовища. Тому забезпечення ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки є одним з найважливіших завдань публічного управління на всіх рівнях.

Розкрито сутність публічної політики у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ідентифіковано основні складові інституціонального забезпечення публічної політики у сфері природокористування та екологічної безпеки. В ході SWOT-аналізу публічного управління у сфері природокористування виявлено наявні можливості для підвищення ефективності управління природними ресурсами та забезпечення екологічної безпеки, а також проблеми, які необхідно вирішити в цьому напрямі. На основі PEST-аналізу встановлено, що Україна має ряд політичних, економічних, соціальних, технологічних, правових та екологічних факторів, які можуть сприяти підвищенню ефективності публічного управління природними ресурсами та екологічною безпекою. Також встановлено низку чинників, які можуть створювати загрози для цієї сфери.

Запропоновано системний підхід до формування моделі публічного управління у сфері використання природних ресурсів, що забезпечує можливість моніторингу їх використання та розробки сценаріїв діяльності органів публічного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки. Розроблено управлінську модель у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в умовах сучасних викликів. Обґрунтовано складові елементи структурно-логічної схеми взаємодії стейкхолдерів екобезпечного функціонування територіальної громади з урахуванням факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, а також комунікації територіальної громади із підсистемами макrorівня.

Ключові слова: публічне управління, стратегічний аналіз, інституції, екологічна безпека, територіальна громада, модель публічної політики, ефективність.

Voytenko Arhyn Borysovych PhD in Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, Staryi Blvd, 7, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Dovzhenko Valentyna Anatoliyivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Staryi Blvd, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (0412) 47-03-19, <https://orcid.org/0000-0001-7441-3535>

Yakobchuk Valentyna Pavlivna PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Staryi Blvd, 7, Zhytomyr, 10002, <https://orcid.org/0000-0003-2147-7994>

STRATEGIC ANALYSIS AND CONSTRUCTION OF PUBLIC MODELS IN THE SPHERE OF NATURE MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL SAFETY

Abstract. Insufficient efficiency of state administration in the field of nature management and environmental safety leads to inefficient use of natural resources and an increase in the level of environmental pollution. Therefore, ensuring the effective use of natural resources and environmental safety is one of the most important tasks of public administration at all levels.

The essence of public policy in the field of use of natural resources and environmental safety is revealed. The main components of institutional support of

public policy in the field of nature management safety have been identified. In the course of the SWOT analysis of public management in the field of nature management, the available opportunities for increasing the efficiency of natural resources management and ensuring environmental safety, as well as problems that must be solved in this direction, were revealed. Based on the PEST analysis, it was established that Ukraine has a number of political, economic, social, technological, legal and environmental factors that can contribute to increasing the efficiency of public management of natural resources and environmental safety. A number of factors that may pose threats to this have also been identified.

A systemic approach to the formation of a model of public management in the field of natural resources use is proposed, which provides an opportunity to monitor their use and develop scenarios for the activities of public management bodies in the field of ensuring environmental safety. A management model has been developed in the field of using natural resources and ensuring environmental safety in the conditions of modern challenges. The constituent elements of the structural and logical scheme of interaction of stakeholders of the eco-safe functioning of the territorial community are substantiated, taking into account the factors of the internal and external environment, as well as the communication of the territorial community with macro-level subsystems, are justified.

Keywords: public management, strategic analysis, institutions, environmental security, territorial community, model of public policy, efficiency

Постановка проблеми. Природні ресурси є основою життєдіяльності людини та суспільства. Вони забезпечують потреби людини в продовольстві, енергії, сировині, а також сприятливе середовище для життя. Однак, антропогенний вплив на навколишнє середовище, зокрема, неконтрольоване використання природних ресурсів, призводить до погіршення стану довкілля та загрожує екологічній безпеці. Недосконалість нормативно-правового регулювання у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки не дозволяє ефективно протидіяти негативним антропогенним впливам. Недостатня ефективність державного управління у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки призводить до неефективного використання природних ресурсів та зростання рівня забруднення навколишнього середовища. Тому забезпечення ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки є одним з найважливіших завдань сучасної держави. Досягнення цього завдання вимагає розробки та реалізації ефективної публічної політики у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань публічної політики у сфері використання природних

ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на різних рівнях внесли наукові праці В. Авер'янова, Т. Белошапки, В. Білоуса, Ю. Боковинова, Г. Буканова, Т. Іванової, І. Кононенка, В. Пилипова, М. Сіранта, І. Шевченка та ін.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади та розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення інструментів та підвищення ефективності публічної політики у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Збереження природних ресурсів – це невід'ємне завдання держави, що стає особливо актуальним у часи воєнно-політичної та еколого-економічної кризи. Сьогодні, окрім врегулювання питань власності та впливу економіки на довкілля, функції держави з природокористування розширюються і включають: підтримку цілісності екосистем та їх життєвих функцій; покращання здоров'я населення; забезпечення екологічної безпеки країни. Стратегування публічної екологічної політики спрямовується на збереження та відновлення природного середовища; формування сучасної нормативно-правової бази раціонального природокористування; створення системи екологічної безпеки; впровадження фінансових інструментів захисту природи; створення ефективної системи управління природокористуванням та охороною довкілля. Важливу роль відіграє удосконалення системи публічного екологічного контролю в частині забезпечення реалізації норм екологічного законодавства та виконання природоохоронних цілей.

Публічна політика у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки – це система цілей, принципів, завдань, методів та інструментів, що використовуються державою та іншими суб'єктами публічного адміністрування для раціонального використання природних ресурсів з урахуванням потреб сучасного та майбутніх поколінь, охорони довкілля від забруднення та деградації і забезпечення екологічної безпеки. Основними елементами інституційного середовища для публічної політики у сфері використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки є: (1) органи державної влади: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, інші органи державної влади; (2) інші суб'єкти публічного адміністрування: місцеві органи влади, природоохоронні органи; (3) громадські організації: всеукраїнські та місцеві; (4) наукові та освітні установи; (5) інші зацікавлені сторони: бізнес, населення, ЗМІ.

SWOT-аналіз публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки (табл. 1) є важливим інструментом для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз цієї сфери та може бути використаний для розробки стратегій і заходів щодо підвищення ефективності управління природними ресурсами та екологічною безпекою.

Таблиця 1

SWOT-аналіз публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки

Сильні сторони Законодавча база Інфраструктура. Кваліфіковані кадри	Слабкі сторони Недостатнє фінансування Недієвий контроль за дотриманням законодавства Корупція
Можливості Євроінтеграція Глобальні тренди Громадський контроль	Загрози Кліматичні зміни Політична нестабільність Військова агресія

Джерело: узагальнено авторами.

В публічному управлінні сферою використання природних ресурсів та екологічної безпеки можна виділити такі сильні сторони, як законодавча база, екологічна інфраструктура та кваліфіковані кадри. Так, Україна має розвинену законодавчу базу в галузі охорони навколишнього середовища, яка забезпечує правові основи для управління природними ресурсами та екологічної безпеки. Також існує розвинена мережа природоохоронних територій, екологічних інспекцій та інших установ, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища, і є достатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері охорони навколишнього середовища. Однак, слід відмітити про низький рівень контролю за дотриманням положень нормативно-правових документів та недосконалість механізму відповідальності за їх порушення. Фінансування заходів з охорони навколишнього середовища в Україні є недостатнім, а корупція є серйозною проблемою, яка негативно впливає на управління процесом використання природних ресурсів та екологічною безпекою.

Найбільшими можливостями для покращення системи публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки є наш вибір щодо Євроінтеграції та глобальні тренди. Інтеграція до Європейського Союзу передбачає гармонізацію законодавства та посилення захисту навколишнього середовища. Світова спільнота все більше усвідомлює важливість збереження навколишнього середовища, що створює можливості для міжнародної співпраці та залучення інвестицій. Загрозою для розвитку цієї системи управління, насамперед, є тенденції щодо зміни клімату, які серйозно впливають на екологічну безпеку України. Політична нестабільність та військова агресія також призводять до зниження ефективності управління природними ресурсами та послаблення екологічної безпеки.

На основі SWOT-аналізу можна зробити висновок, що Україна має хороший потенціал для ефективного управління природними ресурсами та екологічною безпекою. Однак існує ряд проблем, які необхідно вирішити в системі публічного управління цією сферою. PESTLE-аналіз є важливим інструментом для оцінки впливу зовнішніх факторів на публічне управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки (табл. 2).

Таблиця 2

PESTLE-аналіз публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки

Група факторів	Складові	Група факторів	Складові
Політичні фактори	• Євроінтеграційні процеси • Децентралізація. • Політична нестабільність. • Військова агресія.	Економічні фактори	• Зростання економіки. • Зростання населення. • Інфляція. • Глобальні економічні кризи.
Технологічні фактори	• Розвиток відновлюваних джерел енергії. • Розвиток технологій для очищення навколишнього середовища. • Розвиток технологій для раціонального використання природних ресурсів.	Правові фактори	• Законодавство відносно розвинене і комплексне • Судова практика та постійне вдосконалення нормативно-правових актів • Підписання низки міжнародних угод • Низький рівень контролю за дотриманням законодавства.
Соціальні фактори	• Зростання рівня освіти. • Зростання попиту на екологічно чисті продукти та послуги. • Зростання обізнаності про екологічні проблеми.	Екологічні фактори	• Нераціональне використання і виснаження природних ресурсів • Значне забруднення довкілля • Деградація земель і втрата біорізноманіття • Зміна клімату

Джерело: узагальнено авторами.

Розглянемо більш детально фактори, що впливають на публічне управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Перша група факторів – політичні. Україна прагне до інтеграції з Європейським Союзом, що передбачає гармонізацію законодавства та посилення захисту навколишнього середовища. Водночас децентралізація влади в Україні створює можливості для більш ефективного управління природними ресурсами та екологічною безпекою на місцевому рівні, але політична нестабільність може призвести до зниження ефективності цієї діяльності. Зокрема, війна в Україні має значний руйнівний вплив на екологічну безпеку країни: забруднення екосистем, знищення природних ресурсів, зміна клімату, екологічні ризики для людей.

Зростання економіки створює додаткові потреби в природних ресурсах, що може призвести до їх надмірного використання. Інфляція може призвести до зростання вартості заходів з охорони навколишнього середовища, а глобальні економічні кризи можуть обмежувати фінансування заходів з охорони навколишнього середовища. Зростання обізнаності про екологічні проблеми, зокрема через освітні заходи, свідчить про те, що громадськість все більше усвідомлює важливість збереження та охорони навколишнього середовища. Внаслідок цього зростає попит на екологічно чисті продукти та послуги, що створює можливості для розвитку екологічно чистих технологій і виробництва. Розвиток відновлюваних джерел енергії, технологій для раціонального використання природних ресурсів та очищення навколишнього середовища може сприяти зменшенню негативного впливу людини на навколишнє середовище та збереженню природних ресурсів.

Загалом законодавство України у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки є відносно розвиненим, комплексним і включає в себе низку законів, кодексів, підзаконних нормативно-правових актів. Основними законодавчими актами, що регулюють публічне управління у цій сфері є Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], «Про природно-заповідний фонд України», «Про відходи», «Про екологічну експертизу», «Про охорону атмосферного повітря», тощо. В останні роки законодавство України у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки постійно вдосконалюється. Так, у 2022-2023 рр. було прийнято низку важливих змін і доповнень до законів щодо участі органів публічного управління та громадськості в управлінні використанням природних ресурсів. Зокрема, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» впроваджує нові підходи до консультування з органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування у процесі здійснення оцінки впливу на довкілля [5]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» вдосконалено державну систему моніторингу довкілля і розширено доступ до екологічної інформації, що сприятиме підвищенню прозорості та доступності екологічної інформації, а також покращенню якості прийняття управлінських рішень у сфері довкілля [6].

Судова практика є важливим джерелом права у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Суди розглядають справи про порушення законодавства у цій сфері, виносячи рішення, які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами права. Україна є стороною ряду міжнародних договорів у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ці договори є частиною національного законодавства України і повинні виконуватися всіма суб'єктами права.

Екологічний стан України є складним і неоднозначним. В Україні є значні природні ресурси, які можна використовувати для розвитку економіки та забезпечення потреб населення. Водночас, внаслідок тривалої індустріалізації та недостатнього природоохоронного законодавства в Україні спостерігається значне забруднення навколишнього середовища. Основними екологічними проблемами України є забруднення атмосферного повітря, води, ґрунтів, порушення екологічної рівноваги внаслідок діяльності людини, а також наслідки Чорнобильської катастрофи. Нині до цих проблем додалися негативні екологічні наслідки, спричинені веденням військових дій на значній території країни. Забруднене навколишнє середовище створює ризики для здоров'я населення, економіки та довкілля в цілому.

На основі PEST-аналізу можна зробити висновок, що Україна має ряд політичних, економічних, соціальних, технологічних, правових та екологічних факторів, які можуть сприяти підвищенню ефективності публічного управління природними ресурсами та екологічної безпеки. Однак є низка факторів, які можуть створювати загрози для цієї сфери. Для підвищення ефективності управління природними ресурсами та екологічної безпеки в Україні необхідно враховувати вплив цих факторів і розробляти стратегії і заходи, які будуть сприяти їх подоланню.

Для підвищення ефективності управління природними ресурсами та охорони довкілля розробимо модель публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки (табл. 3).

Таблиця 3

Компоненти моделі публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки

Модель публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки – це система взаємопов'язаних елементів, які забезпечують ефективне управління природними ресурсами та захист довкілля.	
Основні складові елементи моделі:	• Цілі і завдання • Нормативно-правова база • Інфраструктура. • Кваліфіковані кадри. • Фінансування. • Громадські організації. • Міжнародна співпраця.
Функції моделі	• Забезпечення раціонального використання природних ресурсів • Захист довкілля від забруднення та деградації • Забезпечення екологічної безпеки
Цільова спрямованість моделі	• Збереження природних ресурсів • Охорона довкілля • Забезпечення екологічної безпеки

Джерело: сформовано авторами.

Цілі і завдання в моделі публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки повинні відповідати національним інтересам і міжнародним зобов'язанням України. Для їх реалізації потрібна нормативно-правова база, яка визначає правові основи управління природними ресурсами та охорони навколишнього середовища. Нормативно-правова база України у сфері охорони навколишнього середовища є досить розвиненою. Однак, для підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення необхідно гармонізувати законодавство України з законодавством Європейського Союзу, а також вдосконалити механізми його реалізації. Інфраструктура забезпечує реалізацію заходів з охорони навколишнього середовища. Вона включає в себе природоохоронні території, екологічні інспекції та інші установи, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища. В Україні існує розвинена мережа природоохоронних територій, однак необхідно забезпечити належний захист цих територій від незаконних дій людини.

Фінансування є важливим фактором для реалізації заходів з охорони навколишнього середовища, однак у нашій державі воно є недостатнім, що обмежує можливості для реалізації ефективних заходів у цій сфері. Кадровий потенціал забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері охорони навколишнього середовища. Навчальним закладам, які готують фахівців у цій сфері, потрібно налагоджувати більш тісну співпрацю з органами публічної влади та підприємствами, організаціями та громадянами, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища.

Залучення громадськості сприяє підвищенню ефективності управління природними ресурсами та екологічної безпеки. Громадські організації можуть брати участь у процесах прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища, а також у реалізації заходів у цій сфері. Міжнародна співпраця сприяє обміну досвідом та технологіями у сфері охорони навколишнього середовища.

Взаємодія цих елементів забезпечує ефективне управління природними ресурсами та екологічною безпекою, яке спрямоване на досягнення таких цілей:

- Збереження природних ресурсів – забезпечення сталого використання природних ресурсів для потреб суспільства.
- Охорона навколишнього середовища – запобігання негативним впливам на навколишнє середовище.
- Забезпечення екологічної безпеки – захист населення і довкілля від негативних впливів.

Функції моделі передбачають раціональне використання природних ресурсів з метою задоволення потреб суспільства без шкоди для довкілля; запобігання негативним впливам на довкілля, а також відновлення та збереження природних ресурсів; створення умов, які забезпечують захист населення та навколишнього середовища від негативних наслідків антропогенної діяльності.

Формування системи екологічної безпеки відбувається відповідно до Конституції України, указів Президента України, постанов Уряду, Закону України «Про основу національної безпеки України» та державних програм у цій сфері. В Конституції України зафіксовані права громадян України на сприятливе для життя, здоров'я і достатку довкілля, на користуватися природними ресурсами, право забезпечувати для себе і для наступних поколінь оптимальний стан навколишнього природного середовища. Верховна Рада України ухвалює відповідні закони стосовно діяльності в галузі охорони і використання навколишнього середовища, схвалює відповідні кодекси, які мають фундаментальне значення для використання тих чи інших природних ресурсів, а також затверджує державні екологічні програми. Уряд реалізує заходи державних екологічних програм та забезпечує їх фінансування.

Співпраця держави, органів місцевого самоврядування, громадян та бізнесу – це запорука успішного збереження та відновлення природних ресурсів України. Управління природно-ресурсним потенціалом України до початку 2014 р. здійснювалося переважним чином на основі моделі централізованого управління. Активна децентралізація влади в Україні, що передбачає передачу повноважень та фінансових ресурсів для подальшого самостійного використання представниками органів місцевого самоврядування, має на меті підвищення ефективності публічного управління. Для успішного впровадження екобезпечного проживання в громадах необхідні відповідні управлінські моделі та інструменти реалізації рішень. Але на сьогодні значна кількість територіальних громад в Україні не мають достатньо ресурсів для самозабезпечення.

У вирішенні актуальних проблем організації екобезпечного проживання населення на місцевому рівні важлива роль належить самоорганізації громад. Створити екобезпечне середовище проживання населення в громадах неможливо без реальної інтеграції заходів екологічної безпеки та соціально-економічного розвитку. Розробка моделі екобезпечного проживання є важливим завданням, яке потребує врахування специфічних інтересів, цінностей та умов життя територіальної спільноти. На рис. представлено структурно-логічну схему системи публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Так, на формування

екобезпечного середовища в територіальній громаді впливає сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів, управління якими потребує партисипативного підходу. Територіальна громада є відкритою системою та через систему комунікацій має тісний зв'язок із державною, громадською, інформаційно-науковою та корпоративною підсистемами на макрорівні.

Висновки. Для підвищення ефективності публічного управління у сфері використання природних ресурсів та екологічної безпеки в Україні варто реалізувати наступні заходи:

- Розробка і впровадження ефективних механізмів регулювання використання природних ресурсів допоможе запобігти надмірному використанню природних ресурсів і мінімізувати негативний вплив на довкілля.
- Запровадження системи моніторингу та оцінки стану навколишнього середовища дозволить отримувати об'єктивну інформацію про стан навколишнього середовища та ефективність заходів з його охорони.
- Залучення громадськості до процесу прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища сприятиме підвищенню ефективності управління природними ресурсами та екологічної безпеки та забезпечити підтримку громадськості цих заходів на всіх рівнях.

Потрібно також посилити фінансування заходів з охорони навколишнього середовища, вдосконалювати нормативно-правову базу, боротися з корупцією та реалізовувати міжнародні зобов'язання України в галузі охорони навколишнього середовища. Впровадження цих заходів дозволить Україні досягти стійкого розвитку та забезпечити охорону навколишнього середовища для майбутніх поколінь [7]. Удосконалення системи публічного управління природокористуванням та сталим екологічним розвитком в умовах наростання кризових явищ повинно відбуватись при покращенні комунікації та взаємозв'язку між управлінськими ланками та посиленні ступеня відповідальності за прийняті рішення.

Рис. Структурно-логічна схема публічного управління системою екологічної безпеки в територіальній громаді

Джерело: розроблено авторами.

Література:

1. Белошапка Т. В. Історична ретроспектива публічного управління в сфері екологічної безпеки України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 198-202.
2. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf)
3. Довженко В. А., Войтенко А. Б., Плотнікова М. Ф. Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/35.pdf
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
5. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України ред. від 04.01.2024 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20.03.2023 № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text>
7. Rezvorovych, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. *PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW*. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

References:

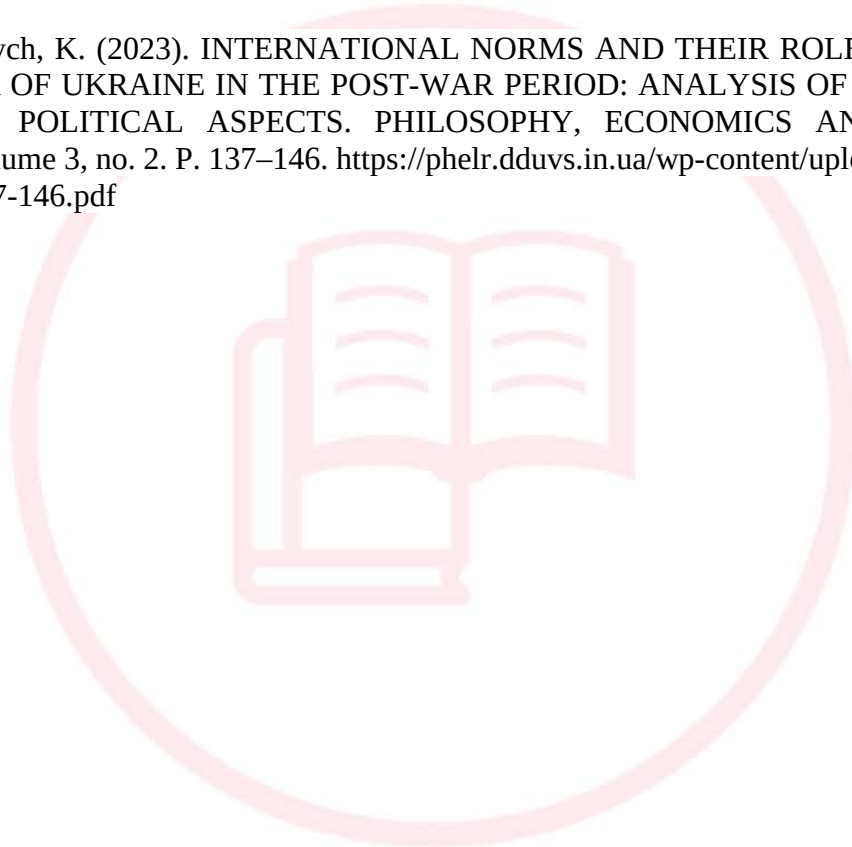
1. Bieloshapka T. V. (2022) Istorychna retrospektyva publichnoho upravlinnia v sferi ekolohichnoi bezpeky Ukrainy [Historical retrospective of public management in the sphere of ecological security of Ukraine] *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 198-202 [in Ukrainian].
2. Bukanov H. M. (2019) Stratehichni instrumenty realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky v Ukraini [Strategic tools for the implementation of state environmental policy in Ukraine] *Publichne administruvannya: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 2(22). Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf) [in Ukrainian].
3. Dovzhenko V. A., Voitenko A. B., Plotnikova M. F. (2020) Vykorystannia yevropeiskoho dosvidu partysypatyvnoho upravlinnia v stratehichnomu planuvanni rozvytku terytorialnykh hromad [Using the European experience of participatory management in strategic planning for the development of territorial communities] *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 12. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/35.pdf [in Ukrainian].
4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-XII [On environmental protection: Law of Ukraine from June 25, 1991 № 1264-XII]. (1991, №41). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].

5. Pro otsinku vplyvu na dovkillia: Zakon Ukrainy red. vid 04.01.2024 r. № 2059-VIII. [On environmental impact assessment: Law of Ukraine from 04.01.2024 № 2059-VIII]. (2017. № 29). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo derzhavnoi systemy monitorynhu dovkillia, informatsii pro stan dovkillia (ekolohichnoi informatsii) ta informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia u sferi dovkillia: Zakon Ukrainy vid 20.03.2023 № 2973-IX. [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the state environmental monitoring system, information on the state of the environment (ecological information) and information support for management in the field of the environment: Law of Ukraine from 03/20/2023 № 2973-IX.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text> [in Ukrainian].

7. Rezvorovich, K. (2023). INTERNATIONAL NORMS AND THEIR ROLE IN THE GENDER VECTOR OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL ASPECTS. PHILOSOPHY, ECONOMICS AND LAW REVIEW. 2023. Volume 3, no. 2. P. 137–146. https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_2/PhELR_3_2-137-146.pdf

УДК 351.84

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-165-179](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-165-179)

Гасвая Олександра Валентинівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, доцент, заступник директора з наукової роботи ННІ інституту соціально-гуманітарних технологій, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

Гаряєва Ганна Михайлівна доцент кафедри права ННІ інституту соціально-гуманітарних технологій, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», <https://orcid.org/0000-0002-4061-1987>

Лисенко Ірина В'ячеславівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри права ННІ інституту соціально-гуманітарних технологій, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

Перевалова Людмила Вікторівна кандидат філософських наук, професорка кафедри права ННІ інституту соціально-гуманітарних технологій, Національний Технічний Університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, тел.: (050) 597-60-42, <https://orcid.org/0000-0001-5182-2838> 61002

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КРАЇНАХ ЄС І В УКРАЇНІ ЩОДО ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація. Реформування української економіки, а саме перехід її від планової, централізованої, до ринкової і такої, що виступає в світі в якості повноцінної функціонуючої системи, передбачає створення в ній ряду ефективних механізмів соціального захисту громадян. В цьому контексті, найважливішим завданням, що стоїть перед державою є питання ставлення суспільства до людей поважного віку.

Зі зростанням серед населення частки людей поважного віку в провідних країнах світу дедалі більшої ваги набуває потреба в оновленні державної політики, яка би гарантувала забезпечення потреб людей цієї вікової категорії. Безпосередньо це стосується забезпечення соціальних послуг, проте цей перегляд має бути спрямований також на максимальну інклюзію людей поважного віку до економічної та соціальної активності.

Необхідним є забезпечення органічного відображення проблем старіння в усіх сферах політики, щоб гармонізувати суспільство та економіку з демографічними зрушеннями та побудувати доступне суспільство для будь-якого віку; забезпечити повну інтеграцію та участь людей поважного віку в життя суспільства; сприяти рівноправному та стійкому економічному розвитку у відповідь на проблеми старіння; скоригувати системи соціального захисту з урахуванням демографічних змін і спричинених ними соціальних та економічних наслідків; забезпечити ринкам робочої сили можливість реагувати на економічні й соціальні наслідки старіння населення; сприяти безперервному навчанню, пристосовуючи систему освіти до мінливих економічних, соціальних та демографічних умов; домагатися забезпечення якості життя в будь-якому віці та збереження самостійності, включно й здоров'я та добробуту; урахувати гендерні фактори суспільства, що старіє; надавати підтримку сім'ям, які доглядають людей поважного віку, зміцнювати солідарність між різними поколіннями й у рамках кожного покоління.

Ключові слова: люди похилого віку, соціальний захист громадян, державна політика, соціальні послуги, якість життя, солідарність поколінь.

Gayevaya Oleksandra Valentynivna PhD of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, deputy director for scientific work of the educational and scientific institute of social and humanitarian technologies, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", St. Kirpychova, 2, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

Garyaeva Ganna Mykhailivna, Associate Professor of the Department of Law of the educational and scientific institute of social and humanitarian technologies, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", St. Kirpychova, 2, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-4061-1987>

Lysenko Iryna Vjyatsheslavovna, PhD of Law, Associate Professor, Head of the Department of Law institute of social and humanitarian technologies, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", St. Kirpychova, 2, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

Perevalova Liudmila Viktorivna, PhD of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law of social and humanitarian technologies, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", St. Kirpychova, 2, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 597-60-42, <https://orcid.org/0000-0001-5182-2838>

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL POLICY IN THE COUNTRIES OF THE EU AND IN UKRAINE REGARDING THE ELDERLY PEOPLE

Abstract. Reforming the Ukrainian economy, namely its transition from a planned, centralized one to a market one, which acts as a fully functioning system in the world, involves the creation of a number of effective mechanisms for the social protection of citizens. In this context, the most important task facing the state is the issue of society's attitude to the elderly.

With the increase in the number of elderly people in the leading countries of the world, the need to update the state policy, which would guarantee meeting the needs of people of this age category, is becoming more and more important. This directly concerns the provision of social services, but this revision should also be aimed at the maximum inclusion of people of respectable age in economic and social activity.

It is necessary to ensure an organic reflection of the problems of aging in all policy areas in order to harmonize society and the economy with demographic changes and build an accessible society for all ages.

To ensure full integration and participation of elderly people in the life of society; promote equitable and sustainable economic development in response to the challenges of aging; adjust social protection systems taking into account demographic changes and the social and economic consequences caused by them; to provide labor markets with the ability to respond to the economic and social consequences of an aging population; promote continuous learning by adapting the education system to changing economic, social and demographic conditions; strive to ensure quality of life at any age and preservation of independence, including health and well-being; take into account the gender factors of an aging society; to provide support to families caring for elderly people, to strengthen solidarity between different generations and within each generation.

Keywords: elderly people, social protection of citizens, state policy, social services, quality of life, solidarity of generations.

Постановка проблеми. Головним завданням соціальної політики є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів — суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів; необхідність удосконалення механізму функціонування ринку праці та стратегії зайнятості, розширення компетенції наднаціональних органів, створення нової структури, яка б була здатна конструктивно відповідати на

виклики будь-якого часу. Незважаючи на те, що вже на початку XXI століття політика ЄС у соціальній сфері в цілому сформувалася, проте й нині спостерігається ряд невирішених проблем [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розробки соціальної політики, її економічної і правової бази, соціального захисту, а також регулювання соціальної сфери знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: О. Амоші, В. Антонюк, А. Бабенка, С. Бандура, Д. Богині, Н. Борецької, М. Волгіна, В. Гейця, І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, Г. Еспінг-Андерсена, Т. Заславської, С. Калініної, А. Колота, С. Корецької, В. Куценко, Е. Лібанової, Л. Лісогор, Н. Лук'яненко, О. Макарової, В. Мандибури, О. Мартякової, В. Новікова, О. Новікової, У. Садової, Дж. Стігліця, Р. Тітмуса, Є. Холостової, Л. Шаульської та інших. Незважаючи на значущість і цінність досліджень названих учених, необхідно відзначити, що і сьогодні не має достатнього відображення в правовій літературі таких важливих питань, як визначення напрямів і принципів системної трансформації соціальної політики, оцінки та забезпечення її результативності на державному, регіональному та виробничому рівнях, оптимізації існуючого механізму формування і реалізації соціальної політики з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних умов. Необхідність теоретичного обґрунтування і розробки практичних рекомендацій щодо оновлення підходів до формування і реалізації порівняльної соціальної політики зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів соціальної політики у країнах ЄС (зокрема у Польщі), та в Україні і застосування їх до осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика — це план чи дія урядових чи інституційних установ, спрямованих на вдосконалення або реформування суспільства. Деякі фахівці та університети вважають соціальну політику підгрупою державної політики, тоді як інші фахівці характеризують соціальну політику та державну політику як два окремі конкуруючі підходи. Якого б з цих переконань не дотримуватися, соціальна політика починається з вивчення соціальної держави та соціальних служб.

Соціальна політика складається з керівних принципів законодавства та пов'язаної з ними діяльності, яка впливає на умови життя, що сприяють добробуту людини, такі як якість життя людини. Департамент соціальної політики в Лондонській школі економіки визначає соціальну політику як «міждисциплінарний та прикладний предмет, що займається аналізом реакцій суспільства на соціальні потреби», який прагне виховати у студентів здатність розуміти теорію та фактичні дані широкого спектру соціальних дисциплін, включаючи економіку, соціологію, психологію, географію, історію, право, філософію та політичні науки.

Центр соціальної політики Малькольма Вінера при Гарвардському університеті описує соціальну політику як «державну політику та практику в галузі охорони здоров'я, соціальних служб, кримінального покарання, соціальної нерівності, освіти та праці» [2].

Соціальну політику також можна описати як дії, що впливають на добробут членів суспільства шляхом формування розподілу та доступу до товарів і ресурсів у цьому суспільстві.

Соціальна політика в Польщі пройшла різні меандри, як у практичній, так і в теоретичній сферах. Однак вона завжди залишася виявом соціальної солідарності. Соціальна солідарність розглядається як надія на врівноваження індивідуалізму, який є основою ринкової економіки, але водночас становить загрозу спільним інтересам та соціальній інтеграції.

Трансформації соціальної політики у країні виражаються в практичній сфері інституційними змінами, а в теоретичній — програмно-методологічними дискусіями. Сторіччя соціальної політики в Польщі, окрім радісних емоцій, спонукає також до роздумів про час, що минає, спонукає до споглядання. Спільнота соціальних політиків, зібрана в Комітеті наук про працю та соціальну політику Польської академії наук, розпочала дискусію про досягнення та виклики соціальної політики сьогодення. Вона намагається знайти відповідь на запитання: як сучасна держава має реалізувати захисні функції щодо своїх громадян у контексті історичного досвіду та нових викликів? Ці дискусії дозволяють повніше сприймати не тільки нові виклики, але й розширюють можливості для кращого їх вирішення.

Соціальну допомогу організовують органи урядової адміністрації (міністр, відповідальний за соціальне забезпечення, воєводи) та органи місцевої влади (воєводські маршалки, старости на рівні повітів і голови гмін, мери (президенти міст) - на рівні гмін. Ці органи, коли виконують завдання соціального захисту, співпрацюють на засадах партнерства з громадськими та неурядовими організаціями, Католицькою Церквою, іншими Церквами, релігійними об'єднаннями, фізичними та юридичними особами.

В Україні соціальна політика, її структурно соціальний захист складається з таких частин:

Державний соціальний захист; Недержавне соціальне забезпечення.

Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади країни, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціальної політики. Мінсоцполітики є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги.

Крім того, існує ще і Національна соціальна сервісна служба України — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Національна соціальна сервісна служба України утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783 на заміну Державній соціальній службі України, що так і не запрацювала [3].

Закони України та Польщі містять, як досить багато суттєвих відмінностей, так і багато схожого у підходах правового регулювання.

Позитивна оцінка міжнародними експертами адміністративної реформи у Польщі, а також певна схожість вихідних умов державного будівництва Польщі та України викликають спокусу якомога повніше використати польський досвід в українських умовах. Успіхом реформи цивільної служби у Польщі вважається функціональне доповнення самоврядування на рівні гміни самоврядуванням на рівні повіту. Іншим важливим здобутком адміністративної реформи стало зменшення кількості воєводств (адміністративно-територіальних одиниць), та запровадження регіонального рівня самоврядування.

Служба в органах місцевого самоврядування в Україні і в Польщі відрізняється. У публічно-правовому регулюванні низки питань в нашій країні та республіки Польща є особливості. Відповідно до Європейської традиції в багатьох країнах (зокрема і в Польщі), використовується термін, «цивільна служба».

В Україні до такого різновиду публічної служби використовується термін «державна служба».

Закон Польщі «Про цивільну службу» («O Służbie cywilnej») [4], на 7 років «старший» за український. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року (набрав чинності 1 травня 2016 року) [5].

Прийняття кожного з цих законів має свій історичний і політичний контекст. До 2008 року в Польщі діяв Закон «Про цивільну службу» від 18.12.1998р. Він вважався одним з прогресивних Законів у сфері цивільної служби серед Законів європейських країн.

В Україні під час підготовки другого та третього Законів про державну службу, вивчався досвід Польщі з метою його використання.

Ключовими характеристиками поняття «державний службовець» в Україні є завдання та функції, які виконує державний службовець. Відносини української державної служби не вважаються трудовими відносинами в розумінні трудового законодавства.

А в Польщі частина корпусу цивільної служби працює за трудовим договором(працівники цивільної служби), а інша частина – працевлаштовані на підставі призначення (службовці цивільної служби та вищі посадові особи цивільної служби).

Для української системи управління державною службою характерним є конкурсне призначення Голови НАДС (Національне Агентство з питань Державної Служби). Діяльність Голови НАДС координується Міністром Кабінету Міністрів. Разом з цим, керівник НАДС не підпорядкований йому, є державним службовцем, а отже є політично нейтральним. В свою чергу, в Польщі призначення Голови цивільної служби має політичний характер. Польський Голова цивільної служби є фактично залежним від політичної управлінської складової держави.

У Польщі систему управління цивільною службою очолює Прем'єр-міністр. При ньому діє Рада публічної служби як консультативно-дорадчий орган, який наділений широким колом повноважень у сфері цивільної служби. Голова цивільної служби є центральним органом державного управління. В органах влади функції управління цивільною службою виконують генеральні директори установ.

Досвід Польщі щодо наявності потужного консультативно-дорадчого органу щодо питань державної служби при Прем'єр-міністрові могла б використати й Україна. Та й посилення у сфері державної служби лідируючої ролі українського Прем'єр-міністра пішло б на користь розвитку вітчизняного інституту державної служби.

Законодавство про цивільну службу Польщі містить норму, відповідно до якої існують посади, на які, крім громадян Польщі, можуть претендувати громадяни ЄС та громадяни інших країн, яким на підставі міжнародних угод або положень законодавства Співтовариства надано право влаштуватися на роботу на території Республіки Польща. Особа, яка не має польського громадянства, може бути працевлаштована на посаду, якщо робота не передбачає прямої чи опосередкованої участі у здійсненні службових повноважень та функцій, на які спрямовано захист загальних інтересів держави, і якщо знання польської мови підтверджується документально.

Таким чином, українське законодавство в сфері державної служби орієнтоване на конкурсні засади та максимальну деполітизацію інституту державної служби. Правове регулювання інституту державної служби має публічно-правовий характер і відмежовується від трудового законодавства.

Польський підхід до правового регулювання інституту цивільної служби полягає в поєднанні конкурсних засад відбору на цивільну службу та, на нашу думку, надмірного політичного характеру низки вищих посад на цивільній службі (включно з Головою цивільної служби), а також надмірного

політичного характеру здійснення управління цим інститутом в цілому. Разом з цим, низка підходів до правового регулювання інституту цивільної служби могла б бути запозичена і Україною та сприяти вдосконаленню вітчизняного інституту державної служби.

В Україні поняття «державної політики» в дев'яностих роках отримало нове значення під впливом англomовних джерел, тому часто його можна зустріти у вигляді словосполучення «публічна політика» (англ. *public policy*). Окремі дослідники вважають поняття «державна політика» і «публічна політика» різними, наголошуючи на більшій демократичності поняття «публічна політика».

Незалежність державної служби гарантується ст. 153 Конституції Республіки Польща [6], в якій зазначено, що для забезпечення професійного, надійного, позапартійного і політично нейтрального виконання зобов'язань держави в органах публічного управління повинен діяти корпус цивільної служби. Конституція Польщі також визначає право вступу на державну службу, яке мають всі громадяни та вказує, що прем'єр-міністр відповідає за працівників, які працюють в урядовій адміністрації. У той же час, Закон «Про цивільну службу» (ст. 78) передбачає, що державному службовцю при виконанні його посадових обов'язків забороняється публічно проявляти свої політичні погляди, формувати політичні партії та брати участь у їх діяльності [4].

Зі зростанням серед населення частки людей поважного віку в провідних країнах світу дедалі більшої ваги набуває потреба в оновленні державної політики, яка би гарантувала забезпечення потреб людей цієї вікової категорії. Безпосередньо це стосується забезпечення соціальних послуг, проте цей перегляд має бути спрямований також на максимальну інклюзію людей поважного віку до економічної та соціальної активності. У сучасних умовах чітко проявляється загальнопланетарна тенденція зростання чисельності людей літнього віку. На рубежі XXI століття у світі налічується близько 600 мільйонів людей, вік яких сягає більше 60 років, а до 2050 року орієнтовно чисельність людей такого віку становитиме близько 2 мільярдів. Щомісяця понад мільйон жителів планети переступають поріг свого 60-річчя. У сучасних умовах кожен десятий житель планети є старшим 60 років. У міжнародній практиці трактування поняття «люди третього віку» відноситься не стільки до вікової категорії осіб 60-85 років і старше, скільки до їх соціального статусу, який характеризується тим, що їх повсякденне життя більше не прив'язане до постійної роботи та відповідальності за сім'ю.

Основним міжнародним рамковим документом у сфері політики щодо літніх людей є Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння [7]. У 2002 р. Генеральна Асамблея ООН на основі консенсусу схвалила *Мадридський план дій*, відтак розпочався глобальний процес його імплементації. Основним

змістом документу є перехід від старіючого суспільства до суспільства для будь-якого віку. Цей документ закликає допомогти державам розробити їхні власні національні плани та програми щодо старіння, а саме - *три пріоритетні напрями дій на національному рівні*:

1. літні люди та розвиток суспільства;
2. здоров'я та добробут у літньому віці;
3. умови, що сприяють і підтримують індивідуальний розвиток людини протягом усього її життя.

Добір та здійснення заходів залежать від умов і можливостей різних країн. Переважна кількість країн назвали чотири найбільш пріоритетні напрями щодо здійснення Регіональної стратегії здійснення: система соціального захисту; якість життя та здоров'я; ринок праці; інтеграція та участь осіб поважного віку в житті суспільства. П'ятирічні підсумки регіонального здійснення Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння (ММПДС) підбивались у форматі конференцій з питань старіння на рівні міністрів, що проходили в містах: Леоні, Іспанія (2007); Відні, Австрія (2012); Лісабоні, Португалія (2017); Римі, Італія (2022)[8].

За підсумками обговорень і доповідей були визначені загальні тенденції і пріоритетні задачі:

1. Перш за все був визнаний **потенціал людей поважного віку**:
 - а) реалізація потенціалу тривалішого життя неможлива без урахування проблем старіння в усіх сферах політики на всіх рівнях державного управління (широкого розповсюдження набули місцеві ради, що складаються з літніх людей);
 - б) Держави – члени ЄС (безпосередньо Польща) також сприяють **участі людей поважного віку в соціальному та культурному житті**, надаючи їм рівні можливості для волонтерства, дозвілля, фізичних і культурних заходів з урахуванням їхніх потреб і вподобань. Окрім того, що такі дії відіграють позитивну роль у сприянні здоровому та активному старінню, вони також скеровані на боротьбу із самотністю та соціальною ізоляцією, які поширені у старших вікових групах;
 - в) Країни також докладають зусиль для **просування позитивного образу старіння та боротьби з негативними стереотипами й іншими виявами ейджизму** стосовно людей поважного віку, виступають з різноманітними ініціативами щодо укріплення відносин між поколіннями, спрямованими на зміцнення солідарності, діалогу між поколіннями, а також на формування реального уявлення про старіння. Теорія «солідарність поколінь» - у широкому розумінні як взаємозалежність покоління, що вступає на життєву арену, і покоління, що йде, - це взаємна підтримка, турбота і взаємодопомога, співпраця, спільна відповідальність і згода в поглядах, прагненнях членів сімейної спільноти і найближчих родичів [9].

2. Збільшення тривалості трудового життя.

а) Протягом останніх років країни ЄС підходять до **вирішення проблеми тривалості трудового життя з двох боків**. Значна увага приділяється заходам щодо зниження безробіття серед літніх людей, розвитку їхніх професійних навичок, а також заохочення управління віком на робочому місці й створення сприятливих умов праці. У багатьох країнах літні шукачі роботи виокремлюються в самостійну цільову групу в рамках політики зайнятості;

б) Крім того, перспективи працевлаштування літніх людей покращуються завдяки **освіті протягом усього життя**, неабияку роль відіграє **підвищення цифрових навичок і фінансової грамотності**;

в) Країни також заохочують **збільшення тривалості трудового життя** у спосіб коригування пенсійних систем щодо гармонізації пенсійного віку для жінок і чоловіків та обмеження доступу для дострокового виходу на пенсію. Деякі країни запроваджують інноваційні заходи, наприклад частковий і поступовий вихід на пенсію, можливість поєднання пенсійних і трудових доходів та збільшення розміру пенсії залежно від додаткових років участі в накопичувальному компоненті;

г) Низка країн підсилює тенденцію **прив'язки пенсійного віку до очікуваної тривалості життя**. Деякі країни повідомляють про підвищення пенсій за рахунок перегляду правил індексації та додаткових виплат людям поважного віку, які отримують найнижчі пенсії.

3. Гідна старість.

а) Національні доповіді країн – членів ЄЕК свідчать про усвідомлення того, що забезпечення гідної старості потребує поєднання багатьох елементів. Це, зокрема, **повне здійснення прав людини, свобода від насильства і жорстокого поводження, доступ до якісного медичного та соціального обслуговування, самостійність в ухваленні рішень, вибір сприятливих побутових умов, участь у суспільному житті та самовизначення до кінця життя**;

б) Впровадження схем підтримки для стимулювання подальших досліджень і розробок у галузі технологій, дає змогу забезпечувати самостійне проживання. Окрім підсилення підтримки **«старіння вдома»**, у низці країн були активізовані **заходи зі створення альтернативних умов проживання**, що задовольняють потреби людей поважного віку в спілкуванні та підтримці в повсякденному житті;

в) Ще однією ключовою проблемою, пов'язаною із захистом гідності людей поважного віку, є **профілактика протиправного поводження та насильства**. Деякі заходи включають в себе підвищення обізнаності, навчання для ефективнішого виявлення випадків протиправного поводження та

реагування на них, а також удосконалення законодавства та процедур для захисту потерпілих;

г) Більшість заходів та інструментів політики забезпечення гідної старості спрямовані на **надання якісного та доступного медичного й соціального забезпечення особам поважного віку**;

д) Значна увага приділяється **професійним доглядачам та особам, які здійснюють догляд на неофіційній основі**. В інфраструктурі довгострокового догляду пильна увага приділяється ролі неофіційних працівників по догляду та осіб, які доглядають родичів поважного віку. У низці країн запровадили заходи з їхньої підтримки та зниження навантаження, пов'язаного з неформальним доглядом, наприклад, завдяки розширенню системи патронажного догляду. Крім того, чимало країн ЄС у своїх звітах підкреслили зростаючу роль неурядових організацій у наданні послуг з довгострокового догляду;

є) Країни ЄС також продовжують вирішувати **проблему поширення деменції**, пов'язаної зі збільшенням тривалості життя. При цьому особлива увага приділяється таким сферам: профілактика, рання діагностика, підвищення обізнаності, зниження стигматизації, етичне лікування та наукові дослідження.

Європейські конференції міністрів з питань старіння одночасно з підбиттям підсумків визначають стратегічні цілі здійснення на наступний п'ятирічний період. На поточному, п'ятому етапі (2023–2027 рр.) ООН визначила низку стратегічних цілей країн ЄС, а саме: заохочення активного та здорового старіння, забезпечення доступу до довгострокового догляду та підтримку осіб-доглядачів та сімей, пріоритизацію проблем старіння на користь побудови суспільства для будь-якого віку.

Отже, **більшість тенденцій та пріоритетних завдань, наведених в узагальнювальній доповіді про здійснення Мадридського Міжнародного Плану Дій з Проблем Старіння (ММПДС) в регіоні ЄС актуальні також і для України**. Це стосується й стратегічних цілей на наступні п'ять років. Зважаючи на це, подальші кроки в політиці щодо людей поважного віку український уряд повинен здійснювати з урахуванням досвіду країн – членів ЄС.

Варто враховувати, що Департамент з економічних та соціальних питань Секретаріату ООН рекомендує **використовувати керівний принцип «знизу догори» під час розробки національних стратегій з питань старіння населення**. Його основна ідея полягає в забезпеченні залученості всіх верств населення, у т. ч. людей поважного віку, в усі фази політичних процесів з питань старіння задля гарантування відповідності стратегій потребам цільових груп. Іншими словами, рекомендується перейти від розроблення програм для

людей поважного віку до залучення останніх у цей процес, беручи до уваги їхні погляди та думки щодо майбутньої реалізації програм, котрі їх стосуються. Мають залучатися й представники інших поколінь, адже вони також є зацікавленою стороною, тому що на них покладається певна частка відповідальності за сьогодинське старше покоління, вони самі стануть старшим поколінням майбутнього[10].

Наостанок варто зазначити: у контексті підведення підсумків двадцятиліття функціонування ММПДС існує експертна думка, що, *незважаючи на певний прогрес у деяких напрямках вирішення проблем старіння, у решті напрямів він є незначним*. Зазначається, що здійснення *Мадридського плану дій* у багатьох країнах не затвердило політики щодо старіння населення як пріоритет розвитку. Невідповідність між прийнятими документами у сфері цієї політики та їх здійсненням на місцях залишається постійною перешкодою, яка в основному відображає обмежену політичну відданість проблемам старіння.

На наш погляд, вищезазначене повною мірою стосується й нашої країни. ***В Україні існує певний дефіцит уваги до проблематики старших вікових когорт населення.*** Тому Урядуї доцільно докладати зусиль щодо пріоритизації політики стосовно проблем старіння, насамперед через заохочення та стимулювання органів місцевої влади активніше опікуватись потребами громадян поважного віку з використанням керівного принципу «знизу догори».

Завдання розробки технологій залучення людей літнього віку до неформальної освіти взяли на себе різноманітні міжнародні ради, асоціації, фонди, комісії, комітети, організації, зокрема, Міжнародна рада освіти дорослих (International Council for Adult Education, ICAE), Всесвітня асоціація освіти дорослих (World Association for Adult Education, WAAE), Коаліція організацій з освіти дорослих (Coalition of Adult Education Organizations, CAEO), Міжнародна асоціація університетів третього віку (International Association of Universities of the Third Age, IAUTA), Європейська асоціація освіти дорослих (European Association for the Education of Adults, EAEA), Європейська мережа міжкультурного навчання в освіті дорослих (European Network on Intercultural Learning in Adult Education, NILE), Європейська спілка досліджень освіти дорослих (European Society for Research on the Education of Adults, ESREA), Міжнародний інститут планування освіти дорослих (Париж), Інститут освіти ЮНЕСКО (Гамбург), Міжнародний інститут освіти (США), Міжнародна Асоціація «Знання» та інші.

У сучасних умовах у Польщі функціонують 22 університети третього віку, а в останні роки в країні взято курс на створення Федерації польських університетів третього віку. Провідними освітніми цілями їх діяльності є:

попередження старості; подолання негативних ознак старіння за допомогою пропаганди психічної та фізичної активності; задоволення бажання слухачів в оволодінні новими знаннями, і поглиблення наявних; підготовка людини до пенсії і життя у статусі пенсіонера. В університетах для людей літнього віку проводяться семінари з психології та філософії життя, встановлення контактів з іншими людьми; залучення до різних видів суспільної активності та діяльності у громаді. Слухачі університетів вчаться під девізом: «Працюючи для себе, стань корисним для інших», вони беруть участь у громадських акціях допомоги інвалідам, у групах взаємодопомоги.

Людський обов'язок бути турботливими і милосердними до найповажнішої частини суспільства, похилих громадян. Це і привід до роздумів щодо подальшої долі людства, його культури, взаємозв'язку поколінь.

Більшість літніх людей незадоволені рівнем свого життя (матеріальним становищем, житловими умовами, відсутністю можливостей для спілкування, повноцінного відпочинку, станом здоров'я тощо), та у перспективі вбачають лише старість, самотність, втрату близьких, родичів, друзів, повну ізоляцію від навколишнього світу. Тому життєві реалії сьогодення посилюють гостроту проблем становища людини похилого віку і є першорядними.

Висновки. Сьогодні, в державі Україна інструменти громадянського суспільства недостатньо залучені до соціальної і публічної політики щодо людей похилого віку, особливо тепер, коли відбувається війна. В Україні розвиток цього сектору соціальної сфери стримується недосконалістю нормативно-правової бази, відсутністю ефективних механізмів державної підтримки, недостатнім доступом до інвестицій та низьким рівнем громадської участі. Вивчення міжнародного досвіду залучення людей літнього віку до неформальної освіти сприяє визначенню стратегії і реалізації різноманітних аспектів освіти людей літнього віку в Україні.

Війна в Україні суттєво вплинула на життя літніх людей, викликала багато негативних емоцій: сум, страх, розчарування, страждання від самотності. В цей непростий час їм дуже потрібна наша увага та допомога.

Шанобливе і соціально відповідальне ставлення до людей похилого віку — запорука і гарантія добробуту наступного покоління, яке стане на їх місце в майбутньому. У людей похилого віку є суспільно важливе завдання — показати наступним поколінням, що старість — це не вирок, а повноцінний етап життя, який може бути активним та творчим.

Література:

1. About the Malcolm Wiener Center (2023) <https://web.archive.org/web/20081225021708/http://www.hks.harvard.edu/socpol/about.html> ;
2. Болотіна І.Ю Соціальні права людини і соціальне право: Україна і Європейський Союз / Соціальна політика Європейського Союзу / І. Ю. Болотіна // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем. – К., 2000. – С. 154-158.

3. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України / Постанова Кабінету Міністрів : 136-2024-п – 2020.-; [Чинний від 2024-02-13]. -Київ : 2020 р. № 783
4. U S T AWA. O służbie cywilnej : z dnia 21 listopada 2008 r./Dz. U. 2008 Nr 227 poz. 1505 //Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1691, z 2023 r. poz. 1195, 1598;
5. Закон України Про державну службу:прийнятий 10 грудня 2015 р. № 889-VIII із змінами /Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Opracowano na podstawie: Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946. / Режим доступу:
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>;
7. Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, (2002)8-12 April United Nations • New York, 2002. A/CONF.197/9. <https://unece.org/DAM/pau/MIPAA.pdf>;
8. Коваль О.П. Міжнародні підходи до політики щодо громадян поважного віку / О.П. Коваль // Національний інститут стратегічних досліджень.-2023.-09.03. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodni-pidkhody-do-polityky-shchodo-hromadyan-povazhnoho-viku>;
9. Гаєвая О. В. ЩОДО СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГЕРАГОГІКИ /О. В. Гаєвая, Г. М. Гаряєва, І. В. Лисенко, Л. В. Перевалова / MODERNÍ ASPEKTY VĚDY Svazek XXXIV mezinárodní kolektivní monografie, 34- th volume of the international collective monograph, Česká republika 2023 DOI 1UDC 001.32: 1/3] (477) (02) C91 0.52958/34-2023 / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023 © Publishing Group „ Vědecká perspektiva “, 2023 © autoři článků, 2023 , s.243-260;
10. Руководящие принципы обзора и оценки Мадридского международного плана действий по проблемам старения. Подход «снизу вверх», предусматривающий широкое участие населения. Организация Объединенных Наций Нью-Йорк, 2007 год / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/MIPAA/GuidelineAgeing_ru.pdf;

References:

1. About the Malcolm Wiener Center (2023) Retrieved from <https://web.archive.org/web/20081225021708/http://www.hks.harvard.edu/socpol/about.html> [in USA];
2. Bolotina I.Iu .(2000).Sotsialni prava liudyny i sotsialne pravo: Ukraina i Yevropeyskyi Soiuz / Sotsialna polityka Yevropeiskoho Soiuzu [Human social rights and social law: Ukraine and the European Union / Social policy of the European Union]. Yevropa, Yaponiia, Ukraina: shliakhy demokratyzatsii derzhavno-pravovykh system. I. Yu. Bolotina (Ed.). K. [in Ukrainian].
3. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України [Some issues of the National Social Service of Ukraine].(2020.) 136-2024-п – 2020 from 13-d February 2024.Kyiv:Postanova Kabinetu Ministriv [in Ukrainian].
4. ACTUS. De civili servitio: die 21 mensis Novembris anno 2008/Acta Legum Leges MMVIII N. 227 item 1505 // Developed on the basis of: i.e. Journal Leges 2022, item 1691, of 2023, item 1195, 1598[in Polonia];
5. Закон України Про державну службу:прийнятий 10 грудня 2015 р. № 889-VIII із змінами [Law of Ukraine On Civil Service: adopted on December 10, 2015 No. 889-VIII with amendments].(2016),Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2016, № 4, st.43[in Ukrainian] Retrieved from <https://tax.gov.ua/diyalnist-zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/72725.html>;
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Opracowano na podstawie: Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>;

7. Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, (2002)8-12 April United Nations • New York, 2002. A/CONF.197/9. Retrieved from <https://unece.org/DAM/pau/MIPAA.pdf> [in USA] ;

8. Koval O.P. Mizhnarodni pidkhody do polityky shchodo hromadian povazhnoho viku[Koval O.P. International approaches to the policy regarding senior citizens]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.-2023.-09.03.<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodni-pidkhody-do-polityky-shchodo-hromadyan-povazhnoho-viku> [in Ukrainian]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/mizhnarodni-pidkhody-do-polityky-shchodo-hromadyan-povazhnoho-viku>;

9. Haievaia O. V. ShchODO STVORENNIA TA ROZVYTKU HERAHOHIKY (2023). [Gaevaya O. V. ON THE CREATION AND DEVELOPMENT OF HERAGOGICS]. *MODERNÍ ASPEKTY VĚDY Svazek XXXIV mezinárodní kolektivní monografie, 34- th volume of the international collective monograph, DOI 1UDC 001.32: 1/3] (477) (02) C91 0.52958/34-2023 / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.,(pp. 243-260) © Publishing Group „ Vědecká perspektiva “© autoři článků [in Czech Republic].*

10. Rukovodiashchye pryntsyry obzora y otsenky Madrydskoho mezhdunarodnoho plana deistvyi po problemam starenia. Podkhod «snyzu vverkh», predusmatryvaiushchyi shirokoe uchastye naselenia[Guiding principles for the review and evaluation of the Madrid International Plan of Action on Aging. A "bottom-up" approach that provides for broad participation of the population] Retrieved from https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/MIPAA/Guideline Ageing_ru.pdf; [in USA].

УДК 338.43 + 339.9 + 65.012.4 + 631/632 + 351/354 + 001.895

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-180-192](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-180-192)

Глеваський Володимир Іванович кандидат с.-г. наук, доцент, кафедра генетики, селекції і насінництва, агробіотехнологічний факультет, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, <https://orcid.org/0000-0002-3939-7215>

Федорова Олена Геннадіївна аспірант, кафедра міжнародної економіки і менеджменту, співробітник, Відділ міжнародних зв'язків, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0007-2835-8708>

Шафран Андрій Іванович аспірант, кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0004-7051-117X>

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО АГРОСЕКТОРУ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Аграрний сектор є однією з головних галузей української економіки, оскільки його розвиток має визначальний вплив на рівень життя народу. Рівень конкурентоспроможності агросектору та його перспективи розвитку на глобальній конкурентній арені мають прямий вплив на якість життя громадян, вартість продуктів у споживчому кошику, умови праці, а також на якість і стабільність робочої сили в економіці країни. Метою статті є аналіз особливостей інноваційного розвитку українського аграрного сектору та публічного управління і визначення впливу на цей процес міжнародної співпраці. Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило ряд викликів та загроз для функціонування аграрного сектору: територіальна окупація, військові дії, скорочення оброблюваних земель, нестача робочої сили та матеріальних ресурсів. Дуже важливим для забезпечення стійкості аграрного сектору і, відповідно, економічної безпеки, є розвиток експортного потенціалу, підтримка вітчизняного виробника та фермерських господарств. Визначено стратегічні напрями інноваційного розвитку агросектору України: використання високопродуктивних і стійких до несприятливих факторів зовнішнього середовища сортів рослин і порід тварин, комплексна механізація та автоматизація, підвищення кваліфікації працівників і покращення умов їхньої праці, забезпечення інтеграції науки та

виробництва. Сучасна ринкова економіка вимагає перегляду ролі держави та її механізмів регулювання в окремих сферах економіки. Публічне управління аграрним сектором передбачає активне втручання органів та інститутів держави в розвиток цієї галузі та забезпечення продовольчої безпеки. Міжнародне партнерство в аграрному секторі спрямоване на об'єднання зусиль для досягнення спільних цілей, включаючи вихід на нові ринки, зменшення інвестиційних ризиків, оптимізацію логістичних витрат та різноманіття аграрного виробництва. Воно є важливим фактором у стимулюванні інноваційного розвитку українського агросектору та підвищенні ефективності публічного управління в цій сфері через фінансову й технічну підтримку, забезпечення продовольчої безпеки та підтримку експорту української сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: сільське господарство, аграрний сектор, стратегії розвитку, інновації, міжнародна підтримка.

Hlevaskiy Volodymyr Ivanovych Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Department of Genetics, Breeding and Seed Production, Agrobiotechnological Faculty, Bila Tserkiv National Agrarian University, Bila Tserkva, <https://orcid.org/0000-0002-3939-7215>

Fedorova Olena Hennadiivna Postgraduate Student, Department of International Economics and Management Staff Member, Department of International Relations, Kharkiv National Economic University, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0007-2835-8708>

Shafran Andrii Ivanovych Postgraduate, Department of Administrative and Financial Management, Institute of Administration, State Management and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0004-7051-117X>

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL COOPERATION ON THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN AGRICULTURAL SECTOR AND PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The agricultural sector is one of the main branches of the Ukrainian economy, as its development has a decisive influence on the standard of living of the people. The level of competitiveness of the agricultural sector and its development prospects in the global competitive arena have a direct impact on the quality of life of citizens, the cost of products in the consumer basket, working conditions, as well as the quality and stability of the workforce in the country's economy. The purpose of the article was to analyze the features of the innovative development of the Ukrainian agricultural sector and public administration and to

determine the impact of international cooperation on this process. The full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine caused a number of challenges and threats to the functioning of the agricultural sector: territorial occupation, military actions, reduction of cultivated land, lack of labor and material resources. It is very important to ensure the stability of the agricultural sector and, accordingly, economic security, is the development of export potential, support of the domestic producer and farms. The strategic directions of innovative development of the agricultural sector of Ukraine have been determined: the use of highly productive and resistant to adverse environmental factors plant varieties and animal breeds, complex mechanization and automation, improving the qualifications of workers and their working conditions, ensuring the integration of science and production. The modern market economy requires a review of the role of the state and its regulatory mechanisms in certain areas of the economy. Public management of the agricultural sector involves the active intervention of state bodies and institutions in the development of this industry and ensuring food security. International partnership in the agricultural sector is aimed at joining efforts to achieve common goals, including entering new markets, reducing investment risks, optimizing logistics costs, and diversifying agricultural production. It is an important factor in stimulating the innovative development of the Ukrainian agricultural sector and increasing the efficiency of public administration in this area, through financial and technical support, ensuring food security and supporting the export of Ukrainian agricultural products.

Keywords: agriculture, agrarian sector, development strategies, innovations, international support.

Постановка проблеми. Висока якість і безпека аграрної продукції в наш час є гарантією її високої конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Роль, яку Україна відіграє на міжнародних ринках продовольства, визначає її значущість у світі та можливості для залучення капіталу для її подальшої розбудови та розвитку. Актуальним залишається питання подальшого розвитку агросектору. Відновлення після воєнних дій та загальний розвиток повинні ґрунтуватися на інноваційних засадах, оскільки просте відтворення потужностей не забезпечить конкурентоспроможності національного агросектору в майбутньому. Аграрний сектор як ключова галузь економіки потребує впровадження передових технологій виробництва та перероблення продукції, значної модернізації існуючих технологій для покращення структури виробництва, підвищення якості процесів та продукції, а також забезпечення високої конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору України активно обговорюються провідними науковцями. Так, наприклад, умови та складники забезпечення

інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору на засадах маркетингу проаналізували О. Луцій та В. Бондаренко [7]. В. Скрипник обґрунтував, що стратегічною метою інноваційного розвитку аграрного потенціалу України є забезпечення адекватної продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів за всіма її параметрами та відповідність принципам державного розвитку, заснованому на впровадженні інноваційної модернізації у сфері сільського господарства [9].

Т. Бельська вказала, що рушійною силою проведення модернізаційних змін у будь-якій сфері діяльності виступають політична еліта та підтримка громадянського суспільства [2]. Н. Котвицька та Ю. Мярковський дослідили фінансові аспекти та механізми забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору України [5].

С. Герасимчук зазначив, що аграрний сектор є ключовою галуззю української економіки і відіграє значну роль у забезпеченні експорту зерна та насіння соняшнику, що становить велику частину прибутків для країни, а отже, забезпечення стабільного розвитку аграрного сектору є надзвичайно важким для забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнного та післявоєнного періоду [3].

В. Артиш, Н. Артиш та І. Артиш проаналізували стан теперішнього українського аграрного виробництва і визначили його місце в міжнародній економіці. На думку вчених, основними стратегічними зовнішньоекономічними взаємозв'язками суб'єктів господарювання в агропромисловому секторі України є міжнародна економічна співпраця та наукові обміни, які включають співпрацю з іноземними партнерами та надання можливостей для підготовки і виробничої практики сільськогосподарських спеціалістів за кордоном [1].

В умовах сучасного економічного середовища інноваційний прогрес у сфері агробізнесу в Україні та міжнародне співробітництво в цьому секторі є розкрито недостатньо. Зміни, що відбуваються в розвитку економіки сільського господарства, потребують більш детального аналізу та дослідження.

Мета статті – дослідити вплив міжнародної співпраці на інноваційний розвиток українського агросектору та публічного управління в реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство, яке є базовим компонентом аграрного сектору України, все більше стає системоутворювальним фактором у національній економіці. Воно відіграє ключову роль у забезпеченні державної суверенності, зокрема в забезпеченні продовольчої та, в межах можливостей, економічної, екологічної та енергетичної безпеки. Воно сприяє розвитку технологічно пов'язаних галузей національного господарства і формує ринок продовольчих товарів. Важливість аграрного сектору визначається його незамінністю для життя людини та суспільства і його величезною соціальною значимістю.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України внесло значні зміни в пріоритетні напрями розвитку аграрного сектору. Значну увагу було приділено проблемам швидкої адаптації галузі до кризових умов. Ця мета була досягнута успішно, оскільки спад в аграрному виробництві був частково компенсований швидкою переструктуризацією і диверсифікацією виробництва. Агросектор України продемонстрував відновлення виробництва та збільшення обсягів експорту основних аграрних та продовольчих товарів. До того ж саме аграрне та переробне виробництво стали двигуном розвитку національного господарства, оскільки ці сектори показують найкращі результати у відновленні виробництва.

Основними викликами та загрозами для агросектору України натеper є (рис. 1):

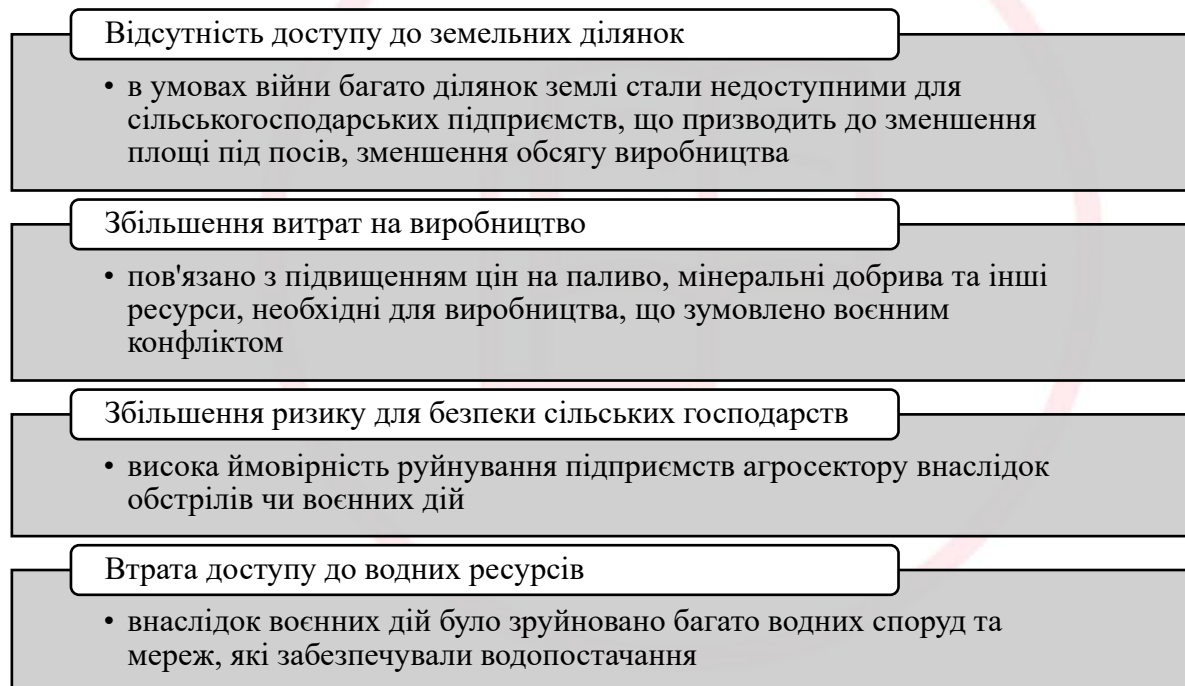

Рис. 1. Основні виклики для агросектору України
Джерело: розроблено автором на основі аналізу джерела [3].

Аграрний сектор України також має справу з низкою загроз зовнішнього середовища. Однією з головних загроз є обмеження експортного потенціалу. Умови воєнного конфлікту значно впливають на обсяги експорту сільськогосподарської продукції, що, відповідно, зменшує доходи аграрних підприємств та загальну економічну ситуацію в країні. Тому дуже важливим для забезпечення стійкості аграрного сектору та економічної безпеки є розвиток експортного потенціалу, підтримка вітчизняного виробника і фермерських господарств.

Аби підвищити конкурентоспроможність фермерських господарств, важливо забезпечити їм доступ до ринків збуту та гарантувати їх правову захищеність. Для досягнення цієї мети можна проводити маркетингові дослідження і розробляти маркетингові стратегії для фермерських господарств, а також установлювати стандарти якості та безпеки продукції. Одним із найважливіших аспектів забезпечення економічної безпеки та стійкості аграрного сектору в умовах війни є запобігання зупинці виробництва і транспортування продуктів харчування [3].

На сучасному етапі суспільного розвитку України спостерігається збільшена увага до проблем формування і досягнення стратегічних пріоритетів. Це проявляється в розробленні стратегій розвитку та розширенні меж міжрегіонального партнерства. Такий напрям розвитку свідчить про завершення етапу спонтанної суспільної динаміки, який раніше характеризувався значним хаосом і був під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів [10].

Сучасні умови української економіки відзначаються також постійним зростанням значення інновацій як ключового фактору успіху в конкурентній боротьбі. Інноваційні технології в сільському господарстві відіграють ключову роль у його прогресі, оскільки сприяють ефективному використанню ресурсів, оптимізації виробничих процесів, а також удосконаленню використання матеріалів і готової продукції. Агроінновації спрямовані на підтримку концепції сталого розвитку, що передбачає постійне вдосконалення технологій і товарів з урахуванням збереження навколишнього середовища [8].

Інноваційний розвиток аграрного виробництва передбачає ряд стратегічних напрямів, серед яких (рис. 2):

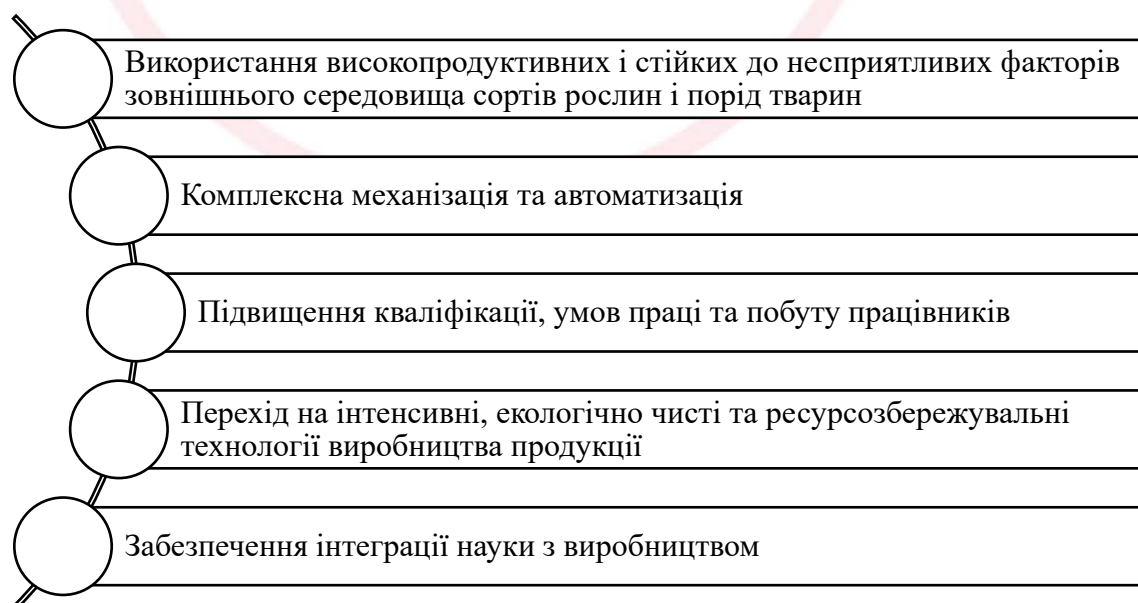

Рис. 2. Стратегічні напрями інноваційного розвитку агросектору
Джерело: розроблено автором на основі аналізу джерела [4].

Зростання уваги до інновацій та стратегічних пріоритетів в українському агросекторі також відображається в підвищенні ролі міжнародної співпраці. Залучення зарубіжних партнерів та експертів дозволяє не лише обмінюватися досвідом і технологіями, а й розробляти спільні стратегії розвитку, що враховують найкращі практики світового рівня.

Стратегічна мета інноваційного розвитку аграрного потенціалу України полягає в забезпеченні адекватної продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів, що стосуються всіх її аспектів, і відповідності принципам державного розвитку через впровадження інноваційних технологій в аграрній сфері. З цієї причини натеper важливо зосередити інноваційні зусилля в аграрному секторі національної економіки на прогнозуванні його довгострокового розвитку, відборі пріоритетних інноваційних проектів для аграрної галузі та держави, при цьому ретельно розпоряджаючись фінансовими ресурсами з бюджету, а також забезпеченні підтримки необхідних наукових досліджень [9].

Ефективне функціонування сучасної ринкової економіки потребує перегляду ролі держави та її механізмів регулювання в окремих сферах економіки. Публічне управління аграрним сектором передбачає активне втручання органів та інститутів держави в розвиток цієї галузі та забезпечення продовольчої безпеки [2]. Аграрний сектор як об'єкт управління має складну природу, оскільки на його розвиток впливають різноманітні фактори: економічні, біологічні, соціальні та науково-технічні, що є також системоутворювальними елементами.

Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору повинен ґрунтуватися на систематичному проведенні маркетингових досліджень, отриманні актуальної інформації щодо потреб споживачів інноваційних продуктів та врахуванні впливу чинників маркетингового середовища. Вирішення завдань інноваційного розвитку, спрямованих на досягнення цілей підприємств аграрного сектору, передбачає необхідність дотримання таких принципів, як:

- орієнтація на потреби кінцевого споживача;
- ефективний розподіл та використання ресурсів;
- зменшення витрат;
- швидкий розвиток передових агротехнологій [7].

Для підвищення конкурентоспроможності на міжнародному ринку аграрний сектор потребує активної підтримки та допомоги з боку держави. Особливо важливим є розвиток експортної інфраструктури, зокрема портів, залізничних та автомобільних шляхів, які забезпечують швидко та ефективно доставку продукції на міжнародні ринки.

Ключовим фактором у розвитку аграрного сектору є створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу. Для цього необхідно вирішувати

проблеми, пов'язані із земельним законодавством, власністю на землю та земельними відносинами. Для підтримки розвитку аграрного сектору критично важливо також забезпечити доступ до фінансових ресурсів для малих та середніх сільськогосподарських підприємств. У цьому контексті важливим є розвиток кредитної системи та підтримка державними програмами кредитування та лізингу.

Міжнародне партнерство в аграрному секторі направлене на об'єднання зусиль для досягнення спільних цілей, включаючи вихід на нові ринки, зменшення інвестиційних ризиків, оптимізацію логістичних витрат та різноманіття аграрного виробництва. Міжнародна співпраця може приймати різні форми, такі як передача технологій, підрядне виробництво, управління за контрактом та інші спільні підприємницькі ініціативи.

Спільне підприємництво є ефективним способом для аграрних підприємств виходу на зовнішні ринки у випадках обмежених фінансових ресурсів та високого рівня інвестиційних ризиків, пов'язаних із міжнародним розширенням. Ця форма співпраці використовується для створення виробничих та маркетингових потужностей за межами країни, а також для впровадження нових технологій аграрного виробництва на міжнародному ринку. У порівнянні з експортом спільне підприємництво передбачає партнерство, що сприяє створенню виробничих можливостей за кордоном [4]. Основними складниками спільного підприємництва в міжнародному агросекторі є:

- 1) трансфер технологій (означає міжнародну співпрацю в науковій галузі, передачу навичок, методів виробництва сільськогосподарської продукції, відповідних знань);
- 2) підрядне виробництво – є формою міжнародної співпраці, коли національний виробник укладає угоду із закордонними виробниками на виготовлення своєї продукції;
- 3) управління за контрактом – відбувається за передачі національним експортером зарубіжному партнеру інновацій в галузі управління і отримання необхідного капіталу від останнього;
- 4) спільне володіння – форма спільного підприємництва, за якої інвестори із зарубіжних та місцевих сфер спільно об'єднують зусилля для створення місцевого комерційного підприємства, яким вони володіють та керують разом.

Важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування інноваційного підприємництва відіграє інноваційна інфраструктура, що включає такі ключові складники, як технопарки, бізнес-інкубатори, технополіси, які сприяють виведенню інноваційних продуктів на ринок. Успішний інноваційний розвиток залежить від інвестицій, а також від підготовки висококвалі-

ліфікованого персоналу, зокрема управлінського. Сучасному менеджеріві необхідно не лише зосереджуватися на наукових дослідженнях, а й приділяти значну увагу вивченню попиту на нові знання, виступати як маркетолог та аналізувати ринкові потреби в нововведеннях.

Для посилення інноваційного процесу в агросекторі необхідно спочатку забезпечити багатоканальне фінансування проєктів у галузі інновацій, а також визначити пріоритети і створити програми, які об'єднують проєкти підприємств зі схожою спеціалізацією в сільському господарстві. Інвестиції можуть надходити з різних джерел, включаючи міжнародні фінансові організації, разом із традиційними джерелами фінансування [5]. Однак для приваблення інвестицій необхідно створити сприятливі умови для інвесторів, такі, як:

- стабільність політичної та економічної ситуації;
- правова стабільність;
- зменшення бюрократичних перешкод;
- розвиток інфраструктури, яка є необхідною для ефективного використання інвестицій.

Кошти іноземних інвесторів та міжнародних фінансових інститутів можуть сприяти інноваційному розвитку агросектору в напрямі науково-технологічних проєктів міжнародного значення, інноваційних проєктів спільних підприємств, створення іноземними фірмами власного виробництва на території України.

Відновлення інфраструктури та комунікаційних мереж в аграрному секторі є ключовим етапом післявоєнного відновлення в Україні. Неналежний рівень інфраструктури та комунікацій може призвести до неможливості функціонування аграрного сектору на повну потужність, зменшення виробництва та загрози для безпеки працівників. Для ефективного відновлення інфраструктури і комунікаційних мереж в агросекторі необхідно залучати фінансову допомогу та підтримку міжнародних організацій.

До початку війни найбільшими інвесторами в український аграрний сектор були такі країни, як Кіпр, Німеччина, Данія та Польща. Навіть за нинішніх нестабільних умов очікується, що інвестиційна привабливість України зросте і, відповідно, збільшиться інвестиційна активність. Проте для приваблення інвестицій необхідно створити умови, які дозволять іноземним інвесторам безпечно та ефективно вкладати кошти в національну економіку. Зокрема, за підтримки канадської, японської та австралійської благодійної організації Minderoo Foundation у вересні 2022 року було запущено план забезпечення фермерів засобами тимчасового зберігання продуктів харчування з метою подолання дефіциту цих продуктів та підтримки складських потужностей для глобальної продовольчої безпеки [6].

У період воєнного стану в Україні міжнародні програми підтримки агросектору та публічного управління є важливими з таких причин (табл. 1):

Таблиця 1

Причини важливості міжнародних програм підтримки	
Причина	Обґрунтування
Економічна стабільність	Підтримка агробізнесу міжнародними програмами в складних умовах повномасштабного вторгнення допоможе зберегти економічну стабільність країни
Продовольча безпека	Підтримка агробізнесу забезпечить стабільність постачання продуктів харчування на внутрішній ринок, що є фактором забезпечення національної продовольчої безпеки
Збереження робочих місць	Підтримка агробізнесу допоможе в збереженні робочих місць у галузі сільського господарства та уникненні соціально-економічних криз
Підтримка експорту	Міжнародна підтримка допоможе зберегти та розширити експортні можливості країни, що важливо для її платіжного балансу
Технічні допомога	Міжнародні програми можуть надавати технічну допомогу сільському господарству для впровадження сучасних технологій і підвищення продуктивності
Фінансова підтримка	Міжнародні програми можуть забезпечити фінансову підтримку для агросектору та публічного управління в умовах обмежених бюджетних ресурсів унаслідок воєнного стану

Джерело: розроблено автором на основі аналізу джерела [6].

Забезпечення ефективного та стійкого розвитку сільського господарства визначається не лише економічними чинниками, але і якісним управлінням цією галуззю. Публічне управління в аграрному секторі не лише реалізує стратегічні цілі розвитку, але й взаємодіє з різними зацікавленими сторонами (стейкхолдерами) для досягнення цих цілей. Співпраця зі стейкхолдерами сприяє оптимізації використання ресурсів, зменшенню ризиків і підтримує сталість розвитку аграрного сектору. До того ж публічне управління

допомагає забезпечити виконання національних та міжнародних зобов'язань у галузі сільського господарства, а також збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Підприємствам аграрного сектору України важливо не лише розширювати співпрацю з іноземними аграрними компаніями, але й розвивати внутрішнє виробництво. Адаптація до світового виробництва вимагає покращення якості та створення конкурентоздатної продукції підприємствами. Необхідно припинити експорт сировини й переходити на виробництво продуктів з вищою доданою вартістю.

Аграрний сектор України, який є надзвичайно обширним, може бути стабільним завдяки відновленню галузі тваринництва. Застосування маркетингу виробництва та якісного перероблення в цій галузі сприятиме створенню позитивного іміджу господарств і підвищить позиції сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку [1].

Україна має значний потенціал у розвитку аграрного сектору, який може стати ключовим джерелом економічного зростання країни, проте для досягнення цієї мети необхідно ефективно публічне управління в аграрному секторі. Це передбачає розвиток відповідної інфраструктури, підтримку науково-дослідних інститутів, залучення широкого кола громадськості до прийняття рішень та впровадження міжнародних програм підтримки.

Висновки. В умовах повномасштабного вторгнення аграрний сектор України зазнав значних втрат. Проте національні стратегічні цілі та геополітичні пріоритети України вимагають створення інноваційної моделі розвитку країни, здатної забезпечити міжнародну конкурентоспроможність та збільшити потенціал економічного зростання. Стратегічними напрямками інноваційного розвитку аграрного сектору України є використання сортів рослин і порід тварин, які характеризуються високим рівнем продуктивності та стійкості до несприятливих факторів зовнішнього середовища, комплексна механізація та автоматизація, підвищення кваліфікації працівників і покращення умов їхньої праці, забезпечення інтеграції науки та виробництва. Загалом, міжнародна співпраця є важливим фактором у стимулюванні інноваційного розвитку українського агросектору та підвищенні ефективності публічного управління в цій сфері.

Перспективи подальших досліджень включають дослідження напрямів повоєнного відновлення аграрного сектору України та роль у цьому процесі міжнародних програм і грантів.

Література:

1. Артиш В., Артиш Н., Артиш І. Місце України в процесах аграрного розвитку світової економіки. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 144. С. 49-57. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2478/2508> (дата звернення: 19.03.2024).

2. Бельська Т. В. Модернізаційні зміни в системі публічного управління в умовах глобалізації. *Наукові перспективи*. 2023. № 10(40). С. 45-53. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-45-53](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-45-53) (дата звернення: 19.03.2024).

3. Герасимчук С. Г. Забезпечення економічної безпеки та стійкості аграрного сектору України в умовах військового та пост-військового стану. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. № 1(11). С. 84-97. DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0107> (дата звернення: 19.03.2024).

4. Зінченко О. А., Арутюнян А. Е. Маркетинговий менеджмент аграрних підприємств в контексті міжнародного бізнесу. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 4(70). С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-70-1> (дата звернення: 19.03.2024).

5. Котвицька Н. М., Мярковський Ю. А. Особливості фінансового забезпечення інноваційного розвитку агросектору України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. № 8(1). С. 277-286. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-40> (дата звернення: 19.03.2024).

6. Кудінова М., Рубайко М. Механізми міжнародної підтримки зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35> (дата звернення: 19.03.2024).

7. Луцій О., Бондаренко В. Механізм забезпечення інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору на засадах маркетингу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 4(32). С. 144-155. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-144-155](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-144-155) (дата звернення: 19.03.2024).

8. Негода Ю., Новак І. Інноваційне забезпечення аграрного сектору України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-40> (дата звернення: 19.03.2024).

9. Скрипник В. В. Інноваційний розвиток аграрних підприємств України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2021. № 20. С. 19-24. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.20.2021.252585> (дата звернення: 19.03.2024).

10. Фінагіна О. В., Руденко О. А., Хорошун Ю. В. Концептуальні підходи до інвестиційного забезпечення стратегічного розвитку українського агросектору на засадах міжрегіонального партнерства, лідерства підприємств та ділових комунікацій. *SWorldJournal*. 2021. № 9-2. С. 41-52. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-09-02-030> (дата звернення: 19.03.2024).

References:

1. Artysh, V., Artysh, N., & Artysh, I. (2023). Mistse Ukrainy v protsesakh ahrarnoho rozvytku svitovoi ekonomiky [The place of Ukraine in the processes of agrarian development of the world economy]. *Scientific Collection «InterConf»*, 144, 49-57. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2478/2508> [in Ukrainian].

2. Bielska, T. V. (2023). Modernizatsiini zminy v systemi publichnoho upravlinnia v umovakh hlobalizatsii [Modernization changes in the system of public administration in the conditions of globalization]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 10(40), 45-53. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-45-53](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-45-53) [in Ukrainian].

3. Herasymchuk, S. H. (2023). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky ta stiikosti ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiskovoho ta post-viiskovoho stanu [Ensuring economic security and stability of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of military and post-military conditions]. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, 1(11), 84-97. <http://doi.org/10.32750/2023-0107> [in Ukrainian].

4. Zinchenko, O. A., & Arutiunian, A. E. (2020). Marketynhovyi menedzhment ahrarnykh pidpryemstv v konteksti mizhnarodnoho biznesu [Marketing management of agricultural enterprises in the context of international business]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia – Scientific view: economics and management*, 4(70), 7-12. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-70-1> [in Ukrainian].
5. Kotvytska, N. M., & Miarkovskyi, Yu. A. (2023). Osoblyvosti finansovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ahrosektoru Ukrainy [Peculiarities of financial support for innovative development of the agricultural sector of Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 8(1), 277-286. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-40> [in Ukrainian].
6. Kudinova, M., & Rubaiko, M. (2023). Mekhanizmy mizhnarodnoi pidtrymky zovnishnoekonomichnoi diialnosti ahrarnykh pidpryemstv v Ukraini [Mechanisms of international support for foreign economic activity of agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35> [in Ukrainian].
7. Lutsii, O., & Bondarenko, V. (2023). Mekhanizm zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti pidpryemstv ahrarnoho sektoru na zasadakh marketynhu [The mechanism of ensuring innovative activity of agricultural sector enterprises on the basis of marketing]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 4(32), 144-155. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-144-155](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-144-155) [in Ukrainian].
8. Nehoda, Yu., & Novak, I. (2023). Innovatsiine zabezpechennia ahrarnoho sektoru Ukrainy [Innovative provision of the agrarian sector of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-40> [in Ukrainian].
9. Skrypnyk, V. V. (2021). Innovatsiinyi rozvytok ahrarnykh pidpryemstv Ukrainy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Innovative development of agricultural enterprises of Ukraine: current state, problems and development prospects]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» - Economic bulletin of NTUU "Kyiv Polytechnic Institute"*, 20, 19-24. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.20.2021.252585> [in Ukrainian].
10. Finahina, O. V., Rudenko, O. A., & Khoroshun, Yu. V. (2021). Kontseptualni pidkhody do investytsiinoho zabezpechennia stratehichnoho rozvytku ukrainskoho ahrosektoru na zasadakh mizhrehionalnoho partnerstva, liderstva pidpryemstv ta dilovykh komunikatsii [Conceptual approaches to investment support for the strategic development of the Ukrainian agricultural sector on the basis of interregional partnership, enterprise leadership and business communications]. *SWorldJournal*, 9-2, 41-52. <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-09-02-030> [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-193-201](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-193-201)

Дуць Ігор Андрійович аспірант, Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0006-7051-4965>

РОЗВИТОК ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ: ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей розвитку фізичної культури та спорту в контексті сучасних викликів державного регулювання. Визначено, що розвиток фізичної культури та спорту всередині країни має широкомасштабні наслідки, які пронизують різні аспекти суспільного життя: від покращення здоров'я та благополуччя людей до сприяння економічному зростанню та національній ідентичності. Доведено, що державне регулювання має вирішальне значення для підтримки елітного спорту та спортсменів, що потребує спеціального підходу до виявлення талантів, підготовки та міжнародних змагань. Виховуючи елітних спортсменів, держава не лише сприяє успіху країни на світовій арені, а й надихає молоде покоління займатися спортом, тим самим сприяючи циклу здоров'я та досконалості, що приносить користь усьому суспільству. Виокремлено сутнісні ознаки розвитку фізичної культури та спорту. Визначено, державне регулювання націлене на зміцнення громадського здоров'я шляхом заохочення фізичної активності серед громадян, тим самим знижуючи захворюваність на хвороби, пов'язані з способом життя. Це, у свою чергу, знижує навантаження на системи охорони здоров'я та сприяє підвищенню загальної продуктивності країни. Визначено, що в економічному плані державне регулювання спрямоване на використання потенціалу спорту як рушійної сили економічного зростання за допомогою створення робочих місць, стимулювання місцевої економіки та залучення туристів. Доведено, що завдяки стратегічним інвестиціям та регулюванню розвиток фізичної культури та спорту може зробити значний внесок у загальне процвітання та благополуччя нації. Визначено засади сучасної системи державного регулювання розвитку фізичної культури та спорту. Встановлено, що спортивні досягнення на світовій арені є джерелом натхнення для населення, просуваючи позитивний національний імідж. Більше того, проведення міжнародних спортивних заходів демонструє організаційні можливості та

гостинність країни, покращуючи міжнародні відносини та сприяючи культурному обміну.

Ключові слова: фізична культура, спорт, спортивна діяльність, державне регулювання, розвитку спорту

Duts Ihor Andriyovych postgraduate student, Classical private university, Zaporozhye, <https://orcid.org/0009-0006-7051-4965>

DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS: CHALLENGES IN THE SYSTEM OF STATE REGULATION

Abstract. characterize the peculiarities of the development of physical culture and sports in the context of contemporary challenges of state regulation. It has been determined that the development of physical culture and sports within a country has wide-ranging consequences that permeate various aspects of societal life: from improving the health and well-being of people to fostering economic growth and national identity. It is proven that state regulation is crucial for supporting elite sports and athletes, requiring a specialized approach to talent identification, training, and international competitions. By nurturing elite athletes, the state not only contributes to the country's success on the global stage but also inspires the younger generation to engage in sports, thereby fostering a cycle of health and excellence that benefits the entire society. The essential features of the development of physical culture and sports have been outlined. It is determined that state regulation is aimed at strengthening public health by encouraging physical activity among citizens, thereby reducing the incidence of lifestyle-related diseases. This, in turn, reduces the burden on healthcare systems and contributes to the overall productivity of the country. In economic terms, state regulation is aimed at harnessing the potential of sports as a driving force for economic growth through job creation, stimulating the local economy, and attracting tourists. It is proven that through strategic investments and regulation, the development of physical culture and sports can make a significant contribution to the overall prosperity and well-being of the nation. The principles of the modern system of state regulation of the development of physical culture and sports have been defined. It is established that sporting achievements on the global stage serve as a source of inspiration for the population, promoting a positive national image. Moreover, hosting international sports events showcases the organizational capabilities and hospitality of the country, improving international relations and promoting cultural exchange.

Keywords: physical culture, sports, sports activities, state regulation, sports development

Постановка проблеми. Своєрідність та значення фізичної культури та спорту в суспільстві, їх вплив на розвиток держави глибокі та багатогранні. За своєю суттю фізична культура та спорт служать не лише засобом покращення фізичного здоров'я та фізичної підготовки, а й важливими елементами зміцнення соціальної згуртованості, культурної самобутності та економічного розвитку. Відтак, сама діяльність пропонує унікальні переваги, які роблять значний внесок у цілісний розвиток окремих осіб і, як наслідок, держави в цілому. Акцент на фізичному благополуччі, заохочення командної роботи та лідерських якостей, а також здатність об'єднувати людей різного походження є одними з відмінних характеристик, що підкреслюють їхню цінність. Відтак, сам вплив фізичної культури та спорту на здоров'я населення незаперечний. Регулярна участь у фізичній активності значно знижує ризик хронічних захворювань, таких як ожиріння, серцево-судинні захворювання та діабет, які є серйозними проблемами для систем охорони здоров'я у всьому світі. Заохочуючи фізично активний спосіб життя, штати можуть полегшити значний фінансовий та соціальний тягар, пов'язаний із лікуванням цих захворювань. Більше того, відомо, що спорт та фізична активність покращують психічне здоров'я, зменшують стрес та підвищують якість життя, сприяючи підвищенню продуктивності та щастя населення. Сьогодні, фізична культура та спорт грають вирішальну роль у сприянні соціальної згуртованості та інтеграції. Спортивні заходи, як місцеві, так і міжнародні, здатні поєднувати людей, зміцнюючи почуття спільності та приналежності. Ця єдність особливо важлива в різних суспільствах, де спорт може бути загальною основою для подолання культурних, етнічних та соціальних відмінностей. Крім того, за допомогою командних видів спорту та колективної фізичної активності люди набувають цінних життєвих навичок, таких як співпраця, повага до інших, а також важливість наполегливої праці та відданості своїй справі. Ці навички необхідні для розвитку гармонійного та сталого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку фізичної культури та спорту розкривалися в роботах таких вчених, як В. Білогур, І. Драч, М. Дутчак, А. Железняков, В. Жолдак, М. Золотов, Є. Імас, Г. Ковальчук, М. Мескон, Ю. Мічуда, Н. Павленчик, І. Переверзін та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті державного регулювання, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей розвитку фізичної культури та спорту в контексті сучасних викликів державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток фізичної культури та спорту всередині країни має широкомасштабні наслідки, які пронизують різні аспекти суспільного життя: від покращення здоров'я та благополуччя людей до сприяння економічному зростанню та національній ідентичності. Такого роду ефекти є як прямими, і непрямими, приносячи користь як учасникам, а й у цілому в багатьох матеріальних і нематеріальних аспектах. Відтак, найбільш безпосереднім і очевидним наслідком розвитку фізичної культури та спорту є покращення здоров'я населення [1-3]. Регулярна фізична активність є наріжним каменем здорового способу життя, знижуючи ризик багатьох хронічних захворювань, таких як хвороби серця, діабет та ожиріння. Полегшивши доступ до спортивних об'єктів та програм, країна може значно знизити витрати на охорону здоров'я, оскільки здоровіше населення потребує меншого медичного втручання. Більш того, користь для психічного здоров'я, включаючи зниження стресу, тривоги та депресії, сприяє підвищенню продуктивності та щастя населення, підвищуючи загальну якість життя (табл.1).

Таблиця 1

Сутнісні ознаки розвитку фізичної культури на спорту

№	Ознаки	Характеристика
1	2	3
1	Зміцнення здоров'я та профілактика захворювань	Основною ознакою розвитку фізичної культури та спорту є їх вклад у покращення фізичного та психічного здоров'я населення. Регулярні фізичні вправи та заняття спортом допомагають запобігати численним хворобам, зокрема серцево-судинним, ожирінню, діабету та депресії
2	Соціальна інтеграція та згуртованість	Фізична культура та спорт сприяють соціалізації, допомагаючи людям різного віку, статі та соціального походження знаходити спільну мову та будувати міцніші соціальні зв'язки. Спільні спортивні заходи та командні ігри формують почуття товариства та співпраці
3	Економічний розвиток	Розвинена сфера фізичної культури та спорту є значним економічним активом, який сприяє створенню робочих місць, залученню інвестицій та розвитку туризму. Організація спортивних заходів та будівництво спортивних об'єктів стимулюють місцеву економіку та підвищують якість життя населення

1	2	3
4	Виховання та освіта	Фізична культура та спорт є важливими інструментами виховання молодого покоління, сприяючи формуванню дисципліни, волі до перемоги, відповідальності та лідерських якостей. Включення фізичної культури в освітні програми допомагає розвивати фізичні та психологічні навички дітей і підлітків, готуючи їх до активного та здорового способу життя

Джерело: сформоване автором

Зауважимо, що сам розвиток спорту та фізичної культури грає вирішальну роль у соціальній згуртованості та формуванні суспільного духу. Спортивні заходи поєднують людей, створюючи почуття приналежності та колективної ідентичності як серед учасників, так і серед глядачів. Такого роду єдність особливо важлива у різних суспільствах, де загальний досвід та спільні цілі можуть подолати культурні та соціальні відмінності. Крім того, спорт забезпечує платформу для залучення молоді, навчаючи цінним життєвим навичкам, таким як робота в команді, дисципліна та стійкість, які необхідні для особистого розвитку та соціальної гармонії (табл.2).

Таблиця 2

**Засади сучасної системи державного регулювання розвитку
фізичної культури на спорті**

№	Засади	Сутність
1	2	3
1	Інклюзивність та доступність	Однією з основних засад сучасної системи державного регулювання є забезпечення відкритого доступу до занять фізичною культурою та спортом для всіх верств населення. Це включає створення умов для занять спортом людей з обмеженими можливостями, підтримку масового спорту та забезпечення наявності спортивної інфраструктури в різних соціально-економічних регіонах
2	Підтримка елітного спорту:	Держава відіграє ключову роль у підтримці та розвитку елітного спорту, включаючи фінансування національних збірних, підготовку висококваліфікованих тренерів, та створення інфраструктур для інтенсивних тренувань. Це також передбачає підтримку наукових досліджень у сфері спорту для покращення тренувальних методик та спортивних технологій

1	2	3
3	Здоров'я та освіта	Засади включають програми, спрямовані на популяризацію здорового способу життя через фізичну активність серед усіх вікових груп населення. Важливим аспектом є інтеграція фізичної культури в освітню програму шкіл та вищих навчальних закладів, а також організація спортивно-оздоровчих заходів
4	Міжнародна співпраця та інтеграція	Розвиток фізичної культури та спорту також передбачає активну участь країни в міжнародних спортивних організаціях та заходах, обмін досвідом з іншими країнами, та сприяння міжнародному культурному обміну через спорт. Це допомагає покращити спортивні стандарти в країні та сприяє миру та взаєморозумінню між народами

Джерело: сформоване автором

В економічному плані вплив спорту та фізичної культури є значним. Спортивна індустрія створює робочі місця, стимулює місцеву економіку та залучає туризм, особливо під час проведення великих спортивних заходів. Інвестиції в спортивну інфраструктуру можуть призвести до відродження міст, поліпшення місцевих умов та збільшення вартості нерухомості. Глобальна популярність, здобута в результаті міжнародних змагань, також може підвищити бренд країни та залучити іноземні інвестиції, сприяючи економічному процвітання та розвитку [4-5]. На міжнародній арені успіх у спорті може підвищити авторитет країни та зміцнити почуття національної гордості. Спортивні досягнення на світовій арені є джерелом натхнення для населення, просуваючи позитивний національний імідж. Більше того, проведення міжнародних спортивних заходів демонструє організаційні можливості та гостинність країни, покращуючи міжнародні відносини та сприяючи культурному обміну. Цей аспект м'якої сили у спорті може стати потужним інструментом у дипломатії та міжнародній взаємодії [6-10].

Нарешті, розвиток фізичної культури та спорту сприяє підвищенню екологічної обізнаності та зусиллям країни щодо сталого розвитку. Багато спортивних ініціатив тепер включають екологічно чисті методи та пропагують заходи на свіжому повітрі, які підвищують розуміння природних ландшафтів та зусилля щодо їх збереження. Така підвищена екологічна свідомість може призвести до більш стійких практик у всьому суспільстві, сприяючи глобальним зусиллям боротьби зі зміною клімату. На закінчення відзначимо, що комплексний розвиток фізичної культури та спорту всередині країни має далекосяжні наслідки, що виходять за рамки спортивної сфери. Позитивний

вплив величезний: від медичних та економічних вигод до соціальної згуртованості, міжнародного престижу та екологічної стійкості. Таким чином, інвестування та розвиток фізичної культури та спорту не тільки корисне, а й необхідне для цілісного розвитку та благополуччя нації та її громадян.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що важливість фізичної культури та спорту для країни включає широкий спектр переваг, які зачіпають здоров'я, соціальну згуртованість, економічну життєздатність і національну ідентичність. За своєю суттю фізична культура і спорт є чимось більшим, ніж просто заняття фізичним навантаженням; вони є фундаментальними компонентами національної культурної спадщини та суспільного добробуту. Ці елементи відіграють ключову роль у пропаганді здорового способу життя серед громадян, зниженні витрат на охорону здоров'я, зміцненні соціальних зв'язків, стимулюванні економічного зростання та вихованні почуття національної гордості та міжнародної репутації. Сутність розвитку фізичної культури та спорту полягає у її здатності перетворювати як особистість, так і суспільство. Для людей заняття фізичною активністю та спортом призводять до покращення фізичного здоров'я, психічного благополуччя та особистісного зростання, включаючи розвиток дисципліни, командної роботи та лідерських якостей. На рівні суспільства спорт є потужним інструментом соціальної інтеграції, об'єднуючи людей різного походження та просуваючи цінності справедливості, поваги та товариства. Цей подвійний вплив сприяє створенню більш згуртованого, стійкого та динамічного суспільства. Система державного регулювання займає найважливіше місце у забезпеченні ефективного розвитку та рівного доступу до фізичної культури та спорту. За допомогою законодавчої та політичної бази держава може встановлювати стандарти, розподіляти ресурси та створювати ініціативи, які заохочують широку участь у спортивних заходах. Державне регулювання має важливе значення для забезпечення необхідної інфраструктури, від громадських спортивних споруд до громадських програм, забезпечуючи доступність спорту та фізичної активності для всіх верств населення, незалежно від соціально-економічного статусу.

Література:

1. Perić, M., Đurkin, J., Vitezić, V. Active event sport tourism experience: The role of the natural environment, safety and security in event business models. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 13, No. 5, 2018, pp. 758-772
2. Pérez-Delhoyo, R., Mora, H., Abad-Ortiz, R., Mollá-Sirvent, R. Social networks of sport and their potential in smart urban planning processes. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 4, No. 1, 2020, pp. 62-74

3. Dadelo, S. The analysis of sports and their communication in the context of creative industries. *Creativity Studies*, 13(2), 2020, 246-256
4. Asle Bergsgard, N., & Norberg, J. R. Sports policy and politics – the Scandinavian way. *Sport in Society*, 13(4), 2010, 567–582..
5. Kumar, A., Saudagar, A.K.J., AlKhathami, M., Alsamani, B., Hasanat, M.H.A., Khan, M.B., Kumar, A., Singh, K.U. AIAVRT: 5.0 transformation in medical education with next generation AI- 3D animation and VR integrated computer graphics imagery. *Traitement du Signal*, Vol. 39, No. 5, 2022, pp. 1823-1832
6. Coakley, J. Youth sports: what counts as “positive development?” *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3), 2011, 306–324
7. Darnell, S. C., Chawansky, M., Marchesseault, D., Holmes, M., & Hayhurst, L. The state of play: critical sociological insights into recent “Sport for Development and Peace” research. *International Review for the Sociology of Sport*, 53(2), 2018, 133–151
8. Hoekman, M. J., Schulenkorf, N., & Welty Peachey, J. Re-Engaging local youth for sustainable sport-for-development. *Sport Management Review*, 22(5), 2019, 613–625.
9. Kryshtanovych, S., Inozemtseva, O., Voloshyna, O., Ostapiovska, I., Dubrova, O. Modeling the effective digitalization of the education management system in the context of sustainable development. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1507-1514
10. Lichtenthaler, U. Substitute or synthesis: the interplay between human and artificial intelligence. *Research-Technology Management*, 61(5), 2018, 12–14.

References:

1. Perić, M., Đurkin, J., Vitezić, V. (2018). Active event sport tourism experience: The role of the natural environment, safety and security in event business models. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 13, No. 5, pp. 758-772 [in English]
2. Pérez-Delhoyo, R., Mora, H., Abad-Ortiz, R., Mollá-Sirvent, R. (2020). Social networks of sport and their potential in smart urban planning processes. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 4, No. 1, pp. 62-74 [in English]
3. Dadelo, S. (2020). The analysis of sports and their communication in the context of creative industries. *Creativity Studies*, 13(2), 246-256 [in English]
4. Asle Bergsgard, N., & Norberg, J. R. (2010). Sports policy and politics – the Scandinavian way. *Sport in Society*, 13(4), 567–582. [in English]
5. Kumar, A., Saudagar, A.K.J., AlKhathami, M., Alsamani, B., Hasanat, M.H.A., Khan, M.B., Kumar, A., Singh, K.U. (2022). AIAVRT: 5.0 transformation in medical education with next generation AI- 3D animation and VR integrated computer graphics imagery. *Traitement du Signal*, Vol. 39, No. 5, pp. 1823-1832 [in English]
6. Coakley, J. (2011). Youth sports: what counts as “positive development?” *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3), 306–324 [in English]
7. Darnell, S. C., Chawansky, M., Marchesseault, D., Holmes, M., & Hayhurst, L. (2018). The state of play: critical sociological insights into recent “Sport for Development and Peace” research. *International Review for the Sociology of Sport*, 53(2), 133–151 [in English]

8. Hoekman, M. J., Schultenkorf, N., & Welty Peachey, J. (2019). Re-Engaging local youth for sustainable sport-for-development. *Sport Management Review*, 22(5), 613–625 [in English]

9 Kryshtanovych, S., Inozemtseva, O., Voloshyna, O., Ostapiovskaya, I., Dubrova, O. (2023). Modeling the effective digitalization of the education management system in the context of sustainable development. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, pp. 1507-1514 [in English]

10. Lichtenthaler, U. (2018). Substitute or synthesis: the interplay between human and artificial intelligence. *Research-Technology Management*, 61(5), 12–14 [in English]

УДК 621.3:658.15:504.054.6:338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-202-213](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-202-213)

Кацюба Ігор Романович аспірант, Київський національний університет будівництва та архітектури, <https://orcid.org/0009-0001-1005-8068>

Русин-Гриник Роман Романович PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Шевченко Сергій Григорович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (067) 335-15-90, <https://orcid.org/0000-0002-5522-3258>

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РИНКУ: ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ

Анотація. Необхідність дослідження систем управління ризиками в енергетичній сфері на сучасному ринку є досить актуальною. Ці системи грають ключову роль у забезпеченні стабільності, безпеки та ефективності енергетичної індустрії. Цей сектор відомий своїми великими ризиками, що стосуються технологій, екології, регуляторних та ринкових аспектів. Розробка та впровадження ефективних систем управління ризиками допомагає зменшити загрози для надійності постачання енергії, фінансової стабільності підприємств та довкілля. У процесі виконаного дослідження виділено основні компоненти, функції (ідентифікування, оцінки, моніторингу та реагування на потенційні ризики) та етапи управління ризиками підприємств енергетики. Аргументовано, що застосування таких технологій як блокчейн, інтернет речей (IoT) та штучний інтелект (AI), суттєво покращує процеси управління ризиками, забезпечує вищий рівень безпеки, ефективності та адаптивності до змінних умов ринку. На основі прикладів конкретних компаній доведено, що інтеграція цих технологій вже здійснюється на практиці, пропонуючи нові можливості для оптимізації роботи, зниження витрат та підвищення стійкості енергетичних підприємств до ризиків. Обґрунтовано, що успіх в управлінні ризиками залежить не лише від використання передових технологій, а й від глибокого розуміння специфіки діяльності підприємства, вміння адаптуватися до зовнішніх змін та ефективної взаємодії всіх рівнів управління. Аргументовано

важливість інтеграції технологічних інновацій у систему управління ризиками на підприємствах енергетики, водночас вказуючи на необхідність балансу між технологічним прогресом та фундаментальними принципами ризик-менеджменту. Це дозволяє підприємствам не лише мінімізувати потенційні ризики, а й використовувати виклики сучасного бізнес-середовища як можливості для росту та розвитку. Адаптація до змінних умов ринку та використання інноваційних рішень дозволяють енергетичним компаніям мінімізувати ризики та використовувати виклики сучасності як можливості для розвитку. Враховуючи вищезазначене, подальші дослідження у цій області мають велике значення для розвитку ефективних та інноваційних підходів до управління ризиками на підприємствах енергетики, забезпечуючи їх стабільність та адаптивність у динамічному та швидкозмінному енергетичному середовищі.

Ключові слова: ризики, підприємства енергетики, управління ризиками, потенційні загрози, моніторинг.

Katsiuba Igor Romanovych PhD student, Kyiv National University of Construction and Architecture, <https://orcid.org/0009-0001-1005-8068>

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych PhD, associate professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Shevchenko Serhiy Hryhorovych PhD, associate professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-5522-3258>

RISK MANAGEMENT IN ENERGY ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE MODERN MARKET: CHALLENGES AND STRATEGIES

Abstract. The relevance of research on risk management systems in energy enterprises in the conditions of the modern market is undeniable, as these systems play a critical role in ensuring the stability, security, and efficiency of the energy industry. The energy sector is characterized by a high level of risks related to technological, environmental, regulatory, and market aspects. The development and implementation of effective risk management systems minimize potential threats to energy supply reliability, financial stability of enterprises, and the environment.

In the course of the conducted research, the main components, functions (identification, assessment, monitoring, and response to potential risks), and stages of risk management in energy enterprises were identified. It is argued that the

application of technologies such as blockchain, Internet of Things (IoT), and artificial intelligence (AI) significantly improves risk management processes, ensuring higher levels of security, efficiency, and adaptability to changing market conditions. Based on examples of specific companies, it is demonstrated that the integration of these technologies is already being implemented in practice, offering new opportunities for optimizing operations, reducing costs, and enhancing the resilience of energy enterprises to risks.

It is substantiated that success in risk management depends not only on the use of advanced technologies but also on a deep understanding of the specifics of enterprise activities, the ability to adapt to external changes, and effective interaction at all levels of management. The importance of integrating technological innovations into the risk management system of energy enterprises is argued, while also emphasizing the need for a balance between technological progress and fundamental principles of risk management. This allows enterprises not only to minimize potential risks but also to use the challenges of the modern business environment as opportunities for growth and development.

Risk management in energy enterprises occurs at three levels: strategic, tactical, and operational. The implementation of modern technologies, such as blockchain, IoT, and AI, significantly enhances the efficiency of risk management, ensuring safety, stability, and optimization of operations. It reduces the impact of subjective factors on the implementation of functions in the risk management system of energy enterprises. Adaptation to changing market conditions and the use of innovative solutions allow energy companies to minimize risks and leverage contemporary challenges as opportunities for development.

Keyword: risks, energy enterprises, risk management, potential threats, monitoring.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження систем управління ризиками на підприємствах енергетики в умовах сучасного ринку є беззаперечною, оскільки ці системи відіграють критичну роль у забезпеченні стабільності, безпеки та ефективності енергетичної індустрії. Сфера енергетики характеризується високим рівнем ризиків, які стосуються технологічних, екологічних, регуляторних та ринкових аспектів. Розробка та впровадження ефективних систем управління ризиками дозволяє мінімізувати потенційні загрози для надійності постачання енергії, фінансової стабільності підприємств та довкілля. Крім того, важливо дослідити вплив змінюваних регуляторних вимог та екологічних стандартів на системи управління ризиками, що вимагає аналізу правового та нормативного середовища в різних країнах. Ще одне важливе питання стосується розробки стратегій мінімізації ризиків, пов'язаних з відновлювальними джерелами енергії та переходом до

більш сталої та екологічної енергетики. Це включає вивчення ризиків непостійності виробництва енергії з відновлювальних джерел, необхідності зберігання енергії та інтеграції в традиційні енергетичні системи. Враховуючи вищезазначене, подальші дослідження у цій області мають велике значення для розвитку ефективних та інноваційних підходів до управління ризиками на підприємствах енергетики, забезпечуючи їх стабільність та адаптивність у динамічному та швидкозмінному енергетичному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши ряд публікацій, які розкривають широке розуміння різних дослідників щодо визначення та аналізу ризику в межах їх конкретних дисциплін. Особливу увагу заслуговують наукові праці наступних вчених, як: Fischhoff B., Watson S., Hope C., Jacobs L., Aven T., Renn O., Holton G., Slovic P., Peters E., Isaacs D., Jardine C., Hradey S., Kaplan S., Garrick B., Drucker P., Webster F., Hammond G., Waldron R., Gitelman L., Kozhevnikov M., Gitelman L., Gitelman L., Kozhevnikov M., які досліджували поняття «ризик» з різних дисциплін, а саме, з точки зору медицини, філософії, економіки, фінансів, енергетики.

Серед проблемних питань, які потребують подальшого дослідження, особливу увагу слід звернути на інтеграцію сучасних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та інтернет речей, у системи управління ризиками. Це включає розробку методологій для адаптації цих технологій до специфіки енергетичної галузі, оцінку ефективності їх застосування та ідентифікацію потенційних ризиків, пов'язаних із впровадженням технологічних інновацій.

Мета написання статті дослідити та теоретично обґрунтувати поняття «управління ризиками підприємств енергетики».

Виклад основного матеріалу. Категорія "ризик" є фундаментальною у багатьох сферах, від фінансів і бізнесу до здоров'я та безпеки. Ризик характеризує потенційну можливість втрати або шкоди, яка може виникнути в результаті діяльності або недіяльності. Визначення і управління ризиками є ключовим елементом в прийнятті рішень та плануванні стратегій. Аналіз низки публікацій відкриває глибоке розуміння підходів різних дослідників до визначення та аналізу ризику в рамках їх специфічних дисциплін. Робота Fischhoff B., Watson S., і Hope C. [1] стоїть на початку цього аналізу, представляючи ризик як об'єктивне явище, яке може бути виміряне та кероване. Важливість чіткого визначення ризику для розробки політики управління ризиками є ключовою ідеєю цієї роботи. Jacobs L. [2] розширює рамки розуміння ризику, аналізуючи його через медичний догляд та онкологію, де враховуються як суб'єктивні, так і об'єктивні аспекти, показуючи вплив сприйняття ризику на медичні рішення. Aven T. і Renn O. [3] пропонують філософський підхід, визначаючи ризик як подію з невизначеним

результатом, підкреслюючи важливість якісної характеристики ризику поряд з кількісними оцінками. Holton G. [4], досліджуючи ризик у фінансовому контексті, наголошує на його вимірюваності та керованості, що є критичним для ефективного управління портфелем. Slovic P. і Peters E. [5] звертають увагу на перцепцію ризику та її психологічні аспекти, вказуючи на складність сприйняття ризику та роль емоцій у процесі оцінки ризику. Isaacs D. [6] акцентує на важливості балансу між користю та ризиками в педіатрії, підкреслюючи необхідність індивідуалізованого підходу до оцінки ризику. Jardine C. і Hrudey S. [7] розглядають ризик як багатовимірне поняття, що об'єднує технічні та соціальні аспекти, підкреслюючи необхідність інтеграції наукових даних зі суспільними цінностями. Kaplan S. і Garrick B. [8] запропонували квантитативний підхід до ризику, фокусуючись на його ймовірності та наслідках, що стало основою для багатьох методів оцінки ризику.

У цілому, ці дослідження підкреслюють багатогранність ризику та важливість його ретельного визначення та аналізу. Вони вказують на необхідність інтеграції кількісних та якісних методів, а також врахування індивідуальних, соціальних та культурних факторів у процесі управління ризиками. Розуміння ризику як складного феномена, що вимагає всебічного підходу до його дослідження, є спільною темою для цих робіт. Це демонструє, що незалежно від дисципліни або контексту, ефективне управління ризиком вимагає глибокого аналізу та розуміння різних аспектів ризику. Таким чином, від Fischhoff B., Watson S., і Hope C. до Kaplan S. і Garrick B., кожна робота вносить унікальний вклад у розуміння ризику, наголошуючи на його багатогранності та важливості системного підходу до аналізу та управління ризиками.

Стосовно розвитку теорії управління ризиками (ризик-менеджменту), то Drucker P. [9] у своїй книзі і Webster F. [10] у статті наголошують на філософії управління, яка включає прозорість прийняття рішень та стратегічне планування.

Сукупність цих робіт представляє широкий спектр поглядів на управління ризиками, від ринкового аналізу та стратегічного планування до інноваційних підходів, таких як антикрихість та впорядкування непередбачуваних подій. Ключовим елементом є інтеграція цих підходів у комплексну стратегію управління ризиками, яка дозволяє організаціям не лише ідентифікувати та мінімізувати потенційні загрози, але й адаптуватися та розвиватися, використовуючи ці виклики як можливості для зростання та вдосконалення.

В останні десятиліття сфера енергетики зіткнулася з безпрецедентними викликами, зумовленими швидкими технологічними змінами, зростаючими

вимогами до сталого розвитку та складностями глобальних енергетичних ринків. Аналіз публікацій різних авторів дозволяє глибше зрозуміти, як ці виклики впливають на управління ризиками в енергетичному секторі. Так, Hammond G. та Waldron R. [11] дослідили ризики, пов'язані з постачанням електроенергії в Великобританії, в контексті швидко змінювального енергетичного сектора. Вони наголосили на необхідності ретельного аналізу ризиків, щоб забезпечити надійність та стабільність енергопостачання. Gitelman L., Gitelman L., Kozhevnikov M. [12] розширили методологічні рамки для управління організаційними ризиками в енергетичних компаніях, акцентуючи увагу на ризиках системної трансформації. Denton M., Palmer A., Masiello R., та Skantze P. [13] фокусуються на управлінні ринковими ризиками в енергетиці, виходячи з припущення, що ефективне управління ризиками значно підвищує стабільність та ефективність роботи енергетичних підприємств. Sadorsky P. [14] моделює ризики для компаній, що працюють у сфері відновлюваної енергетики, підкреслюючи специфіку та особливості ризиків у цьому сегменті. Domnikov A., Antipova E., та Domnikova L. [15], досліджують економічні ризики для енергогенеруючих компаній та стратегії управління цими ризиками. Вони вказують на важливість комплексного підходу до оцінки та мінімізації потенційних втрат. Автори підкреслюють значення ретельної підготовки проєктів та оцінки їхньої фінансової життєздатності з метою зниження інвестиційних ризиків.

У сукупності, аналізовані публікації демонструють широкий спектр питань управління ризиками в енергетичному секторі, від ринкових і організаційних ризиків до екологічних та кліматичних. Розуміння цих ризиків та розробка ефективних стратегій їх мінімізації є критично важливим для стабільності та сталого розвитку енергетичних компаній у довгостроковій перспективі.

Загалом, аналізовані роботи вносять значний вклад у теорію управління ризиками, пропонуючи різноманітні перспективи та інструментарій для ефективного ризик-менеджменту. Ці дослідження створюють фундамент, на якому можуть будуватися подальші теорії та практики управління ризиками, надаючи цінні інструменти для розробки більш ефективних стратегій в різних сферах діяльності. У табл. 1 наведено основні ознаки, які характеризують категорію «ризик» як таку і, зокрема, для підприємств енергетики.

Таблиця 1

Ознаки, які характеризують категорію «ризик»

Ознаки	Загальні характеристики	Характеристики характерні для підприємств енергетики
Невизначеність	Ризик завжди пов'язаний з невизначеністю щодо майбутніх подій. Ця невизначеність може бути пов'язана з нестабільністю ринків, змінами у законодавстві, технологічними нововведеннями або непередбачуваною поведінкою інших осіб.	Енергетичні компанії стикаються з невизначеністю, пов'язаною зі змінами в цінах на енергоресурси, політичною нестабільністю у регіонах, де видобуваються паливні ресурси, а також з невизначеністю щодо майбутніх енергетичних політик і законодавства.
Втрата або шкода	Ризик має потенціал призвести до втрати або шкоди, що може бути матеріальною (фінансові втрати, втрата майна), соціальною (шкода репутації, втрата довіри) або особистою (шкода здоров'ю, втрата життя).	Ризики можуть призвести до значних фінансових втрат через аварії на виробництві, неефективне використання ресурсів, збої в постачанні енергії, а також через штрафи за недотримання екологічних норм.
Можливість оцінки	Ризики часто можна оцінити за допомогою статистичних методів або експертних оцінок. Це включає в себе визначення ймовірності виникнення негативної події та потенційного розміру втрати або шкоди	Ризики для енергетичних підприємств можуть бути оцінені за допомогою аналізу даних про минулі події, моделювання ринкових трендів, оцінки технологічних ризиків та аналізу екологічного впливу
Управління та мінімізація	Ризик може бути керованим через впровадження стратегій зниження ризику, таких як страхування, диверсифікація інвестицій, запобіжні заходи з безпеки та планування аварійних ситуацій	Стратегії управління ризиками можуть включати диверсифікацію джерел енергії, застосування передових технологій безпеки, страхування, а також розробку планів реагування на надзвичайні ситуації
Можливість перетворення в можливості	У деяких випадках ризики можуть бути перетворені на можливості. Наприклад, інвестування в нові технології або ринки може бути ризикованим, але також може принести значні вигоди	Інвестування в новітні енергетичні технології, такі як відновлювальні джерела енергії, може бути ризикованим, але також пропонує значні можливості для росту та зменшення залежності від традиційних енергоресурсів
Залежність від контексту	Ризик є відносним і залежить від конкретного контексту. Те, що є прийнятним ризиком для однієї особи або організації, може бути неприйнятним для іншої	Ризики в енергетиці сильно залежать від географічного положення підприємства, його розміру, специфіки ринку, на якому воно діє, та від типу використовуваних технологій
Динамічність	Рівень ризику може змінюватися з часом через внутрішні або зовнішні фактори, що вимагає постійного моніторингу та адаптації стратегій управління ризиками	Рівень ризику для енергетичних компаній може швидко змінюватися в залежності від зовнішніх факторів, таких як природні катастрофи, введення нових регуляцій або технологічні прориви, що вимагає постійного моніторингу та адаптації

Примітка: побудовано авторами

Визнання і розуміння цих ознак допомагає в ідентифікації, оцінці та управлінні ризиками в різних аспектах діяльності. Отож, із урахування ознак виділених у табл. 1 «ризики підприємств енергетики» доцільно трактувати як потенційну можливість виникнення подій або обставин, які призведуть до втрат або шкоди для підприємств і споживачів їхніх послуг, зумовлені невизначеністю у сферах виробництва, розподілу, зберігання та споживання енергоресурсів.

На основі критичного аналізу таких наукових праць [1-15] виділимо компоненти системи управління ризиками підприємств енергетики. Управління ризиками в енергетиці вимагає одночасно застосування системно-структурного і функціонально-процесного підходів, що враховує всі ці аспекти, з метою зниження потенційних втрат і максимізації можливостей для розвитку.

З позиції системно-структурного підходу система управління ризиками на підприємствах енергетики має три рівні управління: стратегічний, тактичний та оперативний. На стратегічному рівні, управління ризиками починається з глибокого розуміння місії та цілей підприємства, визначення потенційних загроз для їх досягнення, та розробки загальної стратегії управління ризиками. Це передбачає аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть вплинути а енергетичний сектор, включаючи політичні, економічні та екологічні зміни.

Переходячи до тактичного рівня, фокус зміщується на оцінку ризиків та розробку конкретних стратегій управління цими ризиками. Цей етап включає вибір методів для мінімізації, передачі, уникнення, або прийняття ризиків, розробку детальних планів дій та процедур для їх реалізації. Особлива увага приділяється розробці тактичних планів реагування на ризики, що включають страхування, диверсифікацію джерел енергії, заходи безпеки, та плани аварійного реагування. На оперативному рівні, увага зосереджується на повсякденному управлінні ризиками через впровадження розроблених стратегій та процедур. Це включає моніторинг виконання заходів безпеки, перевірку ефективності планів реагування на надзвичайні ситуації, а також адаптацію оперативних процесів у відповідь на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Оперативне управління також вимагає постійного моніторингу ринкових тенденцій, технологічних нововведень, та регулятивних змін, щоб швидко реагувати на нові ризики та можливості. Логічний зв'язок між цими трьома рівнями управління забезпечує послідовний та цілісний підхід до управління ризиками на підприємствах енергетики. Від стратегічного планування до тактичного розроблення та оперативного виконання, кожен етап відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності, безпеки та ефективності діяльності підприємства в умовах невизначеності та змін.

З позиції функціонально-процесного підходу кожен елемент системи управління ризиками виконує певні функції, починаючи з визначення контексту ризиків, що включає аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Далі йде ідентифікація ризиків, де фіксуються потенційні загрози для діяльності підприємства, за нею слідує оцінка ризиків, що дозволяє визначити ймовірність виникнення та потенційний вплив ідентифікованих ризиків на досягнення цілей. Важливою є фаза планування відповідей на ризики, в межах якої розробляються і впроваджуються рішення з управління ризиками, такі як уникнення, зменшення, передача ризиків або свідоме прийняття ризиків з урахуванням потенційних вигод. Важливим елементом є моніторинг та перегляд системи управління ризиками, що передбачає регулярну перевірку та аналіз ефективності впроваджених заходів, а також адаптацію системи до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Цей процес забезпечує постійне вдосконалення системи управління ризиками та її здатність адекватно реагувати на нові виклики.

Сучасні технології грають ключову роль у трансформації управління ризиками на підприємствах енергетики, пропонуючи новітні рішення для ідентифікації, моніторингу та мінімізації потенційних загроз. Нові технології вносять значний вклад у забезпечення безпеки, ефективності та стійкості діяльності підприємств. Наприклад,

Технологія блокчейн. 1. Brooklyn Microgrid, проект, реалізований компанією LO3 Energy, демонструє, як блокчейн може бути використаний для створення локальних енергетичних мереж (microgrids), дозволяючи мешканцям купувати та продавати відновлювану енергію безпосередньо між собою. Це сприяє оптимізації виробництва та споживання енергії, знижуючи залежність від традиційних енергетичних мереж та мінімізуючи ризики, пов'язані з централізованим енергопостачанням. 2. Power Ledger - австралійський стартап, що використовує блокчейн для створення платформи для торгівлі відновлюваною енергією. Платформа дозволяє власникам сонячних панелей продавати невикористану енергію своїм сусідам без посередників, ефективно використовуючи блокчейн для відстеження та здійснення транзакцій. 3. WePower - це блокчейн-платформа, яка спрощує інвестування в відновлювану енергетику, дозволяючи енергетичним компаніям випускати токенизовані енергетичні сертифікати. Це забезпечує прозорість і відкритість ринку зеленої енергії, сприяючи залученню капіталу в сектор відновлюваної енергії. 4. Electron – британський блокчейн-проект, який розробляє платформу для ефективного управління даними про споживання енергії. Використовуючи блокчейн для захисту даних та забезпечення їх незмінності, Electron покращує координацію між різними учасниками енергетичного ринку, сприяючи оптимізації розподілу ресурсів.

Інтернет речей (IoT). 1. Enel – італійська енергетична компанія, активно впроваджує IoT-технології для моніторингу та управління своїми енергетичними активами. За допомогою IoT, Enel здійснює віддалений моніторинг стану обладнання на електростанціях, оптимізує обслуговування та попереджає потенційні відмови або аварії, значно знижуючи оперативні ризики. 2. Schneider Electric - застосовує IoT-технології для моніторингу та управління енергоспоживанням у промислових об'єктах. З їхніми інтелектуальними сенсорами та системами управління, компанії можуть значно підвищити енергетичну ефективність та знизити витрати. 3. Honeywell - використовує IoT для розробки розумних енергетичних рішень, які допомагають покращити енергоефективність будівель. Їх системи автоматичного управління будівлями забезпечують оптимізацію використання енергії, водночас підтримуючи комфорт та безпеку. 4. Siemens - реалізує проекти на основі IoT для інтелектуального управління енергосистемами, зокрема через використання інтелектуальних лічильників та сенсорів для точного моніторингу споживання та виробництва енергії в реальному часі, що дозволяє ефективніше балансувати попит та пропозицію.

Штучний інтелект (AI). 1. DeepMind співпрацює з Google для оптимізації споживання енергії в дата-центрах за допомогою штучного інтелекту. Хоча це не прямий приклад для енергетичної компанії, він демонструє, як AI може використовуватися для зниження енергоспоживання та вуглецевих викидів. AI аналізує великі обсяги даних для прогнозування оптимального споживання енергії, що може бути застосовано в енергетиці для оптимізації виробництва, розподілу та споживання енергії. 2. GE Renewable Energy - використовує AI для оптимізації роботи вітрових ферм. Застосування алгоритмів машинного навчання дозволяє точніше прогнозувати виробництво енергії від вітрових турбін, оптимізуючи їх роботу та збільшуючи загальну ефективність. 3. IBM – через свою платформу Watson IoT, IBM допомагає енергетичним компаніям аналізувати великі обсяги даних для покращення управління активами, прогнозування попиту на енергію та оптимізації розподілу ресурсів, спираючись на передові аналітичні можливості AI. 4. Autogrid – використовує AI для оптимізації управління енергетичними ресурсами. Їх платформа дозволяє енергетичним компаніям більш ефективно управляти розподілом та зберіганням енергії, прогнозувати попит і оптимізувати використання відновлюваних джерел, знижуючи таким чином витрати та підвищуючи надійність постачання.

Ці приклади демонструють потенціал сучасних технологій для підвищення ефективності, забезпечення стійкості та управління ризиками в енергетичному секторі. Використання блокчейну для створення децентралізованих мереж, IoT для моніторингу інфраструктури та AI для оптимізації

виробництва та споживання енергії відкриває нові можливості для енергетичних компаній з метою зниження витрат, підвищення надійності постачання та мінімізації впливу на довкілля.

Висновок. Управління ризиками на підприємствах енергетики відбувається на трьох рівнях стратегічному тактичному та оперативному. Впровадження сучасних технологій, таких як блокчейн, IoT та AI, значно підвищує ефективність управління ризиками, забезпечуючи безпеку, стійкість та оптимізацію роботи, знижує вплив суб'єктивного фактору на реалізації функцій системи управління ризиками підприємств енергетики. Адаптація до змінних умов ринку та використання інноваційних рішень дозволяють енергетичним компаніям мінімізувати ризики та використовувати виклики сучасності як можливості для розвитку.

Література:

1. Fischhoff, B., Watson, S., & Hope, C. (1984). Defining risk. *Policy Sciences*, 17, 123-139. <https://doi.org/10.1007/BF00146924>.
2. Jacobs, L. (2000). An analysis of the concept of risk. *Cancer nursing*, 23 1, 12-9. <https://doi.org/10.1097/00002820-200002000-00003>.
3. Aven, T., & Renn, O. (2009). On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, 12, 1 - 11. <https://doi.org/10.1080/13669870802488883>.
4. Holton, G. (2004). Defining Risk. *Financial Analysts Journal*, 60, 19 - 25. <https://doi.org/10.2469/faj.v60.n6.2669>.
5. Slovic, P., & Peters, E. (2006). Risk Perception and Affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15, 322 - 325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2006.00461.x>.
6. Isaacs, D. (2020). Risk. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 56. <https://doi.org/10.1111/jpc.14665>.
7. Jardine, C., & Hrudey, S. (1999). What is Risk. 205-211. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4740-8_17.
8. Kaplan, S., & Garrick, B. (1981). On The Quantitative Definition of Risk. *Risk Analysis*, 1, 11-27. <https://doi.org/10.1111/J.1539-6924.1981.TB01350.X>.
9. Drucker, P. (2018). The Essential Drucker. <https://doi.org/10.4324/9780080939322>.
10. Webster, F. (2009). Marketing IS management: The wisdom of Peter Drucker. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37, 20-27. <https://doi.org/10.1007/S11747-008-0102-4>.
11. Hammond, G., & Waldron, R. (2008). Risk assessment of UK electricity supply in a rapidly evolving energy sector. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part A: Journal of Power and Energy*, 222, 623 - 642. <https://doi.org/10.1243/09576509JPE543>.
12. Gitelman, L., Gitelman, L., & Kozhevnikov, M. (2017). A methodological framework for organizational risk management in energy companies. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 7, 41-51. <https://doi.org/10.2495/SAFE-V7-N1-41-51>.
13. Denton, M., Palmer, A., Masiello, R., & Skantze, P. (2003). Managing market risk in energy. *IEEE Transactions on Power Systems*, 18, 494-502. <https://doi.org/10.1109/TPWRS.2003.810681>.
14. Sadorsky, P. (2012). Modeling renewable energy company risk. *Energy Policy*, 40, 39-48. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2010.06.064>.
15. Domnikov, A., Antipova, E., & Domnikova, L. (2018). EVALUATION OF ECONOMIC RISKS FOR POWER-GENERATING COMPANIES. *Risk Analysis XI*. <https://doi.org/10.2495/RISK180111>.

References:

1. Fischhoff, B., Watson, S., & Hope, C. (1984). Defining risk. *Policy Sciences*, 17, 123-139. <https://doi.org/10.1007/BF00146924>.
2. Jacobs, L. (2000). An analysis of the concept of risk. *Cancer nursing*, 23 1, 12-9. <https://doi.org/10.1097/00002820-200002000-00003>.
3. Aven, T., & Renn, O. (2009). On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, 12, 1 - 11. <https://doi.org/10.1080/13669870802488883>.
4. Holton, G. (2004). Defining Risk. *Financial Analysts Journal*, 60, 19 - 25. <https://doi.org/10.2469/faj.v60.n6.2669>.
5. Slovic, P., & Peters, E. (2006). Risk Perception and Affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15, 322 - 325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2006.00461.x>.
6. Isaacs, D. (2020). Risk. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 56. <https://doi.org/10.1111/jpc.14665>.
7. Jardine, C., & Hrudey, S. (1999). What is Risk. 205-211. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4740-8_17.
8. Kaplan, S., & Garrick, B. (1981). On The Quantitative Definition of Risk. *Risk Analysis*, 1, 11-27. <https://doi.org/10.1111/J.1539-6924.1981.TB01350.X>.
9. Drucker, P. (2018). The Essential Drucker. <https://doi.org/10.4324/9780080939322>.
10. Webster, F. (2009). Marketing IS management: The wisdom of Peter Drucker. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37, 20-27. <https://doi.org/10.1007/S11747-008-0102-4>.
11. Hammond, G., & Waldron, R. (2008). Risk assessment of UK electricity supply in a rapidly evolving energy sector. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part A: Journal of Power and Energy*, 222, 623 - 642. <https://doi.org/10.1243/09576509JPE543>.
12. Gitelman, L., Gitelman, L., & Kozhevnikov, M. (2017). A methodological framework for organizational risk management in energy companies. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 7, 41-51. <https://doi.org/10.2495/SAFE-V7-N1-41-51>.
13. Denton, M., Palmer, A., Masiello, R., & Skantze, P. (2003). Managing market risk in energy. *IEEE Transactions on Power Systems*, 18, 494-502. <https://doi.org/10.1109/TPWRS.2003.810681>.
14. Sadorsky, P. (2012). Modeling renewable energy company risk. *Energy Policy*, 40, 39-48. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2010.06.064>.
15. Domnikov, A., Antipova, E., & Domnikova, L. (2018). EVALUATION OF ECONOMIC RISKS FOR POWER-GENERATING COMPANIES. *Risk Analysis XI*. <https://doi.org/10.2495/RISK180111>.

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-214-223](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-214-223)

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Богоніс Андрій Ростиславович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика забезпечення інформаційної безпеки в умовах цифровізації. Доведено, що інформаційна безпека має першорядне значення для держави через критичний характер інформації, яку вона опрацьовує, включаючи конфіденційні дані про національну безпеку, особисту інформацію громадян, фінансові звіти та стратегічні плани. Визначено, що актуальність інформаційної безпеки в контексті держави зростає внаслідок цифрової трансформації державних послуг та зростаючої залежності від інформаційних технологій під час виконання державних функцій. Встановлено, що у контексті національної безпеки інформаційна безпека має першорядне значення. Вона лежить в основі стратегій та засобів захисту, які країни використовують для захисту критично важливої інфраструктури, урядових баз даних та мереж зв'язку від шпигунства, кібератак та саботажу. Визначено ключові засади сучасної системи забезпечення інформаційної безпеки. Встановлено, що цифровізація істотно вплинула процес забезпечення інформаційної безпеки. Оскільки організації та уряди все більше покладаються на цифрові технології, поверхня атаки потенційних погроз різко розширилася. Доведено, що повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією, глибоко вплинула на ситуацію з інформаційною безпекою України, виявивши вразливості та прискоривши суттєві зміни у стані кібербезпеки країни. Виокремлено особливості впливу воєнного стану на забезпечення інформаційної безпеки. Визначено, що інформаційна безпека необхідна для захисту конфіденційності, цілісності та доступності даних в епоху цифрових технологій, що характеризується

витонченими кіберзагрозами. Доведено, що в умовах воєнного стану зростає ризик кібератак з боку ворожих держав або їхніх агентів. Тому державні та приватні організації змушені значно посилити заходи кіберзахисту, включаючи моніторинг, виявлення та нейтралізацію загроз, а також вдосконалення систем шифрування та аутентифікації.

Ключові слова: інформаційна безпека, національна безпека, цифровізація, інформація, цифровізаційний вплив, забезпечення безпеки

Kryshtanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

Bogonis Andrii Rostylavovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

INFORMATION SECURITY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the provision of information security in the context of digitalization. It is proven that information security is of paramount importance for the state due to the critical nature of the information it processes, including confidential data on national security, personal information of citizens, financial reports, and strategic plans. It is determined that the relevance of information security in the context of the state increases as a result of the digital transformation of state services and the growing dependence on information technologies in performing state functions. It is established that in the context of national security, information security is of paramount importance. It lies at the heart of strategies and means of protection that countries use to safeguard critically important infrastructure, government databases, and communication networks from espionage, cyberattacks, and sabotage. The key principles of the modern system of information security provision are identified. It is established that digitalization has significantly influenced the process of providing information security. As organizations and governments increasingly rely on digital technologies, the surface for potential threat attacks has sharply expanded. It is proven that the full-scale war launched by the Russian Federation has deeply affected the situation with information security in Ukraine, revealing vulnerabilities and accelerating significant changes in the country's cybersecurity state. The

peculiarities of the impact of martial law on information security provision are highlighted. It is determined that information security is necessary to protect the confidentiality, integrity, and availability of data in the era of digital technologies characterized by sophisticated cyber threats. It is proven that in conditions of martial law, the risk of cyberattacks from hostile states or their agents increases. Therefore, state and private organizations are forced to significantly strengthen cyber defense measures, including monitoring, detection, and neutralization of threats, as well as improving encryption and authentication systems.

Keywords: information security, national security digitalization, information, digitalization impact, security provision

Постановка проблеми. Інформаційна безпека має першорядне значення для держави через критичний характер інформації, яку вона опрацьовує, включаючи конфіденційні дані про національну безпеку, особисту інформацію громадян, фінансові звіти та стратегічні плани. Важливість підтримки високого рівня інформаційної безпеки обумовлена необхідністю захисту цих даних від несанкціонованого доступу, розкриття, зміни чи знищення, що може мати серйозні наслідки. Кіберзагрози, такі як хакерські атаки, фішинг та атаки шкідливих програм, створюють значні ризики для цілісності та конфіденційності державної інформації. Порушення інформаційної безпеки може призвести до загрози національній безпеці, фінансовим втратам та підриву довіри суспільства до державних інституцій. Тому забезпечення захисту цих даних це не просто питання конфіденційності, а й найважливіший компонент національної безпеки.

Актуальність інформаційної безпеки в контексті держави зростає внаслідок цифрової трансформації державних послуг та зростаючої залежності від інформаційних технологій під час виконання державних функцій. Цей цифровий перехід, безперечно, підвищив ефективність та доступність послуг, але також розширив поверхню атаки для потенційних кіберзагроз. Взаємозв'язок цифрових систем означає, що вразливість в одній частині урядової мережі потенційно може бути використана для отримання несанкціонованого доступу до критично важливих інформаційних систем в інших місцях. Отже, надійна система інформаційної безпеки необхідна для захисту від таких вразливостей та забезпечення безперервного та безперебійного надання державних послуг. Більше того, питання забезпечення інформаційної безпеки є актуальним, оскільки воно лежить в основі здатності держави зберігати суверенітет та захищати свої інтереси в глобалізованому та взаємопов'язаному світі. Кібершпигунство та кібервійна стали інструментами державних та недержавних суб'єктів для отримання стратегічних переваг. У цьому контексті інформаційна безпека – це не лише захист даних, а й

забезпечення експлуатаційної готовності критичної інфраструктури, підтримання економічної стабільності та захист демократичних процесів. Таким чином, прихильність держави до забезпечення високого рівня інформаційної безпеки має основне значення для її стійкості до зовнішніх загроз, збереження суспільної довіри та загального благополуччя громадян в епоху цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти забезпечення інформаційної безпеки розкривалися в роботах таких вчених, як В. Б. Авер'янова, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, Н. П. Бортник, П. В. Діхтієвського, І. С. Гриценка, О. В. Карасса, Л. Є. Кисіль, А. А. Козловського, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Є. В. Курінного, Н. В. Лесько, Р. С. Мельника, В. Я. Настюка, О. І. Остапенка, А. О. Селіванова, О. І. Харитонові, В. В. Цветкова, Я. М. Шевченко, Ю. С. Шемчушенка та інших. Однак низка теорій і концепцій в контексті цифровізації, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика забезпечення інформаційної безпеки в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека має основне значення в сучасному взаємопов'язаному світі і є основою для захисту цілісності, конфіденційності та доступності даних на різних платформах та системах [1-2]. Відтак, її суть полягає у захисті інформації від несанкціонованого доступу, розкриття, зміни та знищення, забезпечуючи тим самим безпеку, надійність та доступність даних для авторизованих користувачів. Інформаційна безпека використовує низку методів, включаючи криптографічні методи, механізми контролю доступу та надійні протоколи безпеки для захисту цифрової та фізичної інформації. Значення інформаційної безпеки виходить за рамки захисту індивідуальних та корпоративних даних: вона відіграє вирішальну роль у забезпеченні конфіденційності комунікацій, забезпеченні безпеки фінансових транзакцій та захисті конфіденційної інформації.

У контексті національної безпеки інформаційна безпека має першорядне значення. Вона лежить в основі стратегій та засобів захисту, які країни використовують для захисту критично важливої інфраструктури, урядових баз даних та мереж зв'язку від шпигунства, кібератак та саботажу [3-5]. Роль інформаційної безпеки у національній безпеці багатогранна, включаючи захист секретної інформації, забезпечення цілісності державних послуг та захист від загроз національному суверенітету. Кіберзагрози можуть підірвати національну безпеку, порушуючи роботу критично важливої інфраструктури, впливаючи на виборчі процеси та ставлячи під загрозу конфіденційну оборонну інформацію. Таким чином, надійні заходи інформаційної безпеки є необхідними для збереження стабільності, економічного добробуту та громадської безпеки країни.

Для забезпечення інформаційної безпеки необхідно виконати декілька ключових завдань [6-10]. До них належать проведення регулярних оцінок ризиків для виявлення вразливостей, впровадження комплексних політик та процедур безпеки, а також забезпечення постійного моніторингу та реагування на потенційні інциденти безпеки. Програми навчання та підвищення обізнаності мають вирішальне значення для інформування співробітників про їх роль у забезпеченні безпеки та потенційних загроз, з якими вони можуть зіткнутися. Крім того, необхідно розробити плани аварійного відновлення та забезпечення безперервності бізнесу, щоб гарантувати швидке відновлення операцій після порушення безпеки чи інших збоїв. Шифрування, безпечний контроль доступу та регулярні оновлення програмного забезпечення та систем також є фундаментальними компонентами надійної стратегії інформаційної безпеки (табл.1).

Таблиця 1

Ключові засади сучасної системи забезпечення інформаційної безпеки

№	Засади	Характеристика
1	Багаторівневий захист	Передбачає створення декількох рівнів захисту з метою забезпечення комплексного і глибинного захисту інформаційних систем. Він включає в себе не лише технічні засоби захисту, такі як фаєрволи і антивірусне програмне забезпечення, а й організаційні заходи, такі як політики доступу та процедури реагування на інциденти
2	Впорядкованість	Полягає в наданні користувачам та системам лише тих прав і привілеїв, які необхідні для виконання їхніх завдань. Він допомагає мінімізувати потенційний ризик зловмисних дій або помилок, обмежуючи доступ до критично важливих ресурсів і даних
3	Неперервний моніторинг та аналіз ризиків	Включає в себе регулярні оцінки вразливостей, аудити безпеки та аналіз ризиків для адаптації захисних стратегій з урахуванням змінюваних умов та загроз
4	Шифрування даних	Шифрування є критично важливим для захисту конфіденційності та цілісності даних під час їх зберігання та передачі. Воно гарантує, що навіть у разі несанкціонованого доступу, інформація залишиться незрозумілою та недоступною для зловмисників.
5	Освіта та тренінги з безпеки	Людський фактор часто є слабкою ланкою в системі інформаційної безпеки. Регулярні тренінги та освітні програми для співробітників сприяють підвищенню обізнаності щодо потенційних загроз і кращому розумінню політик безпеки, тим самим знижуючи ризик випадкових або навмисних порушень безпеки

Джерело: створено авторами

Цифровізація істотно вплинула процес забезпечення інформаційної безпеки. Оскільки організації та уряди все більше покладаються на цифрові технології, поверхня атаки потенційних погроз різко розширилася. Поширення пристроїв Інтернету речей, хмарних обчислень та мобільних технологій призвело до появи нових уразливостей та проблем у захисті даних. Цифровізація вимагає розробки передових заходів кібербезпеки, включаючи алгоритми штучного інтелекту і машинного навчання, для більш ефективного виявлення загроз і реагування на них. Більше того, цифровізація наголосила на важливості норм кібербезпеки та міжнародного співробітництва у протидії глобальним кіберзагрозам та забезпеченні безпечного використання цифрових технологій.

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією, глибоко вплинула на ситуацію з інформаційною безпекою України, виявивши вразливості та прискоривши суттєві зміни у стані кібербезпеки країни. Війна ведеться як на місцях, а й у цифровій сфері, де кібератаки стали найважливішим компонентом стратегії ведення війни. Україна зіткнулася зі шквалом кібератак, спрямованих на дестабілізацію уряду, посіяти хаос серед населення та завдати шкоди критично важливій інфраструктурі. Ці атаки були націлені на широкий спектр секторів, включаючи урядові бази даних, фінансові установи, енергетичні мережі та системи зв'язку, намагаючись підірвати стабільність та стійкість країни. У відповідь на ці виклики Україна змушена була значно посилити заходи інформаційної безпеки. Уряд у співпраці з приватним сектором та міжнародними союзниками зміцнив свою інфраструктуру кібербезпеки для захисту від кібератак та пом'якшення їх наслідків. Це включало модернізацію існуючих протоколів кібербезпеки, підвищення безпеки критично важливої інфраструктури та впровадження складніших систем спостереження та виявлення. Крім того, Україна зосередила зусилля на створенні міцної нормативно-правової бази для більш ефективної протидії кіберзагрозам, включаючи створення спеціальних підрозділів із кіберзахисту у складі своїх сил безпеки та оборони.

Війна також наголосила на важливості інформації для впливу на громадську думку та психологічні аспекти війни. Україні довелося боротися не лише із захистом своєї цифрової інфраструктури, а й із боротьбою з поширенням хибної інформації, спрямованої на ослаблення морального духу та підірив підтримки. У цьому контексті інформаційна безпека виходить за рамки технічних заходів і включає зусилля щодо підтримки цілісності інформації та протидії дезінформації за допомогою ініціатив щодо перевірки фактів та кампаній щодо підвищення обізнаності громадськості. Цифровізація та широке використання соціальних мереж відіграли ключову роль у цьому аспекті конфлікту. Ці платформи стали полем битви, де інформація стає

зброєю, що вимагає пильності та превентивних заходів для захисту від маніпуляцій та кібершпигунства. Ситуація підштовхнула Україну до інновацій у своєму підході до інформаційної безпеки, використання передових технологій та міжнародного співробітництва для посилення свого кіберзахисту (табл.2).

Таблиця 2

Вплив воєнного стану на забезпечення інформаційної безпеки

№	Вплив	Сутність впливу
1	Посилення заходів кіберзахисту	В умовах воєнного стану зростає ризик кібератак з боку ворожих держав або їхніх агентів. Тому державні та приватні організації змушені значно посилити заходи кіберзахисту, включаючи моніторинг, виявлення та нейтралізацію загроз, а також вдосконалення систем шифрування та аутентифікації
2	Обмеження доступу до інформації	З метою запобігання розповсюдженню інформації, яка може бути використана противником, можуть бути введені обмеження на доступ до певних даних та комунікаційних каналів. Це включає контроль над інтернет-трафіком, цензурування ЗМІ та обмеження використання соціальних мереж
3	Активізація інформаційної війни	Воєнний стан сприяє інтенсифікації інформаційних операцій, які включають пропаганду, дезінформацію та психологічні операції. Забезпечення інформаційної безпеки в цьому контексті означає не лише захист від ворожих інформаційних впливів, але й активне використання інформаційного простору для досягнення стратегічних цілей
4	Зміни в законодавстві	Воєнний стан часто вимагає адаптації або введення нового законодавства, спрямованого на посилення інформаційної безпеки. Це може включати закони, які регулюють збір і обробку інформації, а також спеціальні повноваження для сил безпеки та розвідувальних служб
5	Мобілізація ресурсів для кібероборони	В умовах воєнного стану ресурси держави, у тому числі фінансові, технічні та людські, можуть бути мобілізовані для зміцнення національної кібероборони. Це передбачає підготовку кадрів, розробку та впровадження передових технологій захисту інформації, а також створення спеціалізованих центрів кібербезпеки

Джерело: створено авторами

Насамкінець, інформаційна безпека необхідна для захисту конфіденційності, цілісності та доступності даних в епоху цифрових технологій, що характеризується витонченими кіберзагрозами. Його роль у національній безпеці має вирішальне значення, оскільки він підтримує захист критичної інфраструктури країни, оборонного потенціалу та суспільної довіри. Забезпечення інформаційної безпеки передбачає комплексний підхід, що включає управління ризиками, реалізацію політик, безперервний моніторинг і адаптацію до цифрового ландшафту, що розвивається. Оскільки цифровізація продовжує розвиватися, важливість надійних заходів інформаційної безпеки та міжнародного співробітництва у зусиллях кібербезпеки стає все більш першорядною для захисту інтересів національної та глобальної безпеки.

Висновки. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну мало глибокі й катастрофічні наслідки для інформаційної безпеки України, створюючи серйозні проблеми та ризики. По-перше, таке вторгнення, призвело до цілеспрямованих кібератак, спрямованих на дестабілізацію інформаційної інфраструктури країни. Ці атаки були спрямовані на найважливішу національну інфраструктуру, включаючи енергетичні мережі, мережі зв'язку, фінансові системи та урядові бази даних з метою порушити функціонування держави, посіяти хаос серед населення та підірвати довіру до здатності українського уряду захистити своїх громадян. Кібершпигунство значно активізуватися завдяки спробам вкрати конфіденційну інформацію щодо національної безпеки, військових стратегій та політичних планів. Кінцевою метою цієї кібердіяльності було ослаблення обороноздатності України, маніпулювання суспільним сприйняттям та думкою, а також підрив суверенітету та територіальної цілісності держави.

Аспект психологічної війни, включаючи поширення дезінформації та пропаганди, буде спрямований на деморалізацію українського населення та збройних сил, створення розколу всередині суспільства та підрив довіри до національних інституцій. Це може бути особливо руйнівним в епоху цифрових технологій, коли інформація поширюється швидко і може бути використана як зброя для досягнення стратегічних цілей. У відповідь Україні необхідно буде значно посилити свій захист від кібербезпеки, інвестувати у кампанії щодо підвищення обізнаності громадськості для протидії дезінформації та зміцнити міжнародне партнерство для підвищення своєї кіберстійкості.

Література:

1. Polishchuk, O., Bobrova, Y., Bobrov, Y. The formation of a safety ecosystem in the context of ensuring the national homeland security. International Journal of Safety and Security. 2021.
2. Putro, P.A.W., Sensuse, D.I. Review of security principles and security functions in critical information infrastructure protection. International Journal of Safety and Security Engineering, Vol. 12, No. 4, 2022, pp. 459-465.

3. Kryshchanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Barrett, M. Framework for improving critical infrastructure cybersecurity. *Cybersecurity Framework*. National Institute of Standards and Technology, 2018, p. 55.
5. Patel, K., Chudasama, D. Homeland security Threats in Cyberspace. *National Journal of Cyber Security Law*, 4(1), 2021: 12-20.
6. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I., Sporyshev, K. The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, 2024, pp. 277-288
7. Maček, D., Magdalenić, I., Ređep, N.B. A systematic literature review on the application of multicriteria decision making methods for information security risk assessment. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 10, No. 2, 2020, pp. 161-174.
8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, 2022, pp. 543-552.
9. Abramova, A., Shaposhnikov, K., Zhavoronok, A., Liutikov, P., Skvirskyi, I., Lukashev, O. Ecosystem of VAT administration in E-commerce: Case of the Eastern Europe Countries. *Estudios de Economía Aplicada*, 39(5). 2021.
10. Shameli-Sendi, A., Aghababaei-Barzegar, R., Cheriet, M. Taxonomy of information security risk assessment (ISRA). *Computers & Security*, (57), 2016: 14-30.

References:

1. Polishchuk, O., Bobrova, Y., Bobrov, Y. (2021). The formation of a safety ecosystem in the context of ensuring the national homeland security. *International Journal of Safety and Security* [in English]
2. Putro, P.A.W., Sensuse, D.I. (2022). Review of security principles and security functions in critical information infrastructure protection. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 4, pp. 459-465. [in English]
3. Kryshchanovych, M., Petrovskyi, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]
4. Barrett, M. (2018). Framework for improving critical infrastructure cybersecurity. *Cybersecurity Framework*. National Institute of Standards and Technology, p. 55. [in English]
5. Patel, K., Chudasama, D. (2021). Homeland security Threats in Cyberspace. *National Journal of Cyber Security Law*, 4(1): 12-20. [in English]
6. Bielai, S., Antonova, L., Hololobov, S., Yevtushenko, I., Sporyshev, K. (2024). The impact of a practice-oriented paradigm on public administration and national security. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 19, No. 1, pp. 277-288 [in English]
7. Maček, D., Magdalenić, I., Ređep, N.B. (2020). A systematic literature review on the application of multicriteria decision making methods for information security risk assessment. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 10, No. 2, pp. 161-174. [in English]
8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. (2022). Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, pp. 543-552. [in English]

9. Abramova, A., Shaposhnykov, K., Zhavoronok, A., Liutikov, P., Skvirskyi, I., Lukashev, O. (2021). Ecosystem of VAT administration in E-commerce: Case of the Eastern Europe Countries. *Estudios de Economía Aplicada*, 39(5). [in English]

10. Shamel-Sendi, A., Aghababaei-Barzegar, R., Cheriet, M. (2016). Taxonomy of information security risk assessment (ISRA). *Computers & Security*, (57): 14-30. [in English]

УДК 339.73:061

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-224-235](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-224-235)

Крусян Роман Андрійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри євроінтеграційної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0009-0001-0523-7774>

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Стаття розглядає взаємодію між процесами європейської інтеграції та розвитку електронного урядування в контексті сучасних викликів й перспектив. Аналізується вплив європейської інтеграції на реформування систем е-управління країнами-членами та розкриваються тенденції впровадження електронного урядування в Європі. Стаття також зосереджується на викликах, які виникають у процесі об'єднання та стандартизації електронного урядування в межах Європейського Союзу. Додатково, автор розглядає можливості для сприяння ефективнішому впровадженню електронного урядування через співпрацю та обмін досвідом між країнами. Робота висвітлює ключові аспекти взаємодії між європейською інтеграцією та електронним урядуванням, визначаючи потенційні переваги та виклики цього партнерства для країн регіону. Дослідження спрямоване на аналіз взаємозв'язку між процесом європейської інтеграції України та розвитком електронного урядування в країні. У контексті європейських інтеграційних прагнень України вивчаються вплив та синергія, які може мати участь країни в Європейському Союзі на модернізацію системи управління через впровадження електронного урядування. В дослідженні розглядаються ключові аспекти електронного урядування, такі як цифрові послуги, електронна ідентифікація, відкрите програмне забезпечення, і їхній вплив на покращення ефективності та прозорості державного управління.

Особлива увага приділяється вивченню передового досвіду країн Європейського Союзу в галузі електронного урядування та трансформації адміністративних процесів. Здобуті знання допомагають визначити оптимальні шляхи адаптації європейських стандартів та найкращих практик в українських умовах. Результати дослідження можуть слугувати підставою для розробки рекомендацій та стратегій, спрямованих на сприяння подальшому впровадженню електронного урядування в Україні та підтримку процесу європейської інтеграції країни.

Ключові слова: європейська інтеграція, зовнішньополітична діяльність, електронне управління, ЄС, європейські цінності, демократичний розвиток, правова держава.

Krusian Roman Andriiovych Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of European Integration Policy, The Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0009-0001-0523-7774>

EUROPEAN INTEGRATION AND DEVELOPMENT OF E-GOVERNMENT: PERSPECTIVES AND CHALLENGES

Abstract. The article explores the interaction between the processes of European integration and the development of e-government in the context of contemporary challenges and prospects. It analyzes the impact of European integration on the reform of e-management systems in member countries and reveals trends in the implementation of e-government in Europe. The article also focuses on challenges arising during the integration and standardization of e-government within the European Union. Additionally, the author examines opportunities for promoting more effective implementation of e-government through cooperation and the exchange of experiences between countries. The work highlights key aspects of the interaction between European integration and e-government, identifying potential benefits and challenges of this partnership for the region's countries.

The research is aimed at analyzing the relationship between the process of European integration in Ukraine and the development of e-government in the country. In the context of Ukraine's European integration aspirations, the study investigates the impact and synergy that the country's participation in the European Union can have on modernizing the management system through the implementation of e-government. Key aspects of e-government, such as digital services, electronic identification, open-source software, and their impact on improving the efficiency and transparency of government administration, are examined in the research.

Special attention is given to studying the advanced experiences of European Union countries in e-government and the transformation of administrative processes. The acquired knowledge helps identify optimal ways to adapt European standards and best practices to Ukrainian conditions. The research results may serve as a basis for developing recommendations and strategies aimed at promoting further implementation of e-government in Ukraine and supporting the country's European integration process.

Keywords: European integration, foreign policy, e-government, EU, European values, democratic development, rule of law.

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває на шляху сталих трансформацій, і дві ключові тенденції, які визначають розвиток багатьох країн, — це процеси європейської інтеграції та впровадження електронного урядування [1, с. 8]. По-перше, виникає питання про ефективність й результативність інтеграції країн у Європейський Союз та їх здатність адаптації до європейських стандартів та норм. По-друге, існує необхідність ретельного вивчення та вдосконалення механізмів електронного урядування для забезпечення ефективності, прозорості та гнучкості в управлінських процесах.

Третя проблема полягає в визначенні оптимального балансу між суверенітетом національних урядів та необхідністю виконання загальноєвропейських норм та вимог, адже це може створити конфлікт між ідеєю незалежності та необхідністю гармонізації законодавства для взаємодії в європейському контексті.

Четверта проблема пов'язана з необхідністю забезпечення кібербезпеки та конфіденційності у сфері електронного урядування. З впровадженням нових технологій і зростанням обсягів електронних послуг збільшується ризик кібератак та порушення конфіденційності, що вимагає комплексних заходів для забезпечення захисту інформації та даних громадян. Також варто звернути увагу на те, що розширення європейської інтеграції та електронного урядування може супроводжуватися виникненням нерівностей та викликами для певних груп населення, що вимагає розробки соціальних заходів для забезпечення справедливого та збалансованого розвитку.

Україна, яка вступила на шлях самостійного розвитку після отримання незалежності у 1991 році, сьогодні стоїть перед викликом глибоких трансформацій, які стосуються як власного розвитку, так й цілісної інтеграції в європейський простір. Перед українським урядом постає завдання забезпечення сумісності внутрішніх реформ з європейськими стандартами та відповідність європейським цінностям.

Важливим аспектом для України є розвиток електронного урядування, яке може взяти за основу сучасні технології для поліпшення доступу до публічних послуг, зменшення бюрократії та підвищення прозорості урядових процесів. Проте, цей процес вимагає не лише технічних інновацій, але й вирішення викликів, пов'язаних з кібербезпекою, конфіденційністю та навчанням населення використанню нових електронних сервісів.

Україна також стикається з питанням балансу між своєю національною ідентичністю та потребою в інтеграції в європейське співтовариство, в свою

чергу це включає в себе не тільки гармонізацію законодавства, але і побудову довіри між громадянами та урядом, підтримку громадськості у процесі прийняття важливих рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації свідчать про важливі тенденції у розвитку європейської інтеграції. Однією з ключових тем є посилення співпраці між країнами Європейського Союзу в контексті цифрової трансформації та розвитку електронного урядування. Амаранте Е. Д., Біла В.Т., Бурило Т., Вінер А., Іваницька О., Корчак Н., Ларіна Н., Лорімер М., Рачинський А., Ріссе Т., Хаміді А. в своїх наукових працях підкреслюють необхідність створення спільних стратегій та стандартів для забезпечення взаємної сумісності систем електронного урядування між країнами та поліпшення обміну даними.

Другий аспект стосується важливості забезпечення кібербезпеки в електронному урядуванні. Аллараха Н., Барбоза А., Борзель Т., Воне К., Галушак М., Галушак О., Гілберт М., Дюр А., Кеніг Т., Машлий Г., Циммерман Х. в своїх дослідження наголошують на ризиках та викликах, пов'язаних зі збільшенням кількості цифрових атак на системи електронного урядування. Розвиток ефективних стратегій кіберзахисту та створення сучасних технологічних рішень для захисту інформації стають пріоритетним завданням для країн, що прагнуть до європейської інтеграції та модернізації електронного урядування.

Мета статті. Метою даної статті є вивчення та аналіз взаємозв'язку між процесами європейської інтеграції та розвитку електронного урядування в контексті перспектив та викликів, що стоять перед країнами, які прагнуть до європейської інтеграції. Стаття має розглянути, які конкретні аспекти європейської інтеграції сприяють або гальмують розвиток електронного урядування в країнах, що претендують на вступ до Європейського Союзу. Ідентифікувати основні виклики, з якими стикаються країни, що претендують на членство в ЄС, у впровадженні електронного урядування, а також визначити можливості для подолання цих викликів.

Виклад основного матеріалу. Революція у сфері інформаційно-комунікативних технологій глибоко змінила світ за останні десятиліття та відкрила можливості використання нових форм інформаційного обміну та більш тісної колаборації, що дозволяє зацікавленим сторонам формувати політичні пріоритети, співпрацювати у розробці економічної та інформаційної політики та брати участь у їх реалізації [2, с. 109]. Цифрові технології стають потужним інструментом не тільки для підвищення ефективності транзакцій окремих громадян, бізнес-структур та державних органів, а й для зміни розуміння їхньої довгострокової основи розвитку, включаючи фундаментальні концепції, стратегії та практичні реалізації.

Діяльність наднаціональних й національних структур, їх внутрішні процеси, операції й методи управління поступово адаптуються до цифрового середовища, що швидко розвивається, з'являються такі концепти, як: «Цифрова держава», Digital-Era Governance, «Data-Driven Governance» та EDGE (Essentially Digital Governance — повне цифрове управління), тобто такі моделі, у яких технології зрештою займають центральне місце в організаційній структурі урядів та державного управління [3, с. 36]. Цифрова трансформація, перетворюючи процеси державного управління, безсумнівно впливає й на інтеграційні процеси держав та їх взаємодію з іноземними партнерами.

Цифровий порядок денний Європейської комісії (European Commission's Digital Agenda) є одним із ключових напрямків стратегії «Європа 2030», — основна мета якого створити єдиний цифровий ринок для раціонального, сталого та всеосяжного зростання в Європі [4, с. 17].

European Commission's Digital Agenda окреслив ключові проблеми та перешкоди, що існують в певних державах на шляху впровадження та реалізації інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, відсутність інвестицій у нові високошвидкісні широкосмугові мережі, фрагментація цифрових ринків, відсутність навичок роботи з ІКТ серед населення, проблеми довіри та безпеки, низький рівень досліджень та інновацій, і навіть відсутність сумісності. Оригінальний цифровий порядок денний Європи містить 101 дію, згруповану навколо семи пріоритетних областей (єдиний цифровий ринок, сумісність та єдині стандарти, довіра та інформаційна безпека, швидкий та надшвидкий доступ в Інтернеті, дослідження та інновації, підвищення цифрової грамотності, навичок та інтеграції) для суспільства ЄС [5, с. 58].

Зазначається, що повна реалізація цифрового порядку денного ЄС призведе до збільшення європейського ВВП на 5%, або 1 500 € на людину, за рахунок збільшення інвестицій в ІКТ, підвищення рівня навичок серед трудових ресурсів, створення можливостей інновацій у державному секторі та реформування базових умов для економіки. Безперечно, електронне урядування є важливим драйвером, — як окремим сектором, так і рушійною силою інших галузей промисловості та стимулом для модернізації державного сектору. Однак, щоб досягти успіху в стратегіях цифрового зростання, просто інвестувати недостатньо [6, с. 12]. Інвестиції мають приходити спільно з нарощуванням потенціалу, розвитком навичок державних управлінців, спрощенням існуючих процесів, забезпеченням адекватної інфраструктури, підтримкою нових продуктів та цифровізації.

Відповідно до пріоритетів цифрового порядку денного Європейська комісія в травні 2015 року опублікувала Стратегію єдиного цифрового ринку для Європи (DSM — Digital Single Market Strategy for Europe), мета якої полягає у створенні можливостей для вільного пересування товарів, людей,

послуг та капіталу, безперешкодного доступу до онлайн-послуг для громадян у ЄС [7, с. 261].

Відповідно до вище відзначеного, європейська інтеграція та розвиток електронного урядування представляють суттєві виклики та можливості для України, сприяючи її політичній та економічній модернізації.

На шляху до європейської інтеграції Україна зобов'язана виконати ряд реформ та привести своє законодавство у відповідність із стандартами Європейського Союзу, а це в свою чергу включає вдосконалення правової системи, боротьбу з корупцією, та гармонізацію економічних та технічних стандартів [8, с. 47]. Зокрема, нормативна зближеність сприяє розвитку конкурентоспроможного бізнес-середовища та покращенню умов для іноземних інвестицій.

Інфраструктурні проекти, що підтримуються європейськими інституціями, відіграють ключову роль у розвитку країни. Такі ініціативи спрямовані на покращення транспортної, енергетичної та інших галузей інфраструктури, що веде до зростання ефективності економіки та підвищення життєвого рівня населення. А технологічний обмін між Україною та країнами ЄС сприяє впровадженню сучасних рішень у сфері інформаційних технологій та електронного урядування, тобто відбувається підвищення інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні.

Варто зауважити, що розвиток електронного урядування в Україні є важливим кроком у напрямку покращення якості публічних послуг, адже це дозволяє зменшити бюрократію, спростити взаємодію громадян з владою та підвищити рівень транспарентності в управлінні [9, с. 70]. Впровадження електронних послуг сприяє зручній взаємодії громадян з органами влади, а також допомагає в розбудові відкритого та довіреного суспільства [10, с. 1895].

Узгоджений розвиток обох напрямків — європейської інтеграції та електронного урядування — визначатиме подальший шлях України як модернізованої та технологічно розвиненої країни в європейському контексті. Саме тому впровадження електронного урядування в рамках європейської інтеграції — це важливий етап для забезпечення ефективного та прозорого взаємодії між владою та громадянами. Науковці виокремлюють кілька механізмів, які допомагають розвивати електронне урядування в Європі й, які на сьогоднішній день є важливими для України:

- національні стратегії e-Government, адже країни розробляють національні стратегії щодо розвитку e-Government, — вони визначають основні цілі, завдання, пріоритети та конкретні заходи для розвитку електронного урядування;

- європейські рамкові програми, адже європейські інституції, такі як Європейська комісія, можуть розробляти рамкові програми для сприяння

електронному урядуванню в усій Європі, фінансово підтримуючи та координуючи ініціативи;

- законодавчі зміни, тобто введення або зміни законів, що регулюють сферу електронного урядування, можуть стати каталізатором розвитку, а законодавчі рамки повинні визначати права та обов'язки учасників електронного урядування та забезпечувати безпеку та конфіденційність інформації.

- розвиток та оновлення ІТ інфраструктури, тобто забезпечення належної ІТ інфраструктури — це ключовий момент. Високошвидкісний інтернет, цифрові платформи та системи забезпечення безпеки є важливими для ефективної роботи електронного урядування.

- створення електронних платформ, — розробка та підтримка онлайн-платформ для надання послуг громадянам та підприємствам, в свою чергу це може включати в себе портали для подання документів, онлайн-консультації, електронний доступ до інформації;

- заходи з кібербезпеки, адже забезпечення безпеки електронного урядування вимагає прийняття заходів з кібербезпеки, включаючи захист від кібератак, шифрування та безпеку обміну даними;

- партнерство з приватним сектором, — відповідна взаємодія з приватним сектором для розробки та удосконалення технологічних рішень для електронного урядування [11, с. 215].

Відповідність країн до європейських стандартів у сфері електронного урядування є ключовим елементом їхнього інтегрування в європейський інформаційний простір. Держави активно впроваджують електронні технології для поліпшення якості та доступності громадських послуг, спрощення адміністративних процедур та забезпечення більшої прозорості в урядових взаємодіях [12, с. 60]. Наприклад такі країни, як Естонія та Фінляндія, визначаються як лідери у впровадженні електронного урядування. Вони впроваджують передові технології, такі як електронні ідентифікаційні системи, електронні підписи та онлайн-платформи для здійснення різних громадських послуг, адже це допомагає покращити ефективність урядового апарату, зменшити бюрократичні бар'єри та забезпечити швидкий та зручний доступ громадян до необхідних сервісів.

Тому, варто наголосити на тому, що електронне урядування в Україні в контексті європейської інтеграції визначається кількома ключовими аспектами. По-перше, це сприяє покращенню доступності та ефективності державних послуг для громадян й підприємств, адже відбулося розширення використання інформаційних технологій у владних структурах, що дозволяє зменшити бюрократичні бар'єри та спростити взаємодію між державою та суспільством.

Другий аспект полягає в гармонізації стандартів електронного урядування з європейськими нормами, це дає можливість створенню єдиного цифрового простору, що полегшує обмін інформацією між країнами та сприяє взаємодії в різних сферах, таких як торгівля, освіта чи наукові дослідження.

Третій аспект — це забезпечення високого рівня кібербезпеки та захисту персональних даних. При впровадженні електронного урядування важливо враховувати ризики та приділяти належну увагу заходам безпеки, оскільки це стосується конфіденційності та надійності інформації.

Україна, прагнучи до інтеграції з Європою, повинна активно розвивати своє електронне урядування, враховуючи найкращі практики та стандарти Європейського союзу, тому, що це сприятиме вдосконаленню демократичних процесів, підвищенню довіри громадян до владних інституцій та створенню відповідного середовища для економічного розвитку.

Але, впровадження електронного урядування в Україні стикається з численними викликами, які важливо враховувати для успішної інтеграції та вдосконалення управлінського процесу:

1. Впровадження електронного урядування зіткнується з опором традиційних бюрократичних структур та відсутністю готовності до змін. Тому необхідно впроваджувати програми навчання та перекваліфікації для державних службовців, щоб вони могли ефективно використовувати нові технології.

2. Зі зростанням використання електронних сервісів збільшується й ризик кібератак. Забезпечення високого рівня кібербезпеки є критично важливим, оскільки в електронному урядуванні обробляється приватна інформація, тому Україна повинна активно працювати над створенням ефективної системи кіберзахисту та реагування на інциденти.

3. Недостатня інфраструктура та доступ до Інтернету, адже не всі регіони України мають високу швидкість та надійний доступ до Інтернету. Розвиток електронного урядування вимагає вдосконалення інфраструктури та забезпечення рівного доступу для всіх громадян, незалежно від місця проживання.

4. У контексті європейської інтеграції, дотримання стандартів щодо захисту персональних даних (зокрема, Загального регламенту з захисту даних — GDPR) є обов'язковим, тобто Україні слід внести відповідні зміни в своє законодавство та інфраструктуру для відповідності цим стандартам.

5. Успішна імплементація електронного урядування вимагає великої довіри громадян до нових технологій та владних інституцій. Влада повинна активно співпрацювати з громадськістю, пояснюючи переваги та гарантії безпеки електронного урядування.

6. Важливо враховувати стандартизацію електронних сервісів та їх сумісність з європейськими стандартами для легкості обміну інформацією та взаємодії з іншими країнами [13, с. 44, 46].

Тому, Україна активно працює над вдосконаленням своєї системи електронного урядування з метою підвищення ефективності адміністративних процесів та забезпечення більшої доступності громадянам до публічних послуг. Зокрема, Україна приділяє увагу розвитку електронної ідентифікації та цифрового підпису, що сприяє покращенню безпеки та достовірності електронних транзакцій [14, с. 180]. Державні електронні сервіси, такі як «Дія» та «Е-декларування», дозволяють громадянам та підприємствам взаємодіяти з урядовими органами онлайн, спрощуючи процеси ведення бізнесу та отримання послуг. Україна також активно розвиває систему електронного урядування на рівні місцевих органів влади, де впровадження інноваційних технологій допомагає полегшити взаємодію місцевих громад з органами влади та покращити якість надання комунальних послуг.

Відповідно до вище відзначеного, на сьогоднішній день Україна вже впровадила різні інноваційні технології для поліпшення доступу до державних послуг та оптимізації адміністративних процесів відповідно до європейських стандартів:

1. Портал «Дія» — це один із ключових інструментів для надання електронних послуг громадянам та підприємствам. На порталі можна отримати різноманітні послуги, такі як оформлення паспорта, реєстрація автомобіля, зміна місця проживання.

2. Система електронної декларації дозволяє посадовим особам подавати електронні декларації про свій дохід та майновий стан, такий процес сприяє підвищенню прозорості та боротьбі з корупцією.

3. Система ProZorro впроваджена для забезпечення прозорості та конкурентоспроможності в господарських закупівлях, безпосередньо вона дозволяє ефективно керувати закупівлями через електронні аукціони та електронні торги.

4. Система «eHealth» дозволяє громадянам отримувати онлайн доступ до медичних послуг, електронних рецептів та іншої інформації про їхнє здоров'я.

Багато країн широко впроваджують електронне урядування для поліпшення доступу громадян до публічних послуг та оптимізації адміністративних процесів [15, с. 311], а сучасні лідери в цій галузі акцентують увагу на використанні передових технологій, таких як блокчейн та інші інноваційні засоби для забезпечення безпеки, ефективності та прозорості в урядових взаємодіях.

Висновки. Європейська інтеграція та розвиток електронного урядування в сучасних умовах стають ключовими аспектами трансформації

суспільства й держави. Зазначені процеси взаємодіють між собою, сприяючи створенню нового, більш ефективного та прозорого адміністративного середовища. Зокрема, електронне урядування визначається як ключовий інструмент для забезпечення взаємодії між громадянами та державою, а європейська інтеграція є платформою для обміну досвідом та впровадження стандартів у цьому напрямку. Однією з переваг європейської інтеграції є можливість використання найкращих практик та стандартів, що вже існують у розвинених країнах Європейського союзу, а це допомагає швидшому та більш ефективному впровадженню електронного урядування, зменшуючи витрати та ризики для держав. Крім того, європейська інтеграція створює умови для створення єдиної цифрової платформи, яка полегшить обмін інформацією та послугами між державами-членами.

З іншого боку, виникають виклики, пов'язані з адаптацією національних систем до європейських стандартів та впровадженням електронного урядування в умовах різних політичних, економічних та культурних реалій. Необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної країни та розробляти гнучкі стратегії, щоб забезпечити успішну імплементацію.

Також слід звернути увагу на питання кібербезпеки, оскільки зростаюча цифрова залежність створює загрози для захисту конфіденційної інформації та стабільності електронних систем урядування. Ефективна кібербезпека вимагає спільних зусиль на рівні Європейського союзу та забезпечення високого рівня захисту даних та інфраструктури.

У сучасних умовах європейська інтеграція стає стратегічним напрямком для розвитку України. Перехід до європейських стандартів та норм сприяє модернізації економіки, підвищенню якості життя населення та укріпленню демократичних інститутів. Однак цей процес вимагає не лише політичної волі, але й системних змін у всіх сферах суспільства. Зокрема, електронне урядування стає ключовим елементом, що забезпечує ефективність та прозорість державного апарату.

Тому у контексті європейської інтеграції, розвиток електронного урядування визнається необхідним етапом на шляху до вдосконалення громадської участі та оптимізації державного управління в Україні. Впровадження сучасних технологій в адміністративні процеси дозволяє зменшити бюрократичні бар'єри, спростити взаємодію між владою та громадянами, а також забезпечити більш ефективне використання ресурсів. Однак важливо враховувати виклики, пов'язані з кібербезпекою та захистом особистої інформації, щоб забезпечити довіру громадян до електронних сервісів.

Загалом, успішна інтеграція України в Європейський союз та розвиток електронного урядування взаємопов'язані та можуть взаємодіяти для досягнення

спільних цілей. Подолання викликів вимагає не лише рішучості влади, але й активної участі суспільства, а також постійного вдосконалення правової бази та технічних засобів. Європейська інтеграція та електронне урядування можуть стати важливими драйверами для сталого розвитку та процвітання України в XXI столітті.

Література:

1. Lorimer M. *Europe as Ideological Resource: European Integration and Far Right Legitimation in France and Italy*. Oxford University Press, 2024. 224 p.
2. Wiener A., Borzel T. A., Risse T. *European Integration Theory*. Oxford University Press, 2019. 360 p.
3. Hamidi A. *Auswirkungen von E-Government in Entwicklungsländern*. Verlag Unser Wissen, 2023. 108 p.
4. Barbosa A. R. *Usabilità e e-government*. Edizioni Sapienza, 2023. 72 p.
5. König T. *The Dynamics of European Integration: Causes and Consequences of Institutional Choices*. University of Michigan Press, 2024. 220 p.
6. Amarante E. D. *Mobile government: una nuova via per la democrazia e la gestione pubblica: L'uso dei dispositivi mobili per offrire servizi pubblici e partecipazione digitale*. Edizioni Sapienza, 2023. 52 p. [in English]
7. Gilbert M. *European Integration*. Rowman & Littlefield, 2020. 358 p.
8. Біла В.Т. Розвиток співробітництва між Україною та ЄС у сфері іт та цифровізації. *The 4th International scientific and practical conference "Contemporary challenges of society and ways to overcome them" (January 30-February 02, 2024) Tallinn, Estonia*. International Science Group, 2024. С. 46-49.
9. Бурило Т. О., Іваницька О. П. Основні стратегії розвитку електронного урядування в державному управлінні Норвегії і Швеції. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*, 2024. С. 69-71.
10. Mishchenko A., Shevel I., Likarchuk D., Shevchenko M. The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*, 2021. № 5(S4). P. 1895–1913.
11. Zimmermann H., Dür A. Key Controversies in European Integration. Bloomsbury Academic, 2021. 264 p.
12. Wone K. *E-government: Digital governance, a solution for development*. Independently published. 2023, 177 p.
13. Корчак Н., Рачинський А., Ларіна Н. Цифрова трансформація та електронне урядування: наукові підходи дослідження в сфері публічного управління та адміністрування. *Аспекти публічного управління*, 2023. № 11.3. С. 43-49.
14. Галушак М.П., Галушак О. Я., Машлій Г. Б. Електронна Україна в цифровому світі. *Галицький економічний вісник*, 2023. № 85.6. С. 174-182.
15. Allahrakha N. *E-government*. Scholars' Press, 2024. 384 p.

References:

1. Lorimer, M. (2024). *Europe as Ideological Resource: European Integration and Far Right Legitimation in France and Italy*. Oxford University Press, 224 [in English]
2. Wiener, A., Borzel, T. A., Risse, T. (2019). *European Integration Theory*. Oxford University Press, 360 [in English]

3. Hamidi, A. (2023). *Auswirkungen von E-Government in Entwicklungsländern*. Verlag Unser Wissen, 108 [in German]
4. Barbosa, A. R. (2023). *Usabilità e e-government*. Edizioni Sapienza, 72 [in Italian]
5. König, T. (2024). *The Dynamics of European Integration: Causes and Consequences of Institutional Choices*. University of Michigan Press, 220 [in English]
6. Amarante, E. D. (2023). *Mobile government: una nuova via per la democrazia e la gestione pubblica: L'uso dei dispositivi mobili per offrire servizi pubblici e partecipazione digitale*. Edizioni Sapienza, 52 [in English]
7. Gilbert, M. (2020). *European Integration*. Rowman & Littlefield, 358 [in English]
8. Bila, V.T. (2024). Rozvytok spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu ta YeS u sferi it ta tsyfrovizatsii [Development of cooperation between Ukraine and the EU in the field of IT and digitalization]. *The 4th International scientific and practical conference "Contemporary challenges of society and ways to overcome them" (January 30-February 02, 2024) Tallinn, Estonia. International Science Group*, 46-49 [in Ukrainian]
9. Burylo, T. O., Ivanytska, O. P. (2024). Osnovni stratehii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v derzhavnomu upravlinnia Norvehii i Shvetsii [The main strategies for the development of e-government in the public administration of Norway and Sweden]. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsyplinarnykh doslidzhen*, 69-71 [in Ukrainian]
10. Mishchenko, A., Shevel, I., Likarchuk, D., Shevchenko, M. (2021). The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*, № 5(S4), 1895–1913. [in English]
11. Zimmermann, H., Dür, A. (2021). *Key Controversies in European Integration*. Bloomsbury Academic, 264 [in English]
12. Wone, K. (2023). *E-government: Digital governance, a solution for development*. Independently published, 177 [in English]
13. Korchak, N., Rachynskyi, A., Larina, N. (2023). Tsyfrova transformatsiia ta elektronne vriaduvannia: naukovy pidkhody doslidzhennia v sferi publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Digital transformation and electronic governance: scientific research approaches in the field of public management and administration]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, № 11.3, 43-49. [in Ukrainian]
14. Halushchak, M.P., Halushchak, O. Ya., Mashlii, H. B. (2023). Elektronna Ukraina v tsyfrovomu sviti [Electronic Ukraine in the digital world]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 85.6, 174-182 [in Ukrainian]
15. Allahrakha N. (2024). *E-government*. Scholars' Press, 384 [in English]

УДК 34.01

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-236-249](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-236-249)

Кудрявський Іван Володимирович докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НАПОВНЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Запропонована стаття є дослідженням наукових публікацій, нормативно-правових та підзаконних нормативних актів з метою визначення понять суб'єктів та об'єктів державного управління наповненням інформаційного простору для створення передумов успішного розгортання та удосконалення ефективності функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Мета запропонованого дослідження – пошук шляхів і способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових публікацій та нормативних актів, що надають визначення та характеристики поняттям суб'єктів та об'єктів державного управління наповненням інформаційного простору та розробці пропозицій щодо підвищення ефективності механізмів державного регулювання у сфері захисту безпеки інформаційного простору через удосконалення науково обґрунтованого понятійного апарату.

Наукова новизна дослідження та його результатів полягає у розгляді суб'єктів та об'єктів державного управління наповненням інформаційного простору саме в сучасних умовах з урахуванням відбиття Україною широкомасштабного російського вторгнення, а також появи нових та зміни характеру існуючих інформаційних загроз у різних сферах правовідносин.

Висновки: суб'єктами державного управління наповненням інформаційного простору пропонується вважати:

уповноважених представників органів державної влади, профільних військових підрозділів, судових та правоохоронних органів, спеціальних розвідувальних та контррозвідувальних органів, спеціальних державних установ та організацій, на яких Законодавством України та іншими керівними документами покладено обов'язок здійснення службово-бойової, правозастосовної або дозвільної (регуляторної) діяльності у сфері наповнення та функціонування інформаційного простору;

об'єктами державного управління наповнення інформаційного простору пропонується вважати:

інформацію та інформаційні ресурси в інформаційному середовищі, а також фізичних, юридичних осіб, їх угруповання різної організаційної форми та системи штучного інтелекту (інші автоматизовані системи за участю людини або без такої), що здійснюють збір, обробку, створення або поширення інформації та здатні досягнути своїми діями вимірюваного ефекту у віртуальному, фізичному, або когнітивному вимірі інформаційного простору.

Ключові слова: державне управління, інформація, інформаційний простір, інформаційний ресурс.

Kydriavskyi Ivan Volodymyrovych Doctoral student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

SUBJECTS AND OBJECTS OF STATE MANAGEMENT OF INFORMATION SPACE CONTENT

Abstract. The proposed article is a study of scientific publications, legal and regulatory acts and bylaws with the aim of defining the concepts of subjects and objects of public administration of information space content to create the prerequisites for successful deployment and improvement of the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security protection.

The purpose of the proposed study is to find ways and means to improve the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security protection.

The objective of the study is to analyze scientific publications and regulations which provide definitions and characteristics of the concepts of subjects and objects of state management of information space content and to develop proposals for improving the efficiency of state regulation mechanisms in the field of information space security protection through the improvement of a scientifically sound conceptual framework.

The scientific novelty of the study and its results lies in the consideration of the subjects and objects of public administration of information space content in the current conditions, taking into account Ukraine's repulsion of a large-scale Russian invasion, as well as the emergence of new and changing nature of existing information threats in various areas of legal relations.

Conclusions: the following are proposed to be considered as subjects of state control over the content of the information space authorized representatives of state authorities, specialized military units, judicial and law enforcement agencies, special intelligence and counterintelligence agencies, special state institutions and

organizations, which are entrusted by the legislation of Ukraine and other governing documents with the duty to carry out service and combat, law enforcement or permitting (regulatory) activities in the field of filling and functioning of the information space;

It is proposed to consider the following as objects of state management of information space content:

information and information resources in the information environment, as well as individuals, legal entities, their groups of various organizational forms and artificial intelligence systems (other automated systems with or without human participation) that collect, process, create or disseminate information and are capable of achieving a measurable effect in the virtual, physical or cognitive dimension of the information space.

Keywords. public administration, information, information space, information resource.

Постановка проблеми. У процесі історичного розвитку технологій людство часто зустрічалося із ситуаціями, коли правове регулювання та механізми державного управління у сфері тих чи інших правовідносин не встигали за реальністю, що змінюється. Особливо яскраво це проявляється під час кризи. Однією з найгостріших криз безумовно є війна. Удосконалення інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій в контексті відбиття Україною широкомасштабної російської агресії та намагання російського керівництва у повній мірі застосувати розвиток технологій для підвищення результативності своєї пропаганди, інформаційно-психологічних операцій, кібер-операцій та інших форм деструктивного впливу створює нові виклики для розвитку і реформування механізмів державного управління в Україні.

Варто враховувати, що сучасні процеси наповнення інформаційного простору дозволяють кожному власникові смартфона, хоча б якось обізнаному з процесами в інформаційному середовищі, не просто наповнювати інформаційний простір, а створювати інформаційний продукт, який призведе до суттєвих змін щонайменше в емоціях, настроях та поведінці великої кількості людей. За таких обставин не лише врегулювання питань наповнення інформаційного простору, а навіть визначення суб'єктів його наповнення, що, відповідно, можуть бути об'єктами державного управління наповненням інформаційного простору, стає непростим науковим і ще складнішим практичним завданням.

Серйозності ситуації додає і той фактор, що будь-яке врегулювання та обмеження створення, обробки, поширення і споживання інформації, завжди було й залишається чутливим питанням у контексті розвитку демократичних

інституцій та громадянського суспільства. Стаття 34 Конституції України, яка є нормою прямої дії, прямо передбачає право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію за винятком окремих випадків, перелік яких є вичерпним. Стаття 50 Конституції України прямо гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту [1]. Ці норми говорять про те, що механізми державного управління інформаційним простором не можуть застосовуватися таким чином, щоби створювати небезпеку для людей. Історичний досвід демонструє, що зловживання механізмами державного управління інформаційним простором зазвичай призводить до встановлення диктатури, формування культів вождів або організацій, погіршення конструктивних інформаційних процесів і, як наслідок, загрозу демократії, а в більш далекій перспективі може призводити до серйозних внутрішніх суперечностей, суттєвого погіршення рівня життя населення, створювати революційну ситуацію у суспільстві та загрозу державності як такої.

Поряд з тим, застосування сучасних інформаційних технологій та дій в інформаційному просторі деструктивного характеру окремими кримінальними злочинцями, злочинними угрупованнями та організаціями, окремими терористами й терористичними організаціями, включаючи міжнародні, а також цілими державами та блоками держав, які ведуть агресивну зовнішню політику і широко застосовують у своїй діяльності деструктивну пропаганду та засоби інформаційно-психологічного впливу, призводять до того, що недостатній ступінь або недостатня ефективність державного управління наповненням інформаційного простору матимуть руйнівні наслідки та становитимуть критичну загрозу для дотримання прав людини, реалізації законних інтересів громадян, а в окремих випадках – для їхнього життя, здоров'я та, зрештою, національної безпеки.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний, метод аналізу та синтезу.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналітичний матеріал, необхідний для вивчення суб'єктів та об'єктів державного управління наповненням інформаційного простору, правових та інших відносин, що виникають між суб'єктами наповнення інформаційного простору, а також наслідки появи, зміни та поширення (розповсюдження) інформації надають багато дослідників, зокрема й українських. С. Єсімов звертається до питання використання інформаційних технологій у якості предмету державного та правового регулювання, зокрема засобами та інструментами адміністративного права [14]. В. Гринь розглянула особливості формування облікового стратегічного інформаційного простору та його ключових елементів [12], О. Токар

відстежила проблематику у визначенні поняття державної інформаційної політики та особливості, які накладає на суспільні відносини, пов'язані з діями в інформаційному просторі, ця проблематика [20]. Н. Паладій звернулася до питань безпеки занурення у віртуальний (цифровий) інформаційний простір дітей під час навчання у школі. [18]. М. Шевчук акцентував увагу на актуальному аспекті зародження та розвитку поняття інформаційної безпеки, а саме – як складової національної безпеки [21]. А. Марущак сформулював визначення державного електронного інформаційного ресурсу [16]. О. Солдатенко розглянула питання правового регулювання та контролю інформаційного простору у мережі Інтернет [19]. С. Онопрієнко вивчив питання інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні в умовах відбиття широкомасштабного російського вторгнення [17]. К. Денисенко, І. Борко та О. Косов розглянули аспекти необхідності та необхідної міри державного управління інформаційними правовідносинами з позиції реалізації цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану [13]. Для більш об'єктивного та всестороннього аналізу проблематики цікаві також погляди на розглянуту проблематику фахівців з психології, соціології та педагогіки. Зокрема Н. Максимова та Ю. Красілова вивчили питання впливу воєнного стану на інформаційне та емоційне перевантаження особистості [15]. Цікавий з позиції тематики дослідження погляд на нові виклики перед системою стратегічних комунікацій США та Північноатлантичного альянсу, а також нові загрози, пов'язані з дезінформацією у контексті широкомасштабного російського вторгнення в Україну презентувала колишній (у 2022 – 2023 році) помічник Держсекретаря з глобальних зв'язків з громадськістю в Державному департаменті США Елізабет Кенеді Трюдо [23].

Також необхідну інформацію для аналізу за тематикою дослідження містять українські нормативно-правові та нормативні акти, нормативні положення країн-партнерів України і міжнародних безпекових організацій, зокрема: Конституція України [1], Кримінальний кодекс України [3], Кодекс України про адміністративні правопорушення [2], Закони України: “Про інформацію” [6], “Про доступ до публічної інформації” [5], “Про державну таємницю” [4], “Про медіа” [7], Укази Президента України “Про Стратегію інформаційної безпеки” [8], “Про стратегію національної безпеки України” [9], Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України [10], Доктрина зі стратегічних комунікацій Національної гвардії України [11], АJP-10 – Об'єднана доктрина НАТО зі стратегічних комунікацій [24], АJP-10.1 – Об'єднана доктрина НАТО з інформаційних операцій [25] та АJP-3.10.1 – Об'єднана доктрина НАТО з психологічних операцій [26].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Наукові дослідження за тематикою статті демонструють значну активність науково-дослідницької діяльності у сфері державного управління наповнення інформаційного простору. Розвиток інформаційних технологій та глобальна цифровізація усіх сфер життя вносить докорінні зміни практично в усі відомі нам сфери правовідносин і процесів, створюючи низку нових, не характерних або й невідомих раніше. Дослідники розглядають питання, пов'язані з державним управлінням наповнення інформаційного простору та діями в інформаційному просторі з позиції найрізноманітніших аспектів: починаючи від можливостей, які відкривають сьогодні інформаційні технології [12, 18, 16, 13] і закінчуючи питаннями захисту від нових загроз, або ж відомих загроз, які набувають нового характеру [14, 21, 19, 15, 23]. При чому, характер, ступінь та масштаб цих загроз можуть бути найрізноманітнішими: від тих, що посягають на життя, здоров'я та безпеку психіки дітей до загроз національній безпеці.

Цікаве з точки зору даного дослідження визначення поняття інформаційної безпеки дає М. Шевчук, оскільки він прямо пов'язує інформаційну безпеку з державним управлінням у сфері функціонування інформаційного простору. Дослідник пропонує розглядати інформаційну безпеку як постійний процес діяльності компетентних органів, спрямований на попередження, протидію загрозам в інформаційній сфері, застосування активних заходів інформаційного впливу, а також сукупність умов такої діяльності, які реалізуються і здатні контролюватися тривалий час [21]. Варто відзначити виділення М. Шевчуком активних заходів інформаційного впливу, без яких "компетентним органам", тобто суб'єктам державного управління в сфері функціонування інформаційного простору, просто неможливо ефективно виконувати свої завдання, якщо мова іде про інформаційну загрозу з боку рівнозначного державі або потужнішого і небезпечнішого ніж держава ворога – до прикладу росію – втричі більшу за кількістю населення країну, яка розпочала широкомасштабне вторгнення та протягом багатьох десятиліть продовжує інформаційну агресію.

Характеризуючи глобальність дезінформації, як одного із сучасних викликів в інформаційному просторі для усього світу, Елізабет Кенеді Трюдо зазначає: "Інформаційне середовище діє за незнайомими правилами і без систем стримувань і противаг, а інформація поширюється надзвичайно швидко... У нинішній період інформаційної доби безпрецедентна швидкість і всеосяжний характер хибної інформації і дезінформації розколює, заплутує і створює культуру політичної і громадянської апатії. Це глобальна проблема. Це те, чого ми, у Сполучених Штатах і країнах-союзниках по НАТО, зазнаємо так само гостро, як і в будь-якій іншій частині світу, і це те, що створюється задля створення хаосу в глобальному інформаційному просторі [23].

Система правового регулювання державного управління наповненням інформаційного простору. Стаття 4 Закону України “Про інформацію” визначає, що суб’єктами інформаційних відносин є фізичні, юридичні особи, об’єднання громадян та суб’єкти владних повноважень. Об’єктом інформаційних відносин стаття 4 Закону визначає “інформацію”, термін, який стаття 1 Закону тлумачить як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. Очевидно, що дані положення Закону прописані так, щоби врегульовувати правовідносини передусім всередині держави, не враховуючи у достатній мірі можливих факторів зовнішньої агресії та іноземного деструктивного інформаційного впливу. При цьому, якщо ми говоримо про державне управління наповненням інформаційного простору – суб’єктом такого державного управління із вищеперерахованого виступатимуть суб’єкти владних повноважень. Як інформація, так і фізичні, юридичні особи, інші суб’єкти, що поширюють інформацію, виступатимуть об’єктами державного управління наповненням та функціонуванням інформаційного простору, на яких суб’єкти такого управління впливатимуть або намагатимуться чинити вплив (у випадку якщо це наприклад інша держава з агресивною зовнішньою інформаційною політикою, коли можливостей для гарантованого ефективного впливу немає).

Загалом, варто відзначити що в українській науці та законодавстві питання захисту прав та охоронюваних законом інтересів від правопорушень та злочинів, пов’язаних із використанням сучасних інформаційних технологій не нове, а його опрацювання має свої практичні результати. п.5 ст. 42-4, п. 5, 9 ст. 116-2, п. 5 ст. 186-3, ст. 188-31, ст. 212-6 та ст. 212-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2], п. 1, 6 ст. 111, п.1, 2 ст. 156-1, п. 1 ст. 301, п. 1, 2, 3 ст. 301-2, п.2 ст. 321-1, ст. 361, п.1 ст. 361-1, п.1 ст. 376-1 Кримінального кодексу України [3] свідчать про те, що українські законодавці намагаються своєчасно криміналізувати суспільно-небезпечні дії, в ході яких використовуються інформаційно-телекомунікаційні технології. Передусім перераховані статті стосуються злочинів проти основ національної безпеки України та інших тяжких злочинів, зокрема злочинів сексуального характеру, вчинених проти неповнолітніх. Можна сперечатися щодо оцінки своєчасності та повноти даних положень Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, але однозначно можна зробити висновок, що робота щодо удосконалення питань державного управління інформаційними правовідносинами та діями в інформаційному просторі проводиться. Наявність відповідних положень у згаданих кодексах залучає достатньо ефективні механізми профілактики злочинів та адміністративних

правопорушень і покарання винних у них шляхом надання відповідних повноважень судам, правоохоронним органам, активізації інших традиційних правозастосовних механізмів. Однак, у цьому випадку законодавство врегульовує відповідні суспільні відносини не за критерієм їхнього відношення до інформаційного простору, а за критерієм застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій в ході здійснення традиційних правопорушень, давно відомих у правозастосовній практиці, що безумовно ускладнює ідентифікацію принципово нових суспільно-небезпечних дій, вчинення яких пов'язане з деструктивним інформаційним впливом. Крім того, Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення в принципі не мають своїм основним призначенням захист національної безпеки України від зовнішніх загроз, хоча відповідні розділи згаданих документів і передбачають відповідальність за низку відповідних дій. Що ж до позитивного аспекту кримінальної та адміністративної відповідальності за злочинні (протиправні) дії в інформаційному просторі – варто відзначити їх достатньо високу стримуючу ефективність у якості механізмів державного управління. Поряд з тим своєчасна і точна криміналізація нових форм та видів злочинів, які здійснюються із застосуванням інформаційного простору, повинна відбуватися постійно, безперервно та з урахуванням майбутніх можливих загроз. Так, наприклад, за заявою представниці ювенальних прокурорів Департаменту захисту дітей Офісу Генерального прокурора Юлії Усенко, лише за перші два місяці 2021 року відбулися 18 самогубств та спроб їх вчинення дітьми у віці від 10 до 16 років. Причиною цих випадків стала участь у різноманітних “групах смерті” та “смертельних онлайн іграх” на кшталт широко відомого “Синього кита”, де так звані “куратори” видавали потерпілим завдання, що прямо загрожували їхньому здоров'ю та життю [22].

Враховуючи складнощі єдиного наукового визначення інформаційного простору серед українських науковців та відсутність такого визначення в основних Законах України, які регулюють правовідносини у сфері наповнення інформаційного простору [1, 4, 6, 7, 8], звернемося до розуміння інформаційного простору західними дослідниками воєнно-політичної та воєнно-стратегічної сфери, що закріплене у низці документів НАТО та наказах окремих керівників складових Сил Оборони України. У згаданих джерелах інформаційний простір розглядається як середовище, що складається з самої інформації, людей, організацій та систем, які отримують, обробляють та передають інформацію, а також когнітивного, віртуального і фізичного вимірів, у яких це відбувається [10, 11, 24, 25, 26]. Дане визначення, спрямоване на воєнно-прикладне застосування механізмів управління інформаційним простором у сучасних умовах і, на думку автора, достатньо

добре підходить для окреслення сфери функціонування механізмів державного управління наповненням інформаційного простору.

Важливою є акцентуація не лише на віртуальному вимірі інформаційного простору, яким більшість споживачів інформації звикли обмежуватися на побутовому рівні, але й наголошення на ефектах у когнітивному та фізичному вимірах. Якщо дії у фізичному вимірі інформаційного простору можуть бути небезпечні значною латентністю до виявлення цифровими засобами, більш досконалими сьогодні аніж аналогові, на основі давно відомих фізичних принципів, то постановка питання про когнітивний вимір інформаційного простору відкриває цілий пласт загроз: починаючи від деструктивної зміни світогляду чисельних спільнот шляхом надання дезінформації, і закінчуючи деструктивним психологічним впливом підсвідомого характеру, який часто не фіксується особистістю але може становити критичну небезпеку, аж до того що штовхати людину на вчинення злочину чи самогубство поза свідомим прийняттям рішення про такі дії.

Налагодити саму по собі фіксацію описаних дій та процесів в інформаційному просторі шляхом застосування механізмів державного управління – дуже непросте завдання. Поряд з тим існує необхідність не просто фіксувати, але й належним чином реагувати, а в окремих випадках – працювати на випередження та не допускати деструктивних дій в інформаційному просторі, які можуть становити загрозу правам та охоронюваним законом інтересам, включаючи загрозу національній безпеці, життю та здоров'ю людей. Таке завдання явно не під силу окремим особистостям чи невеликим спільнотам і повинно виконуватися відповідними державними уповноваженими органами з дотриманням затверджених механізмів державного управління, які виключатимуть зловживання чи неправильне трактування положень керівних документів, але при цьому зможуть забезпечити ефективну протидію інформаційним загрозам та належну безпеку інформаційного простору.

Висновки та пропозиції. Передумовою підвищення ефективності державного управління наповненням інформаційного простору є наукове визначення та правове закріплення понять суб'єктів та об'єктів державного управління наповненням інформаційного простору.

За результатами дослідження:

суб'єктами державного управління наповненням інформаційного простору пропонується вважати:

уповноважених представників органів державної влади, профільних військових підрозділів, судових та правоохоронних органів, спеціальних розвідувальних та контррозвідувальних органів, спеціальних державних установ та організацій, на яких Законодавством України та іншими керівними

документами покладений обов'язок здійснення службово-бойової, правозастосовної або дозвільної (регуляторної) діяльності у сфері наповнення та функціонування інформаційного простору;

об'єктами державного управління наповненням інформаційного простору пропонується вважати:

інформацію та інформаційні ресурси в інформаційному середовищі, а також фізичних, юридичних осіб, їх угруповання різної організаційної форми та системи штучного інтелекту (інші автоматизовані системи за участю людини або без такої), що здійснюють збір, обробку, створення або поширення інформації та здатні досягнути своїми діями вимірюваного ефекту у віртуальному, фізичному, або когнітивному вимірі інформаційного простору.

Література:

1. Конституція України. Закон України від 1 січня 2020 р. №27-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 10.03.2024).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 14.12.2023 р. № 2982-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення – 10.03.2024).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 р. № 3513-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 10.03.2024).
4. Про державну таємницю: Закон України від 08.12.2023 р. №3509 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print> (дата звернення 10.03.2024).
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 08.10.2023 р. № 2614-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення – 10.03.2024).
6. Про інформацію: Закон України від 21.03.2023 р. № 3005 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> (дата звернення – 10.03.2024).
7. Про медіа: Закон України від 11.02.2024 р. № 3269-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення – 10.03.2024).
8. Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> (дата звернення – 10.03.2024).
9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/220 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення – 10.03.2024).
10. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 року № ВКП 10-00(49).01. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> (дата звернення – 10.03.2024).

11. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України ВКП НГУ. Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541. / Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikaczij-ngu.pdf> (дата звернення – 10.03.2024).
12. Гринь В. Формування облікового стратегічного інформаційного простору: комунікаційний аспект // [Електронний ресурс]. Вісник соціально-економічних досліджень, № 2 (73), 2020. URL: <http://vsed.oneu.edu.ua/collections/2020/73/pdf/73-82.pdf> (дата звернення – 09.03.2024 року).
13. Денисенко К.В., Борко І.С., Косов О.М. Реалізація цифрових та інформаційних прав людини в умовах воєнного стану // [Електронний ресурс]. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023, Випуск 77: частина 1. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.14> (дата звернення – 10.03.2024 року).
14. Єсімов С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання // [Електронний ресурс]. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Юридичні науки. – 2015. – № 827. – С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_6 (дата звернення – 09.03.2024 року).
15. Максимова Н., Красілова Ю. Вплив воєнного стану на інформаційне навантаження особи // [Електронний ресурс]. Психологія особистості. 2023, випуск 47. С. 121 – 126. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208> (дата звернення – 10.03.2024 року).
16. Марущак А., Петров С. Зміст поняття “державні електронні інформаційні ресурси” // [Електронний ресурс]. Інформація і право. № 4(27)/2018. – С. 15 – 21. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_10.pdf (дата звернення – 09.03.2024 року).
17. Онопрієнко С. Функції забезпечення інформаційної безпеки публічного адміністрування в Україні за умов повномасштабної збройної агресії російської федерації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2022. – № 2 (50). – С. 95-98.
18. Паладій Н. Відкритий та безпечний інформаційно-цифровий простір у закладі освіти // [Електронний ресурс]. Науково-методичний журнал “Джерело педагогічних інновацій” №1/2023. С. 89 – 94. URL: https://znayshov.com/News/Details/dzherelo_pedagogichnykh_innovatsii_1_2023 (дата звернення – 09.03.2024 року).
19. Солдатенко О. Інформаційний простір у мережі Інтернет: правове регулювання та контроль // [Електронний ресурс]. Адміністративне право і процес. № 5, 2018. – С. 134 – 140. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/27.pdf> (дата звернення – 10.03.2024 року).
20. Токар О. Державна інформаційна політика: проблеми визначення концепту // [Електронний ресурс]. Політичний менеджмент. № 5, 2009. С. 131 – 141. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/tokar_derzhavna.pdf (дата звернення – 09.03.2024 року).
21. Шевчук М. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки // [Електронний ресурс]. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. № 78 ч. 2. С. 134 – 139. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21> (дата звернення – 09.03.2024 року).
22. Підліток з Рівного порізав собі руки за невиконання завдань у смертельній грі – ЗМІ. Укрінформ / [Електронний ресурс]. 23.02.2021 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3196240-pidlitok-z-rivnogo-porizav-sobi-ruki-i-nogi-za-nevikonanna-zavdan-u-smertelnij-gri.html
23. Kennedy Trudeau Elizabeth. Комплексний і узгоджений підхід до стратегічної комунікації // [Електронний ресурс]. NATO REVIEW. 2023, 16.03. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/03/16/kompleksnij-uzgodyoenij-pdhd-do-strategchno-komunkats/index.html> (дата звернення – 10.03.2024 року).

24. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. March 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf (дата звернення – 10.03.2024).
25. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. January 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (дата звернення – 10.03.2024).
26. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. October 2007. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> (дата звернення – 10.03.2024).

References:

1. Zakon Ukraïni “Konstitucija Ukraïni” [The Law of Ukraine “Constitution of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni “Kodeks Ukraïni pro administrativni pravoporushennja” [The Law of Ukraine “Code of Ukraine on Administrative Offenses”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni “Kriminal'nij kodeks Ukraïni” [The Law of Ukraine “Criminal Code of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraïni “Pro derzhavnu taemnicju” [The Law of Ukraine “On state secrets”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukraïni “Pro dostup do publichnoï informacii” [The Law of Ukraine “On access to public information”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni “Pro informaciju” [The Law of Ukraine “About information”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukraïni “Pro media” [The Law of Ukraine “About the media”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
8. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju informacijnoï bezpeki” [The Decree of the President of Ukraine “About the Information Security Strategy”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju nacional'noï bezpeki Ukraïni” [The Decree of the President of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
10. Nakaz Golovnokomanduvacha Zbrojnih Sil Ukraïni “Doktrina zi strategichnih komunikacij Zbrojnih Sil Ukraïni” [The order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine “Doctrine of strategic communications of the Armed Forces of Ukraine”]. (n.d). sprotyvg7.com.ua Retrieved from <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> [in Ukrainian].
11. Nakaz komanduvacha Nacional'noï gvardii Ukraïni “Doktrina strategichnih komunikacij Nacional'noï gvardii Ukraïni VKP NGU” [The Order of the Commander of the National Guard of Ukraine “The doctrine of strategic communications of the National Guard of Ukraine VKP NSU”]. (n.d). ngu.gov.ua Retrieved from <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikaczij-ngu.pdf> [in Ukrainian].

12. Grin', V. (2020). Formuvannja oblikovogo strategichnogo informacijnogo prostoru: komunikacijnij aspekt [Formation of accounting strategic information space: communication aspect]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen' - ulletin of Socio-Economic Research*, 2 (73). Retrieved from <http://vsed.oneu.edu.ua/collections/2020/73/pdf/73-82.pdf> [in Ukrainian].
13. Denisenko, K.V., Borko, I.S., Kosov, O.M. (2023). Realizacija cifrovih ta informacijnih prav ljudini v umovah voennogo stanu [Implementation of digital and informational human rights under martial law]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo Nacional'nogo Universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 77, 1. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.14> [in Ukrainian].
14. Esimov, S. (2015). Viktoristannja informacijnih tehnologij jak predmet administrativno-pravovogo reguljuvannja [The use of information technologies as a subject of administrative and legal regulation]. *Visnik Nacional'nogo universitetu "L'vivs'ka politehnika". Serija : Juridichni nauki - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*, 827, 24-29. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_6 [in Ukrainian].
15. Maksimova, N., Krasilova, Ju. (2023). Vpliv voennogo stanu na informacijne navantazhennja osobi [The influence of martial law on the information load of a person]. *Psihologija osobistosti - Personality psychology*, 47, 121 – 126. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208> [in Ukrainian].
16. Marushhak, A., Petrov, S. (2018). Zmist ponjattja "derzhavni elektronni informacijni resursi" [The content of the concept of "state electronic information resources"]. *Informacija i parvo - Information and law*, 4(27)/2018, 15 – 21. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_10.pdf [in Ukrainian].
17. Onoprienko, S. (2022). Funkcii zabezpechennja informacijnoi bezpeki publichnogo administruvannja v Ukraïni za umov povnomasshtabnoï zbrojnoï agresii rosijs'koï federacii [Functions of ensuring information security of public administration in Ukraine under conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 2 (50), 95-98 [in Ukrainian].
18. Paladij, N. (2023). Vidkritij ta bezpechnij informacijno-cifrovij prostir u zakladi osviti [Open and safe information and digital space in an educational institution]. *Naukovo-metodichnij zhurnal "Dzherelo pedagogichnih innovacij" - Scientific and methodological journal "Source of Pedagogical Innovations"*, 1/2023, 89 – 94. Retrieved from https://znayshov.com/News/Details/dzherelo_pedagogichnykh_innovatsii_1_2023 [in Ukrainian].
19. Soldatenko, O. (2018). Informacijnij prostir u merezhi Internet: pravove reguljuvannja ta kontrol' [Information space on the Internet: legal regulation and control]. *Administrativne pravo i process - Administrative law and process*, 5, 2018, 134 – 140. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/27.pdf> [in Ukrainian].
20. Tokar, O. (2009). Derzhavna informacijna politika: problemi viznachennja konceptu [State information policy: problems of defining the concept]. *Politichnij menedzhment - Political management*, 5, 2009, 131 – 141. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/tokar_derzhavna.pdf [in Ukrainian].
21. Shevchuk, M. (2023). Do pitannja genezi ponjattja informacijnoi bezpeki jak skladovoï nacional'noi bezpeki [To the question of the genesis of the concept of information security as a component of national security]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo Nacional'nogo Universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*, 78, 2, 134 – 139. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.21> (data zvernennja – 09.03.2024 roku).
22. Pidlitok z Rivnogo porizav sobi ruki za nevikonannja zavdan' u smertel'nij gri – ZMI. Ukrinform [A teenager from Rivne cut his hands for not completing tasks in a deadly game - mass media]. www.ukrinform.ua Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3196240-pidlitok-z-rivnogo-porizav-sobi-ruki-i-nogi-za-nevikonanna-zavdan-u-smertelnij-gri.html [in Ukrainian].

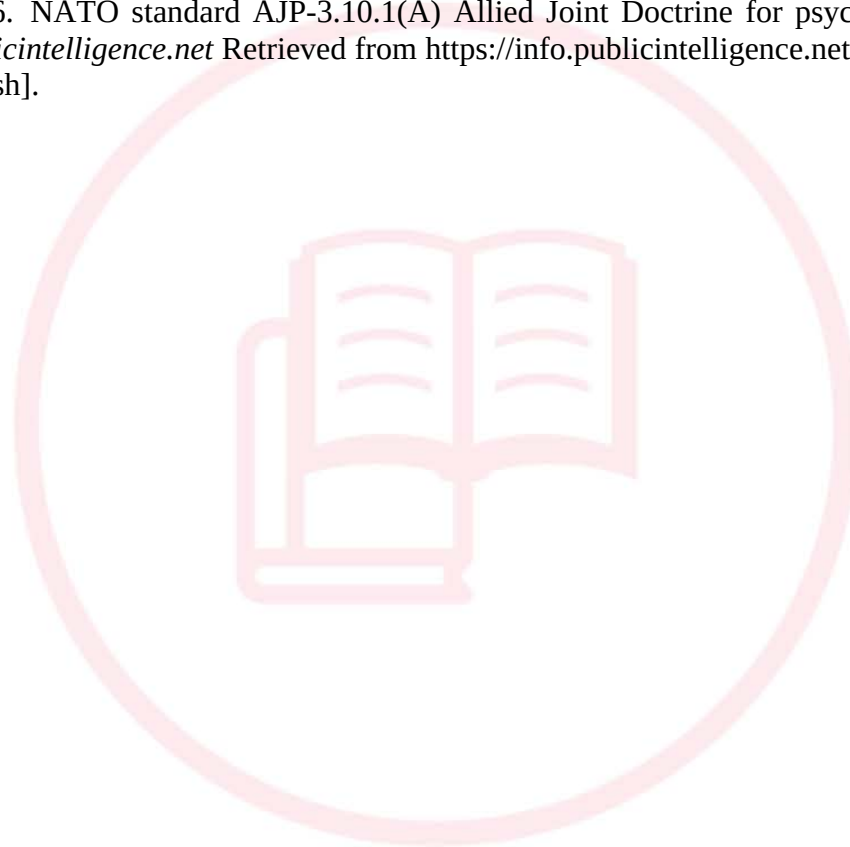

23. Kennedy, Trudeau Elizabeth. Kompleksnij i uzgodzhenij pidhid do strategichnoï komunikacii [A comprehensive and coordinated approach to strategic communication]. *www.nato.int* Retrieved from <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/03/16/kompleksnij-uzgodyoenij-pdhd-do-strategchno-komunkats/index.html> [in English].

24. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. *assets.publishing.service.gov.uk* Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf [in English].

25. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. *assets.publishing.service.gov.uk* Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (data zvernennja – 10.03.2024).

26. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. *info.publicintelligence.net* Retrieved from <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> [in English].

УДК 352.07:332.12

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-250-259](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-250-259)

Кузьмич Аліна Віталіївна асистент кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий юридичний інститут, Державний університет економіки і технологій, вул.Медична, 16, м. Кривий Ріг, 50000, тел.: (097) 214-88-69, <https://orcid.org/0000-0003-0848-5682>

МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ СПІВПРАЦІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З САМОВРЯДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ У ПРОЦЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У сучасній Україні, де спостерігається процес демократизації суспільства, самоврядні організації дедалі активніше беруть участь у різних аспектах життя на місцевому рівні. Це охоплює різноманітні сфери, включаючи розвиток територій. Залучення таких організацій до просування сталого розвитку на місцевості стає ключовим елементом у вирішенні наявних проблем, визначенні перспектив подальшого розвитку та створенні привабливого образу території. Ця взаємодія відіграє критичну роль у формуванні сучасного і динамічного обличчя місцевих громад.

Актуальність даної теми особливо очевидна сьогодні в Україні через активний процес децентралізації, коли регіони набувають більшої влади та відповідальності за свій розвиток. Спостерігається, що території з вираженим громадянським суспільством розвиваються швидше, оскільки громадяни активно беруть участь у процесах прийняття рішень і впливають на розвиток свого регіону. Це робить їх більш привабливими для проживання порівняно з регіонами, де громадськість і самоврядні організації не мають значного впливу на сталий розвиток. В сучасних умовах спостерігається тенденція, коли участь самоврядних організацій у процесах на територіях визначає темпи їхнього сталого прогресу, що свідчить про важливість взаємодії між громадськістю та органами влади для досягнення успішного розвитку.

У контексті децентралізації, співпраця між самоврядними організаціями та органами публічної влади не лише сприятиме ефективному розвитку територій, а й прискорить його темпи. Це означає, що розвиток стане більш швидким і різноманітним, що зробить території більш привабливими для мешканців та інвесторів. Посилення економічного, політичного, соціального та демографічного розвитку буде сприяти сталому підвищенню рівня життя і забезпечить стійке зростання благополуччя у короткіші терміни.

Формування комплексного механізму співпраці між органами публічної влади та самоврядними організаціями ґрунтується на ряді визначених

принципів. Цей механізм націлений на підвищення ефективності вирішення проблем, з якими зіштовхуються громадяни, за допомогою спільних зусиль для забезпечення широкого соціального впливу та поліпшення якості життя. Така співпраця базується на розумінні важливості діалогу між всіма зацікавленими сторонами, включаючи громадян, організації громадянського суспільства та органи влади. Вона передбачає активну участь громадян у прийнятті рішень, відкритий обмін інформацією та взаємне розуміння, спільне визначення пріоритетів та використання ресурсів для досягнення спільних цілей. Такий підхід сприяє створенню більш збалансованого та стійкого розвитку, що враховує потреби та інтереси всіх суб'єктів.

Ключові слова: самоврядні організації, механізми, сталий розвиток, розвиток територій, залучення, органи публічної влади, співпраця.

Kuzmych Alina Vitaliyvna assistant professor of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Legal Institute, State University of Economics and Technologies, 16 Medichna St., Kryvyi Rih, 50000, tel.: (097) 214-88-69, <https://orcid.org/0000-0003-0848-5682>

MODEL OF THE COMPLEX MECHANISM OF COOPERATION OF PUBLIC AUTHORITY BODIES WITH SELF-GOVERNMENT ORGANIZATIONS IN THE PROCESSES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Abstract. In modern Ukraine, where the process of democratization of society is observed, self-governing organizations are increasingly actively involved in various aspects of life at the local level. This covers a variety of areas including land development. The involvement of such organizations in the promotion of sustainable development in the area becomes a key element in solving existing problems, determining prospects for further development and creating an attractive image of the territory. This interaction plays a critical role in shaping the modern and dynamic face of local communities.

The relevance of this topic is especially evident today in Ukraine due to the active process of decentralization, when regions acquire greater power and responsibility for their development. It is observed that territories with a pronounced civil society develop faster, as citizens actively participate in decision-making processes and influence the development of their region. This makes them more attractive to live in compared to regions where the public and self-governing organizations do not have a significant impact on sustainable development. In modern conditions, there is a tendency when the participation of self-governing organizations in the processes in the territories determines the pace of their steady

progress, which indicates the importance of interaction between the public and the authorities to achieve successful development.

In the context of decentralization, cooperation between self-governing organizations and public authorities will not only contribute to the effective development of territories, but also accelerate its pace. This means that development will be faster and more diverse, making areas more attractive to residents and investors. Strengthening economic, political, social and demographic development will contribute to a steady increase in the standard of living and ensure sustainable growth of well-being in a shorter time.

The formation of a complex mechanism of cooperation between public authorities and self-governing organizations is based on a number of defined principles. This mechanism aims to improve the efficiency of solving the problems that citizens face through joint efforts to ensure a broad social impact and improve the quality of life. Such cooperation is based on an understanding of the importance of dialogue between all stakeholders, including citizens, civil society organizations and authorities. It involves active participation of citizens in decision-making, open exchange of information and mutual understanding, joint determination of priorities and use of resources to achieve common goals. This approach contributes to the creation of a more balanced and sustainable development that takes into account the needs and interests of all subjects.

Keywords: self-governing organizations, mechanisms, sustainable development, territorial development, involvement, public authorities, cooperation.

Постановка проблеми. Аналізуючи практичний досвід на території України, можна встановити, що однією з основних причин, через яку місцеві ініціативи щодо сталого розвитку територій залишаються нездійсненими, є те, що органи публічної влади сприймають ці ініціативи та співпрацю як спробу самоврядних організацій захопити владні повноваження, а не як можливість створення партнерських відносин і спільне вирішення місцевих проблем для досягнення сталого розвитку територій. Також спостерігається тенденція до того, що самоврядні організації не залучаються або залучаються лише частково до процесу сталого розвитку територій, що веде до нерівномірного розвитку різних сфер у регіоні. Зазвичай сталий розвиток певних сфер відбувається за ініціативою органу місцевого самоврядування чи іншого органу публічної влади, що часто не враховує реальних потреб та можливостей території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення принципів залучення неурядових організацій, організацій громадянського суспільства, громадських організацій та громадськості у процесі сталого розвитку територій та необхідність дотримання цих принципів, як фундаментальної

основи побудови демократичної держави, досліджували такі вітчизняні вчені, як Афонін Е. А., Войтович Р. В., Гонюкова Л. В., Дорош О. І., Карий О. І., Купріячик І. В., Матвійчук А. В., Мельник Д. В., Панас Я. В., Салюта В. А., Токар М. Ю., Усаченко Л. М. Дані дослідження стали підґрунтям для виокремлення та визначення ключових принципів залучення самоврядних організацій в процес сталого розвитку територій.

Мета статті – дослідження та виокремлення принципів залучення самоврядних організацій до процесів сталого розвитку територій та формування на даних принципах моделі комплексного механізму співпраці органів публічної влади з самоврядними організаціями у процесах сталого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. В Україні існують передумови для широкого залучення населення до вирішення територіальних проблем, проте залученість самоврядних організацій не регламентована, що призводить до нераціональної та непропорційної участі таких організацій. Також відбувається вибіркове залучення самоврядних організацій органами місцевого самоврядування, зазвичай, перевага надається тим організаціям, що позиціонуються як близькі або співробітничать з органами публічної влади.

Використання самоврядних організацій у процесі сталого розвитку територій є ключовим принципом демократії та розвитку громадянського суспільства. Закордонний досвід демонструє, що підвищення ролі цих організацій та їх залучення до ініціатив сталого розвитку є необхідною складовою регіонального та місцевого прогресу для задоволення потреб громади та покращення якості життя громадян.

Розкриття принципів включення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій є важливим етапом, що забезпечує основи та можливості для подальшої успішної та ефективної співпраці між органами влади та цими організаціями.

У світлі зростаючого інтересу до досліджень про принципи включення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій та їх взаємодії з органами влади, вчені досліджують думки щодо принципів громадянської участі, взаємодії з громадськістю та неурядовими організаціями.

Карий О. І. та Панас Я. В. у своїх дослідженнях зазначають, що взаємодія органів публічної влади з громадськістю повинна базуватись на принципах:

1) Принципу безперервності. Співпраця місцевої влади і громади має відбуватися безперервно. Це надасть можливість легше розпочинати виконання окремих проєктів місцевого сталого розвитку та залучати мешканців міста до їх реалізації.

2) Принцип відкритості. Кожен етап роботи над важливими для громади рішеннями має відбуватися із дотриманням відкритих, зрозумілих та єдиних для усіх правил поведінки та умов прийняття рішень.

3) Принцип довіри влади до пересічних громадян. Така довіра має викликати зворотну довіру громади до органу публічної влади, підвищити соціальну активність громадян [1].

Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. визначають основні принципи організації участі громадських організацій та органів публічної влади, як:

- наявність конкретної мети;
- створення умов для зворотного зв'язку;
- альтернативність;
- створення умов для активної участі громадськості на стадії підготовки управлінського рішення;
- залучення максимальної кількості учасників до обговорення та прийняття відповідного управлінського рішення;
- надання адекватної відкритої та повної інформації й навчання щодо громадської взаємодії;
- відкритість та контрольованість процесу громадської участі, здатність формулювати лише реалістичні цілі;
- використання якісної методичної бази для організації процесу та контролю за його результатами.

У процесі організації участі громадських організацій та органів публічної влади мова йде про наділення громадян реальними повноваженнями впливати та контролювати державно-управлінські рішення, а не лише декларувати символічну участь громадян у публічному управлінні [2].

Значну роль у вивченні питання принципів залучення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій відіграє й визначення ролі неурядових організацій.

У вітчизняній літературі, можна виокремити визначення ролі неурядових організацій в процесі сталого розвитку територій. Виокремлюють той факт, що ефективна участь громадян у прийнятті рішень відповідає європейським нормам, органи публічної влади повинні діяти відповідно з наступними принципами:

- 1) формування політики та планування;
- 2) прозорість процесів прийняття рішень;
- 3) звітність перед громадянами;
- 4) неурядові організації повинні визнаватися органами публічної влади як основні канали участі, через які можуть бути представлені інтереси громадян;
- 5) участь без дискримінації;
- 6) створення сприятливих умов для неурядових організацій і ширшого залучення громадян [3].

Дослідженню питання взаємодії органів публічної влади й неурядових організацій приділила увагу й Усаченко Л. М., вона зазначила, що основними принципами такої взаємодії є:

- відкритість. Це потребує здійснення систематичного інформування громадськості про політику органу публічної влади;
- реалізація громадських ініціатив, що здійснюється шляхом забезпечення участі неурядових організацій у формуванні та реалізації державної політики;
- соціальне партнерство між неурядовими організаціями;
- відповідальність;
- політична незалежність, тобто свідоме усунення органів публічної влади від участі в процесі створення й функціонування неурядових організацій;
- етичність [4].

Дорош О. І., Купріячик І. В., Мельник Д. В., Салюта В. А. [5] зазначають, що при плануванні територіального сталого розвитку громад та впровадженні будь-яких ініціатив з місцевого та регіонального сталого розвитку, надається перевага таким принципам:

- 1) комплексного підходу;
- 2) стратегічного планування;
- 3) законодавчого забезпечення прав і повноважень територіальних громад;
- 4) партнерства.

Розробники таких програм вивчають широкий спектр проблем, можливостей і рішень, враховуючи при цьому наявні місцеві ресурси, капітал та особливості кожної громади. Їхні пропозиції для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку територій, повинні бути цілеспрямованими, комплексними та систематичними.

Найвизначальнішим принципом, якого необхідно дотримуватися при плануванні сталого розвитку територій територіальних громад є принцип верховенства права [5].

Токар М.Ю. зазначає, що тип взаємовідносин органів публічної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства повинен бути побудований, окрім іншого, і на трьох невід'ємних один від одного принципах – демократичності публічного управління, соціальній взаємодії й правовій певності [6].

Проаналізувавши різні принципи взаємодії громадських організацій, неурядових організацій та громадськості з органами публічної влади, слід виділити ключові принципи залучення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій, а саме:

- 1) принцип комплексного підходу;

- 2) принцип демократичності;
- 3) принцип відкритості;
- 4) принцип безперервності;
- 5) принцип досягнення стратегічних цілей;
- 6) принцип партнерства;
- 7) принцип прозорості;
- 8) принцип підзвітності;
- 9) принцип пропорційності;
- 10) принцип дотримання законності.

Саме такі принципи залучення самоврядних організацій у процеси сталого розвитку територій дозволять ефективній співпраці з органами публічної влади. Це дасть можливість доцільного регіонального сталого розвитку територій держави.

Враховуючи визначені принципи залучення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій, на думку автора дослідження, позитивний ефект залучення самоврядних організацій у процес сталого розвитку територій, полягає у тому, що:

- гарантується, що законодавчі вимоги щодо залучення самоврядних організацій будуть виконані на певній території;
- підтримуються, легітимізуються та раціоналізуються напрями розміщення коштів місцевого та регіональних бюджетів;
- забезпечуються нові підходи та рішення у складних питаннях, встановлює пріоритетні напрями політики органів публічної влади;
- забезпечується відповідність рішень, ухвалених органами публічної влади, потребам громадян, які проживають на певній території;
- створюється підґрунтя для залучення самоврядних організацій до ухвалення найважливіших рішень як норми діяльності, а не винятку;
- забезпечується керованість та узгодженість дій всіх підрозділів органів публічної влади щодо методів, які можна використовувати для забезпечення потреб громадян в інформації;
- підвищується ефективність обміну інформацією між самоврядними організаціями;
- раціоналізуються ресурси задля ефективного сталого розвитку певної території.

Модель комплексного механізму співпраці органів публічної влади з самоврядними організаціями в процесі сталого розвитку територій може бути представлена у вигляді наступних елементів (рис.1)

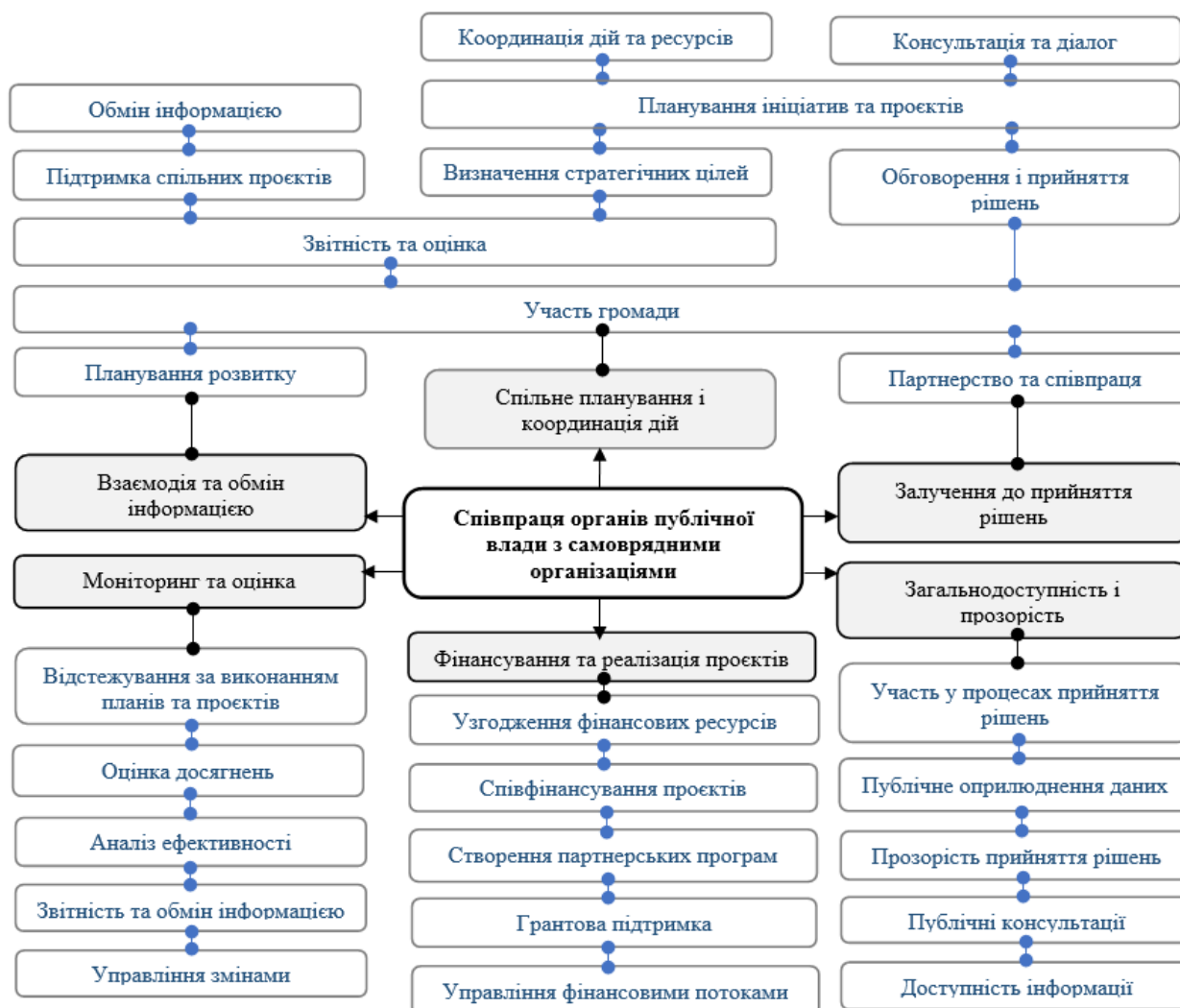

Рис. 1. Модель комплексного механізму співпраці органів публічної влади з самоврядними організаціями [розробка автора]

Модель комплексного механізму співпраці між органами публічної влади та самоврядними організаціями – це структурований план або система взаємодії між органами публічної влади та громадським сектором, спрямований на спільні дії та вирішення різноманітних соціальних, економічних, технічних або культурних проблем.

Основні аспекти такої моделі включають:

1. Спільне планування і координація дій: органи публічної влади та самоврядні організації спільно визначають пріоритети та цілі, розробляють стратегії та плани дій для вирішення проблем та реалізації проєктів.

2. Взаємодія та обмін інформацією: забезпечення відкритого обміну інформацією між органами публічної влади та самоврядними організаціями для кращого розуміння потреб та проблем, які стосуються громадян.

3. Залучення до прийняття рішень: участь представників самоврядних організацій у процесі прийняття рішень, консультації та робочих груп з метою визначення кращих стратегій та рішень.

4. Фінансування та реалізація проєктів: спільне фінансування та виконання проєктів чи програм за участю як органів публічної влади, так і громадських організацій.

5. Моніторинг і оцінка: спільне визначення критеріїв успіху та механізмів оцінки результатів для забезпечення ефективності співпраці та досягнення поставлених цілей.

6. Загальнодоступність і прозорість: забезпечення прозорості у діяльності, доступ до інформації для громадськості щодо ходу виконання проєктів та рішень, що приймаються.

Ця модель покликана сприяти підвищенню ефективності вирішення проблем, які стикаються з громадянами, забезпечуючи широкий соціальний вплив та покращення якості життя через спільні зусилля органів публічної влади та громадськості.

В цілому, співпраця органів публічної влади з самоврядними організаціями в процесі сталого розвитку територій є важливою складовою успішного сталого розвитку територій. Це допомагає забезпечити те, щоб проєкти сталого розвитку відповідали потребам місцевих громад і були реалізовані з урахуванням їхньої думки.

Конкретний механізм співпраці органів публічної влади та самоврядних організацій в процесі сталого розвитку територій може бути розроблений на основі цієї моделі з урахуванням конкретних умов і потреб.

Література:

1. Карий О. І., Панас Я. В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування : навчальний посібник. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.

2. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики : підручник. Київ, 2006. 160 с.

3. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: посібник. Київ : Ленвіт, 2012 . 64 с.

4. Усаченко Л. М. Принципи системи взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями. Стратегічні пріоритети. 2009. № 2 (11). С. 60-64.

5. Дорош О. І., Купріячик І. В., Мельник Д. В., Салюта В. А. Практика врахування принципів та підходів при плануванні розвитку територій новоутворених територіальних громад. Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики. 2018. № 80. С.14-23.

6. Токар М. Ю. Потенціал взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і громадських організацій в Україні: інтеграція досвіду, ініціатив, можливостей. Ефективність державного управління. Київ, 2018. №4. С. 26-36.

References:

1. Karyi O. I., Panas Ya. V. (2015). Mistsevi initsiatyvy ta zaluchennia hromadskosti do zdiisnennia mistsevoho samovriaduvannia [Local initiatives and public involvement in local self-government]. Kyiv : TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI» [in Ukrainian].
2. Afonin E. A., Honiukova L. V. & Voitovych R. V. (2006) Hromadska uchast u tvorenni ta zdiisnenni derzhavnoi polityky [Public participation in the creation and implementation of state policy]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Public participation in the decision-making process at the local level (2012). Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
4. Usachenko L. M. (2009). Pryntsypy systemy vzaiemovidnosyn orhaniv derzhavnoi vlady z neuriadovymy orhanizatsiiamy.[Principles of the system of relations between state authorities and non-governmental organizations]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 2 (11), 60-64 [in Ukrainian].
5. Dorosh O. I., Kupriachyk I. V., Melnyk D. V., Saliuta V. A. (2018). Praktyka vrakhuvannia pryntsypiv ta pidkhodiv pry planuvanni rozvytku terytorii novoutvorenykh terytorialnykh hromad.[The practice of taking into account principles and approaches when planning the development of territories of newly formed territorial communities]. *Vykorystannia y okhorona zemelnykh resursiv: aktualni pytannia nauky ta praktyky – Use and protection of land resources: topical issues of science and practice*, 80, 14-23 [in Ukrainian].
6. Tokar M. Yu. (2018). Potentsial vzaiemovplyvu derzhavy, mistsevoho samovriaduvannia i hromadskykh orhanizatsii v ukraini: intebratsiia dosvidu, initsiatyv, mozhlyvostei [The potential of mutual influence of the state, local self-government and public organizations in Ukraine: integration of experience, initiatives, opportunities]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 4, 26-36 [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-260-267](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-260-267)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей впливу якості продукції на безпеку харчових продуктів в системі державного регулювання. Доведено, що регулювання якості продукції в Україні також відображає саме прагнення країни відповідати стандартам та правилам Європейського Союзу, що є важливою стратегічною метою для України. Встановлено, що державне регулювання якості продукції має вирішальне значення для забезпечення безпеки харчових продуктів в Україні. Визначено, що впроваджуючи комплексні стандарти безпеки харчових продуктів та контролюючи весь ланцюжок постачання продуктів харчування, держава захищає здоров'я населення, зміцнює довіру споживачів та підтримує економічний добробут країни. Встановлено, що регулювання якості продукції в Україні є найважливішим компонентом національної стратегії безпеки харчових продуктів. Доведено, що державне регулювання також відіграє життєво важливу роль у зміцненні впевненості споживачів у безпеці та якості харчових продуктів. На ринку, де споживачі все більше турбуються про походження та безпеку своїх продуктів харчування, прозорі та суворі правила переконують громадськість у тому, що споживані ними продукти відповідають високим стандартам безпеки. Встановлено, що дотримуючись суворих нормативних стандартів, українські виробники продуктів харчування зможуть краще конкурувати на світовому ринку, збільшуючи експортний потенціал країни та сприяючи економічному безпековому розвитку. Доведено, що забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах продовження повномасштабної війни потребує комплексної та адаптивної стратегії, яка вирішуватиме проблеми сільськогосподарського виробництва, розподілу та економічні труднощі. Виокремлено ключові детермінанти впливу регулювання якості продукції на безпеку харчування в країні. Охарактеризовано ключові труднощі, що виникли внаслідок повномасштабної війни в системі державного регулювання якості продукції.

Ключові слова: якість продукції, продовольча безпека, харчові продукти, стандартизація, державне регулювання, контроль та моніторинг

Lapychak Nazariy Ihorovych Candidate for Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

PRODUCT QUALITY AND ITS IMPACT ON FOOD SAFETY IN THE SYSTEM OF STATE REGULATION

Abstract. The purpose of the study is to characterize the peculiarities of the impact of product quality on food safety within the system of state regulation. It has been proven that the regulation of product quality in Ukraine also reflects the country's aspiration to meet the standards and regulations of the European Union, which is an important strategic goal for Ukraine. It has been established that state regulation of product quality is crucial for ensuring food safety in Ukraine. It has been identified that by implementing comprehensive food safety standards and controlling the entire food supply chain, the state protects public health, strengthens consumer trust, and supports the economic well-being of the country. It has been established that the regulation of product quality in Ukraine is the most important component of the national food safety strategy. It has been proven that state regulation also plays a vital role in enhancing consumer confidence in the safety and quality of food products. In a market where consumers are increasingly concerned about the origin and safety of their food, transparent and strict regulations convince the public that the products they consume meet high safety standards. It has been established that by adhering to strict regulatory standards, Ukrainian food producers will be able to better compete in the global market, increasing the country's export potential and contributing to economic and security development. It has been proven that ensuring food security in Ukraine in the conditions of continuing full-scale war requires a comprehensive and adaptive strategy that will address issues of agricultural production, distribution, and economic difficulties. Key determinants of the impact of product quality regulation on food safety in the country have been identified. The key difficulties that have arisen as a result of the full-scale war in the system of state regulation of product quality are characterized.

Keywords: product quality, food security, food products, standardization, state regulation, control and monitoring

Постановка проблеми. Регулювання якості продукції в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки харчових продуктів, що є критичною турботою про здоров'я та благополуччя її населення, а також цілісність її експортних ринків. Відтак, такого роду правила створені для встановлення стандартів для харчових продуктів, від їх пошуку та переробки до упаковки та розповсюдження. Вони мають вирішальне значення для запобігання захворюванням харчового походження, які можуть виникнути внаслідок забруднення продуктів харчування шкідливими бактеріями, вірусами або хімічними речовинами. Впроваджуючи суворі заходи контролю за якістю,

Україна прагне мінімізувати ризики, пов'язані з небезпечними продуктами харчування, тим самим захищаючи здоров'я населення та забезпечуючи довіру споживачів. Важливість регулювання якості продукції в екосистемі безпеки продуктів харчування України неможливо переоцінити. Саме за допомогою нормативно-правової бази український уряд може гарантувати, що виробники продуктів харчування дотримуються гігієнічних правил та стандартів якості. Відтак, це не лише включає моніторинг наявності токсинів, пестицидів та інших небезпечних речовин, але й також забезпечення дотримання вимог до маркування, які надають споживачам важливу інформацію про продукти харчування, які вони споживають. Такі правила мають не лише захистити здоров'я громадян України, а й підвищити конкурентоспроможність українських продуктів харчування на міжнародних ринках. Дотримання міжнародних стандартів безпеки харчових продуктів відчиняє двері для українських експортерів, полегшуючи доступ до нових ринків та сприяючи економічному зростанню країни.

Сьогодні, регулювання якості продукції актуальне в Україні через різноманітність сільськогосподарського сектору країни та її роль як великого експортера продуктів харчування, особливо зерна та харчових олій. Репутація українських продуктів харчування на світовій арені залежить від їхньої якості та безпеки. Сильна нормативно-правова база гарантує, що українська продукція відповідає високим стандартам, які очікують міжнародні споживачі та регулюючі органи. Відтак, це особливо важливо в епоху, коли споживачі все більше турбуються про походження та безпеку своїх продуктів харчування, що стимулює попит на прозорі та суворі стандарти безпеки харчових продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження контроль за якістю продукції розкривалися в роботах таких вчених як В. В. Вітлінського, В. М. Гейця, Л. С. Гур'янової, М. О. Кизима, Т. С. Клебанової, О. Л. Кардаш, О. М. Ляшенко, А. Д. Пілька, Л. О. Чаговець, Н. Л. Чернової, О. І. Черняка. Однак ряд теорії і концепцій щодо врахування впливу на безпеку харчування в країні, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей впливу якості продукції на безпеку харчових продуктів в системі державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Регулювання якості продукції включає набір стандартів, процедур і правових рамок, покликаних гарантувати, що продукція відповідає певним критеріям безпеки і якості, перш ніж вона досягне споживача. Сутність такого роду регулювання полягає у захисті споживачів від потенційних небезпек та забезпеченні їм впевненості у продуктах, які вони купують та використовують щодня [1-3]. Відтак це охоплює різні аспекти життєвого циклу продукту: від проектування, виробництва

та розповсюдження до післяпродажного обслуговування клієнтів. Значення регулювання якості продукції виходить за межі простого дотримання вимог законодавства; це означає прагнення до досконалості, надійності та задоволення споживачів [4-5]. Встановлення чітких стандартів якості допомагає розвитку конкурентного ринку, на якому компанії прагнуть досконалості, тим самим стимулюючи інновації та покращення [6-10]. Слід зазначити, що коли мова про харчові продукти, регулювання якості продукції набуває додаткового значення у зв'язку з прямим впливом продуктів харчування на здоров'я населення. Забезпечення безпеки харчових продуктів за допомогою регулювання якості продукції передбачає комплексний підхід, що охоплює всі етапи ланцюжка постачання продуктів харчування – від ферми до прилавка. Відтак, це передбачає впровадження передових методів ведення сільського господарства, безпечних методів обробки та обробки харчових продуктів, а також належних методів зберігання та транспортування. Регулюючі органи забезпечують дотримання стандартів, які запобігають забрудненню та поширенню хвороб харчового походження, гарантуючи, що харчові продукти безпечні, поживні та не містять шкідливих речовин. Такого роду стандарти підкріплені науковими дослідженнями та оцінками ризиків, які допомагають встановити безпечні межі вмісту забруднюючих речовин та залишків у харчових продуктах (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Ключові детермінанти впливу регулювання якості продукції на безпеку харчування в країні

Зауважимо при цьому, що сам процес забезпечення безпеки харчових продуктів за допомогою регулювання передбачає постійний моніторинг та перевірку харчових об'єктів, а також тестування харчових продуктів на наявність хвороботворних мікроорганізмів, хімікатів та інших небезпечних речовин. Регулюючі органи також відіграють вирішальну роль у відстеженні, дозволяючи швидко виявляти та відкликати з ринку небезпечні харчові продукти. Ця комплексна нормативно-правова база має вирішальне значення для підтримки суспільної довіри до продовольчої системи, оскільки вона гарантує споживачам, що продукти, які вони їдять, відповідають суворим стандартам безпеки. Таким чином, регулювання якості продукції, особливо в контексті безпеки харчових продуктів, має основне значення для захисту здоров'я населення та забезпечення довіри споживачів до постачання продуктів харчування (табл.1).

Таблиця 1

Основні труднощі, що виникли внаслідок повномасштабної війни в системі державного регулювання якості продукції

№	Труднощі	Характеристика
1	Пошкодження інфраструктури	Військові дії призвели до руйнування або пошкодження критично важливої інфраструктури, включно з виробничими потужностями, лабораторіями контролю якості, та системами логістики
2	Перебої в постачанні	Війна призвела до перебоїв у ланцюжках постачання, що ускладнює отримання сировини та компонентів, необхідних для виробництва продукції
3	Евакуація та втрата персоналу	Війна змусила людей залишати свої домівки і робочі місця, що може призвести до критичної нестачі кваліфікованого персоналу у всіх сферах, включно з тими, що займаються контролем якості продукції
4	Зміна пріоритетів уряду	У умовах війни пріоритети уряду змістилися на невідкладні потреби, такі як оборона, безпека, та надання гуманітарної допомоги

Джерело: сформовано автором

Забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни, з якою зіткнулася Україна з початку 2022 року, передбачає вирішення складного комплексу проблем, що виходять за межі безпосередньої загрози людському життю. Особливості підтримки продовольчої безпеки за таких умов потребують

інноваційних, стійких стратегій, що дозволяють адаптуватися до потрясінь, спричинених війною. По-перше, захист сільськогосподарського виробництва стає першорядним завданням. Попри війну, що триває, Україні довелося знайти способи продовжувати сільськогосподарську діяльність, щоб прогодувати своє населення і зберегти свою роль ключового світового постачальника зерна та іншої сільськогосподарської продукції. Відтак, це включало переміщення ресурсів у безпечніші регіони, впровадження технологій точного землеробства для максимізації врожайності з меншими витратами, а також забезпечення безпеки та мобільності сільськогосподарських робітників. Стійкість сільськогосподарського сектора в такий час підкреслює виняткову важливість збереження потенціалу виробництва продуктів харчування навіть перед серйозними перешкодами. По-друге, логістичні проблеми, спричинені війною, потребують творчих рішень для забезпечення розподілу продовольства. Через пошкодження інфраструктури та ризики безпеки, що порушують традиційні ланцюжки поставок, Україні довелося створювати альтернативні маршрути та методи транспортування продуктів харчування як усередині країни, так і на експорт. Відтак, це передбачало використання менш традиційних методів транспортування, забезпечення коридорів для безпечного проїзду та залучення міжнародної підтримки для підтримки відкритих ліній поставок продовольства. Більше того, місцеві спільноти та організації відіграли вирішальну роль у розподілі продовольчої допомоги вразливим групам населення, які постраждали від війни. Ці зусилля наголошують на важливості гнучкості та співробітництва у подоланні логістичних перешкод, які війна створює для розподілу продовольства.

Висновки. Слід зазначити, що сьогодні, державне регулювання якості продукції в Україні суттєво впливає на безпеку харчових продуктів, забезпечуючи відповідність продуктів харчування, що споживаються всередині країни та експортуються за кордон, встановленим стандартам безпеки та якості. Відтак, це проявляється через стандарти й сертифікати, що мають захистити споживачів від ризиків для здоров'я, пов'язаних із забрудненими або фальсифікованими харчовими продуктами. Встановлюючи суворі заходи та стандарти контролю якості під час виробництва, переробки та розподілу продуктів харчування, держава відіграє вирішальну роль у мінімізації виникнення хвороб харчового походження. Такого роду заходи включають обов'язкове дотримання гігієнічних стандартів, регулярні перевірки підприємств громадського харчування та ретельне тестування харчових продуктів на наявність таких забруднювачів, як хвороботворні мікроорганізми, пестициди та важкі метали. Ефективність державного регулювання у підвищенні безпеки харчових продуктів в Україні можна

пояснити комплексною структурою, яка регулює харчову промисловість. Відтак, ця система охоплює різні аспекти безпеки харчових продуктів, від ферми до столу, забезпечуючи моніторинг та контроль на кожному етапі ланцюжка постачання продуктів харчування. Наприклад, нормативні акти вимагають, щоб усі виробники та переробники харчових продуктів пройшли відповідне навчання з питань безпеки харчових продуктів. Більше того, державні органи влади в Україні вимагають впровадження систем аналізу ризиків та критичних контрольних точок на підприємствах харчової промисловості, які допомагають виявляти та контролювати потенційні небезпеки до того, як вони матимуть ризик для споживачів. Такі активні підходи до безпеки харчових продуктів наголошують на важливості державного регулювання у запобіганні забруднення та забезпеченні загальної якості харчових продуктів.

Література:

1. Abdullah, F., Abdurahman, A. Z. bin A., & Hamali, J. The dimensions of customer preference in the foodservice industry. *Business: Theory and Practice*, 14(1), 2013, 64-73
2. Kim, J.-H.; Kim, M.; Kandampully, J. Buying environment characteristics in the context of e-service, *European Journal of Marketing* 2009, 43(9/10): 1188–1204
3. Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U. Global food Losses and Food Waste. Extent, Causes and Preventions. F.a.A.O.o.t.U. Nations, Editor. 2011, FAO.
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 209-220
5. Tokuc, B.; Ekuklu, G.; Berberoglu, U.; Bilge, E.; Dedeler, H. Knowledge, attitudes and self-reported practices of food service staff regarding food hygiene in Edirne, Turkey, *Food Control* 2009, 20(6): 565–568.
6. Grezetti, B., Pretato, U., Lassaletta, L., Billen, G., Garnier, J. The contribution of Food waste to global and European nitrogen pollution. *Environmental Science and Policy*, 2013, 33: 186-195.
7. Sunardi, S., Ghulam, I., Istiqomah, N., Fadilah, K., Safitri, K.I., Abdoellah, O.S. (2023). Environmental sustainability and food safety of the practice of urban agriculture in Great Bandung. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 3, pp. 737-743
8. Zeithaml, V. A. (2000). Service quality, profitability, and the economic worth of customers: what we know and what we need to learn, *Journal of Academy of Marketing Science* 28(1): 67–85
9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, 2015.
10. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 261-271.

References:

1. Abdullah, F., Abdurahman, A. Z. bin A., & Hamali, J. (2013). The dimensions of customer preference in the foodservice industry. *Business: Theory and Practice*, 14(1), 64-73 [In English]
2. Kim, J.-H.; Kim, M.; Kandampully, J. (2009) Buying environment characteristics in the context of e-service, *European Journal of Marketing* 43(9/10): 1188–1204 [In English]

3. Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U. (2011). Global food Losses and Food Waste. Extent, Causes and Preventions. F.a.A.O.o.t.U. Nations, Editor. FAO. [In English]
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. (2023). Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 209-220 [In English]
5. Tokuc, B.; Ekuklu, G.; Berberoglu, U.; Bilge, E.; Dedeler, H. (2009). Knowledge, attitudes and self-reported practices of food service staff regarding food hygiene in Edirne, Turkey, *Food Control* 20(6): 565–568. [In English]
6. Grezetti, B., Pretato, U., Lassaletta, L., Billen, G., Garnier, J. (2013). The contribution of Food waste to global and European nitrogen pollution. *Environmental Science and Policy*, 33: 186-195. [In English]
7. Sunardi, S., Ghulam, I., Istiqomah, N., Fadilah, K., Safitri, K.I., Abdoellah, O.S. Environmental sustainability and food safety of the practice of urban agriculture in Great Bandung. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 3, 2023, pp. 737-743 [In English]
8. Zeithaml, V. A. (2000). Service quality, profitability, and the economic worth of customers: what we know and what we need to learn, *Journal of Academy of Marketing Science* 28(1): 67–85 [In English]
9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., (2015) Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, [In English]
10. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. (2020). Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 261-271. [In English]

УДК 352:332.1/62

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-268-276](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-268-276)

Маркушин Олександр Григорович аспірант кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України, тел. : (066) 042-62-00, <https://orcid.org/0009-0002-6669-5960>

ПОБУДОВА «РОЗУМНИХ МІСТ» - НЕОБХІДНІСТЬ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Анотація. У статті зазначено, що сьогочасні глобалізаційні виклики людства (пандемії, політичні та економічні кризи, природні катаклізми, конфлікти та війни) потребують запровадження інноваційних підходів до сталого розвитку територіальних громад із використанням «розумних технологій» для відбудови зруйнованих територій. Зауважено, що з кожним роком цифрові технології змінюють повсякденне життя, створюючи засади для сталого соціально-економічного розвитку міст, регіонів, країни в цілому. Світова пандемія COVID-19 та російсько-українська війна значно прискорили процеси цифровізації, породивши не лише нові можливості, але й нові залежності та проблеми. Виявлено, що економічний, соціальний та екологічний потенціал, людський капітал, інформаційно-комунікаційні технології являють собою головні ресурси розвитку та конкурентоспроможності сучасних територіальних громад. Зауважено, що форми, методи й процедури smart-управління потребують постійного удосконалення, а також адаптації до реалій сьогодення. Актуальні тенденції урбанізованого розвитку територій і систем публічного управління ними на принципово нових засадах якості, зручності для споживачів та взаємоузгодженості обумовлюють доцільність нового еволюційного етапу становлення «smart-міст», що стане можливим після перемоги України у війні. Сталість розвитку міст, які обирають шлях «smart-розвитку», залишається для багатьох міст, особливо українських, лише далекою перспективою, що обумовлює актуальність проведення подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, актуальним стає інноваційний сталий розвиток населених пунктів, мету якого доцільно встановлювати за допомогою методики «smart» під час розробки стратегічних документів сталого розвитку з урахуванням викликів глобалізаційних процесів.

Ключові слова: публічне управління, місцеве самоврядування, територіальна громада, розумне місто, відбудова, відновлення, міська інфраструктура, сталий розвиток громад.

Markushyn Oleksandr Hryhorovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Innovation Management and Extension Service, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0002-6669-5960>

BUILDING «SMART CITIES» - THE NEED TO EFFECTIVELY USE THE TERRITORY IN THE CONTEXT OF POST WAR RECONSTRUCTION

Abstract. The article states that the modern globalization challenges of humanity (pandemics, political and economic crises, natural cataclysms, conflicts and wars) require the introduction of innovative approaches to sustainable development of territorial communities using "smart technologies" to restore destroyed territories. It is noted that every year digital technologies are changing everyday life, creating principles for sustainable socio-economic development of cities, regions, country as a whole. The COVID-19th Pandemia and the Russian-Ukrainian War have greatly accelerated digitalization processes, giving rise to not only new opportunities, but also new dependencies and problems. It is revealed that economic, social and environmental potential, human capital, information and communication technologies are the main resources of development and competitiveness of modern territorial communities. It is noted that the forms, methods and procedures of smart management require constant improvement, as well as adaptation to the realities of today. The current trends of urbanized development of territories and systems of public management of them on a fundamentally new basis of quality, convenience for consumers and mutual consistency determine the feasibility of the new evolutionary stage of "Smart-magnitude", which will become possible after the victory of Ukraine in the war. The sustainability of cities that choose the path of "Smart Development" remains for many cities, especially Ukrainian, only a far-reaching prospect, which determines the relevance of further research in this direction. Therefore, the innovative sustainable development of settlements is relevant, the purpose of which is appropriate to establish with the help of smart methodology in the development of strategic documents of sustainable development, taking into account the challenges of globalization processes.

Keywords: public administration, local self -government, territorial community, smart city, reconstruction, restoration, urban infrastructure, sustainable development of communities.

Постановка проблеми. Активне зростання наприкінці XX ст. і початку XXI ст. та подальше функціонування урбанізованих територій, міських

агломерацій докорінно змінило характер економічних, соціальних і екологічних процесів у світі. Сучасні виклики людства потребують запровадження інноваційних підходів сталого розвитку громад із використанням «розумних технологій», а зміни обумовлені трансформаційними процесами розвитку інформаційного суспільства та зміною пріоритетів публічного управління, громадськості та бізнесу. Смарт-технології надають принципово нові можливості їх застосування в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях щодо вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших питань суспільства.

Зазначимо, що завдяки smart-технологіям відбувається трансформація всіх сфер сталого розвитку територіальних громад, інноваційних змін у прийнятті управлінських рішень. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є підготовка кваліфікованих спеціалістів і покращення матеріально-технічного забезпечення щодо застосування smart-технологій у процесі забезпечення сталого розвитку територіальних громад через розширення доступу до інновацій всіх соціальних груп населення.

В умовах збройної агресії російської федерації та необхідності відбудови зруйнованих інфраструктурних об'єктів українських міст, а також незавершеності процесів децентралізації владних повноважень в Україні, ключовою стає роль місцевих територіальних громад у забезпеченні прискореного відновлення та подальшого їх розвитку. Таке відновлення актуалізує пошук нових підходів до підвищення результативності та ефективності діяльності органів публічної влади на основі найкращих міжнародних практик використання найсучасніших методів та інструментів публічного управління. Отже, на перший план сьогодні виходить питання впровадження базових положень концепції «Smart city» задля побудови «розумних міст», замість традиційних, в умовах відбудови зруйнованих міських інфраструктурних об'єктів і міст в цілому. Це необхідно для більш ефективного та результативного використання території та ресурсів, людського в тому числі, задля надання якісних публічних послуг населенню.

Таким чином, «розумне» управління у публічному, приватному та громадському секторах формує Smart-суспільство, створюючи якісно нові умови життя й інфраструктуру в сучасному місті. Зазначене становить актуальність дослідженої проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях провідних вітчизняних учених Н. Васильєвої, І. Дегтярьової, І. Дробота, Ю. Куца, М. Латиніна, В. Мамонової, С. Саханенка, С. Приліпка, І. Чикаренко, Ю. Шарова висвітлювалися різні аспекти забезпечення успішності та якості діяльності у сфері публічного управління, зокрема, через упровадження інноваційних підходів менеджменту на всіх рівнях управління задля досягнення сталого розвитку міських систем.

Питання управління містом на основі моделей «Smart city», а також окремі аспекти реалізації положень зазначеної концепції широко розглядалися у працях вітчизняних науковців, зокрема, таких, як: А. Андрієнко, О. Берданова, О. Бортнік, О. Васильєва, В. Воронкова, О. Дегтяр, Т. Маматова, І. Рижова, Л. Чернюк, С. Чукут та інші.

Незважаючи на значну кількість напрацювань у зазначеній сфері невичерпаними залишаються питання осучаснення або модернізації системи міського управління у зв'язку з болючими потребами сьогодення, які сталися в умовах війни: руйнації українських міст, селищ, сіл та необхідності їх післявоєнної відбудови.

Метою статті є аналіз сучасних викликів з метою визначення можливості побудови «розумних міст» для ефективного використання території в умовах післявоєнної відбудови.

Виклад основного матеріалу. Напередодні війни у посадових осіб (службовців) органів місцевого самоврядування і депутатів місцевих рад, а також представників різних інституцій громадянського суспільства не встигла ще сформуватися культура смарт-управління та відповідний рівень професійної компетентності у цій сфері. Тому, упровадження смарт-підходів в діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні використовується сьогодні ще не повною мірою. Форми, методи й процедури смарт-управління потребують постійного удосконалення, а також адаптації до реалій сьогодення.

Протягом останніх років у контексті розвитку електронного урядування на місцевому рівні набуває все більшої популярності поняття «смарт-сіті» (розумне місто). Міжнародною організацією зі стандартизації розроблено комплекс стандартів для стійких (sustainable) і розумних (smart) міст і громад – ISO серії 37100.

Розпочинаючи з 2000 року, в переважній більшості розвинутих країн світу застосування інформаційно-комунікаційних технологій на рівні держави отримало назву «е-уряд», а в подальшому – «електронне урядування». Якщо електронний уряд - це взаємодія на рівні держави між урядом і різноманітними урядовими структурами, урядом та бізнесом, урядом і громадянами як споживачами публічних (адміністративних, управлінських) послуг, то електронне урядування, окрім е-уряду, охоплює собою більш широкий спектр взаємодії – насамперед, взаємодію уряду й урядових структур з громадянським суспільством, вплив громадян на процес вироблення і прийняття управлінських рішень, все те, що знаходить своє втілення у різноманітних інструментах електронної демократії.

Кардинально інший підхід до поняття «розумне місто». На думку розробників European Smart Cities (Віденський технологічний університет)

«розумне» місто - це місто, яке ефективно використовує всю доступну інформацію для кращого розуміння й контролю своїх функцій та оптимального використання наявних ресурсів, у тому числі мешканців [6]. Глобальний інститут McKinsey підрахував, що цифровізація, автоматизація та технології штучного інтелекту можуть сформувати додаткові \$13 трлн. світового ВВП до 2030 року [8]. Найбільші за ринковою вартістю компанії – Apple, Microsoft, Amazon та Alphabet [7] – діють сьогодні саме на цифрових ринках. Крім того, за даними Forbes, 34% компаній зазнали цифрових трансформацій, а 85% керівників підприємств зазначили, що у них є два роки для досягнення істотного прогресу в цифрових перетвореннях, інакше вони програють у конкурентній боротьбі та зазнають фінансових збитків [4, с. 26].

У статті «Концептуальні засади впровадження SMART-технологій сталого розвитку територіальних громад» автори зазначають, що сучасні міста є рушійною силою економіки країни, осередком культури і освіти, майданчиком для реалізації технологічних та соціальних інновацій. Наявність комфортної інфраструктури впливає на економічні показники територіальної громади, роблячи її привабливою для кваліфікаційних кадрів та інвесторів [2, с. 87]. Отже, *привабливість* впливає на розвиток соціального та інтелектуального капіталу сучасного міста.

Рижова І.С. в своїй науковій статті зазначає, що створення «розумного» міста передбачає комплексні соціальні та технологічні трансформації через використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій розроблення нових стандартів енергоефективності та моделі взаємодії органів місцевої влади з громадськістю [3, с. 177].

З кожним роком цифрові технології змінюють повсякденне життя, створюючи засади для сталого соціально-економічного розвитку. Світова пандемія COVID-19, а також російсько-українська війна значно прискорила процеси цифровізації, породивши не лише нові потреби та можливості, але й нові залежності та проблеми. Попри очевидні позитиви, притаманні smart-технологіям, вони можуть збільшувати територіальні цифрові «розриви», формувати ризики дезінтеграції територіальних громад окремих віддалених містечок і населених пунктів, а також поглиблювати вразливість економіки та населення до кібератак. Саме проблема кібербезпеки на тлі збільшення цифрових технологій визначена однією з ключових під час Всесвітнього економічного форуму (25-29 січня 2021 р.), де було висунуто припущення про поширення так званої «кіберпандемії» [4, с. 7].

Інформаційно-технологічна революція є сучасним етапом розвитку науково-технічного прогресу, коли інформація стає найважливішим стратегічним ресурсом та інструментом управління суспільними і природними процесами, найновішим технологічно-визначним фактором етнологічного, суспільного й інтелектуального розвитку [3, с. 175].

Smart-управління часто ототожнюється з е-врядуванням, яке враховує досвід галузевого управління, і орієнтується на системність і комплексність рішень. У спільній статті науковці С. Чукут та В. Дмитренко [5] зауважують, що «для ефективного розвитку електронного міста необхідно забезпечити вирішення питань, пов'язаних із: нормативно-правовим забезпеченням; розбудовою необхідної та розвиненої інфраструктури електронного урядування на рівні міста; забезпечення системи кібербезпеки; ефективним функціонуванням Центрів надання адміністративних послуг, в тому числі, надання ними е-послуг; належним функціонуванням офіційного веб-сайту (порталу) міста та його наповненням; підтримкою громадських ініціатив міською радою; участю громадян у вироблені та прийнятті управлінських рішень на місцевому рівні (е-петиції, е-консультації, е-обговорення та інші інструменти е-демократії); запровадженням муніципальної картки; забезпеченням доступу до відкритих даних та відкриття даних; відкритим бюджетом міста; використанням соціальних мереж та інших каналів комунікації з громадянами та бізнесом [5]. Слід відзначити, що останнім часом у контексті міжнародного досвіду розвитку електронного урядування в розумному місті як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, спостерігається тенденція замість слова «електронне» вживати слово «розумне». Концепція розумного міста передбачає також екологічну стійкість і безпеку енергопостачання, що має на меті зменшення викидів парникових газів та перехід до відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) шляхом впровадження цифрових технологій. Smart-технології пропонують широкий спектр рішень для переформатування інфраструктури міст з новими підходами до енергозабезпечення, розвитку мобільності та загалом економіки міста для того, щоб зменшити викиди парникових газів, забезпечивши належний рівень енергоефективності.

У 2021 році за підтримки Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні Центром Разумкова видано аналітичну доповідь «SMART-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України». У виданні аналізуються сучасні тенденції реалізації концепції Smart-city у сталому розвитку міст з особливою увагою до мега-трендів структурних змін у світовій економіці крізь призму поширення цифрових технологій, розвитку цифровізації та стрімких процесів урбанізації. Також в аналітичній доповіді детально розглядаються головні характеристики та функції smart-інфраструктури, перешкоди на шляху до її розбудови, потенційні переваги та виклики впровадження smart-технологій в інфраструктуру міста [4].

У монографії А. Андрієнка зазначено, що «smart city» у сучасному розумінні – це [1, с. 17-18]:

- «smart-спільнота», сформована та об'єднана навколо системи спеціалізованих інституцій, інтегрованих у міський простір, з позиції інституціонального підходу;
- простір життєдіяльності підвищеного комфорту, створений, зокрема, за рахунок ефективного використання людського фактору, інтелектуального капіталу як базису прогресивних інституційно-економічних перетворень у місті, з позиції соціального підходу;
- економічно спроможна урбанізована система генерування та ефективного розподілу суспільних благ, здатна до прискореного розвитку і вдосконалення за рахунок поєднання можливостей повноцінного фінансового забезпечення з технологічною насиченістю і соціальною готовністю до саморозвитку, з позиції економічного підходу».

Групування визначень попередніх дослідників за приналежністю до одного з виділених підходів, а саме: інституційного, соціального, економічного, технічного та інтегрованого управлінського, дозволили А. Андрієнку узагальнити отримані результати та сформулювати власне визначення поняття «Smart city» як комплексну та багатфакторну муніципальну систему, що вміщує інституційну, соціальну, економічну, екологічну, технологічну складову, ефективна взаємоузгоджена та інтегрована робота яких забезпечує сталий розвиток міста, підвищення комфортності використання покращених послуг» [1, с. 18].

У той же час управлінський підхід до розгляду «Smart city» як суспільного простору, обмеженого межами конкретного міста, полягає у дослідженні умов функціонування міської економічної системи, міської інфраструктури, формуванні сприятливого підприємницького та інвестиційного клімату, використанні особливостей розвитку місцевих ринків товарів і послуг, інформації, комунікацій, соціального капіталу, знань, технологій, становленні бренду міста та створенні його позитивного іміджу. «Smart city» - це місто, в якому налагоджено контроль за усіма створеними видами міської інфраструктури (системи електро-, тепло-, водо-, газопостачання, дороги, мости, зв'язок, транспорт, комунікації, адміністративні та приватні будівлі, соціальні об'єкти тощо), краща оптимізація ресурсів (матеріальних, фінансових, людських тощо), контролювання безпеки мешканців та надання їм всього спектру якісних публічних послуг. Корегування господарських процесів та міської інфраструктури, структурних трансформацій міського середовища, його інституційної основи та встановлених взаємовідносин потребує проведення комплексної діагностики в умовах відбудови з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх обмежень розвитку, встановлення її проблемних місць та сильних сторін й перспектив їх посилення та визначення на цій основі так званих «точок зростання», можливостей його якісного покращення, переходу на новий рівень якості публічних послуг.

Отже, «Smart city» - це новий вид публічного управління, який ґрунтується на інтелектуальному управлінні та інформаційно-комунікативних технологіях, а також на «справжній» та активній участі громадян у вирішенні проблем місцевого значення та формування місцевої стратегії подальшого розвитку.

Висновки. Актуальні тенденції урбанізованого розвитку територій і систем державного управління ними на принципово нових засадах якості, зручності для споживачів та взаємоузгодженості обумовлюють доцільність розгляду відносно нової для вітчизняної науки публічного управління та адміністрування проблеми переходу муніципальних утворень на новий рівень розвитку, новий еволюційний етап становлення «smart-міст», що стане можливим після перемоги України у війні. Сталість розвитку міст, які обирають шлях «smart-розвитку», або розумного розвитку, залишається для багатьох міст, особливо українських, лише далекосяжною перспективою, що обумовлює актуальність проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Література:

1. Андрієнко А. О. Упровадження концепції «Smart City» в управління великими містами України : монографія. Вінниця, Україна : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 196 с.
2. Васильєва О.І., Васильєва Н.В. Концептуальні засади впровадження SMART-технологій сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 86-89. http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/19.pdf
3. Рижова І.С. Smart-технології як фактор розвитку сучасного дизайну. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2017. Вип. 69. С. 174-183.
4. SMART-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2021. URL : <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-%D0%A1YTI-SITE.pdf>
5. Чукут С.А., Дмитренко В.І. Smart city чи електронне місто: сучасні підходи до розуміння впровадження е-урядування на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №13. С. 89–93.
6. European Smart Cities (europeansmartcities 4.0 (2015). URL : <http://www.smartcities.eu/?cid=2&ver=4>
7. Ireland S. The World's 100 Best-Performing Companies, 2020. – Ceoworld Magazine, 16 May 2019. URL : <https://ceoworld.biz/2020/05/16/the-worlds-100-best-performing-companies-2020>.
8. Notes from the AI Frontier Modeling the Impact of AI on the World Economy. McKinsey Global Institute, Discussion Paper, September 2018. URL : <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Artificial%20Intelligence/Notes%20from%20the%20frontier%20Modeling%20the%20impact%20of%20AI%20on%20the%20world%20economy/MGI-Notes-from-the-AI-frontier-Modeling-the-impact-of-AI-on-the-world-economy-September-2018.ashx>

References:

1. Andrienko, A.A. (2023). Uprovazhennya kontseptsiiy «Smart City» v upravlinnya velykymy mistamy Ukrayiny. [Implementation of the concept of «Smart City» in the Office of Big Cities of Ukraine]. NGO «European Scientific Platform», Vinnitsa, Ukraine.

2. Vasylieva, O.I. and Vasylieva, N.V. (2018). «Conceptual principles of implementation of SMART-technologies of sustainable development of territorial communities». *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 7, pp. 86-89. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/19.pdf
3. Ryzhova, I.S. (2017). Smart technology as a factor in the development of modern design. *Humanitarian Bulletin of the ZDIA*, vol. 69, pp 174-183.
4. SMART-infrastructure in sustainable development of cities: world experience and prospects of Ukraine Razumkov Center (2021). *Publishing House «Testament»*. URL : <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-%D0%A1YTI-SITE.pdf>
5. Chukut, S.A. and Dmitrenko, V.I. (2016). Smart City or Electronic City: Modern approaches to understanding the implementation of e-government at the local level. *Investments: practice and experience*, vol. 13, pp 89-93.
6. European Smart Cities (europeansmartcities 4.0). (2015). URL : <http://www.smartcities.eu/?cid=2&ver=4>
7. Ireland S. The World's 100 Best-Performing Companies (2020). *Ceoworld Magazine*, 16 May 2019, URL : <https://ceoworld.biz/2020/05/16/the-worlds-100-best-performing-companies-2020>.
8. Notes from the AI Frontier Modeling the Impact of AI on the World Economy. (2018). McKinsey Global Institute, Discussion Paper. URL : <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Artificial%20Intelligence/Notes%20from%20the%20frontier%20Modeling%20the%20impact%20of%20AI%20on%20the%20world%20economy/MGI-Notes-from-the-AI-frontier-Modeling-the-impact-of-AI-on-the-world-economy-September-2018.ashx>

УДК 354.5:339.137

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-277-290](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-277-290)

Монастирський Григорій Леонардович доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0001-6694-1960>

Копестинський Тарас Йосипович віце-президент Тернопільської торгово-промислової палати, аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0003-0672-9986>

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В РЕГІОНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ефективності публічних закупівель в регіоні на прикладі Тернопільської області під час воєнного стану. Автори аналізують процеси проведення закупівель та їх результативність у контексті воєнного конфлікту. У статті розглядаються методи оцінки ефективності закупівельних процедур в умовах кризи. Метою дослідження є вивчення процесу ефективних публічних закупівель в регіоні шляхом аналізу реальних кейсів за період воєнного стану.

Автори стверджують, що у період воєнного стану реформа підштовхнула зміни і в суміжних до публічних закупівель сферах, впровадження прозорих механізмів продажу державного майна через систему «Прозорро. Продажі»). Це забезпечило потребу в ефективному та прозорому використанні публічних коштів, максимально адаптувало процедури закупівель під нові реалії: скоротилися строки, знято зайві обмеження, але водночас забезпечено максимальну прозорість процедур і можливість захисту своїх прав на тендерах.

У 2023 році система пережила деяку трансформацію під вимоги воєнного часу – була суттєво скорочена тривалість процедур, з'явилася можливість приховувати саме чутливу інформацію, був масштабований такий швидкий та ефективний інструмент закупівель, як Prozorro Market. Дослідження доводить, що першорядного та пріоритетного значення в умовах воєнного стану набуває динаміка кількості конкурентних лотів та вартості конкурентних торгів, які опубліковані у системі Prozorro. У результаті аналізу було виявлено диспропорційні тенденції у збільшенні обсягів публічних закупівель. Впровадження специфічних змін у процедуру публічних закупівель

під час воєнного стану сприяло швидкому і гнучкому задоволенню нагальних потреб та запитів. Ці зміни, як результат ланцюгової реакції, сприяли збільшенню прозорості, що позитивно позначилося на відновленні показників ринку публічних закупівель як за кількісними, так і за якісними показниками.

Результати дослідження можуть бути корисними для урядових структур та громадських організацій при плануванні та реалізації закупівельних процедур у кризових умовах.

Ключові слова: публічні закупівлі, ефективність, воєнний стан, регіон, аналіз.

Monastyrskyi Grygoriy Leonardovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Management, Public Administration, and Personnel, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0001-6694-1960>

Kopestynskyi Taras Yosypovych Vice President of the Ternopil Chamber of Commerce and Industry, PhD student at the Department of Management, Public Administration, and Personnel, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0003-0672-9986>

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC PROCUREMENT IN THE REGION UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The article concerns the effectiveness of public procurement in the region on the example of the Ternopil region during a state of war. The authors analyze the procurement processes and their performance in the context of military conflict. The article discusses methods for evaluating the effectiveness of procurement procedures in crisis conditions. The aim of the research is to study the process of efficient public procurement in the Ternopil region through the analysis of real cases during a state of war. The authors argue that during a state of war, reforms have led to changes not only in public procurement but also in related areas, including the introduction of transparent mechanisms for selling state property through the Prozorro.Sale system. This ensured the need for efficient and transparent use of public funds, adapted procurement procedures to new realities by shortening deadlines, removing unnecessary restrictions, while ensuring maximum transparency of procedures and the ability to defend rights in tenders. In 2023, the system underwent some transformations to meet the demands of wartime – the duration of procedures was significantly reduced, the ability to conceal sensitive information was introduced, and the Prozorro Market procurement tool was scaled up. The study proves that the dynamics of the number of competitive lots and the value of competitive trades published in the Prozorro system become of paramount

importance in a state of war from our point of view. The analysis revealed disproportionate trends in increasing the volumes of public procurement. The introduction of specific changes to the public procurement procedure during a state of war contributed to the rapid and flexible satisfaction of urgent needs and requests. These changes, as a result of a chain reaction, contributed to increased transparency, which positively affected the recovery of public procurement market indicators both quantitatively and qualitatively. The research results can be useful for government structures and civil organizations in planning and implementing procurement procedures in crisis conditions.

Keywords: public procurement, effectiveness, state of war, region, analysis.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану ефективність публічних закупівель стає критично важливою для забезпечення потреб суспільства та збереження функціонування державних інститутів. Тернопільська область, як і багато інших регіонів, переживає складні випробування в контексті воєнного конфлікту, що став викликом для ефективного управління ресурсами та забезпечення потреб населення. Дослідження ефективності публічних закупівель в цих умовах є актуальним завданням, оскільки воно спрямоване на виявлення та усунення можливих проблем у цій сфері, а також на вдосконалення механізмів управління та контролю. У цій статті проводиться аналіз ефективності публічних закупівель в регіоні на прикладі Тернопільської області з урахуванням особливостей воєнного стану, зокрема його впливу на процеси прийняття рішень, розподіл ресурсів та контроль за виконанням закупівельних процедур. Результати дослідження допоможуть виявити ключові проблеми та розробити рекомендації щодо покращення системи публічних закупівель у подібних умовах кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та публікації, пов'язані з аналізом ефективності публічних закупівель в умовах воєнного стану, в основному зосереджуються на декількох ключових аспектах.

По-перше, багато досліджень ставлять своєю метою вивчення впливу воєнного стану на процеси публічних закупівель та їх ефективність. Вони аналізують, як конфліктні обставини впливають на вирішення питань щодо виділення бюджетних коштів, вибір постачальників та виконання угод, спрямовані на оцінку дії заходів, вжитих урядом або місцевими органами влади для підвищення ефективності публічних закупівель у ситуації воєнного конфлікту (К. Малолітнева, А. Пантелеймоненко, А. Мілька. О. Павленко, Н. Суходольська). Загалом, дослідження та публікації в цій сфері пропонують різноманітні погляди на проблему та можливі шляхи вирішення, враховуючи складні умови воєнного стану, однак у доступних джерелах відсутній аналіз регіональних особливостей та рекомендації, котрі змогли би покращити цей процес в майбутньому задля ефективного провадження процесу державних закупівель.

Метою статті є вивчення процесу ефективних публічних закупівель у регіоні на прикладі Тернопільської області шляхом аналізу реальних кейсів за період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 19 лютого 2016 року набрав чинності Закон України «Про публічні закупівлі» (далі – Закон), який був прийнятий з метою забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвитку добросовісної конкуренції. Цей Закон встановлює правові та економічні принципи проведення закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення потреб держави та територіальних громад. На основі Закону відбувся поступовий перехід на проведення закупівель з паперового на електронний режим й проведення більшості закупівельних процедур через електронну систему закупівель «ProZorro». Дані закупівель організаторів торгів, отримані у процесі взаємодії з системою, зберігаються в центральній базі даних, є загальнодоступними для громадського контролю і використовуються для здійснення аналізу й моніторингу.

Ухвалення закону та перехід до ProZorro призвело до мультиплікаційного ефекту в частині інституційних та інфраструктурних змін, що призвело до позитивного реформування системи закупівель, які наведені на рис.1.

Рис 1. Інституційні та інфраструктурні виміри реформи публічних закупівель в Україні

Реформа підштовхнула зміни й в суміжних до публічних закупівель сферах (початок розробки положення про моніторинг закупівель, впровадження електронних державних послуг на основі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» тощо), впровадження прозорих механізмів продажу державного майна через систему «Прозорро. Продажі»).

Про ефективність запровадження реформи публічних закупівель вказує позитивна динаміка показників обсягів публічних закупівель та кількості продавців товарів й послуг. Так, у порівнянні з 2015 роком, в 2016 році сукупний обсяг державних закупівель розрахований як сумарна вартість укладених договорів, зріс на 35% до 263,35 млрд. грн. або в доларовому еквіваленті на 17% до 10,4 млрд. дол. США (відсоткове порівняння за сумою у доларах, щоб виокремити вплив зміни курсу валют). Відкритий і спрощений доступ до системи збільшив кількість учасників і постачальників — кількість унікальних постачальників зростає втричі (до 33,7 тис.), зменшуючи кількість договорів, що припадають на одного постачальника, і тим самим послаблюючи рівень його монопольної влади та зв'язок із замовником.

У наслідок поширення глобальної пандемії, викликаній гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2 та, згодом, повномасштабної збройної агресії проти України виникла потреба у належному правовому регулюванні ринку публічних закупівель і його адаптації до нових умов.

Такі очевидні переваги системи ProZorro, як відкритість та прозорість, а також необхідність застосування тривалих конкурентних процедур, розміщення плану закупівель з оприлюдненням номенклатури й кількості, у період дії воєнного стану перетворювалися у загрозу сектору безпеки і оборони України. Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» й Закон України «Про правовий режим воєнного стану» створили необхідні правові рамки для максимально швидкої адаптації Закону й забезпечення його гнучкістю до викликів воєнного стану.

Згодом, з урахуванням вищезазначеного, Кабінетом Міністрів України прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють питання здійснення закупівель товарів, робіт і послуг, у тому числі для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану. Головним джерелом, яке визначило процедури проведення публічних закупівель станом на початок війни, стала Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» (далі – Постанова №169). До зазначеної Постанови 10 разів вносили зміни (Постановами Кабінету

Міністрів України: № 176 від 02.03.2022, № 195 від 04.03.2022, № 201 від 05.03.2022, № 290 від 16.03.2022, № 335 від 20.03.2022, № 437 від 12.04.2022, № 723 від 24.06.2022, № 777 від 07.07.2022, № 874 від 02.08.2022, № 1178 від 12.10.2022). Ця Постанова № 169 істотно змінила порядок здійснення оборонних та публічних закупівель. Постановою № 169 встановлено, що для задоволення необмеженого кола нагальних потреб під час воєнного стану замовники мають право укладати прямі договори, проводити спрощені закупівлі або використовувати електронний каталог. Для кожного способу закупівлі є свої умови, проте об'єктивно закупівлі на підставі Постанови № 169 значно простіші, ніж закупівлі по Закону України «Про публічні закупівлі». Однак, деякі організатори торгів здійснювали публічні закупівлі та оборонні закупівлі товарів, робіт і послуг без застосування процедур закупівель та спрощених закупівель шляхом: внесення відповідних змін до річного плану закупівель, укладення прямих договорів із завищеними цінами.

12 жовтня 2022 року на зміну Постанові № 169 приймається Постанова Кабінету Міністрів України від № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» (далі – Постанова № 1178), яка встановлювала ряд особливостей, що «змінювали» та/або доповнювали норми Закону України «Про публічні закупівлі». Як зазначає профільне видання «Відтепер основною процедурою в системі Prozorro є відкриті торги з особливостями. Завдяки скороченню строків провести повноцінний тендер у Prozorro замовники зможуть удвічі швидше, ніж раніше. Крім того, уряд зняв цілу низку обмежень, які в нинішніх умовах часто призводили до переоголошення торгів або розривання договору. Так тендер може відбутися з пропозицією лише від одного учасника (а не двох, як раніше). Також відсутнє обмеження в 10 % при піднятті ціни за одиницю в разі обґрунтованого коливання цін на ринку» [2]. Постанова також дозволила максимально використовувати переваги Prozorro Market: було знято обмеження щодо максимальної суми закупівлі в каталогах. Тож замовники змогли в необмеженій кількості купувати типові товари (паливо, електроенергію, продукти харчування, ліки та медвироби тощо) за принципом електронного магазину або використовуючи запит цінкових пропозицій. Такий крок значно зменшив адміністративне навантаження на закупівельників.

Таким чином, Постанова забезпечила потребу в ефективному та прозорому використанні публічних коштів, максимально адаптувала процедури закупівель під нові реалії: скоротили строки, зняли зайві обмеження, але водночас забезпечили максимальну прозорість процедур і можливість захищати свої

права на тендерах. Водночас замовники матимуть широкий перелік підстав для укладання прямих договорів для задоволення нагальних та оборонних потреб. У такому випадку достатньо буде прозвітувати про укладений договір (від 50 тис. грн) у системі Prozorro. При цьому чутливу інформацію про місце постачання, чи місцезнаходження замовника та постачальника можна буде приховати.

З 24 лютого 2022 року кардинально змінився закупівельний ландшафт закупівель за бюджетні фінанси загалом в Україні, і незначно в Тернопільській області. З початком військових дій змінився розподіл бюджетних коштів, якщо порівнювати з довоєнним часом. В умовах обмеженості ресурсів, публічні кошти перерозподілялися на сектор оборони, першочергового забезпечення ЗСУ, внутрішньо переміщених осіб та захисту цивільного населення, обмежуючи фінансування капітального будівництва і територіального розвитку. Для задоволення нагальних потреб в товарах і послугах такі закупівлі необхідно було проводити невідкладно, дотримуючись вимог Закону України «Про державну таємницю», залишивши позаду відкритість, прозорість, об'єктивність, економію та ефективність. Водночас, постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» (далі – Постанова №169) дозволила організатором торгів не застосовувати систему Prozorro, і таким чином здійснювати публічні закупівлі застосовуючи неконкурентні процедури. Так, у 2022 році в Тернопільській області 905 організаторами в системі Prozorro оголошено торгів на загальну очікувану вартість 17,85 млрд грн., й 97,2 % з них успішно завершені. Серед них конкурентних-15,05 млрд грн, неконкурентних -2,8 млрд грн. Питома вага неконкурентних закупівель склала 15,7% (рис. 2).

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні” Кабінетом Міністрів України прийнято 28.02.2022 постанову № 169 “Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану” зі змінами (далі – Постанова № 169), відповідно до якої в умовах воєнного стану оборонні та публічні закупівлі товарів, робіт і послуг здійснюються без застосування процедур закупівель та спрощених закупівель, визначених Законом та Законом України “Про оборонні закупівлі” [9].

Рис 2. Динаміка змін очікуваної вартості закупівель в Тернопільській області в 2022 році [1]

Як видно з рис. 2, починаючи з березня 2022 року різко скоротилася кількість закупівель у системі Prozzogo, досягнувши свого мінімуму в квітні 2022 року зі значенням 116 млн грн, що становить 0,64 % від загального річного обсягу.

16 серпня 2022 року було внесено зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель. Пунктом 3-8 розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону з 10.09.22 передбачено, що на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених цим Законом, визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз.

Така тенденція змінилася у листопаді 2022 року через набуття чинності Постанови КМУ від 12 жовтня 2022 р. № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з

дня його припинення або скасування», котра запровадила такі нововведення: обов'язкове застосування замовниками ЕСЗ; замовники можуть укладати самостійно рамкові угоди або користуватися послугами централізованих закупівельних організацій для проведення ними відкритих торгів чи укладання рамкових угод; визначається перелік закупівель, які можуть проводитися без використання ЕСЗ; замовники застосовують електронний каталог для закупівлі товарів на будь-яку суму; учасники можуть подавати тендерні пропозиції з ціною, що перевищує очікувану вартість предмета закупівлі, визначену замовником в оголошенні про проведення відкритих торгів; відкриті торги проводяться відповідно до вимог Закону з урахуванням положень регуляторного акта, яким скорочуються строки їх проведення та спрощуються умови проведення [6].

Заборона придбання замовниками товарів, робіт і послуг без проведення процедури закупівлі відкриті торги/використання електронного каталогу (у разі закупівлі товару), визначеної цією Постановою, збільшила конкурентність процедур після жовтня 2022 року (рис. 3). Так, вже у листопаді 2022 року зросла до 1 510 458 924 грн сума конкурентних закупівель, що більше 663,6% в порівнянні з жовтнем 2022 року.

Рис 3. Динаміка вартості конкурентних закупівель в Тернопільській області в 2022 році

У 2023 році обсяги закупівель, які були проведені через систему Prozorro, в порівнянні з минулим роком зросли утричі – до 480 млрд грн. Станом на останні місяці понад 80% коштів на закупівлях витрачаються саме через систему Prozorro. В Тернопільській області в 2023 році через систему Prozorro було закуплено товарів й послуг на суму 13,07 млрд грн, що становить лише 2,7 % від всього обсягу закупівель (табл. 1). У 2022 році аналогічний показник становив 17,85 млрд грн. Зменшення на 4,78 млрд грн відбулося через скорочення бюджетного фінансування. Однак, у 2023 році система пережила деяку трансформацію під вимоги воєнного часу – була суттєво скорочена тривалість процедур, з'явилася можливість приховувати саме чутливу інформацію, був масштабований такий швидкий та ефективний інструмент закупівель, як Prozorro Market.

Таблиця 1.

Результати публічних торгів у 2023 році в Тернопільській області

№	Предмет закупівлі	Очікувана вартість, у млн грн	У % до загального обсягу
1.	Будівельні роботи та поточний ремонт	3745,40	28,7
2.	Нафтопродукти, паливо, електроенергія	3333,19	25,5
3.	Транспортне обладнання та допоміжне приладдя до нього	1286,84	9,9
4.	Медичне обладнання, фармацевтична продукція	930,95	7,1
5.	Продукти харчування, напої, тютюн та супутня продукція	391,08	3,0
6.	Конструкції та конструкційні матеріали	331,36	2,5
7.	Поштові та телекомунікаційні послуги	316,64	2,4
8.	Електротехнічне устаткування, апаратура, обладнання	217,67	1,7
9.	Комунальні послуги	181,86	1,4
10.	Архітектурні, будівельні, інженерні та інспекційні послуги	167,39	1,3
11.	Послуги з ремонту і технічного обслуговування	160,06	1,2
12.	Сільськогосподарська, фермерська продукція	153,99	1,2
13.	Додаткові та допоміжні транспортні послуги	135,58	1,04
14.	Офісна та комп'ютерна техніка, устаткування та приладдя	135,01	1,03
15.	Всього	11487,02	87,97
16.	Інше	1583	12,03
17.	Загалом	13,07 млрд	100

Структура закупівель у 2023 р. представлена на рис. 4, який укладено на основі аналізу модуля аналітичних закупівель Bi-Prozorro.

Рис 4. Структура закупівель Тернопільської області у 2023 році

У 2023 році галузева структура публічних закупівель у порівнянні з 2022 року не змінилася (рис. 5).

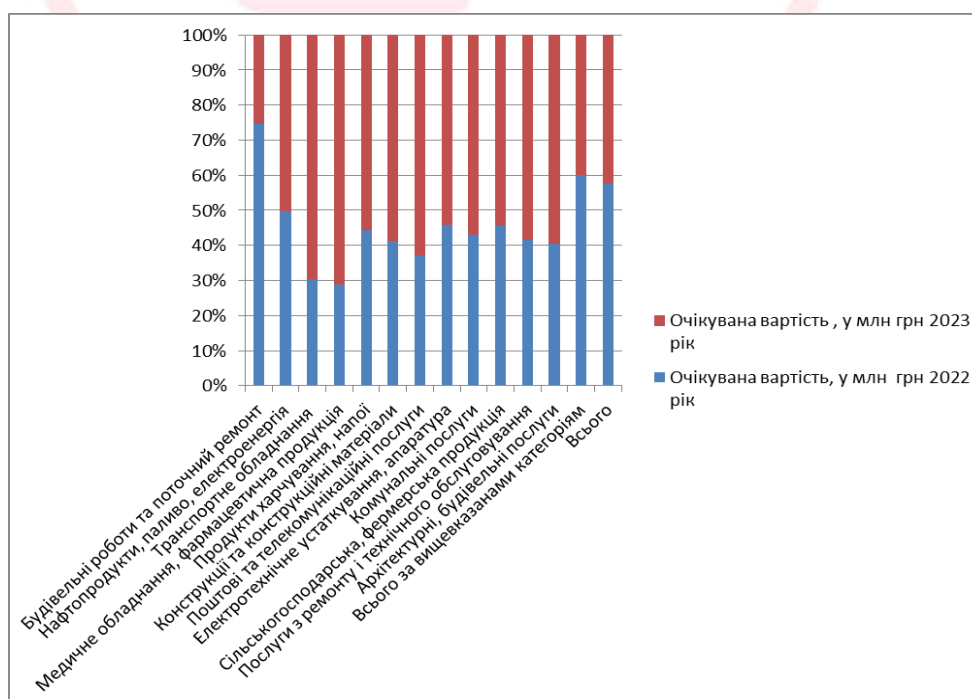

Рис. 5. Порівняльний аналіз очікуваної вартості 2022 і 2023 рр.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, першорядного та пріоритетного значення в умовах воєнного стану набуває, з нашої точки зору, саме динаміка кількості конкурентних лотів та вартості конкурентних торгів, які опубліковані у системі Prozorro. У результаті аналізу було виявлено диспропорційні тенденції у збільшенні обсягів публічних закупівель.

Впровадження специфічних змін у процедуру публічних закупівель під час воєнного стану сприяло швидкому і гнучкому задоволенню нагальних потреб та запитів. Ці зміни, як результат ланцюгової реакції, сприяли збільшенню прозорості, що позитивно позначилося на відновленні показників ринку публічних закупівель як за кількісними, так і за якісними показниками.

Результати дослідження можуть будуть використані для розробки системи оцінювання ефективності публічних закупівель, яка сприятиме подальшому розвитку та активізації цього процесу, підвищенню прозорості та усуненню виявлених недоліків, водночас і як основа для подальших наукових доробок.

Література:

1. Аналітичний модуль Bi-Prozorro. <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/sheet/HbXjQep/state/analysis>
2. Малолітнева, В. К. Особливості правового регулювання публічних закупівель в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду: За матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 29 червня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, (8), 64–70. <https://doi.org/10.15407/vsn2022.08.064>
3. Пантелеймоненко, А., Мілька, А., & Павленко, О. Публічні закупівлі в Україні в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство, 2023, (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-20>
4. Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2022-%D0%BF#Text>.
5. Про деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2022-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування (від 12 жовтня 2022 р. № 1178). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>.
7. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp210590?ed=2022_03_04&an=45.
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.
9. Роз'яснення Мінекономіки щодо постанови №169 (закупівлі в умовах воєнного стану) <https://prozorro.gov.ua/news/roz'yasnennya-minekonomiky-shchodo-postanovy-%E2%84%96169-zakupivli-v-umovah-voyennogo-stanu>

10. Щодо змін, внесених до порядку закупівель у період воєнного стану: лист Міністерства економіки України від 09.03.2022 № 3304-04/9472-06 URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-minekonomiky-shchodo-zmin-vnesenykh-do-poriadku-zakupivel-u-period-voiennoho-stanu/>.

11. Curado A., Damásio B., Encarnação S., Candia C., Pinheiro F. (2021) Scaling behavior of public procurement activity. PLoS ONE 16(12): e0260806. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260806>

12. Fazekas M., Blum J. Improving Public Procurement Outcomes : Review of Tools and the State of the Evidence Base. Policy Research Working Paper; No. 9690. World Bank, Washington, DC. 2021

References:

1. Analitichnyj modul Bi-Prozorro. [Bi-Prozorro analytical module] <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/sheet/HbXjQep/state/analysis>

2. Malolitneva, V. K. Osoblyvosti pravovogo reguluvannya publichnyx zakupivel v umovax voyennogo stanu ta pislyavoyennogo periodu: Za materialamy naukovo povidomlennya na zasidanni Prezydiy NAN Ukrayiny 29 chervnya 2022 roku. [Peculiarities of legal regulation of public procurement in the conditions of martial law and the post-war period: According to the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on June 29, 2022.] *Visnyk NAN Ukrayiny*, 2022, (8), 64–70. <https://doi.org/10.15407/visn2022.08.064>

3. Pantelejmonenko, A., Mil'ka, A., & Pavlenko, O. Publichni zakupivli v Ukrayini v umovax voyennogo stanu. [Public procurement in Ukraine under martial law] *Ekonomika ta suspilstvo*, 2023, (51). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-20>

4. Pro vnesennya zmin do Poryadku vykonannya povnovazhen Derzhavnoyu kaznachejs'koyu sluzhboyu v osoblyvom rezhy'mi v umovax voyennogo stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 21.03.2022 # 346. [Public procurement in Ukraine under martial law]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2022-%D0%BF#Text>.

5. Pro deyaki py'tannya zdiysnennya oboronnyx ta publichnyx zakupivel tovariv, robit i poslug v umovax voyennogo stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28.02.2022 # 169 [On some issues of defense and public procurement of goods, works and services under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022 No. 169] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/335-2022-%D0%BF#Text>.

6. Pro zatverdzhennya osoblyvostej zdiysnennya publichnyx zakupivel tovariv, robit i poslug dlya zamovny'kiv, peredbachenyx Zakonom Ukrayiny "Pro publichni zakupivli", na period diyi pravovogo rezhy'mu voyennogo stanu v Ukrayini ta protyagom 90 dniv z dnya jogo pry'py'nennya abo skasuvannya [On the approval of the specifics of public procurement of goods, works and services for customers, provided for by the Law of Ukraine "On Public Procurement", for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation] (vid 12 zhovtnya 2022 r. # 1178). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>.

7. Pro zatverdzhennya Poryadku vykonannya povnovazhen Derzhavnoyu kaznachejs'koyu sluzhboyu v osoblyvom rezhy'mi v umovax voyennogo stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 9 chervnya 2021 r. [On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 9, 2021 No. 590]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp210590?ed=2022_03_04&an=45.

8. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrayiny` vid 25 grudnya 2015 roku # 922-VIII. [On public procurement: Law of Ukraine dated December 25, 2015 No. 922-VIII.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.

9. Roz'yasnennya Minekonomiky` shhodo postanovy` #169 (zakupivli v umovax voyennogo stanu) [Explanation of the Ministry of Economy regarding Resolution No. 169 (procurement under martial law)]. <https://prozorro.gov.ua/news/roz'yasnennya-minekonomiky-shhodo-postanovy-%E2%84%96169-zakupivli-v-umovah-voyennogo-stanu>

10. Shhodo zmin, vneseny`x do poryadku zakupivel` u period voyennogo stanu: ly`st Ministerstva ekonomiky` Ukrayiny` vid 09.03.2022 # 3304-04/9472-06 [Regarding the changes made to the procurement procedure during the martial law period: letter of the Ministry of Economy of Ukraine dated 09.03.2022]. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-minekonomiky-shhodo-zmin-vnesenykh-do-poriadku-zakupivel-u-period-voyennogo-stanu/>.

13. Curado A., Damásio B., Encarnação S., Candia C., Pinheiro F. (2021) Scaling behavior of public procurement activity. PLoS ONE 16(12): e0260806. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260806>

14. Fazekas M., Blum J. Improving Public Procurement Outcomes : Review of Tools and the State of the Evidence Base. Policy Research Working Paper; No. 9690. World Bank, Washington, DC. 2021

УДК 351.378:355.58

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-291-308](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-291-308)

Нагаєв Віктор Михайлович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (095) 69-00-946, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Олійник Таміла Іванівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (066) 712-82-33, <https://orcid.org/0000-0002-3312-3133>

Гіржева Ольга Миколаївна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (096) 40-11-709, <https://orcid.org/0000-0003-4548-3512>

МОДЕЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. Дослідження присвячено питанням удосконалення процесу формування комунікативної компетентності державних службовців в системі публічного управління та адміністрування. Сучасний соціальний запит в умовах домінування демократичних засад децентралізації публічного управління обумовлює необхідність компетентнісних трансформації державних службовців у сфері соціальних комунікацій. У публічній сфері відбувається динамічний розвиток комунікативних процесів на основі інформаційно-цифрових засад, технологізації та діджиталізації. Особливо актуальним ці аспекти постають у процесі формування комунікативної компетентності державних службовців у процесі прийняття управлінських рішень (вміння ефективно реалізовувати інформаційну політику, застосовувати сучасні засоби цифрової комунікації, запобігати виникненню соціальних конфліктів, впливати на громадську думку та ін.).

Фахівці в галузі публічного управління повинні бути озброєні механізмами комунікативних технологій, методами соціальної та міжкультурної ділової комунікації, що визначає актуальність даної проблеми та необхідність формування їхньої комунікативної компетентності. Ця державна проблема

може вирішуватися виключно за умов системного підходу, впровадження сучасних освітніх технологій, інноваційних комунікативних засобів, побудови творчого публічного середовища в контексті реалізації соціальних комунікацій.

Розглянуто теоретико-методологічні та методичні аспекти процесу формування комунікативної компетентності фахівців у сфері публічного управління на засадах системного підходу та технологічного забезпечення їх фахової підготовки. Обґрунтовано модель комунікативної компетентності державних службовців з виокремленням емоційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного та особистісно-розвивального компонентів, які визначаються мотиваційними, аксіологічними, діяльними, рефлексійними та розвивальними аспектами соціальних комунікацій у публічній сфері. Початковими вершинами цієї моделі є вимоги освітньо-кваліфікаційних характеристик, а завершальною вершиною – сукупність критеріїв та показників сформованості комунікативної компетентності фахівців.

Ключові слова: комунікації, професійна компетентність, комунікативна компетентність, державні службовці, модель комунікативної компетентності, публічне управління та адміністрування.

Nagayev Viktor Mykhailovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 69-00-946, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Oliinyk Tamila Ivanivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-3312-3133>

Girzheva Olga Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, (096) 40-11-709, <https://orcid.org/0000-0003-4548-3512>

MODEL OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF CIVIL OFFICERS IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Abstract. The study is devoted to the issues of improving the process of forming the communicative competence of civil servants in the system of public management and administration. Modern social demand in the conditions of the

dominance of democratic principles of decentralization of public administration determines the need for competence transformation of civil servants in the field of social communications. In the public sphere, there is a dynamic development of communicative processes based on information and digital principles, technology and digitalization. These aspects become especially relevant in the process of forming the communicative competence of civil servants in the process of making management decisions (the ability to effectively implement information policy, use modern means of digital communication, prevent the emergence of social conflicts, influence public opinion, etc.).

Specialists in the field of public administration should be armed with the mechanisms of communication technologies, methods of social and intercultural business communication, which determines the relevance of this problem and the need to develop their communicative competence. This state problem can be solved only under the conditions of a systemic approach, the introduction of modern educational technologies, innovative communication tools, the construction of a creative public environment in the context of the implementation of social communications.

The theoretical-methodological and methodical aspects of the process of formation of communicative competence of specialists in the field of public administration on the basis of a systemic approach and technological support of their professional training are considered. The model of communicative competence of civil servants is substantiated with the identification of emotional-value, cognitive, activity and personal development components, which are determined by motivational, axiological, activity, reflective and developmental aspects of social communications in the public sphere. The initial peaks of this model are the requirements of educational and qualification characteristics, and the final peak is a set of criteria and indicators of the formation of the communicative competence of specialists.

Keywords: communications, professional competence, communicative competence, civil servants, model of communicative competence, public management and administration.

Постановка проблеми. Однією з особливостей управлінської діяльності державних службовців є необхідність сформованості їхньої комунікативної компетентності в процесі професійної взаємодії, що пов'язано із суттєвим зростанням обсягу соціальних контактів. За цих умов особливого значення набуває проблема комунікативної підготовки державних службовців в системі публічного адміністрування до соціальної професійної взаємодії, як невід'ємного атрибуту їх професійної діяльності та інструменту досягнення публічних цілей [1; 2].

Публічна комунікація займає особливе місце в системі управлінської підготовки, виступаючи невід'ємною складовою професійної діяльності фахівця в системі публічного адміністрування. Підготовка фахівців в галузі публічного управління та адміністрування, здатних до ефективної соціальної комунікації та прийняття науково-обґрунтованих державницьких рішень стосовно вирішення складних соціально-економічних проблем розглядається як один з вирішальних важелів подальшого розвитку та розбудови публічного простору України у повоєнний період сьогодення [3].

Практика свідчить, що результативність роботи будь-якої соціальної організації залежить від мотивації та ціннісних орієнтирів людей працювати, їх взаємин у ході ділових контактів, уміння спілкуватися. Державний службовець в публічному соціумі - це фахівець, що виконує свої професійні обов'язки у складних соціально-політичних і економічних умовах реалізації державницької політики [4; 5]. Тому важливо забезпечити формування ефективної комунікативної компетентності таких фахівців, ціннісну сутність соціальних комунікацій в публічній сфері, вмінь та навичок працювати з інформацією, приймати управлінські рішення, переконувати лідерськими якостями громадян в процесі реалізації публічної політики держави.

Сформована комунікативна компетентність державного службовця зумовлена специфікою його професійної діяльності, відповідними цінностями та традиціями управлінської сфери і залишається невід'ємною складовою загальної культури особистості фахівця в галузі державного управління. Тому формування комунікативної компетентності державних службовців ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях та культурологічному досвіді минулих поколінь, вираховуванні тенденції розвитку публічної галузі та суспільства в цілому.

Наведені вище вимоги зумовлюють необхідність формування у державних службовців комунікативного досвіду в системі їх фахової підготовки. Це вимагає вдосконалення державних стандартів вищої освіти; розробки та впровадження інноваційних соціально-орієнтованих педагогічних технологій; оновлення гуманістичної складової змісту освіти; впровадження дидактичних методів, форм та засобів, які сприяють комунікативному та соціально відповідальному мисленню фахівців публічної сфери [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна служба є основою державного управління і визначається як публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави. У 2015 р. було прийнято нову редакцію Закону України «Про державну службу» №889, який регламентує порядок і організацію її діяльності [4]. Відповідно до положень закону, державним службовцем є громадянин України, який займає посаду державної служби в органі

державної влади, іншому державному органі, його апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [4].

Основні обов'язки державного службовця полягають у дотриманні Конституції та законів, виконанні рішень державних органів, збереженні державної таємниці та персональних даних, використанні державної мови, додержанні принципів державної служби та правил етичної поведінки, запобіганні конфлікту інтересів, підвищенні своєї професійної компетентності та забезпеченні ефективного виконання посадових обов'язків. Виконання цього комплексу професійних завдань неможливо без сформованих навичок комунікативної взаємодії у публічному соціумі, що визначається комунікативною компетентністю [7; 8].

Компетентність є багатограним соціальним та науковим феноменом. Тлумачення поняття «компетентність» наразі вирізняється системною описовістю, що засвідчує не відрефлектованість та неструктурованість її окремих компонентів. Комунікативна компетентність є складовою загальної професійної компетентності, видом спеціалізованої здатності фахівця і відповідає блоку комунікативної, соціальної відповідальної поведінки [9].

За іноземним словником латинське слово «competentis» означає «відповідний», «здібний», тобто «той, що знає, володіє відповідними знаннями, знається у визначеній галузі». Майже всі науковці, які досліджували ці поняття, дійшли висновку, що компетентність це не стільки знання, навички, вміння, скільки здатність особистості їх задіяти доречно в необхідний час, у необхідному обсязі, адекватно ситуації [10].

Для визначення компонентної структури комунікативної компетентності державних службовців розглянемо інтегральну характеристику публічної управлінської діяльності – професійну компетентність, тобто об'єктивну соціальну категорію, яка фіксує поведінкову діяльність фахівця відповідно до суспільно визначеного комплексу певного рівня знань, умінь, навичок, які можна застосовувати в розгорнутій сфері діяльності людини. Комунікативна компетентність державного службовця, в контексті професійної компетентності, включає такі якості фахівця, як: комунікабельність, емпатія, психологічний такт, асертивність, толерантність, організаційна культура, безконфліктність, соціальна спрямованість, відповідальність та інше [11]. Ці якості у процесі професійної діяльності фахівця у галузі публічного управління формують певні змістові групи комунікативної компетентності: ведення переговорів, прийняття рішень, ведення дискусій, організація просвітницьких заходів, управління соціальними комунікаціями,

налагодження зав'язків з громадськістю та ін. Кожна з цих груп спирається на цілком конкретні за змістом первинні якості. О. Грішнова поєднує професійну компетентність з поняттям «кваліфікація», яку визначає як сукупність загальної і спеціальної професійної освіти людини; необхідних знань, умінь, практичних навичок та соціального досвіду для виконання у даних організаційних умовах певних видів діяльності визначеної складності за критерієм професійної відповідальності [12, с. 93].

Поняття «комунікативна компетентність» формується на перетині управлінської, культурологічної, педагогічної, психологічної та соціальної галузей, які обумовлюють, пояснюють та структурують її семантичний зміст і розвиток [13]. Результати досліджень науковців стосовно компонентної структури комунікативної компетентності державних службовців обґрунтовують інтегрований характер її змістових ознак та історичні трансформації професійного розвитку. С. Калаур, О. Сорока, сформувавши систему найважливіших комунікативних якостей фахівця-управлінця, серед яких визначено культурну складову – вихованість, моральність, етичність, гуманістичність, толерантність, відповідальність та інше [14, с. 232]. Підтверджуючи останнє, Л. Петько, О. Клочко доводять необхідність розвитку у сучасних фахівців етичної та естетичної культури управлінської праці на основі творчих навичок [15].

Враховуючи зміст професійної підготовки майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування варто визначити чинники, форми та методи, які сприяють формуванню їх комунікативної компетентності. На думку Альохіної Н., Гаман Т. чинниками, що впливають на формування комунікативної компетентності є: професійна спрямованість навчання; стійка мотивація та інтерес на оволодіння саме цією компетентністю; уміння навчатись самостійно [16; 17]; коректний підбір форм та методів формування комунікативної компетентності у відповідності до специфіки професії та дисципліни; стійка потреба в самовдосконаленні; використання інформаційно-комунікаційних технологій [18].

Досліджуючи методологічний аспект проблеми формування комунікативної компетентності державних службовців, Вишневська Ю. доводить важливість реалізації цього процесу через здійснення соціального діалогу: проведення публічних виступів, комунікація та взаємодія, ведення ділових переговорів, ведення діалогу, обґрунтування власної позиції, управління конфліктами [11].

У дослідженні Гладких Г., Шарової С. комунікативну компетентність визначено як готовність до соціального діалогу, інноваційної, ціннісно-орієнтованої, відповідальної діяльності фахівців як передумова досягнення високого рівня їх соціального досвіду комунікацій [3].

На основі аналізу сучасної гуманістичної парадигми розвитку публічних комунікацій, можна зробити припущення про загострення існуючої проблеми формування комунікативної компетентності державних службовців через недосконалість дидактичного складника підготовки фахівців. Зокрема, при організації освітнього процесу з комунікативної підготовки фахівців в галузі публічного управління недостатньо враховуються особливості соціальної психології, методології управлінських відносин, діджиталізації сучасних публічних контактів, мотиваційних чинників комунікативної поведінки. За цих умов система професійної підготовки державних службовців повинна адекватно реагувати на соціальне замовлення, сприяти активізації комунікативно-орієнтованої навчальної діяльності здобувачів і формуванню на цій основі науково-обґрунтованих організаційних форм комунікативної компетентності державних службовців [19].

Метою наукового дослідження є обґрунтування методичного та технологічного супроводу процесу формування комунікативної компетентності державних службовців як об'єктивної передумови їх ефективної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Державний службовець в системі публічного адміністрування – це керівник-лідер громадського соціуму, державних органів влади та місцевого самоврядування, який забезпечує ефективну державницьку діяльність через активізацію людського фактору шляхом прийняття управлінських рішень в умовах соціальної взаємодії. Ці менеджерські якості формуються завдяки вивчення теорії та практики публічної комунікації, яка покликана надати майбутнім фахівцям можливість ефективно впливати на виробничі ситуації в системі державного управління на макро- та мікрорівнях. В умовах публічної управлінської діяльності комунікативна компетентність (КК) визначає здатність державного службовця ефективно здійснювати функціональні обов'язки в системі багаторівневих комунікацій на рівні громадськості та владних структур сукупністю форм та засобів управлінського впливу [20].

Наведені вище положення доводять, що соціальна комунікація має відповідати конкретним напрямам професійної діяльності фахівця публічної сфери і мати структурно-функціональну побудову у вигляді моделі сформованості комунікативної компетентності. Формування змісту комунікативної компетентності визначається регламентацією функціональних положень у розрізі соціальних комунікацій. При формуванні моделі комунікативної компетентності доцільно визначити такі функціональні напрями комунікативної взаємодії в системі публічного управління та адміністрування [11; 21]:

1) проведення публічних виступів (вміння встановлювати контакт з аудиторією, передавати інформацію та отримувати зворотній зв'язок;

здатність чітко, послідовно, структуровано та зрозуміло викладати власну позицію; уміння застосовувати прийоми ораторського мистецтва);

2) комунікація та взаємодія (вміння визначати заінтересовані і впливові сторони та розбудовувати партнерські відносини; здатність ефективно взаємодіяти – дослухатися, сприймати та викладати думку; вміння публічно виступати перед аудиторією; здатність переконувати інших за допомогою аргументів та послідовної комунікації);

3) ведення ділових переговорів (уміння підготувати взаємовигідні варіанти співпраці з вирішення питання; уміння визначати інтереси сторін, аналіз їх сильних та слабких позицій; уміння побудови аргументації та контраргументації);

4) обґрунтування власної позиції (здатність правильно розставляти акценти та аргументувати позицію; вміння правильно формулювати тези; вміння використовувати прийоми, методи порівняння і узагальнення, доведення аргументів прикладами);

5) ведення діалогу (здатність чути та сприймати думки та погляди інших учасників діалогу; спрямованість на відкрите прийняття рішення, яке є найбільш прийнятним для усіх учасників діалогу, враховує озвучені ними інтереси та потреби; орієнтація на представлення різних поглядів та думок на предмет обговорення; здатність брати відповідальність за керування процесом діалогу);

6) управління конфліктами (орієнтація на припинення конфліктної ситуації, вибір оптимальної стратегії розв'язання конфлікту; спрямування на досягнення спільних цілей та врахування інтересів усіх учасників, об'єктивне обговорення проблемних питань; керування своїми емоціями, розуміння емоцій учасників; орієнтація на запобігання конфліктних ситуацій).

Розглянемо компонентну структуру КК державних службовців в контексті сучасних вимірів соціально-економічної політики держави. В її основу повинні бути включені компоненти, які визначають гуманістичну парадигму та аксіологічні орієнтири публічних комунікацій: аксіологічний (ціннісне ставлення до комунікаційного процесу в публічній сфері в умовах демократичних засад державного управління), мотиваційний (комплекс мотивів, цілей, потреб, інтересів, психологічних якостей особистості державного службовця, необхідних у процесі здійснення комунікативної управлінської діяльності в публічному соціумі), когнітивний (система професійних та наукових знань про форми, методи, засоби, технології здійснення ефективних комунікацій в публічній сфері), діяльнісний (проекування, реалізація та коригування комунікаційного процесу), технологічний (обґрунтування механізмів, методів та форм ефективної публічної комунікації); рефлексивний (аналіз, усвідомлення, переосмислення

та перетворення комунікативного досвіду); розвивальний (удосконалення комунікаційних механізмів на основі накопиченого соціального досвіду та сучасних тенденцій інформаційно-цифрового простору публічної сфери) [22].

Кожен з цих компонентів спирається на цілком конкретні за змістом професійні компетенції, які в сукупності складають відповідну модель комунікативної компетентності фахівця публічної сфери. На цій основі визначимо комунікативну компетентність державних службовців як здатність суб'єкта публічної служби до успішного здійснення комунікативної взаємодії в системі державного та регіонального управління, що ґрунтується на гносеологічній основі знань комунікативних технологій спілкування, способів їх здобуття, риторичних умінь і навичках, а також сукупності психологічних якостей, які охоплюють ціннісне уявлення досліджуваної проблеми, мотивацію процесу публічних комунікацій, етичні та гуманістичні виміри, психологічну рефлексію та мотивацію саморозвитку [1; 7; 11].

Формування комунікативної компетентності у процесі фахової підготовки державних службовців розглянемо крізь призму аспектного аналізу за компетентісним, діяльнісним і технологічним підходами [9]. Компетентісний підхід реалізує гносеологічну мету фахової підготовки державних службовців до КК, а саме, набуття досвіду з планування та організації комунікаційних заходів, мотиваційного забезпечення цього процесу та моніторингу механізмів комунікації в публічній сфері. Діяльнісний підхід обґрунтовує систему комунікаційних операцій, суб'єктну і контекстно-змістову складові соціальної роботи державних службовців. Він реалізує праксеологічну мету через навчальну діяльність суб'єктів щодо оволодіння знаннями, вміннями та навичками з КК. Технологічний підхід полягає в забезпеченні послідовності операційних умов організації комунікативного процесу з метою формування дієвої системи публічних комунікацій у визначеному соціумі.

Аналіз зазначених вище методологічних підходів [23] дозволив визначити складники комунікативної компетентності майбутнього фахівця в галузі публічного управління та адміністрування і, на цій основі, розробити відповідну модель за критерієм сформованості досвіду комунікативної діяльності (рис. 1).

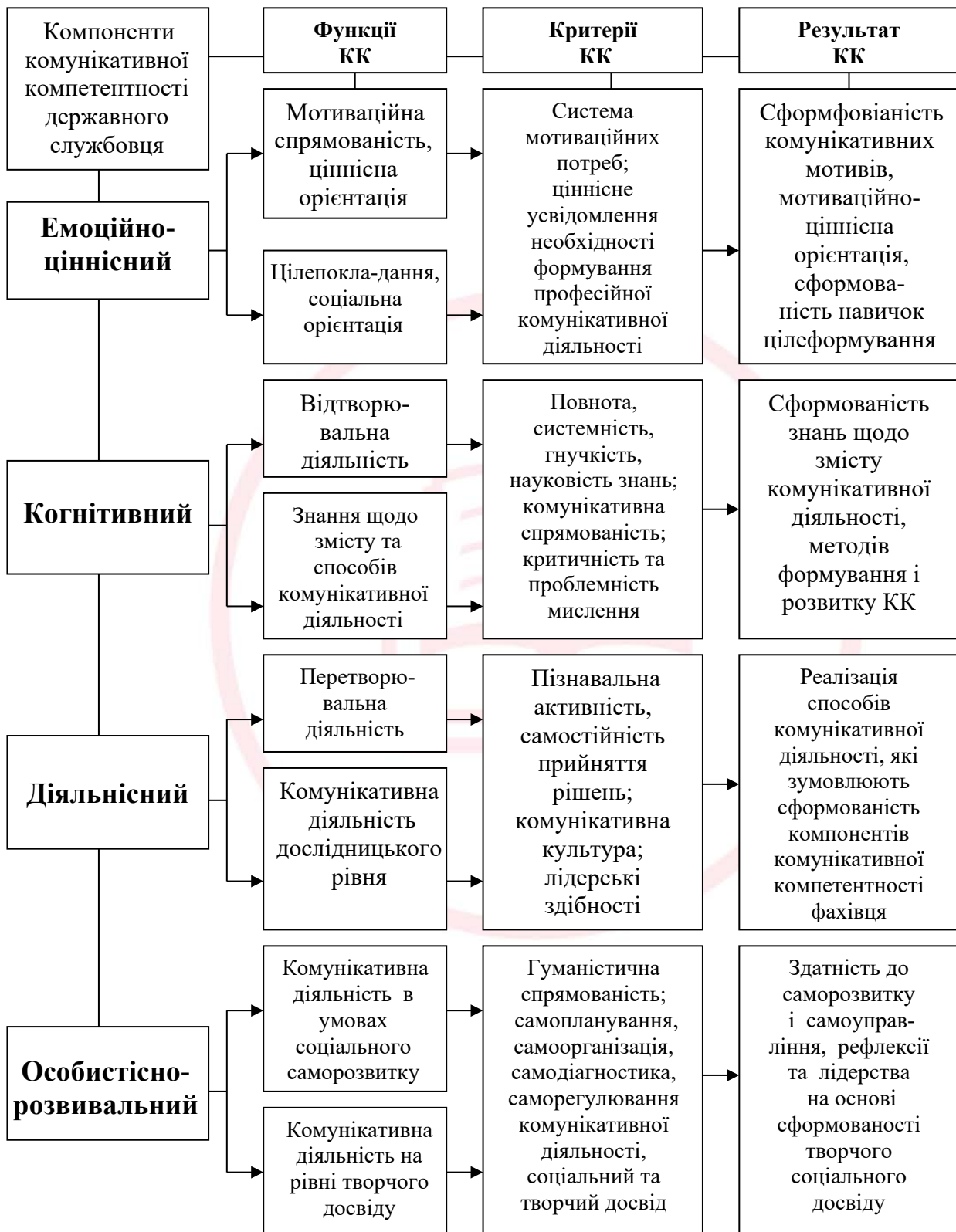

Рис. 1. Модель комунікативної компетентності державного службовця в системі публічного управління та адміністрування

Модель комунікативної компетентності державного службовця в системі публічного управління та адміністрування розуміємо як інтегративну структуру, складниками якої є такі компоненти: емоційно-ціннісний (мотиваційні потреби, інтереси, цілі та цінності комунікативної діяльності); когнітивний (повнота, системність, гнучкість знань, їх науковий характер, соціальна спрямованість); діяльнісний (пізнавальна активність, творча комунікативна діяльність, уміння і навички застосовувати технології публічних комунікацій, впроваджувати інноваційні проекти в галузі соціальних комунікацій); особистісно-розвивальний (здатність до саморозвитку, уміння і навички удосконалювати існуючу комунікативну підсистему, проектувати нові алгоритми досягнення публічних цілей в умовах соціальних відносин).

Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування базується на нормативно-правових актах: Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 04.08.2020 р. № 1001; Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти», галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 29.10.2018 р. № 1172 [24; 25].

На основі аналізу наведених вище Стандартів було встановлено, що до спеціальних (фахових, предметних) компетентностей майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування у розрізі їх соціальних комунікацій відноситься: СК01. Здатність налагоджувати соціальну взаємодію, співробітництво, попереджати та розв'язувати конфлікти; СК02. Здатність організовувати діяльність органів публічного управління та інших організацій публічної сфери; СК03. Здатність організовувати інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських процесів із використанням сучасних інформаційних ресурсів та технологій, зокрема розробляти заходи щодо впровадження електронного урядування в різних сферах публічного управління та адміністрування; СК05. Здатність представляти органи публічного управління у відносинах з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності, громадянами та налагоджувати ефективні комунікації з ними; СК10. Здатність приймати обґрунтовані управлінські рішення з урахуванням питань європейської та євроатлантичної інтеграції; СК11. Здатність застосовувати основи педагогіки та психології в освітньому процесі в закладах вищої освіти [24; 25]. В контексті формування

комунікативної компетентності державних службовців для здійснення їх ефективної публічної діяльності, у змісті нормативної підготовки Стандарти визначають результати навчання, а саме: уміння здійснювати ефективну комунікацію; аргументувати свою позицію на засадах соціальної відповідальності, правових та етичних норм.

У межах розгляду комунікативних навичок з прийняття управлінських рішень фахівцями зазначеної категорії нами було проаналізовані «Методичні рекомендації щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», та підготовки умов проведення конкурсу» [15]. Методичні рекомендації носять рекомендаційний характер і є обов'язковим лише для вже сформованих кадрів з публічного управління, які залучені до конкурсу на зайняття посад в органах державної служби. При цьому вважаємо, що для ефективної підготовки майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування Методичні рекомендації можуть слугувати документом-регламентом до складання змісту освітніх програм формування комунікативні компетентності для здійснення функціональних завдань публічної служби.

Необхідною умовою формування КК державних службовців є наявність відповідної методики, яка інтегрує організаційні форми (семінари, вебінари, тренінги, майстер-класи, онлайн-консультації, творчі групи, конференції тощо), методи (кейс-метод, метод проєктів, моделювання управлінських ситуацій, дискусія, мозковий штурм, ділові та імітаційні ігри, візуалізація, метод модерації, делегування повноважень та інші), засоби (навчально-методичний комплекс формування комунікативної компетентності, веб-середовище дистанційного навчання, електронні і друковані інформаційні ресурси закладів вищої освіти, фахові видання, Інтернет-ресурси), технології навчання (проектна, тренінгова технології, кейс-технологія, технологія науково-методичного супроводу, портфоліо, управлінський коучинг), а також інструментарій для оцінювання рівнів розвиненості комунікативної компетентності (опитувальники, тести, методичні кейси, оцінювальні листи).

Серед основних форм навчання, які сприяють розвитку комунікативної компетентності та підвищенню комунікаційної культури, можна виділити міні-лекції (соціальні діалоги), розв'язання проблемних ситуацій, виконання вправ та завдань на відпрацювання окремих навиків комунікації, рольові ігри, воркшопи, дебатні турніри та ін. Також, ефективною формою розвитку комунікативних та лідерських умінь є рольової гри, оскільки рольова (дидактична) сприяє набуттю практичних навичок комунікативної компетентності. Вона дозволяє здобувачу зануритися у змодельовану виробничу ситуацію або реальну атмосферу спілкування, розкрити власний комунікативний потенціал, «обіграти» різноманітні ролі, здійснити рефлексивний аналіз власної комунікативної діяльності [11; 14; 20].

У процесі ігрового методу студенти відпрацьовують навички толерантної взаємодії, вміння приймати соціально відповідальні рішення, формують комунікаційні засади безконфліктної асертивної поведінки. Процес ігрової симуляції виробничих ситуацій подано як дидактичну мікросистему формування комунікативної компетентності, яка технологічно реалізує операційні етапи її технологічного розвитку: від мотиваційно-орієнтувального до творчого саморозвитку.

Для ефективної реалізації зазначеної методики в системі публічного управління і адміністрування необхідно забезпечити ефективну цифровізацію публічних контактів на основі Smart-інформаційних технологій [18; 19; 23]. Цифровізація комунікативного процесу забезпечує його інформаційно-технологічними можливостями, які сприяють покращенню якості публічних комунікацій та відкривають нові можливості щодо підвищення продуктивності цього процесу. Це робить комунікаційний процес в публічній сфері більш гнучким та пристосованим до сучасних вимог, що зі свого боку сприяє формуванню дієвого комунікативного середовища в системі публічного управління та адміністрування.

Висновки. Модель комунікативної компетентності державних службовців розуміємо як інтегративну структуру, складниками якої є такі компоненти: аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, технологічний, рефлексивний, розвивальний. Дана модель визначає цілі і зміст професійної комунікації державних службовців в системі публічного адміністрування на засадах гуманістичної парадигми та сучасних концепцій державотворення. Важливим аспектом реалізації моделі КК є наявність методологічно-цільового блоку, який об'єднує мету, завдання, наукові підходи та принципи, що обґрунтовують вибір механізмів соціальних комунікацій (змісту, форм, методів і засобів науково-методичного супроводу комунікативної компетентності державних службовців). Доречним є наповнення змісту освітньої програми професійної підготовки майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування, необхідними структурними компонентами комунікативної компетентності, що сприяє підвищенню якості здійснення публічної політики.

Розвиток комунікативної компетентності державних службовців – пріоритетне завдання державної політики в умовах всебічного посилення цифрових навичок населення України. Цей процес є одним з пріоритетів уряду в процесі здійснення цифрових трансформацій для організації забезпечення безперервності комунікативного процесу в умовах електронних систем публічного управління та адміністрування.

Для ефективної реалізації моделі формування комунікативної компетентності державних службовців обґрунтовано такі організаційно-дидактичні

умови: створення дієвої системи мотивації навчального процесу; планування його гуманістичної складової; розробка соціально орієнтованих навчальних програм; обґрунтування дидактичних методів, форм та засобів адекватних фаховим комунікативним компетенціям; удосконалення науково-методичного забезпечення комунікативної діяльності здобувачів; активне використання ігрових форм, які моделюють комунікативну поведінку в умовах симуляції управлінських ситуацій.

Ефективність формування комунікативної компетентності визначається різноманітністю організаційних форм соціального діалогу у процесі навчання відповідно Стандарту вищої освіти України галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування. Пропоновано практико-орієнтована модель формування комунікативної компетентності на основі впровадження педагогічних технологій та активних методів імітації соціального діалогу в публічній сфері (ділові ігри, кейс-ситуації, моделювання публічних дискусій, веб-семінари з відпрацювання комунікативних навичок та ін.), що впливають на ефективність володіння майбутніми фахівцями публічного управління комунікативної компетентності, сприяє виробленню та реалізації державної соціальної і економічної політики, підвищенню рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві.

Література:

- Малімон В. І. Комунікативна компетентність державного службовця. *Довідково-інформаційні матеріали*. Випуск 41/11. Івано-Франківськ: Івано-Франківський обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2011. 44 с.
2. Євсюков О.П. Комунікативна компетентність державного службовця. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1, 2014. С. 129-131. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_1_27
3. Гладких Г.В., Шаров С.В. Напрямки формування комунікативної компетентності студентів. *Інноваційна педагогіка*. 1 (11), 2019. С. 70–74.
4. Про державну службу (із змінами): Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості ВРУ, 2016. № 4, ст.43.
5. Куц Ю. О., Мамонова В.В., Наконечний В.В., Ольшанський О.В. Регіональна політика та місцеве самоврядування: підручник. Х.: Вид-во: ХарРІНАДУ «Магістр», 2018. 208 с.
6. Марченко В. Розвиток комунікативної компетентності публічних управлінців. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти «Публічне управління та адміністрування»* № 1, 2021. С. 24–27.
7. Малімон В.І. Комунікаційна політика в діяльності державного службовця : навч. посіб. 2-ге вид. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 328 с.
8. Нагаєв В.М. Публічне адміністрування: електронний навчальний посібник. Х.: ХНАУ, 2018. 278 с.
9. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики*. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
10. Богдан Ж., Серета Н., Солодовник Т. Формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти: монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. С. 262. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/46292/1/Book_2020_Bohdan_Formuvannia.pdf

11. Вишневецька Ю.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування через призму соціального діалогу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. №87. С.40–45. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.6>
12. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія. Київ: Знання, 2001. 254 с.
13. Кириченко Г. Природа інформаційно-комунікаційних механізмів формування іміджу органів державної влади. *Публічне урядування*. №5 (20), 2020. С. 97– 108. DOI [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-5\(20\)-97-108](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-5(20)-97-108).
14. Калаур С., Сорока О. Методологічні та практичні аспекти впровадження системного підходу у професійну підготовку майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 8 (92). С. 229–238.
15. Pet'ko L. The development of student youth aesthetic culture on professional direction. Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles. C.E.I.M., Valencia, Venezuela, 2017. P. 188–192.
16. Альохіна Н.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. № 40 (2), 2013. С. 51–55.
17. Гаман Т.В. Джерела, форми та види інформації, що використовуються в системі державного управління. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. № 3 (11), 2004. С.303-307.
18. Klochko O., Nagayev V., Kovaleko O., Fedorets V. Forming of professionally creative competence of prospective agrarian managers by facilities of digital technologies. Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference. [Online]. Volume IV, May 22th23th, 2020. С. 460-474. Web. 11 Jun. 2020. <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol4.4847>.
19. Каленський А. А. Методика застосування інформаційних технологій навчання (управління і тактичні дисципліни): навчально-методичний посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. 81 с.
20. Нагасв В.М. Формування досвіду соціокультурної професійної комунікації менеджерів у процесі їх фахової підготовки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. № 2, 2017. С. 42-47.
21. Демидишина Н. Дослідження актуальних питань комунікації у зарубіжній літературі. *Вісник НАДУ*. № 3, 2007. С. 370-378.
22. Карпюк Ю.Я. Теоретико-методологічні засади розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів. Abstracts of VIII international scientific and practical conference, 8–10 April 2020. Sofia, Bulgaria, 2020. p. 277–287. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8323/1/topical-issues-of-the-development-of-modernscience_8-10.04.20-277-288.pdf
23. Шавкун І.Г., Дибчинська Я.С. Публічне управління: комунікаційний аспект. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / За заг. ред. Сергія Чернова, Валентини Воронкової, Віктора Банаха, Олександра Сосніна, Пранаса Жукаускаса, Йоліти Ввайнхардт, Регіни Андриякайтене. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2016. с. 608. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/monodrupadmin_513.pdf
24. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня «магістр» галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування, затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України від 04.08.2020 р. № 1001. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-ta-administruvannya-magistr.pdf>

25. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування, затверджений та введений в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 29.10.2018 р. № 1172. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/281-Publ.upr.ta.administruvannya_bakalavr.21.01.22.pdf

26. Методичні рекомендації щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», та підготовки умов проведення конкурсу, затверджений Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 15.01.2021. № 4-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#Text>

References:

1. Malimon, V. I. (2011). *Komunikatyvna kompetentnist derzhavnoho sluzhbovtisia* [Communicative competence of a civil servant]. *Dovidkovo-informatsiini materialy*. Vypusk 41/11. Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankivskiy oblasnyi tsentr perepidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, derzhavnykh pidpriemstv, ustanov i orhanizatsii. 44 p. [in Ukrainian].
2. Yevsiukov, O. P. (2014). *Komunikatyvna kompetentnist derzhavnoho sluzhbovtisia* [Communicative competence of a civil servant]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 1. P. 129-131. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_1_27. [in Ukrainian].
3. Hladkykh, H.V., Sharov, S.V. (2019). *Napriamky formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv* [Directions of formation of communicative competence of students]. *Innovatsiina pedahohika*. 1 (11). P. 70–74. [in Ukrainian].
4. *Pro derzhavnu sluzhbu (iz zminamy)* [About civil service]: *Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII*. Vidomosti VRU (2016). № 4, st.43. [in Ukrainian].
5. Kuts, Yu. O., Mamonova, V.V., Nakonechnyi, V.V., Olshanskyi, O.V. (2018). *Rehionalna polityka ta mistseve samovriaduvannia* [Regional politics and local self-government]: pidruchnyk. Kh.: Vyd-vo: KharRINADU «Mahistr». 208 p. [in Ukrainian].
6. Marchenko, V. (2021). *Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti publichnykh upravlintsiv* [Development of communicative competence of public managers]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity «Publichne upravlinnia ta administruvannia»* № 1. P. 24–27. [in Ukrainian].
7. Malimon, V.I. (2007). *Komunikatsiina polityka v diialnosti derzhavnoho sluzhbovtisia* [Communication policy in the activity of a civil servant] : navch. posib. 2-he vyd. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 328 p. [in Ukrainian].
8. Nahaiev, V.M. (2018). *Publichne administruvannia* [Public administration]: elektronnyi navchalnyi posibnyk. Kh.: KhNAU. 278 p. [in Ukrainian].
9. Ovcharuk, O. V. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukraïnski perspektyvy* [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. *Biblioteka z osvithoi polityky*. Kyiv : «K.I.S.». 112 p. [in Ukrainian].
10. Bohdan, Zh., Sereda, N., Solodovnyk, T. (2020). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv zakladiv vyshchoi osvity* [Formation of communicative competence of students of higher education institutions]: monohrafiia. Kharkiv : Drukarnia Madryd. P. 262. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/46292/1/>. [in Ukrainian].
11. Vyshnevskaya, Yu.V. (2023). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv publichnoho upravlinnia ta administruvannia cherez pryzmu sotsialnoho dialohu* [Formation of communicative competence of future specialists in public management and administration through the prism of social dialogue]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitni shkolakh*. №87. P 40–45. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.87.6>. [in Ukrainian].

12. Hrishnova, O. A. (2001). *Liudskiy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky* [Human capital: formation in the system of education and professional training]: monograph. Kyiv: Znannia. 254 p. [in Ukrainian].
13. Kyrychenko, H. (2020). *Pryroda informatsiino-komunikatsiinykh mekhanizmiv formuvannya imidzhu orhaniv derzhavnoi vlady* [The nature of information and communication mechanisms of image formation of state authorities]. *Publichne uriaduvannya*. №5 (20). P. 97–108. DOI [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-5\(20\)-97-108](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-5(20)-97-108). [in Ukrainian].
14. Kalaur, S., Soroka, O. (2019). *Metodolohichni ta praktychni aspekty vprovadzhennia systemnoho pidkhotu u profesiinu pidhotovku maibutnikh menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti* [Methodological and practical aspects of the introduction of a systemic approach to the professional training of future managers of socio-cultural activities]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 8 (92). P. 229–238. [in Ukrainian].
15. Petko, L. (2017). The development of student youth aesthetic culture on professional direction. *Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles*. C.E.I.M., Valencia, Venezuela. P. 188–192. [in English].
16. Alokhiina, N.V. (2013). *Formuvannnia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv* [Formation of communicative competence of future specialists]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykhologhiia*. № 40 (2). P. 51–55. [in Ukrainian].
17. Haman, T.V. (2004). *Dzherela, formy ta vydy informatsii, shcho vykorystovuiutsia v systemi derzhavnoho upravlinnia* [Sources, forms and types of information used in the state administration system]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*. № 3 (11). P.303-307. [in Ukrainian].
18. Klochko, O., Nagayev, V., Kovaleko, O., Fedorets, V. (2020). *Forming of professionally creative competence of prospective agrarian managers by facilities of digital technologies. Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*. [Online]. Volume IV, May 22th23th. P. 460-474. Web. 11 Jun. 2020. <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol4.4847>. [in English].
19. Kalenskyi, A. A. (2019). *Metodyka zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii navchannia (upravlinnia i taktychni dystsypliny)* [Methodology of application of educational information technologies (management and tactical disciplines)]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». 81 p. [in Ukrainian].
20. Nahaiev, V.M. (2017). *Formuvannya dosvidu sotsiokulturnoi profesiinoy komunikatsii menedzheriv u protsesi yikh fakhovoy pidhotovky* [Formation of experience of socio-cultural professional communication of managers in the process of their professional training]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*. № 2. P. 42-47. [in Ukrainian].
21. Demydyshyna, N. (2007). *Doslidzhennia aktualnykh pytan komunikatsii u zarubizhnii literaturi* [Study of topical issues of communication in foreign literature]. *Visnyk NADU*. № 3. P. 370-378. [in Ukrainian].
22. Karpiuk, Yu. Ia. (2020). *Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh psykhologiv* [Theoretical and methodological foundations of the development of communicative competence in future psychologists]. *Abstracts of VIII international scientific and practical conference, 8–10 April 2020. Sofia, Bulgaria*. P. 277–287. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8323/1/topical-issues-of-the-development-of-modernscience_8-10.04.20-277-288.pdf. [in Ukrainian].
23. Shavkun, I. H., Dybchynska, Ya. S. (2016). *Publichne upravlinnia: komunikatsiinyi aspekt* [Public administration: communication aspect]. *Publichne upravlinnia ta administruvannya v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid: monohrafiia* / Za zah. red. Serhiia Chernova, Valentyny Voronkovoi, Viktora Banakha, Oleksandra Sosnina, Pranasia Zhukauskasa, Yolity Vvainkhardt, Rehiny Andriukaitene. Zaporidzhzhia: RVV ZDIA. 608 p. [in Ukrainian].

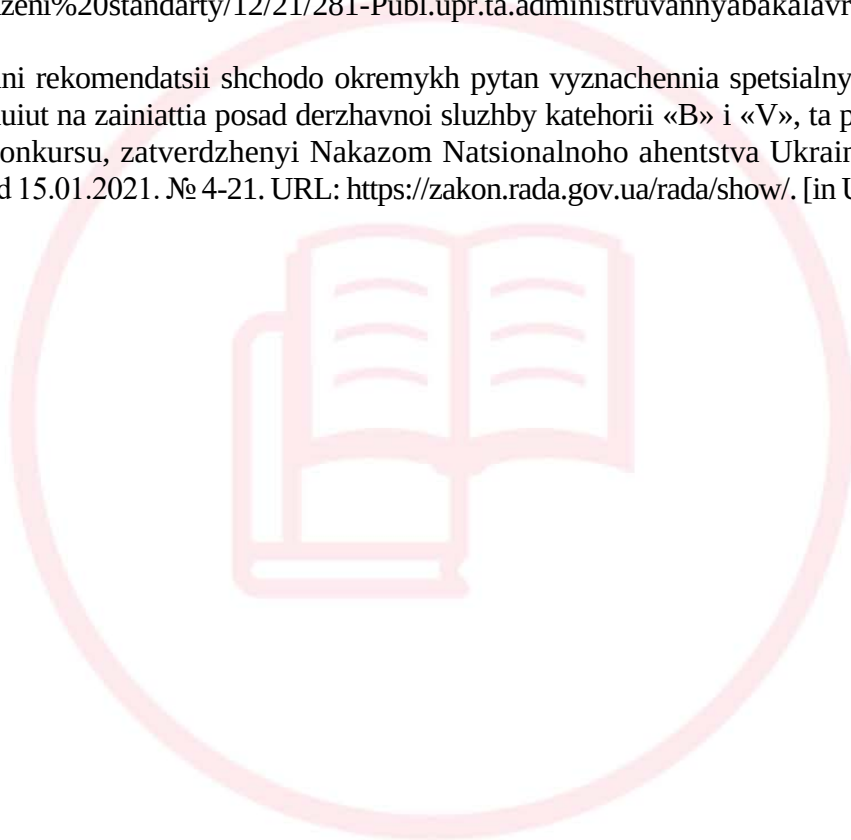

24. Standart vyshchoi osvity Ukrainy drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity stupenia «mahistr» haluz znan 28 Publichne upravlinnia ta administruvannia za spetsialnistiu 281 Publichne upravlinnia ta administruvannia, zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.08.2020 r. № 1001. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-taadministruvannya-magistr.pdf>. [in Ukrainian].

25. Standart vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity stupenia «bakalavr» haluz znan 28 Publichne upravlinnia ta administruvannia spetsialnist 281 Publichne upravlinnia ta administruvannia, zatverdzhenyi ta vvedenyi v diu Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.10.2018 r. № 1172. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/281-Publ.upr.ta.administruvannyabakalavr.21.01.22.pdf>. [in Ukrainian].

26. Metodychni rekomendatsii shchodo okremykh pytan vyznachennia spetsialnykh vymoh do osib, yaki pretenduiut na zainiattia posad derzhavnoi sluzhby katehorii «B» i «V», ta pidhotovky umov provedennia konkursu, zatverdzhenyi Nakazom Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby vid 15.01.2021. № 4-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/>. [in Ukrainian].

УДК 364-787.2:336.71(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-309-320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-309-320)

Олійник Володимир Вікторович доктор наук з державного управління, доцент, Заступник директора з навчальної і виховної роботи кафедри Публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів та природокористування України, <https://orcid.org/0000-0002-4647-2658>

ДЕРЖАВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ТА ІНШИХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Анотація. У статті досліджуються особливості державної фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз. В результаті дослідження зарубіжного досвіду визначено ефективність державних програм підтримки бізнесу під час глобальних криз, котрі показують важливість розширення фінансових інструментів, які сприяють стабільності та відновленню економіки в умовах непередбачуваних викликів. Встановлено, що диференційовані види фінансової підтримки надаються як національними урядами, так і міжнародними організаціями з метою стимулювання підприємництва, збільшення конкурентоспроможності та сприяння економічному зростанню. Досліджено різноманітні види державної фінансової підтримки, котрі надані як національними урядами, так і міжнародними організаціями, і спрямовані на стимулювання підприємництва, підвищення конкурентоспроможності та підтримку економічного зростання. З'ясовано, що використання інструментів державної фінансової підтримки, включаючи гранти, кредити, податкові пільги та інші заходи, є важливим елементом в управлінні економікою в періоди нестабільності та глобальних загроз. Встановлено, що різноманітні міжнародні ініціативи державної фінансової підтримки надають можливості для українських МСП отримати фінансову допомогу на реалізацію проєктів з відновлення, розвитку та забезпечення стійкості в умовах війни через надання грантів. З'ясовано, що деякі міжнародні програми сприяють розвитку сільського господарства та стимулюють українські банки розширювати кредитні портфелі для сільськогосподарського сектора. Варто відзначити, що ряд державних ініціатив, таких як програма грантів для підприємців у сфері переробки, підтримка проєктів подвійного призначення від українського фонду стартапів та програми "Доступні кредити 5–7–9 %" і "Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %" сприяють розвитку бізнесу в умовах війни та

подоланню наслідків пандемії COVID-19. На основі проведеного дослідження можемо відзначити, що ефективне використання державних програм та інструментів фінансової підтримки може забезпечити рентабельність та стійкість бізнесу в період глобальних загроз.

Ключові слова: державна підтримка, глобальні загрози, воєнний стан, інструменти, програми, фінансова підтримка.

Oliynyk Volodymyr Viktorovych Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, docent, Deputy director for educational and educational work, Public administration, management of innovative activities and consulting, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4647-2658>

GOVERNMENT INSTRUMENTS TO SUPPORT AGRICULTURAL BUSINESS DURING MARITAL STATE AND OTHER GLOBAL THREATS

Abstract. The paper investigates the peculiarities of state financial support for business in the period of global threats. As a result of the study of foreign experience, the effectiveness of state business support programs during global crises was determined, which show the importance of expanding financial instruments that contribute to the stability and recovery of the economy in the face of unpredictable challenges. It is established that differentiated types of financial support are provided by both national governments and international organizations in order to stimulate entrepreneurship, increase competitiveness and promote economic growth. Various types of state financial support, which are provided by both national governments and international organizations, and are aimed at stimulating entrepreneurship, increasing competitiveness and supporting economic growth, have been studied. It was found that the use of state financial support tools, including grants, loans, tax benefits and other measures, is an important element in managing the economy in periods of instability and global threats. It has been established that various international initiatives of state financial support provide opportunities for Ukrainian SMEs to receive financial assistance for the implementation of projects for reconstruction, development and ensuring stability in war conditions through the provision of grants. It was found that some international programs contribute to the development of agriculture and stimulate Ukrainian banks to expand credit portfolios for the agricultural sector. It is worth noting that a number of state initiatives, such as the grant program for entrepreneurs in the field of processing, support for dual-purpose projects from the Ukrainian startup fund and the programs "Affordable loans 5-7-9%" and "Affordable financial leasing 5-7-9%" contribute to

the development of business in the conditions of war and overcoming the consequences of the COVID-19 pandemic. On the basis of the conducted research, we can note that the effective use of state programs and financial support tools can ensure the profitability and sustainability of business in the period of global threats.

Keywords: state support, global threats, martial law, tools, programs, financial support.

Постановка проблеми. На основі сучасного досвіду країн встановлено, що прояв глобальних загроз та кризових ситуацій може мати критичний вплив на підприємницьку діяльність, що в свою чергу може протегувати розвитку проблем неплатоспроможності, масового банкрутства, звільнень, що у результаті може призвести до ускладнення у веденні бізнесу. Наприклад, пандемія COVID-19 є відмінним прикладом, який показує негативні глобальні економічні наслідки, які і надалі продовжують здійснювати вплив на різні країни та сектори економіки. Більшість урядів приклали значні зусилля для стримування поширення пандемії COVID-19, навіть за рахунок закриття певних економічних секторів на деякі періоди часу, що у результаті спричинило серйозні наслідки для підприємницької діяльності та їхніх працівників. Паралельно, значні державні фінансові ресурси були спрямовані на підтримку підприємницької діяльності з метою подолання негативних економічних наслідків пандемії. У зв'язку з цим важливо відзначити, що довготривалість кризи примусила держави терміново розробляти та впроваджувати відповідну політику, яка скерована на фінансову підтримку бізнесу.

Реалії геополітичних процесів з-за сучасних умов постійно демонструють наслідки триваючих військових конфліктів, які у свою чергу посилюють деструктивний вплив на соціально-економічний стан окремих країн або регіонів. Так само до глобальних криз можна віднести вплив російської військової агресії в Україні, яка спричинила масштабну внутрішню та зовнішню міграцію, призвела до руйнування інфраструктури, промислових та житлових об'єктів, а також до припинення діяльності суб'єктів господарювання. У зв'язку з актуальністю сучасних реалій, вважаємо з-за необхідності провести дослідження особливостей державної фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику особливостей державної фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, основні дослідження даної тематики здійснюють міжнародні організації, міністерства та інші державні установи, які вивчають ефективність та вплив різних форм державної фінансової підтримки на стабільність бізнесу та економіки в умовах глобальних загроз.

Однак, варто відзначити, що необхідно продовжувати дослідження в цьому напрямку з метою розширення розуміння механізмів та ефективності таких програм, а також розробки оптимальних стратегій державної підтримки підприємницької діяльності для протидії майбутнім глобальним викликам.

Метою статті є дослідження особливостей державної фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз. Для досягнення мети визначено наступні завдання: проаналізувати види фінансової підтримки бізнесу; дослідити грантові, бюджетні, податкові та кредитні інструменти для підтримки бізнесу у період війни. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасних глобальних викликів та кризових ситуацій, таких як пандемія COVID-19, геополітичні та військові конфлікти, державна фінансова підтримка визначається важливим інструментом для забезпечення функціональності та стабільності підприємств. Наслідки глобальних загроз виявляють серйозний вплив на економічну активність та соціально-економічний розвиток країн та регіонів світу [16]. Варто відзначити, що механізми реалізації державної фінансової підтримки бізнесу в періоди глобальних загроз є складним та ітеративним процесом, який скерований на підвищення ефективності програм підтримки бізнесу.

На основі аналізу зарубіжного досвіду застосування державних програм у період глобальних загроз, то варто відзначити приклад державних гарантій у Бельгії, де бізнесу пропонують кредити з розширеним терміном погашення. Починаючи з 2020 року Фінляндія спрямувала нову державну фінансову підтримку компаніям, у яких через пандемію впав оборот на 30% і були проблеми з відшкодуванням витрат. Подібним чином Греція запровадила додаткові заходи підтримки бізнесу на 3,3 мільярда євро, щоб компенсувати витрати, пов'язані з другим національним карантинном, а інші підходи були спрямовані на процесні зміни в компаніях.

Варто відзначити Програму кредитних гарантій в Японії, яка надала субсидії для допомоги підприємствам у реформуванні системи управління компаніями. У Литві було запроваджено програму підтримки бізнесу, яка допомагає отримати фінансування компаніям, які не мають можливості отримати кошти у фінансових установах. У цьому випадку підтримка передбачає отримання боргових цінних паперів, кредитів та інших гібридних інструментів [1]. Вважаємо, що необхідність збільшення фінансування державою різних програм підтримки передбачає спеціальні механізми та інструменти фінансової підтримки бізнесу в період глобальних загроз, де доцільним є надання фінансової допомоги у формі безповоротних грантів та

забезпечення фінансової підтримки високотехнологічних та інноваційних компаній шляхом залучення інвестиційних коштів.

З-за сучасних кондицій важлива роль у забезпеченні стійкості економіки відводиться фінансовій підтримці бізнесу, особливо в умовах глобальних викликів та кризових ситуацій. Різноманітні види фінансової підтримки надаються як національними урядами, так і міжнародними організаціями з метою стимулювання підприємництва, збільшення конкурентоспроможності та сприяння економічному зростанню. Вважаємо за необхідність проаналізувати наступні види фінансової підтримки бізнесу:

1. Гранти та позики від міжнародних організацій та урядів. Україна отримує фінансову підтримку від Європейського Союзу, Групи Світового банку, США, Японії та інших країн. Дані кошти надаються у формі грантів і позик для розвитку сільського господарства, підтримки малих фермерських господарств, інвестицій у сільське господарство тощо.

2. Бюджетні гарантії та банківські кредити. Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві (далі – ФЧГК) надає гарантії українським банкам на покриття до 50% зобов'язань позичальників за інвестиційними та оборотними кредитами, які можуть бути надані для фінансування оборотного капіталу, інвестицій, а також на придбання земельних ділянок.

3. Податкові та кредитні інструменти, які включають в себе надання державних субсидій та кредитів, звільнення від сплати податків, інвестиційні податкові кредити, спрощену систему обліку та звітності, а також інші заходи, які спрямовані на зменшення фінансового тиску на підприємства та стимулювання їх розвитку в умовах конфлікту. Варто відзначити, що з метою подолання серйозних труднощів, з якими зараз стикається бізнес уряд запровадив низку податкових пільг та фінансових заходів, які передбачені Законами України, котрі застосовуються лише на період воєнного стану.

Отже, дані види фінансової підтримки спрямовані на різні сектори економіки та підприємства різних розмірів, зокрема, на розвиток сільського господарства та підтримку малих і середніх підприємств. Відповідно, важливою задачею кожного уряду та міжнародних організацій є надання ефективної та цілеспрямованої фінансової підтримки, яка сприятиме сталому розвитку бізнесу та економіки в цілому.

10 січня 2024 року послы країн – членів Європейського Союзу ухвалили частковий мандат на проведення переговорів стосовно пропозиції про створення нового єдиного спеціалізованого Механізму для підтримки відновлення, відбудови та модернізації України, з урахуванням зусиль країни в реформуванні для подальшого вступу до ЄС [2]. Даний Механізм має на меті об'єднати бюджетну допомогу ЄС для України в один інтегрований механізм,

який скерований на підтримку країни на період з 2024 по 2027 роки, адаптований до унікальних викликів, пов'язаних з наданням допомоги країні, що перебуває в умовах військової агресії.

Частковий переговорний мандат Ради ЄС не охоплює питань, пов'язаних з бюджетом, таких як загальний обсяг Механізму та частка позик і грантів, оскільки ці показники будуть визначені після завершення переговорів з урахуванням середньострокового перегляду багаторічної фінансової рамкової програми.

Уряд України розроблятиме "План Україна", де будуть викладені основні наміри щодо відновлення, відбудови та модернізації країни, а також будуть розроблені реформи, імплементація, яких буде запланована в рамках процесу вступу до ЄС. Фінансову підтримку у вигляді грантів та позик Україні буде надаватися на основі виконання "Плану Україна", який буде супроводжуватися переліком виконання відповідних умов та графіком виплат.

У межах Інвестиційної рамкової програми для України ЄС буде надавати підтримку у вигляді бюджетних гарантій та комбінації грантів і позик від державних та приватних установ. Гарантії для України покриватимуть ризики, які пов'язані з кредитами, гарантіями, ринковими інструментами та іншими формами фінансування. Технічна допомога та інші форми підтримки допоможуть Україні відповідати законодавству ЄС та впроваджувати структурні реформи на шляху до майбутнього членства в ЄС. Європейська Комісія пропонує загальний бюджет Інвестиційної рамкової програми у розмірі 50 млрд євро, з яких 17 млрд євро будуть виділені у вигляді грантів, а 33 млрд євро у вигляді позик.

У рамках ініціативи EU4Business, фінансованої Європейським Союзом та урядом Німеччини, мікро-, малі та середні підприємства (далі – МСП) України з експортним потенціалом та інноваційними можливостями (наприклад, у сферах переробки, машинобудування, меблевій сфері, харчовій сфері та легкій промисловості; креативні індустрії; логістика і транспорт; інші сектори з експортним потенціалом або можливостями створення інновацій) можуть отримати 100 грантів до 10 тисяч євро кожен на реалізацію проєктів з відновлення, розвитку та забезпечення стійкості в умовах війни [3]. З моменту повномасштабного вторгнення РФ, ЄС та Німеччина спільно через програму EU4Business провели п'ять конкурсів на отримання грантів, підтримавши понад 1100 українських МСП на суму понад 5,5 млн євро.

Для участі в конкурсі запрошені МСП, що працюють у сферах: перероблення (машинобудування, меблева, харчова та легка промисловість); креативні індустрії; логістика і транспорт; інші сектори з експортним потенціалом або можливостями створення інновацій (наприклад, освітні та медичні послуги).

Програма USAID пропонує гранти до 500 тисяч доларів США для розвитку українських середніх і великих переробних підприємств. Загальний бюджет проєкту становить 10 млн дол. США. У рамках програми планується надати близько 30 грантів у розмірі від 150 до 500 тис. дол. США [4]. Ця програма підтримуватиме проєкти середніх і великих підприємств, які скеровані на розширення виробництва, впровадження інновацій, модернізацію, створення нових робочих місць і збільшення обсягів продажу. Проєкти відбиратимуться в таких галузях, як: упаковка та пакувальні матеріали; харчова промисловість; машинобудування та металообробка; текстильна промисловість; випуск товарів для відновлення та реконструкції (будівельні матеріали, вікна, двері, металеві вироби, електротовари тощо).

25 січня 2024 року Європейський Союз, Група Світового банку та уряд України запровадили ФЧГК – ініціатива, яка спрямована на підтримку малих фермерів, що обробляють земельні ділянки площею до 500 гектарів, де дана ініціатива є ключовим елементом другого етапу земельної реформи, розпочатого 1 січня 2024 року [5]. ФЧГК надає гарантії українським банкам, які покривають до 50% зобов'язань позичальників за інвестиційними кредитами та кредитами на оборотний капітал. Це сприяє підтримці малих фермерів, які володіють сільськогосподарськими угіддями до 500 га або користуються ними. ФЧГК дозволяє отримувати кредити на фінансування оборотного капіталу до трьох років, інвестиційні кредити до семи років та кредити на купівлю землі до 10 років, при максимальній сумі до 800 тис. дол. США на одного позичальника.

ФЧГК розв'язує питання придбання землі, фінансування сільськогосподарської техніки та обладнання, а також забезпечення операційних потреб малих фермерських господарств. Місія ФЧГК полягає в підтримці малих фермерських господарств та стимулюванні українських банків розширювати свої кредитні портфелі для сільського господарства. У той же час, до державного бюджету України надійшло близько 390 млн дол. США від Японії на реалізацію проєктів з соціального захисту та відновлення сільського господарства, що доповнює зусилля ФЧГК [6; 7].

Global Communities в Україні запускає пілотний проєкт для раннього відновлення та добробуту PEARL і надаватиме на конкурсній основі гранти фізичним особам та малому і середньому бізнесу, які відчули негативний вплив війни (наприклад, втратили або мають пошкоджене майно, вимушені релокуватися, порушена логістика, зменшені продажі, міграція працівників та інші обставини), а також підтримуватиме їх інформаційно та консультативно [8].

Нова Урядова програма «єРобота» приймає заявки на участь у шести різних напрямках через Дію. Мінагрополітики опрацьовує заявки за одним із них — на висадку садів (до 400 000 грн за 1 га) і будівництво теплиць (до 7 млн грн). Ключова вимога для отримання гранту від Уряду є те, що бізнес

має створювати робочі місця та давати соціально економічний ефект у вигляді сплати податків. Реалізацію проєкту по садівництву контролюватимуть на предмет ефективного застосування фінансових ресурсів протягом 5 років, а грант на теплиці — протягом 3-х років, а в разі порушення вимог отримувачу буде відмовлено в будь-якій державній допомозі протягом найближчих 10 років [9].

Варто відзначити, що уряд України імплементував програму грантів для підприємців, які мають намір створити або розвинути свій бізнес у сфері переробки, де держава надасть бізнесу до 8 мільйонів гривень безповоротної допомоги для реалізації виробничих проєктів. Перша тисяча заявників отримає грант у розмірі 70% від вартості проєкту, для наступних учасників держава надасть кошти у розмірі до 50% вартості проєкту [10].

Український фонд стартапів спільно з Міністерством цифрової трансформації України запускає програму грантової підтримки проєктів подвійного призначення задля підвищення обороноздатності країни та пришвидшення післявоєнної відбудови. Фонд надає грантову підтримку проєктам, які реалізують діяльність в сферах: оборони; кібербезпеки; інфраструктурної відбудови; охорони здоров'я; освіти. Грант надається у розмірі до 35 000 дол. США, з яких 25 000 дол. США скеровуються на діяльність заявника, та до 10 000 дол. США – на оплату послуг Акредитованого Акселератора [11].

У березні 2023 року Уряд України оптимізував програми "Доступні кредити 5–7–9 %" та "Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %" з метою зменшення державних витрат та подолання наслідків пандемії COVID-19. Оновлена програма "Доступні кредити 5–7–9 %" передбачає надання кредитів на різні цілі, такі як інвестиції та поповнення обігового капіталу, з компенсаційними ставками від 7 % до 9 %. У межах програми "Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %" надаються компенсаційні винагороди від 9 % до 11 %. Дані зміни передбачають продовження державної фінансової підтримки бізнесу, зокрема для сільськогосподарських підприємств, і забезпечують можливість надання державних гарантій для часткового погашення боргових зобов'язань [12-15].

Таким чином, можемо відзначити, що державна фінансова підтримка є важливим інструментом у забезпеченні стабільності та розвитку бізнесу під час глобальних загроз, таких як пандемія, війни, геополітичні конфлікти або економічні кризи. Ефективне використання державних програм та інструментів фінансової підтримки може забезпечити рентабельність та стійкість бізнесу в період глобальних загроз.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що державна фінансова підтримка є ключовим інструментом у забезпеченні стійкості та розвитку бізнесу в період

глобальних загроз, таких як пандемія або економічні кризи. Встановлено, що оптимізація державних програм та інструментів фінансової підтримки, які були проведені Урядом, спрямовані на зменшення бюджетних витрат та забезпечення безперервного фінансування бізнесу. Варто відзначити, що фінансова підтримка бізнесу включає в себе різноманітні механізми, такі як гранти, позики, гарантії та інші фінансові інструменти, які спрямовані на різні сектори економіки та підприємства з метою стимулювання інвестицій, розвитку інфраструктури та створення сприятливих умов для підприємництва.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для: підготовки звітів, стратегічних документів та програм, пов'язаних із фінансовою підтримкою бізнесу; розробки та реалізації ефективних стратегій державної підтримки бізнесу під час глобальних загроз, що допоможе у забезпеченні стійкості економіки та підтримці підприємств.

Перспективи подальших досліджень можуть включати аналіз ефективності використання державних фінансових інструментів у підтримці бізнесу під час глобальних криз, а також дослідження впливу цих програм на економічний розвиток країни в цілому.

Література:

1. OECD. 2021. COVID-19 Government Financing Support Programmes for Businesses: 2021 Update. OECD Paris, 2021. URL: <https://www.oecd.org/finance/COVID-19-Government-FinancingSupport-Programmes-for-Businesses-2021-Update.pdf> (дата звернення: 17.03.2024).
2. Представництво Європейського Союзу в Україні. Рада ЄС погодила компоненти нового механізму підтримки України (Ukraine Facility). 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/рада-єс-погодила-компоненти-нового-механізму-підтримки-україни-ukraine-facility_uk?s=232 (дата звернення: 17.03.2024).
3. Представництво Європейського Союзу в Україні. 1 мільйон євро: ЄС і Німеччина нададуть 100 грантів по 10 тисяч євро українським підприємствам. 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1-мільйон-євро-єс-і-німеччина-нададуть-100-грантів-по-10-тисяч-євро-українським-підприємствам_uk?s=232 (дата звернення: 17.03.2024).
4. Міністерство економіки України. Середні й великі переробні підприємства можуть отримати грант до \$500 тис від USAID. 2024. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3ce5922f-0bf0-4419-a8a1-af9a7893c47a&title=SeredniYVelikiPererobniPidrimstvaMozhutOtriratiGrantDo-500-TisVidUsaid> (дата звернення: 17.03.2024).
5. Представництво Європейського Союзу в Україні. Європейський Союз та Світовий банк підтримують малих фермерів в Україні через зміцнення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%85-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%86%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83_uk?s=232 (дата звернення: 17.03.2024).

6. Міністерство фінансів України. Україна отримала 390 млн доларів США від Японії в рамках проєктів Світового банку INSPIRE та ARISE. 2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_390_million_from_japan_under_the_world_banks_inspire_and_arise_projects-4408 (дата звернення: 17.03.2024).

7. НІСД. Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні. Січень 2024. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-sichen-2024> (дата звернення: 17.03.2024).

8. Дія. Бізнес. Гранти в межах програми PEARL для підтримки бізнесу, що постраждав від війни. 2023. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-v-mezah-programi-pearl-dla-pidtrimki-biznesu-so-postrazdav-vid-vijni> (дата звернення: 17.03.2024).

9. Дія. Бізнес. Гранти на теплиці і сади: поради від Мінагрополітики. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-na-teplici-i-sadi-poradi-vid-minagropolitiki> (дата звернення: 17.03.2024).

10. Дія. Бізнес. Як отримати грант на розвиток переробного підприємства. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/ak-otrimati-grant-na-rozvitok-pererobnogo-pidpriemstva> (дата звернення: 17.03.2024).

11. Дія. Бізнес. Гранти для проєктів, що сприятимуть підвищенню обороноздатності та післявоєнній відбудові України. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-dla-proektiv-so-spriatimut-pidvisennu-oboronozdatnosti-ta-pislavoennij-vidbudovi-ukraini> (дата звернення: 17.03.2024).

12. Міністерство фінансів України. За час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» видано 23 999 пільгових кредитів на суму близько 96 млрд грн. 2023. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_chas_dii_voennogo_stanu_v_mezhakh_derzhavnoi_programi_dostupni_krediti_5-7-9_vidano_23_999_pilgovikh_kreditiv_na_sumu_maizhe_96_mlrld_grn-3904 (дата звернення: 17.03.2024).

13. Міністерство фінансів України. Уряд прийняв рішення для оптимізації Державних програм «Доступні кредити 5-7-9%» та «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%» в умовах воєнного стану. 2023. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_priiniav_rishennia_dlia_optimizatsii_derzhavnikh_program_dostupni_krediti_5-7-9_ta_dostupnii_finansovii_lizing_5-7-9_v_umovakh_voennogo_stanu-3884 (дата звернення: 17.03.2024).

14. НІСД. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Березень 2023 року. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-7> (дата звернення: 17.03.2024).

15. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: Постанова КМУ від 14 березня 2023 р. № 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.03.2024).

16. Грищенко І. М. Причини та наслідки пандемії COVID-19: уроки для України та світу. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 2. С. 89-99. DOI : 10.36.030/2664-3618-2020-2-89-99. URL : <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/218145/217879>

References:

1. OECD. 2021. COVID-19 Government Financing Support Programmes for Businesses: 2021 Update. OECD Paris, 2021. www.oecd.org/finance/COVID-19-Government-FinancingSupport-Programmes-for-Businesses-2021-Update.pdf [in English].

2. Представництво Європейського Союзу в Україні. Рада ЄС погодила компоненти нового механізму підтримки України (Ukraine Facility) [Representation of the European Union in Ukraine. The Council of the EU agreed on the components of the new support mechanism for Ukraine (Ukraine Facility)]. 2024. [www.eeas.europa.eu](https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/rada-es-pogodila-komponenti-novogo-mehanizmu-pidtrimki-ukraini-ukraine-facility_uk?s=232) Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/rada-es-pogodila-komponenti-novogo-mehanizmu-pidtrimki-ukraini-ukraine-facility_uk?s=232 [in Ukrainian].

3. Представництво Європейського Союзу в Україні. 1 мільйон євро: ЄС і Німеччина надатимуть 100 грантів по 10 тисяч євро українським підприємствам [Representation of the European Union in Ukraine. 1 million euros: the EU and Germany will provide 100 grants of 10,000 euros each to Ukrainian enterprises]. [www.eeas.europa.eu](https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1-mil-jon-evro-es-i-nimechchina-nadadut-100-grantiv-po-10-tisjach-evro-ukrains-kim-pidpriemstvam_uk?s=232) Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1-mil-jon-evro-es-i-nimechchina-nadadut-100-grantiv-po-10-tisjach-evro-ukrains-kim-pidpriemstvam_uk?s=232 [in Ukrainian].

4. Міністерство економіки України. Середні й великі переробні підприємства можуть отримати грант до \$500 тис від USAID [Ministry of Economy of Ukraine. Medium and large processing enterprises can receive a grant of up to \$500,000 from USAID. 2024]. [www.me.gov.ua](https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3ce5922f-0bf0-4419-a8a1-af9a7893c47a&title=SeredniYVelikiPererobniPidrimstvaMozhutOtrimatiGrantDo-500-TisVidUsaid) Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3ce5922f-0bf0-4419-a8a1-af9a7893c47a&title=SeredniYVelikiPererobniPidrimstvaMozhutOtrimatiGrantDo-500-TisVidUsaid> [in Ukrainian].

5. Представництво Європейського Союзу в Україні. Європейський Союз та Світовий банк підтримують малих фермерів в Україні через зміцнення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві [Representation of the European Union in Ukraine. The European Union and the World Bank are supporting small farmers in Ukraine by strengthening the Fund for Partial Guarantee of Credit in Agriculture]. [www.eeas.europa.eu](https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%85-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%86%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83_uk?s=232) Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%85-%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%86%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83_uk?s=232 [in Ukrainian].

6. Міністерство фінансів України. Україна отримала 390 млн доларів США від Японії в рамках проєктів Світового банку INSPIRE та ARISE [Ministry of Finance of Ukraine. Ukraine received 390 million US dollars from Japan as part of the INSPIRE and ARISE projects of the World Bank]. [mof.gov.ua](https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_390_million_from_japan_under_the_world_banks_inspire_and_arise_projects-4408) Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/ukraine_received_usd_390_million_from_japan_under_the_world_banks_inspire_and_arise_projects-4408 [in Ukrainian].

7. NISD. Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні. Січень 2024 [NISD. Assistance of international financial institutions to Ukraine]. [niss.gov.ua](https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-sichen-2024) Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-sichen-2024> [in Ukrainian].

8. Дія. Бізнес. Гранти в межах програми PEARL для підтримки бізнесу, шхо постраждав від війни [Action. Business. Grants within the framework of the PEARL program to support businesses affected by the war]. [business.diaa.gov.ua](https://business.diaa.gov.ua/cases/granti-granti-v-mezah-programi-pearl-dla-pidtrimki-biznesu-so-postrazhdav-vid-vijni) Retrieved from <https://business.diaa.gov.ua/cases/granti-granti-v-mezah-programi-pearl-dla-pidtrimki-biznesu-so-postrazhdav-vid-vijni> [in Ukrainian].

9. Dija. Biznes. Granti na teplici i sadi: poradi vid Minagropolitiki. [Action. Business. Grants for greenhouses and gardens: advice from the Ministry of Agriculture]. *business.diia.gov.ua* Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-na-teplici-i-sadi-poradi-vid-minagropolitiki> [in Ukrainian].

10. Dija. Biznes. Jak otrimati grant na rozvitok pererobnogo pidpriemstva []. *business.diia.gov.ua* Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/ak-otrimati-grant-na-rozvitok-pererobnogo-pidpriemstva> [in Ukrainian].

11. Dija. Biznes. Granti dlja proektiv, shho sprijatimut' pidvishhennju oboronozdatnosti ta pisljavoennij vidbudovi Ukraïni [Action. Business. How to get a grant for the development of a processing enterprise]. *business.diia.gov.ua* Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-dlja-proektiv-so-sprijatimut-pidvisennu-oboronozdatnosti-ta-pislavoennij-vidbudovi-ukraini> ([in Ukrainian].

12. Ministerstvo finansiv Ukraïni. Za chas diï voennogo stanu v mezhah Derzhavnoi programi «Dostupni krediti 5–7–9%» vidano 23 999 pil'govih kreditiv na sumu bliz'ko 96 mlrd grn. 2023 [Ministry of Finance of Ukraine. During the period of martial law, 23,999 concessional loans in the amount of about UAH 96 billion were issued within the framework of the State Program "Affordable Loans 5-7-9%"]. *www.mof.gov.ua* Retrieved from https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_chas_dii_voennogo_stanu_v_mezhakh_derzhavnoi_programi_dostupni_krediti_5-7-9_vidano_23_999_pilgovikh_kreditiv_na_sumu_maizhe_96_mlrd_grn-3904 [in Ukrainian].

13. Ministerstvo finansiv Ukraïni. Urjad priijnjav rishennja dlja optimizacii Derzhavnih program «Dostupni krediti 5-7-9%» ta «Dostupnij finansovij lizing 5-7-9%» v umovah voennogo stanu. 2023 [Ministry of Finance of Ukraine. The government made a decision to optimize the state programs "Affordable loans 5-7-9%" and "Affordable financial leasing 5-7-9%" in the conditions of martial law. 2023 *mof.gov.ua* Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_urjad_priiniav_rishennia_dlia_optimizatsii_derzhavnikh_program_dostupni_krediti_5-7-9_ta_dostupnij_f finansovij_lizing_5-7-9_v_umovakh_voennogo_stanu-3884 [in Ukrainian].

14. NISD. Ogljad instrumentiv pidtrimki biznesu v period voennogo stanu v Ukraïni. Berezen' 2023 roku [NISD. An overview of business support tools during the period of martial law in Ukraine.]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-7> [in Ukrainian].

15. Postanova KMU “Pro vnesennja zmin do dejakih postanov Kabinetu Ministriv Ukraïni shhodo nadannja finansovoi derzhavnoi pidtrimki sub’ektam pidpriemnictva” [The Resolution of the CMU” On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the provision of financial state support to business entities”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

16. Grishhenko, I. M. (2020). Prichini ta naslidki pandemii COVID-19: uroki dlja Ukraïni ta svitu [Causes and consequences of the COVID-19 pandemic: lessons for Ukraine and the world]. *Zbirnik naukovih prac' Nacional'noi akademii derzhavnogo upravlinnja pri Prezidentovi Ukraïni - Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 2, 89-99. DOI : 10.36.030/2664-3618-2020-2-89-99. Retrieved from <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/218145/217879> [in Ukrainian].

УДК 351.77

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-321-333](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-321-333)

Орлова Наталія Сергіївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м.Переяслав, 08401, тел.: (067) 724-58-49, <https://orcid.org/0000-0003-0785-751x>

Бищенко Галина Миколаївна, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0009-0004-3360-4262>

Автомєєнко Євгеній Миколайович, к.мед.н., науковий співробітник, Державна установа «Інститут травматології та ортопедії НАМН України», вул. Бульварно-Кудрявська, 27, м. Київ, 01601, тел.: (044) 486 18-65, <https://orcid.org/0000-0003-3700-2248>

ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті доведена необхідність визначення особливостей державних механізмів розвитку електронної охорони здоров'я в європейських країнах та країнах Європейського Союзу. Метою статті є дослідити особливості впровадження механізмів електронної охорони здоров'я у реалізації державних стратегій охорони здоров'я у європейських країнах. Інформаційною базою дослідження є дані Міністерства охорони здоров'я України, EU4Digital, Європейської комісії, Всесвітньої організації охорони здоров'я. У статті обґрунтована доцільність аналізу особливостей формування та впровадження державних стратегій електронної охорони здоров'я у європейських країнах. Виділено ініціативи Європейського союзу, зосереджені на е-здоров'ї (План дій eHealth на 2012-2020 рр., Зелена книга про мобільне здоров'я, EU4Digital, «MyHealth@EU», Цифровий радар охорони здоров'я, цифровий COVID-сертифікат ЄС). На основі аналізу державних механізмів розвитку електронної охорони здоров'я європейських країн (Данії, Естонії) визначено мету, завдання, інституційну складову, особливості фінансування та інноваційні (цифрові) інструменти впровадження електронної охорони здоров'я. Визначено напрями та завдання стратегії розвитку електронної охорони здоров'я Естонії, як провідної країни для інновацій електронної

охорони здоров'я в Європі. Також, проведено аналіз європейських держав, в яких наявні стратегії розвитку електронної охорони здоров'я за субрегіонами та зроблено висновки відповідно їх взаємозв'язку з інформаційною політикою країн. У висновках виділено ключові вектори розвитку е-здоров'я країн Європейського Союзу: безпечний доступ громадян до своїх даних про здоров'я; персоналізована медицина через спільну європейську інфраструктуру даних; розширення прав і можливостей громадян за допомогою цифрових інструментів для зворотного зв'язку з користувачами та індивідуально-орієнтованої допомоги з використанням цифрових інструментів.

Ключові слова: державний механізм, державна стратегія, електронна охорона здоров'я, євроінтеграція, цифровий інструмент.

Orlova Nataliia Serhiivna Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynskoho, 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (067) 724-58-49, <https://orcid.org/0000-0003-0785-751x>

Byshenko Galyna Mykolaivna graduate student of the Department of Public Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynskoho, 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (044) 293-11-10, <https://orcid.org/0009-0004-3360-4262>

Avtomieienko Yevhenii Mykolaiovych PhD, Researcher, Orthopedic traumatologist of the highest category, State Institution «Institute of Traumatology and Orthopedics of NAMS of Ukraine», St. Bulvarno-Kudryavska, 27, Kyiv, 01601, tel.: (044) 486 18-65, <https://orcid.org/0000-0003-3700-2248>

GOVERNMENT STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC HEALTH CARE: EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. The article proves the need to determine the features of government mechanisms for the development of electronic health care in European countries and the countries of the European Union. The purpose of the article is to investigate the peculiarities of the implementation of electronic health care mechanisms in the implementation of state health care strategies in European countries. The information base of the research is data from the Ministry of Health of Ukraine, EU4Digital, the European Commission, and the World Health Organization. The article substantiates the expediency of analyzing the peculiarities of the formation and implementation of government strategies for electronic health care in European countries. European Union initiatives focused on eHealth are highlighted (eHealth Action Plan 2012-2020, Green Paper on Mobile Health, EU4Digital,

“MyHealth@EU”, Digital Health Radar, Digital COVID Certificate EU). Based on the analysis of government mechanisms for the development of electronic health care in European countries (Denmark, Estonia), the purpose, tasks, institutional component, financing features and innovative (digital) tools for the implementation of electronic health care are determined. The directions and objectives of the e-health development strategy of Estonia, as a leading country for e-health innovations in Europe, have been determined. Also, an analysis of the European countries, which have strategies for the development of electronic health care by subregion, was carried out, and conclusions were drawn according to their relationship with the information policy of the countries. The conclusions highlight the key vectors of the development of e-health in the countries of the European Union: secure access of citizens to their health data; personalized medicine through a common European data infrastructure; empowering citizens with digital tools for user feedback and personalized assistance using digital tools.

Keywords: government mechanism; government strategy; electronic healthcare; European integration; digital tool.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси рухають галузі та сектори економіки та публічного управління до реформування окремих процесів чи повної їх трансформації. Цифровізація та розвиток електронного урядування України – є пріоритетними напрямками державної політики останні десять років. За ці роки країна сформувала низку нових державних стратегій за напрямками основних реформ та національних програм, у тому числі сталого розвитку систем охорони здоров'я. Всі ці кроки довели ефективність державної політики щодо розвитку системи охорони здоров'я та надання медичних послуг в умовах всебічного впровадження електронних та цифрових інструментів. Тому, є доцільним дослідити особливості функціонування державних стратегій електронного здоров'я в країнах європейського союзу (ЄС) для отримання потужного досвіду у розробці таких стратегій та їх реалізації. Нині майже у всіх країнах-членах ЄС розроблені стратегії розвитку електронної охорони здоров'я (е-здоров'я) з визначеними цілями та планами заходів. Форма, зміст і контроль реалізації національних стратегій розвитку електронної охорони здоров'я в різних державах-членах виглядають по-різному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість сучасних науковців займається дослідженнями реформ у системі охорони здоров'я та медицині: Дацій Н. [1], Драган І. [1], Миргород-Карпова В. [2], Орлова Н. [1], Самофалов Д. [3], Старинський М. [2], Рудік О. [4], Шлапко Т. [2], які вже визначили нові цілі і завдання державної політики у цій сфері. Багато хто з вчених Беловичева М. [5], Мохова Ю. [6-7], Орлова Н. [6] зробили глибокі

дослідження щодо розвитку саме інформаційно-комунікаційних технологій у сфері охорони здоров'я та медицині в Україні та країнах світу. Але, більш детальнішого розуміння потребують процеси та механізми державного управління у реалізації стратегій розвитку охорони здоров'я в європейських країнах для прискорення євроінтеграції України.

Метою статті є дослідити особливості впровадження механізмів електронної охорони здоров'я у реалізації державних стратегій охорони здоров'я у європейських країнах.

Виклад основного матеріалу. Європейська комісія (ЄК) визначає електронну охорону здоров'я як «найкраще здоров'я та медичне обслуговування за допомогою використання інформаційних та комунікаційних технологій» [8]. Питання електронної охорони здоров'я набуває все більшого значення в політиці ЄС, оскільки воно розглядається як спосіб зробити системи охорони здоров'я більш стійкими, одночасно пропонуючи нові можливості для економічного зростання [5].

До головних і всеосяжних цілей національної стратегії розвитку електронної охорони здоров'я є вирішення пріоритетних для країни завдань національної політики в сфері охорони здоров'я [9].

Електронна охорона здоров'я входить до 4 головних напрямків Європейської програми роботи ВООЗ на 2020-2025 рр. (EPW) – «Спільні дії для покращення здоров'я в Європі». Новий план дій є конкретним кроком до втілення Європейської програми роботи ВООЗ у реальність шляхом використання цифрових інструментів для покращення загального охоплення медичними послугами, захисту людей від надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я та сприяння здоров'ю та добробуту в регіоні.

Існує багато цифрових рішень і практик у сфері охорони здоров'я та догляду, розроблених у рамках європейських дослідницьких та інноваційних проектів, національних програм фінансування, приватних підприємств, конкурсів, тощо. Різні ініціативи на рівні ЄС, зосереджені на е-здоров'ї, почалися з 2012 року:

1. План дій eHealth на 2012-2020 рр. є дорожньою картою, спрямованою на вирішення та усунення бар'єрів. Він уточнює сферу політики та окреслює бачення eHealth в Європі. Він вказує на ключові дії, які ЄС має намір виконати для підтримки держав-членів у сфері електронної охорони здоров'я.

2. Зелена книга про мобільне здоров'я, опублікована у 2014 році, для ознайомлення зацікавлених осіб про кроки, які необхідно взяти для підтримки розгортання електронної охорони здоров'я в ЄС.

3. ЄК створила Групу зацікавлених сторін електронної охорони здоров'я, яку була поновлено на період 2016-2020 рр., для розробки рекомендацій з якості і надійності даних додатків mHealth.

4. Ініціатива EU4Digital – це флагманська регіональна програма ЄС щодо підтримки цифрової трансформації та гармонізації цифрових ринків у країнах-учасниках спільної політичної ініціативи Східне партнерство (СП). У межах ініціативи EU4Digital ЄС підтримує створення основи для гармонізованого розвитку електронної охорони здоров'я та транскордонних послуг між країнами СП та з ЄС, включаючи розвиток активної спільноти зацікавлених сторін електронної охорони здоров'я в регіоні СП. Програма підтримує дії мережі EU4Digital з питань електронної охорони здоров'я, основні цілі якої включають:

підтримку співпраці у галузі електронної охорони здоров'я та безперервне обслуговування платформи обміну інформацією та досвідом;

розвиток потенціалу установ електронної охорони здоров'я, спільнот і спеціалістів у країнах СП;

розробка рекомендацій щодо гармонізації стратегій електронної охорони здоров'я та дорожніх карт електронної охорони здоров'я;

пілотування транскордонної системи електронної охорони здоров'я серед країн-партнерів та держав-членів ЄС.

Шляхом підтримки зусиль з розробки систем електронної охорони здоров'я та забезпечення транскордонної співпраці та співпраці з ЄС, EU4Digital надає переваги для пацієнтів, а також для систем охорони здоров'я та спеціалістів. Зрештою, покращення електронної охорони здоров'я призведе до більшої ефективності в наданні медичних послуг [10].

5. «MyHealth@EU» – це головна ініціатива ЄС із розробки стандартів і специфікацій сумісності для обміну даними про здоров'я між європейськими державами-членами через інфраструктуру Національного контактного пункту. MyHealth@EU має на меті розширити можливості громадян, надаючи безпечний доступ до їхніх даних про стан здоров'я за кордоном, а також посилити співпрацю та синергію між державами-членами ЄС та ЄК. Зараз в ЄС спостерігається тенденція переходу до відкриття даних про здоров'я для вторинного використання, що таким чином готує інфраструктуру електронної охорони здоров'я для штучного інтелекту, аналізу геномних даних та персоналізованої медицини [9].

6. Цифровий радар охорони здоров'я – платформа, розроблена для сприяння впровадження та успіху цифрових інновацій у сфері охорони здоров'я в Європі. Його підтримує проект Digital Health Uptake, що фінансується в рамках програми Digital Europe. Цифровий радар пропонує низку функцій, включаючи інформацію про цифрові рішення та послуги в сфері охорони здоров'я, національну та регіональну політику та стратегії, а також допоміжні інструменти та методології для розширення цифрових рішень [11].

7. У 2021 році ЄК та країни-члени ЄС створили довірчу структуру цифрового COVID-сертифіката ЄС (EU DCC), яка дозволяла видавати та перевіряти загальні та сумісні сертифікати COVID як докази вакцинації, тестування або одужання. Загалом 78 країн і територій підключено до системи DCC ЄС, що сприяло забезпеченню вільного пересування в межах ЄС під час пандемії COVID. У червні 2023 року ВООЗ включила технологію ЄС DCC у Глобальну мережу цифрової сертифікації охорони здоров'я.

ЄК та країни-члени ЄС також використовували мобільні програми для боротьби з пандемією COVID. Ці інструменти допомогли мінімізувати поширення вірусу на національному рівні та за кордоном і прискорити повернення до звичайного життя в ЄС [12].

Стратегії в сфері електронної охорони здоров'я виконують ключову функцію у координації політики та забезпеченні її узгодженості за рахунок постановки завдань у галузі інфраструктури, нормативно-правової відповідності, фінансового забезпечення, організаційної підтримки, кадрових ресурсів та технологічних можливостей [9].

Аналіз стратегій розвитку електронної охорони здоров'я у період до 2022 року в Європейському регіоні надав змогу оцінити процес становлення та розвитку електронної охорони здоров'я, зміни, бар'єри та інновації в цій сфері в 53 державах-членах ВООЗ у Європі. Результати дослідження свідчать про наявність стратегії в галузі електронної охорони здоров'я в 83% держав-членів (44 з 53), стратегії в галузі інформаційних систем охорони здоров'я – 79% (42 з 53) [13].

Узагальнення державних механізмів розвитку електронної охорони в країнах ЄС проведено на основі групування даних за субрегіональною ознакою (табл.1), що відповідає класифікації географічних субрегіонів, прийнятої Організацією об'єднаних націй та державами-членами ЄС.

Таблиця 1

Країни-члени Європи, згруповані за субрегіональною ознакою

Субрегіон	Країни
Східна Європа	Білорусь, Болгарія, Угорщина, Республіка Молдова, Російська Федерація, Румунія, Польща, Словаччина, Україна, Чехія
Північна Європа	Данія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Сполучене Королівство, Фінляндія, Швеція, Естонія
Південна Європа	Албанія, Андорра, Боснія та Герцеговина, Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Португалія, Сан-Марино, Північна Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія
Західна Європа	Австрія, Бельгія, Німеччина, Люксембург, Монако, Нідерланди (Королівство), Франція, Швейцарія

Джерело: за даними [13]

Найчастіше національні стратегії в галузі електронної охорони здоров'я розробляються країнами Північної Європи.

З 44 держав-членів ВООЗ у Європі, які повідомили про наявність у них стратегії в галузі е-здоров'я, 28 вказали, що така стратегія є адресним або окремим документом, тоді як ще 16 заявили, що її цілі та завдання були включені до національної стратегії охорони здоров'я в цілому або більше масштабну стратегію розвитку цифрових технологій (рис.1.) [13].

Рис. 1. Частка держав-членів ВООЗ у Європі, в яких наявні стратегії розвитку електронної охорони здоров'я за субрегіонами, %
 Джерело: за даними [13]

Всі держави-члени ВООЗ у Європі підтвердили наявність державного фінансування для реалізації програм електронної охорони здоров'я, з них 52% держав (27 з 53) повідомили про наявність розроблених заходів політики та стратегій для підвищення рівня цифрової грамотності населення у питаннях електронної охорони здоров'я. 11 держав-членів ВООЗ у Європі зазначили, що з моменту їх прийняття національні стратегії розвитку електронної охорони здоров'я були переглянуті (9 держав проводили такий перегляд у 2021-2022 р.), 12 – що процес перегляду відбувається в даний час і ще 12 – що перегляд заплановано на майбутнє [13].

Найважливіша роль цифрових технологій стала очевидною в період пандемії COVID-19: з їх допомогою тривало надання основних медичних послуг та забезпечувалася готовність до надзвичайних ситуацій та реагування на них. Водночас, пандемія дозволила виявити нерівність між державами щодо впровадження цифрових технологій в сфері охорони здоров'я. Ряд держав, які мають розвинену цифрову інфраструктуру та ефективні системи забезпечення конфіденційності даних та управління даними охорони здоров'я, змогли швидко адаптуватися до умов пандемії, тоді як інші країни зіткнулися з серйозними труднощами при спробах повною мірою реалізувати потенціал цифрових інструментів.

Серед лідерів з розробки нормативно-правової бази, адаптованої до використання електронної охорони здоров'я, визначено наступні країни: Австрія, Болгарія, Данія, Великобританія, Греція, Естонія, Ізраїль, Італія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція.

Прикладом сучасних технологічних трансформацій у сфері охорони здоров'я можна вважати Данію, яка має чи не найдосконалішу електронну систему охорони здоров'я та досягла високого рівня зрілості, є зразком для наслідування в галузі інновацій в сфері охорони здоров'я в Європі.

За результатами 2019 року Естонія вважалась провідною країною для інновацій електронної охорони здоров'я в Європі. У 2019 році понад 10 тис. медичних працівників Естонії користуються системою, яка містить дані про охорону здоров'я 1,3 млн громадян. Інформаційна система охорони здоров'я є центральним депозитарієм даних про стан здоров'я пацієнтів, який містить уже понад 15 млн. медичних документів, переданих більш ніж 800 медичними установами [14]. Структура електронної охорони здоров'я в Естонії є відносно чітко визначеною та в основному керується Міністерством соціальних справ та Міністерством економіки та зв'язку. eHealth в Естонії є частиною ширшої структури державних електронних послуг за концепцією eEstonia, яка окрім електронної охорони здоров'я, включає інші послуги, такі як електронні податки, електронна школа, електронні комерційні реєстри, електронні вибори, тощо. Стратегічні напрямки розвитку електронної охорони здоров'я Естонії викладені в сучасному Національному плані охорони здоров'я на 2020-2030 рр. та Цифровому порядку денному Естонії до 2030 року: високоякісна інформація про здоров'я та інфраструктура даних про здоров'я, охорона здоров'я та персоналізована медицина, орієнтована на громадян, комплексне ведення справ та співпраця організацій, ефективність медичних послуг та здатність до аналізу, застосування інноваційних рішень та пріоритетні завдання, які наведено на рис.2.

У кожній країні рівень розвитку відображає різні національні або регіональні політичні та регуляторні пріоритети, які проявляються в напрямках державної політики країн ЄС щодо розвитку електронної охорони здоров'я та відрізняються залежно від країни [2].

Рис.2. Стратегія розвитку електронної охорони здоров'я Естонії
 Джерело: узагальнено авторами

Отже, наявні норми медичного забезпечення в тій чи іншій країні залежать від наявних професійних норм, пріоритетів надання медичних послуг, наявних фінансових ресурсів, розвитку технологій та інновацій в

країні. Інструменти, методи регулювання та механізми координації окремих елементів електронної охорони здоров'я в окремих країнах відрізняються з урахуванням особливостей національної податкової, бюджетної, медичної системи, а також пріоритетних напрямів надання соціальних послуг.

У більшості країн Західної Європи електронна охорона здоров'я базується на загальних принципах забезпечення медичної допомоги, її рівної доступності для всіх громадян, соціального страхування, а також надання якісної медичної допомоги, досягнення високих показників здоров'я й задоволення потреб пацієнтів з урахуванням можливого рівня витрат [2].

Держана політика в сфері охорони здоров'я в країнах Європи та ЄС представлена системою державних органів з відповідною компетенцією та функціями. Інституційна розвиненість системи охорони здоров'я європейських країн забезпечує ефективне впровадження змін та відповідає високим стандартам якості обслуговування.

Незважаючи на відмінності між структурою та кількістю різних національних інститутів чи агенцій охорони здоров'я у європейських країнах та країнах ЄС, їх об'єднують основні принципи у формуванні державної стратегії:

1. Аналіз даних – зосередження уваги на управлінні здоров'ям населення і прогнозуванні ризиків, підвищенні якості і надійності даних про здоров'я і управлінні даними пацієнтів, щоб надати пацієнтам можливість дати згоду на обмін своїми даними.

2. Попереджувальна профілактика – стосується догляду за пацієнтами і передового досвіду, а також методів стимулювання участі громадян і некомерційних організацій в обмеженні прогалин в сфері електронної охорони здоров'я і цифрової грамотності.

3. Гарним прикладом цифрових рішень для цілісної охорони здоров'я є технології телемедицини, які дозволяють пацієнтам дистанційно підтримувати зв'язок зі своїми лікарями.

4. Цифрова підтримка «інтегрованого догляду» стосується як інструментів для пацієнта, так і інструментів для фахівця по догляду, а також даних, якими вони обмінюються [8, 15].

Висновки. Дослідження державних стратегій електронної охорони здоров'я в країнах ЄС та інших європейських країнах та виявлення особливостей впровадження та реалізації механізмів е-здоров'я та цифрових технологій, дозволило виділити ключові вектори розвитку е-здоров'я: безпечний доступ громадян до своїх даних про здоров'я, в тому числі через кордони, що дозволяє громадянам отримувати доступ до своїх даних про здоров'я в усьому ЄС; персоналізована медицина через спільну європейську інфраструктуру даних, що дозволяє дослідникам та іншим фахівцям

об'єднувати ресурси (дані, досвід, обчислювальну обробку та можливості зберігання) у всьому ЄС; розширення прав і можливостей громадян за допомогою цифрових інструментів для зворотного зв'язку з користувачами та індивідуально-орієнтованої допомоги з використанням цифрових інструментів для надання людям можливості піклуватися про своє здоров'я. Інноваційні моделі медичної медицини залишаються важливим кроком у розвитку медичного обслуговування та перспективним напрямом у поступовому переході до інтегрованих та персоналізованих систем догляду.

Література:

1. Драган І., Дацій Н., Орлова Н. Світовий досвід реалізації державної політики фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я та надання медичних послуг. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2023. №3. С. 15-22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-3-3>
2. Шлапко Т.В., Старинський М.В., Миргород-Карпова В.В. Європейські орієнтири реформування системи охорони здоров'я в Україні в порівнянні з Німеччиною. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. №68. С.96-103. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.16>
3. Самофалов Д. О. Упровадження електронної системи охорони здоров'я як складник публічного управління охороною здоров'я: світовий досвід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. №1(44). С.92-99. DOI: <https://doi.org/10.33287/102012>
4. Рудік О.М. Європейський союз охорони здоров'я як напрям подальшого поглиблення інтеграції ЄС. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. №4(47). С.247-154. DOI: <https://doi.org/10.33287/102079>
5. Поповичева М., Беловичева М. eHealth електронізація здравоохранения в Словакии. *Україна. Здоров'я нації*. 2020. №1 (58). С.23-27. DOI: <https://doi.org/10.24144/2077-6594.1.2020.197015>
6. Орлова Н., Мохова Ю. Європейські орієнтири цифрових трансформацій у електронному урядуванні. *Наукові перспективи*. 2021. №7 (13). С. 97-106. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7\(13\)-97-106](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7(13)-97-106)
7. Мохова Ю.Л., Токаренко В.Л. Європейський досвід використання електронних послуг в сфері охорони здоров'я. *Право та державне управління*. 2020. №2. С.188-195. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.29>
8. eHealth. European Commission.
<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ehealth>
9. Наскільки розвинена електронна охорона здоров'я в Європейському Союзі? Чи існує великий розрив між ЄС і Східними країнами-партнерами ЄС?
<https://eufordigital.eu/uk/e-card/how-developed-is-ehealth-in-the-european-union-is-there-a-big-gap-between-the-eu-and-the-eastern-partner-countries/>
10. Електронна охорона здоров'я.
<https://eufordigital.eu/uk/thematic-area/ehealth/>
11. Digital Health Uptake: Put your digital health innovation on the radar.
<https://digitalhealtheurope.eu/news/digital-health-uptake-put-your-digital-health-innovation-on-the-radar/>
12. eHealth and COVID-19.
https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/ehealth-and-covid-19_en

13. Системна робота для забезпечення підтримки та впровадження змін: цифрова охорона здоров'я у Європейському регіоні ВООЗ. Копенгаген: Європейське регіональне бюро ВООЗ, 2023. 144 с.

14. Enter e-Estonia: digital health.

<https://e-estonia.com/enter-e-estonia-digital-health/>

15. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років. Київ: Міністерство охорони здоров'я, 2014. 41 с.

References:

1. Drahan, I., Datsii, N., & Orlova, N. (2023). Svitovyi dosvid realizatsii derzhavnoi polityky finansovoho zabezpechennia haluzi okhorony zdorovia ta nadannia medychnykh posluh [World experience of implementation of the state policy of financial support of the health care industry and the provision of medical services]. *Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local self-government*, 3, 15-22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-3-3> [in Ukrainian].

2. Shlapko, T.V., Starynskyi, M.V., & Myrhorod-Karpova, V.V. (2021). Yevropeiski oriientyry reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini v porivnianni z Nimechchynoiu [European guidelines for reforming the health care system in Ukraine in comparison with Germany]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 68, 96-103. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.16> [in Ukrainian].

3. Camofalov, D. O. (2020). Uprovadzhenia elektronnoi systemy okhorony zdorovia yak skladnyk publichnoho upravlinnia okhoronoiu zdorovia: svitovyi dosvid [Implementation of the electronic health care system as a component of public health care management: global experience]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local government*, 1(44), 92-99. DOI: <https://doi.org/10.33287/102012> [in Ukrainian].

4. Rudik, O.M. (2020). Yevropeyskyi soiuz okhorony zdorovia yak napriam podalshoho pohlyblennia intehtatsii YeS [The European Health Care Union as a direction for further deepening of EU integration]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public administration and local government*, 4(47), 247-254. DOI: <https://doi.org/10.33287/102079> [in Ukrainian].

5. Popovycheva, M., & Belovycheva, M. (2020). eHealth elektronizatsiia zdravookhraneniia v Slovakiyi [eHealth electronic health care in Slovakia]. *Ukraina. Zdorovia natsii – Ukraine. The health of the nation*, 1 (58), 23-27. DOI: <https://doi.org/10.24144/2077-6594.1.2020.197015> [in Ukrainian].

6. Orlova, N., & Mokhova, Yu. (2021). Yevropeiski oriientyry tsyfrovyykh transformatsii u elektronnomu uriaduvanni [European guidelines for digital transformations in electronic governance]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 7(13), 97-106. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7\(13\)-97-106](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7(13)-97-106) [in Ukrainian].

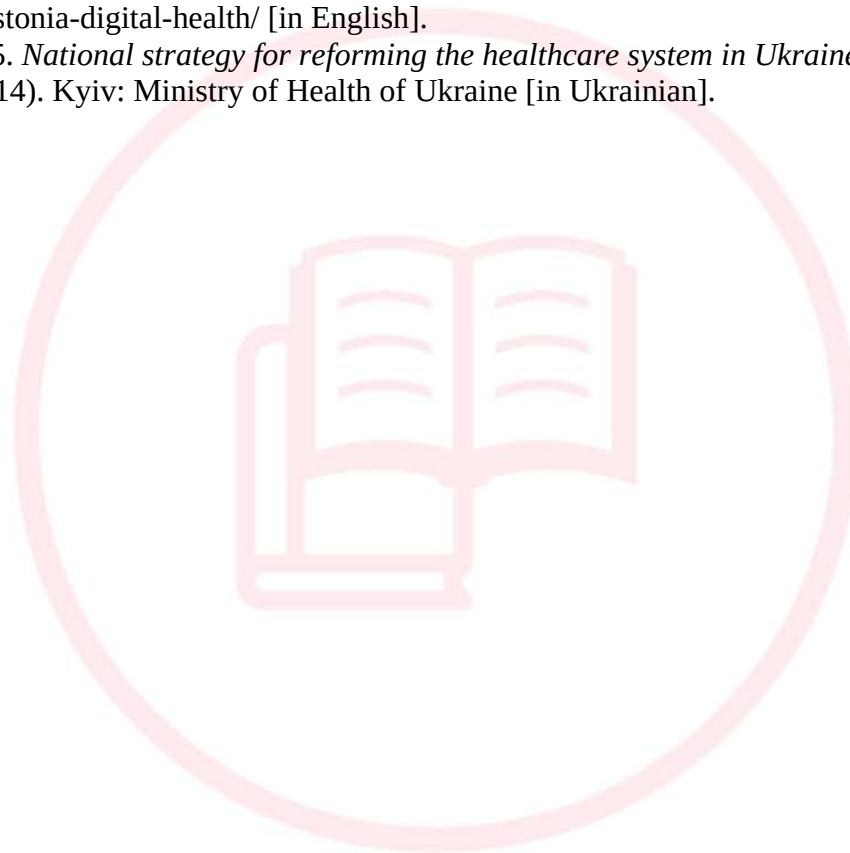
7. Mokhova, Yu.L., & Tokarenko, V.L. (2020). Yevropeyskyi dosvid vykorystannia elektronnykh posluh v sferi okhorony zdorovia [European experience of using electronic services in the field of health care]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 2, 188-195. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.29> [in Ukrainian].

8. eHealth. (n.d.). *digital-strategy.ec.europa.eu*. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ehealth> [in English].

9. Naskilky rozvynena elektronna okhorona zdorovia v Yevropeiskomu Soiuzi? Chy isnuie velykyi rozryv mizh YeS i Skhidnymy krainamy-partneramy YeS? [How advanced is electronic healthcare in the European Union? Is there a big gap between the EU and the EU's Eastern partner countries?]. (n.d.). *eufordigital.eu*. Retrieved from <https://eufordigital.eu/uk/e-card/how-developed-is-ehealth-in-the-european-union-is-there-a-big-gap-between-the-eu-and-the-eastern-partner-countries/> [in Ukrainian].

10. Elektronna okhorona zdorovia [Electronic health care]. (n.d.). *eufordigital.eu*. Retrieved from <https://eufordigital.eu/uk/thematic-area/ehealth/> [in Ukrainian].
11. Digital Health Uptake: Put your digital health innovation on the radar. (n.d.). *digitalhealtheurope.eu*. Retrieved from <https://digitalhealtheurope.eu/news/digital-health-uptake-put-your-digital-health-innovation-on-the-radar/> [in English].
12. eHealth and COVID-19. (n.d.). *health.ec.europa.eu*. Retrieved from https://health.ec.europa.eu/ehealth-digital-health-and-care/ehealth-and-covid-19_en [in English].
13. System work to support and implement changes: digital health in the WHO European Region (2023). Copenhagen: WHO European Regional Bureau [in English].
14. Enter e-Estonia: digital health. (n.d.). *e-estonia.com*. Retrieved from <https://e-estonia.com/enter-e-estonia-digital-health/> [in English].
15. *National strategy for reforming the healthcare system in Ukraine for the period 2015-2020* (2014). Kyiv: Ministry of Health of Ukraine [in Ukrainian].

УДК: 324-047.64 (474):324 (4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-334-347](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-334-347)

Остапець Юрій Олександрович доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вулиця Університетська, 14, Ужгород, 88000, тел.: (050) 205-76-18, <https://orcid.org/0000-0003-4955-9676>

Панькович Віталій Володимирович аспірант 1-го року навчання спеціальності «Публічне управління та адміністрування» кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вулиця Університетська, 14, Ужгород, 88000, тел.: (098) 178-38-06, <https://orcid.org/0009-0009-2198-3241>

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. Охарактеризовано вітчизняний досвід управління виборчими процесами у європейському контексті. Зазначено, що розрізняють три моделі адміністрування виборів: 1) незалежна модель; 2) урядова модель; 3) змішана модель. В Україні впроваджена незалежна модель адміністрування виборчих процесів, сутність якої полягає у створенні спеціального незалежного органу для організації виборчих кампаній. Таким органом в Україні є Центральна виборча комісія.

Вказано, що управління виборчими процесами України здійснюються у відповідності до європейських виборчих стандартів. Виокремлено три рівні європейських виборчих стандартів: 1) універсальні, міжнародні нормативно-правові акти (базовий рівень, застосовуються для 193 країн-членів ООН); 2) європейські виборчі стандарти (регіональний рівень, застосовуються для 57 країн-членів Організації з безпеки і співробітництва в Європі); 3) європейські виборчі стандарти (субрегіональний рівень, застосовуються для 27 країн-членів Європейського Союзу). Становлять вимоги, що діють виключно в межах Європейського Союзу, насамперед, щодо виборів до Європейського парламенту.

Підкреслено, що нормативно-правову основу управління виборчими процесами в Україні утворюють: Конституція України, Виборчий кодекс України (2019 р.), Закони України «Про Центральну виборчу комісію» (1997 р.), «Про Державний реєстр виборців» (2007 р.), «Про всеукраїнський референдум»

(2021 р.), а також «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки».

Зроблено висновок, що законодавча база щодо управління виборчими процесами в Україні ще не набула узгодженості та не відповідає світовим вимогам до організації демократичних виборів, про що свідчать висновки іноземних спостерігачів, які працювали в Україні під час останніх парламентських (2019 р.) та місцевих (2020 р.) виборів. А також констатовано, що українська модель управління виборчими процесами має низку недоліків і повинна бути відкорегована у відповідності до європейських стандартів організації і проведення виборчих кампаній.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, виборча кампанія, парламентські вибори, місцеві вибори, організація управління виборчим процесом, орган адміністрування виборами, моделі адміністрування виборів, міжнародні виборчі стандарти, Центральна виборча комісія.

Ostapets Yury Oleksandrovyh Doctor of Political Sciences, Professor, Dean of Social Sciences Faculty, State University «Uzhhorod National University», Universytetska St., 14, Uzhhorod, 88000, tel.: (050)205-76-18, <https://orcid.org/0000-0003-4955-9676>

Pankovych Vitalii Volodymyrovych postgraduate student of the 1st year of study of the specialty "Public management and administration" of the department of political science and public administration, State University «Uzhhorod National University», Universytetska St., 14, Uzhhorod, 88000, tel.: (098)178-38-06, <https://orcid.org/0009-0009-2198-3241>

ORGANIZATION OF ELECTION PROCESSES MANAGEMENT IN UKRAINE: CHARACTERISTICS OF DOMESTIC EXPERIENCE IN THE EUROPEAN CONTEXT

Abstract. The domestic experience of election processes management in the European context is characterized. It is noted that three models of election administration are distinguished: 1) independent model; 2) government model; 3) mixed model. The independent model of election processes administration is implemented in Ukraine, the essence of which is the establishing of a special independent body for the election campaigns organization. It is the Central Election Commission of Ukraine.

It is indicated that the election processes management in Ukraine is carried out in accordance with European election standards. Three levels of European election standards are distinguished: 1) universal, international legal acts (basic

level, applied to 193 UN member states); 2) European election standards (regional level, applied to 57 member countries of the Organization for Security and Cooperation in Europe); 3) European election standards (subregional level, applied to 27 member states of the European Union). These are requirements applied exclusively within the European Union, primarily in relation to elections to the European Parliament.

It is emphasized that the regulatory and legal basis for managing election processes in Ukraine is formed by: the Constitution of Ukraine, the Election Code of Ukraine (2019), the Law of Ukraine "On the Central Election Commission" (1997), the Law of Ukraine "On the State Register of Voters" (2007), the Law of Ukraine "On the All-Ukrainian Referendum" (2021), "Strategic Plan of the Central Election Commission for 2020-2025".

It is concluded that the legislative framework for the election processes management in Ukraine has not yet become coherent and does not meet the global requirements for the organization of democratic elections, as evidenced by the conclusions of foreign observers who worked in Ukraine during the latest parliamentary (2019) and local (2020) elections.

It is also established that the Ukrainian model of election process management has a number of shortcomings and is to be adjusted in accordance with European standards for the organization and conduct of election campaigns.

Keywords: European Union, Ukraine, election campaign, parliamentary elections, local elections, organization of election process management, election administration body, election administration models, international election standards, Central Election Commission.

Постановка проблеми. З огляду на європейський вектор розвитку України управління виборчим процесом потребує організаційних та нормативно-правових змін. Йдеться про імплементацію міжнародних виборчих стандартів у вітчизняну електоральну практику, позаяк в Україні практично кожні наступні вибори відбувалися за новими виборчими законами. Як правило такі закони приймалися із урахуванням виключно інтересів тієї чи іншої правлячої еліти. Так парламентські вибори в Україні 1998, 2002, 2012, 2014 та 2019 рр. відбулися за змішаною системою, але кожний закон з певними модифікаціями, які вводилися на користь зацікавлених владних угруповань. В той же час парламентські вибори 2006 та 2007 рр. відбулися за пропорційною системою. Наприклад, у законі, який встановлював виборчу систему для проведення парламентських виборів 2012 р. були введені такі новели (підняття виборчого бар'єру до 5 %, заборона брати участь у виборах партійним блоком), які вигідні великим партіям, якими на той час були Партія регіонів та ВО «Батьківщина».

Така практика негативно впливає на управління виборчим процесом, консолідацію/інституціалізацію партійної системи, електоральну поведінку громадян (перш за все продукує абсентеїзм, недовіру до влади та безвідповідальний вибір).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика організації управління виборчими процесами в Україні та імплементації європейських виборчих стандартів у вітчизняну електоральну практику частково досліджена у наукових доробках О. Богашова, В. Когутяка, А. Колодій, В. Нестеровича, В. Погорілка, С. Серьогіної, В. Чижмаря та Н. Чудик. В той же час низка проблем, пов'язаних зі стандартизацією українського виборчого законодавства, адмініструванням виборчих процесів потребують подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті – охарактеризувати особливості управління виборчими процесами в Україні у контексті європейського досвіду адміністрування виборів.

Виклад основного матеріалу. Українські науковці пропонують розглядати виборчий процес як «урегульований законом порядок організації та проведення виборів, діяльність уповноважених органів і громадян держави, спрямовану на формування конституційного якісного і кількісного складу органів державної влади та місцевого самоврядування» [1, с. 47–49].

Виборчий процес включає низку етапів (процедур), кожна з яких чітко регламентується законодавством та регулюється відповідними органами публічного управління. До основних процедур виборчого процесу (виборчої кампанії) можна віднести такі: 1) призначення дати виборів; 2) утворення виборчих округів та виборчих дільниць; 3) формування виборчих комісій; 4) складання списку виборців; 5) висування та реєстрація кандидатів; 6) передвиборна пропаганда і агітація; 7) голосування; 8) підрахунок голосів та визначення результатів. Кожний з вказаних етапів повинен мати чітке адміністрування.

Для розкриття сутності поняття «державне управління виборчим процесом» слід визначитись з сутністю самого терміну «державне управління». Так, Н. Нижник та О. Машков трактують державне управління, як «підзаконну діяльність органів виконавчої влади, спрямовану на практичну організацію життя суспільства і забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов їх матеріального, культурного та духовного розвитку [2, с. 9]. В той же час А. Колодій сутність державного управління трактує дещо нетрадиційно – як «урядування» (розроблення політики), до якого залучено не лише гілки влади, але й інші неполітичні суб'єкти (громадські об'єднання та бізнес), а діяльність управлінського апарату (реалізація політики) розглядає як процес «публічного адміністрування» [3, с. 15–17].

Отже, виходячи з сутності державного управління під поняттям «управління виборчим процесом» слід розуміти «комплекс чітких та послідовних управлінських дій, передбачених чинним законодавством та необхідних для підготовки й проведення відкритих і прозорих виборів, що здійснюється органами управління виборчим процесом за сприяння чи участі інших органів влади та представників громадянського суспільства» [4, с. 115].

Складність адміністрування виборів та необхідні для цього фахові навички вимагають існування спеціальних органів відповідальних за проведення виборів. «Такі органи, – зазначено в посібнику «Дизайн системи адміністрування виборів», – різняться за структурою, складом і назвами. Серед можливих назв можуть бути: Виборча комісія, Департамент з питань виборів, Рада з питань виборів, Відділ з виборчих питань або Виборчий комітет. Сам термін «орган адміністрування виборів» (ОАВ) виник для позначення органу чи органів, які незалежно від їхньої організаційної структури відповідають за адміністрування виборів» [5, с. 5].

Орган адміністрування виборів / орган управління виборчим процесом (ОУВП) – це «інституція чи орган, єдиним призначенням якого в рамках покладеної на нього законодавством відповідальності є забезпечення виконання всіх або частини завдань, пов'язаних з проведенням виборів та здійсненням інших форм прямої демократії (наприклад, проведенням референдумів, реалізацією громадських ініціатив, відкликанням голосів тощо). Основними такими завданнями є: а) визначення кола тих, хто має право голосу; б) прийом та перевірка документів, пов'язаних із реєстрацією учасників виборчого процесу (політичних партій та/або кандидатів); в) проведення голосування; г) проведення підрахунку голосів; д) встановлення підсумків голосування і результатів виборів» [5, с. 5].

Розрізняють три моделі адміністрування виборів: 1) незалежна модель; 2) урядова модель; 3) змішана модель. «Незалежна модель впроваджена у тих країнах, де існують спеціально створені органи, які незалежні від виконавчої гілки влади, і основне призначення яких – це організація виборчих кампаній. Цей орган є інституційно незалежним і автономним від виконавчої гілки влади – тобто його члени не є представниками виконавчої гілки влади. Діючи в рамках незалежної моделі, ОАВ має власний бюджет, яким він може самостійно розпоряджатись, не звітуючи при цьому жодному міністерству чи іншому центральному органу виконавчої влади. Він може бути підзвітним органам законодавчої, судової влади або ж главі держави. У цій моделі ОАВ можуть мати різні ступені фінансової автономії та підзвітності, а також різні рівні відповідальності за свою діяльність. Наприклад, Канада, Естонія, Польща» [5, с. 6]. Урядова модель характеризується тим, що вибори організовує і проводить виконавча гілка влади (можливо через міністерства, або органи

місцевої влади). Їх бюджет є складовою частиною бюджету міністерства та/або відповідних місцевих органів влади. Наприклад, Швеція, Швейцарія, США, Велика Британія. Змішана модель виборів поєднує в собі характеристики чистих моделей і має подвійну структуру: «(1) ОАВ, який відповідає за формування політики у сфері виборів, контроль чи нагляд, і є незалежним від виконавчої гілки влади (як ОАВ у незалежній моделі) і (2) ОАВ, який забезпечує реалізацію політики, та входить до структури державного органу та/або місцевого органу влади (як ОАВ в урядовій моделі). В рамках змішаної моделі вибори організовує урядовий ОАВ, а незалежний ОАВ здійснює контроль за його діяльністю. Наприклад, Франція, Іспанія» [5, с. 8].

Дослідження Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (МІДСВ) проведене в 2014 р. у 217 країнах і територіях усього світу засвідчують, «що у 63 % країн та територій використовується незалежна модель, у 23 % – урядова модель, у 12 % – змішана модель. У 2 % держав вибори на загальнонаціональному рівні не проводяться [5, с. 8]. Серед 27 країн Європейського Союзу 12 мають урядову модель ОАВ, 9 – незалежну, 6 – змішану.

«У країнах з усталеними демократичними традиціями («старі» демократії), – підкреслюється в книзі «Вибори в Європейському Союзі», – адміністрування виборчого процесу здійснюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. У більшості цих країн функції вищого органу адміністрування загальнодержавних та в окремих випадках місцевих виборів покладено на Міністерство внутрішніх справ або утворений ним орган (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Італія, Кіпр, Люксембург, Німеччина, Франція) чи інший центральний орган виконавчої влади (Міністерство з питань навколишнього природного середовища, спадщини та місцевого самоврядування в Ірландії, Міністерство юстиції у Фінляндії, Центральний орган з виборів у Швеції, Виборча Рада в Нідерландах)» [6, с. 99]. І, навпаки, у країнах Центральної Європи, які є членами Європейського Союзу (у 8 з 11) запроваджена незалежна модель адміністрування виборчих процесів.

Формування незалежних виборчих комісій здійснюється переважно законодавчими органами відповідних країн, хоча на цей процес може здійснювати вплив глава держави (напівпрезидентські республіки), судова гілка влади (Естонія) та політичні партії (більшість країн). «Така практика ОАВ була запроваджена тому, що формування органів управління виборчим процесом відбувалось у часи суспільних трансформацій, коли рівень довіри до органів виконавчої влади був невисоким, а домінуючі політичні партії (провладні й опозиційні) намагалися закріпити за собою максимум впливу на формування різних органів управління» [6, с. 99]. У подальшому міжнародні інституції (ОБСЄ, Венеціанська комісія) у своїх доповідях і рекомендаціях обґрунтували необхідність існування незалежних ОАВ у країнах цих груп.

Практично в усіх державах ЄС на законодавчому рівні закріплено механізми, спрямовані на забезпечення незалежності, неупередженості та стабільності роботи виборчих комісій. Серед них: «а) забезпечення представництва партій та інших суб'єктів виборчого процесу у складі виборчих комісій (цей механізм особливо поширений в країнах Східної Європи); б) забезпечення представництва суб'єктів виборчого процесу під час роботи виборчих комісій (цей механізм застосовується практично в усіх країнах); в) включення до складу виборчих комісій заступників членів комісій, які виконують повноваження членів комісій під час їхньої відсутності» [6, с. 123].

Управління виборчими процесами здійснюються у відповідності до європейських виборчих стандартів. В. Чижмарь під «міжнародними виборчими стандартами розуміє – закріплені у міжнародних актах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (в т. ч. на регіональному рівні для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які вироблені світовою спільнотою виходячи з практики розвинутих демократичних країн та вимог сучасного демократичного розвитку світової спільноти, що фіксують нормативно-ціннісний орієнтир (мінімально необхідну або бажану міру) поведінки держави, її органів, суб'єктів виборчого процесу щодо формування представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, які виступають у вигляді зобов'язань держави, узятих нею в рамках міжнародних угод щодо забезпечення здійснення народовладдя в країні та передбачають за їх порушення санкції юридичного чи політичного характеру» [7, с. 197].

С. Серьогіна виокремлює три рівні європейських виборчих стандартів:

«1) універсальні, міжнародні нормативно-правові акти (базовий рівень)» [8, с. 39]. До універсальних виборчих стандартів відносять: а) Загальну декларацію прав людини, яка проголошена резолюцією ООН 10 грудня 1948 року; б) Міжнародну конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (25 грудня 1965 року); в) Конвенцію про політичні права жінок (прийнята у грудні 1952 р., а набула чинності 7 липня 1954 р.); г) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який був ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.; д) Декларацію про критерії вільних і справедливих виборів (Рада Міжпарламентського Союзу, 1994 р.); Загальну декларацію про демократію (Рада Міжпарламентського Союзу, 1997 р.) та інші нормативно-правові акти.

«2) європейські виборчі стандарти (регіональний рівень). «Найбільш розгорнуті і детально опрацьовані європейські стандарти виборів викладені в документах, прийнятих Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) на Конференції з людського виміру, що проходила в три етапи: у Парижі 1989 р., в Копенгагені в 1990 р. та в Москві 1991 р.» [8, с. 40]. До регіонального рівня міжнародних стандартів з виборчого права також

відносять: Європейську конвенцію з прав людини, яка складається з низки Протоколів, ухвалених у різні роки, починаючи з 1952 р.; Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» від 6 грудня 2001 р.; Кодекс належної практики у виборчих справах, який ухвалено у 2002 р. Венеціанською комісією; низку резолюцій Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про кодекс належної практики у виборчих питаннях» (№ 1264, 2001 р.), «Про обмеження на діяльність політичних партій у державах-членах Ради Європи» (№ 1308, 2002 р.), «Про звід рекомендованих норм при проведенні виборів» (№№ 1320 та 1595, 2003 рік); Рекомендації Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) / Бюро з демократичних інститутів і прав людини «Щодо аналізу законодавчої бази виборів» (2001р.), а також «Розв'язання виборчих спорів в зоні ОБСЄ: до стандартної системи моніторингу виборчих спорів» (2000 р.).

«3) європейські виборчі стандарти (субрегіональний рівень) становлять вимоги, що діють виключно в межах Європейського Союзу, насамперед, щодо виборів до Європейського парламенту» [8, с. 42].

Характеристику різних рівнів європейських стандартів з виборчого права подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Європейські (міжнародні) виборчі стандарти

Рівень міжнародних виборчих стандартів	Держави до яких застосовуються виборчі стандарти	Правова природа стандартів
Універсальні, міжнародні нормативно-правові акти (базовий рівень)	держави-члени ООН (193 держави)	міжнародні договірні стандарти, які передбачають обов'язковість виконання
Європейські виборчі стандарти (регіональний рівень)	держави-члени Ради Європи (46 держав), ОБСЄ (57 держав)	договірні та позадоговірні стандарти, які мають як обов'язкові для виконання, так і норми «м'якого права» (моральні норми)
Європейські виборчі стандарти (субрегіональний рівень)	держави-члени Євросоюзу	стандарти, які мають юридичну силу зобов'язань лише для членів Євросоюзу та норми, що мають рекомендаційний характер для інших країн у ході співробітництва з країнами ЄС

Джерело: побудовано авторами на основі [5; 6; 8]

Головним керуючим органом виборчого процесу в Україні є Центральна виборча комісія (ЦВК), якій підпорядковані окружні виборчі комісії та дільничні виборчі комісії. Окрім них, участь у адмініструванні виборчого процесу приймають: Кабінет міністрів України; Міністерство фінансів України; Державне казначейство України; Національний банк України; Національне агенство з питань запобігання корупції, органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи; Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Міністерство закордонних справ; Міністерство оборони України; Міністерство юстиції України; Державна податкова адміністрація; Міністерство внутрішніх справ, архівні установи, суди та органи прокуратури.

Таким чином, до органів управління виборчим процесом відносимо суб'єктів його забезпечення, які наділені владними повноваженнями і суб'єктів, які не мають таких повноважень. До перших відносимо: «1) суб'єктів адміністрування виборчого процесу (виборчі комісії); 2) суб'єктів нагляду за виборчим процесом (Національна рада з питань телебачення та радіомовлення); 3) суб'єктів охорони виборчого процесу (Національна поліція України) 4) суб'єктів відновлення стану системи виборчого процесу (адміністративні суди); 5) суб'єктів організаційного забезпечення (інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, що надають приміщення для проведення виборів, здійснюють фінансове забезпечення виборів тощо). Суб'єктів, не наділених владними повноваженнями варто поділяти на: 1) суб'єктів інформаційного забезпечення виборчого процесу (засоби масової інформації, громадські організації); 2) суб'єктів публічного контролю (офіційні спостерігачі, уповноважені представники партій та довірені особи кандидатів, виборці)» [9, с. 142–143].

Отже, крім ОУВП важливе значення в управлінні виборчим процесом відіграють органи публічної влади. Організаційно-правові засади забезпечення виборчого процесу в Україні включають діяльність органів публічної влади на всіх етапах виборів. На передвиборчому етапі визначається загальна концепція, приймаються нормативні акти, створюються рівні умови для всіх учасників. Під час проведення виборів органи публічної влади безпосередньо забезпечують проведення виборів, організацію нагляду за дотриманням норм, визначення результатів виборів. Вже після виборів органи публічної влади вирішують спори (зокрема, в судовому порядку).

Зазначимо, що вагоме значення для адміністрування виборчого процесу має також громадський контроль за проведенням виборів. В. Нестерович підкреслює, що «байдужість суспільства до проведення виборів та їх результатів, низька явка виборців на виборчі дільниці у день голосування, недостатній громадський контроль за підготовкою та проведенням виборів

створюють вкрай сприятливі умови для підкупу виборців, використання брудних виборчих технологій та загалом фальсифікації результатів виборів» [10, с. 420]. У цьому контексті потребує розробки спеціальний закон який би уможливив дієвий громадський контроль за виборчим процесом.

Важливим для організації виборчого процесу є забезпечення від втручання адміністративного ресурсу, на що мають бути направлені зусилля як спеціальних органів управління виборчим процесом, так і органів публічної влади. Перш за все йдеться про такі типи адміністративного ресурсу: 1) інституційний (використання кадрових ресурсів та матеріально-технічних засобів у інтересах окремих партій чи політиків, за відсутності рівного доступу до них усіх інших політичних акторів); 2) бюджетний (використання бюджетних коштів та засобів на користь окремих партій чи політиків (пряма роздача виборцям державних грошових ресурсів, товарів чи послуг; спонтанні бюджетні виплати під час або незадовго до виборчої кампанії тощо); 3) силовий (використання правоохоронних та інших органів, що мають повноваження здійснювати примус (поліція, прокуратура, СБУ, митниця, податкова) в інтересах одних політиків чи партій або з метою тиску на інших (кримінальне переслідування чи адміністративне покарання політиків (потенційних чи фактичних кандидатів); 4) регуляторний (ухвалення органами державної влади, місцевого самоврядування і підконтрольними їм структурами управлінських рішень в інтересах окремих політиків чи партій); 5) медійний (використання підконтрольних органам державної влади і місцевого самоврядування ЗМІ в інтересах конкретних партій чи політиків).

До головних нормативних документів, які забезпечують функціонування ОУВП в Україні, відносимо: Конституцію України, Виборчий кодекс України (2019 р.), Закони України «Про Центральну виборчу комісію» (1997 р.), «Про Державний реєстр виборців» (2007 р.), «Про всеукраїнський референдум» (2021 р.). До засадничих документів з організації виборчого процесу слід також віднести «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки», який був вперше затверджений Постановою ЦВК 11 червня 2020 р. До прийняття Виборчого кодексу України у грудні 2019 р. організація виборів Верховної Ради України, президента, місцевих органів влади обумовлювалась окремими виборчими законами.

Зазначимо, що ефективність управління виборчим процесом у повній мірі залежить від якості нормативно-правової бази, яка перш за все повинна будуватись у відповідності до міжнародних стандартів, а, по-друге, максимально сприяти вільному волевиявленню громадян. У відповідності до цих вимог, ми можемо окреслити основні напрямки вдосконалення нормативно-правової бази управління виборчим процесом, незважаючи на те, що вибори відповідно до Виборчого кодексу України відбулися лише один раз у 2020 р. до місцевих органів влади.

Таким чином, Верховною Радою України черговий раз напередодні місцевих виборів (16.07.2020 р.) ухвалені зміни до Виборчого кодексу України за півтора місяця до початку виборчого процесу. «Такі інновації, – зазначають вітчизняні експерти, – призвели до того, що чимало виборців, місцевих організацій партій та майбутніх членів виборчих комісій не змогли завчасно розібратися в оновленому виборчому законодавстві. А особи, які планували взяти участь у виборах як кандидати-самовисуванці, були змушені відмовлятися від цього, або в терміновому порядку шукати місцеві організації партій, які б зголосилися включити їх у свої партійні списки» [11, с. 12]. В той же час відповідно до Кодексу належної практики у виборчих справах, ухваленого Венеціанською комісією за демократію через право, вказано, що «основні елементи виборчого закону, зокрема виборчу систему, членство у виборчих комісіях і визначення меж округів не можна переглядати пізніше як за один рік до проведення виборів, або ж їх треба закріпити в конституції чи в акті, що має більш високий рівень, ніж звичайний закон» [12].

Виборчий кодекс України не містить чіткого регулювання проведення передвиборної агітації в мережі «Інтернет» та соціальних мережах. Нині застосування мережевих / цифрових технологій у виборчій кампанії потребують окремого законодавчого регулювання (фейкові новини, банерна реклама, таргетування тощо). Залишилася поза увагою законодавця і прихована реклама (непряма агітація), яку розповсюджують через соціальну рекламу, телевізійні ток-шоу, телесеріали (наприклад «Слуга народу») та інше.

Суттєвою проблемою нової виборчої системи, яка в перспективі буде застосована і на парламентських виборах є запровадження так званих «напіввідкритих» партійних списків, коли виборець віддає голос за партійний список в цілому і за певних кандидатів у ньому. Ще складнішим став процес встановлення результатів голосування [13]. «Це призвело до значної затримки із підбиттям підсумків голосування. Виходячи з даних, розміщених на офіційному інтернет-сайті Центральної виборчої комісії, через два тижні з дня голосування було офіційно встановлене обрання лише 40 % персонального складу депутатського корпусу місцевих рад, при цьому не було інформації про жодного обраного депутата будь-якої обласної ради або Київської міської ради» [11, с. 13]. А як засвідчує електоральна практика складний і тривалий процес підрахунку голосів виборців призводить до втрати довіри до ОАВ.

У Виборчому кодексі не вказана верхня межа витрат кандидатів на передвиборчі кампанії до місцевих органів влади, що створює нерівні умови для кандидатів і одностайно оцінюється експертами та спостерігачами як недемократична. Тому необхідно встановити (як це передбачено на виборах народних депутатів) верхню межу виборчого фонду організації партії, кандидата у депутати, кандидата на посаду сільського, селищного, міського

голови з метою створення більш рівних і справедливих умов проведення виборчої кампанії.

Негативними новелами у виборчому законодавстві також є: 1) скасування прямих виборів старост в об'єднаних територіальних громадах (згідно зі змінами до Виборчого кодексу від 16.07.2020 р.), оскільки така норма веде до централізації влади на рівні територіальної громади; 2) черезмірна «партизація» виборчого процесу (застосування пропорційної виборчої системи у територіальних громадах з більш як 10 000 виборців). Тому вибори до рад усіх територіальних громад, на нашу думку, мають відбуватися за зрозумілою для виборців мажоритарною системою відносної більшості.

Отже, поки що разове застосування Виборчого кодексу України на місцевих виборах 2020 р. висвітлює низку проблемних питань, пов'язаних з організацією виборчого процесу, які потребують усунення. Це в черговий раз показало нестабільність виборчого законодавства України, яка обумовлена небажанням законодавців встановлювати норми організації виборів у відповідності до європейських виборчих стандартів (наприклад, запровадження надзвичайно складного алгоритму підрахунку голосів за пропорційною системою попри існування набагато зручніших і простіших варіантів). Незавершеність формування вітчизняних виборчих стандартів (виборча формула, тип виборчих списків та виборчих округів тощо) негативно відображається на ефективності роботи ОАВ в цілому.

Слід констатувати, що у 2020 р. ЦВК прийняла «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки» в якому окреслила шляхи удосконалення роботи органів управління виборчим процесом. «Одним із першочергових завдань Комісії, – сказано в «Стратегічному плані», – є реорганізація її структури, зокрема, створення територіальних та регіональних представництв Комісії (які будуть працювати на постійній основі) та Центру підготовки учасників виборчих процесів, передбачених Виборчим кодексом України, а також перегляд структури Комісії у зв'язку з дублюванням функцій деякими її структурними підрозділами та появою нових завдань Комісії» [14]. А в матриці свот-аналізу ЦВК були вказані сильні та слабкі сторони її діяльності, можливості і загрози. До слабких сторін віднесено: нинішня організаційна структура, рівень підготовки членів виборчих комісій, неналежне фінансове забезпечення, кіберзагрози, політичний тиск, нестабільне законодавство, низька поінформованість виборців, маніпуляції з боку політиків» [14]. Таким чином, це і є ті основні напрямки за якими має відбуватися удосконалення діяльності ОУВП в Україні.

Висновки. Отже, управління виборчим процесом в Україні здійснюється на основі нормативно-правової бази, яку утворюють Конституція України, Виборчий кодекс України (2019 р.), Закони України «Про Центральну виборчу

комісію» (1997 р.), «Про Державний реєстр виборців» (2007 р.), «Про всеукраїнський референдум» (2021 р.), «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки» (2020 р.) тощо.

Законодавча база щодо управління виборчими процесами в Україні ще не набула узгодженості та не до кінця відповідає світовим вимогам до організації демократичних виборів, про що свідчать висновки іноземних спостерігачів, які працювали в Україні під час останніх парламентських (2019 р.) та місцевих (2020 р.) виборів. А також слід констатувати, що українська модель управління виборчими процесами має низку недоліків і повинна бути відкорегована у відповідності до європейських стандартів організації і проведення виборчих кампаній.

Література:

1. Погорілко В. Поняття виборчого процесу та його загальна характеристика *Вісник Запорізького державного університету*. 2011. №1. С. 47–50.
2. Нижник Н., Машков О. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. К. : УАДУ, 1998. 160 с.
3. Колодій А. Управління виборчим процесом як складова демократичного врядування. К.: НАДУ, 2012. 68 с.
4. Когутюк В. Понятійно-категоріальний апарат державного управління виборчим процесом на засадах європейських стандартів. *Теорія і практика державного управління*. 2015. Випуск 2. С. 111–115.
5. Дизайн системи адміністрування виборів. Посібник / Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). К.: Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам, 2016. 503 с.
6. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д. С. К., 2006. 156 с.
7. Чижмарь В. Поняття та дефінітивна характеристика міжнародних виборчих стандартів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 73 (частина 1). С. 197–205.
8. Сergyina С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 1. С. 38–44.
9. Чудик Н. Адміністративно-правове забезпечення виборчого процесу в Україні: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07 / Західноукраїнський національний університет, Національний авіаційний університет. К., 2021. 453 с.
10. Нестерович В. Виборче право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2017. 504 с.
11. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії-2020). К.: НІСД, 14 с.
12. Кодекс належної практики у виборчих справах (Венеція, 2002). URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf (04.02.2024).
13. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 12.03.2024).
14. Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text> (дата звернення 12.03.2024).

References:

1. Pohorilko, V. (2011) Poniattia vyborchoho protsesu ta yoho zahalna kharakterystyka [The concept of the election process and its general characteristics]. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu - Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 1, 47–50 [in Ukrainian].
2. Nyzhnyk, N., Mashkov O. (1998) *Systemnyi pidkhid v orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia* [System approach in the organization of public administration]. K. : UADU [in Ukrainian].
3. Kolodii, A. (2012) *Upravlinnia vyborchym protsesom yak skladova demokratychnoho vriaduvannia* [Election process management as a component of democratic governance]. K.: NADU [in Ukrainian].
4. Kohutiuk, V. (2015) Poniatiino-katehorialnyi apparat derzhavnoho upravlinnia vyborchym protsesom na zasadakh yevropeiskykh standartiv [Conceptual and categorical apparatus of state management of the election process based on European standards]. *Teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and practice of public administration*, 2, 111–115 [in Ukrainian].
5. Dyzain systemy administruvannia vyboriv [Design of the system of election administration]. (2016). Posibnyk / Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). K.: Mizhnarodnyi instytut demokratii ta spryiannia vyboram [in Ukrainian].
6. Kovryzhenka, D. (Eds) (2006) *Vybory v Yevropeiskomu Soiuzi*. Kiev [in Ukrainian].
7. Chyzhmar, V. (2022) Poniattia ta definityvna kharakterystyka mizhnarodnykh vyborchykh standartiv [Concept and definitive characteristics of international election standards]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo - Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 73, 197–205 [in Ukrainian].
8. Serohina, S. (2007) Yevropeiski standarty vyboriv i vyborche zakonodavstvo Ukrainy. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii - Bulletin of the Central Election Commission*, 1, 38–44 [in Ukrainian].
9. Chudyk, N. (2021) *Administrativno-pravove zabezpechennia vyborchoho protsesu v Ukraini* [Administrative and legal support of the election process in Ukraine]. Doctor's thesis. Kiev: NAU [in Ukrainian].
10. Nesterovych, V. (2017) *Vyborche pravo Ukrainy* [Electoral law of Ukraine]. Kyiv: Lira-K, 2017 [in Ukrainian].
11. Normativno-pravove zabezpechennia ta upravlinnia vyborchym protsesom – otsinka efektyvnosti ta rekomendatsii (za pidsumkamy vyborchoi kampanii-2020) [Regulatory and legal provision and management of the election process – evaluation of effectiveness and recommendations (based on the results of the 2020 election campaign)]. (2020). K.: NISD [in Ukrainian].
12. Kodeks nalezhnoi praktyky u vyborchykh spravakh [Code of good practice in election matters]. (2002). https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf [in Ukrainian].
13. Vyborchy kodeks Ukrainy [Code of good practice in election matters]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [in Ukrainian].
14. Stratehichni plan Tsentralnoi vyborchoi komisii na 2020–2025 roky [Strategic plan of the Central Election Commission for 2020–2025]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 35.078.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-348-361](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-348-361)

Панасенко Наталія Леонідівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36000, тел.: (095) 827-12-22, <https://orcid.org/0000-0002-5189-9410>

РОЛЬ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ В РОЗВИТКУ СЕРВІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті узагальнено теоретичні основи формування та подальшого розвитку сервісно-орієнтованої держави в Україні. Відмічено, що перехід від бюрократичного до сервісно-орієнтованого підходу щодо публічного управління полягає в трансформації держави що контролює, регулює, дозволяє чи забороняє до держави, яка надає публічні послуги громадянам. Розглянуто різні підходи до класифікації публічних послуг. Визначено, що в Україні на різних рівнях управління надається широкий діапазон електронних послуг. Вказано, що сервісна діяльність органів державної влади повинна орієнтуватися на забезпечення пріоритету прав і законних інтересів громадян та бізнесу, які є споживачами публічних послуг у сервісно-орієнтованій державі. Зазначено, що сервісна переорієнтація держави передбачає зміну критеріїв в публічному управлінні, повне перезавантаження взаємовідносин між органами публічної влади та громадянами. Визначено, що впровадження платформи Web 2.0 в діяльність органів публічної влади дає можливість авторизованим користувачам отримувати доступ до необхідної інформації та обмінюватися файлами, зберігати мультимедійні документи, створювати, редагувати та формувати публікації. Саме для ефективного надання електронних інформаційних послуг необхідно впроваджувати спеціальні інформаційні сервіси. Нове публічне управління ґрунтується на відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування перед суспільством, де державні службовці відповідають на запити громадян та надають послуги, а не керують суспільством.

Проведено аналіз динаміки кількості надання інформаційних послуг населенню України за період 2019-2021 роки. Доведено необхідність покращення надання електронних інформаційних послуг населенню шляхом створення Єдиного інформаційного простору, підвищення рівня доступності даних для фізичних і юридичних осіб та забезпечення актуальності інформації шляхом регулярного її оновлення. Відмічено, що через впровадження моделі

сучасної сервісної держави можливо створити в Україні ефективну систему надання якісних публічних послуг, що в свою чергу підвищить довіру населення до уряду.

Ключові слова: сервісно-орієнтована держава, електронні інформаційні послуги, публічне управління, множинна лінійна регресія.

Panasenko Nataliia Leonidivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Poltava State Agrarian University, 1/3 Skovorody St., Poltava, 36003, tel.: (095) 827-12-22, <https://orcid.org/0000-0002-5189-9410>

THE ROLE OF ELECTRONIC INFORMATION SERVICES IN THE DEVELOPMENT OF A SERVICE-ORIENTED STATE

Abstract. The article summarizes the theoretical foundations of the formation and further development of a service-oriented state in Ukraine. It was noted that the transition from a bureaucratic to a service-oriented approach to public administration consists in the transformation of the state that controls, regulates, allows or prohibits to the state that provides public services to citizens. Various approaches to the classification of public services are considered. It was determined that a wide range of electronic services is provided in Ukraine at different levels of management. It is indicated that the service activity of state authorities should be oriented towards ensuring the priority of the rights and legitimate interests of citizens and businesses who are consumers of public services in a service-oriented state. It is noted that the service reorientation of the state involves a change in criteria in public administration, a complete reset of the relationship between public authorities and citizens. It was determined that the implementation of the Web 2.0 platform in the activities of public authorities enables authorized users to access the necessary information and exchange files, save multimedia documents, create, edit and create publications. It is necessary to introduce special information services for the effective provision of electronic information services. The new public administration is based on the accountability of state and local governments to society, where civil servants respond to citizens' requests and provide services, rather than managing society.

An analysis of the dynamics of the number of information services provided to the population of Ukraine for the period 2019-2021 was carried out. The need to improve the provision of electronic information services to the population by creating a Unified Information Space, increasing the level of data availability for individuals and legal entities, and ensuring the relevance of information by regularly updating it has been proven. It was noted that through the implementation of the

model of a modern service state, it is possible to create an effective system of providing high-quality public services in Ukraine, which in turn will increase the trust of the population in the government.

Keywords: service-oriented state, electronic information services, public administration, multiple linear regression.

Постановка проблеми. Модернізація публічного управління в Україні спрямована на удосконалення сфери надання публічних послуг, як інструменту сервісно-орієнтованої держави. Сервісний підхід до державного управління передбачає істотні зміни в управлінні публічним сектором, впровадження нових технологій, спрямованих на підвищення якості публічних послуг. Головним завданням держави стає переосмислення взаємовідносин держави та суспільства, а основною функцією публічних установ стає надання якісних сервісних послуг громадянам, що відповідають реаліям сьогодення та адекватним суспільним очікуванням.

Фахівці, праці яких спрямовані на підтримку децентралізації в Україні, розглядають сутність публічної послуги, як особливого виду сервісної діяльності публічних органів влади, що забезпечують виконання сервісної функції держави [1]. В сучасних тенденціях становлення інформаційного суспільства в умовах Європейської інтеграції України відбувається переосмислення взаємодії між державою та суспільством спрямованої на створення умов для повного задоволення суспільних потреб. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається дана проблема, показав, що в них при дослідженні динаміки надання послуг населенню України недостатньо використовується інструментарій економіко-математичного моделювання, на чому автор акцентує увагу в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості електронних послуг, їх сутність та правову природу в діяльності публічних органів досліджували такі науковці, як І. О. Тищенко [2], Н. М. Ткачова, О. О. Казанська [3], Ю. М. Жук, А. В. Ліпенцев [4]. Моделі формування та особливості діяльності центрів надання адміністративних послуг щодо якості надання публічних послуг відповідно європейським стандартам та оптимального використання публічних коштів досліджували такі вчені: Ю.Л. Мохова [5] Т.В. Джига [6], Н.Л. Добрянська, В. П. Тимошук, О.В. Курінний [7].

Методологічною основою дослідження є поняття публічної послуги і моделі сервісно-орієнтованої держави. Використано наукові методи математичного моделювання.

Мета статті полягає в дослідженні динаміки надання широкого спектру інформаційних послуг населенню України та доведення значущості цих послуг в розвитку сервісно-орієнтованої держави.

Виклад основного матеріалу. Перехід до нової управлінської парадигми зумовлений необхідністю з іншого ракурсу розглядати сучасні цілі та сутність державного управління як сервісу, де користувачами послуг є громадяни, а надавачами цих послуг є державні службовці, причому взаємодія між ними переважно здійснюється через кіберфізичний простір. Наразі важко уявити повсякденне життя, яке стає все більш «цифровим», без можливості здійснювати розрахунки через мережу Інтернет та отримувати публічні послуги. Проте суспільство висуває нові вимоги органам влади, зокрема розвитку сучасних електронних форм взаємодії, відкритості та прозорості діяльності із залученням та заохоченням громадян до прийняття управлінських рішень [8]

Електронне урядування нерозривно пов'язане саме із сервісно-управлінською складовою частиною публічного адміністрування як процесом і забезпечує якість взаємодії між державою та суспільством.

Значні трансформації у сучасному життєвому циклі високотехнологічних товарів чи послуг викликали перехід до моделі відкритих інновацій. Процеси створення наукових знань, перетворення матеріалів та сировини у кінцевий продукт, надання послуг, післяпродажний сервіс з використанням ряду засобів формують принципово новий підхід до створення доданої вартості та забезпечують прискорення інтеграції світової економіки за багаторівневим мережевим принципом, що здійснюється через ефективну правову систему, економічну свободу, інноваційну спроможність, легкість ведення бізнесу, інфраструктурну забезпеченість, електронне урядування, цифрову доступність, забезпеченість населення та бізнесу інформаційно-комунікаційними технологіями [9].

Сама ідея сервісної переорієнтації держави давно реалізовується в багатьох країнах світу. Необхідність такої переорієнтації зумовлена рядом факторів. По-перше, надмірність управлінського апарату в системі публічного управління призводить до зайвих та недоцільних бюрократичних процедур. По-друге, оскільки наразі більшість продуктів трансформується в послуги, громадяни очікують від державних службовців в органах публічної влади отримання якісних послуг, підвищення їх продуктивності та спрощення процесів їх надання. Для цього необхідно створення нових інститутів громадянського суспільства із залученням приватного сектору, які зможуть виконувати ряд функцій, що раніше переважно були монополією держави.

Проблематика сервісно-орієнтованої політики держави та надання якісних послуг державою як головної мети публічного управління здійснює значний вплив на сучасну зарубіжну теорію публічного управління. В працях Кеннета Кернагана досліджені можливості модернізації публічного управління, де розглядається партнерство громадських організацій та держави,

пояснюється значення та типи партнерства, визначені їх цілі, переваги учасників, а також оцінені їх політичні наслідки [10].

В роботі Дональда Кеттела значна увага приділяється координації механізмів надання послуг населенню в рамках державного управління, автор вважає, що відомчі бар'єри не повинні перешкоджати процесу надання послуг, який загалом має ставати дедалі прозорішим для населення [11]. Науковці Джордж Осборн та Томас Геблер в статті застосовують принцип нового державного управління, що належить суспільству, метою якого є надання можливості громадянам приймати участь у формуванні політики щодо здійснення державного управління [12].

В роботі Б. Гайта Петерса автор обговорює нове державне управління та урядування як альтернативу більш традиційним ідеям управління в державному секторі, ці альтернативи та традиційна модель оцінюються як засоби забезпечення ефективного та підзвітного управління в уряді. [13]. Науковець Аллен Шік зазначав, що реформатори перетворили бюджет із інструменту контролю видатків на інструмент ефективності управління через бюджетування за результатами, бюджет став інструментом планування політики та програм [14].

Ідея сервісно-орієнтованої держави в Україні почала поширюватись після 2014 року, коли з'явилася потреба в переході від публічного менеджменту до публічного урядування, такий перехід робить уряд більш чутливим до потреб громадян. Нове публічне управління ґрунтується на відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування перед суспільством, де державні службовці відповідають на запити громадян та надають послуги, а не керують суспільством. Лише через впровадження моделі сучасної сервісної держави можливо створити в Україні ефективну систему надання якісних публічних послуг, що в свою чергу підвищить довіру населення до уряду.

На основі дослідження основних напрямків сучасних адміністративних реформ в зарубіжних країнах А. В. Соколов виокремлює основні принципи сервісної моделі:

1. Прагнення держави розвантажити уряд та передати поточну сервісну роботу надання послуг на рівень, який максимально наближений до споживачів цих послуг.
2. Можливість вибору споживачами послуг, яких вони потребують та надавачів цих послуг, які виконують їх найкращіше.
3. Принцип конкуренції між публічним та приватним секторами за споживача за умови, що послуга буде сплачена державою.
4. Вкладення капіталу з метою отримати результат, а не в бажання чи наміри.

5. Орієнтація на клієнта, врахування потреб та очікувань громадян як споживачів публічних послуг.

6. Впровадження механізмів ринково-орієнтованих стратегій та бюджетування, які спрямовані на результат.

7. Проведення децентралізації влади, перенесення центру тяжіння ухвалення рішень на низовий рівень, впровадження в управління мережевих елементів [15].

Розбудова моделі сервісно-орієнтованої держави передбачає абсолютне перебалансування відносин між громадянами та органами публічної влади. Головним завданням держави повинно стати служіння людям, а основною функцією публічних організацій має бути надання громадянам якісних послуг. Впровадження платформи Web 2.0 в діяльність органів публічної влади дає можливість авторизованим користувачам отримувати доступ до необхідної інформації та обмінюватися файлами, зберігати мультимедійні документи, створювати, редагувати та формувати публікації [16].

Т. О'Рейлі першим застосував термін Web 2.0, суть якого полягає в тому, що мережа являється платформою, яка об'єднує всі підключені пристрої, а додатки Web 2.0 користуються перевагами цієї платформи. Дана платформа забезпечує надання програмного забезпечення з відкритим кодом як постійно оновлюваної послуги, яка покращується з кожним разом із збільшенням кількості її користувачів, використовуючи та змішуючи дані з різних джерел, включаючи окремих користувачів, які мають можливість надавати свої дані та послуги в формі, що дає змогу поєднувати їх з іншими, створюючи архітектуру участі [17].

Перехід від бюрократичного до сервісно-орієнтованого підходу щодо публічного управління полягає в трансформації держави що контролює, регулює, дозволяє чи забороняє до держави, яка надає публічні послуги громадянам. Послуга – це вид діяльності щодо надання деяких благ. Публічна послуга – це надання певних благ органами публічної влади або через інші організації за рахунок бюджетних коштів.

В своєму дослідженні В. Сороко визначає, що із поняттям «публічні послуги» рівнозначно використовуються такі поняття, як «державні послуги», «громадські послуги», «муніципальні послуги» «адміністративні послуги». [18].

С. Чаусовська публічні послуги класифікує наступним чином: за суб'єктами надання публічних послуг: органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи та організації, муніципальні підприємства та установи, громадські та міжнародні організації; за суб'єктами отримання публічних послуг: фізичні, юридичні особи; за групами послуг: за складовою публічного управління (державні, муніципальні, громадські), за формою оплати (платні, безоплатні), за сферами надання

послуг (освітні, медичні, транспортні, соціальні); за видами публічних послуг: електронні, паперові, колективні, індивідуальні, матеріальні, нематеріальні [19].

Залежно від форми реалізації публічних послуг можна визначити наступну їх класифікацію: послуги, пов'язані зі здійсненням конституційних прав і свобод громадян (медичні послуги, послуги у сфері освіти, культури, соціального захисту, працевлаштування); послуги, пов'язані з юридичним оформленням умов, які не мають ознак управління (видача свідоцтв, сертифікатів, ліцензій); послуги, що мають ознаки управління (спеціальне використання природних ресурсів, затвердження норм витрат паливно-енергетичних ресурсів).

Хоча адміністративні та управлінські державні послуги повинні залишатися монополією держави, але держава може делегувати деякі з них органам місцевого самоврядування. Соціальні послуги можуть надавати недержавні установи, заклади соціальної підтримки, громадські об'єднання, заклади освіти, медицини тощо. Ці дві складові формують сервісну політику держави, спрямовану на розвиток суспільства та держави, призначена для надання суспільних благ [20].

Серед електронних послуг, які надаються державою суспільству та бізнесу наразі зростає значущість інформаційних послуг. В Україні задіяний широкий спектр електронних інформаційних послуг, які надаються на різних рівнях управління. У той же час органи державної влади повинні впорядковувати механізми надання інформаційних та інших послуг, впливати та здійснювати координацію процесу виробництва корисної інформації, підтримувати створення сучасної інформаційної інфраструктури на території України. Для ефективного надання електронних інформаційних послуг необхідно впроваджувати спеціальні інформаційні сервіси.

В правових основах інформаційної діяльності зазначається, що інформаційні послуги це здійснення органами виконавчої влади у визначеній законом формі інформаційної діяльності з доведення інформаційної продукції в електронному вигляді до відома споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб у державних (адміністративних) послугах [21]. Водночас іншими електронними послугами можуть бути такі послуги, що надаються за допомогою інформаційних технологій (використання електронного документообігу цифрового підпису, записатися в електронну чергу тощо).

Для дослідження динаміки надання інформаційних послуг населенню України використаємо економіко-математичну модель на основі рівняння множинної лінійної регресії. Для визначення коефіцієнтів цього рівняння та перевірки його адекватності початковим даним використаємо статистичну інформацію за ретроспективний період 2019-2021 рр., наведену в таблиці 1.

Таблиця 1

Обсяги надання інформаційних послуг населенню України

Рік	Квартал	Надані інформаційні послуги населенню (тис. грн.)
2019	1	308182,3
	2	315091,9
	3	389554,8
	4	377687,7
2020	1	380482,8
	2	311918,9
	3	389554,8
	4	251634,5
2021	1	207286,0
	2	234654,9
	3	264212,1
	4	265151,8

Джерело: складено автором за матеріалами [22]

Позначимо через t номер кварталу в ретроспективному періоді, при цьому перший квартал 2019 року отримає номер $t=1$, а четвертий квартал 2021 року номер $t=12$. Рівняння множинної регресії запишемо у вигляді

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3, \quad (1)$$

де Y – квартальний обсяг надання інформаційних послуг населенню України, X_1 – штучна змінна, що відображає істотне зменшення показника Y , яке відбулося, починаючи із четвертого кварталу 2020 року, X_2 – номер кварталу в поточному році, X_3 – номер кварталу в ретроспективному періоді.

Значення змінних X_i та Y в t -тий період часу позначимо через $X_i(t)$ та $Y(t)$ відповідно. Вважаємо, що штучна змінна X_1 приймає значення 1 при $t \leq 7$ (тобто до третього кварталу 2020 року включно) та 0 при $t > 7$.

Для визначення коефіцієнтів рівняння регресії складемо матрицю W розмірності 12×4 , елементи першого стовпця якої рівні 1, а інші стовпці містять значення показників $X_i(t)$ при $1 \leq t \leq 12$. Матриця A , що містить коефіцієнти a_0, a_1, a_2, a_3 рівняння регресії, визначається із рівності:

$$A = (W^T W)^{-1} W^T Q, \quad (2)$$

де W^T – матриця, транспонована до матриці W , а Q – матриця-стовпець, яка містить значення показника $Y(t)$. В результаті виконання вказаних дій над матрицями W та Q одержимо значення коефіцієнтів рівняння регресії:

$$a_0 = 168950,807, a_1 = 132474,748, a_2 = 14659,763, a_3 = 3458,972.$$

Отже, рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 168950,807 + 132474,748X_1 + 14659,763X_2 + 3458,972X_3 \quad (3)$$

Для перевірки адекватності цього рівняння початковим даним визначаємо коефіцієнт детермінації R^2 та фактичне значення F критерію Фішера за формулами.

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{t=1}^T (Y(t) - a_0 - a_1 X_1 - a_2 X_2 - a_3 X_3)^2}{\sum_{t=1}^T \left(Y(t) - \frac{\sum_{t=1}^T Y(t)}{T} \right)^2} \quad (4)$$

$$F = \frac{(T-m-1)R^2}{m(1-R^2)} \quad (5)$$

де T – кількість кварталів в ретроспективному періоді ($T=12$), m – кількість змінних X_i , що входять до рівняння регресії ($m=3$).

Одержимо такі значення: $R^2 = 0,857$, $F = 15,993$. Критичне значення критерію Фішера, що відповідає довірчій імовірності $\alpha = 0,95$ та ступеням свободи $m=3$ та $T - m - 1 = 8$, дорівнює $F_{kr} = 4,07$. Оскільки фактичне значення критерію Фішера перевищує критичне значення, то з імовірністю 0,95 можна стверджувати, що рівняння адекватне початковим даним.

Оцінимо значимість коефіцієнтів одержаного рівняння. Для цього визначаємо дисперсію адекватності

$$S^2 = \frac{\sum_{t=1}^T (Y(t) - a_0 - a_1 X_1 - a_2 X_2 - a_3 X_3)^2}{T - m - 1} = 745713948,6. \quad (6)$$

Коефіцієнт a_i рівняння регресії є значимим, якщо величина

$$\sigma_i = \frac{|a_i|}{\sqrt{S^2 g_{ii}}}. \quad (7)$$

де g_{ii} – елемент матриці $G = (W^T W)^{-1}$, що розміщений на перетині i -того рядка та i -того стовпця, перевищує критичне значення критерію Стюдента, яке дорівнює 1,86. Для коефіцієнта a_3 дана умова не виконується, отже цей коефіцієнт не є значимим. Таким чином змінну X_3 слід виключити із рівняння регресії, яке прийме вигляд

$$Y = a_0 + a_1 X_1 + a_2 X_2. \quad (8)$$

Коефіцієнти даного рівняння визначаємо описаним вище методом. Одержимо відповідні значення:

$$a_0 = 199456,436, a_1 = 112471,057, a_2 = 16118,366.$$

Отже, рівняння регресії має такий вигляд: $Y = 199456,436 + 112471,057 X_1 + 16118,366 X_2$. Для даного рівняння коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,847$, фактичне значення критерію Фішера $F = 24,897$. Критичне значення даного критерію $F_{kr} = 4,26$. Отже з імовірністю 0,95 можна стверджувати, що рівняння адекватне початковим даним. Для всіх коефіцієнтів даного рівняння величини σ_i перевищують критичне значення критерію Стюдента, що підтверджує значимість цих коефіцієнтів.

Фактичні значення обсягів надання інформаційних послуг населенню України та відповідні розрахункові значення одержані з рівняння регресії графічно відображено на рисунку 1.

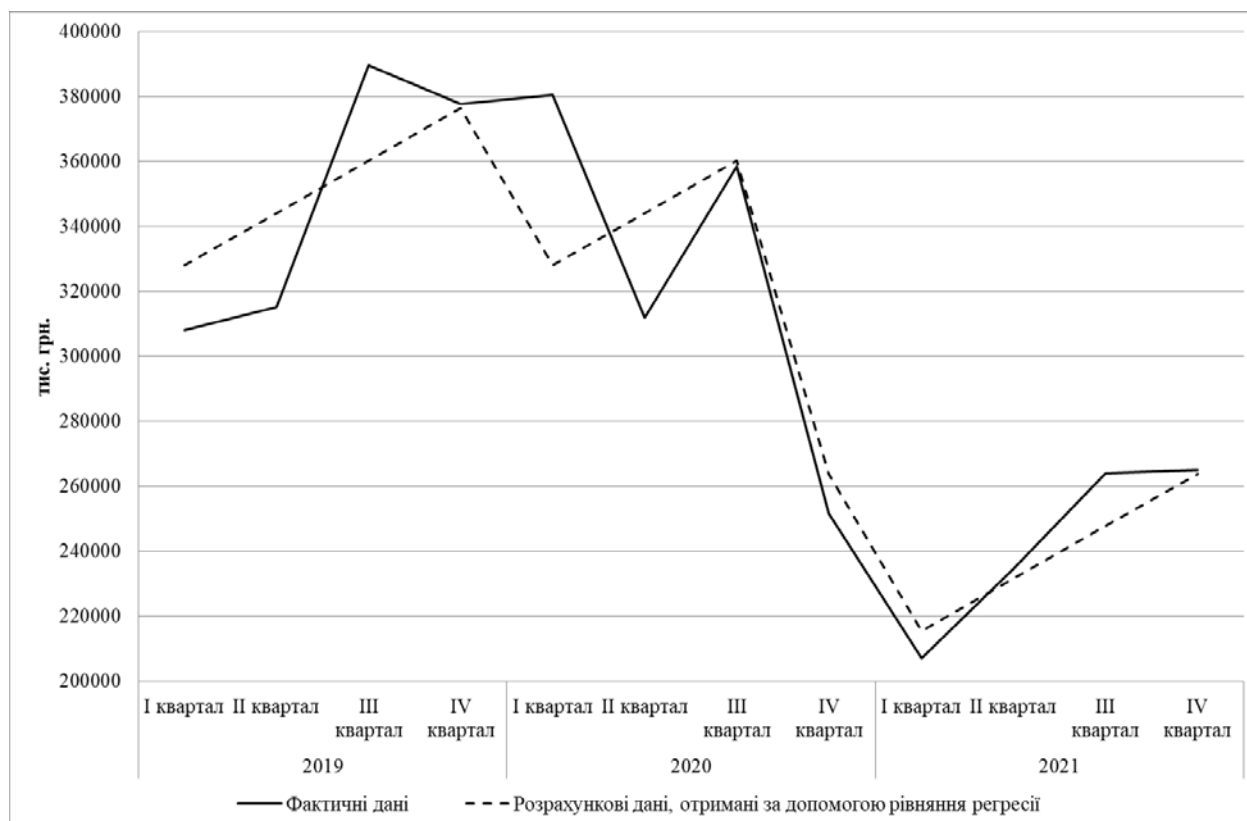

Рис. 1. Динаміка обсягу надання інформаційних послуг населенню України за 2019-2021 роки, тис. грн.

Джерело: власна розробка автора

Таким чином, аналіз динаміки обсягу надання інформаційних послуг населенню показує, що даний показник істотно залежить від величини X_1 , яка відображає значне зменшення надання даних послуг в четвертому кварталі 2020 року. Отже, для покращення надання інформаційних послуг населенню потрібно розробити систему заходів для подолання негативних явищ, що відбулися в даний період. До таких заходів можна віднести створення Єдиного інформаційного простору, підвищення рівня доступності даних для фізичних і юридичних осіб та забезпечення актуальності інформації шляхом регулярного її оновлення.

В цілому можна зауважити, що населення зацікавлене в отриманні інформаційних послуг в електронному вигляді у різних сферах. Ефективність функціонування сучасної системи державного управління значною мірою залежить від швидкості розвитку таких напрямків: надання в електронній формі пріоритетних адміністративних або інших публічних послуг; впровадження альтернативних засобів ідентифікації Bank ID і Mobile ID; розвиток системи міжвідомчого електронного документообігу та системи електронної взаємодії між державними інформаційними системами і

електронними реєстрами; розвиток Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, сервісів на основі відкритих даних, публікація наборів відкритих даних.

Висновки. Досліджено особливості реалізації моделі сервісно-орієнтованої держави в системі державного управління, підкреслені головні принципи сервісної моделі держави. Сервісна діяльність органів державної влади повинна орієнтуватися на забезпечення пріоритету прав і законних інтересів громадян та бізнесу, які є споживачами публічних послуг у сервісно-орієнтованій державі. Сервісна переорієнтація держави передбачає зміну критеріїв в публічному управлінні, повне перезавантаження взаємовідносин між органами публічної влади та громадянами. Головною функцією публічних установ є задоволення потреб громадян та бізнесу через надання якісних електронних послуг. Динаміка надання таких послуг населенню України досліджена із застосуванням економіко-математичної моделі на основі рівняння множинної лінійної регресії. Показано, що обсяг надання інформаційних послуг значно зменшився в четвертому кварталі 2020 року, що істотно вплинуло на подальшу динаміку даного показника. Зазначено, що публічне управління повинно зосереджуватись на оптимізації системи надання якісних державних послуг для громадян та бізнесу.

Література:

1. Мунько А.Ю. Децентралізація та стандартизація системи публічних послуг (на прикладі сфери охорони здоров'я). Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020 р. № 8. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.50.
2. Тищенко І.О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2017. 156 с.
3. Ткачова Н. М., Казанська О. О. Адміністративні послуги: теорія, реформи децентралізації, маркетинг е-послуг / Development vectors in public management and administration : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. 329 с.
4. Ліпенцев А.В., Жук Ю.М. Адміністративні послуги в Україні: поняття та сутність. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 140–149.
5. Мохова Ю.Л. Оцінка діяльності центрів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації України. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 2 (29). С.22-28. DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-2.4> (дата звернення 19.02.2024).
6. Джига Т.В. Щодо напрямів підвищення якості надання адміністративних послуг населенню в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України*. 2014. URL: [http:// www.niss.gov.ua/articles/1508/#_ftn10](http://www.niss.gov.ua/articles/1508/#_ftn10) (дата звернення 19.02.2024).
7. Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування / В. П. Тимошук та ін.; за заг. ред. В.П. Тимошук, О.В Курінний. Київ: Центр політико-правових реформ, 2015. 428 с.
8. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 19.02.2024).
9. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. *Видання друге*. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.

10. Kernaghan K. Partnership and public administration: conceptual and practical considerations. 1993 URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1754-7121.1993.tb02166.x> (дата звернення 19.02.2024).
11. Donald F. Kettl, The global public management revolution. A Report on the Transformation of Governance. Washington: Brookings Institution Press, 2000. VII. 88 p.
12. Osborne D. Reinventing Government / D. Osborne, T. Gaebler. New York, 1992. URL: <https://doi.org/10.1080/00222216.1995.11949751> (дата звернення 19.02.2024).
13. Peters B.G. The Changing Nature of Public Administration: From Easy Answers to Hard Questions. *Viešoji politika ir administravimas*. 2003. №5. P. 153-183.
14. Schick A. Budget innovation in the States. Brookings Institution, 1971. 233 p.
15. Соколов А. В. Передумови та особливості реалізації моделі «сервісної» держави у системі державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток* 2013. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=898> (дата звернення 19.02.2024).
16. Governor J., Hinchcliffe D., Nickull D. Web 2.0 Architectures: What Entrepreneurs and Information Architects Need to Know. 2009. 276 p.
17. O'Reilly T. What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software. 2005. September 30. URL : <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html> (дата звернення 19.02.2024).
18. Сороко В.М. Концептуальний підхід до проблеми запровадження інституту надання державних послуг у практику діяльності державних службовців. *Вісник державної служб*. 2004. №3. С.11-19.
19. Чаусовська С.І. Поняття публічних послуг та їх класифікація. *Держава та регіони*. 2017. №1. С. 102-108. URL : http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/20.pdf (дата звернення 19.02.2024).
20. Слободенюк Т.О. Методична основа та організаційна структура публічно-сервісної діяльності держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2020. Т. 31 (70) № 6. С. 79-86. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.6/13> (дата звернення 19.02.2024).
21. Порядок надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» Держкомзв'язку та інформатизації. Порядок від 15.08.2003 № 149. *Офіційний вісник України*. 2003. № 48. С. 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-03#Text> (дата звернення 19.02.2024).
22. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 19.02.2024).

References:

1. Munko, A. (2020). Decentralization and standardization of the public services system (on the example of healthcare). *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok* [Public administration: improvement and development], vol. 8. Retrieved from DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.50 [in Ukrainian]
2. Tyshchenkova, I.O. (2017) *Elektronni posluhy u diialnosti publichnoi administratsii Ukrainy* [Electronic services in the activity of the public administration of Ukraine]. Dnipro: DDUVS. [in Ukrainian]
3. Tkachova, N. M., & Kazanska, O. O. (2021). *Administratyvni posluhy: teoriia, reformy detsentralizatsii, marketynh e-posluh* [Administrative services: theory, decentralization reforms, marketing of e-services]. Riga: Baltija Publishing. [in Latvia]

4. Lipentsev, A.V., & Zhuk, Yu.M. (2015). Administrative services in Ukraine: concept and essence. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [Efficiency of public administration]. vol. 42, 140–149. [in Ukrainian]
5. Mokhova, Yu.L. (2021). Evaluation of the activity of centers for the provision of administrative services in the conditions of digitalization of Ukraine. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia* [Public administration and customs administration]. 2 (29). 22-28. doi: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-2.4>. [in Ukrainian]
6. Dzhyha, T.V. (2014). Regarding directions for improving the quality of administrative services to the population in Ukraine. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezidentovi Ukrainy*. [National Institute of Strategic Studies under the President of Ukraine]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/articles/1508/#_ftn10 [in Ukrainian]
7. Tymoshchuk, V. P. (Ed.). (2015). *Administratyvni posluhy: stan i perspektyvy reformuvannia* [Administrative services: state and prospects of reform]. Kyiv: Tsentr polityko-pravovykh reform. [in Ukrainian]
8. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the approval of the Concept of the development of e-governance in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
9. *Ukraina 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku*. [Ukraine 2030: Doctrine of balanced development]. (2nd ed., 2017). Lviv: Kalvariia. [in Ukrainian]
10. Kernaghan, K. (1993). *Partnership and public administration: conceptual and practical considerations*. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1754-7121.1993.tb02166.x>
11. Donald, F. Kettl. (2020). *The global public management revolution. A Report on the Transformation of Governance*. Washington: Brookings Institution Press
12. Osborne, D. (1992). *Reinventing Government*. New York. doi: <https://doi.org/10.1080/00222216.1995.11949751>
13. Peters, B.G. (2003) The Changing Nature of Public Administration: From Easy Answers to Hard Questions. *Viešoji politika ir administravimas*. 5. 153-183
14. Schick, A. (1971). *Budget innovation in the States*. Brookings Institution.
15. Sokolov, A. V. (2013). Prerequisites and features of the implementation of the "service" state model in the state administration system. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. [Public administration: improvement and development], 1. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=898>
16. Governor, J., Hinchcliffe, D., & Nickull, D. (2009). *Web 2.0 Architectures: What Entrepreneurs and Information Architects Need to Know*.
17. O'Reilly, T. (2005). What is Web 2.0: *Design patterns and business models for the next generation of software*. Retrieved from <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html>
18. Soroko, V.M. (2004). A conceptual approach to the problem of introducing the institution of public services into the practice of civil servants. *Visnyk derzhavnoi sluzhby* [Bulletin of state services], 3, 11-19. [in Ukrainian]
19. Chausovska, S.I. (2017). The concept of public services and it's classification. *Derzhava ta rehiony*. [State and regions], 1, 102-108. [in Ukrainian]

20. Slobodeniuk, T.O. (2020). Methodological basis and organizational structure public and service activities of the state. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration], 31 (70), 6. 79-86. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.6/13> [in Ukrainian]

21. The procedure for providing information and other services using the electronic information system "Electronic Government" of the State Committee for Communications and Informatization. (2003). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. [Official Gazette of Ukraine], 48. 317. [in Ukrainian]

22. *Obsiah realizovanykh posluh za rehionamy za vydamy ekonomichnoi diialnosti*. [The volume of implemented services by region by type of economic activity]. (2024). Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]

УДК 330.341:316.454.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-362-376](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-362-376)

Самофалова Тетяна Олександрівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки і менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61000, тел.: (098) 401-52-64, <https://orcid.org/0000-0002-9263-6430>

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, УПРАВЛІНСЬКИЙ ФЕНОМЕН: ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація Соціальну згуртованість слід визначати як конкурентну перевагу суспільства, яка забезпечує стійкість економічної системи та сприяє більш повному використанню накопиченого людського і соціального капіталу.

Зазначено, що у найбільш широкому розумінні соціальна згуртованість є категорією соціального управління. У цьому сенсі слід вирізняти те, як *проявляється* соціальна згуртованість в суспільному житті і те, як вона *забезпечується*.

Як економічний феномен соціальна згуртованість *проявляється* у процесі соціального і економічного розвитку і *забезпечується* з боку держави процесами розподілу і перерозподілу національного продукту на засадах соціальної справедливості.

Соціальний феномен згуртованості *проявляється* через соціальну солідарність, єдність смислів і цілей людей і *забезпечується* ціннісними орієнтирами в освіті та вихованні, інформаційному цифровому просторі країни, громадською участю та активністю.

В статті виокремлено основні ризики і напрямки досліджень соціальної солідарності в часи війни і повоєнного відновлення.

Зазначено, що структура соціальної згуртованості досліджується у контексті діяльної системи «особистість – спільнота – інституція». Глибину і зміст соціальної солідарності і соціальної згуртованості у системі визначає якість соціального капіталу.

Українська історія показала, що соціальна згуртованість як характеристика соціального капіталу є ключовою складовою національного багатства, основою забезпечення національного суверенітету.

Вміння людини, суспільства, публічної влади виокремлювати деструктивні впливи когнітивних воєн стане основою збереження позитивного соціального капіталу суспільств, орієнтованих на розвиток в еволюційному сценарії.

Цифрове суспільство – соціальний феномен з новими закономірностями формування і підтримки соціальних солідарностей, унікальний виклик для публічної влади в демократичних країнах у контексті підтримки позитивної соціальної згуртованості.

У статті зазначено, що ризики, які виникли в останньому десятилітті, підсилили проблематику формування особистісних потенціалів солідарності у сферах освіти, виховання, соціалізації, а також актуалізували пошук синергії згуртованості на рівні соціальних груп, суспільства в цілому.

Ключові слова: розвиток, якісний перехід, соціальна відповідальність, соціальна солідарність, соціальний капітал, семантичні когнітивні війни.

Samofalova Tetiana Oleksandrivna Ph.D. in Public Administration, Associate Professor at the Department of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University, Freedom Square, 4, Kharkiv, 61000, tel.: (098) 401-52-64, <https://orcid.org/0000-0002-9263-6430>

SOCIAL COHESION AS A SOCIAL, ECONOMIC, AND MANAGEMENT PHENOMENON: ISSUES OF RESEARCH

Abstract. Social cohesion should be defined as a competitive advantage for society, ensuring the stability of the economic system and promoting a more comprehensive utilization of accumulated human and social capital.

It is noted that in the broadest sense social cohesion is a category of social management. In this sense, it is necessary to distinguish how social cohesion is manifested in social life and how it is ensured.

As an economic phenomenon, social cohesion manifests itself in the process of social and economic development and is ensured by the state through the processes of distribution and redistribution of the national product on the basis of social justice.

The social phenomenon of cohesion manifests itself through social solidarity, the unity of people's meanings and goals and is provided by value orientations in education and upbringing, the information digital space of the country, public participation and activity.

The article highlights the main risks and directions of research on social solidarity during times of war and post-war recovery. It is noted that the structure of social cohesion is explored in the context of the activity system "individual – community – institution." The depth and content of social solidarity and social cohesion in the system are determined by the quality of social capital. Ukrainian history has shown that social cohesion, as a characteristic of social capital, is a key component of national wealth and the foundation for ensuring national sovereignty.

The ability of individuals, society, and public authorities to identify the destructive influences of cognitive wars will be the foundation for preserving the positive social capital of societies oriented towards development in an evolutionary scenario. The digital society is a social phenomenon with new regularities in the formation and support of social solidarities, presenting a unique challenge for public authorities in democratic countries in the context of promoting positive social cohesion.

The article highlights that the risks that emerged in the last decade have intensified the issues surrounding the formation of personal potentials for solidarity in the fields of education, upbringing, and socialization. It also emphasizes the need to search for synergy in cohesion at the level of social groups and society as a whole.

Keywords: development, qualitative transition, social responsibility, social solidarity, social capital, semantic cognitive wars.

Постановка проблеми. Підходи до розуміння суті категорії «розвиток» та його чинників з часом змінюються. Ознаками економічного розвитку є збільшення добробуту, яке вимірюється через темпи зростання ВВП на душу населення. Проте цей показник не свідчить прямо і безпосередньо про те, як саме пов'язане зростання добробуту кожної людини із зростанням масштабів ВВП. В широкому розмінні економічний розвиток включає також і соціальні аспекти – скорочення бідності, підвищення рівня освіти та охорони здоров'я, більш рівномірний розподіл доходів. Показники якості життя, які мають своє відображення зокрема у нових індексах: індексі щастя, індексі якості життя, індексі людського розвитку тощо можуть відобразити становище людини в різних суспільствах виходячи з обраних критеріїв, що безпосередньо пов'язано з управлінським аспектом розвитку, із трендами, які свідомо задаються правлячим політичним класом. Соціальна згуртованість – стан суспільства, де індивід залучений, дотичний до цього розвитку і зростання, або, як трапляється під час воєн – до падіння економіки і бідності. В обох випадках стан соціальної згуртованості – здобуток (або відсутність здобутку) політичної влади і публічного менеджменту. Такою може бути робоча гіпотеза наповнення смислами категорії «соціальна згуртованість».

Соціальна ефективність держави включає зокрема вплив на соціальну стабільність і суспільну згуртованість. Тоталітарні країни з високою мобілізаційною здатністю державно-управлінських моделей, де парламент «не місце для дискусій», можуть швидко перебудовувати своє економічне і суспільне життя на військові рейки, будучи не обтяженими демократичними процедурами. Така модель економіки і управління є мобілізаційною за своєю сутністю на відміну від демократичних суспільств, які у процесі мобілізації власного соціального, військового, економічного ресурсу для війни проходять

через випробування демократичними процедурами, шукаючи можливість пристосувати свої суспільства до нової реальності.

Розвиток є частиною об'єктивної реальності, станом самоорганізованої системи, яка, проходячи шляхом заперечення заперечення, єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні на тлі синергії самоорганізованих систем призводить до зміни первісного стану системи. В певному сенсі це завжди вихід системи із звичних параметрів «зони комфорту». Процедура виходу «за межі» в демократичних моделях управління легітимізована і каналізована процедурами виборів, громадських обговорень, правом на страйк, вільними ЗМІ, що сприяє діалогу із суспільством у різних формах. Ці інструменти сприяють руйнівній енергії змін, якісного переходу поступово і безпечно організовувати цей перехід, не утворюючи ризиків основам державності і суверенітету. Це ми називаємо «демократичними процедурами» в соціальних відносинах, економіці і управлінні. Публічні інституції продукують для суспільства і економіки більш чи менш демократичні і гуманістичні норми, які відповідають цінностям свободи слова, вибору і самовираження, мистецтва, віросповідання. Відкритим залишається питання спроможності демократичного суспільства підтримувати ці цінності на тлі війни в Європі, зберігати стан соціальної солідарності. Вирішення цієї проблеми лежить у площині відповідності управлінських змін закономірностям розвитку соціальних і економічних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження феномену соціальної згуртованості свідчать про те, що соціальна згуртованість є результатом процесу гуртування. При цьому соціальна згуртованість відрізняється від солідарності тим, що під час дослідження соціальної солідарності у фокусі уваги перебуває об'єкт, властивістю якого є солідарність. Солідарність в категоріях єдності означає єдність одноманітності. Соціальна солідарність характеризує феномен свідомості індивіду, на відміну від соціальної згуртованості, яка уособлює результат його дії щодо гуртування.

Соціальна згуртованість виступає проявом соціального цілого, ознакою суспільства, яке є конструйованим зокрема засобами соціальної солідарності як діяльнісного компоненту згуртованості.

До смислового поля соціальної згуртованості Дейнеко О. відносить наступні полярності: «однорідність – диференціація», «ціннісно-нормативний консенсус – аномія», «відсутність взаємодій – постійність взаємодій», «механічна солідарність – органічна солідарність», «індивідуальне – колективне», «інклюдія – ексклюдія», «інтегрованість – дезінтегрованість» [1]. Стан згуртованості суспільства визначається близькістю до однієї з сторін полярності. Кожна з таких полярностей може бути маркером соціальної згуртованості навколо ідеї, інтересу, цінності, цілі державної політики.

Палагнюк О. зазначає, що мобілізаційні можливості особистості діяти вільно, цілеспрямовано і активно у напрямку суб'єктивно сформованої ціннісно-ідеологічної системи є особистісним потенціалом солідарності.

Соціальна солідарність реалізується на основі компромісів і значних самоорганізаційних зусиль громадянського суспільства. Солідарність є властивістю суспільств, виникає стихійно або керовано на основі синергії особистісних потенціалів солідарності більшості його членів на основі спільної ідеї. Наслідком формування таких солідарностей є згуртованість на рівні великих груп [2]. Невирішеними залишаються питання інструментів формування особистісних потенціалів солідарності (сфера освіти та виховання, соціалізація), а також виникнення синергії згуртованості на рівні соціальних спільнот, суспільства в цілому.

Колот О. визначає соціальну згуртованість суспільства як складне, багатопланове явище залученості членів суспільства у політичне, економічне, культурне життя на основі почуття солідарності щодо цінностей і належності до суспільства, заснованого на застосуванні громадянських прав, можливостей, інституцій демократичних суспільств.

Запорукою соціальної згуртованості суспільства є фундамент добробуту абсолютної більшості громадян, унеможливлення соціального виключення.

Сучасний цивілізований світ на порядок денний висуває проблематику досягнення соціальної згуртованості як основи збереження соціального миру та подолання непередбачуваності, нестійкості соціально-економічної системи на тлі викликів глобального світу [3].

Структура соціальної згуртованості розглядається у контексті діяльній системи «особистість – спільнота – інституція». На рівні кожного з акторів соціальної згуртованості формується сфера соціальної відповідальності, що проявляється у процесі взаємодії з іншими акторами: «особистість (відповідальна за самомотивацію, сприйняття, норми і цінності, залученість та продуктивність)»; «спільнота (- середовище, відносини і зв'язки, продуктивність процесів та досягнення мети)»; «інституція (- управління конфліктами та прийняття рішень, права людини, структури, норми, правила середовища)» [4].

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року та Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки акцентує пріоритет подолання нерівностей, застосування інклюзивного підходу в державній соціальній політиці, на відміну від ексклюзивних груп. Разом з тим, цими нормативними актами не охоплюються категорії полярностей, пов'язані з соціальним капіталом [5] «участь – пасивність», «легітимність – не легітимність» за Дж. Дженсоном; а також якісні показники категорії «соціальний капітал» за Р. Бергер-Шмітт [6]. Це може стати суттєвою

перешкодою для посилення соціальної згуртованості українського суспільства, оскільки соціальний капітал є одним з ключових компонентів соціальної згуртованості. Разом з тим, акцент на подоланні нерівностей виправданий, оскільки розподіляє соціальну відповідальність між державою («інституціями» посилення соціальної згуртованості на соціетальному рівні) та різними іншими соціальними суб'єктами - спільнотами (що у взаємодії відтворюють соціальну згуртованість українського суспільства на рівні «особа-спільнота») [7].

За результатами досліджень на момент початку війни для усіх адміністративних областей України є характерним низький рівень соціальної та територіальної згуртованості [8].

Метою статті є визначення чинників і проблем формування соціальної згуртованості демократичних суспільств часів війни і повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Організація економічного співробітництва та розвитку трьома стовпами соціальної згуртованості вважає соціальну інтегрованість, соціальний капітал і соціальну мобільність суспільства. Формування державою спільно з інститутами громадянського суспільства засад соціальної згуртованості актуалізується на сучасному етапі глибоких політичних, економічних, соціальних трансформацій глобалізованого світу і особливої важливості набувають для України, яка проходить випробування війною.

У контексті глобального лідерства соціальну згуртованість слід визначати як конкурентну перевагу суспільства, яка забезпечує стійкість економічної системи та сприяє більш повному використанню накопиченого людського і соціального капіталу. Саме через це слід віднести досягнення стану соціальної згуртованості до пріоритетів і цілей публічного управління забезпечити здійснення моніторингу рівня соціальної згуртованості на загальнодержавному, регіональному і на рівні територіальних громад [3].

Актуалізація питань соціальної згуртованості на порозі другого десятиліття XXI століття характеризувалась такими проблемами:

1. нерівність у розподілі доходів;
2. прекратизація, індивідуалізація і нестабільність соціально-трудових відносин;
3. глобалізація та пов'язане з нею зменшення впливу державних інституцій на підвищення якості соціально-трудових відносин;
4. девальвація моральних цінностей суспільств;
5. відсутність можливості реалізувати свої соціальні права через розбіжність між декларованими країною можливостями та інституціями їх реалізації [3].

Сучасний стан суспільства, що перебуває в стані війни, загострив не вирішені раніше проблеми нерівномірності економічного і соціального розвитку регіонів, територіальних громад, соціальних та професійних страт.

Соціальна система є складною за своєю структурою, у центрі якої є людина. Ключовими категоріями стійкості соціально-економічної системи є соціальна справедливість, соціальні стандарти, соціальна стабільність, соціальна відповідальність – у цих категоріях визначається якість державної політики, державних стратегій і державного управління.

«Соціальний» розуміємо як пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, породжений умовами суспільного життя і певного середовища, існуючий або здійснюваний у певному суспільстві, зумовлений поділом суспільства на класи [9]. У цьому контексті доречно додати, що нова реальність суспільних комунікацій – «соціальні» мережі - є цифровою формою стосунків між людьми у сферах освіти, медицини, банків, купівлі-продажу, підприємництва і звітності, державного управління, інформаційних потоків була породжена умовами суспільного життя і певного середовища і сформувалась стрімко і незворотно. Нова проблематика формування соціальних солідарностей пов'язана з тим, що соціальні мережі є новою областю їх створення. Вони справляють вплив на поділ суспільства на окремі солідарні спільноти. Сьогодні є не лише переміщення публічної політики, але і переміщення процесу соціалізації особистості, її ціннісної орієнтації в соціальні мережі і на цифрові платформи.

Соціальна солідарність є складним феноменом і охоплює найрізноманітніші прояви умов життя людини в суспільстві і стосується з одного боку, спільності поглядів людей щодо цих умов, явищ і процесів, що об'єднують їх, з іншого боку - спільну відповідальність людей [9]. Саме в цьому сенсі виокремлюється розуміння соціальної відповідальності.

Явище соціальної солідарності має діяльнісний характер, є передумовою і наслідком взаємодії людей. Соціальна солідарність, тобто об'єднання навколо певних цінностей та інтересів може набувати деструктивного впливу. Людина як член суспільства є одночасно як суб'єктом так і об'єктом соціальних взаємодій. Цифровий світ соціальних мереж спричинив важку хворобу сучасних соціумів – розпад правди. За таких умов об'єктивна інформація замінюється фейком за допомогою підміни смислів, семантичних, когнітивних воєн, які ми називаємо «інформаційними». Під впливом зовнішніх агентів формується спотворена реальність, яка поступово закріплює патерни мислення і цінності, які є руйнівними для суспільства. Це сталося, у росії, коли в інформаційному полі тривалий час був присутній патерн про «нацистів і бендерівців» і т.і., що згодом зробило можливою для цивілізованого суспільства криваву екзистенційну геноцидну війну. Проблема полягає в тому, що війна так само є наслідком соціальної солідаризації. Системний вплив за допомогою соціальних мереж на спотворення мисленнєвих процесів і цінностей відрізняють когнітивну семантичну війну і роблять її небезпечною

щодо впливу на інші, менш солідаризовані навколо власних ціннісних пріоритетів спільноти. В цьому контексті особливу роль у формуванні соціальних солідарностей відіграє концепт соціальної відповідальності.

У контексті соціальної відповідальності слід розглядати три макросуб'єкти: державу, бізнес і громадянське суспільство як найбільш згуртовану навколо демократичних цінностей частину соціуму. Ці суб'єкти знаходяться у безперервній взаємодії, взаємно підтримують, підживлюють один одного та утворюють взаємозв'язки, від якості яких залежить соціальна стабільність як рівноважний стан в системі інтересів суб'єктів соціально-економічної системи в процесі їх формування і реалізації.

Соціальна система сучасного суспільства залишається конфліктною за своєю суттю, оскільки ґрунтується на конфлікті, який визначається в кількох площинах.

По-перше - наслідки неспроможності держави забезпечити персоналізацію частини національного багатства в процесі приватизації, здійсненої на початку 90-х років XX століття на користь суб'єктів асоційованої власності на національне багатство, створене поколіннями людей в колишньому СРСР. Наслідком цього є утворення гіпертрофованої соціальної стратифікації, функцією якої є дезінтеграція і поляризація суспільства із зосередженням власності і влади на одному полюсі і тотальної бідності на іншому. Конфлікт з часом продовжує загострюватися, оскільки на тлі масштабної тіньової економіки, корупції в державному апараті, яка завдяки соціальним мережам стає більш очевидною, соціально незахищені верстви населення, ветерани, інваліди війни опиняються в умовах соціального виключення, позбавлені повноцінної соціальної підтримки через державну бюрократію, що перешкоджає реалізації соціальних прав. На цьому тлі виникає проблема державного апарату, який не лише не сприяє згуртованості, але перетворюється на один з ризиків руйнації державності.

По друге – руйнівні соціальні революції як форма руху суспільної матерії з деструктивними сценаріями суспільних трансформацій, які кожного разу лише зміцнюють систему, дозволяючи вийти «соціальній парі». Трансформації, що здійснюються через руйнацію, що не є для суспільства еволюційними, розглядаються в Україні як природний процес змін, оскільки політичний клас не проявляє прагнення послуговуватись демократичними процедурами, наповнювати змістом демократичні інституції, внаслідок чого якісних змін у системі через накопичення руйнівної енергії протиріч не відбувається [10].

На особливу увагу у процесі досліджень соціетальної згуртованості українців заслуговують події 2017, 1991, 2004 і 2014 року, повномасштабної військової агресії Росії проти України 2022 - 2024 року.

Революція 1917 року зі спробою виключення етапу розвинутого капіталізму з природного еволюційного процесу розвитку спричинила фізичне видалення з економічного контексту найбільш економічно і соціально-активної частини суспільства, ядра системи, потенційних і діючих підприємців з усіма важкими довготривалими наслідками. В історії України можна говорити про період колективізації, голодомор як винищення на генетичному рівні пасіонарного культурного прошарку українців.

Економічні умови, що утворювались на території колишнього СРСР із 17-го року XX століття були спрямовані не на подолання конфлікту інтересів у суспільстві, а на забезпечення умов розвитку для певних соціальних верств населення в той час, як інші перебували у стані стагнації. Ці глобальні процеси заклали умови сучасного стану дезінтеграції українського суспільства.

Руйнація СРСР початку 90-х років XX століття призвела до реабілітації підприємництва, проте сприяла зламу основ існуючої соціальної системи і мала наслідком руйнацію розподільних процесів в суспільстві, позбавлення більшості громадян можливостей чесно заробляти на життя і працювати у державному секторі економіки.

Сучасний етап соціального розвитку характерний ручним управлінням економікою по-перше внаслідок того, що тіньова економіка, утворена і підтримувана на тлі конфлікту інтересів сягає рівня, коли втрачається керованість (тіньова сфера перевищує 35%), по-друге таке управління здійснюється в інтересах політико-економічних еліт, при чому не враховувалась необхідність досягнення балансу інтересів і укріплення соціальної згуртованості.

Криза дезінтеграції, з якою Україна опинилась на початку війни 2022 року, є найбільш тяжкою і глибокою з двох причин: вона пов'язана не лише з кризою цінностей, але також і з кризою інституцій, які були утворені з метою поглиблення демократії, подолання корупції, підтримки свободи слова, що лежать в основі вільної держави і ринкової економіки, не спрацьовували. Крім того, притаманне глобалізації правило обміну між країнами і спільнотами, в першу чергу, негативним досвідом в умовах соцмереж і цифрових комунікацій спричиняє своєрідний мультиплікативний ефект негативних чинників як в світовій економіці, так і в економіці України [11]. Такі фактори накладаються на складний український соціально-економічний контекст і за таких умов кожне наступне коло економічної історії України все далі відтісняє її від створення омріяного базису соціальної згуртованості і стабільності, повертаючи у первісний стан, підтримуваний домінуванням у суспільстві інтересів та інституцій, що забезпечують реалізацію інтересів обмеженого кола осіб. Соціальна поляризація українського суспільства, що виникла внаслідок роздержавлення; підживлювана конфліктом інтересів

тіньова економіка призводять на кожному етапі розвитку економічної системи до зміни тимчасової соціальної стабільності соціальною революцією і заміною правлячого класу. Натомість соціально-економічні реформи не здійснюються.

Розробка методології вирішення проблеми суспільної згуртованості пов'язана з побудовою довготривалих стратегій розвитку, в основі якого – перехід від апокаліптичних сценаріїв розвитку до інституалізованих еволюційних, основою яких є соціальний капітал українського суспільства [12].

Для України війна 2022 року стала апогеєм соціальної кризи, в якій вона перебувала всі роки незалежності. Разом з тим, українці увійдуть в світову історію як спільнота, що утворила унікальний феномен соціальної згуртованості на початку повномасштабної агресії росії проти України. Це свідчить на користь високої якості соціального капіталу, який на тлі суспільної дезінтеграції відіграв ключову роль базису національного суверенітету. В цьому сенсі можна говорити, що соціальний капітал є ключовим елементом національного багатства, яке відповідно до ст. 13 Конституції України є матеріальною основою суверенітету держави. Саме соціальний капітал захистив національний суверенітет України. Соціальний капітал дозволяє сприйняти і інституалізувати позитивний ресурс соціальних комунікацій.

До концепцій соціального капіталу відносять наступні складові:

1) «горизонтальні зв'язки» між людьми: соціальний капітал складається із соціальних мереж і пов'язаних з ними норм, які впливають на продуктивність усього співтовариства;

2) доповнення «горизонтальних зв'язків» вертикальними мережами, що відрізняються ієрархічними відносинами і нерівним розподілом влади серед їх членів (тлумачення враховує соціальну структуру в цілому і сукупність норм, що управляють міжособистісними відносинами);

3) доповнення сукупності зв'язків соціальним і політичним середовищем у найбільш формалізованому вигляді – урядом, політичним режимом, силою закону, судовою системою [13].

У класичному розумінні соціальний капітал є сукупністю актуальних чи потенційних ресурсів, що пов'язані з наявністю міцних мереж зв'язків з інституалізованими відносинами знайомства і визнання [14], що підтримуються моральними принципами і нормами, соціальними цінностями (особливо, довіри) і соціальної інфраструктури (насамперед добровільних асоціацій) [15]. Інфраструктура підтримки соціального капіталу потребує ресурсної підтримки і контролю з боку держави і суспільства, оскільки соціальний капітал є комунікативною основою формування новітніх систем публічного управління у відкритому, демократичному суспільстві. Легітимність сучасного суспільства ґрунтується на довірі громадян до влади та уряду [16].

Через соціальний капітал у суспільстві підтримується порядок на основі довіри, взаємоповаги, врахування не лише приватних, але також і суспільних інтересів – своєрідна інституційна альтернатива державі, завдяки чому здійснюється внесок в економічний розвиток у «горизонтальних зв'язках». Крім того, від запасів соціального капіталу залежать ефективність функціонування формальних інститутів та якість державного управління – вплив на економіку у ієрархічній вертикалі. Функцією соціального капіталу є зокрема захист і інспекція формальних інститутів на предмет їх нецільового використання (з метою задоволення приватних інтересів суб'єктів влади. [17].

Якість соціального капіталу безпосередньо визначається цінностями і смислами громадян, національних еліт, політичного класу, правилами гри і інститутами взаємодії суб'єктів соціально-економічної системи, які утворюються державою.

Соціальна згуртованість є категорією соціального управління. Як економічний феномен соціальна згуртованість *проявляється* у процесі соціального і економічного розвитку і *забезпечується* з боку держави процесами розподілу і перерозподілу національного продукту на засадах соціальної справедливості. Соціальний феномен згуртованості *проявляється* через соціальну солідарність, єдність смислів і цілей людей і *забезпечується* ціннісними орієнтирами в освіті та вихованні, інформаційному цифровому просторі країни, громадською участю та активністю.

Висновки.

Глибину і зміст соціальної солідарності у взаємодіях «особа-спільнота» і соціальної згуртованості у взаємодіях «особа-спільнота-інституція» визначає якість соціального капіталу. Умовою формування позитивного соціального капіталу є дотримання принципів соціальної справедливості у розподілі і перерозподілі національного продукту.

Українська історія показала, що соціальна згуртованість як характеристика соціального капіталу є ключовою складовою національного багатства, а тому основою забезпечення національного суверенітету. У випадку, коли держава не в змозі забезпечити побудову інституціонального середовища, що забезпечує підтримку прав людини та запобігти когнітивним семантичним війнам формується руйнівний соціальний капітал.

Вміння людини, суспільства, публічної влади виокремлювати деструктивні впливи когнітивних семантичних воєн стане основою збереження позитивного соціального капіталу суспільств, орієнтованих на розвиток в еволюційному сценарії.

Цифрове суспільство – соціальний феномен з новими закономірностями формування і підтримки соціальної солідарності, унікальний виклик для публічної влади в демократичних країнах щодо позитивної соціальної згуртованості.

Проблематика соціальної згуртованості отримала глобальний вимір. Світ у формі «зернової фермерської кризи» на кордоні України з Польщею має жнива інформаційних воєн у вигляді руйнації ідеї геополітичного альянсу Україна-Польща «від моря до моря», який міг бути заснований на соціальній солідарності обох суспільств.

Влада демократичних країн діє інструментами демократичних інституцій, каналізуючи соціальні тренди. Пошук інструментів збереження соціальної солідарності на основі цінностей свободи, рівності, демократії і миру – завдання найближчих років післявоєнного відновлення України і світу.

Ризики, які виникли в останньому десятилітті, підсилили проблематику формування особистісних потенціалів солідарності у сферах освіти, виховання, соціалізації, а також актуалізували пошук синергії згуртованості на рівні соціальних груп, суспільства в цілому.

Подальші розвідки пов'язані з виявленням і дослідженням закономірностей формування соціальної згуртованості, зокрема у цифровому просторі і розробкою відповідних технологій освіти, публічної політики та інструментів публічного менеджменту. Результати таких досліджень можуть стати часткою інформаційної політики держав, зайти в освітні програми середніх і вищих навчальних закладів з метою запобігання «розпаду правди» та формуванню засад соціальної згуртованості.

Література:

1. Дейнеко О. Соціальна згуртованість та соціальна солідарність: у пошуках змістовного розмежування. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2021. 24(6). 81-89. URL: <https://doi.org/10.15421/172162> pF
2. Палагнюк О. Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2022. 1. С. 67 -73. URL : <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1260>
3. Колот А. М. Соціальна згуртованість суспільства як доктрина: основні засади, причини актуалізації, складові розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Вадима Гетьмана*, 2010. С. 28. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/197239916.pdf>
4. Бибик Д., Савельчук І. Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Social Work and Education*, 2023. Vol. 10, No. pp. 7-16. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.1 <http://journals.urau.ua/swe/article/view/278478>
5. Jenson J. Defining and measuring social cohesion. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development, 2010. ix, 34 p. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/151856/Jenson%20ebook.pdf>
6. Berger-Schmitt R. Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. *Social Indicators Research*. 2002. Vol. 58, Issue 1. P. 403–428.
7. Дейнеко О. Соціальна згуртованість як категорія державної політики: особливості конструювання в українському законодавстві. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2021. 2(49). URL : <https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229332>

8. Прокопчук О.А., Ковальчук А.Д., Усюк Т.В. Європейська політика згуртування: концептуальні засади, імперативи для України. *Економіка та суспільство*, 2021. (26). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-13>

9. Тлумачний словник української мови. URL : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiEyt3Wpd-EAxXyhv0HHQN5A1IQFnoECBQQAw&url=https%3A%2F%2Fslovnnyk.ua%2Findex.php%3Fswrd%3D%25D1%2581%25D0%25BE%25D1%2586%25D1%2596%25D0%25B0%25D0%25BB%25D1%258C%25D0%25BD%25D0%25B8%25D0%25B9&usg=AOvVaw3RcpoBA6iXYUrMnj7XvRk1&opi=89978449>

10. Самофалова Т.О. Філософські засади реалізації потенціалу економічної системи в площині механізму «змінність-спадковість-відбір». *Формування ефективних механізмів господарювання в умовах сучасної економіки: теорія і практика: матер. міжнар. наук.-практ. конф. 17-18 листопада 2011 року: у 2 ч. / за ред. В.М. Огаренка та ін. Запоріжжя: КПУ, 2011. Ч. 2. С. 130 – 133.*

11. Головій В. Еволюція теорій державного регулювання економіки та підвищення якості життя громадян: необхідність узгодження. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Вип. 3. X. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. С. 171–176.*

12. Самофалова Т.О. Історичні передумови та проблеми формування базису соціальної стабільності в Україні. *Управління сталим розвитком територій у контексті світового досвіду: матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 грудня 2012 р., Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ. X.: ХІФ УДУФМТ, 2012. С. 60–63.*

13. Буркинський Б.В. Горячук В.Ф. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*, 2013. 1. С. 67–81.

14. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Ed. by J.G.Richardson. N.Y.: Greenwood, 1985. P. 248.*

15. Putnam R. Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy. *Princeton: Princeton University Press, 1993. 45 p.*

16. Fukuyama F. Social Capital and Global Economy. *Foreign Affairs. Vol. 75, September-October, 1995. P.89–103.*

17. Длугопольський О.В. Інституційний вимір розвитку соціального капіталу *Економіка України*, 2012. 12. С. 17–29.

References:

1. Deineko, O. (2021) Sotsialna zghurtovanist ta sotsialna solidarist: u poshukakh zmistovnoho rozmezhuвання. [Social cohesion and social solidarity: in search of a meaningful distinction] *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 24(6), 81-89. URL : <https://doi.org/10.15421/172162> [in Ukrainian].

2. Palahniuk, O. (2022) Sotsialno-psykhologichni aspekty sotsialnoi solidarnosti v umovakh suspilnykh transformatsii: sprobа kontseptualizatsii [Socio-psychological aspects of social solidarity in the conditions of social transformations: an attempt at conceptualization]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1. S. 67 -73. URL : <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1260> [in Ukrainian].

3. Kolot, A. M. (2010) Sotsialna zghurtovanist suspilstva yak doktryna: osnovni zasady, prychny aktualizatsii, skladovi rozvytku [Social cohesion of society as a doctrine: basic principles, reasons for actualization, components of development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Vadyma Hetmana – Bulletin of Kyiv National University named after Vadym Hetman*, S. 28. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/197239916.pdf> [in Ukrainian].

4. Bybyk, D., & Savelchuk, I. (2023) Sotsialna zghurtovanist molodi v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Social cohesion of youth in Ukraine under martial law]. Social Work and Education, Vol. 10, No. pp. 7-16. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.1 <http://journals.urau.ua/swe/article/view/278478>

5. Jenson, J. (2010) Defining and measuring social cohesion. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development, ix, 34 p. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/151856/Jenson%20ebook.pdf>

6. Berger-Schmitt, R. (2002) Considering social cohesion in quality of life assessments: Concept and measurement. Social Indicators Research, Vol. 58, Issue 1. R. 403–428.

7. Deineko, O. (2021) Sotsialna zghurtovanist yak katehoriia derzhavnoi polityky: osoblyvosti konstruiuvannia v ukrainskomu zakonodavstvi [Social cohesion as a category of state policy: features of construction in Ukrainian legislation]. Visnyk NIU imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of Yaroslav Mudry NYU. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 2(49). URL : <https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229332> [in Ukrainian].

8. Prokopchuk, O.A., & Kovalchuk, A.D., & Usiuk T.V. (2021) Yevropeiska polityka zghurtuvannia: kontseptualni zasady , imperatyvy dlia Ukrainy [European cohesion policy: conceptual foundations, imperatives for Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society, (26). URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-13> [in Ukrainian].

9. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. URL : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiEyt3Wpd-EAxXyHv0HHQN5A1IQFnoECBQQAaw&url=https%3A%2F%2Fslownyk.ua%2Findex.php%3Fswrd%3D%25D1%2581%25D0%25BE%25D1%2586%25D1%2596%25D0%25B0%25D0%25BB%25D1%258C%25D0%25BD%25D0%25B8%25D0%25B9&usg=AOvVaw3RcpoBA6iXYUrMnj7XvRk1&opi=89978449> [in Ukrainian].

10. Samofalova, T.O. (2011) Filosofski zasady realizatsii potentsialu ekonomichnoi systemy v ploshchyni mekhanizmu «zminnist-spadkovist-vidbir» [Philosophical principles of realizing the potential of the economic system in the plane of the "variability-heredity-selection" mechanism]. Formuvannia efektyvnykh mekhanizmiv hospodariuvannia v umovakh suchasnoi ekonomiky: teoriia i praktyka – Formation of effective management mechanisms in the conditions of the modern economy: theory and practice: Mater. international science and practice conf: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. 17-18 lystopada 2011 roku: u 2 ch. / za red.. V.M. Oharenka ta in. Zaporizhzhia: KPU, Ch. 2. S. 130 – 133. [in Ukrainian].

11. Holovii, V. (2011) Evoliutsiia teorii derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky ta pidvyshchennia yakosti zhyttia hromadian: neobkhdnist uzghodzhennia [The evolution of theories of state regulation of the economy and improving the quality of life of citizens: the need for coordination]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration: zb. nauk. pr. Vyp. 3. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», S. 171–176. [in Ukrainian].

12. Samofalova, T.O. (2012) Istorychni peredumovy ta problemy formuvannia bazysu sotsialnoi stabilnosti v Ukraini [Historical prerequisites and problems of forming the basis of social stability in Ukraine]. Upravlinnia stalym rozvytkom terytorii u konteksti svitovoho dosvidu – Management of sustainable development of territories in the context of world experience : materialy II-yi Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii, 12 hrudnia 2012, Simferopol: Krymskyi instytut biznesu UEU, Kh.: KhIF UDUFMT, 2012. S. 60-63. [in Ukrainian].

13. Burkynskyi B.V., & Horiachuk V.F. (2013) Sotsialnyi kapital: sutnist, dzherela ta struktura, otsinka [Social capital: essence, sources and structure, assessment]. Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy, 1. S. 67-81. [in Ukrainian].

14. Bourdieu P. (1985) The Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Ed. by J.G.Richardson. N.Y.: Greenwood, R. 248.
15. Putnam R. (1993) Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press, 45 p.
16. Fukuyama F. (1995) Social Capital and Global Economy. Foreign Affairs. Vol. 75, September-October, P.89-103.
17. Dluhopolskyi O.V. (2012) Instytutsiinyi vymir rozvytku sotsialnoho kapitalu [Institutional dimension of the development of social capital]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 12. S. 17-29. [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-377-389](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-377-389)

Смирна Катерина Вадимівна здобувач, ННВЦ НУЦЗ України,
м. Харків, тел.: (098)006-82-88, <https://orcid.org/0009-0003-5740-4305>

НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЄДИНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У контексті сучасних глобальних викликів, включаючи економічні та політичні потрясіння, а також агресивні дії російської федерації проти України, важливість економічної безпеки держави виходить на перший план. Стаття спрямована на дослідження можливих шляхів створення єдиної системи економічної безпеки в умовах військової агресії. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові методи пізнання, зокрема критичний аналіз наявної наукової літератури з питань економічної безпеки, систематизація й упорядкування даних, а також методи індукції та дедукції. В статті наголошується на фундаментальній ролі економічної незалежності в контексті політичного суверенітету та національної безпеки, звертаючи увагу на те, що економічна безпека є критично важливою складовою національної безпеки. Аналіз останніх досліджень та публікацій підкреслив відсутність універсальної теоретичної бази для вивчення економічної безпеки, вказуючи на необхідність гнучкого підходу до інтерпретації цього поняття. В дослідженні проаналізовано основні заходи, які були реалізовані в рамках Стратегії економічної безпеки України на період до 2025. Також особливу увагу приділено результатам діяльності Бюро Економічної Безпеки України за останні два роки. Вказано на значні зміни в політиці економічної безпеки на Заході, яка перемістилась від оборонної до більш активної наступальної стратегії, включаючи економічні санкції та заходи стримування. Стаття акцентує увагу на актуальності цієї проблематики для України, особливо в контексті забезпечення відповідності економічних показників Копенгагенським критеріям для членства в Європейському Союзі. На основ дослідження автором сформовано певні кроки щодо створення єдиної системи економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека, ризики, проблеми, концепція, економічні злочини, економічний суверенітет, національна безпека, реєстратор розрахункових операцій, штучний інтелект, податки

Smyrna Kateryna Vadymivna Postgraduate student of the Educational, Research and Production Center, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, tel: (098)006-82-88, <https://orcid.org/0009-0003-5740-4305>

THE NEED TO CREATE A UNIFIED SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. In the context of current global challenges, including economic and political turmoil, as well as the aggressive actions of the Russian Federation against Ukraine, the importance of economic security of the state comes to the fore. The article aims to explore possible ways to create a unified system of economic security in the context of military aggression. The study was conducted using general scientific methods of cognition, including a critical analysis of the available scientific literature on economic security, systematization and organization of data, as well as methods of induction and deduction. The article emphasizes the fundamental role of economic independence in the context of political sovereignty and national security, drawing attention to the fact that economic security is a critical component of national security. The analysis of recent research and publications has emphasized the lack of a universal theoretical framework for studying economic security, pointing to the need for a flexible approach to the interpretation of this concept. The study analyzes the main measures that have been implemented within the framework of the Economic Security Strategy of Ukraine until 2025. Particular attention is also paid to the results of the Bureau of Economic Security of Ukraine over the past two years. Significant changes in the economic security policy in the West, which has shifted from a defensive to a more active offensive strategy, including economic sanctions and deterrence measures, are pointed out. The article emphasizes the relevance of this issue for Ukraine, especially in the context of ensuring that economic indicators meet the Copenhagen criteria for membership in the European Union. On the basis of the study, the author formulates certain steps towards creating a unified system of economic security of Ukraine.

Keywords: economic security, risks, problems, concept, economic crimes, economic sovereignty, national security, payment transaction registrar, artificial intelligence, taxes

Постановка проблеми. Економічна незалежність становить фундаментальний елемент політичної суверенності та національної безпеки будь-якої держави, що прагне зберегти свою автономію. У контексті глобальних викликів, таких як агресивні дії росії проти України, питання підтримки економічного суверенітету та гарантування економічної безпеки набули нового значення не тільки в країнах, що традиційно скептично ставляться до глобалізації, як, наприклад, Франція, але й по всьому світу. Економічна безпека є критично важливою складовою комплексної системи національної безпеки кожної країни, незалежно від її політичного устрою та соціально-економічної системи, оскільки вона визначає здатність держави до підтримання стабільного економічного розвитку та благополуччя її громадян у різноманітних умовах. Це особливо актуально для країн Заходу, де концепція національної безпеки тісно пов'язана з принципами соціальної справедливості,

верховенства права, урядової стабільності, а також здатності до оборони та захисту національних інтересів за кордоном. Отже, у цьому контексті, створення єдиного механізму, що забезпечує ефективний контроль, координацію та реагування на потенційні загрози для економічної безпеки й стійкості України, стає важливим стратегічним завданням

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців приділяли увагу економічній безпеці України. Зокрема, автори І. Яковюк та А. Туренко в своєму дослідженні звернули увагу на те, що економічна безпека України є важливою передумовою для забезпечення її суверенітету. Автори проаналізували сучасний стан економічної безпеки країни та виділили основні проблемні аспекти, які потребують уваги та вирішення [1]. А. Л. Правдюк у своїй науковій роботі розглядав особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки України. В його дослідженні було наголошено на важливості правового аспекту для забезпечення ефективності та стабільності економічного розвитку країни [2]. Цікаве дослідження провели автори Ю. Харазішвілі та В. Ляшенко, в якому виокремили сучасну концепцію сталого розвитку з позицій економічної безпеки. Автори провели аналіз основних складових та принципів сталого розвитку, що впливають на економічну безпеку країни [3]. З.В. Гбур у своїй статті зосередився на зарубіжному досвіді забезпечення економічної безпеки держави. Автор виокремив основні підходи та стратегії, що використовуються в інших країнах для забезпечення сталості та стійкості економічної системи [4]. Combe E., Guillou S. в своєму дослідженні проаналізували поняття економічної суверенітету та його реалізацію в сучасних умовах. Автори висвітлили проблеми та перспективи розвитку економічної суверенності у сучасному світі [5]. Т. Ткаченко свою статтю присвятив генезису розвитку теорії економічної безпеки та висвітлив системний підхід до її трактування. Автор проаналізував еволюцію поняття економічної безпеки та визначив ключові аспекти, що впливають на її розвиток [6]. У своїй науковій роботі автори О. Сластьоненко та А. Тістечок виокремили важливі аспекти оптимізації податкової системи для забезпечення стійкості та стабільності економіки країни. Автори проаналізували можливості вдосконалення податкових політик як інструменту для зміцнення економічної безпеки України [7].

Отже, незважаючи на значний науковий інтерес до вивчення економічної безпеки, дотепер не сформовано одностайної та універсальної теоретичної бази, яка дозволила б гнучко інтерпретувати це поняття в залежності від цілей дослідження. Також залишаються відкритими питання створення єдиної системи економічної безпеки України з огляду на сучасні умови.

Мета статті – дослідити можливі шляхи створення єдиної системи економічної безпеки в умовах воєнного конфлікту в Україні.

Виклад основного матеріалу. У повсякденному розумінні концепція «безпеки» часто асоціюється з відсутністю будь-яких загроз або ризиків.

Однак, це спрощене визначення піддане критичному аналізу науковою спільнотою, яка аргументує, що ідеал повної безризиковості є недосяжним у реальних умовах, оскільки неможливо створити умови, де абсолютно всі потенційні загрози відсутні [8].

Використання терміну «економічна безпека» в західній юриспруденції є обмеженим і неоднозначним. Розробка цієї концепції в Сполучених Штатах Америки почалася в період Великої депресії та продовжувалася після неї, проте згодом зменшилася до мінімуму в другій половині 20 століття, хоча окремі дослідження ще відбувалися [9]. Значний розвиток тематика економічної безпеки отримала у пострадянських країнах, зокрема в Україні, а також у державах Східної Європи як Польща, Чехія, та Угорщина [5;10]. У XXI столітті підходи до розуміння економічної безпеки держави перетерпіли трансформації. В умовах глобалізації та економічної інтеграції, поняття економічної безпеки є багатовимірним та комплексним, що ускладнює його однозначне визначення та концептуалізацію. Концепції «економічна війна», «економічний суверенітет», та «економічна безпека» все частіше включаються до стратегічного планування та політичного діалогу, займаючи місце поруч з традиційно важливими для національної економічної політики категоріями, такими як «вільна торгівля» та «вільна конкуренція». В Україні теорія економічної безпеки набула широкого дослідження після другої половини 90-х рр. XX ст., у межах формування економічного середовища функціонування країни, як незалежної та суверенної держави [6].

Згідно законодавства, економічна безпека - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [11].

Відповідно до статті 17 Конституції України забезпечення економічної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу, а на інститути влади покладається завдання щодо забезпечення економічної безпеки держави. Отже основними суб'єктами забезпечення економічної безпеки України є функціональні і галузеві міністерства, відомства, податкові та митні служби, біржі, фонди і страхові компанії [2].

Структура економічної безпеки включає в себе два основних аспекти: операційний та розвитковий. Операційний компонент зосереджується на аналізі здатності національної економіки протистояти поточним загрозам, ризикам і викликам, які можуть порушити її стабільне функціонування та виконання ключових функцій. Це включає оцінку готовності економіки адаптуватися і реагувати на непередбачені обставини в короткостроковій перспективі. Розвитковий аспект, відповідно, стосується довгострокових умов і механізмів, які забезпечують потенціал для неперервного прогресу в економічній та соціальній сферах, а також здатність держави підтримувати та

покращувати свої економічні позиції на міжнародній арені. Важливість цього аспекту для України особливо підкреслюється в контексті забезпечення відповідності економічних показників Копенгагенським критеріям для членства в Європейському Союзі.

Традиційно політика економічної безпеки на Заході мала оборонний характер, зосереджуючись на захисті проти загроз національній безпеці, які могли виникати через міжнародну торгівлю, інвестиції, експорт зброї, а також кіберзахист і захист даних. Однак, в період з 2017 по 2023 роки спостерігається перехід до активнішої, наступальної політики економічної безпеки, яка включає заходи такі як фінансові обмеження, економічні санкції, стримування і реагування на економічний примус, а також посилення стійкості ланцюгів постачання [10]. Ці зміни відображають більш широку тенденцію до визнання важливості економічної безпеки в сучасному міжнародному порядку, де держави все більше намагаються захистити власні інтереси.

Глибокий аналіз сучасної ситуації в економіці України та очікувань щодо її подальшого розвитку в умовах постконфліктного відновлення спонукав український уряд до формулювання і впровадження оновленої концепції економічної безпеки. Ця політика призначена для стимулювання модернізації національної економіки і ґрунтується на кількох фундаментальних документах, включаючи Угоду про асоціацію, Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» 2017 року та Стратегію національної безпеки України 2020 року. Ініціативи, затверджені Кабінетом Міністрів та Радою національної безпеки та оборони, відображають розуміння необхідності адаптації до нових викликів та зовнішніх загроз, які стають все більш складними та різноманітними.

У відповідь на це, у 2021 році були розроблені та затверджені Національна економічна стратегія до 2030 року та Стратегія економічної безпеки України до 2025 року. Ці стратегічні документи мають за мету не тільки захист економічного, наукового та технологічного потенціалу країни від ризиків розкрадання та шпигунства, але й підтримку відкритості української економіки для міжнародної співпраці, торгівлі та інвестицій. Виклики глобалізації та інтеграції, які розмивають економічні, цифрові та технологічні межі, вимагають від держави гнучкості в запровадженні необхідних заходів для забезпечення національної економічної безпеки без створення бар'єрів для розвитку міжнародних відносин.

Ключовим елементом цієї стратегії стало підписання Меморандуму про співпрацю між Апаратом Ради національної безпеки і оборони України та Бюро економічної безпеки 20 лютого 2023 року. Ця угода має на меті координацію зусиль у сфері вдосконалення державної санкційної політики та адресацію питань, пов'язаних з примусовим вилученням майна російських юридичних та фізичних осіб, акцентуючи на необхідності системного та стратегічного підходу в цьому напрямку.

Варто зазначити, що Україна, спільно з міжнародними партнерами, активно задіяла інструменти примусової економічної дипломатії, зокрема через запровадження економічних санкцій, блокування та арешт активів російського Центрального банку та олігархів. Ці заходи мають на меті не лише обмежити можливості ведення війни, але й розглядаються як потенційний ресурс для подальшого відновлення України. Це стало можливим завдяки змінам у Регламенті Кабінету Міністрів України (2020 р.), які закріпили Цілі сталого розвитку як важливі критерії для розробки державних програм і стратегій. З 2021 року в Україні було запроваджено системний моніторинг за досягненням Цілей сталого розвитку, що дозволяє забезпечити більш ефективне планування та реалізацію економічних ініціатив.

В цьому контексті варто звернути увагу на наступні заходи в рамках виконання Стратегії економічної безпеки України. Для цього в таблиці 1 автором систематизовані реалізовані заходи в рамках виконання Стратегії економічної безпеки (табл.1).

Таблиця 1

Реалізовані заходи в рамках виконання Стратегії економічної безпеки

№	Реалізовані заходи	Роз'яснення
1	Створено Бюро економічної безпеки	Створення Бюро економічної безпеки, який регулюється ЗУ «Про бюро економічної безпеки України» забезпечує захист економічних процесів від тиску силових структур та сприяє верховенству права. Це сприяє, в першу чергу, належному захисту приватної власності та рівних умов перед законом, що позитивно позначається на кредитних рейтингах та інвестиційній привабливості держави.
4	Звільнено від оподаткування ввізним митом устаткування та обладнання, що імпортується в Україну для реалізації інвестиційних проектів	Згідно з Законом України від 02.03.21 р. № 1294-IX, який стосується внесення змін до Митного кодексу України, до 1 січня 2035 року устаткування та обладнання, що імпортується в Україну для реалізації інвестиційних проектів із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору, звільняється від оподаткування ввізним митом. Ця ініціатива спрямована на сприяння модернізації основних засобів на підприємствах та зміцнення конкурентоспроможності продукції, виготовленої в Україні.
3	Прийняття Закону України № 4303 «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»	ЗУ № 4303 «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» встановлює основи для впровадження спеціального правового режиму для ІТ-галузі, відомого як правовий режим «Дія City». Цей режим спрямований на підтримку розвитку України як цифрової держави. Запровадження «Дія City» має сприяти зростанню внеску ІТ-індустрії у ВВП країни до 10% та збільшенню кількості робочих місць в галузі з 200 тисяч до 450 тисяч до 2025 року. Крім того, документ передбачає введення нової форми співпраці між компаніями та фахівцями (GIG-контракти) та додаткові механізми захисту прав на інтелектуальну власність та інвестицій.

Джерело: складено автором на основі: [2;13;14]

Отже, реалізовані заходи в рамках виконання Стратегії економічної безпеки сприяють захисту економічних інтересів країни, модернізації промисловості та стимулюванню цифрового розвитку.

В цьому контексті цікавими є результати діяльності Бюро економічної безпеки, які сформовані автором в таблиці 2.

Таблиця 2

**Результати діяльності Бюро економічної безпеки (БЕБ)
за 2022 й 2023 рр.**

№	Результати діяльності БЕБ	2022	2023
1	Відшкодовано збитків державі		
1.1	За всіма кримінальними провадженнями	561 млн. грн.	2,2 млрд. грн.
1.2	За закінченими кримінальними провадженнями	33 млн. грн.	544 млн. грн.
2.	Результати досудового розслідування		
2.1	Розпочато кримінальних проваджень	442	2072
2.2	Особам повідомлено про підозру	46	507
2.3	Скеровано до суду проваджень	29	342
2.4	Винесено судових вироків		12
3	Результати інформаційно-аналітичної діяльності		
3.1	Створено аналітичних продуктів (у формі висновків аналітиків)	282	1005
3.2	Направлено рекомендацій для недопущення втрат бюджету	252	650
3.3	Направлено пропозицій щодо внесення змін до законодавства	13	20
4	Збережено державних коштів		
4.1	Зупиненою незаконне відшкодування ПДВ	1,7 млрд. грн.	2,1 млрд. грн.
4.2	Упереджено розповсюдження ризикового податкового кредиту з ПДВ	763 млн. грн.	5,2 млрд. грн.
4.3	Упередження розкрадання під час закупівель	270,8 млн. грн.	1,5 млрд. грн.

Джерело: складено автором на основі: [15]

Отже, таблиця 2 надає детальний огляд результатів діяльності Бюро економічної безпеки за 2022 та 2023 роки. У першу чергу, слід зазначити значний зріст ефективності та результативності за цей період. За два роки спостерігається значне збільшення обсягів відшкодування збитків державі, зокрема, як за всіма кримінальними провадженнями (з 561 млн. грн. у 2022 до 2,2 млрд. грн. у 2023 році), так і за закінченими кримінальними провадженнями (з 33 млн. грн. у 2022 до 544 млн. грн. у 2023 році). Подальший аналіз показує значне зростання кількості розпочатих кримінальних проваджень, осіб, яким повідомлено про підозру, та проваджень, що були скеровані до суду. Крім того, інформаційно-аналітична діяльність Бюро виявила значний розвиток, який проявляється у зростанні кількості створених

аналітичних продуктів та направлених рекомендацій для недопущення втрат бюджету та внесення змін до законодавства. Тут варто звернути увагу на збереження державних коштів, яке відбувалося шляхом упередження незаконних дій у сфері оподаткування та закупівель, що є важливим елементом забезпечення економічної безпеки країни. Ефективний контроль за оподаткуванням дає змогу уникнути втрат бюджету, збільшує фіскальні надходження й забезпечує стабільність фінансової системи. Податкова дисципліна є важливою складовою економічної безпеки, оскільки недостатні надходження до бюджету можуть призвести до фінансових труднощів та зростання державного боргу. Крім того, упередження розкрадання під час закупівель сприяє ефективному використанню бюджетних коштів, запобігаючи надмірним витратам та корупційним схемам. Таким чином, збереження державних коштів за рахунок контролю за оподаткуванням та закупівлями сприяє зміцненню економічної безпеки країни, забезпечуючи стабільність фінансової системи та підтримуючи економічний розвиток.

В контексті економічної безпеки України існує також проблема пов'язана з відсутністю уніфікованого розуміння економічних злочинів. Це пояснюється кількома факторами:

- відсутністю чіткого кримінально-правового визначення економічного злочину в КК України;
- розмитістю міжнародних стандартів щодо цього поняття та високим ступенем системності та взаємозв'язку між економічними злочинами та іншими видами злочинності.

Кримінологічний аналіз підкреслює, що економічні злочини часто передують або спричиняють вчинення інших корисливих, насильницьких чи службових злочинів, що зумовлює необхідність комплексного підходу до їх визначення та протидії.

В цьому контексті варто зауважити, що поняття економічних злочинів і неоднозначне їхнє визначення у законодавстві створюють сприятливе середовище для розвитку тіньової економіки та корупційних схем. Брак чіткого розуміння та юридичної класифікації таких дій може призвести до непослідовності у правовому застосуванні та визначенні відповідальності за вчинення подібних злочинів. Таким чином, вирішення цієї проблеми потребує ретельного аналізу і розробки відповідних нормативно-правових актів, які б унормували та уточнювали поняття економічних злочинів, забезпечуючи їхню адекватну кваліфікацію та ефективну боротьбу з ними. Тільки такий підхід може сприяти підвищенню економічної безпеки країни та зміцненню довіри як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів до української економіки.

В умовах воєнного стану слід розглянути можливість розгляду шляхів удосконалення фіскалізації.. Варто наголосити, що будь-які торгівельні

операції мають обліковуватися через касові апарати. Це потрібно для детінізації української економіки та збільшення податкових надходжень до бюджету. Отже, фіскалізація розрахункових операцій має стимулювати дотримання малим бізнесом правил оподаткування.

Реєстратор розрахункових операцій (РРО) є пристроєм, призначеним для фіксації розрахункових транзакцій під час продажу товарів або надання послуг, операцій з обміну валюти та/або реєстрації обсягу реалізованих товарів або наданих послуг, а також прийому готівки для подальшого переказу.

Слід зазначити, що діюче законодавство в галузі реєстраторів розрахункових операцій (РРО) в Україні має ліберальний характер. Фізичні особи-підприємці першої групи не зобов'язані використовувати касові апарати. Вимоги щодо використання РРО також не поширюються на розрахунки за послуги, якщо вони здійснюються виключно через банківські системи дистанційного обслуговування або переказ коштів. Таким чином, використання РРО не становить проблеми для фізичних осіб-підприємців, що діють у межах законного правового середовища, оскільки вони все одно ведуть облік своїх продажів для внутрішніх потреб. Водночас, касовий апарат може становити загрозу лише для тих підприємців, які працюють у тіньовій сфері або намагаються ухилитися від оподаткування. Використання РРО допомагає підприємцям контролювати реалізацію продукції та зменшує ризики нелегальних операцій. При цьому придбання касового апарата не потребує великих фінансових витрат, оскільки можливо скористатися програмними альтернативами стаціонарних РРО.

Як ефективні інструменти податкового адміністрування в світі нині використовують різні електронні дані, хмарні та комп'ютерні системи, що підвищують ефективність податкового контролю. Штучний інтелект у сфері податкового контролю може аналізувати кредитоспроможність, ризики, при цьому завдяки робототехніці швидкими темпами відбувається розвиток податкового адміністрування, що найближчим часом буде забезпечено новими інноваційними процесами. Наприклад, країни Європи активно впроваджують блокчейни, робот-боти, різні платформ для підвищення ефективності збору податків.

У контексті використання автоматизованих інформаційно-цифрових систем, штучного інтелекту та його технічних характеристик для мінімізації тіньових оборотів неоподаткованого капіталу, важливо зазначити, що застосування штучного інтелекту відкриває широкі можливості створення персоналізованих підходів до оподаткування для окремих платників податків. Це дозволяє державним податковим органам оцінювати ефективність та справедливість введених податкових систем. Важливо підкреслити, що

існуюча проблема автоматизованого блокування податкових накладних може бути вирішена завдяки виключенню людського фактору за допомогою штучного інтелекту. Такий підхід дає змогу значно знизити ризики помилок та маніпуляцій у податковій системі, забезпечуючи більшу об'єктивність та ефективність у зборі та аналізі податкової інформації. У результаті, країна може досягти більшої прозорості та довіри до податкової системи, що сприятиме її стійкості та ефективності та підвищитиме рівень економічної безпеки країни.

У контексті забезпечення економічної безпеки та захисту стратегічних інтересів держави, Україна займає принципову позицію щодо протидії іноземному втручання у свої внутрішні справи, зокрема через попередження поглинання ключових українських компаній іноземним капіталом, якщо такі дії суперечать національним інтересам. Водночас, важливим напрямком є пошук альтернативних інвесторів та надання переваги європейським компаніям при реалізації проектів, що мають стратегічне значення, аналогічно до практики, яку застосовує Франція [5; 8].

Державна підтримка окремих галузей та виробництв визнається доцільною в межах стратегії наздоганяючого розвитку, проте така підтримка повинна бути обмеженою у часі та спрямованою на досягнення конкретних цілей зростання та інновацій. Успіх цієї політики залежить від здатності галузі уникнути становища монополії та впровадження зрілих технологічних інновацій.

В контексті забезпечення економічного суверенітету та безпеки, варто підкреслити, що імплементація оборонної стратегії є лише одним з аспектів комплексного підходу. Важливою складовою у цьому процесі є стимулювання внутрішніх економічних потенціалів через реалізацію стратегій промислового розвитку, особливо у високотехнологічних галузях. Подальше ускладнення економічної ситуації в Україні, спричинене агресією росією, вимагає адаптації державної економічної політики з метою підвищення конкурентоспроможності, стійкості та економічної незалежності. У цьому контексті Україна могла б винести корисні уроки з досвіду інших країн, наприклад Франції, яка використала економічну кризу як каталізатор для прискорення структурних перетворень у власній економіці.

Ефективне управління державною економічною безпекою потребує систематичного моніторингу та аналізу ключових економічних індикаторів, включаючи валовий внутрішній продукт, інфляцію, дефіцит державного бюджету, рівень безробіття, економічне зростання, якість життя, залежність від енергоресурсів, інтеграцію в світову економіку, баланс експорту та імпорту, демографічні тенденції, а також внутрішній та зовнішній державний борг. Ключове значення мають порогові значення цих індикаторів,

перевищення яких може спричинити негативні зміни у економіці. Відповідно до Концепції національної безпеки України, пріоритетним напрямом є створення самодостатньої, соціально орієнтованої ринкової економіки, що передбачає реалізацію вказаних стратегічних ініціатив. Забезпечення захисту національних економічних інтересів є прерогативою держави, що вимагає активного втручання та регулювання для досягнення визначених цілей.

Таким чином, підсумовуючи все вищезгадане, автором пропонуються наступні шляхи вдосконалення системи економічної безпеки України:

1. Адаптація податкових ставок - в період війни варто адаптувати податкові ставки з метою забезпечення необхідних фінансових ресурсів для оборони країни.

2. Транспарентність - в період війни надзвичайно важливо забезпечити високий ступінь прозорості та відповідальності в управлінні фінансовими ресурсами.

3. Інноваційні підходи до збору податків – мається на увазі можливості використання новаторських технологій у зборі податків для забезпечення ефективності та швидкості обробки фінансових операцій у воєнних умовах.

4. Підтримка економіки в умовах кризи – мається на увазі розгляд можливостей ефективного використання фінансових ресурсів для стимулювання внутрішнього ринку та підтримки підприємств.

Висновки. Концепція національної безпеки в Україні базується на уявленні безпеки як комплексного, багатоаспектного явища, яке включає в себе декілька взаємопов'язаних напрямів, таких як державна, воєнна, економічна, енергетична, інформаційна, демографічна безпека тощо. Економічна безпека, у цьому контексті, виокремлюється як фундаментальна складова, що формує ядро національної безпеки, відіграючи ключову роль у забезпеченні стабільності та розвитку держави.

На законодавчому рівні в Україні сформовано нормативну базу, що регулює питання економічної безпеки. Проте, з огляду на триваючий конфлікт із росією, виникає актуальна потреба в оновленні та адаптації існуючого законодавства до нових реалій, зокрема, з метою врахування особливостей економічної безпеки у повоєнний період.

Література:

1. Яковюк І. В., Туренко А. Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. *Проблеми законності*. 2021. № 154. С. 8–36. doi:10.21564/2414-990X.154.238747.
2. Правдюк, А.Л. Особливості законодавчого забезпечення економічної безпеки України. *Інформація і право*, 2021. 2(37). [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238408](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238408)
3. Харазішвілі Ю.М., Ляшенко В.І. Сучасна концепція сталого розвитку з позицій економічної безпеки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи, м. Дніпро, 27 квіт. 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 276 с. С. 243.

4. Гбур З.В. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 11. С. 111–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_11_21.
5. Combe E., Guillou S. Souverainete economique: entre ambitions et realites. Fondation pour l'innovation politique, 2021. 89 s.
6. Ткаченко, Т.П. Генезис розвитку теорії економічної безпеки та системний підхід до її трактування. Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут", 2021. 19. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.19.2021.240451>
7. Сластьоненко О., Тістечок А. Ефективне забезпечення економічної безпеки України шляхом удосконалення системи оподаткування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2022. 2(74), <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.47>
8. Петришин О. О., Маргіта М. Є, Єфремова К. В. Економічна дипломатія та її роль в забезпеченні економічної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 113–117.
9. Turenko A. Yu. Components of the economic sovereignty of the state. *Law and Innovations*. 2021. № 1 (33). P. 83–88.
10. Ştahovschi, A., & Bucuci, O. Economic security: problems, threats and prospects. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № (148). P. 73–77.
11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.13 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9>
12. Wiśniewski B. Współczesne rozumienie bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych, B. Wiśniewski (red. nauk.), Wydawnictwo WSPol, Szczytно. 2011. S. 12–19.
13. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>
14. Законопроект № 4303 про Дія City ухвалено в цілому: як він допоможе розвинути ІТ-індустрію в Україні. <https://www.kmu.gov.ua/news/zakonoprojekt-4303-pro-diya-city-uhvaleno-v-cilomu-yak-vin-dopomozhe-rozvinuti-it-industriyu-v-ukrayini>
15. У 2023 році завдяки роботі Бюро економічної безпеки збережено 8,8 млрд державних коштів. 2024. <https://esbu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-zavdiaky-roboti-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-zberezhenno-88-mlrd-derzhavnykh-koshtiv>

References:

1. Yakovyuk, I. V., & Turenko, A. Yu. (2021). Ekonomichna bezpeka Ukrainy yak peredumova zabezpechennya yiyi suverenitetu [Economic security of Ukraine as a prerequisite for ensuring its sovereignty]. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, (154), 8–36. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238747> [in Ukrainian]
2. Pravdyuk, A. L. (2021). Osoblyvosti zakonodavchogo zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Features of legislative support of economic security of Ukraine]. *Informatsiya i pravo - Information and Law*, 2(37). [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238408](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238408) [in Ukrainian]
3. Kharazishvili, Yu. M., & Lyashenko, V. I. (2018). Suchasna kontseptsiya staloho rozvytku z pozytsiy ekonomichnoyi bezpeky [Modern concept of sustainable development from the standpoint of economic security]. *Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ekonomichna ta informatsiyina bezpeka: problemy ta perspektyvy - Materials of the International Scientific and Practical Conference Economic and Information Security: Problems and Prospects*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian]

4. Gbur, Z. V. (2018). Zarubizhnyy dosvid zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Foreign experience of ensuring economic security of the state]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, (11), 111–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_11_21 [in Ukrainian]
5. Combe, E., & Guillou, S. (2021). Souverainete economique: entre ambitions et realites [Economic sovereignty: between ambition and reality]. *Fondation pour l'innovation politique - Foundation for Political Innovation*. [in French]
6. Tkachenko, T. P. (2021). Henesis rozvytku teorii ekonomichnoyi bezpeky ta systemnyy pidkhid do yiyi traktuvannya [Genesis of the development of the theory of economic security and a systematic approach to its interpretation]. *Ekonomichnyy visnyk NTUU "Kyivskyy politekhnichnyy instytut" - Economic Bulletin of NTUU "Kyiv Polytechnic Institute"*, 19. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.19.2021.240451> [in Ukrainian]
7. Slashtonenko, O., & Tistechok, A. (2022). Efektyvne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy shlyakhom udoskonalennya systemy opodatkuvannya [Effective ensuring of economic security of Ukraine by improving the taxation system.]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 2(74). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.47> [in Ukrainian]
8. Petryshyn, O. O., Marhita, M. Ye., & Yefremova, K. V. (2023). Ekonomichna dyplomatiya ta yiyi rol v zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Economic diplomacy and its role in ensuring economic security of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal*, (4), 113–117. [in Ukrainian]
9. Turenko, A. Yu. (2021). Components of the economic sovereignty of the state [Components of the economic sovereignty of the state]. *Law and Innovations - Law and Innovations*, 1(33), 83–88. [in Ukrainian]
10. Shtahovschi, A., & Bucutsi, O. (2023). Economic security: problems, threats and prospects [Economic security: problems, threats and prospects]. *Scientific Collection "InterConf" - Scientific Collection "InterConf"*, (148), 73–77. [in Ukrainian]
11. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: nakaz Minekonomrozwytку Ukrainy [On Approval of the Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine: Order of the Ministry of Economic Development of Ukraine] vid 29.10.13 r. No. 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n9> [in Ukrainian]
12. Wisniewski, B. (2011). Współczesne rozumienie bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych [Contemporary understanding of security.], B. Wisniewski (red. nauk.), Wydawnictwo WSPol, Szczecino, 12–19. [in Polish]
13. Pro Stratehiyu ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku [On the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period up to 2025.]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> [in Ukrainian]
14. Zakonoproekt No. 4303 pro Diia City uhvaleno v tsilomu: yak vin dopomozhe rozvytyty IT-industriyu v Ukraini [Draft Law No. 4303 on Diia City was adopted as a whole: how it will help develop the IT industry in Ukraine]. <https://www.kmu.gov.ua/news/zakonoproekt-4303-pro-diia-city-uhvaleno-v-cilomu-yak-vin-dopomozhe-rozvinuti-it-industriyu-v-ukrayini> [in Ukrainian]
15. U 2023 rotsi zavdyaky roboti Biuro ekonomichnoyi bezpeky zberezhenno 8,8 mlrd derzhavnykh koshtiv. (2024) [In 2023, the Bureau of Economic Security saved 8.8 billion in public funds]. <https://esbu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-zavdiaky-roboti-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-zberezhenno-88-mlrd-derzhavnykh-koshtiv> [in Ukrainian]

УДК 351.74:342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-390-398](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-390-398)

Споришев Костянтин Олександрович кандидат технічних наук, доцент, докторант ад'юнктури та докторантури, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Структури сил безпеки та оборони, подібно до інших державних органів, неустанно розвиваються, адаптуються та стають складнішими. Це супроводжується появою нових видів озброєнь, створенням нових військових формувань, виділенням нових завдань, а також зміною методик і стратегій ведення службово-бойових дій. В контексті ведення бойових операцій, ключовим фактором є швидкість збору, обробки, перетворення, передачі та використання інформації, а також методи її збереження.

Стаття присвячена розробці моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. Розглянуті механізми державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. Значення інформаційно-аналітичного забезпечення розглянуте з точки зору його ролі у національній безпеці України. Наведена структурна схема моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Зі збільшенням складності керованих систем кількість і масштаб проблем зростає, з'являється проблема вдосконалення управління, підвищення якості прийнятих рішень. Зазначена проблема ускладнюється наявністю низки суперечностей в організації управління: між дедалі більшою складністю керованих систем і обмеженою чисельністю управлінського апарату, між оперативністю процесу управління і якістю прийнятих рішень, між спеціалізацією і інтеграцією завдань, що вирішуються в процесі управління, між потребою в точних методиках оцінки рішень і складністю формалізації вирішуваних завдань, між ускладненням завдань управління і рівнем

підготовки керуючих кадрів і рядом інших. Зазначені фактори в комплексі утворюють суперечність що поглиблюється між існуючим станом процесу реалізації органами управління своїх функцій і необхідним рівнем ефективності реалізації управління.

Це протиріччя у чому має прагматичний характер і зумовлює наявність зв'язку між теоретичними і практичними аспектами вирішення проблем управління. Наявність зазначеного протиріччя сприяє формуванню перманентної кризи управління. Особливо криза помітна в системах державного і військового управління, в яких помилки найбільш помітні і мають найбільшу «ціну». У даному зв'язку важливим є виявлення специфіки прояву факторів, що породжують кризу управління в структурі досліджуваної предметної області. Характеру впливу комплексу протиріччя управління складає основу для цілеспрямованого розвитку методології вдосконалення системи управління.

Ключові слова: концептуальні засади державного управління, механізми державного управління, інформаційно-аналітичне забезпечення, службово-бойова діяльність, сили безпеки

Sporyshev Kostyantyn Oleksandrovyh candidate of technical sciences, assistant professor, doctoral student of adjunct and doctoral studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

CONCEPTUAL MODEL OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF STATE MANAGEMENT MECHANISMS OF THE INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPLY SYSTEM SECURITY FORCES OF UKRAINE

Abstract. The structures of the security and defense forces, like other government agencies, are constantly evolving, adapting and becoming more complex. This is accompanied by the appearance of new types of weapons, the creation of new military formations, the allocation of new tasks, as well as a change in the methods and strategies of military operations. In the context of combat operations, a key factor is the speed of information collection, processing, transformation, transfer and use, as well as methods of its preservation.

The article is devoted to the development of a model of the functioning and development of mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine. The considered mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine. The value of information and analytical support is considered

from the point of view of its role in the national security of Ukraine. The structural diagram of the model of functioning and development of state management mechanisms of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine is presented.

As the complexity of managed systems increases, the number and scale of problems increases, and the problem of improving management and improving the quality of decisions appears. This problem is complicated by the presence of a number of contradictions in the organization of management: between the increasing complexity of managed systems and the limited number of management apparatus, between the efficiency of the management process and the quality of the decisions made, between the specialization and integration of tasks solved in the management process, between the need for accurate decision evaluation methods and the complexity of the formalization of solved tasks, between the complexity of management tasks and the level of training of management personnel and a number of others. The specified factors in a complex form a growing contradiction between the existing state of the process of implementation of their functions by management bodies and the required level of effectiveness of management implementation.

This contradiction has a pragmatic nature and determines the existence of a connection between the theoretical and practical aspects of solving management problems. The presence of the mentioned contradiction contributes to the formation of a permanent management crisis. The crisis is especially noticeable in the systems of state and military administration, in which mistakes are most visible and have the greatest "price". In this connection, it is important to identify the specifics of the manifestation of factors that generate a management crisis in the structure of the studied subject area. The nature of the influence of the complex of management contradictions forms the basis for the purposeful development of the management system improvement methodology.

Keywords: conceptual principles of state administration, mechanisms of state administration, information and analytical support, service and combat activity, security forces

Постановка проблеми. Структури сил безпеки та оборони, подібно до інших державних органів, неуханно розвиваються, адаптуються та стають складнішими. Це супроводжується появою нових видів озброєнь, створенням нових військових формувань, виділенням нових завдань, а також зміною методик і стратегій ведення службово-бойових дій. В контексті ведення бойових операцій, ключовим фактором є швидкість збору, обробки, перетворення, передачі та використання інформації, а також методи її збереження [1].

Процес управління - один з найскладніших в людській діяльності. З урахуванням подвійності управління, що містить об'єктивну (раціональну) і

суб'єктивну (ірраціональну) складові, процес ускладнюється багатьма проблемами самої різної якості. Зі збільшенням складності керованих систем кількість і масштаб проблем зростає, з'являється проблема вдосконалення управління, підвищення якості прийнятих рішень [1-2].

Зазначена проблема ускладнюється наявністю низки суперечностей в організації управління: між дедалі більшою складністю керованих систем і обмеженою чисельністю управлінського апарату, між оперативністю процесу управління і якістю прийнятих рішень, між спеціалізацією і інтеграцією завдань, що вирішуються в процесі управління, між потребою в точних методиках оцінки рішень і складністю формалізації вирішуваних завдань, між ускладненням завдань управління і рівнем підготовки керуючих кадрів і рядом інших. Зазначені фактори в комплексі утворюють суперечність, що поглиблюється між існуючим станом процесу реалізації органами управління своїх функцій і необхідним рівнем ефективності реалізації управління.

Це протиріччя у чому має прагматичний характер і зумовлює наявність зв'язку між теоретичними і практичними аспектами вирішення проблем управління. Наявність зазначеного протиріччя сприяє формуванню перманентної кризи управління. Особливо криза помітна в системах державного і військового управління, в яких помилки найбільш помітні і мають найбільшу «ціну». У даному зв'язку важливим є виявлення специфіки прояву факторів, що породжують кризу управління в структурі досліджуваної предметної області. Характеру впливу комплексу протиріччя управління складає основу для цілеспрямованого розвитку методології вдосконалення системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних питань державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України розглянуті в працях таких вчених, як: Мацько О. Й., Микусь С. А., Солонніков В. Г., Андрощук О., Грінченко В., Дробаха Г.А., Єрмошин М.О., Смірнов Є.Б., Іохов О.Ю., Лісичин В. Е., Горелишев С. А., Белай С.В. та ін.

Мета. Розроблення моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Система державного управління інформаційно-аналітичним забезпеченням сил безпеки України є складною структурою, яка інтегрує різноманітні інформаційні потоки, аналітичні інструменти та управлінські рішення. Її мета – забезпечити своєчасний та ефективний аналіз даних, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень у сфері національної безпеки.

Система охоплює різні органи державного управління, включаючи Міністерство оборони, Службу безпеки України, Міністерство внутрішніх

справ та інші спеціалізовані структури. Кожен з цих органів має власні підрозділи інформаційно-аналітичного забезпечення, які взаємодіють між собою для формування єдиної безпекової стратегії.

Інформаційно-аналітичне забезпечення базується на сучасних технологіях збору, обробки та аналізу даних. Використовуються різні типи інформаційних систем, в тому числі геоінформаційні, розвідувальні, а також системи електронної розвідки. Це дозволяє ефективно обробляти великі обсяги інформації та виявляти потенційні загрози [3-5].

Сучасні виклики, такі як кіберзагрози, гібридні війни та міжнародний тероризм, вимагають постійного розвитку та адаптації системи інформаційно-аналітичного забезпечення. Акцент робиться на розробці нових методів аналізу, інтеграції штучного інтелекту та машинного навчання для підвищення ефективності аналітичних процесів.

Інформаційно-аналітичне забезпечення відіграє вирішальну роль у національній безпеці України. Його значення можна розглянути через кілька ключових аспектів:

- Підтримка прийняття рішень. Надання актуальної, точної та вичерпної інформації допомагає керівництву сил безпеки приймати обґрунтовані рішення у критичний час. Це дозволяє вирішувати комплексні завдання національної безпеки з вищою ступенем впевненості та ефективності;

- Прогнозування та аналітика. Систематичний аналіз зібраних даних сприяє прогнозуванню потенційних загроз та визначенню трендів, що дозволяє розробляти стратегії заходів на випередження;

- Оперативне реагування. Швидкий доступ до інформації та її аналіз дозволяють ефективно реагувати на надзвичайні ситуації та кризи. Таке оперативне реагування є критичним для забезпечення національної безпеки та стабільності;

- Координація між відомствами. Ефективна інформаційно-аналітична система сприяє кращій координації дій між різними структурами сил безпеки, забезпечуючи єдиний оперативний простір для реагування на загрози;

- Зміцнення міжнародних позицій. Інформаційно-аналітичне забезпечення допомагає формувати обґрунтовану зовнішню політику та зміцнювати міжнародні позиції країни, зокрема, у сфері безпеки та оборони.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення є фундаментом для ефективного державного управління у сфері національної безпеки, дозволяючи Україні ефективно вирішувати внутрішні та зовнішні виклики.

Система державного управління інформаційно-аналітичним забезпеченням сил безпеки України має кілька ключових компонентів, які забезпечують її ефективність і функціональність:

- Організаційна структура. Включає різні установи та агентства, які займаються збором, обробкою, аналізом і поширенням інформації. Ці органи

можуть включати розвідувальні служби, військові установи, правоохоронні органи та спеціалізовані дослідницькі центри;

- Інформаційні ресурси. Базы даних, аналітичні звіти, статистична інформація, геопросторові дані та інші типи інформації, які є необхідними для аналізу ситуації та підтримки прийняття рішень;

- Технологічне забезпечення. Включає системи збору даних, обчислювальні мережі, програмне забезпечення для аналізу даних, комунікаційні технології, а також системи забезпечення кібербезпеки;

- Процедурне забезпечення. Стандарти, протоколи і процедури, які регулюють збір, обробку, аналіз, зберігання та розподіл інформації. Ці процедури допомагають забезпечити точність, конфіденційність та безпеку інформації;

- Кадрове забезпечення. Фахівці та аналітики, які працюють в системі, включаючи розвідників, аналітиків, програмістів, інженерів та інших спеціалістів, необхідних для ефективного функціонування системи;

- Механізми координації та контролю. Забезпечують ефективну взаємодію між різними компонентами системи та допомагають відстежувати виконання завдань і ефективність системи загалом.

Ці компоненти взаємодіють, формуючи комплексну систему, яка дозволяє органам державного управління України ефективно розвивати інформаційно-аналітичне забезпечення сил безпеки.

Інформаційно-аналітичне забезпечення відіграє критичну роль у процесах прийняття рішень у сфері державного управління, особливо в контексті національної безпеки України [1]. Його вплив можна розглянути через наступні аспекти:

- Підвищення обізнаності керівництва. Інформаційно-аналітичне забезпечення надає керівництву держави та сил безпеки повну картину поточної ситуації, допомагаючи зрозуміти поточні та потенційні виклики та загрози. Це забезпечує краще інформоване прийняття рішень;

- Оптимізація стратегічного планування. Аналітичні звіти та прогнози, які генеруються в рамках інформаційно-аналітичного забезпечення, дозволяють розробляти довгострокові стратегії та плани, засновані на даних та аналітиці, а не лише на інтуїції чи досвіді;

- Підтримка оперативності прийняття рішення. В умовах кризи або надзвичайної ситуації, швидкий доступ до точної та актуальної інформації дозволяє оперативно приймати рішення, що може бути життєво важливим для забезпечення безпеки країни;

- Ризик-менеджмент. Інформаційно-аналітичне забезпечення дозволяє ідентифікувати, оцінювати та пріоритизувати ризики, а також розробляти стратегії їх мінімізації або нейтралізації;

- Удосконалення міжвідомчої координації. На основі аналітичних даних можна покращити координацію дій різних відомств та організацій, залучених до забезпечення національної безпеки, що сприяє більшій консолідації зусиль та ресурсів;

- Забезпечення об'єктивності та незалежності. Аналітичні інсайти допомагають виробляти рішення, засновані на об'єктивному аналізі фактів та даних, зменшуючи вплив суб'єктивних оцінок та упереджень.

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення є життєво важливим інструментом у руках державного управління, що дозволяє здійснювати виважені, своєчасні та ефективні рішення в інтересах національної безпеки та стабільності країни.

Розвиток механізмів у державному управлінні, особливо в контексті інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, є ключовим для підвищення ефективності відповіді на сучасні виклики та загрози [4-5]. Наведемо основні напрямки розвитку цих механізмів.

Впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання, великі дані та кібербезпека, для поліпшення збору, обробки та аналізу інформації. Створення єдиної інформаційної системи, яка інтегрує дані з різних джерел, у тому числі міжнародних, для забезпечення комплексного аналізу та більшої оперативності прийняття рішень. Навчання та підвищення кваліфікації фахівців, залучених до інформаційно-аналітичного забезпечення, для забезпечення високого рівня компетентності у використанні новітніх технологій і методик аналізу. Розробка та удосконалення механізмів координації між різними органами державної влади, зокрема у сфері обміну інформацією та спільного використання ресурсів. Оновлення законодавчої бази для відповідності сучасним стандартам інформаційної безпеки, приватності та захисту даних, а також для забезпечення правової підтримки нових підходів і технологій у державному управлінні. Удосконалення методів і підходів до аналізу даних, включаючи розробку спеціалізованих аналітичних інструментів та моделей для оцінки ризиків та прогнозування розвитку ситуацій.

Розвиток цих механізмів сприяє підвищенню ефективності державного управління в Україні, особливо у сфері забезпечення національної безпеки, дозволяючи більш прогнозовано, оперативно та ефективно реагувати на сучасні виклики.

Розроблена модель функціонування та розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України представлена на рисунку 1.

Рис. 1 Структурна схема моделі функціонування та розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України

Органи державного управління силами безпеки України формують механізми за допомогою яких проводяться управляючі впливи на суб'єкти сил безпеки. Організаційні механізми державного управління забезпечують формування організаційної структури кожного суб'єкту в залежності від його виду діяльності, завдань та призначення. За формування функцій та завдань суб'єкту сил безпеки відповідають правові механізми державного управління. Дотримання законності та виконання поставлених завдань регулюються механізмами контролю. Фінансування суб'єктів сил безпеки та їх діяльності проводиться механізмом фінансового управління. Інформаційно-аналітичне забезпечення регулюється цими механізмами, створюючи інформаційні впливи, моніторинг та обробку інформації, що є ключовою в системі управління суб'єктів сил безпеки.

Висновки. Сучасні виклики, які стоять перед Україною, вимагають підвищення ефективності службово-бойової діяльності сил безпеки. Одним з

шляхів такого підвищення є удосконалення системи управління. Інформаційно-аналітична підтримка діяльності сил безпеки забезпечує координацію, ефективність та безпеку в обробці та використанні інформаційних ресурсів, що є важливим для досягнення цілей державного управління.

Література:

1. Теорія прийняття рішень органами військового управління: монографія / В.І. Ткаченко, Є.Б. Смірнов та ін.; За ред. В.І. Ткаченка, Є.Б. Смірнова. Х.: ХУ ПС, 2008. 542 с.
2. ОСНОВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: НАВЧ. ПОСІБ. / Г. А. ДРОБАХА, О. А. ОЛЕЩЕНКО, О.Ю. ІОХОВ, В. Е. ЛІСПІЦІН ТА ІН. – Х.: НАНГ УКРАЇНИ, КП "МІСЬКА ДРУКАРНЯ", 2016. – 366 С.
3. Андрощук О., Грінченко В. Модель інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності органу охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України (Серія «Військові науки»)*. 2020. 1(82). С. 5–18.
4. БЕЛАЙ С.В., СПОРИШЕВ К.О. ВПЛИВ СТАНУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ. *НАУКОВІ ІННОВАЦІЇ ТА ПЕРЕДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ (СЕРІЯ «УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»)*. 2024. ВІПУСК № 2(30). С. 29–37.
5. Белай С.В., Спорішев К.О. Ефективність державного управління у сфері моніторингу та аналізу сучасних викликів державній безпеці України від інформаційних загроз. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління»)*. 2023. Випуск 12(42). С. 71–79.

References:

1. Tkachenko, V.I., Smirnov, E.B., Drobakha, G.A., Bilchuk, V.M., & Tristan A.V. (2008). *Teoriia pryiniattia rishen orhanamy viiskovoho upravlinnia [The theory of decision-making by military administration bodies]*. Kharkiv: KhVU [in Ukrainian].
2. Drobakha, H. A. Oleshchenko, O. A. Iokhov, O.Iu. & Lisitsyn, V. E. (2016). *Osnovy informatyzatsii Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basics of informatization of the National Guard of Ukraine]*, Kharkiv: NANH Ukraine, KP "Miska drukarnia" [in Ukrainian].
3. Androshchuk O., Hrinchenko V. (2020). Model informatsiino-analitychnoho zabezpechennia upravlinskoi diialnosti orhanu okhorony derzhavnoho kordonu [The model of information and analytical support of management activities of the state border protection body] *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy (Seriia «Viiskovi nauky»)* – *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine ("Military Sciences" Series)*, 1(82), 5–18 [in Ukrainian].
4. Bielai S.V., Sporyshev K.O. (2024). Vplyv stanu systemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy na derzhavnu bezpeku [The impact of the state of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine on state security] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia»)* – *Scientific Innovations and Advanced Technologies (Management and Administration Series)*, 2(30), 29-37 [in Ukrainian].
5. Bielai S.V., Sporyshev K.O. (2023). Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia u sferi monitorynhu ta analizu suchasnykh vyklykiv derzhavnii bezpetsi Ukrainy vid informatsiinykh zahroz [The effectiveness of state administration in the field of monitoring and analysis of modern challenges to the state security of Ukraine from informational threats] *Naukovi perspektyvy (Seriia «Derzhavne upravlinnia»)* – *Scientific perspectives (Public Administration Series)*, 12(42), 71–79 [in Ukrainian].

УДК 346

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-399-410](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-399-410)

Стеців Ірина Семенівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ У ЧАСТИНІ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення в Україні за період з 1991 р. до 2024 р. для виявлення слабких сторін та загроз у законодавчій базі, що потребують удосконалення. Проаналізовано коливання індексу споживчих цін на продовольчі товари за період 2019-2024 рр, та побудовано аналітичну картограму градації вагової структури індивідуального споживання продовольчих продуктів у розрізі економічних регіонів України. Виявлено що Східний, Донецький, Придніпровський та Причорноморський регіони характеризуються найвищою часткою споживання м'яса та м'ясопродуктів, порівняно із західними територіями, при цьому індекси зміни цін на ці види продуктів є одними з найвищих, проте проведений SWOT аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення свідчить про відсутність регіональної специфіки державної політики у даному контексті. Серед основних слабких сторін та загроз виявлено бюрократизацію процесів, знецінення ринкових механізмів, обмеження гнучкості ринку. На основі проведеного SWOT-аналізу нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення запропоновано напрями його удосконалення, серед яких основними є залучення стейкхолдерів до процесу ціноутворення, забезпечення прозорості та відкритості інформації про ціни, оптимізація механізмів регулювання цін, впровадження інноваційних технологій у сфері ціноутворення. Особливу увагу слід приділити розробці обґрунтованої системи моніторингу, що сприятиме відстеженню реалізації нормативно-правових актів та оцінці їх впливу на продовольчу безпеку держави.

Ключові слова: економічний механізм державного управління, продовольча безпека, економічна доступність продовольства, ціноутворення, нормативно-правове забезпечення, SWOT-аналіз, моніторинг

Stetsiv Iryna Semenivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF THE ECONOMIC MECHANISM OF THE FOOD SECURITY PUBLIC ADMINISTRATION IN TERMS OF PRICING

Abstract. The article conducts a comprehensive analysis of the regulatory framework governing the economic mechanism of state management of food security in terms of pricing in Ukraine for the period from 1991 to 2024, to identify weaknesses and threats in the legislative base that require improvement. It analyzed the fluctuations in the consumer price index for food products for the period 2019-2024 and constructed an analytical cartogram of the gradation of the weight structure of individual consumption of food products across Ukraine's economic regions. It was found that the Eastern Region, Donetsk Region, Dnipro Region, and Black Sea Region have the highest share of meat and meat products consumption compared to the western territories, while the price change indexes for these types of products are among the highest. However, the conducted SWOT analysis of the regulatory framework governing the functioning of the economic mechanism of state management of food security in terms of pricing indicates a lack of regional specificity in state policy in this context. Among the main weaknesses and threats identified are bureaucratization of processes, devaluation of market mechanisms, and limitations on market flexibility. Based on the conducted SWOT analysis of the regulatory framework for the economic mechanism of state management of food security in terms of pricing, directions for its improvement have been developed, among which the main ones are involving stakeholders in the pricing process, ensuring transparency and openness of price information, optimizing price regulation mechanisms, and implementing innovative technologies in the field of pricing. Special attention should be given to developing a well-founded monitoring system that will facilitate tracking the implementation of regulatory acts and assessing their impact on the country's food security.

Keywords: economic mechanism of state management, state regulation, food security, economic accessibility of food, pricing, regulatory and legal provision, SWOT analysis, monitoring

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується глобалізацією та зміною клімату, забезпечення продовольчої безпеки обмежується з новими викликами. Непередбачувані кліматичні явища, військові конфлікти та фінансові кризи загострюють проблему доступу до харчування. Значної уваги при цьому заслуговує процес ціноутворення харчових продуктів, який

впливає на економічну доступність їжі, тим самим визначаючи здатність людей купувати достатню кількість якісної та безпечної їжі, адже зростання цін обмежує доступ до продовольчих продуктів та призводить до недостатнього споживання, що негативно позначається на здоров'ї населення. Економічний механізм державного управління відіграє ключову роль у регулюванні цін на продовольство, спрямовуючи зусилля на стабілізацію цін та захист купівельної спроможності громадян. Ефективне регулювання цін, включаючи втручання у формування цін на сільськогосподарську продукцію, контроль за цінами на критично важливі харчові продукти та введення субсидій для підтримки виробників і споживачів, може значно підвищити доступність продовольства. В цьому контексті важливим є проведення аналізу ефективності нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління, спрямованого на регулювання процесів ціноутворення. Проведення SWOT-аналізу нормативно-правової бази у даному контексті, дозволить ідентифікувати сильні та слабкі сторони, а також виявити можливості та загрози, пов'язані з процесами ціноутворення, що сприятиме формулюванню рекомендацій для покращення державної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Роботи численних дослідників зосереджені на вивченні нормативно-правового регулювання, яке впливає на аспекти продовольчої безпеки [1, с. 27–34; 2, с. 122-126; 3, с. 9–13]. Академічні дискусії охоплюють тематику правових основ продовольчої безпеки під час воєнного стану, розглядаючи законодавчі акти та їхнє значення у контексті агробізнесу в таких умовах [1, с. 27–34; 2, с. 122-126]. Дослідники як О. В. Скидан, В. М. Микитюк, О. Д. Ковальчук, аналізуючи нормативно-правове забезпечення, деталізують важливі аспекти проекту Закону України "Про продовольчу безпеку України" [3, с. 9–13]. М. М. Бабич, вивчаючи європейський досвід, виокремлює основні напрями законодавчої роботи, спрямовані на реалізацію права на харчування, та проводить порівняльний огляд ініціатив у цій сфері серед країн ЄС [4, с. 41-46]. Інші вчені фокусуються на регуляції доходів та оплати праці [5, с. 78-87; 6, с. 137-147], підкреслюючи значимість цих аспектів для продовольчої безпеки. Незважаючи на глибокий аналіз окремих питань продовольчої безпеки, комплексне дослідження нормативно-правового забезпечення, що впливає на економічні механізми державного управління в цій сфері, зокрема на процеси ціноутворення продовольства, залишається недостатньо висвітленим і потребує додаткового систематизованого аналізу для виявлення актуальних тенденцій та вдосконалення відповідних нормативно-правових актів.

Мета статті – дослідження нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині економічної доступності продовольства, а саме процесу ціноутворення з метою формування подальших рекомендацій для його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Державна цінова політика щодо продовольства має значний вплив на економічну доступність харчових продуктів та визначає рівень продовольчої безпеки у світі, що обумовлено наявним нормативно-правовим забезпеченням, спрямованим на регулювання цін на продовольство. В країнах з розвинутою економікою, таких як Фінляндія, Франція, Канада, США, Японія та Австралія індекси цін на продовольчі товари характеризується незначною амплітудою коливання, що свідчить про ефективність механізмів державного регулювання у цій сфері. Виходячи з цього, регулювання процесів ціноутворення на продовольство та створення механізмів захисту споживачів від різких коливань цін виступають як ключові елементи в стратегіях підвищення продовольчої безпеки на національному та міжнародному рівнях. Важливим показником, що враховується при розрахунку індексу споживчих цін є вагова структура за класифікацією індивідуального споживання за цілями (Рис. 1). В окремих економічних регіонах України структура індивідуального споживання відрізняється, а тому державна політика повинна базуватись на актуальних потребах населення при формуванні стратегії забезпечення продовольчої безпеки.

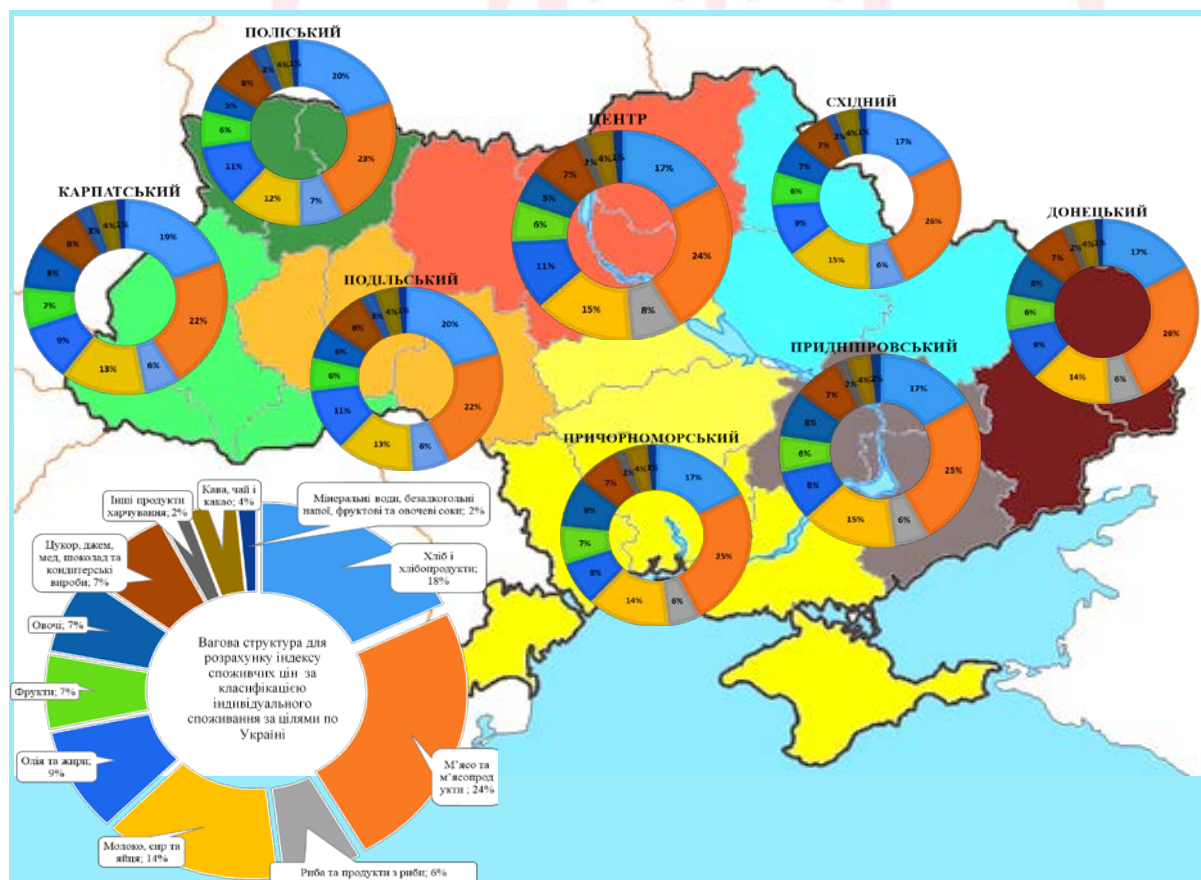

Рис. 1. Аналітична картограма градації вагової структури індивідуального споживання продовольчих продуктів за цілями по економічних регіонах України
Джерело: побудовано автором за даними [7]

Східний, Донецький, Придніпровський та Причорноморський регіони характеризуються найвищою часткою споживання м'яса та м'ясопродуктів, порівняно із західними територіями, при цьому індекси зміни цін на ці види продуктів є одними з найвищих (Рис 2).

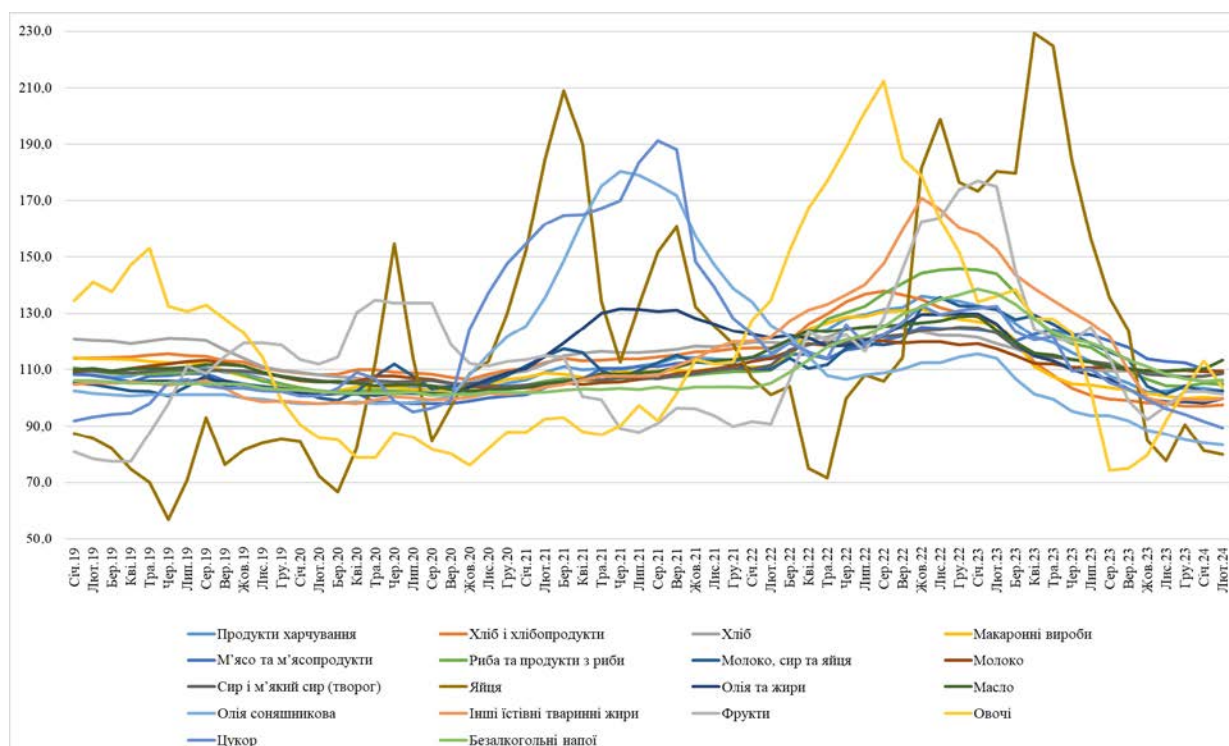

Рис. 1. Коливання індексу споживчих цін на продовольчі товари за період 2019-2024 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [7]

Поряд із цим проведений SWOT аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування ЕМ ДУПБ у частині оптимізації ціноутворення свідчить про відсутність регіональної специфіки державної політики у даному контексті. Основними сильними сторонами постанов, що регулюють дані питання є встановлені чіткі правила і процедури для формування цін на окремі продовольчі товари, що сприяє прозорості та передбачуваності у цій сфері, а також забезпечення механізмів державного контролю, що допомагає запобігати їх необґрунтованому зростанню.

Аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування ЕМ ДУПБ у частині оптимізації ціноутворення

Нормативно-правове забезпечення оптимізації цін на продовольство		Акценти SWOT аналізу
1	2	3
Накази:	Про внесення змін і доповнень до Порядку визначення середньозважених цін на зерно по наслідках біржових торгів в Україні за спотовими контрактами, затвердженого наказом Міністерства фінансів України та Міністерства сільського господарства і. <i>Мінфін України; Наказ від 09.08.1996 № 165/247</i> Про затвердження форми декларації про оптову ціну на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання, та Інструкції про заповнення і застосування декларації про оптову ціну на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання. <i>Мінекономіки (з 2005 р.); Наказ, Форма типового документа, Декларація, Інструкція від 13.08.2008 № 341</i> Порядок надання висновків щодо розрахунків економічно обґрунтованих планованих витрат під час формування оптово-відпускних цін на продовольчі товари, зміни цін на які підлягають декларуванню. <i>Мінекономрозвитку України; Наказ, Порядок, Форма типового документа, Висновок від 14.08.2013 № 967</i>	Strengths: - стандартизація процесів ціноутворення; - регулювання ринкових цін Weaknesses: - бюрократизація процесів; - обмеження гнучкості ринку Opportunities: - захист споживачів ; - стабілізація ринку Threats: - ризик маніпуляцій на ринку ; - зниження інвестиційної привабливості
Постанови:	Про внесення змін до системи регульованих цін на продовольчі товари. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.1992 № 359</i> Про створення Міжвідомчої комісії з питань регулювання ринку продовольства, цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 06.07.1998 № 1026</i> Про заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.1999 № 1061</i> Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2003 № 1150</i> Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань ціноутворення на окремі види продовольчих товарів. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2011 № 168</i> Деякі питання продовольчої безпеки. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Методика від 05.12.2007 № 1379</i> Деякі питання реалізації цукру з державного продовольчого резерву. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2009 № 460</i> Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Декларація, Форма типового документа від 17.10.2007 № 1222</i> Про особливості закупівлі продовольчої продукції та світлих нафтопродуктів до державного матеріального резерву. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2009 № 667</i> Про затвердження Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав про Комплекс спільних заходів з підвищення продовольчої безпеки держав - учасниць СНД. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 № 781</i> Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 19.06.2023 № 650</i>	Strengths: - створення регулятивної бази для ціноутворення; - забезпечення доступності продовольства Weaknesses: - бюрократичні процедури; - ризик втручання у ринкові механізми Opportunities: - підвищення продовольчої безпеки; - сприяння міжвідомчій співпраці Threats: - ризик надмірного регулювання; - міжнародні відносини

Продовження таблиці

	2	3
Розпорядження, міжнародні документи:	Про встановлення закупівельної ціни на молоко, використовуване для виробництва продуктів дитячого харчування. Розпорядження Ради Міністрів Української РСР від 25.03.1991 № 87-р Про розрахунки за яйця курячі (харчові), що закуповуються за договорами з підприємствами й організаціями. Кабінет Міністрів УРСР; Розпорядження від 08.07.1991 № 99-р Про утворення Українського фонду підтримки селянських (фермерських) господарств і кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції. Кабінет Міністрів УРСР; Розпорядження від 27.06.1991 № 83-р Про встановлення закупівельної ціни на молоко, використовуване для виробництва продуктів дитячого харчування. Розпорядження Ради Міністрів Української РСР від 25.03.1991 № 87-р Про звільнення дипломатичних представництв України від ліцензування та сплати мита за промислові та продовольчі товари. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 320-р Протокол про затвердження Положення про Міждержавну комісію щодо імпорту продовольчих товарів та про склад цієї Комісії. СНД; Протокол, Положення, Міжнародний документ від 13.03.1992 Про реалізацію Аграрним фондом пшениці врожаю 2005 року з державного продовольчого резерву. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 № 243-р Про реалізацію жита з державного продовольчого резерву. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.05.2007 № 350-р Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 29.04.2022 № 327-р	Strengths: - пряме регулювання цін; - підтримка аграрного сектору Weaknesses: - бюрократизація процесів; - ризик знецінення ринкових механізмів Opportunities: - забезпечення економічної доступності продовольства; - стабілізація ринку Threats: - залежність від державних втручань; - негативний вплив на виробників

Джерело: сформовано автором на основі проведеного дослідження за даними [8]

Слід зазначити, що нормативно-правове регулювання ціноутворення допомагає захищати інтереси споживачів, особливо у воєнний період, коли ризик зростання цін збільшується, а встановлення меж для цін на критично важливі продовольчі товари сприяє стабілізації ринкових відносин та зменшенню волатильності цін. Проте строгі регламенти щодо ціноутворення дещо обмежують здатність ринку швидко адаптуватися до змін у попиті та пропозиції, а велика кількість нормативних вимог та необхідність заповнення різноманітних документів призводить до бюрократичного навантаження на аграрні підприємства. Окрім цього варто відмітити, що створення жорстких рамок ціноутворення призводить до спроб обходу цих норм та умов для монополізації окремих сегментів ринку, а також негативно впливає на інвестиційний клімат в аграрному секторі, знижуючи мотивацію до внесення інвестицій в розвиток та впровадження інновацій.

Аналізуючи постанови Кабінету Міністрів України варто відмітити, що чинність окремих документів видається необґрунтованою в контексті війни в Україні, зокрема постанова № 781 «Про затвердження Рішення Ради глав

урядів Співдружності Незалежних Держав про Комплекс спільних заходів з підвищення продовольчої безпеки держав - учасниць СНД» від 29.07.2009. Перш за все війна в Україні ставить під сумнів можливість ефективної співпраці в рамках СНД для України, а економічні санкції та політична ізоляція країни агресора повинні обмежувати співпрацю та відповідальність за виконання постанови, зокрема у частині ціноутворення. Залежність від імпорту продовольчих товарів з країн СНД може стати вразливим місцем в умовах війни, особливо якщо це стосується країн, що підтримують агресію проти України, тому першочерговим завданням уряду є забезпечення продовольчого суверенітету держави. Відтак у контексті цих викликів, важливо переглянути та адаптувати окремі постанови до поточних умов війни, забезпечити адекватну відповідь на безпекові виклики. Оскільки Україна прагне інтеграції до Європейського Союзу та адаптації свого законодавства до європейських стандартів, у тому числі у сфері продовольчої безпеки, то важливим є законодавче закріплення міжнародної співпраці у контексті продовольчої безпеки з державами, що підтримують Україну. Окрім цього війна в Україні змінила пріоритети в галузі продовольчої безпеки, зосередивши увагу на відновленні пошкодженої інфраструктури, розвитку внутрішнього аграрного сектору та адаптації до нових реалій військового часу, при цьому важливим є врахування регіональної пріоритетності активізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою, зокрема і у напрямку ціноутворення. Урядом вже подано на розгляд питання виходу зі співробітництва за участю держав СНД не лише у контексті продовольчої безпеки, зокрема «Про вихід з Угоди про співробітництво держав - учасниць СНД у сфері регулювання рекламної діяльності», «Про вихід з Угоди про співробітництво в сфері збереження і використання генетичних ресурсів культурних рослин держав - учасниць СНД», «Про вихід з Угоди про співробітництво держав - учасниць СНД у створенні, використанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки», «Про вихід з Угоди про співробітництво держав - учасниць СНД у створенні, використанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки», «Про вихід з Угоди про підтримку і розвиток малого підприємництва в державах - учасницях СНД», «Про вихід з Угоди про співробітництво держав - учасниць СНД у створенні, використанні та розвитку міждержавної мережі інформаційно-маркетингових центрів для просування товарів і послуг на національні ринки», проте багато постанов такого плану є чинними.

Водночас ряд постанов і розпоряджень було спрямовано встановлення закупівельних цін на продукти дитячого харчування, яйця курячі, та

регулювання цін на інші продовольчі товари, що забезпечило можливість контролю за вартістю основних продуктів харчування, а утворення фондів для підтримки фермерських господарств сприяло розвитку виробництва сільськогосподарської продукції та стабілізації цін, що є ключовим для продовольчої безпеки. Заходи щодо регулювання цін та підтримки аграрного сектору дозволяють стабілізувати ринок продовольства, сприяють зменшенню коливань цін та забезпеченню доступності продуктів харчування для населення.

Окремо варто відмітити постанову Кабінету Міністрів України № 650 «Про регулювання цін на окремі види продовольчих товарів та забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану» від 19.06.2023, орієнтовану на стабілізацію продовольчих цін, підтримку виробників та захист внутрішнього ринку. Постанова спрямована на захисту внутрішнього ринку від можливих зовнішніх шоків та спекуляцій, забезпечуючи стабільність постачання та цін на продовольство, що особливо важливо для забезпечення продовольчого суверенітету держави в умовах, коли зовнішні торговельні відносини можуть бути ускладнені через військові дії або економічні санкції. Окрім цього регулювання цін на ключові види продовольчих товарів з метою запобігання їх необґрунтованому зростанню в умовах воєнного стану, сприятиме забезпеченню доступності продовольства для всіх верств населення. Проте без уваги залишаються проблеми обмеженості охоплення деяких видів продовольчих товарів, необхідних для забезпечення продовольчої безпеки населення, збільшення бюрократичних процедур для виробників продовольства, ризику викривлення ринкових механізмів, нерівномірний вплив на різні категорії виробників, тощо.

На основі проведеного SWOT-аналізу нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення розроблено напрями його удосконалення. Першочерговим завданням є розробка механізмів, які дозволять оперативно адаптуватися до змін ринкових умов та потреб населення в умовах воєнного стану, що повинно включати заходи для швидкої зміни регульованих цін або введення тимчасового регулювання для стабілізації ринку. Наступним моментом є вдосконалення систем збору та аналізу даних про ціни та обсяги виробництва продовольчих товарів для прийняття обґрунтованих рішень щодо регулювання цін, створення публічно доступних онлайн-ресурсів із актуальною інформацією про ціни на продовольчі товари, механізми їх формування та регулювання, а також впровадження механізмів консультацій з виробниками, споживачами та експертами для забезпечення збалансованого та справедливого підходу до регулювання цін.

Особливу увагу слід приділити розробці обґрунтованої системи моніторингу, що сприятиме відстеженню реалізації нормативно-правових

актів та оцінці їх впливу на продовольчу безпеку держави. Важливим при цьому є використання передових технологій, таких як штучний інтелект та формування баз даних для прогнозування тенденцій ринку, оптимізації процесів встановлення та коригування цін. Іншим важливим завданням, що потребує впорядкування нормативно-правового забезпечення є розробка спеціальних програм підтримки для малих та середніх виробників, які відчують труднощі через регулювання цін, зокрема через надання субсидій, грантів або податкових пільг. Запропоновані напрями удосконалення спрямовані на створення більш ефективної та адаптивної системи ціноутворення, яка може швидко реагувати на зміни в умовах війни, забезпечуючи при цьому стабільність і доступність продовольства для всіх верств населення. Важливо також наголосити на необхідності врахування досвіду міжнародних партнерів та адаптації найкращих практик до українських реалій, що допоможе підвищити ефективність національної системи продовольчої безпеки.

Висновки. Економічний механізм державного управління відіграє ключову роль у регулюванні цін на продовольство, спрямовуючи зусилля на стабілізацію цін та захист купівельної спроможності громадян. Ефективне регулювання цін, включаючи втручання у формування цін на сільськогосподарську продукцію, контроль за цінами на критично важливі харчові продукти та введення субсидій для підтримки виробників і споживачів, може значно підвищити доступність продовольства. Східний, Донецький, Придніпровський та Причорноморський регіони характеризуються найвищою часткою споживання м'яса та м'ясопродуктів, порівняно із західними територіями, при цьому індекси зміни цін на ці види продуктів є одними з найвищих, проте проведений SWOT аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення свідчить про відсутність регіональної специфіки державної політики у даному контексті. Серед основних слабких сторін та загроз виявлено бюрократизацію процесів, знецінення ринкових механізмів, обмеження гнучкості ринку. На основі проведеного SWOT-аналізу нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині ціноутворення запропоновано напрями його удосконалення, серед яких основними є залучення стейкхолдерів до процесу ціноутворення, забезпечення прозорості та відкритості інформації про ціни, оптимізація механізмів регулювання цін, впровадження інноваційних технологій у сфері ціноутворення. Особливу увагу слід приділити розробці обґрунтованої системи моніторингу, що сприятиме відстеженню реалізації нормативно-правових актів та оцінці їх впливу на продовольчу безпеку держави. Запропоновані напрями удосконалення

спрямовані на створення більш ефективної та адаптивної системи ціноутворення, яка може швидко реагувати на зміни в умовах війни, забезпечуючи при цьому стабільність і доступність продовольства для всіх верств населення.

Література:

1. Ольховська А. М., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації* № 2 (38) 2022. С. 27–34. URL: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d>
2. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (3), 2022. С.122-126. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923>
3. Скидан О.В., Микитюк В.М., Ковальчук О.Д. Законодавче регулювання продовольчої безпеки. Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України : проміжний звіт з наук.-дослід. теми. Житомир : ЖНАЕУ, С. 9–13. URL: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5396>
4. Бабич М. М. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки в країнах Європейського союзу. *Молодий вчений*, (1 (1)), 2015. С. 41-46. <http://surl.li/rjwqt>
5. Губін К. Головні напрями правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні. *Економічна теорія та право*, 4(23), 2015. С. 78-87. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=615541>
6. Шимановська Р. Нормативно-правове забезпечення державних механізмів регулювання оплати праці. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*, (1). С. 137-147. URL: <http://surl.li/rjwqv>
7. Сайт державної служби статистики України. Офіційна сторінка. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
8. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

References:

1. Olkhovska, A. M. and Bilousov, Ye. M. (2022), “Normatyvno-pravove zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh pravovoho rezhymu viinnoho stanu (postanovka problemy)” [Regulatory and legal support of food security under the legal regime of martial law (problem statement)], *Pravo ta innovatsii [Law and Innovations]*, no. 2(38), pp. 27–34 . Available at: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d> [in Ukrainian]
2. Kurman, T. V. (2022), “Ahrobiznes ta prodovolcha bezpeka: zahrozy ta problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh viinnoho stanu” [Agribusiness and food security: threats and problems of legal support in conditions of martial law], *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and Comparative Jurisprudence]*, no. 3, pp. 122-126 . Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923> [in Ukrainian]
3. Skydan, O. V., Mykytiuk, V. M., and Kovalchuk, O. D. (2011), “Zakonodavche rehuliuвання prodovolchoi bezpeky. Rozrobyty ta obhruntvyaty stratehichni napriamy i priorytety formuvannia konkurentospromozhnogo ahrarnoho sektoru ekonomiky Pivnichno-Zakhidnoho rehionu Ukrainy: promizhnyi zvit z nauk.-doslid. temy” [Legislative regulation of food security. To develop and justify strategic directions and priorities of forming a competitive agricultural sector of the economy of the North-Western region of Ukraine: interim report on scientific research topic], *Zhytomyr: ZhNAEU*, pp. 9–13. Available at: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5396> [in Ukrainian]

4. Babych, M. M. (2015), “Normatyvno-pravove rehuliuвання prodovolchoi bezpeky v krainakh Yevropeiskoho soiuzu” [Regulatory and legal regulation of food security in the European Union countries], *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*, no. 1(1), pp. 41-46 . Available at: <http://surl.li/rjwqt> [in Ukrainian]

5. Hubin, K. (2015), “Holovni napriamy pravovoi ekonomiky u sferi formuvannya ta rehuliuвання dokhodiv naselennia v Ukraini” [Main directions of legal economy in the field of formation and regulation of population incomes in Ukraine], *Ekonomichna teoriia ta pravo [Economic Theory and Law]*, no. 4(23), pp. 78-87 . Available at: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=615541> [in Ukrainian]

6. Shymanovska, R. (2010), “Normatyvno-pravove zabezpechennia derzhavnykh mekhanizmiv rehuliuвання opłaty pratsi” [Regulatory and legal support of state mechanisms of wage regulation], *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]*, no. 1, pp. 137-147 . Available at: <http://surl.li/rjwqv> [in Ukrainian]

7. Website of the State Statistics Service of Ukraine. (2022), *Official page*, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>

8. Verkhovna Rada of Ukraine. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine], *Official web portal of the Parliament of Ukraine*. . Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

УДК 336.221.34:352.4(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-411-420](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-411-420)

Ханас Ігор Юрійович аспірант, Інститут регіональних досліджень ім.І.Долішнього НАН України

Русин-Гриник Роман Романович PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ АКТИВАМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Процес децентралізації та створення територіальних громад в Україні підкреслив важливість обговорення ефективного управління фінансовими активами. Для вирішення цих проблем необхідно розглянути сутність управління фінансовими активами територіальних громад, врахувати вплив факторів на цей процес та перешкоди, які можуть виникнути. Велика увага має бути приділена перспективам і викликам, з якими зіштовхуються територіальні громади під час управління фінансовими активами. Це передбачає розроблення оптимальних стратегій та підходів до управління активами територіальних громад з метою забезпечення їхнього стійкого розвитку.

У статті обґрунтовано, що в управлінні фінансовими активами територіальних громад важливо забезпечити фінансову стабільність при обмежених ресурсах, розвивати інфраструктуру та соціальні програми, ефективно керувати ризиками, використовувати інноваційні технології та залучати інвестиції. Доведено, що фінансова стійкість передбачає раціональне використання обмежених ресурсів та зниження ризиків, пов'язаних з економічною нестабільністю та високими витратами на комунальні послуги. Розвиток інфраструктури та соціальних програм сприяє покращенню життя громадян і економічному зростанню. Управління ризиками включає ідентифікацію та оцінку потенційних загроз для територіальних громад та розробку стратегій для їх управління. Використання інноваційних технологій дозволяє оптимізувати фінансові процеси та підвищує їх ефективність.

Залучення інвестицій є ключовим фактором для реалізації різноманітних проектів та сприяє сталому економічному розвитку територіальних громад. Всі ці аспекти утворюють комплексну стратегію, спрямовану на досягнення фінансової стійкості та покращення якості життя мешканців територіальних громад.

Ключові слова: територіальні громади, фінансові активи, економічний розвиток, фінансова стійкість, управління фінансовими активами.

Khanas Igor Yuriyovych PhD student, I. Dolishniy Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych PhD, associate professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

MANAGING FINANCIAL ASSETS OF TERRITORIAL COMMUNITIES: CHALLENGES AND PERSPECTIVES.

Abstract. The process of decentralization and the formation of territorial communities in Ukraine has emphasized the importance of discussing effective financial asset management. To address these issues, it is necessary to consider the essence of financial asset management of territorial communities, take into account the factors influencing this process, and identify potential obstacles. Significant attention should be paid to the prospects and challenges faced by territorial communities in managing financial assets. This involves developing optimal strategies and approaches to managing the assets of territorial communities to ensure their sustainable development.

The article argues that in managing the financial assets of territorial communities, it is important to ensure financial stability with limited resources, develop infrastructure and social programs, effectively manage risks, utilize innovative technologies, and attract investments. It is demonstrated that financial stability entails rational use of limited resources and reduction of risks associated with economic instability and high expenditures on communal services. The development of infrastructure and social programs contributes to improving the quality of life for citizens and economic growth. Risk management involves identifying and assessing potential threats to territorial communities and developing strategies to address them. After implementing these strategies, it is important to systematically evaluate their effectiveness. This will allow communities to actively respond to changes in their environment and effectively manage risks to minimize negative impacts on their financial status and operations. Ensuring proper risk management helps territorial communities maintain stability and confidence in the future, as well as reduce potential financial and other losses in case of adverse events. The use of innovative technologies optimizes financial processes and enhances their efficiency.

The involvement of investments is a key factor in realizing various projects and promotes sustainable economic development of territorial communities. All these aspects form a comprehensive strategy aimed at achieving financial stability and improving the quality of life for residents of territorial communities.

Keywords: territorial communities, financial assets, economic development, financial sustainability, management of financial assets.

Постановка проблеми. Процес децентралізації та створення територіальних громад в Україні підкреслив актуальність обговорення ефективного управління фінансовими активами. Для вирішення проблем управління фінансовими активами територіальних громад важливо розглянути його сутність та врахувати фактори, які впливають на цей процес, а також перешкоди, що можуть стати завадою для ефективного управління фінансовими активами. Велика увага має бути приділена перспективам та викликам, з якими стикаються територіальні громади у процесі управління фінансовими активами. Це передбачає виявлення оптимальних стратегій та підходів до управління активами територіальних громад з метою забезпечення їхнього стійкого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових дослідженнях проблеми розвитку територіальних громад як суб'єктів управління соціально-економічним розвитком досліджували ряд вчених, зокрема Батагов О.В., Лисенко І.М., Кондрашов О.М., Парфьонов Г., Патицька Х. О., Волохова І. С., Шикіна Н. А., Волкова О. Г., Зінчук Т. О., Патинська-Попета М. М., та інші. Враховуючи різноманітність поглядів серед науковців на зміст та сутність територіальної громади, вона може бути визначена як складна соціальна система, що складається з різних підсистем та є багатограним суспільним явищем, яке постійно знаходиться у динаміці. У більшості наукових праць, дослідження питання управління фінансовими активами територіальних громад.

Мета написання статті полягає в теоретичному ґрунтуванні перспектив та викликів з якими стикаються територіальні громади під час управління наявними фінансовими активами.

Виклад основного матеріалу. Управління фінансовими активами територіальних громад є невід'ємною складовою їхньої діяльності, адже воно визначає спроможність громади забезпечувати розвиток, ефективно надавати послуги мешканцям та виконувати соціальні функції. Проте, цей процес зустрічається зі значними викликами, вимагаючи від територіальних громад уваги та стратегічного підходу. Давайте розглянемо детальніше які виклики та перспективи стоять перед управлінням фінансовими активами територіальних громад.

Виклики управління фінансовими активами:

1. Фінансова стійкість при обмежених ресурсах. Одним з основних викликів є забезпечення фінансової стійкості територіальної громади в умовах обмежених бюджетних ресурсів. Зменшення доходів від податків, нестабільність економічного середовища та високі витрати на забезпечення комунальних послуг ставлять під загрозу фінансову стабільність місцевих громад. Забезпечення стійкості у сучасних умовах стає складною задачею через ряд факторів, що впливають на фінансовий стан територіальних громад.

По-перше, зменшення доходів від податків може бути спричинене різними чинниками, такими як зниження активності підприємств на території громади, економічна нестабільність, або втратаю платників податків через міграцію населення. Це може значно скоротити доходи бюджету територіальної громади і ускладнити забезпечення фінансової стійкості.

По-друге, нестабільність економічного середовища може призвести до змін у фінансових потоках, в тому числі зменшення інвестицій та розвитку підприємництва на території громади. Це може погіршити економічну ситуацію в громаді та створити додатковий тиск на бюджетні ресурси.

По-третє, високі витрати на забезпечення комунальних послуг, таких як водопостачання, вивіз сміття, та інфраструктурні проекти, також можуть підірвати фінансову стійкість територіальної громади. Зокрема, старіння інфраструктури та необхідність її модернізації часто вимагають значних капіталовкладень, які не завжди можуть бути забезпечені з бюджету.

Для забезпечення фінансової стійкості територіальної громади необхідно вдосконалювати системи управління фінансами, активно шукати додаткові джерела доходів, раціоналізувати витрати та ефективно використовувати ресурси. Також важливо розвивати економічну базу громади, стимулювати підприємництво та приваблювати інвестиції для стимулювання економічного зростання та забезпечення фінансової стабільності.

2. Розвиток інфраструктури та соціальних програм. Розвиток інфраструктури та соціальних програм є ключовими аспектами для покращення якості життя мешканців територіальних громад. Інфраструктура включає в себе всі необхідні об'єкти і системи, які забезпечують нормальне функціонування міста або села, такі як дороги, водопостачання, каналізація, електромережі, освітні та медичні заклади тощо. Розвиток інфраструктури вимагає постійного удосконалення та модернізації, щоб відповідати зростаючим потребам населення та впроваджувати екологічно чисті технології.

Сприяти розвитку інфраструктури може бути досягнуто через розробку довгострокових планів розвитку, залучення фінансових ресурсів, в тому числі інвестиційних, а також підтримки та співпраці з державними та місцевими

органами влади. Крім того, важливо забезпечити ефективне управління та координацію проектів з розвитку інфраструктури для запобігання зайвому розпиленню ресурсів та забезпечення максимальної користі для громади.

Соціальні програми включають в себе різноманітні заходи з підтримки соціального благополуччя та розвитку людського капіталу. Це можуть бути програми забезпечення доступу до якісної освіти та охорони здоров'я, соціальної підтримки уразливих верств населення, підтримки молодіжних та спортивних ініціатив, а також заходи з протидії безробіттю та забезпечення доступу до житла.

Для успішної реалізації соціальних програм необхідно враховувати потреби та інтереси населення, залучати громадськість до процесу прийняття рішень та забезпечувати прозорість та відкритість у використанні бюджетних коштів. Крім того, важливо постійно оцінювати ефективність соціальних програм та адаптувати їх до змінних умов та потреб громади.

3. Управління ризиками. Управління ризиками є важливою складовою діяльності територіальних громад у забезпеченні їхньої стійкості та витривалості в умовах невизначеності та змін. Ризики можуть виникати з різних джерел, таких як економічна нестабільність, зміни в законодавстві, природні катастрофи, а також технологічні або соціальні фактори.

Одним з основних етапів управління ризиками є їх ідентифікація. Територіальні громади повинні проаналізувати потенційні загрози та визначити можливі наслідки для своєї діяльності. Це може включати оцінку можливих економічних втрат, втрат репутації, порушення нормативних вимог тощо.

Далі слід розробити стратегії управління ризиками, які містять в собі заходи для запобігання, зменшення або передбачення можливих негативних наслідків. Наприклад, це може включати розробку планів надзвичайних ситуацій, створення резервних фондів для покриття непередбачених витрат, впровадження систем моніторингу та раннього попередження кризових ситуацій.

Після цього важливо реалізувати ці стратегії та систематично оцінювати їх ефективність. Це дозволить громадам активно реагувати на зміни в оточенні та ефективно керувати ризиками з метою мінімізації негативних наслідків для свого фінансового стану та діяльності.

Забезпечення належного управління ризиками допомагає територіальним громадам зберегти стабільність та впевненість у майбутньому, а також зменшити можливі фінансові та інші втрати у разі негативних подій.

Перспективи управління фінансовими активами.

1. Використання інноваційних технологій. Використання інноваційних технологій у сфері управління фінансами територіальних громад є важливим

напрямок для підвищення ефективності та прозорості управління бюджетними ресурсами. Впровадження сучасних цифрових рішень дозволяє автоматизувати та оптимізувати багато процесів, що раніше вимагали значних зусиль та часу.

Одним з переваг використання інноваційних технологій є полегшення процесу збору та аналізу фінансової інформації. Завдяки спеціалізованим програмним засобам та електронним системам управління фінансами, громади можуть автоматизувати збір та обробку даних, що дозволяє значно зменшити час і ресурси, витрачені на цей процес.

Крім того, інноваційні технології дозволяють підвищити рівень ефективності управління фінансами. Наприклад, використання аналітичних інструментів та штучного інтелекту дозволяє прогнозувати доходи та витрати, виявляти ефективність різних програм та ініціатив, а також виявляти потенційні джерела економії.

Застосування інноваційних технологій також сприяє підвищенню рівня прозорості управління фінансами. Відкриті електронні платформи та системи онлайн-звітності дозволяють громадам публікувати фінансову інформацію та звіти у доступному для всіх форматі, що сприяє підвищенню довіри громадян до керівництва громади та покращенню механізмів громадського контролю.

Отже, використання інноваційних технологій у сфері управління фінансами територіальних громад дозволяє значно підвищити ефективність та прозорість управління бюджетними ресурсами, що сприяє сталому розвитку та покращенню якості життя населення.

2. Залучення інвестицій. Залучення інвестицій для розвитку інфраструктури та запуску нових проектів є надзвичайно важливим для територіальних громад, оскільки це може стати ключовим фактором у забезпеченні стійкого економічного зростання та покращення якості життя мешканців.

Перш за все, залучення інвестицій дозволяє здійснювати значні інвестиції у розвиток інфраструктури. Це охоплює будівництво та модернізацію доріг, водопостачання, каналізації, електромереж, а також розвиток телекомунікаційної інфраструктури. Покращення інфраструктури сприяє залученню нових бізнес-проектів, створенню робочих місць та підвищенню рівня комфорту для мешканців.

Крім того, залучення інвестицій дозволяє запускати нові проекти та ініціативи, спрямовані на розвиток громади. Це може бути будівництво житлових комплексів, розвиток туристичної індустрії, створення інноваційних підприємств або реалізація проектів у сфері екології та збереження природних ресурсів. Такі проекти не лише стимулюють економічний розвиток, а й сприяють розвитку громадського життя та підвищенню якості середовища проживання.

Для залучення інвестицій важливо розробляти привабливі інвестиційні пропозиції та вести активну просування громади серед потенційних інвесторів. Крім того, важливо підтримувати стабільну та прозору інвестиційну політику, яка забезпечить надійність та вигоду для інвесторів. Також важливо розвивати партнерські відносини з державними та міжнародними фінансовими установами, які можуть надавати фінансову та технічну підтримку для реалізації інвестиційних проектів.

У підсумку, залучення інвестицій для розвитку інфраструктури та запуску нових проектів є важливим стратегічним напрямком для територіальних громад. Це дозволяє стимулювати економічний розвиток, створювати нові можливості для розвитку та підвищувати загальний рівень життя мешканців.

3. Розвиток стратегій управління ризиками. Розвиток стратегій управління ризиками є надзвичайно важливим для територіальних громад, оскільки це дозволяє їм бути готовими до непередбачуваних ситуацій та мінімізувати негативні наслідки для фінансового стану громади.

Одним з ключових етапів у розвитку стратегій управління ризиками є ідентифікація потенційних ризиків. Територіальні громади повинні провести аналіз свого фінансового оточення та визначити можливі загрози, які можуть виникнути. Це може включати економічну нестабільність, природні катастрофи, зміни в законодавстві або соціальні конфлікти.

Після ідентифікації ризиків керівники територіальних громад повинні розробити план дій для запобігання цим ризикам. Це може включати розробку конкретних заходів для запобігання потенційним загрозам, а також визначення процедур управління кризовими ситуаціями у разі виникнення ризикованих подій.

Крім того, важливо встановити систему моніторингу та оцінки ризиків, яка дозволить територіальним громадам постійно відслідковувати потенційні загрози та вчасно реагувати на них. Це може включати впровадження систем автоматичного сповіщення про ризиковані події, а також проведення регулярних аудитів та оцінок ризиків.

Нарешті, важливо залучити всі зацікавлені сторони до процесу управління ризиками. Це може включати співпрацю з іншими територіальними громадами, державними та міжнародними організаціями, а також громадськими організаціями та бізнес-середовищем. Широке втягнення зацікавлених сторін дозволить максимально ефективно впоратися з ризиками та забезпечити стійкий розвиток муніципалітету.

Отже, розвиток стратегій управління ризиками є важливим елементом у забезпеченні фінансової стійкості та сталого розвитку територіальної громади. Правильне виявлення, оцінка та керування ризиками дозволить керівникам

громад ефективно реагувати на непередбачені обставини та забезпечити благополуччя своїх мешканців.

Отже, управління фінансовими активами територіальних громад вимагає постійного моніторингу, стратегічного планування та гнучкості у реагуванні на зміни у середовищі. Тільки завдяки цьому муніципалітети зможуть досягти стійкого розвитку та забезпечити благополуччя своїх мешканців.

Висновки. В управлінні фінансовими активами територіальних громад ключовими елементами є забезпечення фінансової стійкості при обмежених ресурсах, розвиток інфраструктури та соціальних програм, управління ризиками, використання інноваційних технологій та залучення інвестицій.

Фінансова стійкість вимагає ефективного використання обмежених ресурсів та мінімізації ризиків, пов'язаних з економічною нестабільністю та високими витратами на комунальні послуги. Розвиток інфраструктури та соціальних програм сприяє підвищенню якості життя громадян та стимулює економічний розвиток.

Управління ризиками передбачає ідентифікацію та оцінку потенційних загроз для муніципалітетів та розробку стратегій для їх управління. Використання інноваційних технологій дозволяє оптимізувати процеси управління фінансами та підвищити прозорість та ефективність.

Залучення інвестицій є ключовим чинником для реалізації різноманітних проектів та сприяє сталому економічному розвитку муніципалітетів. Всі ці аспекти разом утворюють комплексну стратегію, спрямовану на досягнення фінансової стійкості та підвищення якості життя мешканців територіальних громад.

Література:

1. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 2 (12). С. 51–57. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf.
2. Лисенко І. М. Територіальна громада в системі громадянського суспільства. Науковий вісник «Гілея». 2009. Вип. 28. С. 362–372.
3. Кондрашов О.М. Система органів державного регулювання структурного розвитку промисловості. Інвестиції: практика та досвід. 2010. №12. С. 53–55.
4. Парфьонова Г. Інформаційна взаємодія органів місцевого самоврядування м. Херсона та громади. Сучасний стан та перспективи. Аналітичне дослідження. URL: http://www.hgi.org.ua/inf_vz_vig.htm#r3.
5. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Орієнтація на управління активами територіальних громад: теоретичні підходи. Регіональна економіка. 2020. № 1(95). С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-1>.
6. Жук В. М., Шерстюк О. Л., Бездушна Ю. С. Основи обліково-інформаційного алгоритму розвитку сільських територіальних громад в Україні. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. 2020. Т. 2. № 33. С. 117-129. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206931>

7. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#n59
8. Патицька Х. О. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія. Львів, 2019. 209 с.
9. Зінчук Т. О., Патинська-Попета М. М. Управління фінансовим потенціалом об'єднаних територіальних громад. Економіка АПК. 2019. № 12 С. 6-15.
10. Мунько А. Ю. Місцеві фінанси: розвиток теоретичних основ. Ефективність державного управління. 2016. № 1/2 (46/47). С. 84-91.
11. Ігнатенко Р. В. Джерела формування фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад. Інноваційне підприємництво, менеджмент, фінанси: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів 23 листопада 2019р.). Ч. 2. Львів: ЛЕФ, 2019. С. 57-59.

References:

1. Batanov, O. V. (2008). Terytorial'na hromada – pervynnyy sub'yekt munitsypal'noyi vlady v Ukrayini: ponyattya ta oznaky [Territorial community - the primary subject of municipal power in Ukraine: concept and signs]. *Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi*, № 2 (12), 51–57. Retrieved from http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/visnik_st_13.pdf [in Ukraine].
2. Lysenko I. M. (2009). Terytorial'na hromada v systemi hromadyans'koho suspil'stva [Territorial community in the system of civil society]. *Naukovyy visnyk «Hileya»*, №28, 362–372 [in Ukraine].
3. Kondrashov, O.M. (2010). Systema orhaniv derzhavnoho rehulyuvannya strukturnoho rozvytku promyslovosti [System of bodies of state regulation of structural development of industry]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, №12, 53–55[in Ukraine].
4. Parfenova, H. (n.d.). Informatsiyna vzayemodiya orhaniv mistsevoho samovryaduvannya m. Khersona ta hromady: suchasnyy stan ta perspektyvy [Information interaction of local government bodies of Kherson city and the community: analysis of the current state and prospects]. *Analitichne doslidzhennya*, Retrieved from http://www.hgi.org.ua/inf_vz_vig.htm#r3 [in Ukraine].
5. Storonyanska, I. Z., & Benovska, L. Y. (2020). Oriyentatsiya na upravlinnya aktyvamy terytorial'nykh hromad: teoretychni pidkhody. [Orientation towards asset management of territorial communities: theoretical approaches]. *Rehional'na ekonomika*, № 1(95), 5-13. Retrieved from <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-1> [in Ukraine].
6. Zhuk, V. M., Sherstyuk, O. L., & Bezdushna, Y. S. (2020). Osnovy oblikovo-informatsiynoho alhorytmu rozvytku sil's'kykh terytorial'nykh hromad v Ukrayini [Fundamentals of accounting-information algorithm of development of rural territorial communities in Ukraine]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky: zb. nauk. pr.*, № 33, 117-129. Retrieved from <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206931> [in Ukraine].
7. Yevropeys'ka khartiya mistsevoho samovryaduvannya vid 15.10.1985 r. Zakonodavstvo Ukrayiny [European Charter of Local Self-Government of 15.10.1985]. *Legislation of Ukraine: Website*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#n59 [in Ukraine].
8. Patitska, Kh. O. (2019). Finansovo-ekonomichnyy potentsial terytorial'nykh hromad: mekhanizmy funktsionuvannya ta aktyvizatsiyi [Financial-economic potential of territorial communities]. L'viv, 209 [in Ukraine].
9. Zinchuk, T. O., & Patinska-Popeta, M. M. (2019). Upravlinnya finansovym potentsialom ob'yednanykh terytorial'nykh hromad [Management of financial potential of united territorial communities]. *Ekonomika APK*, № 12, 6-15 [in Ukraine].

10. Munko, A. Y. (2016). Mistsevi finansy: rozvytok teoretychnykh osnov [Local finances: development of theoretical foundations]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*, № 1/2 (46/47), 84-91 [in Ukraine].

11. Ignatenko, R. V. (2019). Dzherela formuvannya finansovykh resursiv ob"yednanykh terytorial'nykh hromad [Sources of formation of financial resources of united territorial communities]. *Innovatsiye pidpryyemnytstvo, menedzhment, finansy: stan, analiz tendentsiy ta naukovy-ekonomichnyy rozvytok: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. L'viv 23 lystopada 2019r.)*, CH. 2. L'viv, LEF, 57-59 [in Ukraine].

УДК 351/354

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-421-428](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-421-428)

Хвалібота Ростислав Ігорович аспірант кафедри державної політики та врядування Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Василя Сухомлинського, 16, Брюховичі, 79491, <https://orcid.org/0009-0000-8321-4132>

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Актуальним завданням сучасної науки публічного управління є дослідження органів юстиції, їх місця у системі державного управління та, зокрема, обґрунтування вибору наукового підходу до тлумачення та співвіднесення органів юстиції між собою та з вищими по правовій ієрархії ланками. Наразі існує проблема невизначеності та, інколи, неможливості якісного розмежування державних органів як об'єктів публічного управління. У деяких доктринальних аргументаціях присутні класифікації, котрі або ототожнюють, або кардинально розділяють вищезазначені концепції. Органи юстиції в Україні не стали виключенням у цій невизначеності. Існує потреба у більш системному дослідженні актуальних підходів до розуміння органів публічного управління і як саме органи юстиції України будуть в даній системі існувати та співпрацювати задля більш прогресивного та сучасного вирішення поставлених завдань та викликів. Окреслена проблематика має відносний рівень ризиковості для загального благополуччя правової системи України у сфері захисту та забезпечення прав громадян, шляхів їх реалізації та регуляції державної соціальної, економічної та політично-правової політик. Проте, саме такі особливості в діяльності органів у рамках держуправління є показниками рівнів регламентованості, налагодженості та, як правової визначеності, так і практичної усталеності. Дану статтю присвячено особливостям органів юстиції взагалі за принципом віднесення їх до об'єктів публічного управління. Досліджено та проаналізовано взаємозв'язки об'єктного та суб'єктного складу органів юстиції як органів управління задля визначення основних концепцій та візій у законодавчій та доктринальній сферах. Прослідковано шлях реформування галузі правозабезпечення юстиції та фокусування державної політики на балансі між «органами-суб'єктами» та «органами-об'єктами». Також, приведено приклади зовнішньої та внутрішньої структур органів юстиції. Наголошено на актуальних проблемах відсутності уніфікації до

діяльності та правозастосування, як в рамках різних окремих органів юстиції на місцях, так і в загальній системі органів юстиції в Україні.

Ключові слова: органи юстиції, правова політика, правозастосування, верховенство права, об'єкт/суб'єкт державного управління, публічне адміністрування.

Khvalibota Rostislav Ihorovich graduate student of the Department of Public Policy and Governance of the Institute of Administration, Public Management and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 16 Vasyl Sukhomlynskyi St., Bryukhovychy, 79491, <https://orcid.org/0009-0000-8321-4132>

THE ESSENCE AND FEATURES OF JUDICIAL BODIES AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The current task of modern public administration science is to investigate the judiciary, its place in the system of state governance, and particularly to justify the choice of a scientific approach to interpreting and correlating judiciary bodies among themselves and with higher-ranking legal entities. It has been found that there is a problem of uncertainty and sometimes the impossibility of quality differentiation of state bodies as objects of public administration. Some doctrinal arguments present classifications that either equate or sharply divide the aforementioned concepts. The judiciary bodies in Ukraine have not been exempt from this ambiguity. There is a need for a more systematic study of current approaches to understanding public administration bodies and how exactly the judiciary bodies of Ukraine will exist and cooperate in this system for a more progressive and modern resolution of the tasks and challenges. The outlined issues pose a relative level of risk to the overall well-being of Ukraine's legal system in the sphere of protection and provision of citizens' rights, methods of their realization, and regulation of state social, economic, and political-legal policies. However, such peculiarities in the activities of the bodies within state governance are indicators of levels of regulation, adjustment, and, both legal and practical definiteness. This article is devoted to the peculiarities of judiciary bodies generally in terms of their classification as objects of public administration. The interrelation of the objective and subjective composition of judiciary bodies as governance entities has been researched and analyzed to determine the main concepts and trends in legislative and doctrinal spheres. The path of reforming the field of justice provision and focusing state policy on the balance between "subject bodies" and "object bodies" has been traced. Examples of external and internal structures of judiciary bodies are also provided. Emphasis is placed on the current problems of lack of uniformity in

activities and law enforcement, both within individual judiciary bodies at the local level and in the overall system of judiciary bodies in Ukraine.

Keywords: judiciary bodies, legal policy, law enforcement, rule of law, object/subject of state governance, public administration.

Постановка проблеми. Досліджуючи органи юстиції, їхнє місце у системі державного управління та сутність досліджуваних термінів та підходів, на першому місці серед вчених постає питання вибору підходу до розуміння та співвіднесення органів юстиції між собою та з вищими по правовій ієрархії ланками. Це, з свою чергу, можливо помітити при більш детальному розгляді таких понять та сутностей органів юстиції в Україні, оскільки, відомо, що існують суб'єкти та об'єкти державного управління. Проте, наразі існує проблема невизначеності та, інколи, неможливості якісного розмежування державних органів як об'єктів публічного управління. У деяких доктринальних аргументаціях присутні класифікації, котрі або ототожнюють, або кардинально розділяють вищезазначені концепції. Органи юстиції в Україні не стали виключенням у цій невизначеності. На думку деяких вчених та автора статті дана обставина є проблемною з огляду на неоднорідність підходів у державному управлінні, до котрої вона й призводить на практиці, зокрема, конкретно у політиці та правових аспектах, котрі провадяться Міністерством юстиції України та підпорядкованими йому органами.

Додатково, існує потреба у більш системному дослідженні актуальних підходів до розуміння органів публічного управління і як саме органи юстиції України будуть в даній системі існувати та співпрацювати задля більш прогресивного та сучасного вирішення поставлених завдань та викликів.

Виходячи із попередніх зауважень до суттєвих підходів, широкому науковому та законодавчому загалу стало цікаво окреслити особливості роботи органів юстиції в рамках державного управління, як загалом, так і зокрема, на місцях. Поставлена проблематика має відносний рівень ризиковості для загального благополуччя правової системи України у сфері захисту та забезпечення прав громадян, шляхів їх реалізації та регуляції державної соціальної, економічної та політично-правової політик. Проте, саме такі особливості в діяльності органів у рамках держуправління є показниками рівнів регламентованості, налагодженості та, як правової визначеності, так і практичної усталеності. Через аналіз вищезазначених факторів можливо провести моніторинг ефективності діяльності державних органів за принципом «причина-наслідок», а в разі виявлення недоліків – одразу кинути адміністративний та правовий ресурси на реформування первинних інститутів, а не похідних, «симптомних» недоліків.

Останньою існуючою проблемою, висвітленою у даній статті та актуальною для певного табору науковців, є відсутність певної усталеної підпорядкованості наслідок вищезгаданої неоднорідності у трактуванні органів юстиції як суб'єктів або об'єктів державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження на задану тему завжди мали не останнє місце у науковому просторі України. Наприклад, досить активної фази дослідження органів юстиції у сфері публічного управління, регламентації їх діяльності та нормативно-правового регулювання набуло після 1998 року, а саме в результаті затвердження Міністерством Юстиції Положення «Про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції та Положення про районні, районні у містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції» (наразі втратило чинність). Інтерес науковців знов виріс після 2014 року, а саме після прийняття Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02.07.2014 №228. Спираючись на цю імпровізовану статистику, даною темою у різні часи становлення органів юстиції України, займались такі вчені, як Тюрін С.Є., Железняк Н.А., Гусарева О.С., Федькович О.В., Фесянов П.О.

Мета статті – визначити сутність органів юстиції в Україні в системі органів публічного управління та у даній сфері загалом, їх взаємодію між собою та з ієрархічно вищими органами (а саме в якості об'єктів публічного управління), сформулювати критерії до розуміння відмінностей між органами юстиції як об'єктами та як суб'єктами публічного управління, провести наскрізний аналіз основним завдань, особливостей діяльності та функцій органів юстиції у сучасній Україні через призму вищенаведених концепцій.

Виклад основного матеріалу. Публічне управління як соціально-правовий феномен можна визначити як систематичний процес прийняття, виконання та контролю рішень, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування держави та задоволення потреб суспільства з використанням правових норм і принципів. Цей феномен включає в себе організаційні структури, процедури та механізми, які забезпечують взаємодію між державними органами та громадянами, спрямовану на досягнення загального блага та розвиток суспільства відповідно до встановлених цілей та цінностей.

Органи юстиції займають важливе місце як об'єкт дослідження у системі знань про публічне управління, оскільки вони відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку, захисті прав та свобод громадян, а також в реалізації правосуддя. Аналіз місця органів юстиції у системі публічного управління включає вивчення їхніх взаємозв'язків з іншими суб'єктами управління, а також зі змістом та реалізацією правової політики. Дослідження органів юстиції допомагає розкрити їхню роль у забезпеченні правової стабільності та забезпеченні справедливості у суспільстві.

Загалом, органи юстиції визначаються як органи виконавчої гілки влади, котрі покликані впроваджувати та здійснювати певну правову політику на теренах усієї держави. Згідно із Положенням «Про Міністерство юстиції України», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 02.07.2014 №228, до системи органів юстиції відносяться: 1) Міністерство юстиції України як головний державний орган, котрий регламентує діяльність в рамках ведення правової політики у різних сферах; 2) Головне управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим; 3) обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції; 4) районні, районні у містах управління юстиції. Наразі, за територіальністю, органи юстиції поділені на чотири міжрегіональні управління, котрі забезпечують виконання завдань, поставлених центральним органом юстиції, підтримують принципи верховенства права, гуманності та справедливості правової системи на місцях та у різних органах виконавчої влади, а саме: 1) Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції; 2) Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Одеса); 3) Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції; 4) Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ) [1, 2].

Варто також згадати, що до реформування кількості міжрегіональних управлінь у 2022 році, у 2019-2020 роках існувало цілих вісім окремих, підпорядкованих Мін'юсту, управлінь, котрі мали більш розгалужений характер, проте перевантажували апарат та адміністративний ресурс. За словами Фесянова П.О. Реформування органів юстиції 2019-2020 років також свідчить про зміну підходів до розуміння сутності органів юстиції та їх функціонального спрямування [3]. В даному випадку, однією з особливостей органів юстиції як об'єктів управління варто відзначити їх територіально-географічне спрямування, що має на меті більш ефективне покриття мапи нашої країни. Можливість перенаправляти підвідомчим органам відповідні запити, котрі територіально відносяться до них є вагомим кроком на шляху уніфікації ефективності такої різноманітної системи органів юстиції, а саме органів виконавчої служби та відділів примусового виконання та управління із забезпечення виконання рішень, органів реєстрації актів цивільного стану, установ нотаріату тощо.

Виходячи із актуальної структури органів юстиції України, можемо одразу перейти до визначення їх об'єктної приналежності в межах системи публічного управління. Але, спершу, необхідно визначитись – що сам та чим є об'єкт публічного управління? Згідно із думкою Помаза-Пономаренко А.Л., об'єктами публічного управління є сфери суспільної життєдіяльності, а саме соціальна, економічна, інформаційна, безпекова, екологічна, тощо [3]. Проте, дана кваліфікація термінів не дає повної змоги розкрити сутність такої комплексної системи, як система органів юстиції в Україні.

Саме тому, автор пропонує вдатись до більш прогресивної, європейсько-американської концепції та підходів до бачення місця органів юстиції на загальному тлі сфери державного управління. За європейським, більш західним зразком та підходом до теорії державного управління, суб'єкти та об'єкти держуправління розмежовуються як субординаційні ланки одної системи, на прикладі системи органів юстиції. В даній концепції відсутні чіткі межі, котрі можуть розмежувати поняття та сутності суб'єктів та об'єктів державного управління.

Конкретним принципом взаємодії органів у даній системі є лише те, що суб'єкти та об'єкти є поняттями перехідними залежно від системної підпорядкованості, вертикальності, державних органів. Тобто, суб'єктом державного управління є орган або посадова особа такого органу, котра провадить та направляє свої владну волю та повноваження на нижчі органи цієї розгалуженої системи. Органи, котрі приймають владні повноваження суб'єкта приходяться об'єктами відносно вищого органу. У свою чергу, будучи об'єктами відносно вищого органу, дані органи одночасно можуть мати власну суб'єктність відносно підпорядкованих їм органів в рамках одної системи.

Такий концепт є загальновідомим і активно впроваджується в Україні у системі органів юстиції. Проте, проблемним питанням все ще залишається складність у понятійному та сутнісному розмежуванні, чіткому визначенні та системному відокремленні об'єктного складу органів юстиції від їх суб'єктного складу, адже один і той самий державний орган має певну системно-правову дихотомію (сукупно вичерпне, але не взаємовиключне взаємовідношення).

Ситуація із умовною діалектикою у підходах до суб'єкту та об'єкту управління органів юстиції справді є двобічною: з одного боку, органи та посадовці юстиції суб'єктного складу управління тяжіють виключно до ієрархічної підпорядкованості, що, в свою чергу, є класичним принципом в державному управлінні та має класичні показники ефективності; з іншого боку, органи юстиції об'єктної ланки управління, внаслідок їх розгалуженості та широкої сфери застосування, мають більш горизонтальний фокус взаємодії.

Кожна умовна сторона має свої недоліки, серед яких як заангажованість у методах управління внаслідок зайвої вертикалізації та відносинами органів юстиції лише з призми «суб'єкт – об'єкт», де суб'єкт управління завжди вищий і саме від даного органу залежить більшість дій на місцях, так і відсутність однаковості у методах прийняття рішень серед великого загалу органів юстиції об'єктної моделі управління.

Повернемося до органів юстиції в якості об'єктів держуправління. Варто розглянути цей феномен через призму органів виконання рішень як невід'ємної

частини галузі юстиції. Виконавчі органи є наразі чи не найважливішими та найбільш функціонально забезпеченими органами юстиції з огляду на їх необхідність на тлі збільшення надходження судових справ із початком повномасштабної війни РФ проти України. Згідно із Законами України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», а також офіційного сайту Мін'юсту України, кожне міжрегіональне територіальне управління Мін'юсту опікується трьома областями для більш ефективного забезпечення провадження правової політики держави [5, 6].

Кожне міжрегіональне управління має власне Управління забезпечення примусового виконання рішень Міжрегіонального управління Міністерства юстиції (скорочено – УЗПВР МУМЮ). У свою чергу, оскільки наведені органи юстиції відносяться саме до об'єктного складу публічного управління, внаслідок їх співвідношення із центральними органами, також внаслідок реформування у 2019-2022 роках в рамках органів виконання рішень було створено більш прогресивну структуру: 1) на першій ланці – начальник МУМЮ; 2) заступник зазначеного начальника у конкретному УЗПВР в кожній області; 3) окремі органи виконавчої служби в районах та містах як найнижчий об'єкт управління [5, 6].

Висновки. Таким чином, сутність та особливості органів юстиції досить багатогранне, має декілька підходів до розуміння, серед яких відсутні «неправильні» підходи. На прикладі об'єктів державного управління, через призму вже згаданих органів юстиції, було визначено курс державної політики на стримане розгалуження горизонтальної ланки управління юстиції на місцях та на рівні міжрегіональних управлінь. Проте, навіть маючи такі факти підтвердження даного курсу, не варто забувати про відсутність певної одноголосності серед законодавців у сфері ієрархічності, оскільки наразі різні органи юстиції все ще мають різні рівні підпорядкованості внаслідок різного рівня їх комплексності та вимогами до взаємодії.

Література:

1. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Каб. Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 : станом на 9 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
2. Структура. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/structure> (дата звернення: 24.02.2024).
3. Помаза-Пономаренко А. Л. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування. Харків : НАЦІОН. УН-Т ЦИВІЛЬН. ЗАХ. УКРАЇНИ, 2020. 54 с. URL: <http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publicnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/lk4.pdf> (дата звернення: 24.02.2024).

4. Фесьянов П. О., Хомуйло С. С. Трансформація сутності органів юстиції України на шляху євроінтеграції та сучасний стан побудови управлінської вертикалі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 7. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2118> (дата звернення: 25.03.2024). DOI: 10.32702/2307-2156-2021.7.30 (дата звернення: 24.02.2024).

5. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

6. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

References:

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo iustytysii Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 r. No. 228: stanom na 9 sich. 2024 r. [On the approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers. of the Ministers of Ukraine dated 02.07.2014 No. 228: as of January 9 202]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p#Text> (last accessed: 24.02.2024) [in Ukrainian].

2. Struktura. Ministerstvo iustytysii Ukrainy. [Structure. Ministry of Justice of Ukraine]. URL: <https://minjust.gov.ua/structure> (last accessed: 24.02.2024) [in Ukrainian].

3. Pomaza-Ponomarenko A. L. (2020). *Orhanizatsiino-pravovi zasady publichnoho upravlinnia ta administruvannia* [Organizational and legal principles of public management and administration]. Kharkiv : HATsION. UN-T TSYVILN. ZAKH. UKRAÏNY, 54 s. URL: <http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publichnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/lk4.pdf> (last accessed: 24.02.2024). [in Ukrainian].

4. Fesiianov P. O., & Khomuïlo S. S. (2021). Transformatsiia sutnosti orhaniv yustitsii Ukraïny na shliakh ievrointehratsii ta suchasnyi stan pobudovy upravlin's'koï vertykali [The transformation of the essence of the justice bodies of Ukraine on the way to European integration and the current state of the construction of the management vertical]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [Public administration: improvement and development], No. 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2118> (last accessed: 24.02.2024). [in Ukrainian].

5. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1404-VIII : stanom na 1 sich. 2024 r. [On executive proceedings: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1404-VIII: as of January 1 2024. (last accessed: 24.02.2024) [in Ukrainian].

6. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut' prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1403-VIII : stanom na 1 sich. 2024 r. [About the bodies and persons who carry out the enforcement of court decisions and decisions of other bodies: Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1403-VIII: as of January 1. 2024]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text> (last accessed: 24.02.2024) [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-429-441](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-429-441)

Хребтій Ігор Віталійович кандидат наук з державного управління, начальник управління Центру оцінювання кандидатів на зайняття посад державної служби, Вища школа публічного управління, вул. Миколи Шепелєва, 3-а, м. Київ, 03061, тел.: (044) 256-00-14, <https://orcid.org/0009-0006-6957-6704>

ПРОЦЕДУРА ДОБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Анотація. Система органів державної влади в Україні є одним із найбільших роботодавців в Україні. Основою державної кадрової політики є добір персоналу на державну службу, який безпосередньо впливає на подальше функціонування державних інституцій та рівень ефективності роботи працівників, прийнятих в органи влади.

Посилення державної служби передбачається шляхом залучення висококваліфікованих фахівців із забезпеченням чесного та прозорого відбору, призначення на посади державної служби, що ґрунтуються на досягненнях і здобутках та однаковому ставленні до кандидатів незалежно від їх статі, етнічного та соціального походження, наявності інвалідності тощо.

Відповідно до законодавства про державну службу проведення конкурсу здійснюється відповідно до визначених в установленому законом порядку вимог до професійної компетентності кандидата на зайняття вакантної посади державної служби за результатами оцінювання його особистих досягнень, знань, умінь і навичок, моральних і ділових якостей для належного виконання посадових обов'язків.

Розвитку державної служби перешкоджають численні виклики, такі як тимчасове призупинення конкурсних процедур через воєнний стан, дефіцит кваліфікованих фахівців на ринку праці через масовий виїзд українців за кордон, а також висока плінність кадрів у зазначених вище органах.

Відкриті конкурси на зайняття посад державної служби були припинені під час пандемії Covid-19, потім ненадовго відновлені, а в умовах воєнного стану – знову офіційно припинені з міркувань безпеки.

Запровадження прозорих процедур добору кадрів на державну службу на основі професійних компетентностей кандидатів має важливе значення для зміцнення довіри та прозорості на державній службі. Крім того, переосмислення та вдосконалення конкурсів на зайняття посад державної служби матиме вирішальне значення для залучення професіоналів і допоможе запобігти "кумівству" та корупції на державній службі.

Ключові слова: державна служба, посади державної служби, оцінювання кандидатів, конкурсна процедура.

Khrebtii Ihor Vitaliyovich PhD in Public Administration, Head of the Center for Evaluation of Candidates for Public Service Positions, Higher School of Public Administration, St. Mykoly Schepeleva, 3-a, Kyiv, 03061, tel.: (044) 256-00-14, <https://orcid.org/0009-0006-6957-6704>

PROCEDURE FOR THE SELECTION OF PERSONNEL FOR CIVIL SERVICE POSITIONS IN UKRAINE

Abstract. The system of public authorities in Ukraine is one of the largest employers in Ukraine. The basis of the state personnel policy is the selection of personnel for the public service, which directly affects the further functioning of state institutions and the level of efficiency of the employees employed in the authorities.

Strengthening of the civil service is envisaged by attracting highly qualified specialists with the provision of fair and transparent selection, appointment to civil service positions based on achievements and achievements and equal treatment of candidates regardless of their gender, ethnic and social origin, presence of disability, etc.

According to the legislation on civil service, the competition is held in accordance with the requirements for the professional competence of a candidate for a vacant civil service position, as determined by the law, based on the results of an assessment of his personal achievements, knowledge, abilities and skills, moral and business qualities for the proper performance of official duties ties

The development of the civil service is hindered by numerous challenges, such as the temporary suspension of competitive procedures due to martial law, the shortage of qualified specialists in the labor market due to the mass departure of Ukrainians abroad, as well as high staff turnover in the above-mentioned bodies.

Open competitions for civil service positions were suspended during the Covid-19 pandemic, then briefly resumed, and in martial law, they were officially suspended again for security reasons.

The implementation of transparent procedures for the selection of personnel for the civil service based on the professional competences of candidates is important for strengthening trust and transparency in the civil service. In addition, rethinking and improving public service tenders will be crucial to attract professionals and help prevent nepotism and corruption in the public service.

Keywords: civil service, civil service positions, evaluation of candidates, competitive procedure.

Постановка проблеми. Система органів державної влади є одним із найбільших роботодавців в Україні, але розвитку державної служби перешкоджають численні виклики, такі як тимчасове призупинення конкурсних процедур через воєнний стан, дефіцит кваліфікованих фахівців на ринку праці через масовий виїзд українців за кордон, а також висока плинність кадрів у зазначених вище органах.

Відкриті конкурси на зайняття посад державної служби були припинені під час пандемії Covid-19, потім ненадовго відновлені, а в умовах воєнного стану – знову офіційно припинені з міркувань безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування базових положень та концепцій публічної служби, в тому числі оцінюванні компетентностей публічних службовців зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Слід зазначити, що питання оцінювання у публічній службі досліджувалося Н.О. Алюшиною, В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, Л.Р. Білою-Тіуною, С.Е. Зелінським, Ю.В. Конотопцевою, В.Р. Кравцем, В.М. Мартиненком, С.К. Хаджирадєвою та ін. Суттєві зміни в публічній службі зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень зазначеної проблематики, особливо вивчення процедури оцінювання компетентностей кандидатів на зайняття посад публічної служби.

Мета статті – аналіз процедури добору персоналу на зайняття посад державної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу [1]. Частиною 2 ст. 19 Закону України «Про державну службу» передбачено, що прийняття громадян України на посади державної служби без проведення конкурсу забороняється, крім випадків, передбачених цим Законом.

Порядок конкурсного відбору та порядок призначення на посаду державної служби детально визначається в главах 2 і 3 розділу IV Закону України «Про державну службу», а також в нормативно-правових актах, виданих Урядом на його реалізацію. Це, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25 березня 2016 р. № 246 [2], «Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби» від 25 березня 2016 р. № 243 [3].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про державну службу» [1] посади державної служби в державних органах поділяються на категорії та підкатегорії залежно від порядку призначення, характеру та обсягу повноважень, змісту роботи та її впливу на прийняття кінцевого рішення,

ступеня посадової відповідальності, необхідного рівня кваліфікації та професійних компетентностей держслужбовців.

До посад категорії «А» (вищий корпус державної служби) належать посади: Керівника Апарату Верховної Ради України та його заступників; керівника апарату (секретаріату) постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України; Державного секретаря Кабінету Міністрів України та його заступників, державних секретарів міністерств; керівника центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, та їх заступників; керівника апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду, вищих спеціалізованих судів та їх заступників, керівників секретаріатів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх заступників, Голови Державної судової адміністрації України та його заступників; керівника держслужби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, та їх заступників.

До посад категорії «Б» належать посади: керівників та заступників керівників державних органів, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва і Севастополя, одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення; керівників державної служби у державних органах, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва і Севастополя, одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення; керівників та заступників керівників структурних підрозділів держорганів незалежно від рівня юрисдикції таких держорганів.

До посад категорія «В» належать інші посади держслужби, не віднесені до категорій «А» і «Б».

До осіб, які претендують на вступ на державну службу, висуваються вимоги до їхньої професійної компетентності, які складаються із загальних та спеціальних вимог [1]:

Загальні кваліфікаційні вимоги у розрізі категорій державних службовців:

Категорія А: 1) загальний стаж роботи не менше семи років; 2) досвід роботи на посадах державної служби категорій А і Б або на посадах не нижче керівників структурних підрозділів в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах у відповідній сфері не менш як три роки; 3) вільне володіння державною мовою; 4) володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи (англійська та французька).

Категорія Б Юрисдикція – вся територія України: 1) досвід роботи на посадах державної служби Б і В або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ

та організацій незалежно від форми власності не менше двох років; 2) вільне володіння державною мовою.

Категорія Б Юрисдикція – область: 1) досвід роботи на посадах державної служби категорій Б чи В або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше двох років; 2) вільне володіння державною мовою.

Категорія В : 1) наявність вищої освіти ступеня молодшого бакалавра або бакалавра; 2) вільне володіння державною мовою.

Типові вимоги (у т. ч. спеціальні) до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А», затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А»» від 22 липня 2016 р. № 448 [4]. Спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», визначає суб'єкт призначення з урахуванням вимог спеціальних законів, що регулюють діяльність відповідного державного органу, в порядку, визначеному Національним агентством України з питань державної служби (ч. 3 ст. 20 Закону України «Про державну службу»).

Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну службу» [1], абз. 2 п. 13 Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженого постановою КМУ № 246 [2] конкурс на зайняття посад державної служби категорії «Б» або «В» проводить конкурсна комісія, утворена суб'єктом призначення.

Відповідно до п. 6 Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженого постановою КМУ № 246 [2] чинна структура процедури проведення конкурсу складається з наступних етапів: 1) прийняття рішення про оголошення конкурсу; 2) оприлюднення оголошення про проведення конкурсу; 3) прийняття та розгляд інформації від осіб, які бажають взяти участь у конкурсі; 4) проведення тестування та визначення його результатів; 5) розв'язання ситуаційних завдань та визначення їх результатів (у разі визначення Комісією або конкурсною комісією необхідності розв'язання ситуаційних завдань); 6) проведення співбесіди та визначення її результатів; 7) складення загального рейтингу кандидатів; 8) визначення суб'єктом призначення або керівником державної служби переможця (переможців) конкурсу; 9) оприлюднення результатів конкурсу.

Особи, які виявили бажання взяти участь у конкурсі на зайняття посади державної служби знайомляться з інформацією про оголошення конкурсу та умовами його проведення, які розміщуються на Єдиному порталі вакансій державної служби відповідно до цього Закону України «Про державну

службу» і Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженого постановою КМУ № 246 [2]. Ця інформація також може бути оприлюднена на офіційному веб-сайті відповідного державного органу в якому оголошено конкурс, інших веб-сайтах та в засобах масової інформації. Під час ознайомлення з інформацією необхідно звернути увагу на умови проведення конкурсу (строк подання інформації тощо) та вимоги до осіб (кваліфікаційні вимоги та вимоги до професійної компетентності), які претендують на зайняття посад державної служби.

Особи, що відповідають вимогам до обраної посади та виявили бажання взяти участь у конкурсі, через Єдиний портал вакансій державної служби за допомогою власного кваліфікованого електронного підпису (інших способів подати інформацію не передбачено), подають вичерпний перелік інформації для участі у конкурсі [1]:

1) заяву про участь у конкурсі із зазначенням основних мотивів щодо зайняття посади за встановленою формою;

2) резюме за встановленою формою, в якому обов'язково зазначається така інформація: прізвище, ім'я, по батькові кандидата; реквізити документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України; підтвердження наявності відповідного ступеня вищої освіти; відомості про стаж роботи, стаж державної служби (за наявності), досвід роботи на відповідних посадах у відповідній сфері, визначеній в умовах конкурсу, та на керівних посадах (за наявності відповідних вимог);

3) заяву, в якій повідомляє, що до неї не застосовуються заборони, визначені частиною третьою або четвертою статті 1 Закону України «Про очищення влади», та надає згоду на проходження перевірки та на оприлюднення відомостей стосовно неї відповідно до зазначеного Закону. Подача додатків до заяви не є обов'язковою;

3-1) копію Державного сертифіката про рівень володіння державною мовою (витяг з реєстру Державних сертифікатів про рівень володіння державною мовою), що підтверджує рівень володіння державною мовою, визначений Національною комісією зі стандартів державної мови;

4) у разі проведення закритого конкурсу - іншу інформацію для підтвердження відповідності умовам конкурсу;

5) у разі проведення конкурсу на посаду державної служби категорії «А» - підтвердження подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік.

Державні службовці державного органу, в якому оголошено конкурс, які бажають взяти участь у конкурсі, подають лише заяву про участь у конкурсі [1].

Особа з інвалідністю, яка бажає взяти участь у конкурсі та потребує розумного пристосування, крім вичерпного переліку інформації для участі у

конкурсі зазначеного в оголошенні про конкурс подає заяву за відповідною формою, яка розглядається Комісією з питань вищого корпусу державної служби або конкурсною комісією протягом двох робочих днів. Про можливість застосування розумного пристосування (зазначеного в заяві або іншого виду розумного пристосування на заміну зазначеного в заяві) особа з інвалідністю повідомляється не пізніше як за один календарний день до проведення етапу конкурсу, на якому має бути застосоване таке розумне пристосування.

Особа, яка бажає взяти участь у конкурсі, несе персональну відповідальність за достовірність наданої інформації.

У разі неподання кандидатом необхідної інформації, виявлення невідповідності поданої кандидатом інформації щодо кваліфікаційних вимог до освіти та/або досвіду роботи, неправильності заповнення заяви або резюме такий кандидат не допускається до проходження конкурсу [2], про що повідомляється не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня надходження такої інформації [2] спеціальним структурним підрозділом Національного агентства України з питань державної служби або службою управління персоналом державного органу, в якому проводиться конкурс.

Особа має право після усунення недоліків подати інформацію для участі у конкурсі повторно у передбаченому порядку в межах встановленого строку її подання.

Після розгляду поданої кандидатами інформації Комісія або конкурсна комісія приймає рішення про допуск/не допуск особи до проходження конкурсу, про що повідомляється кандидат не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня надходження такої інформації [2].

З метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, забезпечення рівного доступу для всіх громадян України умов реалізації права на державну службу, вимог до осіб, які претендують на вступ на державну службу та заборони всіх форм та проявів дискримінації при реалізації цього права конкурс на зайняття вакантної посади державної служби проводиться, з дотриманням таких принципів забезпечення рівного доступу; політичної неупередженості; законності; довіри суспільства; недискримінації; прозорості; доброчесності; надійності та відповідності методів тестування; узгодженості застосування методів тестування; ефективного і справедливого процесу відбору.

Відповідно до пункту 1 Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246 [2] тестування на зайняття посад категорії «А»; посад фахівців з питань реформ категорій «Б» і «В»; посад категорій «Б» і «В» у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади (крім посад у їх

територіальних органах, які утворені як структурні підрозділи апарату, що не мають статусу юридичних осіб) проводяться у Центрі оцінювання кандидатів на зайняття посад державної служби Вищої школи публічного управління.

Центр оцінювання кандидатів на зайняття посад державної служби Вищої школи публічного управління (далі – Центр оцінювання) створено на виконання Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474 [5], розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 липня 2018 року № 474 «Деякі питання реалізації реформи державного управління» [6].

Центр оцінювання є структурним підрозділом державного закладу післядипломної освіти Вищої школи публічного управління, що належить до сфери управління Національного агентства України з питань державної служби.

Метою діяльності Центру оцінювання є забезпечення централізованого оцінювання професійних компетентностей кандидатів під час проходження конкурсу на зайняття посад державної служби у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Обов'язкове тестування для всіх кандидатів на зайняття посад державної служби, це тестування на знання чинного законодавства, а саме: Конституції та Законів «Про державну службу», «Про запобігання корупції», «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про адміністративні послуги», «Про місцеві державні адміністрації», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Конвенції про права осіб з інвалідністю, Бюджетний кодекс України та Податкового кодексу України.

Для посад категорії «А» передбачено проходження тестувань на наявність аналітичних здібностей та здібностей щодо здатності працювати з інформацією, а саме:

- тестування на абстрактне мислення – проводиться з метою оцінки здібностей щодо логічного та абстрактного мислення, встановлення причинно-наслідкового зв'язку;
- тестування на числове мислення – проводиться з метою оцінки здібностей щодо здатності розуміти та працювати з числовою інформацією;
- тестування на вербальне мислення – проводиться з метою оцінки здібностей щодо здатності розуміти та працювати з текстовою інформацією.

Перелік тестових питань на знання законодавства та варіанти відповідей (із зазначенням правильної відповіді), як правило, затверджуються наказом Національного агентства України з питань державної служби та оприлюднюються на його офіційному веб-сайт.

Не пізніше ніж за один робочий день до початку проходження тестування кандидат отримує повідомлення, про дату і час, передбачений для проходження тестування [2].

Під час проходження тестування на знання законодавства для кожного кандидата за допомогою програмного забезпечення Національного агентства України з питань державної служби автоматично обирається 40 тестових запитань, кожне питання передбачає чотири варіанта відповіді, один з яких є правильним, загальний час для проведення комп'ютерного тестування становить 40 хвилин, максимальна кількість отриманих балів – 2 бали.

Після закінчення кандидатом тестування або після спливу відведеного часу система автоматично за допомогою програмного забезпечення визначає результат тестування. На екран монітора виводиться звіт про результат тестування, який роздруковується та підписується кандидатом, після чого передається адміністратору.

Кандидати на зайняття посад категорії «А» та посад фахівців з питань реформ категорій «Б» і «В» проходять тестування на наявність аналітичних здібностей та здібностей щодо здатності працювати з інформацією, що включає такі види: тестування на абстрактне мислення – проводиться з метою оцінки здібностей щодо логічного мислення, встановлення причинно-наслідкового зв'язку; тестування на числове мислення (на зайняття посад фахівців з питань реформ категорії «Б» і «В») – проводиться з метою оцінки здібностей щодо здатності розуміти та працювати з числовою інформацією; тестування на вербальне мислення (на зайняття посад фахівців з питань реформ категорії «Б» і «В») – проводиться з метою оцінки здібностей щодо здатності розуміти та працювати з текстовою інформацією [2]. Питання цих тестових завдань та відповідей до них є закритими та не підлягають оприлюдненню.

Для кожного виду тестування кандидатам автоматично обирається 30 тестових питань із переліку, затвердженого Національним агентством України з питань державної служби, які вирішуються в межах відведеного часу: на абстрактне мислення – не більше ніж 25 хвилин; на числове мислення – не більше ніж 30 хвилин; на вербальне мислення – не більше ніж 15 хвилин.

Незалежно від виду тестування, усі кандидати, які претендують на одну посаду, мають проходити однакові види тестування, з однакової кількості та складу питань. З інформацією про результати тестування та кількість отриманих балів кандидати ознайомлюються під час підписання відповідного звіту.

За рішенням Комісії або конкурсної комісії кандидатами на зайняття посад державної служби категорій «А» і «Б» може здійснюватися розв'язання ситуаційних завдань [2].

Розв'язання ситуаційних завдань проводиться для того, щоб зрозуміти, чи може кандидат використовувати свої знання та досвід під час виконання посадових обов'язків, чи відповідають його професійні знання встановленим вимогам та чи знає такий кандидат спеціальне законодавство.

Використання цього методу є ефективним інструментом для оцінювання аналітичних і креативних здібностей, спроможності інноваційно мислити та приймати нестандартні рішення, а також дає можливість прогнозування результатів професійної діяльності за умови відповідного змістовного наповнення ситуаційних завдань (комплексні ситуаційні завдання та ситуаційні завдання, що складені для оцінки ключових компетенцій).

Кандидату пропонують гіпотетичну ситуацію, що пов'язана з роботою на посаді. Це, як правило, типова ситуація, з якою ймовірно стикатиметься кандидат, обіймаючи посаду публічної служби. Кандидат має запропонувати управлінське рішення певної ситуації.

Кожен кандидат розв'язує від одного до трьох ситуаційних завдань залежно від установлених вимог до професійної компетентності. При цьому всі кандидати, які претендують на одну посаду, розв'язують однакові ситуаційні завдання. Крім того, під час розв'язання ситуаційних завдань з використанням комп'ютерної техніки забезпечується блокування доступу до Інтернету та інших джерел інформації, за винятком доступу до довідкових правових систем [2].

Ситуаційні завдання для кандидатів на зайняття посад категорії «А» затверджуються Комісією. Ситуаційні завдання для кандидатів на зайняття посад категорії «Б» розробляються у державному органі, в якому проводиться конкурс, з урахуванням специфіки та вимог до професійної компетентності кандидата, визначених в умовах проведення конкурсу, та затверджуються рішенням конкурсної комісії.

Кандидати на зайняття посад категорії «А» розв'язують ситуаційні завдання у Центрі оцінювання письмово з використанням комп'ютерної техніки із блокуванням доступу до Інтернету та інших джерел інформації, за винятком доступу до довідкових правових систем, а на зайняття інших посад письмово – власноруч або з використанням комп'ютерної техніки (за рішенням конкурсної комісії).

Кандидати на зайняття посад фахівців з питань реформ розв'язують ситуаційні завдання в усній та письмовій формі.

Усі кандидати, які претендують на одну посаду, розв'язують однакові ситуаційні завдання. На розв'язання одного ситуаційного завдання кандидатів надається не більше однієї години.

За підсумками цього етапу Комісія або конкурсна комісія визначає результати розв'язання кандидатами ситуаційних завдань згідно з установле-

ними вимогами до професійної компетентності кандидата (за кожною окремою вимогою) по трибальній шкалі: 2, 1, 0 балів [2].

Співбесіда — це один із найбільш поширених методів, що застосовується для відбору кандидатів на всіх рівнях. Цей метод характеризується одержанням інформації за допомогою вербальної комунікації, дозволяє спрогнозувати майбутні показники діяльності та порівняти з іншими кандидатами.

Проводить Комісія або конкурсна комісія, а також особи, які залучені до її роботи — метою є оцінка відповідності професійної компетентності кандидата встановленим вимогам, які не були оцінені на попередніх етапах конкурсу, а також вимозі «Доброчесність та дотримання правил етичної поведінки» для кандидатів на посади державної служби категорії «А».

Дату і час проведення співбесіди визначає Комісія або конкурсна комісія та повідомляє кандидата не пізніше ніж за один робочий день до початку проходження такої співбесіди.

В призначений час адміністратор запрошує на засідання Комісії або конкурсної комісії почергово кожного кандидата, допущеного до співбесіди, які перед цим підтверджують свою особу, шляхом пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України.

Наступним етапом конкурсної процедури на зайняття посад державної служби в Україні є співбесіда. Під час проведення співбесіди члени Комісії або конкурсної комісії, а також особи, залучені до її роботи, ставлять кожному кандидату однакові запитання для оцінювання кожної окремої вимоги до професійної компетентності кандидата, при цьому оцінюються однакові вимоги до професійної компетентності кандидатів.

Процедура співбесіди триває 40 хвилин. Члени Комісії або конкурсної комісії оцінюють кожну з вимог до професійної компетентності щодо кожного кандидата, шляхом виставлення балів, які вносяться до зведеної відомості для визначення середнього арифметичне значення.

За підсумками цього етапу Комісія або конкурсна комісія визначає результати проходження співбесіди згідно з установленими вимогами до професійної компетентності кандидата (за кожною окремою вимогою) по трибальній шкалі: 2, 1, 0 балів [2].

Кандидати, які під час проведення співбесіди отримали середній бал менш як 0,5 за однією з вимог, а також кандидати, які не з'явилися для проведення співбесіди, вважаються такими, що не пройшли конкурсний відбір та не можуть бути включеними до загального рейтингу.

Протоколи засідань Комісії або конкурсної комісії, результати проходження тестування, розв'язання ситуаційних завдань та проведеної з кандидатом співбесіди зберігаються у службі управління персоналом державного

органу, в якому проводиться конкурс, а щодо кандидатів на зайняття посад категорії «А» – у спеціальному структурному підрозділі Національного агентства України з питань державної служби.

За результатами проходження усіх етапів конкурсної процедури на зайняття посад державної служби Конкурсною комісією приймається рішення про призначення кандидата на посаду державної служби.

Проте, у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні та відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (від 24.02.2022 р. № 64/2022); Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» (від 24.02.2022 р. № 2102-IX); Указів Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» (від 14.03.2022 р. № 133; від 18.04.2022 р. № 259; від 17.05.2022 р. № 341; від 12 серпня 2022 р. № 573/2022; від 21 листопада 2022 р. № 757/2022; від 6 лютого 2023 р. № 58/2023; від 19.05.2022 р. № 254/2023); Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (від 15.03.2022 р. № 2136-IX); Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» (від 12.05.2022 р. № 2259-IX) та ін. проведення конкурсів на зайняття посад державної служби призупинено.

Водночас у цей час багато інституцій публічної влади за власною ініціативою застосовують практику добору кадрів на основі рівня професійних компетентностей, особистих якостей і досягнень кандидатів на зайняття посади.

Висновки. Відновлення меритократичної процедури добору державних службовців матиме вирішальне значення для забезпечення суспільної довіри та залучення високопрофесійних кадрів на державну службу. Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII "Про державну службу" є достатньою правовою основою для управління персоналом у державному управлінні, в тому числі для добору кадрів на основі відкритого конкурсу.

Водночас залишається простір для покращення якості цього процесу, що призведе до оновлення системи конкурсних процедур з урахуванням професійної відповідності кандидатів на зайняття посад. Процедура проведення конкурсів на зайняття посад державної служби, яка діяла до початку воєнного стану, в цілому приведена у відповідність до європейських стандартів, але вона і надалі потребує подальшого удосконалення.

Тому потрібно продовжувати подальше оновлення методів добору на основі європейських принципів державного управління, найкращих практик найму працівників, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, та уроків, винесених з успішних прикладів добору в Україні. Це відбуватиметься паралельно з підготовкою до відновлення конкурсних процедур для всіх державних службовців.

Література:

1. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.03.2024).
3. Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 243 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
4. Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії А: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 р. № 448 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2024).
5. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів від 24 червня 2016 р. № 474-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/249175778> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів від 04 липня 2018 р. № 474. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu": vid 9 hrudnia 2015 roku, № 889-VIII [Law of Ukraine "About civil service" from December 10, 2015, № 889-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia konkursu na zajniattia posad derzhavnoi sluzhby": vid 25 bereznia 2016 roku, № 246 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Procedure for conducting a competition for public service positions" from March 25, 2016, № 246]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Komisiuu z pytan' vyschoho korpusu derzhavnoi sluzhby", vid 25 bereznia 2016 roku, № 243 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Regulation on the Commission for the Higher Civil Service Corps" from March 25, 2016, № 243] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Typovykh vymoh do osib, iaki pretenduiut' na zajniattia posad derzhavnoi sluzhby katehorii A": vid 22 lypnia 2016 roku № 448 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of Standard requirements for persons applying for public service positions of category A" from July 22, 2016, № 448] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy": vid 24 chervnia 2016 roku № 474-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of reforming the state administration of Ukraine" from June 24, 2016, № 474 -r]. (n.d.). kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/249175778> [in Ukrainian].
6. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy": vid 04 lypnia 2018 roku № 474 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of reforming the state administration of Ukraine" from July 04, 2018, № 474]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

УДК 352.07+351.9:332.33

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-442-453](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-442-453)

Цогла Ірина Володимирівна аспірант спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, тел.: (050)955-45-64, <https://orcid.org/0009-0000-6555-714X>

МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ВЛАДИ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Анотація. У статті акцентується увага на проблемі належного впорядкування питань та прийняття управлінських рішень місцевої влади щодо земельних ресурсів. Тема актуальна в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Адже життя територіальних громад підпорядковане вимогам часу, а система управління супроводжується нормами відповідного режиму воєнного стану. До цього часу процес децентралізації, який розпочався у 2014 році, передбачав передачу влади та фінансів з центрального рівня на місцевий рівень. Це стало можливим завдяки створенню об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та освоєння ними певних повноважень, а в контексті управління земельними ресурсами цей процес включає в себе наступні аспекти: прийняття рішень на місцевому рівні, зокрема такими як призначення земель, контроль за використанням та ведення обліку земель тощо, збільшення фінансових можливостей, зокрема для розвитку інфраструктури, включаючи земельні питання, підвищення відповідальності та прозорості в управлінні земельними ресурсами, розвитку місцевих ініціатив у сфері земельних ресурсів, наприклад таких як реалізація агротуризму, охорона навколишнього середовища та сталого розвитку.

Пропонована стаття акцентує увагу на впливі децентралізації, який був різним для розвитку кожної територіальної громади в залежності від наявних ресурсів і стилю управління. Проте важливим і актуальним на сьогодні, попри складні воєнні обставини, залишається питання впливу суб'єктів громадянського суспільства на управлінські рішення влади щодо земельних ресурсів у територіальних громадах й можливостей їх співпраці з місцевою владою щодо вирішення земельних проблем.

Загалом авторка доводить, що громадянське суспільство може впливати на формування політики, визначення пріоритетів і вирішення конкретних питань, пов'язаних із земельними ресурсами, забезпечуючи більш раціональне

та враховуюче різноманіття прийняття рішень. Тому взаємодія місцевої влади та суб'єктів громадянського суспільства у справах управління земельними ресурсами територіальних громад може включати різноманітні аспекти та механізми. А діалог із громадськістю в питаннях управління земельними ресурсами в громадах відіграє ключову роль у створенні ефективної та належної системи управління земельними ресурсами. Цей процес є важливим елементом розвитку локальних громад і забезпечення сталого використання землі. Однак, важливо, щоб цей діалог був двостороннім та сприяв вирішенню проблем і конфліктів, а також сприяв покращенню якості управління земельними ресурсами для загального добробуту громади.

Ключові слова: публічне управління, земельні ресурси, суб'єкти громадянського суспільства, управлінські рішення, територіальна громада.

Tsohla Iryna Volodymyrivna graduate student of specialty 281 «Public management and administration», Uzhhorod National University, Pidhirna St., 46, Uzhhorod, 88000, tel.: (050) 955-45-64, <https://orcid.org/0009-0000-6555-714X>

POSSIBILITIES OF INFLUENCE OF CIVIL SOCIETY SUBJECTS ON ADMINISTRATIVE DECISIONS OF THE AUTHORITY REGARDING LAND RESOURCES IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The article focuses attention on the problem of proper ordering of issues and making management decisions of local authorities regarding land resources. The topic is relevant in the conditions of Russia's full-scale aggression against Ukraine. After all, the life of territorial communities is subject to the requirements of time, and the management system is accompanied by the norms of the corresponding regime of martial law. Until now, the decentralization process that began in 2014 involved the transfer of power and finances from the central level to the local level. This became possible thanks to the creation of United Territorial Communities (UTCs) and their mastery of certain powers, and in the context of land management, this process includes the following aspects: decision-making at the local level, in particular such as land allocation, control over use and management land accounting, etc., increasing financial opportunities, in particular for the development of infrastructure, including land issues, increasing responsibility and transparency in the management of land resources, developing local initiatives in the field of land resources, such as the implementation of agritourism, environmental protection and sustainable development.

The proposed article focuses on the impact of decentralization, which was different for the development of each territorial community depending on the

available resources and management style. However, despite the difficult military circumstances, the question of the influence of civil society subjects on the management decisions of the authorities regarding land resources in territorial communities and the possibilities of their cooperation with local authorities in solving land problems remains important and relevant today.

In general, the author proves that civil society can influence the formation of policies, determination of priorities and the resolution of specific issues related to land resources, ensuring more rational and diverse decision-making. Therefore, the interaction of local authorities and subjects of civil society in matters of land resource management of territorial communities may include various aspects and mechanisms. And dialogue with the public in matters of land management in communities plays a key role in creating an effective and proper system of land management. This process is an important element of the development of local communities and ensuring sustainable land use. However, it is important that this dialogue be two-way and contribute to the resolution of problems and conflicts, as well as contribute to the improvement of the quality of land management for the general well-being of the community.

Keywords: public administration, land resources, subjects of civil society, management decisions, territorial community.

Постановка проблеми. Належне управління земельними ресурсами територіальних громад визначається ефективним і сталим використанням землі відповідно до визначених вимог українського законодавства та загальноприйнятих принципів сталого розвитку. Сьогодні, в умовах повномасштабної агресії Росії проти України життя територіальних громад підпорядковане вимогам часу, а система управління супроводжується нормами відповідного режиму воєнного стану. До цього часу процес децентралізації, який розпочався у 2014 році, передбачав передачу влади та фінансів з центрального рівня на місцевий рівень. Це стало можливим завдяки створенню об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та освоєння ними певних повноважень, а в контексті управління земельними ресурсами цей процес включає в себе наступні аспекти: прийняття рішень на місцевому рівні, зокрема такими як призначення земель, контроль за використанням та ведення обліку земель тощо, збільшення фінансових можливостей, зокрема для розвитку інфраструктури, включаючи земельні питання, підвищення відповідальності та прозорості в управлінні земельними ресурсами, розвитку місцевих ініціатив у сфері земельних ресурсів, наприклад таких як реалізація агротуризму, охорона навколишнього середовища та сталого розвитку.

Важливо підкреслити, що вплив децентралізації був різним для розвитку кожної територіальної громади в залежності від наявних ресурсів і стилю

управління. Проте важливим і актуальним на сьогодні, попри складні воєнні обставини, залишається питання впливу суб'єктів громадянського суспільства на управлінські рішення влади щодо земельних ресурсів у територіальних громадах й можливостей їх співпраці з місцевою владою щодо вирішення земельних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадана проблема є актуальною для управління і розвитку земельних відносин в Україні. У науковому дискурсі фігурували раніше праці, що аналізують нормативно-правову базу системи управління земельними ресурсами, зокрема авторства Є. Бутенко [1], В. Малоого [2], В. Єрмоленка [3] та ін. Питання землеустрою досліджували Д. Добряк і А. Мартин [4], теоретико-понятійну складову земельної децентралізації та земельних ресурсів територіальних громад В. Мамонова [5], В. Малоокий [6], В. Кривов [7]. Освітній вишкіл у даному контексті для управлінців забезпечується методичними розробками В. Пересоляка та В. Савчак [8].

Разом із тим, відчутним є пробіл у вивченні впливу та ролі різних суб'єктів громадянського суспільства в питанні прийняття управлінських рішень щодо змісту земельних відносин та управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад в Україні.

Мета статті. Зміст статті акцентує увагу на основних характеристиках належного управління земельними ресурсами за допомогою суб'єктів громадянського суспільства, що вважаємо інноваційними в сучасних обставинах воєнного стану та перспектив повоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, дамо обґрунтування, що собою являють суб'єкти громадянського суспільства. Вони представляють собою колективні та індивідуальні форми діяльності, тобто різноманітні групи, організації та особистості, які активно взаємодіють у громадянському просторі з метою сприяння громадянському суспільству, захисту прав і свобод громадян, а також розвитку демократії та публічного управління. До таких, насамперед віднесемо неурядові організації (НУО), які включають у себе різноманітні громадські об'єднання, що займаються громадським контролем, які діють на благодійних та громадянських засадах; окремих активістів та громадян, які проявляють громадські ініціативи, діють незалежно або об'єднуються з метою вираження своїх поглядів, вимог чи розробки проєктів на користь громади; професійні, екологічні та інші громадські асоціації, що об'єднують професіоналів певних галузей для профільної експертної діяльності, захисту екологічних та інших прав та інтересів, а також для підвищення якості своєї діяльності. До останньої слід віднести й експертно-дослідні установи, які здійснюють науково-дослідницьку діяльність, експертний супровід і надають обґрунтовані рекомендації для управління земельними ресурсами [9].

Останнім часом активним суб'єктом громадянського суспільства стали й засоби масової інформації (ЗМІ), які виконують функцію публічного інформування громадян про всі процеси, а також формують або ж як мінімум впливають на формування громадської думки, здійснюють інформаційно-просвітницький супровід публічної діяльності органів місцевого самоврядування в цьому напрямку. До них можна віднести й такі інструменти прямої дії як соціальні мережі з публічними онлайн платформами і форумами, де можна обговорювати актуальні питання та висловлювати громадську думку, обмінюватися ідеями щодо вирішення наявних проблем.

Переконані, що всі названі суб'єкти відіграють важливу роль не просто у формуванні громадянського суспільства, а й привчають громадян до активної позиції та дій в напрямку захисту прав і свобод членів громади, впливу на прийняття рішень владою та їхні управлінські дії.

Саме у контексті можливості впливу суб'єктів громадянського суспільства на управлінські рішення влади у територіальних громадах пропонуємо розглянути основні характеристики належного управління земельними ресурсами [10]. Вони мають включати такі з них, як: транспарентність (доведення до загального відома широкої громадськості інформації про рішення та дії органів влади, взагалі про діяльність будь-яких установ, організацій, суб'єктів господарювання посадових осіб), участь громади, справедливості та рівні можливості, сприяння сталому розвитку, ефективне планування, охорону та повагу до прав власності, ефективне використання земельних ресурсів, моніторинг і громадський контроль, активна взаємодія з неурядовими організаціями та активними громадянами. Завдяки вказаному комплексу характеристик націленість на належне управління земельними ресурсами стає важливим спонукальним чинником сприяння сталому розвитку громади, господарсько-економічному зростанню та підтримці задоволення потреб сучасних та майбутніх поколінь громадян.

Водночас, суб'єкти громадянського суспільства можуть впливати на управлінські рішення влади територіальних громад щодо земельних ресурсів через різноманітні механізми та канали взаємодії. Спробуємо подати деякі з таких можливих впливів:

Перший із них – *проведення громадських обговорень і публічних консультацій*. Належна організація публічних зустрічей, громадських обговорень, консультацій, слухань та інших форм взаємодії з громадськістю є важливим етапом у прийнятті управлінських рішень щодо земельних питань у територіальній громаді. Таке партнерство влади і громадян також може включати публічні слухання, консультації неурядових організацій, взаємодію з експертами, збір та опрацювання пропозицій громадян щодо управління земельними ресурсами, відповідного фінансування, розподілу, контролю за

реалізацією прийнятих рішень тощо. Така специфіка діалогу з громадськістю позитивно впливає на авторитет влади. Але надважливою є активна участь представників місцевих органів влади у такому діалозі з громадськістю та врахування їхніх думок у прийнятті рішень.

Важливо включати громадян у процес обговорення та планування використання земель громади, вирішення конфліктів і визначення пріоритетів. Організація громадських консультацій та обговорень дозволяє громадянам висловлювати свої потреби та обговорювати можливі варіанти розвитку території громади. Проведення публічних слухань з питань земельного управління дозволяє залучати громадян до прийняття важливих рішень та висловлювати свої погляди та інтереси. Створення механізмів для подання петицій чи висловлення скарг забезпечує можливість громадянам активно реагувати на рішення влади та висувати власні пропозиції. Обробка скарг є хорошим прикладом механізму зворотного зв'язку. А розробка електронних платформ для обміну інформацією та обговорення питань управління земельними ресурсами сприяє більш широкому залученню громадян до співпраці.

Участь громадян у прийнятті рішень може здійснюватися і через інститути громадських рад, вузькопрофільних комітетів і робочих груп. Але на сьогодні їм потрібне функціональне перезавантаження через низький рівень довіри до них із боку громадян, викликаного формальним впливом на владу, який скоріше був прикритою процедурою погодження й виправдання дій влади. Отже, потрібно не відмовлятися від цього інституту, а сприяти створенню якісно нових громадських рад чи комітетів для участі представників громадян у процесі управління земельними ресурсами.

Узагальнюючи вказане, наголосимо, що ефективна участь громадян у прийнятті рішень щодо управління земельними ресурсами в територіальних громадах передбачає передусім відкритий діалог, взаєморозуміння та врахування різноманітних інтересів усіх зацікавлених сторін [11].

Другий канал взаємодії – *посередницька діяльність неурядових організацій*. Активна участь неурядових організацій може забезпечити представництво інтересів громадян у процесі прийняття управлінських рішень щодо земельних ресурсів. Найперше варто зазначити, що в процесі розвитку демократії та громадянського суспільства роль неурядових організацій у посередництві між владою та громадянами має зростати. У даному конкретному випадку вони можуть надавати технічну та експертну підтримку для ефективного управління земельними ресурсами, готувати і реалізовувати спільні проекти. Така співпраця громадян, влади та неурядових організацій може створити позитивний приклад співпраці та сприяти розвитку ефективних моделей управління земельними ресурсами.

Такі організації можуть супроводжувати цей процес через проведення різноманітних кампаній, лобіювання інтересів громади у земельних відносинах та подання конструктивних пропозицій щодо доцільності використання і збереження земельних ресурсів. Важливою складовою їхньої діяльності може стати здійснення моніторингу використання землі, проведення опитування громадян з проблемних питань та експертно-консультаційне представлення інтересів громади перед органами місцевої влади.

У цьому контексті цінним допоміжним інструментом може слугувати просвітньо-інформаційна кампанія, а саме системне проведення інформаційних кампаній щодо прав та обов'язків учасників земельних відносин, забезпечення можливостей для освіти та навчання громадян щодо ефективного управління земельними ресурсами. Крім названих вище цілей взаємодії влади й громадян слід назвати й забезпечення громадськості доступом до навчальних ресурсів та інструкцій, проведення навчань, семінарів та інших просвітніх заходів для громадян стосовно земельних питань. Це допомагає зробити громадськість більш свідомим, поінформованим і підготовленим до активної громадської участі й захисту прав громади.

І справді, в контексті європеїзації системи публічного управління в Україні, саме освіта та інформування громадян є ключовими аспектами у забезпеченні ефективного управління земельними ресурсами в територіальних громадах. Зокрема, важливою є й системна й широкомасштабна громадянська освіта, яка забезпечує бодай два таких допоміжних механізмів: розробка та впровадження спеціалізованих навчальних програм із питань земельного управління в місцевих школах та інститутах сприяє формуванню екологічної свідомості та розумінню принципів сталого розвитку громади; проведення регулярних семінарів і тренінгів для громадян та представників місцевих органів влади для засвоєння найновіших підходів у сфері земельного управління та вирішення екологічних проблем.

А розвинена демократія підтверджує, що взаємодія освіти та інформування з участю громадян у прийнятті рішень забезпечує створення інформованого та активного громадянства, що сприяє вирішенню проблем земельного управління та сталому розвитку територіальних громад [12].

Третій канал можливої взаємодії – *інформаційна прозорість*. Українські закони гарантують і забезпечують процедуру доступу до інформації про управління земельними ресурсами для громадськості через публічні реєстри, веб-платформи та інші засоби, а також прийняття відповідних рішень та стратегічних планів влади щодо ресурсного питання. Місцева влада також повинна забезпечити доступність інформації про земельні ресурси та відкритий обмін цією інформацією з громадськістю. Інформаційна прозорість

в управлінні земельними ресурсами територіальних громад відіграє важливу роль у розвитку ефективного та відкритого діалогу між місцевою владою та суб'єктами громадянського суспільства. Забезпечення інформаційної прозорості в управлінні земельними ресурсами створює також сприятливе середовище для ефективного співробітництва місцевих влад і громадськості, що сприяє належному, відкритому та екологічно стійкому використанню земель.

Прозорість сприяє підвищенню довіри громадян до органів влади, забезпечуючи їм доступ до інформації про рішення, які стосуються земельних питань, і роблячи управління більш відкритим та підкреслюючи важливість участі громадськості в процесах прийняття рішень. А публікація відкритих даних про землі, їхнє призначення, власників, існуючі обмеження та інші відомості робить процес управління ще більш відкритим і доступним, сприяє розумінню процесів управління земельними ресурсами.

Важливим також є розширення меж використання відкритих даних для забезпечення прозорості та обліку використання землі. Це дозволяє громадянам отримувати вільний доступ до інформації та брати активну участь у багатьох публічних заходах, а також впливати на прийняття управлінських рішень. Основні аспекти інформаційної прозорості в управлінні земельними ресурсами включають: 1) відкритість і доступ до інформації (публікація відомостей про власність на землю, її призначення та використання, доступ до планів розміщення об'єктів інфраструктури та інших змін у використанні земель, розміщення інформації про розподіл та передачу земельних ділянок); 2) електронні сервіси та платформи (розробка електронних платформ для онлайн-звернень громадян з питань земельних відносин, створення електронних баз даних для відображення статусу земельних питань).

Загалом, науково-технічний прогрес допомагає розвивати даний аспект взаємодії в необхідному позитивному руслі. Крім названого вище, слід активно підтримувати розробку й проведення інформаційних кампаній щодо важливих аспектів земельного управління, що сприяє висвітленню ключових питань та визначає роль громадян у цьому процесі. Новітні електронні технології стимулюють використання геоінформаційних систем (ГІС), що дозволяє візуалізувати та аналізувати дані про земельні ресурси, забезпечуючи громадянам зручний доступ до інформації. Це стосується і мобільних додатків та платформ для громадян, розробка яких дозволяє активно застосовувати інформацію щодо земельного управління, подавати відгуки та взаємодіяти з іншими учасниками земельних відносин [13].

Четвертий важливий канал взаємодії – *громадські ініціативи та проекти*. Вони можуть впливати на владні рішення, представляючи альтернативні моделі управління земельними ресурсами та демонструючи

підтримку громади. Ця складова відповідає і за розвиток партнерських контактів між місцевою владою та організаціями громадянського суспільства в напрямку спільної роботи над проєктами й програмами, спрямованими на стале використання земельних ресурсів і соціальний розвиток громад. Необхідне заохочення громадських ініціатив у сфері управління земельними ресурсами й підтримка та фінансування подібних проєктів.

Сучасні інноваційні технології дозволяють створювати різноформатні онлайн-платформи на різних технологічних пристроях і носіях для обговорення та збору думок громадян щодо конкретних проєктів або стратегій земельного управління в межах територіальних громад. А залучення технологічного прогресу до реалізації освітніх та інформаційних проєктів може допомагати розширювати охоплення та вдосконалювати ефективність інформування громадян.

П'ятий канал взаємодії – *правосуддя і справедливість*. Досить часто можна зустріти думку, що ця складова є занадто формалізована й філософсько обрамлена. Однак, на шляху демократизації, децентралізації та європеїзації системи публічного управління в Україні шлях до правової держави проходить через розуміння суті й мети справедливості на найнижчій ланці громадського життя. Участь у судових процедурах може бути ефективним засобом захисту прав громадян щодо земельних ресурсів та вимагання дотримання законів [14]. Разом із тим, цей канал стимулює розвиток груп чи організацій, які захищають інтереси громадськості у питаннях земельної власності та управління. Це сприяє недопущенню махінацій, корупційних дій, незаконних земельних відносин тощо.

Шостий канал взаємодії – *лобіювання та звітність*. Громадяни та їх об'єднання можуть лобіювати свої інтереси та вимагати звітності від владних структур щодо управління земельними ресурсами. Слід вимагати публікації звітів місцевих влад щодо використання та розподілу земельних ресурсів, а також розробити чіткі механізми взаємодії з громадськістю та реагування на їхні запитання й зауваження.

Загалом громадянське суспільство може впливати на формування політики, визначення пріоритетів і вирішення конкретних питань, пов'язаних із земельними ресурсами, забезпечуючи більш раціональне та враховуюче різноманіття прийняття рішень. Тому взаємодія місцевої влади та суб'єктів громадянського суспільства у справах управління земельними ресурсами територіальних громад може включати різноманітні аспекти та механізми.

Висновки. Отже, діалог із громадськістю в питаннях управління земельними ресурсами в громадах відіграє ключову роль у створенні ефективної та належної системи управління земельними ресурсами. Цей процес є важливим елементом розвитку локальних громад і забезпечення

сталого використання землі. Однак, важливо, щоб цей діалог був двостороннім та сприяв вирішенню проблем і конфліктів, а також покращенню якості управління земельними ресурсами для загального добробуту громади.

Адже сприяння суб'єктам громадянського суспільства у питаннях управління земельними ресурсами в територіальних громадах є важливим аспектом демократичного управління та забезпечення їх сталого розвитку. Відтак, місцева влада територіальних громад повинна бути зацікавлена приймати різноманітні управлінські рішення щодо земельних ресурсів, орієнтовані на конкретні потреби та виклики громадян даної території. Відповідно ці управлінські рішення спрямовані й на забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів та врахування потреб інтересів різних груп місцевого населення. А вплив суб'єктів громадянського суспільства на управлінські рішення влади щодо земельних ресурсів у територіальних громадах є чудовою демонстрацією їх співпраці з місцевою владою щодо вирішення чисельних земельних проблем.

Література:

1. Бутенко Є.В., Зарічнюк С.М. Динаміка розвитку нормативно-правової бази управління земельними ресурсами // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 1. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/article/view/6657/6513>.
2. Малоокий В.А. Нормативно-правове забезпечення управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні // Держава та регіони: зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ. 2020. №1 (68). Серія «Державне управління». С. 255-260. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/42.pdf
3. Єрмоленко В.М. Правові основи майнових і земельних відносин: навчальний посібник. К.: Магістр ХХІ сторіччя, 2006. 382 с.
4. Добряк Д.С., Мартин А.Г. Землеустрій – наукова основа раціонального використання та охорони земельних ресурсів // Землеустрій і кадастр. 2006. №1. С. 10-16.
5. Мамонова В.В. Визначення базових понять земельної децентралізації // Теорія та практика державного управління. 2018. № 1 (60). С. 123-128.
6. Малоокий В.А. Понятійне поле дослідження управління земельними ресурсами територіальних громад // Право та державне управління: зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ, 2018. № 3 (32). С. 68-74. URL: http://pdujournal.kpu.zp.ua/archive/3_2018/tom_2/13.pdf
7. Кривов В.М. Актуальні питання управління земельними ресурсами та їх охорони // Землевпорядний вісник. 2006. №1. С. 70-72.
8. Пересоляк В.Ю., Савчак В.В. Методичні рекомендації для самостійної роботи з дисципліни «Державне управління у сфері земельних відносин» для студентів географічного факультету кафедри землевпорядкування та кадастру денної форми навчання за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр»: методичні рекомендації. Ужгород, 2014. 60 с.
9. Токар М.Ю., Кумар Г.В. Публічно-управлінська взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства // Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19». Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 261-266.

10. Заволічна Т. Управлінський вплив держави на сферу земельних відносин в Україні // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. 2014. 17 жовтня. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/336/>

11. Третяк Н.А. Актуальні проблеми управління земельними ресурсами і землекористуванням та шляхи їх подолання в умовах децентралізації влади // Землевпорядний вісник. 2015. № 9. С. 36–40.

12. Костишин О.О. Управління земельними ресурсами територіальних громад // Збірник наукових праць ЧДТУ. Вип. 49. 2018. С.17-24.

13. Управління водними і земельними ресурсами на базі ГІС технологій: навчальний посібник / Морозов В.В., Надточій П.П., Морозов О.В., Мислива Т.М. та ін.; за ред. В.В. Морозова. Херсон: ХДУ, 2007. 228 с.

14. Пересоляк В.Ю. Організаційно-правовий механізм управління земельними ресурсами населених пунктів // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Х.: Магістр, 2005. № 3 (26). С. 156 – 165.

References:

1. Butenko, Ye.V., Zarichniuk, S.M. (2015). *Dynamika rozvytku normatyvno-pravovoi bazy upravlinnia zemelnymy resursamy* [Dynamics of the development of the legal framework of land management]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*. Retrieved from <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustrii/article/view/6657/6513> [in Ukrainian].

2. Malookyi, V.A. (2020). *Normatyvno-pravove zabezpechennia upravlinnia zemelnymy resursamy terytorialnykh hromad v Ukraini* [Regulatory and legal support for the management of land resources of territorial communities in Ukraine]. *Derzhava ta regiony*. (Vol. 1 (68)), Seriia «Derzhavne upravlinnia», (pp. 255-260). Retrieved from http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/42.pdf [in Ukrainian].

3. Yermolenko, V.M. (2006). *Pravovi osnovy mainovykh i zemelnykh vidnosyn: navch. posibn* [Legal foundations of property and land relations]. K.: «Mahistr XXI storichchia», (p. 382) [in Ukrainian].

4. Dobriak, D.S., Martyn, A.H. (2006). *Zemleustrii – naukova osnova ratsionalnoho vykorystannia ta okhorony zemelnykh resursiv* [Land management is the scientific basis of rational use and protection of land resources]. *Zemleustrii i kadastr*. (Vol. 1), (pp. 10-16) [in Ukrainian].

5. Мамонova, V.V. (2018). *Vyznachennia bazovykh poniat zemelnoi detsentralizatsii* [Визначення базових понять земельної децентралізації]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. (Vol.1 (60)), (pp. 123-128) [in Ukrainian].

6. Malookyj, V.A. (2018). *Poniatijne pole doslidzhennia upravlinnia zemelnymy resursamy terytorialnykh hromad* [Conceptual field of research on management of land resources of territorial communities]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. Zaporizhzhia: «KPU». (Vol. 3 (32)), (pp. 68-74). Retrieved from http://pdujournal.kpu.zp.ua/archive/3_2018/tom_2/13.pdf [in Ukrainian].

7. Kryvov, V.M. (2006). *Aktualni pytannia upravlinnia zemelnymy resursamy ta iikh okhorony* [Actual issues of land resources management and their protection]. *Zemlevporiadny visnyk*. (Vol.1.), (pp. 70-72) [in Ukrainian].

8. Peresoliak, V.Yu., Savchak, V.V. (2014). *Metodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty z dustsypliny «Derzhavne upravlinnia u sferi zemelnykh vidnosun» dlia studentiv heohrafichnoho fakultetu kafedry zemlevporiadkuvannia ta kadastru dennoi formy navchannia «Mahistr»: metod. rekomend* [Methodological recommendations for independent work in the discipline «State administration in the field of land relations» for students of the geography faculty of the department of land management and cadastre of full-time study at the educational and qualification level «Master»]. Uzhhorod, (p. 60) [in Ukrainian].

9. Tokar, M.Yu., Kumar, H.V. (2021). *Publichno-upravlinska vzaiemodiia nstytutsij derzhavy i hromadianskoho suspilstva [Public-management interaction of state institutions and civil society]. Ukraina i Tsentralna Yevropa: istoriia, polityka, kultura: materialy VI mizhnarodnoii naukovo-praktuchnoi konferentsii «Format rozvytku vidnosyn Ukrainy ta krain Tsentralnoi Yevropy u konteksti vplyvu hibrydnoi vijny, vyborchkykh protsesiv, prav natsionalnykh menshyn ta pandemii Covid-19»*. Uzhhorod: TOV «PIK-Y», (pp. 261-266) [in Ukrainian].

10. Zavolichna, T. (2014). *Upravlinskyj vplyv derzhavy na sferu zemelnykh vidnosyn v Ukraini [Administrative influence of the state on the sphere of land relations in Ukraine]. Bukovynskyj visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia*. Retrieved from <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/336/> [in Ukrainian].

11. Tretiak, N.A. (2015). *Aktualni problem upravlinnia zemelnymy resursamy i zemlekorystuvanniam ta shliakhy jikh podolannia v umovakh detsentralizatsii vlady [Actual problems of land resources management and land use and ways to overcome them in conditions of decentralization of power]. Zemlevporiadnyj visnyk*. (Vol. 9), (pp. 36–40) [in Ukrainian].

12. Kostyshyn, O.O. (2018). *Upravlinnia zemelnymy resursamy terytorialnykh hromad [Management of land resources of territorial communities]. Zbirnyk naukovykh prats ChDTU*. (Vol. 49), (pp.17-24) [in Ukrainian].

13. *Upravlinnia vodnymy i zemelnymy resursamy na bazi HIS tekhnolohij: navch. posibn. (2007) [Management of water and land resources on the basis of GIS technologies] / Morozov, V.V., Nadtochij, P.P., Morozov, O.V., Myslyva, T.M. and so; Kherson: KhDU*, (pp. 228) [in Ukrainian].

14. Peresoliak, V.Yu. (2005). *Orhanizatsijno-pravovyj mekhanizm upravlinnia zemelnymy resursamy naselenykh punktiv [Organizational and legal mechanism of land resource management of settlements]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. Kharkiv: «Марієт» (Vol. 3 (26)), (pp. 156 – 165) [in Ukrainian].

УДК 338.244

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-454-465](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-454-465)

Чечель Анна Олександрівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, Visiting Academic, Cambridge Judge Business School, University of Cambridge, Trumpington Street, Cambridge, CB2 1AG, UK, тел.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Тарасенко Денис Леонідович доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, тел.: (050) 161-43-58, <https://orcid.org/0000-0002-6250-3442>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПІДВИЩЕННЯ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Сучасний соціальний ландшафт України зазнає значних змін під впливом глибоких трансформацій, що відбуваються на всіх рівнях суспільства. Ця наукова стаття присвячена дослідженню розвитку соціального підприємництва в Україні, особливо в контексті підвищення турбулентності зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище включає економічні, політичні, соціокультурні та екологічні аспекти, які впливають на соціальний бізнес та підприємництво загалом, саме тому розглядаються актуальні виклики та можливості, що постають перед соціальними підприємствами в Україні в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Дослідження базується на аналізі наукової літератури, статистичних даних та інформації з практики соціального підприємництва. Визначено ключові чинники, що впливають на розвиток соціального підприємництва в Україні, такі як економічна нестабільність, зміни у законодавстві, зростання інтересу суспільства до соціальних питань, інновації та підтримка соціальних підприємств. Автори аналізують вплив цих чинників на діяльність соціальних підприємств та їхню роль у вирішенні соціальних проблем. Особлива увага приділяється прикладам успішних соціальних підприємств, які працюють в умовах турбулентності та змін. Дослідження виявляє стратегії та підходи, які дозволяють соціальним підприємствам адаптуватися до змін і навіть використовувати їх у свою користь. Зроблено висновок, що соціальне

підприємництво може відігравати важливу роль у підтримці стійкого економічного та соціального розвитку в Україні, забезпечуючи інноваційні рішення для вирішення соціальних викликів. Надано рекомендації для політиків та державних службовців регуляторів, які спрямовані на підтримку соціальних підприємств та створення сприятливого середовища для їхнього розвитку. Стаття спрямована на аналіз та розуміння динаміки соціального підприємництва в Україні в умовах зростаючої турбулентності зовнішнього середовища. Вона розкриває важливі аспекти цієї теми та надає важливі висновки для академічного співтовариства, бізнесу та політичних рішень, спрямованих на підтримку соціального підприємництва в Україні.

Ключові слова: соціальні інновації, соціальне підприємництво, соціальні підприємства, публічне управління, інституціоналізація громадянського суспільства.

Chechel Anna Oleksandrivna Dr. Sc. (Economics), Professor, Mariupol State University (Kyiv), Department of Public Administration, Mariupol State University, 6, Preobrazhenska Str., Kyiv, Ukraine, 03037, Visiting Academic, Cambridge Judge Business School, University of Cambridge, Trumpington St., Cambridge, CB2 1AG, UK, tel.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Tarasenko Denys Leonidovych Dr. Sc. (Economics), Professor, Mariupol State University (Kyiv), Department of Public Administration, Mariupol State University, 6, Preobrazhenska St., Kyiv, 03037, tel.: (050) 161-43-58, <https://orcid.org/0000-0002-6250-3442>

DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE IN CONDITIONS OF INCREASING TURBULENCE OF EXTERNAL

Abstract. The modern social landscape of Ukraine is undergoing significant changes under the influence of deep transformations taking place at all levels of society. This scientific article is devoted to the study of the development of social entrepreneurship in Ukraine, especially in the context of increasing turbulence in the external environment. The external environment includes economic, political, socio-cultural and environmental aspects that affect social business and entrepreneurship in general, which is why the current challenges and opportunities facing social enterprises in Ukraine in the conditions of an unstable external environment are considered. The research is based on the analysis of scientific literature, statistical data and information on the practice of social entrepreneurship. The key factors affecting the development of social entrepreneurship in Ukraine are identified, such as economic instability, changes in legislation, growing public interest in social

issues, innovation and support for social enterprises. The authors analyze the impact of these factors on the activities of social enterprises and their role in solving social problems. Particular attention is paid to examples of successful social enterprises operating in conditions of turbulence and change. The research reveals strategies and approaches that allow social enterprises to adapt to change and even use it to their advantage. It is concluded that social entrepreneurship can play an important role in supporting sustainable economic and social development in Ukraine, providing innovative solutions for solving social challenges. Recommendations are provided for politicians and civil servants of regulators, which are aimed at supporting social enterprises and creating a favorable environment for their development. The article is aimed at analyzing and understanding the dynamics of social entrepreneurship in Ukraine in the conditions of growing turbulence in the external environment. It reveals important aspects of this topic and provides important conclusions for the academic community, business and policy decisions aimed at supporting social entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: social innovations, social entrepreneurship, social enterprises, public administration, institutionalization of civil society.

Постановка проблеми. Сучасний світ відзначається надзвичайною динамікою та турбулентністю у всіх сферах життя. Трансформація політичних, економічних, соціокультурних і екологічних факторів обумовлює необхідність нових підходів до вирішення соціальних проблем та забезпечення сталого розвитку. Соціальне підприємництво, як важливий інструмент соціально-економічного зміцнення, набуває особливої актуальності в контексті цих змін. Україна, як країна, яка переживає трансформацію після політичних подій 2014 року, і стикається з різноманітними викликами, не є винятком у цьому процесі. Саме у цьому контексті поява і розвиток соціального підприємництва в Україні стають об'єктом спеціального дослідження.

Соціальне підприємництво представляє собою унікальний феномен, що поєднує цілісність бізнес-підходів з соціальною спрямованістю, спрямований на розв'язання соціальних проблем і створення сталої позитивної зміни у суспільстві. Ця форма підприємництва є справжнім каталізатором для змін у сфері соціальної діяльності та підприємництва, сприяючи вирішенню низки важливих проблем, таких як бідність, безробіття, екологічні питання, доступ до освіти та охорони здоров'я. В Україні соціальне підприємництво стає все більше важливим чинником соціального розвитку, і його потенціал для забезпечення розвитку країни ще далеко не вичерпаний.

Але сьогодні соціальне підприємництво в Україні стикається з новими викликами та труднощами через підвищену турбулентність зовнішнього середовища. Зміни в економічних умовах, політичних рішеннях, культурному

контексті і стані навколишнього середовища можуть впливати на діяльність соціальних підприємств, їх фінансову стійкість, доступ до ресурсів та можливості впливати на суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями соціального підприємництва в свій час опікувались такі закордонні та вітчизняні дослідники, як Майкл Й. Ліхтенштайн (аспекти соціального підприємництва, зокрема, його роль у розв'язанні соціальних проблем та вплив на суспільство), Більшакова М. (вплив соціального підприємництва на розвиток економіки та соціальний сектор), Девід Московіц, Ковальчук А. (інновації соціального підприємництва в контексті української економіки та суспільства).

В дослідженнях науковців приділена увага тому, як соціальні підприємства в Україні адаптуються до змін у зовнішньому середовищі, таких як економічні кризи, політичні нестабільності, природні катастрофи тощо. Звертається увагу на те, які саме аспекти зовнішнього середовища (законодавство, фінансові умови, соціальні та економічні тренди тощо) найбільше впливають на розвиток соціального підприємництва в Україні. Окремо висвітлено питання ефективності стратегій, які використовують соціальні підприємства для адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Однак, науковці приділили недостатню увагу аналізу та розумінню ролі державних органів, міжнародних організацій, громадських організацій та інших стейкхолдерів у стимулюванні розвитку соціального підприємництва в умовах турбулентності.

Загальний думка науковців полягає в тому, що розвиток соціального підприємництва в Україні потребує уваги до адаптації до змін у зовнішньому середовищі, яке може бути турбулентним через економічні, соціальні та політичні фактори. Для досягнення успіху в умовах турбулентності соціальні підприємства повинні розвивати стратегії, які дозволять їм ефективно адаптуватися до цих змін.

Мета статті – вивчення розвитку соціального підприємництва в Україні в умовах зростаючої турбулентності зовнішнього середовища. Дослідження спрямоване на визначення важливих факторів, що впливають на соціальне підприємництво в Україні, включаючи економічні, політичні, соціокультурні і екологічні зміни. В статті будуть розглянуті можливості та виклики, які виникають для соціальних підприємств в умовах зростаючої нестабільності зовнішнього середовища. Разом з тим, стаття пропонує аналіз успішних практик та стратегій, які дозволяють соціальним підприємствам адаптуватися до змін та навіть використовувати їх як можливості для досягнення своїх цілей.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі модернізації та розвитку економіки України спостерігається перерозподіл функцій щодо

забезпечення рівня та якості життя населення між різними учасниками соціального процесу. Ці учасники включають державу, ринки, спеціалізовані соціальні інститути, сім'ї та соціальні мережі. Наразі відбувається передача ряду функцій і повноважень зі сімей на ринки та інститути, що призводить до створення ринку соціальних послуг [3]. В контексті інноваційного державного регулювання виникає потреба у нових підходах та глибокому розумінні складних соціальних процесів. Ця необхідність полягає у використанні нових соціальних технологій та інноваційних моделей, які мають забезпечити динамічний розвиток економічної системи [2].

Сутність інноваційного соціально-технологічного підходу полягає в розробці та впровадженні ефективних технологій для інтегрованого розвитку спільноти та в пошуку відповідей на запитання щодо того, як керувати та якими засобами та методами досягати визначених цілей [6]. Соціальна технологія розглядається як конструктивна діяльність суб'єктів управління та населення з метою оптимізації соціальних процесів.

Складовими соціального підприємництва є соціальні підприємства, які мають недержавні неприбуткові громадські організації у якості власників або співзасновників. Ці підприємства діють відповідно до всіх бізнес-стандартів та приносять прибуток, тому їх не слід розглядати як благодійні організації. Такий вид діяльності охоплює сфери, які включають освіту, охорону навколишнього середовища, боротьбу з бідністю, захист прав людини та інші [7].

Можна виділити кілька ключових критеріїв для визначення соціального підприємництва:

- спрямованість на вирішення конкретних соціальних або екологічних проблем та досягнення стійких позитивних соціальних результатів.
- здатність до прибуткової діяльності, самоокупності та фінансової стійкості, що дозволяє підприємству бути незалежним від зовнішнього фінансування [10].
- реінвестування отриманих прибутків у власний бізнес для вирішення соціальних проблем.
- застосування інноваційних підходів у вирішенні соціальних проблем.
- здатність масштабувати та розповсюджувати діяльність соціального підприємства на національному та міжнародному рівнях для збільшення соціального впливу.
- підприємницький підхід, який передбачає здатність соціального підприємця виявляти ринкові можливості, акумулювати ресурси, розробляти нові рішення та створювати довгостроковий позитивний вплив на суспільство в цілому [1].

Разом з тим, акцентуючи увагу на постійних змінах у зовнішньому середовищі, треба звернути увагу на зміни інтерпретації поняття «соціального

підприємництва» та контексту його значення з урахуванням процесів турбулентності, а саме:

1. розуміння соціального підприємництва як інноваційної форми підприємництва в Україні;
2. визначення факторів, що впливають на розвиток соціального підприємництва, ролі політики, законодавства та соціокультурного контексту [8];
3. визначення соціального підприємництва як інструменту розв'язання соціальних проблем, розуміння внеску соціальних підприємств у подолання бідності та безробіття;
4. впровадження інновацій та, на противагу, сталість в діяльності соціальних підприємств (пошук нових шляхів фінансування та управління тощо) [14];
5. визначення викликів для соціальних підприємств, їх адаптація до змін та використання негативних факторів як можливостей;
6. формування бази успішних практик соціального підприємництва в Україні, вивчення кейсів та стратегій, які призвели до позитивних результатів;
7. започаткування політичних та законодавчих ініціатив для підтримки соціального підприємництва, а також аналіз ефективності заходів держави у сприянні цьому сектору.
8. формування перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні, розробка рекомендації для подальшого зміцнення цього сегмента господарства [13].

Важливою умовою є включення до цього процесу зацікавлених сторін, які відносяться до комерційної, соціальної, екологічної сфер тощо (рис. 1).

Картування стейкхолдерів за групами

*Рис. 1. Основні зацікавлені сторони соціального підприємництва
Джерело: побудовано автором за даними [12]*

Існує відмінність між індивідуальним та організаційним поглядом на зацікавлені сторони. Насправді для соціального підприємства корисним є колективний погляд для кращого розуміння відносин та їх наслідків [1]. Це також допоможе зменшити негативні зовнішні ефекти та збільшити сприятливі наслідки для максимально широкого кола зацікавлених сторін. Реєстр стейкхолдерів здійснюється шляхом розподілу визначених зацікавлених сторін по категоріях та надання їм відповідних характеристик. Кожне соціальне підприємство визначає свої категорії. Нижче наведено приклад формування реєстру зацікавлених сторін щодо їх участі у соціальному підприємстві (табл. 1).

Таблиця 1

Реєстр стейкхолдерів

Ієрархія учасників	Коментар	Використання даних реєстру
Стейкхолдери		
Бенефіціарії	Група людей або спільнот, які отримують безпосередню користь від діяльності соціального підприємства	Дані зберігаються для подальшого аналізу та оцінки впливу діяльності підприємства на їхнє благополуччя.
Партнери	організації або особи, які співпрацюють з соціальним підприємством з метою досягнення спільних цілей.	Інформація включається для забезпечення ефективного управління партнерськими відносинами та співпраці.
Прихильники	Люди або організації, які підтримують ідеї та цілі соціального підприємства, але можуть не мати безпосередньої взаємодії.	Інформація допомагає в плануванні та здійсненні фондозбірних кампаній, маркетингових заходів та інших ініціатив.
Постачальники	Компанії або особи, які надають соціальному підприємству товари або послуги для забезпечення його діяльності.	Інформація використовується для забезпечення ефективного управління ланцюгом постачання та взаємодії.
Конкуренти	Інші організації або підприємства, які працюють у тій же сфері або надають схожі продукти чи послуги.	Інформація допомагає в аналізі конкурентної обстановки та розробці стратегій для підвищення конкурентоспроможності.
Органи влади	Урядові органи на різних рівнях (муніципальні, регіональні, національні), які мають вплив на діяльність соціального підприємства через законодавство, регулювання, фінансову підтримку тощо.	Інформація може бути важливою для забезпечення взаємодії та співпраці з ними.

Продовження таблиці 1

Клієнти		
Прямі клієнти	Особи або групи, які безпосередньо використовують продукти або послуги, які надає соціальне підприємство.	Інформація включає особисті дані, які допомагають зрозуміти їхні потреби, вимоги та споживацькі звички; дані про використання продуктів або послуг соціального підприємства, такі як кількість використань, задоволеність користувачів, фідбек та інші відомості; дані щодо вдосконалення продуктів чи послуг, розробки індивідуальних підходів до обслуговування та для підтримки довгострокових відносин з ними.
Непрямі клієнти	Особи або групи, які не безпосередньо використовують продукти або послуги соціального підприємства, але можуть бути впливовими на їхнє використання або користування.	Інформація включає дані про групи, які не безпосередньо користуються продуктами або послугами соціального підприємства, але можуть впливати на їхнє використання або користування; дані про їхні взаємодії з прямими клієнтами, ставлення до продуктів або послуг підприємства, а також можливість впливу на прийняття рішень прямих клієнтів.

Необхідно зазначити, що соціальне підприємництво включає в себе наступні компоненти [4]:

- розв'язання тривало існуючої соціальної проблеми, яка виникає через обмежений доступ до фінансових та політичних ресурсів у певної цільової групи суспільства.
- розробка та впровадження інноваційного механізму для вирішення проблеми, яка порушує стабільний, але несправедливий стан справ.
- створення нового стійкого балансу, який звільняє ресурси для вказаної цільової групи та прогнозує покращення як для цих осіб, так і для суспільства в цілому [5].

Разом з тим, соціальне підприємництво, як і будь яке інше явище, також підпадає під вплив зовнішнього середовища, тому деякі з основних ознак турбулентності включають:

- підвищену швидкість потоків матеріальних, фінансових, інформаційних і логістичних ресурсів (швидкість цих потоків є особливо помітною у сучасних

умовах соціального підприємництва і може призвести до порушень у виконанні угод, обробці документів, постачанні товарів та їх реалізації) [9];

– інтенсивність руху складових економічної системи, включаючи постійні перегляди умов угод, відхилення в торгових і фінансових процесах від заданих параметрів, а також гостру нестачу або надлишок ресурсів;

– тиск з боку зовнішніх інституцій, зокрема податкових органів, в плані регулювання розрахунків і вчасної сплати податків і зборів у бюджетну систему, а також зростаючі політичні, юридичні, екологічні, соціальні та інші обмеження.

– концентрацію впливів на управління для виявлення нестандартних явищ і процесів, які впливають на діяльність соціального підприємства [11].

Розуміючи, що впровадження інноваційної складової в підприємства соціальної спрямованості пов'язано з певними організаціями ризиками, необхідно також казати про побудову карти ризиків (табл. 2).

Таблиця 2

**Карта ризику формування соціального підприємства
(сумісність з моделлю ALARP)**

		Вплив на діяльність соціального підприємства				
		Мінімальний	Незначний	Середній	Значний	Максимальний
Імовірність виникнення	Максимальна	прийнятний ризик	небажаний ризик	недопустимий ризик	недопустимий ризик	недопустимий ризик
	Висока	низький ризик	прийнятний ризик	небажаний ризик	недопустимий ризик	недопустимий ризик
	Середня	низький ризик	прийнятний ризик	прийнятний ризик	небажаний ризик	недопустимий ризик
	Низька	низький ризик	низький ризик	прийнятний ризик	прийнятний ризик	небажаний ризик
	Мінімальна	низький ризик	низький ризик	низький ризик	низький ризик	прийнятний ризик

Отже, соціальне підприємництво сприяє активізації економічного розвитку країни та вирішенню численних соціальних проблем за допомогою ефективних ресурсів і механізмів. Воно сприяє інтеграції незахищених та вразливих верств населення на ринок праці, надає підтримку у процесі їх реабілітації та надає фінансову допомогу. Крім того, соціальне підприємництво підтримує реалізацію проектів з економічною спрямованістю. Відповідно, соціальне підприємництво може слугувати ефективним інструментом для вирішення різних соціальних викликів у суспільстві.

Висновки. Розглядаючи розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах зростаючої турбулентності зовнішнього середовища, можна визначити значний потенціал цього напряму в суспільному та економічному

вимірах. Соціальне підприємництво вже принесло вагомий внесок у розв'язання соціальних проблем, активізацію економічної діяльності та підтримку вразливих верств населення.

Проте, для подальшого успішного розвитку соціального підприємництва в Україні, існують кілька ключових напрямків подальших наукових досліджень. Перш за все, необхідно проводити більше досліджень щодо створення сприятливого правового середовища для соціальних підприємств, а також механізмів фінансування цього сектору. Розвиток ефективних моделей управління та оцінки впливу соціальних підприємств на суспільство також вимагає подальших досліджень.

Додатково, важливо досліджувати можливості партнерства між соціальними підприємствами, державними органами та громадськими організаціями для досягнення спільних цілей у сфері соціального розвитку. Також, дослідники мають дослідити вплив глобальних тенденцій на соціальне підприємництво в Україні та можливість адаптації до них.

У підсумку, розвиток соціального підприємництва в Україні вимагає подальших досліджень та зусиль, але його потенціал для позитивного впливу на суспільство та економіку несумнівний. Подальші наукові дослідження можуть сприяти зміцненню цього сектору та досягненню сталого соціального розвитку в Україні.

Література:

1. Chechel, A. (2022). Professional Development of Civil Servants: Trends and Perspectives Based on Adaptive Leadership, *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, vol. 14, p. 20–29., URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-20-29>
2. Kapitanets S., Vasylyeva O., Chernyshov O., & Shumillo O. (2022). Context of the assessment and strategic personnel management at an enterprise on the basis of level competences. *Economics and Finance*. Volume 10, Issue 1, pp. 4-11. URL: [https://economics-andfinance.com/files/archive/EF_2022_1\(4-11\).pdf](https://economics-andfinance.com/files/archive/EF_2022_1(4-11).pdf)
3. Social enterprise in the UK: developing a thriving social enterprise sector: URL: www.britishcouncil.org/society/social-enterprise
4. Бочарнікова А. Simple SE. Про соціальне підприємництво – просто, 2020. с. 318.
5. Голубев О. В. Оцінювання потенціалу розвитку соціального підприємництва в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, № 3, 2022. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-07>
6. Доброва Н.В. Соціальне підприємництво. *Економічні інновації*. Випуск № 59. 2015. с. 112-117 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81835/14-Dobrova.pdf?sequence=1>
7. Завадських Г.М., Тебенко В.М. Соціальне підприємництво як інноваційний вектор розвитку економіки України. *Editorial board*. 2021, с. 240.
8. Каменко І.С. Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз. 2020.- 37 с.
9. Косович Б.І. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. *Економіка та держава*. 3, 2020, с. 77-81.

10. Новик І.В. Соціальне підприємництво: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. № 45, 2022. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6>

11. Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 6 (2), 2016, с. 129-132.

12. Посібник з Планування Соціального Підприємництва URL: https://courses.prometheus.org.ua/assets/courseware/v1/14842f27e47865c5c1467544b628efd8/asset-v1:Prometheus+RESILIENCE101+2022_T3+type@asset+block/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf

13. Соціальне підприємництво та COVID-19: як подолати кризу?. URL: <https://www.prostir.ua/?library=sotsialne-pidprijemnytstvo-ta-covid-19-yak-podolaty-kryzu>

14. Чечель А.О. Освітня траєкторія розвитку соціального підприємництва. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XXV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ/За заг. ред. М.В. Трофименка*. Київ: МДУ, 2023. с. 315-318. URL: https://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2023/zbirka_vikladyk_konf-ciji_2023_compressed.pdf#page=315

References:

1. Chechel, A. (2022). Professional Development of Civil Servants: Trends and Perspectives Based on Adaptive Leadership, *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, vol. 14, p. 20–29., URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-20-29> [in English].

2. Kapitanets S., Vasyl'yeva O., Chernyshov O., & Shumillo O. (2022). Context of the assessment and strategic personnel management at an enterprise on the basis of level competences. *Economics and Finance*. Volume 10, Issue 1, pp. 4-11. URL: [https://economics-andfinance.com/files/archive/EF_2022_1\(4-11\).pdf](https://economics-andfinance.com/files/archive/EF_2022_1(4-11).pdf) [in English].

3. Social enterprise in the UK: developing a thriving social enterprise sector: URL: www.britishcouncil.org/society/social-enterprise [in English].

4. Bocharnikova A. (2020). Simple SE. Pro sotsialne pidpriemnytstvo – prosto [About social entrepreneurship - it's simple]. p. 318 [in Ukrainian].

5. Holubiev O.V. (2022). Otsiniuvannya potentsialu rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini [Assessment of the development potential of social entrepreneurship in Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: ekonomika ta upravlinnia*. № 3. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-03-07> [in Ukrainian].

6. Dobrova N.V. (2015). Sotsialne pidpriemnytstvo [Social entrepreneurship]. *Ekonomichni innovatsii*. Vypusk № 59. p. 112-117 URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81835/14-Dobrova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

7. Zavadskykh H.M., Tebenko V.M. (2021). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiyniy vektor rozvytku ekonomiky Ukrainy [Social entrepreneurship as an innovative vector of economic development of Ukraine]. *Editorial board*. p. 240 [in Ukrainian].

8. Kamenko I.S. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: ekonomiko-pravovyi analiz [Social entrepreneurship in Ukraine: economic and legal analysis]. p. 37 [in Ukrainian].

9. Kosovych B.I. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: aktualni pytannia stanovlennia [Social entrepreneurship in Ukraine: current issues of development]. *Ekonomika ta derzhava*. 3. p. 77-81 [in Ukrainian].

10. Novyk I.V. (2022). Sotsialne pidpriemnytstvo: stan ta perspektyvy [Social entrepreneurship: status and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6> [in Ukrainian].

11. Ovsianiuk-Berdadina O.F., Krysko Zh.L. (2016). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 6 (2), p. 129-132 [in Ukrainian].

12. Posibnyk z Planuvannia Sotsialnoho Pidpriemnytstva [Guide to Social Entrepreneurship Planning]. URL: https://courses.prometheus.org.ua/assets/courseware/v1/14842f27e47865c5c1467544b628efd8/asset-v1:Prometheus+RESILIENCE101+2022_T3+type@asset+block/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf [in Ukrainian].

13. Sotsialne pidpriemnytstvo ta COVID-19: yak podolaty kryzu? [Social entrepreneurship and COVID-19: how to overcome the crisis?]. URL: <https://www.prostir.ua/?library=sotsialne-pidpriemnytstvo-ta-covid-19-yak-podolaty-kryzu> [in Ukrainian].

14. Chechel A.O. (2023). Osvitnia traiektoriia rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Educational trajectory of social entrepreneurship development.]. *Proceedings of the XXVth final scientific-practical conference of teachers of MSU «Actual problems of science and education»*. Kyiv, Ukraine. p. 315-318. URL: https://mdu.in.ua/Nauch/Konf/2023/zbirka_vikladackoji_konf-ciji_2023_compressed.pdf#page=315 [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-466-476](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-466-476)

Шевченко Наталія Олександрівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та права, Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради, вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0003-1559-1432>

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ЯК МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті розглядаються аспекти впровадження мережевої форми здобуття освіти для закладів загальної середньої освіти в умовах змішаного навчання. Визначено, що головна мета модернізації системи загальної середньої освіти полягає в підвищенні її якості, забезпеченні варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей дітей, підвищенні конкурентоспроможності випускників на ринку праці через адаптацію освітньої системи до його потреб. Виявлено, що механізми публічного управління змінами в системі загальної середньої освіти можуть включати різноманітні стратегії, інструменти та підходи, спрямовані на впровадження та підтримку цих змін: органи місцевого самоврядування разом із закладами загальної середньої освіти можуть розробляти стратегічні плани, залучати зацікавлені сторони до процесу планування та впровадження змін, використовувати різноманітні механізми, серед яких впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти. Цей напрям освіти широко використовується за кордоном провідними освітніми організаціями, а в українській практиці тільки розвивається. Наголошено, що мережева форма здобуття освіти ґрунтується на використанні інтернет-технологій, охоплює використання електронних ресурсів, доступ до інформації, колективне навчання в онлайн-середовищі та активну взаємодію між учасниками навчального процесу. Мережева взаємодія може включати обговорення концепцій, вирішення завдань, спільні проекти та інші форми співпраці, які сприяють розвитку знань та навичок. З'ясовано, що поняття мережевої взаємодії у сфері освіти бере свій початок з економіки. Відомі економісти, такі як Альфред Маршалл, Майкл Портер аналізували успіхи мережевої взаємодії функціонування різних підприємств і виявили позитивний її вплив на

конкурентоспроможність підприємств. Зроблено висновок, що впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти для підвищення якості загальної середньої освіти спрямоване на створення гнучкого та інтерактивного середовища для навчання та співпраці, взаємодія стимулює обмін ідеями, допомагає у вирішенні завдань та розвиває креативне мислення.

Ключові слова: інноваційні форми навчання, мережева форма здобуття освіти, якість освіти, механізми публічного управління, мережева взаємодія.

Shevchenko Nataliia Oleksandrivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Public Administration and Law Department, Dnipro Academy of Continuing Education of the Dnipropetrovsk Regional Council, St. Volodymyra Antonovycha, 70, Dnipro, 49006, tel.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0003-1559-1432>

IMPLEMENTATION OF THE NETWORK FORM OF ACQUIRING EDUCATION AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE QUALITY OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article considers aspects of the implementation of a network form of education for institutions of general secondary education in the conditions of mixed education. It was determined that the main goal of the modernization of the general secondary education system is to increase its quality, to ensure the variability of obtaining basic or full general secondary education in accordance with the abilities and individual capabilities of children, to increase the competitiveness of graduates on the labor market through the adaptation of the educational system to its needs. It was found that the mechanisms of public management of changes in the system of general secondary education can include various strategies, tools and approaches aimed at implementing and supporting these changes: local self-government bodies together with institutions of general secondary education can develop strategic plans, involve stakeholders in the planning process and implementation of changes, use various mechanisms, including the introduction into domestic practice of the network form of obtaining education, which is widely used abroad by leading educational organizations, and in Ukrainian practice, this direction of education is only developing. It is emphasized that the network form of obtaining education is based on the use of Internet technologies, includes the use of electronic resources, access to information, collective learning in an online environment and active interaction between participants of the educational process. Networking can include discussion of concepts, problem solving, joint projects, and other forms of collaboration that contribute to the development of knowledge and skills. It was found that the concept of network interaction in the field of education

originates from economics. Well-known economists, such as Alfred Marshall, Michael Porter, analyzed the success of network interaction in the functioning of various enterprises and found its positive impact on the competitiveness of enterprises. It was concluded that the implementation of the network form of education in domestic practice to improve the quality of general secondary education is aimed at creating a flexible and interactive environment for learning and cooperation, interaction stimulates the exchange of ideas, helps in solving tasks and develops creative thinking.

Keywords: innovative forms of education, network form of education, quality of education, public management mechanisms, network interaction.

Постановка проблеми. У сучасному світі впровадження мережевої форми здобуття освіти стає все більш актуальним, особливо у контексті підвищення якості загальної середньої освіти. Проте виникає ряд проблем, пов'язаних з цим процесом, що потребують уваги та дослідження. Ці проблеми включають в себе визначення оптимальних стратегій інтеграції мережевої освіти в загальноосвітню систему, забезпечення доступності та якості навчальних матеріалів і технічної інфраструктури, а також розроблення ефективних методів оцінки навчальних досягнень учнів у мережевому середовищі. Необхідно здійснити аналіз сучасних тенденцій у використанні мережевих технологій у навчальному процесі, визначити переваги та обмеження такого підходу до здобуття освіти. Зростаюча популярність цієї форми навчання вимагає ретельного розгляду та впровадження управлінських механізмів для забезпечення високої якості освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних фахівців найбільший внесок у розвиток тематики застосування інноваційних підходів до навчання розглянуто у працях науковців В. Бикова [1] І. Дичківської [4], Г. Клімової [6], Н. Кошечко [7], Л. Ребухи [12]. На думку вчених, велике значення має вивчення та впровадження інноваційних методик, які враховують особливості мережевого навчання. Це охоплює розробку віртуальних платформ, інтерактивних засобів комунікації та інших сучасних засобів, спрямованих на покращення якості освіти. Ці внески сприяють вдосконаленню системи мережевої освіти, забезпечуючи її відповідність високим стандартам якості та розширюючи можливості доступу до знань. Водночас недостатньо вивченими є можливості застосування для підвищення якості загальної середньої освіти механізму впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти.

Мета статті. Метою статті є висвітлення можливостей впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти для підвищення якості загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Первинна мета модернізації системи загальної середньої освіти відображається у підготовці нового покоління кадрів, які відповідають потребам ринку праці, вимогам роботодавців і освітнім потребам здобувачів освіти. Головна мета цих змін полягає в покращенні якості загальної середньої освіти в країні, збільшенні мобільності здобувачів освіти та вчителів, а також підвищення конкурентоспроможності на ринку праці через адаптацію освітньої системи до його потреб. Механізми публічного управління змінами в системі загальної середньої освіти можуть включати різноманітні стратегії, інструменти та підходи, спрямовані на впровадження та підтримку необхідних змін. Органи місцевого самоврядування разом із закладами загальної середньої освіти можуть розробляти стратегічні плани, які визначають мету змін, ключові завдання, ресурси та терміни. Ці плани можуть бути підтримані на місцевому рівні програмами, спрямованими на досягнення конкретних цілей. Важливим елементом успішного здійснення модернізації системи освіти є залучення всіх зацікавлених сторін, учнів, батьків, педагогів, керівників закладів освіти, посадових осіб місцевої влади, громадських організацій, до процесу планування та впровадження змін, що може зробити їх більш прийнятними для всіх сторін. Оцінити вплив змін на систему освіти можна за допомогою механізму моніторингу- збору даних про успішність учнів, аналізу змін у показниках роботи закладів освіти та загального впливу змін на систему освіти. Механізми публічного управління в сфері середньої освіти визначають різні способи розв'язання суперечливих явищ чи аномальних явищ через послідовні і реальні ефективні дії системи/підсистеми, до яких включено основоположні принципи, цільові орієнтири, функціональну діяльність із використанням відповідних форм та методів управління [5]. Для досягнення головної мети змін, а саме підвищення якості загальної середньої освіти в країні необхідне використання різноманітних механізмів, серед яких інтеграція інноваційних технологій в навчальний процес для підвищення доступності, ефективності та цікавості навчання, створення можливостей для індивідуалізованого навчання, впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти в умовах змішаного навчання. Останній механізм широко використовується за кордоном провідними освітніми організаціями, а в українській практиці це досить новий напрям освіти, який тільки розвивається. Відповідно до статті 9 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII кожна особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх. Мережева форма здобуття освіти представляє собою «спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах» [10].

Сучасний підхід до навчання та співпраці акцентує увагу на важливості мережевої освіти та мережевої взаємодії. Мережева освіта відображає систему навчання, що ґрунтується на використанні інтернет-технологій та спілкуванні між учасниками через мережу. Цей підхід охоплює використання електронних ресурсів, доступ до інформації, колективне навчання в онлайн-середовищі та активну взаємодію між учасниками навчального процесу. Мережева взаємодія вказує на обмін ідеями, інформацією та ресурсами між учасниками, який відбувається в мережевому середовищі. Цей обмін може мати форму соціальних мереж, спільних проєктів, форумів та інших онлайн-інструментів, що сприяють обміну думками та спільній діяльності. У сфері освіти, мережева взаємодія може включати обговорення концепцій, вирішення завдань, спільні проєкти та інші форми співпраці, які сприяють розвитку знань та навичок. Мережева освіта використовує Інтернет для підтримки інтерактивного та колективного навчання. «Із появою комп'ютерних мереж та інших, аналогічних їм засобів, інформаційні технології освіти набули нової якості, пов'язаної, в першу чергу, з можливістю оперативно отримувати інформацію з будь-якої точки земної кулі. Через глобальну комп'ютерну мережу Інтернет можливий миттєвий доступ до світових інформаційних ресурсів (баз даних, електронних бібліотек, сховищ файлів)» [3]

Ключовим елементом в організації мережевого навчання є мережева взаємодія, яка полягає у спільному використанні конкретних ресурсів, що дозволяє розглядати мережу як систему стійких, багатосторонніх, регулярно відтворюваних формальних та неформальних зв'язків між установами. Мережа передбачає розробку спільної стратегії адаптації до змін у зовнішньому середовищі та базується на об'єднанні конкретних ресурсів для досягнення загальної стратегії.

Поняття мережевої взаємодії у сфері освіти бере свій початок з економіки. Ідеї мережевого підходу до організації економіки виникли більше століття тому. Однією з перших робіт у цьому напрямку була книга англійського економіста Альфреда Маршалла «Принципи економіки», опублікована наприкінці XIX століття, яка вивчала промислові райони Великобританії. Він аналізував синергетичний ефект при мережевій організації промислових підприємств, спираючись на великі підприємства, які об'єднували та підвищували спеціалізацію малих підприємств [13]

У своїй роботі про взаємодію мережі, Майкл Портер, професор Гарвардської школи бізнесу та один із піонерів теорії кластерів в економіці, аналізував динаміку та особливості функціонування ста найбільш конкурентоспроможних групувань підприємств різних розмірів з різних країн світу. Він розглядав процес формування таких груп у галузях як наслідок досягнень великих корпорацій у світовому ринку, після чого вплив цих

компаній розповсюджується на бізнес-спільноту, поступово будуючи мережу з найкращих постачальників та клієнтів. Підсумковий успіх такої взаємодії позитивно впливає на конкурентоспроможність усіх учасників цього групування підприємств, забезпечуючи стійкий ріст їх ефективності [9].

На сьогоднішній день, мережевий підхід у сфері економіки, бізнесу та навчання залишається актуальним для досліджень організаційних структур. Вчені встановлюють, що чим більше вертикальних зв'язків в організації, тим більш вона має схильність до ієрархічності та формалізації. У той же час, розвиток горизонтальних зв'язків сприяє підвищенню гнучкості та адаптації організації до умов, що змінюються. Сучасні дослідження успішних економічних суб'єктів підтверджують тенденцію, що ієрархічна структура все більше поступається місцем мережевій організації. У галузі освіти, мережева форма здобуття знань ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення доступу до навчальних ресурсів та обміну ними через віртуальні платформи та різноманітні онлайн-ресурси. Цей підхід дозволяє подолати географічні обмеження, надає гнучкість у процесі здобуття знань та розвитку, а також розширює можливості доступу до освітніх ресурсів. Мережева освіта може включати в себе різноманітні форми, такі як відкриті онлайн-курси, віртуальні університети, платформи для обміну знань та співпраці, а також інші інноваційні форми навчання, які базуються на використанні передових технологій.

Варто відзначити потенціал мережевої освіти як засіб, що сприяє інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти. Це має велике значення для забезпечення ефективності та якості освітнього процесу. Впровадження нових системних технологій з мережевим характером грає важливу роль у забезпеченні якості освіти. Як вказує вітчизняний фахівець О. Боятюк, «ера інформаційного суспільства вимагає від особистості мобільності, інноваційності та нового бачення процесів, що відбуваються навколо неї. Традиційні погляди, які закріпились на теренах нашої держави щодо системи освіти, навчального процесу, змінюються більшою мірою інноваційним баченням сучасної реальності. А тому актуальним нині постає вже питання не інтелектуального збагачення індивіда за допомогою формальних засобів, а мережевого набуття нових знань, вмінь та навичок, які мають тенденцію з кожним днем «застарівати». Саме мережевість виступає одним із основних віртуальних факторів, який дає можливість людині бути в системі зв'язків, мати доступ до найновішої інформації та володіти актуальними знаннями[2].

Тобто, важливим є не лише поповнення інтелектуального потенціалу особистості за допомогою формальних засобів, але й отримання нових знань, навичок та умінь через мережеві засоби, які є ключовими віртуальними

факторами, що дозволяють здобувачеві освіти постійно оновлювати свої знання. Переваги мережевої освіти як засобу забезпечення її якості практично повністю збігаються з перевагами змішаного навчання. Ці дві форми освіти мають багато спільних характеристик, що робить їх потужними механізмами для забезпечення високої якості освіти.

Інноваційний потенціал мережевої форми здобуття освіти дозволяє здобувачам навчатися у власному темпі, обираючи зручний для себе час та місце, що робить освіту більш доступною; використовувати сучасні інформаційні та комунікативні технології, роблячи навчання більш інтерактивним, цікавим та ефективним; стимулює комунікативну активність здобувачів освіти, даючи їм можливість спілкуватися та співпрацювати з однолітками та викладачами з усього світу, це сприяє розвитку командних навичок, критичного мислення, креативності та інших важливих компетенцій; пропонує широкий спектр освітніх програм та курсів, з яких учні можуть обирати те, що їм дійсно цікаво та корисно, це дає можливість кожному створити індивідуальну траєкторію навчання; робить якісну освіту доступнішою для здобувачів освіти з різних регіонів, різних соціальних груп.

Зрозуміло, що мережева форма здобуття освіти не є універсальним засобом, але вона є шляхом до прогресу в контексті інноваційного впровадження технологій або алгоритмів для досягнення певного рівня якості освіти. Її успішність залежить від ефективності переходу вітчизняної освіти на нові стандарти якості, нові цілі та зміст освітньої діяльності. Основним критерієм є різноманіття компетенцій учнів, що виникає в результаті виявлення їх творчого потенціалу. Важливо, щоб існувала колективна взаємодія спільноти індивідуальних освітніх агентів, спрямована не лише на виконання освітніх стандартів, але й на творчий пошук та критичний аналіз, що сприяє розвитку творчого, ймовірного та пошукового мислення учнів.

Впроваджуючи навчання через мережу, заклади освіти сприяють рухливості освітніх програм, оптимальному використанню наявних ресурсів та розширенню доступу до сучасних технологій, підвищенню якості підготовки кваліфікованих спеціалістів та стимулюванню розробки новаторських моделей мережевої взаємодії. Мережева співпраця між закладами освіти та учасниками освітнього процесу є ключовим механізмом для реалізації спільного потенціалу та обміну ресурсами.

Зміст мережевої взаємодії зацікавлених сторін у системі освіти являє собою погоджену діяльність суб'єктів мережі по забезпеченню високого рівня якості, доступності та ефективності освітніх послуг, що здійснюється у формах спільної колективної розподіленої діяльності: взаємонавчання, методичне і педагогічне проектування, проектна діяльність, експертиза, порівняльні тематичні дослідження, спільне проведення заходів тощо.

Модель мережевої взаємодії включає: «інформаційно-ресурсний компонент (спеціалізовані мережі, діяльність яких спрямована на надання інформації про роль, цілі, завдання, управління, діяльність регіональних та галузевих мереж), проектний компонент (проекти зі спільної діяльності, спрямовані на вдосконалення наукового, організаційного та управлінського супроводу розвитку професійної освіти і навчання), компонент взаємодії (включає різноманітні моделі взаємодії на інституційному та індивідуальному рівні, спрямовані на управління, обмін інформацією, моніторинг, покращення, забезпечення якості в системах професійної освіти і навчання)» [11]. Головною метою є розвиток дієвої системи моніторингу, яка б усвідомлено аналізувала стан системи освіти, функціонування механізмів та інституцій, а також зовнішніх та внутрішніх умов, щоб передбачати подальший розвиток системи освіти. Зокрема, розвиток мережевої форми освіти передбачає: розробку стратегічних і тактичних заходів, що враховують потреби ринку праці, технологічні та соціокультурні тенденції; розбудову необхідної інфраструктури для мережевої освіти, включаючи інтернет-підключення, комунікаційні засоби, технічну підтримку та безпеку даних; встановлення партнерських відносин з різними зацікавленими сторонами, такими як урядові органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації та міжнародні партнери.

Компонент взаємодії складається з управління, соціального партнерства та професійного консультування, спрямованих на забезпечення необхідної координації та ефективної взаємодії. Зазвичай у наукових джерелах поняття «мережа» трактується як співпраця групи людей зі схожими інтересами, які взаємодіють один з одним, підтримують неформальні контакти з метою взаємної підтримки та допомоги. У взаємодії конкретного закладу освіти з іншими партнерами набувають чинності такі принципи, як добровільність встановлення зв'язків, співробітництво, кооперація, рівноправність, партнерство, відсутність ієрархічної підлеглості. Суттєвим є те, що така взаємодія виникає за власною ініціативою зацікавлених партнерів [8]. Партнерами, які залучаються до мережевої взаємодії, можуть бути громадські організації, різні освітні установи: заклади дошкільної, загальної середньої, фахової передвищої, вищої, післядипломної освіти. На їх базі з використанням різноманітних ресурсів партнерів можна провести ряд заходів: конференцій, семінарів, вебінарів, зустрічей на регіональному, всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Мережева освіта має специфічну інституційну структуру, якою можна управляти як об'єктом впливу для цілеспрямованого публічного управління. Сьогодні найважливішим об'єктом такого галузевого управління є соціальні мережі. Вони є найбільш виразною організаційною основою мережевої освіти,

яка одночасно максимально відповідає вимогам мережевої комунікації та інституційного адміністрування. Використання соціальних мереж як механізму становлення та розвитку мережевої освіти є суттєвим засобом формування та прогресу мережевої освіти. Тож ефективне впровадження соціальних мереж для створення та розвитку мережевої освіти зумовлено: зручністю та доступністю соціальних мереж що надають можливість легко і швидко об'єднати учасників освітнього процесу, незалежно від їх фізичного розташування. Соціальні мережі дозволяють створювати індивідуалізовані освітні програми та матеріали, враховуючи потреби кожного учасника. Використання соцмереж дозволяє впроваджувати інноваційні технології, такі як віртуальна реальність чи штучний інтелект, що робить навчання більш цікавим і ефективним. Соціальні мережі дозволяють здійснювати зв'язок з експертами та представниками освітніх установ у будь-якій частині світу, розширюючи горизонти знань. Використання соціальних мереж у мережевій освіті відкриває широкі можливості для інтерактивного та ефективного навчання.

Висновки. Впровадження в вітчизняну практику мережевої форми здобуття освіти для підвищення якості загальної середньої освіти спрямоване на створення гнучкого та інтерактивного середовища для навчання та співпраці. Ця освіта дозволяє отримувати знання та навички незалежно від географічного розташування. Мережева взаємодія сприяє обміну інформацією та спільним проектам, роблячи освітні ресурси доступними всім учасникам. Мережева взаємодія стимулює обмін ідеями, допомагає у вирішенні завдань та розвиває креативне мислення. Результатом розвитку мережевої освіти повинна бути інноваційна активність учнів, особиста участь кожного в створенні колективно-мережевого освітнього середовища з метою трансформації суспільно-культурного середовища та, на цій основі, реалізація процесу саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації. У подальших дослідженнях може бути розглянуто такі важливі аспекти, як вплив мережевої форми здобуття освіти на соціальну інклюзію та рівень доступності освіти для всіх верств суспільства, порівняльний аналіз ефективності мережевої та традиційної форм навчання з метою визначення найкращих практик, питання впливу мережевої освіти на розвиток ключових компетентностей учнів, таких як критичне мислення, співпраця та комунікація. Ці аспекти є важливими для розуміння повного потенціалу мережевої освіти та її внеску у підвищення якості загальної середньої освіти.

Література:

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2009, 684 с.
2. Боятюк О. Світоглядне підґрунтя дослідження безперервної освіти в мережевому суспільстві. *Гілея: науковий вісник*, 2014, Вип. 90, С. 313-320

3. Гуржій А. М., Пригодій М. А., Липська Л. В., Гуменний О. Д., Гуменна Л. С., Зуєва А. Б., Кононенко А. Г., Криворот Т. Г. Розроблення та використання мережевих навчально-методичних комплексів для підготовки кваліфікованих робітників: навчально-методичний посібник. Житомир: Полісся, 2020, 214 с
4. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2015, 302 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / За ред. Ю. Ковбасюка, В. Трошинського, Ю. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010, 820 с.
6. Клімова Г. П. Інноваційний розвиток вищої освіти України: методологічний аспект аналізу. Право та інноваційне суспільство, 2013. № 1. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10 (дата звернення: 10.03.2024)
7. Кошечко Н. Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі. Педагогіка. 2015, № 1 (1), С. 35-38.
8. Лук'янова Л. Б. З досвіду мережевої взаємодії інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України та закладів вищої педагогічної освіти України. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2023, № 5(2), С. 1-8.
9. Портер М. Е. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. Київ: Основи, 1997, 390 с
10. Про освіту. Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.03.2024)
11. Радкевич В., Бородієнко О., Пуховська Л., Радкевич О., Базелюк Н., Леу С. Модель мережевої взаємодії в розвитку системи професійної освіти і навчання у країнах ЄС. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 2018, № 17, С. 123-134.
12. Ребуха Л. З., Загоруйко Ю. В. Розвиток освітньої моделі вищої школи в умовах пандемії Covid-19. Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної он-лайн конференції, Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2020, С. 79-81
13. Principles of Economics. Alfred Marshall. Prometheus Books, 1997. <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>

References:

1. Bykov, V. Yu. (2009). Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity: monohrafiia [Models of organizational systems of open education: monograph] Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
2. Boiatyuk, O. (2014). Svitohliadne pidgruntia doslidzhennia bezperervnoi osvity v merezhevomu suspilstvi [Worldview basis of the study of continuous education in the network society]. *Hileia: naukovyi visnyk* Vyp. 90, P. 313-320 [in Ukrainian].
3. Hurzhii, A. M. Pryhodii, M. A. Lypska, L. V. Humennyi, O. D. Humenna, L. S. Zuieva, A. B. Kononenko, A. H. & Kryvorot T. H. (2020). Rozroblennia ta vykorystannia merezhevykh navchalno-metodychnykh kompleksiv dlia pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Development and use of network educational and methodological complexes for the training of qualified workers: educational and methodological manual]. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].
4. Dychkivska, I. (2015). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies] Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
5. Kovbasiuk, Yu. Troshchynskyi, V. Surmin, Yu. (Eds.), (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]. Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

6. Klimova, H. P. (2013). Innovatsiyni rozvytok vyshchoi osvity Ukrainy: metodolohichnyi aspekt analizu [Innovative development of higher education in Ukraine: methodological aspect of the analysis]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2013_1_10 (accessed 10.03.2024) [in Ukrainian].
7. Koshechko, N. (2015). Innovatsiini osvitni tekhnolohii navchannia ta vykladannia u vyshchii shkoli [Innovative educational technologies of learning and teaching in higher education]. *Pedahohika*, 1 (1), 35-38. [in Ukrainian].
8. Lukianova, L. B. (2023). Z dosvidu merezhevoi vzaiemodii instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy ta zakladiv vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy [From the experience of network interaction of the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine and institutions of higher pedagogical education of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-8. [in Ukrainian].
9. Porter, M. E. (1997). *Stratehiia konkurentsii: metodyka analizu haluzei i diialnosti konkurentiv* [Competition strategy: method of analysis of industries and activities of competitors]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». [Law of Ukraine On Education.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 10 January 2024) [in Ukrainian].
11. Radkevych, V. Borodiienko, O. Pukhovska, L. Radkevych, O. Bazeliuk, N. & Leu, S. (2018). Model merezhevoi vzaiemodii v rozvytku systemy profesiinoi osvity i navchannia u krainakh YeS [A model of network interaction in the development of the system of professional education and training in EU countries]. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika*, 17, 123-134. [in Ukrainian].
12. Rebukha, L. Z. Zahoruiko, Yu. V. (2020). Rozvytok osvitnoi modeli vyshchoi shkoly v umovakh pandemii Sovid-19 [Development of the educational model of the higher school in the conditions of the covid-19 pandemic]. *Likarska taємnytsia v umovakh pandemii: zakonodavchi, pravozastosovchi, sotsialni ta psykhologichni aspekty: zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo- praktychnoi on-lain konferentsii - Medical confidentiality in the conditions of a pandemic: legislative, law enforcement, social and psychological aspects: a collection of theses of reports of the All-Ukrainian scientific and practical online conference*, Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 79-81 [in Ukrainian].
13. Principles of Economics. Alfred Marshall. Prometheus Books, 1997. Retrieved from <https://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html> (accessed 10.03.2024) [in English].

УДК 351.71/88 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-477-486](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-477-486)

Якубовський Ярослав Сергійович аспірант кафедри управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», вул.Грушевського, 13, м. Вінниця, 21000 <https://orcid.org/0009-0002-0431-0017>

АКТИВІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ В РОБОТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Стаття присвячена проблемі підвищення рівня активізації компонентів громадянського суспільства, які дозволяють формувати партнерські відносини між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства. В роботі наголошується про провідну роль інформаційно-комунікаційної компоненти роботи інститутів громадянського суспільства, яка відповідає за ефективне використання потенціалу інститутів громадянського суспільства, що дозволить результативно застосовувати наявні людські та матеріальні ресурси із застосуванням правового регулювання та відповідного кадрового забезпечення. Стаття містить теоретичні засади формування інститутів громадянського суспільства, які демонструють актуальність обрання об'єкту дослідження. В роботі присутній опис інформаційно-комунікативної компоненти та наведено характеристика її сучасного стану. Опираючись на сучасні дослідження стану громадянського суспільства в Україні, в статті зазначено наявність проблем, пов'язаних з труднощами у взаємодії громадянських організацій та органів влади у питаннях комунікацій. В зв'язку з цим в статті пропонується формування органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства комунікаційної стратегії, яка буде сприяти активізації довіри між публічною владою та громадянським суспільством, що призведе до більш відкритого та ефективного прийняття рішень у демократичному просторі. На думку автора, стратегія повинна містити механізм обов'язково публічного обговорення рішень, елементи якого наведені у даній статті. Другим заходом щодо активізації інформаційно-комунікаційної компоненти в роботі вбачається впровадження системи оцінювання роботи органів публічної влади інститутами громадянського суспільства та органами державної влади.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, публічне управління, державне управління, повосенна трансформація, демократія.

Yakubovskyi Yaroslav Serhiyovych graduate student of the Department of Management and Administration, Communal Institution of Higher Education «Vinnytsia Academy of Continuing Education», 13 Hrushevsky St., Vinnytsia, 21000, <https://orcid.org/0009-0002-0431-0017>

ACTIVATION OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION COMPONENT IN THE WORK OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the problem of increasing the level of activation of civil society components that allow forming partnership relations between public authorities and civil society institutions. The work emphasizes the leading role of the information and communication component of the work of civil society institutions, which is responsible for the effective use of the potential of civil society institutions, which will allow effective use of available human and material resources with the application of legal regulation and appropriate personnel support. The article contains the theoretical foundations of the formation of civil society institutions, which demonstrate the relevance of choosing the object of research. The work contains a description of the information and communication component and provides a description of its current state. Based on modern studies of the state of civil society in Ukraine, the article indicates the presence of problems associated with difficulties in the interaction of civil organizations and authorities in matters of communications. In this regard, the article proposes the idea of forming a communication strategy by public authorities and institutions of civil society, which will contribute to the activation of trust between public authorities and civil society, to promote more open and effective decision-making in a democratic space. The strategy must contain a mechanism for mandatory public discussion of decisions, the elements of which are given in this article. The second measure to activate the information and communication component in the work is the introduction of a system for evaluating the work of public authorities by institutions of civil society and state authorities

Keywords: civil society, institutions of civil society, public administration, state administration, post-war transformation, democracy.

Постановка проблеми. В основі дієвого громадянського суспільства знаходяться ефективно функціонуючі інститути громадянського суспільства, мета діяльності яких полягає у захисті громадянських інтересів суспільства на засадах демократії, захисту прав людини та соціальної справедливості. Робота інститутів громадянського суспільства ґрунтується на функціонуванні декількох компонентів: інституційно-правове регулювання, інформаційно-комунікаційна дієвість, навчально-підготовча діяльність. Робота першого

компонента пов'язана із застосуванням правового регулювання залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття рішень на державному та локальному рівні. Функціонування другого компонента спрямовано на налагодження ефективної системи комунікативної взаємодії між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства через обмін інформацією, пов'язаною з популяризацією зазначеної взаємодії, спрямованої на ефективне вирішення суспільних проблем. Третій компонент має на увазі створення ефективної системи навчання та підготовки кадрів для інститутів громадянського суспільства [1]. При цьому слід звернути увагу, що другий компонент виконує провідну функцію, оскільки саме він повинен відповідати за ефективне використання потенціалу інститутів громадянського суспільства. Це дозволить результативно застосовувати наявні людські та матеріальні ресурси із застосуванням правового регулювання та відповідного кадрового забезпечення. Саме особливостям інформаційно-комунікаційної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства присвячено дану статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню діяльності інститутів громадянського суспільства приділяли увагу автори: Н. Бабарикіна, І. Віннічук, О. Вольска, Є. Головаха, Ю. Казаченко, Ю. Каплан, А. Колодій, В. Лозовий, Ю. Мельничук, В. Огаренко, Л. Пилипенко, Н. Позняковська, Ю. Тищенко, В. Філіппова та ін. Незважаючи на наукову популярність зазначеної теми, існують проблеми які вимагають рішення, до яких віднесено питання активізації інститутів громадянського суспільства через роботу їх компонентів.

Метою статті є аналіз функціонування інститутів громадянського суспільства для виявлення шляхів їх подальшої активізації на основі демократії, захисту прав людини та соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Збройне вторгнення російської федерації зумовило активізацію інститутів громадянського суспільства, які останнім часом є дієвим партнером держави у боротьбі з агресором. Українські інститути демонструє всьому світу стійкість та адаптивність [2].

У сучасній системі публічного управління до інститутів громадянського суспільства належать [3]:

неприбуткові організації, які не мають прибуткової мети і працюють у різних сферах, таких як охорона здоров'я, освіта, захист прав людини, екологія та інші. Зазначені організації зазвичай залежать від членських внесків, пожертвувань та грантів;

профспілки, організації, які об'єднують працівників у різних секторах економіки з метою захисту їхніх прав та інтересів;

громадські об'єднання, організації, які об'єднують людей на підставі спільних інтересів чи цілей, такі як спортивні клуби, культурні об'єднання, благодійні фонди тощо;

фонди та благодійні організації, які збирають кошти та надають допомогу тим категоріям громадян, які її потребують;

медіа та журналістські організації, спрямовані на захист свободи слова та інших принципів журналістики.

Зазначені інститути відіграють важливу роль у формуванні громадянського суспільства, допомагаючи забезпечити різноманітність думок, захист прав та інтересів громадян, а також забезпечують функціонування механізму участі громадян у прийнятті рішень. У зв'язку з цим наведемо думку вчених В. Огаренко та Ю. Казаченко, які вважають що центральною ланкою інститутів громадянського суспільства є «люди (громада) – які мають певні потреби, території на якій вони мешкають, і запити на які впливають економічні, політичні та соціальні фактори» [4, С.98]. Це демонструє демократичний зміст інститутів громадянського суспільства.

За своєї сутності інститути громадянського суспільства це об'єднання громадян, які мають на меті вирішення своїх проблем за допомогою інформаційно-комунікативної компоненти, яка відповідальна за створення ефективних комунікацій між владою та громадянами для прийняття спільних управлінських рішень. Зазначена компонента включає в себе різні аспекти комунікації та обміну інформацією між органами влади та громадськістю, а саме: публічна інформація, яка є основною ланкою діяльності органу публічної влади та полягає у наданні інформації про свою управлінську діяльність через різні канали зв'язку, такі як офіційні веб-сайти, соціальні мережі, прес-конференції тощо; громадські слухання та консультації, які організовують органи публічної влади з метою збору думок, пропозицій та обговорення важливих питань з громадськістю; діалог органів публічної влади із громадськістю, який може відбуватися через зустрічі, форуми, відкриті лекції тощо; партнерство органів публічної влади з громадськими організаціями, яке включає ефективний обмін інформацією та спільні дії спрямовані на рішення соціально-економічних проблеми; інформаційні кампанії та освітні заходи, які проводять органи публічної влади з метою підвищення свідомості громадськості щодо питань соціально-економічного розвитку.

Сучасний стан інформаційно-комунікативної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства характеризується наявністю певних ознак підвищення рівня демократизації українського суспільства.

Так, зростання рівня доступності інформації про діяльність органів публічної влади в процесі прийняття рішень на державному та локальному

рівні характеризується прийнятим Законом України «Про доступ до публічної інформації» [5] та схваленою Кабінетом Міністрів України у 2017 році Концепцією розвитку електронної демократії в Україні [6] та іншими нормативно-правовими актами.

Також це активізація громадських медіа таких як блоги, онлайн-журнали та відеоблоги, що посіли важливе місце у формуванні громадської думки та впливу на політичні процеси, а саме: «Texty.org.ua» - онлайн-медіа, яке займається розслідуванням корупції, аналізом публічної політики та соціальними питаннями; «Hromadske.ua» - незалежне онлайн-медіа, яке спеціалізується на журналістських розслідуваннях, аналітиці та важливих громадських питаннях; «The Insider» - онлайн-журнал, який відомий своїми розслідуваннями, особливо у сфері політики та корупції; «Nashi Groshi» - проєкт, спрямований на моніторинг державних закупівель, виявлення корупційних схем та аналіз ефективності витрат державних коштів та ін. Ці медіа-проєкти стають важливим джерелом інформації для громадськості та впливають на формування громадської думки та політичні процеси в Україні.

Прикладом демократизації є механізм залучення громадськості до прийняття рішень через активне використання інтерактивних форми комунікації та інтерактивні платформи для залучення громадськості до обговорення важливих питань. Органи публічної влади та інститути громадянського суспільства запроваджують:

онлайн-консультації, під час яких громадськість може висловлювати свої пропозиції та коментарі з певних питань. Наприклад, Міністерство інфраструктури України періодично проводить онлайн-консультації з розробки стратегій розвитку галузі та інших управлінських питань;

вебінари з актуальних тем, на яких експерти можуть давати інформацію та відповідати на запитання громадян. Наприклад, вебінари про права людини, екологічні проблеми, гендерні питання тощо;

інтерактивні платформи, наприклад, платформа «Дія», яка дозволяє громадянам звертатися до державних органів з питань, що стосуються надання адміністративних послуг та інших аспектів взаємодії з органами публічної влади;

онлайн-голосування та опитування з питань, що стосуються розвитку громади чи вирішення конкретних проблем. Наприклад, місцеві органи влади можуть проводити опитування про важливість різних проєктів соціально-економічного розвитку міста.

Зазначені інтерактивні форми комунікації сприяють активній участі громадян у прийнятті рішень та формуванні політики, підвищують рівень довіри до влади та сприяють демократичному розвитку на державному та локальному рівні.

Інформаційно-комунікативна компонента інститутів громадянського суспільства також представлена розширенням мережевих зв'язків між публічною владою та інститутами громадянського суспільства прикладом яких є створення спеціальних мережевих ресурсів, таких як «ProZorro» у сфері закупівель; «E-data» для моніторингу діяльності державних установ, що дозволяє забезпечити більшу доступність та прозорість інформації та іншими спеціальними мережевими ресурсами.

Активність інститутів громадянського суспільства можна простежити у віртуальних спільнотах у соціальних мережах, які об'єднуються навколо конкретних цілей або ідей і впливають на прийняття рішень. Наприклад «Група Реформи в Україні» на Facebook, яка створена з метою обговорення та сприяння реформам в Україні. Учасники групи активно обмінюються інформацією, думками та ідеями щодо політичних та соціально-економічних реформ в країні. Вони обговорюють різні аспекти реформ, висувують пропозиції та роблять свої внески в розвиток країни. Через активну обговорюваність та висловлення різноманітних поглядів у цій групі, учасники мають можливість вплинути на формування громадської думки та ставлення до реформ. Крім того, учасники групи можуть обговорювати конкретні законопроекти, події та ініціативи, що мають відношення до реформування країни, та спільно виробляти рішення щодо їх підтримки чи критики. Віртуальні спільноти в соціальних мережах дозволяють громадянам об'єднуватися навколо спільних ідей та цілей, обмінюватися думками та інформацією, а також впливати на прийняття рішень на рівні громадськості.

В цілому, сучасний стан інформаційно-комунікативної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства відображається в зростанні ролі Інтернету та соціальних медіа, розширенні можливостей взаємодії та співпраці у вирішенні соціально-економічних проблем.

Отже, у сучасних умовах воєнного стану вкрай необхідно активізувати інформаційно-комунікаційну компоненту в роботі інститутів громадянського суспільства, що допоможе підтримувати необхідний рівень демократії в країні, який необхідний для перемоги над агресором. За дослідженням «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» [7] було виявлено основні проблеми функціонування інформаційно-комунікативної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства, а саме: «Громадськість не отримує належним чином інформацію від органів місцевого самоврядування, як наслідок діяльність громадських організацій неможливо здійснювати» ця гіпотеза підтвердилася. Представники інститутів громадянського суспільства досить критично та претензійно означили коло своїх проблем, серед яких лідирували саме інформаційно-комунікаційна взаємодія та практики взаємодії з органами місцевого самоврядування та її окремими представниками» [7, С. 34].

Вищесказане дозволяє сформулювати пропозиції щодо посилення активізації інформаційно-комунікативної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства. Таке посилення можна здійснити через обрання ефективної комунікаційної стратегії взаємодії органів влади та громадськості, яка містить дії: розуміння ситуації та проектування комунікації; створення каналу Інтернет-комунікації; створення контенту для ЗМІ; застосування громадських медіа для досягнення мети комунікації [8].

Стратегія передбачає чітке усвідомлення мети комунікації, під яку розробляється комунікативний проєкт. На цьому етапі дуже важливо чітко визначити цілі комунікаційного проєкту, щоб вірно обрати комунікаційну стратегію взаємодії публічної влади та громадянського суспільства, що допоможе підтримувати відкритість, прозорість та ефективність діалогу між ними.

Зазначена стратегія містить відповідні блоки: аналіз аудиторії, якій містить визначення потреб, інтереси та очікування від взаємодії з публічною владою; визначення цілей, які можуть включати підвищення прозорості, залучення громадян до прийняття рішень та підтримку відкритого діалогу; вибір каналів комунікації, якими можуть бути засоби масової інформації, соціальні мережі, веб-сайти, електронна пошта тощо; розробка повідомлень, які висвітлюють важливість взаємодії між публічною владою та громадянським суспільством, а також переваги відкритого діалогу; створення плану дій зі зазначенням конкретних кроків та термінів їх виконання; моніторинг та оцінка ефективності взаємодії; гнучкість і адаптація стратегії залежно від змін у суспільному контексті та потребах аудиторії.

Основними завданнями комунікаційної стратегії можуть стати: визначення спільних цілей між органами публічної влади та громадськістю; діагностика існуючих процесів та ресурсів; визначення пріоритетів розвитку; організація заходів щодо досягнення визначених цілей комунікаційної стратегії; встановлення критеріїв та реалістичні очікування [9]

Варто зазначити, що вірно розроблена комунікаційна стратегія допоможе підвищити рівень довіри між публічною владою та громадянським суспільством, сприяти більш відкритому та ефективному прийняттю рішень у демократичному просторі. Посилення громадськості в процесі прийняття рішень органами влади є важливим кроком у забезпеченні демократичного управління та врахуванні інтересів громадян. У взаємовідносинах між органами влади та громадянським суспільством визначальною ланкою є, та залишаються органи влади, які і формують демократичну політику зазначеної взаємодії.

На нашу думку, політика повинна бути спрямована на посилення організації регулярних громадських консультацій та слухань з питань, що

стосуються соціально-економічного розвитку у формі публічних зустрічей, форумів, вебінарів та опитування громадян, а також посилення механізму обов'язково публічного обговорення рішень, який повинен містити елементи:

оприлюднення проектів рішень, які плануються до прийняття, на своїх офіційних веб-сайтах або в інших доступних джерелах інформації. Проекти повинні бути доступними для ознайомлення громадськості на визначений термін до прийняття остаточного рішення;

наявність коментарів та відгуків громадськості через встановлення спеціальних електронних форм зворотного зв'язку або електронні адреси для приймання коментарів;

аналіз коментарів, який повинен бути проведений перед прийняттям остаточного рішення, а також повинен бути публічно доступним;

проведення публічних слухань, які мають бути відкритими для всіх зацікавлених сторін та забезпечувати можливість висловити свої думки та погляди.

урахування громадської думки при прийнятті остаточного рішення.

Представлений механізм забезпечує відкритість, прозорість та участь громадськості у процесі прийняття рішень, що сприяє більшій легітимності та підтримці ухвалених рішень необхідних при прозорому, відкритому та раціональному управлінні.

Поряд з вищесказаним, активізувати інформаційно-комунікаційної компоненту можливо через запровадження системи оцінювання роботи органів публічної влади інститутами громадянського суспільства та органами державної влади з обов'язковим оприлюдненням результатів зазначеної оцінки, яка може мати дві складових. Перша оцінка здійснюється громадськістю, наприклад, за методикою запропонованою у дослідженні [7, С. 37]. Друга складова містить оцінку діяльності голів органів державної влади (місцевих адміністрацій), яка здійснюється у відповідності до Порядку реалізації експериментального проекту щодо проведення щокварталу моніторингу та оцінки ефективності діяльності голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. «Моніторинг та оцінка діяльності голів місцевих державних адміністрацій здійснюється Секретаріатом Кабінету Міністрів України на підставі наявних даних державної статистики, інформації міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, обласних і Київської міської держадміністрацій та інших джерел відкритих даних [11]».

Зазначені пропозиції посилять партнерські відносини між державою та громадянським суспільством, що відповідає основним засадам Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [12] та положенням Конституції України. Такі кроки будуть сприяти дотриманню принципів демократії, один з яких наголошує на необхідності участі громадян в прийнятті управлінських рішень.

Висновки. Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок про необхідність та своєчасність активізації інформаційно-комунікаційної компоненти в роботі інститутів громадянського суспільства через впровадження комунікативної стратегії, яка буде містити механізм обов'язкового публічного обговорення рішень та запровадження системи оцінювання роботи органів публічної влади інститутами громадянського суспільства та органами державної влади з обов'язковим оприлюдненням результатів зазначеної оцінки.

Запропоновані дії можна долучити до Концептуальної моделі повоєнної трансформації громадянського суспільства України, формування якої дозволить досягти рівноваги між людиною, суспільством, державою та бізнесом, що в результаті призведе до ефективного функціонування правової демократичної держави.

Література:

1. Трансформація громадянського суспільства в Україні в економічному та євроінтеграційному вимірі URL: <https://www.prostir.ua/?news>
2. Якубовський Я.С. Оцінка сталості громадянського суспільства України на основі використання інтегральних індексів. *Наукові новачії та передові технології*. 2024. № 1 (29). С. 151-163.
3. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565
4. Огаренко В, Казаченко Ю. Роль інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики. *Держава та регіон. Серія: державне управління*. 2017. № 2 (58). С. 97-101
5. Концепція розвитку елронної демократії в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 797-р від 8 листопада 2017 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/kr170797?an=2&ed=2018_02_14
6. Про доступ до публічної інформації Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Дослідження «Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні» URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>
8. Strengthening citizen action: communication for civil society organisations. Toolkit URL: http://civicus.org/documents/Strengthening_Citizen_Action_Communication_for_Civil_Society_Organisations.pdf
9. Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність? URL: <https://www.prostir.ua/?library=kommunikatsijna-stratehiya-hromady-trend-chy-neobhidnist>
10. Пилипенко Л., Позняковська Н. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2023. № 1 (99). С. 121-127
11. Що таке моніторинг та оцінка ефективності діяльності голів обласних, київської та севастопольської міських державних адміністрацій URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika/monitoring-ta-ocinka-efektivnosti-diyalnosti-goliv-oblasnih-ta-kiyivskoyi-miskoyi-derzhadministracij/shcho-take-monitoring-ta-ocinka-efektivnosti-diyalnosti-goliv-oblasnih-kiyivskoyi-ta-sevastopolskoyi-miskih-derzhavni-administracij>
12. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Tex>

References:

1. Transformatsiia hromadians'koho suspil'stva v Ukraini v ekonomichnomu ta ievrointehratsijnomu vymiri [Transformation of civil society in Ukraine in the economic and European integration dimensions] URL: <https://www.prostir.ua/?news> [in Ukrainian]
2. Yakubovs'kyj Ya.S. Otsinka stalosti hromadians'koho suspil'stva Ukrainy na osnovi vykorystannia intehrал'nykh indeksiv. [Assessment of sustainability of civil society of Ukraine based on the use of integral indices] *Naukovi novatsii ta peredovi tekhnolohii*. 2024. № 1 (29). S. 151-163. [in Ukrainian]
3. Kharakterystyka hromads'kykh formuvan' iak instytutiv hromadians'koho suspil'stva [Characteristics of public formations as institutions of civil society] URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565 [in Ukrainian]
4. Oharenko V, Kazachenko Yu. Rol' instytutiv hromadians'koho suspil'stva u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky. [The role of civil society institutions in the formation and implementation of state policy] *Derzhava ta rehion. Seria: derzhavne upravlinnia*. 2017. № 2 (58). S. 97-101 [in Ukrainian]
5. Kontsepsiia rozvytku eleronnoi demokratii v Ukraini. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 797-r vid 8 lystopada 2017 roku [The concept of development of electronic democracy in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 797 of November 8, 2017] URL: https://ips.ligazakon.net/document/kr170797?an=2&ed=2018_02_14 [in Ukrainian]
6. Pro dostup do publichnoi informatsii Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on access to public information] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian]
7. Doslidzhennia «Vplyv voiennoho stanu na hromads'ku uchast' v Ukraini» [Study «Impact of martial law on public participation in Ukraine»] URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85> [in Ukrainian]
8. Strengthening citizen action: communication for civil society organisations. Toolkit URL: http://civicus.org/documents/Strengthening_Citizen_Action_Communication_for_Civil_Society_Organisations.pdf [in English]
9. Komunikatsijna stratehiia hromady: trend chy neobkhidnist'? [Community communication strategy: trend or necessity?] URL: <https://www.prostir.ua/?library=komunikatsijna-stratehiya-hromady-trend-chy-neobhidnist> [in Ukrainian]
10. Pylypenko L., Pozniakovs'ka N. Kontseptsii stanovlennia i rozvytku instytutiv hromadians'koho suspil'stva v Ukraini. [Concepts of formation and development of civil society institutions in Ukraine.] *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*. 2023. № 1 (99). S. 121-127 [in Ukrainian]
11. Scho take monitorynh ta otsinka efektyvnosti diial'nosti holiv oblasnykh, kyivs'koi ta sevastopol's'koi mis'kykh derzhavnykh administratsij [What is monitoring and evaluation of the effectiveness of the heads of regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations] URL: <https://www.kmu.gov.ua/diialnist/regionalna-politika/monitoring-ta-ocinka-efektivnosti-diyalnosti-goliv-oblasnih-ta-kiyivskoyi-miskoyi-derzhadministracij/shcho-take-monitoring-ta-ocinka-efektivnosti-diyalnosti-goliv-oblasnih-kiyivskoyi-ta-sevastopolskoyi-miskih-derzhavni-administracij> [in Ukrainian]
12. Natsional'na stratehiia spriannia rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini na 2021-2026 roky [National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2021-2026] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Tex> [in Ukrainian]

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-487-496](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-487-496)

Янишівський Тарас Ярославович аспірант кафедри державної політики та врядування, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (099) 913-91-96, <https://orcid.org/0009-0005-6747-837X>

ПРОБЛЕМА СПРИЙНЯТТЯ ТЕРОРИЗМУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АНТИТЕРОРИСТИЧНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ

Анотація. Останні кілька десятиліть дали зрозуміти важливість інформації, її поширення та контролю над нею. У наш час громадськість має доступ до безпрецедентної кількості новинних джерел. Майже у кожній країні світу держави поступово втрачають можливість повністю контролювати, яку інформацію споживають їх жителі. Актуальні події та їх інтерпретація висвітлюються не лише через офіційні джерела, а й через сторінки у соціальних мережах. Таким чином, кожна людина може бути як споживачем інформації, так і її джерелом, якщо вона опинилася у епіцентрі подій. Це особливо добре стало зрозуміло за останні кілька років, а саме під час подій епідемії COVID-19 та широкомасштабного вторгнення росії в Україну, коли державні ЗМІ та великі новинні канали не справлялися із величезним потоком інформації, через що люди дедалі більше зверталися до соцмереж та отримували інформацію через Telegram, Instagram або Facebook.

Така тенденція ставить перед державою нові виклики, адже у демократичному суспільстві громадське сприйняття певного питання сильно впливає на формування політики держави, впровадження нових законів та ефективність роботи органів, які відповідають за вирішення цих питань. В разі, якщо населення буде помилково сприймати такі важливі явища, як тероризм, то це негативно вплине на здатність держави ефективно формувати державну політику в цих питаннях. В цьому контексті є потреба розглянути проблему сприйняття тероризму в сучасному суспільстві, в Україні та світі, щоб визначити, як широкі маси розуміють зміст цього явища та його важливість. Тому в цій статті розглянуто основні фактори, що впливають на сприйняття тероризму, такі як висвітлення в медіа, культурні особливості та соціально-політичний контекст. Також здійснено аналіз різних підходів та стратегій вирішення проблеми некоректного сприйняття тероризму та створення умов для покращення рівня освіченості населення стосовно цього явища.

Ключові слова: сприйняття тероризму, державне управління, вплив ЗМІ, боротьба з тероризмом, комплексне дослідження, громадська свідомість.

Yanyshivskyi Taras Yaroslavovych PhD student of the Department of Public Policy and Governance, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, tel.: (099) 913-91-96, <https://orcid.org/0009-0005-6747-837X>

THE PROBLEM OF THE PERCEPTION OF TERRORISM IN MODERN SOCIETY AND ITS INFLUENCE ON THE ANTI-TERRORIST POLICY OF THE STATE

Abstract. The last few decades have made clear the importance of information, its distribution and control over it. Nowadays, the public has access to an unprecedented number of news sources. In almost every country in the world, governments are gradually losing the ability to fully control what information their citizens consume. Current events and their interpretation are covered not only through official sources of information, but also through pages in social media. Thus, each person can be both a consumer of information and its source, if they are in the epicenter of events. This has become particularly clear in the past few years, especially during the events of the COVID-19 epidemic and the large-scale russian invasion of Ukraine, when state media and major news channels were unable to cope with the massive flow of information, which led people to increasingly turn to social media and receive information via Telegram, Instagram or Facebook.

This trend poses new challenges to the state, because in a democratic society, the public perception of a certain issue has a strong influence on the formation of state policy, the implementation of new laws, and the effectiveness of the bodies responsible for solving these issues. If the population mistakenly perceives such important phenomena as terrorism, it will negatively affect the state's ability to effectively shape state policy in these matters. In this context, there is a need to consider the issue of the perception of terrorism in modern society, in Ukraine and in the world, in order to determine how the broad masses understand the meaning of this phenomenon and its importance. Therefore, this article examines the main factors influencing the perception of terrorism, such as media coverage, cultural characteristics and socio-political context. An analysis of various approaches and strategies for solving the problem of incorrect perception of terrorism and creating conditions for improving the level of education of the population regarding this phenomenon was also carried out.

Keywords: perception of terrorism, public administration, media influence, combating terrorism, comprehensive study, public consciousness.

Постановка проблеми. В наш час, тероризм постає як серйозна загроза для всього вільного світу. Це явище хоч і має довгу історію, проте лише за останні кілька десятиліть видозмінилося таким чином, що тепер виражається у багатьох різних формах та може зашкодити людині у будь-якій точці планети. З розвитком технологій, терористи отримують все новіші й кращі інструменти для досягнення своїх цілей, а також для координації своїх дій та розширення можливостей впливу на громадську свідомість. Потрібно розуміти, що сама сутність тероризму полягає в тому, щоб не лише завдати жертвам фізичної шкоди, а й в тому, щоб здійснити психологічний вплив, заклавши у неї почуття страху та невпевненості.

З цього випливає, що для того, щоб антитерористичні заходи були ефективними, вони повинні складатися не лише із традиційних силових методів боротьби із тероризмом (ліквідація терористичних організацій, посилення заходів безпеки), а й мають включати в себе інформаційну складову (боротьба з недостовірною інформацією, підготовка населення до можливих терактів).

Тому для забезпечення безпеки, життя та здоров'я своїх громадян, держава повинна впроваджувати нові стратегії та інноваційні освітні механізми, спрямовані на покращення освіченості населення в питаннях антитерористичної боротьби. Інформованість населення про потенційні ризики та методи їх запобігання може значно зменшити успішність терористичних атак.

В контексті цього потрібно визнати, що в Україні наразі відсутній настільки комплексний механізм боротьби з тероризмом, який було описано вище. Затверджена у 2019 році Концепція боротьби з тероризмом в Україні містить достатньо багато положень, якими було визнано важливість інформаційної складової у боротьбі з тероризмом, зокрема напрямими реалізації Концепції визначено: підвищення рівня поінформованості суспільства про небезпеку та масштаби тероризму; формування громадської думки з метою сприяння ефективній діяльності у сфері боротьби з тероризмом [1]. Однак його реалізацію наразі не можна оцінити на високому рівні хоча б тому, що План заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні було затверджено майже через два роки після відповідного Указу Президента, замість визначеного двомісячного строку [2]. Початок повномасштабного вторгнення росії теж продемонстрував, що населення значною мірою не є підготовлене до масового застосування проти нього терористичних атак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище тероризму та державна політика у сфері боротьби з ним висвітлювалися такими українськими та світовими вченими як Громівчук І. М., Гупало С., Йорг Баберовські, Кучерук М. М., Рахмайлов В. В., Грищук В. К., Елена Покалова,

Самір Амін. Однак дослідження саме сприйняття тероризму громадськістю не отримало достатнього висвітлення у працях українських науковців, хоча частково було розглянуто іноземними науковцями, зокрема із Нідерландів та Ізраїлю, праці яких розглянуто у цій статті.

Мета статті – дослідження особливостей сприйняття тероризму в сучасному суспільстві та як воно впливає на імплементацію антитерористичних заходів в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Важливість адекватного сприйняття тероризму населенням стає зрозуміла, просто поглянувши на етимологію цього слова. Саме слово «тероризм» походить від латинського слова «terror», що означає «страх» або «жах», а дієслово «тероризувати» відповідно означає залякування та породження страху. В минулому словом «терор» також називали заходи державної влади, покликані до залякування населення з метою укріплення авторитарної влади. Таким був, наприклад, червоний терор Сталіна у 30-х роках ХХ століття, який зачепив як звичайне населення, так і найближчих соратників диктатора.

Тероризм можна розглядати як у вузькому значенні, як насильницька дія, яка покликана спричинити страх у суспільстві, вчинена шляхом вибухів, розстрілів, підпалів і т. д., так і у широкому значенні, що охоплює тероризм у вузькому розумінні та будь-які інші дії терористичного характеру, вчинені шляхом викрадень повітряних та морських суден, викрадень людей, захоплення заручників та будівель і т. д., вчинених з метою залякування людей для досягнення виконання своїх вимог. Тероризм у найбільш широкому значенні включає в себе тероризм у широкому значенні та допомогу у створенні терористичних груп і підготовці до терористичних актів, поширення пропаганди, фінансування тероризму тощо [3, С. 36-37].

Існує багато форм прояву тероризму. Фактично не існує якогось виключного списку того, що можна вважати тероризмом, а що – ні. При порівнянні різних визначень тероризму, можна дійти висновку, що їх всіх об'єднує наявність такого елементу, як залякування населення – або в якості інструменту для досягнення інших корисних цілей, або як власне головний мотив. В будь-якому разі, єдиного правильного визначення тероризму не знайти ні в законодавстві України та інших країн, ні в науковій літературі, тому що це поняття саме по собі вже несе певний емоційний відтінок. Хоча наукова спільнота та законотворці пробують використовувати термін «тероризм», як щось реально визначене, для пересічних громадян це слово просто означає «щось, що викликає страх та приносить страждання».

Враховуючи негативне значення, яке суспільство приписує поняттю «тероризм», ярлик «терориста» часто використовується, щоб підірвати репутацію осіб та організацій, які борються проти чинної влади. Багато країн

та міжнародних організацій мають власне відмінне трактування тероризму, яке найбільше пасуватиме саме їм. Це дає можливість урядам вдаватися до широкого спектру репресивних заходів, не побоюючись міжнародного засудження, та запобігає міжнародному тиску для врегулювання конфлікту політичними засобами.

Так, у ст. 1 Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, прийнятій 15 червня 2001 року Шанхайською організацією співробітництва визначення тероризму сформульовано так, щоб зосередити увагу на діях, які спрямовані на повалення державного ладу, порушення громадської безпеки та примушування влади до певних дій [4]. У 2020 році ОБСЄ надала оцінку Шанхайській конвенції і зазначила, що «певні аспекти цього визначення відрізняються від міжнародних рекомендацій, розширюючи визначення та викликаючи занепокоєння щодо дотримання принципу законності та інших норм міжнародного права, зокрема стандартів прав людини». Також було зауважено, що дії, які можна вважати терористичними, описані надто широко, так само, як і поняття «пособництво тероризму» [5, С. 14].

В той же час, наприклад, у Директиві Європейського Парламенту і Ради 2017/541 від 15 березня 2017 року бачимо, що для ЄС в питанні боротьби з тероризмом важливіше те, що він посягає на «людську гідність, свободу, рівність та солідарність, а також на дотримання прав людини та основних свобод», а також більше уваги приділено міжнародному тероризму та зовнішнім загрозам [6].

Така різниця не є випадковістю, адже держави ЄС є переважно демократичними та мають високий рівень особистих свобод, тому не очікують терористичних загроз зсередини, оскільки громадяни можуть вплинути на проблемні питання шляхом участі у політичному житті країни. В той час Шанхайська організація співробітництва складається з таких держав, як російська федерація, Китайська Народна Республіка, Іран та держави Центральної Азії, які вважаються авторитарними режимами [7]. Згаданий вище звіт ОБСЄ не розглядав реальну ситуацію в країнах-підписантах Шанхайської конвенції, а лише виразив занепокоєння стосовно потенційних порушень прав людини, які можуть статися через таке широке тлумачення тероризму. Однак, варто зазначити, що такі побоювання не є безпідставними, оскільки є докази того, що влада цих держав використовує такі поняття як «тероризм» та «екстремізм» для боротьби із ворогами режиму. Свіжі приклади такого перекручування «тероризму» можна знайти на тимчасово окупованих територіях України, де окупанти звинувачують представників української влади та волонтерів у «міжнародному тероризмі» та змушують зізнаватися у скоєнні терактів [8].

Таким чином, ми можемо побачити, що політичний режим держави значною мірою визначає те, як тероризм сприймається на офіційному рівні і це відповідно впливає на сприйняття громадськістю цього явища. Державна пропаганда авторитарних країн викручує поняття таким чином, щоб будь-яку опозицію владі можна було зрештою охрестити «терористами». Це є надзвичайно шкідливо для суспільства, яке стає більш агресивне та його можна легше переконати до, наприклад, вторгнення в іншу країну під приводом «захисту від тероризму».

У свою чергу, в демократичних державах, влада повинна рахуватися із думкою громадян стосовно таких важливих питань, як боротьба з тероризмом. Дослідження, проведене нідерландськими вченими в 2023 році дійшло висновків, що в різних країнах тероризм сприймається по-різному та генерує різну реакцію громадськості. Так, у Нідерландах люди переважно пов'язують терористичні загрози з напливом мігрантів з Близького Сходу. Однак, як зазначається у дослідженні, докази вказують на те, що мігранти не є виконавцями терактів частіше, ніж білі європейці. Однак, саме такий причинно-наслідковий зв'язок був популяризований у нідерландських та європейських медіа, у зв'язку з чим люди саме так пояснювали це явище. Крім того, опитування виявило, що людей більше турбують ті форми тероризму, які вже мали місце в їх країні, тобто прояв тероризму в якийсь новий спосіб може сильно вдарити по громадськості, яка просто не буде морально та фізично готова пережити таку подію. Таким чином, дослідження показало на прикладі Нідерландів, що в демократичній країні може бути значна проблема сприйняття тероризму населенням, яке не відображає фактичної природи тероризму. Дослідники дійшли висновку, що усвідомлення того, як населення бачить тероризм, може дати політикам краще уявлення про розрив між оптимальними стратегіями боротьби з тероризмом та очікуваннями громадськості. Розуміння громадського сприйняття може допомогти владі уникнути надмірної реакції на тероризм і збільшити підтримку більш ефективної антитерористичної політики, яка не зашкодить свободам громадян [9].

Інше дослідження, проведене в 2023 році в Ізраїлі, розглядає питання того, чи різні не насильницькі дії палестинців сприймаються ізраїльтянами як прояви тероризму. Результати показали, що ізраїльтяни вважають тактику ненасильницького опору палестинців досить близькою до насильства та готові використовувати насильницькі заходи примусу проти ненасильницьких дій. Таким чином, дослідження показало, що громадськість вбачає необхідність не лише в тому, щоб мати дієві механізми протидії насильницьким терористичним актам, а й в тому, щоб запобігати потенційним терактам шляхом придушення ненасильницьких дій, які колись в майбутньому можуть стати фундаментом для насильницьких дій. Ці результати розкрили проблему

того, що якщо ненасильницькі дії зображуються, сприймаються та придушуються як насильство, то сторона, яка чинить опір, може вважати реальне насильство ефективнішим. Таким чином, позначення тероризмом ненасильницьких дій може стати самовтілюваним пророцтвом [10]. Новий конфлікт в Секторі Газа, який триває вже кілька місяців, підтвердив висновки дослідників. В ситуації, коли обидві сторони конфлікту сприймають будь-які дії одне одного як тероризм, достатньо однієї іскри, щоб розпалити нову війну.

Ці два дослідження чудово демонструють сприйняття тероризму в сучасних суспільствах двох демократичних, але досить далеких країн з різними соціально-політичними контекстами. Їх результати підтверджують, що пересічні громадяни формують своє розуміння проблеми тероризму на основі багатьох факторів, зокрема: висвітлення в національних ЗМІ та особисте упереджене ставлення до представників груп, яких підозрюють у скоєнні більшості терактів. Крім того, недавня неефективна антитерористична політика держави спонукає людей пов'язувати тероризм із якимось новим суспільним явищем, наприклад міграцією.

Станом на сьогодні, Україна так і не має ефективної стратегії дій щодо боротьби з тероризмом у тих формах, яких він може набути у зв'язку з розвитком нових технологій та новою геополітичною реальністю. Як зазначав у 2021 році начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України Поліщук С. М., Концепція боротьби з тероризмом та План заходів з її реалізації залишаються невиконаними, а окремі їх положення були просто перенесені з Плану заходів 2013 року, який на даний час є абсолютно неактуальним [11, с. 78-79].

Висновки. Як показує аналіз матеріалів, проведений у цій статті, тероризм не є явищем, яке можна легко і чітко описати, тому ним часто маніпулюють. Через це громадськість різних країн може мати дуже різні уявлення про те, що таке тероризм і як із ним варто боротися. Тому перед тим, як розробляти національну концепцію боротьби з тероризмом, потрібно спочатку зрозуміти, яке сприйняття тероризму існує в країні у цей момент. Тоді можна спрогнозувати, які антитерористичні заходи населення сприйматиме максимально позитивно, а також що потрібно зробити, щоб покращити обізнаність населення у питанні розуміння терористичних загроз сучасності.

Нові реалії вимагають абсолютно нового підходу до розробки антитерористичної політики, яка буде передбачати механізм відповіді на загрози, пов'язані з проведенням інформаційно-психологічних операцій, в тому числі з використанням штучного інтелекту. Зважаючи на те, що Україні доводиться мати справу не лише з індивідуальними терористами, а й з державою-терористом росією, такі заходи є необхідними та невідкладними.

Першим кроком для розробки нової Концепції боротьби з тероризмом має бути проведення комплексного дослідження, схожого на згадані вище, яке зможе визначити, як українське суспільство насправді сприймає тероризм. Пропонується провести дослідження по таких напрямках:

1. Визначити, в чому українська громадськість вбачає найбільшу загрозу тероризму зараз та як потенційно ця загроза може змінитися в майбутньому;

2. Дослідити, що найбільше впливає на формування суспільної думки стосовно тероризму – ЗМІ, власні упередження чи інші фактори;

3. З'ясувати, наскільки українці сприймають певні ненасильницькі дії (заклики до насильства, підтримка дій терористів) як прояв потенційного тероризму та які заходи примусу вони готові застосовувати проти таких ненасильницьких дій;

Даний список не є вичерпним і може бути розширеним для більш комплексного дослідження. Результати цього дослідження можна використати, щоб зрозуміти, який варіант антитерористичної політики є найбільш доцільним для українців та сприймається ними найбільш позитивно. Розроблена після цього нова Концепція боротьби з тероризмом буде більш ефективна, ніж наразі існуюча, та буде мати підтримку серед населення.

Література:

1. Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 5 березня 2019 р. № 53 – URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> (дата звернення: 20.03.2024).

2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 січня 2021 р. № 7-р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2024).

3. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

4. Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. – URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/radr/2001/en/66812> (дата звернення: 20.03.2024).

5. Note On the Shanghai Convention On Combating Terrorism, Separatism and Extremism. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw. 21 September 2020. – URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/467697.pdf> (дата звернення: 20.03.2024)

6. Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541> (дата звернення: 20.03.2024).

7. Democracy Index by Country 2024. – URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/democracy-index-by-country> (дата звернення: 20.03.2024).

8. Сайт інтернет-видання «Радіо Свобода Україна». «Шпигунство та міжнародний тероризм». У чому Росія звинувачує полонених українців та як їх звільнити? 13 січня 2023 р. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiyskyy-polon-khersontsi-krym-sizo/32221022.html> (дата звернення: 20.03.2024).

9. Kantorowicz, J., Kantorowicz-Reznichenko, E., & de Vries, G. (2023) Public perception of terrorism attacks: A conjoint experiment. *Journal of Peace Research*, 1-18. – URL: <https://doi.org/10.1177/00223433231200922> (дата звернення: 20.03.2024).

10. Ben Sasson-Gordis A, Yakter A. (2023) Is terrorism necessarily violent? Public perceptions of nonviolence and terrorism in conflict settings. *Political Science Research and Methods*. Cambridge University Press. – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/political-science-research-and-methods/article/is-terrorism-necessarily-violent-public-perceptions-of-nonviolence-and-terrorism-in-conflict-settings/9BA6C161346EEE1563A7DC2639066A02> (дата звернення: 20.03.2024).

11. Поліщук С. М. Удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом / С. М. Поліщук // Інформація і право. – 2021. – № 2(37) – С. 74-80.

References:

1. Kontsepsiya borotby z teroryzmoz: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 5 bereznia 2019 roku [The Conception of Combating Terrorism: Decree of the President of Ukraine dated 5 March 2019 No. 53] Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> [in Ukrainian] (accessed: 20.03.2024).

2. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontsepsii borotby z teroryzmoz v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 sichnia 2021 roku № 7-r [On the Approval of the Plan of Measures for the Implementation of the Conception of Combating Terrorism in Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 5, 2021 No. 7-r]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian] (accessed: 20.03.2024).

3. Hryshchuk, V.M. (Eds.). (2011). *Teroryzm: teoretyko-prykladni aspekty [Terrorism: theoretical and applied aspects]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

4. Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. – Retrieved from: <https://www.refworld.org/legal/agreements/radr/2001/en/66812> [in English] (accessed: 20.03.2024).

5. Note On the Shanghai Convention On Combating Terrorism, Separatism and Extremism. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw. 21 September 2020. – Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/467697.pdf> [in English] (accessed: 20.03.2024)

6. Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. – Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541> [in English] (accessed: 20.03.2024).

7. Democracy Index by Country 2024. – Retrieved from: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/democracy-index-by-country> [in English] (accessed: 20.03.2024).

8. Sait internet vydannia “Radio Svoboda Ukraina”. “Shpyhunstvo ta mizhnarodnyi teroryzm”. U chomy Rosiia zvynuvachuie polonenykh ukraintsiv ta yak yikh zvilnyty? 13 sichnia 2023 roku [Website of the online newspaper Radio Liberty Ukraine. “Espionage and international terrorism”. What does Russia accuse the captured Ukrainians of and how to free them? January 13, 2023] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiyskyy-polon-khersonsi-krym-sizo/32221022.html> [in Ukrainian] (accessed: 20.03.2024).

9. Kantorowicz, J., Kantorowicz-Reznichenko, E., & de Vries, G. (2023). Public perception of terrorism attacks: A conjoint experiment. *Journal of Peace Research*, 1-18. – URL: <https://doi.org/10.1177/00223433231200922> [in English] (accessed: 20.03.2024)

10. Ben Sasson-Gordis A, Yakter A. (2023) Is terrorism necessarily violent? Public perceptions of nonviolence and terrorism in conflict settings. *Political Science Research and Methods*. Cambridge University Press. – URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/political-science-research-and-methods/article/is-terrorism-necessarily-violent-public-perceptions-of-nonviolence-and-terrorism-in-conflict-settings/9BA6C161346EEE1563A7DC2639066A02> [in English] (accessed: 20.03.2024)

11. Polishchuk, S. M. (2021) Udoskonalennia zahalnodержavnoi systemy borotby z teroryzmom [Improvement of the national system of combating terrorism]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 2(37), 74-80 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

УДК: 658.7:316.62

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-497-509](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-497-509)

Берданова Ольга Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, кафедра регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0003-0776-1868>

Мироник Богдан Михайлович аспірант кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, вул. Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-3974-1549>

Заболотна Олена Степанівна доктор філософії, доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, <https://orcid.org/0000-0003-2107-233X>

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Анотація. Соціально відповідальний бізнес відображає об'єктивно існуючий, міцний, глибинний зв'язок модифікації соціально-економічних систем, що безперервно повторюється, в результаті поступального розвитку продуктивних сил. Тим самим створюються можливості для ефективного розвитку виробництва та формується основа стабільності взаємодії бізнесу та суспільства. У статті розкриваються особливості концепції соціальної відповідальності бізнесу як системи, що закономірно забезпечує підвищення ефективності суспільного відтворення та конкурентоспроможності національної економіки. Коротко описані основні моделі корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) та дана порівняльна характеристика основних типів моделей КСВ (американська, європейська та британська), і наголошується, що неоднозначність концепції корпоративної соціальної відповідальності викликає численні суперечки як щодо трактування терміну, так і щодо найважливіших завдань бізнесу у цій сфері.

Наголошується, що хоча український бізнес активно підвищує свою соціальну відповідальність, а з початку повномасштабного вторгнення росії все більше українських та міжнародних бізнесів підтримують військових і цивільне населення України, у післявоєнний період бізнесу доведеться «переналаштовувати» свою КСВ вже під проекти відновлення. У цьому процесі може стати в нагоді вивчення досвіду інших країн, що пройшли або проходять процес відновлення. Проаналізовано досвід Сирії у повоєнному відновленні економіки країни та оцінено можливості використання цього досвіду у повоєнному відновленні України у світлі соціальної відповідальності бізнесу, на основі парадигми політики інклюзивного розвитку та соціальних аспектів.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, взаємодія бізнесу з органами публічної влади, економічна безпека, економічна конкурентоспроможність, відновлення України

Berdanova Olha Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor, Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0003-0776-1868>

Myronyk Bohdan Myhajlovich Postgraduate Student of the Department of Public Administration, Management and Marketing, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ioanna Pavla Druhoho St., 17, Kyiv, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-3974-1549>

Zabolotna Olena Stepanivna PhD, Associate Professor of the Department of Economic Theory and Financial and Economic Security, Odesa National University of Technology, Kanatna St., 112, Odesa, 65039, <https://orcid.org/0000-0003-2107-233X>

SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AND ITS IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. Socially responsible business reflects the objectively existing, strong, in-depth connection of the modification of socio-economic systems, which is continuously repeated, as a result of the progressive development of productive forces. This creates opportunities for effective development of production and the basis for the stability of interaction between business and society. The article reveals the features of the concept of social responsibility of business as a system that logically ensures an increase in the efficiency of social reproduction and the

competitiveness of the national economy. The main models of corporate social responsibility are briefly described and a comparative description of the main types of CSR models (American, European, and British) is given, and it is emphasized that the ambiguity of the concept of corporate social responsibility causes numerous disputes both regarding the interpretation of the term and the most important tasks of business in this area.

It is emphasized that although Ukrainian business is actively increasing its social responsibility, and since the beginning of the full-scale invasion of Russia, increasingly more Ukrainian and international businesses are supporting the military and civilian population of Ukraine, in the post-war period businesses will have to “reset” their CSR for reconstruction projects. In this process, it may be useful to study the experience of other countries that have undergone or are undergoing the recovery process. The experience of Syria in the post-war reconstruction of the country's economy was analyzed and the possibilities of using this experience in the post-war reconstruction of Ukraine in the light of the social responsibility of business, based on the paradigm of the policy of inclusive development and social aspects, were evaluated.

Keywords: social responsibility of business, interaction between business and public authorities, economic security, economic competitiveness, recovery of Ukraine

Постановка проблеми. Останнім часом у всьому світі у відносинах між державою, інститутами суспільства та бізнесом відбулися зміни, які стали драйвером появи нових форм суспільної взаємодії. Одна з таких форм ґрунтується на виключно добровільно побудованій системі взаємовідносин — це корпоративна (соціальна) відповідальність, у тому числі в рамках державно-приватного партнерства. Неоднозначність концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) широко обговорювалася в академічних дослідженнях протягом останніх десятиліть. Існує консенсус, що фірми повинні брати на себе відповідальність за свої дії, але немає єдиного визначення КСВ і того, які види діяльності включені в цю концепцію. Концепція КСВ розширилася від її сприйняття як філантропічної діяльності до систематичної корпоративної діяльності та інтенсивної взаємодії із зацікавленими сторонами на основі соціальних, економічних та екологічних інтересів, спрямованих на довгостроковий сталий економічний розвиток і суспільний добробут. Концепція КСВ все ще розвивається, але головна мета залишається незмінною на будь-якому етапі розвитку — сприяти громадській безпеці (в тому числі економічній) та добробуту [1].

Соціальна відповідальність бізнесу або корпоративна соціальна відповідальність - це концепція, що відображає добровільне рішення компаній

брати участь у покращенні різних аспектів функціонування суспільства та захисті навколишнього середовища. КСВ базується на взаємодії із зацікавленими сторонами: службовцями, акціонерами, інвесторами, споживачами, владою та неурядовими організаціями. Таким чином, у масиві функцій КСВ однією з найважливіших є комунікаційна, тобто з'ясування думок та інтересів усіх зацікавлених сторін для того, щоб максимально врахувати («збалансувати») їх у своїй подальшій діяльності [2].

Якої б форми не набувала взаємодія бізнесу, влади та суспільства, кінцевим підсумком цих взаємовідносин має бути стійке зростання соціального розвитку країни, регіону чи територіальної громади. І тому необхідні дії підприємств узгоджені із місцевими і регіональними органами влади, тобто необхідно вибудувати партнерські відносини. Таке партнерство дозволить бізнесу реалізувати програми у контексті регіональної соціальної політики, тому що підприємці мають ефективні інструменти управління бізнес-проектами, а місцева влада може надати інформацію про стан справ на даній території. Внаслідок цього підвищиться імідж регіону, покращиться інвестиційний клімат, зросте конкурентоспроможність.

Раніше основною мотивацією до соціально відповідального бізнесу вважалися добра воля та особистий альтруїзм. Сьогодні ж підприємці визнають, що соціальне залучення приносить користь їхньому бізнесу, тим, що сприяє покращенню іміджу компанії в очах громадськості, зміцнює відносини з владою, покращує взаємодію з цільовими ринками. До переваг соціальної активності можна віднести податкові пільги, покращення фінансових показників компаній, зміцнення відносин із клієнтами, поява нових партнерів, підвищення стійкості при кризах, зростання конкурентоспроможності, підвищення лояльності співробітників.

Все це повною мірою стосується й українського бізнесу, діяльність якого дедалі більше наближається до європейських стандартів. У той же час, в умовах повномасштабної війни РФ проти України соціальна відповідальність бізнесу набула своїх специфічних рис. З початку повномасштабного вторгнення Росії все більше українських та міжнародних бізнесів підтримують військових та цивільне населення України. Наприклад, дослідження «Бізнес під час війни» членів Європейської Бізнес Асоціації показало, що 61% опитаних топ-менеджерів бізнесів підтримують власних співробітників, які пішли до лав Збройних сил України, а 56% фінансово допомагають армії та населенню [3].

Нині також широко обговорюються можливості та перспективи участі українського бізнесу у повоєнному відновленні країни, у тому числі у рамках діалогу та співпраці з владою на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також у системі державно-приватного партнерства. При цьому

соціальна відповідальність бізнесу, вироблені концепції та випробувані практики можуть стати дуже міцною основою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід до концепції сталого розвитку та соціальної відповідальності робить особливо актуальним для менеджменту підприємств завдання узгодження економічних цілей та планів розвитку з метою розвитку сучасного суспільства. На сучасному етапі існує кілька підходів до визначення КСВ, серед яких найбільш оптимальним у ландшафті сучасного тренду сталого розвитку та посилення соціальної складової «тріади» ESG (Environmental, social, and corporate governance) є таке: «Концепція, яка дозволяє інтегрувати у повсякденну діяльність комерційних підприємств соціальні та екологічні аспекти, а також враховувати їх у процесі добровільної взаємодії із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами, групами впливу)» [4].

Принцип ESG є рамковою системою, що включає екологічні, соціальні та управлінські фактори. Наступність ESG-повідстки в парадигмі КСВ та сталого розвитку в Європі видно за високим ступенем добровільності у сфері нефінансової звітності, включаючи не лише її наявність, а й вибір конкретних показників, що розкриваються кожною компанією. В той же час сильною стороною ESG можна вважати спробу запропонувати бізнесу новий фреймворк або матрицю взаємопов'язаних показників, які сумісні з сімнадцятьма цілями сталого розвитку ООН, але більш органічно пов'язані один з одним.

Слід зазначити, що у становленні європейської моделі КСВ найважливішу роль відіграв надзвичайний саміт Європейського союзу, присвячений проблемам зайнятості, економічним реформам та соціальній згуртованості, що проходив у березні 2000 р. у Лісабоні. На саміті глави держав та урядів 15 країн ЄС ухвалили Спеціальне звернення з питань КСВ, в якому наголошувалося, що розширення соціальної відповідальності бізнесу є перспективним елементом економічних та соціальних реформ, додатковими ефектами від використання якого стануть створення додаткових робочих місць та підвищення конкурентоспроможності компаній [5].

Концепція КСВ різних сфер бізнесу може передбачати різні складові, але найповніше трактування КСВ визначає такі принципи та підходи до корпоративного управління: корпоративну етику, корпоративну соціальну політику щодо суспільства, політику у сфері охорони навколишнього середовища, питання дотримання прав людини у відносинах із постачальниками, споживачами, персоналом [6]. У своїй доповіді на Всесвітньому бізнес-конгресі за сталий розвиток Лорд Холм і Річард Уаттс використали таке визначення: «Корпоративна соціальна відповідальність - це стійка готовність бізнесу діяти, ґрунтуючись на принципах етики, та вносити свій внесок у

економічний розвиток держави, покращуючи якість життя населення, а також своїх працівників та їхніх сімей» [7]. Європейська комісія розглядає корпоративну соціальну відповідальність як концепцію, «яка відображає добровільне рішення компаній брати участь у покращенні суспільства та захисту навколишнього середовища» [8].

Таким чином, все більше вчених та практиків розглядають КСВ як концепцію взаємодії бізнесу та суспільства, що включає розгляд не лише соціально-трудових та екологічних питань. Серед українських вчених, О. Грішнова [9] трактує соціальну відповідальність як «усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. У феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, що має бути підкріплений юридичною відповідальністю». Дуже цікаве і об'ємне визначення пропонують О. В. Руденко, О. М. Кондратюк, та А. С. Горєва. Вони підкреслюють, що «на сьогодні не існує єдиного наукового підходу до трактування категорії “соціальна відповідальність бізнесу”. Однак, на думку авторів, “найбільш повним є визначення соціальної відповідальності бізнесу як самостійної, ініціативної, систематичної діяльності суб'єктів господарювання щодо формування взаємовідносин із суспільством, органами влади, населенням, партнерами з метою узгодження та/або задоволення соціальних, економічних, фінансових, етичних інтересів усіх груп зацікавлених користувачів на взаємовигідних умовах для досягнення як економічних, так і соціальних результатів” [10].

Також слід зазначити, що у світовій практиці існує 3 основні моделі корпоративної соціальної відповідальності, які формуються під впливом національної культури та її специфіки [11]:

1. Американська модель. Суть цієї моделі полягає в ініціюванні напряму КСВ самими компаніями та передбачає максимальну самостійність корпорацій у визначенні свого громадського внеску. При цьому дана форма передбачає законодавче заохочення соціальних інвестицій у вигідні для суспільства сфери через відповідні податкові пільги.

2. Модель корпоративної соціальної відповідальності континентальної Європи більшою мірою регулюється державою. На відміну від США, європейські корпорації більш схильні до обмеження своєї відповідальності перед стейкхолдерами. Європейська модель КСВ не є відкритою, як правило, ті види діяльності, які традиційно розглядаються в США як КСВ, регулюються нормами, стандартами та законами держави.

3. Британська модель поєднує елементи моделей США та континентальної Європи, але при цьому вона характеризується значним ступенем залучення держави та громадських інститутів у процес узгодження

суспільних інтересів, а також просування та заохочення кращих практик. Загальна характеристика з іншими європейськими країнами полягає в активній підтримці бізнесу з боку держави.

При цьому всі моделі КСВ прийнято поділяти на три типи: рівневі, кругові та сферичні. Наведемо їх основні відмінності в таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика основних типів моделей КСВ [12]

Показник	Рівневі	Кругові	Сферичні
Опис	Ієрархічна відповідальність	Відповідальність змінюється за масштабами впливу	Інтеграція відповідальності через центральний інтерес
Регулятори концепції	Нормативні акти	Нормативні акти на рівні регіону	Нормативні акти лише на рівні країни
Напрямок	Вузьконаправлена	Розширена	Широка
Масштаби відповідальності	Рівень компанії	Рівень ринку компанії	Інтеграція компанії до зовнішнього середовища

Важливо розуміти, що за останні кілька десятиліть бізнесом здійснено величезний прорив стосовно усвідомлення своєї відповідальності за збереження навколишнього середовища, вирішення соціально-економічних проблем, а також підвищення якості життя місцевих спільнот та низки інших питань, важливість яких визнається суспільством. У той самий час експерти справедливо зазначають, що головним недоліком сучасного теоретичного осмислення КСВ є надмірна широта розуміння терміна «соціальний» [13]. Ця дефініція є настільки широкою, що під неї можуть потрапити різні адресні групи. На практиці це призводить до того, що рішення про вибір об'єкта для своїх соціальних програм бізнес приймає, виходячи з особистих, політичних чи кон'юнктурних міркувань, у результаті програми стають малоефективними. Також, поширеною помилкою є уявлення про те, що КСВ – це або благодійність, або діяльність, спрямована на вирішення виключно соціальних проблем.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів КСВ в Україні в світлі її впливу на економічний розвиток країни, у рамках взаємодії бізнесу з владою задля забезпечення економічної безпеки та відновлення України.

Виклад основного матеріалу. Важливо розуміти, що корпоративна соціальна відповідальність - це основна модель поведінки компаній та відповідальність за той вплив, який компанії своєю діяльністю та операціями здійснюють на суспільство, в якому вони працюють. КСВ не є опціональним

доповненням чи філантропією. Соціально відповідальна корпорація - це компанія, яка веде прибутковий бізнес, з урахуванням усіх позитивних та негативних екологічних, соціальних та економічних наслідків, які вона чинить на суспільство. Як показує практика, таке розуміння КСВ поступово все більшою мірою укорінюється і в українському бізнес-середовищі.

Сергій Лобойко, голова ГС «Центр розвитку інновацій», ще наприкінці 2022 року приводив дані про те, як український малий та середній бізнес адаптували свої КСВ-програми до умов війни (див. Рисунок 1).

Чи допомагає бізнес Україні перемогти у війні?

Рис. 1. Участь українського бізнесу в ініціативах соціальної відповідальності під час війни [14].

Однак у післявоєнний період бізнесу доведеться «переналаштовувати» свою КСВ вже під проекти відновлення. У цьому процесі може стати в нагоді вивчення досвіду інших країн, що пройшли або проходять процес відновлення.

Зокрема, представляє інтерес досвід Сирії. Країна розорена та потребує відновлення економіки, потрібні величезні капітальні вкладення у всі сфери господарювання. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), за роки конфлікту в Сирії 6,6 мільйона людей стали вимушеними переселенцями, 5,6 мільйона – біженцями [15]. Інфраструктура зруйнована, галузь паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) перебуває у запустінні, медицина та освіта у тяжкому становищі. Сирії необхідно пройти шлях від повного відновлення усієї території країни до подальших інноваційних перетворень. Відповідно, при вирішенні такого рівня завдань можуть бути задіяні підрядні будівельні компанії, освітні та медичні організації малого та середнього бізнесу, які бажають допомагати післявоєнному

відновленню Сирії. У процесі розробки програм післявоєнного відновлення акцент зроблено також і на агропромисловому комплексі Сирії — рослинництві, тваринництві, тепличному виробництві, первинній обробці бавовни, вовни та інших продуктів сільськогосподарського виробництва. У всіх цих галузях малий та середній бізнес може надати постраждалому народу Сирії неоціненну допомогу та отримати значний зиск.

У кризових умовах необхідно переосмислення бізнес-стратегій і моделей управління задля забезпечення економічної стійкості підприємств. Це можливо шляхом формування, впровадження та використання інтегрованих інфраструктурних кластерів для координованого управління з інтеграцією розподілених процесів взаємодії бізнес-агентів (бізнес-одиниць), що формуються навколо об'єктів, відновлених або створених в інфраструктурних вузлах, які оперують виробничо-логістично-транспортними ресурсами та послугами в економіці Сирії та на доступних ринках прилеглих країн [16].

Девізом концепції соціально-економічного відновлення Сирії є «До стійкості через відновлення». Хоча вирішення соціальних проблем повинно мати у своїй основі відновлення економіки, одним із ключових завдань є відновлення соціальної згуртованості. Цей напрям соціальних завдань є дуже важливим і для повоєнної України, де перешкодами для найбільш ефективного і швидкого відновлення країни можуть стати «гострі кути» мовного питання, міжконфесійні конфлікти, корупційні скандали, що продовжуються, відсутність культури відповідальної громадянської журналістики тощо. Без глибинного розуміння та визнання основних політичних, економічних та соціальних чинників (драйверів) цих проблем відновлення навряд чи буде стійким.

Довгий час основною моделлю післявоєнної реконструкції була так звана державотворча модель. Цей підхід розумівся як свого роду стандартизована формула, пріоритетом якої було зміцнення ефективних і легітимних урядових та економічних інститутів на обмеженій території. Ця «ортодоксальна» модель державного будівництва дотримується підходу «згори донизу», який базується на безпеці, державному будівництві та належному управлінні, зазвичай під наглядом міжнародних організацій, з метою досягнення ліберальної демократії та ринкової економіки. Ця модель була широко прийнята та реалізована в 90-х і на початку 2000-х років у таких країнах, як Сьєрра-Леоне, Боснія, Косово, Афганістан чи Ірак.

У середині 2000-х років до цієї парадигми були внесені деякі важливі зміни, особливо в тому, що пов'язано з соціально-економічними аспектами моделі. Зростаюче усвідомлення соціальних проблем серед експертів і міжнародних організацій з'явилося, коли дисбаланс моделі став очевидним. У той час ця модель фактично була побудована на основі ультраліберальної

економічної ортодоксії, яка породила серйозний соціальний та економічний дисбаланс у багатьох охоплених війною країнах, таких як Боснія, Косово чи Ірак [17]. Це сприяло укоріненню дисбалансу багатства та посиленню вразливості верств населення з нижчим рівнем доходу. Таким чином, у середині 2000-х років експерти та науковці, які займаються державотворенням, звернулися до пріоритетності політики інклюзивного розвитку та соціальних аспектів над суто макроекономічними міркуваннями в суспільствах, зруйнованих війною.

Існують також і досить несподівані напрямки. Зокрема, незважаючи на те, що планування міст у постконфліктних сценаріях зазвичай сприймається як нейтральна практика, це за своєю суттю політично критичний процес після будь-якого конфлікту. Насправді містобудування – це політичне, економічне та соціальне питання, особливо важливе для процесів примирення. Міська реконструкція в такому контексті означає мати справу з роздробленими суспільствами, зруйнованими ідентичностями та дефіцитними ресурсами. Цим переломам необхідно протидіяти як на субнаціональному, так і на національному рівнях. Інакше розбіжності можуть посилити дисбаланс і невдоволення, що може мати дестабілізуючі наслідки в майбутньому. Подібним чином в останні десятиліття ліберальна ринкова модель урбанізму значною мірою привілейовала інтереси певних еліт на шкоду суспільним інтересам. Так було в Лівані. Ліванська модель міської реконструкції закріпила розбіжності внаслідок війни та сегрегацію між периферійними та непериферійними районами, водночас знищивши міську ідентичність та спадщину міста. Подібним чином у Бейруті місцеві жителі були змушені покинути центр міста в інтересах еліти.

Ця нова парадигма, нове бачення концепції повоєнного керівництва є оптимальною і для України. Зокрема, серед українських компаній, мережа супермаркетів АТБ як відповідальний та соціально-орієнтований бізнес активно бере участь у вирішенні найгостріших проблем суспільства. З початку війни основним питанням для КСВ програм компанії стала підтримка військових, медиків, працівників ДСНС. Корпорація реалізувала понад 15 таких проєктів протягом 2023 р. Серед них - “Сертифікат для ЗСУ” (зібрано 70 млн грн). КСВ одного з лідерів фармацевтичного ринку України, компанії “Фармак”, структурована на чотири умовних напрямки, і всі вони рівномірно розвиваються – це екологія, здоров’я, освіта та наука, благодійна допомога. Наприкінці 2023 р. “Фармак” разом з мережею “Аптека Доброго Дня” запустили пілотний проєкт з утилізації ліків. Завдяки цьому проєкту, жителі Києва мають можливість здати медикаменти, термін використання яких завершився, для їх подальшої безпечної утилізації ліцензованою підрядною організацією. Компанія SEMARK, яка є складовою частиною міжнародної Групи компаній CRH, провідного виробника будівельних матеріалів у світі,

застосовує численні КСВ-практики - зокрема, забезпечує підтримку соціальних ініціатив в містах присутності, надає будівельні матеріали та обладнання для медичних і освітніх закладів тощо. Концепція соціальної відповідальності бізнесу принципово важлива і для фармацевтичної компанії «Дарниця». У рамках плану відповідального споживання і виробництва компанія в 2020 р. на 11% зменшила споживання води і на 21,4% — витрати на енергоресурси. Крім того, завдяки програмі сортування на переробку було передано 69,3% відходів. КСВ-активність агроіндустріального холдинга МХП здійснюється через фонд «МХП — Громаді» - МХП виступає тут ключовим донором КСВ-проектів. З 2020 р. діяльність фонду поширюється на 14 областей — регіонів присутності підприємств Групи МХП, охоплено понад 700 населених пунктів. Фонд бачить свою місію в тому, щоб допомагати організовуватися людям і громадам для вирішення їх соціальних, економічних і екологічних проблем.

Така парадигма КСВ передбачає великий ступінь участі бізнесу (зокрема, дрібного та середнього) та зменшення прямої участі держави, що потенційно може знизити негативний вплив корупції на процес відновлення, а також значною мірою нівелювати надмірну політизацію питань, пов'язаних із відновленням [18]. Це, у свою чергу, сприятиме соціальній згуртованості у суспільстві, яка, як було зазначено вище, є необхідною умовою ефективності імплементації програм відновлення. Завдання бізнесу в рамках соціальної відповідальності — сприяти цій згуртованості, розробляючи та реалізуючи, зокрема, культурні та освітні програми. Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу позитивно впливатиме на економічний розвиток повоєнної України.

Висновки. Основним висновком дослідження є необхідність застосування холістичного підходу до розгляду феномену соціальної відповідальності бізнесу, з урахуванням його потенційного впливу на соціальні, економічні та політичні процеси в суспільстві. Для забезпечення ефективності реалізації програм соціальної відповідальності бізнесу в процесі повоєнного відновлення України та забезпечення сталої економічної безпеки країни є доцільним вивчення наявних закордонних кейсів, зокрема післявоєнного відновлення Сирії. Також необхідним є пошук нових «точок прикладення» КСВ, які раніше не входили до її «орбіти», зокрема таких як міське планування у пост-конфліктних сценаріях, просування відповідальної громадянської журналістики тощо.

Література:

1. Navickas, V., Kontautiene, R., Stravinskiene, J., Bilan, J. (2021). Paradigm shift in the concept of corporate social responsibility: COVID-19. *Green Finance*, 3(2), 138-152.
2. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз : монографія / [В.В.Небрат, Н.А.Супрун та ін.] ; НАН України, ДУ «ІЕП» н-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2019, 532 с.

3. Reshetnikova, I., & Sanak-Kosmowska, K. (2023). Corporate Social Responsibility of Companies in the Context of Russian Military Aggression in Ukraine. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 138-151.
4. Tripathi, A., & Bains, A. (2014). A paradigm of corporate social responsibility from big corporate to SMEs. *GE-International Journal of Management Research*, 2(10), 1-17.
5. Latapí Agudelo, M.A., Jóhannsdóttir, L. & Davídsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4(1), <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
6. Dathe, T., Dathe, R., Dathe, I., Helmold, M. (2022). *Corporate social responsibility (CSR), sustainability and environmental social governance (ESG): Approaches to Ethical Management*. Springer.
7. Rasche, A. (2023). *Corporate sustainability*. Cambridge University Press.
8. Elalfy, A., Palaschuk, N., El-Bassiouny, D., Wilson, J., Weber, O. (2020). Scoping the evolution of Corporate Social Responsibility (CSR) Research in the Sustainable Development Goals (SDGs) era. *Sustainability*, 12, 5544. <https://doi.org/10.3390/su12145544>
9. Грішнова О. А. (2011). Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. Інститут демографії і соціальних досліджень. С. 39-46.
10. Руденко О. В., Кондратюк О. М., Горєва А. С. (2020). Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, обліковий аспект та нефінансова звітність. *Ефективна економіка*. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.102
11. Steimikiene, D., Mikalauskiene, A., & Stanislovaityte, G. (2023). *Corporate social hypocrisy: CSR in the era of global crisis*. London: Routledge.
12. Aluchna, M., & Idowu, S. (2017). *The dynamics of corporate social responsibility: A critical approach to theory and practice*. New York: Springer.
13. Haski-Leventhal, D. (2018). *Strategic corporate social responsibility: Tools and theories for responsible management*. SAGE Publications.
14. Лобойко С. Тримати оборону: як українські МСБ адаптувалися до війни // *Mind.ua*, 2022, 3 листопада. <https://mind.ua/openmind/20249028-trimati-oboronu-yak-ukrayinski-msb-adaptuvalisya-do-vijni>
15. Ghosn, F. (2018). The hard road ahead for Syrian reconstruction. *The Middle East*, 117(803), 331-337.
16. Стойко І. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні у воєнний і післявоєнний період / Ігор Стойко, Роман Шерстюк, Ольга Долубовська // *Соціально- економічні проблеми і держава*. — 2022. — Вип. 2 (27). — С. 93-106.
17. Goenaga, A. (2017, April 11). *Post-Conflict Re-Construction in MENA: Previous Experiences and Stakeholder's Inclusive Involvement in the Future Reconstruction of Libya, Syria and Iraq*. IEMed. <https://www.iemed.org/publication/post-conflict-re-construction-in-mena-previous-experiences-and-stakeholders-inclusive-involvement-in-the-future-reconstruction-of-libya-syria-and-iraq/>
18. Asemah-Ibrahim, M., Nwaoboli, E., & Asemah, E. (2022). Corporate Social Responsibility in War Ridden-Zones of Russia-Ukraine from February to July 2022. *GVU Journal of Communication Studies*, 5. https://www.researchgate.net/publication/363320322_Corporate_Social_Responsibility_in_War_Ridden-Zones_of_Russia-Ukraine_from_February_to_July_2022

References

1. Navickas, V., Kontautiene, R., Stravinskiene, J., Bilan, J. (2021). Paradigm shift in the concept of corporate social responsibility: COVID-19. *Green Finance*, 3(2), 138-152. [in English].
2. Nebrat V.V., Suprun N.A. та ін. (2019). *Pidpriemnytstvo v Ukraini: istoryko-instytutsiinyi analiz: monohrafiia* [Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis: monograph]. NAN Ukrainy». [in Ukrainian].

3. Reshetnikova, I., & Sanak-Kosmowska, K. (2023). Corporate Social Responsibility of Companies in the Context of Russian Military Aggression in Ukraine. *Marketing and Management of Innovations*, 2, 138-151. [in English].
4. Tripathi, A., & Bains, A. (2014). A paradigm of corporate social responsibility from big corporate to SMEs. *GE-International Journal of Management Research*, 2(10), 1-17. [in English].
5. Latapí Agudelo, M.A., Jóhannsdóttir, L. & Davídsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4(1), <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y> [in English].
6. Dathe, T., Dathe, R., Dathe, I., Helmold, M. (2022). Corporate social responsibility (CSR), sustainability and environmental social governance (ESG): Approaches to Ethical Management. Springer. [in English].
7. Rasche, A. (2023). Corporate sustainability. Cambridge University Press. [in English].
8. Elalfy, A., Palaschuk, N., El-Bassiouny, D., Wilson, J., Weber, O. (2020). Scoping the evolution of Corporate Social Responsibility (CSR) Research in the Sustainable Development Goals (SDGs) era. *Sustainability*, 12, 5544. <https://doi.org/10.3390/su12145544> [in English].
9. Hrishnova O. A. (2011). Sotsialna vidpovidalnist u konteksti podolannia systemnoi kryzy v Ukraini. Instytut demografii i sotsialnykh doslidzhen [Social responsibility in the context of overcoming the systemic crisis in Ukraine. Institute of Demography and Social Research]. P. 39-46. [in Ukrainian].
10. Rudenko O. V., Kondratiuk O. M., Horieva A. S. (2020). Sotsialna vidpovidalnist biznesu: sutnist, oblikovyi aspekt ta nefinansova zvitnist [Social responsibility of business: essence, accounting aspect and non-financial reporting]. *Efektivna ekonomika*. 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.102 [in Ukrainian].
11. Steimikiene, D., Mikalauskiene, A., & Stanislovaityte, G. (2023). Corporate social hypocrisy: CSR in the era of global crisis. London: Routledge. [in English].
12. Aluchna, M., & Idowu, S. (2017). The dynamics of corporate social responsibility: A critical approach to theory and practice. New York: Springer. [in English].
13. Haski-Leventhal, D. (2018). Strategic corporate social responsibility: Tools and theories for responsible management. SAGE Publications. [in English].
14. Loboiko S. (2022). Trymaty oboronu: yak ukraïnski MSB adaptuvalysia do viiny [Hold the defense: how Ukrainian SMEs adapted to the war]. <https://mind.ua/openmind/20249028-trimati-oboronu-yak-ukrayinski-msb-adaptuvalysia-do-vijni> [in Ukrainian].
15. Ghosn, F. (2018). The hard road ahead for Syrian reconstruction. *The Middle East*, 117(803), 331-337. [in English].
16. Stoiko I. (2022). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v Ukraini u voïennyi i pisliavoiennyi period [Social responsibility of business in Ukraine in the war and post-war period]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*. 2 (27), 93-106. [in Ukrainian].
17. Goenaga, A. (2017, April 11). Post-Conflict Re-Construction in MENA: Previous Experiences and Stakeholder's Inclusive Involvement in the Future Reconstruction of Libya, Syria and Iraq. IEMed. <https://www.iemed.org/publication/post-conflict-re-construction-in-mena-previous-experiences-and-stakeholders-inclusive-involvement-in-the-future-reconstruction-of-libya-syria-and-iraq/> [in English].
18. Asemah-Ibrahim, M., Nwaoboli, E., & Asemah, E. (2022). Corporate Social Responsibility in War Ridden-Zones of Russia-Ukraine from February to July 2022. *GVU Journal of Communication Studies*, 5. https://www.researchgate.net/publication/363320322_Corporate_Social_Responsibility_in_War_Ridden-Zones_of_Russia-Ukraine_from_February_to_July_2022 [in English].

УДК 351.72:004.75

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-510-521](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-510-521)

Івасик Олег Павлович директор, Кам'янець-Подільський район електричних мереж АТ, <https://orcid.org/0009-0003-5912-2459>

Вільчинська Дарія Володимирівна кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри енергозберігаючих технологій та енергетичного менеджменту, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», <https://orcid.org/0000-0002-3322-6722>

Горбовий Олег Володимирович асистент кафедри енергозберігаючих технологій та енергетичного менеджменту, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», <https://orcid.org/0000-0002-0762-8410>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФІНАНСУВАННЯ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: РОЛЬ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ ТА КРИПТОВАЛЮТ

Анотація. Фінансування зелених технологій переслідує, передусім, екологічні, а не економічні цілі, тож, зазвичай, не передбачає отримання швидкої вигоди. Тому інвестори часто надають перевагу перспективним проектам, що дозволяють отримати швидкий економічний ефект. Водночас, проблеми зміни клімату та забруднення навколишнього середовища постають дедалі гостріше, що зумовлює підвищену увагу до проблеми залучення коштів для фінансування «зелених» проектів. Отже, метою роботи є визначення ролі технології блокчейн та криптовалют у фінансуванні зелених технологій. У дослідженні було використано методи аналізу та синтезу, описовий метод. В результаті проведеного аналізу було визначено переваги та перспективи застосування технологій блокчейну та криптовалют у фінансуванні зелених технологій. До ключових переваг було віднесено спрощення доступу до інвестицій як з точки зору попиту, так і з точки зору пропозиції, підвищення прозорості та безпеки, скорочення витрат на транзакції. Відзначено можливості такого інноваційного механізму фінансування, як токенизовані цінні папери, та зауважено основні види токенів. Розкрито інші способи застосування блокчейну та криптовалют, наприклад, у цілях скорочення викидів парникових газів. Поряд із перевагами інноваційних технологій, розкрито і проблеми їхнього впровадження, зокрема, регуляторна невизначеність, нестабільні ціни, безпекові проблеми, реалізація шахрайських

схем. Узагальнено можливості щодо подолання цих проблем, серед них: запровадження спеціалізованих регулюючих органів, встановлення чітких податкових рамок, забезпечення відповідності вимогам боротьби з відмиванням грошей, використання стейблкоїнів (криптовалют, вартість яких прив'язується до певного стабільного активу або зовнішнього фінансового показника), забезпечення інтегрованості або здатності різних блокчейн-платформ взаємодіяти між собою та обмінюватися інформацією.

Ключові слова: зелені технології, блокчейн, криптовалюти, інвестиції, інновації, токени.

Ivasyk Oleh Pavlovych Head, Electricity Networks at AT Khmelnytskoblennerho in Kamianets-Podilsky District, <https://orcid.org/0009-0003-5912-2459>

Vilchynska Dariia Volodymyrivna Candidate of Agricultural Sciences, Assistant Professor at the Department of Energy Saving Technologies and Energy Management, Higher Educational Institution «Podillia State University», <https://orcid.org/0000-0002-3322-6722>

Gorbovy Oleg Volodymyrovych Assistant Professor at the Department of Energy Saving Technologies and Energy Management, Higher educational institution «Podillia State University», <https://orcid.org/0000-0002-0762-8410>

INNOVATIVE APPROACHES TO FINANCING GREEN TECHNOLOGIES: THE ROLE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES AND CRYPTOCURRENCIES

Abstract. Financing of green technologies pursues, first of all, environmental, and not economic goals, so, as a rule, it does not involve receiving quick benefits. Therefore, investors often give preference to promising projects that allow to obtain a quick economic effect. At the same time, the problems of climate change and environmental pollution are becoming increasingly acute, which causes increased attention to the problem of attracting funds to finance "green" projects. The purpose of the work is to determine the role of blockchain technology and cryptocurrencies in the financing of green technologies. The research used methods of analysis and synthesis, a descriptive method. As a result of the analysis, the advantages and prospects of using blockchain technologies and cryptocurrencies in the financing of green technologies were determined. The key advantages were the simplification of access to investments both from the point of view of demand and from the point of view of supply, increased transparency and security, reduction of transaction costs. The possibilities of such an innovative financing mechanism as tokenized securities

are noted, and the main types of tokens are noted. Other methods and applications of blockchain and cryptocurrencies are revealed, for example, for the purpose of reducing greenhouse gas emissions. Along with the advantages of innovative technologies, the problems of their implementation are revealed, in particular, regulatory uncertainty, unstable prices, security problems, implementation of fraudulent schemes. Possibilities for overcoming these problems are summarized, among them: the introduction of specialized regulatory bodies, the establishment of a clear tax framework, ensuring compliance with anti-money laundering requirements, the use of stablecoins (cryptocurrency whose value is tied to a certain stable asset or external financial indicator), ensuring interoperability or the ability of different blockchain platforms to interact with each other and exchange information.

Keywords: green technologies, blockchain, cryptocurrencies, investments, innovations, tokens

Постановка проблеми. Фінансування зелених технологій має на меті досягнення, насамперед, екологічних цілей, таких, як покращення клімату, скорочення шкідливих викидів, зменшення забруднення тощо, тож не передбачає короткострокової економічної вигоди. Це є дестимулятором для багатьох інвесторів, які віддають перевагу інвестуванню у проєкти з більш високою прибутковістю. Цей чинник є однією з причин повільного розвитку зелених технологій. Водночас, екологічні проблеми продовжують існувати та суттєво поглиблюватися, що зумовлює необхідність пошуку альтернативних стимулів для їх фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Блокчейн та криптовалюти є відносно новими технологіями, а можливості їхнього використання у сфері фінансування зелених технологій були розкриті нещодавно. Цим можна пояснити той факт, що у працях дослідників з України ця тема розкрита вкрай фрагментарно. Водночас, закордонні дослідники вже тривалий час активно займаються питаннями використання блокчейн та криптовалют для оптимізації фінансування «зелених» ініціатив.

О. Корогодова та Я. Петровський розкривають проблеми розвитку блокчейн та криптовалют у фінансовій сфері в цілому. Дослідниками зауважено, що застосування цих технологій є революцією у сфері проведення фінансових транзакцій. Перевагами зазначених технологій у цій сфері науковці називають підвищену швидкість транзакцій, безпеку, прозорість, а також зниження витрат та підвищення ефективності в цілому. У роботі розкрито сутність децентралізованих фінансів (DeFi), що є фінансовою системою, яка працює на блокчейні та не контролюється державою. DeFi підвищують доступність фінансових засобів, а застосування в їхніх межах смарт-контрактів дозволяє автоматизувати фінансові процеси, пришвидшуючи їх та мінімізуючи

помилки та можливості реалізації шахрайських схем. Серед ключових перешкод для розвитку DeFi науковці зауважують відсутність нагляду та контролю [1].

Л. Рибіна досліджує ряд інструментів фінансування «зелених» інвестицій. До основних із таких інструментів дослідницею віднесено «зелені» кредити, фінансування під покриттям експортно-кредитних агентств (ЕКА), фінансова підтримка IFI (міжнародних фінансових інституцій), «зелений» лізинг або оренда, «зелена» сек'юритизація, «зелені» інвестиційні фонди та «зелені» облігації [2].

К. Мао та ін. розкривають переваги такого інноваційного продукту, як «зелені» облігації, що виступають інструментом зеленого фінансування. Дослідники приділяють увагу визначенню впливу технології блокчейн та криптовалют на розвиток «зелених» облігацій. Зокрема, у роботі зауважено і проблеми, які пов'язані з надмірним споживанням криптовалют, що може посилити негативні екологічні тенденції [3].

С. Мальченко вважає, що технологія блокчейн є важливим інструментом сталого фінансування завдяки її можливості відстежувати викиди та покращувати здійснення транзакцій. Окрім того, у дослідженні відзначено, що ця технологія застосовується у проектах зі зменшення викидів вуглецю, впровадження інноваційних фінансових технологій для відстеження викидів і торгівлі кредитами. При цьому технологія доступна всім – від урядів до пересічних громадян [4].

А. Аршад та ін. розкривають сутність блокчейну та його можливості в сфері управління ланцюгом постачань та сталого виробництва. У роботі дослідників розкрито і інші переваги застосування блокчейну для «зеленого» фінансування, зокрема, спрощення купівлі та продажу сертифікатів відновлюваної енергії, підвищення доступності купівлі та продажу вуглецевих кредитів й підвищення енергоефективності.

М. Шлец та ін. приділили основну увагу використанню блокчейну у контексті «зелених» облігацій, що суттєво зменшує транзакційні витрати у цій сфері. У праці науковців розкрито переваги такого інноваційного механізму фінансування, як токенизовані цінні папери [5].

Метою статті є визначення ролі технології блокчейн та криптовалют у фінансуванні зелених технологій. Задля досягнення поставленої мети необхідно реалізувати низку завдань:

- визначити основні способи застосування технології блокчейн та криптовалют у фінансуванні зелених технологій;
- розкрити переваги від застосування технології блокчейн та криптовалют у фінансуванні зелених технологій;
- виявити недоліки та перешкоди на шляху впровадження новітніх технологій;

- узагальнити можливі напрями вирішення виявлених у процесі дослідження проблем.

Виклад основного матеріалу. Висока залежність світової економіки від викопного палива спричинила глобальну загрозу зміни клімату. Впродовж останніх десятиліть було розроблено багато рішень для зменшення цієї загрози як на національних так і міжнародному рівнях, серед яких найважливіше місце займає поступовий перехід від викопного палива до відновлюваних джерел енергії [3]. Дискусія про кліматичні зміни дедалі більше загострюється, що знаходить своє відображення у наукових дослідженнях, бізнес-підходах, заходах організацій, що захищають природу, та політичних процесах. Зокрема, нещодавні політичні події активізували громадський діалог щодо зміни клімату, як-от поява зелених комітетів на виборах до ЄС та участь молодих захисників клімату, демонстрація Європейського зеленого курсу у 2019 році тощо. Ці події доводять зацікавленість суспільства у заохоченні інвестицій та інновацій у сфері захисту навколишнього середовища, клімату та скорочення шкідливих викидів [6]. Підвищення обсягу інвестування та інновацій передбачає ґрунтовну перебудову кліматичного ринку, підвищення його компетентності та економічності для торгівлі «зеленими» товарами та послугами, а також виведення ринку на міжнародний рівень [7].

Обсяг інвестицій у зелені технології зростає, і за прогнозними даними ця тенденція буде підтримуватися і надалі (рис. 1). Водночас, залишається потреба у більшому обсязі інвестицій, оскільки кліматичні проблеми також загострюються. Зокрема, прогнозується подальше зростання обсягів викидів діоксиду вуглецю (рис. 2).

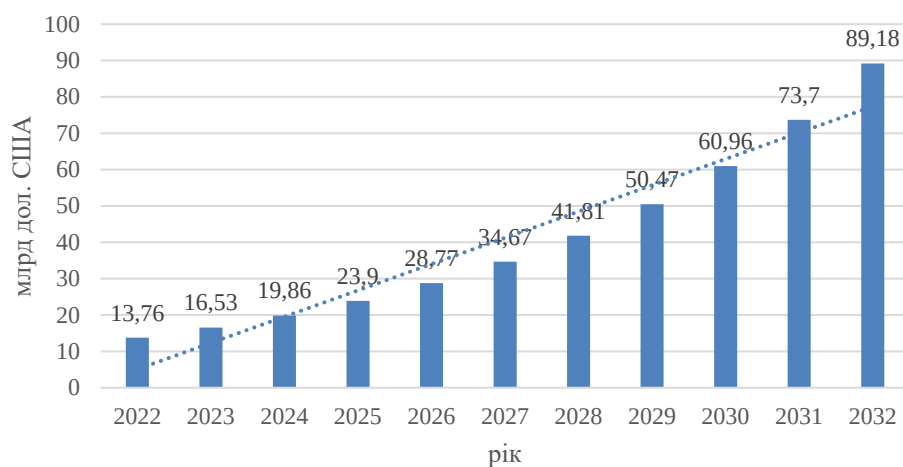

Рис. 1. Розмір світового ринку зелених технологій з 2022 по 2032 рр. (млрд дол. США)

Джерело: побудовано авторами на основі даних [8].

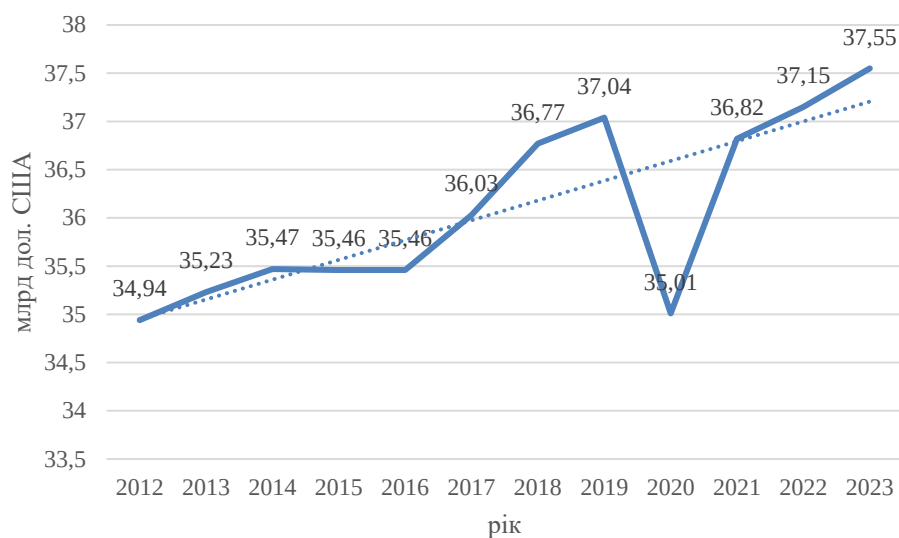

*Рис. 2. Загальносвітові річні викиди CO₂ з
2012 по 2023 рр. (млрд метричних тон)
Джерело: побудовано авторами на основі даних [9].*

Як проілюстровано на рисунку 2, загальносвітові річні викиди діоксиду вуглецю мають тенденцію до зростання. Після помітного зниження у рік розповсюдження пандемії COVID-19, ця тенденція швидко відновилася, і вже у 2022 році обсяг викидів перевищив показник 2019 року. Подальша тенденція викидів діоксиду вуглецю буде залежати від дій урядів та міри, у якій вони виконуватимуть взяті на себе кліматичні зобов'язання. Щоб оцінити майбутні перспективи Міжнародна Енергетична Організація (МЕА) застосовує сценарний підхід. Виділяють три основні сценарії:

- 1) сценарій чистих нульових викидів до 2050 року (Net Zero Emissions by 2050 Scenario – NZE);
- 2) сценарій оголошених зобов'язань (Announced Pledges Scenario – APS);
- 3) сценарій заявленої політики (Stated Policies Scenario).

Сценарій чистих нульових викидів до 2050 року – сценарій, який визначає шлях для глобального енергетичного сектору до досягнення чистих нульових викидів CO₂ до 2050 року. Сценарій оголошених зобов'язань передбачає виконання всіх кліматичних зобов'язань в повному обсязі та вчасно, які були взяті урядами та галузями промисловості в усьому світі станом на кінець серпня 2023 року. Сценарій заявленої політики відображає поточні параметри політики на основі оцінки політик, що пов'язані з енергетикою, які діють станом на кінець серпня 2023 року, а також тих, що є за галузями та країнами в стадії розробки. Сценарій також враховує заплановані

на даний момент виробничі потужності для технологій чистої енергії [6]. Обсяг викидів CO₂ та досягнення кліматичних цілей станом на 2050 рік значно різняться залежно від сценарію, а отже майбутні успіхи, передусім, залежать від поточних зусиль. Інвестиції у зелені технології є одним з найважливіших чинників успіху у цьому контексті, тому важливо досліджувати усі можливі шляхи для стимулювання таких інвестицій з різних джерел.

Однак на шляху до залучення більшого обсягу інвестицій на кліматичний ринок постають певні проблеми, основною з яких є потреба у додатковому капіталі для просування проектів, які пов'язані з екологією. Низький рівень «зелених» інвестицій називають основною причиною повільного розвитку «зеленої» енергетики, що особливо актуально для країн, що розвиваються. Екологічно чисті проекти не базуються на короткостроковому економічному прибутку. Екологічні проекти часто не дають значних економічних переваг, тому вони не є пріоритетним напрямом для інвестування ані для приватних інвесторів, ані для держав, які мають обмежені бюджети та, у першу чергу, фінансують пріоритетні економічні проекти. Недостатній обсяг інвестицій в «зелені» проекти спричинив негативні тенденції у сфері енергетичного переходу, ще більше посилені фінансовою кризою 2008 року та пандемією COVID-19. Підвищення інвестиційної привабливості «зелених» проектів для іноземних інвесторів та приватного сектора передбачає використання такого інструменту, що збільшує норму повернення інвестицій, а також мінімізує можливі ризики (операційні, фінансові) і посилює прозорість [3].

В умовах Четвертої промислової революції відкрилися нові можливості для побудови більш екологічно стійкого суспільства. Це пояснюється тим, що потенціал нових технічних можливостей здатен покращити якість навколишнього середовища. Однією з технологій, які можуть впливати на покращення управління ланцюгом постачань та стале виробництво, є блокчейн. Він є децентралізованою розподіленою книгою для перевірки та відстеження різноманітних транзакцій, копії якої знаходяться на багатьох носіях, а отже така книга не має власника. Дані, що зберігаються за допомогою блокчейну, дуже складно знищити або пошкодити. Для захисту реєстру застосовується розширене шифрування, що стає на заваді втручанням у нього. Можливості блокчейну можуть використовуватися для вирішення проблем щодо надмірних викидів парникових газів, втрати біорізноманіття та зміни клімату в цілому [6]. Блокчейн стрімко розвивається, про що свідчить зростання обсягу світових витрат на цю технологію (рис. 3).

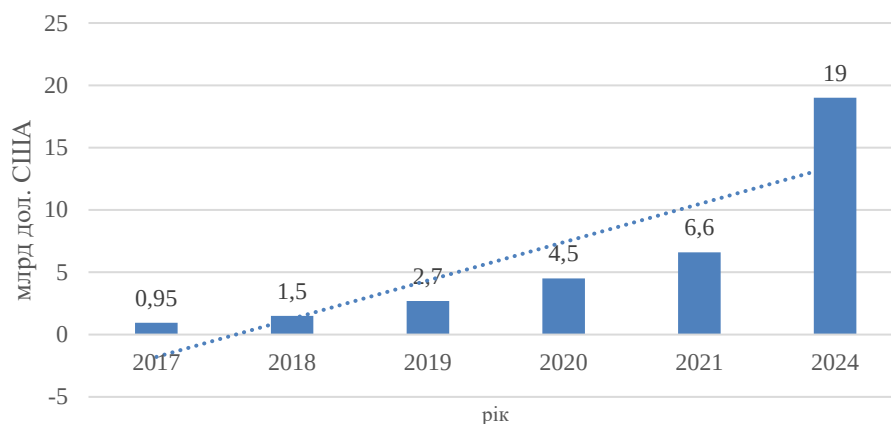

Рис. 3. Світові витрати на блокчейн-рішення з 2017 по 2020 роки з прогнозами на 2021 та 2024 роки (у млрд дол. США)
Джерело: побудовано авторами на основі даних [10].

В контексті поточного дослідження особливої уваги набувають можливості блокчейну для залучення екологічного фінансування. Передусім, блокчейн здатен значно скоротити витрати на транзакції, а також підвищити доступність та прозорість даних. Це можливо завдяки поєднанню блокчейну із датчиками Інтернету речей, що дозволяє автоматизувати збір даних. Для «зелених» активів це особливо актуально, адже транзакційні витрати на випуск таких активів є порівняно високими. У дослідженні М. Шлец та ін. основну увагу зосереджено на потенціалі блокчейну для застосування «зелених» облігацій з метою зменшення транзакційних витрат. Дослідники зауважують, що перспективним інноваційним механізмом фінансування є токенизовані цінні папери (ТЦП) [5]. Токени символізують право власності або часткову власність на певний актив [11] і можуть бути представлені у трьох категоріях:

- токени на основі активів, які являють собою право власності на певний актив, у тому числі нерухомість, товар або витвір мистецтва;
- токени акцій, які представляють вартість акцій, що випускаються компаніями та надають інвестору право на отримання прибутку та право голосу;
- боргові токени, які по суті є борговими інструментами, наприклад, «зеленими» облігаціями [5].

ТЦП мають відповідати правовим нормам, що разом із технологією блокчейн забезпечує високу прозорість та захист як емітента, так і інвестора. Окрім того, ТЦП дозволяють робити дрібні інвестиції, надаючи доступ до фінансування для малого та середнього бізнесу [5].

Використання криптовалюти, зокрема за допомогою блокчейн-технологій і токенів, дозволяє полегшити вивільнення коштів для «зелених»

ініціатив. Зокрема, за допомогою криптовалюти такі джерела відновлюваної енергії, як сонячні батареї, вітрові турбіни, енергосховища тощо можуть бути перетворені на токени. Таким чином, окремі особи та організації отримують інноваційний спосіб брати участь у проектах чистої енергії, інвестуючи в токени [11].

А. Аршад та ін. розкривають способи, за допомогою яких блокчейн здатен зменшити викиди парникових газів. Одним з найбільш важливих є підвищення прозорості ланцюжка постачань, виявлення його неефективності, отримання кращого розуміння вуглецевого сліду на кожному з етапів такого ланцюжка, а також виявлення можливостей для оптимізації та скорочення викидів. Окрім того, блокчейн здатен спростити купівлю та продаж сертифікатів відновлюваної енергії та надати їй виробникам можливість отримати справедливую компенсацію за енергію. Ще однією перевагою є підвищення доступності купівлі та продажу вуглецевих кредитів (прав викидати певну кількість парникових газів), що актуально для організацій, які не можуть скоротити шкідливі викиди, однак можуть придбати вуглецевий кредит з метою компенсації вуглецевого сліду, не сумніваючись у його автентичності. Ще одним напрямом використання блокчейну є підвищення енергоефективності. Так, мережа, що заснована на блокчейні, може відстежувати дані про споживання енергії та, у разі зниження користувачами такого споживання, компенсувати це жетонами або іншим чином. Це може мотивувати користувачів до більш енергоефективної поведінки та, як наслідок, скорочення споживання енергії [6].

Використання криптовалют, які використовують технологію блокчейну для своєї роботи, дозволяє інвестувати безпосередньо у «зелені» ініціативи без традиційних посередників шляхом краудфандингу та платформ DeFi. Це скорочує бар'єри для участі потенційних інвесторів у екологічних проектах. Транскордонний характер криптовалют уможливорює глобальне інвестування, зокрема в проекти країн, що розвиваються. Використання смарт-контрактів або самовиконуваних контрактів, що автоматично обробляють договори без посередників, також значно спрощують інвестиційний процес, автоматизуючи різні компоненти фінансування відновлюваної енергетики [11].

Поряд із численними перевагами для фінансування «зелених» проектів, необхідно висвітлити і деякі проблеми та ризики, що пов'язані з використанням блокчейну та криптовалют. До них належать, передусім, регуляторна невизначеність, нестабільні ціни, проблеми, що пов'язані з безпекою, та застосування шахрайських схем. Серед можливих напрямів вирішення таких проблем можна відзначити:

- запровадження регулюючих органів, які наглядатимуть за пропозиціями токенів та платформами краудфандингу, що підвищить безпеку та запобігатиме шахрайству;

- встановлення чітких податкових рамок для забезпечення відповідного оподаткування доходів від інвестицій у криптовалюту;
- забезпечення відповідності вимогам щодо боротьби з відмиванням грошей задля запобігання діяльності поза законом;
- використання стейблкоїнів (Stablecoins) – криптовалют, вартість яких прив'язується до певного стабільного активу або зовнішнього фінансового показника, що дозволить зменшити коливання цін, характерних для інших криптовалют, зокрема, Bitcoin або Ethereum;
- забезпечення інтероперабельності – здатності різних блокчейн-платформ взаємодіяти між собою та обмінюватися інформацією, що особливо актуально для оптимізації транскордонних інвестицій, що потребують сумісності між різними системами [11].

Існує чимало прикладів застосування блокчейну для фінансування зелених технологій на практиці. Так, SolarCoin (криптовалюта) застосовує мережу блокчейн з метою винагороди постачальників сонячної енергії безкоштовним SolarCoin за кожен МВт-год виробленої електроенергії. Цю віртуальну нагороду можна обміняти на інші товари та послуги або іншу валюту. Ініціативи, такі як Earth Dollar, мають на меті поєднання блокчейн-валют і вуглецевих кредитів. У цих системах екологічні дозволи видаються в обмін на здійснені заходи щодо зменшення викидів, що допомагає запобігти забрудненню в інших місцях [6].

Ще одним прикладом є використання криптоінвестором Bitcoin для придбання 98% сонячних батарей для проекту Pretoria Boys High School через Sun Exchange – платформу оренди сонячних батарей. Така система має потужність 198 кіловат, і передбачається, що вона скоротить викиди вуглецю на 5800 тон протягом двох десятиліть, що дорівнює видаленню з доріг 210 тисяч бензинових автомобілів щорічно. Sun Exchange дозволяє окремим особам і компаніям купувати сонячні елементи для забезпечення електроенергією шкіл, ферм, будинків престарілих та ін. закладів в Південній Африці [11].

Проект Recycle Chain у портфоліо Hyperledger призначений для створення відкритого ринку для сталого управління відходами. Середовищем цього проекту є база даних блокчейну, яка заохочує оптимальну утилізацію відходів і розповсюдження завдань щодо управління відходами серед постачальників послуг з утилізації.

Plastic Bank – це особлива соціальна платформа, що поєднує людей з усього світу у прагненні подолати глобальну бідність. Концепція платформи передбачає сприйняття пластикових відходів як валюти, що заохочує ідею використання соціального пластику як переробного матеріалу. Співпрацюючи з Cognition Foundry, Plastic Bank використовує найкращі технології, зберігаючи безпеку транзакцій. Роль блокчейну полягає у забезпеченні довіри до галузі, безпеки даних та фінансів.

Подібну ініціативу було запроваджено у місті Дніпро. Ідея полягала у використанні твердих побутових відходів як платежу для покриття збитків за вивезення та захоронення відходів. Були облаштовані пункти прийому вторинної сировини, куди громадяни могли приносити та здавати сміття. Окрім того, було запроваджено можливість отримати готівку на спеціальну картку для сплати комунальних послуг [4].

Висновки. В процесі дослідження було встановлено широкий потенціал технології блокчейн та криптовалют для покращення фінансування зелених технологій. Передусім, ці нові технології дозволяють підвищити прозорість, безпеку та доступ до інвестицій. Окрім того, було розкрито ряд окремих позитивних прикладів, що демонструють ефективність цих технологій у сфері інвестування у «зелені» проекти. Але поряд із перевагами блокчейну та криптовалют було відзначено низку перешкод та ризиків на шляху до впровадження технологій. Такі ризики пов'язані із регуляторною невизначеністю, нестабільними цінами, проблемами безпеки та використанням шахрайських схем. У роботі було наведено пропозиції із пом'якшення таких ризиків, що може бути корисним для урядів у процесі покращення контролю відносно технологій, що стрімко розвиваються.

Подальші дослідження варто присвятити вивченню інших інструментів фінансування «зелених» інвестицій. Наприклад, це можуть бути такі інструменти, як «зелений» лізинг, «зелені» інвестиційні фонди тощо.

Література:

1. Корогодова О. О., Петровський Я. А. Тенденції розвитку блокчейн технологій у сфері фінансів. 2023: *Національні економіки в умовах новітніх глобальних викликів* : матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лют. 2023 р.). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3152> (дата звернення: 29.02.2024).
2. Рибіна Л. О. Інструменти фінансування «зелених» інвестицій. *Менеджмент, аудит та фінанси: стан, проблеми та науково-економічний розвиток* : матеріали міжнар. наук-практ. конф., (м. Дніпро, 23 травня, 2020 р.). Дніпро : Наукова економічна організація «Перспектива», 2020. С. 97–100. URL: <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/8269> (дата звернення: 29.02.2024).
3. Mao Q., Ma X., Sun Y. Study of impacts of blockchain technology on renewable energy resource findings. *Renewable Energy*. 2023. Vol. 211. P. 802–808. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.05.038> (дата звернення: 29.02.2024).
4. Malchenko S. Blockchain for sustainable finance: empowering transparency and impact. *4IRE*. URL: <https://4irelabs.com/articles/blockchain-for-sustainable-finance/> (дата звернення: 29.02.2024).
5. Schletz M., Nassiry D., Lee M. K. Blockchain and tokenized securities: The potential for green finance : ADBI working paper series no. 1079. Tokyo : Asian Development Bank Institute (ADBI), 2020. URL: <http://hdl.handle.net/10419/238436> (дата звернення: 29.02.2024).
6. A systematic literature review of blockchain technology and environmental sustainability: status quo and future research / A. Arshad et al. *International Review of Economics & Finance*. 2023. Vol. 88. P. 1602–1622. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.07.044> (дата звернення: 29.02.2024).

7. How blockchain renovate the electric vehicle charging services in the urban area? A case study of Shanghai, China / Z. Fu et al. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 315. Article 128172. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128172> (дата звернення: 29.02.2024).
8. Green technology and sustainability market. *Precedence Research*. URL: <https://www.precedenceresearch.com/green-technology-and-sustainability-market> (дата звернення: 29.02.2024).
9. Annual carbon dioxide (CO₂) emissions worldwide from 1940 to 2023. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/276629/global-co2-emissions/> (дата звернення: 29.02.2024).
10. Worldwide spending on blockchain solutions from 2017 to 2020, with forecasts for 2021 and 2024. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/800426/worldwide-blockchain-solutions-spending/> (дата звернення: 29.02.2024).
11. Unlocking finance for the energy transition through blockchain technologies. *Electricity Lawyer*. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/unlocking-finance-energy-transition-through-blockchain/> (дата звернення: 29.02.2024).

References:

1. Korohodova, O. O., & Petrovskyi, Ya. A. (2023). Tendentsii rozvytku blokchein tekhnolohii u sferi finansiv [Trends in the development of blockchain technologies in the field of finance]. In *Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferentsiia "2023: Natsionalni ekonomiky v umovakh novitnikh hlobalnykh vyklykiv"* [International scientific and practical Internet conference "2023: National economies in the face of the latest global challenges]. Kharkiv: O. M. Beketov NUUEKh. <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3152> [in Ukrainian].
2. Rybina, L. O. (2020) Instrumenty finansuvannia «zelenykh» investytzii [Tools for financing "green" investments]. In *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Menedzhment, audyt ta finansy : stan, problemy ta naukovo-ekonomichnyi rozvytok"* [International scientific and practical conference "Management, audit and finance: state, problems and scientific and economic development"] (pp. 97–100). Dnipro: Scientific economic organization «Perspektyva». <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/8269> [in Ukrainian].
3. Mao, Q., Ma, X., & Sun, Y. (2023). Study of impacts of blockchain technology on renewable energy resource findings. *Renewable Energy*, 211, 802–808. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.05.038>
4. Malchenko, S. (2023, August 24). *Blockchain for sustainable finance: Empowering transparency and impact*. 4IRE <https://4irelabs.com/articles/blockchain-for-sustainable-finance/>
5. Schletz, M., Nassiry, D., & Lee, M. K. (2020). *Blockchain and tokenized securities: The potential for green finance* (ADB working paper series no. 1079). Asian Development Bank Institute. <http://hdl.handle.net/10419/238436>
6. Arshad, A., Shahzad, F., Rehman, I. U., & Sergi, B. S. (2023). A systematic literature review of blockchain technology and environmental sustainability: Status quo and future research. *International Review of Economics & Finance*, 88, 1602–1622. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.07.044>
7. Fu, Z., Dong, P., Li, S., Ju, Y., & Liu, H. (2021). How blockchain renovate the electric vehicle charging services in the urban area? A case study of Shanghai, China. *Journal of Cleaner Production*, 315, Article 128172. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128172>
8. Precedence Research, (2023). *Green technology and sustainability market*. <https://www.precedenceresearch.com/green-technology-and-sustainability-market>
9. Statista, (2023). *Annual carbon dioxide (CO₂) emissions worldwide from 1940 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/276629/global-co2-emissions/>
10. Statista, (2021). *Worldwide spending on blockchain solutions from 2017 to 2020, with forecasts for 2021 and 2024*. URL: <https://www.statista.com/statistics/800426/worldwide-blockchain-solutions-spending/>
11. Electricity Lawyer, (2023, September 4). *Unlocking finance for the energy transition through blockchain technologies*. <https://www.linkedin.com/pulse/unlocking-finance-energy-transition-through-blockchain/>

УДК 336.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-522-531](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-522-531)

Казакова Ольга Олегівна здобувач вищої освіти факультету управління фінансами та бізнесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0009-0009-2132-7639>

Петик Любов Орестівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0000-0002-4807-2236>

ОЦІНКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА КОНЦЕПЦІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У даній статті зосереджено увагу на оцінці функціонування та концепції удосконалення біржової діяльності України в сучасних умовах.

Проведено аналіз статистичних даних щодо біржової торгівлі, визначено оцінку фондового ринку України, розглянуто динаміку зміни обсягу випуску акцій та облігацій за останні роки. Зроблено порівняльний аналіз обсягів торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом періоду 2020-2023 років. Розглянуто діяльність трьох фондових бірж України: публічне акціонерне товариство «Фондова біржа «Перспектива»», ПАТ «Фондова біржа «ПФТС»» та ПАТ «Українська Біржа». Визначено біржу з найефективнішим виконанням своєї діяльності та її конкурентів на фондовому ринку. Проаналізовано структуру обсягу торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу 2023 року. Зазначено частку кожної біржі на фондовому ринку України. Окреслено та систематизовано основні чинники, що формують сучасний стан і зумовлюють зміни у процесі функціонування біржового ринку, враховуючи існуючі особливості та умови економіки країни та світу.

Окрім того, визначено основні принципи, на яких має ґрунтуватися подальший розвиток біржової діяльності нашої держави. Також запропоновано заходи та механізм удосконалення функціонування біржової торгівлі в Україні.

У статті наголошується на важливості налагодження взаємозв'язку між українськими фондовими біржами та світовими, забезпечення прозорості, зрозумілості цін на послуги та продукти фондового ринку, фінансової

грамотності громадян, підвищення рівня безпеки, ефективності функціонування, якості фінансових послуг, забезпечення дієвого нагляду та регулювання даної сфери.

У процесі дослідження були використані емпіричні та комплексні методи: аналіз, синтез, порівняння, статистична обробка даних та групування.

Результати даної статті можуть бути використані для подальшого аналізу фондового ринку України, визначення його потенційних перспектив та можливостей залучення іноземного капіталу, розробки оптимальних стратегій розвитку.

Ключові слова: біржова діяльність, біржовий ринок, фондова біржа, біржова торгівля, цінні папери, акції, облігації.

Kazakova Olha Olehivna graduate of the Faculty of Finance and Business Management, Ivan Franko National University of Lviv, 1 University St., Lviv, 79000, (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0009-0009-2132-7639>

Petyk Lyubov Orestivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Financial Management, Ivan Franko National University of Lviv, 1 University St., Lviv, 79000, (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0000-0002-4807-2236>

ASSESSMENT OF FUNCTIONING AND THE CONCEPT OF IMPROVING STOCK EXCHANGE ACTIVITIES IN UKRAINE

Abstract. This article focuses on the evaluation of the functioning and the concept of improving the exchange activity of Ukraine in modern conditions.

An analysis of statistical data on stock exchange trading was carried out, an assessment of the stock market of Ukraine was determined, and the dynamics of changes in the volume of shares and bonds issued in recent years were considered. A comparative analysis of the volumes of financial instrument trades at operators of organized capital markets during the period 2020-2023 was made. The activity of three stock exchanges of Ukraine was considered: public joint-stock company "Perspektiva Stock Exchange", PJSC "PFTS Stock Exchange" and PJSC "Ukrainian Exchange". The exchange with the most efficient performance of its activities and its competitors on the stock market was determined. The structure of the volume of trading in financial instruments at operators of organized capital markets in 2023 was analyzed. The share of each exchange in the stock market of Ukraine is indicated. The main factors that shape the current state and cause changes in the functioning of the stock market are outlined and systematized, taking into account the existing features and conditions of the economy of the country and the world.

In addition, the basic principles on which the further development of the exchange activity of our state should be based have been determined. Measures and a mechanism for improving the functioning of stock trading in Ukraine are also proposed.

The article emphasizes the importance of establishing a relationship between Ukrainian and global stock exchanges, ensuring transparency, comprehensibility of prices for services and products of the stock market, financial literacy of citizens, increasing the level of security, efficiency of operation, quality of financial services, ensuring effective supervision and regulation of this area .

Empirical and complex methods were used in the research process: analysis, synthesis, comparison, statistical data processing and grouping.

The results of this article can be used for further analysis of the stock market of Ukraine, determination of its potential prospects and opportunities for attracting foreign capital, development of optimal development strategies.

Keywords: exchange activity, stock market, stock exchange, stock trading, securities, shares, bonds.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення фондовий ринок слабо пов'язаний із реальним сектором економіки, є нестійким та залежним від іноземного капіталу. Основними причинами цього є відсутність ефективного регулювання системи фондових бірж, недостатність сучасної законодавчої бази та розвиненої інфраструктури. Отож, важливо на основі аналізу даної сфери окреслити основні положення розвитку біржової діяльності в Україні та обґрунтувати шляхи поліпшення її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями біржової діяльності займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: Ватаманюк З. Г. [3], Дорошенко І. В. [5], Мозговий О. М. [9], Шишков С. Є. [12] та ін. Зазначимо, що у сучасних працях Андрєєва В. В. [2], Грудзевич У. Я. [4], Згурської О. М. [7], Кухарець В. В. [8] також значну увагу приділено вивченню проблемних аспектів розвитку біржової діяльності в Україні.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей функціонування та дослідженні динаміки показників біржової торгівлі, виявлення шляхів удосконалення фондового ринку, визначення основних принципів розвитку біржової діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сьогодення, можна побачити, що біржовий ринок є одним із найбільш динамічно розвиваючихся сегментів глобальної економіки. Він відіграє важливу роль у фінансовому житті України та у міжнародному бізнесі, забезпечуючи залучення капіталу, здійснення інвестицій і ризикового керування. Професійна діяльність на ринку цінних паперів є невід'ємною частиною та ключовим елементом для ефективного

функціонування цієї сфери. В умовах постійної зміни регулятивної бази та ринкової кон'юнктури, дана сфера стає все складнішою та вимагає високого рівня кваліфікації та досвіду.

За останні роки стан біржового ринку України зазнав значних змін і зараз є нестійким та залежним від іноземного капіталу. Отож, сьогодні держава має виважено підійти до формування основ забезпечення організації сегменту фондового ринку, чітко визначити цілі, завдання та пріоритети розвитку біржової діяльності.

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку впродовж 2023 року, становив 76,08 млрд грн та 8 млн доларів США. Порівняно з таким самим періодом 2022 року (57,45 млрд грн) загальний обсяг випусків збільшився на 18,63 млрд грн [1].

Динаміка випусків основних видів цінних паперів, наведена на рис. 1, свідчить про їх нерівномірність. Станом на 2023 рік обсяг зареєстрованих випусків акцій зменшився в 3,8 разів на 25,90 млрд грн порівняно з аналогічним періодом 2022 року. Тенденція зменшення об'єму випуску зафіксована з 2021 р. Обсяг зареєстрованих випусків облігацій 2023 року навпаки збільшився в 6,4 рази (+11,02 млрд грн) порівняно з періодом 2022 р.

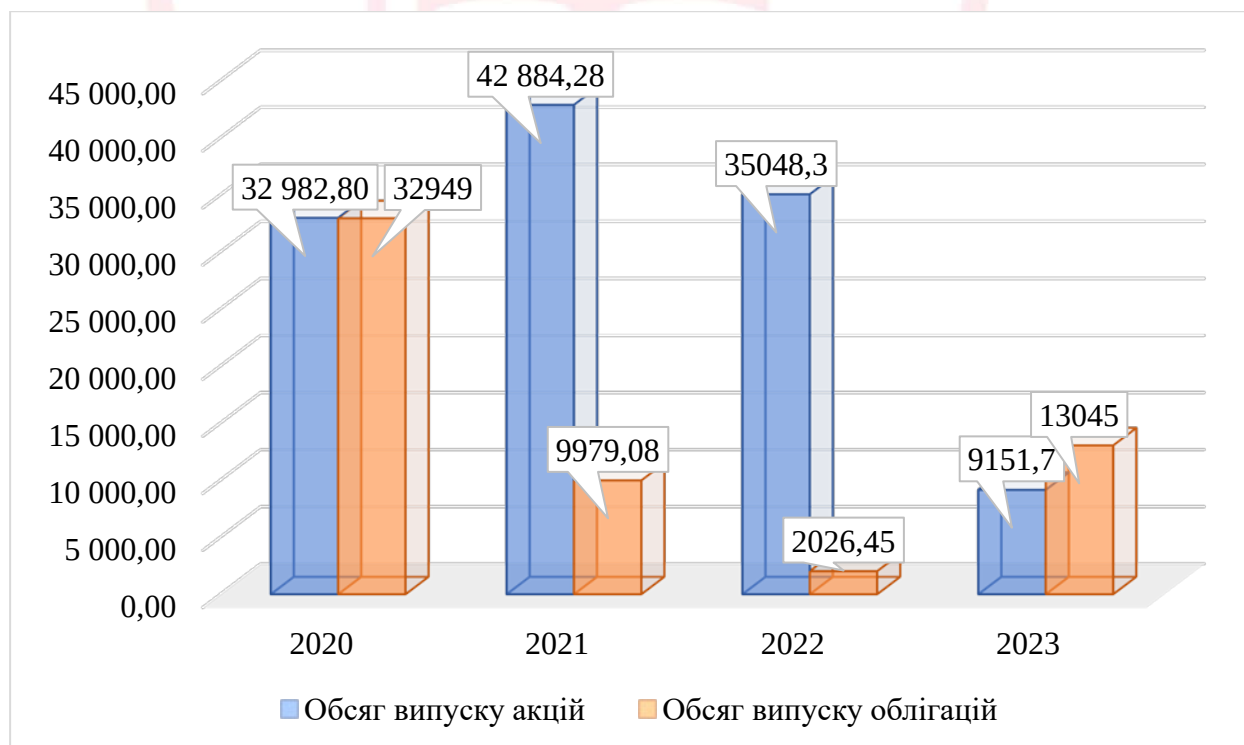

Рис. 1. Динаміка випуску акцій та облігацій за період 2020–2023 рр.,
млн. грн

Джерело: складено авторами за даними [1].

Біржі визначають рівень конкурентоспроможності економіки країни та є індикатором її стану, тому важливо проаналізувати та визначити біржу з найефективнішим виконанням своєї діяльності.

За даними НКЦФР на фондовому ринку на 2023 рік діє 3 біржі [6]:

- Публічне акціонерне товариство «Фондова біржа «Перспектива»»;
- Публічне акціонерне товариство «Фондова біржа «ПФТС»»;
- Публічне акціонерне товариство «Українська Біржа».

Зробивши порівняльний аналіз обсягів торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом періоду 2020-2023 рр. (рис. 2), доцільно зазначити, що біржа «ПФТС» займає лідируючі позиції починаючи з 2021 року. Основним її конкурентом на фондовому ринку є ФБ «Перспектива». Третє місце посідає Українська Біржа. Через нульові показники протягом декількох років фондова біржа УМВБ була вилучена із реєстру НКЦФР [10].

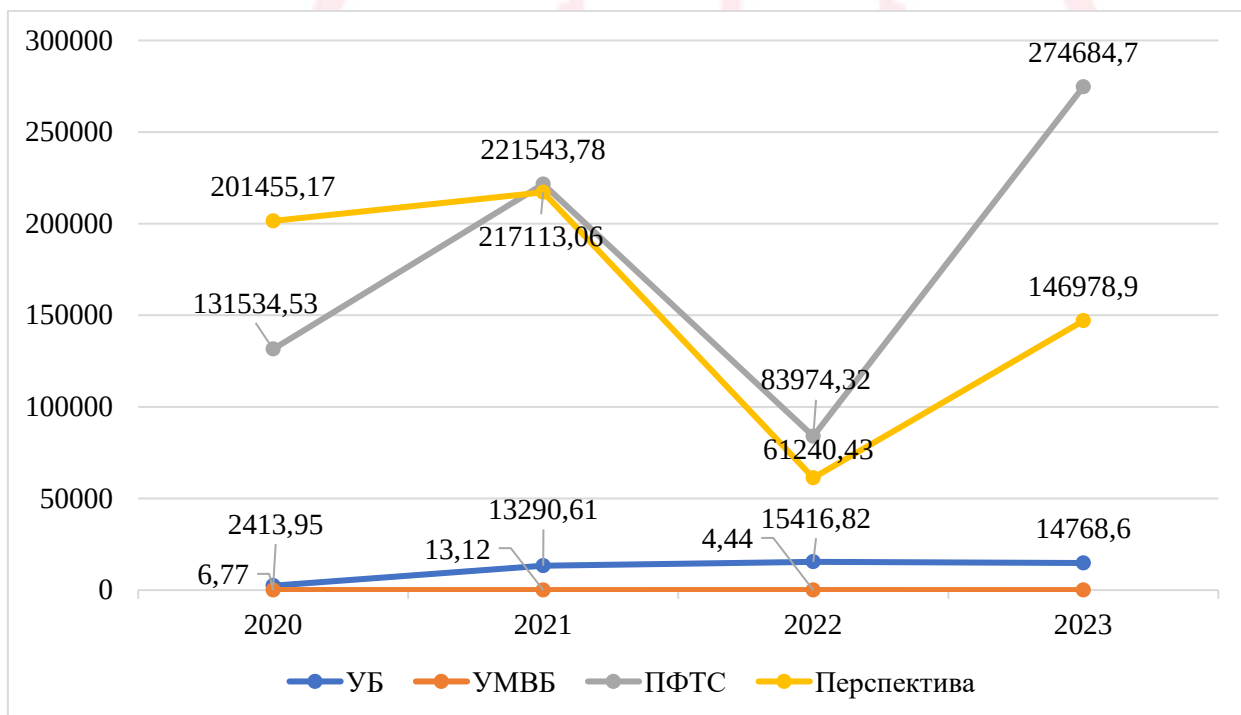

Рис. 2. Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу протягом періоду 2020-2023 рр., млн грн.

Джерело: складено авторами за даними [1].

Структура обсягу торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу 2023 року, наведена на рис. 3, також свідчить, що фондова біржа «ПФТС» займає лідируючу позицію серед інших бірж, її частка в структурі становить 63%, що більше на 29% за фондову біржу «Перспектива» та на 60% за Українську Біржу.

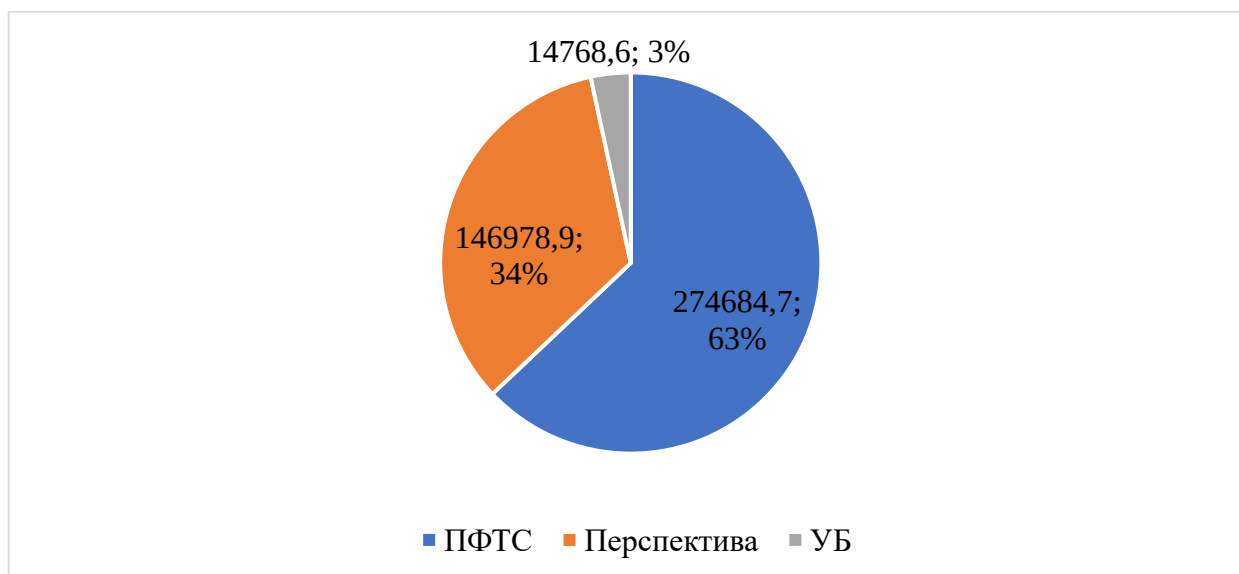

Рис. 3. Структура обсягу торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу 2023 року, млн грн, %
Джерело: складено авторами за даними [1].

Протягом січня-грудня 2023 року спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами на двох операторах організованих ринків капіталу «Перспектива» та «ПФТС», що становило 96,6 % вартості торгів фінансовими інструментами.

Таблиця 1

Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу з розподілом за видом фінансового інструменту (у розрізі операторів організованих ринків капіталу) протягом січня-грудня 2023 року, млн грн

Види фінансового інструменту	УБ	ПФТС	ПЕРСПЕКТИВА
Акція	90,6	19,3	0
Акція іноземного емітента	6,9	0,1	0,1
Акція КІФ	0,1	0	0
Інвестиційний сертифікат	11,2	0	0
Корпоративна облігація	228,4	8570,7	0
Облігація внутрішніх державних позик України	13180	262369,1	130459,7
Облігація зовнішніх державних позик України	118,4	77	4,8
Облігація іноземного емітента	76,6	0	44,6
Облігація іноземної держави	1049,3	3648,5	16374
Облігація підприємства	7,2	0	95,8
Усього	14768,6	274684,7	146978,9

Джерело: складено авторами за даними [1].

Проаналізувавши таблицю 1, бачимо, що станом на 2023 рік ПАТ «Фондова біржа «ПФТС»» у підсумку всіх видів фінансових інструментів є лідером (274684,7 млн грн, 63 %). Доцільно зазначити, що вона є найбільшим організатором торгівлі державних облігацій України в порівнянні з іншими біржами, а також видами цінних паперів. Порівняльний аналіз показав, що як і на біржі конкурента, у ФБ «Перспектива» також переважають облігації внутрішньої державної позики, але разом із цим значний позитивний фінансовий результат спостерігається на біржових контрактах облігацій іноземних держав, підприємств та іноземного емітента. Про закритість іноземного ринку цінних паперів для України свідчить такий вид цінних паперів як «акції іноземного емітента», адже його значення станом на 2023 рік на фондовій біржі «Перспектива» та «ПФТС» дорівнює 0,1 млн грн, на УБ – 6,9 млн грн [11].

Оцінка функціонування біржової торгівлі в Україні дає підстави стверджувати, що рівень розвитку фондового ринку характеризується рядом проблем:

По-перше, низький рівень розвитку ринку. Сфера цінних паперів в Україні є одним із найменших у Європі. Це свідчить про недостатню кількість емітентів, а також низький рівень участі населення в інвестуванні.

По-друге, недостатнє регулювання ринку. Неспроможність регулятора (Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку) ефективно контролювати діяльність учасників ринку веде до ризиків фінансових шахрайств, порушення прав інвесторів, а також до підвищення вартості фінансових послуг для клієнтів.

По-третє, недостатній рівень довіри до ринку цінних паперів в Україні є результатом деяких негативних подій, що сталися в минулому, таких як крах фондів ПФ «Фінансова ініціатива» та ПАТ «Брокбізнесбанк». Це призвело до того, що багато інвесторів не довіряють ринку і не хочуть ризикувати своїми грошима.

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду можливих шляхів поліпшення функціонування фондового ринку, зазначимо, що він існує в конкретній економічній системі. І якою б досконалою не була законодавча база, яка регулює цю сферу, якою розгалуженою не була його інфраструктура, який би не був сприятливий податковий клімат для суб'єктів ринку, без загального розвитку економіки, без підйому виробництва, без зростання загальної заможності населення, він неспроможний розвиватися та вдосконалюватися.

Для стимулювання поліпшення біржової торгівлі необхідно здійснити низку заходів, спрямованих на вдосконалення, підвищення її конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості фінансових інструментів:

- налагодження взаємозв'язку між українським фондовими організаціями та світовими структурами;
- забезпечення прозорості та зрозумілості цін на послуги та продукти фондового ринку;
- підвищення рівня безпеки та ефективності функціонування;
- забезпечення ефективного нагляду та регулювання фондового ринку.

Механізм ефективного розвитку фондового ринку України наведено на рис. 4:

Рис. 4. Механізм ефективного розвитку фондового ринку в Україні
Джерело: сформовано авторами

Отже, подальший розвиток біржової діяльності України має ґрунтуватися на таких принципах: відповідність міжнародним нормам і стандартам біржової діяльності, конкурентоспроможність, прозорість діяльності учасників біржового ринку, захист прав інвесторів, вільний рух капіталів на території нашої держави.

Висновки. Біржова діяльність є вагомим фактором економічного зростання країни та потенціалу внутрішнього ринку, його ресурсів. Загальний аналіз ситуації на фондовому ринку України дозволяє зробити висновок, що він не в повному обсязі використовує свій потенціал з причин економічного, політичного та організаційного характеру. Доцільно зазначити, що пріоритетними напрямками державної політики розвитку біржової торгівлі мають бути відповідність міжнародним і європейським стандартам, підвищення рівня безпеки та ефективності функціонування, забезпечення прозорості та відповідного регулювання.

Література:

1. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку : веб-сайт*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення: 20.02.2024).
2. Андреева В.В. Фондовый рынок Украины на современном этапе развития экономики / В.В. Андреева // *Наука і вища освіта*. – 2014. – Т. 2. – С. 96–97.
3. Ватаманюк З.Г. Перспективи розвитку ринку цінних паперів в Україні / З.Г. Ватаманюк, О.В. Баула // *Фінанси України*. — 2007. — № 5. — С. 75—85.
4. Грудзевич У.Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку України : монографія / У.Я. Грудзевич. - Львів : ЛБІ НБУ, 2004. - 182 с.
5. Дорошенко І.В. Сучасні теоретичні концепції розвитку фінансових ринків капіталу / І.В. Дорошенко // *Ефективна економіка*. — 2011. — №2.— С. 37-42.
6. Звіти про діяльність. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку : офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Згурська О.М. Фундаментальні тренди розвитку світової біржової торгівлі / О.М. Згурська, Т.В. Сьомкіна // *Економічна наука*. - 2020. - С. 6 – 8. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.24.5> (дата звернення: 20.02.2024).
8. Кухарець В.В. Тенденції розвитку біржового ринку в умовах глобалізації світової економіки / В.В. Кухарець, О.Г. Булуй // *Ефективна економіка*. - 2021. - №21. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8795> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Мозговий О.М. Фондовый рынок: підручник / О. М. Мозговий. – К. : КНЕУ, 2013. - 543 с.
10. Річний звіт НКЦПФР за 2022 рік. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку : офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=13884471> (дата звернення: 20.02.2024).
11. Фондові біржі. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку : офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/register/litsenzuvannia-ta-reestratsiia/stock-exchanges/> (дата звернення: 20.02.2024).
12. Шишков С.Є. Фондові біржі України: випробування кризою/ С.Є.Шишков; — К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – 2011. — 206 с.

References:

1. National Securities and Stock Market Commission: “Analytical data on the development of the stock market”: website, available at: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (Accessed 20 Feb 2024).
2. Andreeva, V.V. (2014). Fondovyy rynek Ukrayiny na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky [The stock market of Ukraine at the current stage of economic development]. *Nauka i vyshcha osvita - Science and higher education*. Vol. 2. pp. 96–97.
3. Vatamanyuk Z.G. (2007). Perspektyvy rozvytku rynku tsinnykh paperiv v Ukrayini [Prospects for the development of the securities market in Ukraine]. *Finansy Ukrayiny - Finance of Ukraine*. Vol. 5. pp. 75-85.
4. Grudzevich, U.Ya. (2004), Regional'ni osoblivosti formuvannya i rozvitku infrastrukturi finansovogo rynku Ukraini : monografiya [Regional features of the formation and development of infrastructure of the financial market of Ukraine: a monograph], LBI NBU, Lviv, Ukraine.
5. Doroshenko I.V. (2011). Suchasni teoretychni kontseptsii rozvytku finansovykh rynkiv kapitalu [Modern theoretical concepts of the development of financial capital markets]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*. Vol. 2. pp. 37-42.

6. Activity reports: “National Securities and Stock Market Commission”: official website, available at: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/> (Accessed 20 Feb 2024).

7. Zgurska, O.M., Semkina, T.V., and Guzhavina I.V., E.P. (2020) “Fundamental trends in world exchange trade”, *Economics*, [Online] pp. 6–8, available at: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.24.5>, (Accessed 20 Feb 2024).

8. Kuharets, V.V, Buluy, O. G., and Levkivska, L. M., E.P. (2021). “Trends in the stock market in the globalization of the world economy”, *Efficient economy*, [Online] vol. 21, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8795>, (Accessed 20 Feb 2024).

9. Mozhovyy O.M. (2013). *Fondovyy rynek: pidruchnyk* [Stock market: a textbook]. KNEU. p. 543.

10. 2022 annual report of the NCCPFR: “National Securities and Stock Market Commission”: official website, available at: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=13884471> (Accessed 20 Feb 2024).

11. National Securities and Stock Market Commission “Stock exchanges National Securities and Stock Market Commission”: official website, available at: <https://www.nssmc.gov.ua/register/litsenzuvannia-ta-reestratsiia/stock-exchanges/> (Accessed 20 Feb 2024).

12. Shishkov S.E (2011). *Fondovi birzhi Ukrayiny: vyprobuvannya kryzoyu* [Stock exchanges of Ukraine: tests of the crisis]. *Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya - Institute of Economics and Forecasting*. p. 206.

УДК 338:656

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-532-544](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-532-544)

Кононова Ірина Володимирівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри девелопменту нерухомості, фінансів, обліку та маркетингу, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, вул. Чернишевського 24а, м. Дніпро, 49000, тел.: (056) 746-10-66, <https://orcid.org/0000-0003-3132-0851>

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті наведено результати огляду літератури з теми дослідження. Розглянуто різні підходи до визначення категорії «бізнес-процес» у вітчизняних та зарубіжних наукових джерелах. Вказано на необхідність систематизації цих підходів відповідно до новітніх бізнес-процесів. А також визначено необхідність систематизації видів бізнес-процесів та їх класифікаційних ознак. Запропоновано нові класифікаційні ознаки, а саме: за характером перебігу, за типом розвитку, за сферою діяльності. Це дає змогу поглибити розуміння сутності сучасних бізнес-процесів, які можуть реалізовуватися певними соціально-економічними системами. Враховуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що це дозволить підвищити ефективність управління бізнес-процесами, що відповідає вимогам сьогодення. Доведено, що сучасна економіка потребує впровадження інноваційних бізнес-процесів, які потребують зміни управління бізнес-процесами. Узагальнення та систематизація класифікацій бізнес-процесів дозволяє чітко визначити їх структуру та ієрархію в межах соціально-економічної системи та виокремити елементи управління з урахуванням бізнес-процесів. Усе це свідчить про актуальність та перспективність наряду досліджень.

Як видно з проведених досліджень, у вітчизняних та зарубіжних науковців немає єдиного трактування економічної категорії поняття «господарський процес». Відповідно, класифікації цієї економічної категорії, виходячи із суті визначення цього поняття, у різних авторів відрізняються.

М. Хаммер, Чемпі, Дж., М. Портер, Хартмут Ф. Біннер, Гелбрейт, Джей Р., Д.Х.Дж. Харрінгтон зосереджується на доданій вартості у впровадженні бізнес-процесів. А. Шеєр, Дж. Харінгтон звертають увагу на взаємозв'язок і взаємозалежність бізнес-процесів, які в сукупності формують споживчу вартість для зовнішніх і внутрішніх споживачів цих бізнес-процесів.

Розуміння об'єкта дослідження потребує вивчення структури та класифікації бізнес-процесів. Мета класифікації — об'єднати окремі елементи

в групи за певною ознакою. Методи управління цими процесами залежать від вибору класифікаційної ознаки бізнес-процесів. Таким чином перебудовуються нові підходи до управління. На основі класифікації наукових підходів до сутності бізнес-процесів запропоновано основні характеристики цих процесів.

Ключові слова: бізнес-процес, соціально-економічна система, класифікація бізнес-процесів, підходи, визначення бізнес-процесів, класифікаційна ознака, типи бізнес-процесів.

Kononova Iryna Volodymyrivna Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Real Estate Development, Finance, Accounting and Marketing, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, 24a Chernyshevsky St., Dnipro, 49000, tel.: (056) 746-10-66, <https://orcid.org/0000-0003-3132-0851>

KEY CONCEPTS OF BUSINESS PROCESSES

Abstract. The article presents the results of a literature review on the research topic. Various approaches to the definition of the "business process" category in domestic and foreign scientific sources are considered. The need to systematize these approaches according to the latest business processes is indicated. And also, the necessity of systematization of types of business processes and according to their classification characteristics is determined. New classification features are proposed, namely: according to the nature of the flow, according to the type of development, according to the field of activity. This makes it possible to deepen the understanding of the essence of modern business processes that can be implemented by certain socio-economic systems. Taking into account all of the above, it can be concluded that this will increase the efficiency of business process management that meets today's requirements. It has been proven that the modern economy needs the implementation of innovative business processes that call for a change in business process management. The generalization and systematization of classifications of business processes allows to clearly define their structure and hierarchy within the socio-economic system and to single out elements of management taking into account business processes. All this proves that the field of research is relevant and promising.

As can be seen from the conducted research, domestic and foreign scientists do not have a single interpretation of the economic category of the concept of "business process". Accordingly, the classifications of this economic category, based on the essence of the definition of this concept, differ among different authors.

M. Hammer, Champy, J., M. Porter, Hartmut F. Binner, Galbraith, Jay R., D.H.J. Harrington focus on added value in the implementation of business processes.

A. Scheer, J. Harington pay attention to the interconnection and interdependence of business processes, which collectively form consumer value for external and internal consumers of these business processes.

Understanding the object of research requires studying the structure and classification of business processes. The purpose of classification is to arrange individual elements into groups based on a specific feature. The methods of managing these processes depend on the choice of the classification feature of business processes. In this way, new approaches to management are being rebuilt. Based on the classification of scientific approaches to the essence of business processes, we have proposed the main characteristics of these processes.

Key words: business process, socio-economic system, classification of business processes, approaches, definition of business processes, classification feature, types of business processes.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, посилення глобалізаційних процесів викликають необхідність оновлення підходів визначення сутності категорії «бізнес-процес» та удосконалення їх класифікацій з урахуванням трансформаційних змін, що відбуваються на сучасному етапі економічного розвитку. Слід зазначити, що бізнес-процеси за своєю природою спрямовані на досягнення цілей, які постають перед соціально-економічними системами. Тому з метою удосконалення бізнес-процесів соціально-економічних систем необхідно здійснити їх систематизацію за певними класифікаційними ознаками, що і обґрунтовує актуальність теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти управління бізнес-процесами соціально-економічних систем є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Питання формування категоріального апарату бізнес-процесів займалися такі зарубіжні дослідники, як: А. Шеер, М. Хамер, Дж. Чампі, Т. Девенпорт, Дж. Шорт, М. Хамер, Дж. Чампі, Б. Андерсон, Х. Біннер, М. Портер, В. Міллар. Серед вітчизняних науковців можна виділити наступних: Г. Хотинська, Л. Чорнобай, О. Дума, І.В. Сіменко, Т.Д. Косова, В.О. Гурова, А.І. Садекова. Вагомий вклад у дослідження еволюції та класифікації бізнес-процесів соціально-економічних систем було внесено такими українськими та зарубіжними вченими як: В. Шепиленко, О. Тур та А. Матусевич, В. Бондаренко, О. Бутусов, В. Герзанич, О. Лисенко, М. Портер, Б. Андерсон, Дж. Гелбрайт та ін. Проте, у своїх працях науковці пропонують різні класифікації бізнес-процесів за певними ознаками.

Метою статті є дослідження та систематизація запропонованих підходів до визначення сутності категорії «бізнес-процес» та розроблених науковцями

класифікацій бізнес-процесів. Визначення ключових характеристик бізнес-процесів та удосконалення класифікаційних ознак та типології економічної категорії «бізнес-процес».

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови впливають на всі сфери життя, а також і на економіку. Тому важливим завданням є дослідження бізнес-процесів, бо саме завдяки їм відбуваються формування та розвиток економіки. Незважаючи на популярність вживання терміну «бізнес-процес», на сьогодні не існує єдиного визначення цього поняття.

Бізнес-процеси – це сукупність взаємопов’язаних дій, ініційованих певною подією і маючих на меті отримання певного результату для користувача. Це визначення включає декілька ключових рекомендацій для розуміння бізнес-процесів. А саме, процеси досягають певного результату або виходу. Тобто, щоб комплекс дій можна було розглядати як процес, він повинен мати певний результат. Кожен бізнес-процес орієнтовано на користувача. Користувач може бути як внутрішнім, так і зовнішнім. Окрім кінцевого результату, кожен бізнес-процес має ще й початок, що викликається певною подією.

Бізнес-процеси складаються із ланцюга діяльності. Саме діяльність є основним компонентом процесів. Він являє собою певне завдання, яке виконується або однією людиною, або командою, або машиною.

Бізнес-процеси представляють сукупність взаємопов’язаних видів діяльності.

Бізнес-процес включає в себе такі елементи, як діяльність, завдання, кроки та фази [1].

Важливими характеристиками бізнес-процесів можна визначити таке:

- мета здійснення бізнес-процесів;
- ресурси для виконання бізнес-процесів;
- періодичність бізнес-процесів;
- безперервність бізнес-процесів;
- показники результативності бізнес-процесів;
- ризики;
- повнота та своєчасність інформації бізнес-процесів;
- ефективність управління бізнес-процесом;
- наявність входу та виходу.

На сьогоднішній день відсутнє єдине трактування поняття «бізнес-процес». Так, різними науковцями пропонуються наступні підходи до визначення поняття «бізнес-процес». Нами було проаналізовано та систематизовано підходи до визначення поняття «бізнес-процес», які були запропоновані різними дослідниками.

Таблиця 1

Визначення поняття «бізнес-процес»

Автор	Визначення
Б. Андерсон	Послідовність пов'язаних повторювальних дій, в результаті яких використовуються ресурси підприємства для перетворення об'єкта з ціллю досягнення вимірних результатів або для задоволення потреб споживачів
Х. Біннер	Система взаємопов'язаних дій, цілями виконання яких є створення продуктів або послуг, що представляють цінність для зовнішніх та внутрішніх споживачів
Т. Девенпорт, Дж. Шорт	Сукупність дій, які структуруються, вимірюються та виконуються, щоб виробити певний продукт або послуга для клієнта або ринку
М. Портер, В. Міллар	Бізнес-процеси – це комплекс видів діяльності, які визначаються точками “входу” і “виходу” та використовують організаційні ресурси з метою створення цінності товарів/послуг для споживача
М. Хамер, Дж. Чампі	Сукупність різних видів діяльності, в рамках яких відбувається використання певних видів ресурсів, в наслідок чого створюється продукт або послуга, які мають цінність для споживача
А. Шеер	Набір повторюваних дій або функцій, які перетворюють вхідний матеріал або інформацію в кінцевий продукт або послугу
Ericsson Quality Institute	Ланцюг послідовних, постійно повторюваних у часі дій, що спрямовані на переробку певних матеріальних чи нематеріальних ресурсів з метою задоволення потреб споживача та виробника.
ISO	Цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за визначеною технологією трансформує вхід у вихід
В.О. Гурова, А.І. Садекова	Бізнес-процес (БП) – сукупність дій (функцій), які здійснюються в організації для перетворення входів (ресурсів) у виходи (продукти), що мають цінність для учасників (споживачів, інвесторів, персоналу і т. д.)
І.В. Сіменко, Т.Д. Косова	Бізнес-процес - це сукупність бізнес-операцій, певна кількість внутрішніх видів діяльності, що починаються з одного або більше входів і закінчуються створенням продукції, необхідної клієнту (клієнт - не обов'язково зовнішній відносно підприємства споживач, це може бути підрозділ організації або конкретний працівник
Н. Тішер	Структурована послідовність дій з виконання певного виду діяльності на всіх етапах життєвого циклу від створення концептуальної ідеї до результату
Л. Чорнобай, О. Дума	Система безперервних, взаємопов'язаних, упорядкованих і керованих дій, яка в свою чергу є елементом механізму формування доданої вартості через перетворення організаційних ресурсів, зосереджених на досягненні комплексної цілі

Складено автором на основі [2-12]

На основі аналізу даних підходів до визначення поняття «бізнес-процес» можна визначити наступні основні характеристики, що притаманні бізнес-процесам:

- мета здійснення бізнес-процесів;
- ресурси для виконання бізнес-процесів;
- періодичність бізнес-процесів;
- безперервність бізнес-процесів;
- показники результативності бізнес-процесів;
- ризики;
- повнота та своєчасність інформації бізнес-процесів;
- ефективність управління бізнес-процесом;
- наявність входу та виходу.

З урахуванням вищенаведених характеристик бізнес-процесів, можна зробити висновок, бізнес-процес представляє собою сукупність певних видів діяльності соціально-економічної системи, що спрямовані на створення продукції або послуг з метою задоволення потреб внутрішніх та зовнішніх споживачів.

Для виокремлення напрямків удосконалення бізнес-процесів соціально-економічних систем необхідно систематизувати їх за певними класифікаційними ознаками. Найбільш поширеною є класифікація, яка передбачає поділ бізнес-процесів на основні, забезпечувальні та управлінські.

До основних бізнес-процесів відносяться процеси, що пов'язані з рухом грошових коштів.

Забезпечувальні процеси мають на меті підтримку основних процесів.

А управлінські бізнес-процеси спрямовані на управління фінансовими активами соціально-економічних систем.

Бізнес-процеси складаються із ланцюга діяльності. Саме діяльність є основним компонентом процесів. Він являє собою певне завдання, яке виконується або однією людиною, або командою, або машиною.

Бізнес-процеси представляють сукупність взаємопов'язаних видів діяльності.

Першим кроком діагностики бізнес-процесів є виявлення та класифікація бізнес-процесів соціально-економічних систем. Щоб проаналізувати бізнес процеси та оцінити їх ефективність, необхідно спочатку ідентифікувати та згрупувати їх в певні категорії.

М. Портер був першим автором, який надав концептуальну основу для ідентифікації та класифікації бізнес-процесів, а також практично реалізував ідею бізнес-процесів в своїй концепції ланцюга створення вартості в 1985 році.

М. Портер відокремлював первинні процеси та допоміжні процеси. Первинні процеси – це ті процеси, які безпосередньо перетворюють вхідні дані

в вихідні дані (логістика, закупка, виробництво, продаж). Тоді як, допоміжні процеси – це ті, що забезпечують підтримку первинних процесів (фінанси, інформаційні технології, дослідження) [5].

Дж. Гелбрайт має інше бачення ланцюга створення вартості. Він поділяє всі процеси на три групи [13]:

- процеси, які знаходяться на початку ланцюга створення вартості, - це ті, які мають безпосереднього користувача, зовнішнього користувача;

- процеси, що знаходяться в середині ланцюга створення вартості, - це так звані інфраструктурні процеси, які спрямовані на внутрішніх користувачів та слугують підтримкою процесу з початку та вкінці створення вартості;

- до процесів, які знаходяться вкінці ланцюга створення вартості, відносяться всі процеси, які пов'язані з виробництвом, технологією та розробкою продукту.

Кожна соціально-економічна система має свою специфіку і це відображається на бізнес-процесах. Виходячи з цього, кожна соціально-економічна система буде мати власний ланцюг створення вартості і конкретні бізнес-процеси. Таким чином, аналіз і покращення бізнес-процесів в кінцевому рахунку призведе до підвищення конкурентоспроможності соціально-економічної системи.

Класифікація бізнес-процесів є одним з найбільш досліджених аспектів поняття «бізнес-процеси». Основною метою класифікації є компонування окремих компонентів, які схожі за певною ознакою, в групи. Вибір класифікаційної ознаки бізнес-процесів визначає спосіб управління ними.

В. Шепиленко пропонує наступну класифікацію бізнес-процесів підприємства [14].

Таблиця 2

Класифікація бізнес процесів

Класифікаційна ознака	Вид бізнес-процесу
За функціональною ознакою	Основні, підтримуючі, забезпечувальні, обслуговуючі
Відносно споживача	Зовнішні, внутрішні
За часовою ознакою	Безперервні, циклічні, тимчасові
За ієрархічною приналежністю	Процеси верхнього рівня, підпроцеси, операційні процеси
За взаємодією відносно структури	Вертикальні, горизонтальні, індивідуальні
За рівнем ефективності	Економічні, соціальні, управлінські
За значністю	Мезо-, макро- та мікропроцеси

Складено на основі [14]

О. Тур та А. Матусевич виокремлюють наступні типи бізнес-процесів: основні, обслуговуючі (забезпечуючі), бізнес-процеси управління та бізнес-процеси розвитку (стратегічні) [15].

В. Бондаренко, О. Бутусов, В. Герзанич визначають наступні критерії розподілу бізнес-процесів та їх види [16]:

Таблиця 3

Класифікація бізнес-процесів

Критерій класифікації	Види бізнес-процесів
За Портером	Первинні, підтримуючі, розвиваючі
За причетністю до фірми	Внутрішні, зовнішні
За місцем ієрархії в системі цілей підприємства	Бізнес-процеси верхнього рівня, бізнес-процеси середнього рівня, бізнес-процеси нижнього рівня
За місцем в організаційній структурі підприємства	Горизонтальні процеси: індивідуальні горизонтальні процеси, міжфункціональні горизонтальні процеси; Вертикальні процеси; Інтегровані процеси
За призначення або ступенем впливу на одержання доданої цінності	Підтримувальні, процеси управління
За ступенем впливу на результативність	Ключові та ризикові процеси
За участю у життєвому циклі товару	Основні процеси, допоміжні процеси, організаційні процеси
За структурою взаємодії	Вертикальні та горизонтальні
За варіантами ідентифікації	Наскрізні, функціональні
За рівнем складності	Прості та складні

Складено на основі [16, 17]

О. Лисенко класифікує бізнес-процеси за такими ознаками [18]:

Таблиця 4

Класифікація бізнес-процесів

Ознака класифікації	Види бізнес-процесів
1	2
За ознакою часу	Безперервно повторюються, періодично повторюються
За причетністю до підприємства	Зовнішні, внутрішні
За рівнем значності	Супер процеси, гіперпроцеси, мега процеси, субпроцеси, мікропроцеси
За ступенем їх складності	Моно процеси, вкладені процеси, пов'язані процеси
За ступенем їх деталізації	Макропроцеси, субпроцеси або бізнес-процеси деталізації, мікропроцеси

1	2
За структурою взаємодії	Індивідуальні, вертикальні (функціональні), горизонтальні
За місцем в організаційній структурі підприємства	Горизонтальні, індивідуальні горизонтальні процеси, міжфункціональні горизонтальні процеси, вертикальні процеси, інтегровані процеси
За рівнем ієрархії	Базові, підпроцеси (функції)
За місцем в ієрархії цілей підприємства	Бізнес-процеси верхнього рівня, бізнес-процеси середнього рівня, бізнес-процеси нижнього рівня
За призначення або ступенем впливу на одержання доданої цінності	Основні базові процеси, підтримувальні, процеси управління
За ступенем впливу на результативність	Ключові та ризикові процеси
За участю додавання якості до продукції	Основні, допоміжні
Методологія BAAN ORGWer	Основні, детальні
Стандарт ISO 9000:2000	Управління, забезпечення ресурсами життєвого циклу, виміру, моніторингу та аналізу
За участю у життєвому циклі товару	Основні процеси, допоміжні процеси, організаційні
За сутністю процесів	Стратегічні, аналітичні, виробничі, управління, забезпечення, контролю
За призначенням на підприємстві	Основні (первинні), підтримувальні (допоміжні), розвитку, управління
В рамках основних складових збалансованої системи показників	Фінансові, клієнтські, виробництва, розвитку, навчання та зростання
За функціональною ознакою	Аналіз ринку та потреб споживачів Розробка стратегії організації Розробка продуктів або послуг Продаж продуктів або послуг Забезпечення процесу виробництва Виробництво та постачання для підприємств, орієнтованих на сервіс Обслуговування та розрахунки зі споживачами Управління людськими ресурсами Управління інформаційними ресурсами Управління фінансовими та матеріальними ресурсами Управління програмою роботи з навколишнім середовищем Управління зовнішніми зв'язками Управління покращенням та змінами

Складено на основі [18]

Виконаний аналіз наведених класифікацій свідчить про різноманітну спрямованість у вітчизняних та зарубіжних науковців тлумачення сутності поняття «бізнес-процес» і відповідно їх класифікації.

Нами зроблено аналіз існуючих класифікацій бізнес-процесів та їх систематизація. Пропонуємо наступну класифікацію бізнес-процесів:

Таблиця 5

Класифікація бізнес-процесів

Класифікаційна ознака	Вид бізнес-процесу
За функціональною ознакою	Основні, обслуговуючі, бізнес-процеси управління, бізнес-процеси розвитку
По відношенню до споживача	Зовнішні, внутрішні бізнес-процеси
За характером продукту	Виробничі, адміністративні бізнес-процеси
За часовою ознакою	Безперервні, циклічні, тимчасові
За напрямком руху	Горизонтальні та вертикальні бізнес-процеси
За ієрархічністю	Бізнес-процеси верхнього рівня, бізнес-процеси середнього рівня, бізнес-процеси нижнього рівня
За значністю	Мезо-, макро- та мікропроцеси
За ступенем пов'язаності окремих частин	Локальні та інтеграційні бізнес-процеси
За рівнем деталізації	Крос функціональні процеси, підпроцеси
За характером впливу на результат	Ключові та критичні бізнес-процеси
За рівнем складності	Прості та складні бізнес-процеси
За характером діяльності	Типові та специфічні бізнес-процеси
За видами діяльності	Планування діяльності, здійснення діяльності, аналіз та контроль, прийняття управлінських рішень
За характером продукту	Виробничі та адміністративні бізнес-процеси
За видами управлінської діяльності	Управління людськими ресурсами, управління інформацією, управління фінансовими та матеріальними ресурсами, управління виробництвом, управління маркетингом, управління зовнішніми зв'язками.
За орієнтованістю	Бізнес-процеси, орієнтовані на клієнта, на підтримку, на управління
За місцем формування вартості	Вхідна логістика, виробничі процеси, вихідна логістика, маркетинг та продажі, сервіс, управління персоналом, інфраструктура, інноваційна діяльність, техніки та методи забезпечення виробничих процесів необхідними ресурсами

Систематизовано автором на основі [14, 15, 16, 18]

Нами було запропоновано удосконалити дану класифікацію та вважаємо за доцільним додати ще наступні три класифікаційні ознаки:

Таблиця 6

Класифікація бізнес-процесів

Класифікаційна ознака	Вид бізнес-процесу
За характером перебігу	Статичні та динамічні
За типом розвитку	Інноваційні, екологічні
За сферою діяльності	Бізнес-процеси певної галузі

Розробка автора

Висновки. Проведені дослідження виявили, що в науковому просторі на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення поняття «бізнес-процес». Удосконалення методичних підходів до визначення поняття «бізнес-процес» соціально-економічних систем надає можливість підвищити ефективність їх діяльності, а також результативність управління цими процесами. Запропоновані нові класифікаційні ознаки відповідають вимогам внутрішнього та зовнішнього середовища ринку. Стрімкі зміни у зовнішньому середовищі призвели до потреби впровадження процесного підходу, який поширюється на всі сфери діяльності, і до орієнтації бізнес-процесів до нових стратегічних цілей. А саме, всебічного задоволення споживачів на зовнішньому та внутрішньому ринках. Вищенаведені результати дослідження доводять, що удосконалення класифікацій бізнес-процесів сприяє покращенню бізнес-процесів як діяльності, при виконанні якої шляхом додавання до вхідного продукту певної вартості створюється вихідний продукт для внутрішнього та зовнішнього споживача.

Література:

1. Гурова В. О. Оптимізація бізнес-процесів на підприємстві в умовах кризи [Текст]. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 1. С. 75-82.
2. B. Andersen Business Process Improvement Toolbox. ASQ Quality Press; 2nd edition. 2007. P.312.
3. Hartmut F. Binner. Holistic Business Model Transformation: Systematic Process Digitization with the Support of the MITO Method Tool. Springer Fachmedien Wiesbaden : Imprint: Springer, 2022. P.479.
4. Davenport, T.H. & Short, J.E. (1990 Summer). "The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign," *Sloan Management Review*, pp. 11-27.
5. Porter M. Competitive Advantages: Creating and Sustaining Superior Performance. URL: [https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20\(1985\)%20-%20chapter%201.Pdf](https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20(1985)%20-%20chapter%201.Pdf)
6. Hammer, M., Champy, J. (1993) "Reengineering the corporation. A Manifesto For Business Revolution."
7. Sheer, A.W. (2000) "ARIS – Business Process Modelling." Springer. ISBN 978-3-642-57108-4

8. Ericsson Quality Institute. Business Process Management. Ericsson, Gothenburg Sweden, 1993. 170 p
9. ISO 9001:2000. Quality management systems – Requirements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=21823
10. Сіменко І.В. Аналіз господарської діяльності [текст] : навчальний посібник за заг. ред. І.В. Сіменко, Т.Д. Косової - К. : "Центр учбової літератури", 2013. - 384 с.
11. Тішер Н. Управління бізнес-процесами на підприємстві. Матеріали міжнародної конференції URL: http://viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0151
12. Чорнобай Л. І., Дума О. І. Бізнес-процеси підприємства: класифікація та структурно-ієрархічна модель [Текст]. Економічний аналіз : зб. наук. Праць. Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. Том 22. № 2. С. 171-182.
13. Galbraith, Jay R. "Organization design: An information processing view", Interfaces 4.3 (1974): 28-36.
14. Шепиленко, В. Теоретичні основи організації бізнес-процесів промислового підприємства. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 1 (91). 2022, С. 39-46.
15. Тур О.В. Управління бізнес-процесами на підприємстві / О. В. Тур, А. С. Матусевич // Ефективна економіка. – 2018. - № 6. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415>
16. Бондаренко, В. М., Бутусов, О. Д., Герзанич, В. М.. Суть та класифікація бізнес-процесів в сучасній науковій парадигмі. Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мукачеве, 18-19 квітня 2019 р.). С. 295-298.
17. Командровська В.Є., Морозенко О.Ю. Бізнес-процеси підприємства: сутність та методи вдосконалення. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Moroz.pdf
18. Лисенко О. А. Класифікація бізнес-процесів на промислових підприємствах: теоретичні аспекти. Університетські наукові записки. 2013. № 2. С. 190-197.

References:

1. Gurova, V. O. (2016). Optimizacija biznes-procesiv na pidpriemstvi v umovah krizi [Optimization of business processes at the enterprise in crisis conditions]. *Ukrains'kij zhurnal prikladnoï ekonomiki - Ukrainian Journal of Applied Economics*, 1, 1, 75-82 [in Ukrainian].
2. Andersen, B. (2007). *Business Process Improvement Toolbox*. ASQ Quality Press; 2nd edition. [in English].
3. Hartmut, F. (2022). *Binner. Holistic Business Model Transformation: Systematic Process Digitization with the Support of the MITO Method Tool*. Springer Fachmedien Wiesbaden : Imprint: Springer [in English].
4. Davenport, T.H. & Short, J.E. (1990). The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign. *Sloan Management Review*, 11-27 [in English].
5. Porter, M. *Competitive Advantages: Creating and Sustaining Superior Performance*. Retrieved from [https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20\(1985\)%20-%20chapter%201.Pdf](https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20(1985)%20-%20chapter%201.Pdf) [in English].
6. Hammer, M., Champy, J. (1993) *Reengineering the corporation. A Manifesto For Business Revolution* [in English].

7. Sheer, A.W. (2000). *ARIS – Business Process Modelling*. Springer [in English].
8. Ericsson Quality Institute. Business Process Management. Ericsson, Gothenburg Sweden [in English].
9. ISO 9001:2000. Quality management systems – Requirements. www.iso.org Retrieved from http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=21823 [in English].
10. Simenko, I.V. (2013). *Analiz gospodars'koï dijāl'nosti [Analysis of economic activity]*. K. : "Centr uchbovoï literaturi" [in Ukrainian].
11. Tisher, N. Upravlinnja biznes-procesami na pidpriemstvi [Management of business processes at the enterprise]. *Proceedings Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia – The International Scientific and Practical Conference*. Retrieved from http://viem.edu.ua/konf_V4_1/art.php?id=0151 [in Ukrainian].
12. Chornobaj, L. I., Duma, O. I. (2015). Biznes-procesi pidpriemstva: klasifikacija ta strukturno-ierarhichna model' [Business processes of the enterprise: classification and structural-hierarchical model]. *Ekonomichnij analiz - Economic analysis*, 22, 2, 171-182 [in Ukrainian].
13. Galbraith, Jay R. (1974). Organization design: An information processing view. *Interfaces* 4.3, 28-36 [in English].
14. Shepilenko, V. (2022). Teoretichni osnovi organizacii biznes-procesiv promislovogo pidpriemstva [Theoretical foundations of the organization of business processes of an industrial enterprise]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 1 (91), 39-46 [in Ukrainian].
15. Tur, O.V. (2018). Upravlinnja biznes-procesami na pidpriemstvi [Management of business processes at the enterprise]. *Efektivna ekonomika - Effective economy*, 6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6415> [in Ukrainian].
16. Bondarenko, V. M., Butusov, O. D., Gerzanich, V. M. (2019). Sut' ta klasifikacija biznes-procesiv v suchasnij naukovij paradigmi [The essence and classification of business processes in the modern scientific paradigm]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Upravlinnja social'no-ekonomichnimi transformacijami gospodars'kih procesiv: realii i vikliki» – The International Scientific and Practical Conference «Management of socio-economic transformations of economic processes: realities and challenges»*. (pp. 295-298). [in Ukrainian].
17. Komandrovs'ka, V.Č., Morozenko, O.Ju. Biznes-procesi pidpriemstva: sutnist' ta metodi vdoskonalennja [Business processes of the enterprise: the essence and methods of improvement]. archive.nbuv.gov.ua Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Moroz.pdf [in Ukrainian].
18. Lisenko, O. A. (2013). Klasifikacija biznes-procesiv na promislovih pidpriemstvah: teoretichni aspekti [Classification of business processes at industrial enterprises: theoretical aspects]. *Universitets'ki naukovy zapiski - University scientific notes*, 2, 190-197 [in Ukrainian].

УДК 005.95

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-545-557](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-545-557)

Кривобок Катерина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, проспект Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (067) 79-79-209, <https://orcid.org/0000-0002-6889-0041>

Кінас Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, проспект Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

Омаров Ельвін Шахін огли кандидат економічних наук, доцент, викладач, кафедра менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця, проспект Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0009-0005-5730-3082>

РОЛЬ ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. В сучасних умовах економічного розвитку роль лідерства в контексті розвитку персоналу безперервно збільшується, особливо на тлі підсилення впливу глобального середовища. Для формування лідерських якостей було запропоновано впровадження менторингу, що є важливою та різноаспектною складовою розвитку персоналу в глобальному середовищі. Останнім часом відбувається збільшення кількості мультинаціональності в компаніях та корпораціях, що зумовлено збільшенням ролі глобалізації у суспільстві в контексті крос-культурного менеджменту. Лідер повинен визначити стратегічні напрямки розвитку персоналу, враховуючи глобальні тренди, виклики та можливості. Це може включати розробку програм навчання та розвитку, впровадження менторінгової допомоги, що враховують міжнародні стандарти та кращі практики.

Лідерство в глобальному середовищі передбачає ефективне керівництво розподіленою командою, можливо, з представниками з різних культур та країн. Лідер повинен бути здатний ефективно комунікувати, враховуючи різниці в мові та культурних особливостях. Лідер повинен визначити та розвивати талановитих співробітників для забезпечення наявності кваліфікованого персоналу для майбутніх глобальних викликів. Це може

включати розробку програм менторства та програм для підготовки лідерів. Лідер повинен бути готовим ефективно управляти змінами в глобальному бізнес-середовищі. Це може включати адаптацію до нових технологій, правових норм, ринкових умов та інших аспектів, які впливають на персонал.

Лідерство визначає корпоративну культуру, що відіграє важливу роль у розвитку персоналу. Глобальний лідер повинен створювати відкрите та інклюзивне середовище, сприяти різнообразній робочій силі та стимулювати колективну роботу. Глобальний лідер повинен розробляти стратегії збереження талантів, особливо враховуючи конкуренцію за кваліфікованими кадрами на світовому ринку праці. В глобальному середовищі важливо проявляти етичне лідерство, дотримуючись високих стандартів етики та корпоративної відповідальності. Глобальне лідерство в контексті розвитку персоналу вимагає від лідера впровадження новаторських стратегій та здатності адаптуватися до швидких змін в глобальному бізнес-середовищі.

Ключові слова: лідерство, розвиток персоналу, менторинг, крос-культурний менеджмент, глобальне середовище, управління персоналом.

Kryvobok Kateryna Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Management and Business, S. Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (067) 79-79-209, <https://orcid.org/0000-0002-6889-0041>

Kinas Iryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Management and Business, S. Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

Omarov Elvin Shahin candidate of economic sciences, associate professor, teacher, department of management and business, Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets, Nauky Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (050) 023-57-45, <https://orcid.org/0009-0005-5730-3082>

THE ROLE OF LEADERSHIP IN THE CONTEXT OF PERSONNEL DEVELOPMENT IN A GLOBAL ENVIRONMENT

Abstract. In modern conditions of economic development, the role of leadership in the context of personnel development is constantly increasing, especially against the background of the strengthening of the influence of the global environment. For the formation of leadership qualities, the introduction of mentoring was proposed, which is an important and multifaceted component of personnel

development in a global environment. Recently, there has been an increase in the number of multinationals in companies and corporations, which is due to the increasing role of globalization in society in the context of cross-cultural management. The leader must determine the strategic directions of personnel development, taking into account global trends, challenges and opportunities. This may include the development of training and development programs, the implementation of mentoring assistance, taking into account international standards and best practices.

Leadership in a global environment involves effectively leading a distributed team, possibly with representatives from different cultures and countries. A leader must be able to communicate effectively, taking into account language and cultural differences. A leader must identify and develop talented employees to ensure the availability of qualified personnel for future global challenges. This may include developing mentorship programs and leadership training programs. A leader must be ready to effectively manage changes in the global business environment. This may include adapting to new technologies, legal regulations, market conditions and other aspects that affect staff.

Leadership defines corporate culture, which plays an important role in personnel development. A global leader must create an open and inclusive environment, foster a diverse workforce, and encourage teamwork. A global leader must develop talent retention strategies, especially given the competition for skilled personnel in the global labor market. In a global environment, it is important to demonstrate ethical leadership by adhering to high standards of ethics and corporate responsibility. Global leadership in the context of personnel development requires the leader to implement innovative strategies and the ability to adapt to rapid changes in the global business environment.

Keywords: leadership, personnel development, mentoring, cross-cultural management, global environment, personnel management.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до системи менеджменту вказує на те, що основною складовою будь-якої організації, будь то підприємство чи установа, є її персонал, тобто колектив працівників, що набуває особливості актуальності в процесі сучасного розвитку глобального середовища. Ситуація, яка склалася на ринку праці в останні роки, після введення військового стану в країні, є достатньо складною, оскільки характеризується великою міграцією кадрів на підприємствах, як по різних областях країни так і за її межами. Тож перед керівниками підприємств постає проблема лідерства в контексті розвитку персоналу. Лідерство в контексті розвитку персоналу є ключовим елементом успішної стратегії управління персоналом. Ефективні лідери допомагають сприяти розвитку навичок і

здібностей свого персоналу, створюють стимули для зростання продуктивності та сприяють створенню позитивного робочого середовища.

Взаємодія між досвідченими працівниками та молодими спеціалістами з метою передачі досвіду, знань і вмінь є необхідною для забезпечення сталого розвитку організації. Передача досвіду за допомогою впровадження в процес розвитку персоналу менторингу для передачі знань від більш досвідчених колег до нового покоління співробітників допомагає забезпечити безперервність та ефективність робочих процесів, покращити якість виробленої продукції чи наданих послуг і сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства. Зазвичай, такий обмін знань за допомогою менторингу, включає в себе передачу не лише технічних або фахових аспектів, а й важливих корпоративних цінностей та культурних особливостей, які формують унікальну ідентичність організації. Крім того, ця взаємодія може сприяти створенню більш сприятливого середовища для співробітництва, комунікації та творчого мислення серед всього колективу, а також процесу взростання нових лідерів [1, 3].

Загалом, необхідність звернення уваги на ефективний обмін досвідом і знаннями, за допомогою менторингу, між різними поколіннями співробітників стає все більш актуальною в умовах сучасного бізнес-середовища, де навчання та саморозвиток персоналу та формування лідерських якостей стають ключовими факторами успіху організації в глобальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема лідерства, в контексті розвитку персоналу, привертає увагу багатьох науковців з різних галузей, таких як психологія, менеджмент, соціологія та інші. Ось лише кілька науковців, які зробили значний внесок у вивчення теми лідерства та розвитку персоналу, а саме У. Бенніс, Дж. Коттер, П. Друкер, М. Портер, М. Вебер, К. Блекмор, Л. Гретцель, В. Ротвелл, Ф. Дейтон, але деякі питання все ж залишилися недостатньо розкритими

Мета статті – узагальнити теоретичні та дослідити сучасні аспекти процесу розвитку персоналу та лідерства в контексті глобального середовища.

Виклад основного матеріалу. Персонал виставляється як основний об'єкт витрат в контексті найму та навчання, з метою підвищення їхньої продуктивності та ефективності праці, що в кінцевому підсумку впливає на формування лідерських якостей спеціалістів та ефективність функціонування всієї організації або підприємства [2, 4]. Розглянемо деякі аспекти лідерства в контексті розвитку персоналу:

1. Менторство та коучинг: лідерство передбачає роль наставника та тренера. Лідери можуть виступати у ролі менторів, які надають досвід та поради, або коучів, які допомагають співробітникам розвивати свої навички та вирішувати проблеми.

2. Створення умов для навчання: лідери створюють сприятливі умови для постійного навчання та розвитку. Це може включати в себе надання доступу до різноманітних навчальних ресурсів, участь у тренінгах та воркшопах, а також підтримку у здобутті додаткової освіти.

3. Постановка цілей та очікувань: лідерство включає в себе ясне визначення цілей та очікувань. Лідер повинен розуміти потреби свого персоналу та визначати, які навички або знання вони повинні розвивати для досягнення поставлених завдань.

4. Поширення знань та інформації: лідери повинні допомагати у поширенні знань та інформації в колективі. Це може включати в себе проведення зборів, на яких обговорюються найновіші тенденції та нові можливості.

5. Створення культури розвитку: лідерство в розвитку персоналу сприяє формуванню культури, де розвиток та навчання є важливою частиною підприємницького духу. Це може включати в себе визнання та нагородження за досягнення у розвитку навичок та вклад у командний успіх.

Лідерство в контексті розвитку персоналу є стратегічним підходом до управління людськими ресурсами, спрямованим на створення сильних, кваліфікованих та мотивованих команд. Поняття процесу розвитку персоналу має різноманітні інтерпретації в світовій літературі, і тому не існує єдиного визначення. Проте всі ці різні погляди мають спільну основу, яка полягає в міжособистісних відносинах працівників в процесі праці [5]. Аналіз підходів авторів щодо визначення поняття «розвиток персоналу» наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення змісту розвитку персоналу підприємства

Автор	Визначення поняття «розвиток персоналу»
Роббінс С.	Це систематичний процес покращення знань, навичок і компетенцій співробітників для підтримання та підвищення їх професійної ефективності.
Друкер П.	Це процес надання можливостей працівникам здобути нові знання, навички і кваліфікацію, що дозволяє їм краще виконувати свої обов'язки і приносити користь організації.
Джой-Меттьюз Д.	Цілісний та активний процес удосконалення, пов'язаних з робочою діяльністю знань та умінь із використання широкого спектру навчальних методів та стратегій.
Марр Р., Шмідт Г.	Процес навчання і підвищення кваліфікації персоналу з метою розвитку інтелектуального потенціалу працівників.
Мері Ф.	Це процес надання співробітникам можливостей для розвитку їхніх здібностей і вмінь, щоб вони могли здійснювати свої обов'язки на вищому рівні та внести цінний внесок у досягнення цілей організації.
Хентце І.	Кадрово-економічна функція, направлена на те, щоб сприяти членам колективу всіх ієрархічних сходинок в оволодінні кваліфікацією, необхідною для виконання поточних та майбутніх професійних вимог.
Уайт Д.	Це процес систематичного підвищення знань, навичок та індивідуальних компетенцій співробітників з метою підтримки їхнього особистого і професійного росту, а також досягнення цілей організації.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що розвиток персоналу, а також його створення та використання, представляють собою взаємопов'язані процеси, що функціонують у рамках загальної системи управління персоналом та спряють формуванню лідерських якостей.

Останнім часом набуває актуальності підхід, який розглядає персонал як ключовий фактор, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства, що є необхідною умовою розвитку персоналу в глобальному середовищі. В сучасних умовах одним із найбільш дієвих методів розвитку персоналу молодих працівників організації є застосування менторингу, що є вельми актуальним в сучасних аспектах розвитку лідерських якостей персоналу особливо в глобальному середовищі. Розвиток саме лідерських якостей персоналу має величезну актуальність в сучасних умовах розвитку крос-культурних аспектів в глобальному середовищі з різних причин [1, 2]:

По-перше зміни в технологіях і ринкових умовах; це відображається в тому що, сучасні технології та зміни на ринку вимагають від працівників нових навичок і знань. Щоб організація була конкурентоспроможною, їй потрібно мати персонал, який може адаптуватися до змін і володіє сучасними навичками.

По-друге зростання значущості людського капіталу. У сучасному бізнесі людський капітал стає найціннішим ресурсом, за допомогою якісного та висококваліфікованого персоналу можна створити конкурентну перевагу для компанії.

По-третє потреба в інноваціях, оскільки розвиток персоналу сприяє створенню інноваційної культури в організації, це дозволяє знайти нові рішення та підходи до вирішення завдань і проблем.

По-четверте забезпечення росту та кар'єрних можливостей. Працівники більш схильні залишатися в організації, де їм надають можливості для розвитку та професійного зростання, забезпечення безперебійного процесу розвитку персоналу допомагає зберегти талановитих працівників.

П'яте це збереження інституційної пам'яті, це відбувається таким чином: старший персонал має багатий досвід та знання, які є цінним ресурсом для організації, впровадження менторства, як ключової форми розвитку персоналу, допомагає передавати цей досвід молодшим колегам.

Шосте це соціальна відповідальність, останнім часом все більше організацій розглядають розвиток персоналу як частину своєї соціальної відповідальності перед співробітниками та суспільством в цілому [1, 3, 5].

Таким чином, формування лідерських якостей як ключовий елемент розвитку персоналу стає важливим завданням для організацій, оскільки він допомагає забезпечити конкурентоспроможність, інноваційність та стійкість у

сучасних умовах. Можна узагальнити, що процес розвитку персоналу – є достатньо різноманітним та комплексним поняттям та являє собою певну сукупність елементів, що пов'язані між собою.[1, 2, 4].

Роль лідерства в контексті розвитку персоналу в глобальному середовищі виявляється в керівництві, мотивації та створенні сприятливих умов для зростання та розвитку команди в умовах глобалізації та різноманітності, далі розглянемо ключові аспекти цієї ролі:

1. Міжкультурне лідерство: у глобальному середовищі, де команди можуть складатися з представників різних культур, важливо мати лідерів, які розуміють та поважають різноманітність. Міжкультурне лідерство включає в себе навички спілкування, розуміння різних цінностей та адаптацію стилів керівництва до культурних особливостей.

2. Створення глобальної команди: лідер повинен мати здатність створити ефективну глобальну команду, розподіляючи завдання та відповідальності між членами команди з різних регіонів. Важливо підтримувати співпрацю та обмін ідеями на глобальному рівні.

3. Розвиток глобальних лідерів: лідерство включає в себе інвестування в розвиток глобальних лідерів, які мають навички управління в глобальному масштабі. Це може включати тренінги, наставництво та програми обміну для розвитку міжнародного досвіду.

4. Створення умов для дистанційної роботи: глобальне середовище може включати в себе дистанційну роботу та віддалені команди. Лідер повинен створити умови для ефективної взаємодії та співпраці через технологічні засоби, розробляти чіткі процедури та комунікаційні стратегії.

5. Сприяння розвитку навичок адаптації: глобальні лідери повинні вміти адаптуватися до змін у глобальному середовищі, швидко реагувати на нові виклики та стимулювати розвиток навичок адаптації у своїй команді.

6. Управління різноманітністю: глобальні команди можуть включати представників різних культур, мов та фахових освіт. Лідер повинен вміло управляти різноманітністю, створюючи інклюзивне середовище та сприяючи обміну ідеями.

Усі ці аспекти лідерства в глобальному середовищі спрямовані на створення сильної та адаптивної команди, яка може успішно функціонувати в умовах світового ринку та глобальної конкуренції. Більшість науковців, як і зарубіжних, так і вітчизняних, включають в складові процесу розвитку персоналу такі елементи, як первинна професійна підготовка (навчання), перепідготовка, підвищення кваліфікації, планування кар'єри, оцінку та атестацію персоналу [1, 5]. На нашу думку, для нових співробітників, що

приходять на підприємство дуже важливим буде використання різних видів наставництва, а саме менторингу для успішної адаптації в роботу підприємства. Розглянемо більш докладно розвиток персоналу та формування лідерських якостей, на основі менторства [2, 6]. Розвиток персоналу може приймати різні форми і види (рис.1) [6].

Ще у 1980-их роках в США виникло два важливі напрями – коучинг та менторинг. Вони обидва спрямовані на допомогу людям у досягненні їхніх цілей та особистому розвитку. Однак є різниця між цими підходами [1, 2, 6]. Коучинг переважно використовується в корпоративному середовищі для розвитку та підтримки працівників, особливо тих, які прибули на нове місце роботи. В основі коучингу лежить ідея партнерських стосунків, де коуч (особа, яка надає коучинг) сприяє підопічному у максимізації його особистого та професійного потенціалу. Менторинг, натомість, частіше застосовується у сфері освіти та включає в себе передачу досвіду та знань від більш досвідчених осіб (менторів) молодим педагогам або іншим індивідам. Менторинг спрямований на орієнтацію на досвід ментора та передачу знань у певній галузі або управлінні для підтримки росту та розвитку певної особи в її кар'єрі та професійному житті [4]. Отже, хоча існує схожість між коучингом і менторингом, вони використовуються в різних контекстах та мають різницю в тому, яким чином вони допомагають особам досягти своїх цілей та розвиватися [5, 6].

Менторство – це взаємодія між більш досвідченою особою в певній сфері та менш досвідченою, під час якої відбувається передача знань, навичок і вмінь. Іншими словами, це процес передачі «правильного методу досягнення цілей» від однієї особи іншій, яка може бути молодшою за віком або просто не мати достатньо досвіду [6].

Форми і види розвитку персоналу	
	Навчання – це процес отримання нових знань і навичок шляхом навчання, тренування або навчальних курсів. Навчання може бути формальним (навчальні заклади, семінари) або неформальним (наставництво, самонавчання).
	Перепідготовка – цей вид розвитку персоналу передбачає вдосконалення або зміну професійної спрямованості співробітника. Це може включати в себе навчання новим навичкам або отримання нової кваліфікації.
	Підвищення кваліфікації – це спрямовано на покращення і розвиток існуючих навичок і знань працівника. Він може включати в себе додаткові курси, тренування або сертифікацію.
	Розвиток кар'єри – цей вид розвитку персоналу спрямований на підвищення рівня відповідальності та позицій в організації. Він може включати в себе підвищення у рангу, переведення на посади з більшими обов'язками та можливості для росту.
	Менторство – цей метод передбачає залучення досвідченого співробітника (ментора) для навчання та керівництва менш досвідченими колегами (менті). Менторство сприяє передачі досвіду і знань.
	Самонавчання – цей метод передбачає самостійне вивчення нового матеріалу або набуття нових навичок без зовнішнього навчання. Він може включати в себе читання книг, перегляд відеоуроків, дослідження та експерименти.
	Оцінка та атестація – оцінка робочої продуктивності та здатностей працівника допомагає визначити, які аспекти розвитку потребують уваги. Атестація може бути частиною процесу розвитку для визначення рівня компетентності співробітника.
	Тренування – Це може включати в себе рольові гри, симуляції, практичні завдання і інші методи для засвоєння нових навичок та знань.
	Інші методи – Розвиток персоналу також може включати в себе різноманітні інші методи, такі як розвиток м'яких навичок, комунікаційні тренінги, розвиток лідерських якостей тощо.

Рис. 1. Форми і види розвитку персоналу

Важливо також розрізняти поняття «наставник» і «ментор». Наставник – це особа, яка працює в організації і має інтерес у розвитку знань, навичок і міжособистісних відносин. У відмінну від наставника, ментор - це особа, яка самостійно визначає інтенсивність і напрямок навчання. Коуч, з іншого боку, спонукає людину самостійно шукати рішення та шляхи досягнення своїх цілей. Розглянемо відмінності між методами коучингу та менторингу в процесі розвитку персоналу на підприємстві (табл. 2.) [4].

Як бачимо з табл. 2, зазвичай, коучі навчаються підтримувати своїх клієнтів у розвитку їхніх професійних переконань, припущень та кар'єрних цілей. Їхня мета полягає в тому, щоб сприяти клієнту в розкритті власних сильних сторін та встановленні лідерських якостей. Коучі ставлять перед собою завдання навчити клієнта використовувати наявні знання для знаходження нових шляхів у вирішенні завдань та розгляду ситуацій з різних кутів зору. Тобто коучинг фокусується на тому, ким клієнт може стати, а не на тому, що потрібно зробити для досягнення мети. Коучі можуть навіть не мати глибоких знань у конкретній галузі, де діє клієнт [4].

Таблиця 2.

Порівняння методів розвитку персоналу: коучингу та менторства

Менторство	Коучинг
Охоплює широкий діапазон проблем	Стосується конкретного завдання, уміння або сфери діяльності
Передача вже існуючих знань та професійних навичок	Відпрацювання нових унікальних рішень. Заохочення пошуку власних рішень
Ментор / наставник має більше досвіду і часто займає більш високу позицію по відношенню до підопічного / клієнта	Коуч передає відповідальність за вибір напряду і за контроль виконання самій людині
Ментор / наставник скеровує та контролює дії клієнта та показує приклад – як потрібно робити	Коуч заохочує людину саму шукати та пробувати різні методи на шляху до досягнення мети

З іншого боку, ментори, як правило, розташовані на вищому рівні у кар'єрній ієрархії, ніж їхні підопічні, і мають багатий досвід у своїй галузі. Ментори можуть ділитися своєю мудрістю та проводити підопічних через об'єднання досвіду та ресурсів. Важливою характеристикою тут є надання корисних порад, які сприяють якісному вертикальному кар'єрному зростанню. Узагальнюючи, коучинг та менторинг мають різні підходи та використовуються в різних контекстах, але спрямовані на підтримку осіб у їхньому особистому та професійному розвитку [5].

Ключовою відмінністю між коучингом та менторингом є те, що перший стосується тільки особистісних змін людини, а другий є певним вказівником вірного шляху розвитку та подальшого будування кар'єри, що в цілому плідно впливає на розвиток всього колективу організації [5].

Ментори надають довгострокову підтримку та допомогу менш досвідченим особам для адаптації, розвитку талантів та набуття досвіду, тоді як керівники можуть виконувати функції нагляду та спрямовування робочого процесу. У цілому розрізняють типи і види менторингу, що наведені у табл. 3. Ментор і менті утворюють структуровані партнерські відносини, де ментор, який має більший досвід, ділиться ним з менш досвідченим менті, що сприяє його/її здобуттю нових знань та навичок.

Таблиця 3.

Різновиди менторингу та їх характеристики

Види менторингу	Основні характеристики
Менторинг за принципом «рівний-рівному»	До цього типу можна зарахувати ті типи менторингу, коли ментор і його підопічний не мають значної різниці в віці і статусі, а відрізняються лише рівнем специфічного досвіду в певній сфері. Наприклад, це можуть бути ментори студентів першого курсу з числа старшокурсників або ментори молодих активістів у громадських організаціях.
Соціальний менторинг	Це дуже цікавий тип менторингу, коли ментор є соціальним зразком для свого підопічного. Прикладами такого менторингу можуть бути соціальні програми «шефства» дорослих над дітьми з неповних сімей або дитячих будинків або проекти патронажу спортсменами кращих учнів спортивних шкіл.
Інформальний менторинг	У цьому випадку тандеми виникають ситуативно, поза всілякими організаціями або структурами і стосуються радше передачі персонального життєвого досвіду.
Внутрішній або корпоративний менторинг	Для цього виду характерна велика різниця в досвіді і статусі між ментором і підопічним, і він трапляється, зокрема, в політичних партіях.
Зовнішній менторинг	У цьому випадку ментор приходить до певної зовнішньої організації і має на меті привнести екстерну перспективу на питання свого підопічного.
Реверсивний менторинг	Мабуть, найрізкісніший тип менторингу, коли ментором є молодший співробітник, а підопічним – старший. Такий тип менторингу працює.

Для формування лідерських якостей, що сприятиме підвищенню ефективності процесу розвитку персоналу на підприємстві та в цілому діяльності підприємства можуть бути застосовані різні методи менторингу, такі як: формальний, неформальний, індивідуальний, груповий, зворотний чи колективний, менторинг тощо. Використання менторингу на підприємстві має певні недоліки, але ж і багато переваг. Менторство в контексті формування лідерських якостей в процесі розвитку персоналу є важливим елементом, спрямованим на сприяння особистісному та професійному зростанню співробітників. Ось деякі ключові аспекти менторства в цьому контексті. Менторство полягає в передачі досвіду та знань більш досвідченим співробітником менш досвідченим. Лідер-ментор повинен бути готовим ділитися своїм досвідом, вчити та надавати необхідну підтримку для розвитку навичок підлеглих. Ментор може активно сприяти розвитку лідерських якостей у своїх підопічних. Він допомагає їм розкрити потенціал лідерства, розвиває вміння приймати важливі рішення, ефективно комунікувати та вести команду. Менторство не обмежується лише професійними аспектами, лідер-

ментор також може впливати на особистісний розвиток своїх підопічних, сприяючи їхньому самовдосконаленню, підвищенню самооцінки та розвитку особистих якостей. Ментор допомагає своїм підопічним визначити та досягти кар'єрних цілей. Це може включати в себе надання порад щодо вибору професійного шляху, розвитку навичок та отримання нових можливостей. Менторство може сприяти розширенню мережі зв'язків та встановленню важливих професійних контактів. Лідер-ментор може допомогти своїм підопічним будувати стосунки в галузі та отримувати підтримку від інших фахівців. Менторство включає в себе визнання та розвиток талантів підлеглих.

Висновки. Сучасні умови розвитку країни ставлять перед керівниками підприємств складні задачі, пов'язані не тільки з виживанням підприємства на ринку, а також і його ефективним функціонуванням та розвитком. Процес ефективного функціонування підприємства є неможливим без злагодженої роботи команди, що ускладнюється великої плинністю персоналу на підприємстві, пов'язаної перш за все з загальною міграцією населення. Тобто процес управління та розвитку лідерських якостей персоналу на підприємстві зараз як ніколи постає на перше місце серед інших задач керівництва підприємства, особливо в контексті крос-культурного розвитку глобального середовища. Було приділено багато уваги питанням менторингу, наставництва та коучингу, як одних з найбільш сучасних методів розвитку персоналу на підприємстві, що сприятиме формуванню лідерських якостей, з усіх методів було зроблено акцент саме на менторингу, як найбільш поширеного методу адаптації співробітників на підприємстві. Лідер-ментор повинен сприяти розкриттю потенціалу та визначенню сильних сторін підопічних. Менторство відображає справжню сутність лідерства, сприяючи росту та розвитку кожного члена команди. Це важливий елемент підтримки та навчання, спрямований на формування лідерських якостей серед персоналу та керівників підприємства, а також створення висококваліфікованої та мотивованої робочої сили в глобальному середовищі.

Література:

1. Близнюк Т. П. Крос-культурна взаємодія персоналу мультинаціональної компанії: оцінка рівня готовності / Т. П. Близнюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків – Торунь, 18–19 березня 2019 р.). Харків: Видавець ФОП Панов А. М., 2019. С. 45–46.
2. Болотова Т. М. Вплив рівня освіти населення на індекс людського розвитку / Т. М. Болотова, О. М. Крюкова, С. К. Васирик, Т. Б. Кетова, Є. Г. Левицька, В. Мітрович, В. Грувер // ScienceRise. 2019. №5(58). С. 14–18.
3. Грузіна І. А. Використання теорій управління персоналом в управлінні сучасним підприємством / І. А. Грузіна // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 берез. 2020 р., м. Харків – м. Торунь. – Х. : ФОП Панов А. М., 2020. С. 35–37. Режим доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/23128>

4. Касьмін Д. С. Розвиток персоналу як необхідна умова розвитку підприємства [Електронний ресурс] / Д. С. Касьмін // Innovative Solutions In Modern Science. 2021. № 3(47). С. 26–57. Режим доступу : <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/2288>
5. Кривобок К. В. Міжкультурні особливості в процесі управлінських комунікацій / К. В. Кривобок, Ю. М. Котельникова, І. О. Кінас // Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. Всеукраїнський науковий журнал. 2023. № 1-2. С. 18–24. Режим доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/29758>
6. Лепейко Т. І. Управлінська та забезпечуюча складові механізму організаційно-економічного забезпечення управління інноваційною працею / Т. І. Лепейко, Г. С. Черноіванова // Соціально-трудові відносини: проблеми науки та практики: монографія / С. І. Бандур, Т. А. Костишина, О. О. Нестуля [та ін.]; за ред. Т. А. Костишиної. Полтава, 2020. С. 199–216.

References:

1. Bliznjuk, T. P. (2019). Kros-kul'turna vzaemodija personalu mul'tinacional'noi kompanii: ocinka rivnja gotovnosti [Cross-cultural interaction of personnel of a multinational company: assessment of the level of readiness]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni problemi upravlinnja pidpriemstvami: teorija ta praktika» – The International Scientific and Practical Conference «Modern problems of enterprise management: theory and practice»*. (pp. 45-46). Harkiv: Vidavec' FOP Panov A. M. [in Ukrainian].
2. Bolotova, T. M. (2019). Vpliv rivnja osviti naselennja na indeks ljuds'kogo rozvitku [The influence of the level of education of the population on the index of human development]. *ScienceRise*, 5(58), 4–18 [in Ukrainian].
3. Gruzina, I. A. (2020). Viktoristannja teorij upravlinnja personalom v upravlinni suchasnim pidpriemstvom [The use of theories of personnel management in the management of a modern enterprise]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni problemi upravlinnja pidpriemstvami: teorija ta praktika» – The International Scientific and Practical Conference «Modern problems of enterprise management: theory and practice»*. (pp. 35-37). Harkiv: Vidavec' FOP Panov A. M. [in Ukrainian].
4. Kas'min, D. S. (2021). Rozvitok personalu jak neobhidna umova rozvitku pidpriemstva [Personnel development as a necessary condition for enterprise development]. *Innovative Solutions In Modern Science*, 3(47), 26–57. Retrieved from <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/2288> [in Ukrainian].
5. Krivobo, K. V. (2023). Mizhkul'turni osoblivosti v procesi upravlins'kih komunikacij [Intercultural features in the process of management communications]. *Aktual'ni problemi innovacijnoi ekonomiki ta prava - Actual problems of innovative economy and law*, 1-2, 18–24. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/29758> [in Ukrainian].
6. Lepejko, T. I. (2020). Upravlins'ka ta zabezpechujucha skladovi mehanizmu organizacijno-ekonomichnogo zabezpechennja upravlinnja innovacijnoju praceju. *Social'no-trudovi vidnosini: problemi nauki ta praktiki* [Administrative and supporting components of the mechanism of organizational and economic support for management of innovative work. Social and labor relations: problems of science and practice]. Poltava [in Ukrainian].

УДК 316.3:339.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-558-569](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-558-569)

Куруджи Юлія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, <https://orcid.org/0000-0002-0939-593X>

Чуприна Олена Оскарівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та туризму, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, <https://orcid.org/0000-0002-9252-8114>

Токарева Валентина Іванівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри маркетингу та туризму, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, <https://orcid.org/0000-0003-4304-2617>

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БІЗНЕС-ЕТИКИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. Відзначено, що в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економіки багато підприємств працюють в міжнародному просторі, розширюючи власні можливості на світових ринках, налагоджуючи прямі виробничі, економічні, наукові зв'язки з компаніями в різних країнах.

Підкреслено значущість дотримання принципів та правил бізнес-етики та культури ділового професійного спілкування при підтримці таких контактів.

Відзначено, що співпраця з іноземними партнерами передбачає взаємодію різних культур, які притаманні кожній країні та характеризуються оригінальністю. Акцентовано увагу на тому, що така унікальність знаходить прояв у різних площинах: як духовній, так і матеріальній, позначаючись на особливостях економічного розвитку, організації виробництва тощо, та впливаючи на національну культуру, в тому числі і в сфері ділового професійного спілкування.

Встановлено, що ступінь відмінностей принципів етикету та поведінкових стереотипів може бути значним, а нехтування такою специфікою або недостатнє врахування національних особливостей культури ділового спілкування може призвести до непорозумінь або конфліктів під час ділових зустрічей з іноземними партнерами.

Підкреслена значущість дослідження культурних особливостей професійного спілкування в певній країні під час взаємодії з зарубіжними контрагент-

тами (встановлення міжнародних контактів, проведенні переговорів тощо), ділових поїздках. Акцентовано увагу на необхідності дотримання національних особливостей бізнес-етики, які притаманні державам-партнерам, адаптуючи до них принципи власної поведінки.

Визначено загальні принципи ділового етикету, на які необхідно звернути увагу. За результатами аналізу формування ділових професійних відносин зазначено, що одним з базових правил бізнес-етикету будь-якої країни виступає дотримання чесних відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі між партнерами.

На основі дослідження національних особливостей бізнес-етики в різних країнах світу виокремлено особливості, які притаманні поведінці їх представників під час переговорів. Відзначено, що врахування специфіки ділового професійного спілкування сприятиме встановленню гармонійних професійних відносин між бізнес-партнерами, створенню сприятливого психологічного клімату в процесі ділового спілкування та є передумовою для підвищення ефективності ділових взаємин, формування іміджу як окремої компанії так і країни на міжнародній арені.

Ключові слова: культура ділового професійного спілкування, ділова етика, ділові комунікації, бізнес-етика, зовнішньо-економічна діяльність, міжнародні контракти, міжнародний бізнес.

Kurudzhy Yuliia Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Management and Marketing, Odessa National Maritime University, Mechnikova St. 34, Odesa, 65029, <https://orcid.org/0000-0002-0939-593X>

Chupryna Olena Oscarivna Doctor of Economic Sciences, Docent, Professor at the Department of Marketing and Tourism, Mariupol State University, Preobrazhenska St., 6, Kyiv, 03037, <https://orcid.org/0000-0002-9252-8114>

Tokareva Valentyna Ivanivna Doctor of sciences in public administration, Professor, Professor at the Department of Marketing and Tourism, Mariupol State University, Preobrazhenska St., 6, Kyiv, 03037, <https://orcid.org/0000-0003-4304-2617>

STUDY OF NATIONAL PECULIARITIES OF BUSINESS ETHICS IN DIFFERENT COUNTRIES OF THE WORLD

Abstract. It was noted that in the conditions of globalization and internationalization of the economy, many enterprises work in the international space, expanding their own opportunities in world markets, establishing direct production, economic, scientific ties with companies in different countries.

The importance of observing the principles and rules of business ethics and the culture of business professional communication when maintaining such contacts is emphasized.

It was noted that cooperation with foreign partners involves the interaction of different cultures, which are characteristic of each country and are characterized by originality. Attention is focused on the fact that such uniqueness is manifested in various planes: both spiritual and material, affecting the features of economic development, organization of production, etc. and influencing the national culture, including in the sphere of business and professional communication.

It has been established that the degree of differences in the principles of etiquette and behavioral stereotypes can be significant, and the neglect of such specifics or insufficient consideration of the national characteristics of the culture of business communication can lead to misunderstandings or conflicts during business meetings with foreign partners.

The significance of the study of cultural features of professional communication in a certain country during interaction with foreign counterparties (establishing international contacts, conducting negotiations, etc.), business trips is emphasized. Attention is focused on the need to observe the national peculiarities of business ethics, which are inherent in the partner states, adapting the principles of one's own behavior to them.

The general principles of business etiquette, which must be paid attention to, are defined. According to the results of the analysis of the formation of business professional relations, it is stated that one of the basic rules of business etiquette in any country is the observance of honest relations based on mutual respect between partners.

On the basis of the study of national features of business ethics in different countries of the world, the features inherent in the behavior of their representatives during negotiations are highlighted. It was noted that taking into account the specifics of business professional communication will contribute to the establishment of harmonious professional relations between business partners, the creation of a favorable psychological climate in the process of business communication and is a prerequisite for increasing the efficiency of business relations, forming the image of both a separate company and a country on the international arena.

Keywords: culture of business professional communication, business ethics, business communications, business ethics, foreign economic activity, international contracts, international business.

Постановка проблеми. Функціонуючи в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економіки багато підприємств працюють в міжнародному

просторі, розширюючи власні можливості на світових ринках, налагоджуючи прямі виробничі, економічні, наукові зв'язки з компаніями в різних країнах.

Безумовно, встановлення та підтримка таких контактів потребує дотримання принципів та правил бізнес-етики та культури ділового професійного спілкування.

В цьому контексті цілком слушним є висловлення Дейла Карнегі, який відзначив, що успіхи людини в фінансових справах лише на 15 % залежать від професійних знань, а на 85 % - від її майстерності спілкування [1].

Звертаючи увагу на міжнародну сферу бізнес-відносин зазначимо, що співпраця з іноземними партнерами передбачає взаємодію різних культур, які притаманні кожній країні та характеризуються оригінальністю.

При тому така унікальність знаходить прояв у різних площинах, як духовній (через мову, літературу, релігію та ін.) так і матеріальній, позначаючись на особливостях економічного розвитку, організації виробництва тощо, та впливаючи на національну культуру, в тому числі і в сфері ділового професійного спілкування.

Відзначимо, що ступінь відмінностей в сфері мови, принципів етикету та поведінкових стереотипів може бути значним, а нехтування такою специфікою або недостатнє врахування національних особливостей культури ділового спілкування може призвести до непорозумінь або конфліктів під час ділових зустрічей з іноземними партнерами.

Тому, під час взаємодії з зарубіжними контрагентами (встановлення міжнародних контактів, проведенні переговорів тощо), ділових поїздках за кордон зростатиме значущість обізнаності в сфері культурних особливостей професійного спілкування в даній країні.

Отже, існує необхідність поважного ставлення та дотримання національних особливостей бізнес-етики, які притаманні державам-партнерам, адаптуючи до них принципи власної поведінки, що створюватиме сприятливий психологічний клімат в процесі ділового спілкування та є передумовою для підвищення ефективності ділових взаємин, реалізації запланованого на ниві бізнесу, формування іміджу та репутації як окремої компанії так і країни на міжнародній арені.

Це підвищує значущість наукових розвідок в сфері дослідження національних особливостей бізнес-етики різних країн світу та актуалізує тематику даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу стереотипів поведінки в сфері ділового професійного спілкування в контексті національних ознак присвячено праці таких науковців, як: М. Гірняк [2], Л. Гордін [3], Т. Колесник [4], Г. Красніцька [5], В. Кухарик [6], Л. Пронько [4], О. Самборська [4], Н. Сербіна [7], А. Сидоровська [8], В. Удовік [9] та ін. Ними узагальнено термінологію та

сформовано авторські погляди на основні поняття в сфері бізнес-етики; розвинуто категоріальний апарат ділового спілкування, встановлено його характерні риси та принципи, на основі яких будується модель професійних комунікацій; досліджено традиції, які мають місце в окремих країнах та виступають важливими при встановленні та підтримці ділових відносин з іноземними партнерами; сформовано ключові параметри успішної діяльності на міжнародній арені через призму національних особливостей професійного спілкування.

Проте, звертаючи увагу на існуючі публікації зазначимо, що дослідження особливостей бізнес-етики в різних країнах світу, з врахуванням національних традицій, потребують додаткового опрацювання через призму сучасних тенденцій розвитку світового бізнесу, що дозволить спрогнозувати можливі реакції контрагентів на пропозиції, подолати бар'єри у спілкуванні та сформулювати додаткові передумови для підвищення ефективності переговорних процесів з міжнародними партнерами.

Мета статті – дослідження національних особливостей бізнес-етики в різних країнах світу, дотримання яких сприятиме налагодженню ділових стосунків у сфері бізнесу, встановленню в перспективі гармонійних професійних відносин між бізнес-партнерами з різних країн.

Виклад основного матеріалу. Дослідники справедливо відзначають, що «кожна проблема, пов'язана з етикетом, ... повинна вирішуватися у світлі етичних норм» [5, с.148].

Враховуючи це цілком слушними представляються загальні принципи ділового етикету, серед яких необхідно звернути увагу на такі, як [8, с.57; 10, с.50]:

- вчасність виконання всіх завдань, що створює імідж ділової людини, на яку можна покластися в справах;
- нерозголошення зайвої інформації, яка має різний ступінь секретності та пов'язана з професійною діяльністю;
- уважність, доброзичливість, та привітне ставлення як до клієнтів, покупців, партнерів, так і до своїх колег;
- дотримання ділового стилю в одязі;
- грамотність усного та писемного ділового мовлення.

Результати аналізу формування ділових професійних відносин дозволяють констатувати, що одним з базових правил бізнес-етикету будь-якої країни виступає дотримання чесних відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі між партнерами. Але, разом з тим кожна країна має національну специфіку ділового етикету, яка обумовлена впливом історичних, етнічних або інших факторів.

Дослідження національної специфіки бізнес-етики в різних країнах світу дозволило виокремити певні особливості, які притаманні поведінці їх

представників під час переговорів, та представляють інтерес через важливість для забезпечення успіху професійної діяльності на міжнародних ринках.

Так, при вирішенні професійних проблем, представники американського бізнесу прагнуть обговорити не тільки загальні підходи, а й деталі, пов'язані з реалізацією домовленостей. Для них найчастіше є характерними мажорний настрій, відкритість, енергійність, дружелюбність, тактовність, але не дуже офіційна манера ведення переговорів та намагання уникнути формальностей [4, с.51]. Тому, ділові пропозиції в рамках переговорного процесу з американськими контрагентами мають бути конкретними і реальними.

Водночас американська культура ділового спілкування відноситься до неформально-ієрархічної, що проявляється у впевненій поведінці і прагненні домінувати, вважаючи, що їхня позиція єдино правильна, та не зважанні в поведінці на вік та соціальний статус співрозмовника

Така напористість, а іноді й агресивність, може призвести до певних ускладнень у переговорному процесі. Але, разом з цим демонструється високий професіоналізм та самостійність в прийнятті рішень, віддається перевага пакетним ухвалам.

Слід констатувати, що однією з загальних ознак ділових переговорів з американськими партнерами є їх намагання провести процедуру як можна швидше, мінімізуючи витрати часу. Вітаються представники американського бізнесу рукоштовпанням. Візитівки найчастіше пропонують наприкінці ділової зустрічі, не надаючи процесу обміну візитівками особливого значення, на відміну від країн з формальною бізнес-культурою (Японія, Китай), де ця процедура є важливою складовою ділового етикету.

Відзначаючи роль певних аспектів невербальної комунікації констатуємо, що, аналізуючи поведінку співрозмовників, американці приділяють відповідну увагу зоровому контакту та вважають, що «навмисне «ховання» очей є проявом відсутності інтересу та може виступати засобом маніпуляції» [4, с.52].

Вимоги до ділового костюму бізнесмена-чоловіка достатньо демократичні. Бізнес-леді повинна виглядати ефектно, мати дорогу сукню та якісний макіяж. Ставлення до американської жінки в американському бізнесі позбавлено зайвої галантності та повинно відповідати загальним вимогам професійного етикету [2, с.58].

В ділових комунікаціях з представниками англійського бізнесу представляється важливою кожна деталь, що стосується як правил спілкування, так і вимог до одягу. Врівноваженість, відсутність зайвої емоційності, професійна грамотність, уважність, охайність, пунктуальність, вміння уникати гострих питань – характерні риси, які притаманні сфері бізнесу даної країни.

Слід звернути увагу, що при переговорному процесі з представниками англійських компаній чітко прописується кожна деталь та параметри документу,

а учасники процесу добре володіють ситуацією на ринку, особливостями виробничо-збутової діяльності, цінової політики залучаючи реальні факти та спираючись на статистичні відомості. Суттєвим є той факт, що при укладанні ділової угоди одночасно розглядаються не лише фактичні аспекти даного документу, а й враховуючи подальші перспективи співробітництва в цій сфері та суміжні угоди.

Дослідники [8, с. 58] цілком слушно звертають увагу на особливості англійського гумору, специфіка якого відбивається і у діловій сфері. Тому, за умов нерозуміння жартів або іронічних висловлювань співрозмовника рекомендують не акцентувати на цьому аспекті увагу та відреагувати посмішкою.

В діловому етикеті даної країни існують певні правила стосовно подарунків, які є доречними та не вважаються хабарем. Серед таких: календарі, тижневики, запальнички, фірмові ручки, а з приводу Новорічних свят цей перелік доповнюється алкогольними напоями [12].

Німецька педантичність та стриманість знаходить відображення і у ділових відносинах. А одне з головних правил бізнес-етикету – спрямованість на результат. Тому процедура перемовин завжди планується заздалегідь та чітко розписана по хвиликах, а запізнення на ділові зустрічі розцінюється як неповага. Під час ділових комунікацій, якщо питання потребує додаткового опрацювання, представники даної країни можуть взяти паузу для роздумів над пропозицією, що не вважається неповагою або відмовою від співробітництва.

Во французьких ділових колах значна увага приділяється підготовчим домовленостям та попередньому обговоренню питань. Характерним є те, що представники делегацій намагаються зберігати незалежність при прийнятті рішень, але, порівняно з американцями, вони менш вільні в цих аспектах, що обумовлено необхідністю дотримуватись наданих інструкцій. Відповідно до прийнятого в цій країні бізнес-етикету, на відміну від інших європейських країн, в процесі комерційних переговорів учасники намагаються уникати офіційних обговорень та конкретизації положень контракту «один-на-один»,

Представникам французького бізнесу притаманний достатньо жорсткий стиль переговорів та відсутність двоякості в позиції, що позначається на негативному відношенні до зміни переконань з боку ділових партнерів. Переговорний процес характеризується більшою тривалістю, ніж, наприклад з представниками американського бізнесу, що пояснюється ґрунтовною підготовкою аналітичного базису [13, с. 101]. Але ретельна підготовка дозволяє їм доводити власну позицію, роблячи критичні зауваження, спираючись на логічні аргументи. Зважаючи на це відзначимо, що такий стиль взаємин характеризується часто як конфронтаційний. Однак, разом з тим, він не позбавлений ввічливості та люб'язності.

Слід констатувати, що договори, підписані з французькими партнерами, завжди точно сформульовані й не допускають різного трактування положень. В переговорному процесі представники цієї держави віддають перевагу використанню французької як офіційної мови. При чому поводяться невимушено, часто перебиваючи партнерів в розмові, що не вважається вираженням неповаги, а є характерною особливістю ділового етикету [4, с.53].

Слід звернути увагу, що на відміну від інших країн, відповідно до прийнятої культури ділового спілкування, у Франції не прийнято звертатися до співрозмовника лише на ім'я. Вітаючи його, доречно додати «мсьє» (для чоловіків) або "мадам" (для жінок) [5, с. 148]. При діловому знайомстві вважається доречним вручення власної візитівки.

Вважаємо необхідним констатувати, що вимоги до ділового одягу во Франції, згідно прийнятого бізнес-етикету переважно не відрізняються від загальноєвропейських.

На відміну від розглянутих вище національних аспектів професійного спілкування, для ділового середовищу Китаю притаманна наявність дистанції та жорсткі формальності, а обійми під час зустрічей або будь які торкання колег, окрім рукостискання, вважаються неетичними та навіть можуть бути сприйняті як зневага.

Переважною формою привітання є поклін, а звертаючись один до одного, представники китайського ділового середовища використовують посаду та прізвище [14]. Значна увага приділяється професійній ієрархії, що проявляється у вираженні поваги до вищого за статутом колеги, а керівник займає в ній особливе місце. Його прийнято вітати підводячись, та роблячи кивок головою.

Значну роль у китайському бізнес-середовищі відіграє корпоративний дух, формуванню якого компанії приділяють великі зусилля, що позначається і під час професійного спілкування.

Під час ділових перемовин не прийнято дивитися в очі, що розглядається як признак порушення етикету. Також рекомендується не використовувати категоричні відмови, зберігаючи нейтральність відповіді на ділові пропозиції, посилаючись на необхідність їх більш докладного розгляду, обміркувань та обговорень.

Окремим елементом зустрічей є обмін подарунками та візитівками, які прийнято як вручати, так і приймати двома руками, що є вираженням поваги [6, с. 47].

Висока корпоративна культура і дотримання правил та формальностей в бізнесі є характерним для бізнес-етики Японії. Зауважимо, що в цій країні з перестереженням відносяться до жінок в бізнесі.

При вітанні не використовується рукостискання, як і не рекомендується прямий погляд в очі. Важливим елементом є уклін [15].

Як і в Китаї, обов'язковою є ієрархія за посадою, але є значна різниця в побудові управлінських процесів в японських компаніях, які спираються на принцип «знизу-вгору», уникаючи протиставлень між менеджментом підприємств та колективом, найчастіше віддаючи перевагу пошуку домовленостей між керівництвом та підлеглими у вирішенні виробничих питань.

Пошук компромісів взагалі є характерною рисою бізнес-середовища в цій країні, що відбивається і при укладанні контрактів, знаходячи прояв в намаганнях уникнення «гострих кутів» під час офіційних переговорів. Обговорення за всіма пунктами прийнято здійснювати під час неофіційних зустрічей, дотримуючись досягнутих домовленостей та не змінюючи позицій.

Відзначимо той факт, що японці ефективно працюють в команді, демонструючи колегіальну солідарність. Але представники делегацій найчастіше не приймають самостійних рішень, погоджуючи основні аспекти з власним керівництвом, що, безумовно, потребує додаткового часу.

Слід констатувати, що для представників ділових кіл Японії притаманне дотримання точності та обов'язковості, а також демонстрація уваги до промови співрозмовника (однак це зовсім не означає, що вони з ним погоджуються) [4, с.56]. Окрема увага приділяється розвитку особистих взаємин з партнерами, але в бесідах рекомендується уникати релігійної та філософської тематики.

Для представників арабського ділового світу є характерною увага до дрібниць, яким іноді інша сторона не приділяє уваги. Цілком закономірно, що велике значення надається мусульманським традиціям.

На переговорах часто переважає увага до загальних питань, що заважає опрацюванню механізмів реалізації поставлених задач. Характерною звичкою представників цих країн є бажання торгуватися протяг переговорного процесу, що може призвести до труднощів та непорозумінь. Крім того, дослідники [16] вказують на часту критику партнерів та її превалювання над формуванням альтернативних конструктивних рішень, що пояснюється пересторогою до ризикованих варіантів.

До складу робочих груп, які приймають участь в переговорному процесі з представниками арабських країн можуть входити як чоловіки так і жінки. При цьому дуже вітається, коли ділові жінки прикрашені масивними ювелірними прикрасами.

Слід вказати, що в процесі ділового спілкування з представниками цих країн вважаються неетичним та навіть образливими особисті питання стосовно здоров'я родини.

Висновки. В сучасних умовах вітчизняні підприємства активно працюють в міжнародному просторі, налагоджуючи прямі виробничі, економічні, наукові зв'язки з компаніями в різних країнах. Співпраця з іноземними партнерами передбачає взаємодію різних культур, які притаманні кожній країні та характеризуються специфічністю, яка проявляється як духовній, так і матеріальній сферах, позначаючись на економічному розвитку, організації виробництва тощо та впливаючи на національну культуру, в тому числі і ділове професійне спілкування.

Зазначимо, що ступінь відмінностей принципів етикету та поведінкових стереотипів може бути значною, а нехтування такою специфікою або недостатнє врахування національних особливостей культури ділового спілкування може призвести до непорозумінь або конфліктів під час ділових зустрічей з іноземними партнерами.

За результатами аналізу формування професійних відносин зазначено, що ділові стосунки базуються на загальних принципах ділового етикету, а одним з базових правил бізнес-культури будь якої країни виступає дотримання чесних відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі між партнерами.

Дослідження національних особливостей бізнес-етики в різних країнах світу (США, Великобританії, Франції, Китаю, Японії, арабських країн) дозволило виокремити особливості, які притаманні поведінці їх представників під час переговорів. Відзначимо, що врахування національної специфіки ділового професійного спілкування під час взаємодії з зарубіжними контрагентами (встановлення міжнародних контактів, проведення переговорів тощо), ділових поїздках, адаптація до них принципів власної поведінки, сприятиме встановленню гармонійних професійних відносин між бізнес-партнерами, створенню сприятливого психологічного клімату в процесі ділового спілкування та є передумовою для підвищення ефективності ділових взаємин, формування іміджу як окремої компанії так і країни.

Проте, слід зазначити, що постійне розширення географії зовнішньоекономічних зв'язків вітчизняних підприємств потребує відповідного збільшення переліку країн для більш глибокого дослідження національних особливостей етики бізнесу, що формує перспективи досліджень в цій сфері.

Література:

1. Carnegie D. How To Win Friends And Influence People. URL: [https:// 2books.su/books/ how-to-win-friends-and-influence-people-carnegie-dale/](https://2books.su/books/how-to-win-friends-and-influence-people-carnegie-dale/) (дата звернення: 31.01.2024).
2. Гірняк К. М. Діловий етикет у системі управління персоналом. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2013. Т. 15, № 2. С. 57-62.
3. Гордін Л. Я. Соціальна процедура як механізм упорядковування та інституалізації стосунків. *Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць*. 2014. №3. С.96–102

4. Пронько Л. М., Колесник Т. В., Самборська О. Ю. Особливості ведення ділових переговорів в різних країнах світу. *Annali d'Italia*. 2020. № 10, Vol. 4. Р. 49-57.
5. Красніцька Г. М. Етикет у міжнародних ділових стосунках. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 108. С. 147-149.
6. Кухарик В. В. Особливості етикету дарування ділових подарунків у різних країнах. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2022. №33. С. 44-49. <https://modecon.mnau.edu.ua/business-gift-giving-etiquette-features/>. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V33\(2022\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V33(2022)-06).
7. Сербіна Н. Ф., Кучмій О. П. Культурна дипломатія як інструмент зовнішньої політики сучасної європейської держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 100 (1). С. 122-131.
8. Сидоровська Є. А. Міжнародний невербальний діловий етикет ХХІ століття: семіотичний аспект. *Культура і сучасність*. 2021. № 1. С. 56-61.
9. Удовік В. Культурна дипломатія як «комунікаційний міст» між Україною та Японією. *Україна дипломатична*. 2020. Вип. ХХІ. С. 834-855.
10. Bostan I., Costuleanu C., Horomnea E., Costuleanu M. Morality, Ethics and True Image in Business Accounting. *Theoretical and Applied Economics*. 2011. Vol. 18. Р. 47-54.
11. Єфремова К. В., Лобко М. С. Мистецтво дипломатичного протоколу як інструмент ділової комунікації. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. №2 (15). С. 35-39. DOI 10.37772/2309-9275-2020-2(15)-6. URL: https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Yefremova_Lobko15.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
12. Business etiquette in the UK. URL: <https://www.southampton.ac.uk/fblplacements/files/2014/05/Business-etiquette-in-the-UK.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).
13. Fisher J. Business marketing and the ethics of gift giving. *Industrial marketing management*. 2007. Vol. 36, No.1. Р.99-108. URL: <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/19622.pdf> (дата звернення: 31.01.2024 р.).
14. International Gift Giving Etiquette – China. URL: <http://www.1worldglobalgifts.com/chinagiftgivingetiquette.htm> (дата звернення: 25.01.2024).
15. Keyi Liu. Study on ethical gift-giving practice in corporates. *Academic Journal of Business & Management*. 2020. № 2(2). Р. 14-19 DOI: 25236/AJBM.2020.020203. URL: <https://francispress.com/papers/1505> (дата звернення: 31. 01.2024).
16. Національні особливості ділового етикету представників арабських країн. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/10prishak_etyka_dilovyh_stosunkiv/p2-5.html (дата звернення: 31.01.2024).

References:

1. Carnegie, D. How To Win Friends And Influence People. Retrieved from: <https://2books.su/books/how-to-win-friends-and-influence-people-carnegie-dale/> (accessed 31.01.2024).
2. Hirniak, K. M. (2013). Dilovyi etyket u systemi upravlinnia personalom [Business etiquette in the personnel management system]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. Gzhytskoho – Scientific Bulletin of the Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after Gzhitskyi*, vol 5, no 2S, p. 57-62. [in Ukrainian].
3. Hordin, L. Ya. (2014). Sotsialna protsedura yak mekhanizm uporiadkovuvannia ta instytualizatsii stosunkiv [Social procedure as a mechanism for ordering and institutionalizing relations]. *Humanitarnyi chasopys: Zbirnyk naukovykh prats – Humanitarian journal: Collection of scientific works*, 3, 96–102. [in Ukrainian].

4. Pronko, L. M., Kolesnyk, T. V. & Samborska, O. Yu. (2020). Osoblyvosti vedennia dilovykh perehovoriv v riznykh krainakh svitu [Peculiarities of conducting business negotiations in different countries of the world]. *Annali d'Italia*, 10 (4), 49-57. [in Ukrainian].
5. Krasnitska, H. M. (2016). Etyket u mizhnarodnykh dilovykh stosunkakh [Etiquette in international business relations]. *Hileia: naukovyi visnyk - Gilea: Scientific Bulletin*, 108, 147-149. [in Ukrainian].
6. Kukharyk, V. V. (2022). Osoblyvosti etyketu daruvannia dilovykh podarunkiv u riznykh krainakh [Peculiarities of the etiquette of giving business gifts in different countries]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics» - Electronic scientific publication on economic sciences «Modern Economics»*, 33, 44-49. Retrieved from: <https://modecon.mnau.edu.ua/business-gift-giving-etiquette-features>. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V33\(2022\)-06](https://doi.org/10.31521/modecon.V33(2022)-06). [in Ukrainian].
7. Serbina, N. F. & Kuchmii, O. P. (2011). Kulturna dyplomatiia yak instrument zovnishnoi polityky suchasnoi yevropeiskoi derzhavy [Cultural diplomacy as a tool of foreign policy of a modern European state]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn - Actual problems of international relations*, 100 (1), 122-131. [in Ukrainian].
8. Sydorovska, Ye. A. (2021). Mizhnarodnyi neverbalnyi dilovyi etyket XXI stolittia: semiotychnyi aspekt [International non-verbal business etiquette of the 21st century: semiotic aspect.]. *Kultura i suchasnist - Culture and modernity*, 1, 56-61. [in Ukrainian].
9. Udovik, V. (2020). Kulturna dyplomatiia yak «komunikatsiinyi mist» mizh Ukrainoiu ta Yaponiieiu [Cultural diplomacy as a "communication bridge" between Ukraine and Japan]. *Ukraina dyplomatychna - Diplomatic Ukraine*, XXI, 834-855. [in Ukrainian].
10. Bostan, I., Costuleanu, C., Horomnea, E., Costuleanu M. (2011). Morality, Ethics and True Image in Business Accounting. *Theoretical and Applied Economics*, 18, 47-54.
11. Iefremova, K. V. & Lobko, M. S. (2020). Mystetstvo dyplomatychnoho protokolu yak instrument dilovoi komunikatsii [The art of diplomatic protocol as a tool of business communication]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo - Law and innovative society*, 2 (15), 35-39. Retrieved from: https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Yefremova_Lobko15.pdf (accessed 25.01.2024). [in Ukrainian].
12. Business etiquette in the UK. Retrieved from: <https://www.southampton.ac.uk/fblaplacements/files/2014/05/Business-etiquette-in-the-UK.pdf> (accessed 25.01.2024).
13. Fisher J. (2007). Business marketing and the ethics of gift giving. *Industrial marketing management*, vol. 36, no.1, p.99-108. Retrieved from: <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/19622.pdf> (accessed 31.01.2024).
14. International Gift Giving Etiquette – China. Retrieved from: <http://www.1worldglobalgifts.com/chinagiftgivingetiquette.htm> (accessed 25.01.2024).
15. Keyi, Liu. (2020). Study on ethical gift-giving practice in corporates. *Academic Journal of Business & Management*, 2(2), 14-19. DOI: 25236/AJBM.2020.020203. Retrieved from: <https://francispress.com/papers/1505> (accessed 31. 01.2024).
16. Natsionalni osoblyvosti dilovoho etyketu predstavnykiv arabskykh krain [National peculiarities of business etiquette of representatives of Arab countries]. Retrieved from: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/10prishak_etyka_dilovyh_stosunkiv/p2-5.html (accessed 31.01.2024). [in Ukrainian].

УДК 330.332

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-570-583](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-570-583)

Ливдар Марта Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Митрополита Андрея 5, 4 -й н.к., кім. 430, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0003-1925-7781>

Шевченко Микола Геннадійович магістр кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» вул. Митрополита Андрея 5, 4 -й н.к., кім. 430, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0009-0002-3041-0708>

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. Інвестиції є зараз одним із способів ефективного розвитку підприємства. Це дозволяє протистояти постійно зростаючому рівню конкуренції та дає можливість активно переходити на інноваційний шлях розвитку. Інвестування, розробка нових проектів і залучення інвестицій можуть допомогти багатьом підприємствам України в період нестабільної економіки, інфляції та воєнного стану. Усі операції підприємства включають інвестиції. Розробка інвестиційної стратегії є важливою частиною інвестиційної діяльності будь-якого діючого підприємства. Інвестиційна стратегія — це комплексний план розвитку інвестиційної діяльності підприємства, який у довгостроковій перспективі повинен привести до досягнення інвестиційних цілей і отримання очікуваного інвестиційного ефекту. У рамках цільової орієнтації своєї бізнес-стратегії компанія проводить інвестиційні дії відповідно до наявних потреб. Підприємство сприяє технологічному оновленню виробництва та забезпечує фінансування операційної діяльності, підтримуючи платоспроможність і створюючи конкурентні переваги товаровиробника на ринку, коли використовує власну модель інвестиційної поведінки.

Підприємство може продовжувати впроваджувати інновації в процесах виробничого, економічного, управлінського та соціального характеру, щоб залишатися конкурентоспроможним у сучасній економіці.

Інвестиції є життєво важливими для розвитку будь-якої країни, а під час воєнного стану вони стають ще важливішими стратегічно, оскільки вони є критично важливими для підтримки нормального функціонування економіки

держави. В даний час економіка нашої країни перебуває в стані поглиблення кризи. Враховуючи несприятливі інвестиційні умови в Україні, необхідно створити сприятливі умови для інвесторів, щоб збільшити приплив іноземних інвестицій після закінчення війни.

У статті розглянуто інвестиційні дії підприємства, їх організацію та зв'язок між оперативним супроводом реалізації інвестиційних рішень підприємства та стратегічним плануванням, а також створимо стратегічні напрямки інвестиційної діяльності. Проаналізовано проблеми та перспективи залучення іноземних інвестицій в Україну під час війни, та їх залучення в повоєнний період.

Ключові слова: інвестиції, розвиток, конкуренція, інновації, проекти, стратегія, цілі, фінансування, конкурентні переваги, іноземні інвестиції, стратегічне планування, проблеми, перспективи.

Lyvdar Marta Vasylivna PhD, Associate Professor department of Finance, Lviv Polytechnic National University, address: 5 Metropolyta Andreia St., Building 4, Room 430, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0003-1925-7781>

Shevchenko Mykola Gennadiyovych Master of department of Finance, Lviv Polytechnic National University, address: 5 Metropolyta Andreia St., Building 4, Room 430, tel.: (032) 258-21-93

INVESTMENT ACTIVITY IN UKRAINE: PROBLEMS, OPPORTUNITIES AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. Investments are now one of the ways to effectively develop an enterprise. It allows you to withstand the ever-increasing level of competition and enables you to actively pursue an innovative path of development. Investing, developing new projects and attracting investments can help many Ukrainian businesses in times of unstable economy, inflation and martial law. All business operations include investments. Developing an investment strategy is an important part of the investment activities of any operating company. An investment strategy is a comprehensive plan for the development of an enterprise's investment activities, which in the long term should lead to the achievement of investment goals and the expected investment effect. Within the framework of the target orientation of its business strategy, the company carries out investment activities in accordance with the existing needs. The company promotes technological upgrading of production and provides financing for operating activities, maintaining solvency and creating competitive advantages for the producer in the market when using its own model of investment behaviour.

The company can continue to innovate in production, economic, managerial and social processes to remain competitive in the modern economy.

Investments are vital for the development of any country, and during martial law, they become even more important strategically, as they are critical to maintaining the normal functioning of the state's economy. Currently, our country's economy is in a state of deepening crisis. Given the unfavourable investment conditions in Ukraine, it is necessary to create favourable conditions for investors to increase the inflow of foreign investment after the war.

The article considers the investment actions of an enterprise, their organisation and the relationship between operational support for the implementation of investment decisions of an enterprise and strategic planning, as well as the creation of strategic directions of investment activity. The problems and prospects of attracting foreign investments to Ukraine during the war and their attraction in the post-war period are analysed.

Keywords: investment, development, competition, innovation, projects, strategy, goals, financing, competitive advantages, foreign investment, strategic planning, problems, prospects.

Постановка проблеми. Інвестиційні умови в Україні нестабільні, що ускладнює розвиток економіки та посилює кризи, особливо під час воєнного стану. Підприємства потребують обґрунтованих стратегічних рішень щодо інвестування на фоні зростання невизначеності та ризиків.

Проблема прямих іноземних інвестицій в Україну під час війни стає дуже важливою. Розробка конкурентоспроможного механізму залучення інвестицій є критично важливою. Інвестори шукають країни з найкращими умовами для інвестування через глобалізацію економіки. Україна повинна створити сприятливе інвестиційне середовище. Українська економіка потребує ретельного аналізу та створення нових стратегій залучення капіталу, щоб підтримати економічне зростання та подолання кризових явищ, оскільки вона має низький рівень залучення іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бушовська Л.Б.[1], розглядає управління інвестиційною діяльністю як важливий фактор забезпечення економічної безпеки підприємства. Вона наголошує на необхідності розробки та реалізації комплексної системи управління інвестиціями, яка б включала: аналіз інвестиційного середовища, формування інвестиційної політики, відбір та оцінку інвестиційних проектів, моніторинг та контроль за реалізацією інвестиційних проектів. Федулова Л.І. [3], наголошує на важливості інноваційних інвестицій для забезпечення економічного зростання та розвитку країни. Сітак І. Л., та Кісельов А. Д. [4], досліджують орієнтири та проблеми здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Автори пропонують шляхи

підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємств. Каут О.В., Дунайчук С.М. [5], наголошують, що вибір інвестиційної стратегії залежить від цілей та завдань підприємства, а також від його фінансового стану. Кальченко В.В. [9], пропонують ряд заходів, які можуть бути вжиті для покращення результатів інвестиційної діяльності. Тимоць М. та Григорій С. [11] зазначають ряд заходів, які можуть бути вжиті для стимулювання інвестиційної діяльності в Україні.

Метою статті є дослідження інвестиційних операцій підприємств та залучення іноземних інвестицій в Україну під час війни, зокрема аналіз проблем і можливостей. Для стабілізації та розвитку економіки України під час війни були розглянуті методи покращення інвестиційного клімату та створення сприятливих умов для іноземних інвесторів.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна діяльність пов'язана з тим, що підприємство має низку переваг, які роблять його привабливим для інвестування. Ці переваги визначаються наявністю потенційних інвесторів, які мають бажання інвестувати свій капітал, а також системою інструментів, які дозволяють використовувати цей капітал найефективніше. [1]

Для того, щоб інвестиційний процес був ефективним, необхідно сформулювати умови відбору інвестиційних проектів у різних стадіях процесу. Необхідна гнучка система фільтрів і умови для відбору проектів, які можуть бути прийняті. Інвестиційні проекти потребують подібної системи фільтрів:

- відповідали цілям і завданням стратегічного розвитку компанії;
- були ефективними щодо прибутковості та окупності.;

Система фільтрів може складатися з наступних рівнів:

1) стратегічний фільтр забезпечує відповідність стратегічним цілям розвитку компанії;

2) економічний фільтр забезпечує відповідність фінансово-економічним параметрам компанії;

3) підсумковий фільтр забезпечує вибір найбільш привабливого портфеля проектів з точки зору економічної ефективності та реалізації.

Компанії часто відходять від стандартних показників і впроваджують нові, які відповідають цілям компанії. Використання таких коефіцієнтів, як співвідношення отриманого прибутку від реалізації проекту до капітальних вкладень, або середньорічний економічний ефект від реалізації проекту, є прикладом [2].

Інвестиційна заявка підрозділу визначає початок інвестиційного процесу. Після завершення процесу інвестиційний проект вважається реалізованим, якщо він відповідає необхідним критеріям ефективності (наприклад, отримано

фінансування, завершено заходи, організовано надходження операційного потоку від впровадження). [3].

Показники економічної ефективності об'єктів інвестування повинні визначати ефективність управління інвестиційною діяльністю. Таким чином, ефективність управління інвестиційною діяльністю визначається як відношення між результатом, отриманим інвестором від інвестування протягом певного періоду часу, і величиною інвестицій, які призвели до отримання цього ефекту. Постановка інвестиційного процесу шляхом доповнення існуючих процедур, а не різкого відмови від поточних дій, сприяє комплексному підвищенню ефективності підприємства. Це також створює сприятливе середовище для впровадження процесного підходу в інші операції та напрямки бізнесу.

Враховуючи труднощі, з якими стикаються інвестиційні компанії в Україні, особливо важливим є те, що законодавство недостатньо регулює процес інвестування. Крім того, слід враховувати неефективну структуру акціонерного капіталу, основними ознаками якої є: концентрація великого капіталу в руках юридичних осіб, а не фізичних осіб; зосередження основних пакетів акцій в руках однієї особи; і підпорядкування виробничого підприємства інтересам посередників. Удосконалення основних принципів стратегічного управління інвестиційною діяльністю підприємств є шляхом вирішення зазначених вище проблем.[4]

Наступним кроком буде стратегія інвестиційної діяльності. Стратегічні інвестиційні рішення повинні базуватися на постійному пошуку альтернативних шляхів, форм і методів виконання інвестиційної діяльності, обґрунтованому виборі об'єктів інвестування та створенні ефективних механізмів реалізації інвестиційної політики. Інвестиційна стратегія представляє структуру довгострокових цілей інвестиційної діяльності компанії. Визначення найбільш вигідних методів розширення та оновлення активів з метою забезпечення основної спрямованості її економічного зростання є частиною виконання цих цілей. Він створює загальну комплексну програму дій, яка визначає напрями та форми інвестування, які є пріоритетними для підприємства, тип формування інвестиційних ресурсів, послідовність етапів реалізації довгострокових інвестиційних цілей, межі потенційної інвестиційної активності підприємства та систему формалізованих стандартів, відповідно до яких він моделює, реалізує та оцінює свою інвестиційну діяльність [5]. Таким чином, концепція, яка об'єднує та керує інвестиційною діяльністю підприємства, називається інвестиційною стратегією. Нижче наведемо таблицю що відображає основні цілі інвестиційної стратегії підприємства [6; 7; 8].

Таблиця 1

Основні цілі інвестиційної стратегії підприємства

Цільові орієнтири формування інвестиційної стратегії	Опис
Поповнення обігового капіталу підприємства за допомогою додаткового інвестиційного доходу від інвестиційних операцій	Здійснення інвестицій з метою отримання прибутку для забезпечення ліквідності та фінансової стабільності підприємства.
Підвищення ефективності операційної діяльності компанії за допомогою поєднання організаційних та технологічних нововведень	Інвестування у впровадження нових технологій та організаційних змін з метою підвищення продуктивності та конкурентоспроможності підприємства.
Збільшення ринкової вартості компанії для підвищення інвестиційної цінності в майбутньому	Інвестування з метою збільшення цінності підприємства на ринку, що призведе до збільшення капіталізації та інвестиційної привабливості.
Розширення виробництва або диверсифікація діяльності підприємства	Інвестування у розширення виробництва або розвиток нових напрямків діяльності з метою збільшення обсягів продукції та ринкового покриття.
Створення нових підприємств шляхом злиття або поглинання	Інвестування в здійснення злиття або придбання інших підприємств з метою розширення бізнесу та отримання синергетичних ефектів.

*побудовано авторами на основі: [6;7;8]

Цільові орієнтири формування інвестиційної стратегії підприємства спрямовані на досягнення фінансової стабільності, конкурентоспроможності та росту на ринку шляхом збільшення доходів, підвищення ефективності, масштабування та створення нових внутрішніх підприємств. У контексті цих цілей, розвиток інвестиційної діяльності набуває великого значення.

Використовуючи якісні та кількісні показники свого науково-технічного потенціалу, підприємство зосереджується на виявленні та розвитку наукових можливостей. Фактори, такі як стан виробничо-технічної бази, науково-технічна складова, інформаційні ресурси, організаційно-управлінська система, фінансові можливості та інвестиції в наукову діяльність, є критично важливими для цього. Оскільки знання є найважливішим, трудові ресурси, їх склад, кількість і кваліфікація також мають важливе значення. У таких ситуаціях підприємство зосереджується на створенні додаткових внутрішніх активів знань, а управління матеріальними активами відходить на другий план. [9]

Щоб досягти високого рівня управління інноваційними процесами, держава повинна підтримувати інноваційний напрям діяльності компанії. Аналіз поточного законодавства, яке стосується регулювання інноваційної

діяльності підприємств, показує, що в Україні концептуально не визначено результати інвестування як об'єкт регулювання, і не забезпечено достатньої методичної основи для конструктивного регулювання результатів інвестування. Фактично загальне та спеціальне інвестиційне законодавство регулює такі речі, як вкладення та залучення ресурсів; оподаткування суб'єктів інвестування та отримання пільг від податків; припинення інвестиційної діяльності. Таким чином, законодавство часто пропускає більш важливі акти, ніж менш важливі [10].

Прямі іноземні інвестиції — це довгострокові вкладення іноземних інвесторів у економіку країни з метою інвестування певних активів або ресурсів. Ці капіталовкладення сприяють розвитку країни, підтримуючи великі проекти та впровадження нових технологій. Відколи Україна здобула незалежність у 1991 році, інвестиції почали надходити до її економіки. Одним із основних показників, який показує залученість країни у світовий ринок і розвиток її зовнішньоекономічних зв'язків, є обсяг накопичених прямих іноземних інвестицій. Дослідження тенденцій останніх років показали, що прямі іноземні інвестиції є невеликими. [11]. В таблиці 2 наведені дані про обсяги інвестиційної діяльності України за останні 21 роки. [12].

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції Україні за 2002- 2023 рр. (млн. дол.США)

Роки	Прямі іноземні інвестиції в Україну		Прямі іноземні інвестиції з України		Сальдо	
	млн. дол.	приріст / падіння за рік	млн. дол.	приріст / падіння за рік	млн. дол.	приріст / падіння за рік, %
1	2	3	4	5	6	7
2002	693		-5		+698	
2003	1424	731	13	18	+1411	102,1
2004	1715	291	4	-9	+1711	21,3
2005	7808	6093	275	271	+7533	340,3
2006	5604	-2204	-133	-408	+5737	-23,8
2007	9891	4287	673	806	+9218	60,7
2008	10913	1022	1010	337	+9903	7,4
2009	4816	-6097	162	-848	+4654	-53,0
2010	6495	1679	736	574	+5759	23,7
2011	7207	712	192	-544	+7015	21,8
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2,6
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43,3

1	2	3	4	5	6	7
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92,7
2015	-458	-868	-51	-162	-407	-236,1
2016	3810	4268	16	67	+3794	-1032,2
2017	3692	-118	8	-8	+3684	-2,9
2018	4455	763	-5	-13	+4460	21,1
2019	5860	1405	648	653	+5212	16,9
2020	-868	-6728	82	-566	-950	-118,2
2021	6687	7555	-198	-280	+6885	-824,7
2022	1152	-5535	529	727	+623	-91,0
2023	4095	2943	6	-523	+4089	-556,3

*- побудовано авторами на основі літературного джерела: [12]

Обсяг прямих іноземних інвестицій за 2002–2022 роки значно зменшився на суму 6097 млн. дол. у 2009 році через глобальну економічну кризу. З 2010 року нові надходження помітно покращили ситуацію. Однак через військовий конфлікт в Україні з 2013 по 2015 рік відбувається стрімке падіння інвестицій. До 2020 року прямі іноземні інвестиції часто коливалися, але в цьому ж році через пандемію COVID-19 вони знову знизилися. У 2022 році через війну в Україні інвестиції склали 1152 млн. дол., а в 2023 році вони зросли до 4095 млн. дол.

На жаль, повномасштабна війна стала новим фактором, який заважає розвитку інвестицій. Індекс інвестиційної привабливості значно низився.

Україна зіткнулася з новими труднощами, оскільки її економіка, а також країна в цілому, зазнала значних втрат, що негативно вплинуло на процес залучення інвестицій до зростання економіки. Виділяючи негативні елементи, слід звернути увагу на наступні:

1. Інвестування в Україну значно погіршується поточною економічною ситуацією. Будь-який інвестор завжди розглядає співвідношення між отриманням можливого прибутку та ризиком. Інвестор має намір вкласти свій капітал з розрахунком на майбутній результат, на відміну від учасників процесу прямої купівлі — продажу товару. Він також повинен бути впевнений у надійності операцій, які він планує. Інвестори з інших країн вважають, що інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, а інвестори демонструють низьку активність [13]:

- несприятливе інвестиційне середовище через недосконале законодавство;
- нестабільність податкового законодавства в країні;
- високий податковий тиск на бізнес;

- відсутність відповідності між поточними нормативно-правовими документами, що регулюють інвестиційні операції;
- різноманітні умови господарювання вітчизняних та іноземних інвесторів;
- відсутність ефективної системи страхування іноземних інвестицій;
- низький рівень національного інвестиційного менеджменту;
- нерозвинена вітчизняна інвестиційна інфраструктура;
- низький рівень ефективності національного фондового ринку;
- підвищений рівень інфляції;
- негативний імідж України на міжнародному рівні;
- недостатня освіта потенційних інвесторів.

2. Розвиток економіки країни під час війни; Військова агресія з боку росії може негативно вплинути на інвесторів. Таким чином, росія у разі перевищує Україну як за територією, так і за чисельністю населення. Для того, щоб протистояти нападу, український народ і країна потребують значної фінансової підтримки. Активні бойові дії на більшості територій України, масове переміщення людей, руйнування та закриття аеропортів, портів, закритих кордонів і порушення міжнародної логістики відлякують інвесторів. Як наслідок, це знижує привабливість інвестицій і створює економічні загрози для інвестування через ризики зриву або замороження інвестицій.

3. Немає державного захисту та системи гарантування іноземних інвестицій. Проблеми, пов'язані з наступними елементами, негативно впливають на привабливість України для інвестицій: недосконале законодавство щодо забезпечення інвестицій; недосконала система банківських гарантій іноземних вкладів; корупція на всіх етапах отримання дозвільних документів і прийняття регуляторних актів; відсутність ефективних інструментів для захисту інвестицій і воєнних ризиків; і погана судова практика [14].

Отже, інвестори обережні та вирішують зачекати, щоб побачити, як змінюється українська інвестиційна система. Україна та її економіка перебувають у військовому стані, який супроводжується певними характеристиками функціонування країни та появою нових проблем.

Незважаючи на складні умови, в яких працює економіка України, її народ героїчно бореться за свою свободу та захищає свої національні інтереси на міжнародній арені. Це створює позитивний імідж країни та сприяє інвестиціям іноземних компаній, а саме:

- активна зовнішня політика держави;
- засудження повномасштабного вторгнення росії в Україну переважною більшістю держав світу, лідерів цих держав та світової спільноти [15].
- прийняття низки санкційних пакетів проти агресора та розірвання економічних угод з росією країнами Європейського союзу та США [16].

— багатостороння підтримка від країн G7 та Європейського Союзу.
Активний пошук сучасних платформ та інноваційних інструментів для залучення іноземних інвестицій представлений в таблиці 3.[17]

Таблиця 3

Галузь	Інвестиційний потенціал, млрд дол
Оборонно-промисловий комплекс	\$43
Металургія та металообробка	\$26
Енергетика	\$177
Природні ресурси	\$5.6
Агропромисловий комплекс	\$34
Логістика та інфраструктура	\$123
Промислове виробництво	\$16
Деревообробка та меблеве виробництво	\$5
Фармацевтика	\$19
Інноваційні технології	\$11

** - побудовано авторами на основі літературного джерела: [17]

Впровадження програм розвитку інвестиційної діяльності є важливим напрямком удосконалення інвестиційної діяльності в Україні. Ці програми дозволять залучати інвестиції для реалізації інвестиційних проєктів, які пройшли конкурсний відбір, що призведе до розвитку основних галузей економіки, збільшення обсягу експорту та заміщення важливих товарів імпорту, впровадження нових технологій і розвиток ринкової інфраструктури. Страхування прямих іноземних інвестицій є важливою передумовою покращення інвестиційного середовища та системи регулювання іноземних інвестицій в Україні. У створенні ефективного механізму регулювання прямих іноземних інвестицій в Україні також є низка факторів організаційного характеру. Вони присутні протягом різних етапів інвестиційного процесу, включаючи пошук, узгодження та практичну реалізацію, і під час цих етапів особливо відчувається обмеження щодо отримання необхідної.

Виконання програм розвитку інвестиційної діяльності є важливим напрямком удосконалення інвестиційної діяльності в Україні. Ці програми дозволять залучати інвестиції для реалізації інвестиційних проєктів, які пройшли конкурсний відбір, що призведе до розвитку основних галузей економіки, збільшення обсягу експорту та заміщення важливих товарів імпорту, впровадження нових технологій і розвиток ринкової інфраструктури.

Реалізація завдань, поставлених перед українською економікою в рамках концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності, має бути значним прогресом для України: [18]

- забезпечити перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, повернути приватні інвестиції, удосконалити інвестиційні закони та усунути перешкоди для інвестування;
- удосконалення процесів створення, оцінювання та вибору інвестиційних проектів, а також визначення стандартів і процедур державного інвестування для реалізації проектів, які потребують фінансування держави;
- визначити пріоритети для надання державної фінансової підтримки інвестиційним проектам, спрямованим на розвиток експорто-орієнтованого та імпортозамінного виробництва, високотехнологічної конкурентоспроможної продукції, розвиток основних інфраструктурних секторів економіки та об'єктів електроенергетики, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії;
- забезпечити розвиток системи прямих державних інвестицій, особливо в рамках спільного фінансування;
- забезпечити прозорість процесу державної фінансової підтримки інвестиційних проектів, спрямованих на вирішення основних проблем соціально-економічної політики держави, і впровадити систему оцінки результатів державних інвестицій;
- гарантувати ефективне використання бюджетних коштів, наданих для реалізації інвестиційних проектів;
- гарантувати державний нагляд, сприяти інвестиціям на міжнародних ринках капіталу (консолідація фондових бірж, забезпечення захисту прав споживачів інвестиційних послуг, створення центрального депозитарію цінних паперів, системи клірингу та розрахунків, які забезпечують мінімізацію ризиків під час виконання угод з цінними паперами);
- покращити ефективність і прозорість механізмів державно-приватного партнерства

Висновки. Інвестиції є важливою частиною розвитку будь-якого бізнесу, оскільки вони сприяють зростанню, оновленню активів, підвищенню конкурентоспроможності та збільшенню прибутковості. Багато основних принципів формують ефективну систему управління інвестиціями. Враховуючи ризики та очікувану дохідність, спочатку стратегічне планування визначає пріоритетні напрямки інвестування. Це включає вибір місця для інвестування та розробку програми дій, яка має чіткі цілі та критерії оцінки. Далі використовується система фільтрів для відбору інвестиційних проектів, які відповідають стратегічним цілям компанії та фінансовим параметрам. У цьому випадку необхідно використовувати як старі, так і нові показники ефективності, наприклад співвідношення прибутку до капіталовкладень і середньорічний економічний ефект. Нарешті, оцінка результатів включає порівняння отриманих результатів з величиною вкладених інвестицій і

вдосконалення системи управління інвестиціями на основі аналізу даних. Такий цикл гарантує успішну реалізацію інвестицій і ефективне управління ними.

Проблеми, з якими стикається розвиток інвестиційної діяльності в Україні, полягають у тому, що законодавство недостатньо регулює процес інвестування та існує неефективна структура акціонерного капіталу, що створює несприятливий інвестиційний клімат. Багато факторів сприяють цьому клімату: неузгодженість нормативно-правових документів, нестабільність податкового законодавства, високий податковий тиск на бізнес і недосконале законодавство. Поширена корупція є ще однією проблемою, яка знижує довіру до бізнес-середовища та зменшує інтерес інвесторів до ризикованих ринків. Такі обставини перешкоджають розвитку бізнесу та інвестицій, що може мати негативний вплив на економічний розвиток країни.

Війна в Україні стала новим перешкодою для інвестиційного розвитку. Це призвело до зниження інвестиційної привабливості країни, значного падіння Індексу інвестиційної привабливості та зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій.

Необхідно вжити низки заходів, щоб вирішити ці проблеми та стимулювати інвестиційну діяльність в Україні. Спочатку необхідно вдосконалити законодавство, що регулює інвестиційну діяльність, щоб правила були чіткими та прозорими. Зниження податкового тиску на капітал компаній збільшить інвестиційний потенціал. Для того, щоб інвестори довіряли, важливо, щоб економічна політика була прозорою та стабільною. Крім того, боротьба з корупцією є важливою частиною інвестиційного клімату, тому необхідно вжити рішучих заходів, щоб запобігти корупції та покращити умови ведення бізнесу, щоб повернути інвестиції до країни.

Інвестиційна діяльність має значний потенціал для розвитку економіки України. Завдяки ефективному управлінню інвестиціями та створенню сприятливого інвестиційного клімату країна може повернути значні обсяги інвестицій, стимулювати економічне зростання та підвищити добробут населення.

Література:

1. Бушовська Л.Б. Управління інвестиційною діяльністю як важливий складник економічної безпеки підприємства. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 11. С. 170–176. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/28.pdf.
2. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: підручник. 2012. С. 411–413.
3. Федулова, Л. І. Інноваційна економіка [Текст] : підручник / Любов Іванівна Федулова. – К.: Либідь, 2013. – 286 с.– (Навчальне видання).
4. Сітак, Ірина Леонідівна, and А. Д. Кісельов. Орієнтири та проблеми здійснення інвестиційної діяльності підприємства. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я. 2021. Ч. III. <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/bc73c169-435a-44fb-8788-cce05b03a484/content>

5. Каут О.В., Дунайчук С.М. Аналіз типових інвестиційних стратегій промислових підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С. 20–24.
6. Гринько П.Л. Дослідження формування інвестиційної політики підприємств як важливого фактору їх стратегічного розвитку. Технологический аудит и резервы производства. 2016. № 1/3 (27). С. 63–68.
7. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
8. Чорна М.В., Глухова С.В. Формування ефективної інвестиційної політики підприємства : монографія. Харків, 2010. 210 с.
9. Кальченко, Вікторія Василівна. "Інвестиційна діяльність підприємства та шляхи підвищення її ефективності." (2022)
10. Харків П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів: навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 456 с
11. Тимоць, Мирослава, and Григорій Стахів. "Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в умовах воєнного стану." Економіка та суспільство 47 (2023)
12. Прямі іноземні інвестиції в Україну. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/> (дата звернення: 08.02.2024).
13. Офіційний сайт державного комітету статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Панкова Л. І. Аналіз тенденцій та перспектив залучення іноземних інвестицій в умовах економіки війни. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-6-03-02>
15. Європарламент визнав Росію державою-спонсором тероризму. Що це значить. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63730807>
16. МЗС України: про санкції проти рф. URL: <https://finap.com.ua/mzs-ukrayiny-pro-sanktsiyiproty-rf>
17. Інвестування в Україну під час війни. URL: <https://trans.info/ua/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240>
18. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україні. URL : <http://newsru.ua/finance/17feb2011/pii.html>.

References:

1. Bushovs'ka, L.B. (2017). Upravlinnja investicijnoju dijal'nistju jak vazhlivij skladnik ekonomichnoї bezpeki pidpriemstva [Management of investment activities as an important component of the economic security of the enterprise]. *Ekonomika i suspil'stvo - Economy and society*, 11, 170–176. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/28.pdf. [in Ukrainian].
2. Mel'nik, L.G. (2012). *Ekonomika pidpriemstva [Enterprise economics]*. [in Ukrainian].
3. Fedulova, L. I. (2013). *Innovacijna ekonomika [Innovative economy]*. K.: Libid' [in Ukrainian].
4. Sitak, I.S., Kisel'ov A. D. (2021). Orientiri ta problemi zdijsnennja investicijnoї dijal'nosti pidpriemstva. Informacijni tehnologii: nauka, tehnika, tehnologija, osvita, zdorov'ja [Landmarks and problems of investment activity of the enterprise. Information technologies: science, engineering, technology, education, health]. (vol. 1-3). Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/bc73c169-435a-44fb-8788-cce05b03a484/content> [in Ukrainian].
5. Kaut, O.V., Dunajchuk, S.M. (2018). Analiz tipovih investicijnih strategij promislovih pidpriemstv [Analysis of typical investment strategies of industrial enterprises]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 7, 20–24 [in Ukrainian].

6. Grin'ko, P.L. (2016). Doslidzhennja formuvannja investicijnoï politiki pidpriemstv jak vazhlivogo faktoru ih strategichnogo rozvitku [Research on the formation of the investment policy of enterprises as an important factor in their strategic development]. *Tehnologicheskij audit i rezervy proizvodstva - Technological audit and production reserves*, 1/3 (27), 63–68 [in Ukrainian].
7. Majorova, T.V. (2009). *Investicijna dijal'nist' [Investment activity]*. Kiïv : Centr uchbovoï literaturi [in Ukrainian].
8. Chorna, M.V., Gluhova, S.V. (2010). *Formuvannja efektyvnoï investicijnoï politiki pidpriemstva [Formation of an effective investment policy of the enterprise]*. Harkiv [in Ukrainian].
9. Kal'chenko, V.I. (2022). "Investicijna dijal'nist' pidpriemstva ta shljahi pidvishhennja ïï efektyvnosti." [in Ukrainian].
10. Harkiv, P.S. (2003). *Innovacijna dijal'nist' pidpriemstva ta ekonomichna ocinka innovacijnih procesiv [Investment activity of the enterprise and ways of increasing its efficiency]*. Ternopil' : Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
11. Timoc', Mirosława, and Grigorij Stahiv (2023). Finansovi aspekti zaluchennja inozemnih investicij v umovah voennogo stanu [Financial aspects of attracting foreign investment in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*, 47 (2023) [in Ukrainian].
12. Prjami inozemni investicii v Ukraïnu. Minfin [Direct foreign investments in Ukraine]. *index.minfin.com.ua* Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2022/> [in Ukrainian].
13. Oficijnij sajт derzhavnogo komitetu statistiki Ukraïni [Official website of the State Statistics Committee of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Pankova, L. I. Analiz tendencij ta perspektiv zaluchennja inozemnih investicij v umovah ekonomiki vijni [Analysis of trends and prospects of attracting foreign investments in the conditions of the war economy]. *reicst.com.ua* Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-6-03-02> [in Ukrainian].
15. Evroparlament viznav Rosiju derzhavoju-sponsorom terorizmu. Shho ce znachit'. BBC NEWS Ukraïna [he European Parliament recognized Russia as a state sponsor of terrorism. What it means]. *www.bbc.com* Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63730807> [in Ukrainian].
16. MZS Ukraïni: pro sankcii proti rf [The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine: on sanctions against the Russian Federation]. Retrieved from <https://finap.com.ua/mzs-ukrayiny-pro-sanktsiyiproty-rf> [in Ukrainian].
17. Investuvannja v Ukraïnu pid chas vijni [Investing in Ukraine during the war]. *trans.info* Retrieved from <https://trans.info/ua/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chasviyny-327240> [in Ukrainian].
18. Zagal'nij obsjag prjamih inozemnih investicij v Ukraïni [Total volume of direct foreign investments in Ukraine]. *newsru.ua* Retrieved from <http://newsru.ua/finance/17feb2011/pii.html>. [in Ukrainian].

УДК 339.138:330.46

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-584-593](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-584-593)

Лихолат Світлана Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-25, <https://orcid.org/0000-0002-0517-6852>

Шандала Павло-Андріан Ігорович бакалавр кафедри маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-25, <https://orcid.org/0009-0000-5881-7791>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДІВ ОЦІНКИ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Досліджено сучасні тенденції розвитку системи маркетингових комунікацій в нестандартних умовах господарювання в яких перебувають вітчизняні приватні підприємці. Зазначено, що обраною темою займалося багато вітчизняних науковців, однак, не дійшли до спільних рішень. Визначено основні цілі побудови маркетингової комунікаційної політики підприємства. Наведено схему передачі інформації в каналах комунікації, яка потребує повторюваності повідомлень, з метою її розпізнання та сприяє вирішенню певних завдань. Зазначено, що вирішення завдань залежить від індивідуальних ознак суб'єкту маркетингової системи та застосовуваних нею засобів і каналів комунікації. Описано так звані «шуми», які перешкоджають сприйняттю інформації яка передається одержувачу. Доведено, що для розуміння ефективності маркетингових каналів комунікації необхідно здійснювати їх оцінку побудувавши відповідні процеси. Перелічено принципи, яких потрібно дотримуватися у процесі побудови маркетингової комунікаційної політики та її оцінки. Описано етапи упродовж яких здійснюється оцінка маркетингової комунікаційної політики. Перелічено показники, які необхідно оцінити за рівнем їх ефективності та приналежності до певних класифікаційних груп. Зазначено, що науковці наводять різні методи оцінювання маркетингової комунікаційної політики, які будуть актуальними, для визначення ефективності саме реклами на стадії її планування як каналу комунікації. Розглянуто залежність рівня ефективності маркетингової комунікаційної політики від економічних, психологічних та

комунікаційних показників з врахуванням частоти впливу та масштабу охоплення бренду, формування лояльності у клієнтів та їх прихильності. Рекомендовано використовувати систему індикаторів та показників оцінювання ефективності маркетингової комунікаційної політики в залежності від очікуваного ефекту.

Ключові слова: маркетингова комунікаційна політика, канали комунікації, система індикаторів, методи оцінки, ефективність.

Lykholat Svitlana Mykhailivna candidate of economic sciences, associate professor, Associate Professor of Marketing and Logistics Department, The National University «Lviv Polytechnic», 12 Stepana Bandery St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-25, <https://orcid.org/0000-0002-0517-6852>

Shandala Pavlo-Andrian Bachelor of the Department of Marketing and Logistics, The National University «Lviv Polytechnic», 12 Stepana Bandery St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-25, <https://orcid.org/0009-0000-5881-7791>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE MARKETING COMMUNICATION POLICY OF THE ENTERPRISE AND METHODS OF EVALUATION OF ITS EFFECTIVENESS

Abstract. The current trends in the development of the system of marketing communications in non-standard economic conditions in which domestic private entrepreneurs find themselves are studied. It is noted that many domestic scientists were engaged in the chosen topic, however, they did not come to joint decisions. The main goals of building a marketing communication policy of enterprise are defined. A scheme for transmitting information in communication channels, which requires the repetition of messages, in order to recognize it and contributes to the solution of certain problems, is presented. It is noted that the solution of problems depends on the individual characteristics of the subject of the marketing system and the means and channels of communication used by it. The so-called "noises" that interfere with the perception of information transmitted to the recipient are described. It is proved that in order to understand the effectiveness of marketing communication channels, it is necessary to evaluate them by building appropriate processes. The principles that must be followed in the process of building a marketing communication policy and its evaluation are listed. The stages during which the evaluation of the marketing communication policy is carried out are described. The indicators that need to be assessed by the level of their effectiveness and belonging to certain classification groups are listed. It is noted that scientists provide various methods for evaluating marketing communication policy, which

will be relevant, to determine the effectiveness of advertising at the stage of its planning as a communication channel. The dependence of the level of efficiency of marketing communication policy from economic, psychological and communication indicators, taking into account the frequency of influence and the scale of brand coverage, the formation of customer loyalty and loyalty. It is recommended to use a system of indicators and indicators for evaluating the effectiveness of marketing communication policy depending on the expected effect.

Keywords: marketing communication policy, communication channels, system of indicators, evaluation methods, effectiveness.

Постановка проблеми. В нестандартних умовах господарювання, які виникли внаслідок війни в Україні, продовжують працювати підприємства які мають здатність забезпечити потреби споживачів на тому рівні, який від них очікують. Відповідно цей рівень повинен не лише привернути увагу споживачів але й бути реалізованим. Тож виникає потреба перш за все організувати в галузі функціонування канали комунікації для налагодження зв'язків.

Маркетингова комунікаційна політика є комплексом заходів, якими може користуватися вітчизняне підприємство для створення інформаційного простору, переконання споживачів та нагадування їм про товари або пропоновані послуги.

В межах маркетингової комунікаційної політики відбувається реалізація маркетингових інструментів, які здатні забезпечити наявність відносин між зацікавленими стейкхолдерами та взаємозв'язків, генерують процес взаємодії зі споживачами щодо передачі інформації про товари або послуги, акцентують увагу на перевагах та корисних властивостях пропонованих товарів або послуг, а також виокремлюють маркетингові канали комунікації. Розвиваючи канали комунікації відбувається взаємне задоволення бажань між покупцями та виробниками товарів і послуг. Щоб канал був ефективним підприємства повинні адаптуватися під вимоги ринкового простору в залежності від ситуацій які там виникають. Покупці, в свою чергу, повинні виокремити ті вимоги, які для них є важливими та вірно трактувати сигнали комунікаційного простору. Тому підприємства повинні чітко окреслювати власну місію та цілі, які б сприймалися покупцем та асоціювалися з брендом, який представляє товар або послугу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «маркетингова комунікаційна політика» є динамічною величиною, яку неоднозначно трактують науковці перш за все тому, що цей термін фактично складається з двох частин «маркетингові комунікації» та «комунікаційна політика».

В економічному словнику «комунікація» - це термін, який окреслює взаємодію особистостей, соціальних груп, команд та розвивається на основі толерантності та порозуміння [1].

Войчак А. розглядаючи термін «комунікація» робить акцент на встановлення взаємозв'язку між підприємствами та споживачами [2]. Присутні так звані сигнали, які виходять від підприємства до зацікавлених сторін (продавців, споживачів, інвесторів, органів управління, персоналу тощо) з метою просування товарів.

Найбільш точно, на нашу думку, є думка авторів Крикавський Є., Мороз Л. та Калинець К. У своїх дослідженнях вони наголошують на тому, що «комунікація» - це діяльність щодо інформування, переконання та нагадування споживачам про власні товари або послуги, стимулювання їх збуту, формування позитивного внутрішнього та зовнішнього іміджу підприємств перед контрагентами [3].

Мета статті – окреслити ключові тенденції розвитку системи маркетингових комунікацій підприємства, які допомагають йому будувати ефективні канали комунікації та описати методи оцінки їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Васильченко Л. розкрив термін «комунікації» через ключові тенденції в МКП (рис. 1) [4].

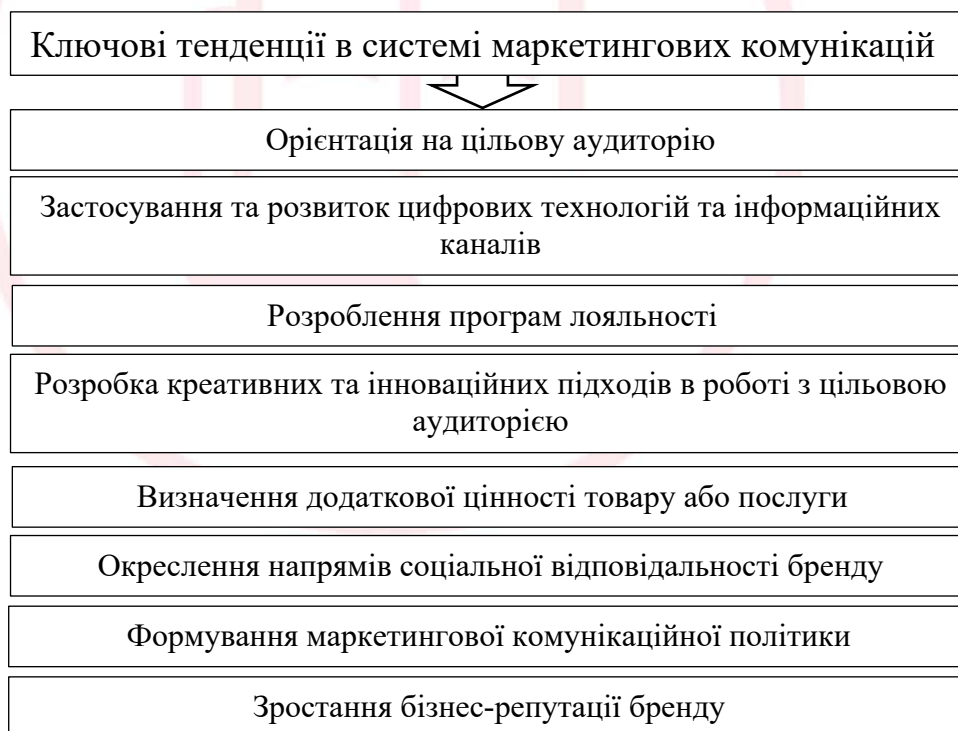

Рис. 1. Ключові тенденції в системі маркетингових комунікацій підприємства

У відповідності до рисунку 1 ключові тенденції в системі маркетингових комунікацій підприємства є тривалими в часі та вимагають повного задоволення потреб споживача, запровадження продуманої маркетингової комунікаційної політики.

Продовжуючи аналіз варто звернути увагу на визначення терміну «маркетингові комунікації», які на думку Лукан О. та Пілько А. є інтегрованими та вимагають адекватного ефекту в залежності від витрачання ресурсів [5]. Водночас, усі процеси (н-ад, реклама, особистий продаж, прямий маркетинг, Рr, участь в ярмарках, виставках і т.п.) повинні бути продуманими ще на етапі планування та повинні бути координовані й моніторовані. Тож, використання маркетингових інструментів у процесі перелічених дій змінюють свій вплив та характер дій, які вимагають позиціонування підприємства на ринку, визначення цільової аудиторії.

В свою чергу, робота з цільовою аудиторією потребує повторюваності повідомлень, які проходять шлях від розпізнання інформації про товар або послугу. Цей шлях вимагає проходження певних етапів [6]:

- визнання моменту незнання про товар або послугу,
- ознайомлення з товаром або послугою,
- отримання знань,
- очікування доброзичливого ставлення,
- визначення переваг та недоліків у пропонованому товарі або послугі,
- очікування переконання, що пропонований товар або послуга є бажаними,
- придбання товару або послуги,
- повторне придбання товару або послуги.

Пройшовши зазначені етапи підприємство вирішує ряд завдань в залежності від індивідуальних ознак суб'єкту маркетингової системи та застосовуваних засобів і каналів комунікації [6]: надає інформацію про товар або послугу, формує бізнес-імідж, працює з лояльністю клієнта, спонукає до повторних купівель товару або замовлення послуги.

Важливо вірно сформувані цілі маркетингової комунікаційної політики, які на думку Примака Т. формують та підтримують динамічний стан підприємства, його бізнес-імідж, товарну марку, а також спонукають споживачів до здійснення первинних та повторних покупок [7] (рис. 2).

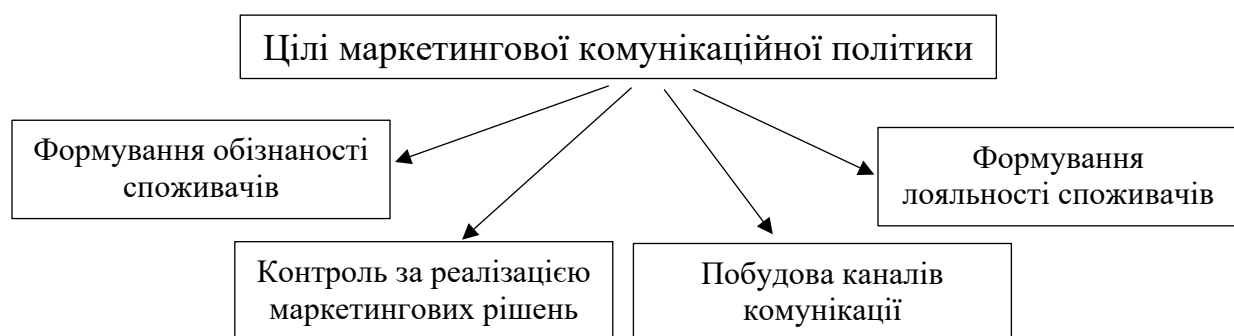

Рис. 2. Цілі маркетингової комунікаційної політики підприємства

На шляху до сформованих цілей підприємство проходить певні етапи комунікації, наприклад (рис. 3):

Рис. 3. Опрацювання інформації під час побудови комунікаційного процесу

- відправник (підприємство) закодує (шифрує) зміст послання (повідомлення) у певній формі, яка є загальноприйнятною в маркетингових каналах комунікації (н-ад, в рекламному ролику) та передає необхідну інформацію отримувачу (клієнту) через певний канал комунікації (н-ад, телебачення, мережу Інтернет);

- отримувач (споживач) одержує закодовану (шифровану) інформацію шляхом перегляду, перечитування або прослуховування через певний канал комунікації та реагує певним чином (приймає або не сприймає) на неї.

Потрібно пам'ятати, що найбільшою проблемою в каналах комунікації є так звані «шуми» (н-ад, реклама про аналогічний товар у конкурентів), які перешкоджають сприйняттю інформації. Тому, на усіх етапах побудови комунікаційного процесу потрібно тримати кінцеву ціль в полі зору.

Тож, щоб розуміти на скільки ефективними є побудовані канали комунікації потрібно здійснити їх оцінку так як вона створює підґрунтя для майбутніх управлінських рішень, показує результат проведених маркетингових заходів, сприяє подальшому розвитку підприємства, показує незадіяні фінансові та людські ресурси, дає можливість зрозуміти, що впливає на остаточне прийняття рішення самим споживачем про здійснення покупок, сприяє побудові ефективної маркетингової комунікаційної політики.

Процес оцінки ефективності маркетингової комунікаційної політики підприємства є цілеспрямованим впливом на об'єкт управління у відповід-

ності до маркетингового плану, вимагає систематичного контролю та встановлення нормативних значень у відповідності до реально одержаних результатів, дає підстави для ймовірності одержання кращих результатів діяльності після проведеної оцінки, створює підґрунтя для проведення програм лояльності та інших маркетингових заходів.

Суб'єкт управління стає зацікавленим у досягненні маркетингових цілей так як розуміє шляхи мінімізації маркетингових витрат та побудови маркетингових каналів комунікації. Однак вимоги для досягнення маркетингових цілей стають більш жорсткими, що було підтверджено під час карантинних обмежень Covid-19, а також в умовах війни. Вимоги стають більш жорсткими в залежності від складності ситуацій та подій, які мають вплив на діяльність підприємства.

У відповідності до Міжнародного стандарту ISO 9000:2015 «Системи менеджменту якості. Основні положення та словник» термін «ефективність» представлено як поняття, яке характеризує результати управління та показує співвідношенням досягнутих результатів та використаних для цього ресурсів [8].

Комунікаційна політика буде ефективною, якщо дотримуватися таких принципів її реалізації:

- максимальне наближення до потреб практики показників ефективності;
- наявність кількісних показників, які реально оцінять досягнуті показники ефективності;
- наявність можливостей, які створюватимуть підґрунтя для створення ефективної маркетингової стратегії, а також маркетингових заходів, мотивування працівників тощо;
- наявність масиву інформації, яка підтвердить досягнуті показники ефективності;
- системність оцінювання досягнутих показників ефективності, в т.ч. тих, що належать до різних груп комунікаційних заходів.

Оцінка ефективності маркетингової комунікаційної політики проходить через такі етапи:

- обґрунтування показників необхідних для оцінки,
- розрахунок показників,
- аналіз показників.

Показники, які необхідно оцінити за рівнем їх ефективності поділяють на такі групи:

- за видами ефективності маркетингової комунікаційної політики (показники економічної та комунікативної ефективності);
- за ступенем охоплення засобів маркетингової комунікаційної політики (узагальнюючі та часткові).

Оцінка ефективності маркетингової комунікаційної політики розглядається різними науковцями. До прикладу, Примак Т.О., виділяє два концептуальні підходи: оцінювання економічної ефективності як зв'язку між проведеними заходами та зміною економічних показників та оцінювання комунікативної ефективності як впливу маркетингових комунікацій на порушення/зміцнення каналів комунікацій [7]. Водночас, автор наводить методи оцінювання маркетингової комунікаційної політики які будуть актуальними для визначення ефективності саме реклами на стадії її планування:

- методи визначення показників медіа-планування для вибору ЗМІ, з якими потрібно буде працювати з найменшими витратами. Потрібно буде враховувати кількість переглядів, рейтинг цільової аудиторії, індекс відповідності, масштаб охоплення, рейтинг ЗМІ тощо;
- методи претестування маркетингових заходів у ЗМІ (метод Ганнінга Р., метод Френча Р. та інші),
- методи економіко-математичного моделювання (метод Грея, метод Агостіні, Armod та інші).

Тимохіна Я.О. розглядає ефективність маркетингової комунікаційної політики є поєднанні з економічними, психологічними та комунікаційними показниками з врахуванням частоти впливу та масштабу охоплення бренду, формування лояльності клієнта та його прихильності [9, 10].

Алданькова Г.В. пропонує використовувати систему індикаторів та показників оцінювання ефективності маркетингової комунікаційної політики в залежності від очікуваного ефекту [11]:

- раціональний/когнітивний ефект передбачає наявність індикаторів:
- спонтанне обрання бренду (частка споживачів, які обрали бренд без підказки, %);
- обрання бренду після нагадування (частка споживачів, які обрали бренд за першою підказкою, %);
- латентне знання бренду (частка споживачів, які обрали бренд серед інших запропонованих брендів, %);
- латентне знання логотипу (частка споживачів, які впізнали бренд за логотипом, %);
- латентне знання слогану (частка споживачів, які впізнали бренд за результатом запропонованого слогану, %);
- латентне знання реклами (частка споживачів, які впізнали бренд за результатом запропонованого рекламного звернення, %);
- ступінь знання бренду (частка споживачів, які обрали бренд за результатами запропонованих мережею характеристик, %);
- індекс конверсії «знання бренду/реклами» (співвідношення бренду до реклами);

- індекс підтвердження знання бренду (співвідношення середнього латентного знання логотипу, слогана та реклами до бренду);
- латентне знання позиціонування (частка споживачів, які вірно визначили позиціонування бренду серед інших пропонованих брендів, %);
- емоційний/афективний ефект передбачає наявність індикаторів:
- ставлення до бренду (частка споживачів, які погоджуються з кожною із запропонованих лінгвістичних характеристик бренду (% або бали за шкалою Лайкерта);
- ставлення до реклами (середньозважена оцінка відношення до кожної лінгвістичної характеристики реклами (бали за шкалою Лайкерта);
- імідж бренду (шкала індивідуальності бренду);
- поведінковий/конативний ефект передбачає наявність індикаторів:
- наміри щодо відвідування (частка споживачів, які планують відвідати мережу, %);
- наміри щодо здійснення покупки (частка споживачів, які планують здійснення покупки в мережі, %).

Висновки. На нашу думку, маркетингова комунікаційна політика є результатом взаємодії усіх учасників задіяних в маркетинговому процесі в межах комунікаційного середовища та тенденцій їх розвитку. В цьому середовищі вирішується ряд важливих завдань таких як надання детальної характеристики товару або послуги, способу їх застосування, окреслення нечітких параметрів, усунення недостовірних та неправдивих посилань про них й заважають досягненню сформованих цілей. Водночас, вона сприяє вирішенню різних проблем які можуть перешкоджати розвитку каналу комунікації в напрямі створення позитивного бізнес-іміджу, розвитку програм лояльності, спонукання покупців до прийняття рішення про купівлю товару або замовлення послуги, поширення інформації про бренд, розширення цільової аудиторії, пошуку бізнес-партнерів, витіснення конкурентів.

Запропонована система показників та індикаторів для визначення ефективності маркетингової комунікаційної політики будуть ефективними за умови використання опитування споживачів (метод анкетування). Такий підхід дає можливість визначити відношення споживачів до бренду та характеризується раціональним або когнітивним ефектом, емоційним або афективним ефектом, поведінковим або конативним ефектом. Такий підхід дає змогу врахувати специфічні особливості МКП і окреслити напрями майбутніх управлінських рішень та маркетингових заходів, тобто якісних змін з метою посилення конкурентного становища та фінансовий стан підприємства.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / за ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 272 с.
2. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент : підручник. Київ : КНЕУ, 2009. 328 с.

3. Крикавський Є., Мороз Л., Калинець К. Маркетингова політика комунікацій : Навчальний посібник. Львів, Вид-во Львівської політехніки, 2022. 136 с.
4. Васильченко Л. Сутність та сучасні тенденції розвитку маркетингових комунікацій підприємства. Причорноморські економічні студії, 2019. Вип. 48(2). С. 27-30.
5. Лукан О., Пілько А. Сучасні тенденції розвитку моделей маркетингових комунікацій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2014. Вип. VII, Т.2. С. 253-260.
6. Примак Т.О. Маркетинг : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2014. 228 с.
7. Примак Т.О. Маркетингова політика комунікацій : навч. посібник. К.: Атіка, Ельга-Н, 2009. 328 с.
8. Міжнародний стандарт ISO 9000:2015 Система менеджменту якості. Основні положення та словник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=64030
9. Тимохіна Я.О. Управління комплексом маркетингових комунікацій промислового підприємства : автореф. дис. 08.00.04 / Тимохіна Я.О. ; Сумс. держ. Ун-т. Суми, 2016. 20 с.
10. Лихолат С.М., Підпалюк Я.В. Сучасні аспекти формування маркетингової комунікаційної політики. Наукові перспективи. Вип.11(17), 2021. С.296-304.
11. Алданькова Г. В. Методичні підходи до оцінювання ефективності маркетингових комунікацій торговельних мереж. Ефективна економіка. 2020. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/67.pdf (дата звернення 20.03.2024)

References:

1. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] Dovidkove vydannia / za red. V.I. Shynkaruk. Kyiv : Abris, 2002. 272 s. [in Ukrainian].
2. Voichak, A.V. (2009). *Marketynhovyi menedzhment [Marketing Management]*. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian].
3. Krykavskiy, Ye., Moroz, L. & Kalynets, K. (2022). *Marketynhova polityka komunikatsii [Marketing Communications Policy]*. Lviv, Vyd-vo Lvivskoi politekhniky [in Ukrainian].
4. Vasylchenko, L. (2019). Sutnist ta suchasni tendentsii rozvytku marketynhovykh komunikatsii pidpriemstva [The essence and current trends in the development of marketing communications of the enterprise]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, Vyp. 48(2). (pp. 27-30) [in Ukrainian].
5. Lukan, O. & Pilko, A. (2014). Suchasni tendentsii rozvytku modelei marketynhovykh komunikatsii [Current trends in the development of marketing communication models]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*. Vyp. VII, T.2. (pp. 253-260). [in Ukrainian].
6. Prymak, T.O. (2014). *Marketynh [Marketing]*. Kyiv : MAUP. [in Ukrainian].
7. Prymak, T.O. (2009). *Marketynhova polityka komunikatsii [Marketing Communications Policy]*. K.: Atika, Elha-N. [in Ukrainian].
8. Osnovni polozhennia ta slovnyk [International Standard ISO 9000:2015 Quality Management System. Basic Provisions and Vocabulary]. Retrieved from https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=64030 [in Ukrainian].
9. Tymokhina, Ya.O. (2016). Upravlinnia kompleksom marketynhovykh komunikatsii promyslovoho pidpriemstva [Management of the complex of marketing communications of an industrial enterprise]: avtoref. dys. 08.00.04. Sums. derzh. Un-t. Sumy. [in Ukrainian].
10. Lykholat, S.M. & Pidpaliuk, Ya.V. (2021). Suchasni aspekty formuvannia marketynhovoї komunikatsiinoї polityky [Modern Aspects of Marketing Communication Policy Formation]. *Naukovi perspektyvy*. Vyp.11(17). [in Ukrainian].
11. Aldankova, H.V. (2020). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti marketynhovykh komunikatsii torhovelnykh merezh. [Methodical Approaches to Evaluating the Effectiveness of Marketing Communications of Retail Chains]. *Efektivna ekonomika*. № 7. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/67.pdf [in Ukrainian].

УДК 338.486.1.025.1:332.14(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-594-603](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-594-603)

Люта Дарина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>.

Сидорук Анна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-8466-6912>.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються особливості регіональної політики та державного регулювання сфери туризму та сфери гостинності в Україні. Визначено, що для ефективного розвитку сфери туризму та сфери гостинності важлива співпраця суб'єктів державного регулювання та індустрії туризму та гостинності. Належне функціонування та розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні може стати можливим завдяки впровадженню ефективного державного регулювання. Посилаючись на законодавство України розкрито основні поняття в державному регулюванні та регіональній політиці сфери туризму та сфери гостинності, а саме: туризм, турист, готель, заклад громадського харчування. На основі закону України «Про туризм» охарактеризовано засади, перспективні напрямки та шляхи вирішення проблем розвитку туризму та гостинності. Спираючись на досвід різних країн світу виокремлено та охарактеризовано моделі державного регулювання розвитку сфери туризму та сфери гостинності, а саме: державна, партнерська, автономна. Визначено, що в більшості країн світу урядами створено національні адміністрації (ради, організації, управління тощо) – спеціалізовані органи управління (самостійні або у складі міністерств), які займаються формуванням та реалізацією стратегії розвитку туризму та гостинності, а також державної політики в індустрії туризму та гостинності. Проаналізовано кластерний підхід як найбільш перспективний напрямок розвитку сфери туризму та сфери гостинності в більшості регіонів світу. Охарактеризовано систему державного регулювання та регіональної політики розвитку сфери туризму та сфери гостинності в Україні. Виокремлено та охарактеризовано поняття регіональної політики як особливої частини загальної системи

державного регулювання індустрії туризму та гостинності. Зроблено висновки, що систему державних органів, які здійснюють регулювання індустрії туризму та гостинності, становить насамперед діяльність органів державної влади загальної компетенції відповідно до визначених Конституцією України повноважень з цих питань, а також регіональної компетенції.

Ключові слова: державне регулювання, регіональна політика, особливості розвитку, сфера туризму, сфера гостинності.

Liuta Daryna Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>.

Sydoruk Anna Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-8466-6912>.

FEATURES OF STATE REGULATION AND REGIONAL POLICY OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND HOSPITALITY IN UKRAINE

Abstract. The article examines the peculiarities of regional policy and state regulation of tourism and hospitality in Ukraine. It was determined that for the effective development of the tourism and hospitality spheres, cooperation between the subjects of state regulation and the tourism and hospitality industry is important. Proper functioning and development of the tourism and hospitality industry in Ukraine can become possible thanks to the implementation of effective state regulation. Referring to the legislation of Ukraine, the main concepts in state regulation and regional policy in the field of tourism and hospitality are revealed, namely: tourism, tourist, hotel, catering establishment. On the basis of the Law of Ukraine "On Tourism", the principles, prospective directions and ways of solving the problems of tourism and hospitality development were characterized. Based on the experience of different countries of the world, models of state regulation of the development of tourism and hospitality are distinguished and characterized, namely: state, partnership, autonomous. It was determined that in most countries of the world, governments have created national administrations (councils, organizations, management, etc.) - specialized management bodies (independent or part of ministries), which are engaged in the formation and implementation of the strategy for the development of tourism and hospitality, as well as state policy in the tourism industry and hospitality. The cluster approach has been analyzed as the most

promising direction of development of tourism and hospitality in most regions of the world. The system of state regulation and regional policy for the development of tourism and hospitality in Ukraine is characterized. The notion of regional policy as a special part of the general system of state regulation of the tourism and hospitality industry is singled out and characterized. It was concluded that the system of state bodies that regulate the tourism and hospitality industry consists primarily of the activities of state authorities of general competence in accordance with the powers on these issues defined by the Constitution of Ukraine, as well as regional competence.

Keywords: state regulation, regional policy, development features, the field of tourism, the field of hospitality.

Постановка проблеми. Індустрія туризму та гостинності являє собою дуже складну багатогалузеву систему, яка направлена на створення і розвиток відповідного продукту для задоволення потреб користувачів сфери туризму та сфери гостинності. Успішна діяльність індустрії туризму та гостинності залежить від ефективної регіональної політики та державного регулювання сфери туризму та сфери гостинності. Особливо важлива співпраця суб'єктів державного регулювання та індустрії туризму та гостинності. Для забезпечення ефективних результатів політики держави щодо розвитку сфери туризму та сфери гостинності слід тримати високий рівень конкурентоспроможності на ринку індустрії туризму та гостинності. Тож, належне функціонування та розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні може стати можливим завдяки впровадженню ефективного державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання індустрії туризму та гостинності вивчали такі дослідники: Бартошук О.В., Давидова О.Г., Кифяк В.Ф., Кравчук І.В., Папирян Г.А., Ткач В.О. та ін. Теоретичні аспекти наукових підходів до обґрунтування необхідності державного управління індустрії туризму та гостинності та напрямів вдосконалення регіональної політики відображені у працях вчених, серед яких: Біль М.М., Винниченко І.І., Грицак Ю.П., Данько Н.І., Довгаль Г.В., Іщенко А.В., Євтушенко О.В., Любіцева О.О., Мазур Ф.Ф., Посохов І.С., Парфіненко А.Ю., Подлепіна П.О., Ткаченко Т.І., Юрченко С.О. та ін.

Мета статті – дослідження особливостей державного регулювання та регіональної політики розвитку туризму та гостинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна має нестійку економічну ситуацію, тож існує велика необхідність втручання держави в регулювання індустрії туризму та гостинності. Активне державне регулювання, а також регіональна політика сприятиме вирішенню багатьох проблем, які перешкод-

жають розвитку сфери туризму та сфери гостинності. Питання державного регулювання та регіональної політики розвитку сфери туризму та сфери гостинності досліджено недостатньо.

Досліджуючи державне регулювання індустрії туризму та гостинності слід чітко знати понятійний апарат цієї сфери. У законодавстві України закріплюється низка понять, ключових для сфери туризму та сфери гостинності, тож розглянемо деякі з них.

Туризм визначається як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно- ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає [1].

Туристом є особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [1].

Готель – це засіб тимчасового розміщення, що складається з шести і більше номерів та в якому суб'єктом господарювання надаються готельні послуги [1].

Заклад громадського харчування – це ресторан, бар, кафе, їдальня, закусочна, піцерія, кулінарія, кіоск чи інший заклад, що забезпечує харчуванням невизначену кількість фізичних осіб [2].

Закон України «Про туризм» також визначає засади розвитку туризму в Україні. Цим Законом визначено основні принципи державної політики в туристичній сфері. Програми розвитку туризму затверджуються з метою реалізації довгострокових пріоритетів країни в галузі туризму і становлять комплекс взаємопов'язаних правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян, розвиток туристичної галузі. Державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму повинні передбачати заходи щодо забезпечення безпеки в галузі туризму. Порядок формування, фінансування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку туризму визначається законом [1].

Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені. Останнім часом щороку збільшується консолідований обсяг туристичних послуг [3].

Можна виділити декілька шляхів вирішення проблем розвитку індустрії туризму та гостинності, а саме:

- відпрацювання механізму створення сприятливих умов для залучення інвестицій, спрямованих на будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів туристської та курортно-рекреаційної сфер, а також сприяння спрощенню процедури узгодження інвестиційних проектів;

- розширювання діяльності в Україні міжнародних готельних мереж, підтримування ділових ініціатив, спрямованих на створення у країні готельних мереж економ-класу, активізування процедури подальшого спрощення візового режиму для туристів з країн Європейського Союзу та інших економічно розвинутих країн;

- сприяння розвитку дитячого, молодіжного, сільського туризму в Україні;
- задіяння та ефективно-раціональне використання пам'яток культурної спадщини для розвитку туризму;

- закріплення і продовження роботи з метою створення місцевих підрозділів по туризму в перспективних районах України, які володіють значним туристично-рекреаційним потенціалом.

Сучасний стан розвитку сфери туризму та сфери гостинності в Україні не відповідає наявному потенціалу відповідних ресурсів, а також низькою є економічна ефективність даної індустрії. Для підвищення конкурентоспроможності сфери туризму і сфери гостинності необхідно посилити роль держави у цій сфері з одночасним формуванням ефективної моделі співпраці держави, бізнесу та суспільства. Подолання наявних негативних тенденцій, створення системних і комплексних передумов для розвитку туризму і гостинності, поліпшення функціональної та технічної якості складових національного та регіональних туристичних продуктів повинні стати пріоритетами забезпечення сталого розвитку країни в цілому та вагомою складовою у вирішенні питань підвищення рівня життя населення.

У країнах світу існують різноманітні підходи щодо створення та функціонування органів державного управління у сфері туризму та сфері гостинності. Це пояснюється специфікою соціально-економічних та політичних умов розвитку окремих держав, ступенем значущості та масштабами туризму в національній економіці, рівнем розвиненості ринкових відносин тощо [4].

У країнах з розвинутою ринковою економікою, налагодженим господарським механізмом та досконалим законодавством, яке враховує інтереси як суспільства загалом, так і окремих його груп, втручання органів державної влади може бути мінімальним. У країнах з нестійкою економікою необхідна підвищена увага держави до індустрії туризму та гостинності, оскільки це частково допомагає нейтралізувати негативні впливи [4].

Досвід різних країн свідчить, що розвиток туризму прямо залежить від того, як на державному рівні сприймається ця галузь, наскільки вона користується державною підтримкою. Варто зазначити, що індустрія туризму та гостинності, як багатогалузевий комплекс, має потребу в координації своєї господарської діяльності набагато сильніше, аніж будь-яка інша. Однак надмірна державна присутність та регламентація руйнує прояв підприємницької ініціативи, що лежить в основі становлення ринкових відносин. Тому формування органів державного управління в індустрії туризму та гостинності є досить складним процесом [4].

Розглядаючи моделі регулювання туристичної діяльності у зарубіжних країнах, їх можна упорядкувати за схожими характеристиками у відповідні групи. Науковці умовно визначили три основні моделі державного регулювання розвитку туризму, що склалися за кордоном: державна, партнерська, автономна (табл. 1.) [5].

Таблиця 1.

Моделі державного регулювання розвитку туризму

Показники	Характеристика моделей		
	Державна	Партнерська	Автономна
Значення туризму для економіки країни	Туризм – це пріоритетна галузь економіки	Туризм – це одна із важливих галузей економіки	Туризм – це вторинна галузь економіки
Роль держави	Жорсткий державний контроль	Взаємодія державного та приватного секторів у вирішенні питань розвитку туризму	Пасивна державна політика. Наявність потужних туристичних організацій, які презентують державу
Форма побудови організаційної взаємодії	Вертикальні, чітко регламентовані зв'язки	Наявність горизонтальних та вертикальних зв'язків	Горизонтальні зв'язки, що побудовані на договірній системі
Основні методи державного регулювання	Адміністративні методи (правила, норми, закони)	Паритетне співвідношення економічних та адміністративних методів	Вільна конкуренція
Фінансування туристичної галузі	Переважають державні інвестиції	Державне фінансування разом із самофінансуванням	Самофінансування
Наявність державних структур	Міністерство туризму	Міжгалузеві міністерства	Відсутність органів державної влади з регулювання туристичної діяльності
Функції державних структур	Фінансування та інвестування, розробка програм розвитку галузі, презентація держави на міжнародній арені	Державне регулювання, маркетингова діяльність	-

Незважаючи на те, що в світі сформувалися різні моделі державного регулювання розвитку індустрії туризму та гостинності, кожна країна має свої особливості та власні варіанти реалізації цих моделей, але водночас можна встановити спільні для всіх держав загальні особливості [4].

В більшості країн світу урядами створено національні адміністрації (ради, організації, управління тощо) – спеціалізовані органи управління (самостійні або у складі міністерств), які займаються формуванням та реалізацією стратегії розвитку туризму та гостинності, а також державної політики в індустрії туризму та гостинності. Ці органи відповідають за управління галуззю, її регулювання, інвестування та міжнародні відносини, виконують відповідно контрольну та координаційну функції [5].

Міжнародний досвід свідчить про доцільність і необхідність чіткого розподілу діяльності підрозділу, що відповідає за розвиток туризму та гостинності в країні, на два напрями: адміністративний та маркетинговий [4].

Аналіз світової господарської практики свідчить, що найбільш економічно ефективним, конкурентоспроможним і перспективним напрямом розвитку сфери туризму та сфери гостинності в більшості регіонів є використання кластерного підходу, який в останні роки став головним інструментом, що використовується для розробки економічних стратегій у країнах з високим рівнем конкурентоспроможності туристичних послуг [4].

В інституційно-правовому вимірі під кластером слід розуміти спеціальний режим господарювання, що передбачає тісну співпрацю підприємницьких структур, органів місцевої влади та громадських організацій з метою підвищення прибутковості виробництва, конкурентоспроможності продукції та послуг, підвищення експортного потенціалу, а також сприяння соціально-економічному розвитку регіону [5].

Ідеї створення туристичних кластерів на рівні ініціювання громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування також з'являються в різних регіонах України, наприклад у Закарпатській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

У межах туристичних кластерів можливим є таке поєднання різних підприємств, які в одних ситуаціях конкурують між собою, а в інших – співпрацюють для вироблення певних колективних рішень, розробки спільних ініціатив, хоча це в багатьох випадках залежить від структури кластеру. Отже, кластерна модель передбачає не тільки взаємовигідну співпрацю, обмін інформацією, ідеями, технологіями, працівниками, але й обов'язково наявність конкуренції між ними [4].

Туристичні кластери можуть об'єднувати як незначну, так і велику кількість підприємств туристичного та споріднених і допоміжних секторів економіки. Вони можуть формуватися як з великих, так і з малих підприємств

у найрізноманітніших поєднаннях і відносинах. Від інших форм організації спільної діяльності туристичні кластери відрізняються вищим рівнем взаємодії між підприємствами, організаціями, установами, інституціями, що входять до їх складу, варіюючи за формою від цільових об'єднань підприємств до потужних, добре структурованих комерційно-конкурентних утворень [4].

Нині туристичні кластери функціонують в багатьох країнах, при цьому механізми їх створення та взаємодії з іншими кластерами у багатьох аспектах є схожими [5].

Кластерні туристичні об'єднання є вдалим прикладом регіонального розвитку та однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, що значно скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації. Кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, безперешкодного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи [4].

Для підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств та досягнення міжнародних стандартів туристичного обслуговування в Україні необхідно вдосконалити систему правового регулювання діяльності кластерних утворень усіх видів. Незважаючи на те, що в нашій країні щороку створюються нові кластерні об'єднання, серед яких багато туристичних, на державному рівні вони не мають достатньої підтримки та законодавчо-нормативного утвердження [4].

Постала також нагальна потреба у використанні моделі публічно-приватного партнерства в системі управління туристичними кластерами [4].

Регулювання в галузі туризму здійснюється в нашій державі Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції [6].

Із здобуттям незалежності в Україні відбуваються постійні реорганізації центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та сфері гостинності. Врешті сферу туризму та сферу гостинності перевели з гуманітарного у реальний сектор економіки, що є позитивним явищем, адже з'явилися нові джерела для здійснення фінансової підтримки з боку держави [6].

Впродовж останніх років державне регулювання та регіональна політика розвитку сфери туризму та сфери гостинності в Україні були спрямовані на забезпечення правового регулювання суб'єктів туризму та гостинності, захист прав споживачів, підготовку проектів регуляторних та інших актів законодавства.

В загальній системі державного регулювання індустрії туризму та гостинності особливе місце займає саме регіональна політика, тож доцільно зупинитись на ній більш докладно.

Регіональна політика – це сфера діяльності держави, або регіональної (місцевої) влади, щодо управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому (регіональному) аспекті, тобто пов'язана з взаємовідносинами між державою і регіонами, а також регіонів між собою [7].

Регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку. В орбіту регіональної політики включаються такі напрямки:

- співвідношення і взаємодія рушійних сил регіонального розвитку (державний, кооперативний, приватний сектори національної економіки; внутрішні і зовнішні фактори і засоби);
- співвідношення національного (загальнодержавного) і регіонального аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою (рівень регіональної автономії, ступінь централізації планування і управління);
- ставлення до завдання підйому економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів;
- ставлення до національно-етнічних питань (в умовах багатонаціональної держави);
- регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, державної політики тощо [7].

З регіональною політикою тісно пов'язані регіональне планування і програмування. За своєю структурою регіональна політика може бути поділена на окремі складові: економічну, промислову, соціальну, житлову, демографічну, екологічну, науково-технічну та ін. Основні соціально-економічні аспекти в регіональній політиці пов'язані з територіальним поділом праці, формуванням народно-господарських комплексів, економічним районуванням і загальнодержавним плануванням (програмуванням) соціально-економічного розвитку і розміщення продуктивних сил [7].

Таким чином, систему державних органів, які здійснюють регулювання індустрії туризму та гостинності, становить насамперед діяльність органів державної влади загальної компетенції відповідно до визначених Конституцією України повноважень з цих питань, а також регіональної компетенції.

Висновки. На даний час державне регулювання індустрії туризму та гостинності вимагає сучасних шляхів покращання механізму управління. Наше сьогодні потребує якісних і нових підходів до створення ефективної системи механізму державного регулювання сфери туризму та сфери

гостинності в Україні. Дана система забезпечила б подолання негативних тенденцій в індустрії туризму та гостинності, а також сприяла б розвитку малого та середнього бізнесу індустрії туризму та гостинності, збереженню конкурентного середовища на ринку послуг, забезпеченню належних умов для збільшення обсягів пріоритетних для держави в'їзного та внутрішнього туризму, стимулювання експорту послуг, підвищенню питомої ваги туризму та гостинності в економіці України, зміцненню туристичного іміджу України, створенню конкурентоспроможного національного продукту та його просування на світових ринках.

Література:

1. Закон України «Про туризм». URL: <http://surl.li/pyuw>.
2. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». URL: <http://surl.li/rrfhf>.
3. Державне регулювання туризму в Україні. URL: <http://surl.li/rrfhu>.
4. Моделі державного регулювання розвитку туризму. URL: <http://surl.li/rrfis>.
5. Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 272 с.
6. Становлення системи державного регулювання розвитку туризму. URL: <http://surl.li/rrfiy>.
7. Регіональна політика. URL: <http://surl.li/rrfkb>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro turyzm». [Law of Ukraine «On Tourism»]. Retrieved from: <http://surl.li/pyuw>. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv». [Law of Ukraine «On basic principles and requirements for the safety and quality of food products»]. Retrieved from: <http://surl.li/rrfhf>. [in Ukrainian].
3. Derzhavne rehuliuвання turyzmu v Ukraini. [State regulation of tourism in Ukraine.]. Retrieved from: <http://surl.li/rrfhu>. [in Ukrainian].
4. Modeli derzhavnoho rehuliuвання rozvytku turyzmu [Models of state regulation of tourism development]. Retrieved from: <http://surl.li/rrfis>. [in Ukrainian].
5. Kozlovskiy Ye.V. Pravove rehuliuвання turystychnoi diialnosti [Kozlovsky E.V. Legal regulation of tourist activity]: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2015. 272 s. [in Ukrainian].
6. Stanovlennia systemy derzhavnoho rehuliuвання rozvytku turyzmu. [Formation of the system of state regulation of tourism development.]. Retrieved from: <http://surl.li/rrfiy>. [in Ukrainian].
7. Rehionalna polityka. [Regional policy.]. Retrieved from: <http://surl.li/rrfkb>. [in Ukrainian].

УДК 636.12:330

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-604-617](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-604-617)

Мадрига Денис Олександрович аспірат освітньої програми 051 “Економіка”, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (067)343-03-04, <https://orcid.org/0009-0006-7508-356X>

ОРГАНІЗАЦІО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИКІВ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА КОНЦЕНТРОВАНИМИ КОРМАМИ

Анотація. Виявлено організаційно-економічні чинники впливу на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами та означено заходи організаційно-економічного характеру, які підвищують ефективність дії цих чинників. Обґрунтовано закономірність реалізації в Україні ряду заходів виробничо-господарського характеру в рамках системного підходу до забезпечення кормами галузі тваринництва, який вказує на те, що вирощування кормових культур можливо покращити стан ґрунту, отримати прибуток та зменшити викиди.

Метою даного дослідження є визначення організаційно-економічних чинників впливу на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами та стабілізувати ситуацію щодо виробництва і використання якісних і безпечних кормів усіх видів, а також одержувати екологічно чисту тваринницьку продукцію, що сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності. Досягнення мети вимагає оцінки чинників впливів на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами, і, з іншого боку, оптимізація моделі виробництва кормів, яка повинна бути спрямована на мінімізацію негативного впливу кормовиробництва на навколишнє середовище.

Одним із завдань для забезпечення населення продуктами харчування є розвиток та збільшення обсягів виробництва продукції тваринництва, що може відбуватися за рахунок формування організаційно-економічних спроможностей задоволення потреби у кормах. Вплив на задоволення потреб тваринництва збалансованими кормами залежить від: виробників продукції рослинництва (вирощування кормових культур); спеціалізованого великого кормовиробництва; посередників.

Особливу увагу зосереджено на обґрунтуванні доцільності сільськогосподарської кооперації як ефективного організаційного механізму сприяння

відродженню галузі тваринництва. Окреслено аспекти впливу результативності розвитку тваринництва на економіку сільського господарства та на рівень забезпечення населення продуктами харчування. Низький рівень розвитку кормовиробництва дозволив визначити сукупність проблем, що впливають на виробництво кормів. Результати цього дослідження можуть стати цінними для прийняття рішень стосовно розвитку кормовиробництва.

Ключові слова: організаційно-економічні чинники, концентровані корми, комбікормова промисловість, тваринництво.

Madryha Denys Oleksandrovykh postgraduate of the educational program 051 "Economics", Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (067)343-03-04, <https://orcid.org/0009-0006-7508-356X>

FACTORS OF INFLUENCE ON PROVIDING LIVESTOCK PRODUCTS PRODUCERS WITH CONCENTRATED FEED

Abstract. Organizational and economic factors influencing the supply of animal husbandry producers with concentrated fodder have been identified, and measures of an organizational and economic nature that increase the effectiveness of these factors have been defined. The regularity of the implementation in Ukraine of a number of measures of a production and economic nature within the framework of a systematic approach to providing fodder to the livestock sector is substantiated, which indicates that the cultivation of fodder crops can improve the condition of the soil, gain profit, and reduce emissions.

The purpose of this study is to determine the organizational and economic factors of influence on the provision of concentrated fodder to producers of livestock products and to stabilize the situation regarding the production and use of high-quality and safe fodder of all types, as well as to obtain ecologically clean livestock products, which will contribute to increasing their competitiveness. Achieving the goal requires an assessment of the factors influencing the supply of livestock producers with concentrated fodder, and, on the other hand, optimization of the fodder production model, which should be aimed at minimizing the negative impact of fodder production on the environment.

One of the tasks for providing the population with food products is the development and increase in the production of livestock products, which can occur due to the formation of organizational and economic capabilities to meet the need for feed. The impact on meeting the needs of animal husbandry with balanced feed depends on: producers of plant products (growing of fodder crops); specialized large fodder production; mediators

Special attention is focused on justifying the expediency of agricultural cooperation as an effective organizational mechanism for promoting the revival of the livestock industry. Aspects of the influence of the effectiveness of animal husbandry development on the economy of agriculture and on the level of food supply to the population are outlined. The low level of development of fodder production made it possible to identify a set of problems affecting fodder production. The results of this research can become valuable for making decisions regarding the development of fodder production.

Keywords: organizational and economic factors, concentrated feed, compound feed industry, animal husbandry.

Постановка проблеми. Кормовиробництво є важливим напрямком діяльності у аграрному комплексі України як галузь забезпечуюча інтенсивний розвиток тваринництва. Війна в Україні спричинила значні руйнування тваринницької галузі. Забезпечення галузі тваринництва якісними кормами, залежить зокрема від організаційно-господарських спроможностей побудови виробництв концентрованих кормів. Актуальною до розгляду, науково-методичного обґрунтування і практичного аналізування є проблема-тика визначення економічних чинників забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами. Також наукові пошуки мають бути зосереджені на опрацюванні засад розвитку економіки кормовиробництва, виявленні умов функціонування галузі, які сприяють організаційному, економічному, соціальному, екологічному впливу на навколишнє середовище, створення передумов для збалансованого розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показує світова практика, галузь кормовиробництва забезпечується використанням новітніх технологій виробництва, заготівлі, зберігання та транспортування [1]. Виробництво кормів, як вважають І.С. Вороньцька, Н.П. Юрчук є складним і чітко регламентованим процесом перетворення сировини в готову продукцію, придатну для сільськогосподарських тварин, який включає такі етапи: виробництво кормової сировини; заготівлю кормової сировини; підготовку інгредієнтів; змішування; охолодження; пакування; зберігання [2, с. 220-221]. У центрі уваги дослідників практичні проблеми, пов'язані з впровадженням інформаційної платформи для сільськогосподарських виробників і споживачів [3] [4] форми і методи інноваційної діяльності [5], заходів економічного [6] [7], організаційного, інституційного характеру [8] [9], ролі у них малих форм господарювання [10], [11] спрямованих на забезпечення належної якості кормовиробництва.

Проте не вирішеними є питання щодо необхідності подальшого аналізування сутнісного визначення організаційно-економічних чинників

впливу на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами, що може бути структуровано залежно від: виробників продукції рослинництва (виращування кормових культур); спеціалізованого великого кормовиробництва; посередників.

Мета статті є обґрунтувати чинники впливу на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами та стабілізувати ситуацію щодо виробництва і використання якісних і безпечних кормів усіх видів, а також одержувати екологічно чисту тваринницьку продукцію, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності. Досягнення мети вимагає, з одного боку, оцінка чинника впливів на забезпечення виробників продукції тваринництва концентрованими кормами, і, з іншого боку, оптимізація моделі виробництва кормів, яка повинна бути спрямована на зменшення негативного впливу кормовиробництва на навколишнє середовище.

У статті використано такі методи як: систематичний аналіз для узагальнені теоретико-методологічних положень предмета дослідження, метод порівняння допоміг оцінити стан тваринництва задля активізації торговельного балансу; комплексного підходу щодо обґрунтування чинників забезпечення концентрованими кормами сільськогосподарських виробників; монографічний при формуванні висновків та ін. Результати цього дослідження можуть стати цінними для трансформаційного розвитку та процесів прийняття рішень на сільськогосподарських підприємствах у галузі тваринництва.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань, які напрацьовані у нашій державі, є розвиток та збільшення виробництва продукції тваринництва. Для цього державна політика повинна бути націлена на урахування всіх умов щодо ефективного функціонування як рослинницької так і тваринницької галузі, а це, у свою чергу, може відбуватися за рахунок правильного підбору та забезпечення потреби у кормах.

Оцінюючи роль кормів, доведено, що їм належить одна із основних ролей під час формування вартості продукції тваринництва, оскільки годівля тварин є важливим фактором у племінній справі та у створенні нових порід тварин і птиці [12, с. 5-6]. У той же час, чим вищий рівень селекційного розвитку, тим і порівняно меншою є частка кінцевої та товарної продукції рослинництва у кінцевому підсумку і всього сільського господарства загалом. Що стосується ріпаку то при його переробці отримують макуху (цінну кормову добавку), яку підприємства, що водночас займаються тваринництвом, можуть використовувати для власних потреб [13, с. 434]. Оскільки тваринництво є важливою галуззю сільського господарства, яка дає більше половини його валової продукції, то значення цієї галузі визначається не

тільки її високою часткою у виробництві валової продукції, але й має значний вплив на економіку сільського господарства та на рівень забезпечення важливими продуктами харчування. У галузях тваринництва споживаються відходи рослинництва, створюються цінні органічні добрива – гній і гнойова рідина. У результаті використання власних ресурсів – сільськогосподарських угідь, вирощених кормів, молодняку тварин, праці та фінансових ресурсів – господарства селян отримують продукцію для власного споживання, реалізації на ринку та продовження виробництва [14, с. 85]. Розвиток тваринницьких галузей дозволяє продуктивно використати в сільському господарстві трудові й матеріальні ресурси протягом року.

Тваринництво на сьогодні не відіграє вагому роль в активізації торговельного балансу, становлячи 3,5 % вартості всього нашого експорту в I півріччі 2023 р. [15]. Проте, як зазначає Дніпропетровська інвестиційна агенція, поголів'я ВРХ в Україні скорочується і до кінця 2023 р. намічалось, що кількість корів досягне рекордно низького рівня – 1,35 млн голів, це є найменшим показником оскільки навіть і у післявоєнний 1946 рік їх нараховувалося 4,3 млн корів [16]. Експорт товарної структури живих тварин та продуктів тваринного походження зовнішньої торгівлі у I півріччі 2023 р. становив 681319,7 тис. дол. США, імпорт склав – 636681,5 тис. дол. США [15]. Аналізуючи структуру витрат на виробництво тваринницької продукції колектив авторів [17, с. 83] доводить, що сільськогосподарські підприємства мають значний відсоток витрат на корми за рахунок того, що вони не мають обліку як продуктивності тварин, так і виробництва та використання кормів, а тому є неможливим абсолютно встановити кількість готових і використаних для годівлі кормів.

Колектив науковців [12, с. 5] доводить, що тваринництво: продукує м'ясо-молочні та інші продукти харчування населенню; є сировинною базою для промисловості; важливим чинником стабільності економіки; сприяє забезпеченню зайнятості населення у даній галузі; створює запас державно-продовольчих та експортних ресурсів [18], [19]; є гарантом незалежності внутрішнього ринку від імпорту продукції тваринного походження.

Кирилюк І.М. [20, с. 55] у своєму дослідженні виокремлює такі основні чинники якості продукції тваринництва, зокрема:

- організаційні – сприяють раціональному використанню матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, забезпечуючи мінімізацію витрат на одиницю якості продукції;
- економічне стимулювання якості – має вплив на створення сприятливих економічних умов для виробництва високоякісної продукції, забезпечує ефективну мотивацію до підвищення якості;

- біологічні та мікробіологічні – безпосередньо впливають на рівень продуктивності тварин, а також безпечності та якості продукції;
- техніко-технологічні – забезпечують виробництво продукції високої якості за мінімальних витрат;
- екологічні – сприяють покращенню стану агроєкосистеми і навколишнього середовища, забезпечують виробництво екологічно чистої продукції;
- соціальні – сприяють забезпеченню підвищення продуктивності праці, генерують стимули до виробництва високоякісної продукції [20, с. 55].

Виробництво продукції рослинництва у багатьох організаційно-правових формах господарювання використовується на корми для галузі тваринництва. Оскільки рівень структури виробництва продукції рослинництва є одним із чинників, який лімітує розвиток селекції за допомогою забезпечення дотримання певного кількісного та якісного показника внутрішніх кормових ресурсів. Пропорційність у розвитку рослинництва і тваринництва даватиме саме кормова база.

Досліджуючи поняття корми, виділимо, що це різнорідний набір продуктів рослинного, тваринного, хімічного походження, з різною поживною цінністю, якістю та фізичними властивостями, які можуть:

- бути використані на годівлю сільськогосподарських тварин;
- бути згодовані у різних обсягах, залежно від білкових та інших властивостей;
- забезпечувати матеріальну субстанцію та енергію для росту організму тварин [12, с. 7, 9].

Забезпечення потреб тваринництва збалансованими кормами залежить від багатьох чинників. Для цього можна здійснити певну класифікацію (рис. 1) за відношенням до:

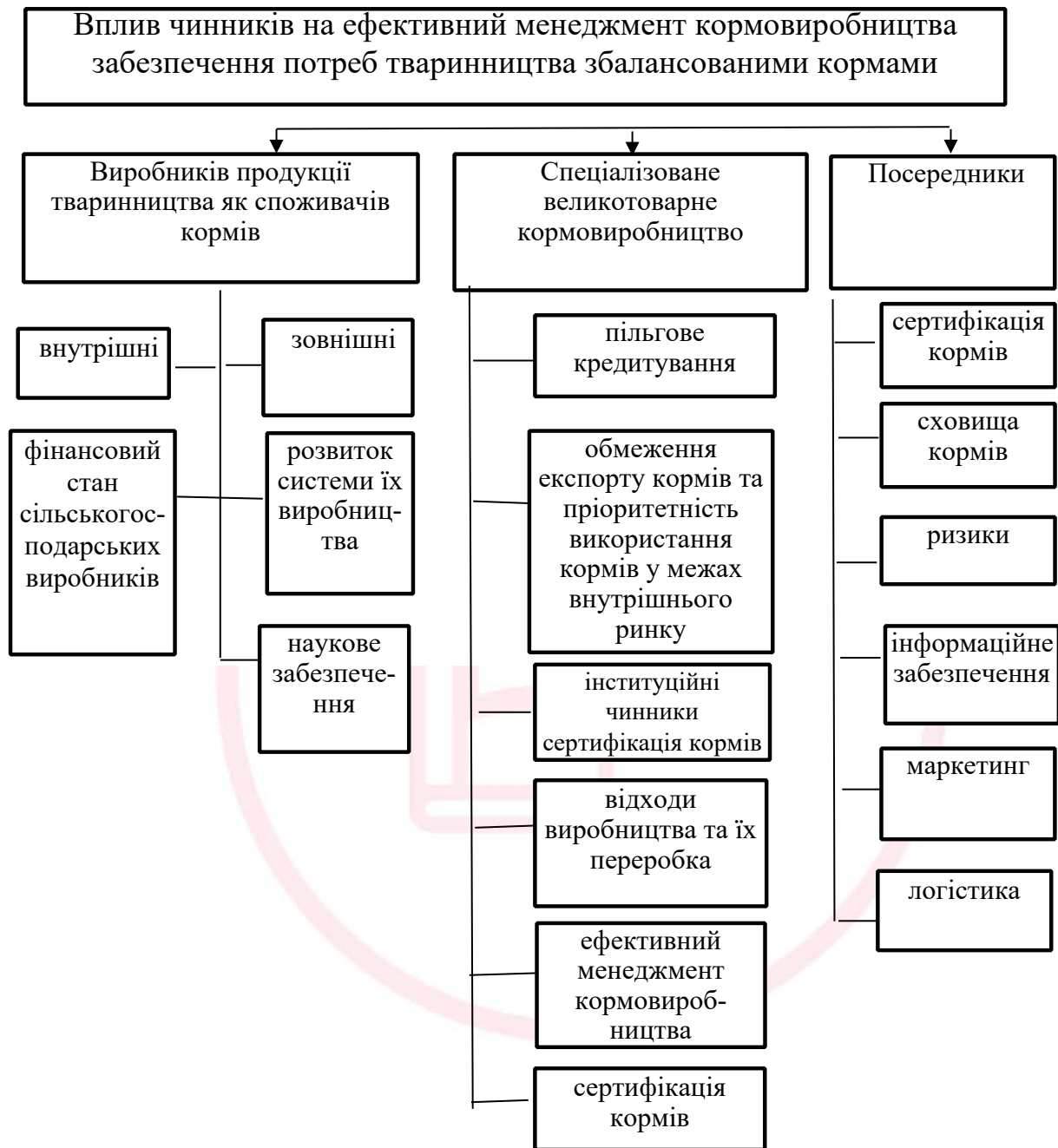

Рис. 1 Вплив чинників на забезпечення потреб тваринництва збалансованими кормами

Джерело: власна розробка автора.

– виробників продукції тваринництва, як споживачів кормів, ділять на внутрішні (які залежать від стану, можливостей сільськогосподарських виробників, зокрема: фінансовий стан сільськогосподарських виробників, який визначає їх спроможність купувати якісні корми, матеріальні ресурси для

формування кормової бази підприємства тощо); зовнішні (формуються за межами господарств – виробників продукції тваринництва з пропозицією на ринку комбікормів, розвиток системи їх виробництва, наукове забезпечення);

– спеціалізованого великого кормовиробництва: пільгове кредитування, обмеження експорту кормів та пріоритетність використання кормів у межах внутрішнього ринку, інституційні чинники, сертифікація кормів, система контролю якості кормів, відходи виробництва та їх переробка, ефективний менеджмент кормовиробництва; сертифікація кормів;

– посередників – сертифікація кормів, логістика, сховища кормів, ризики, інформаційне забезпечення, маркетинг та ін.

Співпраця на основі сільськогосподарської кооперації та розвиток вертикально інтегрованих структур є фундаментальними принципами, які сприятимуть використанню з одного боку переваги масштабу, з іншого – переваги приватної власності [21, с. 39].

Доцільно виділити такі чинники забезпечення концентрованими кормами сільськогосподарських виробників:

– нормативно-правові – інституційні чинники; сертифікація кормів; GMP Plus;

– економічні – ефективність кормовиробництва, інвестиційне забезпечення; ресурсне та інноваційне забезпечення; розвиток невеликих та ефективних підприємств, які займаються виготовленням комбікормів; налагодження стійкого попиту на продукцію кормовиробництва; розвиток сільськогосподарської кооперації та вертикально інтегрованих структур;

– організаційно-інформаційні – забезпеченість кваліфікованими кадрами; диверсифікація кормовиробництва; дорадництво;

– виробничо-господарські – формування зв'язків і економічні відносини; формування врожаю зерна, обігу зернової продукції; стосуються годівлі тварин (дотримання частки енергетичних кормів у раціоні); належить до вимог землеробства, виробництва та обігу кормів, націлені на зменшення високотратного виробництва продукції, дисбаланс між потребою в кормах і їх пропозицією; поліпшення смакових якостей одержаної м'ясної продукції;

– екологічні (розв'язання екологічних аспектів впливу на безпеку і рівень життєдіяльності населення; дотримання теорії сталого розвитку; розуміння ґрунтозахисної ролі кормових культур).

Сукупність цих чинників формує механізм впливу щодо забезпечення концентрованими кормами сільськогосподарських виробників. Він полягає у тому, що механізм впливу щодо забезпечення концентрованими кормами сільськогосподарських виробників поєднує між собою елементи системи нормативно-правового, економічного, організаційно-інформаційного та виробничо-господарського впливу, призводячи до запровадження конкурен-

ції, розширення ринків збуту, в тому числі й зовнішніх, підвищення якості вхідних кормів та зниження витрат [22]. Механізм впливу щодо забезпечення концентрованими кормами сільськогосподарських виробників передбачає таку взаємодію елементів впливу, наслідком можуть бути структурні зміни та економічне зростання. Оскільки за твердженням О. Рибаченко без налагодженої економічної бази заходів буде неможливою реалізація соціальних програм та поліпшення економічних параметрів [23, с. 18].

На підтвердження цього наведемо думку І.Б. Яціва та С.М. Темненко, які доводять, що на сьогодні спостерігається низький рівень завантаження виробничих потужностей для виробництва комбікормів за рахунок того, що кормовиробники нерідко мають зношені основні засоби та використовують застарілі технології, а поряд з ними розгортають діяльність сучасні комбікормові заводи, які входять до складу агрохолдинг [24, с. 30].

З огляду на низький рівень розвитку кормовиробництва доцільно представити сукупність проблем, що впливають на виробництво кормів, а зокрема:

- обмеженість фінансування інноваційних проєктів і розробок;
- відсутність стратегічного планування інноваційної діяльності кормовиробників;
- орієнтація на мінімальний термін окупності інноваційних проєктів;
- недосконалість інноваційної інфраструктури або взагалі відсутність інвестицій в інфраструктуру;
- складність узгодження інтересів учасників інноваційного процесу;
- незадовільний фінансовий стан більшості кормовиробників, обмеження капіталу;
- відсталість матеріально-технічної, наукової та інформаційної бази (дефіцит ресурсів);
- низький рівень оплати праці, відсутність кваліфікованих працівників [25, с. 157], спеціалістів та керівників, воєнні дії;
- недостатня обізнаність і навчання працівників;
- сезонні коливання наявності кормів і їх якість;
- недостатня мобільність худоби;
- вторгнення інвазивних рослин;
- зміни у землекористуванні;
- поліпшення пасовищ;
- посухи та повені;
- малоземелля Західних областей та воєнні дії на Сході України;
- висока вартість кормового насіння;
- посилення монопольного впливу переробних підприємств на виробників продукції скотарства.

Постає потреба переорієнтування малих підприємств на повний цикл переробки сировини, як на виробництво максимальної кількості харчових продуктів, так з нехарчової сировини: виробляти кормові білкові продукти для годівлі тварин, технічний і кормовий жири тощо.

Висновки. Поскільки кормовиробництво є важливим чинником ефективного розвитку тваринництва, то впровадження організаційно-економічного механізму функціонування галузі кормовиробництва, державного контролю за виробництвом, якістю та безпекою кормових ресурсів дасть змогу стабілізувати ситуацію щодо виробництва і використання якісних і безпечних кормів усіх видів, а також одержувати екологічно чисту тваринницьку продукцію, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності. Покращеної якості корми та збалансовані види кормів є варіантом для цих аспектів, оскільки завдяки достатнім кормовим ресурсам можливо покращити стан ґрунту, отримати прибуток.

Література:

1. Спринчук Н.А., Вороніцька І.С., Кравчук О.О., Петриченко І.І. Світова практика підтримки розвитку товарного кормовиробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. № 23. 2020. С. 71-78. DOI: 10.32702/23066814.2020.23.71
2. Вороніцька І.С., Юрчук Н.П. Бізнес-процеси кормового центру як основа відродження тваринництва України. *Корми і кормовиробництво*. 2023. Вип. 95. С. 215-228. DOI: 10.31073/kormovyrobnytstvo202395-20
3. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Розроблення інформаційної та обліково-аналітичної платформи для сільськогосподарських виробників і споживачів. *Інтелект XXI*. 2021. №6. С. 51-55. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2021/2021_6/11.pdf (дата звернення: 23.02.2024)
4. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Розроблення облікової та інформаційної платформи для консалтингу діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки у системі контролінгу. *Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"*. 2021. №20. С. 56-60. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/78906b98-1c86-4dd0-9ffe-3b9769b95bd6/content>
5. Шпикуляк О.Г., Русан В.М., Курило Л.І., Павлик П.В., Розгон І.Ю. Організаційні форми і методи інноваційної діяльності у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 119-124.
6. Sas L., Balaniuk I., Shelenko D., Vasylyuk M., Matkovskyi P., Hnatyshyn L. International financial reporting standards (IFRS) in the accounting system of Ukraine. *Financ. Credit Act. Probl. theory Pract.*, Vol. 1, No. 48, p. 78–90, 2023. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/3952/3745.pdf>
7. Левандівський О.Т., Баланюк І.Ф., Матковський П.Є., Шеленко Д.І. Бюджетування як система контролю у діяльності фінансово-кредитних установ. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. Вип. 18(1). С. 67-78. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12604/1/6101-Article%20Text-17046-1-10-20220630.pdf>
8. Шпикуляк О.Г., Мазур Г.Ф. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 8. С. 63-68.

9. Малік М.Й., Мамчур В.А., Шпикуляк О.Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 5-13.
10. Гуменюк М.М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9 (822). С. 80-88. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202109-11>
11. Гуменюк М.М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Перспективи розвитку малих аграрних підприємств регіону у контексті формування ринку землі. *Інноваційна економіка*. 2021. № 5-6. С. 80-86. <http://inneco.org/index.php/innecoia/article/view/822>
12. Шпикуляк О.Г. Економіка виробництва та використання кормів в Україні: монографія. [П.Т. Саблук, В.Л. Перегуда, Я.К. Білоусько та ін]; за ред. В.Л. Перегуди. Ціни на корми. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. С. 233-264.
13. Humeniuk M., Shelenko D., Nemish D., Balaniuk I. (2021). Improving the efficiency of agricultural entrepreneurship by processing rapeseed to biodiesel. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*, Vol. 21(3). p. 431–438. <http://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/2617-improving-the-efficiency-of-agricultural-entrepreneurship-by-processing-rape-seed-to-biodiesel>
14. Неміш Д.В., Гуменюк М.М., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Сас Л.С. Перспективи розвитку особистих селянських господарств в контексті адміністративної децентралізації. *Вісник аграрної науки*. 2021. №2 (815). С. 76–87. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202102-10>
15. Тваринництво (1990-2022). Державна служба статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Промислове тваринництво в Україні стрімко скорочується. Сайт DIA. URL: <https://dia.dp.gov.ua/promislove-tvarinnictvo-v-ukra%D1%97ni-strimko-skorochuyetsya/>
17. Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Сас Л.С., Матковський П.Є. Роль тваринництва у функціонуванні особистого селянського господарства. *Вісник аграрної науки*. 2020. №10. С. 77-87. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2020_10_10.pdf
18. Гуменюк М.М., Шпикуляк О.Г., Неміш Д.В., Шеленко Д.І. Інституціоналізація державної підтримки розвитку малого аграрного підприємництва в умовах воєнного стану: регіональний аспект. *Вісник аграрної науки*. 2023. № 11. С. 67-76. <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202311-09>
19. Шпикуляк О., Гуменюк М., Неміш Д., Шеленко Д., Ксенофонтowa К. Державна підтримка розвитку сімейних фермерських господарств як фактор підвищення їхньої конкурентоспроможності. *Економічні та соціальні детермінанти конкурентоспроможності підприємництва*: колективна монографія / за заг. ред. Лопатинського Ю.М., Зибаревої О.В. (розділ). Чернівці: Технодрук, 2023. С. 437-470.
20. Кирилюк І. М. Сутність і чинники формування організаційно-економічного механізму забезпечення якості продукції тваринництва. *Агросвіт*. № 19-20, 2017. С. 51-62. Kyryliuk, I. The essence and factors of organizational and economic mechanism of livestock products quality assurance formation
21. Матковський П.Є., Шеленко Д.І., Левандівський О.Т. Кооперація сільськогосподарських підприємств на основі їх земельного та інноваційно-інвестиційного ресурсного потенціалу. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. Вип. 2(39). 2023. С. 37-40. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/10754/1/Matkovskiyi.pdf>.
22. Шпикуляк О.Г. Інститут витрат в економічній теорії і практиці господарювання. *Збір. наук. праць. Економічні науки. Серія економічна теорія та економічна історія*. Вип. 5(19), Ч. 2. Луцьк. 2008. С. 323-329.
23. Рибаченко О. М. Сталий розвиток кормовиробництва в Україні. *Агросвіт*. № 6, 2015. С. 16-19.

24. Яців І.Б., Темненко С.М. Формування кормової бази як чинника розвитку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт* № 16, 2020. С. 24-31. DOI: 10.32702/2306&6792.2020.16.24

25. Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 155-159.

References:

1. Sprynchuk N., Voronetska I., Kravchuk O., Petrychenko Y. (2020). Cvitova praktyka pidtrymky rozvytku tovarnoho kormovyrobnytstva. [World practice to support the development of commodity feed production]. *Investments: practice and experience*. No. 23, p. 71-78. DOI: 10.32702/23066814.2020.23.71

2. Voronetska, I.S., Yurchuk, N.P. (2023). Biznes-protsesy kormovoho tsentru yak osnova vidrodzhennia tvarynnytstva Ukrainy. [Business processes of the fodder center as a basis for the revival of livestock breeding in Ukraine]. *Fodder and fodder production*. No. 95, p. 215-228. DOI: 10.31073/kormovyrobnytstvo202395-20

3. Matkovskiy, P.Ye., Sas, L.S., Shelenko, D.I. (2021). Rozroblennia informatsiinoi ta oblikovo-analitychnoi platformy dlia silskohospodarskykh vyrobnykiv i spozhyvachiv. [Development of an information and accounting and analytical platform for agricultural producers and consumers]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, Vol. 6, p. 51–55. Available at: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2021/2021_6/11.pdf

4. Matkovskiy, P.Ye., Sas, L.S., Shelenko, D.I. (2021). Rozroblennia oblikovoi ta informatsiinoi platformy dlia konsal'tynhu diialnosti subiektiv hospodariuvannia ahrarynoho sektoru ekonomiky u systemi kontrolinhu. [Development of an accounting and information platform for consulting activities of economic entities of the agrarian sector of the economy in the controlling system]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskiy politekhnichnyi instytut" – Economic Bulletin of NTUU "Kyiv Polytechnic Institute"*, Vol. 20, p. 56–60. Available at: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/78906b98-1c86-4dd0-9ffe-3b9769b95bd6/content>

5. Shpykuliak, O.H., Rusan, V.M., Kurylo, L.I., Pavlyk, P.V., Rozghon, I.Iu. (2010). Orhanizatsiini formy i metody innovatsiinoi diialnosti u rozvytku ahrarynoi sfery ekonomiky. [Organizational forms and methods of innovative activity in the development of the agrarian sphere of the economy]. *Ekonomika APK*. No. 12. p. 119-124.

6. Sas L., Balaniuk I., Shelenko D., Vasylyuk M., Matkovskiy P., Hnatyshyn L. International financial reporting standards (ifrs) in the accounting system of Ukraine. *Financ. Credit Act. Probl. theory Pract.*, vol. 1, no. 48, p. 78–90, 2023. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/3952/3745.pdf>

7. Levandivskiy O. T., Balaniuk I. F., Matkovskiy P. Ye., Shelenko D. I. (2022) Biudzhetuвання yak systema kontroliu u diialnosti finansovo-kredytnykh ustanov [Budgeting as a system of control in the activity of financial and credit institutions]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu – Actual problems of the development of the economy of the region*, vol. 18(1), p. 67–78. Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12604/1/6101-Article%20Text-17046-1-10-20220630.pdf>

8. Shpykuliak, O.H., Mazur, H.F. (2014). Instytutsiini zasady formuvannia sotsialnoho kapitalu v mekhanizmi rozvytku silskykh terytorii. [Institutional foundations of the formation of social capital in the mechanism of development of rural areas]. *Ekonomika APK*. 2014. No. 8. p. 63–68.

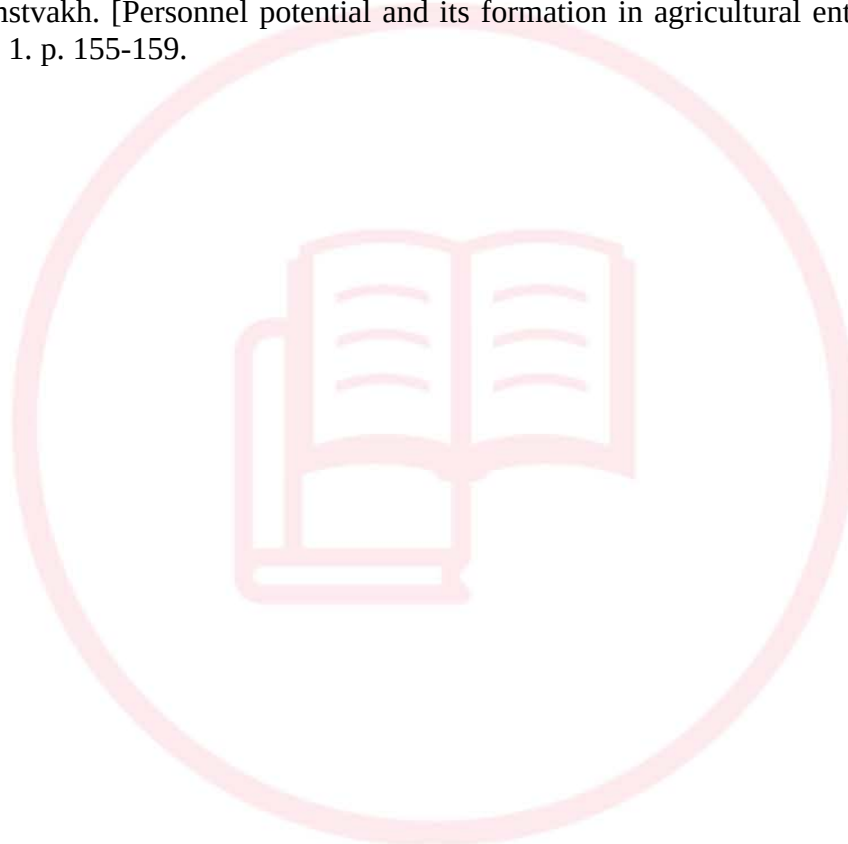
9. Malik, M.I., Mamchur, V.A., Shpykuliak, O.H. (2017). Instytutsionalne seredovyshche ta formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti ahrarynykh pidpriemstv. [Institutional environment and formation of social responsibility of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*. No. 12. p. 5-13.

10. Humeniuk, M., Nemish, D., Balaniuk, I., Shelenko, D. (2021). Osnovni chynnyky efektyvnoho funktsionuvannia maloho aharnoho pidpriemnytstva. [Main factors of effective functioning of small agricultural business]. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 9 (822). p. 80-88.
11. Nemish, D., Humeniuk, M., Balaniuk, I., Shelenko, D. (2021). Perspektyvy rozvytku malykh ahrarykh pidpriemstv rehionu u konteksti formuvannia rynku zemli. [Prospects for the development of small agricultural enterprises of the region in the context of land market formation]. *Innovative economy*. No. 5-6. p. 80-86.
12. Shpykuliak, O.H. (2010). *Ekonomika vyrobnytstva ta vykorystannia kormiv v Ukraini*. [Economics of feed production and use in Ukraine]. monograph [P.T. Sabluk, V.L. Perehuda, Ya.K. Bilousko ta in]; za red. V.L. Perehudy. Feed prices. Kyiv: NNC IAE, p. 233-264.
13. Humeniuk M., Shelenko D., Nemish D., Balaniuk I. (2021). Improving the efficiency of agricultural entrepreneurship by processing rapeseed to biodiesel. *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*, Vol. 21(3). pp. 431–438. <http://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/2617-improving-the-efficiency-of-agricultural-entrepreneurship-by-processing-rape-seed-to-biodiesel>
14. Nemish, D., Humeniuk, M., Balaniuk, I., Shelenko, D., Sas, L. (2021) Perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv v konteksti administratyvnoi detsentralizatsii. [Prospects for the development of personal peasant farms in the context of administrative decentralization]. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 2 (815). p. 76–87. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202102-10>
15. Tvarynnytstvo (1990-2022). [Tvarinnytstvo (1990-2022)]. State Statistics Service of Ukraine URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Promyslove tvarynnytstvo v Ukraini strimko skorochuietsia. [Industry animal husbandry in Ukraine is rapidly decreasing]. DIA website. Available at: <https://dia.dp.gov.ua/promislove-tvarinnictvo-v-ukra%D1%97ni-strimko-skorochuyetsya/>
17. Nemish, D.V., Balaniuk, I.F., Shelenko, D.I., Sas, L.S., Matkovskiy, P.Ye. (2020). Rol tvarynnytstva u funktsionuvanni osobystoho selianskoho hospodarstva [The role of animal husbandry in the functioning of a personal peasant economy]. *Visnyk ahrarykh nauk – Herald of Agrarian Science*, vol. 10, pp. 77-87. Available at: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2020_10_10.pdf
18. Humenyuk, M.M., Shpykuliak, O.H., Nemish, D.V., Shelenko, D.I. (2023). Instytutsionalizatsiia derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho aharnoho pidpriemnytstva v umovakh voiennoho stanu: rehionalnyi aspekt. [Institutionalization of support for state development of small agrarian entrepreneurship under martial law: regional aspect]. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 11. p. 67-76. <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202311-09>
19. Shpykuliak, O., Humenyuk, M., Nemish, D., Shelenko, D., Ksenofontova, K. (2023). Derzhavna pidtrymka rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv yak faktor pidvyshchennia yikhnoi konkurentospromozhnosti. [State support for the development of family farms as a factor in increasing their competitiveness]. *Economic and social determinants of competitiveness of entrepreneurship: collective monograph / by general. ed. Lopatinsky Yu.M., Zybareva O.V.* Collective monograph (section). Chernivtsi: Technoprint, p. 437-470.
20. Kyryliuk, I. (2017). Sutnist i chynnyky formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennia yakosti produktsii tvarynnytstva. [The essence and factors of organizational and economic mechanism of livestock products quality assurance formation]. *Agrosvit*. No 19-20, p. 51-62.
21. Matkovskiy P.Ye., Shelenko D.I., Levandivskiy O.T. (2023) Kooperatsiia silskohospodarskykh pidpriemstv na osnovi yikh zemelnogo ta innovatsiino-investytsiynoho resursnoho potentsialu. [Cooperation of agricultural enterprises based on their land and innovative investment resource potential]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economics, Business and Management*, vol. 2(39), pp. 37–40. Available at: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/10754/1/Matkovskiy.pdf>

22. Shpykuliak, O.H. (2008). Instytut vytrat v ekonomichnii teorii i praktytsi hospodariuvannia. [Institute of costs in economic theory and practice of management]. *Gathering. of science works Economic sciences. Economic theory and economic history series*. Vol. 5(19), Part 2. Lutsk. p. 323-329.
23. Ribachenko, O. (2015). Stalyi rozvytok kormovyrobnytstva v Ukraini. [Sustainable development of forage production in Ukraine]. *Agrosvit*. No. 6, p. 16-19.
24. Yatsiv, I., Temnenko, S. (2020). Formuvannia kormovoi bazy yak chynnyka rozvytku tvarynnytstva u silskohospodarskykh pidpriemstvakh. [Formation of forage reserve as a livestock development factor in agricultural enterprises]. *Agrosvit*. No. 16, p. 24-31. DOI: 10.32702/2306&6792.2020.16.24
25. Shpykuliak, O.H. (2004). Kadrovyi potentsial ta yoho formuvannia v ahrarnykh pidpriemstvakh. [Personnel potential and its formation in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*. No. 1. p. 155-159.

УДК 354:339.923

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-618-627](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-618-627)

Мисів Володимир Васильович аспірант другого року навчання спеціальності 051 Економіка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0000-1204-3401>

Грицюк Михайло Йосипович аспірант другого року навчання спеціальності 051 Економіка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0003-0647-5752>

Матковський Петро Єгорович доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (050) 135-82-18, <https://orcid.org/0000-0001-9470-9974>

Олійник Руслан Зіновійович аспірант другого року навчання спеціальності 051 Економіка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0007-8899-9259>

Луцак Мирослав Іванович аспірант другого року навчання спеціальності 051 Економіка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0000-0522-2495>

Олійник Орест Зіновійович аспірант другого року навчання спеціальності 051 Економіка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0005-5852-4717>

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ КООПЕРАЦІЇ

Анотація. В сучасному світі, де конкуренція на ринку постійно зростає, ефективна збутова діяльність стає вирішальним фактором для успіху будь

якого підприємства. Процес розвитку збутової діяльності складається з кількох ключових етапів, кожен з яких відіграє важливу роль у визначенні стратегії, яка дозволить підприємству не лише вижити, але й процвітати.

У статті автор ґрунтовно розкриває етапи розвитку збутової діяльності, розглядає ключові аспекти, що допомагають підприємствам ефективно взаємодіяти з ринком та споживачами. Починаючи з формулювання стратегічних цілей, ми прослідкуємо за процесом вивчення ринкових умов, визначення оптимальних каналів збуту, а також впровадження інноваційних методів привертання та утримання клієнтів.

Детальний аналіз кожного етапу дозволяє зрозуміти, як ефективно побудувати систему збуту, що буде гнучко реагувати на зміни в економічному середовищі. З розвитком цих етапів підприємства можуть досягти не лише стійкості на ринку, а й створити умови для стабільного зростання та успіху у конкурентному світі бізнесу.

Сьогодні вітчизняні підприємства стикаються з багатьма викликами як зовнішніми так і внутрішніми. Це пов'язано з стрімким розвитком та імплементацією елементів штучного інтелекту, воєнним станом у країні, браком персоналу тощо. Збутова діяльність повинна балансувати не тільки із теоретичним обґрунтуванням етапності реалізації продукції, виробництва товарів, надання послуг, а й із інтеграцією інструментів Інтернет-маркетингу. Ноу-хау щодо просування товарів завжди було визначальним чинником модернізації торгівлі. Поєднання акцентів щодо психологічних особливостей покупця, елементів штучного інтелекту, вміння прогнозувати запити суспільства обумовлює лідерські позиції, в тому числі і серед сільськогосподарських підприємств. Вміння щодо збуту продукції завжди у значній мірі впливали на рентабельність господарювання. В аграрному секторі економіки, зокрема серед мікро-, дрібних та середніх підприємств значну роль для конкурентної боротьби на ринку відіграє можливість і вміння кооперувати свою діяльність.

Ключові слова: Збутова діяльність, формування та функціонування збутової діяльності, розвиток збутової діяльності підприємства, кооперація.

Mysiv Volodymyr Vasyliovych graduate student of the second year of studies in the specialty 051 Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0000-1204-3401>

Grytsiuk Mykhailo Yosypovych graduate student of the second year of studies in the specialty 051 Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0003-0647-5752>

Matkovskiy Petro Yehorovych D.Sc. in Economics, Professor of the Department of Accounting and Taxation, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (050) 135-82-18, <https://orcid.org/0000-0001-9470-9974>

Olijnyk Ruslan Zinoviyovych graduate student of the second year of studies in the specialty 051 Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0007-8899-9259>

Lutsak Myroslav Ivanovych graduate student of the second year of studies in the specialty 051 Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0000-0522-2495>

Olijnyk Orest Zinoviyovych graduate student of the second year of studies in the specialty 051 Economics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, SHEvchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 75-23-51, <https://orcid.org/0009-0005-5852-4717>

FORMATION AND FUNCTIONING OF AN EFFICIENT SYSTEM MARKETING ACTIVITIES OF AGRICULTURE ENTERPRISES

Abstract. Abstract. In today's world, where competition on the market is constantly growing, effective sales activity becomes a decisive factor for the success of any enterprise. The process of developing a sales activity consists of several key stages, each of which plays an important role in determining the strategy that will allow the enterprise not only to survive, but also to prosper.

In the article, the author thoroughly reveals the stages of sales activity development, considers the key aspects that help enterprises to effectively interact with the market and consumers. Starting with the formulation of strategic goals, we follow the process of studying market conditions, determining optimal sales channels, as well as implementing innovative methods of attracting and retaining customers.

A detailed analysis of each stage allows you to understand how to effectively build a sales system that will flexibly respond to changes in the economic environment. With the development of these stages, enterprises can achieve not only stability in the market, but also create conditions for stable growth and success in the competitive business world.

Today, domestic enterprises face many challenges, both external and internal. This is due to the rapid development and implementation of elements of artificial

intelligence, martial law in the country, lack of personnel, etc. Sales activity should balance not only with the theoretical justification of the phasing of product sales, production of goods, provision of services, but also with the integration of Internet marketing tools. Know-how in the promotion of goods has always been a determining factor in the modernization of trade. The combination of emphasis on the psychological characteristics of the buyer, elements of artificial intelligence, the ability to predict the demands of society determines leadership positions, including among agricultural enterprises. The ability to sell products has always had a significant impact on the profitability of the business. In the agricultural sector of the economy, in particular among micro, small and medium-sized enterprises, the ability and ability to cooperate in their activities plays a significant role in the competitive struggle on the market.

Keywords: Sales activity, formation and functioning of sales activity, development of the company's sales activity, cooperation.

Постановка проблеми. Вивчення етапів збутової діяльності має свої переваги. Воно допомагає керівному персоналу підприємства краще розуміти процес ведення господарських операцій від виробництва до кінцевого споживача, що дає можливість ефективніше планувати стратегії та досягати успіху на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності та етапам розвитку збутової діяльності приділено значної уваги науковцями. У своїх працях такі науковці як: В. Зіновчук [1], Д. Шеленко [2], [3], Л. СаС [4], [5], О. Шпикуляк [6], [7], [8], О. Левандівський [9], І. Баланюк [10] обґрунтували сутність реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг на ринку. Однак, на практиці, зазвичай окреслені етапи потребують адаптації, зокрема, в умовах невизначеності, стрімкого розвитку штучного інтелекту, воєнного стану та інших викликів зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Значної уваги для дрібних товаровиробників потребує аналіз імплементація у збутову діяльність процесів кооперації.

Мета статті – вивчення етапів збутової діяльності, які сприяють максимізації продажів, задоволенню потреб клієнтів, створенню конкурентної переваги, розвитку стійкої системи збуту та максимізації прибутку, в тому числі, використовуючи ефект левериджу та переваги кооперативних процесів.

Виклад основного матеріалу. Етапи розвитку збутової діяльності підприємства:

1. Аналіз ринку. Сільськогосподарське підприємство на даному етапі потрібно визначити цільові ринки збуту, дослідити їх потреби та конкурентне середовище. Аналіз ринку є важливим компонентом стратегії розвитку сільського господарства. Основні кроки для визначення цільових ринків збуту, дослідження їх потреб та конкурентного середовища можуть включати:

- *визначення цільових ринків*. Слід вибрати ринки, на яких сільське господарство може ефективно працювати [11, с. 8]. Врахувати кількість населення, географічне положення та особливості ринку;
- *дослідження потреб ринку*. Виявити потреби споживачів на обраних ринках, зокрема у сферах продуктової безпеки, якості, смакових уподобань, цінових пріоритетів та екологічних вимог;
- *аналіз конкурентного середовища*. Вивчити конкуренцію на обраних ринках, включаючи існуючих гравців, їхні продукти та маркетингові стратегії [12, с. 39]. Виділити їх сильні та слабкі сторони, можливості для позиціонування на ринку;
- *виявлення тенденцій та можливостей*. Аналізуємо ринкові тенденції, такі як зміни в попиті, технологічний прогрес, розвиток нових продуктів або розширення ринкових сегментів. На даному етапі потрібно виокремити можливості, що виникають з цих тенденцій та які можуть стати конкурентною перевагою нашого сільського господарства;
- *розробка маркетингових стратегій*. На основі здобутої інформації слід розробити маркетингові стратегії для сільського господарства, спрямовані на задоволення потреб цільових ринків збуту та перевагу над конкурентами [13, с. 55].

При використанні даного аналізу, ми зможемо краще зрозуміти цільові ринки збуту, їх потреби та конкурентне середовище, що в свою чергу дозволить ефективно розвивати сільськогосподарський бізнес.

2. Розробка стратегії збуту. На даному етапі потрібно розробити стратегію, яка враховує його конкурентні переваги, цільові ринки та потреби споживачів. Це може включати вибір каналів збуту, ціноутворення, позиціонування на ринку та маркетингові активності [14, 15, 16]. Для розробки стратегії збуту підприємству рекомендується виконати наступні кроки:

- визначити конкурентні переваги, наприклад, унікальність продукту або послуги, які надає підприємство. Це може допомогти зрозуміти, які аспекти слід виділяти в стратегії збуту для привертання клієнтів.

- потрібно вивчити цільові ринки, включаючи потенційних клієнтів, їхні потреби та поведінку. Проаналізувати фактори, такі як демографічні дані, географічне розташування та тенденції споживання. Це допоможе розробити стратегію збуту, яка буде націлена на відповідні потреби різних ринків.

3. Вибрати потрібні канали збуту, а саме такі як прямий продаж, дистрибуційні мережі, онлайн-маркетплейси або франчайзинг [17, 18, 19]. Вибрати ті, що найкраще відповідають цілям, а також зручні для цільової аудиторії. Розглянути можливість поєднання декількох каналів для максимізації покриття та доступності.

4. Встановлення ціноутворення. На даному етапі важливо розробити стратегію ціноутворення, враховуючи вартість виробництва, конкурентне

середовище та споживчу платоспроможність. Слід пам'ятати, що ціноутворення може впливати на споживчу сприйнятливість та сприйняття якості продукту або послуги. Потрібно врахувати конкурентні фактори та можливість встановлення привабливих цін.

5. Велику увагу слід надати позиціонуванню на ринку. Потрібно визначити унікальність бренду та спробувати відрізнити себе від конкурентів за допомогою особливих характеристик або цінностей, які пропонує продукт.

6. Маркетингова стратегія. Просування будь якого продукту який виходить на ринок потребує маркетингових активностей, зокрема потрібно розробити комплексний план маркетингу, який включає:

- *аналіз ринку*. Визначення цільової аудиторії, дослідження конкурентів, аналіз макроекономічних та мікроекономічних факторів, що впливають на ринок;

- *стратегія маркетингу*. Визначення позиціонування бренду, вибір маркетингових цілей і завдань, розробка стратегії продажів, просування та комунікацій;

- *продуктова стратегія*. Розробка і вдосконалення продукту або послуги, визначення унікальних продуктових пропозицій, аналіз життєвого циклу продукту;

- *промоція*. Розробка рекламної стратегії, вибір маркетингових каналів (наприклад, он-лайн реклама, соціальні медіа, прямий маркетинг), планування промо-акцій;

- *аналіз результатів*. Вимірювання ефективності маркетингових заходів, оцінка виконання поставлених цілей, коригування стратегії відповідно до результатів.

7. Залучення ресурсів. Сільськогосподарське підприємство повинно забезпечити необхідні ресурси для реалізації своєї стратегії збуту, такі як технічні засоби, людські ресурси, фінансові ресурси тощо.

8. Реалізація збутових заходів: Проведення маркетингових заходів, реалізація продукції через обрані канали збуту, встановлення взаємозв'язків зі замовниками та споживачами.

9. Моніторинг та аналіз результатів: Після реалізації збутових заходів, необхідно систематично моніторити та аналізувати результати. Це дозволяє виявити слабкі місця стратегії та прийняти відповідні корективи для поліпшення збутової діяльності. Зміна парадигми на світовому ринку сільськогосподарської продукції, активізація воєнних зрушень, стрімкий розвиток штучного інтелекту вимагають утвердження кооперативних процесів у аграрному секторі економіки для підтримки життєздатності мікро-, дрібних та середніх сільськогосподарських підприємств.

Висновки. Етапи розвитку збутової діяльності є ключовими складовими успішного функціонування бізнесу. Починаючи з аналізу ринку та стратегічного

планування, підприємство повинно уважно дослідити цільові ринки, їхні потреби та конкурентне середовище.

Розробка ефективних каналів збуту, формування асортименту продукції, застосування маркетингових стратегій та використання інновацій є важливими етапами для залучення та утримання клієнтів. Крім того, управління відносинами з клієнтами та розвиток партнерських відносин стають фундаментальними для створення вірогідності та довіри серед клієнтів та партнерів.

Моніторинг результатів, глобалізація та адаптація до змін є необхідними елементами, що дозволяють підприємству залишатися конкурентоспроможним у динамічному бізнес-середовищі. Кожен з цих етапів є кроком до досягнення стабільного розвитку та успіху на ринку.

Література:

1. Zinovchuk V. The Identity of Agricultural Marketing Cooperative as a Business Enterprise. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 2 (51). Т. 2. С. 3–12.
2. Шеленко Д.І., Сас Л.С., Матковський П.Є. Особливості технології оновлення та модернізації підприємств різних організаційно-правових форм в умовах різноукладності виробництва на селі. *Економічний дискурс*. 2017. Вип. 4. С. 99-109.
3. Shelenko D., Balaniuk I., Sas L., Matkovskiy P. Kozak-Balaniuk I. (2020) Mechanism of transformation of agricultural enterprises in terms of innovative development. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2020, vol. 7, no. 3, pp. 115-127.
4. Sas L., Balaniuk I., Shelenko D., Vasylyuk M., Matkovskiy P., Hnatyshyn L. International financial reporting standards (ifrs) in the accounting system of Ukraine. *Financ. Credit Act. Probl. theory Pract.*, vol. 1, no. 48, pp. 78–90, 2023.
5. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Розроблення облікової та інформаційної платформи для консалтингу діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки у системі контролінгу. *Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"*. 2021. №20. С. 56-60.
6. Шпикуляк О.Г. Інститут витрат в економічній теорії і практиці господарювання. *Збір. наук. праць. Економічні науки. Серія економічна теорія та економічна історія*. Вип. 5(19), Ч. 2. Луцьк. 2008. С. 323-329.
7. Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 155-159.
8. Шпикуляк О.Г., Русан В.М., Курило Л.І., Павлик П.В., Розгон І.Ю. Організаційні форми і методи інноваційної діяльності у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 119-124.
9. Левандівський О.Т., Баланюк І.Ф., Матковський П.Є., Шеленко Д.І. Бюджетування як система контролю у діяльності фінансово-кредитних установ. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18(1). С. 67-78.
10. Матковський П.Є., Шеленко Д.І., Сас Л.С., Баланюк І. Ф. Інноватизація сільсько-господарських підприємств в умовах модернізації економіки. *European journal of economics and management*. 2019. Вип. 5, № 2. р. 79–85.
11. Сас Л.С., Шеленко Д.І., Матковський П.Є., Баланюк І. Ф. Innowacyjne technologie modernizacji produkcji w przedsiębiorstwach rolnych w Ukrainie. *International independent scientific journal*. 2019, no. 7, pp. 7–11.

12. Матковський П.Є., Шеленко Д.І., Левандівський О.Т. Кооперація сільськогосподарських підприємств на основі їх земельного та інноваційно-інвестиційного ресурсного потенціалу. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. Вип. 2(39). 2023. С. 37-40.
13. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Розроблення інформаційної та обліково-аналітичної платформи для сільськогосподарських виробників і споживачів. *Інтелект ХХІ*. 2021. №6. С. 51-55.
14. Шеленко Д.І., Жук О.І., Матковський П.Є. Завдання та функції внутрішньогосподарського контролю на підприємствах. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 8(2). С. 202–207.
15. Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І., Сас Л.С., Матковський П.Є. Роль тваринництва у функціонуванні особистого селянського господарства. *Вісник аграрної науки*. 2020. №10. С. 77-87.
16. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Формування електронних логістичних маршрутів доставки сільськогосподарської продукції від виробника до споживача у системі бюджетування діяльності суб'єктів господарювання. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2022. №1(124). С. 37-40.
17. Shelenko D., Sas L., Matkovskiy P., Balaniuk I. Improving economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises and farming economies of Ukraine. *Sciences of Europe (Praha, Czech Republic)*. 2019, vol. 2, no. 43. pp.
18. Матковський П.Є., Сас Л.С., Шеленко Д.І. Модернізація системи нормування внутрішнього контролю на сільськогосподарських підприємствах. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2017. Вип. 12. С. 101-104. URL: https://econ.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/39/2018/03/Visnuk_12_R-2.pdf#page=35 (дата звернення: 23.02.2024)
19. Матковський П. Є. Модернізація економіки України: витоки, сутність, очікувані результати. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 2. С. 170–173.

References:

1. Zinovchuk V. (2015) The Identity of Agricultural Marketing Cooperative as a Business Enterprise. *Visnyk ZhNAEU – Bulletin of ZhNAEU*, vol. 2, no. 2 (51), pp. 3–12.
2. Shelenko D.I., Sas L.S., Matkovskiy P.Ye. (2017) Osoblyvosti tekhnolohii onovlennia ta modernizatsii pidpriemstv riznykh orhanizatsiino-pravovykh form v umovakh riznoukladnosti vyrobnytstva na seli [Peculiarities of the technology of renewal and modernization of enterprises of various organizational and legal forms in conditions of diversity of production in the countryside]. *Ekonomichnyi dyskurs*, vol. 4, pp. 99-109. Available at: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/1807/1/ED-17-4-99-109.pdf> (accessed February 23, 2024)
3. Shelenko D., Balaniuk I., Sas L., Matkovskiy P. Kozak-Balaniuk I. Mechanism of transformation of agricultural enterprises in terms of innovative development. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2020, vol. 7, no. 3, pp. 115-127. Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13229/1/%d0%a1%d0%b0%d1%81%20%d0%9b.%d0%a1.%20%d0%9c%d0%b5%d1%85%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%bc%20%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%81%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97.pdf> (accessed February 23, 2024)
4. L. Sas, I. Balaniuk, D. Shelenko, M. Vasyliuk, P. Matkovskiy, and L. Hnatyshyn (2023) International Financial Reporting Standards (Ifrs) In The Accounting System Of Ukraine,” *Financ. Credit Act. Probl. theory Pract.*, vol. 1, no. 48, pp. 78–90. Available at: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/download/3952/3745.pdf> (accessed February 23, 2024)

5. Matkovskiy P.Ye., Sas L.S., Shelenko D.I. (2021) Rozroblennia oblikovoi ta informatsiinoi platformy dlia konsal'tynhu diialnosti subiektiv hospodariuvannia ahrarynoho sektoru ekonomiky u systemi kontrolinhu [Development of an accounting and information platform for consulting activities of economic entities of the agrarian sector of the economy in the controlling system]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskiy politekhnichnyi instytut"*, vol. 20, pp. 56–60. Available at: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/78906b98-1c86-4dd0-9ffe-3b9769b95bd6/content> (accessed February 23, 2024)

6. Shpykuliak, O.H. (2008). Instytut vytrat v ekonomichnii teorii i praktytsi hospodariuvannia. [Institute of costs in economic theory and practice of management]. *Gathering of science works Economic sciences. Economic theory and economic history series*, vol. 5(19), part 2, Lutsk, pp. 323-329.

7. Shpykuliak, O.H. (2004). Kadrovyi potentsial ta yoho formuvannia v ahrarynykh pidpriemstvakh. [Personnel potential and its formation in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 155-159.

8. Shpykuliak, O.H., Rusan, V.M., Kurylo, L.I., Pavlyk, P.V., Rozghon, I.Iu. (2010). Orhanizatsiini formy i metody innovatsiinoi diialnosti u rozvytku ahrarynoi sfery ekonomiky. [Organizational forms and methods of innovative activity in the development of the agrarian sphere of the economy]. *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 119-124.

9. Levandivskiy O. T., Balaniuk I. F., Matkovskiy P. Ye., Shelenko D. I. (2022) Biudzhetuvannia yak systema kontroliu u diialnosti finansovo-kredytnykh ustanov [Budgeting as a system of control in the activity of financial and credit institutions]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 18(1), pp. 67–78. Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12604/1/6101-Article%20Text-17046-1-10-20220630.pdf> (accessed February 23, 2024)

10. Matkovskiy P.Ye., Shelenko D.I., Sas L.S., Balaniuk I. F. (2020) Innovatyzatsiia silskohospodarskykh pidpriemstv v umovakh modernizatsii ekonomiky [Innovation of agricultural enterprises in the conditions of modernization of the economy]. *European journal of economics and management*, vol. 5, no. 2. pp. 79–85. Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4923/1/%d0%9c%d0%b0%d1%82%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%2c%20%d0%a8%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%2c%20%d0%a1%d0%b0%d1%81%2c%20%d0%91%d0%b0%d0%bb%d0%b0%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf> (accessed February 23, 2024)

11. Sas L.S., Shelenko D.I., Matkovskiy P.Ye., Balaniuk I. F. (2019) Innovatsiini tekhnolohii modernizatsii vyrobnytstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh Ukrainy [Innovative production modernization technologies in agricultural enterprises of Ukraine]. *International independent scientific journal*, vol. 7, pp. 7–11. Available at: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2640/1/%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%be%d0%ba%d1%80%d0%b5%d0%bc%d0%b0%20IISJ_7-7-11%20%282%29.pdf (accessed February 23, 2024)

12. Matkovskiy P.Ye., Shelenko D.I., Levandivskiy O.T. (2023) Kooperatsiia silskohospodarskykh pidpriemstv na osnovi yikh zemelnoho ta innovatsiino-investytsiinoho resursnoho potentsialu [Cooperation of agricultural enterprises based on their land and innovative investment resource potential]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 2(39), pp. 37–40. Available at: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/10754/1/Matkovskiy.pdf> (accessed February 23, 2024)

13. Matkovskiy P.Ye., Sas L.S., Shelenko D.I. (2021) Rozroblennia informatsiinoi ta oblikovo-analitychnoi platformy dlia silskohospodarskykh vyrobnykiv i spozhyvachiv. Intelekt XXI [Development of an information and accounting and analytical platform for agricultural producers and consumers]. *Intelekt XXI*, vol. 6, pp. 51–55. Available at: URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2021/2021_6/11.pdf (accessed February 23, 2024)

14. Shelenko D.I., Zhuk O.I., Matkovskiy P.Ye. (2020) Zavdannia ta funktsii vnutrishno-hospodarskoho kontroliu na pidpriemstvakh [Tasks and functions of internal economic control at enterprises]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 8(2), pp. 202–207. Available at: <https://pnu.edu.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2012-2/%D0%A8%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%94.%D0%86.,%20%D0%96%D1%83%D0%BA%20%D0%9E.%D0%86.,%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%9F.%D0%84..pdf> (accessed February 23, 2024)

15. Nemish D.V., Balaniuk I.F., Shelenko D.I., Sas L.S., Matkovskiy P.Ye. (2020) Rol tvarynnytstva u funktsionuvanni osobystoho selianskoho hospodarstva [The role of animal husbandry in the functioning of a personal peasant economy]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 10, pp. 77–87. Available at: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2020_10_10.pdf (accessed February 23, 2024)

16. Matkovskiy P.Ye., Sas L.S., Shelenko D.I. (2022) Formuvannia elektronnykh lohistychnykh marshrutiv dostavky silskohospodarskoi produktsii vid vyrobnyka do spozhyvacha u systemi biudzhetuвання diialnosti subiektiv hospodariuvannia [The formation of electronic logistics routes for the delivery of agricultural products from the producer to the consumer in the budgeting system of business entities]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 1(124), pp. 37–40. Available at: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/1_2022/7.pdf (accessed February 23, 2024)

17. Shelenko D., Sas L., Matkovskiy P., Balaniuk I. (2019) Improving economic mechanism of innovative development of agricultural enterprises and farming economies of Ukraine. *Sciences of Europe (Prague, Czech Republic)*, vol. 2, no. 43. pp. 13–20. URL: Available at: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4921/1/%D0%A8%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2c%20%D0%A1%D0%B0%D1%81%2c%20%D0%9c%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8c%D0%BA%D0%B8%D0%B9%2c%20%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%8e%D0%BA.pdf> (accessed February 23, 2024)

18. Matkovskiy P.Ye., Sas L.S., Shelenko D.I. (2017) Modernizatsiia systemy normuvannia vnutrishnoho kontroliu na silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Modernization of the internal control regulation system at agricultural enterprises]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ekonomika*, vol. 12, pp. 101–104. Available at: https://econ.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/39/2018/03/Visnuk_12_R-2.pdf#page=35 (accessed February 23, 2024).

19 Matkovskiy P.Ye. (2012) Modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: vytoky, sutnist, ochikuvani rezultaty [Modernization of the economy of Ukraine: origins, essence, expected results]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. 2012. № 2. pp. 170–173. (accessed February 23, 2024)

УДК 331.104

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-628-641](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-628-641)

Михайловина Світлана Олексіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (067) 141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Поліщук Олег Миколайович кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (067) 606-55-29, <https://orcid.org/0000-0002-9859-9001>

Матрос Олена Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (098) 421-84-03, <https://orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Крочак Оксана Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (097) 971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ

Анотація. Облік розрахунків за виплатами це основа фінансової стабільності, забезпечення справедливого ставлення до працівників, дотримання юридичних зобов'язань і підтримання організаційної цілісності. Регулятивні та правові положення відіграють ключову роль у формуванні та керуванні цією практикою, гарантуючи, що підприємства дотримуються етичних стандартів і виконують свої обов'язки перед працівниками та державою.

В статті проаналізовано основні законодавчі документи щодо обліку розрахунків за виплатами працівникам з метою дослідження наступних аспектів: актуальність та доцільність, вплив змін внесених до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану.

Виявлено суттєве обмеження конституційних прав і свобод громадян України в тому числі і в частині оплати праці з моменту набрання чинності Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Цим законом визначено особливості державної служби, працевлаштування в органах місцевого самоврядування та характер трудових відносин працівників на всіх підприємствах, установах і організаціях України незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності. Він також поширюється на представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні та осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Визначено, що правове середовище, яке регулює облік розрахунків за виплатами працівникам в Україні, є складним і потребує постійного вдосконалення з метою приведення у відповідність із сучасними вимогами. Дотримання законодавства, особливо під час воєнного стану, є першочерговою відповідальністю для всіх підприємств, оскільки вони повинні захищати права працівників і вчасно виконувати податкові зобов'язання для зміцнення бюджету України. Отже, підприємства повинні залишатися пильними щодо законодавчих змін і виділяти ресурси на навчання спеціалістів з бухгалтерського обліку, щоб підтримувати доцільність та прозорість своїх господарських операцій.

Ключові слова: нормативно-правова база, облік, виплати працівниками, воєнний стан, податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок.

Mykhailovyna Svitlana Oleksiivna candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (067) 141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Polishchuk Oleh Mykolaiovych candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (098)421-84-03, (067) 606-55-29, <https://orcid.org/0000-0002-9859-9001>

Matros Olena Mykolaivna candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (098) 421-84-03, <https://orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Krochak Oksana Ivanivna candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (097)971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

REGULATORY SUPPORT OF ACCOUNTING CALCULATIONS ON EMPLOYEE BENEFITS

Abstract. Accounting for payments is the basis for financial stability, ensuring fair treatment of employees, compliance with legal obligations and maintaining organizational integrity. Regulatory and legal provisions play a key role in shaping and managing these practices, ensuring that businesses adhere to ethical standards and fulfill their responsibilities to employees and the state.

The main legislative documents on accounting for payments to employees are analyzed in order to study the following aspects: relevance and expediency, impact of changes made to the tax code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the specifics of tax administration of taxes, fees and a single contribution during a state of war or emergency.

A significant restriction of the constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens, including part of remuneration, has been revealed since the entry into force of the law of Ukraine "on the organization of Labor Relations under martial law". This law defines the specifics of public service, employment in local self-government bodies and the nature of Labor Relations of employees at all enterprises, institutions and organizations of Ukraine, regardless of the form of ownership, type of activity and industry affiliation. It also applies to representative offices of foreign economic entities in Ukraine and persons working under an employment contract with individuals during the period of martial law imposed in accordance with the law of Ukraine "on the legal regime of martial law".

It is determined that the legal environment regulating accounting for Employee Benefit payments in Ukraine is complex and requires constant improvement in order to bring it in line with modern requirements. Compliance with the law, especially during martial law, is a primary responsibility for all enterprises, since they must protect the rights of employees and fulfill their tax obligations on time to strengthen the budget of Ukraine. Therefore, businesses should remain vigilant about legislative changes and allocate resources to train accounting professionals to maintain compliance and transparency in their business operations.

Keywords: regulatory framework, accounting, employee payments, martial law, personal income tax, single social contribution.

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення обліку розрахунків за виплатами працівникам має ключове значення для забезпечення прозорості в підзвітності підприємств та організацій, сприяння довірі між зацікавленими сторонами. Прозоре звітування про оплату праці працівників сприяє дотриманню нормативних актів, зменшує юридичні ризики та покращує практику сучасного управління. Дотримання трудового

законодавства та принципів бухгалтерського обліку не лише захищає права працівників, але й убезпечує від втрати репутації та фінансових санкцій. Зрештою, ефективне управління оплатою праці працівників сприяє стабільності організації, довірі зацікавлених сторін і довгостроковій економічній стабільності.

Сучасний напрямок України у світовий європейській простір зумовлює необхідність перегляду нормативно-правового регулювання розрахунків за виплатами працівникам та пошуку результативних рішень до подолання проблем із виплатами працівникам, які виникають у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації. Наведені факти зумовлюють появу нових та активне оновлення існуючих нормативних документів, що беззаперечно ускладнює облікову роботу бухгалтерів. Тому, актуальним є аналіз та узагальнення чинних нормативно-правових актів з метою збереження інтересів не тільки фізичних і юридичних осіб, а й держави в частині наповнення соціальних фондів за рахунок сплачених податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні нормативно-правової бази пов'язаної з оплатою праці, зацікавлені не тільки науковці але і практики, адже першочергового значення для створення ефективного робочого середовища є правильне трактування та своєчасне реагування на зміни у законодавстві. Вирішення цих питань має важливе значення для забезпечення відповідності національним стандартам, зміцнення довіри інвесторів і сприяння сталому економічному зростанню. Встановлюючи чіткі та обов'язкові правила, Україна може підвищити прозорість, захистити права працівників і залучити іноземні інвестиції. Тому, даний напрямок дослідження є пріоритетною сферою наукових інтересів провідних вчених та практиків.

Ю. Скорнякова, та О. Лапшункова досліджували проблеми, пов'язані з організацією бухгалтерського обліку розрахунків з оплати праці. Авторами впроваджено структуровану схему, спрямовану на оптимізацію обліку розрахунків з персоналом, особливо увага приділялася зовнішнім і внутрішнім факторам, що впливають на цей процес. Крім того, у статті систематизовано первинні рівні документального забезпечення оплати праці та запропоновано схему ефективного управління процесом документального забезпечення. Висновком дослідження є твердження, що ефективне управління обліком заробітної плати є важливою метою сучасної практики управління. Методичний і комплексний підхід до вирішення цього завдання вимагає ретельного врахування різноманітних факторів, що впливають на його організацію та виконання. Це як зовнішні чинники, зокрема державні нормативні документи, що регулюють трудові відносини, принципи бухгалтерського обліку та податкову політику, так і внутрішні чинники, такі

як політика підприємства щодо оплати праці, протокольна документація та ступінь автоматизації розрахунків заробітної плати [1].

У своїй науковій праці О. Подолянчук, розглядає актуальні питання обліку та оплати праці під час воєнного стану. Вона підкреслює складність нормативного законодавства, що регулює оплату праці, з особливим акцентом на втрату робочих місць внаслідок військової агресії Росії проти України. Крім того, з'ясовано основні виклики, з якими стикаються роботодавці, працівники та держава щодо отримання доходів під час воєнного стану, оцінено зміни в законодавстві та нові регуляторні заходи. Крім того, автор розкрив порядок здійснення виплат працівникам за умовно кваліфікованими категоріями, що дало можливість визначити основні механізми обліку та оподаткування заробітної плати в сучасних умовах. Як висновок науковець зазначає, що незважаючи на воєнний стан роботодавець повинен в повній мірі забезпечити права працівників на своєчасне отримання заробітної плати та дбати про безпеку працівників в умовах війни [2].

Також, облік праці та трудові відносини у воєнний період досліджувала Т. Гуренко і в свою чергу наголошувала, що військова агресія відносно України призвела до закриття або тимчасового припинення роботи багатьох підприємств, що викликало труднощі як у роботодавців, так і у працівників щодо нарахування заробітної плати, політики відпусток та умов звільнення, зазначених у трудових договорах. Автор зазначила, що зміни, які внесені до законодавчих документів здатні покращити умови праці у воєнний, післявоєнний та мирний час [3].

Значення заробітної плати, як для найманих працівників, так і для роботодавців розглядають М. Матюха М., К. Божок, також авторами досліджується нормативно-правова база та нормативні вказівки, які визначають процедури обліку заробітної плати на підприємствах. Основна ідея статті полягає в удосконаленні організації розрахунку заробітної плати шляхом: вдосконалення існуючої системи документообігу; переходу до більш орієнтованих на мотивацію систем оплати праці та гнучких систем оплати праці; вдосконалення системи аналітичного обліку відповідно до потреб підприємства; впровадження автоматизованих систем обробки інформації для скорочення часу та витрат на розрахунки; запровадження зарплатних проектів для оплати праці за платіжними картками; використання результатів міжнародних досліджень для оптимізації продуктивності праці та регулювання витрат підприємства [4].

Але зазначені наукові праці не відображають в повній мірі зміни що відбуваються у законодавстві. Тому вбачаємо за необхідне проаналізувати та систематизувати зміни нормативно-правової бази і покращити розуміння існуючої практики обліку розрахунків за виплатами працівникам.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження впливу комплексу чинників на формування нормативно-правової бази щодо забезпечення обліку розрахунків за виплатами працівникам.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в багатьох інших країнах, точний облік заробітної плати вимагає комплексного розуміння багатьох взаємопов'язаних факторів. Складність обліку заробітної плати зумовлена різноманітністю законодавчої та нормативної бази, яка встановлює правила, права та обов'язки, які регулюють відносини між роботодавцями та працівниками, забезпечуючи справедливість, прозорість і відповідність.

Питання оплати праці в Україні регулюється основними нормативними документами наведеними в таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативно-правова база щодо забезпечення обліку розрахунків за виплатами працівникам

Нормативний документ	Набуття чинності	Редакція
Кодекс законів про працю України [5]	10.12.1971 р. № 322-VIII	24.12.2023 р.
Податковий Кодекс України[6]	02.12.2010 р. № 2755-VI	16.03.2024 р.
Закон України «Про оплату праці» [8]	24.03.95 р. № 108/95-ВР	08.03.2024 р.
Закон України «Про відпустки» [10]	5.11.1996р. № 504/96-ВР	24.12.2023 р.
Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [11]	23.09.1999 р. № 1105	01.01.2024 р.
Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [12]	08.07.2010 р. № 2464-VI	29.01.2024 р.
Закон України «Про колективні договори і угоди» [13] <i>відбудеться втрата чинності</i>	01.07.1993 р. № 3356-XII	11.12.22 р.
НП(С)БО 26 «Виплати працівникам» [14]	28.10.2003 р. № 601	03.11.2020 р.

Джерело: сформовано на основі [5, 6, 8.10-14]

В таблиці 1 можна досить чітко відслідкувати набуття чинності законодавчого акту та дату його останньої редакції. Ринкові зміни, які відбувалися в Україні у зв'язку з військовою агресією, вимагають швидкого реагування на проблемні питання пов'язані з оплатою праці: призов працівника в Збройні сили України, питання безпеки на робочому місці та оплата годин простою, зміна або призупинення колективних договорів, заморожування коштів на оплату праці і т.д. Тому вбачаємо за необхідне детально розглянути діючі норми в обліку та організації оплати праці.

Кодекс законів про працю України є комплексною правовою базою, яка регулює права та обов'язки як роботодавців, так і працівників на ринку праці України. У ньому викладаються положення про умови праці, трудові договори, заробітну плату, тривалість роботи та безпеку праці [5].

Прийнятий у 1971 році Кодекс законів про працю України, не відповідає сучасним економічним умовам і незважаючи на внесені поправки більшість пунктів є застарілими, що не задовольняє вимоги сьогодення в частині регулювання трудових відносин.

15 січня 2024 року Міністерством економіки України було надано соціальним партнерам для обговорення проект нового Трудового кодексу, що містить 264 статті і має на меті замінити діючий Кодекс законів про працю України та низку інших законів. Анонсований закон відображає оновлений спектр відносин у сфері праці і на думку авторів Кодекс законів про працю України втілює конституційні принципи становлення України як демократичної, соціальної та правової держави, розкриває правові основи забезпечення права на працю та забезпечення його захисту. Він окреслює механізми балансування інтересів як працівників, так і роботодавців, продовжуючи давню традицію кодифікації трудового законодавства.

Основним законодавчим документом, що регулює оподаткування в країні, є Податковий кодекс України [6]. Податковий кодекс встановлює правила податкового адміністрування, дотримання та застосування з метою забезпечення справедливості, прозорості та ефективності податкової системи. Зміни та оновлення до Податкового кодексу періодично вносяться з урахуванням змін економічних умов, податкової політики та міжнародних стандартів. Так, Законом України від 12 травня 2022 року № 2260-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану», який набрав чинності 27.05.2022, внесено ряд змін, що стосуються особливостей справляння податків і зборів [7].

Податок на доходи фізичних осіб є важливою складовою податкової системи країни, яка сприяє державним доходам і фінансує державні послуги. Система оподаткування доходів фізичних осіб в Україні регулюється Податковим кодексом України. Актуальну модель податку на доходи фізичних осіб відображено на рисунку 1.

Закон України «Про оплату праці» [8] регулює принципи та механізми оплати праці в Україні. Він встановлює керівні принципи для визначення справедливої заробітної плати, включаючи такі фактори, як кваліфікація, складність роботи та ринкові умови. Крім того, закон визначає процедури вирішення спорів щодо оплати праці та забезпечує дотримання трудових прав.

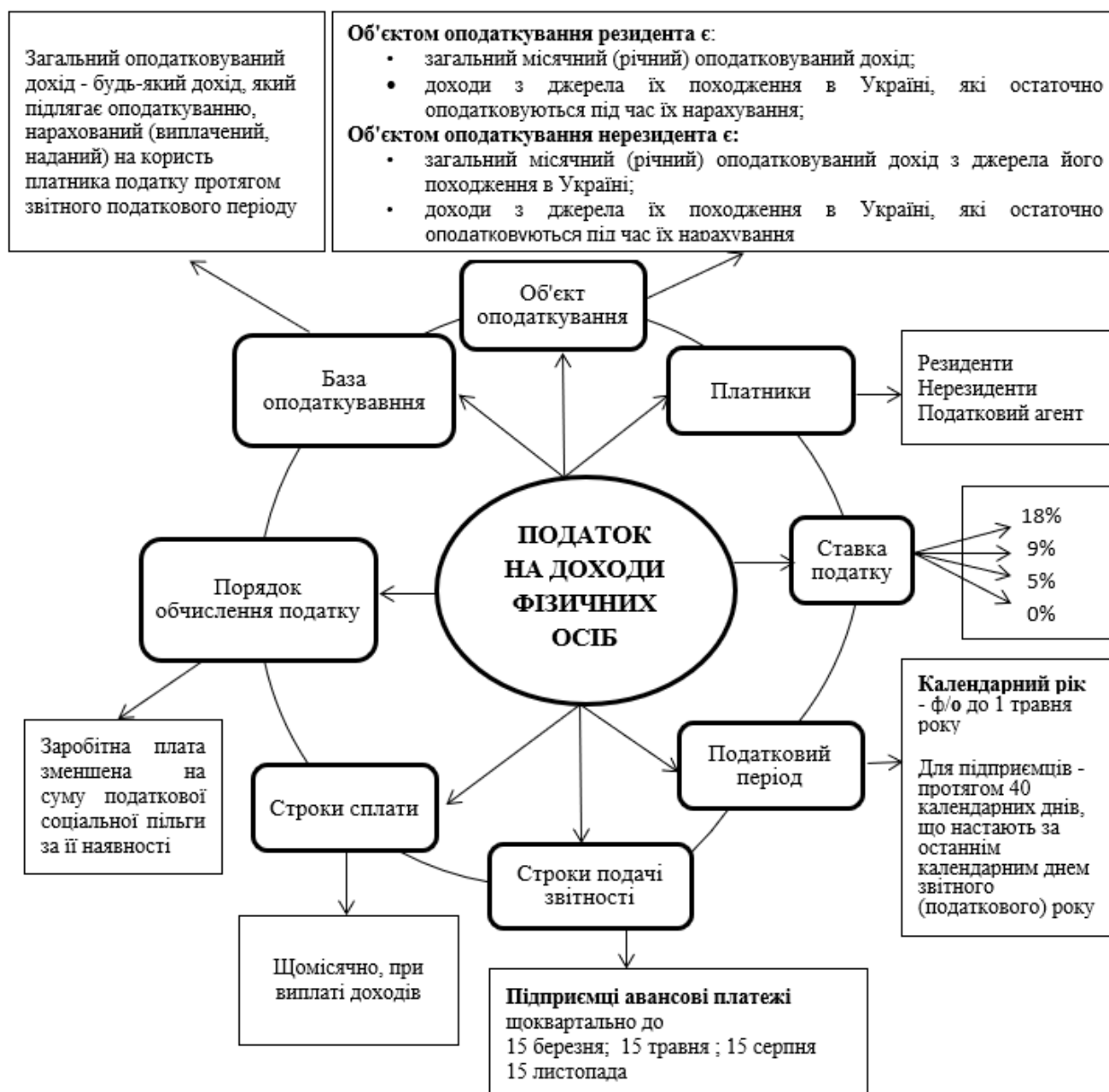

Рис. 1. Модель податку на доходи фізичних осіб
Джерело: сформовано на основі [6]

Беззаперечно, Закон України «Про оплату праці» є базовим нормативним документом, але з 24 березня 2023 року набрав чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [9]. Цим законом визначено особливості державної служби, працевлаштування в органах місцевого самоврядування та характер трудових відносин працівників на всіх підприємствах, установах і організаціях України незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності. Він також поширюється на представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні та осіб,

які працюють за трудовим договором з фізичними особами у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Закон суттєво обмежив конституційні права і свободи громадян в тому числі і в частині оплати праці. Так, відповідно до статті 10 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [9]:

1. Виплата заробітної плати працівнику здійснюється на умовах, визначених трудовим договором.

2. Роботодавець зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для забезпечення прав працівників на своєчасне одержання заробітної плати.

3. Роботодавець може бути звільнений від відповідальності за порушення платіжних зобов'язань, якщо він може продемонструвати, що такі порушення виникли внаслідок воєнних дій або інших обставин непереборної сили.

4. Звільнення роботодавця від санкцій за затримку виплати заробітної плати не звільняє його від обов'язку виконувати взяті на себе зобов'язання по заробітній платі.

5. Якщо обставини воєнного часу перешкоджають своєчасній виплаті заробітної плати, строки виплати можуть бути продовжені до відновлення нормальної роботи підприємства.

У Законі України «Про оплату праці» [8] окреслено державні гарантії щодо права працівників на відпустку, визначено умови, тривалість і порядок їх надання. Ці відпустки мають на меті сприяти відновленню працездатності, зміцненню здоров'я, підтримці обов'язків по вихованню дітей, задоволенню суттєвих особистих потреб та інтересів, всебічному розвитку особистості. Але і цей законодавчий акт не оминули зміни і згідно з останньою редакцією 24.12. 2023 року уточнено питання надання відпусток, використання вихідних днів, а саме:

- під час дії воєнного стану роботодавцям дозволяється обмежувати щорічну основну відпустку працівників 24 календарними днями за поточний фінансовий рік;

- у разі перевищення працівником основної відпустки протягом періоду воєнного стану тривалістю 24 календарних дні невикористані дні відкладаються для використання після введення або скасування воєнного стану. На розсуд роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть бути надані без збереження заробітної плати;

- в умовах воєнного стану надання будь-якої форми відпустки працівнику (крім відпустки у зв'язку з вагітністю, по догляду за дитиною до трирічного віку та усиновлення дитини) понад щорічну основну відпустку – (24 календарних дні) може здійснюватися на розсуд роботодавця і без виплати заробітної плати. Перенесення невикористаних днів відпустки відкладається

на наступний період після закінчення або скасування воєнного стану. Крім того, роботодавець залишає за собою право надати невикористані дні відпустки без компенсації заробітної плати.

Права працівника на використання основної відпустки та інших видів відпусток повної тривалості або ж їх залишків збережено, але скористатися цим правом він може тільки після закінчення воєнного стану.

Слід відмітити, що роботодавець не зобов'язаний дотримуватися обмежень тривалості щорічної основної та додаткових відпусток, закон передбачає лише можливість такого рішення.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (Закон 1105) визначає правові, фінансові та організаційні основи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Він надає гарантії працюючим особам щодо їх соціального захисту, що включає тимчасову непрацездатність, вагітність, пологи, нещасні випадки на виробництві чи професійні захворювання, спрямовані на збереження їхнього життя та здоров'я [11]. Останні зміни в Законі 1105 відбулися 01.01.2024 року, у статті 36 вказано, що щомісячна страхова виплата встановлюється у відсотках відповідно до ступеня втрати працездатності та розраховується із суми середньомісячної заробітної плати, яку людина одержувала до проблем зі здоров'я.

Для потерпілих, у яких право на ці виплати настане після 1 січня 2024 року визначено, що мінімальний розмір щомісячної страхової виплати не може бути меншим за мінімальну заробітну плату – 7100 грн., а максимальний розмір не може перевищувати чотири мінімальні заробітні плати - 28 400 грн.

Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (Закон 2464-VI) визначено правові та організаційні засади організації збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У ньому описано умови та процедури його розрахунку та виплати, а також повноваження, надані суб'єкту, відповідальному за його збір та адміністрування [12].

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування - консолідований страховий внесок, збір якого направляється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Він стягується в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством. Застраховані особи мають право на отримання страхових виплат або послуг за існуючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Згідно чинного законодавства на заробітну плату здійснюються нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Нарухування у бухгалтерському обліку не зменшують доходу

працівника, так як нарахований єдиний соціальний внесок є витратами підприємства.

Розмір основної ставки у 2024 році:

22% - основна ставка, що застосовується при виплатах: заробітної плати; ФОП, самозайнятих осіб, членів фермерських господарств тощо;

Виплати, що застосовуються до заробітної плати осіб з інвалідністю у 2022 році:

8.41% - роботодавцями яких виступають підприємства (організації, установи) чи ФОПи. Ставка не поширюється на виплати за ЦПД чи з підприємницьких доходів.

5.5% - виключно для підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, у яких: кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50% загальної чисельності працюючих; фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25% суми витрат на оплату праці.

5.3% - виключно для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, зокрема товариств УТОГ та УТОС, у яких: кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50% загальної чисельності працюючих; фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить не менш як 25% суми витрат на оплату праці.

Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356 встановлює правові основи для розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод, спрямованих на полегшення регулювання трудових відносин та забезпечення соціально-економічних інтересів як працівників, так і роботодавців [13]. Але слід звернути увагу на прийнятий від 23.02.2023 за № 2937 Закон України «Про колективні угоди і договори», що набирає чинності окремими положеннями з 15.04.2023 року. Хоча більшість положень Закону набувають чинності через шість місяців після припинення або скасування воєнного стану, варто розглянути нові аспекти, які запроваджує цей закон вже зараз.

Закон № 2937 містить положення, що сприяють колективно-договірному регулюванню трудових відносин, зокрема у випадках, коли це було технічно неможливо згідно з чинним законодавством. Це дозволяє укласти галузеві угоди з обмеженою дією та територіальні угоди, що вирішують ситуації, коли суб'єкти представництва сторін на відповідному рівні відсутні.

Нова редакція окреслює орієнтири щодо застосування колективних договорів, встановлюючи пріоритет угод, укладених із залученням центральних органів виконавчої влади та представницьких суб'єктів соціального діалогу. При одночасному виданні як галузевої, так і територіальної угод пріоритет має галузева угода. Тим не менш, положення іншої галузевої або територіальної угоди повинні застосовуватися, якщо вони передбачають вищі гарантії та пільги працівникам.

Відповідно до Закону 3356 положення колективного договору поширюються на всіх працівників підприємства, а також є обов'язковими для роботодавця. Законом № 2937 вносяться зміни до застосування колективних договорів, зокрема щодо працівників, які не є членами профспілок. Він встановлює механізм поширення окремих положень колективних договорів на не членів профспілки, встановлюючи, що лише положення, які стосуються питань, які відповідно до законодавства регулюються колективними договорами, є автоматично обов'язковими. Інші положення вимагають застосування конкретних умов угоди до працівників, які не є членами профспілки.

Також в певній мірі зазнали змін: зміст колективного договору, призупинення і зупинення положень колективного договору, процедура проведення колективних переговорів щодо укладення колективних договорів, положення щодо гарантій, процедура затвердження колективного договору, відрахування профспілкам відсотка фонду оплати праці.

Слід відмітити, що Закон 2937 має ряд позитивних змін і запроваджує правове регулювання важливих питань, щодо яких існувала потреба законодавчих змін.

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» (далі Національне ПС(Б)О 26) визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і не грошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності [14]. Нажаль у національному ПС(Б)О 26 відсутнє визначення поняття «виплати працівникам», натомість є характеристика різних видів виплат які можливі у стосунках працівник-роботодавець. Також наведена деталізована інформація, які саме виплати входять в п'ять запропонованих нормативним положенням груп.

Але, нажалі, Національне ПС(Б)О 26 демонструє численні недоліки, зокрема відсутність вичерпної інформації щодо ведення записів про виплати працівникам та подання даних для цілей фінансової звітності. Крім того, у ньому відсутні детальні вказівки для ефективного використання Національного ПС(Б)О 26 в організації, а також чіткі інструкції та рекомендації щодо методів обліку виплат працівникам.

Висновок. Нормативно-правова база обліку за виплатами працівникам в Україні є багатогранною та постійно удосконалюється відповідно до сучасних умов. Дотримання норм законодавства, особливо в умовах воєнного стану є пріоритетним завданням для всіх суб'єктів господарювання, адже вони повинні зберегти права працівників та своєчасно сплачувати податки для підтримки бюджету України. Тому, підприємства повинні бути в курсі змін у законодавстві та інвестувати в навчання спеціалістів з бухгалтерського обліку, щоб забезпечити відповідність і прозорість своєї фінансової практики.

Література:

1. Скорнякова, Ю., Лапшункова, О. Організація обліку розрахунків з персоналом щодо оплати праці [Електронний ресурс] / Ю.Скорнякова, О. Лапшункова // Економіка та суспільство. – 2023. – № 56. – Режим доступу: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2967>.
2. Подолянчук О. А. Оплата праці та розрахунки з працівниками в умовах воєнного стану: трудові відносини та обліковий аспект [Електронний ресурс] / О.А. Подолянчук // Ефективна економіка. – 2022. – № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10290>.
3. Гуренко Т.О. Облік оплати праці та трудові відносини у воєнний період [Електронний ресурс] / О.А. Подолянчук // Економіка та суспільство. – 2022. – № 36. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1153>.
4. Матюха М.М., Божок К.К. Удосконалення організації обліку оплати праці на виробничих підприємствах / М.М. Матюха, К.К. Божок // Економічні науки. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2021. – № 15 (115), С. 32-36.
5. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
6. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text/>.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text>.
8. Про оплату праці: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
10. Про відпустки: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.
12. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>.
13. Про колективні договори і угоди: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>.
14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text>.

References:

1. Skorniakova, Yu., & Lapshunkova, O. (2023). Orhanizatsiia obliku rozrakhunkiv z personalom shchodo oplaty pratsi [Organization of accounting of settlements with personnel regarding wages]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, № 56. Retrieved from <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2967> [in Ukrainian].
2. Podolianshchuk O. A. (2022). Oplata pratsi ta rozrakhunky z pratsivnykamy v umovakh voiennoho stanu: trudovi vidnosyny ta oblikovyi aspekt [Payment of labor and settlements with employees under martial law: labor relations and accounting aspect]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, № 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10290> [in Ukrainian].

3. Hurenko, T.O. (2022). Oblik opłaty pratsi ta trudovi vidnosyny u voyennyi period [Accounting for wages and labor relations during the war]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, № 36. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1153> [in Ukrainian].

4. Matiukha M.M., Bozhok K.K. (2021). Udoshkonalennia orhanizatsii obliku opłaty pratsi na vyrobnychkykh pidpriemstvakh [Improvement of the organization of payroll accounting at production enterprises]. *Ekonomichni nauky. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» – Economic sciences. International scientific journal "Internauka"*, 15(115), 32-36.

5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

6. Podatkovi Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

7. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti podatkovoho administruvannia podatkiv, zboriv ta yedynoho vnesku pid chas dii voiennoho, nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of the tax administration of taxes, fees and a single contribution during the period of martial law, state of emergency: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text>.

8. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy [On remuneration: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy [On the organization of labor relations under martial law: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

10. Pro vidpustky: Zakon Ukrainy [About vacations: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

11. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy [On mandatory state social insurance: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.

12. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy [On the collection and accounting of a single contribution to mandatory state social insurance: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>.

13. Pro kolektyvni dohovory i uhody: Zakon Ukrainy [On collective agreements and agreements: Law of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>.

14. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 26 «Vyplaty pratsivnykam» [National regulation (standard) of accounting 26 "Payments to employees"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03#Text>.

УДК 336.53; 631.173

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-642-655](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-642-655)

Навроцький Ярослав Федорович кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”, вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, тел.: (097) 294-62-37, <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

Петров Вадим Миколайович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (095) 117-93-46, <https://orcid.org/0000-0002-1693-2545>

Ковальов Сергій Миколайович науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”, вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, тел.: (067) 419-25-22, <https://orcid.org/0000-0002-8120-6486>

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У статті через використання монографічного дослідження здійснено аналіз точок зору провідних вчених України щодо необхідності, напрямів та розміру державної підтримки матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва. Статистичний метод застосовано для оцінки результатів фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників для розв’язання проблеми інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу та сільськогосподарського машинобудування. Обґрунтування заходів щодо удосконалення державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства та формування висновків дослідження здійснено за допомогою абстрактно-логічного методу.

Встановлено, що напрацьована сучасна законодавча база стосовно техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в цілому дозволяє вирішувати пов’язані з цим питаннями проблеми галузі. З’ясовано, що фінансування державних видатків з підтримки пріоритетного розвитку вітчизняного машинобудування внаслідок його обмеженості не дозволяє на належному рівні здійснювати стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування та

підвищення попиту на його продукцію. Обґрунтовано пропозиції щодо поліпшення державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства.

Визначено чинники негативного впливу на забезпечення належного рівня державної підтримки матеріально-технічного розвитку сільського господарства, запропоновано шляхи її удосконалення в нестабільних умовах війни та повоєнної відбудови.

Обґрунтована необхідність здійснення низки заходів щодо удосконалення державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, зокрема – здійснення протекціоністської політики щодо вітчизняної техніки, розробки державних програм розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, розширення напрямів та збільшення обсягів фінансування державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, удосконалення фінансових інструментів для стимулювання виробництва сучасної сільськогосподарської техніки та попиту на неї.

Ключові слова: державна підтримка, часткова компенсація, техніко-технологічне оновлення, матеріально-технічна база, фінансування, кредитування.

Navrotskyi Yaroslav Fedorovych PhD in Economic Sciences, senior research fellow department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics”, tel.: (097) 294-62-37, St. Heroiv Oborony, 10, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

Petrov Vadym Mykolaiovych PhD in Economic Sciences, Associate Professor Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University, 44, Alchevskikh St., Kharkiv, 61002, tel.: (095) 117-93-46, <https://orcid.org/0000-0002-1693-2545>

Kovalev Serhiy Mykolaiovych research fellow, department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics”, St. Heroiv Oborony, 10, Kyiv, 03127, tel.: (067) 419-25-22, <https://orcid.org/0000-0002-8120-6486>

STATE SUPPORT FOR THE LOGISTICS OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN CONDITIONS OF INSTABILITY

Abstract. The article uses a monographic study to analyze the views of leading Ukrainian scientists on the need for, directions and amount of state support

for the logistics of agricultural production. The statistical method is used to evaluate the results of financial support for agricultural producers to solve the problem of engineering and technical support of the agro-industrial complex and agricultural engineering. The substantiation of measures to improve the State support for logistics of agriculture and the formation of research conclusions was carried out using the abstract and logical method.

It has been established that the current legislative framework for the technical and technological modernization of agricultural production in general allows solving the problems of the industry related to this issue. It is found that the financing of public expenditures to support the priority development of domestic engineering, due to its limitations, does not allow to stimulate the development of domestic engineering and increase the demand for its products at the proper level. Proposals for improving the State support for the logistics of agriculture are substantiated.

The factors of negative influence on ensuring an adequate level of state support for the material and technical development of agriculture are identified, and ways to improve it in the unstable conditions of war and post-war reconstruction are proposed.

The author substantiates the need to implement a number of measures to improve the state support for the material and technical support of agriculture, in particular, the implementation of protectionist policy towards domestic machinery, the development of state programs for the development of domestic agricultural machinery, the expansion of directions and increase in the amount of funding for state support for the material and technical support of agriculture, the improvement of financial instruments to stimulate the production of modern agricultural machinery.

Keywords: state support, partial compensation, technical and technological modernization, material and technical base, financing, lending.

Постановка проблеми. Забезпечення аграрного виробництва сучасною, високотехнологічною, економною та екологічною сільськогосподарською технікою та обладнанням є запорукою отримання високих врожаїв та високої продуктивності тваринництва. Аграрна політика у сфері розвитку матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва впродовж трансформаційного періоду характеризувалась здебільшого переважанням тактичних, а не стратегічних цілей і програм, а регуляторна діяльність держави не мала системного і послідовного характеру. З огляду на зазначене, в сучасних умовах нестабільності, для України особливо актуальною є проблема підвищення ефективності впливу держави на розвиток аграрного сектора в цілому, та на матеріально-технічне забезпечення аграрного виробництва зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва в цілому та державної підтримки техніко-технологічного оновлення сільськогосподарських підприємств зокрема займалися такі вчені як, О.В. Захарчук, О.В. Вишневецька, В.М. Петров [1; 2; 3] Ю.О. Лупенко, М.М. Могилова [4; 5; 6] В.Є. Скоцик [7; 8] та багато інших. Проте, незважаючи на наявність вагомої наукової бази стосовно державної підтримки техніко-технологічного оновлення підприємств АПК, ця проблема ще недостатньо досліджена вітчизняною економічною наукою.

Мета статті – дослідження стану державної підтримки матеріально-технічного забезпечення сільського господарства та визначення шляхів її удосконалення в нестабільних умовах війни та повоєнної відбудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. В різний час в Україні приймалися законодавчі акти та програми, спрямовані на стимулювання техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва. На даний час є чинними чотири нормативні акти, які або не діють взагалі, або діють не в повному обсязі.

Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV “Про державну підтримку сільського господарства України” передбачає фінансову підтримку суб’єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів. Здешевлення кредитів здійснюється в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб’єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу [9].

Слід виділити дві особливості цього закону – щорічна зміна розміру кредитної субсидії і лізингових платежів, розподіл коштів Кабінетом Міністрів та невизначеність критеріїв участі в конкурсі підприємств, що претендують на фінансову підтримку держави. Крім того, високий рівень бюрократії у процесі оформлення документації та суб’єктивність рішення конкурсних комісій з визначення переможців очевидна, оскільки рішення конкурсної комісії приймається на закритому засіданні у присутності не менш як двох третин її складу відкритим голосуванням та простою більшістю голосів. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос головуючого на засіданні [10]. Дане положення не відображає об’єктивності при визначенні переможців конкурсу.

Всі вище названі недоліки, на нашу думку зменшують привабливість для учасників програми. Фінансова підтримка повинна носити прозорий і

постійний характер, чітко визначений об'єм та доступність всіх суб'єктів, що відповідають критеріям участі у програмі.

Закон України "Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України" визначає пріоритетність розвитку системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу та реалізується через: спрямованість державної технічної політики в агропромисловому комплексі на прискорене створення і виробництво технічних засобів, технічного і технологічного сервісу, оснащення ними підприємств сільського господарства, харчової і переробної промисловості, кадрове забезпечення; бюджетну підтримку діяльності суб'єктів системи інженерно-технічного забезпечення, кредитування, оподаткування, ціноутворення, митну та амортизаційну політику із застосуванням комплексу пільг [11].

Положення Закону носять досить декларативний характер та не конкретизують заходи щодо покращення системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України. У Законі також не визначені індикатори досягнення поставлених у ньому завдань, що нівелює корисне навантаження для сільськогосподарських товаровиробників.

Стосовно фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників для розв'язання проблеми інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу та сільськогосподарського машинобудування закон містить досить ефективні положення: розроблення і впровадження конкурентоспроможних технологій та технологічних комплексів машин для інноваційного розвитку агропромислового комплексу; оновлення машинно-тракторного парку переважно за рахунок техніки вітчизняного виробництва; зростання стимулюючої ролі держави в техніко-технологічному переоснащенні аграрного сектору і сільськогосподарського машинобудування через збільшення обсягів фінансового лізингу та розширення номенклатури техніки; створення спільних підприємств з метою виробництва новітніх зразків сільськогосподарської техніки з використанням технологій та окремих комплектуючих виробів іноземного виробництва; підвищення надійності, економічності та ергономічності сільськогосподарської техніки; фінансування підтримки виконання програм інноваційного розвитку.

Закон України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу" передбачає фінансування видатків Державного бюджету України на пріоритетний розвиток вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу. Обсяги бюджетних асигнувань становлять до одного відсотка від загальних видатків державного бюджету і спрямовуються на фінансування шести заходів з підтримки пріоритетного розвитку вітчизняного машинобудування для агропромисло-

вого комплексу. Із них, у статті 8, лише два заходи безпосередньо мають відношення до підтримки сільськогосподарського товаровиробника: п.5 часткова (до 40 відсотків) компенсація державою вартості техніки і обладнання для агропромислового комплексу; п.6 закупівля вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу з наступною реалізацією її сільськогосподарським товаровиробникам і підприємствам харчової та переробної промисловості на умовах фінансового лізингу [12]. Але, фінансування цих заходів досить обмежене.

Закон має ряд суттєвих недоліків: розпливчате визначення обсягів бюджетних асигнувань (до 1% від загальних видатків держбюджету), що не дає змоги здійснювати прогноз на довготривалу перспективу; не встановлені межі асигнувань для кожної окремої статті.

Реалізація більшості напрямків фінансування регламентується кількома нормативними актами одночасно, що ускладнює адміністрування та контроль за використанням коштів, спрямованих на виконання програм.

Однією із найбільш ефективних виявилася відновлена у 2017 році, після тривалої перерви, Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва [13].

Не зважаючи на те, що у 2017 році програма стартувала досить не вдало – із запланованого фінансування у обсязі 550 млн грн. було використано лише 134,06 млн грн., вона виявилася цілком життєздатною. У Програмі взяли участь 1220 підприємств які придбали 2906 одиниць техніки на загальну суму 670,28 тис. грн. (без ПДВ) з компенсацією у розмірі 20%. Аграрії придбали 88 тракторів, 1 зерновоз, 870 одиниць ґрунтообробної та посівної техніки та 1947 одиниці сільськогосподарського обладнання (Табл. 1).

Серед причин невдалого початку дії програми можна назвати: надто короткий термін дії програми (липень-листопад); переобтяжена бюрократичними перепонами система отримання компенсації; низька поінформованість потенційних учасників програми.

У 2018 році обсяги фінансування програми склали 955,00 млн. гривень та зросла зацікавленість аграрних товаровиробників. Було використано 912,86 млн грн. (96%) а кількість підприємств, що взяли участь у програмі зросла до 7043 а розмір компенсації було встановлено на рівні 25%.

Цього ж року сільськогосподарськими підприємствами було придбано 17182 одиниць техніки та обладнання на суму 3651,76 млн грн., у тому числі: 305 тракторів, 9 зернозбиральних комбайнів, 3552 одиниці ґрунтообробної та посівної техніки, 37 зерновозів та 13279 одиниці сільськогосподарського обладнання.

Таблиця 1

Динаміка купівлі вітчизняної сільськогосподарської техніки за програмою часткової компенсації її вартості у 2017-2021 роках, одиниць [14]

Вид техніки	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	2017-2023
Трактори	88	305	214	156	170	933
Комбайни зернозбиральні	0	9	10	1	5	25
Зерновози	1	37	4	0	0	42
Посівна та ґрунтообробна техніка	870	3552	4123	6009	5394	19948
Інша техніка та обладнання	1947	13279	20724	8780	25639	70369
Всього	2906	17182	25075	14946	31208	91317

У 2019 році обсяг фінансування програми скоротився до 681,79 млн грн., а було використано лише 640,79 млн грн. Але, попит на участь у програмі був настільки великий, що у 2020 році з бюджету було профінансовано додатково 564,01 млн грн. для часткової компенсації вартості техніки учасникам за жовтень-листопад 2019 року.

Крім того, у 2019 році за програмою “Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств” здійснювалася додаткова компенсація вартості техніки у розмірі 15% для фермерських господарств, тобто загальна частка компенсації для цієї категорії підприємств склала 40%. Участь у програмі взяли 9508 господарств, було придбано 25075 одиниць техніки загальною вартістю 5786,2 млн грн., з них: 214 тракторів, 10 зернозбиральних комбайнів, 4123 одиниці ґрунтообробної і посівної техніки, 4 зерновози та 20724 одиниць іншої техніки та обладнання.

Обсяг фінансування програми у 2020 році склав 892,61 млн грн. для 7260 учасників – сільськогосподарських товаровиробників. Ними придбано 14946 одиниць техніки вартістю 4331,92 млн грн. (з ПДВ). Серед придбаної за програмою техніки та обладнання: 156 тракторів, 1 зернозбиральний комбайн, 6009 одиниць ґрунтообробної та посівної техніки та 8780 одиниць іншої техніки та обладнання.

2021 рік також виявився вдалим для реалізації програми: при бюджеті 991,35 млн грн. 5789 сільськогосподарських товаровиробників змогли придбати понад 30 тис. одиниць техніки та обладнання.

Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва стала досить ефективним інструментом стимулювання виробництва та купівлі сільськогосподарської техніки в Україні. Однак, недоліком програми є те, що вона не впливає на розвиток інновацій та запровадження нових технологій у виробництво техніки.

Здебільшого вітчизняна техніка є неконкурентоспроможною і програє виробникам розвинутих країн у якості, продуктивності, технологічності та екологічності. Так, наприклад, з виготовлених у 2017-2020 роках тракторів потужністю понад 59 кВт відповідно 3295, 2459, 1387 та 885 одиниць [15], всього було реалізовано лише 2846 у 2017 році, 2313 у 2018 році, у 2019 році 1435 одиниць та 876 у 2020 році. На сьогодні зростання виробництва тракторів у 2021 році до 1209 одиниць [16] нівельоване військовою агресією росії, особливо стосовно виробництва найбільш потужних тракторів у Харкові. На майбутнє, дуже важливо щоб додаткові кошти, отримані виробниками техніки за рахунок дії програми, спрямовувалися на модернізацію виробництва, запровадження інноваційних технологій та створення спільних виробництв з світовими лідерами сільськогосподарського машинобудування.

Також існує проблема забезпечення малих підприємств з площею угідь до 500 га відповідною за продуктивністю та недорогою сільськогосподарською технікою. У середньому у 2019-2021 роках лише 10% підприємств цієї категорії брали участь у програмі. На нашу думку причини дві: недостатній рівень виробництва вітчизняної техніки для невеликих обсягів виробництва та занадто висока її вартість, навіть при 25% компенсації.

Тому, для забезпечення максимальної ефективності Програми доцільним є підняття рівня часткової компенсації вартості техніки з 25% до 40%, що передбачено законом України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу.

Хоча у 2022-2023 роках через повномасштабні військові дії програма не фінансувалася, але у бюджеті 2024 року передбачено 1 млрд грн. на її відновлення.

Для підтримки проведення весняно-польових робіт Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову від 12 березня 2022 р. № 274 "Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723" [17], що передбачає впровадження механізму надання пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам.

Кредитування надається для здійснення сільськогосподарської діяльності (посівної) на період дії воєнного стану (під 0 відсотків річних на період воєнного стану, а у разі припинення чи скасування воєнного стану - до завершення строку кредитування), термін дії кредиту становить 6 місяців.

Постановою також встановлено максимальний розмір державної гарантії за портфельними кредитами до 80%.

Запропоновані заходи допоможуть вітчизняним аграріям вчасно та у повному обсязі здійснити комплекс весняно-польових робіт в критичних умовах військових дій та забезпечити високий рівень продовольчої безпеки в країні.

З 2023 року найбільшим попитом у підприємств користується державна програма підтримки бізнесу “Доступні кредити 5-7-9%”, одним із пріоритетних напрямків кредитування за цією програмою є фінансування суб’єктів підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності.

Кредити надаються на такі цілі:

1. Інвестиції у придбання та модернізацію основних засобів; придбання нежитлової нерухомості та/або земельних ділянок з метою провадження господарської діяльності; здійснення будівництва, реконструкції, ремонту у нежитлових приміщеннях, в яких суб’єкт підприємництва провадить основну господарську діяльність; придбання об’єктів права інтелектуальної власності за договорами комерційної концесії (франчайзингу), пов’язаних із реалізацією суб’єктом підприємництва інвестиційного проекту;

2. Фінансування оборотного капіталу суб’єкта підприємництва.

Максимальна сума кредиту для сільськогосподарських товаровиробників не перевищує 90 млн. грн. Максимальний строк кредитування за кредитами, за якими надається державна підтримка, не перевищує: п’яти років – на інвестиційні цілі; трьох років – на фінансування оборотного капіталу з можливістю пролонгації кредиту на строк до 12 місяців для підприємств, що ведуть господарську діяльність на територіях, включених до переліку територій, на яких велися бойові дії, та/або на територіях, які були тимчасово окуповані російською федерацією.

Компенсація відсотків надається суб’єкту підприємництва з метою зниження його фактичних витрат на сплату базової процентної ставки до відповідного рівня: до рівня 5 або 7, або 9 відсотків річних – для кредитів, наданих на інвестиційні цілі (для мікро- та малого бізнесу з можливістю зниження до 5% за створені робочі місця; 9% річних для середнього бізнесу з можливістю зниження до 7% за створені робочі місця); до рівня 7 або 9 відсотків річних - для кредитів, наданих на фінансування оборотного капіталу; до рівня 15 відсотків річних – для кредитів, наданих фізичній особі-підприємцю. Для зони високого воєнного ризику: на інвестиційні цілі – 1% річних у перші два роки кредитування, надалі 5% річних; фінансування потреби в оборотних коштах – 3% річних [18].

Всього ж, протягом 2023 року майже 14 тисяч виробників сільськогосподарської продукції одержали 78,8 мільярдів гривень банківських кредитів на розвиток. З них за державною програмою “Доступні кредити 5-7-9%” – 10,9 тисяч господарств профінансовано на 44,5 мільярдів гривень.

Найбільший обсяг фінансування у 2023 році отримали аграрні підприємства: Кіровоградської області – 1433 господарств, 4,67 млрд гривень; Вінницької області – 1183 господарств, 4,5 млрд гривень; Київська область – 826 господарств, 4,2 млрд гривень [19].

За бюджетною програмою 1201450 “Забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва”, якою передбачено надання фінансової державної підтримки суб’єктам підприємництва в Україні, спрямованої на розвиток підприємництва, збільшення обсягів виробництва, експорту, імпортозаміщення, розвиток високотехнологічного виробництва, енергоефективності, впровадження інновацій, фінансування сільськогосподарських товаровиробників для проведення сільськогосподарської діяльності в умовах воєнного стану у 2024 році, обсяг фінансування якої затверджено у розмірі 18 млрд грн. Часткова або повна компенсація відсотків за кредитами, що надаються суб’єктам підприємництва передбачена у обсязі близько 1,18 млрд. грн [20].

Для стимулювання вітчизняного виробника сільськогосподарської техніки необхідно спрямовувати кошти від цільових програм у двох напрямках:

- безпосередньо її виробникам для стимулювання залучення нових, прогресивних технологій у виробництві техніки. Це можна здійснити, наприклад, через компенсацію відсотків по кредитах, спрямованих на модернізацію виробництва;
- компенсувати частину вартості придбаної техніки (безпосередньо, або шляхом здешевлення кредитів для аграрних підприємств).

Висновки. Державна політика, спрямована на техніко-технологічне оновлення аграрного виробництва не виважена, фінансування здійснюється не завжди в достатніх обсягах та не повною мірою сприяє виконанню поставлених завдань. В першу чергу, необхідно здійснити узгодження положень нормативних актів, що регулюють фінансування програм, збільшити обсяг їх фінансування, а також посилити контроль за виконанням встановлених планів.

Збалансування матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств через зростання питомої ваги вітчизняної техніки в структурі машино-тракторного парку а також відновлення та модернізація виробництва підприємств сільськогосподарського машинобудування потребує здійснення комплексу заходів державою:

- здійснення протекціоністської політики щодо вітчизняної техніки, зокрема через митне регулювання;
- створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій у розвиток та відновлення виробництва техніки через організацію спільних підприємств з провідними виробниками техніки;
- створення державних програм, спрямованих на фінансування відновлення та розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування й впровадження сучасних технологій виробництва техніки;

- збільшення щорічних обсягів фінансування державної програми часткової компенсації вартості вітчизняної техніки;
- сприяння розвитку фінансових інструментів для стимулювання виробництва сучасної сільськогосподарської техніки та попиту на неї через впровадження пільгового кредитування та широке застосування лізингу технічних засобів для аграрного виробництва.

Література:

1. Захарчук О. В., Навроцький Я. Ф., Вишневецька О. В.. Сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 79-88. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>
2. Navrotskyi, Ya., Petrov, V.. Production as a link in the market of agricultural machinery for crop farming in Ukraine. *Ekonomika APK*, 2023. Vol. 30, №5. P. 19-32. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305019>
3. Navrotskyi, Ya., Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Glinkowska-Krauze, B., & Kuchmieiev, O. (2023). The agricultural machinery market for crop production and prospects for its development in the postwar period. *Scientific Horizons*, Vol.26, №9. P. 153-166. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor9.2023.153>
4. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 5-12. URL: <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-24-5-2017>
5. Могилова М. М. До питання оцінки агробізнесу в угодах М&А. *Агросвіт*. 2021. № 23. С. 3-9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a637072-2c7a-4e4e-a845-3efe898d34e4/content>
6. Могилова М.М., Єфімцева Л.О. Відтворення основних засобів у частині їх формування як об'єкт менеджменту підприємств багатокладної аграрної економіки України. *Empirio 1*, 2024. С. 101–111. URL: <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/298090>
7. Скоцик В.Є. Теоретико-методологічні засади функціонування ринку сільськогосподарської техніки. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5332>
8. Скоцик В. Є., Сатир Л. М. Технічна база сільськогосподарських підприємств: сучасний стан та проблеми вирішення *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 70-73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_16_16
9. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 15.02.2024).
10. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 р. №794. Дата оновлення: 17.12.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України : Закон України від 05.10.2006 р. № 229-V. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/229-16/page> (дата звернення: 17.02.2024)
12. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу : Закон України від 07.02.2002 р. №3023-III. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3023-14> (дата звернення: 19.02.2024).

13. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 130. Дата оновлення: 12.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.03.2024)

14. Звіти про виконання паспортів бюджетних програм. *Мінагрополітики*: веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/byudzhethnij-proces/zviti-pro-vikonannya-pasportiv-byudzhethnih-program> (дата звернення: 09.02.2022)

15. Виробництво промислової продукції за видами. *Державна служба статистики*: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.03.2024)

16. Реалізація промислової продукції за видами. *Державна служба статистики*: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.03.2024)

17. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723 : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. № 274. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.02.2024).

18. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 р. № 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

19. Стан кредитування підприємств АПК у 2023 році. *Мінагрополітики*: веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk-u-2023-rotsi> (дата звернення: 28.01.2024).

20. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20> (дата звернення: 05.03.2024)

References:

1. Zakharchuk O. V., Navrotskyi Ya. F., Vyshnevetska O. V. (2021). Suchasnyi stan ta perspektyvy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [*Current state and prospects of material and technical support of agriculture*]. *Ekonomika APK*. – *Ekonomika APK*. № 6. 79-88. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079> [in Ukrainian]

2. Navrotskyi, Ya., Petrov, V.. Production as a link in the market of agricultural machinery for crop farming in Ukraine. *Ekonomika APK*, 2023. Vol. 30, №5. P. 19-32. doi: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305019> [in English].

3. Navrotskyi, Ya., Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Glinkowska-Krauze, B., & Kuchmieiev, O. (2023). The agricultural machinery market for crop production and prospects for its development in the postwar period. *Scientific Horizons*, 26 (9). 153-166. doi: <https://doi.org/10.48077/scihor9.2023.153> [in English].

4. Lupenko Yu. O., Zakharchuk O. V., Mohylova M. M. (2017). Naukove zabezpechennia tekhniko-tekhnologichnoho onovlennia ahrarynoho vyrobnytstva v Ukraini [*Scientific support of technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine*]. *Ekonomika APK*. – *Ekonomika APK*. 5. 5-12. URL: <https://eapk.com.ua/uk/journals/tom-24-5-2017> [in Ukrainian]

5. Mohylova M. M. (2021). Do pytannia otsinky ahrobiznesu v uhodakh M&A [On the issue of agribusiness valuation in M&A transactions]. *Ahrosvit*. – *Ahrosvit*. 23. 3-9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a637072-2c7a-4e4e-a845-3efe898d34e4/content> [in Ukrainian]

6. Mohylova M.M., Yefimtseva L.O. (2024). Vidtvorennya osnovnykh zasobiv u chastyni yikh formuvannya yak ob'ekt menedzhmentu pidpriemstv bahatoukladnoi ahrarnoi ekonomiky Ukrainy [*Reproduction of fixed assets in terms of their formation as an object of management of enterprises of the multi-structured agrarian economy of Ukraine*]. *Empirio.* – *Empirio*. 1, 101–111. URL: <https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/298090> [in Ukrainian]

7. Skotsyk V.Ie. (2016). Teoretyko-metodolohichni zasady funktsionuvannya rynku silskohospodarskoi tekhniky [*Theoretical and methodological principles of functioning of the agricultural machinery market*]. *Efektivna ekonomika.* – *Effective economy*. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5332> [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy “Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy” vid 24 chervnia 2004 roku. №1877-IV. [*The Law of Ukraine On State Support of Agriculture of Ukraine: from June 24, 2004, No. 1877-IV*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> [in Ukrainian]

9. Zakon Ukrainy “Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy” vid 24 chervnia 2004 roku. №1877-IV [*Law of Ukraine On State Support of Agriculture of Ukraine of June 24, 2004, № 1877-IV*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia zdiisnennia finansovoi pidtrymky sub'ektiv hospodariuvannya ahropromyslovoho kompleksu cherez mekhanizm zdeshevlennia kredytiv ta kompensatsii lizynhovykh platezhiv” vid 11 serpnia 2010 roku №794 [*The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for the Use of Funds Provided in the State Budget for Financial Support of Agricultural Entities through the Mechanism of Cheaper Loans and Compensation of Lease Payments from August 11, 2010, № 794*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

11. Zakon Ukrainy “Pro systemu inzhenerno-tekhnichnoho zabezpechennia ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy” vid 5 zhovtnia 2006 roku № 229-V [*The Law of Ukraine On the System of Engineering and Technical Support of the Agro-Industrial Complex of Ukraine of October 5, 2006, № 229-V*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/229-16/page> [in Ukrainian]

12. Zakon Ukrainy Pro stymuliuvannya rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannya dlia ahropromyslovoho kompleksu vid 7 liutoho 2002 roku №3023-III [*The Law of Ukraine On Stimulation of Development of Domestic Machinery for the Agro-Industrial Complex from February 7, 2002, № 3023-III*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3023-14> [in Ukrainian]

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia chastkovoї kompensatsii vartosti silskohospodarskoi tekhniky ta obladnannia vitchyznianoho vyrobnytstva” vid 1 bereznia 2017 roku № 130 [*Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for the Use of Funds Provided for in the State Budget for Partial Compensation of the Cost of Domestic Agricultural Machinery and Equipment from March 1, 2017, № 130*]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

14. Zvity pro vykonannia pasportiv biudzhetnykh prohram. [*Reports on the implementation of budget program passports*]. *Minahropolityky: web-sait – Ministry of Agrarian Policy: website*. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/byudzhetni-j-proces/zviti-pro-vikonannya-pasportiv-byudzhetnih-program> [in Ukrainian]

15. Vyrobnystvo promyslovoi produktsii za vydamy. [Production of industrial products by type]. *Derzhavna sluzhba statystyky : veb-sait* – State Statistics Service: website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]

16. Realizatsiia promyslovoi produktsii za vydamy [Sales of industrial products by type]. *Derzhavna sluzhba statystyky : veb-sait* – State Statistics Service: website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]

17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 sichnia 2020 roku № 28 ta vid 14 lypnia 2021 roku № 723" vid 12 bereznia 2022 roku № 274 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to the Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 24, 2020 № 28 and July 14, 2021 № 723" from March 12, 2022 № 274]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

18. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiektam pidpriemnytstva" vid 14 bereznia 2023 roku № 229 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Providing Financial State Support to Business Entities" from March 14, 2023, № 229]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

19. Stan kredytuvannia pidpriemstv APK u 2023 rotsi [The state of lending to agricultural enterprises in 2023]. *Minahropolityky: veb-sait*. – Ministry of Agrarian Policy: website Retrieved from <https://minagro.gov.ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriemstv-apk/stan-kredytuvannia-pidpriemstv-apk-u-2023-rotsi> [in Ukrainian]

20. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2024 rik vid 09 lystopada 2023 roku № 3460-IX [Law of Ukraine On the State Budget of Ukraine for 2024 from November 09, 2023 № 3460-IX] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20> [in Ukrainian]

УДК:330.3+332.1/.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-656-669](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-656-669)

Нам'ясенко Віктор Миколайович кандидат економічних наук, докторант, Хмельницький національний університет, тел.: (097)44-566-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

АНАЛІТИКА НАЯВНИХ СЦЕНАРІЇВ ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ ТА ПРОГНОЗНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ ЗА НАЙБІЛЬШ ЙМОВІРНОГО СЦЕНАРІЮ

Анотація. Війна є одним із «Чорних лебедів», що виникає раптово та призводить до практичної можливості чіткого прогнозування та планування; є катастрофічним фактором, що негативно впливає на соціально-економічний стан держави із розривом та зміщенням всіх усталених зв'язків та логістичних ланцюгів.

Одним із методів прогнозування є розробка ймовірних сценаріїв закінчення війни на основі історичного досвіду та аналітики реальної ситуації, що в синергії дає змогу описати сценарій із вказівкою якісних та/або часових рамок.

Розробка сценаріїв є суб'єктивно-об'єктивним процесом та тяжіє до теоретичних моделей.

Оцінка наведених обмежень формує умову, що задля ефективної побудови прогнозних сценаріїв закінчення війни потрібно проаналізувати декілька наборів сценаріїв та вичленити загальні риси, що дасть змогу спростити та конкретизувати єдиний набір можливих сценаріїв закінчення війни із оцінкою ймовірності настання кожного з них. На основі отриманого набору сценаріїв з'являється можливість сформулювати модель розвитку для найбільш ймовірного сценарію в розрізі визначеної територіальної чи економічної одиниці.

В межах окреслених обмежень та умов сформовано та описано набір сценаріїв закінчення війни, що зведено до чітких характеристик негативного, нейтрального та позитивного із вказівкою часових рамок та оцінкою ймовірності із формуванням концепції післявоєнного розвитку Подільського економічного регіону в межах найбільш ймовірного сценарію закінчення війни. Концептуальний опис моделі розвитку досліджуваного регіону містить конкретизований перелік вихідних параметрів, на які він спирається, введених обмежень, а також вимог, що дозволять уможливити перехід від лінійного

природного розвитку до інтенсивного з відповідною зміною кривої зростання. Також введено обмеження моделі у вигляді переліку вимог, що висувуються до загальнонаціональної стратегії відбудови та розвитку як обмежуючого фактору моделі розвитку Подільського економічного регіону.

Ключові слова: сценарії закінчення війни, післявоєнний розвиток, модель післявоєнного розвитку Подільського економічного розвитку, найбільш ймовірний сценарій закінчення війни, регіональна економіка.

Namiasenko Viktor Mykolayovych PhD, doctoral student, Khmelnytskyi National University, tel.: (097)44-566-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

ANALYSIS OF EXISTING SCENARIOS FOR THE CONCLUSION OF THE WAR IN UKRAINE AND A PREDICTIVE MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF THE PODILIA ECONOMIC REGION UNDER THE MOST PROBABLE SCENARIO

Abstract. War is considered as one of the "Black Swans" emerging suddenly and leading to a practical absence of clear forecasting and planning; it's a catastrophic factor that negatively impacts the socio-economic state of a country, causing ruptures and displacements of all established connections and logistic chains.

One of the methods of forecasting is an involving of developing probable scenarios for the conclusion of the war based on historical experience and real-time analytics that help to describe a scenario with indications of qualitative and/or temporal frameworks. Scenario development is a subjective-objective process and tends toward theoretical models.

The constraints above form a condition that an effective construction of predictive scenarios for the end of the war - several sets of scenarios need to be analyzed, and common characteristics need to be extracted. That simplifies and concretizes a unified set of possible scenarios for the end of the war, with an assessment of the probability of each scenario occurring. Based on this set of scenarios, a development model for the most probable scenario can be formulated according to a defined territorial or economic unit.

Within the outlined constraints and conditions, a set of scenarios for the conclusion of the war has been formulated and described, delineating clear characteristics of negative, neutral, and positive scenarios with indications of temporal frameworks and probability assessments. We formed a concept of the model of post-war development for the Podilia Economic Region that is based on the most probable scenario for the end of the war.

The conceptual description of the development model for the studied region includes a specified list of input parameters it relies on, introduced constraints, and requirements that allow it to make a transition from linear natural development to intensive development with a corresponding change in the growth curve. Additionally, model constraints are introduced in the form of requirements imposed on the national reconstruction and development strategy as for a limiting factor for the development model of the Podilia Economic Region.

Keywords. scenarios for ending the war, post-war development, model of post-war development for the Podil Economic Region, most probable scenario for ending the war, regional economy.

Постановка проблеми. З часу повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року економіка України зазнала значних змін, що характеризується наступними положеннями:

- Руйнування, повне або часткове, великих промислових центрів (Маріуполь, Кременчук...).
- Розірвання логістичних ланцюжків.
- Втрата статусу великого транзитного хабу між Європою та Азією (в межах країни ключовою точкою такого хабу був Подільський економічний регіон).
- Втрата значної частки економічно активного населення, що емігрувало; структурні зміни в межах держави, що пов'язанні із ВПО та релокацією, мобілізацією населення.
- Відсутність чіткого розуміння майбутнього, наявність значних безпекових ризиків та втрата багатьох експортних шляхів.

Окресленні питання спричиняють ситуацію невизначеності та дисбалансу в межах країни та окремих економічних регіонів в зв'язку із значними втратами та фінансовим навантаженням, що пов'язане із необхідністю оборони країни (розрахункова частка витрат на оборону в 2022-му році становила 43% ВВП, що в абсолютному вираженні склало 44,8 млрд. доларів США [1]).

Основна проблематика війни, що описана вище спричиняє невизначеність в питаннях подальшого розвитку економіки та діяльності країни на різних рівнях – від державного та регіонального до рівня мікробізнесу й потребує аналітичного вивчення експертних висновків щодо можливих сценаріїв закінчення війни та побудови найбільш реальної моделі розвитку у відповідь на виклики кожного із сценаріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітика різних сценаріїв та часових рамок закінчення війни ведеться протягом усього часу з початку повномасштабного вторгнення; водночас з тим розробляються різні варіанти

моделей відбудови та розвитку як країни загалом, так і окремих регіонів. Серед науковців та аналітиків можна згадати таких, як Яцкевич І.В., Ємець В.В., Тишкевич І., Возняка Г., Топіну Р., Ткачук А., Третяк Ю. та багатьох інших. Однак на сьогоднішній день немає єдиного та чіткого висновку про закінчення війни та моделей функціонування економіки в післявоєнний період, що пов'язано із самою невизначеністю війни як «Чорного лебедя».

Метою статті є аналітика та формування основних сценаріїв закінчення війни на основі загальних рис, що характерні для сценаріїв різних аналітиків та прогнозування можливих моделей для кожного із «базових сценаріїв». Метою побудови «базових сценаріїв» є необхідність становлення чітких якісних та часових меж для кожного із сценаріїв, щоб сформувати базис для опису моделі розвитку Подільського економічного сценарію за найбільш ймовірного сценарію закінчення війни.

Виклад основного матеріалу. Система розвитку є варіативною системою, оскільки залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів – побудова системи управління післявоєнного розвитку є ще більш варіативною внаслідок великої кількості факторів невизначеності, що ґрунтуються на відсутності конкретних часових та якісних параметрів закінчення війни.

На сьогоднішній день є велика кількість прогнозних сценаріїв закінчення війни в Україні. Ми зупинились на найбільш ґрунтовних та масштабних:

- Сценарії завершення війни від Українського інституту майбутнього [2] охоплюють наступні групи сценаріїв:

- малоімовірні, що включають: смерть путіна, поразка України та повернення до конституційних кордонів 1991-го року;

- сценарій форс-мажору, що ґрунтується на припущеннях про можливу заморозку конфлікту внаслідок нездатності жодної зі сторін вдатись до активних дій з певних причин, що фактично призведе до патової ситуації, коли не буде здатності вплинути на перебіг війни в короткостроковій перспективі;

- ймовірні сценарії в межах 2024-2025-го років: «Мінськ-3» та «38 паралель», що фактично характеризуються укладанням мирного договору згідно фактичним розташуванням військ та «визнанням» окупації території (аналог корейського сценарію), або ж тактична поразка РФ, що дозволить повернути не лише ТОТ після 24-го лютого, а й частину території окупованої в 2014-му році.

- Варіативність сценаріїв закінчення війни від експерта аналітичного центру Ягеллонського клубу Ю. Ланга відображена трьома варіантами [3]:

- негативний сценарій, що ґрунтується на подальшій ескалації з боку росії та розширення бойових дій за межі території України, або ж застосування зброї масового знищення в межах цієї території;

- нейтральний сценарій передбачає продовження бойових дій із незначними тактичними змінами, що можна прирівняти до одного із видів заморожування конфлікту (за зразком патової ситуації, що встановилась після активних дій 2014-го року та тривала до 24-го лютого 2022-го року) та охарактеризувати як один із підвидів патової ситуації;

- позитивний сценарій описується як швидка перемога України та повернення усіх територій, разом із Кримом, та відновлення територіальної цілісності в межах кордонів, що визнана Конституцією.

- Важливим з економічної точки зору є оцінювання сценаріїв закінчення від МВФ (чи не єдиний сценарій із вказівкою певних прогнозних економічних показників) [4]:

- негативний сценарій передбачає продовження активних дій, що припиняться до кінця 2025 року – згідно підрахунків МВФ ВВП України за такого сценарію знизиться на 5% у 2024 та залишиться незмінним у 2025-му році;

- нейтральний сценарій розглядається як такий, що передбачає, що бойові дії закінчаться в 2024 році, що знайде своє вираження в зростанні ВВП на 4% у 2024-му році та на 6,5% у 2025-му році;

- термінів позитивного сценарію МВФ не визначили, проте дали прогноз про можливе зростання ВВП на 10% вже у 2025-му році, що може бути наслідком зростання потоку інвестицій та підвищення продуктивності. Врахувавши прогнози нейтрального сценарію, варто припустити, що позитивний сценарій можливий при закінченні війни в першій декаді/третині 2024-го року.

- Важливою для оцінки можливих сценаріїв є доповідь, що була зроблена директором інституту прогнозування Центру міжнародної безпеки імені Брента Скоукрофта Метью Берроуз та експертом цього центру Роберта Меннінга [5]. Доповідь зроблена в 2022-му році, через що оцінюються лише якісні характеристики сценаріїв без часових рамок:

- заморожений конфлікт, що передбачає патову ситуацію на полі бою та неможливість кардинально змінити ситуацію через відсутність чіткої та якісної підтримки з боку зовнішніх партнерів;

- подвійна холодна війна, що є результатом затягування війни та відсутності підписаного мирного договору формує нову полярність світу на чолі з США та Китаєм;

- ядерний апокаліпсис, що характеризується переростанням конфлікту в світову ядерну війну;

- «відважний новий світ», що гарантується мирним вирішенням конфлікту та недопущенням розвитку подій за попередніми сценаріями.

- Суттєвим для оцінки можливих сценаріїв війни є також сценарій, що запропонований великою мовною моделлю ChatGPT (результати засновані на

обмеженнях, щодо доступу до відкритих даних та датуються актуальною інформацією станом на початок 2022-го року) [6]. Варіативність сценаріїв від даного типу ШІ ґрунтується лише на політичних інструментах завершення війни, що об'єднують дипломатичні інструменти врегулювання; усунення економічних передумов та активний зовнішній тиск.

Аналіз запропонованих сценаріїв дає змогу виділити загальні риси в кожному з прогнозів, а саме:

- Недостатня підтримка ззовні може спричинити поразку України, що буде катастрофічним не лише для нашої держави, а й для світової спільноти.
- Недостатня забезпеченість обох сторін конфлікту, що призвело до зменшення активності бойових дій та переходу до тактичних операцій, що спричиняє затягування конфлікту.
- Затягування конфлікту негативно впливає на економіку України через значне фінансове навантаження.
- Основним інструментом закінчення, найімовірніше, стане дипломатія та політичне врегулювання конфлікту шляхом підписання мирного договору.
- Ймовірність повної перемоги однієї зі сторін є малоймовірною.

Проаналізований матеріал дає змогу зробити висновки, що всі розглянуті сценарії корелюють між собою в розрізі трьох можливих векторів закінчення російсько-української війни:

- Негативний сценарій за якого відбувається програш України у війні та відбувається часткова, або повна неформальна окупація територій держави із втратою реальних перспектив розвитку країни як всередині, так і на глобальному ринку з одночасним перетворенням на сателіта росії з подальшою деградацією економіки та суспільства; іншою формою є заморожування конфлікту із фактичним впливом росії на безпековий фактор, а отже на всі складові діяльності держави. Оцінка даного сценарію прийнята як «малоймовірний».

- Нейтральний сценарій передбачає завершення війни за одним із сценаріїв, що наближенні до фінського/німецького/корейського та передбачає розділення України та окупацію частини її територій, що може стати тимчасовою (німецький сценарій) або ж довготривалою, що прямує до постійної (корейський та фінський сценарії). Нейтральний сценарій характеризується дипломатичним врегулюванням конфлікту шляхом підписання мирного договору. Оцінка нейтрального сценарію прийнята на рівні найбільш ймовірного.

- Позитивний сценарій передбачає повну перемогу України у війні із відвоюванням всіх територій в межах кордонів 1991-го року та фактичної поразки росії. Позитивний сценарій передбачає вирішальну роль силового вирішення конфлікту; оцінка ймовірності прийнята на рівні «малоймовірний»

внаслідок значного зволікання та непослідовності в діях Заходу в розрізі військової підтримки.

Кореляція результатів аналізу можливих сценаріїв надає якісні показники сценаріїв; часові рамки таких сценаріїв, наразі, можливо зробити лише на основі прогнозів МВФ:

- Негативний сценарій: закінчення війни до кінця 2025 року.
- Нейтральний сценарій: закінчення війни до кінця 2024-го року.
- Позитивний сценарій: закінчення війни в першій декаді/третині 2024-го року.

Згідно аналітики можливих сценаріїв закінчення війни, можемо зробити наступні проміжні висновки:

- Моделі розвитку України та Подільського економічного регіону в її складі за негативного сценарію закінчення війни варто виключити із розгляду внаслідок перетворення країни на сателіта можливої «союзної держави», що може створити Москва.

- Моделі розвитку за нейтрального та негативного сценарію будуть мати характерні риси післявоєнної відбудови інших країн, а тому основним тригером стане розмір, інтенсивність та ефективність ресурсних та фінансових потоків і їх контролю з боку іноземних партнерів та донорів.

Модель розвитку Подільського економічного регіону за найбільш ймовірного нейтрального сценарію побудована на прогнозах подальшої підтримки з боку країн-партнерів у військовому та фінансовому напрямках із утворенням контролюючого органу за дотриманням цільового розподілу виділеної допомоги та інвестицій із застосування інструментів контролю, що базуються на досвіді впровадження плану Маршалла для Європи.

Показники ВРП регіону та ВВП країни загалом історично корелювали, що дає можливість спрогнозувати відповідні лінійні показники зростання ВРП в прогнозовані періоди згідно прогнозів МВФ, щодо ВВП:

- зростання ВРП в межах 4-4,5% в 2024-му році;
- зростання ВРП в межах 6-6,5% в 2025-му році;
- динаміку ВРП на 2026-й рік можна спрогнозувати в межах восьми відсоткового зростання до 2025-го року шляхом застосованого прогнозування на основі функції експоненціального згладжування.

Важливим обмеженням даної моделі є прогноз повернення мігрантів на рівні 70% від загальної чисельності, що виїхала [7], що разом із кількістю ВПО, які залишаться в межах регіону дасть змогу забезпечити післявоєнний базис відновлення та розвитку на рівні, що був характерний в період до 24-го лютого 2022-го року.

Відповідно до отриманої вхідної інформації модель розвитку за найбільш ймовірного нейтрального сценарію завершення війни матиме дві інтерпретації розвитку:

- Інтерпретація перша базується на припущенні про незмінність загальної політики держави в межах внутрішньої та зовнішньої економічної діяльності.

- Інтерпретація друга передбачає трансформацію внутрішньої та зовнішньої політики, що буде використовувати історичний досвід післявоєнного розвитку, найбільш наочним, ми вважаємо досвід Азії: таких країн як Південна Корея, Сингапур та Китай; також репрезентативним буде досвід Західної Німеччини до об'єднання.

Модель розвитку Подільського економічного регіону за нейтрального сценарію закінчення війни в межах 2024-го року та збереження політичної стабільності і відсутності кардинальних змін в соціально-економічному та зовнішньоекономічному векторі діяльності держави базуватиметься на становленні безпекового фактору, наявних ресурсах та допомозі з-за кордону.

Згідно цих припущень післявоєнний розвиток Подільського економічного регіону можна поділити на 2 умовних етапи:

1) Етап до становлення дієвого безпекового фактору та стабілізації загальної ситуації в країні, що стосуватиметься не лише захисту від зовнішніх ворогів, а й стабілізації післявоєнних переміщень ВПО, повернення українців додому, соціалізація військових.

2) Етап після становлення безпекового фактору, що характеризуватиметься соціальною стабілізацією всередині країни, розвитку та нормалізацією міждержавних потоків фінансових та людських ресурсів.

Проблемами етапу до становлення безпекового фактору стануть:

- забезпечення безпеки та охорони правопорядку в регіонах, внаслідок переміщення значних мас населення, як із-за кордону, так і в межах країни;

- забезпечення політичної стабільності та безпечного переобрання керівництва країни у зв'язку із закінченням часових рамок повноважень керуючих органів;

- забезпечення ефективної системи реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя; повторна соціалізація військових, що брали безпосередню участь у військових діях;

- створення умов для рівномірного розселення громадян, що повторно змінюють своє місце проживання та створення передумов для активізації економіки і створення нових робочих місць;

- створення спільного з іноземними партнерами органу контролю по дотриманню цільового використання допомоги та інвестицій міжнародних партнерів.

Ми вважаємо, що даний етап буде проходити без будь-яких стрибкоподібних змін в соціально-економічному плані та буде характеризуватись лінійним розвитком в напрямку відновлення довоєнних показників із подальшим нарощуванням потужностей.

Прогнозним базисом цієї моделі стане діяльність на використанні наявних потужностей із орієнтацією на АПК та використання географічних переваг розташування Подільського економічного регіону. Також не відбудеться значних структурних зрушень в співвідношенні галузей, а співвідношення між основними економічними суб'єктами досліджуваного регіону залишиться незмінним. Основною характеристикою регіону залишаться значна частка виробників продуктів харчування, використання природних ресурсів та розвинутої системи торгівлі з подальшим розвитком складського господарства.

Важливо зазначити, що сучасною характеристикою великих агрохолдингів регіону (таких як МХП, Kernel,...) є наявність розвинених R&D центрів, що зможуть стати стартовим майданчиком для подальшого розвитку в напрямку використання сучасних інструментів ведення господарства та побудови на основі таких агрохолдингів промислових виробництв та центрів з подальшою трансформацією промисловості та зміщення співвідношення з сектору АПК в сектор промислового виробництва.

Основною характеристикою розвитку даного періоду буде його екстенсивний характер, що буде використовуватись задля підвищення показників діяльності з метою акумулювання коштів та ресурсів задля покриття втрат, що були пов'язані з війною та відновлення ресурсних та логістичних ланцюгів, які було втрачено або розсинхронізовано внаслідок соціально-політичної кон'юнктури західних країн та внутрішніх перебоїв внаслідок активних військових дій.

Становлення ефективного безпекового фактору стане перехідним моментом до наступного етапу розвитку Подільського економічного регіону та країни загалом, що характеризуватиметься наступними параметрами:

- пришвидшення темпів повернення українців з-за кордону, для яких безпековий фактор був основним (згідно однієї з моделей за такої моделі не повернеться близько 10% [7], але повернуться 20% людей, що не планували повернення за песимістичного та нестабільності нейтрального сценаріїв);
- відновлення та нормалізація потоків матеріальних та нематеріальних ресурсів, що дозволить сформулювати передумови до нарощування інвестиційних потоків;
- населення, що повертатиметься буде складатись із значної частки економічно-активного населення, яке активно шукатиме варіанти зайнятості, що стане стимулом для інтенсивного розвитку в розрізі мікро та малих підприємств, а також значно збільшить можливості екстенсивного розвитку завдяки збільшенню маси людського ресурсу.

Отриманні дані дають змогу розробити характеристику першого етапу розвитку Подільського економічного регіону в складі національної економіки згідно наступних параметрів:

1) Потужне АПК, що складатиме основу економіки із розвиненими сучасними R&D центрами та наявними базисами для початку розвитку сучасних промислових підприємств в межах великих агрохолдингів. Обов'язковою умовою будуть безпековий фактор та ефективна управлінська політика в межах держави та регіону, що стимулюватимуть даний розвиток та контролюватимуть розвиток галузі.

2) Міграційні процеси призведуть до інтенсивного розвитку будівельної галузі; потреба в розвитку торгівлі та забезпечення переміщень людських та товарних мас стимулюватимуть відновлення – дещо видозміненої – ролі Подільського економічного регіону, як логістичного хабу з відповідною розбудовою інфраструктури складського господарства і торгівлі.

3) Розвиток малого та мікробізнесу представниками якого стануть громадяни, що повернуться із-за кордону та потребуватимуть забезпечення життєдіяльності та самореалізації. Прогноз цього параметру полягає в тому, що такі економічні новоутворення будуть характеризуватись мобільністю та інтенсивністю діяльності, як відповіддю на вимоги часу, а тому стануть одним із фундаментів інтенсивного розвитку регіону.

4) Прогнозується збільшення потоку іноземних відвідувачів країни та регіону як волонтерів, представників міжнародних організацій з метою допомоги, контролю та оцінювання стану країни в перші післявоєнні роки. Такий потік допоможе сформувати інвестиційну воронку та поінформованість потенційних інвеститорів про можливості відкриття підприємств, або дочірніх підприємств на території України завдяки багатьом перевагам, зокрема: нижчий, ніж в Європі, вхідний політичний та фінансовий бар'єр; нижча вартість робочої сили та сировини, наявність великих територій від колишніх радянських підприємств, що наразі практично не функціонують, розвинута логістична мережа,...

5) Як наслідок пункту 4 – широкі можливості залучення досвіду Сингапуру в сфері розвитку туризму як додаткового джерела надходження коштів від потенційних іноземних інвесторів.

Вимогою забезпечення перелічених параметрів є відповідна соціально-економічна та міжнародна політика, що стосуватиметься не лише регіону, а й країни загалом, оскільки післявоєнний розвиток неможливий без конкретизованої стратегії розвитку та активного контролю з боку державних та місцевих органів влади.

Відсутність історичного досвіду післявоєнного розвитку України не дозволяє навести конкретизовані прогностичні показники та базується на досвіді відновлення та розвитку інших країн; прогностичний період від початкового етапу до трансформації в розвинену країну історично склав від 35 до 40 років в разі розвитку економіки за прикладом Сингапуру (за твердженням Лі Куан Ю

в 2000-х роках трансформація ще не завершилась) [8] або ж Південної Кореї; близько 10 років стрімкого розвитку ФРН, яка після Другої світової війни в 1960-их роках стала економічним лідером Європи за підтримки США та її програми розвитку. Згідно отриманих результатів та наявних прогнозних показників до 2026-го року вихід економіки на довоєнний рівень в розрізі розміру ВВП/ВРП відбудеться в 2030-2031 рр. в номінальних показниках згідно методу експоненціального згладжування (даний метод обрано внаслідок припущення, що післявоєнний розвиток за даної інтерпретації відбуватиметься лінійним шляхом без стрибкоподібних змін)

Згідно другої інтерпретації паралельно із становленням безпекового фактору в країні відбудеться трансформація соціально-політичного укладу, що дасть змогу змінити підходи до соціально-економічної політики та змінити механізм керівництва держави із залученням досвіду післявоєнного розвитку країн Азії із використанням допомоги Західних партнерів за моделлю ФРН.

Розвиток економіки за даної інтерпретації базується на припущенні, що відбудеться запровадження системи експортної дисципліни, кластеризації економіки та обмеження певного набору демократичних свобод задля стабілізації ситуації в країні та пришвидшення становлення безпекового фактору в розрізі соціально-економічного становлення.

Дана інтерпретація управління післявоєнним розвитком пропонується нами в наступному вигляді:

1) Проведення перших виборів керівництва країни із обмеженням права голосу за віковим фактором (населення, що за віком здобуло право голосу до утворення незалежної країни), а також осіб, що не мають професійної або вищої освіти й осіб із судимістю задля нівелювання ризику впливу на результати осіб із недостатнім рівнем розуміння соціальної, економічної та політичної ситуації (досвід Сингапуру).

2) Після проведення виборів та становлення стабільної політичної системи розробка стратегії післявоєнного розвитку спільно із представниками наукової еліти в сфері економіки, історії та соціальних наук; представниками великого бізнесу та агрохолдингів і найактивніших представників малого бізнесу регіонального рівня із детальним аналізом глобального ринку із встановленням пріоритетних для економіки галузей та затвердження експортної дисципліни.

3) Запровадження системи вільного ринку із жорстким контролем фінансової системи та використання міжнародної допомоги і грантів на відновлення і розвиток країни. Історична характеристика управлінського апарату за часів незалежності висуває додаткову вимогу створення контролюючого органу спільно із міжнародними організаціями (досвід ФРН).

4) Введення в дію конкретної експортної дисципліни з метою підтримки та розвитку державних та приватних підприємств, які є пріоритетом для

розвитку економіки та наповнення резервів країни шляхом експорту. Застосування методів контролю із відсіванням зайвих та неефективних економічних суб'єктів з метою стабілізації економіки. Важливим та непопулярним інструментом цього етапу має стати запозичення технологій ринку (досвід Китаю та Південної Кореї).

5) Запровадження кластеризації економіки на основі наявного поділу на економічні регіони із трансформацією регіонів східних та південних областей через їх розрив та дестабілізацію внаслідок окупації частини територій.

Окремим важливим інструментом запровадження ефективної політики стабілізації безпекового фактору і активізації населення країни є програма контролю та розвитку історичної та культурної ідентичності із повною заборонаю будь-яких проявів культури та мови країни агресора (приклад – заключний етап трансформації Сингапуру), що потребуватиме зміну не одного покоління. Даний інструмент допоможе уніфікувати та стабілізувати суспільство та зміцнити внутрішню стабільність економіки та країни загалом.

Нейтральний сценарій закінчення війни характеризується фактичною відсутністю переможців і підписання мирного договору через відсутність переваги жодної зі сторін та фактичну патову ситуацію. Така характеристика нейтрального сценарію передбачає необхідність розвитку військово-промислового комплексу, як стримуючого фактору повторення сценарію 24 лютого 2024-го року та як основної складової безпекового фактору. Найближчою за поточною ситуацією та характеристиками близькості основного ворога Південна Корея за результатами 2022-го року посіла 10-е місце в світі за розміром військових видатків в світі, що в грошовому вираженні становить 47 млрд доларів США [1], або 2,8% ВВП[9]. В цей же час Україна посіла 12-е місце в світовому рейтингу з витратами в 44,8 млрд доларів США. Згідно цих розрахунків отримуємо однозначну відповідь, що післявоєнний розвиток України та Подільського економічного регіону за нейтрального сценарію можливий лише за кардинальних заходів та відмови від лінійного «природнього» розвитку із збереженням існуючої системи, оскільки в іншому випадку нейтральний сценарій закінчення війни з часом може перетворитись в негативний із значним відтоком населення та перетворенням України в буферну зону між країнами Заходу та країнами східної диктатури із відповідними характеристиками економіки країни третього світу та внутрішньої нестабільності.

Висновки. Найбільш ймовірним сценарієм закінчення війни є нейтральний сценарій, що передбачає дипломатичне врегулювання конфлікту шляхом підписання мирного договору із окупацією територій згідно наявності військових кожної зі сторін в певних територіальних межах. Наслідком такого сценарію стане переформатування економічної карти України із новими викликами або ж з трансформуванням наявних економічних регіонів.

Нейтральний сценарій закінчення війни сформує для Подільського економічного регіону модель розвитку, що буде базуватись на використанні екстенсивних факторів розвитку на перших етапах з метою акумулювання ресурсів для переходу до інтенсивного розвитку – загальна модель буде схожа із моделлю країн Азії та висуватиме ряд вимог до загальнонаціональної стратегії відновлення та розвитку.

Література:

1. Витрати світу на армію сягнули нового рекорду у понад \$2 трильйони. Хто витрачає найбільше? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/24/699428/>
2. Ігар Тишкевич. Сценарії закінчення війни [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uifuture.org/publications/sczenariyi-zavershennya-vijny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-za-yakyh-umov-v-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-vijny/>
3. Сценарії розвитку російсько-української війни: погляд із Польщі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/stsenariyi-rozvytku-rosiysko-ukrayinskoyi-vijny-pohlyad-iz>
4. Розвиток подій в Україні: експерти МВФ озвучили три можливі сценарії [Електронний ресурс]. Режим доступу: Development of events in Ukraine: IMF experts voiced three possible scenarios
5. Чотири сценарії завершення війни в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zaxid.net/zavershennya_vijny_v_ukrayini_chotiri_detalni_stsenariyi_n1540607
6. ChatGPT – відповідь на запит: сценарії завершення війни в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://chat.openai.com/>
7. Аналітична записка «Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути?» [Текст] Центр економічної стратегії, 2023. – 120 с.
8. Лі Куан Ю Із третього світу в перший. Історія Сингапуру: 1965-2000 [Текст] / Лі Куан Ю. – К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. – 760 с.
9. Торговельно-економічне співробітництво [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://korea.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/400-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-korejeju>

References:

1. Vytraty na armiu siahnuly novoho rekordu u ponad \$2 tryliony. Khto vytratyv naibilshe? [World spending on the military reached a new record of more than \$2 trillion. Who spends the most?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/04/24/699428/> [in Ukrainian]
2. Ihar Tashkevych. Stsenarii zakinchenia viiny [Scenarios of the end of the war]. Retrieved from: <https://uifuture.org/publications/sczenariyi-zavershennya-vijny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-za-yakyh-umov-v-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-vijny/> [in Ukrainian]
3. Scenarii rozvytku rosiysko-ukrayinskoi viiny: pohlyad z Polshchi [Scenarios of the development of the Russian-Ukrainian war: a view from Poland]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/stsenariyi-rozvytku-rosiysko-ukrayinskoyi-vijny-pohlyad-iz> [in Ukrainian]
4. Rozvytok podii v Ukraini: eksperty MVF ozvuchyli try mozhlyvykh stsenarii [Development of events in Ukraine: IMF experts voiced three possible scenarios]. Retrieved from: <https://glavcom.ua/world/world-politics/rozvytok-podij-v-ukrajini-eksperti-mvf-ozvuchili-tri-mozhlyvi-stsenariiji-973986.html> [in Ukrainian]

5. Chotyry stsenarii zavershennia viiny v Ukraini [Four scenarios for the end of the war in Ukraine]. Retrieved from: https://zaxid.net/zavershennya_viyi_v_ukrayini_chotiri_detalni_stsenariyi_n1540607 [in Ukrainian]
6. ChatGPT – vidpovid na zapyt: stsenarii zavershennia viiny v Ukraini [ChatGPT - response to the request: scenarios for the end of the war in Ukraine]. Retrieved from: <https://chat.openai.com/> [in Ukrainian]
7. Analitychna zapyska “Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty” [Analytical note "Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them?"] Centr ekonomichnoi stratehii [in Ukrainian]
8. Li Kuan Yu (2018) Iz tretioho svitu v perszyi. Istoria Synhapuru: 1965-2000 [From the third world to the first. History of Singapore: 1965-2000] Kyiv: KM-Books [in Ukrainian]
9. Torhovelno-ekonomichne spivrobitnctvo [Trade and economic cooperation]. Retrieved from: <https://korea.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/400-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-korejeju> [in Ukrainian]

УДК 65.012.34(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-670-682](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-670-682)

Павленчик Наталія Федорівна докторка економічних наук, професорка кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0000-0001-6164-5644>

Коркуна Іван Іванович Заслужений економіст України, академік ТАУ, к. е. н., доцент кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0000-0002-8203-5412>

Мацюк Степан Петрович аспірант кафедри економіки та менеджменту Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0009-0003-7352-8308>

Маркевич Юрій Олексійович аспірант кафедри економіки та менеджменту, Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського, вул. Костюшка, 11, м. Львів, 79007, тел.: (032) 255-32-01; <https://orcid.org/0009-0005-3945-9008>

КОЕФІЦІЄНТНИЙ АНАЛІЗ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто роль коефіцієнтного аналізу в системі фінансового планування на підприємстві, його ефективність та значущість для покращення господарської діяльності підприємства в умовах ринкової економіки.

На підприємствах під час аналізу фінансової звітності фахівці-аналітики найчастіше застосовують коефіцієнтний аналіз, отримані результати якого можуть слугувати аргументами для готових бізнес-рішень, використовуватися як вихідні дані для подальшого дослідження, зокрема, у стрес-тестуванні, його класифікації, бути підставою для логістичних регресій, скорингових моделей та ін.

Визначена група індикаторів, відносних показників коефіцієнтного аналізу та їх значення, які забезпечують своєчасний та якісний аналіз

фінансового стану підприємства та пізнання загального рівня збалансованості та розвитку. Доведено, що показниками фінансового *аналізу* є коефіцієнти для оцінки ліквідності, платоспроможності, рентабельності, ділової активності підприємств, кооперацій, фінансової стійкості та пошуку шляхів підвищення і зміцнення фінансової стабільності, оздоровлення підприємств шляхом реорганізації та виходу їх з кризового стану.

Фінансовий аналіз з використанням коефіцієнту аналізу є одним з основних елементів фінансової політики підприємства.

Основою фінансового аналізу є фінансова звітність підприємств, яка поглиблюється, вдосконалюється від найпростіших форм балансу до сучасної єдиної міжнародної звітності з основною метою – бути найбільш придатною щодо оцінки результату фінансового стану підприємства та його розвитку. Оцінка фінансового стану підприємства визначається різним рівнем деталізації, в залежності від напрямку аналізу, кількості інформації, технічного, програмно та кадрового забезпечення.

Опрацьовано досвід іноземних та вітчизняних науковців у системі дослідження фінансового планування. На основі їхніх наукових розвідок аргументовано, що коефіцієнтний аналіз вважається невіддільною складовою фінансової діагностики. Фінансові співвідношення (коефіцієнти) дають можливість узагальнити велику кількість вихідних даних, якісно та професійно оцінити фінансово-економічний стан компанії, зокрема, цільовий економічний капітал, ліквідність інвестованого капіталу, здатність компанії змінювати структуру активів під дією факторів впливу.

Ключові слова: коефіцієнтний аналіз, фінансовий аналіз, ефективність, індикатор, поточні зобов'язання, ліквідність, грошові кошти, значення, ринкові умови.

Pavlenchuk Nataliia Fedorivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Management, Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, Kostyushka St., 11, Lviv, 79000, tel.: (032)255-32-08, <https://orcid.org/0000-0001-6164-5644>.

Korkuna Ivan Ivanovych Honored Economist of Ukraine, Academician of TAU, Ph.D., Associate Professor of the Department of Economics and Management, Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, Kostyushka St., 11, Lviv, 79000, tel.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0000-0002-8203-5412>.

Matsiuk Stepan Petrovych postgraduate of the Department of Economics and Management, Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, Kostyushka St., 11, Lviv, 79000, tel.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0009-0003-7352-8308>

Markevych Yuriy Oleksiyovych postgraduate of the Department of Economics and Management, Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, Kostiuszka St., 11, Lviv, 79000, tel.: (032) 255-32-01, <https://orcid.org/0009-0005-3945-9008>

COEFFICIENT ANALYSIS AS A COMPONENT OF FINANCIAL PLANNING IN THE SYSTEM OF ECONOMIC ANALYSIS FOR ECONOMIC ENTITIES

Abstract. The article considers the role of coefficient analysis in the system of financial planning at enterprise, its efficiency and significance for improvement of economic activity of enterprise in conditions of market economy.. At enterprises, when analyzing financial statements, analytical specialists most often use coefficient analysis, the results of which can serve as arguments for ready-made business decisions, be used as initial data for further research, in particular, in stress testing, its classification, be the basis for logistic regressions, scoring models, etc. A group of indicators, relative indicators of coefficient analysis and their values, which provide timely and qualitative analysis of the financial condition of the enterprise and knowledge of the general level of balance and development, has been determined. It is proved that indicators of financial analysis are coefficients for assessing liquidity, solvency, profitability, business activity of enterprises, cooperatives, financial stability and search for ways to increase and strengthen financial stability, recovery of enterprises through reorganization and their exit from the crisis state.. Financial analysis using the analysis coefficient is one of the main elements of the financial policy of the enterprise.. The basis of financial analysis is the financial statements of enterprises, which are deepened, improved from the simplest forms of balance sheet to modern unified international reporting with the main goal of being the most suitable for assessing the result of the financial condition of the enterprise and its development. Assessment of the financial condition of the enterprise is determined by a different level of detail, depending on the direction of analysis, the amount of information, technical, software and personnel support.. The experience of foreign and domestic scientists in the financial planning research system has been worked out. Based on their scientific research, it is argued that coefficient analysis is considered an integral part of financial diagnostics.

Financial ratios (coefficients) make it possible to summarize a large amount of initial data, qualitatively and professionally assess the financial and economic condition of the company, in particular, the target economic capital, the liquidity of invested capital, the company's ability to change the structure of assets under the influence of factors.

Keywords: coefficient analysis, financial analysis, efficiency, indicator, current liabilities, liquidity, cash, values, market conditions.

Постановка проблеми. У ринкових умовах при складанні фінансових планів на підприємстві не існує загальних стандартів щодо форм, суті та різновидів організації фінансового планування. Необхідною умовою для побудови системи управління операційною діяльністю у сфері виробництва, у площині розробки бізнес-планів для впровадження інвестиційних проектів на підприємстві є використання фінансового планування, яке забезпечується системою коефіцієнтного фінансового аналізу.

Коефіцієнтний аналіз застосовується для отримання взаємозалежності різними ланками поточної фінансової діяльності підприємства. В умовах сучасного ринку розширення масштабів виробництва, забезпечення гідної конкурентної позиції, диверсифікація випуску продукції орієнтація на потребу споживача, досягнення ефективності виробництва можливі за умови динамічного фінансового планування. Фінансове планування є основою не тільки операційної діяльності, але й стратегічної діяльності в майбутньому, Фінансове планування передбачає конкретну розробку довготривалих фінансових планів, що гарантує економічне зростання галузі та зменшує фінансові ризики на підприємстві [2].

Фінансове планування включає всі операційні процеси і послідовно зв'язує в єдиний ланцюг маркетинг, кадрове та виробниче планування, за допомогою якого конкретизуються прогнозовані результати, накреслені взаємопов'язані завдання, визначається послідовність їх реалізації на всіх етапах досягнення поставленої мети.

Визначено, що в систему показників фінансових планів на підприємстві потрібно включати не тільки показники прогнозованих майбутніх значень, які розраховується на основі показників прибутковості (вони є основними у сфері провадження бізнесу), але й групи показників, що забезпечують платоспроможність, рентабельність, ділову активність та кооперацію.

Ефективність та результативність управління на підприємстві суттєво залежить від рівня його організації та якісного інформаційного забезпечення. Основними елементами в системі управління відіграють бухгалтерські дані та звітність, яка гарантує достовірне надання інформації про фінансовий стан підприємства та відповідну бієктивну комунікацію.

Оцінку фінансового стану підприємства можна провести з різним ступенем деталізації, залежно від мети аналізу, кількості інформації, технічного, програмного та кадрового забезпечення. Найважливішими є процедури експрес-аналізу та загального поглибленого аналізу фінансового стану підприємства.

База для інформаційного забезпечення фінансового стану підприємства належить бухгалтерській звітності, а надбудова в даній процедурі – це оперативно-динамічна інформація діяльності підприємства.

Отже, основою фінансового аналізу слугує фінансова звітність, що розвивається від найпростішої форми балансу до сучасної міжнародної бухгалтерської звітності з єдиною відповідною метою; в тактичному розумінні – це бути найбільш придатною для реальної оцінки фінансового стану підприємства, а в стратегічному – до масштабного його розвитку.

У науковій літературі різнобічно висвітлено питання фінансового планування, що породило відсутність єдиної термінологічної бази його досліджування [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іноземні науковці, такі, як Ю. Брігхем, Р. Брейлі, Джеймс Ван Хорн, Ф. Ченг, Дж. Сициліано приділили велику увагу питанням фінансового планування на підприємстві.

Достатньо великий та вагомий внесок у вивчення теоретичних та практичних питань фінансового планування на підприємстві зробили вітчизняні вчені, зокрема такі, як: І. О. Бланк, О. І. Барановський, О. Є. Кузьмін, М. Д. Білик, Л. В. Терещенко, І. І. Коркуна, Н. М. Ткаченко, М. С. Пушкар, М. П. Хохлов та інші.

Варто зазначити важливість і практичне значення напрацювань у створенні і доповненні теоретико-методологічної бази стосовно питань втілення фінансового планування на підприємстві та застосування коефіцієнтного аналізу в системі прогнозування фінансового планування.

Мета статті - дослідження сутності, завдань і необхідності коефіцієнтного аналізу в системі фінансового планування, визначення групи індикаторів відносних показників та їх значення, зокрема, індикаторів ліквідності, платоспроможності, ділової активності та рентабельності.

Виклад основного матеріалу. Передумовами запровадження реформ завжди є зміни в суспільно-політичному житті країни. Передусім, це – економічні кризи, зумовлені стихійними лихами, війнами, епідеміями, іншими викликами чи форс-мажорними обставинами. Шукаючи шляхи виходу з кризи, фінансові аналітики передбачають позитивні зрушення, тобто заходи, які сприятимуть наближенню української економіки до ринкових стандартів, при цьому характеризують причини реформи, їхню сутність, що дозволяє в перспективі аналізувати – успішним чи невдалим було їх запровадження, визначати та вдосконалювати умови їх застосування в різних галузях економіки.

У ринкових умовах у промисловій галузі для суб'єктів господарської діяльності (підприємств, компаній, аграрного сектора) в системі фінансового планування доцільно приділяти велику увагу використанню коефіцієнтного фінансового аналізу для визначення взаємозалежності різних статей фінансової звітності на основі фінзвітності установ, що прямо вказує на результативність та фінансову стійкість суб'єктів господарської діяльності, що дозволяє ефективніше втілювати реформи в цій галузі.

Однією з найпоширеніших систем фінансового аналізу вважається аналіз фінансових коефіцієнтів, методами якого є розрахунки співвідношення окремих фінансових показників, які дають характеристику різним аспектам фінансової діяльності підприємства.

Аналіз фінансових коефіцієнтів є сегментом складової частини фінансового аналізу – великої ділянки дослідження, яка включає наступні напрямки:

- аналіз фінансової звітності (зокрема, аналіз коефіцієнтів);
- комерційні обчислення (фінансова математика);
- формування прогнозованої звітності;
- оцінку інвестиційної привабливості підприємства з використанням порівняльного підходу, який в основі базується на фінансових показниках.

Фінансові коефіцієнти дають можливість аналітику побачити взаємозв'язок між прибутком і витратами, між активами і пасивами. Аналіз фінансових коефіцієнтів – це унікальний інструмент, за допомогою якого можна побачити фінансовий стан підприємства, а також – конкретні переваги та перспективи його розвитку [5].

Показники коефіцієнтного аналізу можна класифікувати за економічною сутністю, вони представлені в кластері 4 (чотирьох) груп індикаторів [3] і показані на рисунку 1, зокрема:

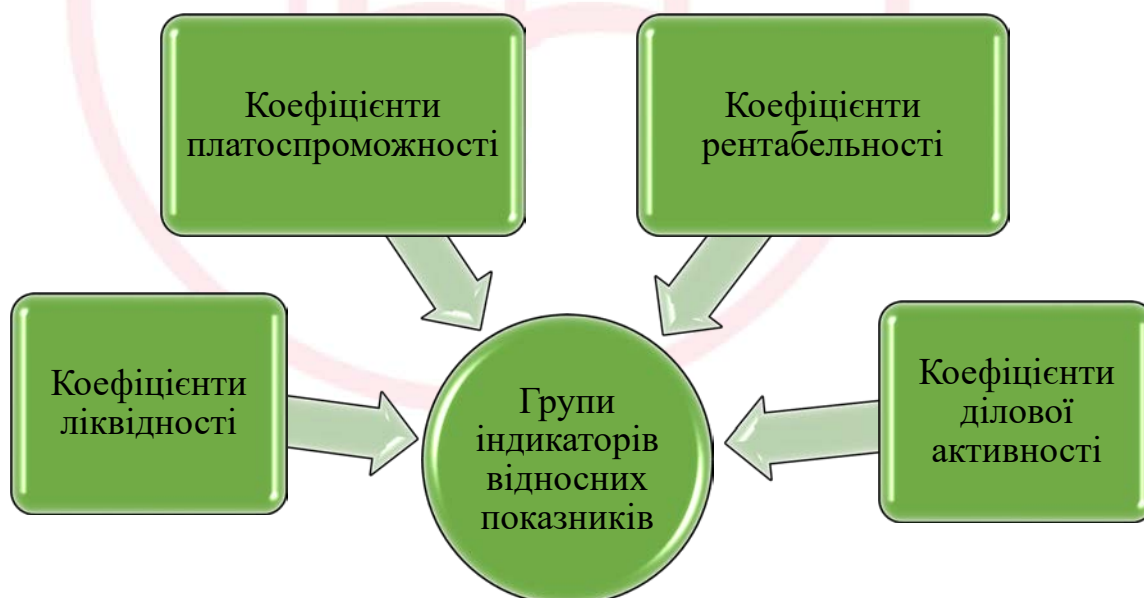

Рис. 1. Групи індикаторів відносних показників

Охарактеризуємо коефіцієнти ліквідності, платоспроможності, рентабельності, ділової активності та визначимо значення їхніх індикаторів.

Коефіцієнт ліквідності характеризує здатність підприємства погасити короткотермінові боргові зобов'язання і конвертувати свої активи в грошові кошти.

Індикатор ліквідності може мати такі значення, які представлені на рисунку 2.

Рис. 2. Значення індикатора ліквідності

Абсолютна ліквідність визначається відповідно до формули 2.1:

$$L_a = \frac{\Sigma_g}{\Sigma_z}, \text{ де}$$

- L_a – абсолютна ліквідність;
- Σ_g – сума грошових коштів у еквіваленті;
- Σ_z – поточні зобов'язання.

Миттєва ліквідність визначається відповідно до формули 2.2:

$$L_m = \frac{(\Sigma_g + F_k + D_k)}{\Sigma_z}, \text{ де}$$

- L_m – миттєва ліквідність;
- Σ_g – сума грошових коштів у еквіваленті;
- F_k – короткотермінові фінансові вкладення;
- D_k – короткотермінова дебіторська заборгованість.

Поточна ліквідність визначається відповідно до формули 2.3:

$$L_p = \frac{A_o}{\Sigma_z}, \text{ де}$$

- L_p – поточна ліквідність;
- A_o – обігові активи;
- Σ_z – поточні зобов'язання.

Частка грошових коштів у активах визначається відповідно до формули 2.4:

$$C_k = \Sigma_g / A, \text{ де}$$

- C_k – частка грошових коштів;
- Σ_g – сума грошових коштів у еквіваленті;
- A – активи.

Коефіцієнт платоспроможності засвідчує здатність підприємства розраховуватись за довготерміновими борговими зобов'язаннями.

Індикатор платоспроможності може мати такі значення, які схематично представимо на рисунку 3.

Рис. 3. Значення індикатора платоспроможності

Коефіцієнт заборгованості визначається відповідно до формули 3.1:

$$K_z = \Sigma_z / A, \text{ де}$$

- K_z – коефіцієнт заборгованості;
- Σ_z – сума зобов'язання;
- A – активи.

Відношення боргу до капіталу визначається відповідно до формули 3.2:

$$V_b = B / V_k, \text{ де}$$

- V_b – відношення боргу до капіталу;
- B – борг;
- V_k – власний капітал.

Фінансовий леверидж визначається відповідно до формули 3.3:

$$F_l = A/V_k, \text{ де}$$

- F_l – фінансовий леверидж;
- A – активи;
- V_k – власний капітал.

Відсоткове покриття визначається відповідно до формули 3.4:

$$P_v = O_p/W_s, \text{ де}$$

- P_v – відсоткове покриття;
- O_p – операційний прибуток;
- W_s – сплачені відсотки.

Коефіцієнт рентабельності – це здатність підприємства генерувати доходи і прибутки.

Індикатор коефіцієнта рентабельності може мати такі значення, які схематично представимо на рисунку 4.

Рис. 4. Значення індикатора рентабельності

Рентабельність капіталу визначається відповідно до формули 4.1:

$$R_k = P/K_v, \text{ де}$$

- R_k – рентабельність капіталу;
- P – прибуток;
- K_v – власний капітал.

Рентабельність активів визначається відповідно до формули 4.2:

$$R_a = P_h / A, \text{ де}$$

- R_a – рентабельність активів;
- P_h – чистий прибуток;
- A – активи.

Валова маржа визначається відповідно до формули 4.3:

$$M_v = P_v / N, \text{ де,}$$

- M_v – валова маржа;
- P_v – валовий прибуток;
- N – виручка.

Операційна маржа визначається відповідно до формули 4.4:

$$M_o = P_o / N, \text{ де,}$$

- M_o – операційна маржа;
- P_o – операційний прибуток;
- N – виручка.

Обіговість чистого капіталу визначається відповідно до формули 4.5:

$$G_{hk} = N / R_k, \text{ де,}$$

- G_{hk} – обіговість чистого капіталу;
- R_k – робочий капітал;
- N – виручка.

Коефіцієнти ділової активності свідчать про ефективність бізнесу, показують, як швидко спрацьовує процес перетворення товару на гроші і яким є коефіцієнт обіговості активу, скільки разів у визначений термін відбувається прихід та розхід активу.

Індикатор ділової активності може мати такі значення, які схематично представимо на рисунку 5.

Рис. 5. Значення індикатора ділової активності

Обіговість запасів визначається відповідно до формули 5.1:

$$G_z = H/U, \text{ де,}$$

- G_z – обіговість запасів;
- H – собівартість;
- U – запаси.

Обіговість кредиторської заборгованості визначається відповідно до формули 5.2:

$$G_k = N/D, \text{ де,}$$

- G_k – обіговість запасів;
- N – виручка;
- D – дебіторська (середньорічна).

Обіговість активів визначається відповідно до формули 5.3:

$$G_a = N/A, \text{ де,}$$

- G_a – обіговість активів;
- N – виручка;
- A – активи.

Обіговість чистого капіталу визначається відповідно до формули 5.4:

$$G_h = N/K_r, \text{ де,}$$

- G_h – обіговість чистого капіталу;
- N – виручка;
- K_r – робочий капітал.

У ринкових умовах для суб'єктів господарської діяльності в галузі фінансово-економічної діяльності суттєво зростає роль своєчасного та якісного аналізу фінансового стану підприємств, оцінка їхньої ліквідності, платоспроможності, рентабельності, фінансової стійкості, ділової активності, а також – пошук шляхів зміцнення та підвищення фінансової стабільності, оздоровлення та конкурентоздатності [4].

Розглянемо інтегральні скорингові індикатори, які використовуються в коефіцієнтному фінансовому аналізі. Дані індикатори, визначені на основі відкритих даних, поєднують у собі множинний спектр необхідних коефіцієнтів та відповідних фінансових індикаторів на основі попередньо розроблених та протестованих з відповідною системою контролінгу, алгоритму.

Для прикладу розглянемо інтегральний індекс фінансової стійкості підприємства. FinScore – скоринговий індекс фінансової компанії, що розраховується відповідним аналітичним підрозділом YouControl. Станом на 2022 рік він містив 20 фінансових індикаторів, які в комплексі визначають стан ліквідності, рентабельності, платоспроможності, ділової активності, стійкості та зміцнення фінансової стабільності, враховуючи алгоритм розрахунку, який був розроблений на базі сучасних методів – machine learning, ML, зокрема, фінансового аналізу та логістичного регресійного моделювання.

Індекс FinScore щорічно підтверджує свій високий рівень із прогнозування, ймовірності банкрутства компаній стосовно тих фірм, в яких значення показників FinScore були значно гіршими та які банкрутували частіше.

Значення індексу, згідно з аналітичними дослідженнями, може перебувати в діапазоні від 1 (одиниці) – це мінімальна фінансова стійкість «Д», до 4 (чотирьох) – це максимальна фінансова стійкість «А», залежно від значень фінансових індикаторів даної фірми.

Розглянемо фінансовий аналіз бізнес-груп, побудований на основі як коефіцієнтного, так і скорингового методу, який має, відповідно, свою специфіку та виникає за рахунок розпорошеності фінансової звітності, оскільки кожен учасник бізнес-групи самостійно готує свою фінансову звітність. Результат діяльності може виявитись операційно збитковим або прибутковим. На одні підприємства лягає борговий тягар, а інші отримують значні прибутки, тому в даному випадку доречно борговий тягар розподілити між учасниками холдингу.

На практиці розподіл значень фінансових показників серед учасників бізнес-групи холдингу залежить, відповідно, від об'єктивності зовнішніх факторів чи фактично внутрішньої фінансової стійкості підприємства, а також – від структурування бізнесу, який суттєво впливає на цінову політику, певні регуляторні, податкові та безпекові фактори. Тому в даному випадку фінансовий аналіз бізнес-груп на основі відкритих даних – це серйозна

нетривіальна задача, яку можна розв'язати за рахунок комплексного підходу та врахувати фінансовий стан усіх або основних учасників бізнес-групи.

Фінансовий аналіз, побудований на основі відкритих даних та публічної інформації, є надзвичайно важливою сферою в корпоративній фінансовій звітності, що дозволяє на основі відповідних технік коефіцієнтного та скорингового фінансового аналізу вирішувати низку суттєвих економічних проблем на виробництві.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що фінансове планування з використанням коефіцієнтного аналізу, який застосовується підприємствами для налагодження фінансової діяльності, є багатограним явищем, що характеризує стан та систему заходів у майбутньому та гарантує підвищення власної рентабельності, платоспроможності, ліквідності та зростання ділової активності; є одним з найбільш важливих показників визначення міцності, стійкості, створення передумов для отримання чистого прибутку, що дозволяє забезпечити конкурентоздатність на ринку, достатню самостійність та самофінансування суб'єктів господарської діяльності.

Література:

1. Гриньова В. М., Коюда В. О. Фінанси підприємств. 5-е вид., перероб. та допов. Київ: Знання-Прес, 2017. – 424 с.
2. Дорошенко О. О., Сорокати В. М. Фінансове планування на підприємстві як метод мінімізації фінансових ризиків. [Електронний ресурс] / Дорошенко О. О., Сорокати В. М. – 2021. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/97.pdf
3. Kornyliuk R. Коефіцієнтний фінансовий аналіз. Блог YC.Market. Дослідження ринку та конкурентий аналіз. [Електронний ресурс] / Kornyliuk R. – 2023. – Режим доступу: <https://blog.youcontrol.market/koiefitsiientnii-finansovii-analiz/>
4. Тищенко В. В. Впровадження фінансового планування на підприємстві. [Електронний ресурс] / Тищенко В. В. – 2017. – Режим доступу: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_2_2017ua/29.pdf
5. Кравченко В. Аналіз фінансових коефіцієнтів. [Електронний ресурс] / Кравченко В. – 2022. – Режим доступу: <https://livingfo.com/analiz-finansovykh-koefitsiientiv/>.

References:

1. Hrynova V. M., Koiuda V. O. (2017). *Finansy pidpryiemstv.* [Enterprise Finance] Kyiv: Znannia-Pres, [in Ukrainian].
2. Doroshenko O. O., Sorokaty V. M. (2021) *Finansove planuvannia na pidpryiemstvi yak metod minimizatsii finansovykh ryzykiv.* [Financial planning at the enterprise as a method of minimizing financial risks]. (n.d.). *economy.nayka.com.ua*. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2021/97.pdf [in Ukrainian].
3. Kornyliuk R. (2023) *Koefitsiientnyi finansovyi analiz* [Market research and competitive analysis]. Blog YC.Market. *Doslidzhennia rynku ta konkurentyi analiz.* (n.d.). *blog.youcontrol.market*: <https://blog.youcontrol.market/koiefitsiientnii-finansovii-analiz/> [in Ukrainian].
4. Tyshchenko V. V. (2017). *Vprovadzhennia finansovoho planuvannia na pidpryiemstvi* [Implementation of financial planning at the enterprise] (n.d.). *visnyk-econom.uzhnu.uz.ua*. Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_2_2017ua/29.pdf [in Ukrainian].
5. Kravchenko V. (2022) *Analiz finansovykh koefitsiientiv* [Analysis of financial ratios]. (n.d.). *livingfo.com*. Retrieved from: <https://livingfo.com/analiz-finansovykh-koefitsiientiv/> [in Ukrainian].

УДК 336.22:004(047.3)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-683-691](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-683-691)

Параниця Надія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (067) 281-23-79, <https://orcid.org/0000-0003-3682-4979>

Параниця Сергій Павлович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної діяльності, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (097) 216-25-43, <https://orcid.org/0000-0001-7907-1220>

Тарашенко Володимир Анатолійович кандидат економічних наук, доцент, докторант Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (050) 448-13-99, <https://orcid.org/0000-0002-4873-982X>

ОЦІНКА ВПЛИВУ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. В дослідженні дана оцінка впливу податкового контролю на забезпечення національної економічної безпеки України.

Доведено необхідність податкового контролю в забезпеченні своєчасності та повноти надходжень податків до бюджету, що в свою чергу сприяє виконанню державними органами влади функцій щодо забезпечення економічної безпеки, визначено групи загроз економічній безпеці, які можливо зменшити посиленням податкового контролю, запропоновано шляхи вдосконалення податкового контролю.

Проаналізовано основні показники контрольно-перевірочної роботи ДПС України за 2019-2023 роки.

Встановлено, що планові перевірки відіграють важливу роль у системі податкового контролю. Вони дають можливість системно та всебічно оцінювати діяльність платників податків.

Розглянуто проведення позапланових перевірок, що може бути спрямоване на реагування на певні ризики, пов'язані з несплатою податків. Наприклад, такі перевірки можуть ініціюватися у відповідь на підозрілі фінансові операції або несвоєчасну подачу податкової звітності.

У ході дослідження було вивчено актуальні проблеми податкового контролю в Україні. Особлива увага приділялась проблемним аспектам, які потребують вдосконалення.

Досліджено різні типи податкових перевірок, їх ефективність та проблемні питання, пов'язані з їх проведенням.

Проаналізовано яким чином податкові перевірки впливають на формування державного бюджету, та який вплив здійснюють на платників податків під час воєнного стану.

Важливим аспектом дослідження стало вивчення динаміки кількості платників податків. Визначено, що усталений перелік кількісних індикаторів оцінки результативності програмних заходів є неповноцінним, оскільки практично за кожним із напрямів державної політики не забезпечений належними статистичними даними для розрахунку цільових індикаторів, відображає лише кількісні показники.

Доведено ефективність позапланових перевірок, адже завдяки раптовості та непередбачуваності, позапланові перевірки дають можливість більш точно й ефективно виявляти та документувати порушення. Це, ймовірно, призводить до кращих результатів у сфері стягнення податків та штрафів.

Ключові слова: податковий контроль, планові та позапланові перевірки, податкова система, податкова політика, економічна безпека.

Paranytsia Nadiia Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting Technologies and Business Analytics, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, tel.: (067) 281-23-79, <https://orcid.org/0000-0003-3682-4979>

Paranytsia Serhiy Pavovych Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law Enforcement, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, tel.: (097) 216-25-43, <https://orcid.org/0000-0001-7907-1220>

Tarashchenko Volodymyr Anatoliyovych candidate of economics, associate professor, doctoral student, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, tel.: (050) 448-13-99, <https://orcid.org/0000-0002-4873-982X>

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF TAX CONTROL ON ENSURING THE NATIONAL ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. In the study, an assessment of the impact of tax control on ensuring the national economic security of Ukraine is given.

The necessity of tax control in ensuring the timeliness and completeness of tax revenues to the budget is proven, which in turn contributes to the performance by state authorities of functions to ensure economic security, the groups of threats to economic security that can be reduced by strengthening tax control are identified, and ways of improving tax control are proposed.

The main indicators of the control and inspection work of the DPS of Ukraine for the years 2019-2023 have been analyzed.

It was established that scheduled audits play an important role in the tax control system. They make it possible to systematically and comprehensively evaluate the activities of taxpayers.

Unscheduled audits considered may be aimed at responding to certain risks associated with non-payment of taxes. For example, such checks may be initiated in response to suspicious financial transactions or late filing of tax returns.

In the course of the study, the current problems of tax control in Ukraine were studied. Special attention was paid to problematic aspects that need improvement.

Different types of tax audits, their effectiveness and problematic issues related to their implementation are studied.

It is analyzed how tax audits affect the formation of the state budget, and what influence they have on taxpayers during martial law.

An important aspect of the research was the study of the dynamics of the number of taxpayers. It was determined that the established list of quantitative indicators for evaluating the effectiveness of program measures is inferior, since in almost every direction of state policy it is not provided with adequate statistical data for the calculation of target indicators, it reflects only quantitative indicators.

The effectiveness of unscheduled inspections has been proven, because due to their suddenness and unpredictability, unscheduled inspections make it possible to more accurately and efficiently detect and document violations. This is likely to lead to better results in the area of tax and fine collection.

Keywords: tax control, scheduled and unscheduled inspections, tax system, tax policy, economic security.

Постановка проблеми. Чим більший податковий потенціал країни та ефективніша податкова система, тим більше суспільних благ та послуг може надати держава.

Досліджено необхідність податкового контролю в забезпеченні своєчасності та повноти надходжень податків до бюджету, що сприяє виконанню державними органами влади функцій щодо забезпечення економічної безпеки, визначено групи загроз економічній безпеці, які можливо зменшити посиленням податкового контролю, запропоновано шляхи вдосконалення податкового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти податкового контролю досить широко висвітлені в науковій літературі. Значний внесок у дослідження проблем податкової системи зробили: Гетманець О. П. [5], Прокопенко А. О. [5], Чорна А. М. [5], Лісовий А. В. [4], Проскура К. П. [4], та ін.

В період повномасштабного вторгнення було обмежено податкові перевірки, а із 1 серпня 2023 року відповідно до Закону № 3219 було змінено окремі вимоги ПКУ щодо проведення податкових перевірок, що потребує дослідження.

Мета статті – здійснити аналіз впливу податкового контролю на забезпечення національної економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Оцінка впливу податкового контролю на забезпечення національної економічної безпеки України є одним із найважливіших регуляторів соціально-економічного розвитку. Економічна безпека України залежить від зовнішніх так і внутрішніх факторів.

Податкова політика є одним із головних інструментів, за допомогою якого держава наповнює свій бюджет. Окрім традиційної фіскальної функції, вона має також і сервісну функцію (полегшує процес плати податків), і стимулюючу – створює передумови для економічного зростання в цілому або окремих секторів, в залежності від економічних цілей держави. В Україні в умовах воєнного стану зв'язок між економічною та податковою політиками практично зруйновано, а податкові цілі у влади зосереджені виключно на зібранні якомога більшої частки податків. Відповідно податкова політика держави може сприяти як зростанню, так і спаду економічної активності, створювати сприятливу або ворожу кон'юнктуру ринку, ослаблювати чи підсилювати тіньові процеси, створювати пріоритетні умови для розвитку окремих галузей або усієї економіки.

Важливість податкового контролю полягає в його здатності забезпечувати своєчасність та повноту надходжень податків до бюджету. Це, в свою чергу, дає можливість державним органам влади виконувати свої функції щодо забезпечення економічної безпеки.

В податковому кодексі абзац перший пункт 61.1 статті 61. податковий контроль - система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1].

Існують різні групи загроз економічній безпеці, які можна зменшити шляхом посилення податкового контролю. До них належать:

➤ ухилення від сплати податків, це може призвести до значних втрат бюджетних коштів, що негативно впливає на економіку країни;

➤ відмивання коштів, ця діяльність може використовуватися для фінансування тероризму, організованої злочинності та інших незаконних діяльностей;

➤ нелегальна торгівля, ця діяльність може завдати шкоди легальному бізнесу та призвести до втрати робочих місць.

Негативним наслідком низької ефективної державної політики регулювання розвитку підприємництва стає те, що його показники значно поступаються рівню розвинених держав (йдеться про показники кількості діючих, новостворюваних підприємств, їх життєздатність протягом тривалого періоду часу, ефективність використання ресурсного потенціалу та практично про усі соціальні характеристики бізнесу), а рівень економічної безпеки підприємництва – низький, що де мотивує населення та бізнес вкладати кошти у підприємницьку діяльність.

На прикладі України, є підстави виокремити такі головні недоліки системи державного стратегічного планування розвитку і зміцнення економічної безпеки підприємництва, що потребують уваги в рамках державної політики в цій сфері:

1) програми підтримки підприємництва стосуються лише сектору малого бізнесу, а отже, не передбачають заходів сприяння розвитку усіх секторів підприємництва, в тому числі у територіально-секторальному аспекті, у реальному секторі економіки, у галузях із значною доданою вартістю;

2) відсутня належна спадковість програм, які не є навіть елементом середньострокового прогнозування, низькою є якість роботи з визначення стратегічних завдань, спостерігається нечіткість їх формулювання, що перешкоджає обрати відповідно до неї систему адекватних кількісних показників-вимірників рівня їх досягнення;

3) пріоритетні завдання не підпорядковуються основній меті, що пояснюється відсутністю ієрархії в системі цілей;

4) усталений перелік кількісних індикаторів оцінки результативності програмних заходів є неповноцінним, оскільки практично за кожним із напрямів державної політики не забезпечений належними статистичними даними для розрахунку цільових індикаторів, відображає лише кількісні показники, не містить аналізу показників-дестимуляторів розвитку і безпеки підприємництва;

5) обсяги фінансування програм підтримки підприємництва науково чи ресурсно необґрунтовані, змінюються хаотично як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях;

б) механізм державного програмування не передбачає належного моніторингу цього процесу.

З 1 серпня 2023 року відповідно до Закону № 3219 було змінено окремі вимоги ПКУ щодо проведення податкових перевірок, зокрема планових, позапланових і фактичних [1, 2]. Такі зміни будуть діяти до припинення воєнного стану в Україні, також розширено перелік підстав для проведення документальних позапланових перевірок (як виїзних, так і невиїзних). Це означає, що податкові органи мають більше можливостей для ініціювання таких перевірок.

Підстави для проведення:

1. Звернення платника податків:

➤ Платник податків може самостійно ініціювати документальну позапланову перевірку, подавши відповідну заяву до податкового органу.

➤ Це може бути корисно, якщо платник хоче усунути будь-які сумніви щодо правильності ведення податкового обліку або звітності.

2. Отримання інформації про порушення податкового законодавства:

➤ Податкові органи можуть ініціювати перевірку, якщо отримають інформацію про ймовірні порушення податкового законодавства з певних сфер.

До таких сфер належать:

➤ Оподаткування доходів нерезидентів з джерелом походження з України.

➤ Оподаткування нерезидентів, які ведуть діяльність через відокремлені підрозділи (постійні представництва).

➤ Діяльність платників податків у сфері виробництва та/або реалізації підакцизної продукції.

➤ Організація та проведення азартних ігор в Україні (гральний бізнес).

➤ Фінансові та платіжні послуги.

➤ Ця інформація може надходити з різних джерел, таких як:

➤ Звіти інших державних органів.

➤ Звернення громадян.

➤ Дані аналітичних систем податкової служби.

3. Інші підстави:

➤ Перелік підстав для позапланових перевірок, окрім вищезазначених, залишається без змін.

До них належать, наприклад:

➤ Рішення суду.

➤ Виявлення податковою службою фактів несплати податків.

➤ Зміна керівника або власника платника податків.

Дослідимо вплив податкових перевірок на формування державного бюджету. Важливо, щоб податкові перевірки проводились справедливо та

неупереджено. Необхідно, щоб всі платники податків знаходились в однакових умовах (рис.1).

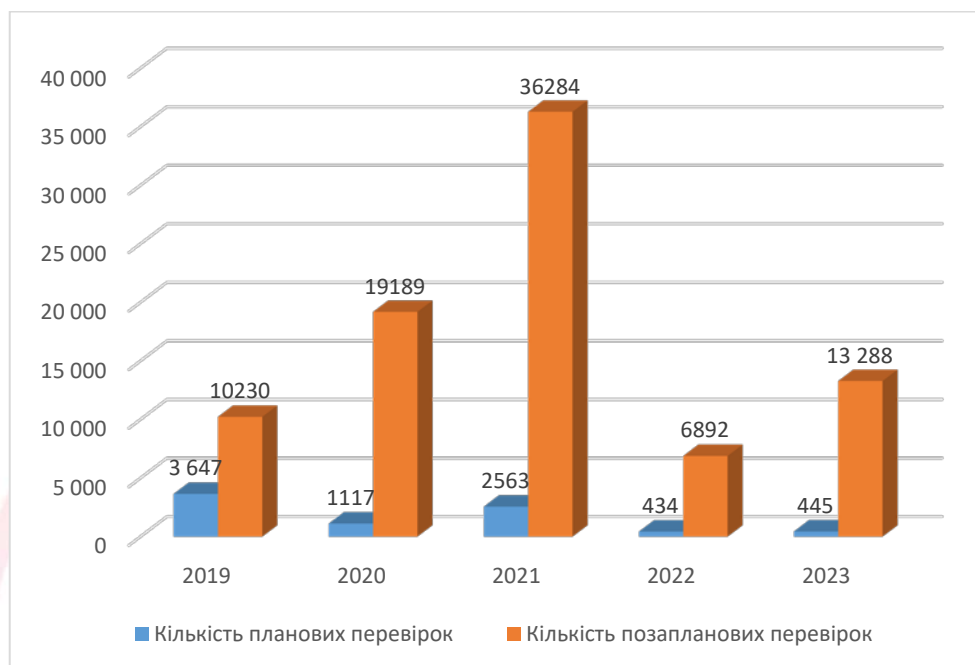

Рис.1. Кількість податкових перевірок за 2019–2021 роки
Джерело побудовано авторами на основі даних [2].

Можемо бачити, що найбільше позапланових перевірок було у 2021 році. Аналіз офіційних даних щодо кількості податкових перевірок свідчить про те, що саме позапланові перевірки відіграють ключову роль у здійсненні податкового контролю. Це твердження підтверджується значною кількістю таких перевірок порівняно з плановими (табл.1).

Таблиця 1
Основні показники контрольно-перевірочної роботи ДПС України
за 2019-2023 роки

Рік	Кількість перевірок, результати яких узгоджено			Сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, тис.грн.		
	Всього	у т.ч. планових	у т.ч. позапланових	Всього	у т.ч. по планових перевірках	у т.ч. по позапланових перевірках
2019	13877	3647	10230	13148620	7517065	5631555
2020	20306	1117	19189	924 243	416673	507570
2021	38847	2563	36284	1 530 334	733679	796655
2022	7326	434	6892	263 137	67903	195234
2023	13733	445	13 288	10 403 086	3 936 819	6 466 267

Джерело побудовано авторами на основі даних [2].

В цілому, відновлення практики позапланових перевірок свідчить про прагнення податкової служби до ефективного адміністрування податків. Їх розумне та обґрунтоване використання може суттєво поліпшити результати роботи податкової служби та забезпечити надходження до бюджету.

Висновки. Поступове відновлення протягом воєнного стану практики проведення позапланових податкових перевірок свідчить про те, що саме такі заходи є ключовими для ефективного адміністрування податків.

Податкова служба потребує інструментів для моніторингу та забезпечення дотримання податкового законодавства платниками податків. Позапланові перевірки дають можливість гнучко реагувати на потенційні порушення та вживати відповідних заходів.

Досвід показує, що позапланові перевірки мають кращий результат у порівнянні з плановими. Їх раптовість та непередбачуваність роблять ухилення від сплати податків більш складним.

Загроза позапланової перевірки може спонукати платників податків більш відповідально ставитися до своїх податкових зобов'язань.

Проведення перевірок має ґрунтуватися на ризик-орієнтованому підході, який фокусується на платниках з високим ступенем ризику невиконання податкових зобов'язань.

Необхідно забезпечити баланс між жорстким контролем та створенням сприятливих умов для ведення бізнесу.

Література:

1. Податковий кодекс України : від 2 груд. 2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–17. Ст. 112. П. 1 ст. 61.
2. Державна податкова служба України. Показники роботи. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/pokazniki-roboti/>
3. Про Національну безпеку України: Закон України від № 2469-VIII від 21.06.2018. Відомості Верховної Ради України. 03.08.2018. № 31. Стор. 5. Ст. 241.
4. А. В. Лісовий, К. П. Проскура. Проблеми податкового контролю в Україні та напрями підвищення його ефективності // Науковий вісник НЛТУ України. 2014. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-podatkovogo-kontrolyu-v-ukrayini-ta-napryami-pidvischennya-yogo-efektivnosti> (дата обращения: 07.03.2024).
5. Правове регулювання безпеки господарської діяльності в Україні: монографія / Гетманець О. П., Прокопенко А. О., Чорна А. М. та ін. За заг. ред. О. П. Гетманець. – Харків: Константа, 2019. – 296 с.

References:

1. Podatkovij kodeks Ukraïni [Tax Code of Ukraine]. (2010, January 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Derzhavna podatkovu sluzhba Ukraïni [State Tax Service of Ukraine]. *tax.gov.ua* Retrieved from <https://tax.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni “Pro Nacional'nu bezpeku Ukraïni” [The Law of Ukraine “On the National Security of Ukraine”]. (2018, August 3). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

4. Lisovij, A. V. , Proskura, K. P. (2014). Problemi podatkovogo kontrolju v Ukraïni ta naprjami pidvishhennja jogo efektivnosti [Problems of tax control in Ukraine and ways to increase its effectiveness]. *Naukovij visnik NLTU Ukraïni - Scientific Bulletin of the National Technical University of Ukraine*, 6. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-podatkovogo-kontrolyu-v-ukrayini-ta-napryami-pidvischennya-yogo-efektivnosti> [in Ukrainian].

5. Getmanec', O. P., Prokopenko, A. O., Chorna, A. M. ta in. (2019). *Pravove reguljuvannja bezpeki gospodars'koï dijal'nosti v Ukraïni [Legal regulation of business safety in Ukraine]*. Harkiv : Konstanta [in Ukrainian].

УДК 332.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-692-703](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-692-703)

Попело Ольга Володимирівна докторка економічних наук, доцентка, професорка кафедри менеджменту та адміністрування, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14027, тел.: (0462) 66-51-03, <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

Перепелюкова Олена Василівна докторка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, проспект Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (095) 436-52-91, <https://orcid.org/0000-0003-0385-4047>

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БРЕНДИНГУ АГРАРНИХ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Забезпечення продовольчої безпеки на сьогодні для України є одним із пріоритетних завдань відбудови та розвитку держави. Попри складні безпекові умови, аграрний сектор держави функціонує, що дає можливість експортувати продукцію сільського господарства до багатьох країн. Для підтримки розвитку аграрного сектору та відбудови територій держави дієвим інструментом є брендинг аграрних регіонів. Формування брендингу аграрних регіонів має свої особливості, які пов'язані з властивостями територій природними, географічними). У статті виокремлено чотири типи парадигм, які дозволяють всебічно дослідити унікальні властивості території та суб'єктів, які на ній розташовані, для визначення ідентичності, яка складатиме основу бренду регіону.

Для ефективної розробки дієвого механізму бренду аграрних регіонів виокремлено детермінанти, які впливають на ці процеси. Обґрунтовано, що брендинг регіонального розвитку доцільно формувати з дотриманням принципів, які дозволяють максимально враховувати особливості кожного регіону, що є унікальною ідентифікацією території. Використання різноманітних маркетингових інструментів для просування бренду аграрного регіону дозволить збільшити сегмент аудиторії споживачів. Аргументовано, що залучення підтримки урядових інституцій для створення сприятливого клімату агропромислових підприємств є необхідною умовою розвитку брендингу аграрних регіонів. Доведено, що на процеси розвитку брендингу впливають зовнішні глобальні процеси в економіці та суспільстві, серед яких можна виокремити глобалізацію бізнесу, інноваційний розвиток аграрного

сектору, підвищення рівня цифровізації виробничих та управлінських процесів. Досліджено етапи стратегічного управління брендингом аграрних регіонів. Виокремлено аспекти формування брендингу аграрних регіонів, які впливають на продовольчу безпеку держави. Для створення великих аграрних формувань (кластерів, хабів) у регіональному розрізі саме брендинг є одним з інструментів позиціонування територій та створення відповідного іміджу, що позитивно впливає на такі процеси.

Ключові слова: розвиток регіону, брендинг, аграрні регіони, аграрний сектор, сільська територія, стратегія розвитку, механізм, імідж, продовольча безпека.

Popelo Olha Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management and Administration, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, 14035, <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

Perepeliukova Olena Vasylivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Nauky Ave. 9A, Kharkiv, 61166, <https://orcid.org/0000-0003-0385-4047>

MECHANISM FOR THE FORMATION OF BRANDING OF AGRICULTURAL REGIONS IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY

Abstract. Ensuring food security is currently one of Ukraine's top priorities in the country's reconstruction and development. Despite the challenging security environment, the country's agricultural sector is functioning, which has allowed it to export agricultural products to many countries. Branding of agricultural regions is an effective tool to support the development of the agricultural sector and the reconstruction of the country's territories. The formation of branding of agrarian regions has its own peculiarities, which are related to the properties of the territories (natural, geographical). Four types of paradigms have been identified that allow for a comprehensive study of the unique properties of the territory and the entities located therein to determine the identity that will form the basis of the region's brand. In order to effectively develop an effective mechanism for branding agricultural regions, it is advisable to identify the relevant aspects that affect these processes. Branding of regional development should be formed in compliance with certain principles that allow for maximum consideration of the peculiarities of each region, which is a unique identification of the territory. The use of various marketing tools

to promote the brand of an agrarian region will increase the segment of the consumer audience. It is substantiated that attracting the support of government institutions to create a favourable climate for agro-industrial enterprises, as well as branding initiatives for agrarian regions, is essential. It is proved that the processes of branding development are influenced by external global processes in the economy and society, among which are business globalisation, innovative development of the agricultural sector, and increasing digitalisation of production and management processes. The stages of strategic management of branding of agrarian regions are studied. The aspects of the formation of branding of agrarian regions that affect the food security of the State are allocated. To create large agrarian formations (clusters, hubs) in the regional context, branding is one of the tools for positioning territories and creating an appropriate image that positively affects such processes.

Keywords: regional development, branding, agricultural regions, agricultural sector, development strategy, mechanism, image, food security.

Постановка проблеми. Для України важливість розвитку сільських територій зумовлена необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, добробуту населення та підвищення експортного потенціалу. На сьогодні розвиток аграрних регіонів є пріоритетом аграрної та регіональної політики держави, який спрямований на збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, розвиток зеленої економіки, екологічності та ресурсозбереження виробництв, що є основним напрямом сталого розвитку територій. Для досягнення поставленої мети доцільно розглядати аграрні регіони як самостійний об'єкт, який є основою формування розвитку країни. Це потребує пошуку та створення нових можливостей щодо розвитку аграрних регіонів на основі формування його потенціалу. Одним з таких інструментів є Формування 67 з брендингу аграрних регіонів в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Особливо актуально такі питання постають у період повоєнного відновлення держави, умовах пошкодження промислових об'єктів, що значно впливає на пріоритетність видів економічної діяльності в регіональному розрізі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та формування інструментів розвитку регіонального брендингу сільських територій висвітлені в працях багатьох учених, серед яких можна виокремити праці І. Гладунова, Ю. Данько, С. Ілляшенко, Н. Карачиної, С. Ковальчук, О. Красноручького, І. Кравців, І. Павлової, О. Павлова та інших. Відзначаючи значний внесок авторів у дослідження зазначених проблем, особливості формування брендингу аграрних регіонів в умовах повоєнного відновлення держави потребують подальшого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні механізму формування брендингу аграрних регіонів в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. В умовах повоєнного відновлення держави саме розвиток аграрного сектору буде відігравати ключову роль у забезпеченні стабільності економіки. Брендинг є тим дієвим інструментом позиціонування аграрних регіонів, який сприяє формуванню сприятливого бізнес-середовища, підвищенню рівня їх конкурентоспроможності, і як наслідок, забезпечення економічного зростання та добробуту мешканців території. Управління брендом аграрних регіонів слід розглядати з позиції регулювання розвитку території для досягнення балансу соціально-економічних функцій в умовах конкурентоспроможності. Особливістю брендингу регіонів є те, що їх можна розглядати з позиції бренду сільської території або регіону загалом. Тому саме регіональний брендинг доцільно розглядати як механізм формування, розробки та просування бренду у свідомості жителів, влади, туристів з метою створення відповідних репутаційних переваг в конкурентному середовищі. Формування бренда аграрного регіону можливо здійснити за рахунок:

- позитивного іміджу, який уже сформований у свідомості людей;
- через асоціацію з товарами та послугами на конкретній території;
- на основі стратегії розвитку потенціалу конкурентоспроможності регіону.

Основою формування брендингу аграрних регіонів є наступні цілі: розширення внутрішніх та зовнішніх ринків; збільшення ресурсного потенціалу; підвищення популярності території за рахунок маркетингової діяльності; створення позитивної громадської думки щодо регіону. Реалізація означених цілей здійснюється на основі п'яти функцій: ідентифікації, персоналізації, спрощення рішення та гарантії.

Так, автори Павлов О. І. та Павлова І. О. розглядають сільські території як частину територіальної системи України, що має економічні, екологічні та соціальні складові [1-2]. Економічна складова такої території характеризує розміщення продуктивних сил, конкурентне середовище, суспільну користь. У екологічному аспекті сільські території характеризуються станом довкілля, флори та фауни, якості ґрунту. Соціальна складова виражається через взаємозв'язок та взаємодію між людьми. Такий поділ дозволяє ідентифікувати сільську територію через ідентичність ментального простору, що сприяє розвитку просторових утворень. Важливість врахування соціальної складової пояснюється впливом носіїв на трансформаційні процеси в розбудові територій, оскільки кожен індивід на тій чи іншій території має власні особливості ментальності, систему поглядів, традицій, цінностей, що в кінцевому результаті формує набір якостей для ідентифікації.

Автори дослідники бренд-менеджменту Лоуро М. та Кунха П. розглядають брендинг територій із позиції чотирьох складових, а саме парадигми продукту,

проективної парадигми, адаптивної парадигми та реляційної парадигми [3]. Продуктова парадигма при формуванні бренда аграрних регіонів характеризує цінність продукту, який на цій території акцентується. Застосування продуктової парадигми при формуванні бренда аграрних регіонів включає в себе використання маркетингу «4P» (Product, Price, Place, Promotion) або «10P», який включає в себе (Product, Place, Price, Production, Promotion, People, Personnel, Patterns, Placement of funds, Pollution) [4].

В умовах використання комплексу маркетингу за принципом «4P» використовуються базові аспекти, які за потреби можуть бути розширені до комплексу «10P». Для брендингу аграрних регіонів у цьому комплексі використовуються особливості продукції, яка виробляється в межах регіону, розташування сільськогосподарських земель в межах регіону, ціна товару, основні галузі виробництва, які розвинені в межах досліджуваного регіону, імідж регіону, рівень людського розвитку та наявність трудових ресурсів, норми та стандарти, інвестиційна привабливість регіонів, екологічний стан території.

Проективна парадигма включає в себе визначення особливостей та унікальних властивостей аграрних регіонів при формуванні бренду.

Адаптивна парадигма включає відповідність бренду очікуванням споживачів за такими критеріями:

- умови життя, споживча вартість;
- сукупність емоційних елементів, які викликає бренд;
- соціокультурний аспект, який включає культуру та толерантність населення, його освіченість;
- історико-культурна спадщина регіону;
- інноваційність регіонального розвитку, наявність інноваційних підприємств, інноваційних хабів;
- екологічність та безпека територіального устрою по відношенню до прикордонних регіонів та держав.

Реляційна парадигма характеризує взаємодію споживачів та розробників бренду в процесі його формування, визначення цінностей, мети. Загалом бренд аграрних регіонів відображає класичну систему управління, яка має суб'єкт, об'єкт та їх відносини у процесі здійснення управлінських функцій. Відмінністю створення бренду аграрних регіонів є визначення об'єкта дослідження (території), яка розглядається як просторове природне та соціальне утворення зі складною структурою та відповідними суспільними функціями. У такому контексті управління брендом аграрних регіонів слід розглядати як процес, оскільки його область включає суспільні явища, які відбуваються в різних сферах аграрного сектору. Саме територія регіону, яка має свої унікальні риси, формує базис створення бренд, оскільки на основі

управління визначеними особливостями формується уявлення щодо привабливості та популярності аграрного регіону серед споживачів.

Формування бренду аграрних регіонів являє собою процес брендингу, у якому об'єктом управління є сам бренд, а предметом виступає конкретний образ бренда. При формуванні брендингу аграрних регіонів необхідно виокремити відповідні особливості, які впливають на кінцевий результат створення іміджу території. Основні напрями розвитку брендингу аграрних регіонів представлено на рис. 1.

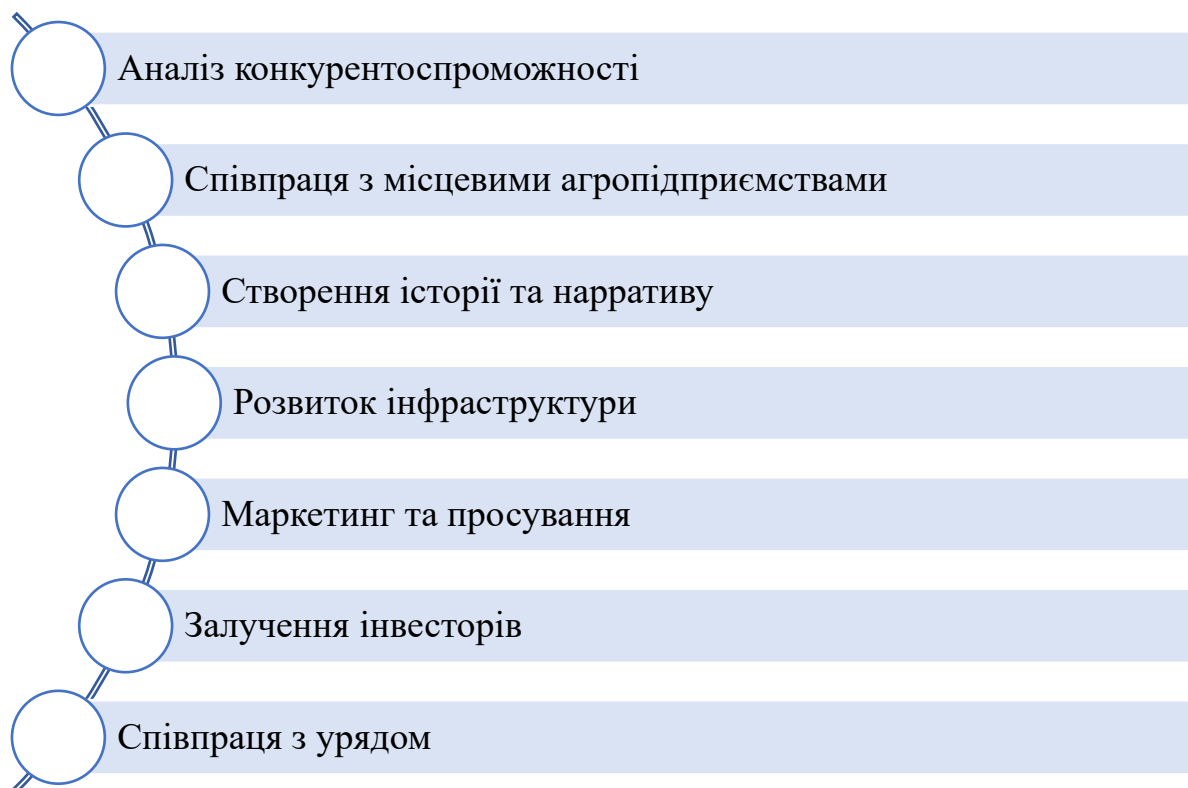

Рис. 1. Напрями розвитку брендингу аграрних регіонів
Джерело: запропоновано авторами

Для обрання правильної тактики щодо брендингу аграрних регіонів необхідно дослідити конкурентне середовище, з виокремленням сильних та слабких сторін території. Це дасть змогу виокремити унікальні особливості регіону та визначити переваги, які можна використати в межах створення бренда. Важливим аспектом при формуванні брендингу аграрних регіонів є співпраця з місцевими агропідприємствами, які необхідно залучати до програм з брендингу, спільних стратегій розвитку, визначення підходів щодо позиціонування регіону на ринку. Створення історії, яка відображає цінності,

традиції, унікальність та інновації, а також ефективний наратив значно підсилить імідж регіону. Для підвищення конкурентоспроможності регіону та формування позитивного іміджу необхідним є інвестування в розвиток інфраструктури, освіти, інновацій та технологій в аграрному секторі, що позитивно вплине на якість продукції та послуг. Використання різноманітних маркетингових інструментів для просування бренда аграрного регіону дасть можливість збільшити сегмент аудиторії споживачів. Залучення інвесторів у розвиток технологій та цифровізації аграрного регіону сприятиме реалізації нових проєктів, розширенню спеціалізації регіонального розвитку, підвищенню добробуту населення території. Необхідним є залучення підтримки урядових інституцій для створення сприятливого клімату агропромислових підприємств, а також ініціатив брендингу аграрних регіонів. Зазначені аспекти в сукупності дозволяють створити позитивний імідж аграрного регіону, який зможе привернути увагу споживачів, інвесторів та інших зацікавлених сторін. Для формування ефективного механізму брендингу аграрних регіонів необхідно дослідити структурну побудову процесу бренду території (рис. 2).

Реалізація механізму брендингу аграрних регіонів повинна базуватися на дотриманні наступних принципів:

- інноваційність, що реалізується за рахунок створення аграрних інноваційних центрів та хабів, створення системи інформаційного консультування;
- підприємницька активність, яка націлена на створення відповідних умов та взаємодію між всіма учасниками процесу для їх ефективної співпраці;
- забезпечення сталого розвитку аграрних регіонів та підприємств, що реалізується на принципах екологічності, ресурсозбереження потенціалу території та навколишнього середовища;
- інвестиційна привабливість на основі формування позитивного іміджу регіону, ефективної фінансової, продовольчої політики держави.

Формування місії та цілей брендингу аграрних регіонів є основою, яка забезпечує подальше здійснення етапів реалізації бренда. Аналітичний блок включає оцінку факторів зовнішнього та внутрішнього середовища регіону, що дає змогу визначити сильні та слабкі сторони, загрози та небезпеки. Виокремлення особливостей функціонування аграрного регіону, які є унікальними саме для нього дозволить використовувати такі особливості для брендингу та ідентичності території.

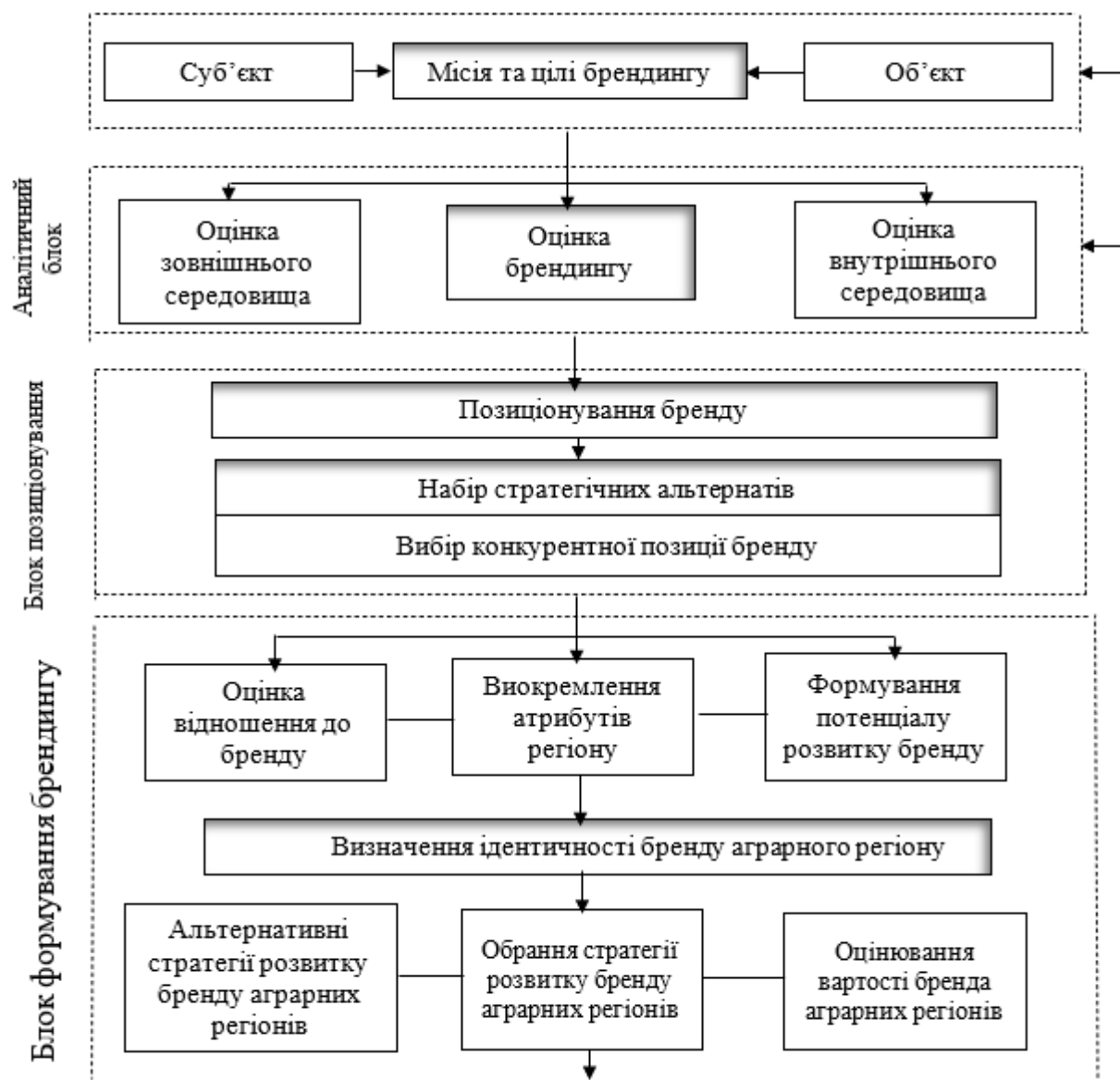

Рис. 2. Структурна модель формування брендингу аграрних регіонів
Джерело: узагальнено авторами на основі [5-7]

Блок позиціонування дозволяє визначити місце аграрного регіону в загальній сукупності та сформувати набір стратегічних альтернатив розвитку бренду території. Наступним є реалізація блоку формування брендингу аграрного регіону, який включає оцінку та відношення споживачів до бренду, що дозволяє обрати із різних альтернатив найбільш ефективну стратегію розвитку бренду. Кінцевим етапом є оцінка вартості бренду аграрного регіону. Якщо обрана стратегія не реалізується ефективно та вартість бренду є нижчою за визначений норматив, необхідно переглянути цілі формування брендингу та аналітичний блок, за яким визначалися сильні та слабкі сторони аграрного регіону.

Оскільки на процеси розвитку брендингу впливають не тільки внутрішні фактори, але й зовнішні глобальні процеси в економіці та суспільстві, з-поміж яких можна виокремити глобалізацію бізнесу, інноваційний розвиток аграрного сектору, підвищення рівня цифровізації виробничих та управлінських процесів. Аграрний сектор відіграє важливу роль у стабільному розвитку держави та забезпеченні продовольчої безпеки, що потребує врахування відповідних напрямів у стратегіях розвитку країни. Процес стратегічного управління брендингом сприяє забезпеченню якості бренда, збільшує його пізнаваність та впливає на вартість бренду. Загалом процес стратегічного управління брендингом аграрних регіонів складається з декількох етапів.

На першому етапі здійснюється визначення сутності бренда та його позиціонування в конкурентному середовищі. Модель резонансу бренда аграрних регіонів визначає інструменти щодо формування активної взаємодії з клієнтами. Модель створення цінності бренду дозволяє визначити фінансовий аспект витрат на маркетинг та його інвестиційну спроможність.

Другий етап характеризується формуванням та реалізацією програм бренд-маркетингу, що включає таке створення бренда, який буде впізнаваним серед споживачів та матиме унікальні асоціації. Для пізнаваності та ідентифікації бренда аграрних регіонів необхідно сформувати відповідні елементи бренду (товарний знак, назва бренда, логотип, символ, зображення та інше), що виокремлює регіон серед інших. Такі атрибути дозволяють створити сильні та унікальні асоціації з брендом регіону. Формування таких асоціацій реалізується на основі впровадження маркетингових програм, які включають розвиток комунікативних функцій, цінову політику.

Наступний етап включає оцінку ефективності бренду аграрних регіонів. Ефективність брендингу слід розглядати зі сторони попиту та пропозиції. Так, з боку попиту ефективність брендингу оцінюється на основі того, як споживачі сприймають бренд, що виражається у його популярності, іміджу, вартості. З боку пропозиції оцінюються джерела фінансування, якість товарів та послуг, що дозволяє визначити слабкі місця та покращити означені елементи. Фінансова спроможність бренду є результатом ефективної маркетингової компанії як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку. Об'єктивна оцінка бренда з боку співробітників компанії та зовнішніх споживачів дасть можливість мінімізувати несприятливі фактори його розвитку.

Якщо попередні етапи ефективно реалізовані, то наступний крок є зростання та підтримка брендингу аграрних регіонів. У довгостроковій перспективі необхідно нарощувати капітал бренду території, розширювати сегмент ринку. У межах регіональної маркетингової стратегії цей процес є досить складним, оскільки включає багато складових. Перш за все, бренд

аграрного регіону окрім території також може включати бренди підприємств та інших суб'єктів господарювання, які розташовані в межах означеного регіону, а також унікальні соціокультурні особливості території.

У стратегічній перспективі розвиток бренду аграрного регіону також проходить всі стадії життєвого циклу (розробка, вихід на ринок, зростання, зрілість, насиченість та спад). На стадії зрілості та насиченості для підтримки вартості бренду аграрних регіонів необхідно поживляти бренд за рахунок відновлення фінансової спроможності бренду, розширення або зміни сегменту охоплення брендом. Стратегія підтримки розвитку бренду обирається виходячи з комплексної оцінки всіх процесів його функціонування. Імідж аграрного регіону в глобальному вимірі впливає на процеси забезпечення продовольчої безпеки не тільки своєї країни, але й інших країн імпортерів. Україна є одним зі стратегічних експортерів продукції аграрного сектору в більшість країн Європи, Азії та Африки. Так, у 2023 році, не зважаючи на складну безпекову ситуацію, Україна експортувала продукції сільськогосподарського призначення в країни Європи (59% від загального експорту), Азії (12%), Середнього Сходу (15%), Африки (7%), Південно Східної Азії (4%) та ЄАЕС (1%) [8].

Брендинг аграрних регіонів відіграє основну роль у забезпеченні продовольчої безпеки:

- якість продукції, що реалізується на основі здатності до виробництва якісних та безпечних продуктів харчування за рахунок використання сучасних інноваційних технологій вирощування та переробки, дотримання європейських стандартів якості, підвищення рівня контролю за відповідністю продукції встановленим вимогам;

- брендинг може сприяти підвищенню рівня транспарентності в агропромисловому секторі, що дозволить споживачам отримувати доступ до інформації про виробничі процеси, умови утримання та вирощування, склад продуктів тощо. Це допомагає побудувати довіру споживачів до продукції даного регіону;

- розвиток брендингу може сприяти налагодженню співпраці між аграрними регіонами та організаціями, які відповідають за безпеку харчових продуктів. Така співпраця може реалізовуватися за рахунок спільних ініціатив щодо контролю якості та безпеки продукції, розробки стандартів та рекомендації для підприємств, спільні програми моніторингу;

- брендинг сприяє залученню інновацій в агротехнології за рахунок залучення інвесторів у дослідження та розробку нових технологій, які сприятимуть підвищенню врожайності, зниженню рівня пестицидів та добрив, що покращиться на якості та безпечності продуктів;

- брендинг агропромислових регіонів доводить їх здатність до реалізації цілей сталого розвитку, що важливо для забезпечення продовольчої безпеки держави в довгостроковій перспективі.

Таким чином, розвиток брендингу аграрних регіонів націлений на створення позитивного іміджу території, який забезпечує підвищення добробуту населення, сприяє соціально-економічному та інноваційному розвитку територій.

Висновки. На сьогодні брендинг є одним з дієвих інструментів розвитку територій, який спрямований на об'єднання всіх учасників співтовариств, які проживають в межах регіону для формування уявлення про їх ідентичність та підвищення рівня конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Роль брендингу аграрних регіонів є важливою не тільки з позиції споживачів, виробників, але й території, яка має свої властивості (потенціал) з урахуванням суб'єктів які на ній розташовані. Брендинг аграрних регіонів ґрунтується на культурних та історичних цінностях, природних ресурсах, що характеризує їх особисті відмінності та стає брендом. Саме тому виокремлення та врахування означених особливостей є важливим етапом формування брендингу аграрних регіонів.

Для ефективного формування механізму брендингу територій необхідно враховувати особливості її потенціалу. Розробка механізму брендингу повинна базуватися на дотриманні відповідних принципів, які забезпечують інноваційно-інвестиційний розвиток територій та підвищують рівень добробуту населення. Важливою особливістю ефективного формування брендингу аграрних регіонів є те, що вони є підґрунтям продовольчої безпеки та експортного потенціалу держави.

В умовах високих ризиків та повоєнного відновлення регіонів України саме брендинг є рушійною силою розвитку та підтримки не тільки територій, але й агропромислової галузі загалом. На сьогодні органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно розробляти стратегії щодо забезпечення брендингу регіонів. У контексті значних пошкоджень та руйнацій промислових об'єктів, саме агропромисловий комплекс є ключовою ланкою економічного відродження держави та забезпечення продовольчої безпеки.

Для залучення інвесторів у розвиток агропромислових регіонів бренд є одним із критеріїв ідентифікації території. У довгостроковій перспективі за рахунок позиціонування аграрного регіону можливе формування кластерів та хабів за певним критерієм аграрної сфери. На цей момент державою розроблено відповідні заходи щодо залучення інвесторів в розвиток сектору, що пов'язані зі зміною законодавства у сфері земельних відносин.

Література:

1. Павлова І. О. Бренд сільських територій як агропродовольчих територій: іміджеві переваги та обмеження. *Прод.ресурси*. 2017. № 9. С. 83-89.
2. Павлов А. И. Идентификация и классификация сельских территорий: теория, методология, практика. *Астроспринт*. 2015. 344 с.
3. Louro M. Cunha P. Brand management paradigms. *Journal of Marketing Management*. 2001. Vol. 17(7). P. 849–875
4. Багорка М. О. Формування комплексу маркетингу на сільськогосподарському підприємстві. URL: http://www.marketinfr.od.ua/journals/2018/24_2018_ukr/20.pdf
5. Шматько Н. М. Концептуальні засади підтримки стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем. *Економіка розвитку*. 2017. № 4 (84). С. 16-27.
6. Євтушенко О. Н., Суслов М. М., Верба С.М. Брендінг території громади – механізм формування локальної ідентичності та фактор конкурентоспроможності. *Public Administration and Regional Development*. 2021. № 3. С. 622-649.
7. Костецький Я. І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору України. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 356 с.
8. Експорт сільськогосподарської продукції змінив географію, майже 60% приходить на Європу – УКАБ. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/16/706701/> (дата звернення 22.03.2024).

References:

1. Pavlova I. O. (2017). Brend silskih teritorii yak agroprodovolnih teritorii imidgevi perepvagi ta obmegeniya [Brand of rural areas as agro-food territories: image advantages and limitations]. *Prodovolchi resursy -Prod.resursy*. №9. С. 83-89. [in Ukrainian].
2. Pavlov A. I. (2015). Identifikaciya I klasifikaciya silskih teritorii teoriya, metodologiya, praktika [Identification and classification of rural areas: theory, methodology, practice]. *Astrosprint - Astrosprint*. 344c. [in Ukrainian].
3. Louro M. Cunha R. (2001). Brand management paradigms. *Journal of Marketing Management*. Vol. 17(7). P. 849-875.
4. Bagorka M. O. Formuvanie kompleksu marketing na silskogospodarskomu pidpriemstvi. [Formation of a marketing complex at an agricultural enterprise]. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/24_2018_ukr/20.pdf. (дата звернення 20.03.2024)
5. Shmatko N. M. (2017). Konceptualnie zasadi pidtrimki stiikosti funkcionuvaniya velikomastabnih ekonomiko-virobnichih system. [Conceptual foundations for maintaining the sustainability of large-scale economic and production systems]. *Ekonomika rozvitku - Ekonomika razvitiya*. № 4 (84). С. 16-27. [in Ukrainian].
6. Yevtushenko O. N., Suslov M. M., Verba S. M. (2021). Brending teritorii gromadi – mehanizm formuvaniya lokalnoi identicnosti ta factor konkurentospromognosti. [Branding of the community territory - a mechanism for the formation of local identity and a factor of competitiveness]. *"Public Administration and Regional Development*. №3. С. 622-649. [in Ukrainian].
7. Kostetskyi Y. I. (2017). Strategiya formuvaniya I rozvitku agrarnogo sektoru Ukraini. [Strategy of formation and development of the agrarian sector of Ukraine]. TNEU. 356c. [in Ukrainian].
8. Eksport silskogospodarskoi produkci zminiv geografiy, maige 60% prihoditcya na Evropu. [Exports of agricultural products have changed geography, almost 60% are in Europe – UCAB]. *Ekonomichna Pravda - Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/16/706701/>. (дата звернення 22.03.2024)

УДК 330.3:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-704-717](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-704-717)

Радєв Дмитро Валерійович здобувач вищої освіти наукового ступеня доктора філософії, «Класичний приватний університет», 70-б, Жуковського, м. Запоріжжя, 68305, тел.: (067) 921-96-49, <https://orcid.org/0000-0001-7523-5013>

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Стрімкий розвиток суспільного життя стимулював розквіт цифрової економіки. Виникла проблема в чіткому розумінні факторів, які сприяли та сприяють її формуванню, викликають бурхливий прогрес. Для прийняття ефективних заходів щодо розвитку цифрової економіки доцільно провести аналіз факторів розвитку цифрової економіки.

Цієї меті присвячено дане дослідження: виявлення факторів розвитку цифрової економіки та їх систематизація.

Методологічне підґрунтя дослідження складає системний підхід. Для досягнення мети дослідження й реалізації поставлених завдань у роботі використано комплекс методів теоретичного дослідження, діалектичний і логічний аналіз та синтез.

Можливо стверджувати, що саме четверта промислова революція детермінувала появу та формування цифрової економіки. Але до передумов виникнення цифрової економіки можливо віднести не тільки вищеозначені процеси. В результаті дослідження сформовані групи факторів розвитку цифрової економіки: системні, інституціональні, політичні, міжнародні, економічні, структурні, надзвичайні, технологічні, інформаційно-комунікаційні, інвестиційні, інноваційні, організаційні, людські, психологічні. Ряд факторів здійснили міцний вплив та детермінували розквіт цифрових технологій, чим змінили міжнародне суспільство, традиційну діяльність суб'єктів господарювання, життя населення країни, стали об'єктивним підґрунтям для формування цифрової економіки. Кожна група включає безпосередньо фактори розвитку цифрової економіки, але не виключно. Зазначені також стримуючі фактори: екологічні, економічні, людські, витратні.

Наукова новизна. Удосконалено, розширено та згруповано фактори розвитку цифрової економіки.

Виокремлюючи значущі фактори для окремої країни, стають зрозумілими потреби розвитку або скорочення впливу окремого фактору, що надає можливість для зростання ефективності цифрової економіки. Фактори сприяння формуванню цифрової економіки різняться стосовно кожної країни,

мають абсолютно різний вплив та його вагомість в формуванні цифрової економіки. Подальшими напрямками дослідження визначено наступні: потребує уточнення ієрархічність та взаємозв'язок факторів, значимість окремого фактору, доля фактору в загальній структурі.

Ключові слова: Індустрія 4.0; фактори розвитку цифрової економіки; цифрова економіка; цифрова трансформація; цифрове інформаційне суспільство; цифровізація; четверта промислова революція

Radiev Dmytro Valeriyovych A recipient of Higher Education with the Scientific Degree of Doctor of Philosophy, Classic Private University, 70-b, Zhukovsky, Zaporizhzhia, 68305, tel.: (067) 921-96-49, <https://orcid.org/0000-0001-7523-5013>

DEVELOPMENT FACTORS OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. The rapid development of social life stimulated the flourishing of the digital economy. There was a problem in clearly understanding the factors that contributed and contribute to its formation, causing rapid progress. To take effective measures for the development of the digital economy, it is advisable to analyze the factors of the development of the digital economy.

This study is devoted to this purpose: identifying factors of the development of the digital economy and their systematization.

The methodological basis of the research is a systematic approach. To achieve the goal of the research and the implementation of the set tasks, the work uses a set of theoretical research methods, dialectical and logical analysis and synthesis.

It can be argued that it was the fourth industrial revolution that determined the emergence and formation of the digital economy. But the prerequisites for the emergence of the digital economy include not only the above-mentioned processes. As a result of the study, groups of factors of the development of the digital economy were formed: systemic, institutional, political, international, economic, structural, extraordinary, technological, informational and communication, investment, innovative, organizational, human, psychological. A number of factors exerted a strong influence and determined the flourishing of digital technologies, which changed the international society, the traditional activities of economic entities, the life of the country's population, and became the objective basis for the formation of the digital economy. Each group directly includes factors of the development of the digital economy, but not exclusively. Restraining factors are also indicated: environmental, economic, human, cost.

The factors of the development of the digital economy have been improved, expanded and grouped.

By singling out significant factors for an individual country, the need for development or reduction of the influence of an individual factor becomes clear,

which provides an opportunity for increasing the efficiency of the digital economy. Factors contributing to the formation of the digital economy differ for each country, have a completely different influence and weight in the formation of the digital economy. Further directions of research are defined as follows: the hierarchy and interrelationship of factors needs to be clarified, the importance of a separate factor, the fate of the factor in the overall structure.

Keywords: Industry 4.0, factors of the development of the digital economy, digital economy, digital transformation, digital information society, digitization, the fourth industrial revolution

Постановка проблеми. Динамічне зростання життєвого ритму сучасної людини, необхідності взаємодій та комунікацій на всіх рівнях, поширення міжнародної інтеграції, структурні зміни в усіх сферах кожної країни, неочікуване поширення захворювання коронавірусом, широкомасштабні військові дії в Україні, існуюча тимчасова окупація значних українських територій, поставлена задача відновлення зруйнованих територій стали подіями, які сприяли стрімкому розвитку цифровізації.

Ряд факторів здійснили міцний вплив та детермінували розквіт цифрових технологій, чим змінили міжнародне суспільство, традиційну діяльність суб'єктів господарювання, життя населення країни, стали об'єктивним підґрунтям для формування цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тому дослідженню вищезначеного питання приділено значну увагу. Коло науковців, яких цікавить цифрова економіка, досить широке: О. Амоша [1], Б. Атростік [2], В. Вишневський [1], Н. Даник [3], А. Дасів [1], Г. Карчева [4], Р. Клінг [5], В. Круглов [6], Р. Лемб [5], В. Ляшенко [1], А. Мадих [1], Л. Маргхеріо [7], Т. Мезенбур [2], О. Міночкина [1], Л. Назарова [3], Д. Огородня [4], В. Опенько [4], О. Охтень [1], І. Підоричева [1], О. Піжук [8], А. Семеног [9], Т. Стройко [3], Ю. Харазішвілі [1A1], І. Яненко [10]. Серед них як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, що свідчить про гостроту порушеної проблеми. Дослідники займалися описом трансформації національних економік в цифрову, аналізом індексів цифрової економіки, розробкою відповідних методик підрахунку динаміки цифрової економіки.

На порівняльному аналізі стану цифрового інформаційного суспільства країн світу, цифровій трансформації бізнес-структур, методик оцінки цифрового розвитку зосереджені праці І. Струтинської [11], М. Шумаєвої [12]. Систематизації, узагальненню та аналізу існуючих методологій на основі аналізу загальноприйнятих індексів, які об'єктивно віддзеркалюють рівень цифровізації приділені праці Н. Чеснокової [13]. А. Семеног [9] зробив групування показників для аналізу рівня формування та розвиненості цифрової

економіки в країнах світу на підставі узагальнення аналітико-методичних засад, рейтингів міжнародних організацій. О. Піжук [8] визначив недоліки та переваги, відмінності та спільності загальноприйнятих міжнародних індексів і рейтингів, сформував власні авторські індекси. К. Ковтонюк [14] здійснив порівняльний аналіз оцінки ІКТ-індексів для визначення країн-лідерів в даній галузі, а також оцінки рівня їх цифрового розвитку. М. Руденко [15] проаналізував позиції України в глобальних індексах цифрової економіки. О. Білик, Я. Левицька, Н. Подольчак провели дослідження стану цифровізації України з використанням міжнародних рейтингів, які наводять рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [16].

Питання розвитку та формування цифрової економіки, інформаційного суспільства гостро обговорюються Д Білим [17], Т. Волошановською [18], В. Воронковою [19], М. Маркарян [17], Н. Метеленко [19], В. Никитенко [19], О. Тарасенко [18], С. Юлдашевим [17], Л. Янковою [18].

До визначення факторів цифровізації звернулися Р. Баран, Б. Марта, І. Мельник [20]. Впливом цифрової трансформації на бізнес-процеси в умовах розвитку цифрової економіки займаються О. Зинченко [21], І. Іртишева [22], В. Кім [22], Ю. Клецов [22], Д. Кобець [23], С. Ковальчук [23], І. Перезовова [23], І. Приварникова [21], Ю. Радзиховська [24], А. Самойленко [21].

Окремі аспекти в конкретних галузях народного господарства розглядали ряд авторів відповідно до актуальних напрямів. Цифрове підприємництво індустрії 4.0 в умовах віртуальної реальності визначили Н. Краус та О. Марченко [25]. Культурну спадщину цифрової трансформації розглянули Т. Горбуль та С. Русаков [26].

Широко питання цифрової політики та цифрових трансформацій обговорюються в сфері освіти (І. Баженов [27], О. Бухайчук [28], Г. Васильчук [29], В. Воронкова [28, 29], В. Нікітенко [28, 29], Ю. Сафонов [27], В. Усик [27]).

Не менш важливі перетворення в фінансовій галузі обговорюються в роботах І. Ханіна, В. Білозубенка, Ю. Сопина [30] – стосовно підвищення ефективності електронних платіжних послуг в діючій цифровій економіці, в працях К. Сигурдссона, Г. Ейборссона, Х. Кристьянсдоттіра [31] – стосовно застосування цифрових валют, в статтях Н. Котіної, М. Степури, П. Кондро [32] – про вплив цифрових трансформацій на державні фінанси.

Інноваційна діяльність в цифровій економіці піддається глибокому аналізу у Л. Зімінга [33], Н. Ковшуна [34], М. Полякова [34], Т. Харченко [33].

В контексті цифровізації економіки було б недоречно не звернути значну увагу на надання державних цифрових послуг та інституціонального забезпечення цифрової економіки, до чого й вдалися такі дослідники як Т. Білоус-Осін [35], О. Боярський [36], Н. Заболотна [36], Р. Савчук [35], Н. Хлібороб [36].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але потрібно віддати належне стрімкому розвитку суспільства, четвертій промисловій революції, технологіям Індустрії 4.0, динаміці міжнародного співробітництва, безлічі інших та супроводжувальних процесів, завдяки яким цифрова економіка набирає обертів. Різноманітні дослідження охоплюють багатогранність процесів функціонування цифрової економіки, позитивних та негативних наслідків її роботи, перспективи розвитку. Але потрібно чітко розуміти, які фактори сприяли та сприяють формуванню цифрової економіки, викликають її бурхливий розвиток, що й складає невирішену раніше частину загальної проблеми.

Мета статті. В даному контексті стає актуальним виявлення факторів розвитку цифрової економіки. Мета запропонованої статті – дослідження факторів розвитку цифрової економіки, їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Технології Індустрії 4:0 сприяють та стають основою для формування цифрової економік [1]: «це й доповнена та віртуальна реальність, супутниковий інтернет Starlink, хмарні обчислення, горизонтальні та вертикальні системи, адаптивне виробництво, промислові симуляційні моделі, 3D друк, штучний інтелект, робототехніка, інтернет 5G, кіберфізичні системи, кібербезпека, промислові платформи Інтернету речей, великі дані та аналітика»

За словами видатної групи вчених [1], «Сучасний стан світової економіки характеризується масштабними трансформаціями, які проявляються у розвитку ключових технологій Четвертої промислової революції, смарт-індустріалізації, смарт-спеціалізації, підвищенні інтенсивності міжнародної конкуренції, пришвидшенні усіх процесів, які стають глобальними та більш відкритими. Четверта промислова революція стала новим викликом для України».

Можливо стверджувати, що саме четверта промислова революція детермінувала появу та формування цифрової економіки.

Науковці О. Амоша, В. Вишневський, В. Ляшенко, Ю. Харазішвілі, І. Підоричева, А. Мадих, О. Охень, А. Дасів, О. Міночкина [1] зазначають, що «глобалізація та нові технології, що лежать в її основі, переводять світ до нової фази розвитку – цифрової, віртуальної, персональної та мобільної – фази, яка не лише позначається на системі комунікацій між економічними агентами, урядами та окремими особами, а кардинально змінює соціальну, економічну та політичну реальність».

Зазначені зміни часом сприймають як наступний етап третьої промислової революції. Але ряд факторів продукують новий виток економіки. Можна говорити про базисну зміну парадигми індустріалізації та про нову промислову революцію.

До передумов виникнення цифрової економіки можливо віднести не тільки вищезначені процеси. Автором виділені фактори розвитку цифрової економіки.

Вони систематизовані та згруповані відповідно принципу схожості. Групи складені за відповідним змістом.

Групи факторів та фактори розвитку цифрової економіки:

- системні – процеси прискорення ритму існування сучасної людини, еволюція епохи, еволюція свідомості, рівень добробуту;
- інституціональні – інституційний устрій, посилення державного регулювання, державний інституціональний контроль розвитку цифрової економіки, формування законодавчого підґрунтя, необхідність співпраці урядів і регуляторних органів з підприємцями, господарюючими суб'єктами і громадянським суспільством, вдосконалення системи електронного уряду, розвиток децентралізації влади, можливість нагляду та контролю за держорганами, морально-етичні стандарти суспільства;
- політичні – міжнародні політичні відносини, захист політичної безпеки, свобода засобів масової інформації, рівень корупції, рівень тіньової економіки, політична нестабільність, підтримка демократичних цінностей;
- міжнародні – міжнародні виклики та зміни, посилення міжнародної інтеграції, дотримання міжнародних стандартів, глобальна взаємодія та спілкування, розробка нових способів захисту на міжнародному ринку, зростання конкурентоспроможності на міжнародних ринках, міграційні процеси населення та людського капіталу;
- економічні – зростання темпів інфляції, вартості енергоносіїв, витрат на оборонні заходи, трансформації ринку фінансових послуг, фінансові ризики, спрощення комунікацій між постачальниками фінансових послуг та їх споживачами, зниження активності економічних агентів, інтернет – банкінг, міра прибутку, оподаткування технологій та інновацій, стан та тренди ринку, ступінь розвинутості фінансових ринків та фінансових посередників, цифрова нерівність бізнесу, відповідність регуляторним вимогам, очікування партнерів та клієнтів, рівень конкурентності ринку, наявність можливостей для співпраці уряду, суб'єктів господарювання, населення, еволюція моделей функціонування бізнесу, розвиток електронного бізнесу;
- структурні – структурні зміни економічної, виробничої, політичної, культурної, соціальної, ідеологічної сфер;
- надзвичайні – форс-мажорні обставини, військові дії в Україні, тимчасова окупація деяких українських територій, гостра задача відновлення зруйнованих територій, витрати на оборонні заходи, поширення захворювання коронавірусом;
- технологічні – розвиток ІТ-галузі та електронної комерції, кібербезпека, розробка нових способів захисту, ступінь розвинутості технологічної

інфраструктури, насичення електронно-цифровими пристроями та засобами, доступність технологій та інфраструктури, цифрові хаби, міжна-родна співпраці у сфері IT-технологій, промислові технології індустрії 4.0, SupTech, FinTech, RegTech, кіберфізичні системи, штучний інтелект, 3D-друк, інтернет речей, «предиктивна аналітика», хмарні та туманні обчислення, «машинне навчання», машинна взаємодія, штучний інтелект, робототехніка, поширення методів штучного інтелекту, доповнена реальність, великі бази даних, блокчейн, цифрові платформи, розвиток екологічно безпечної енергетики, нанотехнологій, біотехнологій, поява нових видів транспорту, розвиток інфраструктури, державна політика у сфері технологій, орієнтація виробництва на цифрові технології;

- інформаційно-комунікаційні – трансформація інформаційно-комунікаційного простору, глобальні інформаційні мережі, спрощення комунікацій між постачальниками послуг та їх споживачами, розширення інтернет-сервісів, інформаційна інфраструктура, інтернет-доступу, телекомунікацій, розробка високотехнологічних програмних комплексів, технічних засобів, збільшення частки IT-аутсорсингу, зростання кількості користувачів мережі Інтернет, доступ до Інтернету, інформаційна асиметрія;

- інвестиційні – інвестиційний клімат, державна політика у сфері технологій та інновацій, рівень інвестицій, діяльність науково-дослідних інститутів, інвестування у розвиток цифрових навичок та формування цифрової культури населення;

- інноваційні – інноваційні технології, державні програми підтримки цифрових інновацій, інноваційний потенціал, державна політика у сфері технологій та інновацій, діяльність науково-дослідних інститутів, модернізація, міра прибутку від інновацій, відкритість інноваційного процесу;

- організаційні фактори – стиль менеджменту суб'єкта господарювання, рівень розробки стратегії суб'єкта господарювання, управління людським капіталом суб'єкта господарювання, відкритість до інновацій менеджменту суб'єкта господарювання, гнучкість у прийнятті управлінських рішень, концепція «розумного виробництва»;

- людські – зростання навичок людського капіталу, масова міграція населення, втрати людського капіталу, зростання кількості користувачів мережі Інтернет, доступ до джерел знань, зростання ступеню фахового менеджменту та управління людським капіталом, наукомісткої освіти та дослідницько-орієнтованого навчання, підвищення обізнаності населення з питань застосування новітніх ІКТ, інвестування у розвиток цифрових навичок та формування цифрової культури населення;

- психологічні – соціально-психологічна готовність бізнесу та суспільства до впровадження цифровізації економіки, розвитку електронного бізнесу, IT-технологій.

Фактори розвитку цифрової економіки, складені та визначені автором, відображено на рис. 1.

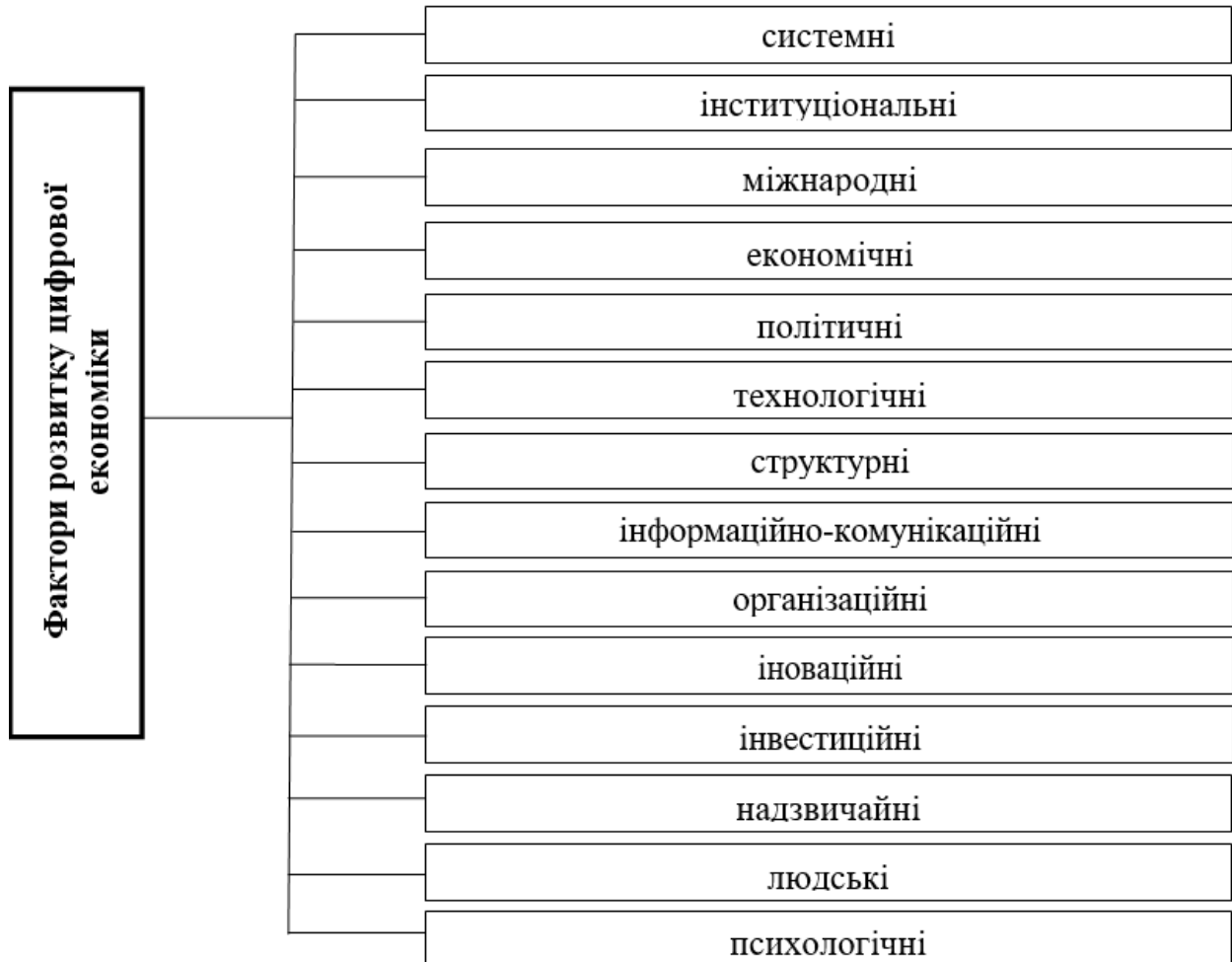

Рис. 1. Фактори розвитку цифрової економіки
Джерело: розробка автора

В класифікації прослідковується повторюваність деяких складових у різних групах. Це обґрунтовується взаємопроникненням елементів, які входять до групи. Всі складові системи не можуть існувати відокремлено. Цілком природна ситуація, коли складова однієї групи стає складовою також іншої групи. Неможливе існування окремого елемента самого по собі в системі.

Доцільно виявити й негативні фактори, що стримують розвиток та формування цифрової економіки. Стримуючими фактори автором зазначені, не виключно, наступні: екологічні (погіршення екології, екологічні наслідки від військових дій), економічні (архаїчна парадигма сучасної економічної системи),

людські (невідповідність і недостатність навичок), витратні (рівень обсягів витрат на науку та інновації).

Фактори розвитку цифрової економіки різняться стосовно кожної країни, мають абсолютно різний вплив та його вагомість в формуванні цифрової економіки. Виокремлюючи значущі фактори для окремої країни, приходить розуміння потреби його розвитку або скорочення, що надає можливість для зростання ефективності цифрової економіки.

Висновки. Стрімкий розвиток суспільного життя стимулювали розквіт цифрової економіки. Для розуміння ефективних заходів щодо її розвитку доцільним стає аналіз факторів розвитку цифрової економіки. Цієї меті присвячено дане дослідження: виявлення факторів розвитку цифрової економіки та їх систематизація.

В результаті сформовані групи факторів розвитку цифрової економіки: системні, інституціональні, політичні, міжнародні, економічні, структурні, надзвичайні, технологічні, інформаційно-комунікаційні, інвестиційні, інноваційні, організаційні, людські, психологічні.

Ряд факторів здійснили міцний вплив та детермінували розквіт цифрових технологій, чим змінили міжнародне суспільство, традиційну діяльність суб'єктів господарювання, життя населення країни, стали об'єктивним підґрунтям для формування цифрової економіки.

Кожна група включає безпосередньо фактори розвитку цифрової економіки, але не виключно.

Зазначені також стримуючі фактори: екологічні, економічні, людські, витратні.

Подальшими напрямками дослідження визначено наступні: потребує уточнення ієрархічність та взаємозв'язок факторів, значимість окремого фактору, доля фактору в загальній структурі. Такий аналіз надасть розуміння потреби розвитку або скорочення впливу окремого фактору, що стане базисом зростання ефективності цифрової економіки.

Література:

1. Амоша О. І., Вишневецький В. П., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Підоричева І. Ю., Мадих А. А., Охтеня О. О., Дасів А. Ф. і Міночкина О. М. Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 0(3 (57)). С. 189–216. DOI: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216.
2. Thomas L. Mesenbourg, B.K. Atrostic Measuring The U.S. Digital Economy: Theory and Practice. URL: <https://2001.isiproceedings.org/pdf/1074.PDF>. (дата звернення: 28.09.2023).
3. Stroiko T., Nazarova L., Danik N. Transformation of Economic Processes on the Basis of Digitalisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 7(1). P. 102–106. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-102-106>. (дата звернення: 28.09.2023).
4. Карчева Г. Т., Огородня Д. В., Опенько В. А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3 (27). С. 13–21.

5. Kling R., Lamb R. IT and Organizational Change in Digital Economies. *Understanding the Digital Economy* (E. Brynjolfsson, B. Kahin (eds)). Cambridge: MIT Press, MA. 2000. P. 295–324.
6. Круглов В. В. Цифрова трансформація як спосіб побудови смартсуспільства. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/335.pdf> (дата звернення: 08.05.2022)
7. Margherio L. et al. The Emerging Digital Economy. Washington, DC: Department of Commerce. 1999. URL: http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig_0.pdf. (дата звернення: 12.10.2023).
8. Піжук О. І. Сучасні методологічні підходи до оцінювання рівня цифрової трансформації економіки. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2019. № 7. С. 39–47.
9. Семеног А. Ю. Аналіз світових рейтингів оцінки формування та розвитку цифрової економіки та місце України в них. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43 С. 38–43.
10. Яненко І. Г. Цифрова трансформація промисловості України: ключові акценти. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 179–184.
11. Струтинська І. Метрики цифрової трансформації бізнесу: світові та вітчизняні реалії. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 6 (61). С. 30–45.
12. Шумаєва М. Індексна модель оцінювання розвитку інформаційного суспільства України на базі ІКТ-індексів. *Економіка*. 2014. № 7 (160). С. 109–117.
13. Чеснокова Н. В. Методологічні підходи до оцінки цифрової трансформації економіки. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2020. Т. 19. Вип. 2 (45). С. 413–427.
14. Ковтонюк К. В. Цифровізація світової економіки як фактор економічного зростання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 27. Ч. 1. С. 29–33.
15. Руденко М. В. Аналіз позицій України в глобальних індексах цифрової економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 11–18.
16. Подольчак Н. Ю., Білик О. І., Левицька Я. В. Сучасний стан цифровізації в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf (дата звернення 15.09.2023).
17. Markaryan M., Bilyi D., Yuldashev S. Legal peculiarities of «Digitalization» of the Economy in the Context of the Development of the Information Society in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. 7(5), P. 123–129. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-5-123-129>. (дата звернення: 28.09.2023).
18. Voloshanivska T., Yankova L., Tarasenko O. ABOUT DATA PROTECTION STANDARDS AND INTELLECTUAL PROPERTY REGULATION IN THE DIGITAL ECONOMY: KEY ISSUES FOR UKRAINE. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (4). P. 40–49. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-40-49>. (дата звернення: 18.10.2023).
19. Voronkova V., Nikitenko V., Metelenko N. Agile-Economy as a Factor in Improving the Digital Society. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 (2). 2022. P. 51–58. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-51-58>. (дата звернення: 10.10.2023).
20. Marta B., Melnyk I., Baran R. Factors of Digitalization of the Marketing Activity of Tourist Enterprises of Ukraine in the Conditions of Global Digitalization. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. 7 (3). URL: 29-36. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-29-36>. (дата звернення: 29.09.2023).
21. Zinchenko O., Privarnikova I., Samoilenko A. Adaptive Strategic Management in A Digital Business Environment. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (3). P. 78–85. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-78-85>. (дата звернення: 05.09.2023).

22. Irtyshcheva I., Kim V., Kletsov Y. Managing Business Processes in the Conditions of the Development of the Digital Economy: Global and National Experiences. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (5). P. 101–107. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-101-107>. (дата звернення: 17.09.2023).

23. Kovalchuk S., Perevozova I., Kobets D. Effectiveness of Branding of Intercompany Cooperation in the Context of Economy Digitalisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (3). P. 116–124. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-116-124>. (дата звернення: 17.09.2023).

24. Radzikhovska Y. Digital Transformation and ITS Influence on Changing the Marketing Orientation of Business Structures and Consumer Behaviour. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 (2). P. 200–209. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-200-209>. (дата звернення: 17.09.2023).

25. Kraus N., Marchenko O. Innovative-Digital Entrepreneurship as Key Link of Industry X.0 Formation in the Conditions of Virtual Reality. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 (1). P. 47–56. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-47-56>. (дата звернення: 10.10.2023).

26. Gorbul T., Rusakov S. Cultural Heritage in The Context of Digital Transformation Practices: Experience of Ukraine and the Baltic States. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (4). P. 58–69. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69>. (дата звернення: 28.09.2023).

27. Safonov Y., Usyk V., Bazhenkov I. Digital Transformations of Education Policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (2). P. 127–136. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-127-136>. (дата звернення: 28.09.2023).

28. Buhaichuk O., Nikitenko V., Voronkova V. Formation of A Digital Education Model in Terms of the Digital Economy (Based on the Example of EU Countries). *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (1). P. 53–60. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-53-60>. (дата звернення: 28.09.2023).

29. Voronkova V., Nikitenko V., Vasylychuk G. Foreign Experience in Implementing Digital Education in the Context of Digital Economy Transformation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (3). P. 56–65. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-56-65>. (дата звернення: 28.09.2023).

30. Khanin I., Bilozubenko V., Sopin Y. Improving the Level of Economic Effectiveness of Electronic Payment Services in A Global Digital Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (1). P. 148–158. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-1-148-158>. (дата звернення: 28.09.2023).

31. Sigurdsson K., Eyporsson G., Kristjansdottir H. Digital Currencies, Swot Analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (3). P. 1–9. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-1-9>. (дата звернення: 28.09.2023).

32. Kotina H., Stepura M., Kondro P. How Does Active Digital Transformation Affect the Efficiency of Governance and the Sustainability of Public Finance? The Ukrainian Case. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8 (1). P. 75 –82. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-1-75-82>. (дата звернення: 10.10.2023).

33. Ziming L., Kharchenko T. Innovations in the Field of Sports Industry Management: Assessment of the Digital Economy's Impact on the Qualitative Development of the Sports Industry. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (3). P. 10–21. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-10-21>. (дата звернення: 10.10.2023).

34. Polyakov M., Kovshun N. 2021. Diffusion of Innovations As A Key Driver of the Digital Economy Development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7 (1). P. 84–92. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-84-92>. (дата звернення: 28.09.2023)

35. Savchuk R., Bilous-Osin T. Institutional Support for the Regulation of Scientific Activity in the Context of Digitalization. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8(4). P. 122–130. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-122-130>. (дата звернення: 28.09.2023).

36. Khliborob N., Boiarsky O., Zabolotna H. Implementation of the Principles of Administrative Procedure in the Provision of Digital Public Services: EU Experience and Ukrainian Practice. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9 (3). P. 207–213. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-207-213>. (дата звернення: 28.09.2023).

References:

1. Amosha, O. I., Vyshnevskyy, V. P., Lyashenko, V. I., Kharazishvili, Y. M., Pidorycheva, I. Y., Madykh, A. A., Okhten, O. O., Dasiv, A. F. & Minochkyna, O. M. (2020). Industriya 4.0: napryamky zaluchennya investytsiy z urakhuvannyam interesiv vitchyznyanykh vyrobnykiv. [Industry 4.0: Directions for Attracting Investments Taking into Account the Interests of Domestic Producers]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu [Economic Bulletin of Donbas]*. 0 (3 (57)). 189–216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216. (in Ukrainian).

2. Thomas, Mesenbourg & Atrostic, Measuring. (2001). The U. S. Digital Economy: Theory and Practice. Retrieved from <https://2001.isiproceedings.org/pdf/1074.PDF>.

3. Stroiko, T., Nazarova, L., & Danik, N. (2022). Transformation Of Economic Processes on the Basis of Digitalisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (1). 102–106. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-102-106>.

4. Karcheva, G. T., Ogorodnya, D. V., & Openko V. A. (2017). Tsyfrova ekonomika ta yiyi vplyv na rozvytok natsional'noyi ta mizhnarodnoyi ekonomiky. [Digital Economy and ITS Impact on the Development of the National and International Economy]. *Finansovyyi prostir. [Financial Space]*. 3 (27). 13–21. (in Ukrainian).

5. Kling, R. & Lamb, R. (2000). IT and Organizational Change in Digital Economies. *Understanding the Digital Economy* (E. Brynjolfsson, B. Kahin (eds)). Cambridge: MIT Press, MA. 295–324.

6. Kruhlov V. V. (2021). Tsyfrova transformatsiya yak sposib pobudovy smart-suspil'stva. [Digital transformation as a way to build a smart society]. Retrieved from <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/335.pdf>. (in Ukrainian).

7. Margherio, L. & al. (1999). The Emerging Digital Economy. Washington, DC: Department of Commerce. Retrieved from http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/emergingdig_0.pdf.

8. Pizhuk, O. I. (2019). Suchasni metodolohichni pidkhody do otsynuvannya rivnya tsyfrovoyi transformatsiyi ekonomiky. [Modern Methodological Approaches to Assessing the Level of Digital Transformation of the Economy]. *BIZNES-INFORM. [BUSINESS-INFORMATION]*. 7. 39–47. (in Ukrainian).

9. Semenoh, A. Y. (2020). Analiz svitovykh reytnykh otsinky formuvannya ta rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta mistse Ukrayiny v nykh. [Analysis Of Global Ratings of the Formation and Development of the Digital Economy and the Place of Ukraine in Them]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University]*. 43. 38–43. (in Ukrainian).

10. Yanenkova, I. H. (2017). Tsyfrova transformatsiya promyslovosti Ukrayiny: klyuchovi aktsenty. [Digital Transformation of Ukrainian Industry: Key Points]. *Problemy ekonomiky. [Problems of the Economy]*. 4. 179 –184. (in Ukrainian).

11. Strutyns'ka, I. (2019). Metryky tsyfrovoyi transformatsiyi biznesu: svitovi ta vitchyznyani realiyi. [Metrics of Digital Transformation of Business: World and Domestic Realities]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk. [Galician Economic Bulletin]*. 6 (61). 30–45. (in Ukrainian).
12. Shumayeva, M. (2014). Indeksna model' otsynuyannya rozvytku informatsiynoho suspil'stva Ukrayiny na bazi IKT-indeksiv. [The Index Model of Evaluating the Development of the Information Society of Ukraine Based on ICT Indices]. *Ekonomika. [Economy]*. 7 (160). 109–117. (in Ukrainian).
13. Chesnokova, N. V. (2020). Metodolohichni pidkhody do otsinky tsyfrovoyi transformatsiyi ekonomiky. [Methodological approaches to the assessment of the digital transformation of the economy]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya. [Market Economy: Modern Management Theory and Practice]*. 19. V. 2 (45). 413–427. (in Ukrainian).
14. Kovtonyuk, K. V. (2017). Tsyfrovizatsiya svitovoyi ekonomiky yak faktor ekonomichnoho zrostannya. [Digitization of the World Economy as A Factor of Economic Growth]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky. [Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series]*. 27. 1. 29–33. (in Ukrainian).
15. Rudenko, M. V. (2021). Analiz pozytsiy Ukrayiny v hlobal'nykh indeksakh tsyfrovoyi ekonomiky. [Analysis of Ukraine's Position in Global Indices of the Digital Economy]. *Ekonomika ta derzhava. [Economy and the State]*. 2. 11–18. (in Ukrainian).
16. Podol'chak, N. Y., Bilyk, O. I. & Levyts'ka, Y. V. (2019). Suchasnyy stan tsyfrovizatsiyi v Ukrayini. [Modern State of Digitization in Ukraine]. *Efektivna ekonomika. [Efficient Economy]*. 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2019/6.pdf. (in Ukrainian).
17. Markaryan, M., Bilyi, D., & Yuldashev, S. (2021). Legal Peculiarities of Digitalization & Quot; of the Economy in the Context of the Development of the Information Society in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (5). 123–129. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-5-123-129>.
18. Voloshanivska, T., Yankova, L., & Tarasenko, O. (2022). About Data Protection Standards and Intellectual Property Regulation in the Digital Economy: Key Issues for Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (4). 40–49. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-40-49>.
19. Voronkova, V., Nikitenko, V., & Metelenko, N. (2022). Agile-Economy as A Factor in Improving the Digital Society. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (2). 51–58. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-51-58>.
20. Marta, B., Melnyk, I., & Baran, R. (2021). Factors of Digitalization of the Marketing Activity of Tourist Enterprises of Ukraine in the Conditions of Global Digitalization. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (3). 29–36. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-29-36>.
21. Zinchenko, O., Privarnikova, I., & Samoilenko, A. (2022). Adaptive Strategic Management in A Digital Business Environment. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (3) 78–85. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-78-85>.
22. Irtysheva, I., Kim, V., & Kletsov, Y. (2022). Managing Business Processes in the Conditions of the Development of the Digital Economy: Global and National Experiences. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (5). 101–107. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-101-107>.
23. Kovalchuk, S., Perevozova, I., & Kobets, D. (2023). Effectiveness of Branding of Intercompany Cooperation in the Context of Economy Digitalisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9 (3). 116–124. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-116-124>.

24. Radzikhovska, Y. (2021). Digital Transformation and ITS Influence on Changing the Marketing Orientation of Business Structures and Consumer Behaviour. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (2). 200–209. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-200-209>.
25. Kraus, N., & Marchenko, O. (2021). Innovative-Digital Entrepreneurship as Key Link of Industry X.0 Formation in the Conditions of Virtual Reality. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (1). 47–56. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-47-56>.
26. Gorbul, T., & Rusakov, S. (2022). Cultural Heritage in the Context of Digital Transformation Practices: Experience of Ukraine and the Baltic States. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8 (4), 58–69. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69>.
27. Safonov, Y., Usyk, V., & Bazhenkov, I. (2022). Digital Transformations of Education Policy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (2). 127–136. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-127-136>.
28. Buhaichuk, O., Nikitenko, V., & Voronkova, V. (2023). Formation of A Digital Education Model in Terms of the Digital Economy (Based on the Example of EU Countries). *Baltic Journal of Economic Studies*, 9 (1). 53–60. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-53-60>.
29. Voronkova, V., Nikitenko, V., & Vasylychuk, G. (2023). Foreign Experience in Implementing Digital Education in the Context of Digital Economy Transformation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9 (3). 56–65. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-56-65>.
30. Khanin, I., Bilozubenko, V., & Sopin, Y. (2022). Improving the Level of Economic Effectiveness of Electronic Payment Services in A Global Digital Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (1). 148–158. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-1-148-158>.
31. Sigurdsson, K., Eyporsson, G., & Kristjansdottir, H. (2023). Digital Currencies, Swot Analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9 (3). 1–9. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-1-9>.
32. Kotina, H., Stepura, M., & Kondro, P. (2022). How Does Active Digital Transformation Affect the Efficiency of Governance and the Sustainability of Public Finance? The Ukrainian Case. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (1). 75–82. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-1-75-82>.
33. Ziming, L., & Kharchenko, T. (2023). Innovations in the Field of Sports Industry Management: Assessment of the Digital Economy's Impact on the Qualitative Development of the Sports Industry. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9 (3). 10–21. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-10-21>.
34. Polyakov, M., & Kovshun, N. (2021). Diffusion of Innovations as A Key Driver of the Digital Economy Development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 7 (1). 84–92. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-84-92>.
35. Savchuk, R., & Bilous-Osin, T. (2022). Institutional Support for the Regulation Of Scientific Activity in the Context of Digitalization. *Baltic Journal of Economic Studies*. 8 (4). 122–130. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-122-30>.
36. Khliborob, N., Boiarsky, O., & Zabolotna, H. (2023). Implementation of the Principles of Administrative Procedure in the Provision of Digital Public Services: EU Experience and Ukrainian Practice. *Baltic Journal of Economic Studies*. 9 (3). 207–213. Retrieved from <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-207-213>.

УКД 65.012.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-718-731](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-718-731)

Семененко Юрій Сергійович доктор філософії (PhD), викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

РОЛЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ КОМПАНІЄЮ

Анотація. Зважаючи на високу конкурентність та швидкість змін у сучасному бізнес-середовищі, цифрова трансформація стає ключовим фактором для успіху та виживання підприємств у цифровій епохі. Розглядаючи роль цифрової трансформації в стратегічному управлінні компанією, важливо розуміти, що це не просто впровадження новітніх технологій, але й важливий стратегічний крок, що вимагає перегляду та перетворення бізнес-моделі, культури організації та процесів управління.

Стратегічне управління є ключовим елементом успішного функціонування будь-якої організації, оскільки воно визначає напрямки та пріоритети діяльності компанії в довгостроковій перспективі. Розглядаючи роль стратегічного управління в контексті цифрової трансформації, важливо враховувати не лише технічні аспекти впровадження новітніх технологій, але й стратегічне планування, спрямоване на досягнення конкретних цілей та побудову конкурентної переваги.

Цифрова трансформація дозволяє підприємствам не лише адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, а й активно конкурувати на ринку. Вона робить можливим збільшення швидкості реакції на зміни в запитах споживачів та ринкових тенденціях, забезпечує більшу гнучкість та інноваційність у виробничих процесах, а також допомагає прогнозувати та управляти ризиками.

Впровадження цифрових технологій вимагає від керівництва компанії не лише фінансових витрат, а й стратегічного бачення. Важливо правильно ідентифікувати стратегічні цілі трансформації та чітко визначити роль технологій у досягненні цих цілей. Крім того, успішна цифрова трансформація потребує змін в корпоративній культурі та організаційній структурі компанії, а також набуття нових навичок та компетенцій з боку персоналу.

В статті розглянуто поняття стратегічного управління компанією з врахуванням сучасних умов, роль цифрової трансформації в стратегічному

управлінні компанією та описано процес цифрової трансформації компанії, зокрема стратегічного управління. Цифрова трансформація стає критично важливою складовою стратегічного управління компанією, дозволяючи їй стати більш адаптивною, конкурентоспроможною та інноваційною у сучасному цифровому світі.

Ключові слова: цифрова трансформація, стратегічне управління, ефективність компанії, цифровізація.

Semenenko Yurii Serhiyovych PhD, teacher of the Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, 11 Lvivska St., Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

THE ROLE OF DIGITAL TRANSFORMATION IN STRATEGIC MANAGEMENT OF THE COMPANY

Abstract. Given the high competitiveness and pace of change in the modern business environment, digital transformation becomes a key factor for the success and survival of enterprises in the digital age. Considering the role of digital transformation in strategic management of the company, it is important to understand that it is not just the implementation of cutting-edge technologies, but also a significant strategic step that requires a review and transformation of the business model, organizational culture, and management processes.

Strategic management is a key element of successful operation of any organization, as it determines the directions and priorities of the company's activities in the long term perspective. Considering the role of strategic management in the context of digital transformation, it is important to take into account not only the technical aspects of implementing advanced technologies, but also strategic planning aimed at achieving specific goals and building competitive advantage.

Digital transformation enables enterprises not only to adapt to changes in the external environment, but also to actively compete in the market. It allows for increased speed of response to changes in consumer demands and market trends, provides greater flexibility and innovation in production processes, and helps forecast and manage risks.

The implementation of digital technologies requires the company's management not only financial expenses, but also strategic vision. It is important to correctly identify the strategic goals of transformation and clearly define the role of technologies in achieving these goals. Additionally, successful digital transformation requires changes in corporate culture and organizational structure, as well as acquisition of new skills and competencies by the personnel.

The article discusses the concept of strategic management of the company taking into account modern conditions, the role of digital transformation in strategic management of the company, and describes the process of digital transformation of the company, including strategic management. Digital transformation becomes a critically important component of strategic management of the company, allowing it to become more adaptive, competitive, and innovative in the modern digital world.

Keywords: digital transformation, strategic management, company effectiveness, digitization.

Постановка проблеми. У сучасному бізнес-середовищі компанії стикаються з високою конкурентністю та швидкими змінами, що вимагають адаптації та інновацій для забезпечення діяльності в висококонкурентному середовищі. Одним із ключових викликів, який постає перед керівництвом, є впровадження цифрової трансформації для підвищення ефективності та конкурентоспроможності компанії. Проте, впровадження цифрових ініціатив може бути складним та пов'язаним з ризиками, такими як високі витрати, технологічні перешкоди та нестабільне реагування персоналу на зміни.

Отже, існує потреба в дослідженні ролі цифрової трансформації в стратегічному управлінні компанією та визначенні оптимальних стратегій впровадження та управління цим процесом. Це вимагає аналізу впливу цифрової трансформації на різні аспекти діяльності компанії, від оперативних процесів до стратегічного планування, а також розроблення методів зменшення ризиків та підвищення ефективності впровадження цифрових ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням впливу цифрової трансформації на ефективність діяльності компанії та стратегічне управління займаються українські та іноземні вчені Ольга Шкапак, Ігор Коробкін, Рафаель Рамірез та Олена Ревіла. Проте питання ролі цифрової трансформації в стратегічному управлінні компанією потребує подальшого дослідження.

Мета статті – вивчення впливу цифрової трансформації на ефективність діяльності компанії загалом та стратегічне управління компанією зокрема.

Виклад основного матеріалу. Основні технологічні тенденції, які характеризують цифрову економіку (гіперз'єднання, суперкомп'ютер, хмарні обчислення, кібербезпека та інтелектуальні продукти), створили світ, де традиційних кордонів продуктів і пропозицій послуг більше не існує. Індивідууми, підприємства і суспільства з'єднуються в режимі реального часу, створюючи світ, який більш дружний, інтелектуальний і чуйний [1].

Поняття цифрової трансформації виникло внаслідок стрімкого розвитку інформаційних технологій та їх впливу на суспільство і бізнес. Початки цього

процесу можна відслідкувати ще з початку 20-го століття, коли з'явилися перші електронні обчислювальні машини. Протягом наступних десятиліть технології постійно розвивалися, удосконалюючи швидкість обробки даних та збільшуючи їх обсяги.

Однак справжня експансія інформаційних технологій відбулася в кінці 20-го - початку 21-го століття з появою Інтернету та Інтернет-технологій. Це відкрило безмежні можливості для обміну інформацією, зв'язку та взаємодії між людьми, компаніями та різними організаціями. Цей період також відзначився появою масових обчислювальних систем, хмарних технологій, мобільних пристроїв та інших інновацій, які революціонізували спосіб ведення бізнесу та життя в цілому.

Цифрова трансформація - це стратегічний процес, що передбачає використання сучасних цифрових технологій для перетворення ділових процесів, моделей бізнесу та взаємодії з клієнтами з метою підвищення ефективності, інноваційності та конкурентоспроможності організації. Цифрова трансформація може включати в себе впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, аналітика даних, хмарні сервіси, Інтернет речей та автоматизація процесів, а також зміни в культурі організації та способах взаємодії зі споживачами. Основною метою цифрової трансформації є створення гнучкої та інноваційної організації, здатної ефективно адаптуватися до швидкозмінного середовища та відповідати потребам сучасного ринку.

У сучасному світі організації стикаються з викликами, пов'язаними з потребою адаптуватися до швидкозмінного технологічного ландшафту та вимог ринку. Цифрова трансформація надає можливість організаціям залишатися конкурентоспроможними та реагувати на зміни.

Успішна цифрова трансформація передбачає не лише впровадження нових технологій, але й культурні, організаційні та стратегічні зміни. Вона потребує переосмислення бізнес-моделі, реформування управлінських практик та змін у взаємодії з персоналом.

Ключовими елементами успішної цифрової трансформації є культурна зміна, підтримка від керівництва, навчання персоналу та гнучкість у реагуванні на зміни в технологіях та ринкових умовах. Цифрова трансформація повинна стати частиною стратегічного управління, що сприяє сталому розвитку та конкурентній перевазі в цифровому віці.

Рис. 1. Основні складові цифрової трансформації

До основних складових цифрової трансформації можна віднести (рис.1):

- Цифрова трансформація передбачає використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, аналітика даних, хмарні сервіси, Інтернет речей, блокчейн та автоматизація процесів. Ці технології використовуються для оптимізації бізнес-процесів, збільшення продуктивності та створення нових продуктів та послуг.
- Для успішної цифрової трансформації необхідно створити в організації атмосферу, що сприяє інноваціям та експериментам. Це включає в себе підтримку від верхівки, розвиток цифрової грамотності серед персоналу, а також створення відкритого середовища для обміну ідеями та співпраці.
- Основною метою цифрової трансформації є поліпшення клієнтського досвіду. Це може бути досягнуто за допомогою персоналізованих послуг, зручних інтерфейсів користувача, швидкої відповіді на запити клієнтів та інших ініціатив, що спрямовані на задоволення потреб клієнтів.
- Цифрова трансформація передбачає перехід від традиційних, інерційних моделей управління до більш гнучких та агільних методів роботи. Це дозволяє організації швидше реагувати на зміни в ринкових умовах та швидше впроваджувати нові ідеї та продукти.
- Використання аналітичних інструментів та обробка великих обсягів даних дозволяють організаціям отримувати цінні інсайти щодо поведінки клієнтів, ефективності бізнес-процесів та можливостей для інновацій.

Цифрова трансформація стає ключовим каталізатором стратегічного управління, оскільки змінює підходи, якими компанії розробляють, реалізують та оцінюють свої стратегії. Вона дозволяє компаніям отримувати доступ до нових даних, що сприяє кращому прийняттю стратегічних рішень. Крім того, цифрові технології можуть покращувати ефективність виконання стратегії, полегшувати впровадження стратегічних ініціатив та підвищувати здатність компанії адаптуватися до змін у середовищі. Такий перехід дає змогу компаніям зміцнити свою позицію на ринку, забезпечити стаке зростання та досягти своїх стратегічних цілей у цифрову епоху.

Стратегічне управління займається розробкою стратегічного бачення, встановленням цілей, формуванням та реалізацією стратегій та введенням коригувальних заходів щодо відхилень (якщо такі є). Стратегічне управління є безперервним процесом, що оцінює та контролює бізнес та галузі, в яких бере участь компанія; оцінює конкурентів і встановлює цілі та стратегії для задоволення всіх зацікавлених сторін; а потім регулярно переоцінює кожен стратегію, щоб визначити, як вона була реалізована і чи досягнута головна мета, чи потребує заміни новою стратегією для відповідності змінам зовнішнього та внутрішнього середовища [2]

У сучасному бізнес-середовищі концепція стратегічного управління виявляється ключовою для успішності організацій у глобальній економіці. Розглядаючи її в контексті, можна зробити висновок, що стратегічне управління не обмежується простим плануванням або вирішенням поточних проблем, воно вимагає від керівництва глибокого розуміння поточного стану компанії, її місії та цілей на майбутнє.

Один із важливих аспектів стратегічного управління - це аналіз зовнішнього середовища, який дозволяє оцінити загрози та можливості, що стоять перед організацією. Цей аналіз відкриває нові горизонти для розвитку, допомагає визначити конкурентні переваги та ризики, що можуть вплинути на стратегічні рішення.

Стратегічне управління вимагає від керівництва не лише аналізу поточного стану, але й визначення чітких місії та цілей, що відображають візію майбутнього розвитку. Це допомагає організації зосередитися на ключових пріоритетах, напрямленнях та цілях, що є критичними для досягнення успіху у довгостроковій перспективі.

Стратегічне управління - це не статичний процес, а неперервна стратегічна діяльність, яка потребує постійного оновлення та адаптації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Відправною точкою є постійне вдосконалення стратегічних процесів, їх розробка та виконання, яке забезпечує успішне досягнення поставлених цілей у довгостроковій перспективі.

Стратегічне управління - це комплексний процес, який включає в себе ряд складових, що спільно сприяють досягненню мети та місії організації в довгостроковій перспективі. Основні складові стратегічного управління:

1. Аналіз середовища - це перший крок у формуванні стратегії, який включає в себе оцінку зовнішнього та внутрішнього середовища організації. Аналіз зовнішнього середовища допомагає визначити можливості та загрози, що впливають на компанію, тоді як аналіз внутрішнього середовища дозволяє оцінити сильні та слабкі сторони організації.

2. На основі результатів аналізу середовища формулюється стратегія організації. Це визначення основних цілей, завдань та напрямків розвитку компанії, а також стратегічних ініціатив для досягнення цих цілей.

3. Реалізація стратегії включає в себе розробку конкретних планів дій, розподіл ресурсів, впровадження стратегічних ініціатив та моніторинг виконання стратегії. Вона передбачає розробку детального плану дій із визначенням відповідальності та термінів виконання.

4. Оцінка та контроль - це остання складова, яка включає в себе постійний моніторинг та оцінку результатів виконання стратегії, а також корекцію стратегічних планів відповідно до змін у середовищі та досягнених результатів.

Ці складові взаємодіють між собою та спільно сприяють формуванню та виконанню стратегії організації. Інтеграція цих складових дозволяє організації зосередитися на ключових пріоритетах та досягти успіху в довгостроковій перспективі.

Стратегічне управління є ключовою складовою успішного функціонування будь-якої організації. Це процес, що визначає напрямки та пріоритети діяльності компанії в довгостроковій перспективі і спрямований на досягнення конкурентної переваги та стійкого розвитку.

Одна з основних рис стратегічного управління - це цільове орієнтування. Організація визначає свої цілі, а потім розробляє стратегії та плани дій для досягнення цих цілей. Цілі можуть бути різними - від збільшення прибутку до досягнення лідерства на ринку або забезпечення сталого розвитку.

Ще однією важливою складовою є здатність до адаптації та реагування на зміни. Середовище, в якому діють компанії, постійно змінюється, і стратегічне управління повинно бути гнучким, щоб враховувати ці зміни та вчасно реагувати на них.

Стратегічне управління передбачає використання аналітики та даних для прийняття рішень. Сучасні технології дозволяють компаніям збирати, аналізувати та інтерпретувати великі обсяги даних, що допомагає приймати обґрунтовані рішення з урахуванням реальних обставин.

Стратегічне управління вимагає від керівництва організації стратегічного мислення, вміння бачити довгострокову перспективу та розуміти взаємозв'язки між різними аспектами діяльності компанії. Це допомагає створити основу для стійкого та успішного розвитку організації у складному та змінному бізнес-середовищі.

Цифрова трансформація визначається як стратегічний процес, який включає в себе впровадження цифрових технологій та зміни в організаційній культурі з метою забезпечення конкурентної переваги та сталого розвитку компанії. З цієї перспективи, стратегічне управління виступає як керівний механізм, який дозволяє компанії адаптуватися до цифрової економіки та використовувати нові можливості для досягнення своїх стратегічних цілей.

Одним з ключових аспектів впливу цифрової трансформації на стратегічне управління є зміна у способах вироблення стратегій. За традиційного підходу до стратегічного управління, компанії зазвичай опиралися на стабільність та прогнозованість ринкових умов для розробки своїх стратегій. Однак у цифровій епосі, коли швидкість змін набуває критичного значення, компанії повинні бути гнучкими та адаптивними, щоб успішно конкурувати на ринку. Це вимагає від компаній перегляду своїх стратегій та зосередження на інноваціях, а також здатності швидко реагувати на зміни в середовищі.

Цифрова трансформація впливає на стратегічне управління шляхом зміни взаємодії з клієнтами та ринками. Завдяки цифровим технологіям компанії можуть взаємодіяти зі своїми клієнтами більш ефективно та персоналізовано, що дозволяє їм адаптуватися до змін у потребах та вимогах ринку. Такі зміни взаємодії можуть впливати на стратегічне планування та розробку продуктів та послуг компанії.

Виокремимо основні сфери у яких цифрова трансформація впливає на стратегічне управління компанією:

- Цифрова трансформація дозволяє компаніям отримувати та аналізувати дані в реальному часі, що дозволяє їм швидко реагувати на зміни у ринкових умовах та приймати стратегічні рішення на основі актуальної інформації.
- Цифрові технології відкривають нові можливості для компаній щодо зміни їх бізнес-моделі. Вони можуть використовувати цифрові інструменти для розробки інноваційних продуктів та послуг, а також для оптимізації бізнес-процесів.
- Цифрові технології допомагають удосконалювати процеси стратегічного планування, забезпечуючи більш точні прогнози та аналіз варіантів стратегій. Вони дозволяють проводити швидко і ефективну оцінку ризиків та можливостей, що допомагає компаніям приймати кращі стратегічні рішення.
- Цифрова трансформація також впливає на культуру організації, роблячи її більш відкритою до змін та інновацій. Компанії, які успішно впроваджують цифрові технології, часто активно працюють над створенням інноваційної та адаптивної культури, що сприяє більш ефективному стратегічному управлінню.

У сучасному світі, впровадження цифрових технологій стає все більш важливим аспектом стратегічного управління компаніями. Цифрова трансфор-

мація не лише змінює спосіб, яким вони функціонують, але й перетворює їх бізнес-моделі, культуру організації та способи взаємодії з клієнтами та ринками.

Аналізуючи поняття цифрової трансформації, важливо розуміти, що це не просто впровадження технологій. Це складний стратегічний процес, що передбачає не тільки технічні аспекти, але й вимагає перегляду бізнес-моделі компанії та її культури. Цифрова трансформація потребує від компаній здатності адаптуватися до швидких змін в технологіях та ринкових умовах, а також готовності вносити зміни в свої стратегії та процеси управління.

У цьому контексті, стратегічне управління виступає як ключовий елемент успіху компанії в цифрову епоху. Керівництво компанії повинно бути готовим до викликів, які ставлять перед ними цифрові технології, та мати чітке стратегічне бачення щодо того, як вони можуть використовуватися для досягнення стратегічних цілей.

Важливо пам'ятати, що успішна цифрова трансформація потребує не лише інвестицій у технології, але й змін в корпоративній культурі та організаційній структурі компанії. Вона вимагає від керівництва компанії гнучкості, відкритості до новацій та готовності до постійного вдосконалення.

Вплив цифрової трансформації на внутрішні процеси компанії є надзвичайно значущим та багатоплановим. Цей вплив охоплює різноманітні аспекти внутрішньої діяльності організації, включаючи культуру, структуру, комунікацію, управління знаннями та інноваційний потенціал.

Впровадження цифрових технологій перетворює традиційні бізнес-процеси та робочі практики. Наприклад, автоматизація рутинних завдань за допомогою програмних рішень може покращити ефективність та швидкість виконання завдань. Впровадження цифрових платформ для спільної роботи може покращити комунікацію та співпрацю між відділами та співробітниками.

Цифрова трансформація також може змінити структуру організації. Вона може призвести до зміни організаційних структур, відкриваючи шлях для більш гнучких та децентралізованих моделей управління. Крім того, цифрові технології можуть сприяти створенню внутрішнього середовища, яке сприяє інноваціям та експериментам.

Засновані на даних рішення та аналітика також відіграють ключову роль у внутрішніх процесах компанії в контексті цифрової трансформації. Збір та аналіз даних може допомогти компаніям зрозуміти їхніх клієнтів краще, прогнозувати тенденції ринку та вчасно реагувати на зміни в навколишньому середовищі.

Існує значна кількість програмних рішень, спрямованих на полегшення та підтримку процесу цифрової трансформації в компаніях. Ці програмні рішення включають в себе різноманітні інструменти для автоматизації бізнес-процесів, управління даними та аналітики, розвитку та впровадження цифрових стратегій, а також підтримки комунікації та співпраці в організації.

Ці програмні рішення можуть включати у себе ERP (Enterprise Resource Planning) системи, які дозволяють управляти різними аспектами діяльності компанії, такими як фінанси, виробництво, логістика та управління персоналом. Також до цього відносяться CRM (Customer Relationship Management) системи, які допомагають управляти взаємодією з клієнтами та підтримують стратегії залучення та утримання клієнтів.

Крім того, існують програмні рішення для аналізу даних та бізнес-інтелекту, які дозволяють компаніям отримувати цінні інсайти зі зібраних даних та використовувати їх для прийняття стратегічних рішень. Такі інструменти можуть включати в себе системи аналітики даних, засоби прогнозування та машинного навчання.

Враховуючи різноманіття програмних рішень для цифрової трансформації, компаніям важливо обирати ті інструменти, які найкращим чином відповідають їхнім потребам та стратегічним цілям. Правильний вибір програмного забезпечення може значно полегшити та прискорити процес цифрової трансформації, дозволяючи компаніям досягати більшого успіху в сучасному цифровому світі.

Розглянемо приклади програмних рішень які допомагають автоматизувати процес стратегічного управління компанією. Visma - це норвезька компанія, що спеціалізується на розробці програмного забезпечення для автоматизації бізнес-процесів у різних сферах діяльності. Вони пропонують широкий спектр продуктів, включаючи ERP, CRM, HR, фінансове планування та інші інструменти управління (рис.2)

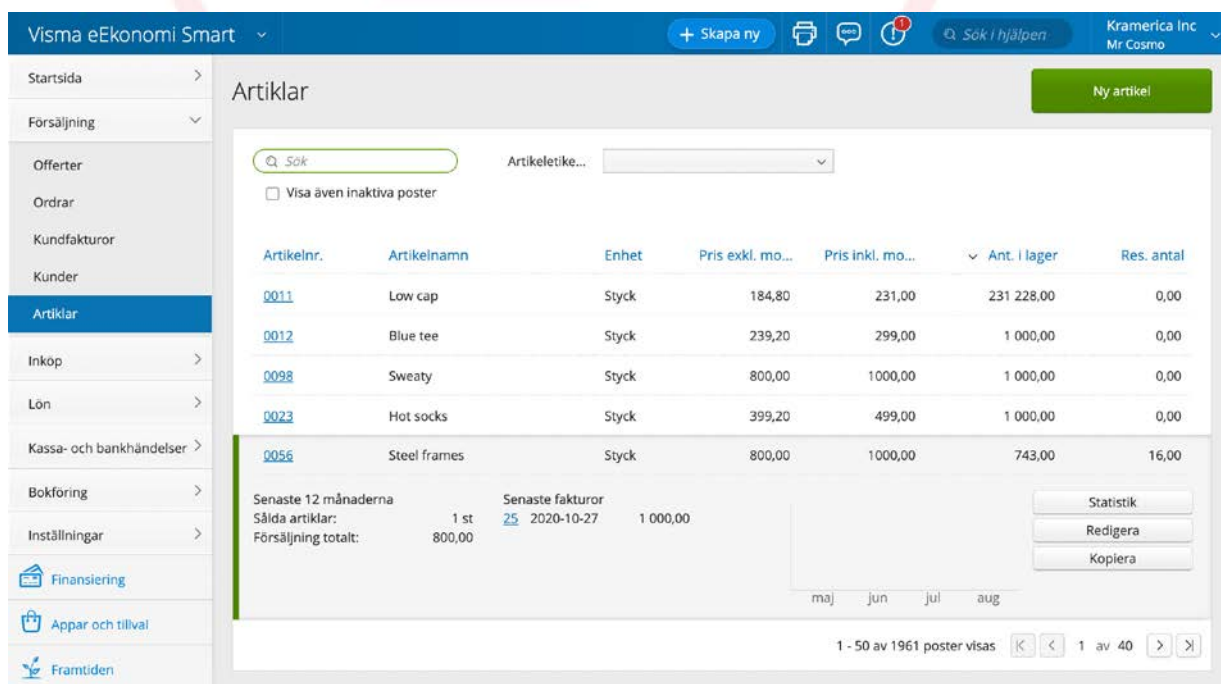

Рис.2. Вікно програми від компанії Visma

Переваги:

- Visma пропонує різноманітні програмні рішення для різних секторів та потреб бізнесу, що дозволяє підібрати відповідні інструменти для конкретної компанії.
- Продукти Visma відомі своєю ефективністю та надійністю. Вони допомагають оптимізувати бізнес-процеси та забезпечують стабільну роботу підприємства.
- Багато програмних продуктів Visma мають гнучкі налаштування, які дозволяють адаптувати їх до унікальних потреб конкретної компанії.
- Visma надає високоякісну підтримку та сервіс своїм клієнтам, що допомагає забезпечити безперебійну роботу програмних продуктів.

Недоліки:

- Використання продуктів Visma може бути досить витратним, особливо для малих та середніх підприємств.
- Імплементация програмних продуктів Visma може вимагати значних зусиль та часу, особливо у великих організаціях зі складною структурою.
- Деякі продукти Visma можуть бути обмежені мовами, що може бути проблемою для компаній, які працюють у міжнародному середовищі.

Хоча Visma має свої переваги та недоліки, вона залишається одним з провідних постачальників програмного забезпечення для управління бізнесом у Європі та відома своєю якістю та надійністю своїх продуктів.

Oracle NetSuite - це хмарна ERP-платформа, яка надає комплексні рішення для управління різними аспектами бізнесу, включаючи фінанси, ресурси, ланцюг постачання, CRM (управління відносинами з клієнтами), електронну комерцію та інші функції (рис.3).

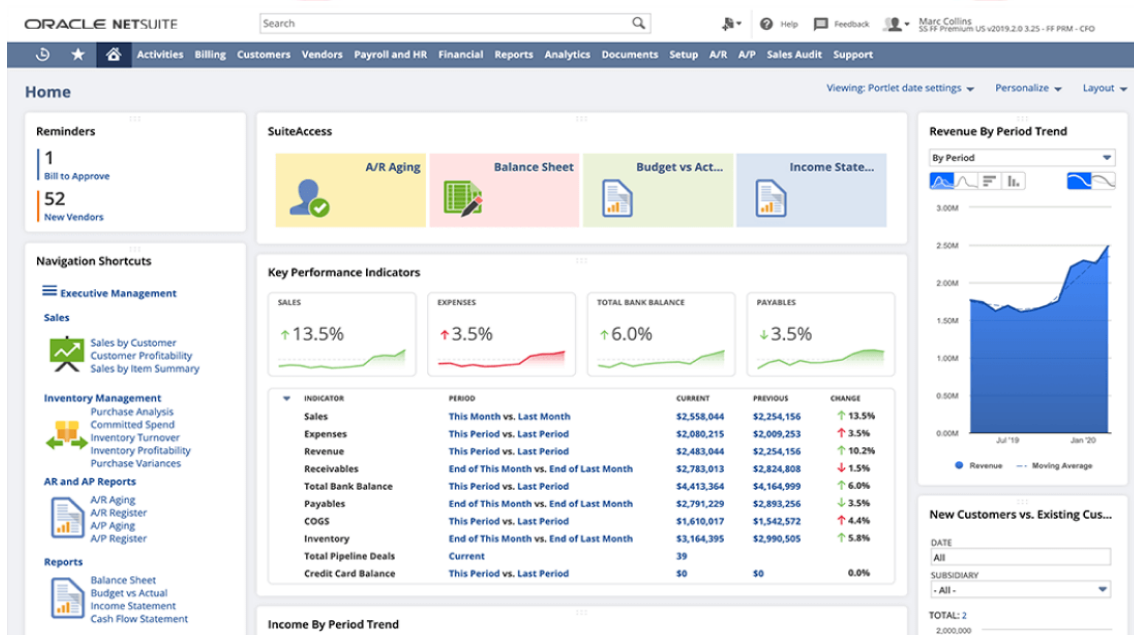

Рис. 3. Вікно ERP Oracle NetSuite

Переваги:

- Oracle NetSuite працює в хмарі, що дозволяє компаніям забезпечити доступ до своїх даних та функцій з будь-якого пристрою та місця, де є Інтернет.
- Платформа надає комплексні рішення, які охоплюють всі аспекти діяльності компанії, що дозволяє уникнути несумісності між різними системами та оптимізувати бізнес-процеси.
- Oracle NetSuite дозволяє зменшити час і витрати на впровадження та підтримку системи, оскільки вона працює в хмарі і не вимагає власної інфраструктури та обслуговування.
- Платформа надає розширені засоби аналізу даних та звітності, що допомагає компаніям отримувати цінну інформацію та приймати обґрунтовані стратегічні рішення.
- Oracle NetSuite може бути налаштована для відповіді на унікальні потреби та вимоги різних компаній, що робить її гнучкою та відповідальною на зміни в бізнес-середовищі.

Недоліки:

- Використання Oracle NetSuite може бути досить витратним, особливо для малих та середніх підприємств, які можуть шукати більш доступні альтернативи.
- Імплементація Oracle NetSuite може бути складною та часомістким процесом, особливо для компаній зі складною структурою або великим обсягом даних.
- У деяких випадках може виявитися обмеженою гнучкість Oracle NetSuite у порівнянні з іншими ERP-платформами, що може обмежувати можливості адаптації до конкретних потреб компанії.

Хоча Oracle NetSuite має свої переваги та недоліки, вона залишається популярним вибором для багатьох компаній, які шукають рішення для комплексного управління своєю діяльністю.

Впровадження цифрової трансформації може бути складним завданням:

- Одна з основних проблем - це опір з боку персоналу, який може відчувати страх перед нововведеннями або не бажати змінювати звичний спосіб роботи. Для подолання цієї проблеми важливо проводити ефективну комунікацію, надавати зручні навчальні матеріали та підтримку персоналу на кожному етапі впровадження.
- Велика кількість даних, що збираються та обробляються під час цифрової трансформації, може призвести до проблем з їхньою якістю та неоднорідністю. Для подолання цієї проблеми важливо ретельно розробити стратегію управління даними, використовувати сучасні інструменти для їх

аналізу та обробку, а також навчати персонал користуватися цими інструментами.

- Впровадження цифрової трансформації може бути дорогим процесом, що вимагає значних фінансових витрат. Бюджетні обмеження можуть стати проблемою для розвитку проекту. Для подолання цього виклику важливо ретельно розрахувати бюджет та використовувати стратегії фінансового управління, такі як поетапне впровадження та пошук додаткових джерел фінансування.

- Підвищення обсягу цифрової інформації також призводить до збільшення загроз кібербезпеці. Забезпечення безпеки даних та захисту від кібератак стає критично важливим завданням під час цифрової трансформації. Для подолання цієї проблеми важливо використовувати сучасні методи та технології кіберзахисту, регулярно проводити аудити та оновлювати системи захисту.

Цифрова трансформація має значний позитивний вплив на стратегічне управління компанією. Вона допомагає збільшити ефективність та гнучкість бізнес-процесів, сприяє збільшенню конкурентоспроможності та інноваційності компанії, а також дозволяє краще адаптуватися до змін в бізнес-середовищі. За допомогою цифрових технологій можна отримати цінні дані та аналітику для прийняття обґрунтованих стратегічних рішень, а також оптимізувати взаємодію з клієнтами та партнерами. Таким чином, цифрова трансформація відіграє ключову роль у підвищенні ефективності та успішності стратегічного управління компанією.

Висновки. У сучасному технологічному світі та стрімкому бізнес-середовищі, поняття цифрової трансформації стає ключовим елементом стратегічного управління компанією. Цифрова трансформація виступає не лише як механізм впровадження новітніх технологій, але й як стратегічний крок, що вимагає фундаментальних змін у внутрішніх та зовнішніх аспектах бізнесу.

Цифрова трансформація не просто впливає на окремі аспекти управління, але перетворює стратегічні підходи компаній в цілому. Вона дозволяє компаніям переглянути свої бізнес-моделі, адаптувати їх до нових реалій ринку та реагувати на зміни вимог споживачів. Це змінює парадигму управління, переносячи акцент з традиційних методів на інноваційні стратегії, орієнтовані на результат.

Цифрова трансформація відіграє критичну роль у сучасному стратегічному управлінні, створюючи нові можливості для розвитку, інновацій та успіху компаній у цифровій епосі.

Література:

1. Чмерук Г.Г., Краліч В.Р., Бурлакова І.А., Деякі аспекти цифрової трансформації підприємств. Причорноморські економічні студії. 2018. №34
2. Харченко В., Концептуальні засади формування системи стратегічного управління розвитком підприємства. Схід. 2014. №5

References:

1. Chmeruk, H. Kralich, V. Burlakova, I. (2018). Deyaki aspekty tsyfrovoyi transformatsiyi pidpryyemstv [Some Aspects of Digital Transformation of Enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studiyi - Black Sea Economic Studies*, 34 [in Ukrainian]
2. Kharchenko, V. (2014). Kontseptual'ni zasady formuvannya systemy stratehichnoho upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva [Conceptual Foundations of Forming a System of Strategic Management of Enterprise Development]. *Skhid – East*, 5 [in Ukrainian]

УДК 339.138(075)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-732-743](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-732-743)

Семенов Василь Федорович доктор економічних наук, професор, професор кафедри Підприємництво та туризм, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (067) 489-47-98, <https://orcid.org/0000-0003-2963-7438>.

Ройзін Ігор Геннадійович здобувач вищої освіти, третій (аспірантський) рівень вищої освіти кафедри Підприємництво та туризм, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (050)392-00-15, <https://orcid.org/0009-0003-3076-2292>

МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ З УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТОМ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ РЕКРЕАЦІЙНО- ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Стаття присвячена вирішенню проблеми застосування стратегічного маркетингу у ефективному управлінні діяльністю підприємств ресторанного господарства як елементів інфраструктури рекреаційно-туристичного підприємництва в регіонах країни. Висвітлено оцінку діяльності підприємств ресторанного господарства України під час війни. Проаналізовано різні підходи зарубіжних та українських вчених до визначення поняття і змісту категорій «стратегічний маркетинг», «стратегічне управління», «маркетингова діяльність». Визначені і обґрунтовані принципи, форми і методи застосування ефективного стратегічного маркетингу у діяльності ресторанного господарства в сучасних умовах. Досліджено місце та роль стратегічного маркетингу як методу управління діяльністю сучасного підприємства ресторанного господарства. Розглянуто методичні засади до вибору маркетингових стратегій підприємств ресторанного господарства та механізм їхньої реалізації. Визначено, що розвиток підприємств ресторанного господарства спрямовано на встановлення поточних і, головне, стратегічних цілей закладу рекреаційно-ресторанного підприємництва. Зазначено, що ефективне стратегічне управління з застосуванням методів стратегічного маркетингу є одним із ключових факторів розвитку сучасного підприємства сфери рекреації і туризму, який дозволяє бізнесу отримати значні конкурентні переваги та оперативно реагувати на виклики зовнішнього середовища. Доведено, що ефективна концепція стратегічного управління, якої бажано

дотримуватися у практиці рекреаційно - туристичного підприємництва та, зокрема, ресторанного господарства, має розвиватися за рахунок стратегічного маркетингу, його принципів і форм, розширення спектра застосовуваних методів і вдосконалення його методології.

Ключові слова: туристично – рекреаційне підприємництво; ресторанне господарство; маркетингова діяльність, маркетингова стратегія, інструменти маркетингу; стратегічне управління; підприємства ресторанного господарства; методи маркетингу.

Semenov Vasyl Fedorovych doctor of economics, professor, professor of the Department of Entrepreneurship and Tourism, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (067) 489-47-98, <https://orcid.org/0000-0003-2963-7438>.

Roizin Ihor Gennadiyovych student of higher education, third (postgraduate) level of higher education, Department of Entrepreneurship and Tourism, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (050) 392-00-15, <https://orcid.org/0009-0003-3076-2292>

MARKETING ACTIVITIES OF RESTAURANT BUSINESS MANAGEMENT AS AN ELEMENT OF THE INFRASTRUCTURE OF THE REGION OF RECREATION AND TOURISM ENTERPRISES

Abstract. The article is devoted to solving the problem of the application of strategic marketing in the effective management of the activities of restaurant enterprises as elements of the infrastructure of recreational and touristic entrepreneurship. The evaluation of the activity of Ukrainian restaurant enterprises during the war is highlighted. Different approaches of foreign and Ukrainian scientists to defining the concept and content of the categories "strategic marketing", "strategic management", "marketing strategies" have been analyzed. The principles, forms and methods of applying effective strategic marketing in the activity of the restaurant business in modern conditions are defined and substantiated. The place and role of strategic marketing as a method of managing the activities of a modern restaurant business is studied. Methodological principles for choosing marketing strategies of restaurant enterprises and the mechanism of their implementation are considered. It was determined that the development of restaurant enterprises is aimed at establishing the current and, most importantly, strategic goals of the establishment of the recreational and restaurant business. It is noted that effective strategic management with the use of strategic marketing methods is one of the key factors in the development of a modern enterprise in the field of recreation and

tourism, which allows the business to gain significant competitive advantages and promptly respond to the challenges of the external environment. It has been proven that the effective concept of strategic management, which is desirable to be followed in the practice of recreation and tourism entrepreneurship and, in particular, the restaurant industry, should be developed at the expense of strategic marketing, its principles and forms, the expansion of the range of applied methods and the improvement of its methodology.

Keywords: tourism and recreation business; restaurant business; marketing activity, marketing strategy, marketing tools; strategic management; restaurant enterprises; marketing methods.

Постановка проблеми. Рекреаційно-туристичне підприємництво є одним з найприбутковіших видів бізнесу і важливим чинником наповнення фінансового потенціалу держави, регіонів і територіальних громад. Для успішного формування і розвитку рекреаційно-туристичного підприємництва важливим є не тільки наявність сукупності природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту в тому чи іншому регіоні, а й матеріальну інфраструктуру у вигляді закладів харчування, розміщення туристів і рекреантів, підприємств транспорту, будівництва і ремонту, курортно-санаторного господарства, торгівлі тощо. Підприємства ресторанного господарства, незалежно від форми чи розмірів, функціонуючи на ринку рекреаційно-туристичних послуг, використовують різні види діяльності, у тому числі маркетингову, що дозволяє нівелювати вплив подій зовнішнього середовища та ефективно будувати підприємницьку рекреаційно-туристичну діяльність як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективах [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Дослідження дотичності процесів управління до маркетингової діяльності, маркетингової стратегії, стратегічного маркетингу, які тлумачаться в цілому як «підґрунтя стратегічних дій підприємства в конкретних ринкових умовах, як способи застосування маркетингу для розширення цільових ринків та досягнення ефективних результатів» здійснювали у своїх працях багато зарубіжних учених, таких як Грьонросс К., Котлер Ф., Портер М.. Особливості маркетингу у сфері послуг та управління підприємством на основі маркетингу досліджувались і у працях вітчизняних вчених, які проводили дослідження з методології та проблематики впровадження маркетингових стратегій в діяльність підприємств. Варто згадати праці таких науковців, як Гросул В. А., Жук О. І., Зеліч В. В., Іванова Т. П., Лойко Є. М., Сойма С. Ю., Петрова І. Л., Шквиря Н. та інші. Серед них домінує думка про те, що «маркетингова діяльність», «маркетингові стратегії» – це низка усталених маркетингових

заходів й інструментів підприємств з просування своїх товарів і послуг на ринок». Існує також розмаїття думок щодо сутності структури маркетингових стратегій і щодо їхньої приналежності до загального управління й системи стратегічного управління підприємством. Поза сумніву маркетингові стратегії є важливою складовою управління як у бізнесі, так і в інших сферах діяльності людей, але поміж авторів не спостерігається єдності поглядів з приводу їхньої сутності та змісту як одного з головних елементів управління підприємством[2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В наукових публікаціях вітчизняних маркетологів значною мірою не враховані особливості маркетингових стратегій ресторанного господарства сфери рекреаційно-туристичного підприємництва. Трендом в сучасному бізнес-середовищі є адаптація маркетингової діяльності до системи загального управління підприємства шляхом планування та розробки маркетингових стратегій. «Саме такі стратегії, власне, і управляють діяльністю підприємства в цілому, дозволяють йому бути стабільним, комунікативним, вести успішну та прибуткову діяльність» [3,с.163]. Попри це, в умовах правового режиму воєнного стану на території України, ситуація для цих підприємств ресторанного господарства ускладнюється: деякі з них закриваються, інші ледь утримуються, виживають. Через це незважаючи на політичну нестабільність у світі, кризові процеси у національній та світовій економіці проблема маркетингової діяльності, особливо маркетингових стратегій в управлінні рекреаційно - туристичною та, зокрема, ресторанною діяльністю викликає значний інтерес як з теоретичних, так і з прикладних позицій.

Метою статті є дослідження аспектів маркетингової діяльності ресторанного господарства сфери рекреаційно-туристичного підприємництва в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ресторанне господарство – термін, що застосовується до підприємств різних видів, які задовольняють фізіологічні потреби людей у їжі. До 2003 року в Україні усі підприємства, що надавали послуги харчування населення належали до галузі громадського харчування, що поділялася на два сектори харчування: комерційний та соціальний. Перший передбачав діяльність суб'єктів господарювання з метою отримання прибутку, другий – виконання соціальної функції. ДСТУ 3862-99 визначає ресторанне господарство як вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надавання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організуванням дозвілля або без нього (оновлене)[3]. Ресторанне господарство тісно пов'язане з рекреаційно - туристичними регіонами.

Успішне управління у ресторанному господарстві вимагає домінування декількох ключових аспектів, таких як напрацювання власного бренду та

іміджу, створення ефективних маркетингових стратегій для приваблення споживачів, підвищення ефективності операцій та забезпечення високої якості продукту і обслуговування. Підприємства ресторанного господарства України змушувала підвищувати якість обслуговування конкурентна боротьба, що дозволило успішним закладам помітно наблизитися до відповідних іменитих західних ресторанів. У стратегії управління закладались не тільки пошук нових сегментів ринку, а й широко застосовують інновації в кулінарії і дизайні, до яких можна віднести креативну кухню, стиль високих технологій, кейтеринг-сервіс тощо. З початком повномасштабного вторгнення ворожої Росії багато що змінилось: більшість закладів ресторанного бізнесу, особливо в точках бойових дій, вимушені припинити свою роботу. Водночас відкрилося понад двох тисяч нових закладів громадського харчування, але близько семи тисяч з існуючих раніше, припинили роботу. Ресторанний бізнес частково або повністю зупинився у Центральній, Східній та Південній Україні. Загалом ринок ресторанного бізнесу скоротився приблизно на 25% порівняно з лютим 2022 року. У деяких регіонах падіння ринку склало понад 50% (Харківська, Миколаївська, Запорізька, Луганська області), у Києві, Одесі та Дніпрі - до 30%. Починаючи з червня 2022 року, ресторани почали відкриватися у Львові [4,с.128]. Більшість ресторанів змінила маркетингову стратегію й поступово адаптувалась до умов воєнного часу, диверсифікувавшись у своїй роботі до іншої сфери діяльності. Незначна частка ресторанів (6%) кардинально змінила свої стратегії, інші потребують більше часу для завершення процесу планування. [4,с.130]. Щодо витрат та видатків, то більше половини опитаних готелів та ресторанів відзначили їх зростання на 20-50%. Це може свідчити про те, що хоча обсяг послуг зменшився, податки та зарплати сплачувалися з фінансових резервів компаній. За даними Diia.Business тоді у меншості залишилися підприємці, яким вдалося скоротити витрати – на 5-10% й також 5% тих, що впливу війни на витрати не відчули [5].

Попри непередбачувану ситуацію, ресторанний бізнес в Україні виживає і навіть розвивається, поживляючи свою діяльність. В умовах війни вижили і показали високі результати такі форми ресторанного господарства: невеликі кав'ярні, пекарні та дорогі ресторани. Велика кількість постійних відвідувачів тепер зовсім не відвідують ресторани, і справа не стільки в війні, скільки в істотному падінні рівня доходів населення. З'явилися ресторани, які готують для бійців ЗСУ, територіальної оборони, переселенців та всіх, хто цього потребує. Багато ресторанних закладів переобладналися під військово-польові кухні [6]. Управління підприємством в цілому різноаспектним і базується здебільшого на п'яти основних функціях управління. Тому, на наш погляд, при розгляді проблем маркетингової діяльності необхідно враховувати основні функції управління: організацію, планування, мотивації, контроль та

координацію. Вважається, що вдосконалення процесу управління маркетинговою діяльністю підприємства є не тільки підвищенням її ефективності, а й забезпеченням реалізації таких маркетингових функцій як: управління маркетинговими дослідженнями, управління асортиментом та якістю товарів та послуг, управління збутом та розподілом, управління рекламою та стимулювання збутом[7].

На сучасному етапі розвитку світового господарства виникла низка економічних тенденцій, які спричинили кардинальні зміни у взаємодії маркетингу та управління. У ресторанному господарстві відбувся перехід від стандартизації обслуговування до задоволення індивідуальних запитів, переорієнтування з суцільного ринку на поділ за цільовими пріоритетними сегментами, зміни конкурентної боротьби на взаємодію у формі стратегічних альянсів[5].

Відповідно до системного підходу при виконанні функцій управління об'єктом управління, тобто керованою підсистемою, є власне маркетинг, а суб'єктом, тобто керуючою підсистемою - менеджмент підприємства. Окремі автори, думку яких ми підтримуємо, пропонують розглядати стратегічний маркетинг як управлінську діяльність, що включає аналіз, планування, реалізацію та контроль заходів, спрямованих на формування та активізацію попиту на товари і послуги, а також збільшення прибутку[3,с.164]. У функціонуванні національної і регіональних систем ресторанного господарства можна виділити такі сучасні тренди: скорочення мережі за рахунок зменшення чисельності закладів із організаційно-правовою формою юридичних осіб і збільшення чисельності фізичних осіб-суб'єктів господарювання, збільшення фактичного товарообігу та обсягів капітальних інвестицій за незмінної частки ринку. У перспективі високим є потенціал збільшення ринку громадського харчування за рахунок розвитку кафе, закусочних і буфетів. Маркетингова діяльність підприємства завжди починається з комплексного дослідження поточного стану цільових ринків, перспектив їх розвитку на конкретний період та власних виробничих та комерційних можливостей. Аналіз та обробка інформації дозволили визначити головні проблеми ресторанного бізнесу та учасників ринку під час війни: Втрата, зміна або порушення ланцюгів постачання і додаткові проблеми зі зростанням транспортних витрат та підвищенням цін на продукти харчування [4]. Нестача продуктів харчування через глобальну кризу доступності продовольства. Нестача персоналу через паніку, внутрішні та зовнішні міграції долучення до проєктів з продовольчої безпеки та залучення волонтерів. Скорочений режим роботи підприємств через комендантську годину та постійні перебої з електропостачанням. Низька зарплата персоналу. Зміна споживчого попиту: відхід споживачів від "вільного шопінгу" і дотримання "базового кошика"[5].

Особливої активності вимагає упровадження нетехнологічних, зокрема маркетингових, інновацій, які передбачають використання нововведень у бізнесовій діяльності. Маркетингові інновації пов'язані із використанням нових або вдосконалених рішень щодо маркетингової діяльності підприємства, які стосуються нових маркетингових методів, рішень, інструментів, технологій, використання яких сприяє стабільному розвитку бізнесу, а за умов їх успіху – навіть його прискоренню. компоненти в усі складові комплексу маркетингу, розробку та реалізацію нестандартних та творчих маркетингових заходів, оригінальних та креативних маркетингових ідей.

Маркетингові інновації спрямовані на більш повне задоволення все зростаючих потреб споживачів та їх вимог, розширення їх складу та засобів задоволення, посилення впливу маркетингу на поведінку споживачів, спонукання їх до здійснення купівлі, а також для відкриття нових ринків збуту з метою підвищення обсягів продажу. За умов правильного і ефективного впровадження маркетингові інновації можуть зміцнити позиції підприємства і в більшій мірі сприяти задоволенню потреб споживачів, завоюванню нових сегментів ринку, зміцненню конкурентоспроможності підприємства, покращенню його іміджу, отриманню кращих результатів та більш високої ефективності. Маркетингові інновації тісно поєднуються, переплітаються та синергетично взаємодіють із продуктовими, процесовими та організаційними інноваціями. Отже, у загальному вигляді маркетингові інновації являють якісно нові рішення на стратегічному та/або операційному рівні маркетингу як функціональної підсистеми бізнесу. Маркетингові інновації забезпечують ексклюзивність, відмінність та індивідуальність підходу до задоволення потреб споживачів, неповторні певний проміжок часу конкурентні переваги. Новації в сфері маркетингу поширюються через ринок, на якому здійснюється маркетингова діяльність підприємства; наукову сферу: наукові публікації, синтез і обмін інформацією та практичним досвідом, у тому числі на симпозиумах, конференціях, круглих столах, виставках, а також через виникнення синергетичного ефекту при взаємодії різних структур в результаті їх злиття/поглинання (на регіональному рівні — створення кластерів, технопарків, інших об'єднань). У загальному розумінні маркетингові інновації – це реалізовані нові або значно поліпшені маркетингові методи, що охоплюють істотні зміни в дизайні та упаковці продуктів, використання нових методів продажів і презентації товарів, робіт, послуг; їх представлення та просування на ринки збуту, формування нових цінових стратегій. Проте, даний перелік не охоплює можливі напрями розвитку маркетингових інновацій [8,с.64].

У зв'язку із цим маркетингові інновації слід визначати як реалізовані принципово нові або значно поліпшені (на основі додаткових, радикальних чи революційних змін) маркетингові методи, технології та інструменти, які

використовуються на усіх етапах маркетингової діяльності, починаючи від її організації і управління й до здійснення конкретних маркетингових заходів. Маркетингові інновації реалізуються через включення інновацій

Стратегічний маркетинг в діяльності підприємства ресторанного бізнесу має враховувати наступні особливості: маркетингова діяльність закладу ресторанного господарства локалізована у межах транспортної доступності для споживачів; маркетингова діяльність деяких підприємств ресторанного господарства розповсюджується на обслуговування лише святкових заходів, ділових зустрічей, інколи туристів; продукція ресторанного господарства не підлягає тривалому зберіганню, тому першочерговим завданнями маркетингових досліджень є виявлення обсягу платоспроможного попиту споживачів та його динаміки протягом дня, тижня та сезонів року, а також розробку відповідних маркетингових стратегій стабілізації попиту; стратегічний маркетинг має менше залежати від моди, а більше – від можливості для творчого підходу до професійної діяльності персоналу; у ресторанному господарстві маркетингологи рекламують не лише свою продукцію та послуги, але й саме підприємство, його історію, імідж, , унікальність.

Отже, специфічними мають бути не тільки ресторанный послуги, а й сам маркетинг у ресторанному бізнесі, тобто: усі прийоми маркетингових досліджень, функції, завдання, прийоми маркетингу, стратегія. Підприємства ресторанного господарства використовують у своїй маркетинговій діяльності різні інструменти, які становлять маркетинг-мікс або комплекс маркетингу.

У системі управління підприємством маркетинг є інтегративною функцією, яка об'єднує зусилля різних функціональних підрозділів підприємства шляхом донесення цілей і завдань підприємства, а також концепції товарів і послуг, що надаються підприємством. Маркетингова стратегія є ключовим елементом успішної діяльності будь-якої організації. В сучасних умовах швидкої зміни технологій, ринкових потреб та поведінки споживачів, важливо мати чітку та ефективну маркетингову стратегію, яка дозволить підприємству зберігати своє конкурентне перевагу та розвиватися відповідно до ринкових потреб. В цілому маркетингова діяльність підприємства спрямована на встановлення поточних і, головне, стратегічних цілей, шляхів їх досягнення та реальних джерел ресурсів господарської діяльності, а також визначення асортименту та якості продукції, що випускається, її пріоритетів, оптимальної структури виробництва та бажаного прибутку на основі запитів ринку [2,с.53].

Маркетингова діяльність передбачає формування арсеналу необхідних певних інструментів, що входять до відомого принципу «Р» (з англ. Price (ціна), Place (місце), Promotion (просування), Product (продукт) People (персонал).), певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети і вирішення маркетингових завдань на цільовому ринку. У сфері ресторанного

бізнесу ця концепція може включати вже сім елементів, причому за опитуванням споживачів різного віку, він виявився найважливішим: при виборі ресторану люди орієнтовані на якість обслуговування, а отже на персонал, його майстерність та кваліфікацію, рівень підготовки та навіть зовнішній вигляд. У другу чергу увага надається продукту та ціновому класу закладу.

Виявлення стратегій розвитку та систематизація маркетингової діяльності, спираючись на концепцію «7Р» дозволить підприємствам більш чітко сприймати їх становище та місце серед своїх конкурентів та переваг споживачів. «7Р», який включає традиційні для усіх сфер господарювання товарну, цінову, збутову, комунікаційну складові, а також специфічні для сфери послуг – персонал, процес, фізичні свідоцтва. Набір маркетингових засобів (інструментів), Поєднання таких засобів формує маркетингові зусилля підприємства на цільовому ринку [9,с.145]. В кожному окремому випадку маркетингові засоби підбираються таким чином, щоб забезпечувався їх оптимальний вплив у рамках обраних маркетингових цілей.

Еко-маркетинг – сучасна концепція управління, яка сприяє формуванню та задоволенню екологічних і соціальних запитів споживачів та суспільства в цілому, шляхом виробництва та просування екологічних продуктів з підвищеною цінністю, використовуючи при цьому технології, які дозволяють мінімізувати ресурсовитрати та не шкодити навколишньому середовищу.

Впровадження еко-маркетингу в заклади ресторанного господарства передбачає переорієнтацію виробництва кулінарної продукції за принципами екологічності, безпечності, етичності. Для її реалізації необхідні наступні заходи: відповідальний вибір сировини та інгредієнтів, які використовуються для виготовлення кулінарної продукції; розширення асортименту страв та напоїв відповідно до концепції здорового харчування; впровадження продуктових інновацій – створення і наступне пропонування споживачам еко-їжі та еко-напоїв, які є принципово новими або їхня якість та смакові характеристики суттєво відрізняються від попередніх; перехід на ресурсозбережні та енергозбережні технології; поширення інформації та активна пропаганда повноцінного і раціонального харчування, спрямування маркетингових зусиль на формування культури здорового харчування.

Серед чинників зовнішнього середовища особливий вплив на розвиток підприємств ресторанного господарства справляють науково-технічні чинники. Одним із них є високі темпи інформатизації, що впливає на усі сфери господарювання та споживчу поведінку. За результатами огляду інтернет-ресурсів систематизовано сучасні тренди в маркетингу під впливом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій[9,с.146]. Більшість інновацій в маркетингу на даному етапі пов'язано з саме з процесами інформатизації.

Унаслідок чого розвивається цифровий маркетинг, який передбачає використання усіх наявних цифрових засобів для комунікації та взаємодії з цільовою аудиторією.

Головний стратегічний напрямок цифрового маркетингу – персоналізоване відношення до користувачів. Серед його основних переваг виділяють адресність, точну оцінку ефективності, реактивність покупки. Завдяки розвитку цифрового маркетингу в сфері ресторанного бізнесу запроваджують наступні маркетингові інновації [10,с.96] інтерактивні вітрини; цифрове меню, яке представлено на планшетах, дозволяє відвідувачам миттєво обирати страви та напої, замовляти їх та за допомогою банківської картки здійснювати розрахунки; он-лайн бронювання столиків; мобільні додатки; гейміфікація, додатки для ігрових приставок; SMM-, SEO-, SMO-маркетинг, чат-боти; SMS-маркетинг, e-mail розсилка; розсилка в месенджерах; CRM-технології; Digital Signage технології – використання спеціальних цифрових конструкцій з інформацією або рекламою для споживачів; Light Touch – сенсорний екран, який дозволяє створювати інтерактивні поверхні на стінах та меблях: столах, барних стійках; QR-код; хмарні технології; новий формат – онлайн-ресторани, їжа замовляється по телефону, через сайт або мобільний додаток і доставляється за адресою замовника.

Висновки. Економічний розвиток ресторанного господарства як важливої структурної складової рекреаційно - туристичного підприємництва у сучасних зовнішніх умовах базується на застосуванні ефективних інноваційних технологій, сучасних ідей та маркетингової діяльності. У закладах ресторанного господарства актуалізується глибока трансформація методів та принципів управління й через це відновити роботу та розвиватися зможуть ті заклади, які активізують маркетингову діяльність, будуть у пошуку нових рішень у сфері формування конкурентних переваг та просування своїх послуг, змін маркетингових технологій та інструментів. Отже, стратегічний маркетинг має бути частиною загального стратегічного управління підприємством. Специфіка маркетингових відносин як концептуальної основи управління підприємствами ресторанного господарства полягає у: встановленні тісних відносин з найбільш вагомими цільовими групами; забезпеченні високого ступеня задоволеності споживачів та їх лояльності; підвищенні рентабельності взаємодії з партнерами та споживачами; зміні підходів до ринкової сегментації; індивідуальному підході до послуги; скороченні часових проміжків проведення досліджень ринків та споживачів. Узагальнення інформації щодо застосування методів маркетингу у реалізації програм збереження і розбудови ресторанного господарства, дозволяє стверджувати, що підприємства ресторанного господарства мають можливість адаптуватися до сучасних вимог ринку та задовольняти потреби споживачів, забезпечуючи

якість та інновації в своїй діяльності. Для підвищення ролі і ефективності стратегічного маркетингу у загальному управлінні підприємства необхідно постійно проводити дослідження ринку ресторанних послуг, визначати ситуацію на ринку, виділяти прибуткові сегменти ринку. Ефективно організована маркетингова діяльність дає можливість підвищити ефективність роботи підприємств сфери рекреаційно-туристичного підприємництва і підвищити їхню конкурентоспроможність. Водночас важливо враховувати різні ситуації, що виникли в умовах економічних труднощів, в тому числі фінансово-економічних криз, пандемій та війни.

Література:

1. Семенов В.Ф., Жилович Ю.І. Стратегії регіонального розвитку підприємств ресторанного бізнесу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород, 2018. Вип. 19/3, с.40 -45.
2. Жук О. І. Сучасні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства. *Економіка. Проблеми економічного становлення*. 2021. №2. С. 51-55.
3. Зеліч В. В., Сойма С. Ю., Криса В.В. Роль і значення комплексу інструментів маркетингових комунікацій та їх вплив на діяльність підприємства. *Інфраструктура ринку. Сер.: Економіка та управління підприємствами*. 2020 № 43. С. 160 - 167.
4. Собін О. В. Адаптація закладів ресторанного господарства до умов сьогодення. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2023. Випуск 37. 127-131.
5. . Doija.Business. Український бізнес і війна. Український каталог від CSR
6. .Журнал Форбс. Воєнний номер. URL: <https://forbes.ua/company/bogifandreyzingu-khto-zaluchiv-naybilshe-groshey-dlya-ukraintsiv-ta-armii-pid-chas-viynirensking-vid-forbes-07042022-5327>
7. Шквиря Н.О. Теоретичні основи стратегічного маркетингу підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск 40. 328–333. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/59.pdf.
8. Тараненко І. В. Маркетингові інновації: теоретико-методичні засади та досвід упровадження в країнах єс/ Маркетинг і менеджмент інновацій, 2022, № 4. С. 58-95
9. Гросул В. А., Іванова Т. П. Тенденції сучасного розвитку підприємств ресторанного господарства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. № 1 (49). Т. 1. С. 143–149.
10. Петрова І. Л., Лойко Є. М. Методичні засади розробки маркетингової стратегії підприємства. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 1(65). С. 95-104. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-65-95>

References:

1. Semenov V.F., Zhilovych Yu.I, (2018) Strateghiji regionalnogho rozvytku pidpryjemstv restorannogho biznesu. [Strategies of regional development of restaurant business enterprises] Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionalnogho universytetu.. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo/ . Series: International economic relations and the world economy. Uzhgorod, Vol. March 19/3.pp. 40-45..
2. Zhuk O. I. (2021) Suchasni pidkhody do ocinky efektyvnosti marketynghovoji diyalnosti pidpryjemstva. [Modern approaches to evaluating the effectiveness of marketing activities of the enterprise]. *Ekonomika. Problemy ekonomichnogho stanovlennja./ Economy. Problems of economic formation*. No. 2. P. 51-55.

3. Zelich V.V., Soyma S.Yu., Krysa V.V.(2020) Rolj i znachennja kompleksu instrumentiv marketynghovykh komunikacij ta jikh vplyv na dijaljnistj pidpryjemstva. [The role and significance of a set of marketing communications tools and their impact on the company's activities]. *Infrastruktura rynku*. Ser.: Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy/ Market infrastructure. Ser.: Economics and enterprise management. No. 43. 160 – 167.
4. Sobin O. V.(2023) Adaptacija zakladiv restorannogho ghospodarstva do umov sjoghodennja. [Adaptation of restaurant establishments to the conditions of today.] *Naukovi zapysky Ljvivsjkogho universytetu biznesu ta prava*. Serija ekonomichna. Serija jurydychna. Vypusk 37 .127-131.
5. Diia.Business. Ukrainskyi biznes i viina: Unikalnyi katalog vid CSR Ukraine [Ukrainian business and war: A unique catalog from CSR Ukraine]. (In Ukrainian).
6. Zzhurnal Forbs. Voiennyi nomer [Military issue of Forbes magazine], available at: <https://forbes.ua/company/bogifandreyzingu-khto-zaluchiv-naybilshe-groshey-dlya-ukraintsiv-ta-armii-pid-chas-viynirensking-vid-forbes-07042022-5327>
7. Shkvyria N.O. (2020) Teoretychni osnovy stratehichnoho marketynhu pidpryjemstva [Theoretical foundations of strategic marketing of the enterprise]. *Infrastruktura rynku*, no. 40, pp. 328–333. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/59.pdf.
8. Taranenko I. V. (2022) Marketynhovi innovaciji: teoretyko-metodyčni zasady ta dosvid uprovadžennja v krajinax EU. [Marketing innovations: theoretical and methodological principles and implementation experience in EU countries] *Marketynh i menedžment innovacij*, no.4. pp. 58-95
9. Hrosul V. A., Ivanova T. P. (2017) Tendenciji sučasnoho rozvytku pidpryjemstv restorannoho hospodarstva v Ukrajinі ta Xar-kivs'kij oblasti.[Trends in the modern development of restaurant enterprises in Ukraine and the Kharkiv region] *Naukovyj visnyk Užhorods'koho universytetu*. no.1 (49). T. 1. pp. 143–149.
10. Petrova I. L., Loyko E. M. (2022.) *Metodychnyj zasady rozrobky marketynghovoji strategiji pidpryjemstva*. [Methodical principles of development of the marketing strategy of the enterprise]. *zapysky Universytetu «KROK»/ Scientific notes of the "KROK" University*. No. 1(65). p. 95-104.

УДК: 658.8:005.95/.96.331.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-744-757](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-744-757)

Созинова Ірина Валентинівна старший викладач кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (067) 778-97-06, <https://orcid.org/0000-0001-6434-2948>

Ярмолук Олексій Ярославович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (063) 831-63-16, <https://orcid.org/0000-0002-2156-3879>

Соболева Аліна Віталіївна здобувачка вищої освіти, Національний авіаційний університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (050) 543-62-40, <https://orcid.org/0000-0002-9518-4898>

СПЕЦИФІКА РОЛЕЙ УЧАСНИКІВ ПРОЄКТНОЇ КОМАНДИ ТА ЇХ ВНЕСОК У РЕАЛІЗАЦІЮ ІНТЕРНЕТ-ПРОЄКТУ

Анотація. У статті розглянуто важливість ролей та обов'язків учасників проєктної команди в контексті розробки програмного забезпечення. Сучасний світ вимагає ефективної організації та взаємодії в команді для успішного втілення проєктів. Керівники проєкту, розробники, дизайнери, тестувальники та інші учасники мають свої унікальні ролі та обов'язки, спрямовані на досягнення спільної мети. Авторами розглянуто різноманітність особистостей як ключовий фактор успіху, а також додаткові ролі та обов'язки, які сприяють просуванню проєкту. Додатково, аналізується розподіл ролей та обов'язків, фактори, що впливають на цей розподіл, а також важливість урахування людського фактору у процесі роботи команди.

Розглянуто важливість управління проєктом через призму розподілу ролей учасників команди. Виділено дві основні ролі для кожного учасника: функціональну та командну. Функціональні ролі визначаються посадовими обов'язками та включають у себе навички, вміння, знання та досвід, необхідні для виконання конкретних завдань. Командні ролі відображають спосіб, яким кожен співробітник виконує свою роботу в команді і можуть бути вродженими або набутими через досвід та навчання. Для розподілу ролей у команді використовуються два основні принципи: принцип компетентності, що стверджує, що відповідальність кожної ролі не повинна перевищувати умінь члена команди, та принцип переваги, який акцентує на виборі ролей

відповідно до індивідуальних потреб та вподобань кожного учасника. Аналіз цих принципів вказує на важливість збалансованого підходу до розподілу ролей, що сприяє підвищенню продуктивності та зниженню конфліктів у команді. Таким чином, стаття розглядає основи ефективного управління проектами через визначення ролей та їх розподіл у проектній команді.

Досліджено різноманітні типи особистостей у проектній команді та їх внесок у спільний проєкт. Науковці виділяють десять основних типів особистостей, які можуть бути важливими для успішної команди. Кожен тип відзначається своїми сильними та слабкими сторонами, що впливають на результативність командної роботи. Особливу увагу приділено генераторам ідей, реалізаторам, завершувачам, координаторам, командним гравцям, дослідникам ресурсів, експертам з моніторингу, таємним інформаторам, спеціалістам і бізнес-аналітикам. Враховуючи різноманітність особистостей у команді, визначається їхня роль та відповідальність, що відображаються у внеску у проєкт. Успіх проєкту залежить від згуртованості та спільних зусиль усіх учасників команди, а також від уміння керувати різноманітністю типів особистостей у команді.

Авторами статті проаналізовано додаткові ролі та обов'язки в проектній команді. Серед них виокремлюються менеджери ризиків, представники клієнтів, технічні експерти, фахівці з відповідності нормативним вимогам, експерти з предметних питань, фахівці із забезпечення якості. Кожна з цих ролей має свої виклики та переваги, але разом вони спільно працюють для досягнення спільної мети - створення високоякісного програмного продукту, що задовольняє потреби користувачів та відповідає вимогам замовника. Успішна команда потребує різноманітності та взаємодії між різними спеціалістами для досягнення спільних цілей.

Досліджено певні обмеження та аспекти, пов'язані з ролями та обов'язками в проєктних командах. Зазначається, що тема розгляду є широкою та має загальне використання, що робить визначення одного правильного рішення неможливим. Відповідний підхід до розподілу ролей та обов'язків залежить від різних факторів, таких як ризики, масштаб, бюджет, кількість зацікавлених сторін, складність і невизначеність проєкту. Деякі з обмежень, які слід враховувати, включають вимоги до ресурсів, вибір правильного інструменту та навіть невпевненість у успішному виконанні проєкту. Автори підкреслили важливість розуміння людського фактору та емоційного інтелекту у забезпеченні успіху команди. Узагальнюючи, стаття робить акцент на тому, що розподіл ролей та обов'язків в команді відображає складність та унікальність кожного проєкту, а знання і правильне їх застосування, разом з урахуванням людського фактору, є ключем до досягнення успіху.

Ключові слова: проєктна команда, управління проєктною командою, розподіл ролей, учасники команди, типи особистостей, взаємодія учасників, ефективність проєкту.

Sozynova Iryna Valentinivna Senior Lecturer of the Department of Marketing, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (067) 778-97-06, <https://orcid.org/0000-0001-6434-2948>

Yarmoliuk Oleksii Yaroslavovych PhD in Economics, Associate Professor of Marketing Department, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (063) 831-63-16, <https://orcid.org/0000-0002-2156-3879>

Sobolieva Alina Vitaliyivna Seeker of bachelor's degree, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (050) 543-62-40, <https://orcid.org/0000-0002-9518-4898>

SPECIFICATIONS OF ROLES OF PROJECT TEAM MEMBERS AND THEIR CONTRIBUTIONS TO THE IMPLEMENTATION OF INTERNET PROJECT

Abstract. The article discusses the importance of the roles and responsibilities of project team members in the context of software development. The modern world requires effective organization and teamwork to successfully implement projects. Project management, developers, designers, testers, and other participants have their own unique roles and responsibilities aimed at achieving a common goal. The authors consider diversity of personalities as a key success factor, as well as additional roles and responsibilities that contribute to the advancement of the project. Additionally, the distribution of roles and responsibilities, factors influencing this distribution, as well as the importance of taking into account the human factor in the process of team work were analyzed.

The importance of project management through the prism of the distribution of roles of team members is considered. There are two main roles for each participant: functional and team ones. Functional roles are defined by job responsibilities and include skills, abilities, knowledge and experience required to perform specific tasks. Team roles reflect the way each employee performs his or her job in a team and may be innate or acquired through experience and training. There are two basic principles used to assign roles in a team: the competency principle, which states that the responsibilities of each role should not exceed the skills of the team member, and the advantage principle, which emphasizes choosing roles according to the individual needs and preferences of each member. Analysis

of these principles shows the importance of a balanced approach to the distribution of roles, which helps to increase productivity and reduce conflict in the team. Thus, the article examines the basics of effective project management by defining roles and their distribution in the project team.

Various types of personalities in the project team and their contribution to the overall project were studied. Scientists identify ten main personality types that can be important to a successful team. Each type has its own strengths and weaknesses that affect the effectiveness of teamwork. Particular attention is paid to idea generators, implementers, finishers, facilitators, team players, resource researchers, monitoring experts, secret informants, specialists and business analysts. Considering the diversity of individuals on the team, their roles and responsibilities are determined and reflected in their contributions to the project. The success of the project depends on the cohesion and joint efforts of all team members, as well as the ability to manage the diversity of personality types in the team.

The authors of the article analyzed additional roles and responsibilities in the project team. These include risk managers, customer representatives, technical experts, regulatory compliance specialists, subject matter experts, and quality assurance specialists. Each of these roles has its own challenges and benefits, but together they work to achieve a common goal - creating a high-quality software product that meets user needs and satisfies customer requirements. A successful team requires diversity and interaction between different specialists to achieve common goals.

Certain constraints and aspects related to roles and responsibilities in project teams are explored. It is noted that the topic of consideration is broad and has general use, which makes determining one correct solution impossible. The appropriate approach to assigning roles and responsibilities depends on various factors such as risk, scale, budget, number of stakeholders, complexity and uncertainty of the project. Some of the constraints considered include resource requirements, choosing the right tool, and even uncertainty about the successful completion of the project. The authors emphasized the importance of understanding human factors and emotional intelligence in ensuring team success. In summary, the article emphasizes that the distribution of roles and responsibilities in a team reflects the complexity and uniqueness of each project. Knowledge and correct application of them, together with taking into account the human factor, are the key to achieving success.

Keywords: project team, project team management, division of roles, team members, types of features, interaction between participants, project effectiveness.

Постановка проблеми. Питання про актуальність ролей учасників проєктної команди та їх внесок у реалізацію інтернет-проєкту є важливим у сучасному світі, оскільки інтернет-проєкти стають все більш поширеними та

важливими для різноманітних галузей та бізнесів. Відправною точкою для успішної реалізації будь-якого інтернет-проєкту є ефективна проєктна команда, в якій кожен учасник виконує свою унікальну роль.

Специфіка цього питання полягає в тому, що різні інтернет-проєкти можуть мати відмінні вимоги та завдання, тому необхідно враховувати різноманітність ролей учасників команди. Наприклад, для розробки веб-сайту можуть знадобитися програмісти, дизайнери, копірайтери, аналітики тощо, кожен з яких має свої специфічні завдання та внесок у проєкт.

Успіх інтернет-проєкту часто залежить від грамотного розподілу ролей у команді та від того, наскільки кожен учасник може виконати свою функцію ефективно. Отже, розуміння специфіки ролей учасників проєктної команди та їх внеску в реалізацію інтернет-проєкту допомагає забезпечити успішну роботу команди та досягнення мети проєкту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти та специфіку формування проєктної команди висвітлюються такими українськими та зарубіжними вченими як Г. Євтушенко, В. Занора, О. Сова, В. Лукашенко та І. Ганза, які провели значний аналіз у цій області, звертаючи увагу на ключові аспекти формування ефективної команди, дослідження Я. Таласа та Я. Деренської спрямовані на більш глибоке розуміння характеристик та компетенцій членів проєктної команди, включаючи аналіз їхнього впливу на результативність проєкту., П. Ланд та С.П. Лайл зосереджуються на дослідженні взаємодії між учасниками команди та їхнього впливу на загальний успіх проєкту. Зазначені дослідження важливі для подальшого розвитку та вдосконалення стратегій формування та управління проєктними командами.

Мета статті – дослідження особливостей ролей, які виконують учасники проєктної команди в інтернет-середовищі, а також вивченні їхнього внеску у реалізацію інтернет-проєктів.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі розробка програмного забезпечення стала невід'ємною складовою багатьох сфер діяльності, від бізнесу до освіти та медицини. Однак, успішне втілення проєктів у життя часто залежить не лише від технічної експертизи, але й від організації та ефективної взаємодії у складі проєктної команди. Керівництво проєктом, розробники, дизайнери, тестувальники та інші учасники мають свої унікальні ролі та обов'язки, які спрямовані на досягнення спільної мети. В даній статті ми розглянемо важливість визначення ролей та обов'язків у проєктній команді, різноманітність особистостей як ключовий фактор успіху, а також додаткові ролі та обов'язки, які допомагають у просуванні проєкту. При цьому будемо звертати увагу на обмеження та фактори, що впливають на розподіл ролей та обов'язків, а також на важливість урахування людського фактора у процесі роботи команди.

На думку Яна Таласа, визначення ролей і обов'язків є критичною частиною успішної взаємодії між учасниками команди. Ролі є загальними концепціями, що вказують на області відповідальності, тоді як обов'язки конкретизуються в конкретні завдання, які очікуються від кожного. Деякі позиції фокусуються на адміністративних аспектах, інші - на технологічних рішеннях, дослідженнях та розробках. Учасники проєктної команди можуть мати різні рівні кваліфікації, навички та практичний досвід, і їх робочий графік може бути як повним, так і частковим [8].

Існують різні тлумачення поняття «проєктна команда», зокрема:

1. Деренська Я.М. вважає, що командою проєкту є сукупність людей, підпорядкованих проєктному менеджеру, які працюють разом над здійсненням проєкту [3].

2. У інформаційному джерелу «Indeed» проєктна команда описується, як групу осіб, які разом працюють над спільним проєктом зі спільними цілями та завданнями. Кожен учасник приносить свої унікальні навички, знання та досвід, сприяючи досягненню загальних цілей проєкту [6].

Організації формують команди проєктів з метою зосередження уваги на конкретних завданнях та досягненні поставлених цілей. Як у будь-якій команді, учасники команди проєкту спільно працюють для досягнення визначених цілей. Ефективність процесу залежить від того, наскільки кожен учасник виконує свою визначену роль [10].

На нашу думку, проєктні команди часто ретельно відбираються, щоб охопити різноманітні ролі та обов'язки, а керівник або менеджер проєкту забезпечує керівництво та координацію. Динаміка всередині команди проєкту характеризується чіткими цілями, визначеними часовими рамками та колективним зобов'язанням досягти бажаного результату проєкту.

Управління проєктом є командною роботою, що враховує в себе кілька ключових проєктних ролей, кожна з яких має свої обов'язки, щоб усе могло просуватися якомога гладко [7].

Науковці вважають, що для кожного учасника команди виділяють дві ролі функціональну та командну [2]:

1. Функціональні ролі визначаються посадовими обов'язками і включають у себе не лише навички та вміння, а також знання та досвід, які необхідні для виконання конкретних завдань.

2. Командні ролі відображають спосіб, яким кожен співробітник виконує свою роботу в команді. Вони можуть визначатися як вродженими особистими якостями, так і набутими через досвід та навчання.

Науковці виділяють два основні принципи, за допомогою яких відбувається розподіл ролей у команді, див. табл. 1 [2].

Таблиця 1

Основні принципи розподілу ролей у команді

Принцип розподілу	Коротка характеристика
Принцип компетентності	стверджує, що ефективним можна вважати такий розподіл ролей, при якому відповідальність кожної ролі не перевищує умінь члена команди, якій ця роль дісталася. Члени команди будуть віддавати більшу перевагу тим цільовим ролям, які більше відповідають їх індивідуальним потребам. Хоча і з тимчасовими ролями вони можуть справлятися ефективно;
Принцип переваги	ґрунтується на тому, що ефективним може вважатися такий розподіл цільових ролей, при якому якомога більше число членів команди виконують ті ролі, які вони самі воліють. Іншими словами, член команди, який ідеально підходить для цільової ролі, сам може віддавати перевагу іншій ролі. Така ситуація потенційно загрожує конфліктом, який може привести до зниження продуктивності члена команди, до порушення взаємодії між членами команди. Може початися внутрішня конкуренція, і частина продуктивної робочої енергії буде витрачена даремно.

На нашу думку, розподіл ролей у команді впливає, що ефективність командної роботи залежить від правильного підбору ролей для кожного учасника. Принципи компетентності та переваги наголошують на важливості збалансованого розподілу відповідальності та врахування індивідуальних потреб та вподобань кожного члена команди. Відповідно до цього, вдалий розподіл ролей сприяє підвищенню продуктивності та зниженню ризику конфліктів у команді.

Перш ніж заглиблюватися у ролі та внески кожного члена команди у спільний проєкт, важливо зазначити, що успіх будь-якого проєкту невіддільний від спільних зусиль та внеску кожного члена команди. Кожен учасник має визначену роль та відповідальність, які відображаються у його діяльності та внеску у роботу над проєктом.

Науковці виділяють десять основних типів особистостей, які мають бути в успішній команді, див. рис. 1. Слід пам'ятати, що склад команди повинен відповідати завданням, для виконання якого вона створена [1].

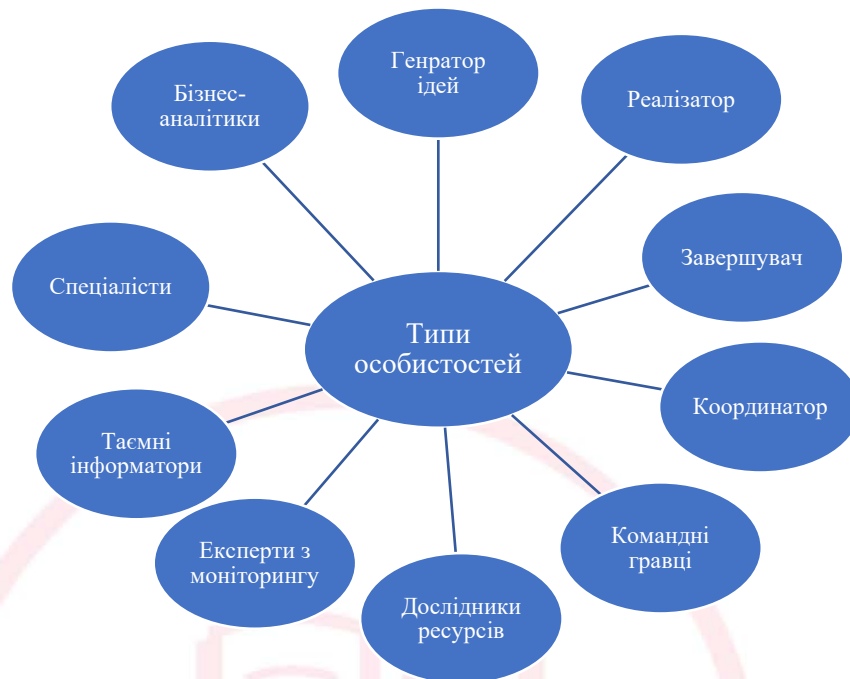

Рис. 1. Основні типи особистостей в команді

Більш детально розглянемо кожен з особистостей команди [1, 7]:

1. Генератором ідей є член команди, який може вивести проєкт із творчого закутка. Дана особистість є креативною, наділеною багатою фантазією і здатністю нестандартного погляду на буденні речі. Такі люди, як правило, оптимісти, та й кожен перешкоду сприймають як виклик, цікаву задачу чи головоломку. Знайти найкращий шлях вирішення проблеми – теж по їхній спеціальності. Також вони, як правило, екстраверти, люблять спілкуватися з приємними їм колегами, можуть мотивувати і надихати інших членів команди. Але в цей час «генератори ідей» не позбавлені недоліків – вони можуть не звертати увагу на деталі або надто перейматися налагодженням міжособистісної комунікації з членами команди, до яких відчують симпатію.

2. Реалізатором є працівники, які звичні до того, щоб виконувати всю роботу в команді. Серед важливих навичок, якими вони володіють, виділимо організованість, вміння продуктивно працювати. Дисципліну теж можна віднести до сильної сторони «реалізаторів». Серед недоліків таких учасників команди можна назвати відсутність гнучкості, що не дає змоги швидко адаптуватися до змін і нових викликів. Ключове слово тут «швидко», бо адаптація до змін, звісно, відбудеться. Тільки забере більше часу, ніж у «форматорів».

3. Завершувач - це учасник команди, який вміє приділяти час та увагу деталям. Вони проконтролюють, щоб команда дотримувалася термінів

виконання роботи, але від певних мінусів такі «типажі» теж не позбавлені. У фінішерів спостерігаються проблеми з передачею повноважень.

4. Координатори – це члени команди, яких можна віднести до традиційних. Їх можна назвати розумними і зібраними, вони впевнені в собі, а також вміють слухати інших людей. Серед найсильніших сторін «координаторів» назвемо вміння делегувати обов'язки. Зрештою, це іноді може призводити до проблем, бо «координатори» задля досягнення цілі іноді надто заграються і стають маніпуляторами, коли діло доходить до підштовхування команди на шляху до цілі.

5. Командні гравці – це спеціалісти, які призначені щоб пильнувати за тим, щоб команда була єдиним цілим. Вони ефективно вирішують конфлікти чи спірні питання, які можуть впливати на темп роботи команди. Серед інших сильних сторін «командних гравців» – надання підтримки усім членам команди. Серед недоліків таких учасників команди виділимо їхнє самоусування від процесів прийняття рішень, бо для них важливіше відчуття командного духу. І згуртованість команди.

6. Дослідники ресурсів – ці учасники команди на додачу вміють налагоджувати зв'язки і вести перемовини. За своєю натурою вони екстраверти, тому ви можете довіряти їм такі завдання, які передбачають налагодження ефективної комунікації. Вміють швидко приймати рішення і без проблем дізнаватися потрібні відомості від інших людей. Серед недоліків цих учасників команди назвемо надто оптимістичний погляд на ситуацію, коли потрібно оцінити її за більш реалістичними сценаріями, а також можлива втрата інтересу до роботи, яка стала для них нецікавою.

7. Експерти з моніторингу. Їхніми сильними сторонами є критичне мислення, продумування рішень та обережність. Перш ніж сформулювати свою експертну думку, вдаються до критичного аналізу інформації.

8. Таємними інформаторами є учасники команди, яких можна назвати новаторами. Щоб вирішити проблеми команди, вони продемонструють оригінальні думки та рішення.

9. Спеціалістами називають працівників, які володіють знаннями на рівні експерта. Їх внесок в досягнення команди може бути неоціненним, проте обмеженим областю їх знань. Характерна особливість «спеціалістів», їх експертність, яка робить їх важливими членами будь-якої команди. Проте вони також мають свої недоліки - через зосередженість на деталях вони можуть пропускати загальну картину.

10. Бізнес аналітик – це член команди, який визначає потреби бізнесу та рекомендує рішення, щоб покращити організацію. Беручи участь у проектній групі, вони гарантують, що цілі проекту вирішують існуючі бізнес-проблеми або підвищують продуктивність і додають цінність організації.

Бізнес-аналітик гарантує, що команда проекту має технології та інструменти для ефективного виконання своєї роботи. Вони також можуть рекомендувати нові інструменти для оптимізації робочих процесів і покращення якості, наприклад програмне забезпечення для планування ресурсів [5, 9, 10].

Загалом, кожен член команди має визначену роль та відповідальність, які відображаються у його діяльності та внеску у роботу над проектом. Науковці виділяють десять основних типів особистостей, які можуть бути важливими для успішної команди. Розглянувши кожен з них, можна визначити, що кожен тип має свої сильні та слабкі сторони, які можуть впливати на результативність командної роботи. Успіх проекту залежить від згуртованості та спільних зусиль всіх учасників команди, а також від вміння керувати різноманітністю типів особистостей у команді.

Поміж основних типів особистостей, виділяють кілька додаткових ролей та обов'язків, які є важливими для роботи з проектом, див. рис. 2 [11].

Рис. 2. Додаткові ролі проектної команди

Більш детально розглянемо зазначені додаткові ролі в проектній команді та їх обов'язки [11].

Менеджери ризиків. У проєктах із невід'ємними ризиками менеджери ризиків є важливими. Вони визначають потенційні ризики, оцінюють їхній вплив і розробляють стратегії пом'якшення, щоб мінімізувати перебої в ході проєкту.

Представники клієнтів. Коли проєкти включають зовнішніх клієнтів або кінцевих користувачів, представники клієнта діють як міст між командою проєкту та клієнтом. Вони збирають відгуки клієнтів, вирішують проблеми та забезпечують відповідність кінцевого продукту чи послуги очікуванням клієнтів.

Технічні експерти. В залежності від технічних характеристик проєкту, фахівці з IT, інженери або дизайнери можуть потребувати надання технічної інформації, вирішення питань або розробки дизайну. Детально розглянемо у таблиці 2 технічних фахівців проєкту [4, 11].

Таблиця 2

Технічні фахівці проєктної команди

Технічний фахівець	Коротка характеристика
Тестувальник або QA-інженер	Спостерігає й вивчає, як працює програма, і шукає в ній помилки. Головний мінус – монотонна складова роботи, особливо на початку кар'єри. Сюди відносять проходження тест-кейсів при ручному тестуванні та роботу з документацією. Отримавши достатню кількість досвіду, можна дорости до менеджера проєкту і потім розвиватися як управлінець
Дизайнер	Фахівець, який створює графічні інтерфейси, основне завдання яких – вирішувати задачі користувачів. Дизайнери в IT проєктують логічну структуру веб-сайтів, додатків та програмного забезпечення, продумують найбільш зручні способи відображення інформації, а також займаються художнім оформленням проєкту.
Архітектор програмного забезпечення	IT-фахівець, який приймає рішення щодо внутрішнього устрою і зовнішніх інтерфейсів програмного комплексу з урахуванням проєктних вимог і наявних ресурсів. Головна задача архітектора – пошук оптимальних (простих, зручних, дешевих) рішень, які будуть максимально відповідати потребам замовника і можливостям команди. На підставі бізнес-вимог цей фахівець створює функціональну та технічну специфікацію системи, планує і проєктує способи технічної реалізації, обирає технології.
Програмісти	Це фахівці, які пишуть вихідний код програм і в кінцевому результаті створюють технології. Роботу програміста можна порівняти з роботою інженера-будівельника. Спочатку він визначає проєкт, з яким йому доведеться працювати та оцінює, як це все буде виглядати (продумує структури даних).

На нашу думку, кожна роль в IT-компанії відіграє вирішальну роль у процесі розробки програмного забезпечення. Хоча кожна з цих ролей має свої виклики та переваги, усі вони спільно працюють для досягнення спільної мети – створення високоякісного програмного продукту, який задовольнить потреби

користувачів та відповідатиме вимогам замовника. Таким чином, успішна команда потребує різноманітності та взаємодії між різними спеціалістами для досягнення спільних цілей.

Наступною основною роллю в проєктній команді є спеціалісти з відповідності нормативним вимогам. У проєктах, що підпадають під певні правила або стандарти, спеціалісти з відповідності забезпечують, щоб всі аспекти проєктної діяльності відповідають законодавчим і нормативним вимогам. Вони ведуть документацію та записи для підтвердження відповідності [11].

Експерти з предметних питань – спеціалісти, які надають глибокі знання та досвід у конкретних сферах, пов'язаних з проєктом. Їхнє розуміння є безцінним для прийняття важливих рішень і забезпечення відповідності проєкту галузевим стандартам.

Фахівці із забезпечення якості - спеціалісти із забезпечення якості зосереджені на підтримці та підвищенні якості результатів проєкту. Вони встановлюють стандарти якості, проводять аудити та тестування для виявлення та вирішення проблем, гарантуючи успіх проєкту.

На нашу думку, команда проєкту не є повною без таких додаткових особистостей. Тому що, тісно співпрацюючи з керівниками команд і співробітниками, ці професіонали допомагають просувати проєкт до успіху та досягнення його цілей.

Проте існують певні обмеження щодо ролей і обов'язків. Сама тема широка і має загальне використання, що означає, що не існує жодного правильного рішення. Відповідний підхід залежить від багатьох факторів – ризиків, масштабу, бюджету, кількості зацікавлених сторін, складності чи невизначеності. Необхідно зазначити, що існують певні обставини, за яких знання можна застосувати, до яких можна віднести [8]:

1. Вимоги до ресурсів, тобто кількість усіх необхідних ресурсів має бути визначена для кожного робочого процесу. Тільки тоді планування людських ресурсів може оцінити, скільки працівників, які навички та спеціалізації будуть потрібні для успіху проєкту.

2. Вибір правильного інструменту є критичним аспектом будь-якого проєкту або завдання. На нашу думку, інструмент повинен відповідати потребам проєкту або завдання. Це включає функціональність, можливості та можливості інтеграції з іншими системами або інструментами, які можуть бути необхідними для успішного виконання проєкту. Важливо враховувати рівень зручності та простоти використання інструменту для членів команди проєкту. Чим легше використовувати інструмент, тим ефективніше буде командна робота та виконання завдань.

3. Успіх не гарантований, тобто знання та правильне застосування предмета не гарантують успіху проєкту. Ролі та обов'язки можуть бути точно

визначені та добре представлені членам команди. Однак це залежить від того, як люди виконують свої ролі, чи дотримуються вони затвердженої структури, чи діють вони в межах свого рівня повноважень і не зловживають ними. Людьми керують їхні емоції, особистість, упередження, переконання та інтуїція, що впливає на їхню поведінку та продуктивність. Це може призвести до виходу з призначених ролей.

Загалом, у проєктній команді розподіл ролей та обов'язків відображає складність та унікальність кожного проєкту. Знання і правильне застосування різних ролей є важливим, проте успіх не завжди гарантований. Число ресурсів, вибір правильних інструментів та розуміння особливостей проєкту можуть визначити його результат. Добре визначені ролі та обов'язки сприяють структурованості та продуктивності, проте важливо також враховувати людський фактор: емоції, особистість та інтуїція членів команди можуть впливати на їхню роботу та взаємодію. Такий підхід до ролей у команді дозволяє краще розуміти складність та динаміку проєктів та враховувати усі можливі аспекти для досягнення успіху.

Висновки. Ефективне управління ролями та обов'язками в проєктній команді є ключем до успіху. Це охоплює визначення загальних концепцій ролей та конкретних завдань, спільну роботу різних типів особистостей, розуміння додаткових ролей та обмежень, пов'язаних з вибором ролей. Команда, де кожен член виконує свою роль ефективно, може досягти успіху навіть у найскладніших проєктах. Однак важливо також враховувати індивідуальні риси кожного учасника та реагувати на можливі конфлікти та обмеження. Такий підхід дозволяє забезпечити оптимальну взаємодію в команді та досягнення поставлених цілей проєкту.

Література:

1. Типи ролей у команді та їх значення. URL: <https://kadrovik.isu.net.ua/news/544359-typy-roley-u-komandi-ta-yikh-znachennya> (дата звернення 19.02.24)
2. Ролі в команді. URL: https://stud.com.ua/32301/menedzhment/roli_komandi (дата звернення 19.02.24)
3. Деренська Я.М. Команда проєктна. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3621/komanda-proektna> (дата звернення 18.02.24)
4. IT професії. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/it-profesii> (дата звернення 21.02.24)
5. Project team roles and responsibilities (with examples). URL: <https://resourceguruapp.com/blog/project-team-roles-and-responsibilities> (дата звернення 21.02.24)
6. Samantha Pratt Lile. «Defining A Project Team: What Are Different Team Roles In A Typical Work Project?» URL: <https://www.beautiful.ai/blog/defining-a-project-team-what-are-different-team-roles-in-a-typical-work-project> (дата звернення 20.02.24)
7. Peter Landau «15 Key Project Roles & Their Responsibilities». URL: <https://www.projectmanager.com/blog/project-roles-responsibilities> (дата звернення 20.02.24)
8. Jan Talas «Roles and responsibilities in project team». URL: http://wiki.doing-projects.org/index.php/Roles_and_responsibilities_in_project_team#cite_ref-20 (дата звернення 21.02.24)

9. Project Team Roles and Responsibilities Explained. URL: <https://www.villanovau.com/articles/project-management/project-team-roles-and-responsibilities/> (дата звернення 19.02.24)
10. Project Team Roles and Responsibilities in Project Management. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/project-team> (дата звернення 18.02.24)
11. Project Team Member Roles and Responsibilities. URL: <https://hubstaff.com/tasks/project-team-roles-responsibilities> (дата звернення 20.02.24)

References:

1. Types of roles in the team and their meaning. URL: <https://kadrovik.isu.net.ua/news/544359-typu-roley-u-komandi-ta-yikh-znachennya> (дата звернення 19.02.24)
2. Team roles. URL: https://stud.com.ua/32301/menedzhment/roli_komandi (дата звернення 19.02.24)
3. Derenska Y.M. Project team. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3621/komanda-proektna> (дата звернення 18.02.24)
4. IT profession. URL: <https://stsaltiv.gov.ua/useful-info/it-profesii> (дата звернення 21.02.24)
5. Project team roles and responsibilities (with examples). URL: <https://resourceguruaapp.com/blog/project-team-roles-and-responsibilities> (дата звернення 21.02.24)
6. Samantha Pratt Lile. "Defining A Project Team: What Are Different Team Roles In A Typical Work Project?" URL: <https://www.beautiful.ai/blog/defining-a-project-team-what-are-different-team-roles-in-a-typical-work-project> (дата звернення 20.02.24)
7. Peter Landau "15 Key Project Roles & Their Responsibilities". URL: <https://www.projectmanager.com/blog/project-roles-responsibilities> (дата звернення 20.02.24)
8. Jan Talas "Roles and responsibilities in project team". URL: http://wiki.doing-projects.org/index.php/Roles_and_responsibilities_in_project_team#cite_ref-20 (дата звернення 21.02.24)
9. Project Team Roles and Responsibilities Explained. URL: <https://www.villanovau.com/articles/project-management/project-team-roles-and-responsibilities/> (дата звернення 19.02.24)
10. Project Team Roles and Responsibilities in Project Management. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/project-team> (дата звернення 18.02.24)
11. Project Team Member Roles and Responsibilities. URL: <https://hubstaff.com/tasks/project-team-roles-responsibilities> (дата звернення 20.02.24)

УДК 336.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-758-771](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-758-771)

Урікова Оксана Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-5814-0610>

Мисько Юліана Миколаївна студентка, Національний університет «Львівська Політехніка», група ФБСС-11з, м. Львів, тел.: (098) 668-42-54, <https://orcid.org/0000-0001-5671-9258>

Бобрик Андрій Вікторович студент, Національний університет «Львівська Політехніка», група ФБМ-21, м. Львів, тел.: (099) 524-09-91

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ FINTESCH

Анотація. ХХІ ст. характеризується не лише розвитком науки та техніки, а й активним розвитком Fintech ринку. Драйвером глобальних змін на світовому ринку фінансових технологій стала фінансова економічна криза у 2008 році. Ця криза стимулювала розвиток цифрових технологій, завдяки яким можна зменшити ризики та збільшити ефективність фінансових послуг. Оскільки, в посткризовий період, довіра людей до звичних фінансових посередників була дуже низькою, а також відбулися зміни пріоритетів клієнтів щодо швидкості, доступності і зручності одержання фінансових послуг, Fintech ринок набирав шалених обертів.

Останні п'ять років стали переломними для розвитку глобального фінансового середовища, а також Fintech ринку. Основними важелями змін стали: глобальна цифровізація, пандемія Covid-19 та карантинні обмеження, російсько-українська війна та збройні світові конфлікти. Вирішенням цих викликів стали – віртуалізація Fintech ринку та поява нових інструментів у секторі надання фінансових послуг, вироблення нових звичок у користуванні необанкінговими послугами, часткове переведення заощаджень у крипто валюти, удосконалення мобільних фінансових додатків, а також запровадження у фінансовій сфері інноваційних ІТ-технологій.

Варто зазначити, що динамічний розвиток фінансових технологій суттєво впливає на ландшафт сучасного глобального фінансового середовища, його сфери, функціонал, набір інструментів, внутрішню та зовнішню структуру, розширюючи спектр можливостей, модифікуючи правила та закладаючи нові традиції.

Доречно наголосити на тому, що у 2023 році відбулася зміна у сегментах на ринку фінансових технологій, відповідно найпопулярнішими з них стали: платежі, іншуртех, фінтех, регтех, кібербезпека, багаті технології, блокчейн та криптовалюта, а також «зелені технології».

Не менш важливим є те, що найбільшу кількість і вартість світових угод було зафіксовано у 2021-2022 роках. Оскільки, характерним для 2023 року є складне середовище виходу на Fintech ринок, високі відсоткові ставки, геополітична невизначеність та збройні конфлікти, тому багато інвесторів вирішили зберегти свій капітал, відповідно обсяги інвестицій значно зменшились, що негативно позначилось на глобальному фінансовому ринку в порівнянні з попередніми роками.

Ключові слова: Fintech ринок, фінансові технології, Payments, Insurtech, Regtech, Cybersecutity, Wealthtech, Blockchain/cryptocurrency, ESG/greentech.

Urikova Oksana Mykhaylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, Metropolitan Andriya St., 3, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-5814-0610>

Myško Yuliana Mykolayivna student, Lviv Polytechnic National University, group FBSS-11z, Lviv, tel.: (098) 668-42-54, <https://orcid.org/0000-0001-5671-9258>

Bobryk Andrii Viktorovych student, Lviv Polytechnic National University, group FBM-22, Lviv, tel.: (099) 524-09-91

CURRENT TRENDS OF GLOBAL DEVELOPMENT OF FINTECH

Abstract. The 21st century is characterized not only by the development of science and technology, but also by the active development of the Fintech market. The driver of global changes in the global financial technology market was the financial economic crisis in 2008. This crisis has stimulated the development of digital technologies that can reduce risks and increase the efficiency of financial services. Since, in the post-crisis period, people's confidence in the usual financial intermediaries was very low, and there were also changes in customer priorities regarding the speed, availability and convenience of obtaining financial services, the Fintech market gained frantic momentum.

The last five years have become a turning point for the development of the global financial environment, as well as the Fintech market. The main levers of change were: global digitalization, the Covid-19 pandemic and quarantine restrictions, the Russian-Ukrainian war and armed world conflicts. The solution to these challenges was the virtualization of the Fintech market and the emergence of new tools in the financial services sector, the development of new habits in the use

of non-banking services, the partial transfer of savings into crypto currencies, the improvement mobile financial applications, as well as the introduction of innovative IT technologies in the financial sector.

It should be noted that the dynamic development of financial technologies significantly affects the landscape of the modern global financial environment, its spheres, functionality, set of tools, internal and external structure, expanding the range of opportunities, modifying rules and laying new traditions.

It is appropriate to emphasize that in 2023 there was a change in the segments in the financial technology market, respectively, the most popular of them were: payments, foreign tech, fintech, regtech, cybersecurity, rich technologies, blockchain and cryptocurrency, as well as "green technologies."

Equally important is that the largest number and value of global transactions were recorded in 2021-2022. Since 2023 is characterized by a difficult environment for entering the Fintech market, high interest rates, geopolitical uncertainty and armed conflicts, so many investors decided to save their capital, so investment volumes decreased significantly, which negatively affected the global financial market compared to previous years.

Keywords: fintech market, financial technologies, payments, insurtech, regtech, cybersecurity, wealthtech, blockchain/cryptocurrency, ESG/greentech.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років, Fintech ринок зазнав значних змін спричинених глобальними викликами, а також змінив свої підходи до бізнес-процесів, способів та системи інвестування, методів та інструментів з управління активами, страхування та операцій із цінними паперами.

Варто зазначити, що світові потрясіння призвели до технологічних проривів та інновацій у сфері фінансових технологій, а також сприяли появі нових Fintech продуктів, запровадженню новітніх процесів і цифрових додатків, які мають значний вплив на реструктуризацію глобального Fintech середовища, його динаміку, структуру і спектр фінансових послуг.

Розвиток сучасних фінансових технологій, активна діджиталізація, запровадження новітніх технологій, використання онлайн-банкінгу, дистанційна комунікація з фінансовими посередниками, безготівкові операції та платежі, стали наслідком позитивних трансформацій у сфері Fintech, які зробили фінансовий ринок доступним для усіх.

Сьогодення свідчить про те, що сучасна Fintech система перебуває в зоні високої турбулентності та продовжує процес адаптації до глобальних викликів, шляхом впровадження нових інноваційних рішень у відповідь на прискорену соціально-економічну і цифрову трансформацію суспільства, становлення індустрії 4.0 та створення нових кіберсистем і штучного інтелекту. Наслідком цього є поява у глобальному Fintech середовищі нових

гравців; формування абсолютно нових ринків зі своїми правилами та умовами; поява нових бізнес-моделей та можливостей для підприємців з нестандартним баченням та інноваційними ідеями; загострення конкуренції серед гравців ринку; загострення проблем, пов'язаних з кібербезпекою; виклики, які ставить новий глобальний гравець, а саме штучний інтелект та багато нових відкритих діджитал-технологій [1].

З урахуванням вищезазначеного, Fintech виступає не вторинним щодо класичних фінансових посередників та фінансових послуг, а функціонує як самодостатня сфера. Тому, з огляду на глобальні виклики та опір традиційної системи, розглянемо та проаналізуємо глобальний Fintech ринок більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що вчені зацікавлені в дослідженні тенденцій глобального розвитку Fintech. Так у своїх працях Д. Арне [2], М. Балицька [3], Л. Бражник [4], О. Дорошенко та Я. Дробот [5] охарактеризували теоретичні основи розвитку фінансових технологій. Також, дослідження перспектив розвитку фінансових технологій на світовому та вітчизняному Fintech ринку розкриті у працях В. Варцаби та О. Заславської [6], Л. Дудинця [7], В. Овчаренко [8], Г. Поченчука [9], П. Шуфеля [10].

Мета статті полягає у аналізі сучасних тенденцій розвитку Fintech та у дослідженні динаміки глобальної фінансової активності на ринку фінансових технологій.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах, Fintech ринок стикнувся з низкою глобальних потрясінь, які призводять до технологічних проривів та інновацій у сфері фінансових послуг, сприяють появі нових фінансових продуктів, запровадженню новітніх процесів і цифрових додатків, маючи колосальний вплив на реструктуризацію глобального фінансового середовища загалом, а також на динаміку і структуру фінансового ринку та спектр фінансових послуг зокрема [2]. В таблиці 1 представлені етапи розвитку та становлення Fintech.

Таблиця 1

Етапи розвитку та становлення Fintech

Назва	Період	Характеристика
Fintech 1.0	1866-1967 рр.	• Трансатлантичний кабель; • ЕФТ з використання азбуки Морзе та Телеграфу.
Fintech 2.0	1967-2008 рр.	• Поява карток і банкоматів; • Розвиток електронної комерції.
Fintech 3.0	2008-2014 рр.	• Fintech, який ми знаємо сьогодні; • Розроблення Bitcoin у 2009 році як першої крипто валюти та платіжної системи P2P у 2011 році.
Fintech 3.5	з 2008 р.	• Поява Fintech в країнах, що розвиваються; • Конкуренція великих суперників на ринку Fintech.

Джерело: систематизовано на основі [3 с. 2-5; 9].

На рисунку 1 представлені основні фактори, які сприяли швидкому розвитку Fintech у світі.

1. Світова економічна криза, яка розпочалася у 2008 році та її наслідки.
2. Процеси цифровізації у всьому світі.
3. Активне поширення Інтернету.
4. Швидке поширення соціальних мереж та месенджерів.
5. Прагнення до інновацій, підвищені вимоги до зручності використання, якості та швидкості інформації.
6. Успіх технологічних компаній в інших галузях економіки.
7. Зростання електронної комерції.

Рис.1 Основні фактори впливу, які сприяли розвитку Fintech
Джерело: систематизовано на основі [4, 10].

Діджитал-інструментами, які активно використовуються на Fintech ринку є мобільні додатки та електронні гаманці, онлайн платформи для позик та кредитування, розрахункові системи та платіжні шлюзи, роботизація і штучний інтелект, а також блокчейн та криптовалюта, які представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Популярні інструменти на ринку Fintech

Назва	Застосування
Мобільні додатки та електронні гаманці	Завдяки цим інструментам, користувачі мають змогу здійснювати платежі, перекази коштів, управляти своїми фінансами через мобільні пристрої. Вони забезпечують зручний та миттєвий доступ до фінансових послуг.
Онлайн-платформи для позик та кредитування	Розширення можливостей пошуку кредиторів позичальниками, забезпечують швидкий доступ до фінансових ресурсів, спрощують процес отримання кредиту через онлайн-платформи
Розрахункові системи та платіжні шлюзи	Здійснення обробки платежів, переказів коштів та електронних транзакцій, водночас забезпе-чення безпеки та ефективності фінансових операцій.
Роботизація процесів і штучний інтелект	Автоматизація фінансових операцій дозволяє аналізувати дані та робити прогнози. Це допомагає зменшити витрати і покращити точність прийняття рішень
Блокчейн та криптовалюта	Використовується для створення безпечних, децентралізованих систем зберігання та передачі даних.

Джерело: систематизовано на основі [5, 11]

Впродовж останніх років відбувається активна зміна найперспективніших світових Fintech сегментів, зокрема низку з них представлено на рисунку 2.

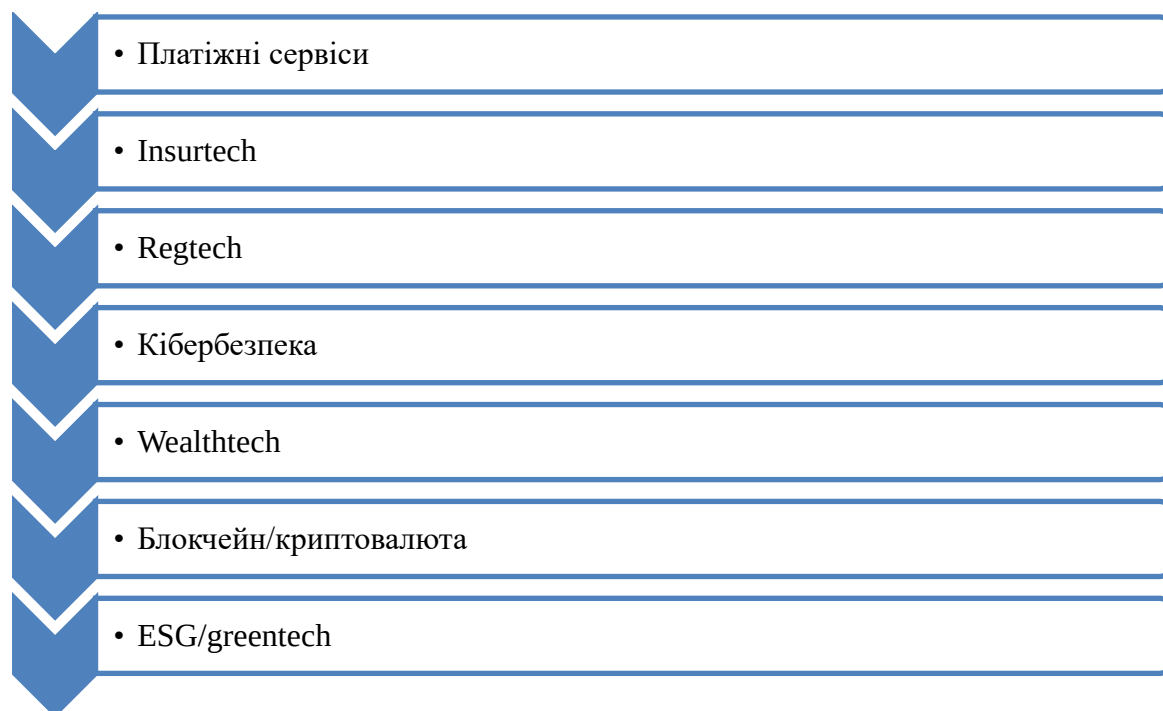

Рис. 2 Найперспективніші світові Fintech сегменти у 2023 році
Джерело: систематизовано на основі [4; 12].

У таблиці 3 наведено загальну глобальну фінансову активність протягом 2020-2023 рр.

Таблиця 3
Загальна глобальна фінансова активність на Fintech ринку
протягом 2020-2023 рр.

Назва	Вартість угод, млрд. дол.				Кількість угод			
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Платежі	27,8	58,4	57,9	20,7	718	1 052	892	506
Insurtech	15,1	11,9	5,9	8,1	367	509	403	269
Regtech	11,1	12,7	21,0	2,6	290	418	388	239
Wealthtech	0,2	0,9	0,8	0,2	33	64	65	33
Кібербезпека	1,1	4,4	1,7	1,3	58	69	95	56
Блокчейн/ криптовалюта	6,2	29,9	24,3	7,5	820	2 048	2 058	1 104
ESG/greentech	1,5	3,7	1,2	2,3	54	103	127	84

Джерело: систематизовано на основі [5; 12].

З таблиці 3 ми бачимо, що платежі приваблюють найбільшу частку фінансування Fintech у всьому світі, незважаючи на падіння порівняно з минулим роком. Незважаючи на значне зниження річних інвестицій — з 58 млрд. дол. США у 2022 році до 20,7 млрд. дол. США у 2023 році — і кількості угод — з 892 до 506, платіжний простір продовжує становити найбільшу частку інвестицій у фінтех у світі. У другому півріччі 2023 року спостерігався явний відкат у мегаугодах на суму у 2 млрд. дол. США (Finastra — 6,9 млрд. дол. США, Pismo — 1 млрд. дол. США). Для порівняння, у першому півріччі 2023 року відбулося чотири платіжні угоди на суму понад 1 млрд. дол. США (тобто Stripe — 6,9 млрд. дол. США, EVO Payments — 4 млрд. дол. США, Moneygram — 1,8 млрд. дол. США і Paya — 1,3 млрд. дол. США). Незважаючи на значне зниження вартості угод, простір M&A залишався досить активним протягом другої половини року в результаті триваючих глобальних, регіональних і локальних зусиль консолідації між компаніями, зосередженими на наданні основних платіжних платформ і супутніх послуг.

Після дуже слабкого 2022 року глобальні інвестиції в insurtech збільшуються з року в рік. Доречно наголосити на тому, що після падіння до семирічного мінімуму в 5,9 млрд. дол. США у 2022 році світові інвестиції в insurtech зросли до 8,1 млрд. дол. США у 2023 році, наблизившись до рівня фінансування, який був у 2019-2022 роках. У той час як найбільша угода року — викуп компанії Duck Creek Technologies за 2,6 млрд. дол. США партнерами Vista Equity відбулася протягом першого півріччя 2023 року, у другому півріччі 2023 року відбулася низка серйозних угод, зокрема викуп Avantax за 1,2 млрд. дол. США компанією Cetera та придбання за 570 млн. дол. США Benefitfocus від Voya Financial — обидва в США. У другому півріччі 2023 року в секторі страхування також було залучено венчурний капітал на суму понад 100 млн. дол. США, включаючи американську Next Insurance (265 млн. дол. США), Branch (215 млн. дол. США) і сінгапурську Bolttech (246 млн. дол. США) [6, 12].

У 2024 році Regtech різко впав до шестирічного мінімуму. Після залучення рекордних 21 млрд. дол. США у 2022 році загальні інвестиції в регулярні технології різко впали до шестирічного мінімуму в 2,6 млрд. дол. США у 2023 році. Зростання процентних ставок та інші макроекономічні фактори, ймовірно, спричинили паузу в інвестиціях, а також невідповідність очікувань оцінки покупців і продавців. ймовірно, це сприяло дуже сухому середовищу M&A. Найбільші угоди другого півріччя 2023 року відбулися у сфері венчурного капіталу, включаючи 400 млн. дол. США від Naqqex з ОАЕ та залучення 125 млн. дол. США від американської Vestwell.

Після двох останніх років, інвестиції в Wealthtech стрімко падають у 2023 році. Загальні глобальні інвестиції в сектор Wealthtech у 2023 році впали до рівня нижче 200 млн. дол. США, хоча і загальна вартість угод, і кількість

угод у сфері Wealthtech залишалися близькими до рівня 2020 року. Подібно до інших підгалузей Fintech, глобальна геополітична невизначеність і макроекономічний тиск, у тому числі високі відсоткові ставки, призвели до того, що багато інвесторів утримувались від здійснення великих інвестицій. Найбільшою угодою в області Wealthtech другого півріччя 2023 року було залучення 73 млн. дол. США американською інвестиційною компанією Edward Jones.

Щорічні глобальні інвестиції в кібербезпеку падають вже другий рік поспіль. Глобальні інвестиції в кібербезпеку впали до 1,3 млрд. дол. США у 2023 році — дуже помірний результат, особливо порівняно з рекордними 4,4 млрд. дол. США інвестицій у кібербезпеку, які спостерігалися у 2021 році. Активність була особливо слабкою у другій половині року; найбільшою угодою другого півріччя 2023 року було залучення 100 млн. дол. США американською компанією, що займається платформою захисту штучного інтелекту Resilience, порівняно з 493 млн. дол. США венчурного капіталу французьким провайдером безпеки цифрових активів Ledger та придбанням 250 млн. дол. США депозитарію криптовалюти у Швейцарії компанією Metaco, американською розрахунковою компанією Ripple у першому півріччі 2023 р. Однак сплеск інтересу до рішень безпеки на основі штучного інтелекту може допомогти привернути додаткову увагу та інвестиції в простір кібербезпеки в першому півріччі 2024 року [7, 12].

Обсяг угод у криптовалюті та блокчейні впав на 50% порівняно з минулим роком. Загальні інвестиції в крипто- та блокчейн-простір впали з понад 24 млрд. дол. США у 2022 році до менш ніж 8 млрд. дол. США у 2023 році, тоді як обсяг угод знизився з 2058 угод до лише 1104 за той самий період. На додаток до складних макроекономічних факторів, які спостерігалися цього року, сектору криптовалюти і блокчейну довелося витримати наслідки краху криптокомпаній, які спостерігалися в 2022 році, і закриття ряду платформ торгового фінансування, побудованих на технологіях блокчейн, включаючи сінгапурську Contour, Marco Polo від R3 і Maersk Tradelens. Протягом другого півріччя 2023 року найбільші угоди в сфері криптовалют і блокчейнів включали залучення 400 млн. дол. США венчурного капіталу платформою для торгівлі цифровими активами Naqex в ОАЕ, залучення 110 млн. дол. США венчурного капіталу британською компанією blockchain.com і залучення 100 млн. дол. США крипто-зберігача BitGo.

ESG і greentech залишаються в моді, хоча й з дещо змінним потоком угод. Глобальні інвестиції у Fintech, орієнтований на ESG, у 2023 році досягли 2,3 млрд. дол. США — це другий за величиною річний загальний обсяг після

найвищого рівня 2021 року в 3,7 млрд. дол. США. Протягом року простір привернув низку дуже значних угод. Цього року США залучили переважну більшість інвестицій у фінансові технології, орієнтовані на ESG, швидше за все, завдяки інвестиційним тенденціям у ширшому секторі фінансових технологій, а не будь-яким значним зниженням інтересу інвесторів до регіонів EMEA та ASPAC [8, 12]. На рисунках 4 та 5 зображені вартість та кількість угод по регіонах протягом 2020-2023 рр.

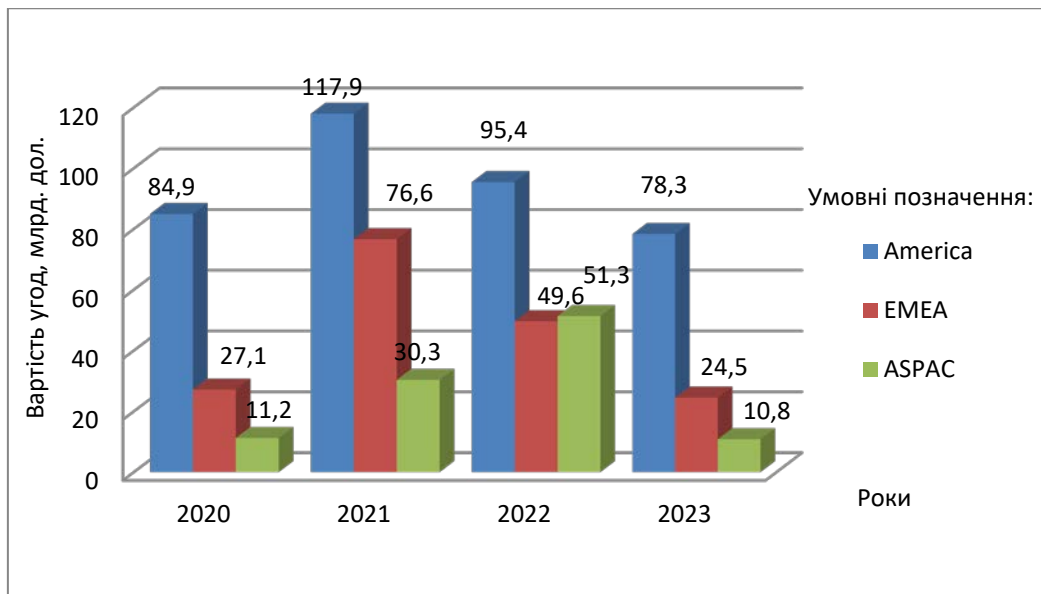

Рис.4 Вартість угод по регіонах протягом 2020-2023 рр.
Джерело: систематизовано на основі [12].

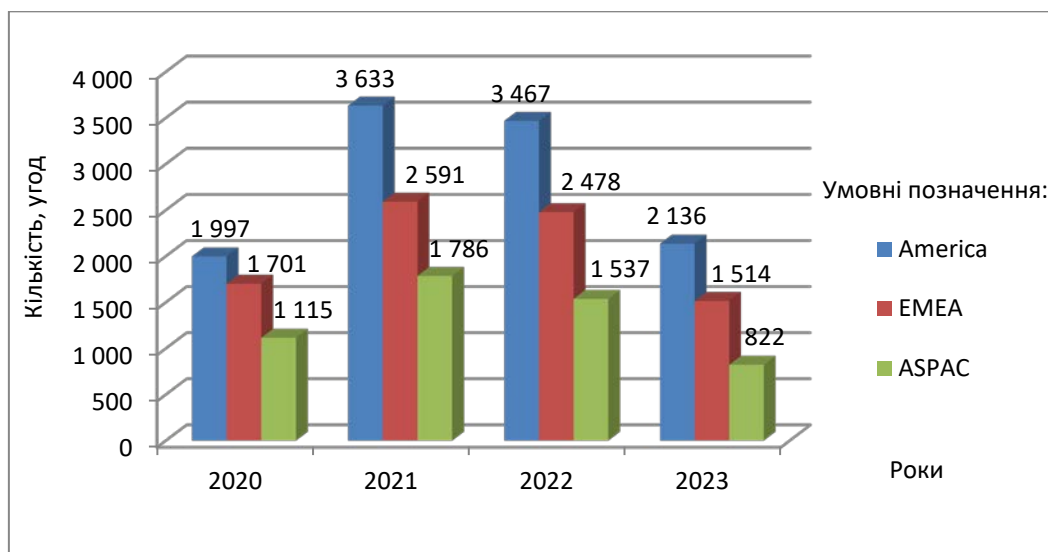

Рис. 5 Кількість угод по регіонах протягом 2020-2023 рр.
Джерело: систематизовано на основі [12].

На рисунках 4 та 5 ми бачимо, що загальні інвестиції у Fintech в Америці впали з 95,4 млрд. дол. США у 2022 році до 78,3 млрд. дол. США у 2023 році, оскільки кількість угод у сфері фінтех різко впала з 3467 до 2136. США привернули переважну більшість фінтех-угод протягом року, що склало 73,5 мільярди доларів інвестицій у 1734 угоди. Друга половина 2023 року була особливо слабкою для фінансово-технологічних угод в Америці, оскільки інвестори ще більше придивлялися до потенційних угод. Протягом другого півріччя 2023 року Америка залучила 38,4 млрд. дол. США за 916 угодами, з яких на США припало 34,8 млрд. дол. США за 627 угодами. Три найбільші угоди у другому півріччі 2023 року відбулися в США, включаючи придбання Intercontinental Exchange компанії з аналізу даних про нерухомість Black Knight за 11,7 млрд. дол. США, придбання Nasdaq фірми регулярних технологій і програмного забезпечення для управління ризиками Adenza за 10,5 млрд. дол. США та викуп фірми з управління капіталом Avantax компанією Cetera за 1,2 млрд. дол. США [8, 12].

Інвестиції у фінансові технології в регіоні ЕМЕА значно зросли в другому півріччі 2023 року, склавши 16,3 млрд. дол. США порівняно з 8,2 млрд. дол. США у першому півріччі 2023 року. Річний підсумок був набагато менш оптимістичним: 24,5 млрд. дол. США інвестицій склали найнижчий рівень фінансування фінансових технологій за сім років. Складне середовище виходу, високі відсоткові ставки, геополітична невизначеність і конфлікти змусили багатьох інвесторів у регіоні зберегти свій капітал. Сім найбільших угод другого півріччя 2023 року відбулися в п'яти різних юрисдикціях, що підкреслює силу Fintech-сектору в регіоні ЕМЕА, незважаючи на поточну м'якість ринку. Найбільші угоди відбулися з Великобританії (Finastra — \$6,9 млрд), Швеції (Macrobond Financial — \$763 млн), Нідерландів (PayU — \$610 млн), Італії (Banco BPM — \$548 млн), Об'єднаних Арабських Еміратів (Tabby — \$950 млн), Haqqex — \$400 млн, Фінляндія (Nomentia — \$385 млн) та Іспанія (Gestión Tributaria Territorial — \$353 млн) уклали значні фінтех-угоди в цьому кварталі.

Для Fintech інвестицій у регіоні АСПАС останній рік був досить складним: лише 10,8 млрд. дол. США інвестицій у 882 угодах у 2023 році порівняно з 51,3 млрд. дол. США у 1537 угодах у 2022 році [10 с. 3-6; 12]. На рисунку 6 зображена загальна вартість угод на ринку Fintech протягом 2020-2023 рр.

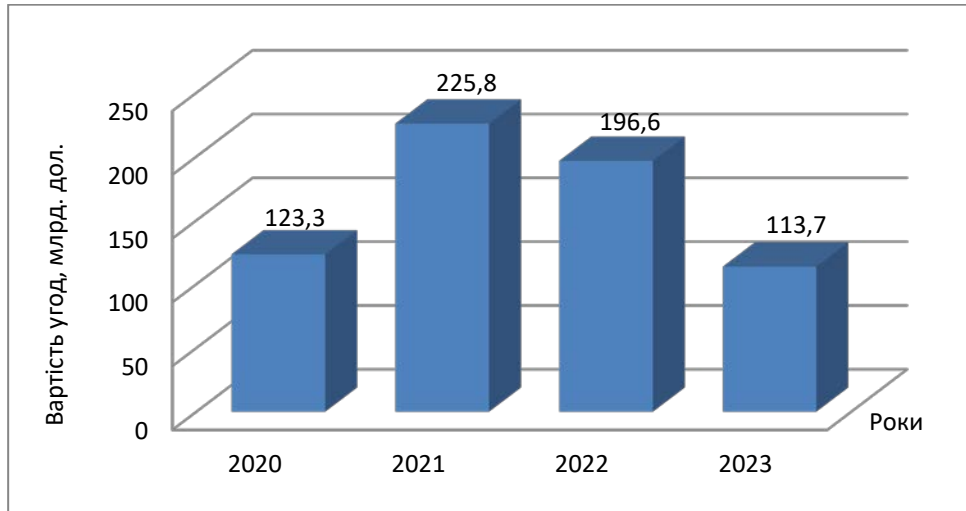

Рис. 6 Загальна вартість угод на ринку Fintech протягом 2020-2023 рр.
Джерело: систематизовано на основі [12].

Друге півріччя 2023 року було дещо повільнішим, ніж у першій половині року, з фінтех залучають 3,4 млрд. дол. США інвестицій у порівнянні з 7,4 млрд. дол. США. Угоди з венчурним капіталом стали найбільшими угодами у другому півріччі 2023 р., при цьому зросла гонконгська Micro Connect (458 млн. дол. США) і сінгапурська Voltech (246 млн. дол. США). Три інші юрисдикції ASPAC також залучили фінтех-угоди на суму 100 млн. дол. США у другому півріччі 2023 року, включаючи Індонезію (Investree – залучення PE на 231 млн. дол. США), Індію (Perfios – залучення венчурного капіталу на 229 млн. дол. США, Чайтанья – злиття та поглинання на 178 млн. дол. США) і Японію (Gojo & Company – 110,6 млн. дол. США) [10, с. 3-6; 12]. На рисунку 7 зображена загальна кількість угод на ринку Fintech протягом 2020-2023 рр.

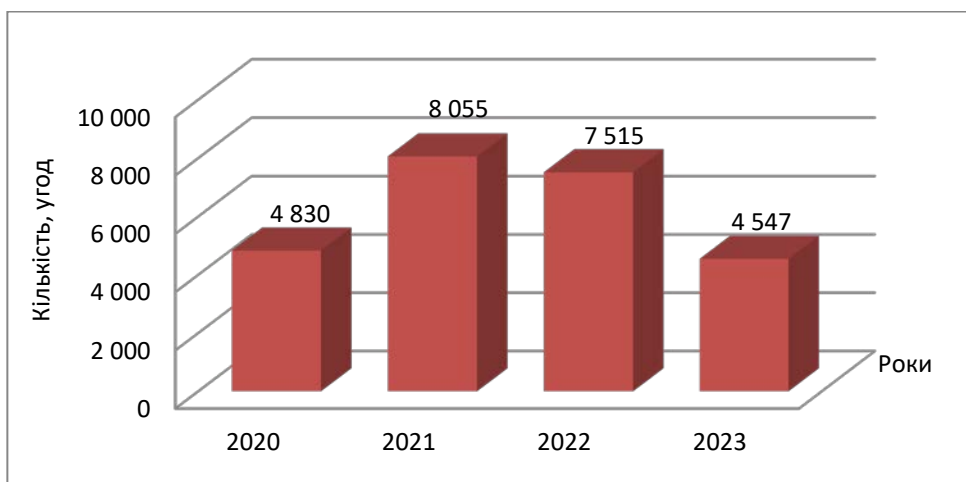

Рис.7 Загальна кількість угод на ринку Fintech протягом 2020-2023 рр.
Джерело: систематизовано на основі [12].

Глобальні інвестиції у Fintech впали до п'ятирічного мінімуму в 113,7 млрд. дол. США через 4 547 угод у 2023 році, оскільки інвестори відмовилися від укладення великих угод на тлі занепокоєння щодо стабільно високих процентних ставок, війни в Україні та на Близькому Сході. Північна і Південна Америка залучила найбільшу частку інвестицій протягом року, припадаючи на 78,3 млрд. дол. США фінансування Fintech у рамках 2 136 угод, з яких США отримали 73,5 млрд. дол. США у 1 734 угодах, порівняно з 24,5 млрд. дол. США у 1 514 угодах у регіоні EMEA та 10,8 млрд. дол. США у 882 угодах в регіоні ASPAC [11, 12].

Висновки. Отже, провівши дослідження сучасних тенденцій глобального розвитку Fintech, варто зазначити, що зміни, які відбуваються на Fintech ринку, є важливими та мають суттєві наслідки для фінансових ринків і глобального фінансового середовища загалом.

1. Фінансові технології суттєво впливають на ландшафт глобального Fintech середовища, його сфери, набір інструментів, внутрішню та зовнішню структуру, розширюють спектр можливостей, модифікують правила та закладають нові традиції.

2. Вплив непрогнозованих змін і викликів, спричинених світовою фінансовою кризою 2008 р., пандемією COVID-19 та російсько-українською війною, створили передумови для розвитку інновацій у сфері фінансових технологій, які простежуються у дерегуляції ринків та децентралізації систем, виходу на новий рівень розуміння процесів фінансової інклюзії, необхідності забезпечення прозорості функціонування фінансових інституцій, підвищення ефективності усіх фінансових інструментів та розширення спектру фінансових послуг.

3. У глобальному фінансовому середовищі окреслюються нові тренди щодо розвитку фінансових технологій. Зокрема, автоматизація різних процесів у всіх галузях; покращення доступу до фінансових послуг у всіх сегментах та сферах глобального фінансового середовища; інклюзивність і доступність фінансових послуг не лише у містах, а й у невеличких містечках та селах через дистанційні канали обслуговування клієнтів та канали віртуальної комунікації. Варто наголосити на тому, що Fintech є одним із потужних тригерів зростання фінансових ринків та оптимізації глобальної фінансової екосистеми.

4. Не менш важливими детермінантами розвитку сфери фінансових технологій є: глибоке розуміння сутності проблем ринку; втілення інноваційних ідей у реальний кінцевий продукт; сприятливі умови оподаткування у сфері підприємницької діяльності; висока якість та доступність Інтернету.

5. Важливим фактором зростання популярності FinTech-продуктів серед пересічних споживачів є підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Стимулювання появи FinTech-компаній і сприйняття нових інструментів мають розширити сегмент ринку фінансових технологій та прискорити його масштабування.

Література:

1. Arner D. FinTech: Evolution and regulation. URL: http://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1978256/D-Arner-FinTech-Evolution-Melbourne-June-2016.pdf.
2. Балицька М. В., Бровенко К. С. Фінансові технології як драйвер розвитку фінансових ринків. Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 59–65.
3. Дроботя Я. А., Бражник Л. В., Дорошенко О. О. Діджиталізовані інновації банківського бізнесу. Економіка та суспільство. 2021. № 23. С. 2-5.
4. Vartsaba V., Zaslavska O. FinTech industry in Ukraine: problems and prospects for the implementation of innovative solutions *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6, No. 4. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/856/908>.
5. Дудинець Л.А. Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 794–798.
6. Ovcharenko V. Banking industry analysis: the competitive advantage of banks, which implemented FinTech. 2019. URL : https://kse.ua/wp_content/uploads/2019/04/BFE_Thesis_final_Ovcharenko_Valeriia.pdf.
7. Поченчук Г.М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. Економіка та суспільство. 2017. № 13. С. 193–200.
8. Schueffel P. Taming the beast: A Scientific definition of Fintech. December 2016. SSRN Electronic Journal. № 4(4). P. 32–54. URL: https://www.researchgate.net/publication/314437464_Taming_the_Beast_A_Scientific_Definition_of_Fintech.
9. Mulyk, T. (2022). FORMATION AND DEVELOPMENT OF FINTECH IN UKRAINE. *Economics & Education*, 7(1), 25-33. <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2022-1-3>
10. Cleveland, I. A. (2022). The Role of Financial Technology (FINTECH) in Changing Financial Industry and Increasing Efficiency in the Economy. P. 3-6.
11. Кравчук, Н. Глобальні фінанси і FinTech: виклики, тренди та системні детермінанти розвитку [Текст] / Наталія Кравчук, Олег Луцишин // Світ фінансів. – 2022. – Вип. 2. – С. 22-42.
12. KPMG International. (2023). “Pulse of FinTech H2’22”. URL: <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2024/02/top-fintech-segments-in-h2-2023.html>

References:

1. Arner, D. FinTech: Evolution and regulation. *law.unimelb.edu.au* Retrieved from http://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/1978256/D-Arner-FinTech-Evolution-Melbourne-June-2016.pdf. [in English].
2. Balic'ka, M. V., Brovenko, K. S. (2021). Finansovi tehnologii jak drajver rozvitku finansovih rinkiv [Financial technologies as a driver of the development of financial markets]. *Ekonomichna nauka. Investicii: praktika ta dosvid - Economics. Investments: practice and experience*, 9, 59–65 [in Ukrainian].
3. Drobotja, Ja. A., Brazhnik, L. V., Doroshenko, O. O. (2021). Didzhitalizovani innovacii bankivs'kogo biznesu [Digitized innovations of banking business]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 23, 2-5 [in Ukrainian].
4. Vartsaba, V., Zaslavska, O. (2020). FinTech industry in Ukraine: problems and prospects for the implementation of innovative solutions. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6, 4. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/856/908>. [in English].

5. Dudinec', L.A. (2018). Rozvitok finansovih tehnologij jak faktor modernizacii finansovoï sistemi [The development of financial technologies as a factor in the modernization of the financial system]. *Global'ni ta nacional'ni problemi ekonomiki - Global and national economic problems*, 22, 794–798 [in Ukrainian].
6. Ovcharenko, V. (2019). Banking industry analysis: the competitive advantage of banks, which implemented FinTech. *kse.ua* Retrieved from https://kse.ua/wp_content/uploads/2019/04/BFE_Thesis_final_Ovcharenko_Valeriia.pdf. [in English].
7. Pochenchuk, G.M. (2017). Finansovi tehnologii: rozvitok i reguljuvannja [Financial technologies: development and regulation]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 13, 193–200 [in Ukrainian].
8. Schueffel, P. (2016). Taming the beast: A Scientific definition of Fintech. December 2016. *SSRN Electronic Journal*, 4(4), 32–54. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/314437464_Taming_the_Beast_A_Scientific_Definition_of_Fintech. [in English].
9. Mulyk, T. (2022). FORMATION AND DEVELOPMENT OF FINTECH IN UKRAINE. *Economics & Education*, 7(1), 25-33. <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2022-1-3> [in English].
10. Cleveland, I. A. (2022). *The Role of Financial Technology (FINTECH) in Changing Financial Industry and Increasing Efficiency in the Economy* [in English].
11. Kravchuk, N. (2022). Global'ni finansi i FinTech: vikliki, trendi ta sistemni determinanti rozvitku [Global finance and FinTech: challenges, trends and systemic determinants of development]. *Svit finansiv - World of Finance*, 2, 22-42 [in Ukrainian].
12. KPMG International. (2023). “Pulse of FinTech H2'22”. *kpmg.com* Retrieved from <https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2024/02/top-fintech-segments-in-h2-2023.html> [in English].

УДК 658.14:656.615

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-772-789](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-772-789)

Хотєєва Наталія Віталіївна кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (097) 558-43-71, <https://orcid.org/0000-002-3858-6540>

Чиж Людмила Петрівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри Економіка і фінанси, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (098) 796-94-46, <https://orcid.org/0000-0002-8067-2346>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ПОРТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Фінансові ресурси підприємства є єдиний вид ресурсів, який безпосередньо і з мінімальними витратами трансформується в інші види ресурсів (трудові, засоби та предмети праці), необхідних для нормального процесу виробництва. Вирішення питань організації фінансів та оптимального руху фінансових ресурсів на підприємствах відіграє важливу роль у постановці правильного та ефективного управління. Фінансова робота на підприємстві включає своєчасне і повне забезпечення підприємства фінансовими ресурсами для задоволення його відтворювальних потреб, активної інвестиційної діяльності та виконання всіх його фінансових зобов'язань перед бюджетом, податковою службою, банками, іншими підприємствами та власними працівниками. Фінансова діяльність на підприємстві - це фінансове планування та бюджетування, фінансовий аналіз, управління фінансовими відносинами та грошовими фондами, визначення та реалізація інвестиційної політики, організація відносин з бюджетами, банками та ін. Фінансова діяльність на підприємстві реалізується за допомогою фінансової служби, під якою розуміється самостійне структурне підрозділ, що виконує певні функції у системі організації діяльності підприємства.

Роль фінансової роботи полягає в тому, що вона торкається всіх сторін діяльності підприємства. Її ефективне використання призводить до досягнення найкращого результату із використанням найменших витрат. Головна особливість – у комплексному використанні інструментів. Фінансовий аналіз – найважливіший інструмент, за допомогою якого приймаються об'єктивні рішення, оцінюються фінансові ресурси на період, виробляються прогнози на найближчий час. У сучасних умовах господарювання фінансова робота набуває

нового змісту, проте сучасні організації зазнають серйозних змін: взаємодія організацій та економічних суб'єктів та функціонування самих організацій.

Ключові слова. Фінанси, фінансова служба, бюджетування, центри фінансової відповідальності.

Khotyeyeva Natalia Vitaliivna PhD in Economics, Associate Professor
Department of Economic and Finance, Odessa National Marine University,
St. Mechnikova 34, Odesa, 65029, tel.: (097) 558-43-71, <https://orcid.org/0000-0002-3858-6540>

Chizh Lyudmila Petrivna PhD in Economic sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Economics and Finance, Odessa National Maritime
University, St. Mechnikova, 34, Odesa, 65029, tel.: (098)796-94-46, <https://orcid.org/0000-0002-8067-2346>

MAIN DIRECTIONS OF ENSURING THE EFFECTIVE FINANCIAL STRUCTURE FUNCTIONING OF THE PORT ACTIVITY ENTERPRISE

Abstract. The financial resources of the enterprise are common type of resources that can be transformed directly and with minimal costs into other types of resources (labour, means and objects of work) necessary for the normal production process. Solving the issues of financial organization and optimal movement of financial resources at enterprises plays an important role in establishing correct and effective management. Financial work at the enterprise includes timely and complete provision of the enterprise with financial resources to meet its reproductive needs, active investment activity and fulfillment of all its financial obligations to the budget, tax service, banks, other enterprises and own employees. The enterprise financial activity is financial planning and budgeting, financial analysis, management of financial relations and monetary funds, definition and implementation of investment policy, organization of relations with budgets, banks, etc. The enterprise financial activity is implemented with the help of a financial service, which is understood as an independent structural unit that performs certain functions in the system of organizing the enterprise's activities.

The role of financial work is that it affects all aspects of the enterprise. Its effective use leads to the achievement of the best result using the lowest costs. The main feature is in the complex use of tools. Financial analysis is the most important tool, with the help of which objective decisions are made, financial resources are assessed for the period, and forecasts are made for the near future. In modern economic conditions, financial work acquires a new meaning, but modern organizations are undergoing serious changes: the interaction of organizations and economic entities and the functioning of the organizations themselves.

Keywords. Finance, financial service, budgeting, centers of financial responsibility

Постановка проблеми. Фінанси підприємств – це система грошових відносин, які виникають в процесі розподілу і перерозподілу виручки та прибутку господарюючого суб'єкта щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємства з метою забезпечення його функціонування та умов розширеного відтворення. [1, С.12]. Виходячи з цього, фінансова робота для підприємства грає вагомую роль. Без управління фінансами життєздатність підприємства перебуває під загрозою. Через швидку зміну зовнішніх умов підвищується ризикованість діяльності. У цих умовах особливої важливості набуває ефективне управління фінансовими ресурсами, підтримка високих показників рентабельності, платоспроможності та стійкості. Саме ці аспекти є основою діяльності фінансової служби. Фінансова служба охоплює багато аспектів діяльності організації.

У сучасних умовах господарювання фінансова робота набуває нового змісту, оскільки функціонування самих підприємств та їх взаємодія з іншими економічними суб'єктами зазнають серйозних змін. Це викликає безліч проблем в організації фінансової роботи на різних стадіях: завищені вимоги при формуванні фінансового плану; низька оперативність у складанні плану; відсутність чітких стандартів та цілей у формуванні плану; фінансове планування існує не як єдине ціле, а як відірваність стратегічного планування від поточного тощо.

Такої точки зору дотримуються і зарубіжні фахівці. Вимоги до фінансової функції продовжують зростати. Залишається фундаментальне очікування, що фінансова функція виконуватиме «традиційні» або основні обов'язки операційних фінансів, такі як ведення бухгалтерських книг або діяльність із захисту бізнесу, яка захищає організацію та її бюджет. Проте очікується, що фінанси все більше й більше відіграватимуть роль створення вартості в організації, або безпосередньо, або шляхом покращення продуктивності. Робота з усіма цими вимогами може підкреслити важливість управління зацікавленими сторонами [2].

Підвищення актуальності цієї теми зумовлена тим, що постійно зростають зовнішні ризики бізнесу, тому ефективна організація діяльності фінансової служби є пріоритетним завданням у процесі управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки різні аспекти проблеми управління фінансовою діяльністю з урахуванням особливостей трансформаційного періоду української економіки отримали відображення у роботах таких вчених та фахівців як В. І. Аранчій, Г.М. Азаренкова, І. В. Бланка, А. Г. Загороднього, І. І. Нескородева, Л. С. Мартюшева, , В. М. Опаріна,

А. М. Поддєрьогіна О. В. Стащука, О. О. Терещенка та ін. Слід зазначити також низку робіт у цій галузі зарубіжних вчених та фахівців, зокрема Бернера Коласса, Ю. Брігхема та Л. Гапенскі, Дж. Ван Хорна, А. Маренго, М. Скотта, Д.П. Хана та ін.

Всі ці дослідження зробили великий внесок у розробку методологічних та теоретичних основ управління фінансами підприємств, але водночас стосовно специфіки підприємств портової діяльності багато питань управління фінансовою діяльністю вимагають проведення подальших досліджень.

Мета статті. Основна мета статті полягає у вивченні специфічних особливостей фінансової діяльності підприємств портової діяльності та розробці на цій основі положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення внутрішньофірмових механізмів управління фінансовими ресурсами підприємствами портової діяльності та підвищення ефективності роботи окремих структурних підрозділів та підприємства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Ефективне управління фінансами вкрай актуальна на сьогоднішній день для всіх підприємств. Без правильної інформації про наявні фінансові ресурси можна втратити достатню кількість своїх активів. Управління фінансовими ресурсами здійснюється за допомогою організації і функціонування фінансової системи підприємства, реалізації фінансової функції управління. Опрацювання всіх елементів системи управління фінансовими ресурсами та планування їх взаємодії є основою побудови організаційної взаємодії у фінансовій системі підприємства портової діяльності.

Фінансова структура компанії відображає ієрархію центрів фінансової відповідальності, деталізовану з врахуванням потреб власника, генерального директора, топ-менеджменту та фінансових служб компанії [3].

Реалізація системного підходу в практиці організації функціонування фінансової структури підприємств здійснюється спеціальним механізмом – бюджетуванням.

Бюджети допомагають планувати операційну діяльність; координувати діяльність різних підрозділів; доводити плани до різних центрів відповідальності; мотивувати менеджерів для досягнення встановлених цілей; контролювати діяльність; оцінювати виконання завдань.

Внаслідок використання бюджетування як інструменту управління, вищий керуючий склад отримує можливість реалізувати своє бачення майбутнього розвитку підприємства у вигляді різноманітної прогнозової моделі взаємопов'язаних бюджетів. Основною ж метою бюджетування є впровадження низки заходів, які підвищують ефективність роботи, серед яких можна виділити: цільову орієнтацію та координацію всіх подій на підприємстві; виявлення існуючих ризиків і зниження їх рівнів; підвищення гнучкості, пристосованості до можливих змін [4].

Однією з основних функцій бюджетування - планування діяльності передбачає деталізований план діяльності підприємства. Ця функція призначена для координації дій щодо досягнення поставленої мети підприємства. При цьому реалізація функції планування бюджетів дозволяє формувати будь-які кількісні показники досягнення цілей компанії – цільових показників діяльності, оцінити ступінь досягнення цілей на основі план-факторного аналізу, проводити попередній аналіз діяльності та майбутнього фінансового стану компанії.

За допомогою оцінки діяльності центрів відповідальності та ступеня досягнення ними встановлених цільових нормативів проводиться аналіз досягнення цілей компанії в цілому та, відповідно, вплив мотивації співробітників на ступінь досягнення цілей компанії.

Ретельне складання бюджету компанії не гарантує його виконання. Забезпеченням виконання бюджетних показників буде налагоджена процедура виконання бюджету – регламент бюджетування. Зазвичай виділяють такі основні процедури, спрямовані на контроль за виконанням бюджету: оперативне планування та облік, авторизація та перевірка на відповідність бюджету господарських операцій, управління платежами, фінансовими результатами та активами, коригування бюджету.

Для виконання затвердженого бюджету необхідно, щоб керівник центру фінансової відповідальності (ЦФВ) не мав права перерозподіляти перевитрату, що виникає, по одній бюджетній статті за рахунок іншої. Ці повноваження передаються фінансовому директору. Інакше неможливо виявити та проаналізувати перевитрати за конкретною статтею бюджету.

Планові виплати у компанії мають проводитися на підставі заявок, затверджених фінансовим директором, які містять: ЦФВ та ініціатора платежу, призначення платежу, документ – основа, термін його здійснення, код статті витрат відповідно до бюджетного кодування, відповідність ліміту за цією статтею, позначка бюджетного «контролера» щодо відповідності заявки бюджету виплат на поточний період.

Для авторизації господарських операцій необхідно чітко розподілити відповідальність між менеджерами компанії шляхом визначення граничних витрат тією чи іншою відповідальною особою, яка візує платіжний документ. Розподіл повноважень та відповідальності у процесі бюджетування необхідно чітко закріпити за допомогою бюджетного регламенту – документа, що встановлює правила бюджетної процедури та управління для всіх підрозділів компанії. Бюджетний регламент – сукупність документів, що описують та регламентують бюджетний процес у компанії.

Неможливо уявити повноцінне функціонування бюджетного планування та контролю в компанії без чіткої регламентації процедури бюджетування, яка повинна включати наступні елементи:

- класифікатор бюджетів, що використовуються в компанії;
- процедури та терміни формування бюджетів;
- процедури та терміни погодження бюджетів;
- порядок затвердження бюджетів;
- процедури контролю та аналізу виконання бюджетів;
- переліку відповідальних осіб за формування та виконання кожного бюджету.

У тому випадку, якщо в компанії відсутній якийсь із елементів системи бюджетування – функціонування системи буде малоефективним. Як правило, найбільш слабкою ланкою у процесі бюджетного управління у компанії є дотримання бюджетів. У разі, якщо якісь види витрат або платежів у бюджеті не передбачені – вони часто здійснюються на розсуд керівників компанії, не знаючи часу вносити зміни до бюджету. Ця проблема стає очевидною в момент аналізу виконання бюджетів та аналізу факторів, що вплинули на відхилення від планових показників.

Важливою проблемою є відсутність взаємозв'язку бюджетування та управлінського обліку. Це виявляється у тому, що статті, які є у бюджеті, не виділено для аналізу у системі управлінського обліку, що призводить до складнощів проведення план – факторного аналізу. Для правильного та одноманітного ведення обліку як планових, так і фактичних показників діяльності компанії у розрізі бюджетних статей необхідно створення класифікаторів (довідників) бюджетів, витрат, нормативів. Більше того, необхідний чіткий опис, які операції відносяться до цієї статті витрат. Наприклад, стаття «Загальновиробничі витрати» має бути чітко «розкрита» і не припускати подвійного трактування під час проведення бухгалтером господарської операції з віднесенням тієї чи іншої операції до цієї статті витрат.

Для оцінки виконання бюджету слід використовувати такі види аналізу: ранжування, факторний аналіз та інші. Ранжування застосовується у тому випадку, коли необхідно виконати порівняльний аналіз результатів функціональних центрів обліку та відповідальності, бізнес-одиниць, філій тощо. за статтями бюджету. При цьому виявляються найбільш прибуткові та/або найбільш збиткові підрозділи або напрямки діяльності. Наприклад, ранжування ефективне, коли порівнюються бюджети доходів за підрозділами підприємства портової діяльності. Факторний аналіз призначений для того, щоб виявити фактори, що вплинули на зміну значень бюджетних статей, що аналізуються, та виробити рекомендації щодо їх усунення.

Бюджети, фінансово-економічні показники, відхилення фактичних показників, порівняно з плановими, повинні аналізуватися на будь-якому рівні управління, а також у порівнянні з середньогалузевими значеннями. Важливим є аналіз тенденцій показників у часі. Використання бюджетів у системі управління дає реальний управлінський ефект, який виражається у таких результатах:

- економія часу керівника, який має можливість вирішувати проблеми вищого рівня, передаючи повноваження вирішення інших численних завдань підлеглим;
- концентрація часу та зусиль на найважливіших напрямках у сфері управління;
- фільтрація та розподіл інформації для прийняття рішень на різних рівнях;
- скорочення кількості щоденно прийнятих рішень, тим самим зменшуючи навантаження на нервову систему керівника та підвищуючи якість його діяльності;
- підвищення ступеня обґрунтованості рішень та зменшення ймовірності появи помилок на основі ретельного вивчення минулого досвіду, що зумовлює підвищення якості рішення;
- зростання ефективності використання кваліфікованих співробітників;
- попередження відхилень, що дозволяє уникнути збоїв у роботі підприємства в цілому та на окремих етапах господарської діяльності;
- поліпшення взаємодії між підрозділами.

Будучи кількісним виразом цілей, стратегій та запроектованих заходів щодо їх реалізації, бюджети портів підприємств забезпечують інформаційну базу аналізу включених до них економічних показників. У процесі бюджетування розраховується прогнозований фінансовий стан підприємства. Якщо результуючі фінансові показники, розраховані з урахуванням системи бюджетів (такі, як ліквідність, прибуток, рентабельність та інших.) незадовільні, проводиться аналіз впливу на фінансовий стан основних параметрів бюджетів і закладених у них нормативів.

Аналіз виконання бюджетів тісно пов'язаний із моніторингом його виконання. Сам моніторинг виконання бюджетних показників діяльності компанії дозволяє виявити відхилення фактичних результатів діяльності та оцінити їх вплив на цільові показники. Виявлення відхилень дуже важливо співвідносити з ЦФВ, в яких вони відбулися, та визначити причини цих відхилень. З цих даних необхідно прийняти управлінське рішення, спрямоване регулювання тих процесів, у яких виникли й усунення причин даних відхилень у майбутньому. Виявлення відхилень бюджетних показників неможливе без розроблених нормативів витрат і проведення аналізу відхилення фактичних витрат від нормативних. Облік має бути спрямовано на виявлення відхилень

від норми вже на етапі здійснення господарської операції. Виявлення відхилень є першим кроком у оцінці діяльності компанії та ЦФВ, який допомагає виявити ефективні та неефективні види діяльності компанії або її окремі функції. Крім величини відхилень важливо виявити їхню причину виникнення та визначити ті центри відповідальності, які відповідальні за дані показники.

Аналіз бюджетів забезпечує інформаційну прозорість бізнес-процесів, необхідну для оперативного та стратегічного менеджменту. Мета контролю та аналізу виконання планових бюджетних показників – управління відхиленнями, що впливають на фінансові результати. У процесі контролю бюджетний контролер (аналітик), по-перше, збирає, обробляє та аналізує інформацію про фактичні результати фінансово-господарської діяльності. По-друге, виявляє відхилення від планових значень та аналізує їх причини. По-третє, приймає управлінські рішення щодо коригування планів та бюджетів у допустимих випадках. Щоб здійснити ці функції важливо налагодити ефективну систему контролю.

В умовах зростання витрат та загострення конкуренції аналіз витрат як елемент формування фінансових результатів портового підприємства повинен бути спрямований на підготовку інформаційної бази для вирішення завдань оцінки доцільності укладання угод, придбання комплектуючих запчастин, кадрових питань, інвестування, здійснення нових видів діяльності, проблем створення або ліквідації структурних підрозділів тощо. У разі чинних обмежень зростання тарифів на переробку вантажів основу системи контролю має становити контроль витрат.

Для його реалізації використовується розрахунок відхилень, під час якого:

- виявляють відхилення на основі даних управлінського обліку (якщо забезпечено однорідність планових та фактичних даних);
- оцінюють відхилення з погляду впливу на запланований результат;
- визначають характер відхилень (наприклад, регулярне чи випадкове) та його причини, які може бути як внутрішніми, і пов'язані з непередбаченими змінами зовнішніх умов;
- формують комплекс рекомендації та можливі управлінські рішення на основі аналізу відхилень.

Ці функції, зазвичай, виконують як фінансово-економічні служби портового підприємства, так і фахівці структурних підрозділів.

Залежно від причин виникнення відхилення можна поділити на дві групи: 1) відхилення, що зумовлені плануванням та 2) відхилення, що виникли внаслідок діяльності підприємства.

Відхилення, що виникли внаслідок планування викликані помилками та прорахунками в процесі складання прогнозів, визначення витрат і доходів, калькулювання планової собівартості тощо.

Відхилення внаслідок діяльності – результат дії персоналу або певних подій (зміни попиту, коливання цін тощо).

При аналізі відхилень, що виникають при виконанні бюджету, увага повинна бути зосереджена на тих причинах, що їх зумовили, на які відповідна посадова особа здатна впливати, на відміну від неконтрольованих причин, пов'язаних зі змінами в зовнішньому середовищі (стосовно даного центра відповідальності або підприємства в цілому). Важливо з'ясувати не тільки причини, що визвали відхилення, а й можливості компенсації відхилень за допомогою коригувальних заходів.

Критеріями такої оцінки можуть бути:

- 1) оцінка за допустимими межами (контрольними діапазонами);
- 2) оцінка за ступенем впливу на прибуток.

У першому випадку контрольний діапазон встановлюється в процентному вираженні ($\pm$) від величини показника бюджету.

Підприємства можуть установлювати дворівневі межі допустимих відхилень. При досягненні першого рівня відхилення аналізує безпосередньо керівник відповідного центра фінансової відповідальності, він же в межах своєї компетенції здійснює коригування управлінських рішень для ліквідації причин, що визвали відхилення і, - компенсації цього відхилення. При досягненні другого рівня зазначені відхилення виділяють в звіті вищої ланки і вимагають участі у коригувальних заходах керівництва більш високого рівня.

У практиці діяльності західних фірм контрольні діапазони встановлюють двома способами:

- 1) довільно, за допомогою процентного відхилення, наприклад $\pm 2\%$ для першого рівня і подвійний діапазон для другого рівня;
- 2) шляхом використання статистичних даних з попередніх бюджетів [5].

Як перший діапазон можна використовувати середнє квадратичне відхилення, розраховане за даними про індивідуальні відхилення за певними показниками, вираженими у процентній формі. Як другий діапазон використовують подвоєне значення цієї величини. До першого діапазону відносять близько 68% відхилень, до другого - 95% [4].

При оцінці істотності відхилень щодо впливу на прибуток проводять ранжирування показників залежно від ступеня впливу їх відхилень на кінцевий результат.

Визначення межі – це досить суб'єктивна оцінка. Як правило, підприємства можуть керуватися питомою вагою цієї статті. На підприємствах

портової діяльності досить часто у процесі формування бюджетів перевага надається статичним бюджетам.

Аналіз таких бюджетів виявляє відхилення першого рівня для різних статей. Воно є різницею фактичних показників і бюджетних (планових). Усі відхилення можна поділити на негативні, тобто. віддаляють від намічених орієнтирів господарську політику підприємства міста і прийнятих нею установок, і позитивні — наближають до них. Наприклад, надання послуг понад план може бути, як негативним, і позитивним відхиленням - залежить від прийнятих установок, виробничих можливостей, і навіть умов функціонування портового підприємства. Так, якщо портове підприємство орієнтоване розширення виробництва та освоєння нових ринків, а додатково надані послуги забезпечують отримання додаткового прибутку (тобто. має місце перевищення граничного доходу над граничними витратами), то зазначене відхилення вважатимуться позитивним. Якщо обсяг наданих послуг заздалегідь заданий жорсткими рамками, і навіть якщо додаткові витрати (додатковий витрата ресурсів, витрати на оплату праці робочих, обслуговування виробничих потужностей тощо.) перевищують додатковий дохід, це відхилення є негативним.

Для контролю та аналізу відхилень на підприємстві може бути розроблений класифікатор можливих причин та можливих «винуватців» відхилень (табл. 1).

Кожному відхиленню надається чотиризначний (п'ятизначний) код: перші дві цифри – код центру відповідальності, де виявлено причини, останні дві цифри – код винуватця відхилень.

На основі розрахунку відхилень методом ланцюгових підстановок можна виявити винуватців відхилення – тобто той центр відповідальності, помилка якого спричинила це відхилення: наприклад, начальник зміни стивідорів відповідає за втрати, спричинені відхиленням фактичної витрати часу на виконання перевантажувальних робіт від планового (нормативного), але не відповідає за витрати, викликані підвищенням тарифів на електроенергію.

Оскільки деякі зовнішні та внутрішні чинники функціонування на підприємстві змінюються, у процесі бюджетування потрібно оперативно брати до уваги ці зміни.

Під час підготовки звітів з бюджетів важливо враховувати мінливість витрат. Іншими словами, неправильно порівнювати фактичні витрати на одному рівні діяльності із запланованими витратами на іншому рівні.

Таблиця 1. Приклад класифікатора причин відхилень за основним бюджетом

Стаття витрат	Розмір відхилення	Причини відхилень	ЦФВ, який з'ясовує причину відхилень	Код ЦФВ, який з'ясовує причину відхилень	ЦФВ – винуватець відхилення	Код ЦФВ, винуватця відхилення
Заробітна плата з відрахуваннями на соціальні заходи		Зміна кількості і структури працівників	Відділ кадрів	02	Відділ кадрів	01-відділ кадрів
						02-стивідорна компанія (зміна структури вантажообороти)

Необхідним для цього є використання гнучких бюджетів, що складаються з урахуванням зміни видатків, пов'язаних з коливаннями обсягу виробництва.

Приведення витрат бюджету до фактичного обсягу виробництва базується на розподілі витрат на змінні та постійні (а також, по можливості, на напів-змінні та напівпостійні). При виявленні відхилень під час аналізу виконання бюджету необхідно розуміння те, що відхилення може бути кількох видів:

- контрольовані;
- частково контрольовані;
- неконтрольовані.

Відповідальність за відхилення навіть контрольованих витрат який завжди може бути встановлена. Межа контролю конкретного виду відхилення залежить від нормативу витрат та чинників, у яких відбувається відхилення від нормативу. Нерідко відхилення викликані помилками планування, які викликані неможливістю точності планування деяких чинників, наприклад, таких як закупівельні ціни постачальників, рівень інфляції тощо. У тому випадку, коли відхилення викликані факторами, які знаходяться поза контролем відповідальної особи, відповідні відхилення відносяться до помилок планування (рис. 1).

Відхилення внаслідок зміни планового обсягу надання послуг та відхилення від гнучкого бюджету дають відхилення першого рівня. У разі відхилення від гнучкого бюджету відбивають різницю між цільовим рівнем витрат, скоригованим на досягнутий рівень діяльності [6].

Такий вид відхилень є відхиленням другого рівня. Для постійних витрат відхилення розраховують за загальною сумою, причому кожен керівник

структурного підрозділу зазвичай відповідає за ту частину постійних витрат, на яку реально може впливати його підрозділ. При проведенні аналізу відхилень може бути збудовано дерево відхилень (рис. 2).

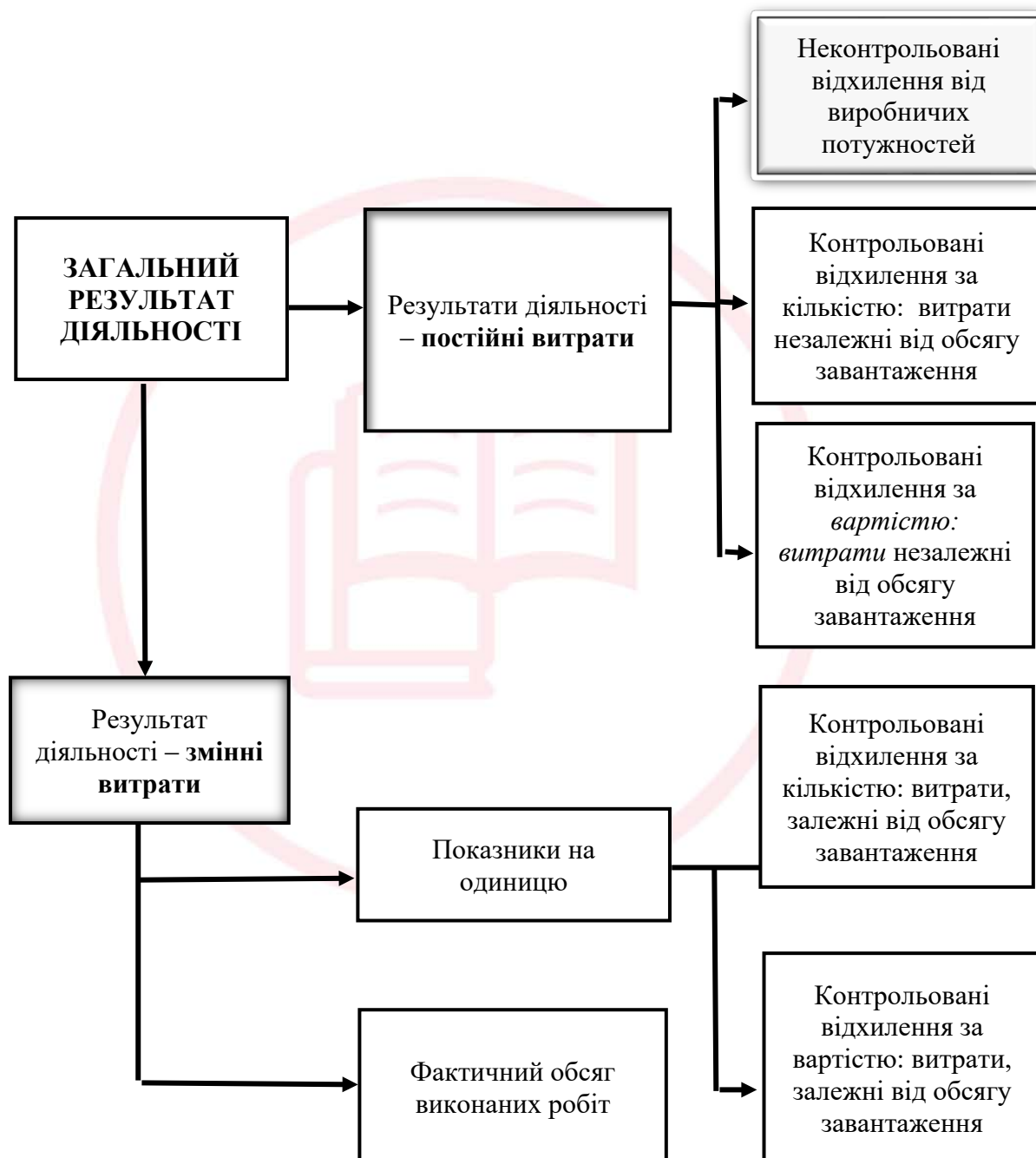

Рис.1. Аналіз та порівняння результатів роботи підрозділів портового підприємства (центр прибутку)

Відхилення за прямими витратами далі може бути розглянуто з точки зору відхилення за ефективністю (використання) та відхилення за ставкою (ціною). Оскільки основну питому вагу у структурі змінних витрат, наприклад стивідорної компанії, становлять витрати на оплату праці основних робочих то відхилення за продуктивністю праці матиме такий вигляд:

$$\Delta\P\P = (\Delta H - SH) \cdot SR, \quad (1)$$

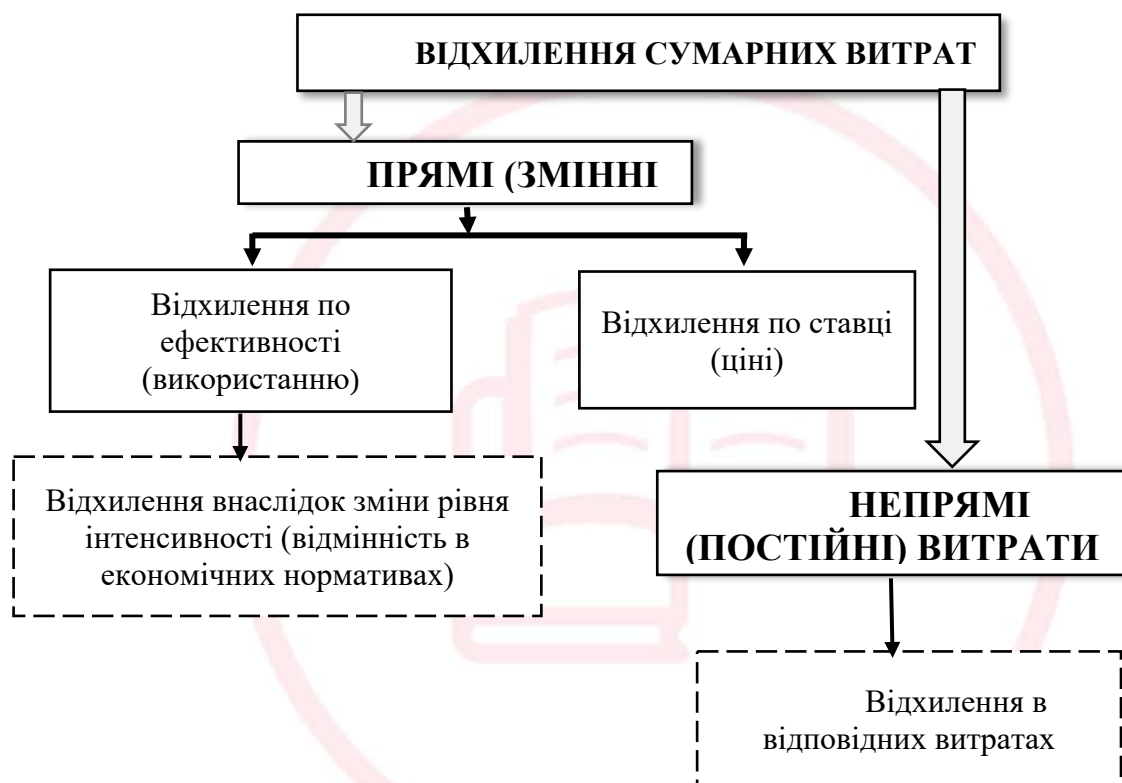

Рис. 2. Декомпозиція відхилень на основі виділення змінних витрат під час складання бюджетів центрів прибутку портової підприємства (дерево відхилень)

де ΔH – фактичне використання робочого часу, люд.-година;

SH – стандартна кількість витраченого робочого часу, люд.-година;

SR – стандартна тарифна ставка, грн./люд.-год.

Крім того, відхилення за тарифною ставкою можна розрахувати за формулою:

$$\Delta TC = (\Delta R - SR) \cdot \Delta H, \quad (2)$$

де ΔR – фактична тарифна ставка (грн./год.).

Проте частина працівників підприємств портової діяльності працюють на відрядній оплаті. Основою розрахунку за такої оплати праці є норми виробітку. У такому разі необхідно при розрахунку відхилень за продуктив-

ністю праці врахувати не лише кількість відпрацьованих годин, а й можливу зміну нормативних показників унаслідок зміни інтенсивності виробничого процесу.

При формуванні бюджетів витрат підприємств портової діяльності можливо необхідно враховувати критерій режимної інтенсивності, встановлюючи спочатку планові витрати з урахуванням можливих змін у рівні інтенсивності використання окремих видів ресурсів.

Розглянемо приклад перевантажувального комплексу. Зміна рівня інтенсивності перевантажувального процесу за залежними від підприємств, що не залежать від підприємства, може призвести до зниження витрат підрозділу за звітний період. Причиною цього стане зменшення виплат основної категорії працівників та зниження витрат на утримання перевантажувальної техніки. Проте таке зниження має бути менше, ніж сума демереджу, яку заплатить підприємство у разі збільшення сталійного часу судна.

$$\Delta R \geq D, \quad (3)$$

де ΔR - зміна сумарних витрат підрозділу внаслідок зміни інтенсивності виконуваних робіт, тис. грн., (якщо інтенсивність виконуваних робіт знижується, то ця сума означає зниження витрат даного підрозділу);

D – сума демереджу, тис. грн.

З іншого боку таке зниження витрат можна розглядати тільки в тому випадку, якщо підрозділ має резерв виробничої потужності (пропускної спроможності).

$$M_{ef} \leq M_{fact} \leq M_{max} \quad (4)$$

де M_{ef} -найефективніший рівень пропускної спроможності, т /доб.;

M_{fact} - фактичний рівень пропускної спроможності, т /доб.;

M_{max} – максимальний рівень пропускну здатність, т / доб.

Оцінку змін рівня інтенсивності робіт слід розглядати з урахуванням компромісного вирішення проблеми з урахуванням всіх обмежень. Постійні витрати також мають бути проаналізовані з погляду відхилень. Відомо, що постійні витрати (витрати, що визначаються потужністю) у рамках короткострокового періоду діяльності повинні залишатися незмінними, проте можуть бути причиною коливання рівня витрачання коштів, пов'язаних із цими ресурсами. Наприклад, рівень орендної плати за обладнання може не змінюватися, але спричинити додаткові витрати для переоформлення пакета документів з оренди.

Спочатку ми приймали умову, що непрямі (непрямі) витрати у своїй більшості – це постійні витрати. За результатами аналізу відхилень можна сформувати декомпозицію відхилень від властивостей гнучкого бюджету. Своєчасне виявлення та аналіз причин відхилень дозволяють вчасно вживати

необхідних заходів щодо усунення небажаних та зміцнення сприятливих тенденцій.

Найдоцільнішим методом тут є факторний аналіз (для змінних витрат). Для управління плановими постійними витратами у межах центрів прибутків і особливо центрів витрат, витрати доцільно підрозділяти на регульовані (дискреційні) і обов'язкові.

Такий поділ передбачає з одного боку мотивацію персоналу до зниження рівня регульованих витрат (може бути встановлено рівень зниження якого необхідно прагнути), а здобуття права з допомогою прагнення скорочення витрат не постраждала якість наданих послуг, виділяється обсяг обов'язкових витрат.

Ефективність впровадження системи управління витратами як загалом по портовому підприємству, і по центрам обліку можна оцінити за формулою:

$$E_p = S_b * U_{up} * r * Q_r, \quad (5)$$

де S_b - планові постійні витрати на одиницю виконаних робіт або наданих послуг, тис. грн.;

U_{up} – питома вага дискреційних витрат у постійних витратах виконання робіт, частка одиниці;

r – відсоток зниження норм витрат, %;

Q_r – розрахунковий обсяг робіт, тис. грн.

Істотна складова системи бюджетного контролю деяких портових підприємств – це контроль казначейського виконання бюджету. Тобто контроль надходження та витрачання коштів, які заплановані у бюджеті руху грошових коштів. Оперативний контроль бюджету руху коштів, як правило, здійснює бюджетний контролер. Він, керуючись затвердженими лімітами коштів, визначає статті бюджету на фінансування надпланових витрат. Фінансовий контролер оцінює кожну заявку, що надходить на здійснення розрахунків, і з'ясовує, чи не перевищує вона ліміт за відповідною статтею бюджету. Перевищення лімітів у бюджетному періоді може допускатися лише за спеціальним розпорядженням уповноваженої посадової особи. Зазвичай ним є фінансовий чи генеральний директор. Але коли йдеться про перерозподіл видатків між різними бюджетними статтями, ці повноваження, як правило, закріплюються за самими фінансовими контролерами.

Оскільки грошима розпоряджається фінансова служба портового підприємства, самі структурні підрозділи лише ініціюють платіж, а фінансова служба порівнює його суму з даними, закладеними у бюджеті. І після цього ухвалює рішення про оплату. Існуюча система казначейського контролю має регламентувати всі операції з руху коштів. Але при цьому мати достатню гнучкість і передбачати можливість перерозподіляти при необхідності

грошових потоків між різними центрами або бюджетними статтями витрат. Така система координації грошових потоків з урахуванням бюджетів дозволяє підвищити ефективність використання коштів портового підприємства. Виниклі непередбачувані витрати можна перекрити без залучення кредитних ресурсів. Однак помилкою може бути закріплення жорстких лімітів за всіма запланованими статтями витрат та неефективна система коригування бюджету. У таких випадках портове підприємство позбавлене гнучкості та не здатне швидко реагувати на зміни.

Процедура контролю за виконанням бюджету займає центральне місце у системі бюджетування підприємства. У системі бюджетування обов'язковим є зворотний зв'язок, пов'язаний з контролем виконання бюджету. Без існування зворотний зв'язок система бюджетування втрачає будь-який сенс. Тобто дана управлінська технологія матиме сенс лише в тому випадку, якщо передбачатиме аналіз того, що зроблено з подальшим коригуванням діяльності компанії. Система контролю за виконанням бюджету є фактичним моніторингом фінансового стану компанії. Контролю виконання бюджету передуює збір та аналіз необхідних контролю даних. Розробка бюджетних форм має передбачати абсолютно ідентичні форми як для планових показників бюджетів, так і фактичних для контролю за виконанням бюджетів. Також дуже важливо привести існуючий управлінський облік до потреб у необхідній інформації та її зрізах для бюджетування компанії, інакше неможливо буде здійснити оцінку виконання бюджету та виявити відхилення від бюджетних показників. За фактом проведення аналізу та виявлення результатів виконання бюджетів необхідно визначити, кого необхідно заохотити, а кого покарати. Також план-факт аналіз має бути завершено прийняттям управлінського рішення про те, коли та ким мають бути усунені негативні показники, виявлені у процесі контролю за виконанням бюджету. У процесі контролю відхилень фактичних результатів бюджету від планових необхідно зосередити увагу лише значних відхиленнях. Значність відхилень визначається кожною компанією самостійно і зазвичай він знаходиться в межах 5-10% від планових показників. При аналізі відхилень дуже важливо визначити, у результаті сталися дані відхилення – внаслідок діяльності чи вони стали результатом похибки планування.

Існує чотири підходи до реалізації системи бюджетного контролю у компанії:

- аналіз відхилень орієнтований на коригування наступних планів;
- аналіз відхилень, орієнтований на вироблення подальших управлінських рішень;
- аналіз відхилень в умовах невизначеності;
- стратегічний підхід до аналізу відхилень.

Слід зауважити, що звіт про виконання бюджету забезпечує можливість контролю лише за умови коректного зіставлення фактичних та бюджетних показників. Річ у тому, що зведений бюджет звичайно є статичним або постійним бюджетом, оскільки він складений тільки для одного рівня майбутньої діяльності. Тому терміни "статичний (фіксований) бюджет" та "зведений (генеральний) бюджет" вживають як синоніми.

Висновки. На побудову фінансової структури підприємств портової діяльності впливають методи формування, контролю та аналізу виконання бюджетів.

Система бюджетів дозволяє аналізувати прогнозовані та фактичні показники не тільки по всьому підприємству, але й за окремими його підрозділами, проєктами чи центрами відповідальності. Моніторинг виконання бюджетних показників діяльності підприємства дозволяє виявити відхилення фактичних результатів діяльності та оцінити їх вплив на цільові показники. Для цього необхідно структурувати відхилення за різними ознаками (напрямку, розміру тощо).

Орієнтуючись на реалії сьогодення, створити повноцінну систему бюджетування на підприємствах вважається проблематичним. В цьому випадку варто починати із розробки системи найважливіших бюджетів на рівні підприємства в цілому, які розроблятимуться представником фінансово-економічного блоку в організаційній структурі підприємства. В подальшому розширяючи перелік бюджетних документів залучати до бюджетування керівників інших підрозділів.

Введення змін в організаційну структуру підприємства відповідно до потреб процесу бюджетування і забезпечення його автоматизації можливо за умови наявності вільних власних фінансових ресурсів, які необхідні для забезпечення необхідними кадрами і програмно-технічними ресурсами.

Література:

1. Фінанси підприємств: навчальний посібник / [Ситник Н. С., Смолінська С.Д., Ясіновська І.Ф.]; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 402 с, С.12].
2. Simon Davidson The role of the finance function. The role of the finance function | Grant Thornton
3. Давідюк Т.И., Мірошніченко Т.І. Фінансова структура як складова системи управлінського обліку компанії. *Економіка: реалії часу*. №5(51), 2020. С. 21-27. DOI: 10.15276/ETR.05.2020.3 DOI: 10.5281/zenodo.4541251 <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No5/21.pdf>
4. Тирінов А.В. Організація бюджетування на підприємстві як частина управлінського обліку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. Випуск 34. 2019. С.149-152. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-34-32 477-Текст статті-1063-1-10-20190627.pdf
5. Бердар М. М. Фінанси підприємств. 2019 Фінансовий контроль на підприємстві - Фінанси підприємств - Підручники для вузів онлайн (pidru4niki.com)
6. Управленческий учет / [Энтони А. Аткинсон, Раджив Д. Банкер, Роберт С. Каплан, С. Марк Янг.]; пер.с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 880 с. [YEntoni_A._Atkinson,_Radzhiv_D._Banker,_Robert_S.(libcats.org).pdf]

References:

1. Sitnik, N. S., Smolins'kam, S.D., Jasinovs'ka, I.F. (2020). *Finansi pidpriemstv [Finances of enterprises]*. L'viv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Simon Davidson. *The role of the finance function. The role of the finance function | Grant Thornton* [in English].
3. Davidjuk, T.I., Miroshnichenko, T.I. (2020). Finansova struktura yak skladova sistemi upravlins'kogo obliku kompanii [Financial structure as a component of the company's management accounting system]. *Ekonomika: realii chasu - Economics: realities of time*, 5(51), 2020, 21-27. DOI: 10.15276/ETR.05.2020.3 DOI: 10.5281/zenodo.4541251 <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No5/21.pdf> [in Ukrainian].
4. Tirinov, A.V. (2019). Organizacija bjudzhetuvannja na pidpriemstvi jak chastina upravlins'kogo obliku [Organization of budgeting at the enterprise as part of management accounting]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija Ekonomichni nauki - Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences series*, 34. 2019, 149-152. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-34-32 477-Tekst stat'ki-1063-1-10-20190627.pdf [in Ukrainian].
5. Berdar, M. M. (2019). *Finansi pidpriemstv. Finansovij kontrol' na pidpriemstvi - Finansi pidpriemstv [Enterprise Finance. Financial control at the enterprise - Enterprise finance]*. [in Ukrainian].
6. Jentoni, A. Atkinson, Radzhiv D. Banker, Robert S. Kaplan, S. Mark Jang (2007). *Upravlencheskij uchet [Management accounting]*. M.: Izdatel'skij dom «Vil'jams» [in Russian].

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-790-799](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-790-799)

Бабкова Тетяна Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Романенко Людмила Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Юнацький Мар'ян Олегович кандидат економічних наук, доцент кафедри цивільного та господарського права, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Співдружності, 92А, м. Кривий Ріг, 50084, <https://orcid.org/0000-0003-2093-716X>

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Анотація. В статті висвітлено питання, пов'язані із формуванням в Україні механізму захисту конституційних прав і свобод громадян України. Вказано, що найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплено на конституційному рівні, з огляду на це їх називають «основними» або «конституційними правами і свободами». Наголошено, що термін «свобода» використовується законодавцем як мірило максимальної свободи вибору варіанту поведінки особистості в тій або іншій сфері суспільного життя, а при вказівці на можливість користування конкретним благом застосовується термін «право».

Визначено градацію прав людини та громадянина в залежності від суб'єкта та приналежності йому конституційних прав на: 1) права, свободи та обов'язки, які належать громадянину; 2) права, свободи та обов'язки, які належать людині. Вказано, що в більшості випадків реалізації права кореспондує відповідний обов'язок зі сторони людини або громадянина, держави, або суспільства в цілому, що слугує гарантією забезпечення права.

Зазначено, що наразі не вироблено єдиного підходу серед науковців щодо класифікацій конституційних прав і свобод. Визначено, що найпоширенішим теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на: 1) особисті права, які торкаються індивідуального, приватного життя людини; 2) політичні права, які реалізуються в політичній сфері суспільного життя; 3) економічні права, які реалізуються в економічній сфері суспільного життя; 5) соціальні права, які пов'язані із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей; 6) екологічні права, які забезпечують потреби людини в безпечному навколишньому середовищі; 7) культурні права, які забезпечують потреби людини у сфері культури.

Вказано, що механізм захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає комплексність у поєднанні таких складових як: 1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина; 2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

Ключові слова: права, інтереси, обов'язки, людина, громадянин, механізм, захист, охорона, суд, досудовий порядок, державні органи.

Babkova Tetiana Viktorivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Romanenko Liudmyla Mykolaivna Candidate of Lawyer Sciences, docent of the Department of Constitutional Law and Human Rights, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Yunatskyi Marian Olehovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Civil and Economic Law, Donetsk State University of Internal Affairs, Spivdruzhnosti St., 92A, Kryvyi Rih, 50084, <https://orcid.org/0000-0003-2093-716X>

CONSTITUTIONAL CHANGES REGARDING THE STRATEGIC COURSE OF THE STATE TO ACQUIRE FULL MEMBERSHIP OF UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article highlights issues related to the formation of a mechanism for the protection of constitutional rights and freedoms of Ukrainian citizens in Ukraine.

It is indicated that the most important subjective rights and freedoms are enshrined at the constitutional level, therefore they are called "fundamental" or "constitutional rights and freedoms". Attention is drawn to the fact that the term "freedom" is used by the legislator as a measure of the maximum freedom of choice of an individual's behavior in one or another sphere of social life, and the term "right" is used when indicating the possibility of using a specific good.

The gradation of the rights of a person and a citizen is defined depending on the subject and his constitutional rights to: 1) rights, freedoms and duties belonging to the citizen; 2) rights, freedoms and duties that belong to a person. It is indicated that in most cases of the realization of the right, there is a corresponding obligation on the part of a person or citizen, the state, or society as a whole, which serves as a guarantee of ensuring the right.

It is noted that currently no unified approach has been developed among scientists regarding the classification of constitutional rights and freedoms. It is noted that the most common theoretically and practically significant division of basic rights and freedoms into: 1) personal rights that affect the individual, private life of a person; 2) political rights that are exercised in the political sphere of public life; 3) economic rights that are implemented in the economic sphere of social life; 5) social rights, which are related to the satisfaction of the most important social needs of people; 6) environmental rights that ensure human needs in a safe environment; 7) cultural rights that ensure human needs in the field of culture.

It is indicated that the mechanism of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen involves complexity in the combination of such components as: 1) a set of interrelated norms of law, namely: a) directly norms of constitutional law; b) norms-principles; c) standards-guarantees; e) norms-obligations; e) norms-punishment; e) norms-restrictions; g) other norms of administrative law, which regulate the activities of state bodies, institutions and organizations, local self-government bodies, their officials, natural and legal entities, which are designed to ensure the implementation, observance, protection and protection of the constitutional rights and freedoms of the citizen; 2) the system of state bodies, institutions and organizations, local self-government bodies, their officials, individuals and legal entities, which are collectively called to ensure the implementation, observance, protection and protection of the constitutional rights and freedoms of the citizen.

Key words: rights, interests, duties, person, citizen, mechanism, protection, protection, court, pre-trial procedure, state bodies.

Постановка проблеми. Питання захисту прав громадянина є важливими для кожної демократичної та правової держави. Саме ступінь забезпечення захисту прав громадянина характеризує відповідну державу як таку, котра спроможна створити дієвий механізм задля реального та належного піклування та турботи про людей. Людина відчуває себе впевнено, комфортно та захищено якщо в державі, в якій вона живе панує юридична визначеність, принцип верховенства права, державні органи та органи місцевого самоврядування усвідомлюють, що вони працюють на благо людей. Конституційні права людини повинні не лише декларуватись, а й фактично забезпечуватись. Для цього їй потрібно забезпечити в державі дієвий механізм, здатний вести в пряму дію кожну конституційну норму про права людини.

Для України актуальність питання дотримання конституційних прав громадянина набуває особливої уваги з огляду на виклики та загрози, з якими українська держава зіштовхнулась в останні два роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формулювання цілей статті (постановка завдання). Окремі питання щодо механізму захисту прав людини та громадянина були предметом дослідження Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, Н.І. Білак, А. Вітковської, О.Г. Данильян, М.М. Данканич, І.Л. Литвиненко, В.В. Лемак, В.В. Назарова, М.М. Палінчак, Ю.О. Трестер, І.І. Сенчук та ін. Водночас ця тема не втрачає своєї актуальності з огляду на нові виклики, з якими зіштовхнулась Україна.

Мета статті – дослідження питань, пов'язаних із формуванням в Україні механізму захисту конституційних прав і свобод громадян України.

Виклад основного матеріалу. Найважливіші суб'єктивні права і свободи закріплюються на конституційному рівні. З огляду на що їх справедливо називають «основними» або «конституційними правами і свободами» [1].

Конституція оперує такими правовими категоріями як «права» і «свободи», як правило розділяючи їх. Проте це в цілому рівнозначні, співпадаючі за об'ємом, поняття. Крім того, вважається, що термін «свобода» законодавець використовує у тому випадку, коли указує на максимальну свободу вибору варіанту поведінки особистості в тій або іншій сфері суспільного життя, а при вказівці на можливість користування конкретним благом застосовується термін «право» [2].

Конституція України містить окремий Розділ II, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». З огляду на це, в залежності від суб'єкта та приналежності йому конституційних права можна виокремити:

1) права, свободи та обов'язки, які належать громадянину (наприклад, право громадянина України не бути вигнаним за межі України або виданим іншій державі, право на повагу до його гідності, право на свободу та особисту недоторканність); 2) права, свободи та обов'язки, які належать людині (наприклад, право на вільний розвиток своєї особистості, право на життя, право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань) [3].

Наразі не вироблено єдиного підходу серед науковців щодо класифікацій конституційних прав і свобод. Так, найбільш теоретично і практично значущим є поділ основних прав і свобод на:

1) *особисті права*, які характеризуються наступним: стосуються сфери особистого життя та особистої безпеки; торкаються індивідуального, приватного життя людини; регламентовані ст.ст. 27–35, 51–52 Конституції України); до них належать: *право на життя; право на свободу і особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної і іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно покидати територію України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або іншим чином - по своєму вибору; право на свободу світогляду і віросповідання; право направляти індивідуальне або колективне письмове звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб цих органів;*

2) *політичні права*, які характеризуються: приналежністю більшості громадянам; реалізуються в політичній сфері суспільного життя; регламентовані в ст. ст. 36–40 Конституції України [3]; до них належать: *право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації; право на участь в професійних спілках, право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, право збиратися без зброї і проводити збори, мітинги і демонстрації;*

3) *економічні права*, які характеризуються: реалізацією в економічній сфері суспільного життя; регламентовані в ст. ст. 41–45 Конституції України [3]); до них належать: *право володіти, користуватися і розпоряджатися приватною власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право користування відповідно до закону об'єктами права державної і комунальної власності; право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом;*

5) *соціальні права*, які характеризуються: пов'язаністю реалізації із задоволенням найважливіших соціальних потреб людей; регламентовані в ст.ст. 46–49 Конституції України [3]; до них належать: *право на працю; право на страйк; право на відпочинок; право на житло; право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право громадян на забезпечення у разі їх повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також в старості та в інших випадках, передбачених законом;*

6) *екологічні права*, які характеризуються: забезпеченням потреб людини в безпечному навколишньому середовищі; регламентовані в ст. 50 Конституції України [3]; до них належать: *право на безпечне для життя і здоров'я оточуюче середовище і на відшкодування заподіяного порушенням цього права шкоди; право вільного доступу до інформації про стан навколишнього середовища, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її розповсюдження;*

7) *культурні права*, які характеризуються: забезпеченням потреб людини у сфері культури; регламентовані в ст. ст. 53–54 Конституції України [3]; до них належать: *право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності.*

Ця градація прав відповідає міжнародно-правовим стандартам прав і свободи. Зазначене дає підстави говорити, що система конституційних прав і свобод особистості охоплює всі сфери життя діяльності людей [1].

Що стосується механізму захисту прав людини, то першочергово звернемось до наявних підходів відносно тлумачення поняття «механізм». У розумінні Тлумачного словника української мови «механізм» означає сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [4]. В свою чергу, єдиного підходу до розуміння категорії «механізм захисту прав і свобод людини та громадянина» та її елементів серед вчених не вироблено. Так, з однієї сторони механізм захисту прав і свобод людини та громадянина є системою й комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина, з іншої – складовою механізму забезпечення прав людини у вигляді заходів, спрямованих на відновлення порушених прав. Окрім цього, механізм захисту прав і свобод людини та громадянина розглядається ще й як система органів, засобів, закріплених у Конституції України [3], якими забезпечується найповніший та найефективніший захист прав і свобод людини та громадянина [5, с. 53].

На думку І.І. Сенчук механізм захисту прав і свобод людини та громадянина має комплексно поєднувати у собі три складові: а) процесуальну

діяльність; б) міжнародні механізми забезпечення і захисту прав людини; в) національні механізми забезпечення і захисту прав людини. На переконання науковця поєднання таких складових покликане покласти шлях розвитку нового етапу механізму забезпечення і захисту прав людини, з одночасним наданням відповідей щодо ефективності сучасних способів захисту прав особи, його позитивних властивостей чи недоліків [6, с.191].

В свою чергу, В. В. Лемак до складових механізму захисту і гарантій прав та свобод людини відносить: 1) нормативні засоби забезпечення прав і свобод людини, що передбачають наявність закріплення прав і свобод на найвищому рівні – в конституції та законах; 2) державні та недержавні інституційні засоби забезпечення прав і свобод людини, серед яких необхідно насамперед відзначити: а) органи судової влади; б) поліцейські органи; в) прокуратура; д) омбудсмен.

Отже, крім набору правових та інституційних засобів захисту прав і свобод людини, до механізму їх забезпечення необхідно включати суспільний порядок, складовими якого, виступають наступні компоненти: належна форма правління; ефективна судова влада [7].

Беручи до уваги існуючі теоретичні підходи, вважаємо, що механізм захисту конституційних прав і свобод громадянина України може включати такі структурні елементи як:

1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, котрі покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина;

2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

Характеризуючи окремі елементи механізму захисту конституційних прав і свобод громадянина зупинимось більш детально на окремих із них. Так, норми-принципи формують своєрідну базу в механізмі захисту конституційних прав і свобод громадян України та гарантують реалізацію відповідного права. Як приклад, принцип верховенства права, який передбачає найвищу юридичну силу Конституції України; прийняття на основі неї законів та інших нормативно-правових актів та відповідність їй; пряму дію конституційних норм [3].

В свою чергу, норми-гарантії покликані сформувати передумови для реалізації, захисту або охорони конституційного права громадянина.

Наприклад, гарантія права на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [3], гарантія застосування мов в Україні Конституцією України та визначення законом, та ін.

В більшості випадків реалізації права та свобод кореспондує відповідний обов'язок зі сторони людини або громадянина, держави, або суспільства в цілому, що слугує гарантією забезпечення права. Наприклад, в ст. 27 Конституції України визначено невід'ємне право людини на життя, з одночасним покладанням на державу обов'язку держави – захищати життя людини [3]. Норми обмеження мають місце у крайніх випадках, які повинні бути прямо визначені. До прикладу, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [3].

Що стосується системи державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина, то до таких як приклад доцільно віднести: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, правоохоронні органи, прокуратура, суди, адвокатура та ін. Окремо можна виділити громадські організації, які відповідно до статуту мають повноваження захищати права та свободи як своїх членів так і інших осіб, які звернулись до них за таким захистом.

Особливу роль у механізмі захисту конституційних прав і свобод громадянина відведемо Конституційному суду України, здатному тлумачити норми Конституції України та визнавати неконституційними норми законів, якщо вони суперечать конституційним.

Також доцільно в цьому випадку зазначити про існування елементів механізму захисту конституційних прав і свобод громадянина на різних рівнях – національному та наднаціональному (міжнародному). Це стосується норм права, які закріплені в міжнародних договорах та які є частиною національного законодавства, положення яких додатково захищають конституційні права та свободи громадянина та існування міжнародних інституцій, органів та установ, до яких громадяни можуть звернутись за захистом (зокрема, Європейський суд з прав людини).

Під міжнародними механізмами захисту прав прийнято розуміти систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з

метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін) [3, с. 8].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу прийти до висновку, що механізм захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає комплексність у поєднанні таких складових як: 1) сукупність взаємопов'язаних норм права, а саме: а) безпосередньо норми конституційного права; б) норми-принципи; в) норми-гарантії; г) норми-обов'язки; д) норми-покарання; е) норми-обмеження; є) інші норми адміністративного права, якими врегульовано діяльність державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина; 2) систему державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які в сукупності покликані забезпечувати реалізацію, дотримання, захист та охорону конституційних прав та свобод громадянина.

В Україні нормативно сформований механізм захисту конституційних прав і свобод громадянина. Водночас важливим є привернення уваги до фактичної дії кожного елементу, особливо в умовах дії воєнного стану, який триває вже третій рік. Такий механізм буде ефективно та повноцінно діяти лише у разі функціонування та реалізації кожного його елемента на усіх рівнях. Особливу увагу доцільно приділяти реалізації права громадянина на судовий захист, що передбачає незалежність функціонування судової системи (дотримання строків, гарантій тощо).

Література:

1. Конституційні права людини і громадянина. Механізм реалізації цих прав. Захист прав людини і громадянина. Електронний ресурс. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/конституційні-права-людини-і-громадя/>.
2. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні. Електронний ресурс. URL: <https://vashkovetska-gromada.gov.ua/news/1635404865/>.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Тлумачний словник української мови. Електронний ресурс. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=механізм>.
5. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6, т. 1. С. 53–57.
6. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультації місії Європейського Союзу. Харків: ХНУВС, 2019. С. 189–191.

7. Лемак В.В. Складові механізму забезпечення прав і свобод людини. Електронний ресурс. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/1/СКЛАДОВІ%20МЕХАНІЗМУ%20ЗАХИСТУ.pdf>.

8. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 С.

References:

1. Konstytutsiyni prava lyudyny i hromadyanyna. Mekhanizm realizatsiyi tsykh prav. Zakhyst prav lyudyny i hromadyanyna. Retrieved from <https://mykolaivska.land.gov.ua/konstytutsiini-prava-lyudyny-i-hromadia/> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny i hromadyanyna v Ukraini. Retrieved from <https://vashkovetska-gromada.gov.ua/news/1635404865/> [in Ukrainian].

3. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 6 1996, № 254k/96-VR]. (1996, June 6). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

4. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?sword=mekhanizm> [in Ukrainian].

5. Mytnyk O. V. (2015). Rol Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy v mekhanizmi zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna v Ukraini [The Role of the Constitutional Court of Ukraine in the Mechanism of Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Seriya: Yurydychni nauky. Vyp. 6, t. 1, 53–57 [in Ukrainian].

6. Senchuk I. I. (2019). Mekhanizm zakhystu prav lyudyny: aktualni problemy doslidzhennia [Mechanism of Human Rights Protection: Current Problems of the Study]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (m. Kharkiv, 17 trav. 2019 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Konsultat. misiia Yevropeyskoho Soyuzu. Kharkiv: KhNUVS, 2019. pp. 189-191 [in Ukrainian].

7. Lemak V.V. Skladovi mekhanizmu zabezpechennia prav i svobod lyudyny [Components of the mechanism for ensuring human rights and freedoms]. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17752/1/SKLADOVI%20MEKHANIZMU%20ZAKHYSTU.pdf> [in Ukrainian].

8. Bysaha Yu.M., Palinchak M.M., Bielov D.M., Dankanych M.M. (2003). Mizhnarodni zasoby zakhystu prav ta svobod lyudyny i hromadyanyna [International Means of Protection of Human and Civil Rights and Freedoms]. Uzhhorod, 2003, 57 [in Ukrainian].

УДК 342.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-800-809](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-800-809)

Буряченко Олеся Анатоліївна ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (095) 012-49-01, <https://orcid.org/0009-0007-2496-8429>

ОРГАНИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПОСАДОВІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розглядається роль органів Національної поліції України та їх посадових осіб, при здійсненні проваджень справах про адміністративні правопорушення, яка визначається тим, що до їх підвідомчості віднесено велику кількість складів адміністративних правопорушень, справи за якими вони уповноважені розглядати, або за якими вони уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення, на відміну від інших органів, що здійснюють адміністративно-юрисдикційну діяльність.

Визначено, що органи досудового розслідування Національної поліції України та їх посадові особи як суб'єкти кваліфікації адміністративних правопорушень здійснюють розмежування суміжних складів адміністративних і кримінальних правопорушень такими критеріями як: матеріальний і процесуальний критерії, а також критерій караності діяння. Аналіз положень КУпАП, а саме статті 255 КУпАП, дає можливість зробити висновок, що до повноважень посадових осіб органів досудового розслідування Національної поліції України віднесено складання протоколів про адміністративні правопорушення за трьома складами адміністративних проступків: ч. 4 ст. 184 КУпАП - вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; ст. 185-4 КУпАП - злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; ст. 185-11 КУпАП - розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист». Зазначене свідчить, що посадові особи органів досудового розслідування Національної поліції України є ініціатором виникнення адміністративно-деліктних правовідносин та одним із учасників стадії порушення і розслідування справи про адміністративне правопорушення, а тому у своїй діяльності вони виступають в якості суб'єктів кваліфікації зазначених адміністративних правопорушень.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, кваліфікація, органи досудового розслідування, поліція, повноваження, компетенція

Buryachenko Olesya Anatoliyivna postgraduate of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: (095) 012-49-01, <https://orcid.org/0009-0007-2496-8429>

PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND THEIR OFFICIALS AS SUBJECTS OF QUALIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES

Abstract. The article examines the role of the National Police of Ukraine and their officials in the proceedings on administrative offenses, which is determined by the fact that their jurisdiction includes a large number of administrative offenses, cases in which they are authorized to consider, or in which they are authorized to draw up reports on administrative offenses, unlike other bodies engaged in administrative and jurisdictional activities.

It is determined that the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine and their officials, as subjects of qualification of administrative offenses, distinguish between related corpus delicti of administrative and criminal offenses by such criteria as: material and procedural criteria, as well as the criterion of punishability of an act. An analysis of the provisions of the Code of Administrative Offenses, namely Article 255 of the Code of Administrative Offenses, makes it possible to conclude that the powers of officials of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine include drawing up reports on administrative offenses under three corpus delicti: Part 4 of Art. 184 of the Code of Administrative Offenses - commission by minors of acts containing signs of a crime for which liability is provided by the Criminal Code of Ukraine, if they have not reached the age of criminal liability; Article 185-4 of the Code of Administrative Offenses - malicious evasion of a witness, victim, expert, interpreter from appearing before the pre-trial investigation authorities or the prosecutor during the pre-trial investigation; Article 185-11 of the Code of Administrative Offenses - disclosure of information about security measures in relation to a person taken under protection." The above indicates that officials of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine are the initiators of administrative tort relations and one of the participants in the stage of initiation and investigation of an administrative offense case, and therefore in their activities they act as subjects of qualification of the said administrative offenses.

Keywords: administrative offense. qualification, pre-trial investigation bodies, police, powers, competence

Постановка проблеми. Здійснюючи адміністративно-юрисдикційну діяльність, органи Національної поліції України та їх посадові особи виступають однією зі сторін адміністративно-деліктних відносин, яка наділена державно-владними повноваженнями при здійсненні проваджень у справах про адміністративні правопорушення. В цілому юрисдикція поліцейських поширюється на всі стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення. На кожній з зазначених, окрім стадії виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення, здійснюється кваліфікація адміністративних правопорушень.

Особлива роль органів Національної поліції України та їх посадових осіб, при здійсненні проваджень справах про адміністративні правопорушення, визначається тим, що до їх підвідомчості віднесено велику кількість складів адміністративних правопорушень, справи за якими вони уповноважені розглядати, або за якими вони уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення, на відміну від інших органів, що здійснюють адміністративно-юрисдикційну діяльність. Крім того, саме для органів Національної поліції України характерним є великий перелік посадових осіб, які наділені відповідними повноваженнями щодо кваліфікації адміністративних правопорушень та оформлення адміністративних матеріалів.

Одночасно аналіз законодавства про адміністративну відповідальність свідчить про те, що серед органів Національної поліції України та їх посадових осіб окремі повноваження також належать відповідним органам досудового розслідування їх посадовим особам, що випливає зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 255 КУпАП [1]. Зазначені обставини актуалізують постановку і дослідження питання про місце і роль органів досудового розслідування Національної поліції України та їх посадових особи як суб'єктів кваліфікації адміністративних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі представлено значну кількість наукових праць, які прямо чи опосередковано зачіпають питання здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення органами Національної поліції України. Окремі проблеми щодо здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення а також проблем у правовому регулюванні адміністративної відповідальності досліджували такі відомі науковці як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко С.В. Петков та інші. Науковцями досить детально розглядалися питання теорії та практики провадження у справах про адміністративні правопорушення, стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення в окремих сферах, а також кваліфікації окремих видів адміністративних правопорушень,

за якими органи Національної поліції України та їх посадові особи наділені повноваженнями щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення та розгляду відповідної категорії справ.

Наприклад, О. В. Батраченко в своїй дисертаційній праці «Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки та порядку» розглянув окремі особливості адміністративно-правового статусу органів Національної поліції України призначений для ідентифікації цього органу державної влади як суб'єкта конкретних правовідносин у визначений проміжок часу з конкретним суб'єктом [2, с. 40]. Дисертація О. А. Падалка на тему: «Адміністративно-правовий статус Національної поліції України», містить висновки про те, що адміністративно-правовий статус Національної поліції це складна система, внутрішня форма організації якої визначається низкою юридично значущих ознак і властивостей, кожна з яких характеризує певний аспект даного органу влади, і які у своїй єдності визначають його юридичне становище в суспільстві і державі як суб'єкта відповідних правовідносин [3, С. 176]. Дотичними до змісту нашого дослідження є результати комплексної роботи, що сформовані у вигляді навчального посібника «Адміністративна діяльність Національної поліції» за загальною редакцією В.А. Глуховері, в якому розглянуто теоретико-правові основи адміністративної діяльності Національної поліції; визначено мету, завдання, форми та методи адміністративної діяльності Національної поліції; з'ясовано адміністративно-правовий статус поліцейських; виокремлено специфіку адміністративно-правової діяльності підрозділів Національної поліції в найбільш професійно орієнтованих сферах їх правозастосовної діяльності. Крім того, приділено увагу питанням основних положень Закону України «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів [4].

Проте залишаються недостатньо дослідженими правові аспекти діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України та їх посадових особи як суб'єктів кваліфікації адміністративних правопорушень, оскільки зазначена проблематика майже не розглядається у сучасних наукових джерелах.

Метою статті є дослідження проблематики кваліфікації адміністративних правопорушень органами досудового розслідування Національної поліції України та їх посадовими особами та формулювання, в результаті цього, пропозицій щодо удосконалення діяльності в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Для органів досудового розслідування Національної поліції України та їх посадових осіб питання кваліфікації та відмежування адміністративних і кримінальних правопорушень виникає в тих випадках, коли у вчиненому протиправному діянні наявні окремі ознаки

складів зазначених діянь. У теорії адміністративного та кримінального права основним критерієм розмежування адміністративних і кримінальних правопорушень визначається ступінь суспільної небезпеки [5, С. 271]. У правозастосуванні ступінь суспільної визначається виходячи з розміру заподіяної шкоди, характеру шкоди, об'єкту протиправного посягання тощо. Коли вказані критерії розмежування збігаються, то фактично має місце дублювання адміністративно-правових та кримінально-правових норм. Крім того, в адміністративному та кримінальному законодавстві спостерігається певна трансформація адміністративно-правових норм в кримінально-правові та навпаки.

Слід також зазначити, що адміністративне і кримінальне законодавство в Україні дуже динамічно змінюються останніми роками та постійне перебуває у стані реформування. Дуже часто можливо зустріти у законотворчій діяльності взаємовиключні рішення щодо криміналізації та декриміналізації окремих діянь (наприклад прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, яким було визнано кримінальним проступком керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [6]), а також появу нових складів адміністративних правопорушень і злочинів, що є майже ідентичними за цілою низкою ознак їх складів (наприклад внесення змін до законодавства щодо встановлення відповідальності за домашнє насильство [7] та булінг [8]).

Роль органів Національної поліції України та їх посадових осіб у системі суб'єктів кваліфікації адміністративних правопорушень полягає також в тому, що саме вони здійснюють попередню кваліфікацію адміністративних правопорушень, за скоєння яких може бути призначено найсуворіші адміністративні покарання, а також в кримінальному законодавстві встановлено відповідальність за аналогічні кримінальні правопорушення, наприклад, це правопорушення, що посягають на охорону здоров'я, власність, громадський порядок, безпеку дорожнього руху, порядок управління тощо.

Визначивши необхідність захисту тієї чи іншої соціальної цінності за допомогою встановлення юридичної відповідальності для осіб, які посягають на цю цінність, законодавець має визначити вид юридичної відповідальності. У відповідності до міжгалузевої диференціації, юридичну відповідальність поділяють на такі як: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова тощо, проте досить часто відмежування деяких видів юридичної відповідальності визначається у законодавстві недостатньо чітко і послідовно.

Зазначена проблема викликає не лише зауваження щодо якості правового регулювання, вона одночасно погіршує міжгалузеві зв'язки в

законодавстві, зменшує превентивний потенціал окремих правових заборон, а також ускладнює діяльність по застосуванню норма права суб'єктами владних повноважень. Особливо відчутною дана проблема стає при відмежуванні кримінальної та адміністративної відповідальності, що встановлюються за вчинення найнебезпечніших для суспільства протиправних посягань, а тому вони являють собою найсуворішу міру впливу з боку держави на правопорушника.

Відмежування суміжних складів адміністративних і кримінальних правопорушень є важливою складовою процесу юридично правильної кваліфікації протиправного діяння. Помилки, при кваліфікації схожих за своїм характером посягань, у правозастосовній діяльності може призвести до порушення загальноправового принципу законності, а також надмірного застосування кримінальної репресії або обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Велика кількість подібних між собою складів адміністративних і кримінальних правопорушень посягають на суспільні відносини у сферах забезпечення громадського порядку і громадської безпеки, порядку управління, у сфері дорожнього руху, у сфері здійснення господарської діяльності тощо.

На відміну від кваліфікації злочинів, склади яких можуть міститися лише в одному законі - Кримінальному кодексі України, кваліфікація адміністративних правопорушень ускладнюється тим, що відповідальність за них передбачена не лише Кодексом України про адміністративні правопорушення, а іншими законами України, серед яких можливо навести як приклад порушення митних правил, відповідальність за які встановлюється Митним кодексом України і який у ст. 458 визначає про те, що дані правопорушення відносяться до адміністративних [9].

Відповідно до ст. 222 КУпАП працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень, розглядають вичерпний перелік справ про адміністративні правопорушення та від імені органів Національної поліції накладають адміністративні стягнення [1].

Аналіз положень КУпАП дає нам можливість запропонувати віднести до компетенцій працівників органів досудового розслідування НП України складання протоколів про адміністративні правопорушення за трьома складами адміністративних проступків: ч. 4 ст. 184 КУпАП (вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність); ст. 185-4 КУпАП (злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового

розслідування чи прокурора під час досудового розслідування); ст. 185-11 КУпАП (розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист) [1].

Окрім вищезазначених статей, у разі закриття кримінального провадження з одночасним виявленням ознак інших адміністративних правопорушень та при наявності відповідних підстав, до повноважень органів досудового розслідування відноситься винесення постанови про закриття кримінального провадження та направлення відповідних матеріалів на розгляд відповідного суб'єкта, уповноваженого здійснювати провадження у справах про відповідні адміністративні правопорушення. Зазначене повноваження фактично виступає в якості обов'язку слідчого або дізнавача, таким чином, дані посадові особи повинні здійснювати зазначені процесуальні дії та приймати рішення за наявності відповідних підстав. Крім того, вони несуть відповідальність за законність та своєчасність проведення зазначених процесуальних дій.

При розмежуванні адміністративних і кримінальних правопорушень органи досудового розслідування Національної поліції України та їх посадові особи як суб'єкти кваліфікації мають враховувати ступінь суспільної небезпеки діяння, який можливо визначити також як матеріальний критерій, який проявляється саме в процесі розмежування суміжних складів адміністративних правопорушень і злочинів. Суспільна небезпека може бути виражена в найрізноманітніших формах, серед яких: систематичність; неодноразовість; особливості особистості потерпілого; спосіб вчинення діяння тощо. Так деякі адміністративні та кримінальні правопорушення розмежовуються за характером шкоди, яку було завдано правопорушенням; за загрозою заподіяння шкоди чи розміром шкоди; за характером порушених прав і законних інтересів громадян або ж організацій, а також за способом вчинення адміністративного або кримінального правопорушення.

Формальний критерій розмежування суміжних складів адміністративних правопорушень і злочинів ґрунтується на взаємозв'язку тяжкості діяння і суворості передбачених за його вчинення покарань, закріплених у санкціях суміжних статей КУпАП та ККУ. Адже покарання за злочини суворіші, ніж покарання за однорідні з ними адміністративні правопорушення, оскільки злочини мають більший ступінь суспільної небезпеки. З огляду на цей факт можна дійти висновку, що суспільна небезпека є головним критерієм розмежування складів адміністративних правопорушень і злочинів.

У свою чергу, процесуальний критерій відображає процесуальну форму притягнення винних осіб до адміністративної або кримінальної відповідальності. В даному випадку розмежування здійснюється за такими підставами як: різний порядок провадження у кримінальних та адміністративних справах;

різні процедури притягнення винних осіб до відповідальності (зокрема процедури притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності характеризуються ознакою швидкості та оперативності, у той час як кримінальне переслідування має більш складний і затяжний характер); різна роль судових органів у процесі розгляду адміністративних і кримінальних правопорушень, оскільки по більшості справ про адміністративні правопорушення рішення виносяться відповідними уповноваженими посадовими особами без участі судових органів.

Висновки. Посадові особи органів Національної поліції України є суб'єктом, який наділений владними повноваженнями в адміністративно-деліктних відносинах, що зумовлює наявність у них повноважень із кваліфікації великої кількості складів адміністративних правопорушень, у порівнянні з іншими органами адміністративної юрисдикції.

Органи досудового розслідування Національної поліції України та їх посадові особи як суб'єкти кваліфікації адміністративних правопорушень здійснюють розмежування суміжних складів адміністративних і кримінальних правопорушень такими критеріями як: матеріальний і процесуальний критерії, а також критерій караності діяння.

Проведене дослідження, що ґрунтується на аналізі стану застосування чинного адміністративно-деліктного законодавства, дало змогу виявити чинники, що впливають на якість кваліфікації адміністративних правопорушень. У відсотковому відношенні найменші складнощі, що пов'язані з кваліфікацією адміністративних правопорушень виникають у посадових осіб Національної поліції України по тим правопорушенням, по яким вони мають повноваження щодо складання адміністративних матеріалів та розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Аналіз положень КУпАП, а саме статті 255 КУпАП, дає можливість зробити висновок, що до повноважень посадових осіб органів досудового розслідування Національної поліції України віднесено складання протоколів про адміністративні правопорушення за трьома складами адміністративних проступків: ч. 4 ст. 184 КУпАП - вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; ст. 185-4 КУпАП - злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; ст. 185-11 КУпАП – розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист» [1]. А отже, це дає розуміння, що посадові особи органів досудового розслідування Національної поліції України є ініціатором виникнення адміністративно-деліктних правовідносин та одним із учасників стадії порушення і

розслідування справи про адміністративне правопорушення, а тому у своїй діяльності вони виступають в якості суб'єктів кваліфікації зазначених адміністративних правопорушень.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради (ВВР). 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
2. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки та порядку : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 218 с.
3. Падалка О. А. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 207 с.
4. Адміністративна діяльність Національної поліції: Навч. посібник / Кол. авт. ; кер. авт. кол. к.ю.н., засл. юрист України В.А. Глухверя. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 248 с.
5. Волощук А. М. Розмежування кримінальних правопорушень та адміністративних проступків у контексті положень реформи адміністративного та кримінального законодавства України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: юридична*. Львів, 2012. Вип. 4. С. 264–273.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису : Закон України від 15 травня 2003 року № 759-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-15#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#n8>
9. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

References:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Batrachenko O. V. (2017) *Administrativno-pravovi zasady diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku* [Administrative and Legal Principles of the National Police of Ukraine for Ensuring Public Safety and Order]. *Candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].
3. Padalka O. A. (2016) *Administrativno-pravovyi status Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Administrative and legal status of the National Police of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Hlukhoveria V.A. (2017) *Administrativna diialnist Natsionalnoi politsii: navch. posibnyk* [Administrative activity of the National Police: Study guide]. Dnipro [in Ukrainian].

5. Voloshchuk A. M. (2012) Rozmezhuвання kryminalnykh pravoporushen ta administratyvnykh prostupkiv u konteksti polozhen reformy administratyvnoho ta kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Differentiation between criminal offenses and administrative misdemeanors in the context of the provisions of the reform of administrative and criminal legislation of Ukraine.]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya: yurydychna* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Series: legal]. Lviv, 4, 264–273 [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen : Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy prot administratyvni pravoporushennia shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za vchynennia nasylstva v simi abo nevykonannia zakhysnoho prypysu : Zakon Ukrainy [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Establish Liability for Committing Domestic Violence or Failure to Comply with a Protection Order : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-15#Text> [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu) : Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment) : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#n8> [in Ukrainian].

9. Mytnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy [Customs Code of Ukraine : Law of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-810-819](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-810-819)

Воліков Тарас Анатолійович кандидат юридичних наук, докторант кафедри криміналістики та домедичної підготовки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 557-85-85, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються теоретико-правові основи класифікації як одного з найпоширеніших юридичних прийомів, що використовуються вченими-юристами для встановлення закономірностей під час дослідження правових явищ та вирішення інших наукових проблем. Класифікація визначається як поєднання процесу і результату використання типологічного методу, що дозволяє розділити сукупність об'єктів на складові, об'єднані певними ознаками. Встановлено, що класифікація є природним інструментом, складним механізмом пізнання реальної дійсності, певним джерелом знань про неї, під час якого встановлюються об'єктивно існуючі закономірності, а кожен об'єкт отримує певну правову оцінку. При використанні класифікації як методу пізнання відбувається теоретичне осмислення правових явищ і встановлюється їх відповідність матеріалам, отриманим експериментальним шляхом, у результаті чого класифікацію можна визначити як сукупність теоретичних і практичних компонентів.

Визначено, що кримінальні правопорушення проти власності відрізняються між собою за способом вчинення, характером діяння, метою та мотивами, що дає можливість побудувати їх систему шляхом класифікації їх на різні групи. Встановлено, що за наявності корисливого мотиву та мети як обов'язкових ознак кримінальні правопорушення проти власності поділяються на корисливі та некорисливі. Корисливі кримінальні правопорушення, у свою чергу, за характером діяння та способом вчинення можна поділити на: пов'язані з незаконним переведенням чужого майна на користь винного чи інших осіб і не пов'язані з такою передачею. Серед них виділяють корисливі та насильницькі злочини, в яких одержання майнової вигоди досягається шляхом застосування насильства або погрози його застосування щодо осіб, у особистому володінні яких знаходиться викрадене майно. Корисливі кримінальні правопорушення проти власності не спрямовані на протиправне збагачення особи, яка вчинила злочин, незважаючи на те, що шкоду заподіяно

власнику майна. На основі аналізу судово-слідчої практики та думок науковців встановлено, що в сучасних умовах такі правопорушення становлять таку ж суспільну небезпеку, як і корисливі, хоча некорисливі правопорушення зустрічаються рідше.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, право власності, класифікація, методика розслідування, корисливі кримінальні правопорушення проти власності, некорисливі кримінальні правопорушення проти власності.

Volikov Taras Anatoliyovych Candidate of Science of Law, Doctoral Student of the Department of Criminalistics and Pre-medical training, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050)557-85-85, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF THE CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY

Abstract. The article examines the theoretical and legal foundations of classification as one of the most common legal techniques used by legal scholars to establish regularities during the study of legal phenomena and to solve other scientific problems. Classification is defined as a combination of the process and the result of using the typological method, which allows dividing a set of objects into components united by certain features. It was established that classification is a natural tool, a complex mechanism of knowledge of real reality, a certain source of knowledge about it during which objectively existing regularities are established, and each object receives a certain legal assessment. When using classification as a method of knowledge, a theoretical understanding of legal phenomena takes place and their correspondence to materials obtained experimentally is established, as a result of which classification can be defined as a set of theoretical and practical components.

It was determined that criminal offenses against property differ among themselves in terms of the way they are committed, the nature of the act, the purpose and motives, which makes it possible to build their system by classifying them into different groups. It was established that in the presence of self-serving motive and purpose as mandatory features, criminal offenses against property are divided into self-interested and non-self-interested. Self-interested criminal offenses, in turn, according to the nature of the act and the way they are committed, can be divided into those: related to the illegal transfer of someone else's property to the benefit of the guilty party or other persons and not related to such transfer. Among them, self-interested and violent crimes are distinguished, in which the obtaining of property

benefits is achieved by using violence or threatening to use it against those persons who have the stolen property in their personal possession. Self-serving criminal offenses against property are not aimed at the unlawful enrichment of the offender, despite the fact that damage has been caused to the owner of the property. Based on the analysis of judicial and investigative practice and the opinions of scientists, it was established that in modern conditions, such offenses pose the same public danger as self-interested ones, although non-self-interested offenses are less common.

Keywords: criminal offense, property law, classification, investigation method, self-interested criminal offenses against property, non-self-interested criminal offenses against property.

Постановка проблеми. Кожен вид людської діяльності, кожна система знань повинна відповідати внутрішній структурно-логічній впорядкованості, без якої неможливо виробити методологію наукових досліджень. Систематизація положень будь-якої наукової теорії, включаючи і криміналістику, складає її методологічну основу. Класифікація є ні чим іншим як систематизацією певних об'єктів або відомостей про них за спільними ознаками. Класифікація є одним з найрозповсюджених засобів юридичної техніки, що застосовують вчені-юристи з метою встановлення закономірностей під час дослідження правових явищ, та вирішення інших наукових завдань. Теоретичні основи класифікації досі недостатньо вивчені як у методологічному та гносеологічному розуміннях, так і в практичному плані щодо окремих галузей знань, у тому числі і в галузі криміналістики. У криміналістиці віднесення тієї чи іншої методики розслідування до відповідного рівня узагальнення визначають специфіку її змісту, структури та форми викладення методичного матеріалу [1, с. 102]. На сьогодні є багато неоднозначних думок науковців щодо класифікації кримінальних правопорушень взагалі та проти власності зокрема. Існують критерії класифікації за якими думки вчених майже збігаються, але є і такі, що спонукають до дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним положенням методики розслідування, в тому числі кримінальних правопорушень проти власності присвячено праці таких вітчизняних вчених в галузі кримінального процесу та криміналістики, як Ю. В. Баулін, В. П. Бахін, П. С. Берзін, Н. О. Гуторова, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, О. О. Книженко, О. П. Литвин, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. І. Мельник, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін. Наукові здобутки зазначених вчених зробили значний внесок у розвиток криміналістичної методики, однак питання класифікації кримінальних правопорушень проти власності ними детально не розглядалися.

Метою статті є розробка криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Термін класифікація (від латинського *classis* – розряд, клас і *facio* – роблю, розкладаю) у словнику української мови розглядається як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. У філософському енциклопедичному словнику класифікація розглядається як багатоступінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань щодо членів поділу. Результатом класифікації є система підпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а складові поділу є видами цього роду, видами видів і т. ін. [2]. Розрізняють штучну, в основі якої лежать не суттєві ознаки об'єкта та природну класифікації. В останній максимальна кількість ознак об'єкта визначається його положенням у системі. У філософському розумінні класифікація розглядається як особливий випадок застосування логічних операцій поділу поняття, що становить певну сукупність розподілів, призначену для постійного використання в науці та у практичній діяльності; як система супідрядних понять (класів об'єктів) якої-небудь галузі знання або діяльності людини, що часто представляється у вигляді різних за формою схем і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів, а також для точного орієнтування в різноманітті понять або відповідних об'єктів [3].

Класифікацію можна розглядати як сукупність процесу та результату використання типологічного методу, що дозволяє поділити множину об'єктів на складові, об'єднані певними ознаками [4, с. 41]. Тобто класифікація є водночас і однією з проблем методології сучасної науки. Класифікація є природним інструментом, складним механізмом пізнання реальної дійсності, певним джерелом знання про неї. Під час класифікації встановлюються об'єктивно існуючі закономірності при чому кожен об'єкт отримує певну правову оцінку. Використанням класифікації як методу пізнання відбувається теоретичне осмислення правових явищ і встановлюється їх відповідність матеріалам, отриманим експериментальним шляхом. Тобто, класифікація має як важливе теоретичне, так і практичне значення.

Методологічне значення класифікації полягає в розподілі об'єкту, що вивчається, за певною ознакою на класи, здійснюваному в різних цілях: кращого огляду сукупності, що вивчається, підбиття певного підсумку наукової діяльності і так далі. У правовій сфері метою класифікаційної діяльності виступає підвищення ефективності правового регулювання шляхом розподілу, угруповання регульованих громадських стосунків за необхідною ознакою в найбільш доцільні групи [5]. На сучасному етапі розвитку науки

вчені не зводять методологію лише до сукупності методів або знань щодо них. Інакше, як зазначає В. Г. Лукашевич, відбувається змішування предмета дослідження з отриманими знаннями про нього, з теорією, яка розкриває його сутність. Вчений наголошує, що субординаційний взаємозв'язок між методологією та методами полягає в тому, що методологію можна вивести як генеральний шлях пізнання, а методи визначають яким способом йти цим шляхом [6, с. 16]

Науковими основами класифікації є концептуальні положення філософії і теорії права, принципи діалектики та формальної логіки. Під класифікацією О. В. Тягло розуміє логічну операцію, що складається з певних елементів: подільне (родове поняття), члени поділу (видові поняття), підстави поділу. При цьому потрібно дотримуватись наступних правил: поділ має бути сумарний, тобто об'єднання обсягів членів поділу має давати обсяг подільного поняття; поділ має виконуватись за однією підставою; члени поділу мають виключати один одного, адже в результаті поділу маємо отримати супідрядні поняття; поділ має здійснюватися у неперервний спосіб, тобто у процесі поділу вихідного родового поняття слід переходити до його найближчих видів, не пропускаючи їх [7, с. 59-61].

Щодо криміналістичної класифікації, то вона направлена на встановлення й розвиток методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, сприяючи деталізації, з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики [4, с. 41]. На думку Б. В. Щура криміналістична класифікація має виконувати специфічні завдання, пов'язані з розробкою окремих криміналістичних методик та оптимізацією процесу розкриття та розслідування злочинів [8, с. 141]. Під криміналістичною класифікацією злочинів В. Ю. Шепітько розуміє їх диференціацію (або систематизацію) за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню криміналістичних методик [9, с. 324]. На думку В. А. Журавля, криміналістична класифікація є засобом упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками [10, с. 161]. Через призму методів пізнання об'єкта дослідження розглядає криміналістичну класифікацію В. В. Лисенко. Автор розглядає метод класифікації як передумову для реалізації інших методів криміналістичного дослідження, адже має безпосередній вихід на практичну діяльність органів дізнання та слідства, сприяючи цим ефективній діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів [11, с. 20-21].

Аналізуючи визначення класифікації, надані вченими-криміналістами, О. В. Одерій доходить висновку щодо поділення думок науковців на дві групи: 1) дослідники, які вважають, що криміналістична класифікація є елементом криміналістичної характеристики; 2) дослідники, на думку яких криміналіс-

тична класифікація є основою побудови як криміналістичної характеристики, так і окремих криміналістичних методик розслідування злочинів [12, с. 53-54]. Ми приєднуємось до думок другої групи науковців та вважаємо, що криміналістична класифікація не може бути складовою криміналістичної характеристики окремого виду кримінальних правопорушень, оскільки криміналістична характеристика є інформаційною моделлю, що ґрунтується на узагальненні практики розслідування та має пряме та безпосереднє призначення, що полягає у забезпеченні інформацією практичних працівників дізнання та слідства на початковому етапі розслідування. Криміналістична класифікація, хоча і формується на підставі емпіричних даних, але все ж таки виступає як теоретична концепція. Крім того, на нашу думку, криміналістична класифікація також не входить у структуру окремої криміналістичної методики. Якщо виходити з розуміння криміналістичної методики як розділу криміналістики, що поділяється, в свою чергу на два розділи: загальні положення криміналістичної методики та методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, то криміналістична класифікація входить, на нашу думку, саме до загальних (концептуальних) положень криміналістичної методики та дійсно є основою для формування окремих криміналістичних методик та криміналістичних характеристик, що входять до їх складу.

Підставами для криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень можуть бути як кримінально-правові, так і криміналістичні критерії. На думку Р. Л. Степанюка, це дозволяє розробляти досить гнучкі, найбільш пристосовані до потреб практики, методики розслідування. При цьому кримінально-правові критерії, що витікають з законодавчих норм, на думку автора, об'єктивно відіграють основну роль. А самі криміналістичні критерії поділу тією чи іншою мірою обов'язково пов'язані з різного роду кримінально-правовими категоріями. Водночас вони розвивають і вдосконалюють класифікації в цілому [13, с. 30-31]. Однак при цьому криміналістична класифікація значно ширша, оскільки критеріями класифікації можуть бути елементи криміналістичної характеристики: способи вчинення та приховування злочину, слідова картина, характер предмета злочинного посягання, обстановка (час, місце), характеристики особи правопорушника.

За загальними ознаками, що характеризують кримінальні правопорушення проти власності, вони значно різняться між собою за способом вчинення, характером діяння, метою та мотивами. Саме ці критерії дають можливість побудувати їх систему, класифікуючи на різні групи. За наявності корисливих мотиву та мети як обов'язкових ознак, кримінальні правопорушення проти власності поділяються на: корисливі і некорисливі. Корисливі кримінальні правопорушення, у свою чергу, за характером діяння та способом

їх вчинення можуть бути поділені на ті, що: пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб і не пов'язані з таким обертанням. Наведеної класифікації дотримується більшість науковців у галузі кримінального права.

Діяння, що характеризуються протиправним корисливим оберненням на свою користь чи користь інших осіб чужого майна, яке заподіює пряму шкоду власникові: крадіжка (ст. 185 КК); грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК); викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК). Діяння, що характеризуються протиправним, як правило, корисливим заподіянням шкоди власникові без обернення на свою користь чи користь інших осіб чужого майна або з оберненням на свою користь майна, що не є чужим (є нічийним): заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК); незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК); самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК); придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК). Некорисливі посягання на власність, пов'язані з заподіянням майнової шкоди власникові іншим чином є наступними: умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК); умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК); погроза знищення майна (ст. 195 КК); необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК); порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК). Останнім часом спостерігається зростання кримінальних правопорушень корисливої спрямованості про що свідчать думки науковців та статистичні дані. Це пояснюється, перш за все соціально-економічними причинами, які, у свою чергу виникли у зв'язку з воєнним станом у країні, зменшенням промислового виробництва, безробіттям, окуповуванням частини території країни. При цьому, незважаючи на наведені чинники спостерігається професіоналізація злочинності, підвищення її організованості, озброєності, корумпованості. Використання витончених прийомів вчинення злочинів, технічне оснащення посилює здатність злочинного світу до виживання й самозахисту. В той же час зросла латентність окремих видів кримінальних правопорушень проти власності. Зростання злочинності корисливої спрямованості поєднується з безкарністю правопорушників, що обумовлено не тільки її організованістю, а й недосконалістю правової бази, що знаходиться в стані реформування.

Серед корисливих правопорушень проти власності окремі науковці виділяють корисливо-насильницькі. Так, В. В. Тіщенко, виділяючи їх в окрему

категорію, зазначає, що вказані злочини поєднує намір отримати майнову вигоду за рахунок викраденого, задовольнити якісь особисті потреби матеріального характеру шляхом застосування насильства або загрози його застосування до тих осіб, у яких викрадено майно перебуває у особистій власності, у володінні, у користуванні або довірено для зберігання, транспортування, розпорядження [4, с. 22]. Іншою великою групою є некорисливі кримінальні правопорушення проти власності. Під некорисливими злочинами проти власності І. Б. Газдайка-Василишин розуміє передбачені розділом VI Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на право власності і вчиняються суб'єктом злочину шляхом заподіяння майнової шкоди, без корисливого мотиву та без мети звернення майна, що є їх предметом, на свою користь чи на користь інших осіб. Ознакою, що відокремлює зазначену категорію правопорушень є те, що вони не спрямовані на незаконне збагачення правопорушника, незважаючи на те, що було завдано збитків власникові майна. Критерієм відмежування корисливих та некорисливих злочинів проти власності є корисливий мотив, а не користь у широкому розумінні [14, с. 23]. Аналіз судово-слідчої практики та думок науковців дає підстави стверджувати, що некорисливі кримінальні правопорушення проти власності в сучасних умовах становлять таку саму суспільну небезпеку, як і корисливі, хоча некорисливі посягання, безперечно, є менш поширеними.

Висновки. Підсумовуючи, можна визначити класифікацію одним з засобів юридичної техніки, що застосовують вчені-юристи з метою встановлення закономірностей під час дослідження правових явищ, та вирішення інших наукових завдань. Класифікація має як теоретичне так і практичне значення, оскільки під час її застосування як методу пізнання з одного боку відбувається теоретичне осмислення правових явищ, а з іншого встановлюється їх відповідність матеріалам, отриманим експериментальним шляхом. За наявності корисливих мотиву та мети як обов'язкових ознак, кримінальні правопорушення проти власності можуть бути поділені на корисливі і некорисливі. Корисливі кримінальні правопорушення, у свою чергу, за характером діяння та способом їх вчинення можуть бути поділені на ті, що: пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб і не пов'язані з таким обертанням. Серед них окремо потрібно виділити корисливо-насильницькі правопорушення, у яких отримання майнової вигоди досягається шляхом застосування насильства або загрози його застосування до тих осіб, у яких викрадено майно перебуває у особистій власності. Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності не спрямовані на незаконне збагачення правопорушника, незважаючи на те, що було завдано збитків власникові майна. На основі аналізу судово-слідчої

практики та думок науковців встановлено, що в сучасних умовах такі правопорушення становлять таку саму суспільну небезпеку, як і корисливі, хоча некорисливі посягання є менш поширеними.

Література:

1. Жирний В. Г. До питань про класифікацію окремих криміналістичних методик. Актуальні проблеми криміналістики : матер.міжнар.наук.-практ.конф. (м. Харків, 25-26 верес. 2003 р.). Х.: Гриф, 2003. С. 102-104.
2. Філософський енциклопедичний словник. Класифікація логічна. URL: <https://9.slovaronline.com/2482-класифікація%20логічна> (дата звернення 10.01.2024р.).
3. Філософський словник соціальних термінів. Під заг. ред. В.П. Андрущенка. Київ, 2005. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквістата, В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ : Основи, 2003. 504 с.
4. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. 360 с.
5. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. Часопис цивілістики. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d56086d-18bc-4c4b-b8f6-6d53968cc624/content> (дата звернення 10.01.2024р.).
6. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальної діяльності слідчого: монографія. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
7. Тягло О. В. Критичне мислення: навч. посіб. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 189 с.
8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Х.: Харків юрид., 2010. 320 с.
9. Криміналістика: Підручник. Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.
10. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. Вісник Академії правових наук України. 2002. № 3 (30). С. 160-166.
11. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : моногр. К.: Логос, 2004. 324 с.
12. Одерий О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
13. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Х.: НіквНова, 2012. 382 с.
14. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності : монографія.; Львів. держ.ун-т внутр. справ. Львів, 2012. 211 с.

References:

1. Zhyrnyy V. H. (2003) Do pytan' pro klasyfikatsiyu okremykh kryminalistychnykh metodykh [To questions about the classification of individual forensic methods]. Aktual'ni problemy kryminalistyky : mater.mizhnar.nauk.-prakt.konf. (m. Kharkiv, 25-26 veres. 2003 r.). KH.: Hryf. P. 102-104. [in Ukr.].
2. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk. Klasyfikatsiya lohichna [Philosophical encyclopedic dictionary. The classification is logical]. URL: <https://9.slovaronline.com/2482-klasyfikatsiya%20lohichna> (data zvernennya 10.01.2024). [in Ukr.].

3. Filosofs'kyi slovnyk sotsial'nykh terminiv [Philosophical dictionary of social terms]. Pid zah. red. V.P. Andrushchenka. Kyiv, 2005. Entsyklopediya postmodernizmu / za red. CH. Vinkvistata, V. Teylora; per. z anhl. V. Shovkun; nauk. red. per. O. Shevchenko. Kyiv : Osnovy, 2003. 504 p. [in Ukr.].
4. Tishchenko V. V. (2002) Koryslyvo-nasylnyts'ki zlochyny : kryminalistychnyy analiz [Selfish and violent crimes: forensic analysis]: monohrafiya. Odesa : Yuryd. lit-ra. 360 p. [in Ukr.].
5. Adamova O. S. Ponyattya pravovoyi klasyfikatsiyi [The concept of legal classification]. Chasopys tsyvilistyky URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d56086d-18bc-4c4b-b8f6-6d53968cc624/content> (data zvernennya 10.01.2024). [in Ukr.].
6. Lukashevych V. H., Yunats'kyi O. V. (2008) Modelyuvannya u kryminalistytsi ta piznaval'noyi diyal'nosti slidchoho [Modeling in forensics and cognitive activity of the investigator]: monohrafiya. Kyiv : KNT. 184 p. [in Ukr.].
7. Tyahlo O. V. (2008) Krytychne myslennya [Critical thinking]: navch. posib. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova». 189 p. [in Ukr.].
8. Shchur B. V. (2010) Teoretychni osnovy formuvannya ta zastosuvannya kryminalistychnykh metodyk [Theoretical basis of formation and application of forensic methods]: monohrafiya. KH.: Kharkiv yuryd. 320 p. [in Ukr.].
9. Kryminalistyka [Criminalistics]: Pidruchnyk. Kol. avt.: V. YU. Shepit'ko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel' ta in. / Za red. prof. V. YU. Shepit'ka. 4-e vyd., pererob. i dop. KH.: Pravo, 2008. 464 p. [in Ukr.].
10. Zhuravel' V. A. (2002) Kryminalistychna klasyfikatsiya zlochyniv: zasady formuvannya ta mekhanizm zastosuvannya [Forensic classification of crimes: principles of formation and mechanism of application]. Visnyk Akad. pravovykh nauk Ukrainy. № 3 (30). P. 160-166. [in Ukr.].
11. Lysenko V. V. (2004) Kryminalistychne zabezpechennya diyal'nosti podatkovoyi militsiyi (teoriya ta praktyka) [Forensic support of tax police activities (theory and practice)]: monohr. K.: Lohos. 324 p. [in Ukr.].
12. Oderyy O. V. (2015) Teoriya i praktyka rozsliduvannya zlochyniv proty dovkillya [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiya. Kharkiv : Disa plus. 528 p. [in Ukr.].
13. Stepanyuk R. L. (2012) Kryminalistychne zabezpechennya rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u byudzhetniy sferi Ukrainy [Forensic investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine]: monohrafiya ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. F. Volobuyeva. KH.: NikvNova. 382 p. [in Ukr.].
14. Hazdayka-Vasylyshyn I. B. (2012) Nekoryslyvi zlochyny proty vlasnosti [Selfless crimes against property]: monohrafiya.; L'viv. derzh.un-t vnutr. sprav. L'viv. 211 p. [in Ukr.].

УДК 341.3:355.341(091)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-820-832](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-820-832)

Калитенко Іван Олександрович магістр міжнародного права, аспірант четвертого року навчання, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, відділ міжнародного права і права ЄС, вул. Трьохсвятительська, 4В, м. Київ, 02000, тел.: (044)-278-51-55, <https://orcid.org/0009-0007-0529-9127>

ЗАБОРОНА ПРОТИПІХОТНИХ МІН: ІСТОРИЧНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Актуальність теми протипіхотних мін та заборони їхнього використання в міжнародному гуманітарному праві важко недооцінити; історичні події, в котрих опинилась Україна, дуже наочно це демонструють. На територіях ведення бойових дій та тих територіях, де вони велись, навіть не дивлячись на блискучу та оперативну роботу саперних груп, та в широкому ареалі навколо цих територій розкидана велика кількість мін, котрі ще довгі роки будуть лежати в важкодоступних місцях. На превеликий жаль, юридична заборона протипіхотних мін не сильно вплинула на явних порушників міжнародного гуманітарного права, уже не кажучи про ще більш налагоджену систему виробництва та вдосконалення даного виду зброї, ніж якою вона була у роки прийняття відповідних міжнародно-правових актів. Однак, це питання для іншого дослідження. Метою ж нашого дослідження є демонстрація шляху, який «пройшли» протипіхотні міни перед тим, як були рішуче заборонені міжнародним співтовариством у Оттавській конвенції 1997 р. Підхід до нашого дослідження має історичний характер, оскільки розглядаються події у міжнародному житті, котрі передували масовому усвідомленню небезпеки протипіхотних мін та крайньої необхідності заборони їх застосування у збройних конфліктах. У статті перш за все використовується історичний метод дослідження, оскільки ми спостерігатимемо розвиток даного правового явища через його послідовність, і, так би мовити, незворотність. Даний метод дозволяє нам відтворити особливості розвитку цієї правової події.

Міжнародне співтовариство досягло значних успіхів у конвенційній забороні протипіхотних мін, юридичному обґрунтуванні такої заборони, керуючись усвідомленням глобальної шкоди, яку несе собою даний вид зброї. Вже не кажучи про небезпеку «традиційного» її типу, сьогодні різновиди мін продовжують ширитися та вдосконалюватися, що, можливо, викличе в подальшому відповідну правову реакцію. Ми ж, поки що, на даному етапі розглянемо правовий контекст та контекст історичних подій, які передували

прийняттю Оттавської конвенції, оскільки проблема наземних мін, на превеликий жаль, як ніколи є актуальною для України в нинішніх умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: протипіхотні міни; Оттавська конвенція; Міжнародний Комітет Червоного Хреста; міжнародне гуманітарне право

Kalytenko Ivan Oleksandrovych, Master of International Law, fourth-year graduate student, V.M. Koretsky Institute of State and Law, Department of International Law and EU Law, Tryokhsvyatytska St., 4B, Kyiv, 02000, tel.: (044)-278-51-55, <https://orcid.org/0009-0007-0529-9127>

THE BAN OF ANTI-PERSONNEL MINES: HISTORICAL AND INTERNATIONAL LAW ASPECTS

Abstract. The relevance of the topic of anti-personnel mines and the prohibition of their use in international humanitarian law is difficult to underestimate; the historical events in which Ukraine found itself demonstrate this very clearly. A large number of mines are scattered in the territories of hostilities and those territories where they were conducted, even despite the brilliant and prompt work of sapper groups, and in a wide area around these territories, which will lie in hard-to-reach places for many years to come. Unfortunately, the legal ban on anti-personnel mines has not had much effect on clear violators of international humanitarian law, not to mention an even more established system of production and improvement of this type of weapon than it was in the years when the relevant international law acts were adopted. However, this is a question for another research. The purpose of our research is to demonstrate the path that anti-personnel mines "traveled" before they were decisively banned by the international community in the Ottawa Convention of 1997. The approach to our research is historical in nature, as it examines events in international life that preceded the mass awareness of the danger of anti-personnel mine and the urgent need to ban their use in armed conflicts. In the article are primarily using the historical method of research, as we will observe the development of this legal phenomenon due to its consistency and, so to speak, irreversibility. This method allows us to reproduce the specifics of the development of this legal event.

The international community has achieved considerable success in the convention ban of anti-personnel mines, the legal justification of such a ban, guided by the awareness of the global damage that this type of weapon carries. Not to mention the danger of its "traditional" type, today the types of mines continue to expand and improve, which may cause an appropriate legal response in the future. For now, at this stage, we will consider the legal context and the context of historical

events that preceded the adoption of the Ottawa Convention, because the problem of land mines, unfortunately, is more relevant than ever for Ukraine in the current conditions of a full-scale war.

Keywords: anti-personnel mines; Ottawa Convention; International Committee of the Red Cross; international humanitarian law

Постановка проблеми. В умовах збройного конфлікту проблема захисту індивіда і забезпечення його прав і свобод стає актуальнішою і значущою, оскільки ординарні механізми забезпечення та дотримання прав людини, розраховані на мирний час, стають менш ефективними і застосовними, а самі життя і здоров'я особи перебувають під безпосередньою загрозою військових небезпек і поневірянь [1, с. 3].

У той же час зусилля, спрямовані на те, щоб уникнути надмірних страждань комбатантів і звести до мінімуму випадкові збитки, завдані цивільним особам, призвели до ухвалення цілої низки міжнародних конвенцій та протоколів, що забороняють або обмежують розробку, зберігання та застосування різних видів зброї, включаючи хімічну та біологічну зброю, запальну зброю, сліпучу лазерну зброю, протипіхотні міни та касетні боєприпаси. Більше того, держави тепер зобов'язані здійснювати оцінку відповідності будь-якої знову розробленої зброї правилам та принципам міжнародного гуманітарного права [2, с. 37].

Проте наше дослідження стосується перш за все проблеми протипіхотних мін. Вперше даний вид зброї у вигляді близькому до сучасного було застосовано у США під час Громадянської війни 1861-1865 років. Їхній винахід приписується бригадному генералу армії Конфедерації Габріелю Рейнсу, який навесні 1862 року наказав своїм солдатам виготовляти снаряди, які «могли б вибухати від того, що на них наступили» [3, с. 5]. Незважаючи на те, що подібні пристрої вже тоді були сприйняті командуванням конфедеративної армії як «варварські», та їх застосування було обмежене, вони були взяті на озброєння багатьма країнами світу та активно застосовувалися у Першій та Другій світових війнах, а також інших озброєних конфліктах наступних років [4, с. 16].

Лише у 1990-ті роки (період без відносно великих збройних конфліктів, протягом якого, проте, щорічно 26000 осіб ставали жертвами протипіхотних мін [5, с. 3]) міжнародне співтовариство почало активно займатися вирішенням проблеми, яку представляє собою даний засіб ведення війни, для того, щоб покласти край цьому «глобальному лиху» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування погляду міжнародного співтовариства на питання заборони протипіхотних мін активно розглядалися юристом-міжнародником Стюартом-Кейсі-Масліном, науковцем

Пітером Гербі та ін., які в своїх працях розглядали дану проблему з точки зору актуалізації питання заборони протипіхотних мін, котра постала перед міжнародним співтовариством у 90-ті роки минулого століття. В українській науці даній тематиці присвячені праці науковців Б.О. Воровича, С.П. Мосова, В.Р. Нероби та ін., які досліджували питання розмінування, ролі мінної зброї у сучасних конфліктах з метою знаходження перспективних засобів дієвої боротьби з нею. Зважаючи на те, що зарубіжні науковці у своїх працях подають загальне формування міжнародно-правової заборони протипіхотних мін, котра стала злиттям зусиль багатьох учасників процесу, а українські науковці демонструють, що проблема мінної зброї лише збільшується, ми у своєму дослідженні доведемо виключну важливість та актуальність цього питання, котре було підняте міжнародною спільнотою та затвердилось свого часу підписанням Оттавської конвенції 1997 р., та покажемо етапи та події, які наявно демонстрували необхідність прийняття подібного міжнародного договору, оскільки, дивлячись на гостроту цього лиха сьогодні, все це, на наш погляд, могло би мати місце з більш сумними наслідками.

Мета статті - дослідження історичного контексту заборони протипіхотних мін, особливостей формування міжнародно-правової заборони використання таких мін у збройних конфліктах, що передувало укладенню Оттавської конвенції 1997 р. Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання статті: висвітлення історичних передумов заборони протипіхотних мін; розкриття специфіки діяльності міжнародного співтовариства на шляху до юридичного табулювання даного виду зброї.

Виклад основного матеріалу. Правові норми, що регулюють ведення війни, є такими ж давніми, як і сама війна. Відповідні звичаї можна знайти у всіх регіонах світу, зокрема в Азії, Африці, доколумбовій Америці та Європі, а тому норми міжнародного гуманітарного права, більшість яких не є універсальними за способом свого виникнення, є універсальними за своєю природою, оскільки їхні засади містяться в більшості неєвропейських систем мислення. Проте незважаючи на своє походження, ці стародавні звичаї мали суттєвий недолік: їх застосування обмежувалось конкретними регіонами та дуже часто – конкретною війною [7, с. 139-140].

Однак з настанням періоду науково-технічних відкриттів зросла і кількість винаходів та методів, які застосовувалися при веденні війни [8]. З XIX ст. почалося збільшення потужності вогнепальної та хімічної зброї, вибухових речовин, і з'явилася зброя масового знищення, а збройні конфлікти, в свою чергу, все більше стали торкатися цивільного населення, що зумовлювало численні людські жертви [8].

Не дивлячись на значний прогрес, досягнутий сучасним міжнародним правом у регламентації питань застосування сили в міжнародних відносинах,

збройні конфлікти залишаються повсякденною реальністю і після прийняття Статуту ООН. Характер збройних конфліктів з часом змінився: зменшується кількість класичних міждержавних воєн, проте частішими та кривавішими стають збройні конфлікти, у яких державі (або державам) протистоять недержавні збройні групи, а також ситуації, коли такі групи воюють одна з одною. Ведення збройних конфліктів залишається важливою сферою людської діяльності, що як така потребує організації та відповідного врегулювання правовими засобами. Характер правового регулювання збройних конфліктів визначається гуманними цінностями, що є спільними для всього людства [1, с. 5].

Проте, незважаючи на значні зусилля, які постійно генеруються з боку ООН, а також інших впливових міжнародних організацій щодо уникнення умов виникнення воєнних конфліктів різної інтенсивності на нашій планеті, вони, на жаль, не тільки не припиняються, але продовжуються внаслідок виникнення нових вогнищ збройного протистояння й удосконалення наявної та створення новітньої зброї, зокрема мінної, що відбувається на підставі сучасних досягнень науково-технічного прогресу. [9, с. 93].

Цивільне населення, зокрема й діти, залишаючись особливо вразливою категорією, незважаючи на зусилля більшості держав світового співтовариства, залишаються основними суб'єктами-об'єктами системної дискримінації, що посилюється особливо в умовах кризових ситуацій, зокрема, під час збройних конфліктів. Нажаль, у сучасному світі не простежується тенденція до зменшення міжнародних збройних конфліктів, а особливо збільшується кількість збройних конфліктів неміжнародного характеру [8].

Досвід недавніх збройних конфліктів переконливо показує, наскільки велика небезпека, що виникає для цивільного населення внаслідок застосування мін та мін-пасток; небезпека, яка, крім того, має тенденцію зберігатися протягом тривалого часу після припинення активних воєнних дій [10, с. 210].

Протипіхотні міни визнані міжнародним співтовариством приносячими невинуватити, надлишкові страждання, а також маючими невинуватити дію, внаслідок чого часто страждає мирне населення. З причини простоти установки, а також через свою відносну дешевизну, міни отримали широке розповсюдження. Багато територій буквально усяні ними. За статистикою Секретаріата ООН, щорічно від мін у світі гинуть та стають каліками понад 25 тисяч чоловік. Більше 100 мільйонів мін знаходяться в 64 країнах [11, с. 223]. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН за номером 51/45S, котра відіграла одну з найважливіших ролей у прийнятті Оттавської конвенції, в пункті третьому вказано, що «...згідно підготовлених Генеральним секретарем у 1995 році доповіді, названих «Допомога в розмінуванні», більше ніж в 60 країнах світу встановлено, за оцінками, сто десять мільйонів наземних мін...» [12].

Хоча всі поранення на війні є жахливими, поранення, завдані за допомогою протипіхотних мін є особливо важкими. Ця зброя призначена для вбивства або, що частіше, для того, щоб вивести з ладу своїх жертв назавжди. Вони сконструйовані таким чином, щоб розбити кінцівки і життя без можливості їхнього відновлення. Детонація закопаного протипіхотного «вибуху» міною відриває одну або обидві ноги жертви і забиває ґрунт, траву, гравій, метал, уламки пластику корпусу міни, шматки черевика та розбиті кістки до м'язів і нижніх частин тіла. Таким чином, крім ампутації кінцівки існує серйозна загроза вторинної інфекції. Оскільки цивільні лікарі не часто можуть виявити такі наслідки, лікування постраждалого від мін може бути серйозним викликом найкомпетентнішому хірургу [13, с. 2].

Якщо жертви виживають після вибуху на міні, то зазвичай вони потребують багаторазових операцій і тривалого відновного лікування. На жаль, більшість нещасних випадків відбувається в країнах з обмеженими медичними та реабілітаційними ресурсами. Таким чином, доступ до належного лікування та догляду утруднений або неможливий. Крім того, транспортування до медичного закладу відразу після нещасного випадку часто є важким. У деяких країнах потерпілим може знадобитися від шести до 24 годин, щоб дістатися до лікарні, де їм нададуть допомогу. Багато вмирають раніше, ніж дістаються до будь-якого медичного закладу [13, с. 2].

Після надання медичної допомоги більшість постраждалих від мін знадобиться обширне реабілітаційне лікування. Пацієнтам з ампутацією необхідно не тільки встановлювати протези для забезпечення мобільності, але втрату ними гідності та їхній психічний розлад також необхідно вирішувати. Лише декілька з постраждалих мають доступ до такого довгострокового догляду та програми допомоги. Навіть якщо вони реабілітовані, більшість постраждалих стають інвалідами, що не можуть працювати та забезпечувати себе та свої сім'ї, та страждають від сильного занепокоєння і мають мало надії на покращення свого становища [13, с. 2].

Крім руйнівного впливу на індивідуальні життя, міни також несуть важкі соціальні та економічні наслідки, особливо для країни, яка намагається відновитися після закінчення збройного конфлікту. Наявність мін може зробити непридатними значні частини національної території. Сільськогосподарські угіддя, пасовища та інші зони виробництва їжі можуть стати недоступними, і, як наслідок, відняти у громади здатність самостійно харчуватися. Заміновані дороги та залізниці надзвичайно ускладнюють переміщення людей та вантажів, у тому числі й доставку гуманітарної допомоги. Розмінування, хоча і необхідне, є повільним, небезпечним і дорогим процесом [13, с. 2].

Одним з найперших кроків, які поклали початок забороні протипіхотних мін у міжнародному гуманітарному праві, мабуть, слід вважати внесення у

Додатковий Протокол I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року в одне з положень вказівки, яка забороняє нападати на цивільне населення з невибіркоvim застосуванням зброї у воєнний час. Підпункт (с) частини 4 статті 51 Додаткового Протоколу I звучить наступним чином: «Нападіння, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це потрібно у відповідності з чинним Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку вражають воєнні об'єкти та цивільних осіб чи цивільні об'єкти без відмінностей...» [14].

Наступним кроком у справі заборони протипіхотних мін стала Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркоvu дію, що була ухвалена Конференцією Організації Об'єднаних Націй у Женеві 10 жовтня 1980 року [15, с. 16]. Покладалися надії на те, що застосування деяких видів зброї буде конкретно обмежено Додатковими Протоколами до Женевських конвенцій 1977 року, проте в кінцевому підсумку процес досягнення узгодження успіхом не увінчався та внаслідок цього під егідою Організації Об'єднаних Націй була скликана окрема конференція для проведення переговорів, присвячених спеціальному юридичному документу, яким і стала Конвенція 1980 року [16, с. 1]. Серед доданих протоколів «Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв» (Протокол II) встановив деякі обмеження щодо застосування протипіхотних наземних мін [15, с. 16].

Подальша хронологія подій стосується неурядових міжнародних організацій, які об'єдналися у Міжнародну кампанію із заборони наземних мін (International Campaign to Ban Landmines - ICBL), що була створена в жовтні 1992 р. для термінового вирішення проблеми гуманітарних руйнувань, які завдали протипіхотні наземні міни у всьому світі та закликання до повної заборони цієї зброї [17, с. 1]. У 1990 році Міжнародний Комітет Червоного Хреста та інші гуманітарні організації почали документувати надзвичайно високу кількість цивільних жертв, що постраждали від мін. Багато жертв були поранені в періоди, коли бойові дії не велись, або після закінчення бойових дій. Згодом, МКЧХ, Національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця та Міжнародна кампанія із заборони наземних мін об'єднали зусилля з підвищення обізнаності про руйнівні наслідки цієї зброї та почали наполягати на припиненні її використання. Протягом декількох років до укладення Оттавського договору в 1997 році ці зусилля були домінуючою силою в мобілізації громадської думки, стимулюванні військових і політичних дебатів і забезпеченні того, щоб тяжке становище жертв і громад, які жили під загрозою наземних мін не залишилось непоміченим [13, с. 3]. У вересні 1991 року виходить праця «Війна боягузів: наземні міни в Камбоджі», що була спільно

випущено організаціями Asia Watch of Human Rights Watch (HRW) та Chysicians for Human Rights (CHR). Водночас обидві організації закликали до повної заборони наземних мін. Через місяць Камбоджійський принц Сіанук закликає до заборони наземних мін, а в листопаді американська неурядова організація Фонд Ветеранів В'єтнаму Америки (VVAF) та німецька громадська організація Medico International (MI) погоджуються спільно заснувати суспільну кампанію, щоб об'єднати скоординовані зусилля неурядових організацій щодо заборони наземних мін [17, с. 2].

У лютому 1992 року австралійському уряду була надіслана петиція, підписана 1400 австралійцями із закликом заборонити виробництво та використання наземних мін. Травень того ж року ознаменувався виданням спільного заклику організацій Handicac International (HI), Mines Advisory Group (MAG) та CHR «Зупинити війну боягузів» через повну заборону наземних мін, а вже у жовтні вищевказані неурядові організації (HI, HRW, MI, MAG, CHR і VVAF) зустрічаються в Нью-Йорку і погоджуються координувати зусилля з кампанії та спонсорувати першу Міжнародну конференцію неурядових організацій з наземних мін у Лондоні в 1993 році [17, с. 2]. Того ж місяця президент Буш підписує закон про однорічний мораторій на експорт протипіхотних мін, ініціативу, спонсоровану сенатором Патріком Ліхі та конгресменом Лейном Евансом, за яку в Сенаті віддали 100 голосів. Протягом наступних двох років виробники Бельгії, Франції, Німеччини, Греції, Нідерландів та Південної Африки вводять заборону на експорт наземних мін [17, с. 2].

У грудні 1992 року Європейський парламент ухвалює резолюцію, в якій закликає країни-члени ратифікувати Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, і застосувати її до внутрішніх конфліктів, оголосити п'ятирічний мораторій на експорт протипіхотних мін і навчання їх установці, а також визначити пріоритети розмінування та необхідні кошти для цього [17, с. 2].

У 1993 році зросла схвильованість міжнародного співтовариства з приводу небезпеки протипіхотних мін для цивільного населення в багатьох зачеплених конфліктами районів, а Франція звернулася з закликом проведення Конференції з метою розгляду дії Конвенцій. Після складних переговорів під егідою Організації Об'єднаних Націй держави-учасники Конвенції про конкретні види звичайної зброї прийняли Протокол II з поправками, який передбачає більш суворі контрольні заходи щодо застосування та передачі протипіхотних мін. Однак в додатковому Протоколі II 1996 року ухвалення не передбачалася повна заборона, за введення якої виступали організації громадського суспільства, Генеральний секретар ООН, Міжнародний Комітет

Червоного Хреста та зростаюче число урядів. На засіданні, на якому був ухвалений Протокол з поправками, Канада оголосила про те, що вона скличе засідання для обговорення питання про введення міжнародної заборони щодо застосування протипіхотних мін [16, С. 1-2].

1994 рік ознаменувався великим числом подій в міжнародному співтоваристві відносно питання заборони протипіхотних мін. Журнал New York Times публікує титульні статті про проблему наземних мін, зусилля з розмінування та кампанію із заборони протипіхотних мін. Президент МКЧХ заявляє, що «з гуманітарної точки зору ми вважаємо, що всесвітня заборона протипіхотних мін є єдиним дійсно ефективним рішенням». Директор ЮНІСЕФ Джим Грант закликає до заборони протипіхотних мін. На семінарі Ради з міжнародних відносин щодо наземних мін Генеральний секретар ООН Бутрос-Бутрос Галі закликає до повної заборони наземних мін [17, с. 4].

Міжнародна кампанія із заборони наземних мін (ICBL) проводить свою Другу міжнародну конференцію неурядових організацій з наземних мін у Женеві, за участю представників понад 75 неурядових організацій. Сенатор Джун Ліхі проводить слухання щодо наземних мін зі свідченнями на підтримку заборони Кена Резерфорда, Червоного Хреста та інших. Згодом Ліхі запроваджує закон про встановлення мораторію на виробництво протипіхотних мін із 55 співавторами Сенату. Працівники італійських компаній, які займаються виробництвом протипіхотних мін, закликають італійський уряд підтримати негайну заборону виробництва та торгівлі наземними мінами, а також проведення гуманітарних дій для постраждалих. Через два дні міністр оборони Італії оголосив, що «Італія більше не буде виробляти та експортувати протипіхотні міни». У вересні в ООН президент Клінтон закликає до «врешті-решт ліквідації» наземних мін. У своїй першій доповіді про розмінування Генеральний секретар ООН зазначає, що «найкращим і найефективнішим способом» вирішення глобальної проблеми протипіхотних мін є повна їх заборона. Уряд Нідерландів погоджується знищити свої запаси мін і підтримує заклик до повної заборони [17, с. 4].

У 1995 році відбулася перша заборона наземних мін на національному рівні - Бельгія стала першою країною, яка прийняла національний закон про заборону наземних мін. У тому ж році Папа Іоанн Павло II закликає до «остаточного припинення виробництва та використання» протипіхотних мін. Камбоджійська кампанія із заборони наземних мін та Форум неурядових організацій Камбоджі проводять Третю міжнародну конференцію неурядових організацій з наземних мін - триденний захід, в якому взяли участь понад 400 людей з 42 країн. На Першій оглядовій конференції Конвенції про звичайну зброю у Відні, Міжнародна кампанія із заборони наземних мін (ICBL) активно просуває свій заклик до повної заборони, і в результаті кількість урядів, які

виступають за заборону, зросла до 14. Конференція не завершується, і переговори призупиняються до січня 1996 року, а МКЧХ розпочинає міжнародну медіа-кампанію з метою мобілізації підтримки заборони наземних мін [17, с. 5].

Наступний, 1996 рік, стає ключовим у справі заборони протипіхотних мін, оскільки саме цього року Канада запускає Оттавський процес. Однак ще декілька важливих подій передували йому того ж року. У березні вже згадувана нами неурядова організація Фонд Ветеранів В'єтнаму Америки спонсорує дві великі шпальти в New York Times із закликом до президента Клінтона заборонити наземні міни, включаючи відкритий лист від відставного генерала Нормана Шварцкопфа та 14 інших високопоставлених американських військових у відставці. Квітень означився відмовою Нової Зеландії від використання протипіхотних мін і зобов'язанням цієї держави працювати на справу повної їх заборони. Конференція з огляду Конвенції з конкретних видів звичайної зброї в Женеві приймає слабкий протокол із змінами, що дозволяє продовжувати використання протипіхотних мін. На просторах конференції група з 14 урядів, які виступають за заборону, зустрічаються з представниками Міжнародної кампанії із заборони наземних мін, щоб визначити стратегію подальшого розвитку. У вересні шість президентів Центральної Америки оголошують, що заборонять наземні міни, ставши першим регіоном у світі, в якому немає мін [17, с. 6].

Жовтень же ознаменувався тим, що Канада проводить в Оттаві конференцію, в якій беруть участь представники 75 урядів, а також Міжнародна кампанія із заборони наземних мін та міжнародні агенції. Вона закінчується закликом міністра закордонних справ Канади Ллойда Ексворсі всім урядам домовитися про укладення договору про заборону протипіхотних наземних мін і повернутися до Оттави, щоб підписати його в грудні 1997 року, таким чином започаткувавши «Оттавський процес» щодо заборони наземних мін. А в грудні 155 країн підтримують запропоновану США резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про підтримку якнайшвидшого укладання договору про заборону наземних мін. Шведський парламент того ж місяця ухвалив односторонню заборону протипіхотних мін. [17, с. 6].

Висновки. Проблема використання протипіхотних мін назрівала ще задовго до укладення Оттавської конвенції, і хвилювала уми не тільки урядів, а більше навіть неурядові організації, які у своєму складі мають звичайних людей; осіб, які тим чи іншим чином постраждали від наземних мін, а також небайдужих громадян з різних країн, що були занепокоєні небезпекою наземних мін, від яких страждає цивільне населення.

Суспільний резонанс, як і необхідність заборони протипіхотних мін були викликані тим фактом, що міни несуть надлишкову шкоду, а рівень цієї

небезпеки значно перевищує її військову необхідність, та наслідки, які вони несуть, стаються вже сильно після збройних конфліктів, коли страждають невинні особи. Міжнародне співтовариство поступово, доволі повільно наближалось до цього питання, що в тому числі спричинило високу міжнародну активність у контексті неурядових організацій, заклики та робота яких значно прискорили розгляд цієї проблеми урядами країн та змотивувало їх до відповідних дій у боротьбі з протипіхотними мінами, коли ряд держав, одна за одною, почали приймати необхідні рішення з заборони цієї зброї на національному рівні. Згодом всі вищезначені фактори вилились в стійке міжнародне співробітництво з проблеми наземних мін, що ознаменувалось в «Оттавському процесі».

Станом на сьогодні це питання все ще лишається глобально хворобливим, і буде таким зокрема для України в умовах збройної агресії та після припинення бойових дій на території нашої держави. Контекст, який склався у міжнародному житті напередодні прийняття Оттавської конвенції, ґрунтувався на досвіді цілого ряду перебуваючих у стані конфлікту та пост-конфліктних країн. З сумом доводиться констатувати, що Україна опинилась у їх числі, і контекст цієї проблеми як ніколи актуалізується не тільки нашою країною, але й в чергових раз спалахуючих по світу «гарячих точках». Однак, вдячуємо міжнародній спільноті за рішучість та напір, які одного разу привели її до укладення надважливого міжнародно-правового договору, та, зважаючи на лише зростання небезпеки від мінної зброї, плекаємо надію на ще більш рішучу та вдосконалену боротьбу з нею.

Література:

1. Гнатовський М.М., Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародне гуманітарне право ; Довідник для журналістів. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
2. Nils Melzer. INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW A COMPREHENSIVE INTRODUCTION. URL: <https://library.icrc.org/library/docs/DOC/icrc-4231-002-2019.pdf>
3. Maslen S. Anti-personnel Mines Under Humanitarian Law: A View from the Vanishing point. Intersentia, 2001. 327 p.
4. Croll M., Cooper L. The History of Landmines. London, 1998. 164 p.
5. Roberts S., Williams J. After the Guns Fall Silent: The Enduring Legacy of Landmines. Oxfam, 1995. 538 p.
6. International Campaign to Ban Landmines History URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1997/icbl/history/>
7. Sassòli M. How Does Law Protect in War? / M. Sassòli, A. Bouvier, A. Quintin. – 3rd ed. – Geneva : ICRC, 2011. – Vol. I, part I.
8. Герасимчук М.В. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34096
9. Ворович Б.О. Напрями розвитку та удосконалення мінної зброї в контексті сучасної збройної боротьби. Забезпечення діяльності Збройних Сил України. 2022. № 1 (74). – С. 93-99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-1-74/93-99>

10. Good R. Yes we should: Why the U. S. should change its policy towards the 1997 Mine ban treaty // *Northwestern Journal of international Human Rights*. 2011. Vol. 9. № 2. P 209-229.
11. *The Handbook of International Humanitarian Law* (4th Edition), edited by Dieter Fleck. Oxford University Press. 2021. 754 p.
12. RESOLUTIONS ADOPTED BY THE GENERAL ASSEMBLY [on the report of the First Committee (A/51/566/Add.11)] 51/45. URL: https://www.apminebanconvention.org/fileadmin/_APMBC-DOCUMENTS/Historic-Ottawa-Text-Annivs/10thAnniv/UN_Resolution_51_45S_against_anti-personnel_mines.pdf
13. ENDING THE LANDMINE ERA ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/380834FEEED60AC9C125742C004AF42B-icrc_dec1998.pdf
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (Додатковий протокол) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
15. Stuart Maslen: *The Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction*. Point 0.29, с. 16 in: *Oxford Commentaries on International Law, Commentaries on Arms Control Treaties, Volume 1*, Oxford University Press, 2004 URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law/9780199287024.001.0001/law-9780199287024>
16. Стюарт Кейси-Маслин. Конвенция о запрещении применения, накопления запасов, производства и передачи противопехотных мин и об их уничтожении URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cpusptam/cpusptam_r.pdf
17. TIMELINE OF THE INTERNATIONAL CAMPAIGN TO BAN LANDMINES URL: http://www.icbl.org/media/342067/icb009_chronology_a5_v4-pages.pdf

References:

1. Hnatovskyi M.M., Korotkyi T.R., Khendel N.V. (2009). *Mizhnarodne humanitarne pravo: Dovidnyk dlia zhurnalistiv. [International humanitarian law; Guide for journalists]* Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
2. Nils Melzer. *INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW A COMPREHENSIVE INTRODUCTION*. Retrieved from: <https://library.icrc.org/library/docs/DOC/icrc-4231-002-2019.pdf>
3. Maslen S. *Anti-personnel Mines Under Humanitarian Law: A View from the Vanishing point*. Intersentia, 2001. 327 p.
4. Croll M., Cooper L. *The History of Landmines*. London, 1998. 164 p.
5. Roberts S., Williams J. *After the Guns Fall Silent: The Enduring Legacy of Landmines*. Oxfam, 1995. 538 p.
6. *International Campaign to Ban Landmines History*. Retrieved from: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1997/icbl/history/>
7. Sassòli M. *How Does Law Protect in War?* / M. Sassòli, A. Bouvier, A. Quintin. – 3rd ed. – Geneva : ICRC, 2011. – Vol. I, part I.
8. Herasymchuk M.V. *Evoliutsiia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava shchodo zakhystu tsyvilnoho naselennia [The evolution of the norms of international humanitarian law to protect the civilian population]*. Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/str_34096 [in Ukrainian].
9. Vorovych B.O. (2022). *Napriamy rozvytku ta udoskonalennia minnoi zbroiv konteksti suchasnoi zbroinoi borotby [Directly development and refinement of mine warfare in the context of daily mining warfare]*. *Zabezpechennia diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy - Safeguarding the activities of the Armed Forces of Ukraine*, 1. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2022-1-74/93-99> [in Ukrainian].

10. Good R. Yes we should: Why the U. S. should change its policy towards the 1997 Mine ban treaty // Northwestern Journal of international Human Rights. 2011. Vol. 9. № 2. R 209-229.

11. The Handbook of International Humanitarian Law (4th Edition), edited by Dieter Fleck. Oxford University Press. 2021. 754 p.

12. RESOLUTIONS ADOPTED BY THE GENERAL ASSEMBLY [on the report of the First Committee (A/51/566/Add.11)] 51/45. Retrieved from: https://www.apminebanconvention.org/fileadmin/_APMBC-DOCUMENTS/Historic-Ottawa-Text-Annivs/10thAnniv/UN_Resolution_51_45S_against_anti-personnel_mines.pdf

13. ENDING THE LANDMINE ERA ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES. Retrieved from: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/380834FEEED60AC9C125742C004AF42B-icrc_dec1998.pdf

14. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku (Dodatkovyi protokol) [Additional Protocol to the Geneva Conventions dated 12 August 1949, which seeks to protect victims of international armed conflicts (Protocol I), dated 8 June 1977 (Additional Protocol)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

15. Stuart Maslen: The Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction. Point 0.29, s. 16 in: Oxford Commentaries on International Law, Commentaries on Arms Control Treaties, Volume 1, Oxford University Press, 2004. Retrieved from: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law/9780199287024.001.0001/law-9780199287024>

16. Stuart Maslen. Konventsyya o zapreshchenyy pryimenenyya, nakoplenyya zapasov, proyzvodstva y peredachy protyvopekhotnykh myn y ob ykh unychtozhenyy [Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction]. *legal.un.org*. Retrieved from https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cpusptam/cpusptam_r.pdf [in Russian].

17. TIMELINE OF THE INTERNATIONAL CAMPAIGN TO BAN LANDMINES. Retrieved from: http://www.icbl.org/media/342067/icb009_chronology_a5_v4-pages.pdf

УДК 347.441.8:347.453:349.444:347.254

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-833-843](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-833-843)

Кличков Андрій Олексійович доктор філософії, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, тел.: (050)627-73-74, <https://orcid.org/0000-0002-6287-5676>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ЩОДО ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань пов'язаних із визнанням недійсності правочинів щодо житла в Україні, зокрема в контексті власності на нерухоме майно. На початку статті аналізуються загальні положення визнання правочинів недійсними, що виникають у зв'язку з порушенням вимог закону при укладанні правочинів.

Далі розглядаються дві основні категорії недійсних правочинів: нікчемні та оспорюванні. Так, сучасне цивільне законодавство встановлює конкретні випадки, коли правочини визнаються недійсними. Серед них - порушення вимог закону, обмеження правоздатності та дієздатності, порушення публічного порядку, а також недодержання вимог щодо форми укладення правочину. Зокрема, аналізуючи судову практику, у статті звертається увага на постанову Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2021 по справі № 755/12052/19, де визначено, що правочин, що стосується нерухомого майна, право на яке належить дітям, вчинений батьками (усиновлювачами) без обов'язкового попереднього дозволу органу опіки та піклування, може бути визнаний судом недійсним, за умови, якщо буде встановлено, що оспорюваний правочин суперечить правам та інтересам дитини, - звужує обсяг існуючих майнових прав дитини та/або порушує охоронювані законом інтереси дитини, зменшує або обмежує права та інтереси дитини щодо жилого приміщення, порушує гарантії збереження права дитини на житло.

Зазначається, що нікчемні правочини визнаються недійсними законом, ще до судового вирішення чи пред'явлення позову. Оспорювані правочини, навпаки, є дійсними, але їхня дійсність може бути оскаржена у суді. При цьому необхідно провести аналіз фактів, що підтверджують неправомірність такого правочину.

У висновку підкреслюється, що визначення недійсності правочинів щодо житла визнається важливим завданням для правового забезпечення стабільності та справедливості у цивільно-правових відносинах. Звертається увага до ретельного вивчення видів та підстав для визнання правочинів щодо

житла недійсними, що сприятиме ефективному застосуванню законодавства та вирішенню конфліктних ситуацій на практиці, забезпечуючи захист прав та інтересів всіх учасників цивільних відносин.

Ключові слова: правочин, недійсні правочини, нікчемні правочини, оспорюванні правочини, житло, житлове право, право власності на житло, правочини щодо житла.

Klychkov Andrii Oleksiiovych doctor of philosophy, lecturer at the department of civil law disciplines, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv, tel.: (050)627-73-74, <https://orcid.org/0000-0002-6287-5676>

SOME ISSUES OF INVALIDITY OF HOUSING TRANSACTIONS IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of issues related to the invalidation of housing transactions in Ukraine, in particular in the context of real estate ownership. The article begins by analyzing the general provisions of invalidation of transactions arising from violation of the law in the course of concluding transactions.

The article then discusses two main categories of voidable transactions: voidable and contested. Thus, modern civil law establishes specific cases when transactions are recognized as void. These include violations of the law, restrictions on legal capacity and legal capacity, violations of public order, and non-compliance with the requirements for the form of the transaction. In particular, analyzing the case law, the article draws attention to the decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of 26.10. 2021 in case No. 755/12052/19, which stipulates that a transaction concerning real estate to which children have the right, made by parents (adoptive parents) without the mandatory prior permission of the guardianship and custody authority, may be declared invalid by the court, provided that it is established that the disputed transaction contradicts the rights and interests of the child, - narrows the scope of the child's existing property rights and/or violates the legally protected interests of the child, reduces or restricts the rights and interests of the child with respect to the dwelling, violates the guarantees of preserving the child's right to housing.

It is noted that voidable transactions are recognized as invalid by law, even before a court decision or a lawsuit is filed. Contested transactions, on the other hand, are valid, but their validity may be challenged in court. In this case, it is necessary to analyze the facts confirming the illegality of such a transaction.

The conclusion emphasizes that determining the invalidity of housing transactions is recognized as an important task for legal support of stability and

fairness in civil law relations. Attention is drawn to a careful study of the types and grounds for invalidating housing transactions, which will facilitate the effective application of legislation and resolution of conflict situations in practice, ensuring the protection of the rights and interests of all participants to civil relations.

Keywords: transaction, invalid transactions, voidable transactions, contested transactions, housing, housing law, housing ownership, housing transactions.

Постановка проблеми. Стаття 47 Конституції України гарантує кожному право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [4].

Відповідно до ст. 150 ЖК України передбачено, що громадяни, які мають у приватній власності будинок (частину будинку), квартиру, користуються ним (нею) для особистого проживання і проживання членів їх сімей і мають право розпоряджатися цією власністю на свій розсуд: продавати, дарувати, заповідати, здавати в оренду, обмінювати, закладати, укладати інші не заборонені законом угоди [3].

Враховуючи умови сьогодення, воєнний стан, військові дії, а також розширення ринку житла в Україні, питання укладання правочинів у сфері житлового законодавства набуває актуальності. Проте трапляються випадки коли реалізація права щодо придбання чи продажу житла відбувається з порушенням норм чинного законодавства, що зумовлює необхідність захисту прав громадян у судовому порядку, зокрема шляхом визнання таких правочинів недійсними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правочинів та їх недійсності, в тому числі у сфері житлового законодавства, в тій чи іншій мірі досліджували у своїх працях такі науковці, як: С. Бичкова, Н. Білянська, Т. Ботнар, М. Галянтич, І. Давидова, І. Дреза, Ю. Заїка, С. Короед, А. Петровський, Ю. Опанащук, Д. Цвігун, Г. Чурпіта та ін.

Таким чином, **метою статті** є дослідження проблемних питань визнання недійсними правочинів щодо житла.

Виклад основного матеріалу. Основним актом, який передбачає підстави визнання недійсності правочинів, у тому числі щодо житла, є ЦК України (стаття 4).

Відповідно до статті 203 ЦК України передбачено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) наступних вимог: зміст правочину зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його

внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [10].

Недійсні правочини не тягнуть за собою правових наслідків, не містять якостей юридичного факту, на підставі якого виникають ті цивільно-правові наслідки, настання яких бажають сторони.

В той же час, варто погодитись з І. Дзериною, яка зазначає, що недотримання не всіх перерахованих умов тягне за собою недійсність правочину. Оскільки відповідно до ст. 218 ЦК України недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом, тому умова про форму правочину не входить до загальних умов, недодержання яких тягне за собою недійсність правочину [2, с. 22].

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) (стаття 215 ЦК України).

Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини. Суд може також визнати нікчемний правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкождала обставина, яка не залежала від її волі (ч. 2 ст. 219 ЦК України) [10].

Недійсними можуть бути визнані лише ті правочини, які відбулися. Недійсним правочином визнається такий правочин, який спрямований на настання певних наслідків, але через невідповідність вимогам чинного законодавства їх не спричиняє. Тобто зроблені дії не створюють юридичних наслідків, бо не відповідають юридичному факту, який встановило законодавство [9, с. 42].

Аналізуючи норми ЦК України до підстав недійсності правочинів при укладенні слід відносити наступні: порушення форми (письмова); порушення вимог нотаріального посвідчення та державної реєстрації; укладені недієздатними особами; укладені з метою, що суперечить публічному порядку і моральним засадам суспільства; удавані та фіктивні правочини.

Всі правочини щодо відчуження житла повинні відповідати установленій законом письмовій формі, з додержанням встановлених ЦК України вимог (статті 203, 205, 207, 209 ЦК).

Однією із самих основних вимог до укладання правочинів щодо відчуження житла є дотримання письмової форми, підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню та обов'язковій державній реєстрації. Правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації (ст. 210 ЦК України) [10].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачено, що державній реєстрації підлягають:

- право власності та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на майбутній об'єкт нерухомості;

- спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, відповідно до Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 15.08.2022 № 2518-IX;

- речові права на нерухоме майно, похідні від права власності (право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки; право довірчої власності на отриманий в управління об'єкт нерухомого майна, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості);

- обтяження речових прав на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості [8].

Особливості вчинення нотаріальних дій та державної реєстрації передбачено Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 (далі – Порядок).

Відповідно до п. 1.2. Глави 2 «Посвідчення правочинів про відчуження та заставу майна» вищезазначеного Порядку передбачено, що право власності на житловий будинок, квартиру, дачу, садовий будинок, гараж, інші будівлі і споруди, земельну ділянку, що відчужуються, може бути підтверджено, зокрема, одним з таких документів або їх дублікатів: нотаріально посвідченим договором купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни, спадковим договором; свідоцтвом про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів (аукціонів); свідоцтвом про придбання заставленого майна на аукціоні (публічних торгах); свідоцтвом

про право власності; державним актом на право власності на земельну ділянку; свідоцтвом про право на спадщину; свідоцтвом про право власності на частку в спільному майні подружжя; договором про поділ спадкового майна; договором про припинення права на утримання за умови набуття права на нерухоме майно; договором про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно; договором про виділення частки в натурі (поділ); іпотечним договором, договором про задоволення вимог іпотекодержателя, якщо умовами таких договорів передбачено передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки; рішенням суду; договором купівлі-продажу, зареєстрованим на біржі, укладеним відповідно до вимог законодавства, тощо.

У разі коли державну реєстрацію права власності на житловий будинок, квартиру, дачу, садовий будинок, гараж, інші будівлі і споруди, земельну ділянку, що відчужуються, відповідно до закону проведено без видачі документа, що посвідчує таке право, право власності підтверджується на підставі інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, отриманої шляхом безпосереднього доступу до нього [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 220 ЦК України, якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається.

Недійсним є також правочин, що не відповідає вимогам закону. До правочинів, які визнаються недійсними в зв'язку з порушенням вимог закону, належать: про відмову від права звертатися до суду; такі, що спрямовані на обмеження правоздатності та дієздатності, укладені від імені особи, яку представляє представник, щодо себе особисто або щодо другої особи, представником якої він одночасно є (ст. 238 ЦК України); правочини, що порушують публічний порядок (ст. 228 ЦК України); правочини, укладені фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України); недодержання вимог закону щодо форми правочину (ст. 217 ЦК України).

Сучасне цивільне законодавство закріпило поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорюванні правочини.

Як зазначає Д. П. Цвігун, нікчемними є такий вид правочинів, недійсність яких є визначеною законом, тобто у правовій формі. Такі правочини є недійсними з моменту їх укладення незалежно від рішення суду чи просто пред'явлення позову. іноді такі правочини називають мертвонародженими. Іншим видом недійсних правочинів є так звані оспорюванні правочини. Ці

правочини є дійсними і створюють права та обов'язки, але їхня дійсність може бути оскаржена в суді заінтересованими сторонами. Хоча недійсність таких правочинів прямо не регулюється окремими правовими нормами, існують положення, які дозволяють суду визнавати такі правочини недійсними. Іншими словами, для визнання оспорюваного правочину недійсним необхідно встановити юридичні факти, що підтверджують неправильність такого правочину [9, с. 42].

Ми в свою чергу погоджуємось з позицією Д. П. Цвігуна, який визначає загальні підстави визнання правочинів недійсними. Проте не можемо не погодитись з позицією М. К. Галянич, яка більш детально аналізує недійсні правочини у житловій сфері, зокрема за наступною класифікацією: до нікчемних правочинів у житловій сфері відносить: угоди, укладені з метою, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України); удавані та фіктивні угоди (статті 234, 235 ЦК України); здійснені недієздатною фізичною особою (ст. 226 ЦК України); правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України) та вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 221 ЦК України); порушення вимог щодо нотаріального посвідчення та державної реєстрації (ст. 219 ЦК України); наявності довіреності, у якій не зазначена дата її вчинення (ст. 247 ЦК України) [1].

Проте вважаємо положення щодо віднесення правочинів, вчинених без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України) до групи нікчемних є доволі дискусійним, оскільки аналізуючи судову практику, відповідно до п. 94 постанови Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2021 по справі № 755/12052/19, суд погодився та підтримав правові висновки викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 757/13243/17 та постанові Верховного Суду України від 20 січня 2016 року у справі № 504/294/14-ц (провадження № 6-2940ц15). Цей висновок зводиться до наступного: правочин, що вчинений батьками (усиновлювачами) стосовно нерухомого майна, право власності на яке чи право користування яким мають діти, за відсутності обов'язкового попереднього дозволу органу опіки та піклування може бути визнаний судом недійсним (частина шоста статті 203, частина перша статті 215 ЦК України) за умови, якщо буде встановлено, що оспорюваний правочин суперечить правам та інтересам дитини, - звужує обсяг існуючих майнових прав дитини та/або порушує охоронювані законом інтереси дитини, зменшує або обмежує права та інтереси дитини щодо жилого приміщення, порушує гарантії збереження права дитини на житло. Сам по собі факт відсутності обов'язкового попереднього дозволу органу опіки та піклування на укладення оспорюваного правочину не є безумовною підставою для визнання його недійсним [5].

Таким чином, вважаємо що не дивлячись за законодавчу конструкцію ст. 224 ЦК України правочини, вчинені без дозволу органу опіки та піклування варто відносити до другої групи недійсних правочинів, а саме оспорюваних.

Ми безумовно погоджуємось з М. К. Голянич, яка до оспорюваних правочинів відносить наступні правочини, які визнаються такими лише в судовому порядку: юридичної особи, здійснені без спеціального дозволу (ліцензії) (ст. 227 України); вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦК України); вчинені особою, обмеженою судом у дієздатності (ст. 223 ЦК України); вчинені особою, яка у момент вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України); правочини під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою (статті 229-232 ЦК України); під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України) [1].

Проте вважаємо, що до зазначених видів оспорюваних правочинів варто також відносити правочини, які стосуються спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, оскільки відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості (спеціальне майнове право) - різновид майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, яке полягає у: володінні і розпорядженні таким об'єктом за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, якщо інше не визначено законом, та виникає після отримання права на виконання будівельних робіт, але не раніше державної реєстрації такого права, і припиняється після прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта та державної реєстрації права власності на відповідний об'єкт нерухомого майна; праві особи, за якою зареєстровано таке право, вимагати закінчення будівництва об'єкта (у тому числі об'єкта, складовою частиною якого є майбутній об'єкт нерухомості) та прийняття його в експлуатацію, що має наслідком набуття такою особою права власності на об'єкт нерухомого майна, який відповідає зазначеним у договорі технічним характеристикам відповідного об'єкта [7].

Також важливо зазначити, що якщо жилає приміщення є житлом соціального призначення, то рішення відповідної ради про включення його до числа службових (ст.118 ЖК України) має бути підписане до заселення. Правочини щодо жилих приміщень у житловому фонді соціального призначення не дозволяються, оскільки право на проживання в них носить тимчасовий характер. За загальним правилом правочини не допускаються, якщо; а) наймач отримав жилає приміщення у житловому фонді соціального

призначення, дозволяється обмін між наймачами житла у житловому фонді соціального призначення; б) наймодавець втратив право на виселення наймача у зв'язку із закінченням терміну позовної давності; в) проводиться між наймачем житлового фонду з наймачами інших житлових фондів.

Цікавою є позиція М. К. Галянтич, яка зазначає, що не мають допускатися правочини, якщо розмір жилої площі, що припадатиме на кожного члена сім'ї, буде меншим від середнього рівня забезпеченості громадян житлом у даному населеному пункті [1].

Не погоджуючись з позицією М. К. Галянтич, ми вважаємо, що розмір жилої площі не повинен бути однією із основою для визначення можливості вчинення правочинів. Спираючись на ЦК України, який є основним актом цивільного законодавства України, можна стверджувати, що умова про середній рівень забезпеченості громадян житлом у населеному пункті не є обов'язковою умовою для визначення можливості вчинення правочинів.

Крім того, таке обмеження може створювати нерівні умови для різних категорій громадян, особливо у тих регіонах, де середній рівень забезпеченості житлом є невисоким. Також, може існувати аргумент про те, що інші фактори, такі як дохід, стабільність сімейних відносин чи інші соціальні аспекти, також повинні враховуватися при визначенні можливості вчинення правочинів.

Отже, можна стверджувати, що оцінка можливості вчинення правочинів повинна бути комплексною і ґрунтуватись на нормах чинного законодавства, в даному випадку ЦК України, проте якщо буде існувати необхідність встановлення додаткових підстав для укладання правочинів то вважаємо, що необхідно буде враховувати різноманітні фактори, а не обмежуватися лише розміром житлової площі в порівнянні з середнім рівнем забезпеченості громадян у конкретному населеному пункті.

Висновок. Таким чином, проблема недійсності правочинів, особливо у житловій сфері, є важливим аспектом цивільного законодавства України. ЦК України чітко визначає критерії, за якими може бути визнано правочин недійсним. При цьому важливо зазначити, що недійсні правочини у житловій сфері поділяться на: нікчемні та оспорюванні. Нікчемним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом, тобто передбачає законодавчу форму. Такий підхід дозволяє уникнути ситуацій правової неспроможності недійсних правочинів та визначити їх статус без залучення судового рішення. Окремий аналіз оспорюваних правочинів вказує на необхідність судового визнання їх недійсними за інтересами сторін. Це створює можливість вирішення спірних ситуацій та захисту прав учасників через судовий процес.

Крім того, визначення недійсності правочинів щодо житла є актуальним і значним завданням для правового забезпечення стабільності та справедливості у сфері цивільно-правових відносин. Ретельне вивчення видів та підстав

наведених у даній статті, сприятиме ефективному їх правозастосуванню учасниками цивільних правовідносин.

Література:

1. Галянтьч М. К. Житлове право України: Навч. посібник. К: Юрінком Інтер, 2008. URL : http://megalib.com.ua/content/7679__2_Osoblivosti_civilnopravovoi_vidpovidalnosti_za_poryshennya_u_jitlovii_sferi.html (дата звернення: 05.03.2024).
2. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємство, господарство і право*. № 11. 2018. С. 21 – 25
3. Житловий кодекс України : Закон УРСР від 30.06.1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 05.03.2024).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.03.2024).
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2021 по справі № 755/12052/19 (провадження № 14-113 цс 21), URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101584602> (дата звернення: 05.03.2024).
6. Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 05.03.2024)
7. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому : Закон України від 15.08.2022 № 2518-ІХ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text> (дата звернення: 05.03.2024)
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-ІV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 05.03.2024)
9. Цвігун Д.П. Правові наслідки недійсності правочинів: основні аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3(38), 2021. С. 40 – 43. DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i38.893>
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 05.03.2024).

References:

1. Galyantych, M. K. (2008). *Zhytlove pravo Ukrainy [Housing law of Ukraine]: Education. manual*. K: Yurinkom Inter, [in Ukrainian].
2. Dzera I. (2018). Dzera I. Ponyattya ta pravova pryroda nediysnykh pravochyniv. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*. [Concept and legal nature of invalid transactions]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*. [in Ukrainian].
3. Zhytlovyy kodeks Ukrainy [Housing Code of Ukraine] Zakon URSR vid 30.06.1983 r. № 5464-X. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Konstytutsiia Ukrainy: pryinityi 28 cherv. 1996 roku. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine from 28 June 1996 № 254k/96-VR] (1996, Yuni 28). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
5. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26.10.2021 po spravi № 755/12052/19 (provadzhennya № 14-113 tss 21) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 26.10.2021 in case No. 755/12052/19]. (proceedings No. 14-113) [in Ukrainian].

6. Poryadkom vchynennya notarial'nykh diy notariusamy Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytitsiyi Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5. [The procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated February 22, 2012 No. 296/5] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> [in Ukrainian].

7. Pro harantuvannya rechovykh prav na obyekty nerukhomoho mayna, yaki budut' sporudzheni v maybutn'omu : Zakon Ukrainy vid 15.08.2022 № 2518-IX. [On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future: Law of Ukraine dated August 15, 2022 No. 2518-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text> [in Ukrainian].

8. Pro derzhavnu reyestratsiyu rechovykh prav na nerukhome mayno ta yikh obtyazhen : Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 № 1952-IV [On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances: Law of Ukraine dated July 1, 2004 No. 1952-IV] *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].

9. Tsvihun, D.P. (2021). Pravovi naslidky nediysnosti pravochyniv: osnovni aspekty [Legal consequences of invalidity of transactions: main aspects]. *Prykarpat-s'kyi yurydychnyy visnyk* [in Ukrainian].

10. Tsyvilnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV] *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].

УДК 130.1:340.115:342.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-844-856](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-844-856)

Колпаков Валерій Костянтинович доктор юридичних наук, професор, Завідувач кафедри конституційного і адміністративного права, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (067) 261-03-92, <https://orcid.org/0000-0002-8580-3261>

ФЕНОМЕН, ФЕНОМЕНОЛОГІЯ І ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ МЕТОД В ГАЛУЗЕВІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Анотація. У статті представлено для обговорення авторське бачення на зміст феноменологічних досліджень в галузевій юриспруденції (зокрема, на адміністративно-правовому просторі), а також на розуміння концептів "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод", як у класичній феноменології Е. Гуссерля, так і у постфеноменологічних концепціях сучасності.

Метою статті є отримання нових знань про феномен, феноменологію і феноменологічний метод з огляду на їх практичне застосування в галузевій юриспруденції сучасної України.

Позиція автора походить від розуміння феноменології права як на дослідницькій методології яка, по-перше, базується на гуссерлівських прийомах епохи, безумовності, інтенціональності, по-друге, віталізована постфеноменологічною концепцією щодо права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень.

Зосереджується увага на тому, що прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі, які дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузевій юриспруденції, як концепту з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

На їх основі сформульовано судження, за яким галузева постфеноменологія (зокрема, адміністративно-правова) зумовила кореляції концепту "юридичний факт" з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

На практичному прикладі (аналіз статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) продемонстровано особливості феноменологічного аналізу концептів галузевої юриспруденції.

Ключові слова: адміністративне право, гносеологія, Гуссерль, онтологія, феномен, феноменологічна школа права, феноменологічний метод, феноменологія.

Kolpakov Valery Kostyantynovich Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law, Zaporizhzhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (067) 261-03-92, <http://orcid.org/0000-0002-8580-3261>

PHENOMENON, PHENOMENOLOGY AND PHENOMENOLOGICAL METHOD IN SECTORAL JURISPRUDENCE

Abstract. The article presents for discussion the author's vision of the content of phenomenological research in branch jurisprudence (in particular, in the administrative and legal space), understanding of the concepts "phenomenon", "phenomenology" and "phenomenological method": a) in classical phenomenology of E. Husserl; b) in post-phenomenological concepts of modernity.

The purpose of the article is to gain new knowledge about the phenomenon, phenomenology and the phenomenological method with a view to their practical application in the sectoral jurisprudence of modern Ukraine.

The author's position comes from the understanding of the phenomenology of law as a research methodology, which, firstly, is based on the Husserlian techniques of epochs, unconditionality, intentionality, and secondly, it is vitalized by the post-phenomenological concept regarding the scientist's right to interpretation in the paradigm of his own research.

Attention is focused on the fact that the manifestation of phenomenological trends in administrative law is correlated with the extrapolation of the ideas of the phenomenological school of law to branch jurisprudence and the recognition by its representatives of the effectiveness of phenomenology as a research method.

The article presents the research of phenomenological methodology in the post-phenomenological dimension, which allowed to interpret the understanding of the phenomenon in the branch jurisprudence as a concept with a dual content, which systematically combines the truth of fact and the truth of reason.

Based on them, a judgment was formulated according to which branch postphenomenology (in particular, administrative-legal) determined the correlation of the concept of "legal fact" with the ontological side of the phenomenon, and the Husserlian classical phenomenon (imprint of the fact in the mind) with the epistemological side of the phenomenon, which is outlined by normative means (for example, composition of the action).

Using a practical example (analysis of Article 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), the author demonstrates the peculiarities of phenomenological analysis of the concepts of sectoral jurisprudence.

Keywords: administrative law, epistemology, Husserl, ontology, phenomenon, phenomenological school of law, phenomenological method, phenomenology.

Постановка проблеми – іманентна частина дискурсу щодо застосування в сегменті адміністративного права дослідницької методології генетично пов'язаної з класичними феноменологічними постулатами і постфеноменологічними концепціями, що базуються на визнанні за вченим природного права на інтерпретації у контурі власних досліджень. Окремою часткою проблематики є межі інтерпретацій і об'єктивізація їх феноменологічної природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках даної статті проаналізовано роботи, які позиціонувались авторами внеском у феноменологічний кластер українського адміністративного права. Це насамперед праці О. І. Остапенко "Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку" (1995), В. Б. Авер'янова "Концептуальні засади реформування українського адміністративного права" (1999), О. В. Кузьменко і О. Г. Стрельченко "Феномен адміністративно-правового заохочення" (2010), Т. О. Коломєць і А. В. Столітнього "Феномен адміністративного затримання як заходу адміністративного припинення" (2012), Є. В. Петрова "Феноменологія адміністративно-господарського права України" (2012) та інші. У той же час, важливі аспекти повороту класичної феноменології до сучасної постфеноменології безпосередньо в галузевій юриспруденції, залишилися на периферії дослідницьких інтересів.

Мета статті полягає у отриманні нових знань про феноменологічні смисли у галузевій юриспруденції і розкритті перспективності використання феноменологічного методу у науковому забезпеченні практики регулювання суспільних відносин.

Викладення основного матеріалу. Зміна парадигми ідеологічного втручання у концепти юридичного простору, що відбулася на новому витку соціально-економічного розвитку суспільства, обумовила актуалізацію методів пізнання правової дійсності, які з політичних мотивів маргіналізувалися і наділялись рисами паранауковості, квазінауковості, псевдонауковості, побіжності, вторинності тощо. Зокрема, це стосується засобів адміністративної юстиції, правової антропології, верховенства права, юридичної аксіології, юснатуралізму та інших.

Серед них опинилися концепти "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод". Так, у філософському енциклопедичному словнику 1983 року

феноменологія презентується одним з напрямів буржуазної філософії ХХ століття, якому притаманні суб'єктивізм, схоластичність і розрив із методологією науки. Натомість, у словнику 2002 року негативне забарвлення зникає, а феноменологія представлена філософським рухом з метою проведення безпосереднього споглядально-рефлексивного дослідження феноменів свідомості на рівні точної науки та розробка відповідного йому методу аналізу предметно-сміслових структур людського світоусвідомлення.

Наведені визначення потребують, як мінімум, інтерпретаційних роз'яснень, адже застосовані у них терміни (феномен, феноменологія, феноменологічний метод) у різні періоди розвитку філософської думки відрізнялися за своїм смисловим наповненням.

В історії філософії, починаючи з Р. Декарта (Rene Descartes, Renatus Cartesius, 1596-1650), можна окреслити принаймні три вчення про феноменальність. Кожне з них відбиває оригінальність розуміння їх фундаторами предмета пошукових зусиль. Будемо вважати, що перше з них належить І. Канту (Immanuel Kant, 1724-1804), друге – Г. Гегелю (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831), третє – Е. Гуссерлю (Edmund Gustav Albrecht Husserl, 1859–1938).

Кантівська феноменологія (Kritik der reinen Vernunft, 1781) ґрунтується на понятті "синтез"; **гегелівська** (Phänomenologie des Geistes, 1807) – на понятті "діалектика"; **гуссерлівська** (Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, 1913) – на поняттях "епохе", "принцип безумовності", "інтенціональність" (їх зміст розглянемо нижче). Саме остання (гуссерлівська), вмотувалась у філософську думку як класична феноменологія (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 666).

Це допускає судження, що окремою методологічною гілкою філософської науки феноменологія постає на початку ХХ століття. Її популяризація з такою репутацією відбувається завдяки роботам Е. Гуссерля та його послідовників М. Гайдеггера (Martin Heidegger, 1889–1976), Ж. П. Сартра (Jean-Paul Charles Aymard Sartre, 1905-1980), М. Мерло-Понти (Maurice Merleau-Ponty, 1908-1961) та інших. З цього приводу сучасний німецький філософ-феноменолог, професор Рурського університету Б. Вальденфельс (Bernhard Waldenfels) зазначає, що час заснування феноменології припадає на 1887-1901 роки, коли дослідження Гуссерля розвивають її поняття до центрального визначення філософії [1, с.11].

У спрощеному варіанті їх розуміння феноменології можна сформулювати а) як вчення про феномени; б) дослідження феноменів; в) феноменологічні дослідження. Звідси випливає, що запроваджена методологічна концепція характеризується поліструктурністю, а одним з її системоутворюючих скрепів є категорія "феномен".

За вченням Е. Гуссерля "феномен" – це відбиток об'єктивно існуючого явища у свідомості людини. Це фрагменти (образи) матеріальної дійсності (річ, подія, об'єкт, факт, процес, властивість), ідентифікатори яких: а) систематизовані свідомістю і б) зафіксовані у свідомості. Виходячи з цих положень Е. Гуссерль формулює сентенцію: феномени існують лише в суб'єктах (іншими словами – у свідомості)

Унікальність гуссерлівського розуміння феноменологічного дослідження (феноменологічного методу) полягає у домінантному використанні дослідником процедури "епохе". Цей термін Е. Гуссерль запозичив з грецької філософії, де ним позначали: а) утримання від попередніх суджень про реальний світ; б) такий стан розуму, коли ми нічого не заперечуємо і нічого не стверджуємо. Синонімом до поняття "епохе" у класичній феноменології застосовують лінгвістичну конструкцію "принцип безумовності".

У трактовці Е. Гуссерля "епохе" – це сукупність підготовчих дій (процедур) для застосування феноменологічного методу. Їх мета – представити майбутній предмет дослідження позбавленим будь-яких попередніх уявлень і суджень про його властивості, крім тих, що відбиті у свідомості. Іншими словами – привести його до стану феномена.

Таким чином, основним завданням феноменології є дослідження того, що зафіксовано свідомістю стосовно фрагментів матеріальної дійсності (тобто феноменів). Ректифікація фрагментів матеріальної дійсності до стану феноменів відбувається за процедурою "епохе". При її застосуванні дослідник позбавляється попередніх уявлень і суджень щодо предмету дослідження, доки він не постає феноменом.

Ще одним важливим концептом феноменології Е. Гуссерля є інтенціональність (від лат. *intentio* – прагнення). Це також його запозичення, але із схоластичної філософії. У схоластів "*intentio*" означає сприйняття відповідного об'єкта розумом, або інтелектуальне сприйняття (на відміну від сприйняття органами почуття, тобто зором, слухом, дотиком смаком тощо). Інтенціональність у Е. Гуссерля – це властивість розуму концентруватись на конкретному об'єкті.

Ексклюзивність поглядів Е. Гуссерля на нову методологію пізнання, на подолання кризи "життєвого світу" через феноменологічні знання, на зазіхання феноменології на статус фундаментальної філософії та носія універсальних знань (*Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, 1936) виявились привабливими і перспективними для багатьох його сучасників. В результаті виник специфічний рух прихильників гуссерлівських ідей, які консолідувались у наукових пошуках і збагатили первинні феноменологічні смисли.

Еволюція класичної феноменології дозволила сучасним дослідникам заявити про народження "постфеноменології"[2, с.3] та її вихід за контур суто філософської теорії[3, с.80]. Аналіз їх здобутків приводить до думки, що феноменологізація динаміки науково-технічного процесу виконує функцію сполучної ланки між свідомістю та життям. На наш погляд, саме це і є причиною її надзвичайної популярності як сучасної дослідницької стратегії.

У руслі загальних тенденцій відбулася екстраполяція філософської феноменології на правову сферу. Следством цього стало виникнення феноменологічної школи права. У цій площині гуссерлівські ідеї витлумачували Адольф Рейнах (Adolf Bernhard Philipp Reinach, 1883-1917), безпосередній учень Е. Гуссерля і автор праць "Про феноменологію" (Ueber Phänomenologie, 1914), "Апріорні основи цивільного права", (Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes, 1913); Сімона Гойяр-Фабр (Simone Goyard-Fabre, 1927-2019), представниця французької феноменологічної школи, авторка "Есе критичної феноменології права" (Essai de critique phénoménologique du droit, 1972); Пауль Амселек (Paul Amselek, 1937), представник феноменологічної школи права, автор праць з феноменології теорії права, прав людини, публічного, зокрема адміністративного, права: "Феноменологічний метод і теорія права" (Methode phenomenologique et theorie du droit, 1964), "Публічні особи в адміністративній юриспруденції" (La détermination des personnes publiques responsables d'après la jurisprudence administrative, 1964), "Європейські спільноти та французьке адміністративне право" (Les Communautés Européennes et le Droit Administratif Français, 1972) та інші.

Опрацювання розмислів представників феноменологічної школи права виводить на судження, що ціннісним орієнтиром юридичної феноменології є зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу (Вальденфельс Б., с. 93).

Акцентовані маркери щодо застосування феноменологічного методу в українській юриспруденції з'являються у наукових дослідженнях наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. У цей період оприлюднюється низка праць, у яких феноменологічна ексклюзивність фіксується у назвах, анотаціях, презентаціях тощо.

Це, наприклад, праці Остапенка О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку (1995), Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу (1999), Заінчковського М. Л. Права людини як новоєвропейський філософський та політико-правовий феномен (2003), Цюрупи М. В. Миротворчі операції як міжнародно-правовий та воєнно-гуманітарний феномен (2003), Колпакова В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен (2004), Герасіної Л. М. і Панова М. І. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеоло-

гічний та праксеологічний аналіз (2004), Кривцової В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності (2005), Капустіної Н. Б. Класичний і неklasичний підходи у філософсько-правовому дослідженні феномену влади (2005), Супруненко В. І. Феномен держави: теоретико-правові засади формування та розвитку (2006), Крижанівського А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія (2006), Єзерова А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні (2007), Баймуратова М. О. Феноменологія місцевого самоврядування: синергізм національного та міжнародного правопорядків (2009) та інших.

У сукупності публікацій цього спрямування, привертає увагу незначний відсоток досліджень галузевого рівня у порівнянні з увагою авторів до предметної площини філософії і теорії права. На наш погляд така диспропорція обумовлена тим, що саме галузеві дослідження найбільш надійно вмонтовані у юридичну практику, відповідним чином конкретизовані, характеризуються багатогранністю і не мають простих кореляцій з загальнофілософськими константами. Згадаємо у цьому контексті розмисли Р. Декарта чи картезіанські медитації Е. Гуссерля.

Якщо проаналізувати змістовність згаданих вище публікацій виявиться, по-перше, що автори далеко не завжди акцентують увагу читача на "прив'язках" свого бачення об'єкта, предмета і методів дослідження до усталених і загальновизнаних поглядів фундаторів цього напряму філософського руху Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж. П. Сартра та інших; по-друге, що їм бракує ретельного роз'яснення своєї позиції щодо розуміння категорій "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод". За правило, вони обмежуються вказівкою на тотожність (або смислову близькість) понять "феномен" і "явище".

Відносно попереднього фрагменту статті, необхідно зробити наступне застереження. Автор не претендує на аналіз феноменологічної проекції щодо усіх сегментів галузевої юриспруденції. Мета дослідження обмежена адміністративно-правовим контуром на просторі соціально-публічних реалій.

Можливо одним з перших українських правників до аналізу безпосередньо феноменологічного потенціалу адміністративного права звернувся В. Б. Авер'янов (1951-2010). Так, при дослідженні концептуальних засад його реформування, він визначає цю юридичну галузь внутрішньоструктурним феноменом в системі українського права. Достатніми підставами для такої характеристики В. Б. Авер'янов вважає наявність у неї таких властивостей, як унікальний предмет і метода регулювання.

Зазначимо, що з моменту публікації роботи В. Б. Авер'янова минуло 25 років і в адміністративному праві з'явилися нові розмисли щодо феноменологізації як галузі в цілому, так і її складових. Поява нових точок

зору, дискусій, полемік і аргументацій щодо альтернативних позицій є не лише природньою ситуацією для процесу наукового пошуку, а й іманентною властивістю його еволюції. З огляду на це, будь-які наукові здобутки, як мінімум мають ознаки некоректності, коли залишають за межами посилянь фундаторів відповідних оновлень у предметі власних досліджень.

У якості ілюстративного прикладу торкнемося монографії Л. О. Золотухіної "Феномен публічного інтересу як категорії адміністративного права". Можна сказати, що у цілком цікавому і актуальному дослідженні, кореляційні зв'язки з феноменологією (чи феноменологічним методом) не помітні. На сторінках монографії неодноразово згадується про феномен адміністративного права та сукупності феноменів у його структурі. Але, що розуміється у тому чи іншому випадку під феноменом; чому ті чи інші адміністративно-правові компоненти є феноменами, а не категоріями, кластерами, концептами чи поняттями; у чому феноменальність публічного інтересу як категорії адміністративного права (ця конструкція винесена у назву монографії); як здійснена екстракція (згадаємо гуссерлівські "епохе", "принцип безумовності", "інтенціональність") публічного інтересу й інших адміністративно-правових локацій позначених феноменами – залишається питанням без виразної відповіді.

Ще раз зазначимо, що наведений аналіз є ілюстративним прикладом і не претендує на експертну оцінку. Тим більш, що схожі недосконалості можна знайти і інших роботах, які позиціонують свої зв'язки з поняттями "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод".

На наш погляд, такі вразливості досліджень не дозволяють: а) однозначно сприймати їх феноменологічними і б) безапеляційно визнавати використання авторами феноменологічного методу для отримання нових знань.

У той же час, при бажанні їх можна розсортиувати за різним концепціям – від феноменів І. Ламберта (Johann Heinrich Lambert "Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Berechnung des Wahren", 1764) до пост-феноменології Мішеля Генрі (Michel Henry "Phenomenology and metaphysique", 1973), включаючи сучасні інтерпретації з цієї проблематики у дослідженнях R. Kühn, [4] А. Jani [5] та інших.

З цього приводу виникають як мінімум два питання: 1) який сенс застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу; 2) наскільки актуально для сучасного українського права віддзеркалення у таких працях спадщини фундаторів феноменології.

Відповідь на перше питання базується на понятті феноменології. Феноменологія фокусується на вивченні того, як явища (речі) постають у свідомості. Витки такого вивчення – буття явищ (речей) у відчуттях. Опис відчуттів – це результат їх аналізу свідомістю. Існування явищ (речей) у бутті є істиною факту. Існування явищ (речей) у свідомості – це істина розуму.

Звідси і феноменом є те, що існує у свідомості (істина розуму) при обумовленості такого існування буттям (істиною факту).

У цій конструкції предметом феноменологічного аналізу буде: а) нерозривність існування істини розуму з істиною факту; б) їх взаємна незводність, адже зафіксувати у свідомості всі властивості явищ (речей) неможливо – свідомість фіксує найбільш значущі і найважливіші їх характеристики. Таким чином, істина факту відбиває онтологічні (апостеріорні) знання про явища (речі). Істина розуму відбиває гносеологічні (апріорні) знання про явища (речі).

Значення вищенаведених суджень, як методологічних прийомів феноменологічного аналізу у галузевих дослідженнях, доречно продемонструвати на конкретному прикладі.

Концепт феноменології значною мірою формується на онтологічних та гносеологічних знаннях про предмет дослідження. Співвідношення та пропорції онтологічного та гносеологічного в тому чи іншому феномені пояснюють особливості його об'єктивізації у правовій реальності. З цього вихідного положення розпочнемо феноменологічний аналіз поняття адміністративного проступку (правопорушення) в адміністративно-деліктному законодавстві України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), у статті 9 визнає проступком: а) протиправне та винне діяння; б) яке зазіхає громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління; в) за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Цей перелік ознак сформульований виходячи з фактів, які детерміновані з досвіду і спираються досвід. Це апостеріорні ознаки, що відображають онтологічні знання про проступок (істина факту). Чи достатньо цих ознак для кваліфікації діяння адміністративним проступком? Виявляється, що недостатньо. Встановлені і об'єктивно зафіксовані вони лише відтворюють зовнішній, загальнодоступний, інтуїтивно зрозумілий "образ" адміністративного проступку.

Цей "образ" трансформується в адміністративний проступок (у його юридичному розумінні) в процесі їх дослідження та на підставі отриманих результатів. Дослідницькі операції з апостеріорними ознаками (онтологічними знаннями) генерують нові апріорні ознаки (гносеологічні знання), що характеризують проступок.

Системна сукупність гносеологічних знань про проступок (істина розуму) утворює феномен, який отримав назву "склад адміністративного проступку". Цей термін та поняття зафіксовані у статті 247 КУпАП.

Склад (юридичний склад адміністративного проступку) це теоретична (змістовна) абстракція, ідеалізована сукупність характеристик, ознак,

властивостей якими адміністративні проступки детермінуються в правовій реальності як самобутні юридичні факти.

Таким чином, ознаки складу – це ознаки, які визначилися в результаті дослідження властивостей проступку, як мають практичне значення для висновків про ступінь та характер його кореляції з нормами закону. Вони: а) апріорні і абстрактні; б) є наслідком наукового осмислення емпіричних параметрів проступку; в) знання про них утворюють смислову конструкцію (ідеалізований об'єкт) проступку, яка є засобом пізнання реальних (онтологічних) фактів, подій, обставин. Звідси висновок: склад і його компоненти, а також знання них, утворюють гносеологічний сегмент феномена "адміністративний проступок".

Ця парадигма феноменологічного дослідження цілком підходить для розуміння технологічної схеми, або феноменологічного методу отримання нових знань у різних сегментах галузевої юриспруденції[6].

Відповідь на друге питання впливає з історичної логіки детермінації феноменологічних знань. Адже, поняття феномена, феноменології і феноменологічного методу по різному трактували у своїх роботах І. Кант (Immanuel Kant) "Критика чистого розуму" (1781), Г. Гегель (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) "Феноменологія духу" (1807), Е. Гуссерль "Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії" (1913), М. Гайдеггер "Буття та час" (1927), Жан-Поль Сартр "Буття та ніщо: досвід феноменологічної онтології" (1943), Морис Мерло-Понти (Maurice Merleau-Ponty) "Феноменологія сприйняття" (1945), Б. Вальденфельс (Bernhard Waldenfels) "Вступ до феноменології" (1992) та інші.

Звернемо увагу на те, що Б. Вальденфельс позитивно ставиться до численних різновидів феноменології, які демонструють різноманітність наукових позицій і детермінують їх вихідні точки (Вальденфельс Б., с. 80).

Принципову тезу з цього приводу сформулювала Анна-Тереза Тименецька (Anna Teresa Tymieniecka) – американський філософ польського походження, одна з найвідоміших феноменологів сучасності, засновник Всесвітнього Феноменологічного Інституту. За її баченням, феноменологія протягом останнього століття набула різноманітних значень (окрім введених в обіг її фундаторами). Вона стала домінантою безлічі ідей, теорій, концепцій, які мають у своїх назвах відповідні терміни і законно визнаються феноменологічними (постфеноменологічними), а дослідники, які так чи інакше, більш чи менш безпосередньо просувають феноменологію у порядок денний – є справжніми прихильниками філософії Едмунда Гуссерля[7, с.7].

Окрема ніша феноменологічних (та постфеноменологічних) досліджень заповнена концептами "феноменологічного повороту"[8, с.371] та його важною ознакою – природнім правом дослідника на інтерпретації у контурі таких

досліджень. З метою окреслення асиметричних відносин між "інтерпретатором" та "інтерпретованим" вводяться поняття "інтерпретаційна рамка ученого", "конституїтивність інтерпретаційної суб'єктності дослідника"[9, с.399] та їм подібні.

У розвиток наведеного виникають підстави, по-перше, визнати справедливим судження, що феноменологія не створює догматів. Вона заохочує дослідницький плюралізм за умови збереження свого генетичного ядра (інтенціональність, епохе, принцип безумовності). У розвиток цього доречно навести спостереження А. А. Белло (Bello Angela Ales (1939), італійський філософ, засновник та директор Італійського центру феноменологічних досліджень), за яким після "феноменологічного повороту" у класичній феноменологічній парадигмі Е. Гуссерль залишається фактично на самоті[10, с.289].

По-друге, запропонувати юридично-галузеву інтерпретацію концепту "феномен". На нашу думку, у галузевій юриспруденції категорія "феномен" має двоєдиний зміст: а) істина факту і б) істина розуму. Істина факту в юриспруденції позиціонується як "юридичний факт" і є онтологічною стороною феномена. Істина розуму – відбиток факту у свідомості, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння) і є гносеологічною стороною феномена.

Все вищенаведене, відкриває перед українськими прихильникам феноменологічних (та постфеноменологічних) теорій широкий простір для авторських інтерпретацій у дослідженні правових феноменів, зокрема, феноменів галузевої юриспруденції[11].

Висновки.

1. Прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

2. Феноменологія адміністративного права – це дослідницька методологія. Вона, по-перше, базується на гуссерлівських прийомах епохе, безумовності, інтенціональності, по-друге, віталізована постфеномено-логічною концепцією щодо права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень.

3. Феноменологічна методологія у постфеноменологічному вимірі дозволяє інтерпретувати розуміння феномену у галузевій юриспруденції, як концепт з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

4. Галузева постфеноменологія (зокрема, адміністративно-правова) зумовила кореляції концепту "юридичний факт" з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

Література:

1. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології. К.: "Альтерпрес", 2002. 176 с. С.11.
2. Adams S. Introduction to post-phenomenology. Thesis Eleven.2007. Т. 90. №. 1. С. 3-5. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513607079247>
3. Rapp A. Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications. Human–Computer Interaction. 2023. Т. 38. №. 2. С. 79-117. DOI:10.1080/07370024.2021.1927039
4. Kühn R. Phénoménologie radicale et religion de la vie. L’auto-révélation selon Michel Henry //Revue des sciences religieuses. 2020. №. 94/2-4. С. 341-368. URL: <https://doi.org/10.4000/rsr.9561>.
5. Jani A. The Ontological Roots of Phenomenology: Rethinking the History of Phenomenology and Its Religious Turn. E-Book: Rowman & Littlefield, 2022. P.266. URL: <https://rowman.com/ISBN/9781793649003>.
6. Kolpakov V.K. Phenomenology of the doctrine of administrative law. Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 11 th International Scientific and Practical Conference July 7, 2021, Dublin (Ireland). Kiev-Dublin: Scientific prospects. 116 p. P 82-86.
7. Tymieniecka A.-T. Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times. Phenomenology World-Wide. Dordrecht: 2002, Analecta Husserliana, vol 80, pp.1-8. P.6. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0473-2_1
8. Reis B. E. Thomas Ogden's phenomenological turn //Psychoanalytic Dialogues. 1999. Т. 9. №. 3. С. 371-393. DOI: <https://doi.org/10.1080/10481889909539328>
9. Boer B., Molder H., Verbeek P. Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology. Social studies of science. 2021. V. 51. № 3. PP. 392-413. P.399. DOI: 10.1177/0306312720981600
10. Bello A. A. Ontology and phenomenology // Theory and applications of ontology: Philosophical perspectives. 2010. PP. 287-328. P. 289. DOI 10.1007/978-90-481-8845-1.
11. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

References:

1. Val'denfel's, B. (2002). Vstup do fenomenolohiyi [Introduction to phenomenology] Kyiv: Al'terpres.176s (in Ukrainian).
2. Adams, S. (2007). Introduction to post-phenomenology. Thesis Eleven, 90(1), 3-5. <https://doi.org/10.1177/0725513607079247>(in English).
3. Rapp, A. (2023). Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications. Human–Computer Interaction, 38(2), 79-117. DOI: 10.1080/07370024.2021.1927039(in English).
4. Kühn, R. (2020). Phénoménologie radicale et religion de la vie. L’auto-révélation selon Michel Henry. Revue des sciences religieuses, 94(2-4), 341-368. <https://doi.org/10.4000/rsr.9561>
5. Jani, A. (2022). The Ontological Roots of Phenomenology: Rethinking the History of Phenomenology and Its Religious Turn. Rowman & Littlefield. P.266. URL: <https://rowman.com/ISBN/9781793649003>(in English).
6. Kolpakov, V. K. (2021). Phenomenology of the doctrine of administrative law. In Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 11th International Scientific and Practical Conference, July 7, 2021, Dublin (Ireland). Kiev-Dublin: Scientific prospects, 82-86 (in English).

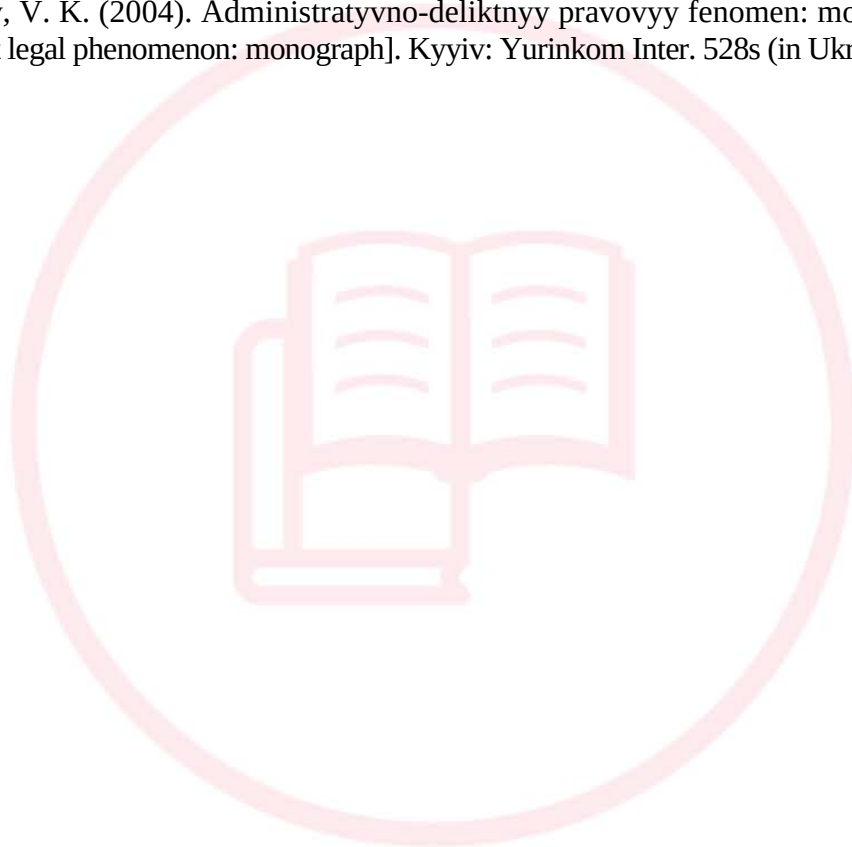
7. Tymieniecka, A.-T. (2002). Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times. *Phenomenology World-Wide*. Dordrecht: *Analecta Husserliana*, vol 80, 1-8. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0473-2_1(in English).

8. Reis, B. E. (1999). Thomas Ogden's phenomenological turn. *Psychoanalytic Dialogues*, 9(3), 371-393. DOI: <https://doi.org/10.1080/10481889909539328>(in English).

9. Boer, B., Molder, H., & Verbeek, P. (2021). Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology. *Social Studies of Science*, 51(3), 392-413. DOI: 10.1177/0306312720981600 (in English).

10 Bello, A. A. (2010). Ontology and phenomenology. In *Theory and Applications of Ontology: Philosophical Perspectives*, 287-328. DOI: 10.1007/978-90-481-8845-1(in English).

11. Kolpakov, V. K. (2004). *Administratyvno-deliktnyy pravovyy fenomen: monohrafiya* [Administrative-delict legal phenomenon: monograph]. Kyiv: Yurinkom Inter. 528s (in Ukrainian).

УДК 342.951

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-857-871](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-857-871)

Максіменцева Надія Олександрівна доктор юридичних наук, доцент кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Рамоданова, 12/2, тел.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-7774-1948>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА СТАНДАРТИ В УПРАВЛІННІ ТА РЕГУЛЮВАННІ УМОВ ПРАЦІ ПРАВОВОХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Реформування системи правоохоронних органів передбачає посилення складової щодо посилення боротьби і злочинністю, цифрову трансформацію, інші дії щодо створення більш дієвої та ефективної моделі правоохоронних органів. Проте ставлячи більші вимоги держава не пропонує жодним чином механізмів захисту, зокрема соціального захисту працівників правоохоронних органів, відсутнім є акцент на особі працівника та захисті його сім'ї, гарантіях підтримки та захисту з боку держави.

Автором розкриваються міжнародно-правові підходи до визначення стандартів у діяльності правоохоронних органів та вимог держави щодо здійснення управління ними. Визначено, що наявною є дуальність підходу у організації та формуванні системи управління такими органами виходячи з ризик-орієнтованого підходу у правоохоронній діяльності, вимог щодо ненормованого робочого графіку, відсутності можливості приділення уваги родині, подружньому житті, а також створення загроз життю і здоров'ю як себе, так і членів своїх родин з одного боку, вимагає від держави створення ефективного та дієвого механізму захисту особи, членів її сім'ї та наявності соціальних гарантій щодо відповідної заробітної плати, наявності виплат у разі настання нещасних випадків, завдання шкоди здоров'ю тощо. Зазначено, що необхідність обов'язкового контролю за станом здоров'я, наявністю хвороб, викликаних впершу чергу стан постійного стресу та складних умов праці, потребує окрім іншого створення моделі соціального захисту, психологічної допомоги та медичного обов'язкового огляду.

Підкреслено відсутність у діючій системі управління правоохоронними органами в Україні системи щодо паритетного накладення обов'язків та гарантій захисту і надання прав працівникам правоохоронним органам та виокремлено підходи, які доцільно зазначити у програмі Комплексного

стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, запропонованого Президентом України.

Ключові слова: соціальні гарантії, медичне забезпечення, органи поліції, органи прокуратури, система державного управління

Maksymtseva Nadiia Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Parliamentarism, Educational and Research Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 12/2 Akademika Ramodanova St., tel. (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-7774-1948>

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES AND STANDARDS IN THE MANAGEMENT AND REGULATION OF WORKING CONDITIONS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. Reforming the system of law enforcement agencies involves strengthening the component of strengthening the fight against crime, digital transformation, and other actions aimed at creating a more effective and efficient model of law enforcement agencies. However, setting greater demands, the state does not offer any protection mechanisms, in particular, social protection of law enforcement officers, there is no emphasis on the employee's person and the protection of his family, guarantees of support and protection from the state.

The author reveals international legal approaches to defining standards in the activities of law enforcement agencies and state requirements for their management. It was determined that there is a duality of approach in the organization and formation of the management system of such bodies based on a risk-oriented approach in law enforcement activities, requirements for an irregular work schedule, the lack of an opportunity to pay attention to family and marital life, as well as the creation of threats to life and health as themselves, and members of their families, on the one hand, requires the state to create an effective and efficient mechanism for the protection of a person, his family members, and the availability of social guarantees regarding the appropriate salary, availability of payments in case of accidents, damage to health, etc. . It is noted that the need for mandatory monitoring of health, the presence of diseases caused primarily by the state of constant stress and difficult working conditions, requires, among other things, the creation of a model of social protection, psychological assistance and mandatory medical examination.

The lack of and the need to improve the current management system of law enforcement agencies in Ukraine regarding the equal imposition of duties and guarantees of protection and the granting of rights to employees of law enforcement

agencies are emphasized, and the approaches that are expedient to be noted in the program of the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law Enforcement Agencies as part of the security and defense sector of Ukraine are highlighted 2023-2027, proposed by the President of Ukraine.

Keywords: social guarantees, medical care, police authorities, prosecutor's offices, state administration system

Постановка проблеми. Кривава війна триває вже 2 роки і всі держані органи і інституції організовують свою діяльність відповідно до вимог воєнного стану. Кожен з органів своєю діяльністю має наближати мир та перемогу держави, а отже, максимально ефективно реалізовувати надані йому повноваження. Серед таких органів важливе місце займають правоохоронні органи, які першими приймають виклик в умовах збройної агресії та здійснюють свої функції щодо забезпечення дотримання законності та захисту прав і свобод людини і громадянина в державі. Отже не викликає сумнівів рівень відповідальності та необхідність для держави в умовах як воєнного стану, так і повоєнної відбудови наявність дієвих, вмотивованих та функціонально забезпечених працівників правоохоронних органів. Проте чи гарантує держава таким працівниками відповідний захист та рівень соціального забезпечення, належних умов їх праці хоча б на рівні чинного законодавства. Відповідь на таке питання має лежати в площині євроінтеграційних процесів, пошуку шляхів побудови дієвої та ефективної системи правоохоронних органів в умовах повоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти управління правоохоронною діяльністю висвітлювались такими українськими ученими як І. Кравченко, В. Сокурено, Ю. Назар, Л. Бойко. Однак питання співвіднесення основних засад управління з міжнародними стандартами висвітлено не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів правового регулювання державного управління у правоохоронній сфері відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Робота в органах громадської безпеки та правоохоронних органів є надзвичайно стресовою роботою, і нещодавно Tuttle та співавтори описали чотири основні джерела стресу: організаційний, операційний, зовнішній та особистий [1]. Зокрема, організаційний стрес включає такі проблеми, як ієрархія, відсутність підтримки всередині організації, позмінна робота, брак ресурсів, обмежувальна політика та неузгодженість судової системи [2]. Операційний стрес стосується впливу та реагування на критичні інциденти незвичайним і рутинним способом і впливу інтенсивних людських страждань. Крім того, зовнішні чинники включають

громадський контроль, а на особистому рівні стрес пов'язаний з тим фактом, що вони вважають себе при виконанні обов'язків 24/7, відсутністю на важливих сімейних подіях, а також із конфліктом між роботою та сім'єю [3]. Слід зазначити, що, наприклад, у правоохоронних органах ЄС, зокрема в інституціях Португалії, велика кількість працівників органів громадської безпеки та правоохоронних органів спочатку розміщується у відділах, розташованих далеко від місця їхнього проживання, що займає в середньому 15 років або більше, щоб стати ближче до рідного міста.

Культура, стандарти етики та професійної поведінки для громадської безпеки та правоохоронних органів сприяє тому, що працівники громадської безпеки та правоохоронних органів повинні бути сильними, мінімізувати несприятливий вплив, добре працювати, бути емоційно стриманими та когнітивно гнучкими. Ця культура також вимагає пропуску публічних заходів або частини сімейних заходів, або через вимоги професійної таємниці, або через потребу зберігати образ безпеки та стабільності. Накопичення цих професійних проблем, потенційний ризик для їхнього життя та організаційний стрес впливають на різних рівнях, висвітлюючи фізичні та психологічні проблеми [4], а також конфлікти на роботі та сім'ї [5]. Дослідники показали, що хоча ці фахівці описують сім'ї як ресурс, який допомагає їм справлятися з різними стресовими факторами та захищає їх від несприятливих наслідків, стрес, пов'язаний з роботою, також може впливати на членів сім'ї. Це впливає на сімейні та подружні стосунки [6], що призводить до погіршення реакцій, які не узгоджуються з емоційним контролем, очікуваним у їхній професії.

Незважаючи на те, що велика кількість досліджень вивчала негативні наслідки, пов'язані з викликами, пов'язаними з громадською безпекою та діяльністю правоохоронних органів, включаючи агресивну поведінку, вплив численних потенційно травматичних впливів [7], стрес у рутинному робочому середовищі [8], баланс між роботою та сім'єю та його вплив на сім'ї [9], втрата психічного здоров'я та соціальний стигматизм [10], а також стратегії та програми психологічного втручання [11], мало відомо про те, як працівники служб громадської безпеки та правоохоронних органів розповідають і справляються з впливом робочих проблем на сім'ї, так званий баланс роботи та сім'ї. Зокрема, існує обмежене розуміння того, як вимоги та емоційні наслідки їхньої роботи впливають на інші сфери життя службовців.

Говорячи про поняття «правоохоронні органи» доцільно звернутись до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-XII правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки

України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [12].

При цьому держава надає таким суб'єктам державний захист, який на підставі норм вищевказаного Закону полягає наступних формах: а) право фізичного захисту в певних ситуаціях; б) допомоги при виконання обов'язків; в) заходів безпеки; г) компенсації у виключних випадках. Отже такими формами захисту наявність можливості застосування заходів фізичного впливу, зброї, інших засобів, з метою виконання необхідних вимог та наказів у разі протиправного порушення стану законності, для захисту своєї безпеки, у разі створення небезпеки та загроз для близьких родичів та житла і майна; під час виконання повноважень одержувати допомогу; забезпечувати безпеку та отримувати матеріальну компенсацію у разі завдання шкоди життю і здоров'ю та майну.

Проте чи справді такий обсяг державного захисту забезпечує і гарантується міжнародними нормативними актами і чи достатнім він є відповідно до міжнародних стандартів та вимог, залишається дискусійним питанням, а Максименцева Н.О. [13] серед документів, що визначають міжнародні та європейські стандарти та вимоги у цій сфері, виділяє низку рекомендацій, стандартів та інших регуляторних інструментів. Вказівками ООН щодо ролі прокурора (Guidelines on the Role of Prosecutors OHCHR) [14] від 07.09.1990 встановлюються рекомендації з метою забезпечення та сприяння ефективності, неупередженості та справедливості прокурорів у кримінальному провадженні, а саме за наступними напрямками:

- Кваліфікація, відбір і навчання;
- Статус та умови обслуговування;
- Свобода слова та асоціацій;
- Роль у кримінальному процесі;
- Дискреційні повноваження;
- Альтернативи судовому переслідуванню;
- Відносини з іншими державними установами чи установами;
- Дисциплінарне провадження;
- Дотримання Методичних рекомендацій.

Бордоська декларація від 18.11.2009 містить рекомендації про регулювання відносин між прокурорами та суддями, які узагальнені Консультативною радою європейських суддів та Консультативною радою європейських прокурорів за дорученням Ради Європи [15], оскільки в інтересах суспільства, щоб верховенство права гарантувалося справедливим, неупередженим та ефективним відправленням правосуддя, а прокурори і судді забезпечували на всіх стадіях провадження гарантії прав і свобод особи,

охорону громадського порядку. Це передбачає повну повагу до прав підсудних і потерпілих.

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо ролі державного обвинувачення в системі кримінальної юстиції від 06.10.2000 (далі – Рекомендація REC (2000) [16]. Рекомендації є ключовим інструментом для здійснення діяльності, спрямованої на встановлення стандарту публічного обвинувачення та принципів верховенства права. Завдання полягає в тому, щоб представити думки щодо функціонування прокуратури та ефективно сприяти виконанню вищезазначеної Рекомендації Rec (2000) 19. Діяльність також спрямована на розвиток міжнародного судового співробітництва, включаючи модернізацію Європейської конвенції про взаємне судову допомогу у кримінальних справах, встановлення прямих контактів між прокурорами різних держав, гармонізація взаємної співпраці та підвищення ефективності функціонування органів прокуратури у цій сфері. Однак важливою діяльністю все ще залишається сприяння імплементації Рекомендації Rec (2000) 19 у національні правові системи, збір інформації про функціонування систем державного обвинувачення в окремих національних правових системах та вироблення думок щодо питань, пов'язаних з положенням і функціонуванням прокуратури в системі кримінального судочинства.

Звіт Венеціанської комісії про європейські стандарти щодо незалежності судової системи (частина III – прокуратура) від 30.06.2015 (далі – Звіт Венеціанської комісії) [17], є зведеним узагальненням витягів із висновків і звітів/досліджень, прийнятих Венеціанською комісією з питань, що стосуються прокурорів – їх статусу, функцій, гарантій незалежності, підзвітності, внутрішньої організації прокуратури, її зв'язку з іншими гілками прокуратури, уряду тощо. Його мета — надати огляд доктрини Венеціанської комісії щодо прокурорської діяльності.

Висновки Венеціанської комісії щодо прокурорів від 24.07.2015 (далі – Висновки Венеціанської комісії) [18] Венеціанська комісія вже багато років наголошує, що найбільш серйозна критика щодо судової влади та прокуратури України впливає з положень Конституції. У всіх своїх висновках щодо судової системи та прокуратури Комісія завжди вказувала на необхідність внесення змін до Конституції, стверджуючи, що без внесення змін до Конституції реформа судової системи буде лише частковою і недостатньою для повної відповідності європейським стандартам. Венеціанська комісія також зазначила, що ефективна реформа судової системи в Україні – це не лише питання прийняття відповідних конституційних положень, але й залежить від політичної волі та відданості створенню справді незалежної судової системи. Венеціанська комісія, зокрема, вітає наступні кроки, які мають дискусійний характер:

- Позбавлення повноважень Верховної Ради призначати суддів;
- Скасування випробувального терміну для молодших суддів;
- Скасування «порушення присяги» як підстави для звільнення суддів;
- Реформування прокуратури, гарантії її незалежності (зокрема, скасування повноважень Верховної Ради України висловлювати недовіру Генеральному прокурору) та скасування її непрокурорських наглядових повноважень.

Статус та роль прокурорів від 18.04.2008, затверджений Управлінням Організації Об'єднаних Націй з питань наркотиків та злочинності [19], та “The Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors” [20] Міжнародної асоціації прокурорів (далі –Стандарти МАП) від 1999 року тощо, які є збірниками заяв і вказівок, які слугуватимуть міжнародним орієнтиром для поведінки окремих прокурорів і служб прокуратури для просування та вдосконалення тих стандартів і принципів, які загально визнані на міжнародному рівні як необхідні для належного та незалежного судового переслідування правопорушень засобами державного та міжнародного звинувачення.

У той же час, стандарти поведінки додаткові вимоги, які висуваються до співробітників сфери громадської безпеки (public safety officers) та правоохоронних органів (law enforcement officers) повинні бути адекватно збалансовані додатковими гарантіями безпеки та пільгами для них та членів їх сімей через обосліві обтяжливі умови праці та загрози завчасної втрати здоров'я, працездатності чи навіть життя. Так, ці категорії службовців захищені особливими федеральними законами у США, для прикладу. Так, У разі серйозної втрати працездатності або смерті співробітники громадської безпеки (включаючи правоохоронних органів) охороняються та захищені Законом PSOB (Public Safety Officers' Benefits Act –Закон про привілеї співробітників громадської безпеки, 1976 р.) [21], який надає пільги членам сім'ї співробітників громадської безпеки, чия смерть сталася прямий і найближчий результат травматичного ушкодження, отриманого під час виконання службових обов'язків. Закон також надає таку саму вигоду офіцеру громадської безпеки, який був назавжди та повністю втрачений як прямий наслідок катастрофічної травми, отриманої під час виконання службових обов'язків. Травма, яка назавжди може перешкодити співробітнику сфери громадської безпеки виконувати будь-яку оплачувану роботу повинна бути компенсована належними соціальними гарантіями та забезпеченням подальшого життя з боку держави [22]. Наприклад, в США смерть співробітника громадської безпеки внаслідок серцевого нападу, інсульту або розриву судин вважається смертю внаслідок тілесних ушкоджень, отриманих під час виконання службових обов'язків, для цілей спеціального захисту та отримання пільг, якщо він брав участь у стресовій або виснажливій фізичній

активність у складі реагування на надзвичайні ситуації або навчання, а також якщо стан виник під час фізичної активності, коли офіцер залишався на службі після фізичної активності або протягом 24 годин після фізичної активності [23].

Протягом останніх кількох років Управління поліцейських послуг, орієнтованих на громаду, і Бюро допомоги правосуддю працювали разом у партнерстві з Асоціацією голів великих міст, щоб підтримати Групу безпеки та здоров'я офіцерів (OSW). Учасники OSW Group включають близько 35 представників поліцейських асоціацій і профспілок, федеральних урядових установ, університетів і місцевих правоохоронних органів. Група додатково доповнюється на кожній зустрічі експертами з тематики та запрошеними доповідачами. Основна місія OSW Group полягає в тому, щоб покращити безпеку та здоров'я офіцерів у Сполучених Штатах шляхом скликання форуму для вдумливого, проактивного обговорення та обговорення відповідних програм і поточної політики в правоохоронних органах. Розроблена та поширена інформація та знання допоможуть покращити інші програми, поточну політику та майбутні ініціативи, пов'язані з безпекою та здоров'ям офіцерів. Під час перших двох зустрічей групи (липень і вересень 2011 року) учасники визначили 16 пріоритетних сфер, якими вони мали керуватись у майбутніх зусиллях. Два з цих пріоритетних напрямів були зосереджені на покращенні фізичного та психологічного здоров'я правоохоронців. Цей звіт є важливим кроком у цьому поточному процесі. Розуміння здоров'я, безпеки та благополуччя в правоохоронних органах. Зазвичай поліцейські вважаються досить небезпечною та стресовою професією, і вже багато написано щодо конкретних причин стресу офіцера та відповідного впливу на здоров'я офіцера та організаційне благополуччя [24]. Насправді дані свідчать про те, що поліцейська діяльність створює унікальні набори стресових факторів, які можуть наражати поліцейських на особливо високий ризик ранньої смерті, серцевих нападів та інших проблем, пов'язаних зі здоров'ям [25]. Деякі з поширених стресових факторів у правоохоронних органах пов'язані з роботою, тоді як інші можуть пов'язувати з негативними наслідками позмінної роботи та відповідним впливом на режим сну та розлади, які часто вдвічі вищі серед поліцейських порівняно з представниками загалу [26]. Крім того, розлади сну чітко пов'язані зі здоров'ям, продуктивністю роботи, і результати безпеки серед офіцерів [27]. Загальнонаціональні джерела даних також надають деякі докази впливу стресу на офіцерів. Наприклад, згідно з веб-сайтом Officer Down Memorial Page, у будь-який рік більшість офіцерів гинуть під час виконання службових обов'язків від однієї з трьох основних причин: вогнепальна зброя, дорожньо-транспортні пригоди та серцеві напади. Офіцери поліції стикаються з різноманітними ризиками для здоров'я та безпеки під час роботи. Дослідники підтверджують, що поліцейські мають «підвищений ризик

несприятливих наслідків для психічного та фізичного здоров'я» порівняно з населенням у цілому [28]. Найбільш очевидними та добре відомими ризиками є ті що виникають внаслідок нападів підозрюваних та інших нападників. Однак офіцери поліції також стикаються з підвищеними ризиками через низку менш очевидних джерел, включаючи аварії транспортних засобів, випадкові травми, пов'язані з переслідуванням та іншими звичайними діями поліції [29], шкідливих речовин та інфекційних захворювань [30], стресу та втоми, поганого харчування, та ряду інших ризиків для фізичного та психічного здоров'я, пов'язаних із характером поліцейської роботи. Комплексні зусилля щодо покращення здоров'я, здоров'я та безпеки поліцейських повинні враховувати для різноманітних ризиків. Враховуючи численні професійні ризики, з якими стикаються офіцери поліції, дослідники гігієни праці дійшли висновку, що ці державні службовці потребують програм охорони здоров'я та оздоровлення на робочому місці, які адаптовані до їхніх унікальних організаційних та професійних потреб. Програми, спрямовані на зміцнення здоров'я, благополуччя, і безпека серед поліцейських приймають різні форми, зосереджуючись найчастіше на таких питаннях, як серцево-судинна система, профілактика хронічних захворювань, вживання алкоголю та наркотиків і зловживання ними, харчування, контроль ваги, стан опорно-рухового апарату, запобігання травмам, безпечне водіння, управління стресом і стійкість до травми. Нещодавній систематичний огляд наукових доказів впливу на здоров'я програм оздоровлення в поліції та пожежних частинах виявив, що більшість зосереджується на підвищенні рівня фізичної форми, покращенні дієти та практики фізичних вправ, а також зменшенні жиру в організмі. Більшість наукових оцінок з цих окремих програм повідомляють про високий рівень задоволеності серед учасників програми. Однак задоволеність учасників, як правило, не є хорошим показником ефективності програм у досягненні бажаних результатів, таких як вимірні покращення здоров'я, безпеки та самопочуття. Докази свідчать про те, що ці програми, як правило, є найбільш успішними у збільшенні частоти фізичних вправ і покращенні харчування [31].

Ефективність програми, як правило, є більш неоднозначною для інших результатів, таких як підвищення рівня фізичної підготовки та зміни складу тіла, що вимірюється за допомогою таких показників, як індекс маси тіла (ІМТ). На жаль, більшість програм охорони здоров'я, безпеки та здоров'я в поліцейських (і пожежних) департаментах не були науково оцінені, тому невідомо, чи є ці програми ефективними та якою мірою. Серед програм, які пройшли наукову оцінку, більшість покладаються на дослідницькі плани, які ускладнюють однозначні висновки щодо ефектів програм. Основне дослідження в цій галузі робить висновок, що для просування цього

дослідження необхідні краща оцінка та документування таких програм. Мабуть, найкращий спосіб охарактеризувати наукову літературу про здоров'я, здоров'я та безпеку поліцейських – у кращому випадку неоднаковий. Значна частина досліджень оцінки покладається на методи, які недостатньо контролюють вплив відбору, фактори ризику та інші загрози внутрішній валідності. Певні ризики для офіцерів були широко задокументовані, зокрема ті, що пов'язані з нападами, серцево-судинним здоров'ям, метаболічним синдромом, вживанням психоактивних речовин і зловживанням ними, стресом, втому, самогубством і впливом травматичних подій (включаючи посттравматичний стресовий розлад). Інші, такі як ризики, пов'язані з відволіканням від керування автомобілем і аварії автомобіля, викликали дуже мало досліджень. Подібним чином, певні програми, призначені для покращення здоров'я, самопочуття та безпеки, були широко оцінені, але часто без сильних квазіекспериментальних чи експериментальних досліджень, що обмежує їх корисність [32]. До них належать програми, спрямовані на підвищення рівня фізичної форми, зміну харчових звичок і покращення здоров'я серцево-судинної системи. Більшість інших типів програм ще не оцінено. Кінцевим результатом цих обмежень є те, що ми знаємо багато про багато факторів ризику, з якими стикаються офіцери поліції, але ми знаємо дуже мало про те, чи є різні типи програм, створених для боротьби з цими факторами ризику, насправді ефективними. Незважаючи на сучасний рівень знань, відомо менше про ефективність програм здоров'я та здоров'я в поліцейській діяльності на національному рівні. Нещодавній систематичний огляд виявив кілька емпіричних оцінок програм здоров'я та здоров'я в правоохоронних органах (або серед пожежних підрозділів). Кілька програм, які систематично досліджувалися, показали певні перспективи з точки зору участі, відсотка завершення та задоволеності, але всі вони мали невизначені результати, а більшості бракувало ретельної оцінки.

Висновки. Реформування правоохоронних органів, зокрема, викладена у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, затверджені указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023, передбачає посилення складової щодо посилення боротьби і злочинністю, цифрову трансформацію, інші дії щодо створення більш дієвої та ефективної моделі правоохоронних органів. Проте ставлячи більші вимоги держава не пропонує жодним чином механізмів захисту, зокрема соціального захисту працівників правоохоронних органів, відсутнім є акцент на особі працівника та захисті його сім'ї, гарантіях підтримки та захисту з боку держави. Отже доцільним є більш глибоке дослідження програми охорони здоров'я, здоров'я та безпеки щодо реальних показників зменшення кількості нещасних випадків, травм і смертей,

залучають учасників, є економічно ефективними та чи можна відтворювати в різних правоохоронних середовищах. У розвинутих зарубіжних країнах сформована позитивна практика соціальної політики щодо соціального захисту працівників органів внутрішніх справ та юстиції: заробітна плата, соціальне страхування, у тому числі медичне, пенсії, грошове забезпечення, соціальні виплати працівникам міліції. Такий досвід потребує подальшого вивчення та запровадження. Зарубіжний досвід системи соціального захисту правоохоронних органів, зокрема працівників поліцій, має бути врахований у реформуванні правоохоронної системи в Україні, але деякі аспекти можуть бути використані лише за певних умов.

Література:

1. Tuttle, BMQ., Giano, Z. and Merten, MJ. (2018), Stress spillover in policing and negative relationship functioning for law enforcement marriages. *Fam J*, vol. 26(2), pp.246–252, available at: <https://doi.org/10.1177/1066480718775739> (accessed 10 March 2024) .
2. Fagan, N. (2015), Tactical police officers, romantic attachment and job-related stress: a mixed-methods study. *ProQuest Dissertations ,Theses*, 2015, 270 p.
3. Jones, DJ. (2020), The potential impacts of pandemic policing on police legitimacy: planning past the COVID-19 crisis. *Polic J Policy Pract*, vol. 14(3), pp, 579–586, <https://doi.org/10.1093/police/paaa026> (accessed 10 March 2024).
4. Regehr, C., Carey, MG., Wagner, S., Alden, LE., Buys, N., Corneil, W., Fyfe T., et al. (2021), A systematic review of mental health symptoms in police officers following extreme traumatic exposures, *Police Pract Res*, vol. 22(1), pp. 225–239, <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1689129> .
5. Acquadro Maran D., Zito, M., Colombo, L. (2020), Secondary traumatic stress in Italian police officers: the role of job demands and job resources, *Front Psychol*, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01435> .
6. Spicer, M. (2018), Running head: The effects of police work on family life. The effects of police work on family life by Mercedes Spicer, pp. 1–19.
7. Hammock, AC., Dreyer, RE., Riaz, M., et al. (2019), Trauma and relationship strain: oral histories with World Trade Center disaster responders, *Qual Heal Res*, vol.29(12), pp.1751–1765, <https://doi.org/10.1177/1049732319837534> .
8. Maguen, S., Metzler, TJ., McCaslin, SE., et al. (2009), Routine work environment stress and PTSD symptoms in police officers, *J Nerv Ment Dis*, 197(10), pp.754–760, <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181b975f8> .
9. Lambert, EG., Qureshi, H., Keena, LD., et al (2019), Exploring the link between work-family conflict and job burnout among Indian police officers, *Police J Theory Pract Principles*, 92(1), pp.35–55, <https://doi.org/10.1177/0032258x18761285> .
10. Haugen, PT., McCrillis, AM., Smid, GE., Nijdam, MJ. (2017), Mental health stigma and barriers to mental health care for first responders: a systematic review and meta-analysis, *J Psychiatr Res*, 94, pp. 218–229, <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.08.001> .
11. Papazoglou ,K., Tuttle, BM. (2018), Fighting police trauma: practical approaches to addressing psychological needs of officers, *SAGE Open*, vol. 8(3): 215824401879479, <https://doi.org/10.1177/2158244018794794> .

12. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

13. Максименцева Н.О. Навчання прокурорів як право та обов'язок (європейські та міжнародні стандарти). Професійна підготовка суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: національний та зарубіжний досвід. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19 вересня 2019 р.) Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 81-85.

14. Guidelines on the Role of Prosecutors (1990), adopted on 07 September 1990, available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-role-prosecutors#:~:text=Prosecutors%20shall%20perform%20an%20active,decisions%20and%20the%20exercise%20of> (accessed 10 March 2024).

15. Bordeaux Declaration “Judges and Prosecutors in a Democratic Society”(2009), adopted on 8 December 2009, available at: <https://rm.coe.int/opinion-no-12-2009-on-the-relationships-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fbd> (accessed 10 March 2024).

16. Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to Member States on the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System (2000), Council of Europe, adopted on 6 October 2000, available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (accessed 10 March 2024).

17. Compilation of Venice Commission opinions and reports concerning prosecutors (2015), European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), CDL-PI(2015)009 Or. Engl., adopted on 30 June 2015, available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI%282015%29009-e> (accessed 10 March 2024).

18. Preliminary opinion on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine (2015), adopted on 24 July 2015, available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282015%29016-e> (accessed 10 March 2024).

19. Addendum to the Standards of Professional Responsibilities and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors: Compilation of comments received from Member States, 2008, adopted on 14-18 April 2008, available at: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Addendum_to_Standards_of_Professional_Responsibilities_and_Statement_of_the_Essential_Duties_and_Rights_of_Prosecutors.pdf (accessed 10 March 2024).

20. Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors (1999), International Association of Prosecutors, available at: [https://www.iap-association.org/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-\(1\)](https://www.iap-association.org/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-(1)) (accessed 10 March 2024).

21. Public Safety Officers' Benefits Act of 1976 (1976), Pub. L. No. 90 351, Title I, Part L [42 U.S.C. Chapter 46, Subchapter XII], available at: https://bja.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh186/files/media/document/psob_act_and_regulations_2011.pdf (accessed 10 March 2024).

22. Federal Benefits Available to Surviving Families Of Law Enforcement Officers Killed In the Line of Duty. Bureau of Justice Assistance, Office of Justice Programs, US Department of Justice. Available at: https://www.odmp.org/pdfs/benefits/us_government.pdf (accessed 10 March 2024).

23. Public Safety Officers' Benefits (PSOB) and Public Safety Officers' Educational Assistance (PSOEA) Programs (2022), Congressional Research Service, 5 January 2022, available at: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R45327.pdf> (accessed 10 March 2024).

24. Brandl, Steven G., and Megan S. Stroshine (2003), “Toward an Understanding of the Physical Hazards of Police Work.” *Police Quarterly* 6 (2): pp. 172–191.

25. Brough, Paula (2004), “Comparing the Influence of Traumatic and Organizational Stressors on the Psychological Health of Police, Fire, and Ambulance Officers.” *International Journal of Stress Management*, 11 (3), pp. 227–244.

26. Charles, Luenda E., Cecil M. Burchfiel, Desta Fekedulegn, Bryan Vila, Tara A. Hartley, James Slaven, et al. (2007), "Shiftwork and Sleep: The Buffalo Police Health Study." *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, vol.30 (2), pp. 215–227
27. Rajaratnam, Shantha M.W., Laura K. Barger, Steven W. Lockley, Steven A. Shea, Wei Wang, Christopher P. Landrigan, et al (2011), "Sleep Disorders, Health, and Safety in Police Officers." *JAMA* 306 (23), pp. 2567–2578, <http://jama.jamanetwork.com/article.aspx?articleid=1104746>.
28. Arnetz, Bengt B., Eamonn Arble, Lena Backman, Adam Lynch, and Ake Lublin (2013), "Assessment of a Prevention Program for Work-Related Stress among Urban Police Officers." *International Archives of Occupational and Environmental Health*, vol. 86 (1), pp. 79–88.
29. Brandl, Steven G., and Megan S. Stroshine (2003), "Toward an Understanding of the Physical Hazards of Police Work." *Police Quarterly*, vol. 6 (2), pp. 172–191.
30. Averhoff, Francisco M., Linda A. Moyer, Bradley A. Woodruff, Adeline M. Deladisma, Joni Nunnery, Miriam J. Alter, et al. (2002), "Occupational Exposures and Risk of Hepatitis B Virus Infection among Public Safety Workers." *Journal of Occupational & Environmental Medicine*, vol. 44 (6), pp. 591–596.
31. Rachele, Jerome N., Kristiann C. Heesch, and Tracy L. Washington (2014), "Wellness Programs at Firefighter and Police Workplaces: A Systematic Review." *Health Behavior and Policy Review*, vol. 1 (4), pp. 302–313.
32. Sherman, Lawrence W., Denise C. Gottfredson, Doris L. MacKenzie, John Eck, Peter Reuter, and Shawn D. Bushway (1997), *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*. National Institute of Justice: Research in Brief. Washington, DC: Office of Justice Programs, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/171676.PDF>.

References:

1. Tuttle, BMQ., Giano, Z. and Merten, MJ. (2018), Stress spillover in policing and negative relationship functioning for law enforcement marriages. *Fam J*, vol. 26(2), pp.246–252, available at: <https://doi.org/10.1177/1066480718775739> (accessed 10 March 2024) .
2. Fagan, N. (2015), *Tactical police officers, romantic attachment and job-related stress: a mixed-methods study*. ProQuest Dissertations ,Theses, 2015, 270 p.
3. Jones, DJ. (2020), The potential impacts of pandemic policing on police legitimacy: planning past the COVID-19 crisis. *Polic J Policy Pract*, vol. 14(3), pp. 579–586, <https://doi.org/10.1093/police/paaa026> (accessed 10 March 2024).
4. Regehr, C., Carey, MG., Wagner, S., Alden, LE., Buys, N., Corneil, W., Fyfe T., et al. (2021), A systematic review of mental health symptoms in police officers following extreme traumatic exposures, *Police Pract Res*, vol. 22(1), pp. 225–239, <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1689129> .
5. Acquadro Maran D., Zito, M., Colombo, L. (2020), Secondary traumatic stress in Italian police officers: the role of job demands and job resources, *Front Psychol*, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01435> .
6. Spicer, M. (2018), Running head: The effects of police work on family life. The effects of police work on family life by Mercedes Spicer, pp. 1–19.
7. Hammock, AC., Dreyer, RE., Riaz, M., et al. (2019), Trauma and relationship strain: oral histories with World Trade Center disaster responders, *Qual Heal Res*, vol.29(12), pp.1751–1765, <https://doi.org/10.1177/1049732319837534> .
8. Maguen, S., Metzler, TJ., McCaslin, SE., et al. (2009), Routine work environment stress and PTSD symptoms in police officers, *J Nerv Ment Dis*, 197(10), pp.754–760, <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181b975f8> .

9. Lambert, E.G., Qureshi, H., Keena, L.D., et al (2019), Exploring the link between work-family conflict and job burnout among Indian police officers, *Police J Theory Pract Principles*, 92(1), pp.35–55, <https://doi.org/10.1177/0032258x18761285>.
10. Haugen, P.T., McCrillis, A.M., Smid, G.E., Nijdam, M.J. (2017), Mental health stigma and barriers to mental health care for first responders: a systematic review and meta-analysis, *J Psychiatr Res*, 94, pp. 218–229, <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.08.001>.
11. Papazoglou, K., Tuttle, B.M. (2018), Fighting police trauma: practical approaches to addressing psychological needs of officers, *SAGE Open*, vol. 8(3): 215824401879479, <https://doi.org/10.1177/2158244018794794>.
12. Закон України «Про державних захисників суду і правохоронних орханів» від 23.12.1993 № 3781-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>
13. Maksimentseva N.O (2019). Navchannia prokuroriv yak pravo ta obov'язok (ievropeiski ta mizhnarodni standarty). Profesiina pidhotovka suddiv, prokuroriv ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (19 September 2019) Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2019, pp. 81-85.
14. Guidelines on the Role of Prosecutors (1990), adopted on 07 September 1990, available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-role-prosecutors#:~:text=Prosecutors%20shall%20perform%20an%20active,decisions%20and%20the%20exercise%20of> (accessed 10 March 2024).
15. Bordeaux Declaration “Judges and Prosecutors in a Democratic Society”(2009), adopted on 8 December 2009, available at: <https://rm.coe.int/opinion-no-12-2009-on-the-relationships-between-judges-and-prosecutors-in-/16806a1fbd> (accessed 10 March 2024).
16. Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to Member States on the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System (2000), Council of Europe, adopted on 6 October 2000, available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (accessed 10 March 2024).
17. Compilation of venice commission opinions and reports concerning prosecutors (2015), European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), CDL-PI(2015)009 Or. Engl., adopted on 30 June 2015, available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI%282015%29009-e> (accessed 10 March 2024).
18. Preliminary opinion on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine (2015), adopted on 24 July 2015, available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282015%29016-e> (accessed 10 March 2024).
19. Addendum to the Standards of Professional Responsibilities and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors: Compilation of comments received from Member States, 2008, adopted on 14-18 April 2008, available at: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Addendum_to_Standards_of_Professional_Responsibilities_and_Statement_of_the_Essential_Duties_and_Rights_of_Prosecutors.pdf (accessed 10 March 2024).
20. Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors (1999), International Association of Prosecutors, available at: [https://www.iap-association.org/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-\(1\)](https://www.iap-association.org/Resources-Dokumentation/IAP-Standards-(1)) (accessed 10 March 2024).
21. Public Safety Officers' Benefits Act of 1976 (1976), Pub. L. No. 90 351, Title I, Part L [42 U.S.C. Chapter 46, Subchapter XII], available at: https://bja.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh186/files/media/document/psob_act_and_regulations_2011.pdf (accessed 10 March 2024).
22. Federal Benefits Available to Surviving Families Of Law Enforcement Officers Killed In the Line of Duty. Bureau of Justice Assistance, Office of Justice Programs, US Department of Justice. Available at: https://www.odmp.org/pdfs/benefits/us_government.pdf (accessed 10 March 2024).

23. Public Safety Officers' Benefits (PSOB) and Public Safety Officers' Educational Assistance (PSOEA) Programs (2022), Congressional Research Service, 5 January 2022, available at: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R45327.pdf> (accessed 10 March 2024).

24. Brandl, Steven G., and Megan S. Stroshine (2003), "Toward an Understanding of the Physical Hazards of Police Work." *Police Quarterly* 6 (2): pp. 172–191.

25. Brough, Paula (2004), "Comparing the Influence of Traumatic and Organizational Stressors on the Psychological Health of Police, Fire, and Ambulance Officers." *International Journal of Stress Management*, 11 (3), pp. 227–244.

26. Charles, Luenda E., Cecil M. Burchfiel, Desta Fekedulegn, Bryan Vila, Tara A. Hartley, James Slaven, et al. (2007), "Shiftwork and Sleep: The Buffalo Police Health Study." *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, vol.30 (2), pp. 215–227

27. Rajaratnam, Shantha M.W., Laura K. Barger, Steven W. Lockley, Steven A. Shea, Wei Wang, Christopher P. Landrigan, et al (2011), "Sleep Disorders, Health, and Safety in Police Officers." *JAMA* 306 (23), pp. 2567–2578, <http://jama.jamanetwork.com/article.aspx?articleid=1104746>.

28. Arnetz, Bengt B., Eamonn Arble, Lena Backman, Adam Lynch, and Ake Lublin (2013), "Assessment of a Prevention Program for Work-Related Stress among Urban Police Officers." *International Archives of Occupational and Environmental Health*, vol. 86 (1), pp. 79–88.

29. Brandl, Steven G., and Megan S. Stroshine (2003), "Toward an Understanding of the Physical Hazards of Police Work." *Police Quarterly*, vol. 6 (2), pp. 172–191.

30. Averhoff, Francisco M., Linda A. Moyer, Bradley A. Woodruff, Adeline M. Deladisma, Joni Nunnery, Miriam J. Alter, et al. (2002), "Occupational Exposures and Risk of Hepatitis B Virus Infection among Public Safety Workers." *Journal of Occupational & Environmental Medicine*, vol. 44 (6), pp. 591–596.

31. Rachele, Jerome N., Kristiann C. Heesch, and Tracy L. Washington (2014), "Wellness Programs at Firefighter and Police Workplaces: A Systematic Review." *Health Behavior and Policy Review*, vol. 1 (4), pp. 302–313.

32. Sherman, Lawrence W., Denise C. Gottfredson, Doris L. MacKenzie, John Eck, Peter Reuter, and Shawn D. Bushway (1997), *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*. National Institute of Justice: Research in Brief. Washington, DC: Office of Justice Programs, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/171676.PDF>.

УДК 347.965

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-872-886](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-872-886)

Маліневський Олег Миколайович аспірант, Інститут держави і права ім. Володимира Михайловича Корецького НАН України, Керуючий партнер юридичної компанії EQUITY, м. Київ, тел.: (067) 838-22-22, <https://orcid.org/0000-0002-8622-136X>

ЩОДО ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВАМИ У США

Анотація. Стаття розглядає існуючі доктринальні підходи, нормативне регулювання та правозастосовну практику щодо питання зловживання правом адвокатом у Сполучених Штатах Америки.

Попри те, що зловживання правом є концепцією цивільного права і не є настільки очевидним в системах загального права, вона набула достатній рівень імплементації та розвитку в США як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів.

Серед іншого в статті проаналізовано зміст та судову практику застосування Правила 11 Федеральних Правил цивільного судочинства, яке спрямоване на запобігання безпідставним позовам адвокатів та зниження витрат і затримок у цивільному судочинстві. Крім того, особливу увагу автор приділив аналізу законодавства та судової практики щодо питання зловживання правом адвокатом в окремих штатах – Каліфорнії та Флориди, а також правил та стандартів Американської асоціації адвокатів (АВА).

На підставі проведеного аналізу доктринальних підходів, законодавства та судової практики оформлювано автором сформульовано власне узагальнююче визначення зловживання правом адвокатом в США, під яким варто розуміти дисциплінарно каране професійне правопорушення, яке полягає у вчиненні дій з реалізації адвокатом наявного в нього права, якщо такі дії вчиняються з незаконною метою чи первісним мотивом заподіяння шкоди; без серйозного чи легітимного інтересу, який підлягає судовому захисту; проти моралі, добросовісності чи елементарної справедливості, чи з іншою метою, відмінною від визначеної законом мети.

Як приклад таких зловживань, автором наводиться подання позову без наміру розглядати позов, з метою залякування іншої сторони, вчинення дій задля спричинення непотрібної затримки чи непотрібного збільшення витрат на судовий розгляд, та інші подібні дії.

Окрему увагу в статті приділено санкціям, які застосовуються до адвокатів за зловживання правом, серед яких відсторонення від адвокатської діяльності, штрафи, відшкодування збитків, та інші.

Ключові слова: професійна відповідальність, адвокатура в США, правила адвокатської етики, судова практика, недобросовісна поведінка, зловживання правом.

Malinevskyi Oleh Mykolayovych Postgraduate, V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Partner at EQUITY Law Firm, Kyiv, tel.: (067) 838-22-22, <https://orcid.org/0000-0002-8622-136X>

ON THE PROFESSIONAL LIABILITY OF ATTORNEYS FOR ABUSE OF RIGHTS IN THE U.S.

Abstract. The article examines the existing doctrinal approaches, regulations and judicial practice regarding the issue of attorney's malpractice in the United States of America.

Despite the fact that the abuse of rights is a civil law concept and is not so obvious in common law systems, it has gained a sufficient level of implementation and development in the United States both at the federal and states' levels.

Among other things, the article analyzes the content and court practice of applying Rule 11 of the Federal Rules of Civil Procedure, which is aimed at preventing frivolous lawsuits by attorneys and reducing costs and delays in civil litigation. In addition, the author paid special attention to the analysis of legislation and case law on the issue of attorney malpractice in certain states - California and Florida, as well as the rules and standards of the American Bar Association (ABA).

Based on the analysis of doctrinal approaches, legislation and case law, the author formulates his own generalized definition of abuse of the rights of an attorney in the United States, which should be understood as a disciplinary punishable professional offense which consists in taking actions to exercise an attorney's rights if such actions are taken with an illegal purpose or the initial motive of causing harm; without a serious or legitimate interest that is subject to judicial protection; against morality, good faith or elementary justice, or for any other purpose other than the purpose determined by such rights.

As an example of such abuses, the author cites the filing of a lawsuit without the intention to consider the claim, in order to intimidate the other party, to take actions to cause unnecessary delay or unnecessary increase in the costs of litigation, and other similar actions.

The article pays special attention to the sanctions imposed on attorneys for abuse of rights, including disbarment, fines, damages, and others.

Keywords: professional liability, the bar in the United States, the rules of attorney ethics, case law, malpractice, abuse of law.

Постановка проблеми. Проблематика зловживання адвокатом своїми професійними правами в юридичній науці та судовій практиці США полягає в тому, що з одного боку сама концепція зловживання правом походить з цивільного права та не є настільки очевидною в системах загального права, з іншого боку випадки зловживання правами адвокатом є досить поширеним явищем в США, що призвело до необхідності реагування як з боку законодавця, так і суду, професійної та наукової спільноти, тим самим формуючи розуміння до такого явища в США як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів.

Дана стаття ставить за мету сприяти кращому розумінню проблеми зловживання правом у Сполучених Штатах Америки та підходи до її вирішення, що збагатить вихідну базу для врегулювання даного питання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зловживання правом адвокатом в Україні зокрема і в порівняльному аспекті, піднімалися в працях провідних вітчизняних вчених: І.А. Безклубого, М.І. Брагінського, С.І. Вітрянського, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Ю.О. Заїки, В.М. Коссака, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та ін., які займалися проблемами зловживання матеріальними правами, Ю.В. Білоусова, С.С. Бичкової, І.В. Бондар, О.Б. Верби-Сидор, М.В. Вінциславської, О.В. Гетманцева, К.В. Гусарова, В.В. Комарова, Т.М. Кучер, Р.О. Ляшенка, М.М. Мальського, Н.А. Сергієнко, Г.П. Тимченка, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, С.В. Щербак, В.В. Яркова, М.М. Ясинка та ін., які відіграли позитивну роль у розробці питань зловживання процесуальними правами, а також Н.М. Бакаянкової, А.М. Бірюкової, Т.Б. Вільчик, О.М. Дроздова, Д.В. Кухнюка, О.З. Нор-Хотинської та ін., які акцентували свою увагу на правах адвоката та відповідно зловживання ним. Дослідженням питання професійної відповідальності адвокатів за зловживання правом у США проводилися Жоржиною Вайро, Джоном Смітом, Мері Джонсон, Девідом Джонсоном, та іншими вченими.

Мета статті – полягає в дослідженні концепції зловживання правом у загальному праві, зокрема в США, її походження, розвитку та впливу на судову практику. Автор має на меті проаналізувати Правило 11 Федеральних Правил цивільного судочинства, Типові правила застосування дисциплінарної відповідальності адвокатів, встановлені в 1989 році, а також інші нормативні акти, як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів (Каліфорнія,

Флорида), їх доктринальні тлумачення та практику застосування для формулювання узагальнюючого визначення зловживання правом як виду правопорушення адвоката в США, його ознак та санкцій за вчинення. В свою чергу отримані результати підвищать ефективність зусиль щодо врегулювання питань дисциплінарної відповідальності адвоката за зловживання правом в Україні.

Виклад основного матеріалу. На переконання Майкла Байерса, принципи зловживання правом є концепцією цивільного права і не є «настільки очевидними в системах загального права» [1, с. 389]. Така концепція передбачає здебільшого зловживання законним правом [2, с. 689]. Доктрина була розроблена у Франції та Німеччині, починаючи з середини 19 століття [2, с. 689]. У Сполучених Штатах подібна концепція може бути пов'язана з такими поняттями, як «неприємність, примус, добросовісність, економічне марнотратство, публічний порядок, зловживання авторським правом і патентними правами, відсутність ділової мети в податковому праві, здирництво та інші» [1, с. 385].

Академічний американський словник юридичних термінів «Black's Law Dictionary», даючи визначення доктрині «зловживання правом», виходить з того, що це принцип, який має походження в цивільному праві, за яким особа може нести відповідальність за шкоду, завдану вчиненням того, на що така особа має право, якщо таке право реалізується: 1) з метою чи первісним мотивом заподіяння шкоди; 2) без серйозного чи легітимного інтересу, який підлягає судовому захисту; 3) проти моралі, добросовісності чи елементарної справедливості, чи 4) з метою, відмінною від визначеної законом мети [3]. В цьому визначенні важливі кілька аспектів щодо цілісного розуміння пропонованої концепції зловживання правом: 1) караність діяння (підстава для відповідальності); 2) присутність шкоди; 3) наявність права у особи, що зловживає, на вчинення певних дій; 4) дефектність реалізації такого права, з урахуванням перелічених у визначенні критеріїв.

Вказане вище визначення зловживання правом є одним з найбільш повних та хрестоматійних, знаходячи своє подальше підтвердження в законодавстві Сполучених Штатів та судовій практиці щодо оцінки дій американських адвокатів.

Так, за Правилем 11 Федеральних Правил цивільного судочинства відповідальність може бути пов'язана з усталеним у системі цивільного права поняттям зловживання адвокатом своїми правами. Правило було розроблено для запобігання настирливим і безпідставним юридичним діям і позовам, які подаються з іншими цілями, ніж «отримання допомоги, про яку йдеться в заяві, клопотанні або іншій вимозі про надання допомоги» [4, с. 66]. Тодішній голова Верховного Суду Уоррен Бургер скаржився, що спостерігається

зниження юридичного професіоналізму, а витрати і затримки в цивільному судочинстві стали нестерпними [5, с. 590]. З цієї причини в 1983 році були внесені зміни до Правила 11 для боротьби з подібними проблемами. За словами Джорджа Вайро, зміни до Правила 11 «представляли собою агресивну спробу виправити неефективність його попередника та інших санкційних інструментів, запобігти зловживанням і впорядкувати процес цивільного судочинства [...]» [5, с. 598]. В підсумку перевірка на недобросовісність поведінки адвоката перестала бути необхідною. Іншими словами, з'явився об'єктивний, а не суб'єктивний критерій для визначення того, чи підлягає адвокат відповідальності відповідно до санкцій Правила 11 [5, с. 598].

У справі Eastway Construction Corp. проти міста Нью-Йорк суддя Кауфман заявив, що адвокату недостатньо стверджувати, що він діяв добросовісно або що він не знав, що позов або аргумент не мають правових підстав [6]. Правило 11 прямо покладає на адвоката обов'язок проводити «розумну перевірку обґрунтованості позовних вимог до їх підписання» [6]. У цій справі суд встановив, застосовуючи стандарт «компетентного адвоката», що ні позивач, ні його захисник не діяли суб'єктивно недобросовісно і не переслідували відповідачів. Проте, зважаючи на об'єктивний характер стандарту, компетентний адвокат після розумного розслідування зрозумів би, що позов був «приречений на провал». Мета цього правила - перешкоджати зловживанням і підвищувати рівень професіоналізму [7, с. 602].

Крім того, у справі Childs проти State Farm Mutual Automobile Insurance Co суд встановив, що позивач, зловживаючи правом, інсценував аварію з метою отримання страхових виплат [8].

Згідно зі змінами до Правила 11 1993 року, поведінка адвоката оцінюється станом «на дату подання документів» [7, с. 606], тобто дату, коли адвокат вчиняє дії щодо такого документу у відносинах з його адресатом чи іншим особами, кого він стосується. Це означає, що адвокат не повинен відстоювати позицію, яка була спочатку викладена в документі, якщо стає очевидним, що позов є необґрунтованим і не має під собою юридичного або фактичного підґрунтя [7, с. 606]. В іншому випадку ситуація спричинить відповідальність за Правилу 11.

Щоб навести більше прикладів застосування Правила 11, у справі Kunstler проти Britt суд навів перелік прикладів, коли позов подається з неналежною метою. Сюди входить подання позову з метою «переслідування або спричинення непотрібної затримки чи непотрібного збільшення витрат на судовий розгляд» [9]. Початок судового процесу без наміру розглядати позов, а лише для того, щоб привернути увагу громадськості або отримати важелі впливу в кримінальному провадженні, а також залякати іншу сторону, вважатиметься зловживанням правами [10, с. 67].

Правилом 11 можуть зловживати ті самі люди, яких воно покликане регулювати. Існують випадки, коли адвокати використовують правило як тактику залякування для переслідування іншої сторони [11, с. 51]. З цієї причини у справі Верховного Суду Cooter & Gell суд заявив, що не потерпить безпідставних клопотань про застосування санкцій або безпідставних заяв щодо санкцій за Правилом 11 [12]. Подаючи документи, адвокати повинні вжити необхідних заходів для їх підготовки, щоб уникнути «безпідставного подання, [яке] приводить у рух механізм правосуддя, обтяжуючи суди та окремих осіб непотрібними витратами та затримками» [11, с. 12]. В іншому випадку така поведінка прирівнюється до зловживання судовою системою.

З іншого боку, сама по собі «безпідставність» дії чи документу не створює складу зловживання. Так, для того, щоби можна було заявити про зловживання адвокатом процесуальними правами, необхідно довести, що будь-яка заявлена неправомірна поведінка була результатом прихованого мотиву або злого умислу адвоката [13]. Це також підтверджується рішенням у справі Morowitz проти Marvel, за яким суд повинен встановити, що адвокат використав судовий процес для досягнення мети, яка «не є досяжною звичайним або законним шляхом» [14].

В окремих справах поріг кваліфікації дій адвоката як зловживання є ще вищим. Проте це в більшій мірі виняток, ніж загальне правило. Так, згідно з рішенням у справі Erps проти Vogel, просте ініціювання адвокатом судового процесу не призведе до зловживання процесуальними правами, навіть якщо це було зроблено з неналежною метою або мотивом [15]. Необхідно, щоб адвокат вчинив додаткову дію, яка не є належною по відношенню до провадження. У справі Alexandru проти Dowd позивач вимагав відшкодування збитків від адвоката відповідача за зловживання процесом [16]. Стверджувалося, що адвокат отримав медичну документацію позивача через незаконну процедуру і не розкрив належним чином суду інформацію, яку він отримав з цієї документації. Тим не менш, суд визнав, що неправомірної поведінки та зловживання процедурою розкриття інформації не було.

У Каліфорнії існують правила, які обмежують право або обов'язок адвоката просувати інтереси та справу клієнта. Відповідно до Розділу 6068 (с) і (g) Кодексу бізнесу та професій, адвокати зобов'язані «консультувати або підтримувати лише ті дії, провадження або захист, які, на його думку, є законними або справедливими, за винятком захисту особи, обвинуваченої в державному злочині», а також «не заохочувати початок або продовження дії або провадження з будь-яких корупційних мотивів або власного інтересу» [17]. Крім того, Каліфорнійські правила професійної поведінки забороняють адвокатам порушувати або продовжувати «позов, здійснювати захист, відстоювати позицію в судовому процесі або подавати апеляцію без достатніх

підстав і з метою переслідування або зловмисного заподіяння шкоди будь-якій особі» та/або представляти «позов або захист у судовому процесі, який не є обґрунтованим згідно з чинним законодавством, за винятком випадків, коли він може бути підкріплений сумлінними аргументами на користь розширення, зміни або скасування чинного законодавства» [18].

Вказані вище справи ілюструють, що попри те, що доктрина зловживання правами має проходження з цивільного (континентального) права, суди США активно розглядають та застосовують цю категорію у своїй діяльності та мають досить усталену практику з цього питання. Зокрема, узагальнюючи наведену вище судову практику можна дійти до висновку, що під зловживання правом адвокатом американські суди розуміють вчинення адвокатом дій, вчинених на реалізацію наданих йому повноважень зі злим умислом або з прихованою метою, яка не є досяжною звичайним або законним шляхом.

До адвокатів, які зловживають своїми правами та обов'язками, можуть бути застосовані серйозні дисциплінарні заходи. Наприклад, у справі Вишак (Matter of Wyshak) адвоката було позбавлено права займатися адвокатською діяльністю за те, що він подав безпідставний позов про сексуальні домагання, щоб переконати протилежну сторону відмовитися від незаконного затримання клієнта адвоката [19]. Більше того, у справі Соренсен (Sorensen v. State Bar) Суд адвокатури штату Каліфорнія призупинив адвокатську практику через те, що він обрав «найбільш гнітючий і фінансово обтяжливий спосіб відшкодування збитків, який був неспівмірним з незначною сумою». Розсудливий адвокат вирішив би спір менш обтяжливим способом. У цій справі адвокат подав скаргу про шахрайство, вимагаючи 14000 доларів США штрафних санкцій для врегулювання спору про виставлення рахунку на суму 45 доларів США, в якому його фірма не зазнала жодних збитків. Суд встановив, що це не був випадок шахрайства, а скоріше значний спір щодо виставлення рахунків, і нічого більше [20].

Каліфорнія змодельовала свій Розділ 128.7 Цивільно-процесуального кодексу на основі Правила 11, який дозволяє застосовувати санкції до адвоката за подання до суду необґрунтованих документів (без юридичних або фактичних підстав) або документів з неналежною метою (з метою переслідування або спричинення непотрібних затримок чи витрат) [21]. Для цього розділу, як і в Правилі 11, не потрібно демонструвати суб'єктивну недобросовісність. Позов вважається об'єктивно необґрунтованим, «якщо будь-який адвокат погодиться з тим, що [він] є цілком і повністю безпідставним» [22].

З іншого боку, відповідно до Розділу 128.5, «суд першої інстанції може зобов'язати сторону, її адвоката або обох сплатити розумні витрати, включаючи гонорар адвоката, понесені іншою стороною в результаті недобросовісних дій

або тактики, які є легковажними або мають на меті лише спричинити непотрібну затримку» [23]. Тим не менш, такі дії або тактика можуть бути «відкликані» до закінчення 21 дня після подання та вручення письмового клопотання або подання та вручення скарги протилежною стороною. Це положення відоме як «безпечна гавань» і застосовується як до Розділу 128.5, так і до Розділу 128.7 [24]. Цікаво, що Розділ 128.5 вимагає наявності неналежної мети (суб'єктивної недобросовісності) для того, щоб санкції були застосовані.

Однак у справі *In re Marriage of Sahafzadeh-Taeb & Taeb* суд зазначив, що «санкції можуть бути накладені на адвоката за те, що він зайняв позицію, яка є «абсолютно невинуватою і не має жодних підстав» або «повністю ігнорує» патентні зобов'язання - тобто легковажну позицію - і зайняв її без «чесного переконання в правильності або розумності» - тобто з суб'єктивною недобросовісністю - що призвело до додаткових витрат протилежної сторони» [25]. Якщо адвокат ігнорує графік і час протилежної сторони з інших причин, наприклад, через зобов'язання в іншому судовому процесі, суд може визнати такі дії недобросовісними і накласти санкції на адвоката [25].

Тим не менш, важливо підкреслити відмінності між статтями 128.5 та 128.7. Частина 128.5 застосовується до будь-якої «недобросовісної тактики», незалежно від того, чи міститься вона в позовних заявах. На відміну від неї, стаття 128.7 стосується лише «поведінки, що міститься в позовних заявах або інших судових документах» [26]. Крім того, стаття 128.5 передбачає лише грошові санкції, на відміну від статті 128.7, яка передбачає будь-яку санкцію, «достатню для запобігання повторенню такої поведінки ... [і] може складатися або включати в себе вказівки негрошового характеру, наказ про сплату штрафу до суду або, якщо накладається за клопотанням і є обґрунтованим для ефективного стримування, наказ про сплату заявнику деяких або всіх розумних гонорарів адвокатів та інших витрат, понесених безпосередньо в результаті порушення» [27].

З іншого боку, у штаті Флорида, відповідно до Цивільного процесуального кодексу §57. 105, суд має право присудити «розумний гонорар адвоката, включаючи відсотки за упередженість, який має бути сплачений стороні, що перемогла, в рівних сумах стороною, що програла, та адвокатом сторони, що програла, за будь-який позов або заперечення в будь-який час під час цивільного провадження або позову, якщо суд встановить, що сторона, що програла, або адвокат сторони, що програла, знали або повинні були знати, що позов або заперечення, коли вони були подані до суду або в будь-який час до початку судового розгляду, а саме (а) не підтверджувалися суттєвими фактами, необхідними для обґрунтування позову або заперечення; або (б) не підтверджувалися б застосуванням чинного на той час законодавства до цих

суттєвих фактів» [28]. Статут не встановлює конкретної суми таких зборів, однак очікується, що заявник повинен вказати цю суму в заяві та, за необхідності, надати підтверджуючі докази в окремій заяві. У певних випадках може знадобитися проведення слухання щодо розміру гонорару [29]. Крім того, підрозділ (2) дозволяє стороні, яка виграла справу, вимагати відшкодування збитків за необґрунтовані відповіді на запити про розкриття інформації та інші дії в судовому процесі, які не мають під собою юридичного або фактичного підґрунтя або «вчинені переважно з метою необґрунтованої затримки» [30]. Однак існує різниця між федеральним законодавством та законодавством штату Флорида щодо зловживань Правил 11. У справі *Smith проти Psychiatric Sols. Inc* було встановлено, що безпідставні клопотання про застосування санкцій самі по собі підлягають санкціям [31]. Тим не менш, у Флориді ще не було випадку, коли сторона могла б вимагати присудження санкцій проти сторони, яка вимагає санкцій відповідно до Розділу 57.105, «коли факти і закони не вимагали їх застосування» [30].

Американська асоціація адвокатів (АВА) є організацією, відповідальною за «розробку, просування, координацію та зміцнення професійних дисциплінарних та регуляторних програм і процедур по всій країні, включаючи розробку та просування діяльності АВА, пов'язаної з професійною дисципліною, типових правил застосування дисциплінарних заходів та стандартів застосування санкцій» [32]. АВА розробила Типові правила професійної поведінки, які були прийняті більшістю штатів США як частина їхніх державних нормативних актів [33]. Кожен штат США має свій власний набір правил, які регулюють етичні норми і те, як ці правила застосовуються, як правило, через асоціації адвокатів штату [34, с. 424]. Модульні правила професійної поведінки згідно з правилом 8.4 [35] описують, що є професійною неправомірною поведінкою. Неправомірною поведінкою для адвоката є а) порушення або спроба порушення Правил адвокатської етики, свідоме сприяння або спонукання іншої особи до такого порушення, або вчинення такого порушення через дії іншої особи; б) вчинення злочинного діяння, яке негативно відображається на чесності, надійності або придатності адвоката в інших відношеннях; в) вчинення дії, пов'язаних з нечесністю, шахрайством, обманом або спотворенням фактів; г) вчинення дії, що шкодять здійсненню правосуддя; д) заявляти або мати на увазі здатність впливати неналежним чином на державний орган чи посадову особу або досягати результатів засобами, що порушують Правила адвокатської етики або інші закони; е) свідомо допомагати судді або працівнику суду в діях, що є порушенням застосованих правил поведінки судді або іншого закону; або є) брати участь у діях, які, як адвокату відомо або обґрунтовано повинно бути відомо, є переслідуванням або дискримінацією за ознакою раси, статі, релігії,

національного походження, етнічної приналежності, інвалідності, віку, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, сімейного стану або соціально-економічного статусу в поведінці, пов'язаній із здійсненням адвокатської діяльності. Цей пункт не обмежує право адвоката приймати, відхиляти або припиняти представництво відповідно до Правила 1.16. Цей пункт не перешкоджає наданню законних порад або здійсненню адвокатської діяльності відповідно до цих Правил.

У 1989 році Палата делегатів Американської асоціації адвокатів ухвалила Типові правила застосування дисциплінарної відповідальності адвокатів [36]. У Типових правилах Правило 9 описує підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності/незначного проступку, а Правило 10 - види санкцій, що застосовуються до адвоката. «Підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є: а) порушення або спроба порушення [Правил адвокатської етики] або будь-яких інших правил цієї юрисдикції, що стосуються професійної поведінки адвокатів; б) поведінка, що порушує чинні правила адвокатської етики іншої юрисдикції; в) умисне порушення правил адвокатської етики іншої юрисдикції; с) умисне порушення чинного наказу суду або ради про накладення дисциплінарного стягнення, умисна неявка до дисциплінарного радника для отримання застереження відповідно до Правила 10(A)(5), умисне невиконання повістки до суду, видану відповідно до Правила 14, або умисно не відповісти на законну вимогу дисциплінарного органу, за винятком того, що це правило не вимагає розкриття інформації, яка в інший спосіб захищена чинними правилами щодо конфіденційності».

Важливо зазначити, що адвокати мають обов'язки перед правовими системами, і санкції будуть застосовані, якщо це стосується «нездатності прискорити судовий розгляд або подати обґрунтований позов, або невиконання будь-яких зобов'язань за правилами суду, за винятком відкритої відмови, заснованої на твердженні, що не існує жодних дійсних зобов'язань» [37, с. 37]. У справі Колегія адвокатів Флориди проти Ратінера [38] адвоката було позбавлено права на адвокатську діяльність через неповагу до суду, непокору судді та поведінку «задираки». Крім того, адвокати також можуть бути відсторонені від роботи. У справі Колегія адвокатів Флориди проти Гвінн [39] адвоката було відсторонено на 91 день за втручання в судовий процес і відправлення правосуддя. Суддя встановив, що адвокат подавав безпідставні позови з метою переслідування опонента та адвоката протилежної сторони; не провів дослідження для перевірки вимог, висунутих у клопотаннях; навмисно зловживав судовою системою; продовжував робити твердження, як у клопотаннях, так і у свідченнях, які були неправильними або неправдивими [37, с. 38]. Суддя дійшов висновку, що поведінка адвоката була «об'єктивно

необґрунтованою та настирливою» і «достатньо необачною, щоб визнати її поведінку рівнозначною недобросовісності [...] з метою переслідування її опонента» [39].

У справі Колегія адвокатів Флориди проти Марточчі [40], адвокат зробив зневажливі та нецензурні зауваження, щоб принизити іншу сторону під час розгляду сімейної справи. Адвокат отримав публічну догану та 2-річну пробацію [40]. Крім того, суд також публічно оголошує догану адвокатам, які не реагують на розпорядження дисциплінарного органу [37, с. 39].

Нарешті, суд може застосувати санкції до адвокатів, чії дії «шкодять здійсненню правосуддя або [...] пов'язані з нечесністю, шахрайством, обманом або спотворенням фактів» [37, с. 35]. У справі Колегія адвокатів Флориди проти Сальника [41], суд позбавив права на заняття адвокатською діяльністю адвоката, який підробив судові рішення, використовуючи печатку судді, і надіслав фіктивне рішення протилежній стороні з метою залякування. Суд заявив, що «вдаватися до фальсифікації, коли законні спроби отримати допомогу є безуспішними, повністю суперечить основним ідеалам юридичної професії» [41]. З іншого боку, у справі Колегія адвокатів Флориди проти Дюпе [42], адвоката було відсторонено від роботи на рік за приховування фінансових документів під час відкриття справи, подання неточної фінансової звітності клієнта, надання клієнту неправдивих свідчень під час допиту без вжиття жодних заходів для виправлення ситуації, а також за те, що він не повідомив адвоката іншої сторони про те, що відповідач володів спірним майном [37, с. 36].

Висновки. Аналіз наведених у статті положень доктрини, регуляторних норм поведінки адвокатів та практики їх застосування дає підстави сформулювати наступне узагальнююче визначення, за яким під зловживанням правом адвокатом в США варто розуміти каране професійне правопорушення, яке полягає у вчиненні дій з реалізації адвокатом наявного в нього права, якщо такі дії вчиняються з незаконною метою: 1) з метою чи первісним мотивом заподіяння шкоди; 2) без серйозного чи легітимного інтересу, який підлягає судовому захисту; 3) проти моралі, добросовісності чи елементарної справедливості, чи 4) з метою, відмінною від визначеної законом мети.

При цьому в статті продемонстровано, що за здійснення дій, які містять ознаки зловживання правом до американських адвокатів може бути застосована палітра дисциплінарних стягнень, які залежно від Штату та змісту зловживання можуть включати зокрема: а) припинення права на здійснення адвокатської діяльності; б) відсторонення від роботи; в) накладення штрафу, г) позбавлення гонорару, г) відшкодування збитків, та інші види стягнень.

Література:

1. Michael Byers, Abuse of Rights: An Old Principle, a New Age, 47 McGill Law Journal – 2002 – с. 385-389.

2. Anna di Robilant, “Abuse of Rights: The Continental Drug and the Common Law”, Hastings Law Journal, с. 689. URL: https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3772&context=hastings_law_journal
3. Black’s Law Dictionary, Eleventh edition, Thomson Reuters, 2019, - p.13 (термін було внесено до редакції словника 1931 року).
4. Joseph Perillo, “Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept” – с. 66.
5. Georgene Vairo, “Rule 11 and the Profession ”, с. 590-598. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144224852.pdf>
6. Eastway Construtction Corp. v. City of New York 762 F.2d 243 (2d Cir. 1985).
7. Georgene Vairo, “Rule 11 and the Profession ”, с. 602-606
8. Childs v. State Farm Mutual Automobile Insurance Co. 29 F.3d 1018 (5th Cir. 1984).
9. Kuntsler v. Britt, 499 U.S. 969 (1991).
10. Joseph Perillo, “Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept”, с. 67.
11. Jeffrey Neal Cole, “Rule 11 Now”, с. 12-51. URL: https://www.jstor.org/stable/29759465?read-now=1&refreqid=excelsior%3Ae8ebdfa80bafb668315a47ccb79dd67a&seq=1#page_scan_tab_contents
12. Cooter & Gell v. Hartmarx, 496 U.S. 384 (1990).
13. Journeymen, Inc. v. Judson, 45 Ore. App. 249 (Or. Ct. App. 1980).
14. Morowitz v. Marvel, D.C.App., 423 A.2d 196 (1980).
15. Epps v. Vogel, 454 A.2d 320 (D.C. 1982).
16. Alexandru v. Dowd, 79 Conn. App. 434 (Conn. App. Ct. 2003).
17. Cal. Bus & Prof. Section 6068(c), (g). URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6068.&lawCode=BPC
18. Cal. R. Prof. Cond. 3.1(a)(1)-(2), URL: <https://www.calbar.ca.gov/Attorneys/Conduct-Discipline/Rules/Rules-of-Professional-Conduct/Current-Rules/Chapter-3-Advocate>
19. Matter of Wyshak, 4 Cal. State Bar Ct. Rept. 70. URL: <https://www.dailyjournal.com/mcle/863-can-they-do-that-sanctions-and-disciplinary-actions-against-lawyers-for-frivolous-litigation>
20. Sorensen v. State Bar, 52 Cal. 3d 1038.
21. Daily Journal corporation. Retrieved from <https://www.dailyjournal.com/mcle/863-can-they-do-that-sanctions-and-disciplinary-actions-against-lawyers-for-frivolous-litigation>
22. Peake v. Underwood, 227 Cal. App. 4th 428, 449 (2014).
23. California LEGISLATIVE INFORMATION. Code of Civil Procedure, стаття 128.5. URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=CCP&division=&title=1.&part=1.&chapter=6.&article=2
24. LII Legal Information Institute. Rule 11. Signing Pleadings, Motions, and Other Papers; Representations to the Court; Sanctions [Електронний ресурс] / LII Legal Information Institute // Cornell Law School – URL: https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_11
25. Marriage of Sahafzadeh-Taeb & Taeb, 39 Cal. App. 5th 124, 135 (2019).
26. Cary Sullivan, “Clarifying Calif. Bad Faith Law For Trial Courts” (2016).
27. Code of Civil Procedure, розділ 128.7(d).
28. Civil Practice and Procedure §57. 105, Online Sunshine. URL: http://www.leg.state.fl.us/STATUTES/index.cfm?App_mode=Display_Statute&URL=0000-0099/0057/Sections/0057.105.html
29. Gary S. Gaffney and Scott A. Mager, “Section 57.105’s new look: the Florida legislature encourages courts to sanction unsupported claims and dilatory actions, Part 1”. URL: <https://www.floridabar.org/the-florida-bar-journal/section-57-105s-new-look-the-florida-legislature-encourages-courts-to-sanction-unsupported-claims-and-dilatory-actions-part-1/>

30. Glen Waldman, "Credible Threats: Thoughts on Motions for Sanctions Under Fla. Stat. § 57. 105". URL: <http://www.hellerwaldman.com/hellerwaldmanblog/credible-threats-thoughts-motions-sanctions-fla-stat/>
31. Smith v. Psychiatric Sols., Inc., 750 F.3d 1253, 1261 (11th Cir. 2014).
32. American Bar Association. Standing Committee on Professional Regulation. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/disciplinecommittee/
33. American Bar Association. Model Rules of Professional Conduct - Table of Contents. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/
34. Стаття, Legal Ethics & Practical Politics: Musings on the Public Perception of Lawyer Discipline by Paula A. Monopoli, с. 424. URL: https://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1493&context=fac_pubs
35. Model Rules of Professional Conduct, правило 8.4. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/
36. Model Rules for Lawyer Disciplinary Enforcement. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/resources/lawyer_ethics_regulation/model_rules_for_lawyer_disciplinary_enforcement/
37. The Florida Bar, "Florida's Standards for Imposing Lawyer Sanctions," с. 35-39.
38. The Florida Bar v. Ratiner, 238 So. 3d 117 (Fla. 2018).
39. The Florida Bar v. Gwynn, 94 So. 3d 425 (Fla. 2012).
40. The Florida Bar v. Martocci, 791 So. 2d 1074 (Fla. 2001).
41. The Florida Bar v. Salnik, 599 So. 2d 101 (Fla. 1992).
42. In The Florida Bar v. Dupee, 160 So. 3d 838 (Fla. 2015).

References:

1. Michael Byers (2002) Abuse of Rights: An Old Principle, a New Age, 47 *McGill Law Journal*, 385-389 [in English].
2. Anna di Robilant, "Abuse of Rights: The Continental Drug and the Common Law", *Hastings Law Journal*, 689. Retrieved from https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3772&context=hastings_law_journal [in English].
3. Black's Law Dictionary, Eleventh edition, Thomson Reuters (2019), 13 (the term was included in the 1931 edition of the dictionary) [in English].
4. Joseph Perillo, "Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept", 66 [in English].
5. Georgene Vairo, "Rule 11 and the Profession ", 590-598. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/144224852.pdf> [in English].
6. Eastway Construtction Corp. v. City of New York 762 F.2d 243 (2d Cir. 1985). [in English].
7. Georgene Vairo, "Rule 11 and the Profession ", 602-606. [in English].
8. Childs v. State Farm Mutual Automobile Insurance Co. 29 F.3d 1018 (5th Cir. 1984) [in English].
9. Kuntsler v. Britt, 499 U.S. 969 (1991) [in English].
10. Joseph Perillo, "Abuse of Rights: A Pervasive Legal Concept", 67 [in English].
11. Jeffrey Neal Cole, "Rule 11 Now", 12-51. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/29759465?read-now=1&refreqid=excelsior%3Ae8ebdfa80bafb668315a47ccb79dd67a&seq=1#page_scan_tab_contents [in English].
12. Cooter & Gell v. Hartmarx, 496 U.S. 384 (1990) [in English].
13. Journeymen, Inc. v. Judson, 45 Ore. App. 249 (Or. Ct. App. 1980) [in English].

14. Morowitz v. Marvel, D.C.App., 423 A.2d 196 (1980) [in English].
15. Epps v. Vogel, 454 A.2d 320 (D.C. 1982) [in English].
16. Alexandru v. Dowd, 79 Conn. App. 434 (Conn. App. Ct. 2003) [in English].
17. Cal. Bus & Prof. Section 6068(c), (g). Retrieved from https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=6068.&lawCode=BPC [in English].
18. Cal. R. Prof. Cond. 3.1(a)(1)-(2). Retrieved from <https://www.calbar.ca.gov/Attorneys/Conduct-Discipline/Rules/Rules-of-Professional-Conduct/Current-Rules/Chapter-3-Advocate> [in English].
19. Matter of Wyshak, 4 Cal. State Bar Ct. Rept. 70. Retrieved from <https://www.dailyjournal.com/mcle/863-can-they-do-that-sanctions-and-disciplinary-actions-against-lawyers-for-frivolous-litigation> [in English].
20. Sorensen v. State Bar, 52 Cal. 3d 1038 [in English].
21. Daily Journal corporation. Retrieved from <https://www.dailyjournal.com/mcle/863-can-they-do-that-sanctions-and-disciplinary-actions-against-lawyers-for-frivolous-litigation>
22. Peake v. Underwood, 227 Cal. App. 4th 428, 449 (2014) [in English].
23. California LEGISLATIVE INFORMATION. Code of Civil Procedure, article 128.5. Retrieved from https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayText.xhtml?lawCode=CCP&division=&title=1.&part=1.&chapter=6.&article=2 [in English].
24. LII Legal Information Institute. Rule 11. Signing Pleadings, Motions, and Other Papers; Representations to the Court; Sanctions. LII Legal Information Institute. *Cornell Law School* – Retrieved from https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_11 [in English].
25. Marriage of Sahafzadeh-Taeb & Taeb, 39 Cal. App. 5th 124, 135 (2019) [in English].
26. Cary Sullivan, (2016) “Clarifying Calif. Bad Faith Law For Trial Courts” [in English].
27. Code of Civil Procedure, розділ 128.7(d) [in English].
28. Civil Practice and Procedure §57. 105, *Online Sunshine*. Retrieved from http://www.leg.state.fl.us/STATUTES/index.cfm?App_mode=Display_Statute&URL=0000-0099/0057/Sections/0057.105.html [in English].
29. Gary S. Gaffney and Scott A. Mager, “Section 57.105’s new look: the Florida legislature encourages courts to sanction unsupported claims and dilatory actions, Part 1”. Retrieved from <https://www.floridabar.org/the-florida-bar-journal/section-57-105s-new-look-the-florida-legislature-encourages-courts-to-sanction-unsupported-claims-and-dilatory-actions-part-1/> [in English].
30. Glen Waldman, “Credible Threats: Thoughts on Motions for Sanctions Under Fla. Stat. § 57. 105”. Retrieved from <http://www.hellerwaldman.com/hellerwaldmanblog/credible-threats-thoughts-motions-sanctions-fla-stat/> [in English].
31. Smith v. Psychiatric Sols., Inc., 750 F.3d 1253, 1261 (11th Cir. 2014).
32. American Bar Association. Standing Committee on Professional Regulation. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/disciplinecommittee/ [in English].
33. American Bar Association. Model Rules of Professional Conduct - Table of Contents. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/ [in English].
34. Стаття, Legal Ethics & Practical Politics: Musings on the Public Perception of Lawyer Discipline by Paula A. Monopoli, 424. Retrieved from https://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1493&context=fac_pubs [in English].

35. Model Rules of Professional Conduct, правило 8.4. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/ [in English].

36. Model Rules for Lawyer Disciplinary Enforcement. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/resources/lawyer_ethics_regulation/model_rules_for_lawyer_disciplinary_enforcement/ [in English].

37. The Florida Bar, “Florida’s Standards for Imposing Lawyer Sanctions,” 35-39 [in English].

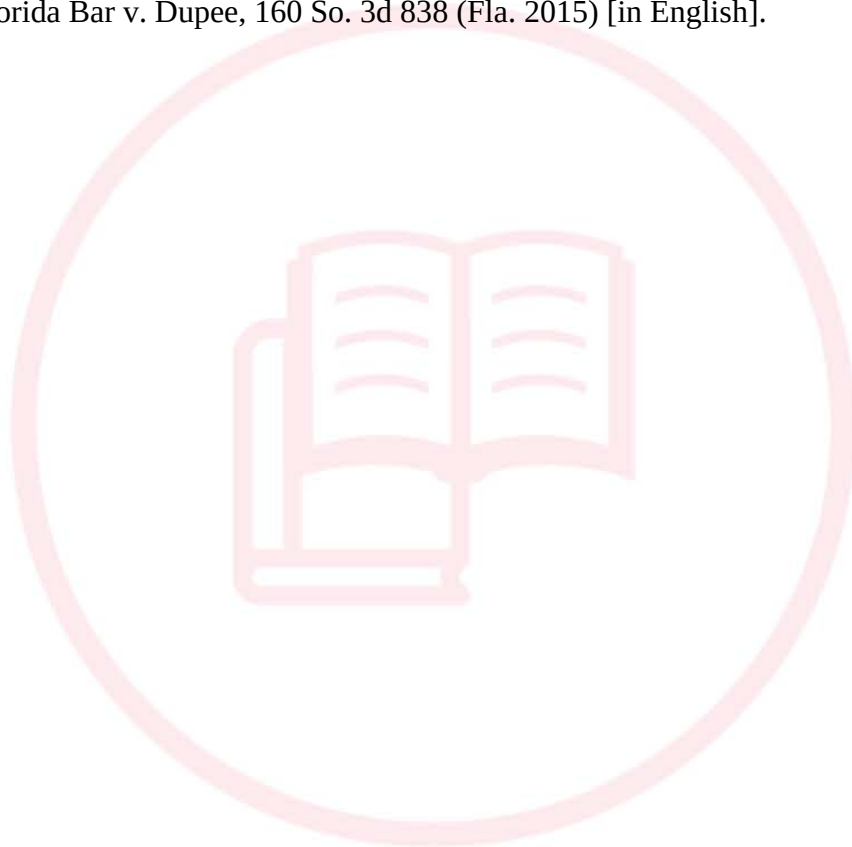
38. The Florida Bar v. Ratiner, 238 So. 3d 117 (Fla. 2018) [in English].

39. The Florida Bar v. Gwynn, 94 So. 3d 425 (Fla. 2012) [in English].

40. The Florida Bar v. Martocci, 791 So. 2d 1074 (Fla. 2001) [in English].

41. The Florida Bar v. Salnik, 599 So. 2d 101 (Fla. 1992) [in English].

42. In The Florida Bar v. Dupee, 160 So. 3d 838 (Fla. 2015) [in English].

УДК 343.14: 343.122:343.137.5:17.022.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-887-896](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-887-896)

Мельник Оксана Вікторівна доцент кафедри кримінального процесу, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0003-1805-830X>

Семотюк Софія Дмитрівна здобувач ступеня доктора філософії кафедри кримінального процесу, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел. (044) 246-94-91

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ

Анотація. Формування нового мислення супроводжується авторитетом моральних принципів. В статті поставлена мета дослідити моральні засади доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих в частині встановлення обставин, що підлягають доказуванню та необхідної можливості їх збільшення в умовах військового протистояння. Акцентовується увага на впливі психотравми на дітей, їх вразливості та чутливості. До симптомів психотравми, які можуть свідчити про реальні протиправні факти щодо дитини виділено: 1) емоційні, 2) когнітивні, 3) соматичні та 4) поведінкові. Розмежування та цінність їх встановлення для слідчого є необхідною особливо під час призначення судово-психологічної експертизи чи отримання висновку психолога. В роботі розглянуті окремі аспекти, що пов'язані з кривдником дитини: він може бути не лише стороннім, але й близьким. Проаналізовано роботу відомого кризового психолога Анни Солтер та теорію Гевіна де Бекера про те, що «люб'язність є рішенням» злочинця. Наведено статистику злочинів щодо дітей. Визначено обставини, що підлягають доказуванню відповідно до чинного КПК України в частині захисту прав дітей. Зроблено висновок про відсутність необхідних додаткових обставин, що можуть бути необхідні для досудового розслідування. В статті наведено один серед основних міфів про насильство – міф про вік, з якого дитина може стати потерпілою. Цей вік відповідає трьом рокам. За даними інших країн, до прикладу, США, жертвами зґвалтування (15%) є молодші за дванадцять років. Важливість в обранні законного представника відповідає критеріям моральності. Він повинен бути повністю на боці потерпілої дитини. Відмова дитини від надавання показань є відбувається в прийнятний для неї

«м'який» спосіб. Зроблено висновок, що в історії України ще ніколи мораль не була настільки наближена до потреб дитини. Війна внесла свої корективи. Узгодження основних постулатів моральних засад з правовими нормами повинно бути визначальним в політиці держави, що зазнає серйозного військового конфлікту. Правоохоронцям важливо пам'ятати, що вони є «сіллю землі».

Ключові слова: мораль, засади кримінального провадження, потерпілий, неповнолітній, дитина, насильство, домашнє насильство, невиконання обов'язків, догляд за дитиною, предмет доказування.

Melnyk Oksana Viktorivna associate professor of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0003-1805-830X>

Semotyuk Sofiya Dmitrivna candidate for the degree of Doctor of Philosophy of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (044) 246-94-91

ON THE QUESTION OF DETERMINING THE MORAL PRINCIPLES OF THE SUBJECT OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING JUVENILE VICTIMS

Abstract. The formation of new thinking is accompanied by the authority of moral principles. The article aims to investigate the moral principles of evidence in criminal proceedings involving minor victims in terms of establishing the circumstances to be proven and the necessary possibility of their increase in the conditions of military confrontation. Attention is focused on the impact of psychotrauma on children, their vulnerability and sensitivity. Among the symptoms of psychotrauma, which may indicate real illegal facts regarding the child, the following are distinguished: 1) emotional, 2) cognitive, 3) somatic and 4) behavioral. Demarcation and the value of their establishment for the investigator is necessary especially when appointing a forensic psychological examination or obtaining a psychologist's opinion. The work considers certain aspects related to the abuser of the child: he can be not only a stranger, but also a relative. The work of the famous crisis psychologist Anna Salter and the theory of Gavin de Becker that "kindness is the solution" of the criminal are analyzed. Statistics of crimes against children are given. Circumstances that must be proven in accordance with the current Code of Criminal Procedure of Ukraine in terms of the protection of children's rights have been determined. It was concluded that there are no necessary additional circumstances that may be necessary for a pre-trial investigation. The article presents

one of the main myths about violence - the myth about the age at which a child can become a victim. This age corresponds to three rivers. According to data from other countries, for example, the USA, rape victims (15%) are younger than twelve years old. The importance of choosing a legal representative meets the criteria of morality. He must be completely on the side of the injured child. The child's refusal to give evidence occurs in a "soft" manner acceptable to him. It was concluded that in the history of Ukraine morality has never been so close to the needs of a child. The war made its adjustments. Reconciliation of the basic postulates of moral foundations with legal norms should be decisive in the policy of a state undergoing a serious military conflict. It is important for law enforcement officers to remember that they are the "salt of the earth."

Keywords: morality, principles of criminal proceedings, victim, minor, child, violence, domestic violence, neglect of duties, child care, subject of proof.

Постановка проблеми. Воєнний стан, що обумовлений постійною загрозою життю та здоров'ю громадян (особливо - дітей), загальною тривожністю та занепокоєнням, - формує нові виклики для вчених, психологів та практиків. Вони пов'язані з необхідністю швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих, оскільки, як відомо, дітям належить майбутнє. Визначальним сьогодні є закріплення таких норм, що могли б захистити права дітей. Створення дієвих механізмів неможливе без підґрунтя, обумовленого моральними традиціями та настановами. Врегулювання багатьох ситуацій у провадженнях за участю дітей відноситься до категорій етики, науки про мораль. Конгломерат моралі та права є запорукою успішної реалізації прав потерпілих дітей. Під час встановлення обставин, що підлягають доказуванню, моральні засади спонукають уповноважених осіб збирати докази повною мірою, з урахуванням найкращих інтересів дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз/ формування моральних імперативів є надзвичайно важливим, тому, в тій чи іншій мірі, роботи вчених різних напрямів дотичні до аналізу нашої теми, оскільки містять цікаві пропозиції та рекомендації в частині підвищення ролі дитини під час її участі у кримінальному провадженні.

Процесуальним особливостям ведення кримінальних проваджень за участю дітей присвячено роботи таких вчених: Ю.П. Аленін, В.О. Коновалова, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В.Г. Дрозд, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С.М. Стахівський, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, Л.Д. Удалова та ін.

Проблеми злочинності щодо неповнолітніх досліджували В. І. Куфаєв, М.А. Макаров, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, В.В. Пясковський, С.С.Чернявський,

та ін. Поміж напрацювань науковців сучасного періоду слід виокремити праці О. Г. Бабенко, А. Є. Голубова, О. О. Левендаренко, О. С. Тарасенка, Ю. П. Тимошенка, О. А. Марченко, О. В. Павлової, Ю. М. Чорноус та ін.

Попри суттєвий науковий доробок зазначених учених, досі не здійснено дослідження, що присвячене сутності моральних засад доказування за участю неповнолітніх потерпілих, хоча сьогодні як ніколи, в цьому є значуща актуальність. Однією з робіт, що є наближеною до обраної теми є монографія 2024 року під назвою «Особливості допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого» [1], в якій зроблено акцент на впровадженні дитиноцентрованого підходу, реалізації інтересів, що є дружніми до дитини. А ще раніше, у 2006 році, було захищено дисертацію на тему «Моральні засади доказування на досудових стадіях кримінального процесу», в якій сформульовано ряд пропозицій до зміни законодавства з метою посилення прав дитини, збереження «дитячої ідентичності» [2]. Водночас базовою роботою для подальших доробок в цій галузі є праця «Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі» 2015 року [3].

Мета статті – дослідження моральних засад доказування у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих в частині встановлення обставин, що підлягають доказуванню та необхідної можливості їх збільшення в умовах військового протистояння.

Виклад основного матеріалу. Насильство. Не існує жодної країни в світі, яка б не боролася з цим ганебним явищем, особливо домашнім. Ми звикли, що насильство – це про «зовнішні» обставини, не про родинні... Саме тому про великий відсоток подібних, в тому числі, кримінальних правопорушень, ми ніколи не дізнаємося, оскільки вони є абсолютним латентом, що характеризується небажанням карати свою близьку людину. Але в такому випадку жертва здатна набути кризи самознецінення, набути коло психосоматичних проблем зі здоров'ям чи психікою.

Про психотравми дітей у вигляді відчуття незахищеності та безпорадності, тривоги, сорому, низької самооцінки й почуття провини, гніву та агресивності, відчуженні та ізольованості від реальності, проблеми уваги, пам'яті, різноманітних страхів, порушенні сну тощо акцентовано увагу в багатьох наукових джерелах.

Так, до прикладу, вчені виділяють такі симптоми психотравми: 1) емоційні, 2) когнітивні, 3) соматичні та 4) поведінкові.

До емоційних відносять: страх розлуки, тривожний стан, плаксивість, схильність до бурхливого прояву емоцій, агресивність.

До когнітивних: збіднення мовлення або підвищена мовна активність, погіршення діяльності процесів пам'яті.

До соматичних симптомів: сонливість, підвищена втомлюваність, загострення хронічних хвороб, втрата апетиту, болі у шлунку, головні болі, розлади дихання, розлади у роботі серця, нудота, блювання тощо.

До поведінкових прийнято відносити: порушення сну, нічні кошмари, застрягання, заперечення, впертість, регресні форми поведінки, гіперактивність, пасивність, замкнутість, посилене прагнення до контакту з дорослими, відмова від контакту, нав'язливі думки та ігри тощо [5, с. 61].

Водночас в науковій літературі про створення психотерапевтичного ефекту від допиту вперше зосереджено увагу в згаданій вище роботі по допиту. Цікавим є пропозиція відносити до основних принципів паліативного характеру допиту дитини: вміння слухати, терапію присутністю, важливість створення психотерапевтичного середовища, єдність представників правоохоронних органів з близькими та рідними дитини, залучення до участі психологів, використання всіх резервів, задоволення духовних потреб, індивідуальний підхід до кожної дитини [1].

Але дитина може бути піддана насильству або близьким, або стороннім «другом». Механізм та дослідження обставин обох версій мають відмінності.

Проте, чинний КПК містить ст. 91 та ст. 485, що пропонують визначення кола обставин, що підлягають доказуванню. В першому випадку (ст. 91 КПК) перелік обставин є так званим «загальним» предметом доказування, з'ясування переліку цих обставин притаманне всім кримінальним провадженням. В другому випадку (ст. 485 КПК) це відноситься до «спеціального» предмету доказування, встановлення по якому специфічне у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Так, відповідно до ст. 91 КПК обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (загальний предмет доказування):

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення криміналь-

ного правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [6, с. 77].

Відповідно до ст. 485 КПК обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (спеціальний предмет доказування):

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [6, с. 363].

Жодного слова про особу потерпілого в КПК не сказано. А, між іншим, цілком даремно. Предмет доказування повинен бути розширений. Наразі, встановлення обставин, що могли свідчити про зміну поведінки, наявність дорослого «безпечного» друга, віктимної поведінки, впливу насильства, встановлення причин та умов скоєння протиправної поведінки щодо дитини можуть створити базу для превенції подібних правопорушень, а не лише допомогти справедливому розслідуванню та подальшому винесенню рішення судом по даному конкретному факту.

Водночас в ст. 84 зроблено акцент на тому, що «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані... на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [6, с. 36].

Вбачаємо, обставини, що стосуються особи потерпілого, можуть бути такими, що мають значення та повинні підлягати доказуванню. Зокрема, це стає необхідним для подальшого призначення судового-психологічної експертизи, а також надання висновку психолога, який брав участь у допиті.

Іншим вектором розуміння суб'єктів доказування є ситуації так званого подвійного життя. Це є потужною тактикою злочинців. Анна Солтер, посилаючись на Гевіна де Бекера, зазначає, що «люб'язність є рішенням» злочинця. Це не виступає рисою його характеру, це його стратегія соціальної взаємодії [4, с. 7].

Цілком логічно під час отримання інформації про насильство над дитиною з'ясувати можливість знайомства з дитиною останнім часом так званого «безпечного» дорослого друга, а не лише шукати злочинця серед близьких. Ці дві версії є класичними під час розслідування.

Особливе місце серед «безпечних» є сексуальні злочинці. Психологи вказують, що «однією з найяскравіших реалій є те, що сексуальні хижаки на диво вправно отримують контроль над своїми жертвами. Існують два основні типи хижаків: ті, що беруть силою, й ті, що переконують. Хижаки, які підкорюють своїй силі, схожі на ведмеда, що безпомилково визначає жертву для атаки. Через це вини не можуть легко відступитися й сказати, що просто сталося непорозуміння. Тому цей тип атакує лише тоді, коли відчуває, що перевага на його боці. Набагато частіше серед сексуальних кривдників зустрічається хижак, який умовляє та переконує. Цей тип шукає собі жертву, людину, яка дозволить себе контролювати...наближається повільно...кружляє все ближче...веде стратегію з низьким ризиком...Це боязуг – хитрий, проте боягуз...Дітей не крадуть, наставивши дуло пістолета...це відбувається за допомогою спокушання, метою якої є не пристрасть, а довіра» [4, с. 7].

Тому під час досудового розслідування сексуальних злочинів важливим є встановлення таких обставин, що можуть свідчити про те, що не вистачає дитині, можливих зв'язків з конкретними дорослими. «Безпечним» другом у такої дитини-жертви може стати тренер-чоловік, особливо, якщо дитина втратила батька чи рідні розлучилися.

Саме тому для адекватної оцінки та перевірки події кримінального правопорушення щодо дитини бажано встановити і обставини, що характеризують останнім часом (після інформування про скоєння протиправних дій щодо дитини) не лише того, хто є підозрюваним, а й потерпілою дитину. Ще до початку спілкування з потерпілою дитиною якомога більше варто встановити обставин, що можуть свідчити про зміну поведінки дитини, обставин її життя. Ця обставина не є обов'язковою, про неї не зазначається, але для будь-якого слідчого її встановлення матиме вирішальне значення. Встановлення цих обставин є моральною вимогою.

Один серед основних міфів про насильство є вік, з якого дитина може стати потерпілою. Нажаль, як стверджує Анна Солтер, кризисний психолог, цей вік відповідає трьом рокам. Автор також зазначає, що діти стають жертвами зґвалтування частіше, ніж більшість із нас здатна уявити... за

доповіддю Бюро юридичної статистики США, аж 15% жертв зґвалтування є молодші за *дванадцять* років [4, с. 8].

З такою категорією потерпілих дітей, яких прийнято називати малолітніми, працювати найважче, оскільки повинно відбуватися в ігровій формі, без натяку на «процесуальну впертість» у встановленні обставин події. Обережне спілкування є запорукою подальшої нетравматичності. Про участь психолога під час допиту малолітніх осіб, використання методики демонстраційних ляльок є багато розвідок вчених-процесуалістів та психологів. Всі вони зауважують на необхідності мінімального втручання у психіку дитини, мінімізації допитів, якісному підборі законного представника.

Вплив насильства та вибір законного представника для досудового розслідування має серйозне значення, оскільки останній повинен бути на боці дитини «кожним своїм словом». Але на практиці трапляються непоодинокі випадки, коли батько є кривдник, щодо нього відкрито кримінальне провадження, а законним представником призначили бабусю (матір кривдника). Вона, як матір, віддає перевагу та довіру сину та постійно звинувачує наодинці дитину в тому, що якби не вона, то тата не посадили б, якби не вона, то все було б добре. Щойно слідчому стануть відомі такі слова бабусі в бік дитини, він негайно повинен змінити законного представника на іншого, який буде представляти інтереси дитини. Подібні ситуації трапляються і з матерями, коли вони спростовують слова дитини, а виступають на боці гвалтівника.

Іншим моментом на практиці можуть бути ситуації, коли потерпіла дитина асоціює себе зі сльозами матері. Наприклад, маму визнано законним представником та вона присутня під час, наприклад, допиту її дитини. Остання розказує про те, як щодо неї було скоєно насильство та мама не витримує і починає плакати. Дитина при цьому так би мовити «закривається», перестає давати показання. Відповідає на всі запитання слідчого приблизно так: «не пам'ятаю», «не знаю», «точно сказати не можу». Це і є свідченням того, що дитина не бажає давати показання. Але як дорослий може про це сказати відмовою давати показання, то дитина обирає «м'який» спосіб відмови. В даному випадку дитина впевнена, що мама плаче через неї, отже, «варто припинити розмовляти, бо мама плаче від моїх слів». На початку допиту моральною вимогою є якомога більше підготувати маму до розвитку будь-яких подій, про які може свідчити її дитина. А якщо мама вкрай знервована, то треба розглянути питання про її заміну, оскільки вона може заплакати і дитина «закриється».

В цілому, про стан дітей, що залежить від їх батьків, багато написано в літературі з психології. До прикладу, вчені зазначають, що «діти вчаться, як реагувати на стресові обставини, у першу чергу, від батьків. Несприятливий тип реагування дорослих на стрес дитини погіршує стресові реакції у

останньої, ускладнює перебіг стресу, негативно позначається на засвоєнні досвіду, інтеграції сприятливих висновків зі стресових ситуацій. Так, як батьки поводитимуть себе в стресових ситуаціях, коли дитина переживає стрес, має велике значення. Вони можуть допомогти їй успішно пройти весь стресовий процес без розвитку дистресу...Проте, типи реагування батьків на стрес можуть і значно погіршити ситуацію»[5, с. 63].

Саме тому в багатьох країнах під час застосування методики допиту дітей під назвою «Зелена кімната», законний представник присутній в іншій кімнаті, але він спостерігає за допитом за допомогою позавізуального спостереження (позавізуальне скло). В такому випадку вплив на дитину стає неможливим.

Висновки. В історії України ще ніколи мораль не була настільки наближена до потреб дитини. Війна вносить свої корективи. Узгодження основних постулатів моральних засад з правовими нормами повинно бути визначальним в політиці держави, що зазнає серйозного військового конфлікту.

Кількість потерпілих неповнолітніх невпинно зростає. Часи, коли старі форми повинні відійти та переформуватися на нові, - дієві, вже настали. Так званий процесуальний люфт вбачається в усвідомленні моральних вимог, практичної реалізації своєї високої ролі. Настали часи, коли від кримінального процесу вимагається трішки більше, коли слово «дитина» варто говорити «голосно». Буремні часи, що вимагають посиленої активної участі кваліфікованих психологів для потреб кримінального процесу, а також коли кожен уповноважений на спілкування з дитиною під час розслідування сам повинен мати знання з вікової дитячої психології. Часи диктують нам очевидну користь від спеціалізації слідчих за напрямом захисту прав дітей. Одним серед таких спрямувань є налаштування уповноважених осіб на збір, аналіз та перевірку даних, що стосуються особи потерпілої дитини, її способу життя, виховання, зміни її поведінки останнім часом, встановлення можливих причин і умов скоєння щодо неї злочинів.

Дана стаття є спробою зачепити ті кордони процесуальної діяльності, що не охоплюються законом, проте, не протирічать йому, а є вимогою моральних норм, авторитет яких, як відомо, нескінченний. Врешті-решт, *vos estis sal terrae* [7]: правоохоронцям наданий найбільший творчий потенціал для реалізації основного положення про те, що людина є мірою всіх речей та її здоров'я, честь і гідність визначаються головною цінністю держави.

Література:

1. Попович М. В. Мельник О. В. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 207 с.
2. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 222 с.

3. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі: словник / М.Г. Тофтул. – Житомир: Вид. Євенок О.О., 2015. – 656с.

4. Солтер А. Хижаки. Педофіли, гвалтівники та інші сексуальні злочинці: хто вони такі, як вони діють і як ми можемо захистити себе та своїх дітей / [пер. з англ. О. Татаренко]. Харків : Ранок ; Фабула, 2022. 288 с.

5. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? : довідник для широкого кола фахівців / за заг. ред. К. Возніцина, Л. Литвиненко; Міністерство в справах ветеранів ; НАТО. Київ, 2020. 192 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Офіц. текст. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 514 с.

7. Євангеліє від Матвія. Сіль землі. 5, 13–14. YouVersion Bible. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/204/MAT.5.UMT>.

References:

1. Popovych M. V., & Melnyk O. V. (2024). *Dopyt malolitnoho abo nepovnolitnoho poterpiloho. [Interrogation of a minor or minor victim]* Odesa : Helvetyka, [in Ukrainian].

2. Melnyk O. V. (2006) *Moralni zasady dokazuvannia u dosudovykh stadiakh kryminalnoho protsesu Ukrainy [Moral principles of evidence at the pre-trial stages of Ukraine]. Candidate's thesis.* Sumy: SumSu [in Ukrainian].

3. Toftul M.H. (2015) *Entsyklopedychnyi slovnyk z istorii ta teorii morali: slovnyk. [An encyclopedic dictionary of the history and theory of morality: dictionary].* Zhytomyr: Vyd. Yevenok O.O. [in Ukrainian].

4. Solter A. (2022) *Khyzhaky. Pedofily, gvaltivnyky ta inshi seksualni zlochyntsi: khto vony taki, yak vony diut i yak my mozheмо zakhystyty sebe ta svoikh ditei. [Predators Pedophiles, rapists and other sex offenders: who they are, how they act and how we can protect ourselves and our children].* Kharkiv : Ranok ; Fabula [in Ukrainian].

5. Voznitsyna K., Lytvynenko L. (Eds) (2020) *Nevydymy naslidky viiny. Yak rozpiznaty? Yak spilkuvatys? Yak dopomohty podolaty? : dovidnyk dlia shyrokooho kola fakhivtsiv. [The invisible consequences of war. How to recognize? How to communicate? How to help overcome? : a guide for a wide range of specialists].* Kyiv: Ministerstvo v spravakh veteraniv ; NATO., [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2024): Yurinkom Inter. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Yevanheliie vid Matviia. Sil zemli [The Gospel of Matthew. Salt of the earth]. (n.d.). *bible.com.ua*. Retrieved from <https://www.bible.com/uk/bible/204/MAT.5.UMT>.

УДК 347.121.2: 347.15/.17

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-897-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-897-910)

Мироненко Валентина Петрівна кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1 м. Київ, 03035, тел.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

Ракул Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1 м. Київ, 03035, тел.: (067) 011-11-17, <https://orcid.org/0009-0008-1202-4188>

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ПРАВА НА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ І ПЕРЕБУВАЮТЬ В СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. В статті розглянуто загальнотеоретичні засади дотримання деяких особистих немайнових права осіб, які страждають на психічні розлади та перебувають у спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги. Зокрема, йдеться про право таких осіб на свободу та особисту недоторканність. Авторами наголошено, що дотримання прав людини, і зокрема тих, які індивідуалізують її з-поміж інших учасників цивільного обороту, є однією із головних задач держави. Саме тому пріоритетність таких прав закріплена нормами міжнародного та вітчизняного законодавства. В статті основна увага приділена особливій категорії людей – особам, які страждають на психічні розлади, і які з точки зору цивільного права можуть бути визнані внаслідок цього – недієздатними. Також автори вказують, що не завжди людина, яка має психічний розлад визнається недієздатною: такий розлад може носити тимчасовий характер і не потребує поміщення в спеціальні медичні заклади. Підкреслено, що сучасні цивілізовані суспільства, в тому числі і українське, одним із найважливіших напрямків свого розвитку обрали створення відповідних умов для повноцінної реалізації особами, які мають вади психічного здоров'я своїх особистих немайнових на рівні з іншими громадянами. Другим таким напрямком має стати визначення конкретних обов'язків держави, спрямованих на забезпечення такої рівності.

Доводиться, що стан ментального здоров'я особи, місце її перебування жодним чином не повинно відобразитися (негативно) на здійсненні належних їй прав. Вказано на необхідність розроблення важливих компетентних засобів, здатних забезпечити здійснення та дотримання особистих немайнових прав психічно хворих осіб, як в межах медичного закладу, так і в межах звичайного середовища. Обґрунтовано доцільність створення окремого правового інституту, правові норми якого повинні містити заборону дискримінації щодо осіб, які мають вади психічного здоров'я та визначено перелік недопустимих до таких суб'єктів дій під час їхнього перебування в спеціальних медичних закладах з надання психіатричної допомоги. Розглянуто можливі умови обмеження прав фізичної особи, яка перебуває на лікуванні в спеціальному медичному закладі з надання психіатричної допомоги, але з обов'язковим дотриманням вимог галузевого законодавства.

Ключові слова: фізична особа, здоров'я, психічне (ментальне) здоров'я, право на свободу, право на особисту недоторканність, психічний розлад, психіатрична допомога.

Myronenko Valentina Petrivna candidate of legal sciences, professor, head of the department of civil and legal disciplines, National Academy of Internal Affairs, pl. Solomyanska, 1 Kyiv, 03035, tel.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

Rakul Oksana Volodymyrivna doctor of legal sciences, associate professor, professor of the department of civil and legal disciplines, National Academy of Internal Affairs, pl. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067) 011-11-17, <https://orcid.org/0009-0008-1202-4188>

LEGAL ISSUES OF OBSERVING THE RIGHT TO FREEDOM AND THE RIGHT TO PERSONAL INVITING PERSONS WHO SUFFER FROM MENTAL DISORDERS AND ARE IN SPECIAL INSTITUTIONS PROVIDING PSYCHIATRIC AID

Abstract. The article discusses the general theoretical principles of ensuring certain non-property personal rights of individuals suffering from mental disorders and residing in specialized psychiatric care facilities. In particular, it addresses the rights of such individuals to freedom and personal inviolability. The authors emphasize that the observance of human rights, including those that individualize a person among other participants in civil turnover, is one of the main tasks of the state according to international and domestic legislation. Therefore, the priority of such rights is enshrined in the norms of international and domestic law.

The article focuses primarily on a special category of people - those suffering from mental disorders - who, from a civil law perspective, may be considered legally incapacitated as a result. The authors also point out that not every person with a mental disorder is legally incapacitated; such disorders may be temporary and not require placement in specialized medical institutions. It is emphasized that modern civilized societies, including Ukrainian society, have chosen creating appropriate conditions for the full realization of the personal non-property rights of individuals with mental health issues on par with other citizens as one of their most important development directions. Another such direction should be the definition of specific state obligations aimed at ensuring such equality.

It is argued that an individual's mental health status and place of residence should not negatively impact the exercise of their rightful rights. The need for the development of important competent means capable of ensuring the exercise and observance of the personal non-property rights of mentally ill persons within both medical institutions and regular environments is indicated. The expediency of creating a separate legal institute, the legal norms of which should include a prohibition of discrimination against persons with mental health issues, and the determination of a list of impermissible actions towards such subjects during their stay in specialized psychiatric care facilities are also discussed. Possible conditions for limiting the rights of an individual undergoing treatment in a specialized medical institution providing psychiatric care, with mandatory compliance with sectoral legislation, are also examined.

Keywords: individual, health, mental health, right to freedom, right to personal inviolability, mental disorder, psychiatric care.

Постановка проблеми. Ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є вищими соціальними цінностями. Всі інші блага, у тому числі й матеріальні, знаходяться в ієрархії соціальних пріоритетів нижче і виступають суспільними благами другого порядку. Такий підхід до місця й ролі людини, її внутрішнього (духовного) світу в системі соціальних цінностей, наголошують фахівці, відповідає міжнародним стандартам прав людини (Загальній декларації прав людини 1948 р., Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Міжнародному пактові про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.), зумовлює необхідність їх повного й усебічного регулювання та охорони на галузевому рівні, і насамперед, нормами цивільного права [1, с. 65].

Права людини можуть бути реалізованими належним чином лише у правовій державі, де індикатором розвиненості суспільства, нації, виступає рівень життя, здоров'я та освіти громадян. Саме така послідовність ставить на

перший щабель ті права людини, що забезпечують її існування, як індивіда - право на життя, право на охорону здоров'я і супутні з ними права – право на свободу, право на особисту недоторканність тощо. І, звичайно, що саме стан ментального здоров'я, дозволяє (не дозволяє) людині бути повноцінним учасником суспільних відносин.

На жаль, навіть за відносно нормальних умов функціонування будь-якої спільноти, можуть спостерігатися певні тенденції, коли частка населення, з тих чи інших причин, має проблеми зі психічним здоров'ям. Що вже говорити про нашу країну, яка 10-й рік поспіль протистоїть смерті, жорстокості – непоправному горю, і втратам. Так, Міністерство охорони здоров'я України, посиляючись на дослідження Alligators Digital, проведене в 2023 році, називає такі фактори впливу на психічне здоров'я українців: війна – 88,5%; фінансові проблеми – 43,1%; вартість життя/інфляція – 32,5%. У вересні 2023 року, в Києві відбувся третій міжнародний Саміт «Ментальне здоров'я: стійкість і вразливість майбутнього», в якому поряд із Україною взяло участь іще 11 держав. Дані, які були оприлюднені на даному заході не можуть не викликати занепокоєння, адже стан діагностування розладів ментального здоров'я дуже низький: один випадок із п'ятидесяти (в Україні), тоді як світовий показник - один із семи випадків [2].

На сьогоднішній день, поняття «психічне здоров'я» українським законодавством не закріплене. Однак, в силу важливості даної проблематики, різні варіації поняття «психічного здоров'я», його ознак та змісту, широко представлені доктриною, в основу якого покладено визначення, запропоноване Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), за яким, психічне здоров'я - це стан добробуту, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї громади [3].

Та наше завдання полягає не в пошуку причин та обставин, які зумовлюють виникнення психічного захворювання, не в з'ясуванні проблем діагностики чи браку коштів на лікування хворих, зменшення медзакладів та медперсоналу (хоча за даними МОЗ України наразі психологічну та психіатричну допомогу надають в майже 1500 медзакладів та близько 10 тисяч лікарів (психіатри, психологи, психотерапевти, наркологі, терапевти, лікарі загальної практики). Наше завдання полягає в іншому - запропонувати дієві практичні механізми дотримання прав тих прошарків населення, які внаслідок своєї неспроможності нездатні самотійно здійснювати та захищати свої права. До числа таких осіб, окрім малолітніх, неповнолітніх дітей, осіб похилого віку ми відносимо осіб, які страждають на психічні розлади.

Не можемо не визнати справедливості слів А. Коротенко, яка вказує, що до захисту прав осіб, що страждають на психічні розлади, людство йшло

поступово. 17 грудня 1991 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка містить 25 принципів захисту осіб, які страждають на психічні захворювання. Цей документ став підсумком 14-річної роботи Комісії ООН з прав людини і містить перелік правових, лікувальних і соціальних принципів захисту прав психічно хворих, стандартів прав та конфіденційності інформації стосовно цих осіб. Надалі було розроблено ряд декларацій щодо прав інвалідів, розумово відсталих та ін. Ці документи стали великим кроком вперед з точки зору цивільних, політичних, соціальних, економічних та культурних прав [4]. У зв'язку з цим не зайве згадати вислів відомого англійського психіатра Семюела Р. Чемберлена, який писав: «Ймовірно, прийде день, коли буде визнано, що люди, які мають діагноз психічного захворювання, повинні користуватися правами на рівні з іншими громадянами їхніх країн. Будь-яка спеціальна допомога або захист, що може їм знадобитися, жодною мірою не повинні змінювати їхніх основних цивільних прав».

Дійсно такий час настав. Нині українська правова система має чітко розроблене законодавство, яке регламентує особисті немайнові права фізичної особи, як учасника цивільно-правових відносин. Законодавцем окремо наголошено і на обов'язку держави створити всі умови для реалізації таких прав і особами, які в силу закону обмежені в своїх правах. Такі обмеження в першу чергу пов'язані із вадами психічного здоров'я даної фізичної особи. Разом з тим, увесь комплекс особистих немайнових прав, передбачених Цивільним кодексом України та іншими актами цивільного законодавства однаковою мірою наділені і особи, які страждають на психічні розлади та у зв'язку з чим перебувають у закладах, де отримують необхідну допомогу. Стан ментального здоров'я особи, місце її перебування жодним чином не повинно відобразитися (негативно) на здійсненні належних їй прав. Тому проблематика особливостей реалізації фізичними особами, які страждають на психічні розлади і перебувають на лікуванні у спеціальних медичних закладах, своїх особистих немайнових прав, і зокрема, права на свободу та права особисту недоторканність, вимагає більшої уваги, як з боку науковців, так і з боку практиків.

Отже, сучасні цивілізовані суспільства, в тому числі і українське, одним із пріоритетних напрямків свого розвитку обрали створення відповідних умов для повноцінної реалізації особами, які мають вади психічного здоров'я своїх особистих немайнових на рівні з іншими громадянами. Другим таким напрямком має стати визначення конкретних обов'язків держави, спрямованих на забезпечення такої рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, в коло інтересів яких входять питання, пов'язані із вивченням загальнотеоретичних засад прав і свобод людини у різних сферах її життєдіяльності,

необхідно виділити таких, як: П. Рабінович, С. Сливка, О. Ярош, О. Антон, Н. Болотіна, О. Ярошенко та ін.

Регулювання особистих немайнових прав фізичної особи, в тому числі і права на свободу та особисту недоторканість активно обговорюються в науці цивільного права. Вагомий внесок у розробку проблематики здійснення та реалізації особистих немайнових прав зроблено такими фахівцями, як: Ч. Азімов, С. Булеца, О. Кохановська, Н. Кузнєцова, О. Кот, Л. Красицька, В. Косак, Р. Стефанчук, Є. Харитонов, С. Шимон та ін.

Питання дотримання особистих немайнових прав осіб, щодо яких в силу закону застосовано обмеження (примусова госпіталізація до медичного закладу) були предметом наукових досліджень І. Бірюкова, О. Безклубого, О. Верби-Сидор, М. Долинської, А. Дутко, Н. Давидової, В. Кройтора, В. Кучера, О. Погребняка, Ю. Юркевич, Г. Яновицької.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу норм вітчизняного та міжнародного законодавства, спрямованого на недопущення порушення особистих немайнових прав та інтересів осіб, які страждають на психічні розлади і перебувають у спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Впродовж всієї еволюції людської цивілізації, людина найбільше прагнула свободи. Недарма в Конвенції про захист прав і свобод людини (1950) можливість реалізації громадянами основоположних прав на свободу та особисту недоторканість, визначено найважливішим досягненням демократичного суспільства. При цьому не можна не погодитись з вітчизняними фахівцями, які вказують існування права на свободу та гарантій його реалізації, найбільш точно характеризують державу як правову або ж тоталітарну [5, с. 121].

Одним із найбільш значимих особистих немайнових прав людини, звичайно, виступає право на життя. Однак, не меншого значення для існування фізичної особи, є право на свободу, на особисту недоторканність, передбачене ст. ст. 288, 289 ЦК України.

Слід наголосити, що у цивільно-правовій доктрині поняття «особиста (фізична) свобода» («свобода природного існування») окреслюється як нормативно закріплена можливість особи безперешкодно визначати свою поведінку та приймати рішення на власний розсуд з метою задоволення свого інтересу, не порушуючи водночас свободи інших осіб [6, с. 142].

В юридичній літературі зустрічається і таке тлумачення права на свободу, як можливість людини обирати для себе форми, способи, характер взаємодії із зовнішнім світом та іншими людьми, здійснювати на власний розсуд будь-які дії, які не заборонені законом і не перешкоджають іншим особам здійснювати свої права [7, с. 83]. Дещо подібне визначення права на

свободу пропонує О. Пунда, розуміючи під ним право людини (фізичної особи) на самостійний вибір моделі власної поведінки та визначення змісту вчинків, а також право на свободу від обмежень власної волі з метою забезпечення вільного та всебічного розвитку особистості [8, с. 232].

Один із найбільш відомих фахівців у сфері приватного права Р. Стефанчук тлумачить поняття права на свободу шляхом виокремлення таких його ознак: фізична особа, яка наділена відповідним правом, повинна бути законодавчо визнаною носієм відповідного блага, яким є особиста свобода; фізична особа повинна мати можливість визначити сферу своєї свободи в межах, що встановлені чинним законодавством та/або моральними засадами суспільства; це право повинно створювати можливість фізичній особі виконувати надану їй свободу в межах, що визначені законом; право на свободу не слід розглядати як закріплену законом всездозволеність [9, с. 369-370].

Не можемо не погодитися із авторами науково-практичного коментаря ЦК України, які вказують на існування законодавчих заборон щодо впливу на фізичну особу та її право на особисту свободу. Зокрема, не допускається будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу; втягування фізичної особи до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів; вчинення інших дій, що порушують право на свободу. При цьому під вчиненням інших дій пропонується розуміти тримання фізичної особи в неволі; безпідставне затримання особи; безпідставне тримання особи під вартою; безпідставна госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, а також продовження госпіталізації особи в примусовому порядку [10, с. 698].

Однак, і саме на цьому хочемо загострити увагу, право на свободу не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі.

Йдеться про поміщення (добровільне чи примусове) особи до психіатричного закладу для надання відповідної медичної допомоги.

Дотримання підстав та умов госпіталізації особи до закладу, уже само по собі повинно свідчити, що система працює правильно, і що порушення закону відсутні. Спираючись на загальнообов'язковість норм про дотримання прав людини, з упевненістю можемо вести мову про те, що гарантування цих прав державою, не є простою декларацією, а є явищем суспільного характеру, своєрідною візитівкою розвиненого правопорядку. І як слушно зазначає В. Равлінко, є показником цивілізованого суспільства та розвитку держави в цілому [11, с. 37].

З метою уникнення порушення закону (бо саме закон називає можливі випадки позбавлення фізичної особи свободи) необхідно чітко розмежовувати два поняття – позбавлення свободи та обмеження свободи. Нагадаємо, що в

межах даної наукової розвідки ми ведемо мову про приватно-правову сферу реалізації права на свободу, що зрозуміло лежить поза сферою дії кримінального та кримінального процесуального законодавства України. А отже, йдеться про певні обмеження, які в необхідних випадках можуть бути застосовані до окремої особи і лише за достатності умов, що дозволять застосування таких обмежень.

Відповідно до чинного законодавства та в силу специфіки перебігу психічного захворювання, до особи може бути застосоване фізичне обмеження, однак воно не повинно тлумачитися як порушення права на свободу. Застосування фізичного обмеження здійснюються відповідно до умов, затверджених Наказом МОЗ України № 240 (від 24.03.2016 р.). Цим наказом допускається здійснення обмежень лише в денний час доби; застосування обмеження не повинно перевищувати 8 годин; кожні 2 години має здійснюватися фіксація змін в психічному та фізичному стані особи; у разі покращення стану особи до рівня, що не становить загрози для неї та для оточення, обмеження має бути негайно припинено. Про такі обмеження обов'язково повідомляється законний представник та керівник закладу охорони здоров'я, а також в обов'язковому порядку забезпечується безперешкодний доступ особи до: санітарних засобів, які відповідають вимогам гігієни та дозволяють усамітнитися; до чистої питної води та харчування з розумними інтервалами [12].

Як правило надання медичної допомоги особам з психічними розладами здійснюється спеціальними закладами з надання психологічної допомоги. Зокрема, відповідно до наказу № 992 від 31.08.2017 року МОЗ України, в таких медичних закладах повинні бути обладнані: кімнати для відпочинку, дозвілля та заняття творчою діяльністю, заходів соціальної та психологічної реабілітації; кімната для приймання передач (з вільним доступом); кімната для спілкування (у визначений правилами внутрішнього розпорядку час); спеціальне обладнане місце для зберігання засобів комунікації (для користування мобільним телефоном без фотокамер) тощо [13].

В межах реалізації права на свободу особи, які страждають на психічні розлади і перебувають у закладі з надання психіатричної допомоги чи іншому соціальному закладі, залишають за собою право на: спілкування з іншими особами, в тому числі з адвокатом або іншим законним представником, без присутності сторонніх осіб згідно з правилами внутрішнього розпорядку закладу з надання психіатричної допомоги; повідомлення будь-якої особи за своїм вибором про надання їм психіатричної допомоги; забезпечення таємниці листування при відправці та отриманні будь-якої кореспонденції; доступ до медіа; дозвілля, заняття творчою діяльністю; відправлення релігійних обрядів, дотримання релігійних канонів; звернення з питань надання психіатричної

допомоги безпосередньо до керівника або завідуючого відділенням закладу з надання психіатричної допомоги тощо [14].

Як уже зазначалось, право на свободу та особисту недоторканність регламентовано ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, ст. 29 Конституції України, ст. ст. 288,289 Цивільного кодексу України.

Ще одним стандартом втілення зазначеного права – є дотримання процесуальних вимог. Тобто, поміщення пацієнта – особи, яка страждає на психічні розлади до спеціального закладу з надання психіатричної допомоги відбувається лише на підставі ухвали суду. Так само на підставі ухвали суду здійснюється продовження, зміна або припинення строку тримання пацієнта в медичному закладі.

Наступним гарантованим правом фізичної особи, яка страждає на психічний розлад і перебуває в спеціальному закладі з надання психологічної допомоги, слід назвати право на особисту недоторканність.

Цивільно-правовий зміст права людини на особисту недоторканність визначається шляхом проголошення та закріплення в законі самого права; крім того закон, конкретизує всі ті дії, які можуть кваліфікуватися як посягання на особисту недоторканність, хоча при цьому перелік таких дій не може вважатися вичерпним. Право на особисту недоторканність також передбачає можливість фізичної особи розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним, навчальним установам.

Не можна не погодитись із Д. Пилипенко, який право особистої недоторканості небезпідставно називає необхідною, базовою потребою людини для належного співіснування у суспільстві [15, с. 393].

Розглядаючи питання щодо забезпечення права на особисту недоторканність, І. Шульгою називаються такі його характеристики: особисте, тобто природне невідчужуване право, дане людині від народження (поряд з правом на життя, честь і гідність тощо); основне (конституційне), тобто є фундаментальним правом закріпленим Конституцією; загальне, тобто належить кожній людині; негативне, тобто держава не повинна його обмежувати. Авторка наголошує, що, поки людина існує та діє з власної волі, без примусу, вона недоторканна. Але як тільки вплив на неї здійснюється примусово (проти бажання), недоторканність обмежується (якщо примус правомірний) або порушується (якщо примус неправомірний) та визначає право на свободу та особисту недоторканність – як гарантований державою стан людини, за якого її психологічна цілісність та автономія особистості вільні від примусу [16, с. 43].

О.М. Храмцов визначає право людини на особисту психічну недоторканність як суб'єктивне, особисте, немайнове право людини на забезпечення

недоторканості природного протікання психічних (інтелектуальних, вольових та емоційних) процесів від негативних протиправних впливів збоку інших осіб. При цьому науковець пропонує виділяти три види недоторканості: фізичну (життя, здоров'я), моральну (честь та гідність), духовну (можливість на підставі свободи волевиявлення розпоряджатися своїми вчинками, не бути підданим незаконному примусу та вказує, що саме два останніх види створюють психічну недоторканість [17, с. 182]. В іншому дослідженні названий автор зазначає, що психічна недоторканність – це не тільки природне, суб'єктивне немайнове право людини і громадянина, а і фактичний стан захищеності психіки людини від злочинних посягань [18, с. 214].

Подібну точку зору має і Х. Майкут, яка переконана, що, право на особисту недоторканність фізичної особи, як її особисте немайнове право, у своїй сутності містить й інші основні складові: право на моральну недоторканність, право на психологічну недоторканність [19, с. 245].

Як зазначає Л. Красицька, зміст права на особисту недоторканність складає заборона посягання на людину загалом, незалежно від форми впливу, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством, або коли можливість посягання впливає із обставин і здійснюється в інтересах самої особи [20, с. 131].

Водночас, в правовій доктрині наголошується на тому, що недоторканність особи полягає в захисті людини не тільки від незаконних та необґрунтованих арештів і затримань, але й узагалі від усіляких неправомірних посягань на її свободу, життя, здоров'я, майно, честь та гідність. Недоторканність особи – це забезпечення усіх виявів свободи за умови її правомірної поведінки [21, с. 173].

Враховуючи наведене, посяганням на фізичну недоторканність вважатиметься здійснення будь-якої поведінки, яка спрямована на завдання фізичній особі тілесних ушкоджень, каліцтва або іншого застосування щодо неї фізичної сили, застосування медичних методів діагностики, профілактики, лікування без інформованої згоди фізичної особи, примусове взяття донорської крові, органів та інших анатомічних матеріалів і т.п.

Як бачимо, фізична недоторканність особи забезпечується не лише реалізацією, передбаченого у ст. 289 ЦК України права на особисту недоторканність, але й здійсненням низки інших особистих немайнових прав, зокрема, права на життя, права на охорону здоров'я, її права на медичну допомогу, права на донорство тощо.

Завершуючи дану наукову розвідку, хочемо підтримати висновок О. Сліпченко, який зазначає, що сучасному суспільству притаманні особлива повага до прав і свобод людини, їх реального забезпечення та гарантування, розроблення ефективних механізмів здійснення та захисту [22, с. 11].

Висновки. В силу багатьох обставин, українське суспільство має негативну динаміку психічного здоров'я населення. Проте, незважаючи на наявність психічного захворювання, набутий цивільно-правовий статус недієздатної особи, людина залишається повноцінним членом суспільства, громадянином своєї держави, головним обов'язком якої згідно Конституції та інших актів законодавства є – утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Основний закон проголошує вільність і рівність прав усіх своїх громадян, гарантує їх невідчужуваність, непорушність та захист.

Право на фізичну (тілесну) і психічну недоторканність людини має абсолютний характер. До його змісту входять правомочність людини самостійно користуватися і розпоряджатися своїм тілом, окремими органами і тканинами, правомочність вільно здійснювати вчинки відповідно до своєї свідомості, а також правомочність вимагати, щоб інші суб'єкти утрималися від порушення її права.

Виконуючи свої безпосередні функції, держава повинна докласти чимало зусиль для створення ефективної системи надання необхідної (медичної, соціальної, правової) допомоги особам, які мають проблеми психічного (ментального) здоров'я, максимально забезпечуючи дотримання принципів законності, гуманності, поваги до честі та гідності цієї категорії громадян та дбаючи про належні умови для реалізації ними своїх прав, свобод та законних інтересів.

Література:

1. Сокурєнко А.О. Щодо проблем визначення змісту особистих немайнових прав. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 65-69.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.phc.org.ua/news/mentalne-zdorovya-balansstiykosti-ta-krikhkosti-u-kievi-vidbuvsya-tretyi-samit-pershikh-ledi>.
3. Преамбула до Конституції Всесвітньої організації охорони здоров'я, затверджена на Міжнародній конференції з питань охорони здоров'я, Нью-Йорк, 19-22 червня 1946 року (Архівні документи Всесвітньої організації охорони здоров'я, №. 2, стор. 100).
4. Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://upapsychiatry.org.ua/articles/ZahystPsychichHvoryh.pdf>.
5. Рабінович П.М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Київ : Атіка, 2004. 464 С.
6. Дутко А.О., Юркевич Ю.М. Особисті немайнові права особи. Навч. посіб. ЛДУВС. 2021. 444 с.
7. Кохановський В.О. Поняття та правова природа здійснення суб'єктивних немайнових цивільних прав. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 9. С. 80-84.
8. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання забезпечення здійснення особистих немайнових прав : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 449 с.

9. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ : КНТ, 2008. 626 с.

10. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. 768 с.

11. Равлінко В.П. Заборона дискримінації загальнотеоретичне дослідження. Дисерт. канд. юрид. наук. 12.00.01 Львів. Національний університет «Львівська політехніка». 2016. 201 с.

12. Про затвердження Правил застосування фізичних обмежень та (або) ізоляції при наданні психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади, та форм первинної документації. Наказ МОН № 240 від 24.03.2016 р. (в ред. 12.11.2021). *Офіційний вісник України*. 2016. № 38. Стор. 80. Ст. 1465.

13. Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальних закладах з надання психіатричної допомоги. Наказ МОН № 992 від 31.08.2017 р. (в ред. 04.03.2022). *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. Стор. 169. Ст. 3014.

14. Про психіатричну допомогу. Закон України № 1489-III від 22.02.2000 (в ред. 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.

15. Пилипенко Д.О. Принцип свободи та особистої недоторканості в кримінально-виконавчому праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 393-398.

16. Шульга І. Деякі аспекти забезпечення права на свободу та особисту недоторканість. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. № 4 (32). С. 43-48.

17. Храмцов О.В. Психічна недоторканість як суб'єктивне право людини та об'єкт кримінально-правової охорони. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє. Харків. Харківський національний університет імені Каразіна. 2020. С. 182-183.

18. Храмцов О.В. Психічна недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку. Харків. Харківський національний університет імені Каразіна. 2019. С. 212-214.

19. Майкут Х.В. Право на свободу та право на особисту недоторканність в контексті нормативного забезпечення та прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 243-247.

20. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія. Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2002. 164 с.

21. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.

22. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків, 2013. 552 с.

References:

1. Sokurenko A.O. (2015). *Shchodo problem vyznachennia zmistu osobystykh nemainovykh prav. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk [Regarding the Issues of Defining the Content of Personal Non-Property Rights]*. Vyp. 3 (9). S. 65-69. [in Ukrainian].

2. *Elektronnyi resurs. [Electronic resource]*. Rezhym dostupu: <https://www.phc.org.ua/news/mentalne-zdorovya-balansstiykosti-ta-krikhkosti-u-kyevi-vidbuvsya-tretyi-samit-pershikh-ledi>.

3. *Preambula do Konstytutsii Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia [Preamble to the Constitution of the World Health Organization, approved at the International Health Conference]*, zatverdzhena na Mizhnarodnii konferentsii z pytan okhorony zdorovia, Niu-York, 19-22 chervnia 1946 roku (Arkhiivni dokumenty Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia, № 2, stor. 100).
4. Korotenko A. *Spetsyfika yurydychnoho zakhystu psyykhychno khvorykh. [Specifics of Legal Protection of Mentally Ill Individuals]*. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://upapsychiatry.org.ua/articles/ZahystPsyyhichHvoryh.pdf>. [in Ukrainian].
5. Rabinovych P .M., Khavroniuk M. I. (2004). *Prava liudyny i hromadianyna. [Human and Citizen Rights]*. Kyiv : Atika. 464 S. [in Ukrainian].
6. Dutko A.O., Yurkevych Yu.M. (2021). *Osobysti nemainovi prava osoby. [Personal Non-Property Rights of Individuals]*. Navch. posib. LDUVS. 444 s. [in Ukrainian].
7. Kokhanovskyi V.O. (2023). Poniattia ta pravova pryroda zdiisnennia subiektyvnykh nemainovykh tsyvilnykh prav. [Concept and Legal Nature of Exercising Subjective Non-Property Civil Rights]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. № 9. S. 80-84. [in Ukrainian].
8. Punda O. O. (2018). *Administrativno-pravove rehuliuвання zabezpechennia zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav. [Administrative-Legal Regulation of Ensuring the Exercise of Personal Non-Property Rights]*. Doctor`s thesis. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Stefanchuk R. O. (2008). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu) [Personal Non-Property Rights of Individuals (Concept, Content, System, Features of Exercise and Protection)]*: monohrafiia / vidp. red. Ya. M. Shevchenko. Kyiv : KNT. 626 s. [in Ukrainian].
10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2010): Naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tlumachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii, Ministerstva yustyttsii, naukovtsiv, fakhivtsiv). T. 4. Obiekty. Pravochyny. Predstavnytstvo. Stroky [Civil Code of Ukraine: Scientific-Practical Commentary (Explanations, Interpretations, Recommendations Using Positions of Higher Judicial Instances, Ministry of Justice, Scholars, Specialists). Vol. 4. Objects. Legal Acts. Representation. Deadlines] / za red. I. V. Spasybo-Fatieievvoi. Seriia «Komentari ta analityka». Kh. : FO-P Kolisnyk A. A. 768 s. [in Ukrainian]*.
11. Ravlinko V.P. (2016). *Zaborona dyskryminatsii zahalnoteoretychne doslidzhennia. [Prohibition of Discrimination: General Theoretical Study]*. Candidate`s thesis. Lviv. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Pravyl zastosuvannia fizychnykh obmezhen ta (abo) izoliatsii pry nadanni psyykhiatrychnoi dopomohy osobam, yaki strazhdaiut na psyykhychni rozlady, ta form pervynnoi dokumentatsii. [On Approval of the Rules for the Application of Physical Restraints and/or Isolation in Providing Psychiatric Care to Persons with Mental Disorders and Forms of Primary Documentation]* Nakaz MON № 240 vid 24.03.2016 r. (v red. 12.11.2021). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. [in Ukrainian].
13. *Pro zatverdzhennia Pravyl zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v spetsialnykh zakladakh z nadання psyykhiatrychnoi dopomohy. [On Approval of the Rules for the Application of Compulsory Medical Measures in Specialized Institutions Providing Psychiatric Care]*. Nakaz MON № 992 vid 31.08.2017 r. (v red. 04.03.2022). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. [in Ukrainian].
14. *Pro psyykhiatrychnu dopomohu. [On Psychiatric Care]* Zakon Ukrainy № 1489-III vid 22.02.2000 (v red. 01.01.2024). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [in Ukrainian].
15. Pylypenko D.O. (2022). *Pryntsyp svobody ta osobystoi nedotorkanosti v kryminalno-vykonavchomu pravi Ukrainy. [Principle of Freedom and Personal Integrity in Criminal Executive Law of Ukraine]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 70. S. 393-398. [in Ukrainian].

16. Shulha I. (2021). Deiaki aspekty zabezpechennia prava na svobodu ta osobystu nedotorkanist. [Some Aspects of Ensuring the Right to Freedom and Personal Integrity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. № 4 (32). S. 43-48. [in Ukrainian].

17. Khramtsov O.V. (2020). *Psykhychna nedotorkanist yak subiektyvne pravo liudyny ta ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony. Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie. [Mental Integrity as a Human Subjective Right and Object of Criminal Law Protection. Human Rights in Ukraine: Past, Present, Future]*. Kharkiv. Kharkivskyyi natsionalnyi universytet imeni Karazina. S. 182-183. [in Ukrainian].

18. Khramtsov O.V. (2019). *Psykhychna nedotorkanist yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony. Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku. [Mental Integrity as an Object of Criminal Law Protection. Criminal Law and Criminological Means of Combating Crimes against Public Safety and Order]*. Kharkiv. Kharkivskyyi natsionalnyi universytet imeni Karazina. S. 212-214. [in Ukrainian].

19. Maikut Kh.V. (2021). *Pravo na svobodu ta pravo na osobystu nedotorkannist v konteksti normatyvnoho zabezpechennia ta pretsedentnoi praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [Right to Freedom and Right to Personal Integrity in the Context of Normative Provision and Precedent Practice of the European Court of Human Rights]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. S. 243-247 [in Ukrainian].

20. Krasyska L.V. (2002). *Tsyvilno-pravove rehuliuвання osobystykh nemainovykh prav hromadian. [Civil Law Regulation of Personal Non-Property Rights of Citizens]*: monohrafiia. Donetsk : Donetskyi instytut vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy. 164 s. [in Ukrainian].

21. Kozhan V.V. (2016). *Osobysti prava ta svobody liudyny: zahalnoteoretychne doslidzhennia. [Personal Rights and Freedoms of Individuals: General Theoretical Study Candidate's thesis]*. Lviv. [in Ukrainian].

22. Slipchenko S. O. (2013). *Osobysti nemainovi pravovidnosyny shchodo oborotozdatnykh ob'ektiv. [Personal Non-Property Legal Relationships Regarding Recoverable Objects]*: monohrafiia. Kharkiv. 552 s. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-911-919](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-911-919)

Наливайко Лариса Романівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, помічник ректора державного університету, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (067) 612-1134, <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена питанням гендерної рівності в секторі безпеки і оборони в умовах війни. У статті звертається увага на позитивні моменти у питаннях забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони в умовах війни. Зазначається, що в умовах війни наша держава значно розширила можливості жінок у сфері безпеки і оборони. Звертається увага на проблемні питання забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони в умовах війни. Зазначається, що підходи до забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України відповідають міжнародним стандартам і загальнодержавній гендерній політики і передбачають забезпечення рівних прав та можливостей для всіх осіб, що перебувають на військовій службі. Однак є певні ознаки гендерного дисбалансу, мають місце, зокрема у плані просування жінок на службових сходах, їх професійного навчання та підвищення кваліфікації. У статті обґрунтовується, що Для подальшого впровадження гендерної рівності у секторі безпеки і оборони необхідна цілеспрямована діяльність як всіх державних інституцій, так і керівного складу, командирів всіх рівнів сил безпеки і оборони. Робиться висновок, що головними напрямками подальшого забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони в сучасних умовах війни мають стати: недопущення дискримінації за ознакою статі, запобігання, протидія насильству всім проявам насильства щодо жінок-військовослужбовців, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у питаннях проходження військової служби, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам обіймати посади та просуватися по службі, виховання і пропаганда культури гендерної рівності серед військовослужбовців та офіцерського складу, поширення просвітницької діяльності та впровадження спеціалізованих навчальних курсів та програм у цій сфері у військових навчальних закладах, тощо.

Ключові слова: гендерна рівність, права людини, принцип, стаття, свобода, безпека, оборона, міжнародні стандарти, імплементація, законодавство, гендерно-правова експертиза, забезпечення, реалізація, міжнародні організації, органи публічної влади.

Nalyvaiko Larysa Romanivna Doctor of Law Sciences, Professor, Honored lawyer of Ukraine, rector's assistant of the state university, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Nauky Ave., Dnipro, 49005, tel.: (067) 612-1134, <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

GENDER EQUALITY IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR UNDER MARTIAL STATE

Abstract. The article is devoted to issues of gender equality in the security and defense sector in wartime. The article draws attention to the positive aspects of ensuring gender equality in the security and defense sector in wartime conditions. It is noted that during the war, our state significantly expanded the opportunities of women in the field of security and defense. Attention is drawn to problematic issues of ensuring gender equality in the security and defense sector in conditions of war. It is noted that the approaches to ensuring gender equality in the Armed Forces of Ukraine correspond to international standards and the national gender policy and provide for equal rights and opportunities for all persons in military service. However, there are certain signs of gender imbalance, taking place, in particular, in terms of women's promotion on the career ladder, their professional training and professional development. The article argues that for the further implementation of gender equality in the security and defense sector, purposeful activity of all state institutions, as well as the management staff, commanders of all levels of the security and defense forces is necessary. It is concluded that the main directions of further ensuring gender equality in the security and defense sector in modern conditions of war should be: prevention of discrimination on the basis of gender, prevention, countering violence against all manifestations of violence against female military personnel, ensuring equal participation of women and men in matters of military service service, ensuring equal opportunities for women and men to hold positions and advance in the service, education and promotion of a culture of gender equality among military personnel and officers, the spread of educational activities and the introduction of specialized training courses and programs in this field in military educational institutions, etc.

Keywords: gender equality, human rights, principle, gender, freedom, security, defense, international standards, implementation, legislation, gender-legal expertise, provision, implementation, international organizations, public authorities.

Постановка проблеми. З початку повномасштабної війни кількість військовослужбовиць в Україні збільшилась майже у 2,5 рази у порівнянні з 2014 роком. Станом на березень 2023 року кількість жінок у ЗСУ зросла до 60 538 осіб, із них військовослужбовиць – близько 42 898, тоді як у 2014 році ці показники становили 49 926 та 16 557 осіб відповідно. Україна значно розширила можливості жінок у військовій сфері: тепер вони можуть отримувати військову освіту, включаючи вищі військові навчальні заклади, знято обмеження на посади, які можуть займати жінки-військовослужбовці, і скасовано вікові обмеження для жінок, які хочуть служити за контрактом [1].

Суттєве збільшення жінок у лавах Збройних Сил України, з одного боку свідчить про спроможність нашої держави у ці складні часи вирішити питання гендерної рівності в секторі безпеки і оборони, з іншого – ставить нові виклики, які пов'язані із вирішенням надскладних проблем забезпечити рівні умови та можливості реалізувати жінками свій потенціал під час перебування на службі в органах сектору безпеки і оборони. З іншого боку, дотримання принципу гендерної рівності у секторі безпеки і оборони є важливим кроком для інтеграції України в НАТО. Вирішення цих завдань потребує окремих наукових досліджень, в яких мають бути висвітлені сучасний стан забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки та оборони, запропоновані шляхи розв'язання проблемних питань, що і обумовлює актуальність нашої наукової праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гендерної рівності і прав жінок привертала увагу багатьох вчених, серед яких можемо виділити праці таких вчених як Н. Болотіна, І. Грицай, О. Горчанюк, Г. Ігнатенко, В. Костицький, Г. Лук'яненко, К. Левченко, Л. Наливайко, Т. Мельник, М. Чеховська та інші. Поряд з цим, не всі проблемні актуальні питання щодо забезпечення прав жінок та гендерної рівності у секторі безпеки і оборони в умовах війни залишаються висвітленими, адже відбуваються постійні зміни у законодавстві, з'являються нові виклики у військовій сфері тощо, що потребує наукового осмислення і вирішення.

Метою статті є висвітлення сучасного стану та перспектив розвитку забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність важлива для забезпечення безпеки та благополуччя всіх людей, незалежно від їх статусу, етнічного, соціального, релігійного чи іншого походження. Це цінний ресурс, який має велике значення для людства і є актуальним для всіх країн та демократичних спільнот, незалежних від культурних або географічних особливостей.

Демократичні країни світу питанням забезпечення гендерної рівності завжди приділяли увагу. Такі інституції як Організація Об'єднаних Націй,

Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Організація Північноатлантичного договору та Європейський Союз активно займаються питаннями гендерної рівності. Вони розробляли й продовжують розробляти стратегії та плани дій для досягнення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя, створюючи тим самим міцну основу для партнерства та співпраці [2]. Ці ініціативи забезпечують можливості для спільних дій, взаємного доповнення, спільного подолання проблем. Важливим є зарубіжний досвід вирішення питань гендерної рівності в умовах війни в інших країнах [3].

Так, у 2000 році Рада Безпеки прийняла резолюцію (S/RES/1325), яка підтримує жінок, мир та безпеку. Ця резолюція визнає важливу роль жінок у запобіганні та вирішенні конфліктів, у мирних переговорах, миробудівництві, підтримці світу та гуманітарному реагуванні, а також у відновленні після конфліктів. Вона наголошує на необхідності рівноправної участі та повного залучення жінок до всіх ініціатив, спрямованих на підтримку та сприяння світу та безпеці. Резолюція 1325 закликає всіх учасників збільшити участь жінок і розвивати гендерні аспекти в усіх сферах світу та безпеки. Крім того, вона закликає всі сторони конфлікту прийняти спеціальні заходи щодо захисту жінок і дівчат від гендерно зумовленого насильства, зокрема зґвалтування та інших форм сексуального насильства, у ситуації збройного конфлікту. Резолюція передбачає також низку важливих оперативних повноважень з наслідками для держав-членів та організацій системи ООН [4; 5].

В нашій державі, з моменту незалежності основні права людини та гарантії їх захисту закріплені на конституційному рівні. Конституція України проголосила рівні права та свободи для чоловіків і жінок, в наслідок чого регулювання рівності прав жінок і чоловіків стало активним та глибшим через уточнення відповідних конституційних норм у різних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах. Вітчизняне законодавство у сфері оборони та безпеки, військової служби також закріплює рівні можливості жінок на проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [6].

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає гендерну рівність як рівність правового статусу між жінками і чоловіками та однакові можливості для її реалізації. Це означає, що особи будь-якої статі можуть брати рівну участь у всіх сферах суспільного життя [7].

Згідно з Інструкцією щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, що була затверджена наказом Міністерства соціальної політики від 07.02.2020 року за № 86, гендерний підхід розглядається як стратегія, що враховує інтереси та досвід як жінок, так і чоловіків, у якості невід'ємної складової планування, реалізації, моніторингу

та оцінювання політики і програм у політичній, економічній, культурній і соціальній сферах, з надання рівних благ як для жінок, так і для чоловіків [8].

Хоча, як ми бачимо, вітчизняне законодавство визначає принцип недискримінації для жінок, проте у питаннях забезпечення гендерної рівності його можна охарактеризувати як гендерно нейтральним. Українські закони захищають інтереси жінок і чоловіків за допомогою правових актів різного рівня. Законодавче регулювання гендерної рівності створило правові основи для роботи державних і громадських структур, визначило роль парламенту, уряду та громадських організацій, та забезпечило юридичні можливості для рівноправного самовираження жінок і чоловіків. Однак положення законів не достатньо встановлюють необхідні процедури та механізми забезпечення гендерної рівності під час воєнного стану в Україні, тому деякі норми так і залишаються лише декларативними. Крім того, сьогодні вітчизняне законодавство і вся державна політика у сфері гендерної рівності має перетворитися з гендерно нейтрального до гендерно чутливого.

Вихід за межі стереотипів, патріархатних образів є нагальною потребою для гармонійного розвитку та найбільш повної реалізації людини. Саме з цієї причини розвинуті країни (Литва, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швеція, Японія, країни Британської співдружності та ін.) активно використовують гендерний підхід до аналізу політики і вирішення суспільних проблем, у тому числі у секторі безпеки і оборони [9]. Тому сьогодні є потреба змінити ментальність особового складу, керівників та командирів Збройних Сил України щодо самої сутності поширення гендерного підходу та формуванню обізнаності та компетентності військовослужбовців у питаннях гендерної політики. Це потребує навчання, консультацій, поширення інформації, створення інституціонального середовища у питаннях гендеру тощо.

Одним із шляхів вирішення цих питань може стати гендерна освіта. Гендерна освіта дозволить забезпечити формування необхідного мінімального рівня розуміння та компетентності в гендерних питаннях для всього персоналу, включаючи керівний склад всіх рівнів у підрозділах сектору безпеки та оборони. Це можна зробити шляхом впровадження спеціальних курсів з гендерної тематики в навчальний процес військових вищих навчальних закладів, вищих навчальних закладів правоохоронних органів, програми бойової (службової) підготовки та системи професійного розвитку та перепідготовки. Підтвердженням позитивних тенденцій реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок у секторі безпеки і оборони під час війни є включення гендерної проблематики в освітній процес. Інтеграція гендерних підходів в освітньому процесі вищих військових навчальних закладах має вирішальне

стратегічне значення для підвищення дієздатності взятих на себе зобов'язань України забезпечити гендерну рівність, особливо в секторі безпеки та оборони, у тому числі під час війни. Це також важлива передумова для подолання перешкод на шляху до досягнення гендерної рівності, яка відображається внаслідок поширених гендерних стереотипів щодо ролі чоловіків і жінок.

Хоча вже сьогодні досить багато зроблено роботи, однак впровадження принципу гендерної рівності у секторі безпеки і оборони також потребує створення необхідного інституційного середовища, наприклад дієвої мережі уповноважених осіб з гендерних питань, ще більшої імплементації гендерного компонента у статуту Збройних Сил України, налагодження механізмів моніторингу стану реалізації гендерної політики в підрозділах сектору безпеки і оборони.

Стаття 7 Закону України «Про забезпечення рівних можливостей прав жінок і чоловіків» визначає органи, установи та організації, які мають повноваження у сфері забезпечення рівних можливостей прав жінок і чоловіків. Відповідно до статті 12 цього закону, держава має створити та забезпечити функціонування інституційного механізму забезпечення гендерної рівності на національному та місцевому рівнях. Таким чином, наявність дієвого інституційного механізму в секторі безпеки та оборони в період війни забезпечує ефективне втілення єдиної державної політики з використанням методів та інструментів забезпечення гендерної рівності [7].

Військовий стан в нашій країні обумовив зростання кількості жінок, які стали на захист вітчизни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Відповідно, жінкам стали доступні такі бойові професії у війську, як гранатометниця, снайперка, артилеристка та інші. Раніше жінки могли претендувати переважно на небойові професії (зв'язківець, водій, кухар тощо) [10].

Поряд з цим, хоча підходи до забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України відповідають міжнародним стандартам і загальнодержавній гендерній політики і передбачають забезпечення рівних прав та можливостей для всіх осіб, що перебувають на військовій службі. Однак є певні ознаки гендерного дисбалансу, мають місце, зокрема у плані просування жінок на службових сходах, їх професійного навчання та підвищення кваліфікації.

Наприклад, для жінок досі діє обмеження на прийом на посади офіцерського складу. У Збройних Силах України лише 9 % офіцерських посад обіймають жінки, і лише три жінки мають генеральське звання [1]. Також жінки не зможуть отримати посаду на підводних човнах і надводних кораблях, в управлінні бригад надводних кораблів, підрозділах пожежогасіння, які

передбачають непряме гасіння пожеж, а також підрозділах тилового забезпечення, що передбачають використання вибухонебезпечних реактивів [11].

Один із ключових способів впровадження гендерної рівності в сектор безпеки та оборони - це розвиток наукових досліджень у сфері гендерних питань та формулювання національної безпекової політики з урахуванням гендерних аспектів. Крім того, важливо проводити культурно-виховну та освітню роботу серед військовослужбовців, командирів всіх рівнів та керівного складу з метою формування гендерної культури та розвитку гуманітарних цінностей. Іншими аспектами є розроблення та впровадження механізмів юридичної відповідальності за гендерну дискримінацію, з іншого боку впровадження позитивних практик та прикладів для зменшення гендерного дисбалансу в управлінських структурах сектору безпеки і оборони, а також подальшого удосконалення законодавства з метою для забезпечення рівних прав жінок та чоловіків у секторі безпеки і оборони.

Ефективне забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони, а також уникнення гендерної дискримінації, залежить від належного розуміння важливості гендерної рівності жінок у сфері безпеки і оборони, потреби постійної гендерної освіти, знання міжнародних стандартів з питань гендерної рівності, вітчизняного законодавства, успішних прикладів в досягненні гендерної рівності під час війни, розвиненої гендерної культури та чутливості до гендерних питань всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони, керівного складу, командирів всіх рівнів. Тому сьогодні вкрай необхідною є виважене та дієва державна гендерна політика у сфері безпеки і оборони, вироблення дієвих механізмів та інституцій її впровадження. Гендерна рівність сектору безпеки і оборони має представляти собою ідеологічну складову державної гендерної політики та управління, що матеріалізується через сукупність організаційних та правових інструментів, заходів та методів, спрямованих на досягнення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок в усіх питаннях проходження та перебування на службі в умовах війни. Ця політика має базуватися на принципі справедливого ставлення до жінок та чоловіків як рівних суб'єктів, які мають однакові права, свободи, обов'язки, можливості та відповідальність за свої дії.

Висновки. Війна в Україні прискорила процеси подолання гендерної нерівності у підрозділах сектору безпеки і оборони. Утім, проблеми гендерної рівності все ще залишаються дуже важливими і актуальними. Ці проблеми мають вирішувати як на державному рівні, у межах державної гендерної політики сил безпеки і оборони, так і на рівні командування сил безпеки і оборони.

Головними напрямками подальшого забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони в сучасних умовах війни мають стати:

недопущення дискримінації за ознакою статі, запобігання, протидія насильству всім проявам насильства щодо жінок-військовослужбовців, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у питаннях проходження військової служби, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам обіймати посади та просуватися по службі, виховання і пропаганда культури гендерної рівності серед військовослужбовців та офіцерського складу, поширення просвітницької діяльності та впровадження спеціалізованих навчальних курсів та програм у цій сфері у військових навчальних закладах, тощо.

Література:

1. Гендерна рівність за час війни: здобутки та необхідні зміни. URL: <https://www.chesno.org/post/5879/>
2. Resolution 1960 (2010), adopted by the Security Council at its 6453rd meeting, on 16 December, 2010). URL: <https://www.refworld.org/docid/4d2708a02.html>.
3. Cohen, G. (2016). Israeli Woman Who Broke Barriers Downed by Hezbollah Rocket as 2006 Combat Volunteer. *Haaretz*. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/the-sole-woman-killed-in-thesecond-lebanon-war-was-on-volunteer-combatduty-1.5381998>
4. Landmark resolution on Women, Peace and Security. Resolution 1325 (2000), adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. URL: <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>
5. Vasilevski, G., & Pavlov, F. (2013). Women involvement in creating and conducting defence and security policy in the world and in the republic of Macedonia. *Contemporary Macedonian Defense*, 13, 93-106.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
8. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів: Наказ Міністерства юстиції від 07.02.2020 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>.
9. Волобуєва О., В'яткіна А., ганаба С. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України. К.: ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.
10. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>
11. Кодакова К. Гендерна рівність, упередження і жіноче лідерство у ЗСУ: про що говорили на спеціальній події Українського жіночого конгресу. URL: <https://divoche.media/2023/05/05/henderna-rivnist-uperedzhennia-i-zhinoche-liderstvo-u-zsu-pro-shcho-hovoryly-na-spe-tsialnyy-podii-ukrainskoho-zhinochoho-konhresu/>

References:

1. Henderna rivnist za chas viiny: zdobutky ta neobkhidni zminy [Gender Equality in Wartime: Achievements and Changes Needed]. Retrieved from <https://www.chesno.org/post/5879/> [in Ukrainian].
2. Resolution 1960 (2010), adopted by the Security Council at its 6453rd meeting, on 16 December, 2010). Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/4d2708a02.html> [in English].

3. Cohen, G. (2016). Israeli Woman Who Broke Barriers Downed by Hezbollah Rocket as 2006 Combat Volunteer. *Haaretz*. Retrieved from <https://www.haaretz.com/israel-news/the-sole-woman-killed-in-the-second-lebanon-war-was-on-volunteer-combat-duty-1.5381998> [in English].
4. Landmark resolution on Women, Peace and Security. Resolution 1325 (2000), adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. Retrieved from <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/> [in English].
5. Vasilevski, G., & Pavlov, F. (2013). Women involvement in creating and conducting defence and security policy in the world and in the republic of Macedonia. *Contemporary Macedonian Defense*, 13, 93-106 [in English].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [On ensuring equal rights and opportunities for women and men]: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Instruktсии shchodo intehtatsii hendernykh pidkhodiv pid chas rozroblennia normatyvno-pravovykh aktiv [On the approval of the Instruction on the integration of gender approaches during the development of normative legal acts]: Nakaz Ministerstva yustytсии vid 07.02.2020 r. № 86. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> [in Ukrainian].
9. Volobuieva, O., Viatkina, A., & Hanaba, S. (2021). Metodychni rekomendatsii z intehtatsii hendernykh pidkhodiv u systemu pidhotovky fakhivtsiv dlia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy [Methodical recommendations for the integration of gender approaches in the system of training specialists for the security and defense sector of Ukraine]. K.: FOP Klymenko Yu. Ya. [in Ukrainian].
10. Henderna rivnist u ZSU pislia povnomasshtabnoho vtorhnennia RF v Ukrainu [Gender equality in the Armed Forces after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute of Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-rf-v-ukrayinu> [in Ukrainian].
11. Kodakova, K. Henderna rivnist, uperedzhennia i zhinoche liderstvo u ZSU: pro shcho hovoryly na spetsialnii podii Ukrainskoho zhinochoho konhresu [Gender equality, prejudice and female leadership in the Armed Forces: what was discussed at a special event of the Ukrainian Women's Congress]. Retrieved from <https://divoche.media/2023/05/05/henderna-rivnist-uperedzhennia-i-zhinoche-liderstvo-u-zsu-pro-shcho-hovoryly-na-spetsialnii-podii-ukrainskoho-zhino-choho-konhresu/> [in Ukrainian].

УДК 342.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-920-932](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-920-932)

Остапенко Олексій Іванович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та інформаційного права, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», вулиця Князя Романа, 1/3, м. Львів, 79005, <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

ПРО ПРИРОДУ І ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ

Анотація. Соціальна сутність і призначення Української держави має відповідне закріплення у нормах Конституції України і стосується забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Досягнуті сьогодні в цьому напрямі результати свідчать про соціальне визнання і констатацію можливостей державної влади в Україні щодо захисту прав, свобод фізичних та юридичних осіб. Серед багатьох індикаторів результативності діяльності органів державної влади (рівень добробуту, якість життя населення, структура суспільства, стан і динаміка правопорушень) проблема розгляду і вирішення адміністративно-правових спорів залишається об'єктом обговорення в українському суспільстві, засобах масової інформації, дослідженнях науковців.

Існує потреба у з'ясуванні природи та визначенні поняття «адміністративно-правовий спір» у співставленні його з іншими видами публічно-правових спорів (цивільно-правові спори, трудові та інші види правових спорів). Задля пояснення суті поняття адміністративно-правового спору зазначимо, що права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України) у разі їх порушення шляхом адміністративного (позасудового) та судового захисту. Зазначимо, що терміни «правовий спір», «публічно-правовий спір», «цивільно-правовий спір», «адміністративно-правовий спір» та інші види спорів, свідчать про особливості їх правової природи і механізмів правового регулювання суспільних відносин.

В історичному аспекті загальною залишається думка про те, що до підстав виникнення спорів (у тому числі й адміністративно-правових) належать не тільки недобросовісні дії адміністративних органів чи їх посадових осіб, але й різне розуміння учасниками спору своїх прав, обов'язків, оцінка дій та фактів, що стали підставою їх виникнення, а також різне за змістом тлумачення нормативно-правових актів, пов'язаних з регулюванням тих чи інших суспільних відносин.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративний спір, адміністративне судочинство, мирова угода, суб'єкти владних повноважень.

Ostapenko Oleksiy Ivanovych Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Information Law, Educational and Scientific Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, 1/3 Kniazia Romana St., Lviv, 79005, <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

ON THE NATURE AND CONCEPT OF ADMINISTRATIVE DISPUTES

Abstract. The social essence of the destination and the Ukrainian state has a corresponding consolidation in the norms of the Constitution of Ukraine and the application of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities. The results achieved today in this direction testify to social recognition and the possibility of ascertaining the state power in Ukraine regarding the protection of the rights and freedoms of individuals and legal entities. Among the many indicators of the performance of public authorities (level of welfare, quality of life, structure of society, state and dynamics of offences), the problem of consideration and resolution of administrative and legal disputes remains an object of discussion in Ukrainian society, the media, and research by scholars.

There is a need to clarify the nature and definition of the concept of «administrative and legal dispute» in comparison with other types of public law disputes (civil law disputes, labour and other types of legal disputes). To explain the essence of the concept of administrative and legal dispute, we note that rights, freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities (Article 3 of the Constitution of Ukraine) in case of their violation through administrative (extrajudicial) and judicial protection. It should be noted that the terms «legal dispute», «public law dispute», «civil law dispute», «administrative law dispute» and other types of disputes indicate the specifics of their legal nature and mechanisms of legal regulation of social relations.

Historically, it is generally accepted that the grounds for disputes (including administrative and legal disputes) include not only unfair actions of administrative authorities or their officials, but also different understandings of their rights and obligations by the parties to the dispute, assessment of actions and facts that gave rise to them, as well as different interpretations of regulatory legal acts related to the regulation of certain social relations.

Keywords: administrative law, administrative dispute, administrative proceedings, settlement agreement, subjects of authority.

Постановка проблеми. З часу набуття Україною незалежності (1991 р.) та прийняття Верховною Радою України Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), розгляд адміністративних спорів має відповідний процесуальний порядок і здійснюється в адміністративних судах на засадах верховенства права. Разом з тим, залишаються дискусійними питання щодо природи і поняття адміністративного спору. Так, пункт 2 ст. 4 КАС України містить визначення публічно-правового спору з поясненням його сторін. Однак законодавче визначення терміна «адміністративний спір» відсутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, які пов'язані з природою, поняттям адміністративного спору, висвітлені у наукових працях В. Б. Авер'янова, К. К. Афанасьєва, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, І. С. Гриценка, В. К. Колпакова, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, М. О. Куплевського, В. С. Стефанюка, Н. М. Тиценка, Е. Шмідта-Ассманна та інших.

Мета статті полягає у досягненні наукового результату шляхом аналізу еволюційного розвитку адміністративних спорів, їх законодавчого закріплення та вирішення за допомогою здійснення адміністративного судочинства, що ґрунтується на положеннях Конституції України та інших нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що український правознавець М. О. Куплевський, досліджуючи діяльність адміністративної юстиції Франції (1879 р.), зазначав, що у головних країнах Європи у XIX ст. як до введення конституцій, так і після їх введення розгляд спорів здійснювався у більшості випадках одноособово органами, без усяких судових форм, за доповідями канцелярій. Спори про компетенцію між судами і адміністрацією (конфлікти) вирішувались адміністративною владою до 1847 року, коли був заснований особливий *cerifchtshof zur Entsch eidunk der Kompetenz Konflikt*, до якого входило до шести осіб адміністративного і п'яти осіб судового відомства [1, с. 151–152].

Свого часу зазначали про шкідливість «розсуду» у сфері державного управління, під яким розуміли діяльність органів державної влади, побудовану на основі власного поняття справедливості, а не закону. Тим самим дотримувались висновку, що адміністративна діяльність публічної влади має бути підзаконною – для виконання закону та на основі закону [1, с. 18].

Зауважимо про те, що адміністративна юстиція в Українській Народній Республіці при визначенні підсудності під час розгляду адміністративних спорів мала наміри використовувати засади і вимоги цивільного процесу, які зводилися в основному для перевірки судом правомірності публічних правових вимог позивача до органів управління [2, с. 454].

Актуальною є думка професора В. С. Стефанюка про те, що всі спори щодо конституційності чи законності актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування повинні вирішуватися виключно незалежними судами. Водночас діяльність органів виконавчої влади повинна здійснюватись згідно з тими нормами, які обмежують її діяльність та прийняття рішень на власний розсуд (дискреційним шляхом) і унеможлиблюють зловживання нею [3, с. 4].

Як бачимо, природа закріплення та виокремлення до окремого виду адміністративно-правового спору, з урахуванням його загальних та особливих ознак, є об'єктом наукових досліджень, спрямованих на покращення регулювання відносин між суб'єктами, що виникають при порушенні їх прав, свобод.

Природа виникнення спорів залежить, перш за все, від діяльності органів державної влади, обов'язком яких є захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада в Україні поділяється на законодавчу, виконавчу та судову [4]. Побудова правової держави в Україні передбачає взаємодію між органами влади, наявність збалансованої системи прав, обов'язків та відповідальності, що характеризують завдання й особливості діяльності кожної з гілок державної влади. Законодавча влада в Україні має представницький характер. Це означає, що на підставі народного волевиявлення народ передає владу своїм представникам, уповноважуючи їх здійснювати державну владу. До повноважень органів законодавчої влади входить широке коло повноважень (ст. 85 Конституції України), за винятком тих, що стосуються розгляду публічно-правових спорів у разі порушення прав, свобод фізичних та юридичних осіб.

Виконавча влада в Україні призначена для виконання законів, які приймаються органами законодавчої влади, і спрямована на забезпечення прав, свобод людини і громадянина (пункт 2 ст. 116 Конституції України) [4]. Виконавчу владу можна охарактеризувати як відносно самотійну владу, що функціонує одночасно із законодавчою і судовою владою, але має підпорядкований характер. Однією з функцій діяльності органів виконавчої влади є повноваження щодо здійснення адміністративного (позасудового) розгляду справ та адміністративних правопорушень і прийняття по них рішень.

Згідно з чинним законодавством України про адміністративні правопорушення (ст. 213 КУпАП) законодавець надав повноваження та визначив підвідомчість адміністративного (позасудового) розгляду адміністративних правопорушень (розділ 3 КУпАП «Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення» [5]. Зазначимо, що Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає розгляд справ про адміністра-

тивні правопорушення районними, районними у місті, міськими чи міськими районними судами (суддями), а у випадках, передбачених цим Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, Верховним Судом [5].

До суб'єктів, рішення, дії чи бездіяльність яких порушують права, свободи і законні інтереси фізичних і юридичних осіб та які можна оскаржити, належать: органи державної виконавчої влади та їх посадові особи; органи місцевого самоврядування та їх посадові особи; керівники установ, організацій, підприємств та їх об'єднань незалежно від форм власності, керівні органи і керівники об'єднань громадян, а також посадові особи, які виконують організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські обов'язки або виконують такі обов'язки за спеціальними повноваженнями.

Особливе місце в системі органів державної влади займають суди. Це пояснюється тим, що основною функцією судової влади є здійснення правосуддя, яке не може виконувати інший орган державної влади. Зазначимо, що саме в цьому полягає гарантія незалежності гілок судової влади і гарантія захисту порушених прав, свобод фізичних та юридичних осіб. До прикладу, у Франції законодавчо закріплені дві гілки судової влади: загальна і адміністративна. Крім того, існує Трибунал по конфліктах, який не належить ні до якої із названих гілок судової влади, однак він має повноваження розглядати спори, що виникають між органами судової влади їхньої компетентності чи некомпетентності.

Так, одним із завдань адміністративного судочинства в Україні є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [6]. Отже, виходячи з мети нашого дослідження, звернемо увагу на те, що природа, зміст і структура публічно-правових спорів мають довгий еволюційний шлях. До цього часу залишається дискусійним питання щодо співвідношення понять «публічно-правовий спір», «трудовий спір», «адміністративно-правовий спір» та інші види юридично значимих спорів.

Можна зазначити, що основою кожного із видів спору є наявність прав і обов'язків, які стали предметом спору між суб'єктами правових відносин, порушення яких тягне за собою юридично значимі наслідки. У словниках поняття «спір» має декілька пояснень. Зокрема, спір розуміють як серйозну суперечку, сварку, <...> взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, що вирішуються переважно судом [6, с. 616].

До адміністративно-правових спорів належать відносини між громадянами та державою, що виникають у зв'язку з судовим провадженням справ за

позовами громадян про оскарження дій державних органів, юридичних і посадових осіб у сфері управлінської діяльності [7, с. 55]. Варто нагадати, що серед науковців відсутнє єдине тлумачення поняття, змісту і структури спору. Певною мірою, це стосується цивільно-правових, адміністративно-правових та інших видів спорів. Для ілюстрації цього твердження, зазначимо, що індивідуальний трудовий спір у трудовому праві розглядають як наявність не врегульованих розбіжностей між роботодавцем і працівником (претендентом на посаду чи звільненим працівником) з питань застосування трудового законодавства, колективних угод, локальних нормативно-правових актів, трудового договору або встановлення чи зміни індивідуальних умов праці, про які заявлено в орган (посадовій особі), наділений відповідними повноваженнями з їх вирішення [8, с. 215].

Загальне визначення трудових спорів розглядають як розбіжності, що виникають між суб'єктами трудового права з приводу встановлення умов праці, укладення трудового договору, застосування норм трудового законодавства [9, с. 124]. Переходячи до безпосереднього розгляду адміністративно-правового спору, зауважимо, що існують відповідні передумови його виникнення. Серед них:

1) суб'єкти права (фізичні та юридичні особи) згідно з чинним законодавством можуть звернутись до суб'єктів владних повноважень зі зверненням (скаргою) про порушення їх прав, свобод органами державної влади, органами самоврядування та іншими суб'єктами, що мають адміністративно-правовий статус юридичної особи та відповідні повноваження;

2) наявність суперечностей між сторонами адміністративно-правових відносин, які стосуються їх прав та обов'язків;

3) наявність адміністративно-правового механізму вирішення спору в адміністративному (позасудовому) або судовому порядку.

Водночас ознаками, які є складовими адміністративно-правового спору між його сторонами (органи публічної адміністрації, фізичні чи юридичні особи), можна вважати: а) наявність дій чи бездіяльності зі сторони органів публічної адміністрації, що порушують права, свободи фізичних та/або юридичних осіб і мають юридично значимі адміністративно-правові наслідки; б) адміністративно-правовий спір між сторонами в результаті його вирішення спрямований на захист (відновлення) порушених прав, свобод позивача та обов'язок відповідача виконати рішення, прийняте за результатами розгляду спору; в) при розгляді адміністративно-правового спору та прийняття по ньому рішення його учасники можуть звернутись з оскарженням в інстанційному адміністративному (позасудовому) та судовому порядку.

Приймаючи до уваги запропонований перелік ознак, що характеризують сутність адміністративно-правового спору, можна визначити, що предметом

спору є рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень органів публічної адміністрації, які, діючи на власний розсуд, всупереч закону порушують права, свободи, законні інтереси фізичних та юридичних осіб.

Як бачимо, кожна зі сторін спору обґрунтовує свої вимоги щодо прав та обов'язків, водночас не сприймаючи вимог іншої сторони спору. Наявність такої ситуації обумовлена тим, що відсутня сама діалектика правового спору. Тобто відбувається об'єднання підстав спору з підставами вимог сторін спору, що стали його основою. Поняття підстав адміністративно-правового спору не можна ототожнювати з причинами його виникнення. Це пояснюється тим, що підстави адміністративно-правового спору мають юридичні ознаки та правові причини його виникнення. Поняття «причини адміністративно-правових спорів», як правило, мають соціальний та економічний зміст, сутність якого полягає у наявності суб'єктивних і об'єктивних факторів та умов їх виникнення.

Звернемо увагу на те, що частина адміністративних спорів об'єктивно має причини, властиві для спорів у інших галузях права (цивільного, господарського, трудового та ін.). До об'єктивних причин адміністративного спору можна віднести:

1) *причини організаційно-правового характеру*, що проявляються у наступних формах:

- відсутність чіткого формулювання тих чи інших норм адміністративного права;
- наявність прогалин в адміністративному законодавстві, що створює проблеми у регулюванні конкретних адміністративно-правових відносин між суб'єктами цих відносин;
- несвоєчасні зміни, доповнення та введення нових адміністративно-правових норм для регулювання правових відносин між суб'єктами права;
- недосконалість адміністративно-правових актів і документів за формою їх створення, змістом, відповідністю до законодавства та юридичною силою;

2) *причини організаційного та соціального змісту*:

- недостатня кількість комунікаційних та інформаційних зв'язків між суб'єктами публічного управління і фізичними та юридичними особами, що створює умови недовіри між ними;
- недоліки в організації управлінської діяльності, які стосуються планування, координації, контролю за виконанням прийнятих рішень, розширення наявних функцій, повноважень, обов'язків;
- об'єктивне існування протиріч між суспільними і приватними інтересами та неможливість їх усунення назавжди без повторного їх виникнення;

3) *суб'єктивні причини виникнення адміністративно-правових спорів*:

- недостатня обізнаність суб'єктів владних повноважень (державних службовців, посадових осіб) про чинні норми адміністративного права, що

негативно впливає на регулювання адміністративно-правових відносин, спрямованих на забезпечення прав, свобод, фізичних і юридичних осіб. З іншої сторони, громадяни не завжди інформовані та обізнані зі своїми правами, обов'язками та обмеженнями щодо реалізації належних їм прав, свобод, що впливає на виникнення адміністративних спорів з суб'єктами владних повноважень.

– наявність проявів бюрократизму, адміністративного свавілля, ігнорування прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також використання адміністрування чи навіть диктату (замість демократичних методів управління) зі сторони посадових осіб щодо звернень громадян;

– недобросовісне відношення громадян до виконання своїх обов'язків у сфері публічного управління, що створює підстави для виникнення адміністративних спорів (наприклад, неналежне виконання або невиконання податкових обов'язків, обов'язків по дотриманню ліцензійних вимог та умов, обов'язків з надання достовірних даних про реєстрацію юридичної особи та тощо);

– добросовісне незнання однієї з сторін адміністративного спору про фактичну наявність або відсутність обставин, що впливають на виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин між суб'єктами спору;

– неправильна, неадекватна оцінка дій однієї зі сторін адміністративного спору, обумовлена психологічним та іншим станом.

Зазначимо, що процесуальна процедура адміністративного спору передбачає наявність юридичного складу, який об'єднує у собі певну сукупність фактів, що характеризують обставини виникнення, зміст, взаємозв'язок і динаміку розвитку спору з посиланнями та вимогами кожної з його сторін. Отже, наявність фактичного змісту і правового закріплення адміністративного спору дозволяє умовно поділити юридично значимий факт спору на низку наступних категорій:

1) *залежно від правового впливу, факти, як підставу адміністративного спору, можна поділити на:* факти, що впливають на виникнення, суб'єктивних прав однієї зі сторін спору і характеризують поведінку цієї сторони під час спору; факти, що впливають на появу обов'язків іншої сторони і характеризують її поведінку під час спору;

2) *залежно від ступеня визначення факту адміністративного спору, їх умовно можна поділити на:* спірні, до яких належать факти, наявність яких не визнається однією зі сторін адміністративного спору, що викликає сумніви про їх наявність під час розгляду спору (наприклад, відсутність згоди між сторонами спору про виконання тих чи інших обов'язків, про вчинення дій, про завдання шкоди тощо);

3) залежно від ролі в обґрунтуванні позиції кожного з учасників адміністративного спору, факти поділяються на: а) факти, які виникають із адміністративно-правових відносин між сторонами спору і мають правове значення; б) факти легітимності (термін «легітимність» перекладається з французької мови як «законність», «узаконеність»). Поняття легітимності варто розуміти як специфічні соціальні відносини між суб'єктами, відповідно до вимог закону, що свідчать про безпосередні спірні відносини між учасниками адміністративного спору з приводу юридично значимого факту; в) факт вчинення адміністративного правопорушення однією з сторін, що є причиною виникнення адміністративного спору.

З урахуванням розглянутих категорій, які характеризують залежність адміністративного спору від юридично значимих фактів, зазначимо, що існує їх галузева різноманітність, відповідно до якої норми права (наприклад, адміністративного права) регулюють виникнення, зміну і припинення відносин між суб'єктами спору. Водночас суб'єкти адміністративно-правового спору завжди конкретні. Їх конкретність визначається наявністю наступних умов: наявністю адміністративно-правової норми, за допомогою якої визначається право- та дієздатність суб'єкта; наявністю прав та обов'язків кожного із суб'єктів спору; наявністю юридичного факту або фактів, які є підставою виникнення адміністративного спору [10, с. 119].

Це означає, що для виникнення адміністративного спору досить часто має значення не лише окремий юридично значимий факт, але й певна їх сукупність, яку можна вважати фактичним складом. Фактичний склад адміністративного спору, з урахуванням обставин його виникнення, може бути як загальним, так і конкретним, завдяки закону або конкретній нормі адміністративного права. Юридичні факти, що є підставами виникнення адміністративного спору варто поділити на наступні групи: 1) факти, зміст яких має спірні матеріальні правовідносини між сторонами адміністративного спору. Сутність цих фактів полягає у визначенні джерела виникнення суб'єктивних прав і обов'язків кожної зі сторін спору, а також права на їх захист шляхом ініціювання адміністративного спору; 2) факти легітимації сторін адміністративного спору свідчать про узаконену можливість кожної зі сторін бути учасником адміністративного спору, що може мати юридично значимі наслідки; 3) факти, які мають ознаки, вимоги до предмета адміністративного спору і виникають під час адміністративно-правових відносин між суб'єктами. Ці факти є своєрідними «сигналами» про виникнення спірної ситуації та можливості визначити її параметри (або ідентифікувати). Крім того, факти вимоги окреслюють межі спірної ситуації і дозволяють розмежовувати її від подібних спірних ситуацій; 4) факти адміністративного правопорушення за результатами їх вчинення можуть бути

перепорою в реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також підставами для виникнення адміністративного спору. Умовами виникнення такого спору можуть бути: наявність у сторін можливого адміністративного спору права на оскарження дій чи бездіяльності однієї зі сторін адміністративно-правових відносин; наявність реальних обставин для кожної зі сторін на реалізацію права на захист порушених прав. Підстави для реалізації права на оскарження дій передбачені як в адміністративному (позасудовому), так і в судовому порядку, відповідними процесуальними (процедурними) нормами, за допомогою яких визначається процесуальна адміністративна правосуб'єктність кожної зі сторін спору, фактична підвідомчість розгляду спору одним із суб'єктів владних повноважень, відсутність у провадженні по справі прийнятого по ній рішення за аналогічними обставинами. Так, серед завдань адміністративного судочинства в Україні обов'язок здійснювати перевірку у справах щодо оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, обґрунтовано з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (ст. 2 КАС України) [11].

В. В. Комаров, на час прийняття Кодексу адміністративного судочинства України, вважав, що відбулося втручання у сферу цивільного судочинства, оскільки публічні спори розглядалися в межах провадження по справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, як різновиду цивільного судочинства [12, с. 552]. Можна погодитись з тим, що адміністративне судочинство у тій чи іншій формі прийняло цивільну процесуальну форму здійснення правосуддя зі всіма її атрибутами, серед яких – процесуальне провадження, процесуальні стадії, процесуальні режими та інші правові інститути, які позитивно вплинули на розвиток і забезпечення адміністративного судочинства при розгляді спорів між суб'єктами адміністративно-правових відносин.

Предметна юрисдикція адміністративних судів України закріплена у ст. 19 КАС України і поширюється на доволі широкий перелік відносин, які порушуються між фізичними, юридичними особами і суб'єктами владних повноважень з питань захисту їх прав, свобод та законних інтересів [11]. У історичному аспекті до підсудності адміністративних судів у проекті Адміністративного Кодексу УНР передбачався розгляд адміністративного спору (далі за текстом – О. О.), коли особа фізична або правна (юридична особа) чи приватно чи публічно правна, боронячи свої або чужі права і інтереси, порушені або закріплені постановою, розпорядженням, чином (взагалі будь-яким актом), нечинністю, занедбанням чи захованням, як органів державного управління, так і самоврядування, вчиняє адміністративний позов на них в Адміністративному суді [2, с. 345] .

Інша ситуація спостерігається там, де учасники спору завдяки взаємному порозумінню намагаються досягнути далекосяжних результатів. Такі випадки у публічному адмініструванні мають назву консенсусу. Як правило, вони залишаються поза межами юридичної відповідальності [13, с. 393]. Серед досвіду застосування норм цивільного права є укладення мирової угоди під час вирішення спорів, які виникають з адміністративних договорів. Сутність поняття «мирова угода» полягає в тому, що між сторонами, а саме – відповідачем і позивачем шляхом взаємних поступок усуваються причини розбіжностей, які виникли під час реалізації суб'єктом (позивачем) своїх прав, свобод чи законних інтересів [14, с. 465].

Іншими словами, мирова угода має ознаки розпорядчого документа кожної зі сторін спору, який має процесуальний і матеріальний зміст, оскільки сторони (відповідач, позивач), укладаючи мирову угоду, розпоряджаються своїм процесуальним і матеріальним правом з метою захисту власних інтересів. Це означає, що кожна із сторін спору не відмовляється від судового захисту своїх інтересів, з урахуванням того, що у разі їх порушення, суд може примусити винну сторону виконати взятє на себе за спільною згодою зобов'язання. Ухвала про затвердження мирової угоди між сторонами спору за своїм правовим значенням прирівнюється до судового рішення [15, с. 294].

Умови примирення між учасниками адміністративного спору передбачені ст. 190 КАС України. Серед них законодавчо визначені: можливості повністю або частково врегулювати спір між сторонами на основі взаємних поступок; предметом розгляду спору можуть бути тільки права і обов'язки сторін адміністративного спору; можливості примирення між сторонами спору на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо ці умови не порушують прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб; умови примирення не повинні суперечити закону та виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень [11].

Висновки. Отже, природа і поняття адміністративних спорів до набуття Україною незалежності (1991 р.) фактично не досліджувались як складова частина адміністративного права. Спірні відносини, які виникали між громадянами та суб'єктами владних повноважень, розглядалися з використанням норм цивільного законодавства. З часу прийняття та введення в дію Кодексу адміністративного судочинства України була визначена не тільки юрисдикція і повноваження адміністративних судів, але й завдання, вирішення яких здійснюється шляхом адміністративного судочинства, спрямованого на вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність подальших наукових пошуків, пов'язаних з ефективним розглядом та вирішенням адміністративних спорів, на основі конституційних принципів правосуддя і гарантіями забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Література:

1. Куплевський М. О. Адміністративна юстиція у Франції: антологія української юридичної думки. В 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 5 : Поліцейське та адміністративне право / упорядники: Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко; відп. редактори Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. 600 с.
2. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / укладачі: Гриценко І. С., Бевзенко В. М., Коваль С. О., Бевз А. І., Паламарчук І. В., Гура О. В., Кравченко А. В., Сметанюк Р. С.; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора Гриценка І. С. Київ: Дакор, 2015. 500 с.
3. Стефанюк В. С. Проблеми конституційного та адміністративного правосуддя при застосуванні норм Конституції України та інших законів. *Право України*. 2002. № 2. С. 1–12.
4. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 січня 2021 р.: Офіц. текст. Київ: Правова єдність, 2021. 64 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Суми: ТОВ «ВВП НОРТИС», 2022. 356 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
8. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 11: Трудове право / редкол.: С. М. Прилиппо (голова), М. І. Іншин (заст. голови), О. М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. 776 с.
9. Остапенко Л. О. Трудове право України: словник. Київ: НУБіП України, 2023. 136 с.
10. Остапенко О. І. Правові відносини у діяльності органів публічного управління України (адміністративно-правовий аспект): навч. посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 189 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України. Суми: ТОВ «ВВП НОРТИС», 2021. 212 с.
12. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. 640 с.
13. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид. перероблене та доповнене. Київ: «К.І.С.», 2009. 552 с.
14. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
15. Афанасьєв К. К. Адміністративні договори: реалії та перспективи: монографія / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України (наук. ред. канд. юрид. наук, проф. Ю. П. Битяк). Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 320 с.

References:

1. Kuplevskyi, M. O. (2003). *Administratyvna yustytisia u Frantsii: antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky* [Administrative justice in France: an anthology of Ukrainian legal thought]. Kyiv : Vydavnychy Dim «Iurydychna knyha» [in Ukrainian].

2. Hrytsenko, I. S. (2015). Administratyvne pravo i protses UNR v ekzylі: nevidoma pravnycha spadshchyna Ukrainy [Administrative law and the process of the Ukrainian People's Republic in exile: the unknown legal heritage of Ukraine]. Kyiv : Dakor [in Ukrainian].
3. Stefaniuk, V. S. (2002). Problemy konstytutsiinoho ta administratyvnoho pravosudiva pry zastosuvanni norm Konstytutsii Ukrainy ta inshykh zakoniv [Problems of constitutional and administrative justice when applying the norms of the Constitution of Ukraine and other laws]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 1–12 [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy: chynne zakonodavstvo stanom na 05 sichnia 2021 roku [Constitution of Ukraine: current legislation as of January 5 2021]. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. Sumy: TOV «VVP NORTIS» [in Ukrainian].
6. Yeroshenko, O. (2012). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Donetsk: TOV «Hloriia Treid» [in Ukrainian].
7. Shemshuchenko, Yu. S. (1998). Yurydychna entsyklopediia. T. 1 [Legal encyclopedia. Volume 1]. Kyiv: «Ukr. entsykl.» [in Ukrainian].
8. Prylypko, S. M., Inshyn, M. I. & Yaroshenko, O. M. (2018). Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. T. 11: Trudove pravo [Great Ukrainian legal encyclopedia. Volume 11: Labor law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Ostapenko, L. O. (2023). Trudove pravo Ukrainy: slovnyk [Labor law of Ukraine: dictionary]. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
10. Ostapenko, O. I. (2021). Pravovi vidnosyny u diialnosti orhaniv publichnoho upravlinnia Ukrainy (administratyvno-pravovyi aspekt): navch. posibnyk [Legal relations in the activity of public administration authorities of Ukraine (administrative and legal aspect): educational manual]. Lviv: Navchalno-naukovyi instytut prava, psykholohii ta innovatsiinoi osvity Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» [in Ukrainian].
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Sumy: TOV «VVP NORTIS» [in Ukrainian].
12. Kuznetsova, N. S. (2008). Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy. T. 3: Tsyvilno-pravovi nauky. Pryvatne pravo [The legal system of Ukraine: history, state and prospects. Volume 3: Civil and legal sciences. Private law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Shmidt-Assmann, E. (2009). Zahalne administratyvne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administratyvnoho prava [General administrative law as an idea of regulation: basic principles and tasks of administrative law systematics]. Kyiv: «K.I.S.» [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu. S. (2012). Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [The Great Encyclopaedic Dictionary of Law]. Kyiv: Vyd-vo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian].
15. Afanasiev, K. K. (2004). Administratyvni dohovory: realii ta perspektyvy: monohrafiia [Administrative contracts: realities and prospects: monograph]. Luhansk: RVV LAVS [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-933-943](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-933-943)

Павловська Наталія Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

СИСТЕМА ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній статті здійснено загальну характеристику системи інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні.

Під методами публічного адміністрування є система засобів та способів, що застосовуються публічною адміністрацією для ефективної реалізації їх повноважень і досягнення цілей у сфері управління суспільними процесами. Ці методи допомагають їй систематизувати та оптимізувати свою діяльність, реагувати на суспільні потреби та забезпечувати дотримання законності та порядку в державі. Вони включають різні форми взаємодії з громадянами та інституціями, такі як правове регулювання, адміністративне рішення, контроль, нагляд та інші заходи, спрямовані на забезпечення виконання адміністративних функцій відповідно до встановлених норм і стандартів.

Запропоновано під інструментами публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні розуміти систему заходів, які використовуються державними органами, що наділені владними повноваженнями у ветеринарній галузі для ефективного регулювання ветеринарної справи та забезпечення ветеринарної безпеки, якості ветеринарних послуг, відповідно до потреб суспільства, в межах, визначених законодавством, враховуючи принципи законності, ефективності та відповідальності.

Визначено, що системність інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи забезпечує комплексний підхід до вирішення завдань галузі, сприяє підвищенню ефективності та якості управління, а також забезпечує здоров'я тварин та безпеку людей.

Ознаками інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні є: юридична обґрунтованість - інструменти, що використовуються у публічному адмініструванні ветеринарної справи, мають чітке законодавче підґрунтя: вони визначені та регламентовані відповідними законами України та іншими спеціалізованими нормативно-правовими актами; цілеспрямованість – застосування інструментів публічного адміні-

стрування ветеринарної справи здійснюється з метою реалізації чітко визначених завдань у сфері ветеринарної безпеки; регулятивний вплив – задіяні в публічному адмініструванні ветеринарної справи, механізми регулювання, ліцензування, сертифікації, інспектування та моніторингу спрямовані на забезпечення високих стандартів якості та безпеки ветеринарних послуг та продуктів; превентивна дія – інструменти у сфері публічного адміністрування ветеринарної справи розроблені з метою запобігання появі та розповсюдженню ветеринарних інфекцій, а також для забезпечення захисту громадського здоров'я; заохочення та примус; адаптивність – адаптивність інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи є нагальною здатністю, яка дозволяє відповідати на постійно мінливі умови та виклики, які виникають у цій галузі.

Ключові слова: ветеринарна медицина, публічна адміністрація, міжнародні акти в галузі ветеринарної справи, засоби публічного адміністрування в галузі ветеринарної справи, інструменти публічного адміністрування.

Pavlovskia Natalia Volodymyrivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

SYSTEM OF TOOLS FOR PUBLIC ADMINISTRATION OF VETERINARY AFFAIRS IN UKRAINE

Abstract. THIS article provides a general description of the system of tools for public administration of veterinary affairs in Ukraine.

Public administration methods are a system of means and methods used by public administration to effectively implement their powers and achieve goals in the field of managing social processes. These methods help it systematize and optimize its activities, respond to public needs and ensure compliance with law and order in the state. They include various forms of interaction with citizens and institutions, such as legal regulation, administrative decision, control, supervision and other measures aimed at ensuring the performance of administrative functions in accordance with established norms and standards.

It is suggested that the tools of public administration of veterinary affairs in Ukraine should be understood as a system of measures used by state bodies empowered in the veterinary field to effectively regulate veterinary affairs and ensure veterinary safety and the quality of veterinary services, in accordance with the needs of society, within the limits defined by legislation. taking into account the principles of legality, efficiency and responsibility.

It was determined that the system of tools of public administration of veterinary affairs provides a comprehensive approach to solving the tasks of the industry, contributes to increasing the efficiency and quality of management, and also ensures the health of animals and the safety of people.

The signs of the tools of public administration of veterinary affairs in Ukraine are: legal validity - the tools used in the public administration of veterinary affairs have a clear legal basis: they are defined and regulated by the relevant laws of Ukraine and other specialized legal acts; purposefulness - the use of tools of public administration of veterinary affairs is carried out in order to implement clearly defined tasks in the field of veterinary safety; regulatory influence – regulatory, licensing, certification, inspection and monitoring mechanisms involved in the public administration of veterinary affairs are aimed at ensuring high standards of quality and safety of veterinary services and products; preventive action – tools in the field of public administration of veterinary affairs are designed to prevent the appearance and spread of veterinary infections, as well as to ensure the protection of public health; encouragement and coercion; adaptability – the adaptability of veterinary public administration tools is an urgent ability to respond to ever-changing conditions and challenges that arise in this field.

Keywords: veterinary medicine, public administration, international acts in the field of veterinary affairs, means of public administration in the field of veterinary affairs, tools of public administration.

Постановка проблеми. Система інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні є ключовим елементом для забезпечення ефективної діяльності у цій галузі. Насамперед, необхідно відзначити, що така система не є сталою і може бути адаптована та розширена відповідно до змін у законодавстві та потреб суспільства, що визначається спеціальними законами та підзаконними актами.

Система способів і засобів, які використовуються публічною адміністрацією для регулювання відповідних галузей в теорії права мала назву методи публічного адміністрування, вони були вторинними по відношенню до поняття форма, яка показує, що конкретні дії публічної адміністрації здійснюються шляхом оформлення їх, наприклад, у правовий акт, що тягне за собою юридичні наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження правових прогалин та колізій в досліджуваній галузі були предметом наукових праць П. С. Вербицького, П. П. Достоевського, В. М. Горжеєва, О. М. Кучерявенка, В. П. Титаренко, В. П. Хоменка та ін.

Метою статті є розкриття системи інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Метод, у свою чергу, дає можливість побачити характер взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом впливу. Таким чином, є очевидним нерозривний зв'язок методу діяльності публічної адміністрації з її формами[1].

О.В. Кузьменко зазначає, що метод публічного адміністрування, будучи способом безпосереднього владного впливу з боку публічної адміністрації на певний об'єкт, несе у своєму змісті юридично владні повноваження, сукупність яких безпосередньо зумовлена змістом адміністративно-правового регулювання [2, с. 175].

На думку Є. І. Фролова, методи публічного адміністрування слід визначити як способи та засоби упорядковуючого впливу суб'єктів публічного адміністрування на поведінку інших (переважно нижчестоящих) уповноважених суб'єктів і приватних осіб, що покликані забезпечити відповідність їх діяльності правовим вимогам, стабільний розвиток усієї сфери суспільних відносин, захищеність та реалізацію публічних інтересів[3, с. 115].

Отже, *методами публічного адміністрування є система засобів та способів, що застосовуються публічною адміністрацією для ефективної реалізації їх повноважень і досягнення цілей у сфері управління суспільними процесами. Ці методи допомагають їй систематизувати та оптимізувати свою діяльність, реагувати на суспільні потреби та забезпечувати дотримання законності та порядку в державі. Вони включають різні форми взаємодії з громадянами та інституціями, такі як правове регулювання, адміністративне рішення, контроль, нагляд та інші заходи, спрямовані на забезпечення виконання адміністративних функцій відповідно до встановлених норм і стандартів.*

Методи публічного адміністрування наділені наступними особливостями: виражається публічний інтерес; реалізуються у процесі публічного адміністрування; завжди міститься керівна воля держави, яка проявляється у юридично владних приписах публічної адміністрації; використовуються суб'єктами публічної адміністрації як засіб реалізації закріпленої за ними компетенції; вибір конкретних методів публічного адміністрування прямо залежить не лише від особливостей організаційно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, а й від особливостей об'єкта впливу (індивідуальний чи колективний, форма власності, адміністративно-правовий статус тощо) [4, с. 662; 2, с. 148].

Таким чином, за своїми ознаками метод публічного адміністрування є засобом цілеспрямованого владного впливу на суспільство. Такий підхід до його розуміння зближує методи публічного адміністрування з методом правового регулювання суспільних відносин. І перший, і другий є засобами регулюючого впливу, тобто виступають у ролі «носіїв» адміністративно-

правових приписів, заборон і дозволів. Однак акценти при цьому різні: йдеться або про механізм правового регулювання (однаковий для всіх галузей права), або про владні засоби публічної адміністрації, які використовуються нею для виконання адміністративних зобов'язань. Методи правового регулювання поширюються на всіх учасників суспільних відносин, включаючи публічну адміністрацію та невіддільних суб'єктів, в той час, як методи адміністрування використовуються тільки суб'єктами владних повноважень. У методах публічного адміністрування знаходять відповідне вираження методи адміністративно-правового регулювання, що, проте, не призводить до їх ототожнення, хоча в своєму правовому вираженні метод публічного адміністрування може співпадати з методом правового регулювання. Але для цього він повинен бути, по-перше, обов'язково юридично оформленим і, по-друге, мати нормативне вираження, тому що правове регулювання завжди нормативне. Методи ж публічного адміністрування переважно індивідуалізовані, і не всі мають правовий статус. Головним критерієм розмежування названих методів є: метод правового регулювання - функція адміністративного права; метод публічного адміністрування - функція суб'єкта адміністративного права, причому не будь-якого, а лише того, який одночасно є суб'єктом владних повноважень (публічна адміністрація)[1].

Різноманітність використовуваних у публічному адмініструванні методів обґрунтовують актуальність проблеми їх класифікації. Зокрема автори підручника «Курс адміністративного права» поділяють їх за наступними критеріями: 1) залежно від форми вираження: правові, що містяться в нормативних та індивідуальних правових актах і тягнуть за собою юридичні наслідки; неправові, які характеризуються здійсненням суб'єктом публічної адміністрації певних дій організаційного характеру (наради, інструктажі тощо); 2) за ступенем владного впливу на об'єкти: імперативні, що містять владні приписи, які зобов'язують до вчинення необхідних дій або належної поведінки; уповноважуючі, що дають змогу здійснювати певні дії; заохочувальні, що реалізуються за допомогою встановлення стимулів до правомірної поведінки суб'єктів адміністративного права; рекомендаційні, що містять рекомендації щодо здійснення певних дій необов'язкового характеру» [5, с. 709].

І.П. Яковлев вважає, що методи публічного адміністрування залежно від ступеня використання в управлінському впливові юридичної обов'язковості повноважень керуючого суб'єкта поділяються на прямі, (що забезпечують однозначний зобов'язальний вплив; відсутність можливості вибору варіанта активності; більш швидке та достовірне досягнення результату; виключення позитивної ініціативи; необхідність оперативного коригування; ускладнені процедури застосування) та непрямі, (які опосередковано впливають на волю;

багатоваріантність дій та можливість розсуду; сприяння активності приватних осіб; відтермінований і не безумовно гарантований результат; не вимагають регулярного розпорядчого втручання) [6, с. 15].

Щодо поняття «інструменти публічного адміністрування», то, на думку Р. С. Мельника, вони є результатом поєднання форм та методів та означає спосіб зовнішнього вираження владно-впорядковуючого впливу суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного результату [6, с. 158; 7, с. 204].

При чому, професор В.В. Галуцько стверджує, що інструментарій публічного адміністрування охоплює різноманітні види, які використовуються публічною адміністрацією для ефективної реалізації їхніх завдань та функцій. До цього переліку входять як елементарні, так і комплексні заходи, що допомагають забезпечити виконання адміністративних послуг та досягнення цілей публічного інтересу. В рамках своєї компетенції суб'єкти публічної адміністрації, на думку зазначеного вченого, використовувати такі основні інструменти: нормативно-правові акти, що створюють правові основи для регулювання суспільних відносин; індивідуальні адміністративні акти, які адресовані конкретним особам чи організаціям; адміністративні договори, що укладаються між державою та іншими суб'єктами; інші юридично значущі дії, що впливають на права та обов'язки суб'єктів; матеріально-технічні операції, необхідні для виконання публічних завдань. Додатково, в контексті публічного адміністрування використовуються такі засоби як плани та фактичні дії, що спрямовані на реалізацію конкретних завдань та проєктів. Класичні заходи адміністрування включають: заходи заохочення, спрямовані на підтримку позитивних ініціатив; заходи переконання, що використовуються для формування певної поведінки; заходи адміністративного примусу, які можуть включати запобіжні заходи, припинення дій або адміністративні стягнення. Цей комплексний підхід дозволяє органам публічної адміністрації ефективно реагувати на різноманітні ситуації та виконувати поставлені перед ними завдання, забезпечуючи порядок і дотримання законів у суспільстві. До цього переліку інструментів відносяться Адміністративно-правові режими. Контроль (нагляд). Електронне врядування[8, с. 285].

Інструменти публічного адміністрування характеризуються такими ознаками: вони є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; відображають правову динаміку публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; зумовлені реалізацією адміністративних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети

щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найбільш ефективний варіант діяльності [9, с. 143–144].

Треба зазначити, що введення та використання концепції «інструменти публічного адміністрування» відображає оновлення термінології та концептуального апарату в галузі правового вивчення. Це оновлення є частиною постійного процесу розвитку та удосконалення наукових підходів у цій сфері. На цьому тлі, дослідження методів публічного адміністрування зберігає свою актуальність та значущість, оскільки ці методи допомагають чітко визначити особливості публічного управління у порівнянні з іншими формами діяльності. Основною метою цього процесу є забезпечення більшої ясності та ефективності управлінських процесів, а також адаптація наукового поля до сучасних вимог і викликів.

Важливо підкреслити, що вибір інструментів для застосування в сфері публічного управління відбувається на основі двох ключових аспектів: передусім, це додержання принципу законності: державні установи повинні здійснювати свої дії строго відповідно до рамок та методів, що встановлені Основним Законом та іншими законодавчими актами країни. Тобто, серед можливих інструментів публічного управління слід вибирати тільки ті, чиє застосування чітко врегульоване законодавством; ефективність вибору інструментів у відновленні порушених прав та інтересів громадян та забезпеченні громадського порядку. В цьому контексті, під час вибору відповідного інструмента, органи публічного управління мають зважати на різноманітні фактори, які можуть містити в собі певні протиріччя. При визначенні відповідного інструментарію, суб'єкти публічної адміністрації повинні знайти золоту середину між високою ефективністю вирішення конкретних проблем і мінімізацією можливих негативних наслідків для інших учасників процесу, а також зведенням до мінімуму витрат ресурсів[10, с. 107].

Ознаками інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні є:

юридична обґрунтованість - інструменти, що використовуються у публічному адмініструванні ветеринарної справи, мають чітке законодавче підґрунтя: вони визначені та регламентовані відповідними законами України та іншими спеціалізованими нормативно-правовими актами. Це можуть бути закони, які стосуються здоров'я та благополуччя тварин, безпеки продуктів харчування, запобігання та контролю захворювань живих істот. Регулювання ветеринарної справи включає стандарти лікування та догляду за тваринами, процедури вакцинації, вимоги до умов утримання тварин, а також процедури інспектування та ліцензування ветеринарних клінік і ветеринарів. Законодавча база створює єдині стандарти та критерії, відповідно до яких визначається допустимість тих чи інших дій в рамках ветеринарної діяльності, а також

забезпечує основу для контролю, нагляду та відповідальності суб'єктів ветеринарної справи. Спеціалізованими нормативними актами можуть затверджуватися інструкції, методичні рекомендації, стандарти якості, які розроблені для конкретних ситуацій або видів діяльності в галузі ветеринарії. Це забезпечує організоване та системне впровадження політики та практики у сфері ветеринарної медицини, спрямованих на захист здоров'я тварин і людей, забезпечення гігієни та безпеки продуктів харчування;

цілеспрямованість – застосування інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи здійснюється з метою реалізації чітко визначених завдань у сфері ветеринарної безпеки, зокрема для профілактики та контролю за розповсюдженням захворювань серед тварин, а також для гарантування відповідності продукції харчування встановленим стандартам якості та безпеки. Ці завдання виконуються в рамках правових норм та відповідно до передбачених процедур, встановлених відповідним законодавством, і вимагають від органів ветеринарної медицини здійснення комплексу заходів регуляторного, контрольного та наглядового характеру;

регулятивний вплив – задіяні в публічному адмініструванні ветеринарної справи, механізми регулювання, ліцензування, сертифікації, інспектування та моніторингу спрямовані на забезпечення високих стандартів якості та безпеки ветеринарних послуг та продуктів. Ці механізми дозволяють: встановлювати та підтримувати нормативні вимоги до здійснення ветеринарної діяльності, включаючи умови зберігання, транспортування та реалізації продуктів тваринного походження; регулювати дозвільну систему, яка передбачає, що лише кваліфіковані спеціалісти та сертифіковані установи мають право надавати ветеринарні послуги; здійснювати процедури сертифікації, що підтверджують відповідність продукції та послуг встановленим стандартам якості та безпеки; впроваджувати систему інспектування та моніторингу, яка дозволяє виявляти та запобігати порушенням, а також реагувати на них оперативно та ефективно. Такі заходи допомагають не тільки в захисті здоров'я тварин і людей, але й сприяють підтримці довіри до ветеринарної галузі та продуктів харчування тваринного походження;

превентивна дія – інструменти у сфері публічного адміністрування ветеринарної справи розроблені з метою запобігання появі та розповсюдженню ветеринарних інфекцій, а також для забезпечення захисту громадського здоров'я. Ці інструменти включають широкий спектр заходів, таких як вакцинація тварин, карантин, санітарний моніторинг і контроль за обігом ветеринарних препаратів, які впроваджуються для мінімізації ризику виникнення інфекцій та забезпечення безпечного виробництва та споживання продуктів харчування тваринного походження;

заохочення та примус – інструментарій передбачає використання як стимулюючих заходів (наприклад, фінансові стимули для впровадження

кращих практик), так і примусових заходів (адміністративні стягнення, штрафи) для забезпечення дотримання ветеринарних норм;

адаптивність – адаптивність інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи є нагальною здатністю, яка дозволяє відповідати на постійно мінливі умови та виклики, які виникають у цій галузі. Ця гнучкість передбачає здатність нормативної бази, практик та технологічних рішень, що використовуються публічними органами для регулювання ветеринарних питань, до швидкої адаптації відповідно до змін у правовому полі, нових наукових досліджень та змін у сфері ветеринарних технологій. Зміни в законодавстві можуть бути ініційовані різними чинниками, такими як виявлення нових видів захворювань тварин, зміни в міжнародних стандартах здоров'я та безпеки, а також відгуки та рекомендації від професійних спільнот та громадськості. В результаті, інструменти публічного адміністрування повинні бути достатньо гнучкими, щоб відповідати оновленим нормам і забезпечувати ефективну відповідь на нові виклики. Окрім законодавчих змін, інновації в технологіях та методології ветеринарної медицини вимагають від органів публічного адміністрування оновлення засобів, це може включати впровадження нових методів діагностики, лікування, вакцинації чи моніторингу здоров'я тварин, які вимагають як законодавчих, так і практичних змін у підходах до адміністрування ветеринарною безпекою. В той же час ветеринарна справа стикається з новими викликами, як-от зміна клімату, глобалізація торгівлі та міграція тварин, військові дії, що можуть призвести до появи та розповсюдження нових захворювань. Відповідь на ці виклики вимагає від органів публічного адміністрування бути на крок попереду, антиципуючи потенційні проблеми та розробляючи стратегії для їх запобігання;

інтегрований підхід – ефективне управління ветеринарною справою передбачає інтегровану взаємодію між різними структурами та секторами. Це означає забезпечення координації між органами публічної адміністрації, науково-дослідними інститутами, ветеринарними лабораторіями та представниками приватного сектору. Ця кооперація дозволяє об'єднати ресурси, знання та досвід для досягнення спільних цілей: від контролю за захворюваннями тварин до забезпечення безпеки продуктів харчування. Такий підхід сприяє створенню ефективної системи відповіді на виклики, що стоять перед галуззю, та забезпеченню громадського здоров'я та благополуччя.

Висновки. На підставі викладеного, вважаємо за необхідне навести власне визначення **інструментів публічного адміністрування ветеринарної справи в Україні**, під яким слід розуміти систему заходів, які використовуються державними органами, що наділені владними повноваженнями у ветеринарній галузі для ефективного регулювання

ветеринарної справи та забезпечення ветеринарної безпеки, якості ветеринарних послуг, відповідно до потреб суспільства, в межах, визначених законодавством, враховуючи принципи законності, ефективності та відповідальності.

Література:

1. Мультимедійний навчальний посібник. Адміністративне право. Загальна частин URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec8.html
2. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О.В. Кузьменко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 864 с.
3. Фролов Є. І. Методи публічного адміністрування: понятійно-змістовна характеристика. Juris Europensis Scientia. 2023. №1. С. 114-117 URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2023/22.pdf
4. Вдовиченко О. М. Застосування методів публічного адміністрування в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. 1. С. 124-132
5. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
6. Яковлев І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юридичних наук. Одеса, 2016. 224 с.
7. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
8. Галуцько В., Діхтієвський П., Гулак О., Коваленко Л., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право і адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник. за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Київ, 2024. 1070 с.
9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько та ін. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 446 с.
10. Мельник Р. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 304с.

References:

1. Multymediinyi navchalnyi posibnyk. Administratyvne pravo. Zahalna chastyn [Multimedia training manual. Administrative Law. General parts] Retrieved from: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec8.html [in Ukrainian]
2. Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of administrative law of Ukraine]: pidruchnyk / za red. O.V. Kuzmenko ta in. Kyiv : Yurinkom Inter, 2013. 864 s. [in Ukrainian]
3. Frolov, Ye. I. (2023) Metody publichnoho administruvannia: poniatiino-zmistovna kharakterystyka [Methods of public administration: conceptual and substantive characteristics]. Juris Europensis Scientia - Juris Europensis Scientia. 2023. №1. S. 114-117 URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2023/22.pdf [in Ukrainian]
4. Vdovychenko, O. M. Zastosuvannia metodiv publichnoho administruvannia v suchasnykh umovakh: teoretychni ta praktychni aspekty [Application of methods of public administration in modern conditions: theoretical and practical aspects]. Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian legal journal. 2022. 1. S. 124-132. [in Ukrainian]
5. Kurs administratyvnoho prava Ukrainy (2012) [Course of administrative law of Ukraine]: pidruchnyk / za red. V.V. Kovalenka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2012. 808 s. [in Ukrainian]

6. Yakovliev, I.P. (2016) *Formy i metody publichnoho administruvannya u derzhavnii mytnii spravi* [Forms and methods of public administration in state customs affairs]: dys. ... kand. yurydychnykh nauk. Odesa. 224 s. [in Ukrainian]

7. *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Complete course]: pidruchnyk / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia chetverte. Kherson : OLDI-PLiUS, 2021. 656 s. [in Ukrainian]

8. Halunko V., Dikhtiievskyi P., Hulak O., Kovalenko L., Kuzmenko O. ta in. *Administrativne pravo i administrativnyi protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini* [Administrative law and the administrative process in the conditions of martial law in Ukraine]: navchalnyi posibnyk. za zah. red. V. Halunka, V. Felyka. Kyiv, 2024. 1070 s. [in Ukrainian]

9. *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Complete course]: pidruchnyk / V. Halunko ta in. Kherson : Oldi-Plius, 2018. 446 s. [in Ukrainian]

10. Melnyk, R. (2019) *Zahalne administrativne pravo v pytanniakh i vidpovidiakh* [General administrative law in questions and answers: training]: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter. 304 s. [in Ukrainian]

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-944-957](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-944-957)

Петренко Анатолій Анатолійович доктор філософії у галузі міжнародного права, докторант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1646-6652>

СИСТЕМА СУДОУСТРОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація. В умовах реалізації стратегічного курсу нашої держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі особливої значущості набуває дослідження різноманітних питань організації та функціонування системи судоустрою ЄС, стандартам якої повинні відповідати правила судочинства в Україні. Система судоустрою є однією з найголовніших та обов'язкових складових будь-якої держави, оскільки, незважаючи на стрімкий розвиток альтернативних способів вирішення спорів, що виникають у юридичній практиці, саме вона продовжує слугувати найбільш ефективним інституційним та юридичним механізмом їх вирішення.

Система судоустрою Європейського Союзу включає в себе, з одного боку, Суд ЄС як інтегративний судовий орган, який забезпечує однакове розуміння і застосування Установчих договорів ЄС та правових актів, виданих на їх основі, а з іншого – національні суди держав-членів ЄС, засади функціонування яких передбачено його загальним правопорядком і які виконують важливу контрольну та захисну функції в межах відповідних національних юрисдикцій, забезпечуючи утвердження основних цінностей Європейського Союзу в багатоманітному соціальному просторі ЄС.

Діяльність системи судоустрою Європейського Союзу спрямована на забезпечення дотримання верховенства права та ефективності застосування законодавства ЄС. З цією метою у сферах, визначених Договором про Європейський Союз, національні суди та суд ЄС під час розгляду справ керуються законодавством Європейського Союзу, європейськими стандартами, цінностями та у своїй практиці утверджують однакові критерії застосування законодавства ЄС.

Центральне місце в системі судоустрою ЄС займає Суд Європейського Союзу, який має відповідну внутрішню структуру, представлену трьома складовими, а саме: Судом справедливості, Загальний суд та спеціалізовані суди. Структура Суду Європейського Союзу спрямована на оптимізацію виконання

ним своїх функцій та повноважень. При цьому юрисдикція Суду справедливості та Загального суду щодо розгляду і вирішення певних категорій справ може мати виключний або спільний характер.

Зроблено висновок, що загальними засадами побудови та функціонування системи судоустрою ЄС є інтегративність та демократичність.

Ключові слова: система судоустрою, Суд ЄС, національні суди, Європейський Союз, правова система, верховенство права, юрисдикція.

Petrenko Anatolii Anatoliiovych doctor of philosophy in the field of international law, doctoral student of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, St. Trohsvyatitelskaya, 4, Kyiv, 01001, tel .: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1646-6652>

JUDICIAL SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION: FEATURES OF THE STRUCTURE AND FUNCTIONING

Abstract. In the conditions of the implementation of the strategic course of our country to acquire full membership in the European Union, the study of various issues of the organization and functioning of the EU judicial system, the standards of which must be met by the rules of the judiciary in Ukraine, acquires special significance. The judicial system is one of the most important and mandatory components of any state, because, despite the rapid development of alternative methods of resolving disputes arising in legal practice, it continues to serve as the most effective institutional and legal mechanism for their resolution.

The judicial system of the European Union includes, on the one side, the Court of the EU as an integrative judicial body that ensures the same understanding and application of the EU Treaties and legal acts issued on their basis, and on the other – national courts of the EU member states, whose principles of operation are provided by its general legal order and which perform important control and protective functions within the respective national jurisdictions, ensuring the affirmation of the main values of the European Union in the multifaceted social space of the EU.

The activities of the judicial system of the European Union are aimed at ensuring compliance with the rule of law and the effectiveness of the application of EU legislation. For this purpose, in the areas defined by the Treaty on the European Union, national courts and the EU court are guided by the legislation of the European Union, European standards, values, and in their practice approve the same criteria for the application of EU legislation.

The central place in the EU judicial system is occupied by the Court of the European Union, which has a corresponding internal structure represented by three

components, namely: the Court of Justice, the General Court and specialized courts. The structure of the Court of Justice of the European Union is aimed at optimizing the performance of its functions and powers. At the same time, the jurisdiction of the Court of Justice and the General Court regarding consideration and resolution of certain categories of cases may be exclusive or joint.

It was concluded that the general principles of the construction and functioning of the EU judicial system are integrability and democracy.

Keywords: judicial system, The Court of the EU, national courts, European Union, legal system, rule of law, jurisdiction.

Постановка проблеми. Система судоустрою є однією з найголовніших та обов'язкових складових будь-якої держави, оскільки слугує найбільш ефективним інституційним та юридичним механізмом вирішення правових спорів, що виникають у юридичній практиці. Не винятком з даної аксіоми є те, що її зміст в повній мірі поширюється не лише на окремі держави та їх національні правові системи, але й на міждержавні об'єднання або організації, зокрема на Європейський Союз, система судоустрою якого в сучасних реаліях функціонує як чіткий, злагоджений організаційно-правовий механізм, що відіграє одну із найважливіших ролей у забезпеченні стабільно та ефективно функціонуючого правопорядку ЄС.

З огляду на специфіку природи Європейського Союзу як економічного та політичного об'єднання європейських країн, яка проявляється у фактичному поєднанні в ньому ознак держави та міжнародної організації, непересічної актуальності набуває дослідження особливостей структури та функціонування його судоустрою, що являє собою систему наднаціонального судочинства, призначенням якої є розгляд і вирішення правових спорів, що виникають на території держав-членів ЄС між фізичними, юридичними особами та відповідними державами. При цьому очевидним слід визнати, що в цих умовах суттєво ускладнюється характер взаємозв'язків та взаємодії між національними судами держав-членів Європейського Союзу та наднаціональними судовими органами, які діють в межах його юрисдикції (наприклад, Суд Європейського Союзу), що обумовлюється, з-поміж іншого, відповідними відмінностями у правових культурах національних правопорядків, які формують ЄС, більш складною природою взаємних правових зобов'язань між державами-членами ЄС, особливостями системи джерел права Європейського Союзу тощо.

Необхідно також зазначити, що Україна, як кандидат на вступ до Європейського Союзу, в процесі здійснення реформ у сфері правоохоронної та судової діяльності повинна враховувати сучасні тенденції розвитку системи судоустрою ЄС, що, у свою чергу, вимагає здійснення спеціальних наукових досліджень у сфері даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система судуоустрою Європейського Союзу, принципи її побудови, особливості функціонування та розвитку тощо, перебувають під значною увагою українських та зарубіжних науковців. Серед дослідників даної проблематики потрібно назвати насамперед наукові праці К. Алтера, І. Грицяка, В. Денисова, І. Камінської, М. Клаеса, Т. Комарової, К. Ленаертса, В. Муравйова, Е. Нефрамі, Н. Оніщенко, О. Петришина, Р. Петрова, С. Шевчука та інших.

Водночас, євроінтеграційний курс України суттєво актуалізує необхідність дослідження питання структурних та функціональних характеристик системи судуоустрою Європейського Союзу, зокрема особливостей побудови даної системи, принципів її організації та функціонування, а також компетенції або повноважень стосовно вирішення певних категорій юридичних справ.

Мета статті. Метою статті є визначення особливостей структури та функціонування системи судуоустрою Європейського Союзу на сучасному етапі розвитку правової системи ЄС.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз як особливе інтеграційне утворення, об'єднання європейських держав, має складно організовану правову систему, що зумовлює наявність специфіки організації та функціонування судової системи ЄС, яка повинна забезпечувати ефективне вирішення не лише традиційних для кожної національної юрисдикції правових спорів або юридично значущих справ, але й вирішення спорів між державами-членами Європейського Союзу та узгоджену взаємодію норм права ЄС і права окремих держав, які входять до його складу. Адже, як відомо, інтеграційна система будь-якої владної діяльності, зокрема судової, передбачає необхідність створення окремої інституції, наділеної визначеними повноваженнями, спрямованими на досягнення спільних цілей і завдань функціонування такого об'єднання, у тому числі шляхом встановлення інституційного механізму розгляду та вирішення визначених категорій справ, спрямованих на забезпечення збалансованої, узгодженої дії правових норм в межах відповідного об'єднання. Останнє впливає, зокрема, зі змісту статті 13 Договору про Європейський Союз, відповідно до якої Союз має інституційну структуру, спрямовану на те, щоб поширювати вартості Союзу, реалізовувати його цілі, служити інтересам Союзу, його громадян та держав-членів, а також гарантувати узгодженість, ефективність і тяглість політик та дій Союзу. Однією з таких інституцій є Суд Європейського Союзу, який функціонує на засадах сумлінної співпраці з іншими інституціями ЄС та в межах повноважень, наданими йому установчими Договорами ЄС, згідно із зазначеними в них процедурами, цілями та умовами.

Основні засади правового Статусу Суду ЄС визначені у статті 19 Договору про Європейський Союз, частина перша якої закріплює, що складниками Суду

ЄС є Суд справедливості, Загальний суд та спеціалізовані суди. При цьому основне завдання Суду Європейського Союзу полягає у забезпеченні дотримання права при тлумаченні та застосуванні установчих Договорів ЄС, у зв'язку із чим Суд ЄС згідно з Договорами:

1) розв'язує справи за позовами держав-членів, інституцій, фізичних чи юридичних осіб;

2) на звернення суддів держав-членів надає попередні висновки щодо тлумачення права Союзу чи чинності актів, які були ухвалені його Інституціями (Європейським Парламентом, Європейською Радою, Європейською Комісією, Європейським Центральним Банком та Рахунковою палатою);

3) вирішує інші справи, обумовлені в Договорах [1, с. 41-42, 48].

Таким чином, однією з інституцій Європейського Союзу є Суд ЄС, який має відповідну внутрішню структуру, представлену трьома складовими, а саме: Суд справедливості, Загальний суд та спеціалізовані суди. Водночас, у цьому сенсі виникає питання щодо входження до системи судоустрою ЄС інших судів, які функціонують в межах юрисдикції Європейського Союзу, зокрема національних судів держав-членів ЄС, які також уповноважені вирішувати визначені юридичні справи.

Незважаючи на те, що в установчих Договорах ЄС відсутня пряма відповідь на це питання, все ж, з урахуванням низки нормативних положень вказаних Договорів, можна зробити висновок про те, що національні судові органи держав-членів Європейського Союзу також становлять одну з вагомих ланок загальної системи судоустрою ЄС.

Так, наприклад, відповідно до статті 267 Договору про функціонування Європейського Союзу Суд ЄС має юрисдикцію виносити попередні висновки стосовно: а) тлумачення Договорів; б) чинності та тлумачення актів інституцій, органів, служб та агенцій Союзу. При цьому у разі, якщо перед судовим органом держави-члена постає одне з питань, окреслених вище, цей судовий орган, якщо він вважає, що вирішення цього питання потрібне, аби винести рішення по суті, може звернутися до Суду ЄС із запитом дати висновок з цього питання. Також, у разі якщо це питання постає у справі, яку розглядає судовий орган держави-члена, рішення якого не можна оскаржити згідно із національним правом, цьому судовому органу належить передати справу до Суду ЄС.

Як бачимо, в цій статті вже закладені окремі аспекти взаємодії Суду Європейського Союзу з національними судами держав-членів ЄС, що свідчить про взаємозв'язок та взаємозалежність між відповідними ланками системи судоустрою Європейського Союзу. Про такий взаємозв'язок свідчать також і інші статті Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема, стаття 274, яка визначає, що за винятком випадків, коли Договори надають

юрисдикцію Суду Європейського Союзу, спори, стороною в яких є Союз, не слід на цій підставі вилучати з юрисдикції судових органів держав-членів ЄС [1, с. 214, 216].

З урахуванням наведених, а також деяких інших норм установчих Договорів ЄС, зокрема, положення частини другої статті 4 Договору про Європейський Союз, відповідно до якого Союз шанує головні функції держави, серед яких забезпечення територіальної цілісності держави, підтримання правопорядку та захист внутрішньої безпеки, можемо зробити висновок, що національні судові органи держав-членів ЄС також входять до системи його судоустрою, оскільки вони застосовують законодавство Європейського Союзу, у тому числі норми наведених вище Договорів, під час вирішення судових спорів та звернення із запитами до Суду ЄС. Зазначене підтверджується також зарубіжними і вітчизняними доктринальними джерелами, в яких йдеться, з-поміж іншого, про інтегративну якість правового статусу держави-члена Європейського Союзу в частині здійснення судової функції ЄС, яка проявляється на рівні співпраці національних судових органів держав-членів ЄС з Судом ЄС, реалізації їх повноважень по здійсненню правосуддя у конкретних справах з урахуванням нормативних положень інтеграційного правопорядку тощо [2; 3, с. 47-53].

Необхідно зазначити, що входження національних судових органів держав-членів ЄС до системи судоустрою Європейського Союзу цілком відповідає не лише специфіці інтегративної природи правової системи ЄС, але й сутності самого процесу інтеграції держав, в межах якого останні разом зі своїми структурно-функціональними складовими поступово об'єднуються, зрощуються в єдиному організаційно-правовому міждержавному просторі більш високого рівня. Відбиваючись у різних формах, зокрема у зближенні, конвергенції судових органів влади та, відповідно, правових засад і норм їх інституційної організації та розвитку, міждержавна інтеграція має на меті поглиблювати взаємозв'язки та взаємодію між відповідними ланками системи судоустрою таких держав, що передбачає необхідність створення певної загальної судової установи або органу, діяльність якого забезпечуватиме дотримання насамперед найважливіших правових та ціннісних засад функціонування такого інтеграційного об'єднання (наприклад, принцип верховенства права).

Водночас, національні судові системи, які здійснюють правосуддя в межах відповідного інтеграційного об'єднання держав, зокрема ЄС, вирішують юридичні справи, спираючись не лише на норми національного законодавства, але й з урахуванням основних засад функціонування та розвитку інтеграційного правопорядку в цілому, забезпечуючи тим самим послідовне застосування загального законодавства Європейського Союзу та

його вищу юридичну силу у порівнянні з нормами національного права держав, які входять до його складу. Даний аспект, на нашу думку, є особливо важливим у контексті сучасного етапу інтеграції України в Європейський Союз, оскільки судді нашої держави, після набуття повноправного членства в ЄС, повинні забезпечувати не лише ефективну взаємодію з Судом Європейського Союзу, але й якісне застосування права ЄС на території України.

Так, у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині вже давно висловлюється думка, що національні суди також є невід'ємною частиною системи судоустрою ЄС [4, с. 239; 5, с. 41-44; 6, с.1625]. Навіть Європейський парламент по суті підтвердив даний факт у Резолюції 2007/2027(INI) від 9 липня 2008 року щодо ролі національного судді в європейській судовій системі, зазначивши: «Право Співтовариства залишиться декларацією в умовах відсутності його належного застосування у державах-членах, що у повній мірі стосується і національних суддів, які виступають необхідною складовою судової системи Європейського Союзу та постійно відіграють провідну роль у створенні спільного європейського правопорядку» [7].

На це звертає увагу також і Т. Комарова, яка зазначає, що саме суди держав-членів ЄС (національні суди) є інструментом реалізації права Європейського Союзу, зокрема і рішень Суду ЄС, що стало можливим завдяки принципам прямої дії права ЄС та його верховенства, розвинених практикою Суду ЄС. Застосування цих принципів національними судами дозволило їм у випадку колізій між нормами національного законодавства та нормами права ЄС ігнорувати перші, незважаючи на їх ієрархію серед джерел національного права. Саме у такий спосіб об'єктивно склався механізм кооперації (співпраці) Суду ЄС з національними судами держав-членів ЄС [8, с. 83].

Отже, можемо попередньо підсумувати, що система судоустрою Європейського Союзу включає в себе, з одного боку, Суд ЄС як інтегративний судовий орган, який забезпечує однакове розуміння і застосування Установчих договорів ЄС та правових актів, виданих на їх основі, а з іншого – національні суди держав-членів ЄС, засади функціонування яких передбачено його загальним правопорядком і які виконують важливу контрольну та захисну функції в межах відповідних національних юрисдикцій, забезпечуючи утвердження основних цінностей Європейського Союзу в багатоманітному соціальному просторі ЄС.

У сучасній науковій літературі виокремлюються наступні ознаки системи судоустрою Європейського Союзу:

1) Суд ЄС та національні судові і конституційні органи спільно забезпечують дотримання верховенства права та ефективність застосування законодавства ЄС;

2) у сферах, визначених Договором про Європейський Союз, національні суди та суд ЄС під час розгляду справ керуються законодавством Європейського Союзу, європейськими стандартами, цінностями та у своїй практиці утверджують однакові критерії застосування законодавства ЄС;

3) Суд Європейського Союзу та національні судові органи зобов'язані спільно забезпечувати ефективний судовий захист права у сферах, охоплених законодавством ЄС, через ініціювання національними судами в порядку статті 267 Договору про функціонування Європейського Союзу запитів про тлумачення та винесення Судом ЄС попередніх рішень;

4) дотримання принципів незалежності, неупередженості суддів, а також здійснення правосуддя судом, встановленим законом, є обов'язковою умовою легітимності здійснення правосуддя у сферах, визначених Договором про Європейський Союз, недотримання якої є підставою для реалізації процедури, визначеної у статті 7 даного Договору, та/або підставою для можливого невиконання судових рішень у процедурах, прийнятих в межах утвердження простору свободи, безпеки і правосуддя;

5) недотримання в національній державі, яка є членом ЄС, верховенства права через порушення гарантій незалежності судової влади, суду чи суддів, є підставою для виключення держави зі складу членів Європейського Союзу;

6) відповідність європейським стандартам організації судової влади та дотримання верховенства права в державі є обов'язковою умовою приєднання до ЄС [9, с. 22-23].

Наведені вище характеристики системи судоустрою Європейського Союзу свідчать про те, що однією з основних засад (принципів) побудови та функціонування даної системи, так само як і інших владних інституцій ЄС, є інтегративність, відповідно до якої вона повинна забезпечувати ефективне поєднання, взаємозближення, взаємопроникнення, кореляцію між її складовими частинами, слугувати успішній інтеграції національних правопорядків держав-членів ЄС, гармонізувати, а в окремих випадках – уніфікувати їх правові норми з метою збереження цілісності та гомогенності спільного правопорядку, визнаючи та поважаючи при цьому національну специфіку розвитку правових систем, що входять до складу ЄС.

Як зазначають В. Денисов та В. Муравйов, головну роль у забезпеченні ефективності дії права Європейського Союзу відіграють саме національні суди, оскільки переважно вони, а не інші установи ЄС, здійснюють захист прав фізичних та юридичних осіб, виступаючи правовими гарантами реалізації основних завдань і цілей європейської інтеграції [10, с. 546].

Інтегративність як одна з основних загальних засад побудови та функціонування системи судоустрою Європейського Союзу проявляє себе не у тому, що Суд ЄС та національні суди реалізують закріплену у джерелах

права ЄС компетенцію з розгляду і вирішення певних категорій справ, а в наявності особливого механізму їх інституційної взаємодії, що забезпечує взаємовідповідність національних правових систем із загальною інтеграційною правовою системою Європейського Союзу [11, с. 227].

Констатуючи інтегративну якість системи судоустрою ЄС, деякі українські вчені наголошують на наявності постійного «діалогу» або «кооперації» Суду Європейського союзу з національними судами, що сприяє розвитку «живого» інтеграційного права, яке відбиває публічні і приватні інтереси. Незважаючи на те, що національні суди повинні враховувати рішення Суду ЄС, саме практика їх діяльності забезпечує адекватне сприйняття та подальшу реалізацію права ЄС всіма його громадянами, що є кінцевою метою функціонування Союзу. Адже «національні суди мають виключне право досліджувати обставини справ, враховуючи особливості правової системи власної держави та поважаючи її правові традиції і тим самим знаходячи найефективніші засоби реалізації права ЄС, яке, у свою чергу, тлумачить Суд ЄС. Саме така кооперація і дозволяє праву ЄС бути ефективним у всіх державах-членах, які суттєво відрізняються між собою у правовому та багатьох інших аспектах. Така взаємна повага та рівне партнерство відкриває можливості для розвитку та динамізму правопорядку ЄС, який є не сталою конструкцією, а «живою» системою, що еволюціонує залежно від потреб часу» [8, с. 109].

Водночас, з урахуванням змісту Розділу II Договору про Європейський Союз «Положення про демократичні принципи», окрім принципу інтегративності, загальну основу організації та функціонування системи судоустрою ЄС складають також демократичні засади функціонування самого Європейського Союзу, які втілюються у нормах законодавства ЄС. У даному випадку йдеться, зокрема, про принцип рівності громадян у відносинах з інституціями ЄС, принцип представницької демократії; принцип подвійного громадянства; принцип політичного плюралізму; принцип відкритості, прозорості та регулярного діалогу з громадянами, їх об'єднаннями та громадянським суспільством; принцип субсидіарності та пропорційності тощо, які передбачені у статтях 9-12 Договору про Європейський Союз.

Необхідно зазначити, що на рівні системи судоустрою ЄС вказані демократичні принципи проявляють себе насамперед у змісті відповідних норм або положень установчих Договорів ЄС і протоколів до них. Зокрема, з урахуванням змісту частини другої статті 19 Договору про Європейський Союз кількісний склад суддів Суду ЄС формується за принципом рівного представництва держав-членів ЄС та передбачає по одному судді від кожної такої держави.

Крім цього, у статті 253 Договору про функціонування ЄС закріплено, що суддів та генеральних адвокатів Суду Європейського Союзу належить

добирати з осіб, чия незалежність поза сумнівом, а кваліфікація задовольняє вимоги призначення на найвищі судові посади в їх країнах, чи які є юристами визнаної компетентності. Їх належить призначати на 6 років за спільною згодою урядів держав-членів ЄС після консультацій з колегією, передбаченою в статті 255. При цьому кожні три роки належить частково замінювати суддів та генеральних адвокатів згідно з умовами, закладеними в Статуті Суду Європейського Союзу. Судді обирають Голову Суду зі свого складу строком на три роки. Суд також повинен призначити секретаря та закласти правила, що регулюють його діяльність [1, с. 207]. Вказані норми свідчать, з-поміж іншого, про те, що порядок призначення суддів Суду ЄС на посади ґрунтується на принципах незалежності, професійності та змінюваності суддів, що відповідає демократичному характеру організації влади та функціонування Європейського Союзу як інтеграційного об'єднання держав.

Таким чином, принципи інтегративності та демократизму, на нашу думку, являють собою загальні основоположні засади організації та функціонування всіх владних інституцій ЄС, у тому числі системи судоустрою. При цьому їх зміст безпосередньо розкривається у відповідних правових нормах джерел первинного і вторинного права ЄС, які надають можливість виокремлювати спеціальні принципи організації та функціонування як системи судоустрою ЄС в цілому, так і Суду ЄС як основної ланки даної системи, а саме:

- 1) принцип субсидіарності та пропорційності, який передбачає насамперед розподіл предметної юрисдикції між національними судами та Судом ЄС як складовими системи судоустрою;
- 2) принцип взаємодії Суду ЄС з іншими інституціями Союзу, а також національними судами держав-членів ЄС;
- 3) принцип відкритої співпраці Суду ЄС з органами судової влади держав-членів ЄС і міжнародними судовими інституціями;
- 4) принцип незалежності, самостійності та рівновіддаленості Суду ЄС у відносинах з іншими інституціями;
- 5) принцип ефективності діяльності Суду ЄС та національних судів держав-членів ЄС;
- 6) принцип рівності громадян у відносинах з інституціями ЄС, зокрема з Судом Європейського Союзу, та гендерної рівності у забезпеченні формування складу Суду ЄС;
- 7) принцип відкритості, прозорості та регулярного діалогу Суду ЄС з громадянами, їх об'єднаннями та громадянським суспільством;
- 8) принцип належного врядування у питаннях організації розгляду та вирішення справ, віднесених до юрисдикції Суду ЄС [12, с. 21].

З урахуванням вищенаведеного можемо підсумувати, що специфіка побудови системи судоустрою Європейського Союзу обумовлює також і відповідні особливості принципів її функціонування, система яких має певні відмінності у порівнянні з традиційними або національними судовими системами. Зокрема, відсутність принципу ієрархічності в даній системі та її побудова за принципом розподілу справ або судової юрисдикції обумовлює відсутність в ній принципів забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень національних судів держав-членів ЄС Судом ЄС. При цьому переважна більшість таких принципів мають класичне значення для будь-якої судової системи, хоча їх зміст корелюється з інтегративним характером правової системи Європейського Союзу як добровільного об'єднання демократичних держав.

Як було вже попередньо встановлено, особливе місце в системі судоустрою ЄС займає Суд Європейського Союзу, який по суті є одним із головних символів європейської інтеграції та протягом історії свого розвитку, починаючи з 1952 року, суттєво еволюціонував як в організаційному, так і в функціональному аспектах. При цьому особливе місце в його структурі займають Суд справедливості та Загальний суд, юрисдикція яких щодо розгляду і вирішення певних категорій справ може мати виключний або спільний характер. Виключна юрисдикція (компетенція) передбачає можливість розгляду певного кола справ лише одним чітко визначеним судом (Судом справедливості або Загальним судом), а спільна юрисдикція включає в себе сукупність справ, які можуть розглядатися або Судом справедливості, або Загальним судом залежно від різновиду позивача або сфери відносин, якої стосується позов.

Так, наприклад, виключною компетенцією Суду справедливості є розгляд апеляцій на рішення Загального суду (частина друга статті 256 Договору про функціонування ЄС), проваджень проти держав-членів стосовно порушення права ЄС (статті 258-259 Договору про функціонування ЄС). Виключна компетенція Загального суду передбачає розгляд апеляцій на рішення спеціалізованих судів (частина друга статті 256 Договору про функціонування ЄС), проваджень щодо позадоговірної відповідальності ЄС, спорів між Європейським Союзом та його службовцями (стаття 270 Договору про функціонування ЄС). Натомість до спільної юрисдикції належать провадження щодо скасування нелегітимних нормативних актів ЄС (стаття 263 Договору про функціонування ЄС) та щодо бездіяльності ЄС (стаття 265 Договору про функціонування ЄС). При цьому якщо позов був поданий приватною особою, то справа буде розглядатися Загальним судом, а якщо державою чи інститутом ЄС – Судом справедливості. Водночас, з цього загального правила є виняток, встановлений статтею 51 Статуту Суду ЄС,

який полягає у тому, що Загальний суд повинен розглядати справи за статтею 263 та 265 Договору про функціонування ЄС навіть якщо вони ініційовані державами-членами або інститутами ЄС у разі, коли вони стосуються:

1) одностайних рішень Ради ЄС стосовно визнання державної допомоги сумісної із внутрішнім ринком ЄС відповідно до пункту 3 частини другої статті 108 Договору про функціонування ЄС;

2) рішень, які імплементують регламенти, ухвалені на основі статті 207 Договору про функціонування ЄС (стосовно спільної торговельної політики);

3) рішень Ради ЄС, які ухвалені нею з метою імплементатії актів ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки відповідно до частини другої статті 291 Договору про функціонування ЄС [8, с. 140].

Отже, Суд справедливості та Загальний суд як основні складові Суду Європейського Союзу мають широку юрисдикцію, реалізація якої спрямовується насамперед на ефективний розвиток правової системи ЄС та досягнення цілей його діяльності саме як об'єднання європейських демократичних держав, закріплених у первинних джерелах права ЄС. При цьому структура Суду Європейського Союзу спрямована на оптимізацію виконання ним своїх функцій та повноважень.

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки з проведеного дослідження:

1. Система судоустрою Європейського Союзу – це сукупність визначених в Установчих Договорах та законодавстві ЄС судів, які здійснюють правосуддя відповідно до визначеної предметної юрисдикції та включають в себе, з одного боку, Суд ЄС як інтегративний судовий орган, який забезпечує однакове розуміння і застосування Установчих договорів ЄС та правових актів, виданих на їх основі, а з іншого – національні суди держав-членів ЄС, засади функціонування яких передбачено його загальним правопорядком і які виконують важливу контрольну та захисну функції в межах відповідних національних юрисдикцій, забезпечуючи утвердження основних цінностей Європейського Союзу в багатоманітному соціальному просторі ЄС.

2. Специфіка системи судоустрою Європейського Союзу проявляє себе на рівні їх ознак, принципів побудови та функціонування, а також функцій та повноважень стосовно вирішення певних категорій юридичних справ. Загальними засадами побудови та функціонування системи судоустрою ЄС є інтегративність та демократичність, а спеціальними принципами даної системи слід визнати принцип субсидіарності та пропорційності; принцип взаємодії Суду ЄС з іншими інституціями Союзу, а також національними судами держав-членів ЄС; принцип рівності громадян у відносинах з інституціями ЄС, зокрема з Судом Європейського Союзу, та гендерної рівності у забезпеченні

формування складу Суду ЄС; принцип відкритості, прозорості та регулярного діалогу Суду ЄС з громадянами, їх об'єднаннями та громадянським суспільством тощо.

Література:

1. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
2. Neframi E. La force intégrative du statut de l'Etat membre sur la fonction juridictionnelle. URL: <https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/31773/1/fonction%20juridictionnelle%20et%20statut%20Etat%20membre.pdf>.
3. Камінська І. В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 47-53. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.07.
4. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу. Київ: К. І. С., 2006. 300 с.
5. Claes M. The National Courts' Mandate in the European Constitution. Portland: Bloomsbury Publishing, 2006. 818 p.
6. Lenaerts K. The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union. *Common Market Law Review*. 2007. Vol. 44. P. 1625-1659.
7. European Parliament resolution of 9 July 2008 on the role of the national judge in the European judicial system (2007/2027(INI)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0352&language=EN> (дата звернення: 23.01.2024).
8. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.
9. Камінська І. Судова система Європейського Союзу. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2021. № 3. С. 10-31.
10. Денисов В. Н., Муравйов В. І. Право Європейського Союзу та правопорядок України: механізм взаємодії. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України: монографія* / Акуленко В. І., Андреасян Г. А., Білоричський Г. О. та ін.; за ред. В. Н. Денисова. Київ: Юстиніан, 2006. С. 540-550.
11. Alter K. Explaining National Court Acceptance of European Court Jurisprudence: A Critical Evaluation of Theories of Legal Integration / Slaughter A.-M., Stone-Sweet A., Weiler J. (Eds.). *The European Court and National Courts*. Oxford: Hart Publishing, 1998. P. 225-250.
12. Камінська І. В. Система принципів організації функціонування Суду ЄС. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 15-23. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207>.2020.12.02.

References:

1. Druzenko, G. (2010). *Konstitucijni akti Evropejs'kogo Sojuzu (v redakcii Lisabons'kogo dogovoru)* [Constitutional acts of the European Union (as amended by the Treaty of Lisbon)]. Київ: «К.І.С.» [in Ukrainian].
2. Neframi, E. La force intégrative du statut de l'Etat membre sur la fonction juridictionnelle. *orbilu.uni.lu* Retrieved from <https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/31773/1/fonction%20juridictionnelle%20et%20statut%20Etat%20membre.pdf>. [in English].
3. Kamins'ka, I. V. (2020). Sudova sistema ES: gnoseologichni zasadi funkcionuvannja ta rozvitku [The judicial system of the EU: epistemological principles of functioning and development]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 47-53. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.07. [in Ukrainian].

4. Gricjak, I. (2006). *Pravo ta institucii Європейського Союзу [Law and institutions of the European Union]*. Київ: К. І. С. [in Ukrainian].
5. Claes, M. (2006). *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Portland: Bloomsbury Publishing [in English].
6. Lenaerts, K. (2007). The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union. *Common Market Law Review*, 44, 1625-1659 [in English].
7. European Parliament resolution of 9 July 2008 on the role of the national judge in the European judicial system (2007/2027(INI)). [www.europarl.europa.eu](http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0352&language=EN) Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0352&language=EN> [in English].
8. Komarova, T. V. (2018). *Sud Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС [The Court of the European Union: development of the judicial system and practice of interpretation of EU law]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Kamins'ka, I. (2021). Судова система Європейського Союзу [Judicial system of the European Union]. *Krakowskie Studia Malopolskie*, 3, 10-31 [in Ukrainian].
10. Denisov, V. N., Muravjov, V. I. (2006). *Pravo Європейського Союзу та правопорядок України: механізм взаємодії. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України [Law of the European Union and the legal order of Ukraine: a mechanism of interaction. The interaction of international law with the domestic law of Ukraine]*. Київ: Justinian [in Ukrainian].
11. Alter, K. (1998). *Explaining National Court Acceptance of European Court Jurisprudence: A Critical Evaluation of Theories of Legal Integration. The European Court and National Courts*. Oxford: Hart Publishing [in English].
12. Kamins'ka, I. V. (2020). Система принципів організації функціонування Суду ЄС [The system of principles of the organization of the functioning of the EU Court]. *Juridichnij bjuleten - Legal bulletin'*, 12, 15-23. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.02>. [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-958-966](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-958-966)

Сербин Руслан Андрійович доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-8880-7743>

Корж-Ікаєва Таїсія Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організаційно-аналітичного забезпечення та контролю, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

ПРОБЛЕМАТИКА МОБІНГУ У СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. Адміністративне право є важливою складовою правових систем сучасних країн світу. Впродовж останніх років в умовах становлення ринкової економіки та ліберальних цінностей ця галузь поступально розвивалася, однак за теперішніх умов переживає суттєві труднощі, що проявляються в соціальному середовищі, у якому склався і застосовувався масив трудово-правових норм, падінні інтенсивності розвитку законодавства про охорону праці, коригуванні трудового законодавства на користь роботодавців. У такій ситуації особливого значення набуває належний захист прав людини, посилена увага до інтересів і потреб кожного окремого працівника не як до представника певної соціальної категорії, а як до особистості, наділеної усіма видами соціально-психологічних характеристик (почуттям самоповаги та власної гідності, прагненням до справедливості та совісності, здоровим конкуруванням). Останнім часом у сфері трудових відносин набуває поширення явище мобінгу в трудовому колективі, тобто психологічного насильства щодо працівників на робочому місці з боку керівництва, адміністрації, професійних груп або ж колег. Інтенсифікація трудових відносин зумовлює зростання впливу трудового колективу на окрему особистість, як його складову, оскільки людина неухильно підпадає під вплив оточення, у якому перебуває упродовж певного часу. Таким чином, професійна діяльність перетворює трудовий колектив у так званий соціальний інститут, який за серйозністю свого впливу може іноді зрівнюватися із впливом традиційних соціалізаційних інституцій: родини та близького оточення. Тобто, коли людина стає об'єктом переслідування, пригнічення, утисків на роботі, йдеться про явище мобінгу.

Ключові слова: мобінг, психологічний тиск, насильство, трудовий колектив, адміністративно-правове регулювання протидії мобінгу, службово-трудові відносини.

Serbyn Ruslan Andriyovych doctor of law, professor, honored lawyer of Ukraine, vice-rector, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-8880-7743>

Korzh-Ikaieva Taisia Hryhorivna candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of analytical work and management organization, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-8908-9923>

THE ISSUE OF MOBBING IN EMPLOYMENT RELATIONS

Abstract. Administrative law is an essential component of the legal systems of modern countries worldwide. Over recent years, amidst the establishment of market economies and liberal values, this field has gradually developed. However, under current conditions, it faces significant challenges manifested in the social environment where a body of labor laws has been established and applied, a decline in the intensity of labor protection legislation development, and adjustments to labor legislation in favor of employers. In such a situation, proper protection of human rights becomes of paramount importance, with increased attention to the interests and needs of each individual worker not merely as a representative of a certain social category but as a person endowed with all types of socio-psychological characteristics (such as a sense of self-esteem and dignity, a striving for justice and conscientiousness, healthy competition). In recent times, the phenomenon of workplace mobbing, i.e., psychological violence against employees in the workplace by management, administration, professional groups, or colleagues, has become widespread in the field of labor relations. The intensification of labor relations entails an increase in the influence of the work collective on the individual, as the person inevitably falls under the influence of the environment in which they spend a certain amount of time. Thus, professional activity transforms the work collective into a so-called social institution, the seriousness of whose influence can sometimes be equated with the influence of traditional socializing institutions: family and close surroundings. Therefore, when a person becomes a target of persecution, oppression, or harassment at work, it is referred to as the phenomenon of mobbing.

Keywords: mobbing, psychological pressure, violence, work collective, administrative-legal regulation of countering mobbing, employment relations.

Постановка проблеми. Впродож останніх років в багатьох країнах проблема викорінення мобінгу активно обговорюється, у тому числі й

у середовищі фахівців у галузі адміністративного та трудового права, оскільки саме адміністративне та трудове право покликане реалізовувати виключно важливу функцію налагодження співробітництва між працівниками і роботодавцями щодо соціального партнерства та врегулювання міжособистісних конфліктів між працівниками. За допомогою адміністративно-правового інструментарію має забезпечуватися максимальний соціально-психологічний комфорт на робочому місці будь-якому працівнику. Проблема мобінгу в службово-трудових відносинах у національній правовій науці досліджена не досконально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж кількох десятиліть вона є предметом дослідження західних фахівців С. Бродського [1], Р. Здибела [2], К. Кмечка-Барана [3], Р. Поздзіка [4], А. Шалковскі [5]. Важливі аспекти формування та розвитку правового регулювання протидії мобінгу висвітлені в роботах вищезазначених науковців, проте мобінг у службово-трудових відносинах не проаналізований у повному обсязі.

Мета статті - є визначення сутності психологічного насильства (мобінгу), аналіз міжнародних підходів до законодавчого регулювання протидії мобінгу та з'ясування оптимальних шляхів реформування адміністративного та трудового законодавства щодо забезпечення прав працівників, які піддаються психологічному насиллю на робочому місці.

Виклад основного матеріалу. Питання дослідження явища мобінгу між працівниками тривалий час залишалося основним об'єктом уваги фахівців у галузі соціології, психології та управління персоналом. В контексті наростаючої актуальності проблеми мобінгу об'єктивно виникає необхідність впровадження практичних рішень, що передбачають комплексний науковий підхід. Аналіз даного явища з психологічної перспективи має бути доповнений визначенням юридичних засобів і механізмів для запобігання мобінгу. Феномен мобінгу є характерним для будь-якої держави, включаючи і Україну, яка переживає етап трансформації суспільного устрою.

Важливо відзначити, що проблема мобінгу виявляє яскраво виражений правовий аспект, оскільки ст. 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими соціальними цінностями [6, с. 2]. Стаття 2¹ Кодексу законів про працю України закріплює рівність трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці, на томість стаття 2² чітко визначає, що мобінг (цькування) - систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або

економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [8, с. 4].

Вперше явище мобінгу в трудових відносинах було докладно описане Г. Леманном та А. Густафссон в опублікованому в 1984 р. «The National of Occupational Safety and Health» звіті щодо результатів дослідження, проведеного впродовж 1982–1983 рр. у Швеції. Г. Леманн зазначав, що застосовує поняття «мобінг» для визначення різновиду психологічних міжособистісних відносин, що складаються на робочому місці між працівником і роботодавцем щодо реалізації завдань (службових обов'язків) та проявляються в недобррозичливому (ворожому) ставленні до працівника його колег або керівників. До наукового обігу в галузі трудового права категорію «мобінг» було запроваджено доктором Х. Лейманом у монографії «Мобінг, переслідування на роботі». Нині в західній правовій науці поняття «мобінг» визначається як тривалий психологічний тиск на працівника з боку інших суб'єктів трудових відносин (роботодавця, трудового колективу або його частини, окремих працівників), що супроводжується перманентними негативними висловлюваннями, критикою на його адресу, штучною соціальною ізоляцією в межах організації, розповсюдженням завідомо неправдивої інформації тощо. Натомість поняттям «булінг» переважно позначається агресивна поведінка роботодавця по відношенню до найманого працівника, що проявляється у зловмисному переслідуванні, жорстокості, приниженні честі, гідності та ділової репутації працівника, відсутності делегування повноважень і безпідставному вказуванні на службову невідповідність (некомпетентність). Міжнародна організація праці (МОП) під психічним терором на робочому місці розуміє «образливе, мстиве, жорстоке, злостиве або принизливе поводження з окремою особою або групою працівників, що охоплює колективний пресинг (ganging up) або мобінг проти обраного працівника, який стає об'єктом психічного тиску. Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [9, с. 2].

Визначення поняття «мобінг» у трудовому праві є надзвичайно складною науковою проблемою, оскільки відсутні відповідні механізми реальної протидії. На сьогодні в деяких західних державах створено прецеденти законодавчого регулювання протидії мобінгу. У трудовому праві зарубіжних країн ця проблема вирішується в контексті забезпечення права на справедливі та безпечні умови праці. Наприклад, ще в 1979 р. уряд Франції ухвалив Декрет про служби трудової медицини, у якому людина розглядалася крізь призму виробничого життя. Характерно, що проблеми створення

сприятливого психологічного клімату на виробництві охоплювалися поняттями виробничої сфери та охорони праці. У зв'язку з ухвалою у 2002 р. спеціального Закону про захист працівників від морального переслідування на робочому місці до трудового законодавства Франції було внесено доповнення щодо способів захисту права на гідність працівника під час трудової діяльності. Охорона праці у Франції та інших західних державах нині включає як заборону нецивілізованого ставлення вищестоящих категорій працівників до нижчестоящих, так і заборону умисних або ж неумисних дій адміністрації, спрямованих на приниження почуття людської гідності, а також необхідність вжиття роботодавцем спеціальних заходів з гуманізації виробничого середовища. Характерно, що Закон Франції «Про соціальну модернізацію» ототожнює поняття «мобінг» і «булінг», кваліфікуючи їх як «неправомірне застосування влади як засобу підпорядкування і переслідування особи, що стосується її фундаментальних прав». У статті 94 § 2 Кодексу праці Республіки Польща поняття «мобінг» визначене як діяльність або поведінка щодо працівника або скерована проти працівника, що полягає в наполегливому та довготривалому переслідуванні або залякуванні працівника з метою формування в нього заниженої оцінки професійної придатності, приниження або осміювання працівника, його ізолювання або вилучення із колективу працівників. У Кодексі праці Польщі закріплено обов'язок роботодавця (начальника) протидіяти мобінгу як негативному явищу в трудових (службово-трудових) відносинах. Польські дослідники зауважують, що до проявів мобінгу можуть бути віднесені такі явища: надмірний контроль працівника (службовця) з боку роботодавця (начальника); обмеження свободи рішень; придушення ініціативи; психологічний тиск; заниження досягнень і заслуг працівника; повна або часткова ізоляція від трудового колективу, ігнорування і бойкот; безпідставна критика; прояв зверхності і висміювання; загрози, залякування і шантаж; покарання, приниження і образа; примушення до виконання завдань, що не передбачені посадовими обов'язками; підпорядкування працівникам, які мають нижчий рівень фахової кваліфікації; гальмування кар'єрного зростання (просування по службі); застосування фізичної сили. Як свідчать результати проведених у Польщі досліджень, доцільно виділити такі джерела мобінгу: – безробіття, обумовлене економічними чинниками і неспроможністю державних (муніципальних) органів влади вирішити цю проблему (за цих умов працедавці зазвичай допускають прояви мобінгу щодо працівників, які відчувають страх втрати роботи та змушені толерантно сприймати зловживання з боку моберів); – критика роботодавця (начальника) з боку працівника (підлеглого) щодо недотримання трудових прав (службової прагматики), непотизму, некомпетентності, завдання своїми діями (рішеннями) шкоди корпорації, що

обумовлює появу конфлікту та переслідування в умовах існування відносин підлеглості і залежності; – існування загрози втрати роботодавцем (начальником) впливу, посади або функції через більш кваліфікованого працівника (підлеглого); – неприйняття працівником (підлеглим) санкціонованих роботодавцем (начальником) негативних явищ у колективі (структурному підрозділі) та спроби змінити стан речей; – своєрідність стилю управління трудовим колективом роботодавцем (начальником), що ґрунтується на наданні необґрунтованих переваг лояльним працівникам; – організаційні та структурні зміни, що передбачають призначення працівників (підлеглих) на нові місця роботи, що зазвичай обумовлює атмосферу конфліктності та дискримінації; – особистісні і фахові якості роботодавця (начальника), який виявляє професійну недбалість і некомпетентність, допускає необґрунтовану критику працівників (підлеглих), створює атмосферу нервовості, неспроможний належним чином організувати роботу та вирішувати міжособистісні конфлікти [10, с. 23].

Р. Здибел акцентує увагу на тому, що мобінг, як засіб «відкидання» небажаних працівників, часто використовується некомпетентними керівниками у сфері службово-трудових відносин. Вони, використовуючи «персонально-кадрові та дисциплінарні засоби», допускають дискримінацію досвідчених та висококваліфікованих підлеглих, які в колективі здобули заслужену повагу та авторитет. Дослідник також підкреслює вразливість окремих категорій службовців, зокрема тих, що мають вислугу років, що надає право на пенсію. Рішення щодо майбутнього цих осіб визначається лише керівником, який часто обґрунтовує звільнення формально-правовими аспектами, ігноруючи при цьому вік, стан здоров'я, рівень фахової кваліфікації та освіту. Відповідно до думки польського науковця, працівник у подібній ситуації має право, враховуючи правомірний інтерес сторін (особи) та соціальний (службовий) інтерес, звернутися до адміністративного органу (керівника) із пропозицією провести незалежне (особливе) адміністративне розслідування з участю працівника як сторони для визначення передумов для звільнення. Згідно із чинним польським законодавством будь-яке адміністративне рішення може бути скасоване протягом 10 років з моменту його ухвалення. [2, с. 82–84]. Міжнародне законодавство також активно протистоїть дискримінації працівників. Наприклад, Директива Європейського союзу від 27 листопада 2000 р. № 2000/78/ЄС встановлює принцип рівного поводження в сфері праці та зайнятості, визнаючи різні форми переслідування працівника, спрямованого на створення ворожої чи принижуючої обстановки, яке за своєю характерністю є рівнозначним дискримінації у сфері трудових прав. Крім того, Хартія Європейського союзу про основні права захищає недоторканність людської гідності та гарантує право на фізичну та психічну

цілісність (ст. 1). У свою чергу, Європейська соціальна хартія (ст. 26) покладає на держави обов'язок сприяти припиненню агресивних і принижуючих дій проти працівників на робочих місцях і вживати необхідні заходи для їх захисту від дискримінації, здійснюваної роботодавцем [11].

Підсумовуючи вищезазначене, стан нормативно-правового регулювання адміністративно-правових відносин в Україні не можна визнавати задовільним в умовах, коли вітчизняний законодавець частково ігнорує наявність негативного явища мобінгу як різновиду насилля. Зважаючи на виключну соціальну значущість проблеми протидії будь-яким проявам дискримінації суб'єктів трудових відносин об'єктивно назріла потреба вжиття таких заходів з метою викорінення та унеможливлення мобінгу: створення комплексної довгострокової державної програми щодо визначення форм, методів і напрямів протидії мобінгу в трудовому колективі (із залученням юристів, фахівців у галузі менеджменту, психології тощо); закріплення у вітчизняному трудовому законодавстві відповідальності керівників (роботодавців) за допущення або сприяння мобінгу; ініціювання дослідження ситуації з мобінгом інституціями громадянського суспільства (профспілками, правозахисними організаціями, фундаціями). Важливо акцентувати на необхідності закріплення в нормативно-правовій базі принципу індивідуалізації права на трудову честь і ділову репутацію. Це право слід розглядати не лише як аспект захисту, але й як вимогу до інших уникати приниження трудової гідності працівника. Потрібно також розглянути можливість законодавчого надання працівникові права призупиняти роботу в разі наявності обґрунтованих обставин, що створюють для нього неминучу небезпеку. Також доцільно передбачити можливість подання працівником скарг про моральний тиск (переслідування) до громадських або професійних спілок на робочому місці, поклавши відповідальність за доведення обвинувачень на роботодавця. Слід також чітко сформулювати термін «мобінг» у трудових відносинах та покласти на роботодавця обов'язок активно протидіяти цьому явищу. Необхідно надати працівникам можливість звертатися до суду для отримання компенсації у випадках погіршення здоров'я внаслідок мобінгу, якщо це підтверджено медичним висновком. Явище мобінгу може бути розглядено як соціологічний, медичний та правовий феномен одночасно, і в його правовому аспекті слід трактувати як систематичну, незаконну та тривалу поведінку у трудовому колективі, спрямовану проти окремого члена чи групи членів колективу з метою порушення їх законних прав і створення умов для примусового звільнення. Важливо враховувати, що у службово-трудових відносинах мобінг проявляється специфічними формами і включає систематичне переслідування начальником підлеглого, що відбувається в межах службової ієрархії з метою психічного травмування та звільнення працівника з роботи..

Висновки. Мобінг серед працівників в авторитарних та ієрархічних структурах, таких як правоохоронні органи, можуть мати серйозні наслідки, оскільки потерпілі в таких випадках часто мають доступ до вогнепальної зброї. Мобінг може виявлятися в формі надмірної критики, знущань, загроз дисциплінарним покаранням, уникання спілкування, примушення до несправедливої роботи та інших проявів, які порушують гідність працівника. Важливо враховувати, що роботодавець може навмисно подавати неправдиву і несправедливу інформацію про працівника у службових документах, приписуючи йому некомпетентність чи конфліктність. Мобери вдаються до різних прийомів, таких як ігнорування, прискіпливе критикування та поширення чуток про працівника. Для поліпшення ситуації потрібно внести зміни до трудового та адміністративного законодавства, визначивши та закріпивши поняття «компенсація потерпілим від мобінгу». Роботодавець повинен мати обов'язок запобігання мобінгу та проведення профілактичних заходів для його уникнення в колективі. Можна запропонувати також надати право працівникам, які звільнені через мобінг, вимагати відшкодування за завдану їм шкоду. Аналіз законодавства інших країн показує, що працівники мають право на грошову компенсацію, проте не гарантується збереження місця роботи. Нормативне визнання «компенсація потерпілим від мобінгу» сприятиме встановленню зв'язку між психологічним насильством на роботі та захворюваннями, спричиненими тривалим стресом.

Література:

1. Brodsky C. M. The harassed worker / C. M. Brodsky. – Lexington : Lexington Books, 1976. – 257 с.
2. Zdubel R. Mobbing w stosunkach pracy (sluzby) – proba definicji. Wybrane zagadnienia prawne // Przegląd Policyjny. – 2007. – Nr. 85. – S. 79–93.
3. Kmiecik-Baran K. Mobbing – terroryzm psychiczny i fizyczny w miejscu pracy – dotychczasowe ustalenia : Rozwijanie konfliktow / K. Kmiecik-Baran. – Gdansk, 1999. – S. 7–12.
4. Pozdzik R. Odszkodowanie, zadoszczynienie za mobbing w miejscu pracy / R. Pozdzik // Przegląd Sadowy. – 2004. – Nr. 5. – S. 120–125.
5. Szalkowski A. Problem mobbingu w stosunkach pracy / A. Szalkowski // Praca i Zabezpieczenie Spoleczne. – 2004. – Nr. 2. – S. 2–7.
6. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.] : зі змін. та доп. – Х. : Одісей, 2009. – 48 с.
7. Кохан, В. Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09 / Кохан Володимир Григорович ; Нац. акад. Прикорд. військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2003. – 182 с.
8. Кодекс законів про працю України : за станом на 1 лип. 2008 р. – Х. : Одісей, 2008. – 156 с. – (Серія «Закони України»).

9. When working becomes hazardous / International Labour Organization (ILO) // World of Work. – 1998. – Nr. 26. – S. 2–6.

10. Cielecki T. Mobbing w Policji – zmierzyc sie z problemem, szukac rozwiazan / T. Cielecki, G. Grabowski // Policja. – 2007. – Nr. 3. – S. 22–28.

11. Європейська соціальна хартія: від 3 трав. 1996 р. ETS № 163 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51.

12. Філіпова, І. Ю. Мобінг як психолого-педагогічна проблема / І. Ю. Філіпова, О. С. Матвійчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 74–75.

References:

1. Brodsky, C. M. (1976). The harassed worker. Lexington: Lexington Books.
2. Zdubel, R. (2007). Mobbing w stosunkach pracy (sluzby) – proba definicji. Wybrane zagadnienia prawne. Przegląd Policyjny, 85, 79–93.
3. Kmiecik-Baran, K. (1999). Mobbing – terroryzm psychiczny i fizyczny w miejscu pracy – dotychczasowe ustalenia: Rozwiazywanie konfliktow. Gdansk, 7–12.
4. Pozdzik, R. (2004). Odszkodowanie, zadoscuczynienie za mobbing w miejscu pracy. Przegląd Sadowy, 5, 120–125.
5. Szalkowski, A. (2004). Problem mobbingu w stosunkach pracy. Praca i Zabezpieczenie Spoleczne, 2, 2–7.
6. Constitution of Ukraine. (2009). Kharkiv: Odyssey.
7. Kokhan, V. G. (2003). Diialnist viiskovoho kerivnyka po zberezhenniu psykhiichnoho zdorovia viiskovosluzhbovtiv. Khmelnytskyi: National Academy of Border Troops of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi.
8. Labor Code of Ukraine. (2008). Kharkiv: Odyssey.
9. When working becomes hazardous. (1998). International Labour Organization (ILO). World of Work, 26, 2–6.
10. Cielecki, T., & Grabowski, G. (2007). Mobbing w Policji – zmierzyc sie z problemem, szukac rozwiazan. Policja, 3, 22–28.
11. European Social Charter: May 3, 1996. ETS No. 163. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 51.
12. Fillipova, I. Yu., & Matviychuk, O. S. (2006). Mobing yak psikhologo-pedahohichna problema. Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, 2, 74–75.

УДК 343.6 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-967-978](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-967-978)

Скрекля Леся Іванівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу, Львівський торговельно-економічний університет, вул. Уласа Самчука 9, каб. 426, м. Львів, 79011, тел.: (032) 295-81-50, <https://orcid.org/0000-0002-0138-1234>

ЖОРСТОКІСТЬ ЯК ОЗНАКА СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті розглядається жорстокість як ознака складів кримінальних правопорушень. Констатовано, що поняття «наси́льство» та «жорстокість» є взаємопов'язані, оскільки жорстокість походить від насильства, однак за ступенем суспільної небезпеки є більш небезпечною. Всі кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, є насильницькими. Однак не всі насильницькі посягання містять ознаку жорстокості. Спільним, тобто тим що об'єднує жорстоке поводження і насильство є спричинення потерпілому болю, страждань.

Відображено, що жорстокість відіграє різноманітне значення для вирішення питань Загальної та Особливої частини кримінального права: є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання; способом вчинення кримінального правопорушення; ознакою, яка характеризує предмет кримінального правопорушення; однією з обставин, яка обтяжує покарання. Вказівка на жорстокість здійснюється законодавцем вкрай різноманітно: терміни «жорстоке поводження», «особлива жорстокість» або конкретно вказуються у відповідних диспозиціях статей або ж відображені за допомогою термінів «мордування», «катування», «особливе мучення», «знущання», «глу́млення», які є проявами жорстокості.

Чимала кількість норм, які регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, вказує на різноманітність проявів досліджуваного поняття, їх суперечливість, а також невиправдану конкуренцію. Запропоновано нові теоретичні положення та зміни до Особливої частини КК України в частині регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість. Доведено недоцільність застосування у КК України термінів «особлива жорстокість», «мордування», «особливе мучення», «знущання», «глу́млення», «болісні, і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії», що є порушенням єдності термінології, а отже – і недоліком законодавчої техніки.

Ключові слова: жорстокість, особлива жорстокість, насильство, катування, особливе мучення, страждання, кримінальне законодавство.

Skreklya Lesya Ivanivna candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Lviv University of Trade and Economics, St. Ulas Samchuk 9, room 426, Lviv, 79011, tel.: (032) 295-81-50, <https://orcid.org/0000-0002-0138-1234>

CRUELTY AS A SIGN OF THE COMPONENTS OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. The article deals with the concept, classification and methods of cruelty to animals, the signs of the concept «cruelty» of the criminal-legal literature. It is determined the form of the fault with which crimes are committed. The nature of the responsibility of the inflicting agony as a result of the liability for cruelty is analysed. Analysis of existing in the theory of criminal law of points of view, and also positions of norms of criminal statute of Ukraine is devoted, to conduct with the purpose of determination of signs and maintenance a special cruelty. Particularly, special attention is given to the characterization and analysis of constituent elements of «cruel treatment»: torture, inhuman or degrading treatment and punishment. Investigate the question of the lack of scientific, specific definition of «cruel treatment». The specific criminal-legal content of the concept «cruelty» is discovered. Main questions of definition specific characteristics of harm in content of the corpus delicti are examined.

The concepts of "violence" and "cruelty" are interrelated. Cruelty originates from violence, but is more dangerous in terms of the degree of public danger. Undoubtedly, all criminal offenses characterized by cruelty are violent. However, not all violent assaults contain a sign of cruelty.

New theoretical statements and amendments to Exceptional Part of Criminal Code of Ukraine in scopes of regulating responsibility for crimes, the essential element whereof the cruelty is, have been suggested. The inexpediency of usage in the Criminal Code of terms «exceptional cruelty», «torment», «victimization», «exceptional torment», «abuse», «wipe», «painful and other actions debasing personal dignity of the person affected» that are violations of terminology unity and hence the legislative techniques drawback has been justified.

Key words: cruelty, special cruelty, violence, torture, special torture, suffering, criminal law.

Постановка проблеми. Відсутність у диспозиції статті вказівки на жорстоке поводження не свідчить про те, що те чи інше кримінальне

правопорушення по своїй суті не є жорстоким щодо потерпілого. Кожне насильницьке кримінальне правопорушення з точки зору моральних засад суспільства можна віднести до цієї категорії. Адже, напевно, правильно говорити, що, наприклад, такі злочини як розбій (ст.187), вбивство (ст.115), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст.153) тощо не є жорстокими щодо потерпілого. Навіть миттєве позбавлення життя (скажімо, постріл у спину потерпілого або тоді, коли він спить) приносить страждання його близьким людям. Більше того, крадіжку гаманця у пенсіонера також можна вважати жорстокістю, однак така жорстокість не матиме значення для кримінально-правової кваліфікації, оскільки у дослідженні мова йде про жорстокість як кримінально-правове поняття.

Поняття «наси́льство» та «жорстокість» є взаємопов'язані, оскільки жорстокість походить від насильства, однак за ступенем суспільної небезпеки є більш небезпечною. Така думка випливає з аналізу судової практики, де фантазія злочинця щодо обрання способу спричинення потерпілому фізичних та (або) моральних страждань не знає меж. Безумовно, всі кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, є насильницькими. Однак не всі насильницькі посягання містять ознаку жорстокості. Вказівка законодавця в окремих диспозиціях статей саме на термін «жорстоке поведіння», що має значення для кримінально-правової кваліфікації, а не на «наси́льство», свідчить про те, що є дії, які переходять межу насильства. Спільним, тобто тим що об'єднує жорстоке поведіння і насильство є спричинення потерпілому болю, страждань.

Однак для жорстокого поведіння характерним є бажання спричинити страждання потерпілому. Наприклад, для того, щоб вбити іншу людину не обов'язково обирати жорстокий спосіб вчинення відповідного злочину (закопування живцем у могилу, відрізання по частинам людського тіла, обливання кислотою, застосування повільно діючої отрути тощо). Тобто винний свідомо обирає саме такий спосіб вчинення кримінального правопорушення, який би спричинив якомога більші страждання особі. Безумовно, при розбої потерпілому також спричиняють фізичні та моральні страждання, однак бажанням винного є заволодіння чужим майном. А обраний насильницький спосіб вчинення посягання є, так би мовити, «запорукою успіху» того, що потерпілий віддасть своє майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми жорстокості як кримінально-правового поняття розглядалися у працях О. Ф. Бантішева, С. В. Бородіна, М. Г. Гребенюка, К. В. Катеринчука, В. В. Кончаковської, В. А. Копиляна, М. П. Короленка, В. І. Кучера, Л. В. Мальованої, В. О. Навроцького, Л. А. Наконечної, Ю. О. Поліщука, О. П. Рябчинської, П. П. Сердюка, Я. Г. Смілянського, Г. Н. Телесницького, М. І. Хавронюка, Н. М. Ярмиш та інших.

Незважаючи на здійснені теоретичні дослідження, у слідчо-прокурорській та судовій практиці виникають труднощі під час визначення співвідношення понять «жорстокість» та «особлива жорстокість», «особливе мучення» та «знущання». Також через невизначеність указаних понять теорія кримінального права та судова практика часто позначають їх іншими оцінними поняттями, які не передбачені КК України («тортури», «садизм», «особливо болісні, вишукані страждання», «додаткові фізичні або психічні страждання» тощо). Вивчення судової практики дозволяє виявити деякі загальні причини помилок у застосуванні норм з окресленими поняттями. Одна з них – відсутність у теорії кримінального права достатньо чітких вказівок щодо критеріїв розмежування змісту цих понять, а також визначення їх співвідношення.

Мета статті. Аналіз поняття жорстокості як ознаки складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство України містить норми, які прямо передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, яка відіграє різноманітне значення для вирішення питань Загальної та Особливої частини кримінального права:

1) є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання (ст.116 - умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; ст.123 - умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання);

2) є способом вчинення кримінального правопорушення (п.4 ч.2 ст.115 – умисне вбивство; ч.1 ст.120 – доведення до самогубства; ст.299 - жорстоке поводження з тваринами; ч.2 ст.431 – злочинні дії військовослужбовця, який перебуває у полоні; ст.434 КК України – погане поводження з військовополоненими; ч.1 ст.438 – порушення законів та звичаїв війни);

3) ознакою, яка характеризує предмет кримінального правопорушення (ст.300 - ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію).

Відповідно до п.10 ч.1 ст.67 КК України однією з обставин, яка обтяжує покарання є вчинення кримінального правопорушення поєднаного з особливою жорстокістю. Суд при призначенні покарання не може ще раз враховувати цю обставину, якщо вона передбачена як ознака складу кримінального правопорушення в статті Особливої частини КК України (ч.4 ст.67). Тобто, коли «особлива жорстокість» зазначається у диспозиції відповідної статті, то її не слід враховувати як обставину, яка обтяжує покарання. Окрім того, вчинення кримінального правопорушення під впливом

сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, є обставиною, яка пом'якшує покарання (п.7 ч.1 ст.66 КК України).

Аналіз положень Особливої частини КК України, свідчить про те, що законодавець по-різному відображає поняття «жорстоке поведіння» у відповідній диспозиції статті. Так, зокрема у КК України передбачені норми, в яких прямо не міститься вказівки на терміни «жорстоке поведіння» чи «особлива жорстокість», проте використання певних прийомів, що характеризують жорстокість у відповідних кримінальних правопорушеннях, свідчить про те, що вони вчиняються за наявності досліджуваної ознаки:

- особливе мучення (ч.2 ст.121 – умисне тяжке тілесне ушкодження);
- мордування (ч.2 ст.126 – побої і мордування);
- катування (ст.127 – катування);
- фізичні страждання (ст.126-1 – домашнє насильство; ч.2 ст.146 – незаконне позбавлення волі або викрадення людини);
- знущання (ч.2 ст.373 – примушування давати показання; ч.2 ст.406 – порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості);
- болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії (ч.2 ст.365 – перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу);
- глумлення над військовослужбовцем (ч.2 ст.406 – порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості).

У КК України відсутня дефініція поняття жорстокого поведіння та його проявів (виняток становить поняття «катування»). Представники теорії кримінального права зазначають, що не лише систематичне жорстоке поведіння може довести потерпілого до самогубства, але й одиничні випадки. Зокрема, Н.М. Ярмиш, наводить приклади із судової практики коли одноразові прояви жорстокості отримали кримінально-правову оцінку як доведення до самогубства (наприклад, коли чоловік у присутності гостей побив дружину за те, що вона відмовилася йти за горілкою [1, С.45]). Окрім того, ця авторка вважає, що тлумачення жорстокого поведіння тільки як системи відповідних дій не виправдано обмежувало б можливості застосування норми про доведення до самогубства та вносило б елементи формалізму («не менше трьох разів»), адже в такому випадку «...людина, яка тричі скоїла вчинки незначного ступеня жорстокості, притягалася б до відповідальності за доведення до самогубства, але її уникав би той, хто вчинив надзвичайно жорстоку, але одиничну дію» [1, С.45-46].

Видається, що більш правильно говорити, що жорстоке поведіння як спосіб вчинення злочину передбаченого ч.1 ст.120 КК України - це, скоріш за

все, процес, система цілеспрямованих дій, які направлені на спричинення фізичних та (або) моральних страждань. Слід зауважити, що аналіз близько 50 вироків у кримінальних провадженнях за вчинення злочину, передбаченого ст.120 КК України показав, що у всіх випадках до потерпілого систематично застосовувалось жорстоке поводження. Безумовно, при встановленні факту доведення до самогубства необхідно з'ясувати, по-перше, факт сприйняття потерпілим того, що до нього проявляють жорстокість, по-друге, факт усвідомлення винним того, що потерпілий відчуває страждання внаслідок його жорстоких дій, які можуть спонукати його до самогубства.

Далі розглянемо жорстоке поводження як спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК України. Законодавче визначення поняття жорстокого поводження міститься у Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006р. Так, зокрема, під аналізованим поняттям розуміють знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин (ст.1).

Видається, використання законодавцем терміну «знущання» є зайвим, оскільки знущання прийнято трактувати як приниження людської гідності, спричинення моральних страждань. Окрім того, знущання виступає кваліфікуючою ознакою примушування давати показання. Свого часу у ч.1 ст.299 КК України містилась вказівка на «знущання над тваринами», яке вчиняється із застосуванням жорстоких методів. Втім на підставі ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин» від 22 червня 2017 р. цей термін було виключено, що є цілком виправданим кроком законотворця.

КК України передбачає відповідальність не тільки за жорстоке поводження щодо людини чи тварини, але й за пропагування жорстокості ст.300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, які пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію». Небезпека впливу творів, які пропагують культ насильства і жорстокості, полягає в тому, що заподіяння тілесних ушкоджень, розправа над потерпілою особою тощо вихваляються, видаються за норму поведінки. Так, у Дніпропетровську засуджено двох учнів 9-го класу, які, переглянувши кінофільми «Кривавий янгол» і «Дух смерті», де було висвітлено кілька способів вбивства, почали втілювати побачене на екрані у життя. Зокрема, отримавши певні знання від переглянутих кінофільмів,

злочинці запросили свого однолітка на прогулянку до річки, де почали його топити, потім душити, вішати, але він не помирав. Після цього, розлютившись, учні вкололи у висок жертви одеколон, від чого останній помер [2, С.27-28]. Отже, звідси випливає, на основі перегляду відповідних творів, підлітки розглядають жорстоке поводження як норму поведінки, що, безумовно, стимулює їх до вчинення відповідних посягань.

В подальшому розглянемо склади кримінальних правопорушень, ознакою об'єктивної сторони яких виступає особлива жорстокість, а зокрема: вбивство вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст.115 КК України), особливо жорстоке поводження з тваринами (ч. 3 ст. 299 КК України) та погане поводження з військовополоненими пов'язане з особливою жорстокістю (ст. 434 КК України). КК України не містить законодавчого визначення понять «жорстоке поводження» та «особлива жорстокість», що породжує різноманітні дискусії з приводу їх змісту. Разом з тим, аналіз цих понять показує, що вони характеризуються одними і тими ж ознаками та охоплюють одні і ті ж дії (катування, мордування, знущання, особливе мучення). У теорії зазначають, що особлива жорстокість перевищує за своїм ступенем «звичайну» жорстокість і спричиняє додаткове фізичне або психічне страждання [3, С.137]. Видається, такі теоретичні здогадки не зможуть знайти підтримку у практиці, оскільки не існує критеріїв для розмежування понять жорстокості та особливої жорстокості.

Нагадаємо, що особлива жорстокість виступає однією з обставин, яка обтяжує покарання (п. 10 ч. 1 ст. 67 КК України). Уявімо ситуацію, що винний спричиняючи потерпілому тілесне ушкодження при цьому принижував його гідність, примушував його роздягнутися та стояти на колінах. У зв'язку з цим виникає питання: мало місце жорстоке поводження чи особлива жорстокість? Якщо буде встановлено, що такі дії характеризують жорстоке поводження, то тоді виходить, що винний підлягатиме відповідальності лише за спричинення тілесного ушкодження, натомість, суд не врахує жорстоке поводження як обставину, яка обтяжує покарання, оскільки у п. 10 ч. 1 ст. 67 КК міститься вказівка на особливу жорстокість.

Зазначимо, що якщо у теорії і проводиться умовне розмежуванням цих понять, однак воно «не дає плодів» у практичній діяльності. Такий висновок випливає, в першу чергу, з аналізу судової практики, де одні і ті ж діяння в одних випадках відносять до жорстокого поводження, а в інших – до особливої жорстокості. Тому, вважаємо, виходом із цієї ситуації буде відмова законодавця від терміну «особлива жорстокість» і його заміна на термін «жорстоке поводження». Адже сама вказівка законодавця на термін «жорстоке поводження» у відповідній диспозиції статті свідчить уже про те, що потерпілий переживає не просто страждання, наприклад, внаслідок крадіжки

(забрали все нажите майно), які не отримують кримінально-правової оцінки (вони є природною умовою), а страждання додаткове, яке винний свідомо заподіює. На підставі вищезазначеного, пропонуємо п.10 ч.1 ст.67 «Обставини, які обтяжують покарання» сформулювати таким чином: «Вчинення злочину способом жорстокого поводження».

Таким чином, використання у КК України одночасно понять «жорстоке поводження» та «особлива жорстокість» є недоцільним, оскільки на законодавчому та й на теоретичному рівні не встановлено ознак, на основі яких потрібно розмежовувати досліджувані поняття. Науковці та практичні працівники досі не знайшли аргументів на підтримку того, що «жорстоке поводження» та «особлива жорстокість» є різними за змістом, оскільки як слушно зауважила Л.П. Брич, термінологічна відмінність між ознаками не завжди означає змістовну відмінність між ними [4, С.72].

Викликає заперечення і зміст диспозиції статті 434 КК України «Погане поводження з військовополоненими». Зокрема, одним із різновидів суспільно небезпечного діяння є поводження, яке пов'язане з особливою жорстокістю або погане поводження. В одному із коментарів до КК України, під останнім поняттям розуміють дії, які спричиняють шкоду здоров'ю, ущемляють права і честь потерпілих (нанесення побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, мордування та інші прояви жорстокості) [5, С.435]. Отже, застосування у ст.434 КК України терміну «особлива жорстокість» є недоцільним, оскільки «погане поводження» охоплює усі дії, які характерні для першого поняття.

У КК України, поряд із використанням термінів «жорстоке поводження» та «особлива жорстокість», законодавець вказує на такі прояви жорстокості як катування, мордування, знущання, особливе мучення, болісні і такі, що принижують особисту гідність потерпілого дії, глумлення.

Мабуть, доцільно почати з аналізу статті, яка передбачає відповідальність за катування, оскільки у ній міститься його дефініція. Окрім того, це поняття запозичене з норм міжнародного права. Так, відповідно до вимог міжнародного права (Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (надалі Конвенція)) та Конституції України (ст.28) у КК України було введено статтю 127, яка передбачає відповідальність за катування.

Первинна редакція вказаної статті (станом на 01. 04. 2001 р.) містила таку дефініцію поняття «катування»: «умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі». Втім визначення поняття «катування», не можна вважати беззаперечним, оскільки Законом України від 12 січня 2005 р. були внесені зміни до ст.127 КК України. В першу чергу,

статтю доповнено 3 і 4 частинами, а також, внесено зміни до ч.1 ст.127 КК України. Зокрема, законодавець збільшив перелік цілей, з якими вчиняється аналізований злочин. Серед них було вказано: отримати від потерпілої особи або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за дії, які вона вчинила або у вчиненні яких підозрюється, або залякування її або інших осіб.

Окрім того, до кваліфікуючих ознак катування віднесли вчинення цього злочину працівниками правоохоронних органів (ч. 3 ст. 127 КК України), а також загибель людей (ч.4 ст. 127 КК України). Таким чином, законодавець здійснив спробу узгодити поняття «катування» у КК України з деякими елементами дефініції, яка міститься у Конвенції.

Були внесені також зміни до ч.1 та 2 ст. 127 КК України Законом України від 12 квітня 2008 р., де законодавець передбачив ще один різновид мети вчинення злочину катування (дискримінація потерпілого або інших осіб), а також розширилось коло суб'єктів (вчинення цього злочину службовою особою з використанням свого службового становища). Подальшими змінами (05. 11. 2009 р.) відбулось скорочення кількості частин статті, яка передбачає відповідальність за катування, із чотирьох до двох.

Врешті-решті, на підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» від 1 грудня 2022 р. норма про катування набула наступного вигляду: «Катування, тобто будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб».

З аналізу ч.1 ст.126 КК України «Побої і мордування» випливає, що побої заподіюють тільки фізичний біль, натомість, у ч.1 ст.127 КК України передбачено, що такими діями спричиняється сильний фізичний біль або моральне страждання. Позиція законодавця у цьому випадку видається непослідовною, адже одними і тими ж діями спричиняється різного роду страждання. Окрім того, на наш погляд, неможливо з'ясувати чи людина відчувала сильний фізичний біль чи лише фізичний біль.

З аналізу диспозиції статті, яка регламентує відповідальність за катування, випливає, що внаслідок таких дій потерпілому спричиняється або фізичне або моральне страждання. Тобто виходить, що одночасно неможливо спричинити такі наслідки. Мабуть, така позиція є хибною, оскільки нерідко фізичні страждання супроводжуються моральними. Тому видається, що більш доцільним було б вказувати у ч.1 ст.127 КК України на «спричинення фізичного болю та (або) моральних страждань».

Натомість, у літературі є пропозиція взагалі відмовитись від використання ст.127 у КК України, і замість неї удосконалити норми, які передбачають відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст.365 КК України) та примушування давати показання (ст.373 КК України) [6]. Разом із тим, не можемо погодитись із вищезазначеною позицією, оскільки, норма про катування криміналізована, в першу чергу, на основі міжнародного кримінального права (Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання). Окрім того, кримінальне законодавство зарубіжних держав також не залишилось осторонь від введення в дію відповідної норми. Врешті-решт, вчинення цього злочину в Україні є дуже поширеним явищем, про що свідчить аналіз судової практики.

Далі відзначимо, що у КК України передбачена окрема норма, яка встановлює відповідальність за «Побої і мордування» (ст.126). Визначення поняття «мордування» міститься у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. №6. Так, зокрема, під «мордуванням» розуміють насильницькі дії щодо особи, які полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю (щипання, шмагання, завдання численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро колючими предметами тощо). Співставляючи дефініцію поняття «мордування», яка передбачена в Правилах від 17 січня 1995 р. та «катування» (ст.127 КК України), можна зробити висновок, що одні і ті ж діяння характеризують досліджувані діяння (за винятком спеціальної мети, яка характерна для катування - примусити особу вчинити дії, що суперечать її волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється). Зокрема, до них відноситься заподіяння болю та вчинення насильницьких дій.

Необхідно проаналізувати зміст статті 365 КК України, де до однієї з кваліфікуючих ознак перевищення влади або службових повноважень відносять болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії, за відсутності ознак катування. Тобто основою розмежування ч. 2 ст. 365 КК України від ч.1 ст.127 КК України є встановлення ознак, які не підпадають під ознаки катування. Таким чином, позиція законодавця є дещо непослідовною, адже навряд чи можливо на практиці розмежувати болісні дії (ч. 2 ст.365 КК України) від сильного фізичного болю (ч.1 ст. 127 КК України). Окрім того, дії, які ображають особисту гідність потерпілого при перевищенні влади або службових повноважень відносяться до заподіяння моральних страждань, які передбаченні при вчиненні катування. Натомість, вказівка на болісні дії в ч.2

ст.365 КК України є зайвою, оскільки їх вчинення охоплюється поняттям «наси́льство», яке передбачене в диспозиції зазначеної статті як одна з кваліфікуючих ознак.

Ознака жорстокого поводження передбачена також у статті, яка регламентує відповідальність за примушування давати показання із застосуванням насильства або із знущанням над особою. Відзначимо, що примушування давати показання назване однією із можливих цілей катування (ч. 1 ст. 127), а насильство та знущання над особою може проявлятися у вчиненні будь-яких умисних дій, які також характерні для катування. Адже фактично неможливо змодельовати такий приклад примушування давати показання із застосуванням насильства, знущання над потерпілим у якому були б відсутні ознаки катування. Тому, мабуть, доцільно виключити із ч.2 ст.365 КК України та ч. 2 ст. 373 КК України юридичну конструкцію «за відсутності ознак катування».

Наступним проявом жорстокого поводження є «особливе мучення», яке виступає кваліфікуючою ознакою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст.121 КК України). Якщо абстрагуватись від дефініції поняття «мука», яке передбачене у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17 січня 1995 р. (тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання її в шкідливих для здоров'я умовах тощо (п.3.2), тоді «особливе мучення» характеризуватиметься тими ж діями, які мають, так би мовити, особливий характер, що, на наш, погляд, є недоречним. Отже, для застосування ч. 2 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що має характер особливого мучення» недостатньо констатувати наявність дій, що підпадають під ознаки поняття «мука». Потрібно, щоб внаслідок особливого мучення наступили наслідки, які вказані у ч.1 ст.121 КК України (спричинення втрати будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я тощо). Тому, видається за доцільне виключити термін «особливе мучення» і сформулювати ч. 2 ст. 121 КК таким чином: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом жорстокого поводження...».

Таким чином, проведений аналіз поняття жорстокості за КК України дозволяє зробити висновок щодо необхідності відмовитись від використання у КК України таких проявів жорстокості як «мордування», «особливе мучення», «знущання», «глумлення», «болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого дії» та об'єднати їх одним терміном «жорстоке поводження». Таке нововведення усуне довготривалі дискусії з приводу з'ясування змісту вищезазначених понять, які перебувають у нерозривному зв'язку, часто позначають одне одного. Окрім того, така розмаїтість термінів ускладнює правозастосовну діяльність

Висновки. Чимала кількість норм, які регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, вказує на різноманітність проявів досліджуваного поняття, їх суперечливість, а також невиправдану конкуренцію. У зв'язку з цим вирішення відповідної проблеми, безумовно, стане поштовхом для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Ярмиш Н. М. Жорстоке поводження як одна з форм доведення до самогубства. *Право України*. 1992. № 7. С. 45–46.
2. Юзікова Н. Злочин, передбачений ст.300 КК України, у контексті суспільної небезпеки. *Право України*. 2002. №2. С.27-29.
3. Гребенюк М. Кримінально-правова характеристика злочинів, вчинених з особливою жорстокістю. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. №6. С.135-138.
4. Брич Л. П. Закономірності розмежування складів злочинів. *Життя і право*. № 7. 2004. С. 67-75.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: 2-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. К.: А.С.К., 2002. 936 с.
6. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / К.: Істина, 2004. 499 с.

References:

1. Yarmysh, N. M. (1992). *Zhorstoke povodzhennya yak odna z form dovedennya do samohubstva* [Cruel treatment as one of the forms of suicide]. *Pravo Ukrayiny* [in Ukrainian].
2. Yuzikova, N. (2002). *Zlochyn, peredbachenny st.300 KK Ukrayiny, u konteksti suspil'noyi nebezpeky* [The crime provided for in Article 300 of the Criminal Code of Ukraine in the context of public danger]. *Pravo Ukrayiny* [in Ukrainian].
3. Hrebenyuk, M. (2008) *Kryminal'no-pravova kharakterystyka zlochyniv, vchynenykh z osoblyvoyu zhorstokistyu* [Criminal law characteristics of crimes committed with particular brutality]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [in Ukrainian].
4. Brych, L. P. (2004). *Zakonomirnosti rozmezhuвання skladiv zlochyniv* [Laws of demarcation of composition of crimes]. *Zhyttya i pravo* [in Ukrainian].
5. *Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny* [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine]. (2002) 2-he vyd., pererobl. ta dopovn. / vidp. red. S. S. Yatsenko. K.: A.S.K. [in Ukrainian].
6. Khavronyuk, M. I. (2004). *Dovidnyk z Osoblyvoyi chastyny Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny* [Handbook of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine] / K.: Istyna [in Ukrainian].

УДК 324.95

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-979-990](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-979-990)

Соколенко Ольга Леонідівна доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Науки, 72, м.Дніпро, <https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ ТОВАРІВ ТА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ: ООНОВЛЕНИЙ ПОГЛЯД НА МИТНО-ПРАВОВУ КАТЕГОРІЮ

Анотація. В статті досліджено окремі аспекти правового регулювання організації та здійснення митного контролю товарів та транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, наведено їх проблемні питання визначення сутності, запропонувати пропозиції щодо удосконалення цієї юридичної конструкції. Визначено, що митний контроль щодо переміщення товарів через митний кордон України є важливою складовою державної митної справи. З'ясовано, що категорія «митний контроль» та «митне оформлення» відрізняються за своїм змістом та являють собою два різні процеси, які мають свої власні системні характеристики. Встановлено, що у Кіотській Конвенції митний контроль (customs control) визначається як сукупність заходів, що здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства. Митний кодекс України дефініцію «митний контроль» визначає як сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм Митного кодексу України, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку. Виділено низку наукових підходів в теорії митного права щодо розуміння категорії митний контроль товарів, які переміщуються через митний кордон України через митний кордон: (1) загальний та (2) галузевий. Констатовано, що останній пов'язаний із особливостями митного контролю окремих категорій товарів, які переміщуються через митний кордон України (лікарські засоби, лікарські наркотичні засоби, ветеринарні препарати, культурні цінності тощо). Виділено фізичну особу як категорію митного права, указано на окремі особливості організації та здійснення митного контролю товарів, які переміщуються ними через митний кордон України. З'ясовано, що визначаючи зміст категорії «митний контроль» із позицій державної митної справи існують різні наукові підходи, а саме: як різновид державного контролю, як засіб проведення в життя митної політики; як засіб

адміністративно-примусового характеру; як попереджувальний та запобіжний захід; як один із видів митної діяльності, як один із компонентів загального митного режиму тощо. Зроблено висновок, що існує потреба в удосконаленні митного законодавства в контексті визначення сутності та оновленні змісту категорії «митний контроль».

Ключові слова: митний контроль, митне оформлення, митні процедури, фізичні особи, переміщення товарів через митний кордон, митне-правове регулювання

Sokolenko Olha Leonidovna Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Professor of the Department of Administrative and Criminal Law, Oles Honchar Dnipro National University, Nauky Ave., 72, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>

CUSTOMS CONTROL OF GOODS AND VEHICLES: AN UPDATED VIEW OF THE CUSTOMS LEGAL CATEGORY

Abstract. The article examines certain aspects of legal regulation of the organization and implementation of customs control of goods and vehicles moving across the customs border of Ukraine, presents problematic issues of determining their essence, and offers suggestions for improving this legal structure. It was determined that customs control over the movement of goods across the customs border of Ukraine is an important component of state customs affairs. It was found that the category "customs control" and "customs clearance" differ in their content and represent two different processes that have their own system characteristics. It has been established that in the Kyoto Convention, customs control is defined as a set of measures carried out by the customs service in order to ensure compliance with customs legislation. The Customs Code of Ukraine defines the definition of "customs control" as a set of measures carried out with the aim of ensuring compliance with the norms of the Customs Code of Ukraine, laws and other normative legal acts on customs matters, international treaties of Ukraine concluded in accordance with the procedure established by law. A number of scientific approaches in the theory of customs law regarding the understanding of the category of customs control of goods moving through the customs border of Ukraine through the customs border are highlighted: (1) general and (2) branch. It was established that the latter is related to the peculiarities of customs control of certain categories of goods that move across the customs border of Ukraine (medicines, medicinal narcotics, veterinary drugs, cultural values, etc.). Natural persons are singled out as a category of customs law, specific features of the organization and implementation of customs control of goods that are moved by them across the customs border of

Ukraine are indicated. It was found out that there are different scientific approaches to defining the content of the category "customs control" from the standpoint of state customs affairs, namely: as a type of state control, as a means of implementing customs policy; as a means of administrative coercion; as a preventive and precautionary measure; as one of the types of customs activity, as one of the components of the general customs regime, etc. It was concluded that there is a need to improve customs legislation in the context of defining the essence and updating the content of the "customs control" category.

Keywords: customs control, customs clearance, customs procedures, natural persons, movement of goods across the customs border, customs legal regulation

Постановка проблеми. Митний контроль дає можливість не лише дотримуватися порядку, але й корегувати відповідну діяльність у галузі митної справи, він допомагає її здійсненню і спрямовує на перспективу подальшого розвитку та досягнення конкретного результату. За результатами митного контролю можуть застосовуватися заходи тарифного та нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі, а також заходи попередження, припинення, усунення неправомірних дій фізичних та юридичних осіб [1, с. 7]. Серед основних завдань митного контролю, які зумовлені його загальною метою та відповідають встановленій державою компетенції митних органів доцільно виділити захист економічних інтересів держави, виявлення відповідності проведених митних дій та операцій чинному законодавству, а також полягають завдання митного контролю у дотриманні фізичними та юридичними особами встановлених митних процедур і правил при переміщенні товарів через митний кордон України [2, с. 105]. Митний контроль товарів та транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України є однією із основних категорій митного права. Однак до сих пір єдиного розуміння категорії «митний контроль» в науці митного права не визначено. Окремі науковці указують не зовсім точне визначення дефініції митний контроль у МК України [3], та потребує уточнення категорія «під митним контролем» та «заходи митного контролю» та ін. Вищенаведене вказує на актуальність вибраної тематики цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні визначення проблем сутності митного контролю щодо товарів, які переміщуються через митний кордон у методологічному плані є важливими наукові при визначенні сутності правової конструкції «митного контроль товарів, які переміщуються через митний кордон України» в межах його правового регулювання в науковій літературі сформувались два наукові підходи. Перший – це загальний, коли митний контроль досліджують стосовно всіх товарів що переміщуються через кордон [4], [5, с.4], [6, с.97-103] та другий підхід (галузевий) який базується на першому, однак пов'язаний із особливостями

організації та здійснення митного контролю для окремих категорій товарів, які переміщуються через митний кордон України, зокрема митний лікарських засобів [7], [8, с.137], продуктів харчування, культурні цінності, а також митний контроль ветеринарних препаратів [9], митний контроль лікарських наркотичних засобів [10], [11, с.166] та ін. Однак визначення сутності митного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України в сучасних умовах потребує удосконалення як по змісту так і видам.

Мета статті – дослідження правових проблем визначення сутності митного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України, визначення змісту цієї юридичної конструкції, та запропонувати пропозиції щодо напрямів удосконалення процедур митного контролю.

Виклад основного матеріалу. Переміщення товарів через митний кордон України нерозривно пов'язаний зі здійсненням митними органами процедур митного контролю (статті 318 – 346, 358 – 360 МК України). У той же час останні здійснюються в порядку й на умовах, передбачених ст. 318, 319, 334 – 336 МК України, а відповідно до ч. 1 ст. 318 МК України – всі товари і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон, підлягають такому контролю [12] як фізичними так і юридичними особами. Згідно п. 7 ч. 1 МК України визначено, що громадяни-фізичні особи – це громадяни України. Фізичні особи можуть бути статус як резидентів так і нерезидентів. У першому випадку фізичні особи, які є резидентами – це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають постійне місце проживання в Україні, у тому числі ті, які тимчасово перебувають за кордоном (п.50 частини першої ст.4 МК України). У другому випадку фізичні особи, які є нерезиденти – це іноземці та особи без громадянства, громадяни України, які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України (п. 33 частини першої ст.4 МК України) [13]. Враховуючи правовий статус фізичних осіб та різновиди товару, які вони переміщують через митний кордон здійснення процедур митного контролю у цих випадках може мати свої особливості. Наприклад, використовуючи базову основу класифікацію контролю на внутрішній та зовнішній за В. Б. Авер'яновим, враховуючи те, що «внутрішній контроль здійснюється органами однієї системи і може стосуватися широкого кола питань діяльності системи. Зовнішній контроль здійснюється щодо конкретної сфери чи функції та стосується якогось певного аспекту діяльності управлінської системи» деякі дослідники [14, с. 354] вказують, що контрольні заходи стосуються лише зовнішнього боку діяльності митних органів, тобто поширюються на декларантів, уповноважених ними осіб, суб'єктів, що надають послуги в галузі митної справи тощо [3, с.89].

Зокрема, ч. 1 ст. 7 МК України визначено, що встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, становлять державну митну справу [12]. Тобто, митний контроль щодо переміщення товарів через митний кордон України є важливою складовою державної митної справи. Зокрема, правовий статус митних органів, митна територія та митний кордон України, процедури митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, митні режими та умови їх застосування, заборони та/або обмеження щодо ввезення в Україну, вивезення з України та переміщення через територію України транзитом окремих видів товарів, умови та порядок справляння митних платежів, митні пільги, визначаються МК України та іншими законами України (ч. 3 ст. 7 МК України) [12]. Основний закон закріплює основоположні засади здійснення митної справи в цілому та компетенцію митних органів. Відповідно до приписів п. 9 ст. 92 Конституції України засади зовнішньоекономічної діяльності і митної справи визначаються виключно законами України. Додатково, вкажімо, що п. 8 ст. 116 Конституції України закріплює повноваження Кабінету Міністрів України щодо організації та забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України та державної митної справи.

Згідно з ч. 2 ст. 318 МК України, митний контроль здійснюється виключно митними органами, а ч. 1 ст. 320 МК України визначено, що форми та обсяг митного контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства України з питань державної митної справи при митному оформленні, обирається на підставі результатів системи управління ризиками. Форми та обсяг митного контролю після завершення митного оформлення визначається в порядку, встановленому цим Кодексом (ч. 2 ст. 320 МК України). Митний контроль передбачає виконання митними органами мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань державної митної справи (ч. 3 ст. 318 МК України) [12].

Спочатку вкажімо, що термін «контроль» походить від латинського «*contra rotulus*», з якого було утворено французьке слово «*contrôle*», що

означає «співставлення» або «протиставлення». У загальному розумінні в юридичній літературі дефініцію «контроль» вчені визначають по-різному. Так, В. М. Гаращук розуміє контроль як сукупність різних за формою дій, що виконуються суб'єктами контролю, щодо встановлення будь-яких наукових чи інших пізнавальних фактів з метою спостереження за поведінкою людей (власною поведінкою) або для дослідження об'єктів матеріального світу [14, с.75]. О. М. Шевчук переконує, що контроль – це здатність спостерігати, перевіряти, детально аналізувати певні ситуації та явища з можливістю втручання в діяльність підконтрольного об'єкта, що має на меті дотримання законності й дисципліни, виявлення відхилень від установлених норм, запобігання правопорушенням, а також можливість притягнення винних до відповідальності [15, с.26]. З точки зору В. К. Колпакова, сутність контролю полягає в тому, що його суб'єкти здійснюють перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання й реалізує свої функції [16, с.135]. Отже, контроль у першу чергу означає перевірку або спостереження й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання й реалізує свої функції.

Стосовно розмежування категорії «митний контроль» та «митне оформлення». Митний контроль здійснюється виключно митними органами відповідно до цього Кодексу та інших законів України (ч. 2 ст. 318 МК України). Відповідно до положень ст. 195 МК України, переміщення товарів через митний кордон України здійснюється у пунктах пропуску через державний кордон України, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Переміщення окремих видів товарів через митний кордон України може здійснюватися у спеціально визначених пунктах пропуску через державний кордон України. Переліки таких товарів та пунктів пропуску затверджуються Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 195 МК України) [12].

Варто зауважити, що згідно з термін «митний контроль» МК України визначає як сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку (п. 24 ст. 1 МК України) [12]. Митне оформлення – це виконання митних формальностей, необхідних для випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення (п. 23 ст. 1 МК України), а митні формальності у МК України визначено як сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами, а також автоматизованою системою митного оформлення з метою дотримання вимог законодавства України з питань митної справи (п. 29 ст. 1 МК України) [12].

Зазначимо, що Верховний Суд у 2018 році у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вважає, що «митний контроль» та «митне оформлення» відрізняються за своїм змістом та являють собою два різні процеси, які мають свої власні системні характеристики [17].

Так, згідно з приписами ст. 321 МК України товари, транспортні засоби комерційного призначення перебувають під митним контролем з моменту його початку і до закінчення згідно із заявленим митним режимом. У разі вивезення товарів, транспортних засобів комерційного призначення за межі митної території України митний контроль закінчується після здійснення їх митного оформлення та перетинання ними митного кордону України, за винятком митних режимів, які передбачають перебування під митним контролем протягом усього часу дії митного режиму [12]. Отже, під митним контролем товари, транспортні засоби комерційного призначення перебувають з моменту заявлення митного режиму (шляхом подання митної декларації) до фактичного перетинання ними митного кордону України (отримання дозволу від митного органу) [12]. Таким чином, навіть після завершення митного оформлення товару, яке в цьому випадку було здійснено на внутрішньому митному посту, митні органи у пункті пропуску на митному посту уповноважені були здійснювати митний контроль товару шляхом проведення передбачених МК України контрольно-перевірочних заходів до фактичного перетинання таким товаром митного кордону України [17].

В трактуванні оновленої Кіотської конвенції митний контроль (customs control) - це сукупність заходів, що здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства [18]. В сучасних умовах серед науковців – правників бракує однозначного розуміння й тлумачення конструкції «митний контроль», що значно ускладнює процедуру здійснення останнього. Окремі вчені пропонують запровадити у МК України на зразок МК ЄС окремий термін, яким би позначив не власне «митний контроль як сукупність митних формальностей», а стан, у якому перебувають товари протягом певного періоду до моменту їх випуску у вільний обіг або інший дозволений митний режим (процедуру) [3, с. 89]. А. В. Мазур визначає митний контроль “як сукупність перевірочних заходів, здійснюваних митними органами в межах своєї компетенції на засадах вибіркової, з метою забезпечення додержання норм нормативно-правових актів з питань митної справи й міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку” [4, с. 47]. На думку С. І. Пахомова, митний контроль є підзаконною діяльністю митних органів із забезпечення пропуску транспортних засобів і товарів через митний кордон України у встановленому законом порядку [19, с. 11]. О.М.Шевчук юридичну конструкцію «митний контроль лікарських засобів, що переміщуються через митний кордон України» пропонує розуміти

як виконання митними органами сукупності перевірочних спеціальних дій, спрямованих на дотримання юридичними і фізичними особами митного законодавства України, міжнародних договорів та правил, що регулюють порядок переміщення лікарських засобів через митний кордон України [8, с. 137].

Наприклад, існує окремий підхід дослідників що категорія митний контроль застосовується в чинному Митному кодексі України та вказують на її розуміння у двох різних інтерпретаціях. Перша – у контексті здійснення відповідних митних формальностей, спрямованих на перевірку законності ввезення товарів в Україну чи їх вивезення з України. Друга – як процес, середовище та певний стан, у яких перебувають товари та транспортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України і щодо яких не завершено всіх митних формальностей, необхідних для їх випуску у вільний обіг. У цьому контексті піддано аналізу дефініцію митного контролю, подану в Митному кодексі України, та встановлено, що вона повною мірою стосується лише першого випадку застосування категорії «митний контроль». У другому ж аспекті, тобто в разі вживання формулювання «під митним контролем», зазначена дефініція дещо викривлює його сутність, адже містить не властиві для нього характеристики й ознаки [3, с. 90].

Розділ XII МК України встановлює особливості пропуску та оподаткування товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України фізичними особами [12]. Так форми та обсяги митного контролю обираються: 1) посадовими особами митних органів на підставі результатів застосування системи управління ризиками; та/або 2) автоматизованою системою управління ризиками. Не допускається визначення форм та обсягів митного контролю іншими органами державної влади, а також участь їх посадових осіб у здійсненні митного контролю (ст.320 МК України) [12]. Зокрема, відповідно до ст. 235 МК України забороняється переміщення (пересилання) в міжнародних поштових та експрес-відправленнях: товарів, щодо яких відсутні відповідні дозвільні документ [12]. До заборонених для ввезення фізичними особами на митну територію України товарів належать, наприклад: наркотичні та психотропні речовини. Фізичні особи мають право перевозити наркотичні засоби і психотропні речовини, придбані за призначенням лікаря, лише за наявності та на підставі рецепта, виданого закладом охорони здоров'я. Пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у поштових (у тому числі міжнародних) відправленнях забороняється. Пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів як гуманітарної допомоги забороняється, за винятком випадків надзвичайного стану, якщо наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори направляються у відповідні регіони України за окремим рішенням

Кабінету Міністрів України (ст. 26 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори») [20].

Митний контроль здійснюється митними органами в зонах митного контролю. Питання, щодо місць розташування зон митного контролю, порядку їх створення, розміщення споруд та об'єктів у зонах митного контролю, створених у межах пунктів пропуску через державний кордон Україною, забезпечення законності та правопорядку в зоні митного контролю зон митного контролю, прав митних органів щодо забезпечення режиму зони митного контролю - регулюються гл. 48 МК України [12]. Зони митного контролю створюються у пунктах пропуску через державний кордон України, на територіях морських і річкових портів, аеропортів, на залізничних станціях та на територіях підприємств, вільних митних зон, митних складів, складів тимчасового зберігання, а також в інших місцях, визначених відповідно до МК України. Для забезпечення законності та правопорядку під час здійснення митного контролю в зоні митного контролю встановлюється режим зони митного контролю [12]. Нагадаємо, що товари, транспортні засоби комерційного призначення перебувають під митним контролем з моменту його початку і до закінчення згідно із заявленим митним режимом. У разі ввезення на митну територію України товарів, транспортних засобів комерційного призначення митний контроль розпочинається з моменту перетинання ними митного кордону України. У разі вивезення товарів, транспортних засобів комерційного призначення за межі митної території України митний контроль розпочинається з моменту пред'явлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення для митного оформлення та їх декларування в установленому цим Кодексом порядку [12]. Також треба вказати, що граничний строк перебування товарів, транспортних засобів комерційного призначення під митним контролем до моменту поміщення цих товарів, транспортних засобів у відповідний митний режим не може перевищувати 180 календарних днів. Перебування товарів, транспортних засобів комерційного призначення під митним контролем закінчується: (1) у разі ввезення на митну територію України - після закінчення митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, за винятком митних режимів, які передбачають перебування під митним контролем протягом усього часу дії митного режиму; (2) у разі вивезення за межі митної території України - після здійснення митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення та перетинання ними митного кордону України, за винятком митних режимів, які передбачають перебування під митним контролем протягом усього часу дії митного режиму (ст. 321 МК України) [12].

Висновок. Категорії митного права «митний контроль» та «митне оформлення» відрізняються за своїм змістом та являють собою два різні

процеси, які мають свої власні системні характеристики. У митному праві науковці визначаючи категорію «митний контроль» розуміють її в різних аспектах, а саме: як різновид державного контролю, як засіб проведення в життя митної політики; як засіб адміністративно-примусового характеру; як попереджувальний та запобіжний захід; як один із видів митної діяльності, як один із компонентів загального митного режиму та ін. У Кіотській Конвенції митний контроль (customs control) - це сукупність заходів, що здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства. МК України дефініцію «митний контроль» визначає як сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку. Під митним контролем товари, транспортні засоби комерційного призначення перебувають з моменту заявлення митного режиму (шляхом подання митної декларації) до фактичного перетинання ними митного кордону України (отримання дозволу від митного органу). Тобто, після завершення митного оформлення товару, яке в цьому випадку було здійснено на внутрішньому митному посту, митні органи у пункті пропуску на митному посту уповноважені були здійснювати митний контроль товару шляхом проведення передбачених МК України контрольно-перевірочних заходів до фактичного перетинання таким товаром митного кордону України. Підтримано науковий підхід запровадити у МК України на зразок МК ЄС окремий термін, яким би позначив не власне «митний контроль як сукупність митних формальностей», а «стан, у якому перебувають товари протягом певного періоду до моменту їх випуску у вільний обіг або інший дозволений митний режим (процедуру)».

Література:

1. Корнева Т. В. Митний контроль в Україні: організаційно-правові питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. К., 2003. 14 с.
2. Шишка Р. Б., Сергієнко В. В. Митне право України: навч. посібн. Харків: Еспада, 2002. 296 с.
3. Міщенко І. В., Гармаш А. І. Митний контроль в Україні: сутнісні характеристики та термінологічний дискурс. *Актуальні проблеми держави і права*. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle>
4. Мазур А. В. Організаційно-правові основи митного контролю в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004.. 209с.
5. Резнік І. М. Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України: автореферат ... канд. юрид. наук: за спец. 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2014. 19 с.
6. Гаращук В. М. Митний контроль в Україні: шляхи становлення й розвитку. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 66. С. 97–103.

7. Шевчук, О. М. Митний контроль лікарських засобів: поняття, форми, методи, види та їх класифікація. Вісник Запорізького національного університету: серія “Юридичні науки”. 2012. № 2. Ч. II – С. 182–188.
8. Шевчук, О. М. Контроль та нагляд за переміщенням лікарських засобів через митний кордон України: монографія. Х.: Право, 2014. 272 с.
9. Зоріна О. Г. Правове регулювання переміщення ветеринарних препаратів через митний кордон України: дисерт. ...доктора філософії 081 «Право». Харків, 2023. 215 с.
10. Шевчук О. М. Митний контроль лікарських наркотичних засобів: монографія. Х.: Право, 2013. 232 с.
11. Shevchuk, O. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news*. 2020. Issue: 1(298). P.165-169.
12. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
13. Адміністративне право України: підручник : у 2-х т. / ред. кол. : В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка»», 2007. Т. 1 : Заг. Частина. 592 с.
14. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12. 00. 07. Х., 2003. 409 с.
15. Шевчук О. М. Державний контроль за обігом наркотиків: монографія. Харків.: Право, 2015. 408 с.
16. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
17. Верховний Суд розмежував поняття «митний контроль» та «митне оформлення». 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/512058/>
18. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text
19. Пахомов С. І. Митний контроль як засіб забезпечення митної справи України (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса., 1997. 166 с.
20. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>

References:

1. Kornieva, T. V. (2003). *Mytnyi kontrol v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi pytannia* [Customs control in Ukraine: organizational and legal issues:]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukraine].
2. Shyshka, R. B., Serhienko, V. V. (2002). *Mytne pravo Ukrainy: navch. posibn.* [Customs law of Ukraine: academic. manual]. Kharkiv: Espada [in Ukraine].
3. Mishchenko, I. V., Harmash, A. I. *Mytnyi kontrol v Ukraini: sutnisni kharakterystyky ta terminolohichni dyskurs.* [Customs control in Ukraine: essential characteristics and terminological discourse. Actual problems of the state and law] *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle> [in Ukraine].
4. Mazur, A. V. (2004). *Orhanizatsiino-pravovi osnovy mytnoho kontroliu v Ukraini* [Organizational and legal foundations of customs control in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].

5. Reznik, I. M. (2014). Pravove rehuliuвання peremishchennia tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy [Legal regulation of the movement of goods across the customs border of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
6. Harashchuk, V. M (2004). Mytnyi kontrol v Ukraini: shliakhy stanovlennia y rozvytku [Customs control in Ukraine: ways of formation and development]. *Problemy zakonnosti*, 66, 97-103 [in Ukrainian].
7. Shevchuk, O. M. (2012). Mytnyi kontrol likarskykh zasobiv: poniattia, formy, metody, vydy ta yikh klasyfikatsiia [Customs control of medicinal products: concepts, forms, methods, types and their classification]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: seriia "Yurydychni nauky"*, 2, 182–188 103 [in Ukrainian].
8. Shevchuk, O. M. (2014). Kontrol ta nahliad za peremishchenniam likarskykh zasobiv cherez mytnyi kordon Ukrainy [Control and supervision of the movement of medicinal products across the customs border of Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Zorina, O. (2023). Pravove rehuliuвання peremishchennia veterynarnykh preparativ cherez mytnyi kordon Ukrainy [Legal regulation of the movement of veterinary drugs across the customs border of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
10. Shevchuk, O. M. (2013). Mytnyi kontrol likarskykh narkotychnykh zasobiv [Customs control of medicinal narcotics]. Kharkiv: Law [in Ukrainian].
11. Shevchuk, O. (2020). Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news*, 1(298), 165-169.
12. Mytnyi kodeks Ukrainy [Custom Law Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
13. Averianov, V.B. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv: "Vid-vo" LLC "Jurid. opinion", 1 [in Ukrainian].
14. Harashchuk, V. M. (2003). Teoretyko-pravovi problemy kontroliu ta nahliadu u derzhavnomu upravlinni [Theoretical and legal problems of control and supervision in state administration: dissertation]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Shevchuk, O. M. (2015). Derzhavnyi kontrol za obihom narkotykiv [State control of drug circulation]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
16. Kolpakov, V. K. (1999) Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
17. Verkhovnyi Sud rozmezhuвав poniattia «mytnyi kontrol» ta «mytne oformlennia» [The Supreme Court distinguished between the concepts of "customs control" and "customs clearance"]. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/512058/>
18. Mizhnarodna konventsiiia pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur []. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text [in Ukrainian].
19. Pakhomov, S. I. (1997). Mytnyi kontrol yak zasib zabezpechennia mytnoi spravy Ukrainy (administratyvno-pravovyi aspekt) [Customs control as a means of ensuring the customs affairs of Ukraine (administrative and legal aspect)]. Odesa [in Ukrainian].
20. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rehovyny i precursory [About narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

УДК 341.01(075)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-991-1003](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-991-1003)

Фарафонова Ірина Анатоліївна юрист, аспірант «Європейський професійний докторат» (м.Київ) доктор психології, академік психології МАБЕТ, керівник юридично-психологічного Центру ХОСОУ, аспірант, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» кафедра філософії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

МІЖНАРОДНІ СУДИ ЯК ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Анотація. Міжнародне правосуддя входить до міжнародного права. В статті досліджено правовий статус та діяльність міжнародних судових установ загальної компетенції, кримінальної юрисдикції, трибуналів та арбітражів. В міжнародних судах виникають різні системи взаємозв'язків, які впливають на міжнародне та внутрішні правопорядки держави. Специфічне становище міжнародних судів впливає на національні правові системи держав-членів які є сторонами справи. Міжнародне правосуддя застосовується міжнародним судом, який діє як незалежний орган на постійній основі і уповноважений на прийняття рішень на основі міжнародного права. Ці рішення є обов'язковими для сторін або мають інтерпретаційний авторитет. Автор виграла декілька справ у Європейському суді з прав людини. Генеральною прокуратурою України від 11.01.2012 року по першій кримінальній справі встановлено, що рішенням Європейського суду з прав людини від 11.12.2008 у справі «Фарафонова проти України» за заявою №28780/02 постановлено державі Україна виплатити заявниці Фарафоновій Ірині з Державного бюджету України грошові кошти у сумі 1400 євро. Підставами винесення зазначеного рішення стали порушення п.1 ст.6, ст.13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо порушення розумного строку розгляду справи відносно заявниці. По другій цивільній справі №4682/09, в провадженні міністерства юстиції України, у Департаменту державної виконавчої служби, у відділу примусового виконання рішень перебувало виконавче провадження по виконанню рішення №4682/09 виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафонова Ірина була одним із заявників. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафоновой. По третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни і таємно постановив визнати через сім

років скаргу неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці. Різні міжнародні суди діють виходячи з власних процесуальних норм та на практиці реалізують важливу функцію відправлення міжнародного правосуддя, яке базується на основі чинного міжнародного права. Завдання та функції міжнародних кримінальних судів та регіональних судів з прав людини діють з принципами міжнародного права. При цьому на суд покладається функція забезпечення верховенства права. В міжнародні судові установи входять міжнародні судові установи загальної компетенції, міжнародні судові установи кримінальної юрисдикції, трибунали та арбітажі. Міжнародні суди — судові органи, які створені з урахуванням міжнародних договорів до розгляду суперечок між державами чи між державами та приватними особами. Вчені класифікують міжнародні судові органи на три основні моделі міжнародних судів до яких входять класичний міждержавний суд, регіональний суд та суд з прав людини. У зарубіжній доктрині приділяється увага на незалежність суддів, що входять до їх складу, вирішенні ними суперечок на основі міжнародного права та обов'язковому характері прийнятих актів. При цьому незалежність суддів розглядається як невід'ємна умова, яка визначає дотримання принципу верховенства права. Обов'язковий характер судових рішень дозволяє визначити міжнародні суди від інших органів, які діють як дорадчі або відповідальні за моніторинг і мають повноваження лише на прийняття рекомендацій. Вирішення спорів проходить виключно на основі міжнародного права з тією особливістю, яка відрізняє міжнародні суди від національних. Поняття міжнародного суду можна сформулювати так, що суд є незалежний орган, який діє на постійній основі, уповноважений на прийняття обов'язкових для сторін рішень на основі міжнародного права з урахуванням верховенства права та міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, міжнародний суд, конституціоналізація міжнародного правосуддя, незалежність суддів, верховенство права, міжнародне законодавство, авторитет, міжнародне право.

Farafonova Iryna Anatolyivna lawyer, postgraduate student "European Professional Doctorate" (Kyiv) doctor of psychology, academician of psychology MABET, head of the Legal and Psychological Center of HOSOU, postgraduate student, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Department of Philosophy, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

INTERNATIONAL COURTS AS THE RULE OF LAW

Abstract. International justice is part of international law. The article examines the legal status and activities of international judicial institutions of

general competence, criminal jurisdiction, tribunals and arbitrations. Different systems of interrelationships arise in international courts, which affect the international and domestic legal systems of the state. The specific provision of international courts affects the national legal systems of member states that are parties to the case. International justice is applied by an international court acting as an independent body on a permanent basis and authorized to make decisions based on international law. These decisions are binding on the parties or have interpretative authority. The author won several cases at the European Court of Human Rights. The General Prosecutor's Office of Ukraine dated 11.01.2012 in the first criminal case established that by the decision of the European Court of Human Rights dated 11.12.2008 in the case "Farafonova v. Ukraine" according to application No. 28780/02, it was decided that the State of Ukraine will pay the applicant Iryna Farafonova from the State Budget for the sum of 1400 euros. The basis for issuing the specified decision was violation of paragraph 1 of article 6, article 13 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the violation of a reasonable period of consideration of the case against the applicant. According to the second civil case No. 4682/09, in the proceedings of the Ministry of Justice of Ukraine, in the Department of State Executive Service, in the Department of Compulsory Execution of Decisions, there was an executive proceeding on the execution of decision No. 4682/09 issued on September 29, 2016 by the European Court of Human Rights in the case of Semenovych Torosh against Ukraine and three other applications", where the author Irina Farafonova was one of the applicants. During the implementation of the above-mentioned decision of the Court, funds were recovered from the state, namely UAH 44,449.99. (equivalent to 1,620 euros as of 12/26/2016) in favor of the applicant Iryna Farafonova. In the third case No. 32740/08, the European Court delayed the consideration of the application of the author Iryna Anatolyevna for seven years and secretly decided to declare the complaint inadmissible after seven years and not provide the decision of the European Court of Human Rights to the applicant. Various international courts operate based on their own procedural norms and in practice implement the important function of administering international justice based on current international law. The tasks and functions of international criminal courts and regional human rights courts operate according to the principles of international law. At the same time, the court is entrusted with the function of ensuring the rule of law. International judicial institutions include international judicial institutions of general competence, international judicial institutions of criminal jurisdiction, tribunals and arbitrations. International courts are judicial bodies created in accordance with international treaties to consider disputes between states or between states and private individuals. Scientists classify international judicial bodies into three main models of international courts, which include a classic interstate court, a regional

court, and a human rights court. In the foreign doctrine, attention is paid to the independence of the judges who are part of them, their resolution of disputes on the basis of international law, and the mandatory nature of the adopted acts. At the same time, the independence of judges is considered an integral condition that determines compliance with the principle of the rule of law. The binding nature of court decisions allows to determine international courts from other bodies acting in an advisory capacity or responsible for monitoring and having powers only to adopt recommendations. The resolution of disputes takes place exclusively on the basis of international law, with a feature that distinguishes international courts from national ones. The concept of an international court can be formulated so that the court is an independent body operating on a permanent basis, authorized to make binding decisions for the parties based on international law, taking into account the rule of law and international law.

Keywords: international justice, international court, constitutionalization of international justice, independence of judges, rule of law, international legislation, authority, international law.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві особливо актуальна проблема зростання міжнародних спорів між державами, а також між державою та людиною. Важливими питаннями є міжнародні спори, права людини. На міжнародній арені, відбувається взаємодія держав і розвиток міжнародних відносин між ними. При цьому виникають міжнародні спори, які виникають між суб'єктами міжнародного права. В зв'язку з цим зростає кількість міжнародних судів, які в реальності наділені різними функціями. Ця проблематика міжнародного права набуває гостроти у відносинах між державами, на які може поширюватись юрисдикція кількох установ. У статті висвітлюється проблема зростання міжнародних установ і їх функції в міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що склалися у міжнародному праві аналізують провідні вчені різних держав. З різних боків проблему висвітлюють зарубіжні і вітчизняні автори. Міжнародне публічне право з урахуванням міжнародних судів викладено у дослідженнях та працях вчених Антонович М., Бирюков М. М., Буроменський М. В., Георгіца А. З., Чикурлій С. О., Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М., Дмитриченко І. В., Дмитрієв А. І., Муравйов В. І., Дудаш Т. І., Гердеген М., К. М. Вітман, Ю. С. Шемшученко, Теліпко В. Е., Шуміло І. А.. В працях зарубіжних авторів викладена проблема міжнародних відносин з урахуванням міжнародних установ. Проблематика міжнародного права викладається у працях зарубіжних авторів А. Кассезе, Дж. Л. Кунц, А. Фердросс, Ч. Ч. Хайд, Л. Хенкінт, Р. Бакстер, Д. М. Бедерман, Я. Броунлі, Л. Ерліх, М. Ентін,

Л. Камаровський, , Х. Лаутерпахт, І. Марусін, та ін. Автор впевнена, що міжнародні суди при розгляді справи застосовують свою увагу на законах і верховенстві права, однак важливими критеріями у суспільстві є людські цінності, так як «цінності є соціальним феноменом, який є важливою сполучною ланкою між самою особистістю та її внутрішнім світом і навколишньою дійсністю та особистістю. Цінності конкретної особистості формуються під впливом соціального довкілля, соціального середовища...» [4]. Також автор вважає, що «...концепції феноменологічної школи права були відображені в галузях права, а саме у конституційному, міжнародному праві, теорії та історії держави та права та інших дисциплінах з права. Феноменологічна теорія права є методологією дослідження права, що виникла в результаті застосування феноменологічного методу в реальній та ідеальній структурі досліджень права» [3, с.112].

Метою статті є висвітлення проблеми зростання міжнародних судів як верховенства права у міжнародному праві. Дослідження правового статусу та діяльності міжнародних судових установ загальної компетенції, кримінальної юрисдикції, трибуналів та арбітражів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний глобалізований світ сповнений протиріч, зростання кількості міжнародних судів завжди були орієнтовані на високий рівень верховенства права та справедливості, а також на загальнолюдські гуманістичні позитивні цінності. «Отже, існування сучасного міжнародного права передбачає наявність інституцій, які створюють, реалізують та здійснюють захист правових норм. В системі міжнародних органів універсального та регіонального значення особливим статусом володіють суди, зважаючи на делеговане їм право вирішувати конфлікти між суб'єктами міжнародних відносин. Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини та інші міжнародні судові установи, що становлять на сьогодні окрему систему, забезпечують рівність всіх одиниць людства, які є рівнозначними між собою, гарантують принцип рівноправності сторін, без якого важко створити гармонію та порядок у міжнародних відносинах» [1, с.16].

Автор виграла декілька справ у Європейському суді з прав людини. Генеральною прокуратурою України від 11.01.2012 року по першій кримінальній справі встановлено, що рішенням Європейського суду з прав людини від 11.12.2008 у справі «Фарафонові проти України» за заявою №28780/02 постановлено державі Україна виплатити заявниці Фарафоновій Ірині з Державного бюджету України грошові кошти у сумі 1400 євро. Підставами винесення зазначеного рішення стали порушення п.1 ст.6, ст.13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо порушення розумного строку розгляду справи відносно заявниці. По другій цивільній

справі №4682/09, в провадженні міністерства юстиції України, у Департаменту державної виконавчої служби, у відділу примусового виконання рішень перебувало виконавче провадження по виконанню рішення №4682/09 виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафонова Ірина була одним із заявників. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафонової. По третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни і таємно постановив визнати через сім років скаргу неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці.

Аналізуючи праці вітчизняних колег, знаходимо глибокий аналіз дослідження міжнародного права. «...Фундаментальною основою міжнародних відносин у сучасному світі є принцип мирного співробітництва держав. На цьому принципі будуються сучасне міжнародне право та глобальний правопорядок» [1, с.9].

Міжнародне правосуддя є міжнародним судом який діє як незалежний орган на постійній основі і уповноважений на прийняття рішень на основі міжнародного права. Ці рішення є обов'язковими для сторін або мають інтерпретаційний авторитет. Різні міжнародні суди діють виходячи з власних процесуальних норм та на практиці реалізують важливу функцію відправлення міжнародного правосуддя, яке базується на основі чинного міжнародного права. У загальному вигляді міжнародні суди можна поділити на класичні міждержавні суди, регіональні суди з прав людини, міжнародні кримінальні суди. Завдання та функції міжнародних кримінальних судів та регіональних судів з прав людини діють з принципами міжнародного права. При цьому на суд покладається функція забезпечення верховенства права. «...Особливим чином слід відзначити закріплений в міжнародних угодах та імплементований в національне законодавство механізм звернення фізичних осіб до міжнародних судів. Принцип поваги до прав людини у міжнародній діяльності розкривається через фундаментальне право на справедливий судовий розгляд, яке онтологічно пов'язане із правом на судовий захист взагалі. Право на судовий захист відноситься до основних прав людини і займає надзвичайно важливе положення в концепції прав людини, що отримала розвиток у другій половині ХХ ст. Діяльність регіональних міжнародних судів із захисту прав людини сьогодні є потужним фактором у забезпеченні фундаментального права на судовий захист» [1, с.15].

Міжнародні суди — судові органи, які створені з урахуванням міжнародних договорів до розгляду суперечок між державами чи між державами та приватними особами.

В міжнародні судові установи входять:

- А) міжнародні судові установи загальної компетенції,
- Б) міжнародні судові установи кримінальної юрисдикції,
- В) трибунали та арбітажі.

В міжнародні судові установи загальної компетенції входять:

- Постійна палата Третейського суду
- Міжнародний суд ООН
- Суд Європейського Союзу
- Суд Європейської асоціації вільної торгівлі

В міжнародні судові установи кримінальної юрисдикції, трибунали та арбітажі входять:

- Міжнародний кримінальний суд
- Міжнародні кримінальні трибунали
- Міжнародний трибунал з морського права
- Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і

співробітництва в Європі

- Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України
Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати

- Лондонський міжнародний третейський суд
- Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма
- Міжнародний морський і річковий арбітражний суд при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну

Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі.

Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів

В міжнародне судочинство у сфері захисту прав людини входять:

- Європейський суд з прав людини
- Міжамериканський суд з прав людини
- Африканський суд з прав людини і народів

«Система джерел міжнародного судочинства отримала свій подальший розвиток наприкінці ХХ ст., зокрема, після завершення «холодної війни». В цей період в розвитку органів міжнародного правосуддя відбулося багато важливих подій: створені нові міжнародні спеціалізовані суди, наприклад, Міжнародний трибунал з морського права, Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі; створені міжнародні кримінальні суди другого і третього покоління, змішані міжнародні суди, до складу яких, крім національних суддів, входять міжнародні судді, наприклад трибунали по колишній Югославії і Руанді, Міжнародний кримінальний суд; організовані нові регіональні міжнародні суди, наприклад, Економічний суд СНД, Суд Євразійського економічного союзу; реформовані деякі міжнародні суди,

наприклад, Європейський суд з прав людини. Створенню зазначених судових установ передувало прийняття відповідної міжнародної угоди (статуту, регламенту), що визначала статус, структуру, юрисдикцію, порядок розгляду справ та інші положення, пов'язані із функціонуванням суду» [1, с.25].

Постійна палата Третейського суду (ППТС) - це міжнародна міжурядова організація, яка не є класичним судом, вона надає послуги з адміністрування арбітражних проваджень і спрямована для вирішення міжнародних суперечок між державами. Постійна палата третейського суду (ППТС) - міжнародний арбітражний суд, розташований в Гаазі, Нідерланди. Функції арбітражних судів вирішення спорів, що виникають у процесі здійснення підприємницької та іншої економічної діяльності;

Міжнародний суд ООН. Міжнародний суд ООН слід відрізнити від Європейського суду (який знаходиться в Люксембурзі) і займається виключно справами, пов'язаними з Європейським союзом, а також від Європейського суду з прав людини (Страсбург, Франція) та Міжамериканського суду з прав людини (Сан-Хосе, Коста-Ріка), які розглядають твердження про порушення конвенцій з прав людини, відповідно до яких вони були започатковані. Ці три суди можуть розглядати справи, передані їх розгляд приватними особами (проти держав та інших відповідачів), які Міжнародний Суд неспроможна приймати до провадження. Міжнародний Суд також відрізняється від спеціалізованих міжнародних трибуналів, таких як Міжнародний трибунал з морського права (МТМП). Цей Міжнародний Суд також не є верховним судом, в якому можна оскаржити рішення національних судів; він не є вищою інстанцією для фізичних осіб і не є апеляційним судом, який розглядає будь-який міжнародний трибунал. Міжнародний суд ООН є одним з шести головних органів Організації Об'єднаних Націй для досягнення однієї з головних цілей ООН суду проводити мирними засобами залагодження чи вирішення міжнародних суперечок чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру. Судовий орган ООН виявляє велику самостійність та активність у збиранні та отриманні доказів у порівнянні з іншими міжнародними судовими органами. Суд діє, згідно з принципами справедливості та міжнародного права. Відповідно до Статуту ООН та практики Міжнародного суду ООН міжнародна суперечка має місце у тому випадку, коли держави взаємно висувують претензії щодо одного й того ж предмета спору. У доктрині міжнародного права поняття «міжнародна суперечка» розглядається для визначення обоюдних претензій держав, сторін судового процесу. Цей момент сприймається як специфічне політико-правове ставлення, що виникає між двома чи більше суб'єктами міжнародного правничий та відбиває існуючі з-поміж них протиріччя. Генеральна Асамблея може обговорювати питання щодо підтримки міжнародного миру та безпеки

та виносити рекомендації. При здійсненні своїх функцій Рада Безпеки і Генеральна Асамблея можуть звертатися до Суду з проханням про винесення консультативного висновку з будь-якого юридичного питання. Крім того, Суд може виносити рішення щодо спорів, пов'язаних з підтриманням міжнародного миру та безпеки та представлених на його розгляд, навіть якщо такі суперечки також розглядаються Радою Безпеки або Генеральною Асамблеєю. Суд обмежується правовими аспектами цих суперечок. Тим самим він робить особливий внесок у справах підтримки міжнародного миру та безпеки. Міжнародний суд ООН є договірним судовим органом. Вступаючи до ООН та приєднуючись до її Статуту, держави приєднуються і до Статуту Міжнародного Суду ООН, що регламентує діяльність та визначає юрисдикцію Суду. Держава, яка не є членом ООН, також може стати учасником Статуту Міжнародного Суду ООН на умовах, які визначаються у кожному окремому випадку Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки ООН. Статут Організації Об'єднаних Націй покладає головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки на Раду Безпеки. Рада Безпеки може розслідувати будь-яку суперечку та рекомендувати заходи для її врегулювання з урахуванням того, що юридичні суперечки, як правило, повинні передаватися сторонами на розгляд Міжнародного Суду. Міжнародний Суд є цивільним судом, наділеним конкретною компетенцією (вирішення суперечок між державами та винесення консультативних висновків органам та спеціалізованим установам ООН), які не мають допоміжних органів. Разом з тим створення великої кількості регіональних судів і спеціалізованих трибуналів з 1946 року призвело до певної плутанини. Міжнародний Суд не розглядає справи військових злочинців. Міжнародний Суд не має кримінальної юрисдикції і, отже, не може судити фізичних осіб (наприклад, військових злочинців). Це завдання входить до компетенції національних судових органів, спеціальних кримінальних трибуналів, заснованих Організацією Об'єднаних Націй, таких як Міжнародний кримінальний трибунал з колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародний кримінальний трибунал з Руанди (МУТР), а також Міжнародного кримінального суду (МКС).

Суд Європейського Союзу – це спеціальний суд по Сьєрра-Леоне — судовий орган, створений спільно урядом Сьєрра-Леоне та Організацією Об'єднаних Націй для переслідування в судовому порядку осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного Сьєрра-Леоне, скоєні на території Сьєрра-Леоне після 30 листопада 1996 під час громадянської війни. Робоча мова суду – англійська. Постійним місцем перебування суду є Фрітаун, додаткові офіси знаходяться також у Гаазі та Нью-Йорку. Спеціальний суд належить до категорії змішаних (гібридних) міжнародних кримінальних судів,

у своїй створений у вигляді самостійної міжнародної організації зі спеціальної компетенцією.

Міжнародний кримінальний суд— перший постійний міжнародний орган кримінальної юстиції, до компетенції якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, військові злочини, і навіть злочини агресії. Заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році, Офіційно розпочав свою роботу з 1 липня 2002 року. На відміну від інших міжнародних спеціальних та змішаних кримінальних судів, МКС є постійною установою. У його компетенцію входять злочини, скоєні після набуття чинності Римського статуту. Місцезнаходженням є Гаага, проте за бажанням суду засідання можуть відбуватися в будь-якому іншому місці. Міжнародний кримінальний суд не слід плутати з Міжнародним судом ООН, який також засідає у Гаазі, але має іншу компетенцію. МКС не входить до офіційних структур Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН.

Міжнародний трибунал з морського права (МТМП) — міждержавна організація, створена відповідно до мандату III конференції ООН з морського права, яка ухвалила Конвенцію ООН з морського права. Конвенція набула чинності 16 листопада 1994 року. Конвенція також утворила Міжнародний орган з морського дна (МОМД), відповідальний за розробку морських ресурсів за межами національної юрисдикції. Відповідно до резолюції 51/204 ГА ООН від 17 грудня 1996 року Трибуналу надано статус спостерігача у Генеральній Асамблеї. Угода про співробітництво між ООН і Трибуналом було підписано 18 грудня 1997 року та затверджено Генеральною Асамблеєю у резолюції 52/251 від 8 вересня 1998. Місцезнаходженням Трибуналу є Гамбург, Німеччина. Робочі мови - англійська та французька.

Арбітражний інститут Торгової палати Стокгольма (ТПС), відомий як Міжнародний арбітражний суд Стокгольма або Стокгольмський арбітраж. Це комерційний арбітражний суд, який з 1970-х років розглядає міжнародні спори громадян звідси обов'язковість виконання рішення арбітражу). Є самостійним підрозділом Торгової палати Стокгольма. По суті є приватною структурою, рішення якого мають обов'язкову силу для сторін у спорі. Заснований у 1917 році.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) — міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на все держави-члени Ради Європи, які ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод, що включає всі питання, які стосуються тлумачення та застосування конвенції, включаючи міждержавні справи та скарги окремих осіб. «Слід зазначити, що ухвалення Судом ЄС основних прав людини, так само як одна з єдиних принципів права ЄС, багато вчених поєднували разом із спрагою

стандартизувати процедуру економічної інтеграції шляхом ідентичного пояснення ключових свобод. Подібне встановлення, безумовно, правильно, але незаперечна і ця обставина, що спільно з формуванням Співтовариств необхідні були зміни наявного підходу до закріплення інституту основних прав людини у праві ЄС. У цьому випадку, стаття 32 ЄКПЛ наділяє Європейський суд з прав людини компетенцією, яка стосується тлумачення і використанням ЕКПЛ» [2, с.533].

Міжамериканський суд з прав людини (МАСПЛ), портовий судовий орган, юрисдикція якого поширюється на держави-члени Організації американських держав (ОАД), які ратифікували Американську конвенцію з прав людини (АКПЛ). Разом із Міжамериканською комісією з прав людини складає систему захисту прав людини у Південній та Північній Америці. Резиденція суду знаходиться в Сан-Хосе в Коста-Ріці.

Африканський суд з прав людини і народів має особливість у тому, що африканці обрали фактично європейську модель функціонування Європейського Суду з прав людини відповідно до умов Протоколу Африканської Хартії прав людини та народів щодо утворення Африканського Суду з прав людини та народів з 25 січня 2004 року.

В Україні діє принцип верховенства права і міжнародні договори України укладаються від імені України президентом України або особами за його дорученням [6]. Принципи зовнішньої політики України закріплені у Конституції України та національному законодавстві України [10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити на тому, що проблема юрисдикції судових установ міжнародного рівня у спорах, не має єдиного алгоритму вирішення і відповідь на питання про юрисдикцію буде щоразу іншою залежно від сторін спору. Поняття міжнародного суду можна сформулювати так, що суд є незалежний орган, який діє на постійній основі, уповноважений на прийняття обов'язкових для сторін рішень на основі міжнародного права. Міжнародне правосуддя входить до міжнародного права. В міжнародних судах виникають різні системи взаємозв'язків, які впливають на міжнародне та внутрішні правопорядки держави. Специфічне становище міжнародних судів впливає на національні правові системи держав-членів які є сторонами справи. Вчені класифікують міжнародні судові органи на три основні моделі міжнародних судів до яких входять класичний міждержавний суд, регіональний суд та суд з прав людини. У зарубіжній доктрині приділяється увага на незалежність суддів, що входять до їх складу, вирішенні ними суперечок на основі міжнародного права та обов'язковому характері прийнятих актів. При цьому незалежність суддів розглядається як невід'ємна умова, яка визначає дотримання принципу верховенства права. Обов'язковий характер судових рішень дозволяє визначити міжнародні суди від інших

органів, які діють як дорадчі або відповідальні за моніторинг і мають повноваження лише на прийняття рекомендацій. Вирішення спорів проходить виключно на основі міжнародного права з тією особливістю, яка відрізняє міжнародні суди від національних.

Література:

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Н 23 Міжнародне судочинство: навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро : ДДУВС, 2022. 304 с.
2. Нечипоренко С.М. Чікірякін Д.В. Основні аспекти становлення та розвитку інституту захисту прав людини в Європейському Союзі. Юридичний науковий електронний журнал № 2/2023
3. Фарафонова І А Феноменологічний та конституційно – правовий аналіз України. Матеріали міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. С.111-114.
4. Фарафонова І.А. Особистісні цінності людини. Věda a perspektivy No 9 (16)2022, (Чехія). <https://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2512/2516>
5. Щербань С. В. Конституційно-правові основи імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018, № 17. С. 66-73.
6. Закон України «Про міжнародні договори України», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50.Ст. 540.
7. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
8. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 19 груд. 2014 р. № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Верховною Радою України (див.: Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997.
10. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141).

References:

1. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2022). *Mizhnarodne sudochynstvo [International justice]*. Dnipro : DDUVS [in Ukrainian].
2. Nechiporenko, S.M. Chikiriakin, D.V. (2023). *Osnovni aspekty stanovlennia ta rozvytku instytutu zakhystu prav liudyny v Yevropeiskomu Soiuzi [The main aspects of the formation and development of the institute for the protection of human rights in the European Union]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2/2023 [in Ukrainian].
3. Farafonova, I. A. (2022). *Fenomenolohichniy ta konstytutsiino – pravovyi analiz Ukrainy [Phenomenological and constitutional-legal analysis of Ukraine]*. *Proceedings from Mizhnarodniy kruhliy stil «Ukraine na suchasnii heopolitychnii shakhivnytsi svitu: fenomenolohichniy ta konstytutsiino-pravovyi analiz» – The International round table «Ukraine on the modern geopolitical chessboard of the world: phenomenological and constitutional-legal analysis»*. (pp. 111-114). Uzhhorod [in Ukrainian].

4. Farafonova, I.A. (2022). Osobystisni tsinnosti liudyny [Personal values of a person]. *Věda a perspektivy*, 9 (16)2022,(Chekhia) [in Czech].

5. Shcherban' Ye. V. (2018). Konstytutsiino-pravovi osnovy implementatsii Rym'skoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Constitutional and legal foundations of the implementation of the Rome Statute of the International Criminal Court]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 17, 66-73 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy» [The Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine"]. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy “Pro mizhnarodne pryvatne pravo” [The Law of Ukraine “On international private law”]. (2005, June 23). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]

8. Postanova Plenumu Vyshch. spetsializ. sudu Ukrainy z rozghliadu tsyv. i krym. sprav “Pro zastosuvannya sudamy mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia” [The resolution of the Plenum of the Higher Education. specialization court of Ukraine for consideration of civil. and the Crimea cases “On the application of international treaties of Ukraine by the courts in the administration of justice”]. (n.d). *zakon2.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740–14> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy “Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, ratyfikovana Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy (dyv.: Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv №№ 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy” [The Law of Ukraine |”The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine (see: On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention”]. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]

10. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1004-1013](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1004-1013)

Халюк Сергій Олександрович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

Бондар Олександр Сергійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Гігін Олексій Вікторович викладач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, 50065, <https://orcid.org/0009-0005-6578-4947>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЩОДО СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВИ НА НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. В статті висвітлено питання конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі. Вказано, що задля утвердження обраного напрямку в 2019 році до положень Конституції України були внесені зміни, якими задекларовано: статус Президента України як гаранта реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі; додаткові повноваження Верховної Ради України щодо визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, а Кабінету Міністру України – в частині забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Проведено дослідження змісту, мети та особливостей конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі в різний період часу.

Здійснено градацію історичного процесу вступу України до Європейського Союзу на три періоди: 1) з серпень 1991 – січень 2019 року, який характери-

зується формуванням намірів розбудовувати відносини з Європейським Союзом; 2) з 2019 – лютий 2022 року, який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі; 3) з лютого 2022 року – по даний час, який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Проаналізовано особливості кожного періоду, систематизовано нормативно-правові акти, якими супроводжувався історичний розвиток набуття Україною статусу кандидата до Європейського Союзу. Визначено перспективи членства України в Європейському Союзі.

Ключові слова: стратегічний курс, держава, Європейський союз, набуття членства, конституційні засади, європейська інтеграція, конституція, державні органи.

Khaliuk Serhii Oleksandrovykh Doctor of Science of law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Right, National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0003-1338-5117>

Bondar Oleksandr Serhiiovych Candidate of Science of Law, Associate Professor, Associate Professor of Department of Civil and Legal Disciplines, Educational-and-Scientific Institute of Law and Innovative Education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ave. of Science, 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-4870-9206>

Hygin Oleksiy Viktorovych Teacher of the Department of Socio-Humanitarian and General Legal Disciplines, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, Donetsk State University of Internal Affairs, St. Stepana Tilha, 21, Kryvyi Rih, 50065, <https://orcid.org/0009-0005-6578-4947>

CONSTITUTIONAL CHANGES REGARDING THE STRATEGIC COURSE OF THE STATE TO ACQUIRE FULL MEMBERSHIP OF UKRAINE IN THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article highlights the issue of constitutional changes regarding the state's strategic course towards full membership of Ukraine in the European Union. It is indicated that in order to approve the chosen direction in 2019, changes were made to the provisions of the Constitution of Ukraine, which declared: the status of the President of Ukraine as the guarantor of the implementation of the

strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union; additional powers of the Verkhovna Rada of Ukraine to determine the principles of domestic and foreign policy, implementation of the state's strategic course for Ukraine's full membership in the European Union, and the Cabinet of Ministers of Ukraine - in terms of ensuring the implementation of the state's strategic course for Ukraine's full membership in the European Union.

A study of the content, purpose and features of the constitutional changes regarding the strategic course of the state for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union in different periods of time was conducted.

Gradation of the historical process of Ukraine's accession to the European Union was carried out into three periods: 1) from August 1991 to January 2019, which is characterized by the formation of intentions to develop relations with the European Union; 2) from 2019 to February 2022, which is characterized by Ukraine's active adoption of a course towards European integration and the introduction of constitutional changes regarding the strategic course for the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union; 3) from February 2022 to the present, which is characterized by the application to Ukraine of a simplified system of admission to membership and granting it the official status of a candidate for EU accession. The peculiarities of each period have been analyzed, the normative legal acts that accompanied the historical development of Ukraine's acquisition of the status of a candidate for the European Union have been systematized. The prospects of Ukraine's membership in the European Union have been determined.

Keywords: strategic course, state, European Union, acquisition of membership, constitutional principles, European integration, constitution, state bodies.

Постановка проблеми. Україною взято стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському союзі. З метою утвердження обраного напрямку в 2019 році до положень Основного закону законодавцем внесені зміни, якими задекларовано, що: президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; Верховною Радою України здійснюється визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; Кабінетом Міністра України забезпечується реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Проведення дослідження змісту, мети та

особливостей конституційних змін 2019-го року щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та організації Північноатлантичного Договору набувають особливої актуальності із урахуванням сьогоденних викликів з якими зіштовхнулась Україна та її офіційне визнання кандидатом до вступу до європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти європейської інтеграції, її переваг та недоліків, міжнародний досвід були предметом дослідження в різний час таких учених як: Д. Бойчук, І.П. Мандрик, Н.В. Теремцова, О. Шпакович, К. Солодкова, П. Стецюк, Н.О. Степаненко, В.О. Степаненко, Н.В. Осадча, А.М. Костенко та ін. Водночас із урахуванням тривалості безпосередньо самого процесу вступу України до Європейського союзу, нових викликів та загроз, з якими зіштовхнулась Україна в останні два роки тема конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі залишається актуальною.

Мета статті – виокремлення питань, пов'язаних із конституційними змінами щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі.

Виклад основного матеріалу. З моменту незалежності будь-яка держава постає перед вибором щодо приєднання до відповідних надінституцій у вигляді союзів чи інших форм утворень. Фактично глобалістичні світові процеси об'єднують держави у спільних цінностях, прагненні у боротьбі до вирішення важливих та масштабних проблем світового значення. Так, і Україна з моменту набуття незалежності стала перед вибором щодо обрання курсу на приєднання до європейської спільноти, що додатково було зумовлено й географічним її розташуванням.

Процес вступу України до ЄС, умовно розділимо на три періоди:

Перший період (з серпень 1991 – січень 2019 року), який характеризується формуванням намірів розбудовувати відносини з Європейським Союзом. В цей період (а саме в грудні 1991 року) започатковано відносини між Україною та ЄС, що ознаменувалось визнанням незалежності України в офіційному листі, спрямованого Міністром закордонних справ Нідерландів, як представником головуючої в ЄС країни.

У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у:

- ✓ Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року № 3360-XII (втрата чинності); [1]
- ✓ Стратегії інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України від 11.06.1998 року № 615/98 (втрата чинності); [2]

✓ Програмі інтеграції України до ЄС, затвердженій Указом Президента України №1072/2000 від 14.09.2000 року (втрата чинності)[3]

✓ Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року № 2411-VI, в якому забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС визначено як одну із основоположних засад зовнішньої політики України [4].

Також, в цей період процес вступу України до ЄС ознаменувався:

- 05.03.2007 року – початком переговорів України та ЄС в частині досягнення домовленостей про укладення нової угоди між Україною та ЄС;
- 09.09.2008 року – досягненням політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію;
- 2009 рік – розробкою та схваленням Порядку денного асоціації;
- 19.12.2011 року – завершенням переговорів по майбутній Угоді про асоціацію;
- 21.03.2014 року – підписанням політичної частини Угоди про асоціацію;
- 27.06.2014 року – підписанням економічної частини Угоди про асоціацію;
- 16.09.2014 року – ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 01.11.2014 року – тимчасовим застосуванням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 01.09.2017 року – повним набуттям чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС [5].

Другий період (з 2019 – лютий 2022 року), який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі. З цією метою Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» № 2680-VIII від 07.02.2019 року [6] були внесені зміни, згідно яких:

- абзац 5 преамбули Конституції України [7] доповнено положеннями, в яких основою для прийняття Основного Закону визначено серед іншого й піклування про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України;

- компетенцію Верховної Ради України розширено повноваженням щодо визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного

курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (п. 5 ч. 1 ст. 85 КУ);

- визначення Президента України гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 102 КК);

- повноваження Кабінету Міністрів України доповнено повноваженням забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (п. 1-1 ст. 116 КУ).

Аналізуючи змістові ознаки змін, які були внесені до преамбули Основного закону, зазначимо, що в розумінні Тлумачного словника української мови «преамбула» розглядається в двох значеннях: 1) як вступна частина будь-якого важливого документа-законодавчого акта, міжнародного договору, декларації тощо в якій викладено обставини чи підстави його проголошення, укладення; 2) як вступ до чого-небудь [8]. З огляду на це необхідність доповнення тексту преамбули Конституції України [7] вже після того, як її було прийнято виглядає не зовсім обґрунтовано. Окрім цього, законодавцем використовується різна термінологія. Так в одному випадку в Основному законі, мова йде про взяття Україною «стратегічного курсу» на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (преамбула), а в іншому вже – «європейського та євроатлантичного курсу України» (ст. 85, 102, 116 Конституції України) [7]. Зазначене породжує правову невизначеність.

Також варто звернути увагу, що внесені були зміни лише до Основного закону, в той час як до інших нормативних актів доповнення не вносились, це при тому, що останні повинні відповідати Конституції України. З цього приводу вдалим буде навести думку П. Стецюка, який вказав на необхідність внесення зміни до низки чинних законів та, підготовки нових нормативних актів щодо належного законодавчого забезпечення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. На думку науковця, ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [9], яка має назву «Основні завдання Кабінету Міністрів України» слід доповнити пунктом «1-1», виклавши його у наступній редакції: «забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Окрім цього, ст. 11 цього Закону під назвою «Програма діяльності Кабінету Міністрів України» розширити положеннями, які б прямо зобов'язували уряд вносити до програми своєї діяльності положення щодо забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі

та в Організації Північноатлантичного договору в довгострокових та короткострокових перспективах. Зазначені пропозиції, як видається, могли б суттєво покращити стан практичної реалізації конституційних положень щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору та реально їх наблизити. [10, с. 14]. Отже, не зважаючи на те, що зміни до Конституції України внесено ще в 2019 році, інші нормативно-правові акти не приведено у відповідність досі.

Загалом можна зазначити, що декларування Україною на конституційному рівні стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з однієї сторони засвідчували незворотність та серйозність обраного нею курсу, а з іншої сторони – створювали передмови для розв'язання майбутнього збройного конфлікту та загострення ситуації в цілому.

Третій період (з лютого 2022 року – на даний час), який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Зокрема, 23 червня 2022 року відбулась історична подія, а саме Європейська Рада своїм рішенням надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Надання статусу кандидата на вступ до ЄС для України зумовлює суттєве підвищення рівня відповідальності ЄС за політичні, економічні, соціальні та гуманітарні процеси в Україні.

Перспектива членства в ЄС, за оцінкою багатьох експертів, є важливим драйвером реформ, який підкріплюється солідним фінансуванням з боку ЄС. Окрім цього, кандидатство України забезпечує те, що наша держава стає повноправним членом програм та ініціатив Євросоюзу, відкритих як для країн ЄС, так і країн зі статусом кандидата на членство [11].

Вимоги Єврокомісії, для надання Україні статусу кандидата на членство ЄС передбачають впровадження наступних умов:

- реформа Конституційного суду;
- продовження судової реформи;
- антикорупція;
- боротьба з відмиванням коштів;
- втілення антиолігархічного закону;
- узгодження аудіовізуального законодавства з європейським;
- зміна законодавства про нацменшини.

8 листопада 2023 року Європейська комісія рекомендувала Раді ЄС розпочати процес перемовин про вступ України до Євросоюзу. І вже в грудні 2023 року оголошено про відкриття переговорів про вступ України. Очікується, що рамки переговорів будуть ухвалені в березні 2024 року [12].

Таким чином, варто зазначити, що етап реалізації конституційних змін до початку повномасштабного військового нападу Росії на Україну 24.02.22 року характеризувався деякою сповільненістю, та набрав безумовної та безпрецедентної динаміки в другій половині 2022 року.

Висновки. Здійснено градацію історичного процесу вступу України до Європейського Союзу на три періоди: 1) з серпень 1991 – січень 2019 року, який характеризується формуванням намірів розбудовувати відносини з Європейським Союзом; 2) з 2019 – лютий 2022 року, який характеризується активним взяття Україною курсу на євроінтеграцію та внесенням конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі; 3) з лютого 2022 року – по даний час, який характеризується застосуванням до України спрощеної системи прийняття в члени та наданням їй офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Проаналізовано особливості кожного періоду, систематизовано нормативно-правові акти, якими супроводжувався історичний розвиток набуття Україною статусу кандидата до Європейського Союзу. Визначено перспективи членства України в Європейському Союзі.

З огляду на це можна зазначити, що фактично конституційне закріплення норм щодо взяття Україною стратегічного курсу на набуття повнозначного членства України в Європейському Союзі є засвідченням незворотності процесу євроінтеграції. З огляду на це, важливим є створення в Україні дієвого механізму реалізації конституційних приписів щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України та приведення чинного законодавства у відповідність до конституційних приписів.

Література:

1. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>.
2. Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС: Указ Президента України від 11.06.1998 року № 615/98 (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
3. Програма інтеграції України до ЄС: Указ Президента України від 14.09.2000 року України №1072/2000 (втрата чинності). Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text>.
4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»: Закон України від 01.07.2010 року № 2411-VI. Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
5. Історія становлення відносин Україна -ЄС. Режим доступу. URL: <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es>.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від № 2680-VIII від 07.02.2019 року . Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Режим доступу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

8. Тлумачний словник української мови. Режим доступу. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=преамбула>.

9. Про Кабінет Міністрів України. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2014, № 13, ст. 222.

10. Стецюк П. Конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (проблеми реалізації). Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи : збірник матеріалів учасників П'ятої міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, 19 листопада 2021 р.) / відп. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. І. Д. Софінська. Львів : Каменяр, 2022. С. 11-14.

11. Богдан Т. Статус кандидата на вступ до ЄС: економічні та фінансові переваги. Режим доступу. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/>.

12. Собенко Н. Україна виконала "майже" всі вимоги для початку переговорів про вступ в ЄС — президентка ЄК . Режим доступу. URL: <https://suspilne.media/627824-ukraina-vikonala-majze-vsi-vimogi-dla-pocatku-peregovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/>.

References:

1. Pro osnovni napryamy zovnishnoi polityky Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 2 lypnia 1993 roku № 3360-XII (vtrata chynnosti) [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy from July 2, 1993, № 3360-XII]. (1993, July 2). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Stratehiyi intehratsiyyi Ukrainy do YeS: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.1998 roku № 615/98 (vtrata chynnosti) [Decree of the President of Ukraine On Approval of the Strategy of Ukraine's Integration into the EU from June 11, 1998, № 615/98]. (1998, June 11). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> [in Ukrainian].

3. Prohrama intehratsiyyi Ukrainy do YeS: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2000 roku №1072/2000 (vtrata chynnosti) [Program of Ukraine's integration into the EU from September 14, 2000, №1072/2000]. (2000, September 14). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 roku № 2411-VI [Law of Ukraine On the Principles of Domestic and Foreign Policy from July 1, 2010, № 2411-VI]. (2010, July 1). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].

5. Istoriya stanovlennia vidnosyn Ukraina - YeS. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/istoriya-stanovlennya-vidnosin-ukraina-es> [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru): Zakon Ukrainy vid 07.02.2019 roku № 2680-VIII [Law of Ukraine On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state towards Ukraine's full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization) from February 7, 2019, № 2680-VIII]. (2019, February 7). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 6 1996, № 254k/96-VR]. (1996, June 6). (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

8. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=mekhanizm> [in Ukrainian].

9. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 roku № 794-VII [Law of Ukraine About the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 27, 2014, № 794-VII]. (2014, February 27). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2014, No 13, st. 222 [in Ukrainian].

10. Stetsiuk P. (2021). Konstytutsiini zminy shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnogo chlenstva Ukrainy v YeS ta NATO (problemy realizatsii) [Constitutional changes regarding the strategic course of the state towards Ukraine's full membership in the EU and NATO (problems of implementation)]. *Pravovi zasady yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy: zbirnyk materialiv uchasnykiv Piatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika», m. Lviv, 19 lystopada 2021 r.). vidp. za vyp. V. B. Kovalchuk; uporiad. I. D. Sofinska. Lviv: Kameniar, 2022. pp. 11-14 [in Ukrainian].

11. Bohdan T. Status kandydata na vstup do YeS: ekonomichni ta finansovi perevahy [EU Candidate Status: Economic and Financial Benefits]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/28/688638/> [in Ukrainian].

12. Sobenko N. Ukraina vykonala "maizhe" vsi vymohy dlia pochatku perehovoriv pro vstup v YeS — prezidentka YeK [Ukraine has fulfilled "almost" all the requirements for the start of negotiations on joining the EU - the President of the European Commission]. Retrieved from <https://suspilne.media/627824-ukraina-vikonala-majze-vsi-vimogi-dla-pochatku-perehovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/> [in Ukrainian].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1014-1025](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1014-1025)

Христова Юлія Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри кримінального права та кримінології, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ (ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА)

Анотація. У статті на основі положень теорії кримінологічної безпеки та системи ідей про механізм кримінологічного захисту розкрито зміст поняття та визначено структурні елементи механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя в Україні. Зокрема, констатовано, що під механізмом забезпечення кримінологічного захисту правосуддя необхідно розуміти інтегровану в механізм забезпечення кримінологічної безпеки України цілісну сукупність необхідних і достатніх функціональних та правових елементів, за допомогою яких уповноважені суб'єкти формують раціональну систему завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя для забезпечення безпеки професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів, а також інших осіб, які сприяють його здійсненню, забезпечують функціонування суду та його безпеку, а також інших учасників судового процесу, досягаючи тим самим мети забезпечення кримінологічного захисту правосуддя. Обґрунтовано висновок про те, що до структури механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя доцільно віднести наступні базові елементи: 1) мету, завдання та принципи забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 2) об'єкти та рівні механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 3) систему суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя; 4) форми і методи забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 5) нормативно-правове забезпечення завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя; 6) організаційне забезпечення завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя; 7) інформаційно-аналітичне (в тому числі вивчення статистичного масиву) та науково-методичне забезпечення завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, захист правосуддя, кримінологічний захист, механізм забезпечення кримінологічного захисту, структура механізму забезпечення кримінологічного захисту.

Khrystova Yuliia Viktorivna PhD in Law, Associate Professor, a doctoral student at the Department of Criminal Law and Criminology, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ave. Gagarina, 26, 49005, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>.

MECHANISM FOR PROVIDING CRIMINOLOGY PROTECTION OF JUSTICE IN UKRAINE (CONCEPT AND STRUCTURE)

Abstract. The article, based on the provisions of the theory of criminological security and the system of ideas about the mechanism of criminological protection, reveals the meaning of the concept and defines the structural elements of the mechanism of ensuring criminological protection of justice in Ukraine. In particular, it was established that the mechanism for ensuring criminological protection of justice should be understood as a whole set of necessary and sufficient functional and legal elements integrated into the mechanism for ensuring criminological security of Ukraine, with the help of which authorized subjects form a rational system of early detection and countermeasures against criminogenic influences on justice to ensure safety of the professional activity of persons who administer justice (participate in its administration) and their close relatives, as well as other persons who contribute to its administration, ensure the functioning of the court and its safety, as well as other participants in the judicial process, thereby achieving the goal of ensuring criminological protection of justice. The conclusion that the structure of the mechanism for ensuring criminological protection of justice is justified includes the following basic elements: 1) the purpose, tasks and principles of ensuring criminological protection of justice; 2) objects and levels of the mechanism for ensuring criminological protection of justice; 3) system of subjects of criminological protection of justice; 4) forms and methods of ensuring criminological protection of justice; 5) regulatory and legal provision of early detection and countermeasures against criminogenic influences on justice; 6) organizational support for early detection and countermeasures against criminogenic influences on justice; 7) informational and analytical (including the study of the statistical array) and scientific and methodological support for early detection and counteraction of criminogenic influences on justice.

Keywords: justice, protection of justice, criminological protection, mechanism of providing criminological protection, structure of the mechanism of providing criminological protection.

Постановка проблеми. На сьогодні захист правосуддя від протиправних посягань здебільшого забезпечується кримінально-правовими засобами, які є реалізацією одного з напрямів в механізмі кримінологічного

захисту зазначеного об'єкта, – репресивного, зокрема, встановленням кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя у ст.ст. 371–400¹ КК України. Втім, поза увагою законодавця залишилася специфіка здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема, покарання, що може бути призначено за кримінальні правопорушення проти правосуддя, обмежене верхньою межею санкції відповідної статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України згідно з вимогами статті 65 цього Кодексу. Крім цього, за відсутності закону щодо правового регулювання порядку реалізації конституційного права на мирні зібрання та зважаючи на істотний рівень суспільної небезпечності їх проведення біля будівель судів такі дії не визнані формою впливу на правосуддя навіть в умовах воєнного стану. Також поза кримінально-правовим захистом залишилися співробітники новоствореного державного органу в системі правосуддя, – Служби судової охорони, та їх близькі родичі [1]. Більше того, результати проведеного нами аналізу кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя вказують на високий рівень штучної латентності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України «Втручання в діяльність судових органів» [2]. Аргументом щодо наявності недоліків кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя може слугувати значна різниця між кількістю облікованих кримінальних правопорушень проти правосуддя за період з 2013 по 2023 рр. (90806) та кількістю кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом (23978) за вказаний період [3]. Про актуалізацію питань забезпечення кримінологічного захисту правосуддя в Україні в умовах воєнного стану також свідчить збільшення на 46 % у 2023 р. кількості облікованих кримінальних правопорушень проти правосуддя (у порівнянні з 2022 р.) при загальній тенденції до зниження їх динаміки протягом 2013–2022 рр. (за виключенням 2015, 2018 та 2019 рр.). В контексті питання, що розглядається нами, не можна залишити поза увагою негативну тенденцію щодо збільшення на 59,4 % у 2023 році кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України (у порівнянні з 2022 р.) [3], а також збільшення на 52,7 % у 2023 р. [4] спроб відвідувачів пронести в судові установи заборонені предмети, в тому числі зброю, які становлять потенційну небезпеку для суддів та учасників судового процесу, у порівнянні з довоєнним періодом [5]. Питання гарантування безпечних умов для здійснення правосуддя, безпеки суддів, працівників апаратів судів, учасників судового процесу, актуальні в мирний час, а в умовах війни набувають першочергового значення [6]. Наукова актуальність дослідження механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя в Україні обумовлюється також частковою імплементацією в національне

законодавство України міжнародних стандартів забезпечення безпеки правосуддя [7] та відсутністю концепції (стратегії) кримінологічного захисту правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичній розробці проблем протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя присвятили свої праці такі вчені, як В.А. Ахмедов [8], В.В. Кончаковська [9], Н.Д. Квасневська [10], О.Л. Котович [11], С.С. Мірошніченко [12], Л.М. Палюх [13], М.В. Шепітько [14] та ін. Серед наявних наукових праць, присвячених розгляду питань щодо забезпечення кримінологічної безпеки та кримінологічного захисту різних об'єктів вагоме значення мають праці О.М. Костенка [15], О.М. Литвинова [16], Т.В. Мельничук [17], С.А. Мозоль [18], М.Л. Пахніна [19], Д.М. Прокоф'євої-Янчиленко [20], О.О. Титаренка [21], В.В. Шаблистого [22] та інших вітчизняних учених. Однак монографічні дослідження питань кримінологічного захисту правосуддя в Україні відсутні.

Метою статті є розкрити зміст поняття «механізм забезпечення кримінологічного захисту правосуддя в Україні» та визначити його структурні елементи.

Зважаючи на окреслені дослідницькі завдання їх вирішення здійснюватиметься на основі положень теорії кримінологічної безпеки та системи ідей про механізм кримінологічного захисту.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зауважити, що кримінологічній науці є різні підходи щодо забезпечення кримінологічної безпеки певної сфери. Власне феномен кримінологічної безпеки вперше у вітчизняній кримінологічній науці описав і визначив наукові засади її забезпечення С.А. Мозоль [18, С. 4]. На його думку, у широкому сенсі кримінологічна безпека є порядком та умовою життєдіяльності соціальної системи, що відзначається доброякісністю здійснення її саморегулятивних функцій. Водночас це і спроможність цієї системи за наявності зовнішніх і внутрішніх кримінальних впливів підтримувати константний, стійкий стан і вирішувати питання безпеки життєвих процесів у суспільстві. Розкриваючи поняття «кримінологічна безпека» у вузькому сенсі вчений зазначає, що вона характеризує такий стан, за якого надійно захищено всі життєво важливі інтереси країни (нації), до мінімуму знижено реальні та потенційні кримінальні загрози й найкращим чином забезпечуються можливості прогресивного розвитку особи, суспільства та держави [18, С. 24].

О.М. Костенко першим серед українських кримінологів запропонував загальнотеоретичні положення щодо кримінологічної безпеки суспільства, визначивши поняття «кримінологічна безпека людини» з позицій концепції соціального натуралізму як стан захищеності усього того, що є необхідним для її нормального, тобто, узгодженого із законами людської природи, життя від

сваволі, яка проявляється у вигляді злочинів [15, С. 177-182]. Вчений зазначає, що соціальна культура є основою кримінологічної безпеки [23, с. 85-86].

О.М. Литвинов під кримінологічною безпекою розуміє об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних посягань і загроз таких посягань, породжуваних різного роду криміногенними факторами (явищами і процесами), а також усвідомлення людьми такої своєї захищеності [16, С. 14].

Деякі автори розглядають кримінологічну безпеку як передбачену законом систему засобів, способів і заходів, що має на меті забезпечення захищеності життєво важливих інтересів об'єктів (особи, суспільства та держави) від суспільно небезпечних посягань [24, С. 152].

Інші автори, ставлячи під сумнів доцільність використання конструкції «стан захищеності» у визначенні досліджуваного поняття, оскільки виходячи з відомого кримінологічного постулату про те, що злочинність іманентно властива суспільству, захищеність завжди буде відносною, вважають, що кримінологічна безпека – це стан окремої особи, соціальної групи, держави або суспільства в цілому, за якого громада здатна контролювати криміногенні ризики, результативно протидіяти злочинним проявам та використовувати можливості сталого розвитку, не відчуючи страху перед суспільно небезпечними загрозами [17, С. 135].

Розкриваючи структуру кримінологічної безпеки вчені використовують і термін «кримінологічний захист» для означення однієї з її складових, що являє собою сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів [25, С. 19]. Проте сам по собі кримінологічний захист остаточно не вирішує питання ліквідації криміногенних явищ або відвернення криміногенної мотивації, але його повсюдне й послідовне запровадження ускладнює, а подекуди і робить неможливим учинення значної групи кримінальних правопорушень [25, С. 19].

До складових кримінологічної безпеки вчені також відносять об'єкт безпеки, кримінальні загрози та їх джерела, суб'єкти забезпечення безпеки, заходи запобігання злочинним посяганням, а також віктимологічну профілактику [22, С. 309].

У зв'язку з цим потребує вирішення питання щодо співвідношення таких структурних елементів кримінологічної безпеки як кримінологічний захист та протидія злочинності. Так, виходячи з положення про те, що метою протидії злочинності є зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [26], така діяльність є ширшою за обсягом у порівнянні з кримінологічним захистом і є його змістовним наповненням [27, С. 74].

Щодо структури кримінологічного захисту певної сфери необхідно зазначити, що вона включає в себе такі основні елементи: об'єкти захисту,

мета захисту, кримінологічні загрози, систему заходів впливу на загрозу (система заходів кримінологічного захисту), організаційно-правові основи забезпечення кримінологічного захисту [27, С. 75].

Для відображення процесу здійснення практичної діяльності щодо впровадження кримінологічного захисту певної сфери до наукового обігу залучено поняття «механізм забезпечення кримінологічного захисту», яке необхідно відмежовувати від механізму протидії злочинності, під яким потрібно розуміти інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності та забезпечує ефективне здійснення кримінологічного процесу, досягаючи таким чином результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності. При цьому його структура охоплює сукупність наступних елементів: суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо [28, С. 81].

Щодо механізму забезпечення кримінологічного захисту, то, на нашу думку, найбільш обґрунтовано поняття та його елементи визначені у дисертації М.Л. Пахніна «Кримінологічний захисту засобів масової інформації: феноменологія та механізм забезпечення» (2023 р.) [19, С. 224-225]. До елементів структури механізму забезпечення кримінологічного захисту засобів масової інформації вчений відносить: 1) визначення головної цілі (мети), завдань та принципів забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ; 2) визначення об'єктів кримінологічного захисту; 3) рівні забезпечення кримінологічного захисту; 4) система суб'єктів, які здійснюють кримінологічний захист (напрями забезпечення); 5) нормативно-правове забезпечення (стан законодавства) кримінологічного захисту певної сфери (на національному та міжнародному рівнях); 6) інформаційно-аналітичне та наукове забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ; 7) заходи (форми, методи) впливу (реагування) на кримінологічні загрози щодо ЗМІ; 8) міжнародне співробітництво [19, С. 226].

Екстраполяція цього підходу на сферу правосуддя потребує обов'язкового врахування мети її кримінологічного захисту як основи конструювання ефективного механізму його забезпечення, сформованої системи суб'єктів, уповноважених здійснювати цю кримінологічну функції, а також специфіки цієї сфери, зокрема, кримінологічно значимої інформації щодо: 1) кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя; 2) детермінантів криміналізації правосуддя; 3) джерел кримінологічних загроз правосуддю; 4) видів і форм криміногенних впливів на правосуддя; 5) процесів наслідків криміногенних впливів на безпеку правосуддя; 6) сформованої системи та заходів протидії криміногенним

впливам на правосуддя. Також специфіка механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя обумовлена тим, що його модератором є Вища рада правосуддя, – незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування.

Зокрема, мету кримінологічного захисту правосуддя можна визначити як забезпечення кримінологічними засобами безпечної професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів), а також інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта, а також їх близьких родичів) та осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України та їх близьких родичів), а також інших учасників судового процесу.

З урахуванням викладеного, а також запропонованих науковцями (Є.О. Гладкова [26], О.М. Литвинов [16; 28], С.А. Мозоль [25], М.П. Пахнін [19], О.О. Титаренко [21], В.В. Шаблистий [22]) положень теорії кримінологічної безпеки, протидії злочинності, а також підходів щодо визначення змісту поняття та складових елементів механізму забезпечення кримінологічного захисту можна зробити висновок про те, що під **механізмом забезпечення кримінологічного захисту правосуддя** необхідно розуміти інтегровану в механізм забезпечення кримінологічної безпеки України цілісну сукупність необхідних і достатніх функціональних та правових елементів, за допомогою яких уповноважені суб'єкти формують раціональну систему завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя для забезпечення безпеки професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів, а також інших осіб, які сприяють його здійсненню, забезпечують функціонування суду та його безпеку, а також інших учасників судового процесу, досягаючи тим самим мети забезпечення кримінологічного захисту правосуддя.

У свою чергу, до структури механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя вважаємо за доцільне віднести наступні базові елементи: 1) мету, завдання та принципи забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 2) об'єкти та рівні механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 3) система суб'єктів кримінологічного захисту правосуддя; 4) форми і методи забезпечення кримінологічного захисту правосуддя; 5) нормативно-правове забезпечення завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя; 6) організаційне забезпечення завчасного

виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя; 7) інформаційно-аналітичне (в тому числі вивчення статистичного масиву) та науково-методичне забезпечення завчасного виявлення та протидії криміногенним впливам на правосуддя.

Висновки. Сформульоване нами визначення поняття та структури механізму забезпечення кримінологічного захисту правосуддя в Україні дозволить ґрунтовно проаналізувати його сучасний стан, виявити проблеми, а також окреслити можливі шляхи їх вирішення.

Література:

1. Христова Ю.В. Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням проти правосуддя: сучасні виклики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 333–341
2. Христова Ю.В. Кримінологічний аналіз кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти правосуддя в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №1 (29). С. 237–255.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
4. Звіт Служби судової охорони за 2023 рік. URL: <https://sso.court.gov.ua/sso/pres-centr/news/1538022>
5. Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2021 р. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/2021.pdf
6. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : щорічна доповідь за 2022 рік. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf
7. Христова Ю.В. Міжнародні стандарти забезпечення безпеки правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. №2. 234–243.
8. Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2021. 450 с.
9. Кончаковська В. В. Примушування давати показання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.
10. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 212 с.
11. Котович О. Л. Охорона права на справедливий суд в Україні (кримінально-правовий та кримінологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 Київ, 2013. 19 с.
12. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 40 с.
13. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2021. 39 с.

14. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 43 с.
15. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
16. Литвинов О.М. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів. *Публічне право*. 2018. №1 (29). С.9–16.
17. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Одеська юридична академія, національний університет. 2011. № 60. С. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_21
18. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
19. Пахнін М. Л. Кримінологічний захист засобів масової інформації: феноменологія та механізм забезпечення : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. ; 081 – Право. / Пахнін Микола Леонідович; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 452 с.
20. Прокоф'єва-Янчилєнко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ "ОЮА". Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 395–401.
21. Титаренко О. О. Служба судової охорони в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки (питання віднесення та визначення компетенції). *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. ДДУВС. (м. Дніпро, 12 берез. 2021 р.). С. 135–137. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6259>
22. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. ЛіраЛТД, 2015. 420 с.
23. Костенко О. М. Правова культура і економічна безпека. *Право України*. 1999. № 3. С. 85–86.
24. Коваленко А. В. Поняття кримінологічної безпеки та підходи до класифікації її рівнів. *Право і суспільство*. 2019. № 1. Ч. 2. С. 148–153.
25. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.
26. Гладкова Є. Протидія злочинності. Вісник кримінологічної асоціації України : веб-сайт. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/protidiya-zlochinnosti>.
27. Пахнін М. П. Механізм забезпечення кримінологічного захисту ЗМІ в Україні (поняття та структура). *Право. ua*. 2021. №4. С. 71–70. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14049/Mekhanizm%20zabezpechennia_Pakhnin_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
28. Литвинов О. Механізм протидії злочинності. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.: наук. ред. О.М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 81–83.

References:

1. Khrystova Yu.V. (2022). Kryminal'no-pravova protydiya kryminal'nym pravoporushennyam proty pravosuddya: suchasni vyklyky [Criminal-legal combat criminal offenses against justice: contemporary challenges]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. Spetsial'nyy vypusk № 2. S. 333–341. [in Ukrainian].

2. Khrystova Yu.V. (2024). Kryminolohichnyy analiz kil'kisno-yakisnykh pokaznykiv kryminal'nykh pravoporushen' proty pravosuddya v Ukrayini [Criminological analysis of quantitative and qualitative indicators of criminal offenses against justice in Ukraine]. *Nauka i tekhnika s'ohodni*. 2024. №1 (29). S. 237–255. [in Ukrainian].
3. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneral'noho prokurora* : veb-sayt. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
4. Zvit Sluzhby sudovoyi okhorony za 2023 rik [Report of the Judicial Protection Service for 2023]. Retrieved from <https://sso.court.gov.ua/sso/pres-centr/news/1538022> [in Ukrainian].
5. Zvit pro diyal'nist' Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrayiny za 2021 r. [Zvit pro diyal'nist' Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrayiny za 2021 r.]. Retrieved from https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/2021.pdf [in Ukrainian].
6. Pro stan zabezpechennya nezalezhnosti suddiv v Ukrayini : shchorichna dopovid' za 2022 rik [On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine: annual report for 2022]. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2022_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].
7. Khrystova Yu.V. (2023). Mizhnarodni standarty zabezpechennya bezpeky pravosuddya [International standards for ensuring the security of justice]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2023. №2. 234–243. [in Ukrainian].
8. Akhmedov, V. A. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv yak peredumova rozrobky stratehiyi protydyi zlochynnosti u sferi pravosuddya [Criminological characterization of crimes as a prerequisite for the development of a crime prevention strategy in the sphere of justice]. *Sudova apelyatsiya*. 2019. № 1. S. 51–58. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_1_8 [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
9. Konchakovs'ka V. V. (2010). Prymushuvannya davaty pokazannya: kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni aspekty [Compulsion to testify: criminal law and criminological aspects]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2010. 18 s. [in Ukrainian].
10. Kvasnevs'ka N. D. (2009). Vidpovidal'nist' za postanovlennya suddeyu (suddyamy) zavidomo nepravosudnogo vyroku, rishennya, ukhvaly abo postanovy v Ukrayini (kryminal'no-pravove ta kryminolohichne doslidzhennya) [Responsibility for a judge (judges) rendering a knowingly unjust verdict, decision, resolution or resolution in Ukraine (criminal legal and criminological research)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2009. 212 s. [in Ukrainian].
11. Kotovych O. L. (2013). Okhorona prava na spravedlyvy sud v Ukrayini (kryminal'no-pravovyy ta kryminolohichnyy analiz) [Protection of the right to a fair trial in Ukraine (criminal legal and criminological analysis)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 Kyiv, 2013. 19 s. [in Ukrainian].
12. Miroshnychenko, S. S. (2012). Zlochyny proty pravosuddya: teoretychni i prykladni problemy zapobihannya ta protydyi [Crimes against justice: theoretical and applied problems of prevention and countermeasures] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. Kyiv, 2012. 40 s. [in Ukrainian].
13. Palyukh, L. M. (2021). Kryminal'na vidpovidal'nist' za kryminal'ni pravoporushennya proty pravosuddya [Criminal liability for criminal offenses against justice]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2021. 39 s. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/df61bc4b-45a6-4b13-b68e-c0cc0f41b640/content> [in Ukrainian].

14. Shepit'ko M. V. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya systemy protydyi zlochynam u sferi pravosuddya [Theoretical and methodological principles of the formation of a system of combating crimes in the sphere of justice] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra yuryd. nauk : 12.00.08, 12.00.09. Kharkiv, 2018. 43 s. [in Ukrainian].

15. Kostenko O. M. (2008). Kul'tura i zakon – u protydyi zlu [Culture and law - in the fight against evil] : monohrafiya. Kyiv: Atika, 2008. 352 s. [in Ukrainian].

16. Lytvynov O.M. (2018). Zlochynnist' v konteksti natsional'nykh bezpekovykh oriyentyriv [Crime in the context of national security guidelines]. *Publichne pravo*. 2018. №1 (29). S.9–16. [in Ukrainian].

17. Mel'nychuk T. V. (2011). Kryminolohichna bezpeka: sutnist' ta kontseptual'ne obgruntuvannya [Criminological security: essence and conceptual justification]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Odesa : Odes'ka yurydychna akademiya, natsional'nyy universytet. 2011. № 60. S. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_21. [in Ukrainian].

18. Mozol' S. A. (2018). Kryminolohichna bezpeka v Ukrayini : fenomen ta naukovi zasady zabezpechennya [Criminological security in Ukraine: phenomenon and scientific principles of security] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv, 2018. 34 s. [in Ukrainian].

19. Pakhnin M. L. (2023). Kryminolohichnyy zakhyst zasobiv masovoyi informatsiyi: fenomenolohiya ta mekhanizm zabezpechennya [Criminological protection of mass media: phenomenology and mechanism of protection] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. ; 081 – Pravo. / Pakhnin Mykola Leonidovych; MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2023. 452 s. [in Ukrainian].

20. Prokof'yeva-Yanchylenko D. M. Kryminolohichna bezpeka yak intehratyvna skladova natsional'noyi bezpeky Ukrayiny / D. M. Prokof'yeva-Yanchylenko. Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu "Odes'ka yurydychna akademiya" : zb. nauk. prats' / redkol.: S. V. Kivalov (holov. red.), V. M. Dr'omin (zast. holov. red.), YU. P. Alenin [ta in] ; vidp. za vyp. V. M. Dr'omin ; MON Ukrayiny, NU "OYUA". Odesa : Yuryd. l-ra, 2014. T. 14. S. 395–401. [in Ukrainian].

21. Tytarenko O. O. Sluzhba sudovoyi okhoronyv systemi sub'yektiv zabezpechennya natsional'noyi bezpeky (pytannya vidnesennya ta vyznachennya kompetentsiyi). Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : mater. V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. DDUVS. (m. Dnipro, 12 berez. 2021 r.). S. 135–137. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6259>. [in Ukrainian].

20. Prokofieva-Yanchilenko D. M. (2014). Criminological security as an integrative component of the national security of Ukraine [Criminological security as an integrative component of the national security of Ukraine]. *Scientific works of the National University "Odesa Law Academy"*: coll. of science works / editor: S. V. Kivalov (chief editor), V. M. Dryomin (deputy chief editor), Yu. P. Alenin [and others]; resp. for issue V. M. Dryomin; Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Ukraine, NU "OYUA". Odesa: Jurid. L-ra, 2014. Vol. 14, pp. 395–401. [in Ukrainian].

21. Tytarenko O.O. (2021). Judicial security service in the system of entities ensuring national security (issues of attribution and definition of competence) [Judicial security service in the system of entities ensuring national security (issues of attribution and definition of competence)]. *International and national security: theoretical and applied aspects*: Mater. V International science and practice conf. DDUVS (Dnipro, March 12, 2021). P. 135–137. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6259> [in Ukrainian].

22. Shablystyy V. V. (2015). Bezpekovyy vymir kryminal'noho prava Ukrayiny: lyudynotsentryst's'ke doslidzhennya [Security dimension of the criminal law of Ukraine: human-centered research]: monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. LiraLTD, 2015. 420 s. [in Ukrainian].

23. Kostenko O. M. (1999) Pravova kul'tura i ekonomichna bezpeka [Legal culture and economic security]. *Pravo Ukrayiny*. 1999. № 3. S. 85–86. [in Ukrainian].
24. Kovalenko A. V. (2019). Ponyattya kryminolohichnoyi bezpeky ta pidkhody do klasyfikatsiyi yiyi rivniv [The concept of criminological security and approaches to the classification of its levels]. *Pravo i suspil'stvo*. 2019. № 1. CH. 2. S. 148–153. [in Ukrainian].
25. Mozol' S. A. (2018). Kryminolohichna bezpeka v Ukrayini [Criminological security in Ukraine] : monohrafiya. Kharkiv: Konstanta, 2018. 482 s. [in Ukrainian].
26. Hladkova Ye. (2018). Protydiya zlochynnosti [Countering crime]. *Visnyk kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny* : veb-sayt. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/protidiya-zlochinnosti>. [in Ukrainian].
27. Pakhnin M. P. (2021). Mekhanizm zabezpechennya kryminolohichnoho zakhystu ZMI v Ukrayini (ponyattya ta struktura) [Mechanism of providing criminological protection of the media in Ukraine (concept and structure)]. *Pravo. ua*. 2021. №4. S. 71–70. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14049/Mekhanizm%20zabezpechennia_Pakhnin_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukrainian].
28. Lytvynov O. (2021). Mekhanizm protydiyi zlochynnosti [The mechanism of combating crime]. *Velyka ukrayins'ka kryminolohichna entsyklopediya. U 2 t. T. 2: M-YA / redkol.: V.V. Sokurenko (holova), O.M. Bandurka (spivholova) ta in.: nauk. red. O.M. Lytvynov. Kharkiv : Fakt, 2021. S. 81–83. [in Ukrainian].*

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 3(45) 2024

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1026-1038](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1026-1038)

Vasylenko Oleksii Yevhenovych postgraduate student of the Department of Pedagogy and Psychology, International Humanitarian University, 33 Fontanska Doroha, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0009-0006-7365-5720>

PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING PERSONAL RESOURCES: THEORETICAL ASPECT

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis of the concept of "personal resources", which includes an overview of the general content of the term, highlighting different approaches to understanding their levels and types, as well as an analysis of various classifications existing in the literature. It is noted that personal resources are considered within the context of various scientific paradigms, such as adaptation, social, activity-related, and others. The systemic organization and interaction of resources with other components of personality are emphasized. Certain functional aspects of the concept are highlighted, emphasizing its reflexive, emotional-appraisal, and regulatory characteristics. In contemporary psychological literature, there is insufficient clarity in defining the conceptual aspects of personal resources, which becomes a problem highlighted by various authors. This lack of clarity can be attributed to the complexity of conducting empirical research in the field of personal resources, as well as discrepancies in terminological definitions. Effective overcoming and reduction of the negative impact of complex extreme situations, caused by the challenges of war, directly depend on the presence of personal resources, their optimization, timely, and adequate utilization. Scientists from various scientific disciplines agree that the term "personal resources" encompasses all mental capabilities aimed at enhancing the effectiveness of addressing diverse life tasks, such as adaptation, emotional self-regulation, overcoming challenges, and conflict resolution. This consensus reflects a shared understanding of resources as factors that assist individuals in adapting to the challenges of the surrounding world and mitigating its negative consequences. This allows for effectively coping with complex situations, minimizing the negative impact on individuals' mental well-being, and represents a relevant task for many people in modern society. In this

context, the concept of personal resources serves as a key factor in preserving and supporting the psychological integrity of individuals. Accordingly, prospects for empirical research aimed at optimizing personal resources in the face of contemporary challenges have been identified.

Keywords: personal resources, extreme situation, stress, anxiety, optimization of personal resources

Василенко Олексій Євгенович аспірант кафедри педагогіки та психології, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, <https://orcid.org/0009-0006-7365-5720>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У даній статті проведено теоретико-методологічний аналіз поняття "особистісні ресурси", що включає огляд загального змісту терміну, висвітлення різних підходів до розуміння їх рівнів та типів, а також аналіз різноманітних класифікацій, що існують у літературі. Зазначено, що особистісні ресурси розглядаються в контексті різних наукових парадигм, таких як адаптаційна, соціальна, діяльнісна та інші. Підкреслено системну організацію та взаємодію ресурсів з іншими складовими особистості. Виділено деякі функціональні аспекти поняття та підкреслено його рефлексивний, емоційно-оцінний та регулятивний характери. У сучасній психологічній літературі спостерігається недостатня чіткість у визначенні концептуальних аспектів особистісних ресурсів, що стає проблемою, висвітленою різними авторами. Ця нечіткість може бути пояснена як складністю проведення емпіричних досліджень у сфері особистісних ресурсів, так і розбіжністю у термінологічних визначеннях. Ефективне подолання та зменшення негативного впливу надскладних екстремальних ситуацій, спричинених викликами війни, безпосередньо залежить від наявності особистісних ресурсів, їх оптимізації, своєчасного та адекватного використання.

Вчені різних наукових напрямків погоджуються відносно того, що термін "особистісні ресурси" включає всі психічні можливості, спрямовані на підвищення ефективності вирішення різноманітних життєвих завдань, таких як адаптація, саморегуляція емоційного стану, подолання труднощів, розв'язання конфліктів. Така узгодженість поглядів відображає загальне розуміння ресурсів як факторів, що допомагають особистості адаптуватися до викликів навколишнього світу та виправляти його негативні наслідки. Це дозволяє ефективно впоратися зі складними ситуаціями, мінімізуючи

негативний вплив на психіку людини та представляє собою актуальне завдання для багатьох людей у сучасному суспільстві. У даному контексті концепція особистісних ресурсів виступає як ключовий фактор у збереженні та підтримці психічної цілісності особистості. Відповідно до цього визначено перспективи емпіричних досліджень, спрямованих на оптимізацію особистісних ресурсів в умовах викликів сучасності.

Ключові слова: особистісні ресурси, екстремальна ситуація, екстремальна ситуація, стрес, тривога, оптимізація особистісних ресурсів

Problem Statement: Modern Ukrainian society finds itself in an extremely complex and dire situation caused by war. This situation triggers destabilization of feelings of security, protection, stability, and predictability among the population. Additionally, it affects personal goals, worldviews, and future prospects, putting lives at risk. Consequently, individuals are required to exert significantly more psychological efforts compared to the conditions of normal life. The constant external destructive influence of this situation induces stress, for which individuals often lack sufficient personal resources to overcome. Stress impacts all aspects of life, altering behavior and hindering normal functioning. Under the influence of stressful conditions, anxiety, depression, stress, post-traumatic disorder, and other negative consequences for mental well-being emerge. In such circumstances, personal resources become depleted, new values and orientations are not formed, and the experiences exceed ordinary human experience, causing significant disruptions in various spheres of life. Personal resources play a crucial role in overcoming and supporting individuals in challenging life situations. People resort to psychological resources in times of threat, uncertainty, when they feel a lack of strength, harmony, and support, to overcome difficult life situations. Acquiring new resources during war becomes an extremely challenging task, as individuals quickly deplete them and slowly replenish them. Since many individuals lack experience in resolving these issues, it is important to utilize existing resources and acquire new personal resources, which serve as an essential component, facilitating an individual's ability to survive and function in the realities of the situation.

Analysis of Recent Research and Publications: The category of "personal resource" is explored in various scientific aspects such as: personal potential, elucidated in the works of T. Kukhar, I. B. Volevaha; a complex of personal traits studied by V. Kazibekova, S. O. Lukomska; stress coping mechanisms investigated by L. Kulykova, N. Pohorilska, M. Ivaniuk, M. Lapina; behavior self-regulation mechanisms discussed in the works of T. Kryukova, S. Maksymenko, Z. Virna; coping strategies for complex life situations, or coping strategies, analyzed by O. Voytsekhovska, A. O. Chkhaidze; conceptualization of the term "psychological resourcefulness" presented by O. S. Shtepa; resilience, post-traumatic growth, and

resilience analyzed by S. O. Lukomska, L. Muzichko, and other researchers. Key foreign theories of personal resources include concepts by scholars such as A. Bandura (self-efficacy concept), D. Navon and D. Gopher, who explore cognitive resources of information processing systems, and D. Kahneman with the concept of attention as a single resource, as well as research on coping behavior resources by R. Lazarus and S. Folkman. Particularly, the unique life disposition of a person - "hardiness" or resilience (S. Maddi, S. Kobasa) is separately considered as a resource. Attention is paid to the study of personal resources in the works of foreign scientists. For example, S. E. Hobfoll conducts research on the Conservation of Resources (COR) theory, considering personal resources a key element of the overall resource system. The works of Sumer, N., and Karanci, A. N. are aimed at analyzing such personal resources as self-esteem, optimism, and perceived control. Additionally, Luthans, F., conducted research on Psychological Capital (PsyCap), which integrates four positive personal resources: hope, self-efficacy, resilience, and optimism.

The aim of the article is to conduct a theoretical analysis and systematization of the main scientific positions regarding the issue of personal resources, including a careful definition of their essence, a detailed description and characterization of their component elements, as well as consideration of specific mechanisms of their implementation.

Results: The term "resource" originates from the French word "ressource," which translates as "auxiliary means," and represents an interdisciplinary concept. It includes means and conditions that allow achieving a certain result through the use of specific efforts. A resource can be a state or opportunity that can be utilized when needed, and it serves as an additional source of psychological and physical strength and energy. Through their resources, individuals can take action towards achieving desired outcomes. The concept of "resource" shares many similarities with the concept of "potential," which in a broad sense is considered as "reserve" possibilities. The diversity of the concept of "resource" provides an opportunity for a wide range of researchers to identify its various aspects.

O.S. Shtepa notes that psychological and personal resources are quite often used interchangeably. Usually, personal resources refer to complex, individually psychological structures that serve the function of psychological support, determine more successful performance of activities, and contribute to a high level of personal well-being. In her scientific research, [13].

V. Kazibekova defines resources as a complex of personal traits that contribute to maintaining feelings of happiness and confidence, as well as wisdom and life experience in overcoming difficulties. These inner strengths are necessary for individuals to constructively overcome life crises. [4].

O. Voytsekhovska considers coping strategies for coping with complex life situations as personal resources of an individual. She points out that coping behavior

is an individual way of interacting with a situation, manifested at the behavioral level. [2].

L. Kulykova includes the following in personal resources: motivation, attitudes towards stress as opportunities for personal experience and personal growth, self-concept strength, self-esteem, self-assessment, a sense of significance and "self-sufficiency." Positive and rational thinking, emotional-volitional qualities, physical, material, informational, and instrumental resources are also considered as personal resources. [5].

According to the views of A. Chkhaidze, personal resources are formed during life activities. The author notes that the internal resource of children and adolescents, which contributes to their successful overcoming of life difficulties, is associated with flexibility in thinking, behavior, and emotional reactions. This is manifested in the rapid assimilation of new standards, acquisition of skills, ability to shift attention from one situation to another, emotional flexibility, and imaginative protective work. However, it is important to avoid overestimating the importance of a child's internal resources, as the role of external factors in overcoming difficult life situations for children is much greater than internal ones. Moreover, social and emotional support from significant individuals is a crucial factor in overcoming difficult situations in youth and remains crucial in old age, despite the possibility of developing internal resources such as wisdom and spiritual experience at this age. For the adult period in all its stages, the most important resource in coping behavior is the ability to recognize one's own psychological reality, accept this reality, understand one's capabilities and limitations in various areas of life. [12].

In T. Kukhar's work, psychological resources of personality in the face of modern challenges are investigated, emphasizing the relevance and significance of the issue of psychological resources of personality for modern psychology. She formulates psychological resources as necessary for individuals or society to achieve effective functioning and create a decent quality of life.

Analyzing the interpretation of personal resources in science, Bez'yazichny B.I., Khudyakova V.B., and Gil Y. noted that different authors classify these phenomena according to different criteria. They argue that this does not lead to contradictions if individual personal resources are considered as a multilevel system with a complex nonlinear structure, and the mentioned types of resources are considered as its subsystems. The integrative quality of this system, whose structural elements include various types of personal resources, is a phenomenon known as individuality. Therefore, within the system of individual personal resources, subsystems of biogenetic, physiological, and psychological resources can be distinguished, among which, in turn, subsystems of different levels can be identified. Biogenetic resources are associated with heredity. Physiological resources include health status, features of body structure, physical endurance, age, gender, and others.

Individual-psychological resources include the level of intellectual development (intellectual resources), emotional characteristics, volitional traits, and so on. All mentioned subsystems have a complex structure and ensure the realization of various processes that collectively form life activity. [1].

Within the research paradigm, S. Kuzikova conducted an analysis of personal resources for self-development, establishing criteria for organizing self-development. These criteria include awareness of one's own resources, ability to manage their implementation, capacity for reflection, self-regulation, self-organization, responsibility for one's own self-development, and other aspects. Kuzikova developed a structural-functional model of self-development at the levels of current and immediate development. In this model, she identified characteristics, potential (including needs, mechanisms, and conditions), and motivational-volitional regulators of self-development, which determine the individual as a subject of self-development and define readiness for it. [6].

In the study by Babieva, N.S., and Grinenko, A.V., individual resources were analyzed in a general aspect, identifying three components in the systemic structure of personality: individual traits as prerequisites for personal harmony; life and quality of life as indicators of individual harmony; and joint activity as the result of individual life in the system of social relations. According to the authors, personal resources are expressed in four spheres of individual life: spirituality; contacts (relationships); actions; and future (dreams, ideals).

S.O. Lukomska supports the systemic conception of resources and emphasizes the significant consequences of effective use of personal resources. Among these consequences, she points out resilience, post-traumatic growth, and resilience. Additionally, S.O. Lukomska emphasizes the importance of determining the psychological nature of a specific resource and evaluating its effectiveness in personal use. [10].

Z.O. Kireeva considers personal resources as everything a subject can rely on to satisfy basic needs such as survival, physical comfort, safety, involvement, respect, and self-realization in society.

According to the opinions of N. Pohorilska and M. Ivanyuk, personal mobility can become a significant psychological resource that contributes to the effective performance of various tasks. This aspect reflects professionals' ability to independently and timely make adequate decisions regarding their actions. Personal mobility ensures conscious control over one's own behavior and movements, meaning it involves conscious motor activity, actions, or movements performed in accordance with reasoned decisions and awareness.

Muzychko L. has found a connection between resilience and personal resources. It is noted that only a small part of the components of psychological resourcefulness is correlated with resilience. A relatively low level of resilience can

coexist with a sufficiently high level of psychological resourcefulness, which is somewhat paradoxical. This situation is possible when different aspects of resilience have different degrees of connection with different components of psychological resourcefulness, with the strongest connection observed in self-confidence and resilience.

When considering existential resources as means and conditions for maximizing personal potential and achieving full, authentic existence, O. Ryazantseva identifies the following resources: freedom resource, meaning resource, self-transcendence resource, acceptance resource, and faith resource.

According to the findings of studies conducted by Kokun O.M. and Skrebets V.O., there is scientific evidence confirming the positive impact of personal resources in overcoming various stressful situations. This influence is recorded in the context of solving problems related to professional activities, as well as in the ability to withstand stress and adapt in the professional sphere. Additionally, it has been found that personal resources contribute to personal development, help in choosing one's own life path, and reduce the impact of economic instability and the consequences of natural disasters.

The study by H.V. Pavlenko examines personal resources of psychological well-being taking into account life uncertainty. Among the resources analyzed in the context of life uncertainty, the author considers aspects such as resilience, sense of connectedness, self-trust, tolerance and intolerance of uncertainty, autonomy, and values. For example, resilience is considered by the author as the ability of an individual to adapt to changing life conditions, overcome challenging life situations, and form steadfast beliefs that events unfolding are favorable opportunities for their development.

In her research work, Rodina N.V. points out that the presence of optimism and social support can play a preventive role in the development of depressive symptoms in conditions of increased social demands that may arise at work, in the family environment, or during interpersonal communication. The researcher indicates that the amount of available resources for coping with stress, including their subjective assessment, is crucial in choosing coping strategies.

Zubovsky D.S. indicates that individuals, groups, or organizations with limited resource potential are more likely to adopt a defensive position in stressful situations and are focused on preserving existing resources, preferring passive coping strategies. Scientific studies confirm that a high level of personal resources is a key factor in post-traumatic growth.

One aspect of researching the issue of psychological resources is the conceptualization of the term "psychological resourcefulness," developed by O.S. Shtepa. Psychological resourcefulness is described as self-confidence, love, creativity, belief in goodness, initiative, adaptation to stressful situations, feelings of

happiness, and so on. These resources represent unique personality qualities that manifest over time, including important past experiences, self-confidence in the present, self-development strategies, directed towards the future. O.S. Shtepa defines the components of resourcefulness as the ability to manipulate resources, update and use one's own resources; basic personal-existential resources, such as kindness to others, helping others, belief in goodness, responsibility, love; as well as "competence resources," which include success, professional self-realization, creativity. According to Shtepa's concept, qualities of reflection and self-realization, as well as self-determination, are at the metalevel of resource activation. [14].

Particular attention is drawn to the Conservation of Resources theory developed by S.E. Hobfoll (COR theory). According to his views, personal resources are a key element of the overall resource system and are considered factors that contribute to an individual's adaptation to complex life situations. Resources, as defined by S.E. Hobfoll, are objects, personal qualities, circumstances, or types of activity that are valuable to the individual or a means of achieving important goals. One of the key principles of this approach is the principle of "resource conservation," which involves the possibility of obtaining, preserving, replenishing, and redistributing resources according to personal needs and current demands at the time of redistribution. The author believes that the expenditure of both internal and external resources is the primary mechanism for causing stress reactions, leading to a subjective sense of well-being deprivation and negatively impacting an individual's health, while resource conservation is considered the main process during stress and its overcoming. Psychological stress arises in the case of the actual or imagined loss of part of a resource, as well as in the delay of restoring the expended resource. In this theory, resource expenditure plays a crucial role, and S.E. Hobfoll confirms that the measurement of coping resources is a predictor of stress reactions. [16].

In the study by Westman, M., Hobfoll, S.E., the Conservation of Resources (COR) theory is examined in terms of its application to the work environment and stress in organizational conditions, as well as the use of the COR theory for analyzing burnout, recovery, and preventive measures. The authors found that resource loss is a critical component of the stress process in organizations, and limiting this loss is considered the key to successful prevention and post-stress intervention. [19].

C.J. Holahan and his co-authors point out limitations of most prevalent stress and coping models as psychological resources are perceived as static. They propose a dynamic approach to understanding the role of psychological resources based on long-term research. Studies have shown that resource loss is almost always associated with increased depressive symptoms, whereas their increase during the study period mainly contributes to a reduction in depressive symptoms. It has also been found that changes in the predominance of negative events over positive ones

over a 10-year period are directly related to changes in resources over the same period. Increasing psychological resources proves to be beneficial in the process of personality adaptation to negative events. [18].

In a study conducted by Sumer, N., and Karanci, A.N., the predictive power of personal resources, including self-esteem, optimism, and perceived control, in the context of earthquake impact was examined. Material and human losses, as well as threat perception, were analyzed. Self-efficacy in overcoming general adversity, as well as symptoms of psychological trauma and avoidance strategies, were also assessed among those who experienced the earthquake in Marmara in 1999 in Turkey. The results of the analysis indicated that the impact of personal resources on the overall level of distress was mediated through self-efficacy in overcoming general adversity.

In the work of Xanthopoulou, D., and Bakker, long-term relationships between work and personal resources and work engagement were investigated. The influence of three personal resources - self-efficacy, organizational self-esteem, and optimism - on the Job Demands-Resources (JD-R) model was studied. The research findings indicated that personal resources did not compensate for the relationship between job demands and exhaustion. Instead, personal resources played a mediating role in the relationship between job resources and engagement/exhaustion and also influenced the perception of work resources. They found a positive relationship between work and personal resources and work engagement, confirming the conservation of resources theory. These results suggest that different types of resources and well-being develop in a cycle, defining successful employee adaptation to the work environment. [20].

According to the study by Boudrias, J.S., and Desrumaux, P., personal resources have a direct impact on the perception of work demands, work resources, and outcomes. The study showed that psychological capital (PsyCap) personal resources directly influence the perception of job demands and resources, as well as psychological well-being outcomes and employee engagement levels. Additionally, job demands and work resources serve as mediators in the relationship between PsyCap and psychological well-being and engagement levels in the workplace.

Diener, E., & Fujita, F. investigated the covariance of resources such as material wealth, family support, social skills, and intelligence with subjective well-being using a resource index. The authors concluded that life satisfaction was more closely associated with resources than emotional well-being and that social and personal resources, in general, were more closely related than material resources.

Theoretical analysis indicates significant diversity in the concepts studied in psychological science regarding personal resources. Two main approaches to conceptualizing this issue are noted: an integrative approach describing concepts of the general factor of resource allocation, loss, and acquisition, and a structural-

systemic approach considering specific resource qualities of the individual that facilitate successful activity. [7].

It is noted that among the most studied personal resources in scientific research, the following can be distinguished: active coping motivation, manifested in the attitude towards stressful situations as opportunities for personal experience and growth; strong self-concept, self-esteem, self-assessment, sense of significance, and "self-sufficiency"; active life orientation; positive and rational thinking; emotional-volitional qualities; and health status.

The analysis of personal resources is of significant importance in contemporary psychological science. Currently, various studies are known that aim to uncover the essence of complex life situations, as well as to investigate the peculiarities of human reaction to them and the utilization of their own resources to overcome these situations. Scholars such as J. Davidson, K. Connor, S. Hobfoll, among others, conduct research focused on studying the essential characteristics of complex life situations, human reactions to their conditions, and the use of personal resources for adaptation, recovery, transformation, and growth amidst stress and traumatic circumstances. Works by domestic scientists like S.O. Lukomska, T. Tytarenko, O.S. Shtepa are also dedicated to studying personal resources and their influence on an individual's ability to adapt and self-realize in complex life circumstances.

Conclusions: In psychological science, the term "resource" is used to express the concept of a personal reserve of internal and external capabilities that can be mobilized to overcome extreme situations, especially those associated with military actions. It is known that the main function of personal resources is to create conditions for overcoming complex extreme situations in life, including stress and trauma. The important role of personal resources in confronting traumatic situations, stress, depression, etc., arising from extreme circumstances, particularly in wartime, has been outlined. Conditions characterized by high levels of complexity and danger may exceed usual physiological and psychological reactions, leading to the depletion of resources in conditions of constant extreme situations.

Thus, the process of resolving and overcoming extreme situations includes the utilization, development, and restoration of personal resources. Various and complex extreme situations encountered by individuals require effective management of personal resources, as well as their development and preservation to address the consequences of specific situations and ensure the mental health of the individual.

Conducting further scientific research aimed at optimizing personal resources, which serve as the basis for preserving mental health and developing these resources as a system of individual capabilities, is considered promising. Personal resources are key factors in an individual's life, especially in conditions of wartime events.

These research findings are relevant and hold great significance for the practical application and development of psychological science in the face of contemporary challenges.

References:

1. Bez'yazychnyi B. I., Khudiakova V.B., Hil Yu. B. (2016). Rol resursnoho pidkходу v orhanizatsii osvithnoho protsesu. [The Role of Resource Approach in Organizing the Educational Process]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*. - Scientific Journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 15: Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Education and Sports). 11. 28–31. [in Ukrainian].
2. Voitsekhovska O. (2016). Suchasni napryamy psykholohichnykh doslidzhen kopinh-strategii osobystosti. [Contemporary Directions in Psychological Research of Coping Strategies of Personality.]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity.- Pedagogy and Psychology of Professional Education*. 95–104. [in Ukrainian].
3. Denysenko N.H. (2017). Rol resursnoho pidkходу u systemi formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh vchyteliv fizychnoi kultury. . [The Role of Resource Approach in the System of Formation of Professional Mobility of Future Physical Education Teachers.]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*.. Vyp. - Scientific Journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 15: Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (Physical Education and Sports). 3 (84).149–152. [in Ukrainian].
4. Kazibekova V.F. (2017). Psykholohichni resursy osobystosti: filosofsko-psykholohichniy zmist. [Psychological Resources of Personality: Philosophical-Psychological Content]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences. Issue 2. Vol. 1.* 120–127. [in Ukrainian].
5. Kulykova L.V. (2010). Psykholohichni resursy ta pryntsyp "Konservatsii". [Psychological Resources and the Principle] "Conservation". 1. 7–9. [in Ukrainian].
6. Kuzikova S.B., Kuzikov B.O. (2010) Konstruiuvannia metodyky doslidzhennia samorozvytku osobystosti. [Construction of the Methodology for Studying Self-Development of Personality] *Visnyk NTUU "KPI". Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika : zbirnyk naukovykh prats. - Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy: Collection of Scientific Papers.. 2(29).* 106–112. [in Ukrainian].
7. Lapina M.D. (2019) Psykholohichni resursy osobystosti v profesiinii diialnosti sotsialnoho pratsivnyka. [Psychological Resources of Personality in the Professional Activity of a Social Worker] *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. - Theory and Practice of Modern Psychology. No. 1. Vol. 1.* 62-66. [in Ukrainian].
8. Maddi S. Hardiness (2004). An Operationalization of existential Courage *Journal of Humanistic Psychology*. 44. - 3. - 279-298.
9. Maksymenko S.D., Kutsenko-Lada H.V., Prorok N.V. 2013. ta in. Psykholohichni chynnyky samodeterminatsii osobystosti v osvithnomu prostori: [Psychological factors of personality self-determination in the educational space]: *Kolektyvna monohrafiia za redaktsiieiu* - 400 [in Ukrainian].
10. Melnyk O.V., Lukomska S.O. (2018). Psykholohichne blahopoluchchia yak chynnyk sotsialnoyi adaptatsii uchasykiv ATO. [Psychological Well-being as a Factor of Social Adaptation of ATO Participants]. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Works of H.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine.* 233-242. [in Ukrainian].

11. Tytarenko T.M. (2009). Zhyttiistiikist osobystosti: sotsialna neobkhdnist ta bezpeka [Resilience of Personality: Social Necessity and Security] 76. [in Ukrainian].
12. Chkhaidze A.O. (2018). Aktyvizatsiia resursiv osobystosti u vazhkykh psykholohichnykh zhyttievkykh sytuatsiakh. [Activation of Personality Resources in Difficult Psychological Life Situations. Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University. Psychological Sciences. - Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. *Psykholohichni nauky*. 1. 150–154. [in Ukrainian].
13. Shtepa O.S. (2013). Osoblyvosti zv'yazku psykholohichnoyi ta personal'noyi resursnosti osobystosti. [Features of the Relationship between Psychological and Personal Resourcefulness of Personality]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*. - *Problems of Modern Psychology* 21 782–791. [in Ukrainian].
14. Shtepa O.S. (2015). Analiz ta interpretatsiya empyrchnoyi bahatofaktornoyi modeli psykholohichnoyi resursnosti osobystosti. [Analysis and Interpretation of the Empirical Multifactor Model of Psychological Resourcefulness of Personality]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*. - *Problems of Modern Psychology*. 670–682. [in Ukrainian].
15. Luthans, Fred, Carolyn M. Youssef, and Bruce J. Avolio. Psychological capital and beyond. Oxford University Press, USA, 2015. Lyubomirsky S. The HOW of happiness: A practical approach to getting the life you want - Penguin, 2007. - 384 p.
16. Hobfoll S.E. et al. The combined stress of family life, work, and war in Air Force men and women: A test of conservation of resources theory *International Journal of Stress Management*. 2012. Vol. 19. - No3. - P. 217.
17. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 2002. Vol. 6(4). P. 307–324.
18. Holohan C.J, Moos R.H. Life stressors, resistance factors, and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. - Vol. 58. - P. 909-917.
19. Westman, M., Hobfoll, SE, Chen, S., Davidson, OB and Laski, S. (2004), «Organizational stress through the lens of conservation of resources (COR) theory», Perrewe, PL та Ganster, DC (Ред.), Emerald Group Publishing Limited, Лідс, стор. 167-220.
20. Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement. *Journal of Vocational behavior*, 74(3), 235-244.

Література:

1. Без'язичний Б.І., Худякова В. Б., Гіль Ю. Б. Роль ресурсного підходу в організації освітнього процесу. /Без'язичний Б.І., Худякова В.Б., Гіль Ю.Б./ Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).- 2016. - № 11. - С. 28–31.
2. Войцеховська О. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. / Войцеховська О. //Педагогіка і психологія професійної освіти.- 2016. - № 2. - С. 95–104.
3. Денисенко Н. Г. Роль ресурсного підходу у системі формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури. /Денисенко Н. Г./ Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). - 2017. - Вип. 3 (84). - С. 149–152.

4. Казібекова В.Ф. Психологічні ресурси особистості: філософсько психологічний зміст. / Казібекова В.Ф. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. - Вип. 2. Т. 1. - С. 120–127.
5. Куликова Л.В. Психологічні ресурси та принцип «Консервації». / Куликова Л.В. // 2010. № 1. С. 7–9.
6. Кузікова С.Б., Кузіков Б.О. Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. / Кузікова С.Б., Кузіков Б.О. // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. - 2010. № 2(29). - С. 106–112.
7. Лапіна М. Д. Психологічні ресурси особистості в професійній діяльності соціального працівника. / Лапіна М. Д. // Теорія і практика сучасної психології. - 2019. № 1. Т. 1. - С.62-66
8. Максименко С.Д., Куценко-Лада Г.В., Пророк Н.В. та ін. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі: Колективна монографія за редакцією Максименка С.Д. - Кіровоград: Імекс-ЛТД. - 2013. – С. 400.
9. Мельник О.В., Лукомська С.О. Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО / Мельник О.В., Лукомська С.О. // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Київ–Ніжин: Видавництво «ПП Лисенко М.М.». - 2018. – С.233-242.
10. Титаренко Т.М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека: / Титаренко Т.М. / - К.: Марич, 2009. - 76 с.
11. Чхайдзе А.О. Активізація ресурсів особистості у важких психологічних життєвих ситуаціях. / Чхайдзе А.О. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. - 2018. № 1. С. 150–154.
12. Штепа О.С. Особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. / Штепа О.С. // Проблеми сучасної психології. - 2013. Вип. 21. С. 782–791.
13. Штепа О.С. Аналіз та інтерпретація емпіричної багатофакторної моделі психологічної ресурсності особистості. / Штепа О.С. // Проблеми сучасної психології. - 2015. Вип. 28. С. 670–682.
14. Luthans, Fred, Carolyn M. Youssef, and Bruce J. Avolio. Psychological capital and beyond. Oxford University Press, USA, 2015. Lyubomirsky S. The HOW of happiness: A practical approach to getting the life you want - Penguin, 2007. - 384 p.
15. Maddi S. Hardiness (2004). An Operationalization of existential Courage Journal of Humanistic Psychology. 44. - 3. - 279-298.
16. Hobfoll S.E. et al. The combined stress of family life, work, and war in Air Force men and women: A test of conservation of resources theory International Journal of Stress Management. 2012. Vol. 19. - No3. - P. 217.
17. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation. Review of General Psychology. 2002. Vol. 6(4). P. 307–324.
18. Holohan C.J, Moos R.H. Life stressors, resistance factors, and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm Journal of Personality and Social Psychology. 1990. - Vol. 58. - P. 909-917.
19. Westman, M., Hobfoll, SE, Chen, S., Davidson, OB and Laski, S. (2004), «Organizational stress through the lens of conservation of resources (COR) theory», Perrewe, PL та Ganster, DC (Ред.), Emerald Group Publishing Limited, Лідс, стор. 167-220.
20. Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement. Journal of Vocational behavior, 74(3), 235-244.

УДК 159.93

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1039-1051](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1039-1051)

Бакаленко Олена Анатоліївна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Харківський національний університет радіоелектроніки, 61166, м. Харків, пр. Науки, 14, <https://orcid.org/0000-0001-6830-2513>

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СПРИЙНЯТТЯ ЖОВТОГО КОЛЬОРУ

Анотація. У статті подаються результати теоретичного аналізу та узагальнення досліджень особливостей сприйняття жовтого кольору представниками різних культур. Зазначено наявність різнопланового масиву наукових знань з цієї проблематики. Разом з тим, констатується недостатня дослідженість психологічних аспектів проблеми міжкультурних відмінностей сприйняття кольору через відносно невелику кількість відповідних теоретичних та емпіричних робіт. З'ясовано, що в Україні експериментальні психологічні дослідження особливостей сприйняття кольору представниками різних культур поки не проводились. Наголошено на доцільності міждисциплінарного підходу до вивчення етнокультурних аспектів сприйняття кольору.

В роботі описані значення та символіка жовтого кольору в західноєвропейській культурі, українській культурі, культурах Індії, Японії, Таїланду, китайській культурі, тюркській культурі та ісламських країнах. Виявлено численні відмінності в сприйнятті жовтого кольору представниками розглянутих культур – від асоціацій з оптимізмом, радістю, теплом, бадьорістю, креативністю в сучасній західноєвропейській культурі до траурного кольору в Єгипті та Сирії. Висвітлено еволюцію колірної символіки в різних культурах.

Встановлено, що в багатьох культурах жовтий колір має неоднозначні смислові конотації. В китайській культурі жовтий колір означає стабільність, закон, успіх та вічність, а також є символом світу мертвих та асоціюється з порнографією. В тюркській культурі жовтий колір одночасно символізує і владу, і багатство, і нещастя. Подібну амбівалентність значень жовтого кольору виявлено і в інших розглянутих культурах.

Проведене дослідження підтвердило, що на процес сприйняття кольору суттєво впливають етнокультурні чинники. Зазначено, що знання етнокультурних аспектів сприйняття кольору є вагомим складовим міжкультурного діалогу.

Ключові слова: жовтий колір, сприйняття кольору, психологічний вплив, етнокультурні чинники сприйняття кольору, символіка кольору, значення кольору.

Bakalenko Olena Anatoliyivna PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor in the Department of Philosophy, Kharkov National University of Radio Electronics, Nauky Ave. 14, Kharkiv, 61166, <https://orcid.org/0000-0001-6830-2513>

ETHNOCULTURAL ASPECTS OF YELLOW COLOR PERCEPTION

Abstract. The article presents the results of a theoretical analysis and generalization of studies on the specific aspects of the yellow color perception by representatives of different cultures. It is stated that there is a diverse body of scientific knowledge on this issue. At the same time, the author notes the insufficiency of both theoretical and empirical psychological works on intercultural differences in color perception. It is found that experimental psychological studies of the problem of color perception by representatives of different cultures have not yet been conducted in Ukraine. The relevance of an interdisciplinary approach to the study of ethnocultural aspects of color perception is emphasized.

The paper describes the meaning and symbolism of the yellow color in Western European culture, Ukrainian culture, the cultures of India, Japan, and Thailand, as well as in Chinese culture, Turkic culture, and Islamic countries. Numerous differences in the yellow color perception by representatives of the considered cultures are revealed – from associations with optimism, joy, warmth, vigor, and creativity in modern Western European culture to the mourning color in Egypt and Syria. The evolution of color symbolism in different cultures is highlighted.

It has been established that in many cultures, the color yellow has ambiguous semantic connotations. In Chinese culture, yellow stands for stability, law, success, and eternity, and is also a symbol of the world of the dead and associated with pornography. In Turkic culture, yellow simultaneously symbolizes power, wealth, and misfortune. A similar ambivalence in the meanings of yellow was found in other cultures under consideration.

The study confirmed that the process of color perception is significantly influenced by ethnocultural factors. The author notes that knowledge of the ethnocultural aspects of color perception is an important component of intercultural dialogue.

Keywords: yellow color, color perception, psychological influence, ethnocultural factors of color perception, color symbolism, color meaning.

Постановка проблеми. Кожен візуальний стимул, який ми сприймаємо, містить інформацію про колір. Колір відіграє значну роль у нашому житті,

впливаючи на фізіологічні й психологічні процеси людини. Колір може викликати відчуття теплоти й холоду, бадьорості й втоми, стимулювати або гальмувати фізіологічні процеси, розширювати та звужувати простір, заспокоювати, хвилювати, радувати, пригнічувати та веселити. Колір впливає на когнітивні процеси, настрій, поведінку та вчинки людини.

Сприйняття кольору – суб'єктивний процес, обумовлений багатьма чинниками, серед яких – вік, стать, професійна діяльність, емоційний стан, тип темпераменту. Одним із чинників, що визначають особливості сприйняття кольору людиною, є культура. Носії різних культур по-різному сприймають колір об'єктів. Кожен народ має свою символіку та широкий діапазон колірних значень, які відображають особливості менталітету, історію народу, культурні традиції, світогляд. Знання етнокультурних аспектів сприйняття кольору допомагає нам краще розуміти себе та інших, впливати на наші емоції та поведінку, та є вагомим складовим міжкультурного діалогу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Колір є багатогранним феноменом, що обумовлює широту наукової проблематики в контексті його вивчення. Колір досліджують з позицій фізики, біології, нейрофізіології, психології, психосемантики, філософії, культурології, історії мистецтва, мовознавства та багатьох інших дисциплін. Важко назвати галузь знань, до якої колір не мав би жодного відношення. Очевидно, що вивчення таких складних об'єктів наукового пізнання, яким є феномен кольору взагалі, і етнокультурні аспекти сприйняття кольору зокрема, потребує міждисциплінарного підходу для ефективного використання та синтезу різнопланового масиву наукових знань.

Одним з перших зрозуміти природу кольору намагався Арістотель. Він вважав, що всі кольори утворюються через змішування в різних пропорціях білого й чорного, і розробив першу систему кольорів від світлішого до темнішого з семи складових: білого, жовтого, червоного, фіолетового, зеленого, синього, чорного. Наше сучасне розуміння світла і кольору починається з І. Ньютона, який сформулював наукову, фізичну теорію кольору. Першу психофізіологічну теорію кольору – трихроматичну теорію кольорового зору – запропонував у 1801 р. Т. Юнг. У другій половині XIX століття Г. Гельмгольц підтвердив і суттєво доробив цю теорію. Сучасник Г. Гельмгольца Е. Герінг в 1892 р. сформулював опонентну теорію процесів сприйняття кольору. Сьогодні ці дві теорії, які по-різному пояснюють механізми кольорового зору, є взаємодоповнюючими. Вважається, що на першій стадії сприйняття кольору інформація про колір обробляється в сітківці трьома видами колбочок, а наступний етап обробки інформації про колір пов'язаний з опонентними процесами, які починаються в гангліозних клітинах сітківки і завершуються в зоровій корі. У другій половині XX

століття революційні дослідження Д. Г'юбела та Т. Візела щодо обробки інформації в зоровій системі допомогли зрозуміти, як мозок генерує зображення з візуальних даних. Вагомий внесок у вивчення кольору зробили й відомі художники – Ф. Рунге (перше тривимірне представлення кольору), В. Кандинський (колір як носій ідей), Й. Іттен (експресивне та символічне значення кольору) та інші.

Виникнення психології кольору пов'язане з ім'ям Й. В. Гете. Й. В. Гете звернув увагу на те, що сприйняття кольору залежить від індивідуальності спостерігача, а також дослідив, як кожний колір впливає на людину. На розвиток психології кольору суттєво вплинули роботи К.-Г. Юнга, присвячені вивченню властивостей і значення кольору в нашому житті та потенціалу мистецтва як інструменту психотерапії. Наприкінці 40-х рр. XX століття М. Люшер заклав основи функціональної психології сприйняття кольору. Він розробив тест вибору кольорів, спрямований на вивчення ситуативного емоційного стану особистості та її адаптації до різних соціально-психологічних ситуацій. Тест М. Люшера отримав міжнародну популярність і досі використовується психологами різних країн.

На сьогоднішній день, попри низку нових напрацювань у сфері досліджень впливу кольору на психологічне функціонування людини, психологію кольору все ще складно назвати добре розвиненою сферою психології через відносно невелику кількість теоретичних та емпіричних робіт з цієї проблематики. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити А. Elliot та М. Maier, які запропонували контекстну теорію кольору. Вони виявили, що фізичний й психологічний контекст, у якому колір сприймається, впливає на його значення та, відповідно, на реакцію людини на цей колір [1]. С. Witzel й К. Gegenfurtner досліджували функціональні аспекти сприйняття кольору [2]. С. Kuhbandner та R. Pekun вивчали вплив різних кольорів на ефективність запам'ятовування інформації [3]. Питання психології кольору викликають інтерес і в українських науковців. Б. Базима досліджував психофізіологічний та психологічний вплив кольору на людину, особливості сприйняття та відношення до кольору при психічних захворюваннях, а також історію розвитку колірної символіки. М. Чепига вивчав психофізіологічний вплив кольору на людину [4]. Вплив різних кольорів на психіку та фізіологічні функції людини був предметом досліджень Л. Андрушко [5]. Психологічні особливості впливу кольору на споживацьку активність висвітлюються в роботах О. Бучинської [6], Т. Прокопович [7] та інших.

Етнокультурні аспекти сприйняття кольору також привертали увагу науковців. М. De Bortoli та J. Maroto вивчали вплив кольору на споживачів, які належать до різних культур [8]. Т. Madden, К. Hewett й М. Roth досліджували уподобання споживачів різних країн щодо різних кольорів і колірних

комбінацій [9]. Колірні уподобання представників різних культур без прив'язки до споживацької активності були предметом досліджень С. Taylor, А. Clifford та А. Franklin. Зокрема, вони порівнювали колірні уподобання британців з уподобаннями представників народу хімба, що живе в північній Намібії [10]. Порівняльний аналіз колірних уподобань американців і японців провели К. Yokosawa, К. Schloss, М. Asano та С. Palmer [11]. М. Saito вивчав міжкультурні відмінності щодо найбільш популярних та найменш популярних кольорів серед дев'яти культурних груп. Групи склалися з американців, німців, датчан, австралійців, жителів Папуа-Нової Гвінеї, південноафриканців, американців японського походження, які проживають у США, не японців, які проживають у Японії, та японців [12]. Історія синього, зеленого, червоного, жовтого, чорного та білого кольорів в західноєвропейських суспільствах детально розкрита в роботах М. Pastoureau [13; 14]. Значення різних кольорів в китайській культурі досліджували J. Zhou й G. Taylor [15]. Еволюція колірної символіки в культурі Індії висвітлена в роботі S. Doshi [16]. Особливості сприйняття кольору представниками різних культур вивчав Н. Yu [17]. В Україні експериментальні психологічні дослідження проблеми особливостей сприйняття кольору представниками різних культур поки не проводились, але інтерес ця тематика викликає, і відповідні теоретичні роботи є. Символіка кольору в релігійних культурах ґрунтовно описана в працях О. Бельдїй [18]. Значення різних кольорів у культурах народів світу вивчала Ю. Веклич [19]. П. Герчанівська проаналізувала трансформацію семантики кольору в українській народній культурі в процесі соціокультурного генезису [20]. Система колористичних уявлень у стародавній українській міфології була предметом досліджень Л. Ковтун [21]. Незважаючи на наявність значної кількості різнопланових досліджень, детального опису та розуміння особливостей сприйняття кольору представниками різних культур поки що немає. Недостатня дослідженість, багатогранність та практична значимість цієї проблеми й зумовили актуальність її подальшої розробки.

Метою статті є теоретичний аналіз та узагальнення досліджень особливостей сприйняття кольору представниками різних культур на прикладі жовтого кольору.

Виклад основного матеріалу. Жовтий колір – колір з довжиною хвилі від 565 нм до 590 нм. Жовтий колір стимулює діяльність нервової системи, покращує зір, підвищує м'язовий тонус, оптимізує роботу серця та дихання, покращує апетит [4]. На відміну від психофізіологічного впливу, який не залежить від етнокультурних чинників, сприйняття жовтого кольору в кожній культурі має певні специфічні риси.

Аналіз значення та символіки жовтого кольору в західноєвропейській культурі варто розпочати з важливих попередніх зауважень. По-перше, жовтий

колір тісно пов'язаний із золотим, і в багатьох випадках їх складно розмежувати. Відомий французький історик та експерт із західної символіки М. Pastoureau зазначає, що відомостей про жовтий колір помітно менше, ніж про інші кольори, і пояснює цю ситуацію саме тим, що значну частину місця, яке мало належати жовтому кольору, часто займає золотий [13]. По-друге, значення та символіка жовтого кольору в західноєвропейській культурі суттєво змінювались впродовж сторічч.

Перші асоціації людей з жовтим кольором були виключно позитивними. Коли людина дивиться на сонце, воно зазвичай здається їй жовтим, що пояснює наявність стійкої асоціації між жовтим кольором та світлом. Жовтий – сяючий, променистий колір, він теплий, бо сонце нагріває чи зігріває. Саме тому люди ще в незапам'ятні часи стали вважати жовтий благодатним кольором. В багатьох стародавніх культурах існував культ сонця. М. Pastoureau вказує, що всі стародавні солярні культи і всі міфи, що примикають до них, підкреслюють тісний зв'язок жовтого з сяйвом, енергією, юністю, красою і родючістю [13]. Таке сприйняття жовтого зберігалось протягом довгих століть, але у Середньовіччі ставлення до жовтого кольору в західноєвропейській культурі змінюється.

В Біблії жовтий колір практично не згадується, майже нема згадок про жовтий колір у Отців Церкви – та частина палітри, яку мали б займати різні відтінки жовтого, повністю віддана золотому. У середньовічному християнстві ставлення до жовтого кольору було амбівалентним. Спочатку він сприймався позитивно і символізував Святий Дух, проте з кінця XIII століття символіка жовтого кольору змінюється на негативну, тепер це колір заздрості, ревності, брехні, безчестя та зради [13]. Юда на картинах практично завжди має руде волосся та жовтий плащ. Рудими зображали на картинах і інших відомих зрадників – Каїна, Далілу, Ганелона, Мордред. Єретиків, яких спалювали у середньовічній Іспанії на вогнищах інквізиції, одягали у жовтий одяг. За часів пізнього Середньовіччя і трохи пізніше існував звичай фарбувати в жовтий колір будинок важливої особи, яка здійснила державну зраду або була єретиком. По всій Європі жовтий колір починає асоціюватися з людьми, які з тих чи інших причин опинилися за рамками суспільства, із ізгоями та відщепенцями: повіями, фальшивомонетниками, жонглерами, блазнями, євреями, мусульманами, циганами, прокаженими, бродягами тощо. Крім того, жовтий колір був у Середньовіччі кольором карантину. Якщо у місто приходила чума або інша хвороба, вивішували жовтий прапор на знак того, що не треба наближатися. Те саме стосувалось і морських позначень – жовтий прапор на кораблі означав карантин.

У XVII столітті в Європі відбулася революція в сприйнятті кольору, і жовтий, який на той час не був популярним, починають розглядати як

основний колір і ставлять в один ряд з червоним і синім. Проте, негативна символіка жовтого зберігається, він все ще асоціюється з обманом і зрадою. Ситуація змінюється у XX столітті. Повернення довіри до жовтого кольору багато в чому пов'язане з творчістю художників – його включили до своєї палітри імпресіоністи та їх послідовники. Відданими шанувальниками жовтого кольору були Вінсент Ван Гог, Ежен Делакруа, Андре Дерен, Анрі Матісс та інші. На сприйняття жовтого кольору також суттєво вплинув спорт [13]. Спочатку жовтий колір з'явився у футболі, потім у легкій атлетиці, але найпопулярнішим він став у велоспорті, особливо у велогонці «Тур де Франс». Саме для цього змагання було створено знамениту «жовту майку», яка дуже швидко стала культовою.

В сучасній західноєвропейській культурі, а також в США та Канаді жовтий колір має переважно позитивні конотації, він асоціюється з оптимізмом, радістю, теплом, бадьорістю, креативністю. Ще одне важливе значення жовтого – обережність. Чистий жовтий – найяскравіший колір, наші очі обробляють його першим, тому жовтий часто використовують, щоб привернути увагу та вберегти від небезпеки: жовтий сигнал світлофора, попереджувальні знаки, рятувальні жилети, позначення небезпечних зон тощо. Жовтий колір використовують у маркуванні для людей з вадами зору: їм фарбують бордюри, сходи, жовті кола наносять на скляні двері [17].

На відміну від складної історії жовтого кольору в західноєвропейській культурі, в більшості азійських культур жовтий колір завжди викликав переважно позитивні асоціації.

В Індії шафрановий відтінок жовтого кольору вважають священним кольором, що символізує чистоту, духовність та жертвність. Крішну зазвичай зображують у жовтому одязі. Святі люди та аскети зазвичай носять шафранові шати. В Індії колір довгий час позначав соціальну приналежність людини до тієї чи іншої касты. Як відомо, з давніх-давен індійське суспільство було поділено на касты – варни, і кожній відповідав певний колір. Брахмани (жреці) носили білий одяг, кшатрії (воїни) – червоний, вайш'ї (торгівці, фермери) – жовтий, шудри (робітники) – чорний. Творець буддизму Сіддхартха Гаутама вибрав кольором одягу жовтий. То був знак добровільного самоприниження, смирення, відходу від земних турбот та досягнення духовної досконалості. Жовтий колір має глибоке значення на індійських весіллях. Наречені одягають жовте вбрання, а на їхні тіла наносять жовту пасту з куркуми та сандалового дерева, бо вважається, що це допоможе відігнати злих духів та приверне успіх і багатство в життя молодят [16].

В Японії жовтий – королівський колір, який символізує мужність і процвітання. Оскільки жовтий колір асоціюється з багатством та достатком, в японських сільськогосподарських ритуалах для отримання у майбутньому

гарного врожаю робили підношення богам у вигляді жовтих та помаранчевих плодів. Подібно до західноєвропейських культур, США та Канади, жовтий в Японії також часто використовується як колір, що закликає до підвищеної уважності та обережності. Наприклад, учні молодших класів, коли пересуваються містом, зобов'язані носити жовті головні убори, які привертають увагу водіїв. Переїзди та шлагбауми в Японії також зазвичай фарбують у жовтий або жовто-чорний колір [17].

У Таїланді жовтий вважається щасливим кольором у понеділок, і він вважається найважливішим відтінком тижня, тому що символізує короля Таїланду. Щоб віддати належне королю, багато тайців по понеділках носять жовтий одяг [17].

В Китаї жовтий колір має дещо амбівалентне значення. З одного боку, жовтий символізує землю та центр світу – власне, Піднебесну імперію. Вказуючи на землю і Китай, жовтий колір означає стабільність, плодючість, опору, закон, успіх та вічність. До революції жовтий колір вважався символом верховної влади – це був священний колір імператора. Словосполучення «носити жовтий одяг» означало, що людина зійшла на трон. Починаючи з династії Цін, вбрання жовтого кольору було виключно привілеєм правителя. Сторонніх людей, які наважувалися його носити, негайно позбавляли життя. З середини XVII століття тільки імператор та його родичі мали право жити в будинках з червоними стінами і жовтою черепицею. З іншого боку, жовтий у китайців був не тільки символом імператорської влади і власне Китаю, а й символом світу мертвих. У традиції китайської сцени, актори розфарбовують свої обличчя в жовтий колір на знак жорстокості, підступності та цинізму. Крім того, жовтий колір асоціюється в Китаї з порнографією [15].

В тюркській культурі жовтий також має неоднозначні смислові конотації. Золотий відтінок жовтого кольору з давніх часів уособлював багатство, правління, вченість, центр світу, а з XIII століття став ще й символом державності. Назва священних серед шаманів Алтайських гір походить від двох слів: «алтин» – «золотий» і «тай» – «гора». Разом з тим, у тюркських епосах жовтий колір є символом хвороби та нещастя, а у тюркських казках жовтий дракон уособлює підозру та погані почуття [22].

На відміну від західноєвропейських та азійських країн, в багатьох ісламських країнах жовтий колір має переважно негативне значення. Шафрановий відтінок жовтого є забороненим кольором в ісламі, бо вважається кольором невірних, єретиків. Саме тому чоловікам-мусульманам забороняється носити одяг такого кольору (на жінок ця заборона не поширюється). Жовтий та шафрановий були відомі як кольори, які використовувалися під час язичницьких церемоній, через це більшість мечетей, які були побудовані з моменту зародження ісламу, уникали використання цих кольорів для

фарбування стін і купола. Жовтий колір може бути використаний в мечетях тільки у вигляді невеликих добавок в узорах і в'язі. Подібно до західно-європейських країн, жовтий колір асоціюється в ісламських країнах зі зрадою та брехнею. Фраза «жовта усмішка» вказує на те, що хтось злий або жорстокий. Також жовтий колір є кольором хвороби та старості. В Єгипті та Сирії жовтий є траурним кольором [23].

В українській культурі, як і в багатьох інших культурах, жовтий колір має одночасно і позитивні, і негативні значення. В давній загальнослов'янській традиції жовтий колір символізував центр світу. «Центр світу – це вічний вогонь, з якого все походить, він є жовтим, світлим, золотим» [21, С. 51]. Значну роль жовтий колір відіграв у космогонічних міфах праукраїнців. Так, «синій камінь і жовтий пісок ... репрезентують творення водної та вогняної стихії» [21, С. 51]. Як вже згадувалось вище, в солярних культах жовтий колір символізував світло, енергію, юність, родючість. Сонячний культ праукраїнців з верховним божеством Дажбогом не є в цьому сенсі виключенням. Символічні значення жовтого кольору, пов'язані з сонцем, багатством, щастям, врожаєм збереглися і до сьогодні в оздобленні осель та розписі великодніх яєць – писанок. В українській вишивці жовтий колір є заміником золота. З іншого боку, жовтий колір – колір смутку, туги. Жовтий є кольором опалого листа і стиглого жита, що означає смерть, тобто життя в потойбічному світі. Міфічні істоти, що ведуть душі на «той світ», мають жовтуваті відтінки; там, де ворожить чаклун, на траві з'являються жовті кола; пожовклою травою позначені місця хороводів русалок; домовики мають волосся жовтого кольору; душа відьми, яка заснула, може перевтілюватися у жовто-чорного метелика; «жовті піски» – місце нечистої сили [24]. Рудий як різновид жовтого кольору волосся є ознакою негативного у людині.

В сучасній українській культурі сприйняття жовтого кольору перш за все визначається тим, що він є елементом національної символіки. Поєднання жовтого та синього кольорів сприймається як символ єдності, сили та патріотизму українців. Особливого значення кольори державного прапора набули на тлі широкомасштабної збройної агресії Росії проти України. Сьогодні у всьому світі поєднання жовтого та синього кольорів в різноманітних контекстах часто використовується як одна з форм підтримки українського народу та протесту проти війни.

Висновки. Дослідження значення та символіки жовтого кольору в культурах народів світу підтвердило, що на процес сприйняття кольору людиною суттєво впливають етнокультурні чинники. Були виявлені численні відмінності й навіть протилежність значень жовтого кольору в різних культурах. Крім того, варто зазначити, що в більшості розглянутих культур жовтий колір має неоднозначні смислові конотації. Проведений аналіз також

показав, що протягом багатовікової історії розвитку кожної культури відбувається певна трансформація сприйняття жовтого кольору представниками цієї культури. В умовах глобалізаційних процесів знання етнокультурних аспектів сприйняття кольорів, зокрема, жовтого кольору, є вкрай важливим для порозуміння та більш ефективної взаємодії між людьми різних країн.

Серед перспективних напрямків подальших наукових розробок можна назвати теоретичне осмислення і експериментально-практичне вивчення особливостей сприйняття інших спектральних кольорів представниками різних культур.

Література:

1. Elliot A. J., Maier M. A. Color-in-context theory. *Advances in experimental social psychology*. 2012. Vol. 45. P. 61–125. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-394286-9.00002-0>
2. Witzel C., Gegenfurtner K. R. Color perception: Objects, constancy, and categories. *Annual Review of Vision Science*. 2018. Vol. 4. P. 475–499. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-vision-091517-034231>
3. Kuhbandner C., Pekrun R. Joint effects of emotion and color on memory. *Emotion*. 2013. Vol. 13(3). P. 375–379. DOI: <https://dx.doi.org/10.1037/a0031821>
4. Чепіга М. П., Чепіга С. М. Стимуляція здоров'я та інтелекту : підручник. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : Знання, 2006. 347 с.
5. Андрушко Л. М., Ясінський В. П. Вплив жовтого кольору на психоемоційний стан людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. Львів, 2018. № 2. С. 174–182. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2557/1/2018-2-20.pdf>
6. Бучинська О. В. Психологія кольору як метод якісного маркетингу. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Одеса, 2015. Т. 20. Вип. 1. С. 76–80.
7. Прокопович Т. А. Кольорознавство і аспекти психологічного впливу в дизайні політичної реклами 2019 року. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків, 2020. № 2. С. 21–26. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20694/3/had_2020_2_5.pdf
8. De Bortoli M., Maroto J. Colors across cultures: Translating colors in interactive marketing communications. *European Languages and the Implementation of Communication and Information Technologies (Elicit) Conference*. Paisley, 2001. P. 1–27.
9. Madden T. J., Hewett K., Roth M. S. Managing images in different cultures: A cross-national study of color meanings and preferences. *Journal of international marketing*. 2000. Vol. 8(4). P. 90–107. DOI: <https://doi.org/10.1509/jimk.8.4.90.19795>
10. Taylor C., Clifford A., Franklin A. Color preferences are not universal. *Journal of Experimental Psychology: General*. 2013. Vol. 142(4). P. 1015–1027. URL: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0030273>
11. Yokosawa K., Schloss K. B., Asano M., Palmer S. E. Ecological effects in cross-cultural differences between US and Japanese color preferences. *Cognitive Science*. 2016. Vol. 40(7). P. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1111/cogs.12291>
12. Saito M. Comparative (cross-cultural) color preference and its structure. *Encyclopedia of Color Science and Technology*. Springer New York, 2015. P. 1–7. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-27851-8_73-1

13. Pastoureaux M. *Yellow: The History of a color*. Princeton : Princeton University Press, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691251387>
14. Pastoureaux M. *White: The History of a Color*. Princeton : Princeton University Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691250304>
15. Zhou J., Taylor G. *The language of color in China*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2019.
16. Doshi S. The influence of culture, evolving symbolisms and globalization on defining color forecasting in India. *Fashion, Style & Popular Culture*. 2022. Vol. 9(1-2). P. 9–26. DOI: http://doi.org/10.1386/fspc_00107_1
17. Yu H. C. A cross-cultural analysis of symbolic meanings of color. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. Vol. 7(1). P. 49–74. URL: http://cgjhsc.cgu.edu.tw/data_files/CGJ7-1-03.pdf
18. Бельдій О. В. Символіка кольору в релігійних культурах : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. Київ, 2019. 249 с.
19. Веклич Ю. І. Значення кольорів у культурах народів світу у контексті формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкової школи. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(3). С. 56–62.
20. Герчанівська П. Е. Колір в українській народній культурі. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2013. Вип. 30. С. 74–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2013_30_14
21. Ковтун Л. Український колористичний код світотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2009. Вип. 13. С. 49–52. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Kovtun.pdf>
22. Бикова І. А., Скразловська І. А. Символічне значення кольорів в культурі народів Сходу. *Сходознавство. Актуальність та перспективи* : Тези доповідей І Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 20 березня 2020 р.). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 13–15.
23. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 360 с.
24. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.

References:

1. Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2012). Color-in-context theory. *Advances in experimental social psychology*, 45, 61–125. doi: 10.1016/B978-0-12-394286-9.00002-0
2. Witzel, C., & Gegenfurtner, K. R. (2018). Color perception: Objects, constancy, and categories. *Annual Review of Vision Science*, 4, 475–499. doi: 10.1146/annurev-vision-091517-034231
3. Kuhbandner, C., & Pekrun, R. (2013). Joint effects of emotion and color on memory. *Emotion*, 13(3), 375–379. doi: 10.1037/a0031821
4. Chepiha, M. P., & Chepiha, S. M. (2006). *Stymuliatsiia zdorov'ia ta intelektu [Stimulation of health and intelligence]*. 2 vyd., pererob. i dop. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
5. Andrushko, L. M., & Yasynskyi, V. P. (2018). Vplyv zhovtoho koloru na psykhoemotsiyni stan liudyny [The influence of yellow color on the psychoemotional state of a person]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia psykholohichna) – Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs (psychological series)*, 2, 174–182. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2557/1/2018-2-20.pdf> [in Ukrainian].

6. Buchynska, O. V. (2015). Psykholohiia koloru yak metod yakisnoho marketynhu [Color psychology as a method of quality marketing]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Bulletin of Odessa National University. Series: Economy*, 20(1), 76–80 [in Ukrainian].
7. Prokopovych, T. A. (2020). Koloroznavstvo i aspekty psykholohichnoho vplyvu v dyzaini politychnoi reklamy 2019 roku [Color science and aspects of psychological influence in the design of political advertising in 2019]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 2, 21–26. Retrieved from https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20694/3/had_2020_2_5.pdf [in Ukrainian].
8. De Bortoli, M., & Maroto, J. (2001). Colors across culture: Translating colors in interactive marketing communications. In R. Russow & D. Barbereau (Eds.), *Elicit 2001: Proceedings of the European Languages and the Implementation of Communication and Information Technologies (Elicit) conference* (pp. 1–27). UK: Paisley University Language Press.
9. Madden, T. J., Hewett, K., & Roth, M. S. (2000). Managing images in different cultures: A cross-national study of color meanings and preferences. *Journal of international marketing*, 8(4), 90–107. doi: 10.1509/jimk.8.4.90.19795
10. Taylor, C., Clifford, A., & Franklin, A. (2013). Color preferences are not universal. *Journal of Experimental Psychology: General*, 142(4), 1015–1027. doi: 10.1037/a0030273
11. Yokosawa, K., Schloss, K. B., Asano, M., & Palmer, S. E. (2016). Ecological effects in crosscultural differences between US and Japanese color preferences. *Cognitive Science*, 40(7), 1–27. doi: 10.1111/cogs.12291
12. Saito, M. (2015). Comparative (cross-cultural) color preference and its structure. *Encyclopedia of Color Science and Technology*, 1–7. doi: 10.1007/978-3-642-27851-8_73-1
13. Pastoreau, M. (2019). *Yellow: The History of a color*. Princeton University Press. doi: 10.1515/9780691251387
14. Pastoreau, M. (2023). *White: The History of a Color*. Princeton University Press. doi: 10.1515/9780691250304
15. Zhou, J., & Taylor, G. (2019). *The language of color in China*. Cambridge Scholars Publishing.
16. Doshi, S. (2022). The influence of culture, evolving symbolisms and globalization on defining color forecasting in India. *Fashion, Style & Popular Culture*, 9(1-2), 9–26. doi: 10.1386/fspc_00107_1
17. Yu, H. C. (2014). A cross-cultural analysis of symbolic meanings of color. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), 49–74. Retrieved from http://cgjhsc.cgu.edu.tw/data_files/CGJ7-1-03.pdf
18. Beldy, O. V. (2019). Symvolika koloru v relihiinykh kulturakh [Symbolism of color in religious cultures]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NPDU [in Ukrainian].
19. Veklych, Y. I. (2013). Znachennia koloriv u kulturakh narodiv svitu u konteksti formuvannia sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly [The meaning of colors in the cultures of the peoples of the world in the context of the formation of socio-cultural competence of future primary school teachers]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia – Problems of modern pedagogical education. Pedagogy and psychology*, 39(3), 56–62 [in Ukrainian].
20. Herchanivska, P. E. (2013). Kolir v ukrainskii narodnii kulturi [Color in Ukrainian folk culture]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury – Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture*, 30, 74–81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2013_30_14 [in Ukrainian].

21. Kovtun, L. (2009). Ukrainskyi kolorystychnyi kod svitotvorennia [Ukrainian coloristic code of world creation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Ukrainian studies*, 13, 49–52. Retrieved from <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Kovtun.pdf> [in Ukrainian].

22. Bykova, I. A., & Skrazlovska, I. A. (2020). Symvolichne znachennia koloriv v kulturi narodiv Skhodu [The symbolic meaning of colors in the culture of the peoples of the East]. Proceedings from: *I Mizhnarodna naukovo-metodychna konferentsiia «Skhodoznnavstvo. Aktualnist ta perspektyvy» – The First International Scientific and Methodological Conference «Oriental Studies. Actuality and Prospects»* (pp. 13–15). Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

23. Latyhina, N. A. (2016). *Islam: shliakh kriz stolittia [Islam: a journey through the ages]*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet [in Ukrainian].

24. Voitovych, V. M. (2002). *Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

УДК 614.73:159.923:616-006.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1052-1060](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1052-1060)

Білик Валентина Григорівна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри здоров'язбережувальної освіти та фізичної рекреації, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, <https://orcid.org/0000-0002-6860-7728>

ВПЛИВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ОСВІТИ НА ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ ВІДНОШЕННЯ ДО ОНКОХВОРОБ

Анотація. У статті розглянуто превентивну освіту як засіб формування здорового способу життя та спосіб подолання бар'єрів у відношенні до онкозахворювань. Превентивна освіта є комплексним цілеспрямованим впливом, який направлений на всебічний розвиток особистості та її відповідальної поведінки щодо свого здоров'я.

Незважаючи на біомедичний прогрес, рак все ще досить часто вважають синонімом смерті, болю та страждань. Внаслідок думок про можливе онкологічне захворювання виникає стресовий стан, який супроводжується нервово-психічною напругою. Напруга може підсилюватися під впливом негативної інформації (про випадки неефективного лікування, смерть знайомих тощо), яка вирує у суспільстві, що в окремих випадках призводить до канцерофобії.

За результатами дослідження визначено, що належна превентивна освіта сприяє вирішенню психологічних, соціальних і поведінкових проблем у відношенні до раку, підвищує впевненість у собі та можливості лікування, покращує якість життя в цілому. Доведено, що превентивна освіта відіграє вагомий роль у профілактичній онкології, сприяє процесам лікування та реабілітації раку, адже відбувається активізація особистісного потенціалу, зосередження на боротьбі, мобілізація внутрішніх ресурсів організму для подолання негативного відношення до хвороби. Виокремлено чинники, які призводять до збереження здоров'я, зокрема такі як: інформування щодо початкових попереджувальних симптомів раку та скринінгів для раннього виявлення раку, прийняття здорового способу життя (правильне харчування, фізичні вправи, запобігання стресу та поведінці високого ризику). Визначено, що позитивні зміни у ставленні людини до свого здоров'я сприятимуть й кращому розумінню та ставленню до онкопациєнтів, зменшуючи відчуття стигми щодо них у суспільства в цілому. Визначено, що саме пропаганда здорового способу життя є ключовим компонентом превентивної освіти та важливою складовою профілактики раку.

Ключові слова: превентивна освіта, онкологія, психологічний вплив, онкологічні пацієнти, профілактика раку, скринінг, стигма, канцерофобія, здоров'язберігаюча поведінка.

Bilyk Valentyna Hryhorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Health-Preserving Education and Physical Recreation, Ukrainian State Drahomanov University, St. Pirogov, 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-6860-7728>

THE INFLUENCE OF PREVENTIVE EDUCATION IN ONCOLOGY ON OVERCOMING PSYCHOLOGICAL BARRIERS TO THE DISEASE

Abstract. The article discusses preventive education as a means of forming a healthy lifestyle and a way to overcome barriers in relation to cancer. Preventive education is a complex purposeful influence aimed at comprehensive development of personality and responsible human behavior.

Despite biomedical advancements, cancer is still often synonymous with death, pain, and suffering. The stress induced by thoughts of potential oncological diseases is accompanied by psychological tension. This tension is further intensified by negative information (about ineffective treatment, deaths of acquaintances, etc.) circulating in society, which can lead to cancerfobia.

As a result of the research, it has been determined that adequate preventive measures contribute to addressing psychological, social, and behavioral issues, boosting self-confidence and confidence in future treatments, and enhancing overall quality of life. It has been proven that preventive education plays a significant role in oncological prevention, treatment, and rehabilitation processes by activating personal potential, focusing on combating, and mobilizing the body's internal resources to overcome negative attitudes towards the disease. Factors leading to increased attention to one's health have been identified, including information of early warning signs of cancer and screening for early detection, and adopting a healthy lifestyle (proper nutrition, physical exercise, stress prevention, and high-risk behavior avoidance). Furthermore, such positive changes in an individual's attitude towards their health will also contribute to better understanding and attitude towards cancer patients, reducing the stigma associated with them in society. It is recognized that the promotion of a healthy lifestyle is a key component of preventive education and an important aspect of cancer prevention.

Keywords: preventive education, oncology, psychological impact, oncological patients, cancer prevention, screening, stigma, cancerophobia, healthy lifestyle.

Постановка проблеми. За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я показники захворюваності на рак постійно зростають. У 2020 році у понад 19 мільйонів людей у всьому світі діагностували рак, а майже 10 мільйонів померли від раку. Висловлюється очікування, що до 2040 року загальна кількість нових випадків і смертей може досягти приблизно 28 мільйонів та 16 мільйонів відповідно [1].

Внутрішні бар'єри, проблеми в доступі до психоонкологічної підтримки впливають на відношення людини до онкохвороби, що у свою чергу, впливає на вчасність встановлення діагнозу, стан здоров'я та якість життя в цілому. Тривога, депресія та страх є негативними емоціями, з якими може стикатися людина, думаючи про необхідність вчасно пройти онкоскринінг, передбачаючи майбутні зміни, що може спричинити рак в її житті, і це приводить до психологічних проблем різного рівня, серед яких відома канцерофобія та уникання обстежень.

Глобальне поширення раку неможливо подолати лише лікуванням. Незважаючи на те, що мільярди гривень щороку інвестуються в точне лікування та раннє виявлення, саме профілактика раку шляхом зміни способу життя залишається найдешевшим та найефективнішим методом зниження захворюваності на рак [1, с. 156-167]. Важливу роль тут відіграє превентивна освіта: знання дають людям змогу краще розуміти можливості обстеження стану свого здоров'я та спонукають брати активну участь в управлінні своїм здоров'ям. Знання також допомагають людям приймати обґрунтовані рішення та вживати активних і мотивованих кроків для покращення свого здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С. Місяк визначав біологічний, психологічний, соціальний, духовний компоненти як єдине ціле людини-пацієнта, специфіку та види реабілітації онкохворих. В. Кривенко, О. Федорова, М. Колесник та інші розглянули питання попередження захворювань, зокрема і онкозахворювання, типи профілактики, тактику ведення пацієнтів з позиції попередження виникнення хвороби.

V. Coppini, G. Ferraris, D. Monzani, R. Grasso and G. Pravettoni проаналізували розбіжності та бар'єри в оцінці психологічного дистресу, рівень доступу до психоонкологічної підтримки, її використання в Європі. Науковці Jun J. Mao, Geetha Gopalakrishna Pillai, Carlos Jose Andrade, Jennifer A. Ligibel, Partha Basu та інші детально досліджували інтегративну онкологію як спосіб вирішення глобальних проблем профілактики та лікування раку у світі. Eva M. Moya, Silvia Chávez-Baray, Araceli Garcia, Robert McCreary проаналізували на основі експериментального дослідження ставлення та практичні знання дітей, молоді та дорослих щодо раку, роль освітніх проектів щодо підняття рівня обізнаності й профілактики онкозахворювань.

Низка практичних даних (пояснення поняття та симптомів онкозахворювання, поради куди звернутися за обстеженням та лікуванням, детальна інформація про інформаційні кампанії тощо) щодо досліджуваної теми містяться на офіційних веб-ресурсах Міністерства охорони здоров'я України, територіальних громад, благодійних та волонтерських фондів.

Мета статті – розглянути особливості впливу превентивної освіти на ставлення до онкологічних захворювань у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Онкологічні захворювання є загальною назвою доволі різних за видами та проявами злоякісних новоутворень на шкірі, слизових оболонках або в різних органах людини, яких налічується біля 200 [2, с. 245].

Рак по-різному впливає на психічне здоров'я онкопацієнтів, членів їх родини та друзів. У процесі діагностики та лікування онкологічного захворювання пацієнта можуть переслідувати фобії, які пов'язані із страхом перед хворобою, болем, різними змінами, самотністю або смертю. Окрім цього, напруга підсилюється й впливом негативної інформації (про неефективне лікування, смерть знайомих тощо), яка вирує у суспільстві. Емоційні, міжособистісні, соціальні, психологічні наслідки онкохвороби можуть сприяти психосоціальному дистресу. Навіть внаслідок думок про можливе онкологічне захворювання виникає стресовий стан, що супроводжується нервово-психічною напругою, яке виражається в тривожності, а також у змінах функціонального рівня діяльності та її якісних показниках життя [3, с. 21].

Рак є одним із захворювань, які мають високий рівень стигми в багатьох суспільствах. Стигма відображає набір негативних установок, переконань, думок і форм поведінки щодо людини з онкохворобою [4]. Зазвичай, рак вважається захворюванням, яке загрожує життю, та є синонімом страждань й смерті. Сформований образ смерті, злої долі, лиха та нещастя є одними із складових відношення до раку. Страх і тривога щодо можливості отримати онкодіагноз перешкоджають вчасному зверненню до лікаря та відповідних медичних послуг.

Стигматизація залежить від культурних стереотипів та рівня обізнаності населення. Помітні соціально-демографічні бар'єри стосуються більше старшого віку, чоловічої статі, нижчого рівня освіти, нижчого доходу та сільської місцевості. У сільській місцевості люди можуть уникати повідомляти лікарю про симптоми організму через негативне ставлення до раку або стигматизацію, яку очікують отримати від знайомих, якщо лікар поставить онкодіагноз [5].

Недостатнє розуміння природи та причин виникнення онкологічних хвороб, брак інформації про особливості процесу лікування, можливі ускладнення – викликає у людей страхи та занепокоєння щодо раку. Надання

інформації про те, як виявляти, лікувати чи контролювати рак, навіть якщо його неможливо остаточно вилікувати, інформування про програми безкоштовної діагностики і лікування є важливою стратегією зменшення канцерофобії. Знання є хорошим інструментом для зменшення занепокоєння, спричиненого негативними почуттями або збентеженням перед міццю та невиліковністю онкохвороб. Саме превентивна освіта може допомогти людям боротися з таким страхом. Відомо, що близько 40% захворювань раку можна було б попередити, якщо пролікуватись вчасно на передракових стадіях. [4] У випадку раннього виявлення та отримання кваліфікованої допомоги існує високий шанс успішного лікування від багатьох видів онкологічних захворювань.

Сьогодні найважливіше завдання для медиків – профілактика хвороби та оздоровлення населення, що являє собою основу превентивної медицини. Психоонкологи в свою чергу можуть направити свої зусилля на освітні заходи. Превентивна освіта є комплексним цілеспрямованим впливом, який спрямований на фізичний, соціальний, психологічний, духовний розвиток особистості, формування в неї відповідальної поведінки щодо догляду за здоров'ям та дій, спрямованих на підвищення імунітету до можливих хвороб. Метою превентивної освіти виступає мотивування людини дотримуватися здорового відношення до свого здоров'я [6].

Профілактику онкозахворювань також слід пропагандувати, і тут є два напрямки. Перший: можна зменшити ризик розвитку онкозахворювань, спричинивши прямий вплив на організм. До прикладу, існують такі віруси, як вірус гепатиту Б та вірус папіломи людини, що сприяють виникненню раку печінки та раку шийки матки відповідно. Тож проведення вакцинації від вірусу гепатиту Б знижує ризик захворіти на гепатит, цироз та первинний рак печінки. В той же час вакцинація від вірусу папіломи людини – це захист від раку шийки матки, анального каналу та порожнини рота. Другий напрямок профілактики, яка може зменшити ризики захворіти на рак – це відмова від куріння, алкоголю, уникнення прямих сонячних променів (відмова від засмаги), корекція харчування, яке призводить до надмірної ваги.

Пропаганда здорового способу життя є ключовим компонентом превентивної освіти та важливою складовою профілактики раку. Відмова від шкідливих звичок була і є важливою стратегією профілактики раку. Наприклад, зменшення споживання алкоголю знижує ризик захворіти на більш ніж 12 різних видів раку, оскільки алкоголь є канцерогеном. Безпечний секс може знизити ризик розвитку раку, спричиненого вірусом папіломи людини. Здоровий захист від сонця може вчетверо знизити ризик меланоми чи інших видів раку шкіри [1]. Можна відмітити з задоволенням, що Україна стала однією з декількох країн у світі, що запровадила проект ВООЗ «Школи без нікотину та тютюну».

До інших напрямків медичної профілактики злоякісних новоутворень належить медико-генетична профілактика. Вона полягає у виділенні сімей зі спадковою схильністю до передпухлинних і пухлинних захворювань, осіб з хромосомною нестабільністю. [6, с. 242].

Важливим завданням психологічної освіти суспільства в питаннях онкозахворювань є формування позитивного ставлення до скринінгу на рак та заохочення людей проходити обстеження вчасно: для цього необхідно розповсюджувати відомості про ризик захворіти на рак, прояснювати переваги скринінгу та зменшувати психологічні бар'єри для проходження скринінгу. Це можливо завдяки проведенню систематичної роз'яснювальної роботи, розробці та проведенню спеціалізованих навчальних курсів, враховуючи психологічні особливості сприйняття інформації різної аудиторії, виданню та розповсюдженню навчальної літератури, проведенню інформаційних кампаній (кеш-бокси, біг-борди, соціальна реклама). Соціальні медіа та лікарі мають бути визначені як надійні джерела фактів про рак, щоб знизити негативний вплив все ще наявної в медіапросторі інформації щодо міфічних причин виникнення та способів лікування раку. Хоча інформацію про норми здоров'я легко отримати, пошук інформації щодо скринінгу та профілактики раку не є достатньо простим і зрозумілим. Тому превентивна освіта має сприяти поширенню відповідної інформації для охоплення широких верств населення країни [7].

Важливий аспект превентивної освіти – це боротьба з канцерофобією. Канцерофобія – це неконтрольований ірраціональний страх, сукупність панічних сумних та нав'язливих думок, які пов'язані зі страхом захворіти на будь-яке онкологічне захворювання. З одного боку, деякі люди бояться раку настільки, що відшукують у себе симптоми, яких або зовсім немає, або які можуть вказувати на інші захворювання. З іншого – деякі люди перестають взагалі звертатися до лікарів, оскільки бояться почути онкологічний діагноз.

Все ще наявні в суспільстві міфи щодо причин виникнення раку та способи лікування можуть подолати відповідні інформування та канцеровіта. Канцеровіта – це термін, який придумали А. Узлова та Д. Брикайло. Вони обидві лікувалися від раку молочної залози, успішно вийшли в ремісію, і тепер продовжують підтримувати людей з онкологічними діагнозами, спираючись на власний досвід. Зараз канцеровіта стала одним із напрямків роботи створеної ними громадської організації Soul Sisters. Вони впроваджують канцеровіту через створення та проведення лекцій, відповідні пости у соціальних мережах, розповіді реальних історій [8].

В Україні з 04 по 15 лютого щороку проводиться інформаційно-роз'яснювальна кампанія до Всесвітнього дня раку – який запроваджено з міжнародної ініціативи для підвищення уваги до проблем онкопацієнтів та

мобілізації зусиль у глобальній боротьбі з онкозахворюваннями. Інформація про програми онкоскрінінгу та способи боротьби з раком, відповідні лекції розміщуються в цей період на офіційних сайтах місцевих громад, сайтах освітніх закладів різних рівнів, на базі державних закладів та підприємств тощо. Все це призводить до збільшення обізнаності в суспільстві, та зменшення стигматизації.

Громадська організація «Афіна. Жінки проти раку» запустила гарячу лінію інформаційної підтримки для пацієнтів з онкологічними захворюваннями – «Пацієнт має право!». Вони також проводять вебінари за участю профільних лікарів-онкологів, висвітлюючи симптоми, на які необхідно звертати увагу, способи ранньої діагностики тих чи інших онкозахворювань, та підтримують у разі виявлення хвороби нових онкопацієнтів на шляху до якісного та ефективного лікування.

Останні кілька років протягом листопада в Україні проводиться кампанія з інформування громадськості під назвою «Місяць боротьби з раком легенів (LCAM)» за участі ГО «Афіна. Жінки проти раку», Lung Cancer Europe (LuCE) та ще 19 організацій. LuCE представляють учасників, які страждають від раку легенів, працюють над тим, щоб дестигматизувати хворобу та гарантувати, що пацієнти з раком легенів отримають необхідну допомогу для досягнення найкращих результатів лікування. Кампанія «Пройди діагностику 2022» (Get Diagnosed 2022) була зосереджена на інформуванні про важливість вчасного встановлення діагнозу [9].

Всеукраїнська громадська організація онкоінвалідів «Разом проти раку»: інформаційно-просвітницький проект «Боротьба з онкологією стосується кожного» – комплекс інформаційно-просвітницьких заходів, завдяки яким жінки зможуть отримати кваліфіковану консультацію від мамологів, онкогінекологів, ендокринологів та інших медичних фахівців, психологів, реабілітологів.

Благодійний фонд «Пацієнти України» продовжує інформаційну кампанію «Гарантовано» у 2023 році спільно з партнерами «Афіна. Жінки проти раку», «Ліки Контроль», «Діа-Дзен», «100% життя Рівне» та «Just Save Life». Мета – підвищення обізнаності пацієнтів щодо основ Програми медичних гарантій, безоплатних медичних послуг та лікування з особливим акцентом на допомогу при онкології, інфарктах, інсультах, діабеті та паліативній допомозі тощо [10].

Під час круглого столу, проведеного 01.02.2024 за участі представників Міністерства охорони здоров'я, Центру громадського здоров'я МОЗ України, Національного інституту раку, Фонду народонаселення ООН в Україні (UNFPA) та громадських організацій було обговорено результати всесвітніх практик із протидії поширенню вірусу папіломи людини та шляхи їх застосування в національній системі охорони здоров'я [11].

Отже, завдяки діяльності державних, благодійних та волонтерських фондів реалізуються численні освітні програми, медіа-проекти, підготовлюються роздаткові матеріали для різних верств населення. Окрім підвищення обізнаності, вони сприяють подоланню негативних бар'єрів у відношенні до хвороби.

Висновки. Превентивна освіта передбачає поширення оптимальної редукційної інформації щодо виникнення та лікування раку; попередження негативного відношення до онкоскринінгу шляхом зменшення психологічних бар'єрів; інформування щодо способів та дій здоров'язбережувальної поведінки, такої як відмова від алкоголю та тютюнопаління тощо. Превентивна освіта дає можливість покращити обізнаність щодо факторів ризику та ранніх ознак онкозахворювань, процесу лікування, фактів успішного завершення лікування, що сприятиме подоланню стигми у відношенні до онкопациєнтів з боку суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаються нами у психологічному супроводі таких питань: створення освітніх програм громадського здоров'я та інформаційних проектів відповідно до психологічних особливостей конкретної цільової аудиторії; розвиток здоров'язбережувальних компетентностей всіх членів українського суспільства.

Література:

1. Jun J. Mao. Integrative oncology: Addressing the global challenges of cancer prevention and treatment. / Jun J. Mao, Geetha Gopalakrishna Pillai, Carlos Jose Andrade, Jennifer A. Ligibel, Partha Basu, Lorenzo Cohen, Ikhlas A. Khan // A cancer Journal for Clinicians. – 2021. – №72 (2). – С. 144-164. <https://doi.org/10.3322/caac.21706>
2. Профілактичні заходи в практиці лікарів “загальної практики – сімейної медицини”: навч. посіб. для лікарів-інтернів і лікарів-слухачів закладів (факультетів) післядипломної освіти МОЗ України / В.І.Кривенко, О.П.Федорова, С.П.Пахомова та ін. – Запоріжжя: АА ТанDEM, 2017. – 260 с.
3. Місяк С.А. Реабілітація онкологічних хворих: проблеми та здобутки / С.А. Місяк // Здоров'я України. Онкологія. – 2012. – С. 21.
4. Fatemeh H. Sh.. Care Plan for Reducing Stigma in Cancer Disease / Fatemeh Hasan Shiri1orcid, Jamileh Mohtashami, Houman Manoochehri, Malihe Nasiri, Camelia Rohani. Care Plan for Reducing Stigma in Cancer Disease // Journal of Nursing . – 2020. – 10 (11). DOI: 10.4236/ojn.2020.1011081.
5. Coppini V. Disparities and barriers in the assessment of psychological distress, access to and use of psycho-oncological support in Europe: current perspectives / Ferraris G, Monzani D, Grasso R and Pravettoni G // Front. Psychol. – 2023. – 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1252843.
6. Основа здоров'язбережувальної компетентності. Превентивна освіта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://multycourse.com.ua/ua/page/15/53>
7. Eva M Moya, Silvia Chávez-Baray, Araceli Garcia, Robert McCreary. Analysis of Cancer Knowledge, Attitudes, and Practices in Adolescents and Young Adults in Two Texas Rural Communities / // 2022. v.59 doi: 10.1177/00469580221098754
8. Іванців Н. (2019) Боятися не треба: звідки виникає страх захворіти на онкологію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2019/10/05/439054_boyatysya_treba_zvidki_vinikaie.html

9. В Україні розпочався «Місяць боротьби з раком легенів». Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3605143-v-ukraini-rozpocavsya-misac-borotbi-z-rakom-legeniv.html>

10. “Пацієнти України” з партнерами продовжують інформаційну кампанію “Гарантовано!” про безоплатні послуги для пацієнтів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://patients.org.ua/2023/03/10/pacziyenty-ukrayiny-z-partneramy-prodovzhuyut-informacziynu-kampaniyu-garantovano-pro-bezoplatni-poslugy-dlya-pacziyentiv/>

11. Міністерство охорони здоров’я. У Києві провели круглий стіл щодо первинної та вторинної профілактики раку шийки матки в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/u-kievi-proveli-kruglij-stil-schodo-pervinnoi-ta-vtorinnoi-profilaktiki-raku-shijki-matki-v-ukraini>

References:

1. Jun, J. Mao, Geetha, G. P., Carlos, Jose Andrade, Jennifer A. Ligibel, Partha Basu, Lorenzo Cohen & Ikhlal A. Khan (2021). Integrative oncology: Addressing the global challenges of cancer prevention and treatment. *A cancer Journal for Clinicians*, 72 (2), 144-164. <https://doi.org/10.3322/caac.21706>.

2. Kryvenko, V.I., Fedorova, O.P., Pakhomova S.P. et al. (2017). Profilaktychni zakhody v praktytsi likariv “zahalnoi praktyky – simeinoi medytsyny”. *Zaporizhzhia: AA Tandem*. [in Ukrainian].

3. Misiak, S.A. (2012) Reabilitatsiia onkologichnykh khvorykh: problemy ta zdobutky [Rehabilitation of cancer patients: problems and achievements]. *Zdorovia Ukrainy. Onkologhiia. – Health of Ukraine. Oncology*, 21. [in Ukrainian].

4. Fatemeh, H. Shiri, Mohtashami, J., Manoochehri, H., Nasiri, M., Rohani, C.. (2020) Care Plan for Reducing Stigma in Cancer Disease. *Journal of Nursing*, 10 (11). DOI: 10.4236/ojn.2020.1011081.

5. Coppini, V, Ferraris, G, Monzani, D, Grasso, R. & Pravettoni, G. (2023) Disparities and barriers in the assessment of psychological distress, access to and use of psycho-oncological support in Europe: current perspectives. *Front. Psychol*, 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1252843.

6. Osnova zdoroviazberezhnoi kompetentnosti. Preventyvna osvita. [The basis of health care competence. Preventive education]. Retrieved from <http://multycourse.com.ua/ua/page/15/53> [in Ukrainian].

7. Moya, Eva M., Chávez-Baray S., Garcia A. & McCreary R. (2022). Analysis of Cancer Knowledge, Attitudes, and Practices in Adolescents and Young Adults in Two Texas. *Rural Communities*, 59. doi: 10.1177/00469580221098754

8. Ivantsiv, N. (2019) Boiatysia ne treba: zvidky vynykaie strakh zakhvoryty na onkologhiu? [There is no need to be afraid: where does the fear of getting oncology come from?]. – Retrieved from https://lb.ua/society/2019/10/05/439054_boyatysya_treba_zvidki_vynikaie.html [in Ukrainian].

9. V Ukraini rozpochavsia «Misiats borotby z rakom leheniv» [The "Month of fight against lung cancer" has started in Ukraine]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3605143-v-ukraini-rozpocavsya-misac-borotbi-z-rakom-legeniv.html> [in Ukrainian].

10. “Patsiienty Ukrainy” z partneramy prodovzhuiut informatsiynu kampaniiu “Harantovano!” pro bezoplatni posluhy dlia patsiientiv. [“Patients of Ukraine” and partners continue the information campaign “Guaranteed!” about free services for patients]. – Retrieved from <https://patients.org.ua/2023/03/10/pacziyenty-ukrayiny-z-partneramy-prodovzhuyut-informacziynu-kampaniyu-garantovano-pro-bezoplatni-poslugy-dlya-pacziyentiv/> [in Ukrainian].

11. U Kyievi proveli kruhlyi stil shchodo pervynnoi ta vtorynnoi profilaktyky raku shyiky matky v Ukraini. [A round table on primary and secondary prevention of cervical cancer in Ukraine was held in Kyiv.]. *Ministerstvo okhorony zdorovia – Ministry of Health*. Retrieved from <https://moz.gov.ua/article/news/u-kievi-proveli-kruglij-stil-schodo-pervinnoi-ta-vtorinnoi-profilaktiki-raku-shijki-matki-v-ukraini> [in Ukrainian].

УДК: 159.9378.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1061-1076](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1061-1076)

Бондаревич Світлана Майславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

МЕТОДИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ- ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «ВІКОВА ФІЗІОЛОГІЯ І ВАЛЕОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «Вікова фізіологія і валеологія» це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної, заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. Психологія, галузі знань 05. Соціальні та поведінкові науки. Підкреслено, що навчальна дисципліна «Вікова фізіологія і валеологія» - це навчальна дисципліна, яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про фізіологічні і нейрофізіологічні механізми психічних функцій людини, виявлення і з'ясування досягнень дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» протягом тривалого періоду її становлення і розвитку; оволодіти сучасними і перспективними напрямками розробок і досліджень, з питань діагностики, форм і методів реабілітації особистості. Відповідно до мети є ознайомити студентів з предметом навчальної дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія», основними віковими особливостями становлення та формування фізіологічними системами організму, законами, що визначають їхню діяльність, механізмами регуляції, взаємодії з навколишнім середовищем і

було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти. Доведено, що завданнями дисципліни є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це: сформувати у студентів систему знань про механізми перебігу основних фізіологічних функцій, таких як дихання, травлення, виділення, обмін речовин та енергії; розглянути основні фізіологічні системи організму, закони, що визначають їхню діяльність, механізми саморегуляції, взаємодії з навколишнім середовищем для успішного професійного становлення психолога та формування у студента пізнавального принципу «пріоритетність диференційованого підходу в пізнанні особистості».

Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: освітня компонента; вікова фізіологія і валеологія; практична психологія морегосподарської галузі; загальна підготовка здобувачів.

Bondarevych Svitlana Mayslavivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, 34 Mechnikova St., Odesa, 65029, tel.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

METHODOLOGICAL JUSTIFICATION OF PROGRAM LEARNING OUTCOMES DURING THE STUDY BY PSYCHOLOGIST STUDENTS OF THE EDUCATIONAL COMPONENT "AGE PHYSIOLOGY AND VAEOLOGY" FOR HIGHER EDUCATION ACQUISITIONS IN THE SPECIALTY "PSYCHOLOGY"

Abstract. The article defines that the educational component "Age physiology and valeology" is an educational discipline, the curriculum of which is concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 dated 04/24/2019. The work program of the educational discipline "Age Physiology and Valeology" was developed on the basis of the educational and professional program "Practical Psychology of the Maritime Industry" and relevant curricula for full-time and part-time students of higher education "bachelor" in specialty 053. Psychology, fields of knowledge 05. Social and behavioral sciences. It is

emphasized that the educational discipline "Age physiology and valeology" is an educational discipline aimed at creating a general theoretical base (mastery of general psychological tools) for successful study of further theoretical, practical and applied educational disciplines from psychological disciplines. It is noted that the subject of the educational discipline "Age physiology and valeology" is the formation of basic concepts and categories of students' mastering of modern knowledge about the physiological and neurophysiological mechanisms of human mental functions, the identification and clarification of the achievements of the discipline "Age physiology and valeology" during the long period of its formation and development; to master modern and promising areas of development and research, on issues of diagnostics, forms and methods of personality rehabilitation. According to the goal, it is to acquaint students with the subject of the educational discipline "Age physiology and valeology", the main age-related features of the formation and formation of the physiological systems of the body, the laws that determine their activity, mechanisms of regulation, interaction with the environment. And the logical sequence of teaching the specified educational topics was proved components. It has been proven that the tasks of the discipline are the acquisition of competences by the students of the educational and professional program "Practical psychology of the maritime industry" (for compulsory and optional disciplines), this is: to form a system of knowledge in students about the mechanisms of the course of basic physiological functions, such as breathing, digestion, secretion, metabolism of substances and energy; consider the main physiological systems of the body, laws that determine their activity, mechanisms of self-regulation, interactions with the environment for the successful professional development of a psychologist and the formation of the student's cognitive principle "priority of a differentiated approach in the knowledge of personality". It is emphasized that the program is built according to the requirements of the credit-module system for organizing the educational process in higher educational institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS). Thus, the educational program is focused on the personal and professional growth of future psychologists.

Keywords: educational component; age-related physiology and valeology; practical psychology of the maritime industry; general training of applicants.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, навчальна дисципліна «Вікова фізіологія і валеологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним

інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1; 2].

Саме тому, комплексність умов роботи психолога-фахівця вимагає від нього оволодіти широким спектром вікових, онтогенетичних психологічних та фізіологічних знань, на які необхідно спиратися, трансформувати та втілювати у власну практику [1; 2]. Це приводить до того, що в результаті вивчення дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» здобувачі повинні здобути знання: історію розвитку вікової фізіології, шкільної гігієни; основні закономірності росту і розвитку дітей в онтогенезі; структурні та функціональні характеристики органів і систем людини в віковому аспекті; актуальні питання що до шкільної гігієни; психофізіологічні та гігієнічні умови середовища навчання школяра; а також інволюційні процеси людини; вміння: визначати інтегральний рівень фізичного розвитку дітей; визначати причини ті види порушень опорно-рухового апарата та їх профілактику; володіти методикою антропометричних досліджень; володіти навичками визначення постави, форми грудної клітини, форми стопи; визначати причини та види порушень функції зору у школярів, їх профілактику; використовувати методи зняття втоми; володіти навичками визначення функціональних показників органів дихання та серцево-судинної системи (пульс, АТ) [1; 2; 5; 7].

Тому необхідним логічний, структурований перехід та послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розробки навчальної програми освітньої компоненти «Вікова фізіологія і валеологія», було взято до уваги вимоги Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року [1; 2].

Робоча програма навчальної дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів першого (бакалаврського) рівня навчання очної, заочної форм навчання за спеціальністю 053. Психологія, та була розроблена робочою групою забезпечення за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти кафедри практичної психології, Одеського національного морського університету, Навчально-наукового морського гуманітарного інституту.

Навчальна дисципліна «Вікова фізіологія і валеологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Передумови для вивчення дисципліни складають загальна психологія, психофізіологія ВНД, вікова психологія, реабілітаційна психологія, психосоматична та клінічна психологія, комунікативна та професійна психологія [1; 3-5; 7].

Мета статті: Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють привести щодо розкриття основних вікових особливостей становлення та формування фізіологічних систем організму людини, законів, що визначають їхню діяльність, механізмів саморегуляції, адаптації та взаємодії з навколишнім середовищем.

Предмет дослідження: предметом вивчення освітньої компоненти «Вікова фізіологія і валеологія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про фізіологічні і нейрофізіологічні механізми психічних функцій людини, виявлення і з'ясування досягнень дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія» протягом тривалого періоду її становлення і розвитку; оволодіти сучасними і перспективними напрямками розробок і досліджень, з питань діагностики, форм і методів адаптації та реабілітації особистості [3; 5; 7].

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями «Вікова фізіологія і валеологія», що мають бути вирішеними у процесі викладання навчальної дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це: сформувати у студентів систему знань про механізми перебігу основних фізіологічних функцій, таких як дихання, травлення, виділення, обмін речовин та енергії; розглянути основні фізіологічні системи організму, закони, що визначають їхню діяльність, механізми саморегуляції, взаємодії з навколишнім середовищем для успішного професійного становлення психолога та формування у студента пізнавального принципу «пріоритетність диференційованого підходу в пізнанні особистості».

Розробляючи програму курсу «Вікова фізіологія і валеологія», ми орієнтувалися на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли формуванню загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей.

Вивчення курсу «Вікова фізіологія і валеологія» дозволить здобувачам отримати такі результати навчання, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання

ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань

ПР6. Формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження.

ПР9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання.

ПР 20. Ефективно адаптуватися до нових ситуацій, пов'язаних з особливостями роботи практичного психолога в морегосподарській галузі та демонструвати здатність до професійної мобільності.

ПР 21. Вміння вживати ефективні заходи щодо збереження фізіологічного та психологічного здоров'я (власного й оточення).

ПР 26. Демонструвати етико-професійні якості, а також знання функцій та ролі практичного психолога в роботі з робітниками морегосподарській галузі.

На прикладі ПРН видно, що програма сприяє формуванню загальних та спеціальних компетентностей - як здатності до розуміння психофізіологічних особливостей особистості у різноманітні прояву вікових етапів становлення та індивідуального онтогенезу людини [3; 5; 7].

Разом програма охоплює: Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК6. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК10. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Спеціальні фахові компетентності (ФК):

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СК7. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

СК 12. Уміння адаптуватися до нових ситуацій пов'язаних з особливостями роботи практичного психолога у морегосподарській галузі та здатність до професійної мобільності.

СК 16. Вміння проводити профвідбір та формувати колектив (екіпаж) з урахуванням психологічної сумісності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі соціальні навички (Softskills):

- навички міжособистісної взаємодії;

- здатність бути критичним і самокритичним;
- здатність приймати обґрунтовані рішення.

Таким чином, чотири загальні компетентності, шість – спеціальних, та сім програмних результатів навчання, затверджені Стандартом вищої освіти, орієнтовані на особистісний та професійний ріст майбутніх психологів.

Навчальна дисципліна «Вікова фізіологія і валеологія» викладається на другому курсі у другому семестрі, є обов'язковою для вивчення.

Програма курсу розрахована на 90 годин, для денної форми навчання: в тому числі аудиторних занять – 40, з них лекційних 20, лабораторних – 10, практичних – 10 занять. На самостійну роботу здобувачів відведено 50 годин. Для заочної форми навчання: лекційних 4, лабораторних – 6, практичних – 2, на самостійну роботу здобувачів відведено 78 годин.

Тижневих годин для денної/заочної форми навчання:

аудиторних – 2,5/0,75;

самостійних - 3,13/4,88.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%):

для денної форми навчання – $44,4/55,6=0,8$

для заочної форми навчання – $13,3/86,7=0,15$.

Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є іспит.

Структура навчальної дисципліни представлена у табл.1.

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни «Вікова фізіологія і валеологія»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	ус ь о го	у тому числі					ус ь о го	у тому числі				
		л	п	л а б	і н д	с. р.		л	п	л а б	і н д	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Вікові особливості онтогенезу людини.												
Онтогенез.												
Тема 1. Вікова фізіологія, предмет, завдання.	7	2	-	-	-	5	14	2	-	2	-	10
Тема 2. Методи обстеження фізичного розвитку. Онтогенез. Організм як єдине ціле.	11	2	2	2	-	5	12	-	2	-	-	10
Тема 3. Органогенез. Системогенез. Організм як єдине ціле. Поняття про онтогенез. Життєвий цикл людини.												
Разом за змістовим модулем 1	18	4	2	2	-	10	26	2	2	2	-	20

Продовження таблиці 1

Змістовий модуль 2. Вікова фізіологія фізіологічних систем. Особливості фізіології дітей, підлітків та похилого віку.												
Тема 4. Вікові особливості опорно-рухового апарату. Співвідношення процесів росту і розвитку. Скелет. М'язова система.	16	2	2	2	-	10	14	2	-	2	-	10
Тема 5. Вікові особливості систем регуляції функцій людського організму (кровоносної, імунної, дихальної, видільної та травної). Рідкі середовища організму: кров, лімфа, міжтканинна рідина. Серцево-судинна система. Поняття про імунітет і його розвиток в онтогенезі людини.	11	2	2	2	-	5	10	-	-	-	-	10
Тема 6. Структурно-функціональна характеристика та вікові особливості системи дихання. Тема 7. Обмін речовин і енергії - основа процесів життєдіяльності. Вікові особливості органів травлення. Вікові особливості органів виділення - нирки і шкіра. Тема 8. Загальні закономірності діяльності ендокринної системи. Статевий розвиток і його вікові особливості. Репродуктивне здоров'я, його охорона.	13	4	2	2	-	5	10	-	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 2	40	8	6	6	-	20	34	2	-	2	-	30
Змістовий модуль 3. Принципи формування здорового способу життя. Санологія. Валеологія. Здоровий спосіб життя.												
Тема 9-10. Вікові особливості нервової системи. Вікові особливості сенсорних систем.	16	2	2	2	-	10	12		-	2	-	10
Тема 11. Поняття про здоров'я дітей і підлітків. Гігієна і фізичне виховання. Шкідливі звички і девіантна поведінка. Тема 12. Основні поняття геронтології.	9	4	-	-	-	5	10	-	-	-	-	10
Тема 13. Здоров'я і його вимір. Принципи формування здорового способу життя. Валеологія і санологія. Визначення. Предмет. Завдання. Тема 14. Людина і навколишнє середовище - проблема адаптації та дезадаптації. Роль природи і технологій в здоров'я людини.	7	2	-	-	-	5	8	-	-	-	-	8
Разом за змістовим модулем 3	32	8	2	2	-	20	30		-	2	-	28
Усього годин	90	20	10	10	-	50	90	4	2	6	-	78

Структура навчальної дисципліни включає три змістовних модулі у семестрі. Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є іспит наприкінці семестру.

Програма курсу «Вікова фізіологія і валеологія» передбачає по 10 лекційних, 5 практичних та 5 лабораторних занять у другому семестрі.

Лекційні заняття програми курсу «Вікова фізіологія і валеологія» розглядають наступні теми:

Лекція № 1. Тема 1. Вікова фізіологія, предмет, завдання [3-4; 5; 7].

Лекція № 2. Тема 2. Методи обстеження фізичного розвитку. Онтогенез. Організм як єдине ціле.

Тема 3. Органогенез. Системогенез. Організм як єдине ціле. Поняття про онтогенез. Життєвий цикл людини. Загальна характеристика будови тканин та систем організму, їх функції. Концепція гомеостазу. Концепція адаптації [3; 5; 7].

Лекція № 3. Тема 4. Вікові особливості опорно-рухового апарату. Співвідношення процесів росту і розвитку. Скелет. М'язова система [3; 5; 7].

Лекція № 4. Тема 5. Вікові особливості систем регуляції функцій людського організму (кровоносної, імунної, дихальної, видільної та травної). Рідкі середовища організму: кров, лімфа, міжтканинна рідина. Серцево-судинна система. Поняття про імунітет і його розвиток в онтогенезі людини [3-4; 6].

Лекція № 5. Тема 6. Структурно-функціональна характеристика та вікові особливості системи дихання [3-4; 6].

Лекції № 6. Тема 7. Обмін речовин і енергії - основа процесів життєдіяльності. Вікові особливості органів травлення. Вікові особливості органів виділення - нирки і шкіра.

Тема 8. Загальні закономірності діяльності ендокринної системи. Статевий розвиток і його вікові особливості. Репродуктивне здоров'я, його охорона [3-4; 6-7].

Лекція № 7-8. Тема 9-10. Вікові особливості нервової системи. Вікові особливості сенсорних систем [3-4; 6-7].

Лекція № 9. Тема 11. Поняття про здоров'я дітей і підлітків. Гігієна і фізичне виховання. Шкідливі звички і девіантна поведінка.

Тема 12. Основні поняття геронтології [3-4; 6-7].

Лекція № 10. Тема 13. Здоров'я і його вимір. Принципи формування здорового способу життя. Валеологія і санологія. Визначення. Предмет. Завдання.

Тема 14. Людина і навколишнє середовище - проблема адаптації та дезадаптації. Роль природи і технологій в здоров'я людини [4; 6].

Оскільки метою вивчення дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти комплексного уявлення про розкриття основних вікових особливостей становлення та формування фізіологічних систем організму людини, законів, що визначають їхню діяльність, механізмів саморегуляції, адаптації та взаємодії з навколишнім середовищем, лекційний курс підкріплюється 5 лабораторними та 5 практичними заняттями.

Студенти апробують конкретні експериментальні методики психологічного дослідження у двох варіантах: у ролі експериментатора та у ролі піддослідного, далі приступають до обробки, аналізу та інтерпретації результатів. Конкретні експериментальні методики обираються студентом за

погодженням із викладачем. Після виконання завдання студенти складають індивідуальні письмові звіти у формі лабораторної роботи з додатком протоколів досліджень. У процесі виконання завдання студент-експериментатор має проводити протокол дослідження (зразок протоколу дається до кожної роботи) [4-5; 7].

Мета лабораторних занять є поглиблений розгляд окремих теоретичних положень дисципліни; формування вмінь та навичок їх практичного застосування шляхом виконання здобувачами індивідуальних завдань, відпрацювання теоретичного матеріалу у формі проведення експерименту.

У процесі практичних та лабораторних занять відбувається розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих здобувачами на лекціях та в процесі самостійної роботи та спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, опанування уміннями та навичками.

Матеріали для самостійного опрацювання лекційного матеріалу та підготовки до практичних та лабораторних занять викладені в основній і додатковій літературі.

Практичні заняття з курсу «Вікова фізіологія і валеологія» відбуваються за такою тематикою:

Практичне заняття № 1. Вікова фізіологія, предмет, завдання.

Діагностика. Методи обстеження фізичного розвитку. Онтогенез. Організм як єдине ціле.

Органогенез. Системогенез. Організм як єдине ціле.

Поняття про онтогенез. Життєвий цикл людини.

Загальна характеристика будови тканин та систем організму, їх функції.

Концепція гомеостазу. Концепція адаптації.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами усного опитування. Визначення та основні поняття та методи досліджень. Практичні експериментальні методики.

Практичне заняття № 2. Структурно-функціональна характеристика та вікові особливості системи дихання. Серцево-судинна система.

Обмін речовин і енергії - основа процесів життєдіяльності.

Вікові особливості органів травлення. Вікові особливості органів виділення - нирки і шкіра.

Загальні закономірності діяльності ендокринної системи. Статевий розвиток і його вікові особливості. Репродуктивне здоров'я, його охорона.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу: роботи з літературою за коштами контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Практичне заняття № 3. Вікові особливості нервової системи. Вікові особливості сенсорних систем.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Практичне заняття № 4. Поняття про здоров'я дітей і підлітків. Гігієна і фізичне виховання. Шкідливі звички і девіантна поведінка.

Основні поняття геронтології.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Практичне заняття № 5. Здоров'я і його вимір. Принципи формування здорового способу життя. Валеологія і санологія. Визначення. Предмет. Завдання.

Людина і навколишнє середовище - проблема адаптації та дезадаптації. Роль природи і технологій в здоров'я людини.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Лабораторні заняття з курсу «Вікова фізіологія і валеологія» відбуваються за наступною тематикою:

Лабораторне заняття № 1.

Вікові особливості опорно-рухового апарату. Співвідношення процесів росту і розвитку. Скелет. М'язова система.

Вікові особливості систем регуляції функцій людського організму (кровоносної, імунної, дихальної, видільної та травної). Рідкі середовища організму: кров, лімфа, міжтканинна рідина.

Мета: вивчити закони співвідношення процесів росту і розвитку. Скелет. М'язова система.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні закони співвідношення процесів росту і розвитку. Методи дослідження статури, плоскостоптя, станової сили.

Лабораторне заняття № 2. Структурно-функціональна характеристика та вікові особливості системи дихання. Серцево-судинна система.

Обмін речовин і енергії - основа процесів життєдіяльності.

Вікові особливості органів травлення. Вікові особливості органів виділення - нирки і шкіра.

Загальні закономірності діяльності ендокринної системи. Статевий розвиток і його вікові особливості. Репродуктивне здоров'я, його охорона.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу: роботи з літературою за коштами контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей. Засвоїти методи дослідження системи дихання (температурний режим у приміщенні класу) та серцево-судинної системи (частота ритму дихання, пульсу у спокої, при фізичному навантаженні); особливості органів виділення при стресі.

Лабораторне заняття № 3. Вікові особливості нервової системи. Вікові особливості сенсорних систем.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей. Засвоїти методи дослідження рефлексів. Зорового, слухового, шкіряного аналізаторів.

Лабораторне заняття № 4. Поняття про здоров'я дітей і підлітків. Гігієна і фізичне виховання. Шкідливі звички і девіантна поведінка.

Основні поняття геронтології.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей. Засвоїти методи дослідження працездатності; втоми; їх динаміка протягом уроку. Створити фізіолого-гігієнічні основи організації навчально-виховного процесу у студентів.

Лабораторне заняття № 5. Здоров'я і його вимір. Принципи формування здорового способу життя. Валеологія і санологія. Визначення. Предмет. Завдання.

Людина і навколишнє середовище - проблема адаптації та дезадаптації. Роль природи і технологій в здоров'я людини.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні лекційного матеріалу, роботи з літературою за коштами захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей. Засвоїти методи дослідження індивідуального здоров'я режим дня та праці; профілактика захворювань- як профілактика стресу.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння здобувачем навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота повинна виконуватись систематично. В кінці кожної лекції

здобувачі одержують контрольні питання за змістом лекційного матеріалу, відповідь на які передбачає осмислення та більш глибоке засвоєння матеріалу. Самостійна робота проводиться з метою закріплення нових вмінь, оформлюється письмово (есе, доповідь) [3; 5; 6-7].

Самостійна робота з курсу «Вікова фізіологія і валеологія» для денної форми навчання складає 50 годин, з яких на підготовку до лекційних занять відводиться 20 година, на підготовку до лабораторних занять – 20 годин та на виконання реферативної роботи – 10 годин. Для заочної форми навчання – це 78 годин, з яких на підготовку до лекційних занять відводиться 30 годин, на підготовку до лабораторних занять – 40 годин та на виконання реферативної роботи – 8 годин (табл.2).

Таблиця 2.

Самостійна робота для денної / заочної форми навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Вікова фізіологія, предмет, завдання.	5	10
2	Діагностика. Методи обстеження фізичного розвитку. Онтогенез. Організм як єдине ціле.	10	10
3	Вікові особливості опорно-рухового апарату. Співвідношення процесів росту і розвитку. Скелет. М'язова система. Вікові особливості внутрішнього середовища організму. Рідкі середовища організму: кров, лімфа, міжтканинна рідина. Поняття про імунітет і його розвиток в онтогенезі людини.	5	10
4	Обмін речовин і енергії - основа процесів життєдіяльності. Вікові особливості органів травлення. Вікові особливості органів виділення - нирки і шкіра. Структурно-функціональна характеристика та вікові особливості системи дихання. Серцево-судинна система.	5	10
5	Загальні закономірності діяльності ендокринної системи. Статевий розвиток і його вікові особливості. Репродуктивне здоров'я, його охорона. Вікові особливості нервової системи. Вікові особливості сенсорних систем.	10	10
6	Поняття про здоров'я дітей і підлітків. Гігієна і фізичне виховання. Шкідливі звички і девіантна поведінка. Основні поняття геронтології. Здоров'я і його вимір. Принципи формування здорового способу життя. Валеологія і санологія. Здоровий спосіб життя.	10	10
7	Людина і навколишнє середовище - проблема адаптації та дезадаптації. Роль природи та технологій в здоров'ї людини.	5	18
	Разом	50	78

Система оцінювання рівня навчальних досягнень ґрунтується на принципах ЄКТС та є накопичувальною. Оскільки дисципліна поділяється на два семестрові модулі, здобувачі протягом семестру готуються до лекційних та лабораторних занять, виконують 2 модульні контрольні роботи та реферативну роботу. Кожний модуль оцінюється у максимально можливі 50 балів.

Реферативна робота є індивідуальним завданням дослідницького характеру, яке має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання.

Реферативна робота передбачає наукове дослідження особливостей професійної етики та доброчесності в роботі фахівця психолога й забезпечує формування: ПР1. (аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання); ПР2. (розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань); ПР6. (формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження); ПР9. (пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання); ПР 20. (ефективно адаптуватися до нових ситуацій, пов'язаних з особливостями роботи практичного психолога в морегосподарській галузі та демонструвати здатність до професійної мобільності); ПР 21. (вміння вживати ефективні заходи щодо збереження фізіологічного та психологічного здоров'я (власного й оточення)); ПР 26. (демонструвати етико-професійні якості, а також знання функцій та ролі практичного психолога в роботі з робітниками морегосподарської галузі).

Реферативна робота виконується індивідуально кожним здобувачем.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це вміння застосовувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «Вікова фізіологія і валеологія», яка спрямована на створення загально-теоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін, а також, сформувати у студентів систему знань про механізми перебігу основних фізіологічних функцій, таких як дихання, травлення, виділення, обмін речовин та енергії; розглянути основні фізіологічні системи організму, закони, що визначають їхню діяльність, механізми саморегуляції, взаємодії з навколишнім середовищем для успішного професійного становлення психолога.

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
3. Навчально-методичний комплекс з вікової фізіології і шкільної гігієни: для студентів спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) / Укладач А.А. Коваль, Л.П. Харченко. Полтава, 2023. 62 с.
4. Вікова фізіологія : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: Ю. С. Бойко, Ю. М. Танасійчук. Умань : Візаві, 2021. 245.
5. Коцан І. Я. Фізіологія людини і тварин у таблицях та запитаннях : навч.-метод., посіб. для самопідготовки / Ігор Ярославович Коцан, Світлана Євгенівна Швайко, Олена Романівна Дмитроца. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 224 с.
6. Коц В.П., Коц С.М. Вікова фізіологія та шкільна гігієна. Навчальний посібник. Харків: ХНПУ, 2017. 288 с.
7. Комісова Т. Є. Вікова анатомія та фізіологія людини: навчальний посібник / Т. Є. Комісова, А. В. Мамотенко, Л. П. Коваленко, І. А. Іонов, О. О. Катеринич, Г. І. Сахацький. Харків : ФОП Петров В. В., 2021. 112 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>(data zvernennya 14.10.2022) [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 053 «Psykhologhiya» dlya druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (data zvernennya 20.09.2022) [in Ukrainian].
3. Koval' A.A., Kharchenko L.P. (2023). *Navchal'no-metodychnyy kompleks z vikovoyi fiziologiyi i shkil'noyi hihiyeny* [Educational and methodological complex on age-related physiology and school hygiene]. Poltava [in Ukrainian].
4. Boyko YU. S., Tanasiychuk YU. M. (2021). *Vikova fiziologhiya* [Age-related physiology]. / MON Ukrayiny, Umans'ky derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychny. Uman' : Vizavi [in Ukrainian].

5. Kotsan I. YA., Shvayko S. Y., & Dmytrotsa O. R. (2012). *Fiziolohiya lyudyny i tvaryn u tablytsyakh ta zapytannyakh* [Physiology of man and animals in tables and questions]. Luts'k : Skhidnoyeuropeys'kyy nats. un-t im. Lesi Ukrayinky [in Ukrainian].

6. Kots V.P., Kots S.M. (2017). *Vikova fiziolohiya ta shkil'na hihiyena* [Age physiology and school hygiene]. Kharkiv: KHNPU [in Ukrainian].

7. Komisova T. YE., Mamotenko A. V., Kovalenko L. P., Ionov I. A., Katerynych O. O., & Sakhats'kyy H. I. (2021). *Vikova anatomiya ta fiziolohiya lyudyny* [Age-related anatomy and physiology of man]. Kharkiv : FOP Petrov V. V. [in Ukrainian].

УДК: 159.9:351.74

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1077-1090](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1077-1090)

Власенко Софія Борисівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ-ДСП, 03035, тел.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Анотація. Актуальність даної теми визначається тим, що психологічна компетентність майбутніх правоохоронців відіграє домінуючу роль у процесі їх професійного становлення, а також сприяє виробленню психологічної витривалості по відношенню до стресогенних факторів та фруструючих впливів. І хоча проблема професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронних органів – це повно та всесторонньо вивчене питання психології, війна, як екстремальна ситуація, негативно впливає на психіку українців, що вимагає нових підходів до розробки системи професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців, які мають реалізуватися з урахуванням реалій теперішнього часу.

Мета написання статті полягає у науково-теоретичному аналізі особливостей професійно-психологічної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій.

У статті розглядається поняття професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців як первинного етапу системи професійно-психологічної підготовки. Розкривається зв'язок професійної діяльності із екстремальними умовами праці, надається класифікація екстремальних ситуацій, які можуть мати місце у професійній діяльності правоохоронця.

В межах статті визначено, що у процесі професійно-психологічного навчання майбутніх правоохоронців особливу увагу варто звертати на формування професійно-важливих якостей, готовності до професійної діяльності та поведінки, що спрямована на забезпечення особистісної безпеки, оскільки саме перераховані чинники відіграють провідну роль у формування стійкості до екстремальних умов.

Виділено та охарактеризовано професійно-важливі якості, які забезпечують стійкість до умов екстремальних ситуацій. Надається психологічна характеристика поняттям готовності до професійної діяльності та готовності

до екстрених дій. Проаналізована структура психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях та провідні характеристики негативних психічних станів, що виникають внаслідок дії екстремальних чинників на психіку. Визначені основні напрямки професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: професійно-психологічна підготовка, працівники правоохоронних органів, екстремальні ситуації, професійно важливі якості, готовність до професійної діяльності, особиста безпека, негативні психічні стани.

Vlasenko Sofiia Borysivna Candidate of Psychological Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv-DSP, 03035, tel. (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS FOR ACTIVITIES IN EXTREME SITUATIONS

Abstract. The relevance of this topic is determined by the fact that the psychological competence of future law enforcement officers plays a dominant role in the process of their professional development, and also contributes to the development of their psychological endurance in relation to stressors and frustrating influences. Although the problem of professional and psychological training of law enforcement officers is a fully and comprehensively studied issue of psychology, the war as an extreme situation has a negative impact on the psyche of Ukrainians, which requires new approaches to the development of a system of professional and psychological training of future law enforcement officers, which should be implemented taking into account the realities of the present.

The purpose of the article is to provide a scientific and theoretical analysis of the peculiarities of professional and psychological training of future law enforcement officers for activities in extreme situations.

The article deals with the concept of professional and psychological training of future law enforcement officers as the primary stage of the system of professional and psychological training. The author reveals the connection between professional activity and extreme working conditions, provides a classification of extreme situations that may occur in the professional activity of a law enforcement officer.

The article determines that in the process of professional and psychological training of future law enforcement officers, special attention should be paid to the formation of professionally important qualities, readiness for professional activity

and behavior aimed at ensuring personal safety, since these factors play a leading role in the formation of resistance to extreme conditions.

The article identifies and characterizes the professionally important qualities of future law enforcement officers which ensure resistance to extreme situations. The psychological characterization of the concepts of readiness for professional activity and readiness for emergency actions is given. The structure of the psychological readiness of future law enforcement officers to work in extreme situations and the leading characteristics of negative mental states arising from the impact of extreme factors on the psyche of law enforcement officers are analyzed. The main directions of professional and psychological training of future law enforcement officers to work in extreme situations are determined.

Keywords: professional and psychological training, law enforcement officers, extreme situations, professionally important qualities, readiness for professional activity, personal safety, negative mental states.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників правоохоронних органів має безпосередній зв'язок із впливом на особистість факторів екстремальності, наслідком якого стає порушення соматичного та психічного здоров'я. Останнє може виявлятися у відхиленнях зі сторони емоційно-вольової сфери, які негативно впливають на працездатність правоохоронця. До таких належать дисфоричні, апатичні, депресивні стани, професійне вигорання, стани страху та тривоги, гострого та хронічного стресу тощо. Наслідком тривалого впливу на особистість психотравмуючих чинників можуть стати невротичні розлади, симптоми яких виявляються як на психоемоційному, так і на фізичному рівнях. У тяжких випадках тривалий психотравмуючий вплив призводить до виникнення психотичних порушень, найпоширенішим із яких вважають посттравматичний стресовий розлад. Усе перераховане є свідченням необхідності забезпечення особистісної безпеки працівників правоохоронних органів. До складу даного поняття включають не тільки організаційно-правові, тактичні та фізичні заходи, спрямовані на збереження життя та підтримку здоров'я особистості, але і систему психологічних заходів, покликаних забезпечувати високий рівень професіоналізму.

В умовах широкомасштабної війни, спровокованої агресією росії, проблема професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронних органів постає надзвичайно актуально та стоїть на варті національних інтересів України. Особливої ваги дана проблема набуває на етапі професійного навчання. Психологічна компетентність майбутніх правоохоронців, опосередкована змістом їх діяльності і відіграє домінуючу роль у ефективному засвоєнні знань, умінь та навичок, формуванні професійної ідентичності, забезпеченні ефективного саморозвитку, професійної культури, розвитку

професійно-важливих якостей, виробленні психологічної стійкості та витривалості по відношенню до фруструючих впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійно-психологічної підготовки працівників правоохоронних органів, як в загальному, так і окремі її аспекти, – це доволі повно вивчене питання психології і суміжних наук (педагогіки, права, соціології тощо). Так, загальні аспекти проблеми розкривають у своїх дослідженнях такі відомі науковці як Д. Александров, В. Андросюк, В. Барко, Ю. Бойко-Бузиль, Г. Юхновець, Ю. Ірхін, Л. Казміренко, О. Кудерміна, В. Медведєв, Т. Остафійчук, І. Охріменко та багато інших. Особливості професійно-психологічної підготовки слідчих Національної поліції України вивчали І. Жданова, В. Кошинець, П. Макаренко, Н. Мілорадова, О. Рівчаченко, О. Ходаков, І. Шопіна та інші науковці. Професійно-психологічна підготовка патрульних поліцейських стала предметом досліджень Р. Андрусишина, О. Геращенко, С. Гіренка, В. Литвин, Р. Сімка, В. Ташматова. Окремі питання психологічної підготовки працівників підрозділів ювенальної превенції розглядають Н. Гончарова, О. Давидова, Д. Йосифович, І. Остапович, С. Спринчук, Д. Швець. Психологічну підготовку як важливу складову професійної підготовки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання вивчали В. Гурський, І. Коваль, І. Пампура, В. Фурса, у співавторстві із Д. Хованою, та інші дослідники. Проте, не зважаючи на таку всесторонність вивчення проблеми, війна як екстремальна ситуація, спричинена надзвичайними умовами, чинить несприятливий вплив на психіку громадян, викликаючи негативні зміни психоемоційного стану, що потребує нових підходів до розробки системи професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців, які мають реалізуватися з урахуванням реалій сьогодення.

Мета статті полягає у науково-теоретичному аналізі особливостей професійно-психологічної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, заклади освіти покликані забезпечувати високий рівень розвитку професійно-психологічних якостей у здобувачів, шляхом психологічного супроводу їх навчальної діяльності [1]. За своєю суттю професійно-психологічна підготовка майбутніх правоохоронців до професійної діяльності, в тому числі і до діяльності в екстремальних ситуаціях, - це первинний етап системи професійно-психологічної підготовки, який можна визначити як складний комплекс взаємопов'язаних заходів навчання та виховання, що спрямовані на

формування та розвиток у здобувачів вищої освіти професійної компетентності та психологічної готовності до діяльності, тобто це один із провідних напрямків функціонування системи психологічного забезпечення.

Професійна діяльність працівника правоохоронних органів нерозривно пов'язана із екстремальними умовами праці і особливої актуальності це набуло у період війни. Так, під час дії воєнного стану в Україні, значно розширилося коло повноважень працівників поліції, більшість із яких безпосередньо пов'язані із ризиком та екстремальністю. Екстремальними умовами у діяльності правоохоронця називають умови праці, які характеризуються такими ознаками як: неочікуваність, раптовість, невизначеність, конфліктність, стресогенність, утруднення та високий рівень відповідальності за правильність прийняття рішення, загроза для життя та здоров'я [2].

При написанні даної статті було використано загальноприйняті підходи до класифікації екстремальних ситуацій. Відповідно до яких екстремальні ситуації, що виникають у роботі правоохоронця поділяють за такими ознаками:

I. Службові або професійні. Прикладом можуть бути ситуації, що виникають при затриманні потенційно небезпечних осіб, роботі зі зброєю або вибухонебезпечними предметами та ін.

II. Життєві, повсякденні. Мають лише опосередковане відношення до правоохоронної діяльності, оскільки можуть виникати у житті кожної людини, незалежно від її професійної діяльності.

III. Спричинені надзвичайними умовами. Як зазначалося вище, найактуальнішим прикладом таких ситуацій в умовах сьогодення є воєнні дії та їх наслідки.

IV. Пов'язані із потенційно небезпечними захопленнями. По аналогії із пунктом II теж мають лише опосередковане відношення до правоохоронної діяльності, так як можуть виникати незалежно від професії [3, С. 13].

Таким чином, екстремальні ситуації, що виникають у правоохоронній діяльності умовно можна розділити на три групи:

I. Екстремальні ситуації, що мають безпосередній зв'язок із професією. Сюди належать службові або професійні ситуації.

II. Екстремальні ситуації, які безпосередньо не пов'язані із професійною діяльністю та можуть періодично виникають у житті кожної людини: спричинені надзвичайними умовами та пов'язані із потенційно небезпечними захопленнями.

III. Екстремальні ситуації, що виникають незалежно від професійної діяльності, проте для правоохоронця набувають особливої актуальності. До даної групи відносимо ситуації спричинені надзвичайними умовами.

Саме перша та третя групи екстремальних ситуацій висувають особливі вимоги до рівня психологічної підготовки правоохоронця, формування його професійно важливих якостей, готовності до професійної діяльності та поведінки, спрямованої на забезпечення особистісної безпеки. Усе зазначене і має бути враховане у процесі навчання майбутніх правоохоронців.

Поняття професійно важливих якостей особистості визначають у психології як «будь-які суб'єктивні якості, включені до процесу діяльності, які забезпечують ефективність її виконання за такими параметрами як продуктивність, якість праці та надійність» [4, С. 376].

Д. Александров, на основі аналізу робіт провідних науковців, виділяє такі професійно важливі якості працівників правоохоронних органів: сталість світогляду, розвинуті комунікативні та мисленнєві здібності, уміння встановлювати психологічний контакт, розвиток пізнавальних процесів, просоціальну спрямованість, навички рольової поведінки тощо [5].

І. Клименко у структурі професійно важливих якостей поліцейського провідне місце відводить морально-психологічній стійкості. Також автор із опорою на роботи провідних дослідників, таких як В. Барко, І. Охріменко, Д. Швець та інші, виділяє наступні чинники, які визначають формування професійних якостей особистості. До таких відносять: тип нервової системи та її характеристики; характерологічні риси; особливості мотивації; розвиток емоційно-вольової сфери; наявність загальних та спеціальних здібностей, в тому числі, комунікативних; розвиток когнітивних процесів та аналізаторної чутливості [6].

В. Колісніченко та М. Боровик, аналізуючи дослідження проведені В. Андросюком, Л. Казміренко, Г. Юхновцем, серед множини професійно важливих якостей правоохоронця виділяють найбільш вагомі:

- рівень особистої відповідальності;
- схильність, а також стійкість по відношенню до ризику;
- уміння стійко переносити невдачі;
- емоційність та толерантність;
- психологічна витривалість [7].

Варто також зазначити, що В. Андросюк, Л. Казміренко та Г. Юхновець, шляхом емпіричного дослідження переконливо довели зв'язок між професійно важливими якостями особистості та специфікою правоохоронної діяльності. При цьому дослідники виділили ряд професійно важливих якостей, які є загальними для усіх працівників правоохоронних органів. До таких належать:

- ефективність інформаційного пошуку;
- пошук та прогнозування найбільш ефективних шляхів вирішення завдання;
- комунікативна спрямованість [8].

Слід відмітити, що усі перераховані професійно важливі якості набувають особливого значення для фахівця, який опиняється в умовах екстремальної ситуації.

На основі вищевикладеного було виділено професійно важливі якості майбутніх правоохоронців, які забезпечують стійкість до умов екстремальних ситуацій (див. табл. 1).

Таблиця 1

Професійно важливі якості (ПВЯ) майбутніх правоохоронців, що забезпечують стійкість до умов екстремальних ситуацій

Група ПВЯ	ПВЯ	Характеристика ПВЯ
Інтелектуальні ПВЯ	Професійна пам'ять, уява, професійне мислення тощо	Мова йде про когнітивні процеси, які складатимуть основу професійного інтелекту
Комунікативні ПВЯ	Здатність логічно та чітко висловлювати власні думки, здатність до ефективного спілкування та розуміння співрозмовника, комунікативна спрямованість	Покладені в основу ефективної комунікації і в екстремальних ситуаціях сприяють реалізації контактної, інформаційної, регулятивної, координаційної та інших функцій
Моральні ПВЯ	Чесність, патріотизм, активна громадська позиція, національна свідомість, толерантність, гуманність, повага до честі та гідності інших тощо	Перераховані якості займають одне із найважливіших місць у структурі ПВЯ правоохоронців, а під час війни набувають виняткового значення
Емоційно-вольові ПВЯ	Емоційна стійкість, здатність до емпатії та саморегуляції, цілеспрямованість, витривалість, самостійність та ін.	Допомагають зберігати спокій та рівновагу при виникненні екстремальних ситуацій
Лідерські ПВЯ	Авторитетність, вимогливість, ініціативність, принциповість	Сприяють тому, що в умовах екстремальної ситуації правоохоронець без вагань може взяти на себе відповідальність за прийняття життєво важливих рішень

Не менш важливе значення при підготовці майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях має формування у них готовності до професійної діяльності, в першу чергу, готовності до екстрених дій.

Готовністю до екстрених дій називають «здатність швидкого реагування на непередбачувані ситуації: здатність швидкого включення в нестандартні ситуації, а також довільної зміни свого стану відповідно до їхніх вимог» [4, С. 79].

У юридичній психології структуру професійно-психологічної готовності прийнято розглядати у вигляді взаємозв'язку наступних компонентів: мотиваційного, орієнтовного, операційного, вольового, оціночного, функціонального. Усі перераховані структурні складові є рівнозначними за своєю важливістю і вилучення хоча б одного із компонентів унеможливило б формування професійно-психологічної готовності. Тобто, професійно-психологічна готовність розглядається як інтегральна властивість особистості.

Аналізуючи особливості професійної підготовки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, О. Євдокімова виділяє такі її рівні: предметний, операційний, емоційний [9]. Останній набуває особливого значення в межах теми даного дослідження, хоча і не розкриває поняття психологічної готовності повною мірою.

О. Тімченко та В. Барко у структурі психологічної готовності до професійної діяльності виділяють наступні складові: мотиваційний компонент, когнітивний компонент, операційний компонент, особистісний компонент [10].

В. Пліско та В. Бондаренко професійну готовність патрульних поліцейських представляють у вигляді складно організованої моделі, яка включає професійно-теоретичну готовність, психологічну, фізичну, тактичну готовність та готовність до застосування вогнепальної зброї. Розкриваючи поняття психологічної готовності автори наголошують на необхідності поліцейського володіти прийомами та механізмами психологічного впливу на оточуючих, мати розвинуті вольові якості та емоційну стійкість, розвинуті психічні пізнавальні процеси та навички ефективної комунікації [11].

Д. Швець у структурі психологічної готовності правоохоронців до діяльності у екстремальних ситуаціях відводить моральним та вольовим якостям [12].

Ю. Ірхін, характеризуючи особливості підготовки правоохоронців до дій в екстремальних ситуаціях у структурі такої підготовки виділяє три основні компоненти: морально-психологічну підготовленість, психофізіологічну стійкість та професійно-психологічну підготовленість. Автор зазначає, що основою для останньої виступає психологічна стійкість [13]. Варто також наголосити на тісному взаємозв'язку усіх трьох складових. Так, професійно-психологічна підготовка правоохоронців не виглядає можливою без вироблення навичок морально-психологічної підготовленості та розвитку психофізіологічної стійкості суб'єкта діяльності.

Дослідження О. Кокуна дозволили автору визначити такі види психологічної готовності фахівця до екстремальної діяльності: тривалу готовність (особистісну та функціональну) та короткочасну. Кожен із перерахованих видів має власну структуру. До складу особистісної готовності

включено наступні компоненти: моральний, вольовий, комунікативний, загальнопсихологічний. Функціональна готовність складається із мотиваційного, когнітивного, креативного, орієнтаційного, операційного та оцінювального компонентів. У короткочасній готовності було виділено мотиваційний компонент, орієнтаційний, операційний, оцінювальний та емоційний [14].

Аналізуючи думки та напрацювання провідних дослідників, варто зазначити, що в межах даної теми найбільш доцільно використовувати структуру психологічної готовності правоохоронців до екстремальних ситуацій, запропоновану М. Томчуком, оскільки, на наш погляд, вона є найбільш повною та найбільш точно відповідає змісту та специфіці правоохоронної діяльності. Дана структура вміщує у своєму складі три компоненти: мотиваційний, загально професійний та емоційно-вольовий [15]. Із структурою психологічної готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях можна ознайомитися у таблиці 2.

Таблиця 2

Структура психологічної готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях

Структурні компоненти психологічної готовності	Змістове наповнення	Характеристика
Мотиваційний компонент	Мотиви, що спонукають до професійної діяльності загалом та до екстремальної діяльності зокрема	Соціальні мотиви, пізнавальні мотиви, мотиви самоактуалізації тощо
Загально професійний компонент	Розвиток когнітивних процесів, загальних та спеціальних здібностей, а також знань, вмінь та навичок, в тому числі психологічних, що необхідні для успішного виконання діяльності	Передумова ефективного виконання професійної діяльності, основа професійної компетентності особистості
Емоційно-вольовий компонент	Психологічна стійкість, дисциплінованість, самоконтроль, здатність до рефлексії та саморегуляції	Даний компонент забезпечує вміння особистості зберігати самоволодіння у критичних ситуаціях, здатність приймати відповідальні рішення

Під поняттям особистої безпеки правоохоронця розуміють «систему організаційно-правових, фізичних і тактико-психологічних заходів, які дозволяють забезпечити збереження життя та здоров'я працівника правоохо-

ронних органів і підтримання високого рівня ефективності його професійних дій» [16, С. 143].

В. Андросюк виділяє два основні блоки, спрямовані на забезпечення особистої безпеки правоохоронців:

I. Організаційно-правовий.

II. Мотиваційно-особистісний [16, С. 144].

У таблиці 3 відображено основні негативні психічні стани, які можуть виникати у правоохоронців, що потрапляють в умови екстремальної ситуації.

Таблиця 3

Негативні психічні стани, що виникають внаслідок дії екстремальних чинників на психіку працівників правоохоронних органів [17]

Психічний стан	Характеристика
Страх	Психічне та фізичне напруження, прискорення серцебиття, прискорення дихання
Агресія	Форма поведінки, спрямована на заподіяння шкоди собі або оточуючим
Істерика	Гостра реакція на стрес, що характеризується збереженням свідомості, збудженням, театральністю дій та емоційним насиченням, риданнями, криками, прагненням привернути до себе увагу
Рухове збудження	Виникає раптово і виявляється у руховій розгальмованості, неконтрольованості рухів, постраждалий у такому стані може зашкодити собі чи оточуючим. Триває недовго, часто змінюється нервовим тремтінням
Апатія	Стан байдужості, безпорадності. Характеризується повним зникненням емоційного реагування на ситуацію
Ступор	Стан заціпеніння. Ознаками ступору є різке зниження або відсутність мимовільних рухів та мови, відсутність реакції на зовнішні подразники, перебування в одній позі

Основне завдання закладу вищої освіти полягає у навчанні майбутніх правоохоронців найбільш поширеним методам та прийомам забезпечення особистісної безпеки, що допоможуть уберегтися від виникнення гострих стресових станів та сприятимуть виробленню психічних реакцій, які позитивно позначаються на роботі правоохоронця в умовах екстремальної ситуації. До останніх відносять:

1. Відповідальність за своє життя та життя оточуючих, а також почуття національного та професійного обов'язку.
2. Любов до професії, азарт.
3. Підвищення спостережливості та пильності.
4. Готовність реагувати на зміни обстановки.

5. Прискорення усіх психофізіологічних реакцій.
6. Активізація пізнавальних процесів та ін.

Виділимо основні напрямки професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях:

I. Озброєння майбутніх працівників правоохоронних органів теоретичними знаннями, що розкривають сутність екстремальних ситуацій та їх основні характеристики, а також особливості професійної діяльності особистості в умовах екстремальності.

II. Навчання доступним методам психологічної діагностики власного психічного стану. В першу чергу, мова іде про спостереження та самоспостереження, скринінг-діагностику.

III. Формування уявлень про внутрішні та зовнішні ресурси особистості, що допомагають подолати стресові ситуації, поняття захисних механізмів психіки та копінг-поведінки.

IV. Вироблення практичних навичок психологічної підготовки до професійної діяльності та навичок ефективної комунікативної взаємодії.

V. Акцентування уваги на особливостях психологічної профілактики виникнення негативних емоційних станів, навчання прийомам психологічної самодопомоги та саморегуляції власного психічного стану.

VI. Навчання ефективним прийомам та методам надання першої психологічної допомоги особистості, яка опинялася в умовах екстремальної ситуації.

Висновки. Вищевикладене надає можливість сформулювати наступні висновки: професійно-психологічна підготовка майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях – це первинний етап системи професійно-психологічної підготовки, який станом на сьогодні набуває особливої актуальності, беручи до уваги воєнні дії на території України. Даний етап спрямований на формування та розвиток у здобувачів вищої освіти професійної компетентності та психологічної готовності до діяльності.

Екстремальні ситуації висувають особливі вимоги до рівня психологічної підготовки правоохоронця, а саме: до формування професійно важливих якостей, готовності до професійної діяльності та поведінки, що спрямована на забезпечення особистісної безпеки.

Серед професійно важливих якостей (ПВЯ) майбутніх правоохоронців, що забезпечують стійкість до умов екстремальних ситуацій були виділені такі групи: інтелектуальні ПВЯ, комунікативні, моральні, емоційно-вольові та лідерські.

Структура психологічної готовності майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях розкривається у таких складових компонентах: мотиваційний, загально професійний, емоційно-вольовий.

Наслідком порушень особистої безпеки правоохоронця може стати виникнення негативних психічних станів, таких як: страх, агресія, істерика, рухове збудження, апатія, ступор.

Основними напрямками професійно-психологічної підготовки майбутніх правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях є формування теоретичних знань, діагностичний напрямок, вироблення навичок психологічної допомоги та самодопомоги, профілактичний напрямок.

Беручи до уваги особливу актуальність обраної теми, вбачаємо доцільність у продовженні теоретико-експериментального вивчення даної проблеми.

Література:

1. Порядок організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення 16.03.2024).
2. Шевченко Т. В. Екстремальні умови під час виконання повноважень поліцейськими та їх вплив на забезпечення особистої безпеки поліцейського. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2022. Вип. 6. С. 110-114.
3. Шинкаренко І. О. Психологічні рекомендації працівнику Національної поліції під час дій в екстремальних умовах: науково-практичні рекомендації. Дніпро, 2020. 56 с.
4. Шагар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: «Прапор», 2007. 640 с.
5. Александров Д. О. Загальна психологічна характеристика професійної діяльності працівника Національної поліції. *Юридична психологія*, 2016. № 1 (18). С. 129-139.
6. Клименко І. В. Морально-психологічна стійкість працівника поліції в системі його професійно важливих якостей. *Право і безпека*, 2020. № 1 (76). С. 19-25.
7. Колісніченко В. В., Боровик М. О. Сутність і структура професійної витривалості майбутніх офіцерів Національної поліції України. *Теорія і методика професійної освіти*, 2020. Вип. 21. Т. 2. С. 111-114.
8. Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Юхновець Г. О. Які якості вимагаються від працівника міліції? Методологічні засади розробки професіограм та кваліфікаційних характеристик, 1996. URL: <https://elar.naiaau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4ae4a473-bc82-470b-86b0-3160962f621d/content> (дата звернення: 16.03.2024).
9. Євдокімова О. О. Формування психологічної готовності до професійної діяльності у майбутніх правоохоронців. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, 2012. Вип. 17. С. 134-144.
10. Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності у персоналі Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*, 2020. № 3 (56). С. 112-119.
11. Пліско В. І., Бондаренко В. В. Структурно-функціональна модель професійної готовності працівника патрульної поліції. *Юридична психологія*, 2019. № 2 (23). С. 97-111.
12. Професійно-психологічна готовність поліцейських до роботи в умовах воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*, 2022. Харків. С. 272-273.

13. Ірхін Ю. Б. Психологічна підготовка працівників міліції до дій в екстремальних умовах та надзвичайних ситуаціях. *Актуальні проблеми психології*, 2012. Вип. 15. Т. 7. С. 107-110.
14. Кокун О. М. Зміст та структура психологічної готовності фахівців до екстремальних видів діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології: Збірник наукових праць*, 2010. Вип. 7. С. 182-190.
15. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності: монографія. Хмельницький: НВП «Єврика», 2003. 197 с.
16. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
17. Перша психологічна допомога в гострих стресових ситуаціях: навчально-практичний посібник / О. А. Моргунов та ін. Харків, 2022. 88 с.

References:

1. Poriadok orhanizatsii systemy psykholohichnoho zabezpechennia politseiskyykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyficnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskyykh [The procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions that train police officers]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> [in Ukrainian].
2. Shevchenko, T. V. (2022). Ekstremalni umovy pid chas vykonannia povnovazhen politseiskymy ta yikh vplyv na zabezpechennia osobystoi bezpeky politseiskoho [Extreme conditions during the performance of powers by police officers and their impact on ensuring the personal safety of the police officer]. *Dniprovskiy naukovy chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 6, 110-114 [in Ukrainian].
3. Shynkarenko, I. O. (2020). *Psykholohichni rekomendatsii pratsivnyku Natsionalnoi politsii pid chas dii v ekstremalnykh umovakh* [Psychological recommendations for an employee of the National Police during actions in extreme conditions]. Dnipro [in Ukrainian].
4. Shahar, V. (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichniy slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: «Prapor» [in Ukrainian].
5. Aleksandrov, D. O. (2016). Zahalna psykholohichna kharakterystyka profesiinoi diialnosti pratsivnyka Natsionalnoi politsii [General psychological characteristics of the professional activity of an employee of the National Police]. *Yurydychna psykholohiia - Legal psychology*, 1 (18), 129-139 [in Ukrainian].
6. Klymenko, I. V. (2020). Moralno-psykholohichna stiikist pratsivnyka politsii v systemi yoho profesiino vazhlyvykh yakosti [Moral and psychological stability of a police officer in the system of his professionally important qualities]. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 1 (76), 19-25 [in Ukrainian].
7. Kolisnichenko, V. V. & Borovyk, M. O. (2020). Sutnist i struktura profesiinoi vytryvalosti maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi politsii Ukrainy [The essence and structure of professional endurance of future officers of the National Police of Ukraine]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity - Theory and methodology of professional education*, 21. Volume 2, 111-114 [in Ukrainian].
8. Androsiuk, V. H., Kazmirenko, L. I. & Yukhnovets H.O. (1996). Yaki yakosti vymahaiutsia vid pratsivnyka militsii? Metodolohichni zasady rozrobky profesiohram ta kvalifikatsiinykh kharakterystyk [What qualities are required of a police officer? Methodological principles of developing professional profiles and qualification characteristics]. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4ae4a473-bc82-470b-86b0-3160962f621d/content> [in Ukrainian].

9. Yevdokimova, O. O. (2012). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti u maibutnikh pravookhorontsiv [Formation of psychological readiness for professional activity in future law enforcement officers]. *Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of modern psychology*, 17, 134-144 [in Ukrainian].
10. Timchenko, O. V. & Barko, V. V. (2020). Shliakhy formuvannia psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti u personali Natsionalnoi politsii Ukrainy [Ways of forming psychological readiness for professional activity in the personnel of the National Police of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 3 (56), 112-119 [in Ukrainian].
11. Plisko, V. I. & Bondarenko, V. V. (2019). Strukturno-funktsionalna model profesiinoi hotovnosti pratsivnyka patrolnoi politsii [Structural and functional model of professional readiness of a patrol police officer]. *Yurydychna psykholohiia - Legal psychology*, 2 (23), 97-111 [in Ukrainian].
12. Profesiino-psykholohichna hotovnist politseiskykh do roboty v umovakh voiennoho stanu [Professional and psychological readiness of police officers to work under martial law]. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stan - Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law*, 272-273 [in Ukrainian].
13. Irkhin, Yu. B. (2012). Psykholohichna pidhotovka pratsivnykiv militsii do dii v ekstremalnykh umovakh ta nadzvychainykh sytuatsiiakh [Psychological preparation of police officers for actions in extreme conditions and emergency situations]. *Aktualni problemy psykholohii - Actual problems of psychology*, 15, Volume 7, 107-110 [in Ukrainian].
14. Kokun, O. M. (2010). Zmist ta struktura psykholohichnoi hotovnosti fakhivtsiv do ekstremalnykh vydiv diialnosti [Content and structure of psychological readiness of specialists for extreme types of activities]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii - Problems of extreme and crisis psychology*, 7, 182-190 [in Ukrainian].
15. Tomchuk, M. I. (2003). *Psykholohichna hotovnist osobystosti do pravookhoronnoi diialnosti* [Psychological readiness of the individual for law enforcement activities]. Khmelnytskyi: NVP «Evryka» [in Ukrainian].
16. Kazmirenko, L. I. & Moiseiev, Ye. M. (Eds.). (2007). *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
17. Morhunov, O. A. (2022). *Persha psykholohichna dopomoha v hostrykh stresovykh sytuatsiiakh* [Psychological first aid in acute stressful situations]. Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 159.99(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1091-1104](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1091-1104)

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81 м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 512-33-82, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Герасімова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент, кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81 м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 512-33-71, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ЯК СКЛАДОВУ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Анотація. Опанування професійною діяльністю майбутніми фахівцями передбачає готовність застосування комунікативних умінь, які пов'язані з особистісними функціями вибору, рефлексією, смислоутворенням, організаційними та іншими функціями. Особливий інтерес викликає проблема комунікативної самооцінки у зв'язку з особистісною самоактуалізацією в життєвому просторі. Розвиток комунікативних можливостей особистості у суспільстві стає надзвичайно актуальною проблемою. Удосконалення наукових технологій призвело до зростання потреб суспільства в фахівцях, які могли б ставити і вирішувати завдання, які стосуються не лише сьогодення, а й майбутнього.

Для успішного формування комунікативних здібностей особистості потрібно, по-перше, уміння розуміти, обробляти та зрозуміло передавати інформацію іншим людям. По-друге, вміння особистості реагувати на емоційний стан, самопочуття та особливості поведінки співрозмовника. По-третє, вміння керувати процесом спілкування, щоб у разі конфліктних ситуацій врегулювати їх у мирний спосіб. Виходячи з вищесказаного, комунікативні здібності – це комплекс компетенцій чи вмінь, які необхідні для формування та розвитку особистості її самоактуалізації в життєвому просторі.

Комунікативні здібності можна охарактеризувати певними характеристиками, вивчивши специфіку яких можна діагностувати той чи інший рівень розвиненості комунікативних можливостей. Відповідно до полісистемної моделі самоактуалізації комунікативний феномен відображає сукупність

інструментально-стильових і мотиваційно-сміслових характеристик, які забезпечують сталість прагнень і готовність до самовираження особистості в різних сферах життєдіяльності в процесі онтогенезу.

Мотиваційно-сміслові характеристики дозволяють здійснювати відбір тих чи інших смислів предметних відносин та спонукань; глибину та точність когнітивних значень та їх роль у поведінці особистості (креативність-консервативність); вибір домінуючих спонукань, орієнтованих на інших людей (соціоцентричність) чи на себе (егоцентричність); визначення пріоритетної зони застосування життєвого простору та ефективність самоактуалізації особистості відповідно до поставленої мети та передбачуваного результату у різних сферах життєдіяльності: предметнодіяльної, соціально-комунікативної чи суб'єктноособистісної.

Інструментально-стильові характеристики (динамічні, емоційні та регуляторні змінні) забезпечують регуляторно-енергетичну функцію самоактуалізації особистості в життєвому просторі. Одним із завдань навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток комунікативних умінь в процесі самоактуалізації особистості, є формування у студентів стійкого інтересу й потреби до систематичних занять з курсу психолого-педагогічних дисциплін. Формування комунікативних умінь, мотивів навчальної та професійної діяльності майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки залежить від рівня психолого-педагогічних знань викладацького складу і, зокрема, розуміння структури професійної мотиваційно-цільової спрямованості особистості. Важливе завдання мотивації – формування у студентів стійкого інтересу та позитивного емоційного ставлення до навчального процесу.

Ключові слова: життєвий простір, комунікативні уміння, особистість, самоактуалізація

Gerasimova Natalia Eugenievna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (095) 512-3382, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (095) 512-3371, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>

INFLUENCE OF COMMUNICATION SKILLS ON SELF-ACTUALIZATION AS A COMPONENT OF THE LIFE SPACE OF THE STUDENT'S PERSONALITY

Abstract. Mastery of professional activities by future specialists involves the readiness to use communication skills that are associated with personal functions of choice, reflection, meaning-making, organizational and other functions. Of particular interest is the problem of communicative self-esteem in connection with personal self-actualization in life space. The development of communicative abilities of an individual in society is becoming an extremely urgent problem. The improvement of scientific technologies led to an increase in society's needs for specialists who could set and solve tasks that concern not only the present, but also the future.

For the successful formation of a person's communicative abilities, one needs, first of all, the ability to understand, process and clearly convey information to other people. Secondly, the ability of the individual to respond to the emotional state, well-being and peculiarities of the interlocutor's behavior. Thirdly, the ability to manage the communication process in order to resolve conflict situations peacefully. Based on the above, communicative abilities are a set of competencies or skills that are necessary for the formation and development of a personality, its self-actualization in the life space.

Communicative abilities can be characterized by certain characteristics, after studying the specifics of which it is possible to diagnose one or another level of development of communicative abilities. According to the polysystem model of self-actualization, the communicative phenomenon reflects a set of instrumental-stylistic and motivational-semantic characteristics that ensure the stability of aspirations and readiness for self-expression of the individual in various spheres of life in the process of ontogenesis.

Motivational-semantic characteristics make it possible to select certain meanings of subject relationships and motivations; depth and accuracy of cognitive values and their role in personality behavior (creativity-conservatism); the choice of dominant motives, oriented towards other people (sociocentricity) or towards oneself (egocentricity); determination of the priority area of application of the living space and the effectiveness of the self-actualization of the individual in accordance with the set goal and expected result in various spheres of life: subject-active, social-communicative, or subject-personal.

Instrumental and stylistic characteristics (dynamic, emotional and regulatory variables) provide the regulatory and energetic function of self-actualization of the individual in the life space. One of the tasks of the educational process, aimed at the development of communication skills in the process of self-actualization of the

individual, is the formation of students' persistent interest and need for systematic classes in the course of psychological and pedagogical disciplines. The formation of communicative skills, motives for educational and professional activity of future specialists in the process of professional training depends on the level of psychological and pedagogical knowledge of the teaching staff and, in particular, the understanding of the structure of the professional motivational and goal orientation of the individual. An important task of motivation is the formation of students' sustained interest and positive emotional attitude to the educational process.

Keywords: living space, communication skills, personality, self-actualization.

Постановка проблеми. Комунікативні навички забезпечують повноцінний розвиток особистості, її самоактуалізацію та соціалізацію в її життєвому просторі: на перший план висувається здатність особистості самостійно знаходити рішення соціально та професійно значущих проблем, вступати в комунікації пізнавального, морального, професійного характеру.

Ці зв'язки можуть бути основою саморозвитку, способом подолання себе та засобом самоактуалізації. У процесі індивідуалізації людина пізнає життєвий простір і себе, поступово переходить від пізнання до самопізнання, від оцінки до самооцінки, від зовнішнього контролю до самоконтролю. Всі ці процеси, що вимагають від особистості активності дії та самоактуалізації, дають можливість їй процвітати в суспільстві, що постійно змінюється, і стати конкурентно здатною.

Філософський та психолого-педагогічний аналіз проблеми взаємозв'язку комунікативних умінь із самоактуалізацією особистості в життєвому просторі має, не тільки світоглядне та методологічне, а й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти досліджуваної проблеми розглядалися в працях провідних науковців: Л. Е. Орбан-Лембрик (соціальні проблеми спілкування); Г. С. Костюка (етапи й чинники формування комунікативних характеристик особистості); Л. М. Карамушки, С. Д. Максименка (комунікативні здібності як чинник успішної управлінської діяльності керівника); С. С. Макаренка, Л. О. Савенкової (специфіка комунікативних здібностей як професійно необхідних); В. А. Козакова, (підготовка викладача до професійного спілкування).

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду з'ясування проблеми взаємозв'язку комунікативних умінь із самоактуалізацією особистості в її життєвому просторі.

Виклад основного матеріалу. Самоактуалізація представляє собою внутрішню активність особистості, спрямовану на виявлення та вивчення власних ресурсних можливостей. Професійна самоактуалізація створює

готовність суб'єкта праці до самореалізації у межах конкретної професійної діяльності.

Самоактуалізація виражає здатність особистості оптимально використовувати та активно перетворювати свої комунікативні ресурсні можливості у реальній діяльності, наголошуючи на зовнішніх та об'єктивних показниках ефективності даного процесу в життєвому просторі. Дослідження процесу формування комунікативних умінь майбутніх фахівців потребує визначення рівня їхньої сформованості. Критерії та рівні сформованості розвитку комунікативних умінь особистості у її життєвому просторі повинні комплексно відображати сформованість їх основних структурних компонентів: перцептивного, інтерактивного та комунікативного, проблеми взаємозв'язку комунікативних умінь із самоактуалізацією особистості. Важливість вивчення комунікативних умінь у процесі самоактуалізації зумовлена вагомим значенням цих характеристик у структурі особистості.

Розвиток комунікативних здібностей відбувається одночасно з розвитком мотивів вступу особистості у спілкування. У цій залежності в процесі самоактуалізації існує п'ять мотивів розвитку комунікативних здібностей:

- ситуаційно-проблемні: особистість розвиває комунікативні здібності внаслідок вирішення будь-якої певної ситуації чи проблеми;
- матеріальні: при реалізації цих здібностей особистість спрямована на сферу, яка пов'язана з отриманням матеріального прибутку, який є основною потребою;
- соціальні: спрямованість особистості полягає у сфері успішності соціальних взаємин, основною потребою є позитивна соціальна стабільність, самоактуалізація у життєвому просторі;
- професійні: основна потреба полягає у професійній самореалізації, тобто спрямованість особистості лежить у сфері успішності професійної діяльності, яку можна характеризувати наявністю далеких цілей;
- духовні: розвиток комунікативних здібностей відбувається у процесі особистісної самоактуалізації та самовдосконалення.

Уміння спілкуватися дозволяє особистості взаємодіяти з іншими людьми, адекватно інтерпретувати отримувану інформацію та правильно її передавати. Комунікативні здібності важливі як для самоактуалізації особистості, так і для психологічного задоволення. Формування комунікативних здібностей відбувається у процесі комунікативної діяльності. Структура комунікативних здібностей складається з наступних складових:

- інформаційно-комунікативна: полягає у можливості розпочати, підтримати і завершити розмову, привернути увагу співрозмовника, використовуючи вербальні і невербальні засоби спілкування;

- афективно-комунікативна: включає здатність визначення емоційного стану партнера і правильного реагування на нього, прояв поваги і чуйності до співрозмовника;

- регуляційно-комунікативна: характеризується здатністю надання допомоги партнеру у розмові та прийнятті допомоги від інших, вмінні вирішувати конфлікти, використовуючи адекватні методи.

Водночас, комунікативні здібності містять різноманітні компоненти:

- соціальну перцепцію, яка полягає у сприйнятті, розумінні та оцінці оточуючих її людей, груп, самих себе тощо;

- гностичні вміння та рефлексію, що пов'язані з усвідомленням інформації, її систематизацією та переносом;

- вольові якості;

- пізнавальні здібності – пов'язані з особливостями уваги, пам'яті та мислення;

- інтеракційні можливості, які полягають у можливості подачі себе та орієнтуванні на співрозмовника;

- сприйняття та розуміння різних знакових систем: вербальної та невербальної, пара- та екстралінгвістичної (інтонації, паузи), оптикокінестичної (жести, міміка, пантоміміка);

- уміння розуміти контекст та підтекст;

- уміння використовувати знакові системи на вирішення комунікативних завдань.

Комунікативні здібності вивчаються у досить широкому діапазоні. Узагальнивши дослідження, можна виділити стратегічні та тактичні здібності. Стратегічні здібності виражаються у можливості особистості зрозуміти комунікативну ситуацію, правильно в ній орієнтуватися і відповідно сформулювати певну стратегію поведінки. Тактичні можливості забезпечують участь особистості в комунікаціях.

У результаті аналізу нами виявлено основні чинники, що впливають на формування комунікативних умінь у студентів менеджерських спеціальностей:

- на макрорівні – тенденції суспільного розвитку (демократизація суспільства загалом і сучасної освіти зокрема);

- на мезорівні – організаційні (рівень урбанізації та розвитку інфраструктур, провідна фахова спрямованість вищого навчального закладу, спосіб організації фахової підготовки) та соціальні (фаховий рівень викладацького складу, соціальний статус студентів, гендерний склад студентських груп);

- на мікрорівні – ставлення студентів до ЗВО та процесу навчання, наявність індивідуального досвіду у галузі прийняття рішень та індивідуально-психологічні чинники.

В. Г. Ложкін вважає, що у майбутнього фахівця також потрібно формувати професійну спрямованість, яка полягає у:

- професійному спрямуванні студентів під час викладання суспільних та спеціальних дисциплін;
- здійсненні професійного відбору абітурієнтів;
- створенні на кафедрах, факультетах, інститутах шанобливого ставлення до праці за фахом [7].

Для забезпечення стійкого інтересу в студентів та потреби в удосконаленні професійних якостей необхідне формування комунікативних умінь, усвідомлення самоцінності й удосконалення потреби в професійній самореалізації. Тому, успішність формування особистісних і професійних якостей особистості залежить від системи мотивів, пов'язаних з самоактуалізацією студентів. Проблема впливу індивідуальних особливостей особистості майбутнього фахівця на ефективність його професійної підготовки є центральним питанням усієї системи професійної підготовки. Одним з часткових питань даної системи підготовки є проблема комунікативної підготовки майбутніх фахівців, та проблема впливу на неї індивідуальних комунікативних особливостей особистості. Науково обгрунтована система комунікативної підготовки фахівців, повинна опиратися на певну модель особистісно-комунікативних особливостей (якостей, властивостей, вмінь та навичок, здібностей тощо), які входять до складу комунікативних умінь та комунікативного потенціалу особистості, що є базовими компонентами індивідуальних комунікативних особливостей самоактуалізації особистості.

У результаті нашого дослідження визначено, що одним із параметрів, який впливає на рівень розвитку комунікативних умінь студента, є ступінь задоволеності навчанням. Привертає увагу загалом низький рівень задоволеності навчанням майбутніх фахівців. Така тенденція відображає високе психічне напруження студентів. Установлено, що лише 42% студентів переважно задоволені навчанням. Створені системи умов, які забезпечували б повний розвиток особистості студента та відповідали цілям, мотивам, потребам, мають охопити всі сфери життєвого простору майбутнього фахівця. Така система, з одного боку, формує в особистості мотив до саморозвитку, дає студентові необхідні знання, навички й уміння долати особистісні труднощі, що виникають у процесі розвитку, з іншого – створювати відповідні передумови для розвитку комунікативних умінь та професійних якостей у навчальній сфері.

Цікавим є факт взаємозв'язку рівня задоволеності навчанням від успішності. Чим вища успішність, тим вищий рівень задоволеності перебуванням у ЗВО. Результати свідчать проте, що приблизно однакова кількість студентів, які переважно задоволені, ніж незадоволені навчанням у

ЗВО (42%) навчаються на „відмінно” (48%). Така ж ситуація спостерігається щодо групи студентів, які переважно незадоволені, ніж задоволені навчанням (34%). Такі дані, на наш погляд, свідчать проте, що навіть якщо студент не дуже задоволений навчанням, він може зосередити на ньому свою увагу і досягти досить високих успіхів у навчанні. Для нас це має велике значення, бо ця група студентів піддається впливу та розвитку комунікативних умінь в процесі навчання. Варто зауважити, що незалежно від того, що основною сферою реалізації соціальних установок студентів є навчання, 31% студентів відзначили незадоволеність процесом підготовки та навчання у ЗВО [5].

Формуванню комунікативних умінь та інтересу до занять у ЗВО сприяє застосування таких основних прийомів:

- новизна і різноманітність методів організації роботи студентів на заняттях;
- визначення конкретних, доступних завдань навчання, які можна виконати вже до кінця заняття або навчального курсу;
- забезпечення точного й глибокого розуміння кожним студентом змісту й значення навчальної теми загалом, кожного її розділу та окремого навчального завдання;
- застосування методу змагань на етапі вдосконалення комунікативних професійних якостей;
- постійне спонукання студентів до самостійних занять у позанавчальний час, шляхом заохочення;
- регулярний контроль досягнень студентів у засвоєнні знань, формуванні комунікативних умінь і навичок, розвитку професійних якостей, самоактуалізації;
- широке використання наочних і технічних засобів навчання, обладнання та інвентар;
- стимулювання позитивних емоцій під час занять [1].

Творче середовище вимагає від студентів актуалізації не лише креативних здібностей, але й психічних процесів, рефлексії, регуляції власної діяльності, самосвідомості й самоаналізу, а це означає, що набувають свого розвитку феномени волі, діяльнісного підходу, критичного й проективного мислення, що розвивають здатність до самоідентифікації та самоактуалізації.

Комунікативна підготовка розглядається нами як процес, який проходить своє формування протягом певного часу. Отже, за цей проміжок часу на даний процес (комунікативну підготовку) здійснюються як позитивні впливи (такі, що сприяють його покращенню та вдосконаленню) так і негативні впливи (такі, що гальмують його формування, нівелюють попередні здобутки). Тому завдання оптимізації комунікативної підготовки майбутніх фахівців полягає в максимальному усуненні факторів негативної дії. Саме в

цьому бачиться важливий резерв підвищення ефективності комунікативної підготовки в процесі самоактуалізації.

Описуючи структуру комунікативних особливостей особистості слід зауважити, що її можна розділити на два блоки. Перший блок складають особливості, які характеризують особистість з внутрішньої сторони, сюди відносяться: мотивація спілкування, потреба у спілкуванні, комунікативні здібності, вміння та навички. Другий блок особливостей характеризує поведінкові способи реалізації цих особливостей в процесі спілкування. Тобто мова йде про зовнішню сторону втілення індивідуальних особливостей у комунікативній діяльності. Можна припустити, що система таких характеристик складатиме індивідуальний стиль участі особистості у спілкуванні, а включені сюди індивідуальні особливості, які безпосередньо відображають характер поведінки особистості у спілкуванні, є реалізацією глибинних особистісних утворень. Серед характеристик даного блоку доцільно виділити такі: особливості комунікабельності, самоактуалізація, міжособистісні відносини, які складаються в даному колі, стиль спілкування [6].

Сучасна психолого-педагогічна практика акцентує увагу на зростанні психологічних чинників у розвитку й становленні фахівця. Відомо, що та чи інша професійна діяльність піддається впливу особистісного компонента, який наповнює її індивідуальним забарвленням. Саме тому, професіоналізм діяльності і спілкування та вплив на них особливостей особистості на сьогоднішній день набуває першочергового значення в підготовці майбутніх фахівців.

На нашу думку, основним чинником, що впливає на формування комунікативних умінь у студентів, є спосіб організації навчального процесу.

Аналізуючи проблему вдосконалення підготовки у системі ЗВО, ми дійшли висновку, що програма психолого-педагогічної організації навчального процесу повинна складатися з кількох етапів, які має проходити студент для формування комунікативних умінь:

- формування знань теоретичного типу;
- розроблення імітаційних моделей, в яких відображається специфіка майбутньої професійної діяльності;
- включення до навчального процесу модельних дій (тренінги, ігри, тести;)
- залучення студентів до ситуацій реального прийняття управлінських рішень)
- забезпечення рефлексивного усвідомлення студентами набутих імпетенцій, тобто розуміння технологій використання методів прийняття рішень;
- формування індивідуального стилю у спілкуванні.

Розробка та залучення до навчального процесу імітаційних моделей, в яких відображається специфіка майбутньої професійної діяльності, є основним і дуже відповідальним кроком у процесі навчання управління. Під поняттям "імітаційні" моделі ми, насамперед, маємо на увазі ігри та тренінги, тобто активні методи навчання. Адже відомо, що найбільшу користь приносять ті методи, при яких студенти ідентифікують себе з навчальним матеріалом, спонукаються до самостійних та активних дій, переживають стан успіху тим самим мотивують свою поведінку [2,3].

Тренінг є досить специфічним методом навчання. Особливих успіхів у розробці тренінгових технологій досягли Л. М. Карамушка, В. С. Лозниця, М. Г. Ткалич. Його специфічність полягає в тому, що він призначається та спрямований на вирішення достатньо вузької, чітко визначеної мети, він також слугує для відпрацювання відповідних моделей управління в умовах безпосереднього рішення практичних завдань.

Аналіз наукової літератури з проблем використання групових форм психологічної роботи [5] дає підстави для висновку, що тренінгові форми взаємодії:

- 1) дають змогу моделювати систему соціальних взаємовідносин і взаємозв'язків;
- 2) полегшують процеси саморозкриття, пізнання та дослідження себе й інших;
- 3) допомагають отримати реакції інших учасників на свою поведінку;
- 4) дають можливість обмінюватися життєвим і професійним досвідом;
- 5) позитивно впливають на мотивацію особистості.

По відношенню до студента тренінг дає можливість:

- розвитку спеціальних професійних знань та навичок;
- передачі інформації, яка допоможе майбутньому фахівцю орієнтуватися в організації та її зовнішньому середовищі;
- удосконалення моделей міжособистісної взаємодії.

На підставі отриманих знань та вмінь відбувається процес рефлексії, тобто відображення студентом знань про свої можливості та можливі перетворення у предметному світі та самому собі.

На нашу думку, процедура рефлексії при формуванні у майбутніх фахівців комунікативних умінь має такий вигляд [4]:

- 1) студент виконує функції, що відводяться йому роллю при застосуванні активних методів навчання чи під час навчальної або виробничої практики;

- 2) при застосуванні тих чи інших методів прийняття рішень у студента виникають труднощі та неприйняття деяких із них та вміле використання й сприйняття інших;

3) процедура рефлексії починається з виходу з діяльності в рефлексивну сферу;

4) на цьому етапі відбувається осмислення та аналіз методів формування комунікативних умінь, які краще підходять для його особистості;

5) після переосмислення відбувається установка певної норми комунікативних умінь та осмислене віднесення себе до певного стилю у спілкуванні;

6) рефлексія закінчується діяльністю, яка вже підпорядковується чітко визначеним стилем професійного спілкування в процесі самоактуалізації.

Найбільш перспективними формами підготовки фахівців у сучасних умовах, поряд із традиційними (тобто лекціями, семінарами тощо), є ті, що базуються на активних методах навчання. Активні методи навчання, які використовуються викладачем під час занять, сприяють формуванню у студента стійких стереотипів комунікативних умінь.

Серед активних методів навчання особлива роль відводиться діловим іграм, які допомагають ілюструвати, збагачувати теоретичний матеріал і більш ефективно закріплювати його розуміння в ході практичних дій студента. Ділові ігри, які проводяться викладачем під час занять, сприяють формуванню в нього стійких стереотипів виконання професійних функцій. Вони формують професійні риси фахівців, є своєрідним полігоном, на якому вони можуть відпрацьовувати професійні навички в умовах, наближених до реальних. Глибокий аналіз помилок, який проводиться при підведенні підсумків, знижує вірогідність їх повторення в реальній діяльності[8].

Роль системи освіти у формуванні комунікативних умінь серед тих, хто навчається, багатогранна. По-перше, комунікативні уміння постають однією з умов ефективної професійної реалізації майбутнього спеціаліста – випускника ЗВО. Засвоюючи зміст освіти й розвиваючись як особистість, студент часто стикається з необхідністю відстоювати власну точку зору, висловлювати оціночні судження, вступати в суперечки та дискусії, діалог з багатьма людьми, різними за рівнем і статусом, а це передбачає сформованість умінь йти на компроміс, враховувати інтереси оточуючих.

По-друге, в процесі навчання студент набуває навичок як професійного, так і соціального навчання, тобто оволодіває навичками культури спілкування, які є загальноприйнятними і яких дотримуються представники тієї професійної групи, до якої він прагне потрапити у майбутньому.

По-третє, в процесі різних форм навчальної діяльності студент стикається з різними конфліктними ситуаціями. Відтак, випускник ЗВО на момент його закінчення здатний сформувати комунікативні уміння, набуті певного соціального досвіду, досвіду продуктивного вирішення конфліктних ситуацій, тобто досвіду толерантних взаємовідносин в процесі самоактуалізації.

Формування комунікативних умінь в процесі спілкування серед студентської молоді здійснюється, перш за все, за рахунок опори на зміст тих дисциплін, які вивчаються. У практичній площині комунікативні уміння мають реалізуватися через дотримання наступних вимог:

- у жодному випадку не подавляти ініціативу студента;
- формувати впевненість у своїх власних силах, віру у свою спроможність вирішувати завдання, що виникають в ході навчально-виховного процесу
- в повному обсязі стимулювати прагнення студента до самостійного вибору цілей, задач і засобів їх розв'язання;
- не допускати конформізму мислення та орієнтації на точку зору більшості, боротися за наявність у кожного власної думки;
- спиратись на позитивні емоції студентів (здивування, радості, симпатії, переживання успіху), розвивати їх уяву, не придушувати схильності до фантазування;
- застосовувати інтерактивні та проблемні методи навчання, які забезпечують умови пошуку правильних рішень, здійснення евристичних "відкриттів", дослідницької діяльності студентів спільно з викладачем [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, система комунікативних умінь, яка включає знання, вміння, навички та поділяється на змістову, професійну, емоційну підсистеми характеризується аксіологічними, мотиваційними, когнітивними, конструктивними, дослідницько-творчими критеріями.

Умови ефективного формування комунікативних умінь майбутніх фахівців включають підготовку до комунікативної діяльності в умовах аудиторного навчання; формування в студентів рефлексивного ставлення до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності, спрямованості на вдосконалення способів і прийомів ділового спілкування; комунікативність навчального процесу, що містить суттєві риси модельованої професійної діяльності; зорієнтованість змісту, форм організації, методів і засобів навчання, що відтворюють способи спілкування в ситуаціях професійної взаємодії, на формування комунікативних умінь студентів у процесі навчання; управління процесом формування комунікативних умінь з урахуванням змісту, структури, етапів і логіки цього процесу.

Таким чином, процес професійної підготовки фахівця, формування комунікативних умінь в процесі самоактуалізації, відкриває для студентів нові цінності, що структуруються в особистісні якості:

- 1) воля як здатність до подолання перешкод в життєвому просторі;
- 2) діяльнісний підхід як потреба прораховувати послідовність дій;
- 3) критичний метод мислення як здатність критично осмислювати культурні й соціальні аспекти, інтеріоризовані й об'єктивні;

4) проектне ставлення до себе як здатність до самоактуалізації, проєкцію свого життя на майбутнє.

Розв'язання окреслених проблем відкриває простір для подальших наукових досліджень у сфері комунікативної підготовки майбутніх фахівців в процесі самоактуалізації, особливо в царині вдосконалення інструментарію діагностики й методичного супроводу підвищення рівня професійної підготовки.

Література:

1. Барановська Л. В. Формування професійних вербально-комунікативних умінь та навичок – важливий напрям виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості студента. *Всебічний розвиток особистості студента : матеріали наук.-практ. конф.*. Ірпінь, 2001. С. 22 – 26.
2. Бутенко Т. О. Активні методи навчання у формуванні комунікативної компетентності студентів. *Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-11/09btocsf.pdf>*
3. Бутенко Н. Ю., Приходько В. М., Федоренко Н. І. Комунікативні процеси у навчанні : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2004. 334 с.
4. Василенко М. П. Передумови розвитку комунікативно-професійних умінь у системі навчально-виховного процесу в університеті. *Професійна та моральна культура в педагогічній системі. Проблеми сучасності : культура, мистецтво, педагогіка : зб. наук. пр.*. Харків ; Луганськ: СтильІздат, 2004. С. 26 – 33.
5. Герасимова І. В. Формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів готельно-туристичної індустрії : методичні рекомендації. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. 100 с.
6. Ковальчук І.В. Психологічний аналіз комунікативної культури як якісної характеристики особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 8. Миколаїв, 2012. С. 148 – 154*
7. Ложкін Г. В. Особливості та структура економічної самосвідомості. *Психологічний ресурс простору вищої освіти : зб. наук. праць. Київ: Політехніка, 2004. Вип. 1. С. 93–99.*
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: Посібник. К.: Академвидав, 2003. 568с.
9. Шепеленко Т.Л. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : *автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 1999. 19 с. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/1999/99ctlvpd.zip>.*

References:

1. Baranovska L. V. (2001) Formuvannia profesiynykh verbalno-komunikatyvnykh umin ta navychok – vazhlyvyi napriam vykhovannia vsebichno rozvynenoї harmoniinoї osobystosti studenta. *Vsebichnyi rozvytok osobystosti studenta : materialy nauk.-prakt. konf.*. Irpin. S. 22 – 26 [in Ukrainian].
2. Butenko T. O. (2009) Aktyvni metody navchannia u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv. *Rezhym dostupu: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-11/09btocsf.pdf>* [in Ukrainian].

3. Butenko N. Yu., Prykhodko V. M., Fedorenko N. I. (2004) *Komunikatyvni protsesy u navchanni : navch.-metod. posib. dlia samost. vyvch. dysts.* Kyiv : KNEU. 334 s. [in Ukrainian].
4. Vasylenko M. P. (2004) *Peredumovy rozvytku komunikatyvno-profesiinykh umin u systemi navchalno-vykhovnoho protsesu v universyteti. Profesiina ta moralna kultura v pedahohichnii systemi. Problemy suchasnosti : kultura, mystetstvo, pedahohika : zb. nauk. pr..* Kharkiv ; Luhansk: StylIzdat, 2004. S. 26 – 33 [in Ukrainian].
5. Gerasymova I. V. (2009) *Formuvannia komunikatyvnykh umin maibutnikh menedzheriv hotelno-turystychnoi industrii : metodychni rekomendatsii.* Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho. 100 s. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk I.V. (2012) *Psykhologichnyi analiz komunikatyvnoi kultury yak yakisnoi kharakterystyky osobystosti. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho: zb. naukovykh prats / za red. S. D. Maksymenka, N. O. Yevdokymovoi.* T. 2. Vyp. 8. Mykolaiv. S. 148 – 154. [in Ukrainian].
7. Lozhkin H. V. (2004) *Osoblyvosti ta struktura ekonomichnoi samosvidomosti. Psykhologichnyi resurs prostoru vyshchoi osvity : zb. nauk. prats.* Kyiv: Politehnika. Vyp. 1. S. 93–99 [in Ukrainian].
8. Orban-Lembryk L.E. (2003) *Psykhologhiia upravlinnia: Posibnyk.* K.: Akademvydav. 568s. [in Ukrainian].
9. Shepelenko T.L. (1999) *Formuvannia komunikatyvnykh umin studentiv ekonomichnoho universytetu v protsesi vyvchennia psykhologo-pedahohichnykh dystsyplin : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04; In-t pedahohiky i psykhologii prof. osvity APN Ukrainy.* K., 1999. 19 s. *Rezhym dostupu:* <http://www.nbuv.gov.ua/ard/1999/99ctlvdpd.zip>. [in Ukrainian].

УДК: 159.923.33

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1105-1121](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1105-1121)

Кернас Андрій В'ячеславович доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, магістр права, магістр педагогіки, доцент кафедри Практичної психології ОНМУ, Одеський національний морський університет, вул. Мечнікова 34, Одеса, 65029, тел.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «соціальна психологія» - це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «Соціальна психологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів першого (бакалаврського) рівня навчання очної, заочної форм навчання за спеціальністю 053. Психологія, галузі знань 05. Соціальні та поведінкові науки. Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що, навчальна дисципліна «Соціальна психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін.

В свою чергу, предмет навчальної дисципліни «Соціальна психологія» орієнтований на засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять соціальної психології. В курсі вивчаються основні питання, що пов'язані з вивченням методів соціальної психології для дослідження навколишнього світу і для пошуку соціально-психологічних резервів удосконалення діяльності в різних сферах соціальної практики; вивченням понять великих та малих соціальних груп, соціальної позиції, соціального статусу особистості в групі, групових норм та цінностей.

Доведено, що завданнями навчальної дисципліни «Соціальна психологія», є ознайомлення студентів з проблемами теорії і практики сучасної соціальної психології, формування початкових умінь та навичок інформаційно-аналітичної

роботи в галузі соціальної психології, розвиток професійного мислення та сприяння професійному самовизначенню.

В той же час завданнями, що мають бути вирішеними у процесі викладання дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін).

Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: Соціальна психологія; здобувачі освіти; освітня компонента; практична психологія морегосподарської галузі.

Kernas Andrii Vyacheslavovych Doctor of Philosophy in Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Master of Law, Master of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Practical Psychology of ONMU, Odessa National Maritime University, St. Mechnikova 34, Odesa, 65029, tel.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

PSYCHOLOGIST STUDENTS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING "SOCIAL PSYCHOLOGY"

Abstract. The article defines that the educational component "social psychology" is an educational discipline, the curriculum of which is concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 dated 04/24/2019. The working program of the educational discipline "Social Psychology" was developed on the basis of the educational and professional program "Practical Psychology of the Maritime Industry" and the corresponding curricula for students of the first (bachelor) level of full-time and part-time study in the specialty 053. Psychology, fields of knowledge 05. Social and behavioral sciences. We consider it necessary to pay attention to the fact that the educational discipline "Social Psychology" is aimed at creating a general theoretical base (mastery of general psychological tools) for successful study of further theoretical, practical and applied educational disciplines from psychological disciplines.

In turn, the subject of the educational discipline "Social Psychology" is focused on mastering the basic concepts of social psychology by students of higher education. The course examines the main issues related to the study of social psychology methods for researching the surrounding world and for finding socio-

psychological reserves for improving activities in various spheres of social practice; studying the concepts of large and small social groups, social position, social status of the individual in the group, group norms and values.

It has been proven that the tasks of the educational discipline "Social Psychology" are to acquaint students with the problems of the theory and practice of modern social psychology, to form initial skills and information-analytical work skills in the field of social psychology, to develop professional thinking and to promote professional self-determination.

At the same time, the tasks that must be solved in the process of teaching the discipline are the acquisition of competencies by the students under the educational and professional program "Practical Psychology of the Maritime Industry" (for compulsory and optional disciplines).

It is emphasized that the program is built according to the requirements of the credit-module system for organizing the educational process in higher educational institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS). Thus, the educational program is focused on the personal and professional growth of future psychologists.

Keywords: Social psychology; education seekers; educational component; ; practical psychology of the maritime industry.

Постановка проблеми. Відповідно до нормативних документів, що регулюють процес забезпечення високої якості освіти, зокрема до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 565 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології. Таким чином навчальна дисципліна «Соціальна психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін за напрямом психології [1; 2].

Виходячи з наведеного вище, комплексність умов роботи психолога-фахівця вимагає від нього оволодіння широким спектром знань у галузі наукової дисципліни «соціальна психологія», на які необхідно спиратися, удосконалювати, трансформувати та втілювати у власну практичну діяльність [1; 2].

Таким чином Дисципліна «Соціальна психологія» орієнтована на засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять соціальної психології. В курсі вивчаються основні питання, що пов'язані з вивченням природи психологічних особливостей того чи іншого соціально-психологічного феномену властивого проявам людської сутності в умовах соціуму та

навколишньої його дійсності загально гуманітарного та соціально-психологічного блоку.

Використання методів соціальної психології для дослідження навколишнього світу і для пошуку соціально-психологічних резервів удосконалення діяльності в різних сферах соціальної практики; вивчення понять великих та малих соціальних груп, соціальної позиції, соціального статусу особистості в групі, групових норм та цінностей.

Засвоєння теоретичних та емпіричних методів проведення науково-дослідної роботи. Зокрема формування у студентів практичних навичок працювати з науковою та науково-методичною літературою, проведення виваженого аналізу та поліпшення наукових підходів до розгляду тих чи інших явищ феноменологічної природи, трактування їхньої суті та знаходження теоретичного обґрунтування вирішення досліджуваних проблем. Використання у своїй практичній науково-дослідній роботі емпіричних методів: спостереження, бесід, тестування, психодіагностики та підбору необхідного валідного психодіагностичного інструментарію. Проведення формуючого експерименту та математичної обробки отриманих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розробки навчальної програми освітньої компоненти «Відповідно до частини шостої статті 10, підпункту 16 частини першої статті 13 Закону України «Про вищу освіту». Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року №630, з урахуванням Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 01.06.2016 р. №600. Було взято до уваги вимоги Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 565 від 24.04.2019 року [1; 2].

Відповідно до частини шостої статті 10, підпункту 16 частини першої статті 13 Закону України «Про вищу освіту». Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, з урахуванням Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 01.06.2016 р. № 600 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2017 р. № 1648)

Робоча програма навчальної дисципліни «Соціальна психологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів першого (бакалаврського) рівня навчання очної, заочної форм навчання за спеціальністю 053. Психологія, та була розроблена робочою групою забезпечення за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти кафедри

практичної психології, Одеського національного морського університету, Навчально-наукового морського гуманітарного інституту.

Навчальна дисципліна «Соціальна психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1;2;3; 4].

Мета статті. Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють привести до розкриття загальних системних закономірностей в розвитку людини у соціумі; уявлень та розуміння про важливість забезпечення, створення оптимальних умов у соціальних інститутах, які сприяють соціальній адаптації індивіда в соціумі, формуванню у нього стійких навичок соціальної взаємодії в малих та великих соціальних групах; впливу держави та суспільства на формування громадянської позиції та почуттів національної гордості, патріотизму та національної єдності зі своїм народом; ознайомлення з основними напрямками досліджень, які використовуються у соціальній психології як у науковій міжгалузевій дисципліні.

Предмет дослідження: предметом вивчення освітньої компоненти «соціальної психології» є: формування фундаментальних знань, основоположних понять та закономірностей існування людини в соціумі.

Цілеспрямоване створення штучних умов які дозволяють оптимально зрозуміти та впровадити у педагогічний процес категорії освоєння студентами-психологами сучасних знань про природу та соціально-психологічну суть багатьох феноменів сучасної науки в контексті факультативу, що викладається.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями курсу «Соціальна психологія», що мають бути вирішеними у процесі викладання навчальної дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це: показати важливість знання і розуміння для практичного психолога, яким чином виникає те чи інше психічне явище і як воно інтегрується в загальну схему організації поведінки; уявити по можливості найбільш значних досягнень світової й вітчизняної науки як сфери знань та практичних рекомендацій до застосування того чи іншого методологічного та методичного інструментарію у професійній діяльності спеціаліста психолога; сприяти розширенню наукового кругозору та підвищення культури мислення студентів.

Розробляючи програму курсу «Соціальна психологія», ми орієнтувалися на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли формуванню загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей.

Вивчення курсу «Соціальна психологія» дозволить здобувачам отримати такі результати навчання, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК8. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК9 Здатність працювати в команді.

Спеціальні компетентності (ФК):

СК1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК11. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку

СК13. Вміння формувати ділове спілкування, своєчасно регулювати ділові конфлікти на морському та річковому транспорті

СК16. Вміння сформувати у моряка здатність організувати та управляти своїм робочим часом, всім особистісним простором, вмінні організувати особистісний розвиток в умовах рейсу.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі соціальні навички (Softskills):

- навички міжособистісної взаємодії,
- здатність бути критичним і самокритичним.
- здатність приймати обґрунтовані рішення.

У результаті вивчення дисципліни здобувачі повинні здобути:

знання:

- 1) методологічні аспекти соціальної психології
- 2) місце соціальної психології у психологічній науці
- 3) проблематику та структуру соціальної психології
- 4) методи соціальної психології
- 5) наукові напрямки сучасної соціальної психології – американської, європейської та вітчизняної.

вміння:

- 1) розкривати теоретико-методологічні та прикладні основи соціальної психології
- 2) самостійно формувати систему методів дослідження, які використовуються при вивченні явищ соціального життя суспільства
- 3) аналізувати корені соціально-психологічних ідей
- 4) досліджувати основні напрямки вивчення сучасної соціальної психології, самостійно будувати експериментальні моделі в залежності від мети соціально-психологічного дослідження.
- 5) вимірювати показники групової згуртованості; складати соціально-психологічну характеристику малої групи; використовувати методи виявлення лідерів малої групи; управляти поведінкою людей у натовпі; управляти панікою.

Вивчення дисципліни передбачає здобуття таких програмних результатів навчання (ПРН), які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПРН1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання

ПРН2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань

ПРН3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПРН14. Ефективно виконувати різні ролі у команді у процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості.

ПРН17. Демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.

Академічна доброчесність: викладання дисципліни «Соціальна психологія» ґрунтується на засадах академічної доброчесності, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових досягнень.

Питання академічної доброчесності регулюються Кодексом академічної доброчесності Одеського національного морського університету, що створює систему взаємовідносин здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників і допоміжного персоналу, яка поєднує освітній процес і науково-методичну роботу, обмін знаннями, впровадження інновацій, культуру і інтелектуальний розвиток усіх членів спільноти.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. Сучасні проблеми соціальної психології.

Змістовий модуль 1. Методологічний вступ до курсу соціальної психології

Тема 1. Предмет, значення і завдання соціальної психології. Історія формування соціально-психологічних ідей.

1. Характеристика різних трактувань предмета соціальної психології.
2. Соціальна психологія як наука з «подвійним предметом».
3. Структура соціально-психологічних явищ. Місце соціальної психології в системі наукового знання.
4. Практичне значення й задачі соціальної психології на сучасному етапі суспільного розвитку.
5. Соціально-психологічні ідеї в працях античних мислителів і філософів нового часу.
6. Виділення емпіричної соціальної психології та створення перших соціально-психологічних теорій (В. Вундт, Г. Тард, Г. Лебон, Мак-Дауголл). Перші експериментальні дослідження й оформлення соціальної психології в самостійну науку.
7. Розвиток зарубіжної соціальної психології із другої половини XX сторіччя. Основні напрямки західної соціальної психології й їхні теоретичні

Тема 2. Методологічні основи та методи соціальної психології

1. Поняття методології наукового дослідження, її багаторівневий характер.
2. Характеристика деяких загальнонаукових принципів у їхньому переломленні до соціальної психології (системності, формалізації, математизації).
3. Специфіка емпіричних даних у соціально-психологічному дослідженні.

Змістовий модуль 2. Проблема особистості в сучасній соціальній психології.

Тема 3. Соціально-психологічні властивості та типологія особистості

1. Специфіка постановки проблеми особистості в соціальній психології на відміну від загальної психології й соціології.
2. Поняття соціально-психологічних властивостей (якостей) особистості.
3. Класифікація соціально-психологічних властивостей (якостей) особистості.

4. Ціннісні орієнтації як головна соціально-психологічна характеристика особистості.

5. Когнітивна складність і когнітивний стиль особистості. Поняття соціально-психологічної компетентності та соціально-психологічного потенціалу особистості.

Тема 4. Соціально-психологічні аспекти соціалізації особистості. Проблема соціальної настанови.

1. Поняття соціалізації особистості в соціальній психології. Етапи й інститути соціалізації. Зміст процесу соціалізації.

2. Фактори й механізми формування позитивної Я-концепції в процесі соціалізації. Концепції соціалізації в закордонній соціальній психології.

3. Соціальна настанова як переломлення особистістю засвоєного в процесі соціалізації соціального досвіду. Значення загальнопсихологічних категорій «відношення» (В.Н. М'ясищев), «спрямованості» (Божович Л.І.), «особистісного смислу» (О.М. Леонтьєв), теорії настанови Д.Н. Узнадзе для соціальної психології. 4. Багаторівневий характер настановчої регуляції психіки й соціальної поведінки.

5. Диспозиція як фіксована соціальна орієнтація особистості щодо ситуацій, об'єктів і цінностей. Диспозиційна концепція регуляції соціальної поведінки особистості (В. Ядов). Традиції дослідження соціальних настанов у західній психології. Визначення аттитюда, характеристика його функцій і структури. 6. Методи виміру аттитюдів. Перевірка зв'язку лабораторних досліджень аттитюдів з реальною поведінкою (експеримент Лап'єра).

Тема 5. Рольова поведінка особистості. Проблема соціальної ідентичності особистості.

1. Соціальна роль як шаблон, модель поведінки (Дж. Мід, Т. Ньюком). Нормативність рольової поведінки. Поняття «стилю виконання ролі».

2. Співвідношення факторів мінливості й спадкоємності соціальної поведінки.

3. Суперечливий характер співвідношення процесів соціалізації й індивідуалізації.

4. Небезпека деіндивідуалізації особистості як наслідку надмірної адаптації до культури. Експерименти Зімбардо й Мілгрема.

5. Провідне значення особистісного компонента в системі «роль - особистість». Соціальні очікування і їхній вплив на особистість. Закордонні дослідження експектацій (Розенталь і Джекобсон; Брофі й Гуд).

Змістовий модуль 3. Спілкування в соціальній психології

Тема 6. Спілкування як соціально-психологічна проблема

1. Дослідження спілкування в різних системах наукового знання. Специфіка соціально-психологічного підходу до спілкування. Проблема співвідношення спілкування й діяльності і її дискусійний характер.

2. Спілкування як комунікативний процес. Аналіз комунікативного процесу та його компонентів. Комунікативні бар'єри в спілкуванні як механізм контр сугестії.

3. Характеристика шляхів і конкретних прийомів подолання комунікативних бар'єрів.

4. Спілкування як інтерактивний процес. Проблема взаємодії людей у соціальній психології.

5. Класифікація й характеристика соціальних ситуацій взаємодії. Стиль спілкування як основа побудови й розуміння соціальних ситуацій.

Тема 7. Спілкування як процес соціальної (міжособистісної) перцепції

1. Поняття «соціальна перцепція». Взаємне сприйняття й пізнання партнерів по спілкуванню як основа встановлення взаєморозуміння.

2. Ефекти соціальної перцепції. Механізми міжособистісного сприйняття (ідентифікація, соціально-психологічна рефлексія, емпатія).

3. Явище «каузальної атрибуції» як інтерпретації причин поведінки іншої людини.

4. Явище міжособистісної атракції як емоційного аспекту міжособистісного сприйняття. Основні напрямки в дослідженні атракції в соціальній психології. Симпатія, дружба, кохання як різні рівні (форми) атракції.

Тема 8. Проблема групи в соціальній психології .

1. Поняття соціальної групи. Класифікація соціальних груп. Поняття малої групи.

2. Класифікація й істотні ознаки малих груп.

3. Розвиток малої групи.

4. Механізми групостворювання й групової динаміки.

5. Розвиток групи за моделю Стенфорда, Роарка.

4. Структура навчальної дисципліни «Соціальна психологія»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усьо го	у тому числі					усно- го	у тому числі				
		Л	П	лаб	інд.	С. р.		Л	П	лаб.	інд.	С.р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. Сучасні проблеми соціальної психології.												
Змістовий модуль 1. Методологічний вступ до курсу соціальної психології												
Тема 1. Предмет, значення і завдання соціальної психології. Історія формування соціально-психологічних ідей.	9	2	2	-	-	5	13	2	1	-	-	10
Тема 2. Методологічні основи та методи соціальної психології	9	2	2	-	-	5	10	-	-	-	-	10
Загальна кількість по змістовому модулю 1	18	4	4	-	-	10	23	2	1	-	-	20
Змістовий модуль 2. Проблема особистості в сучасній соціальній психології.												
Тема 3. Соціально-психологічні властивості та типологія особистості	13	4	4	-	-	5	7	2	-	-	-	5
Тема 4. Соціально-психологічні аспекти соціалізації особистості. Проблема соціальної настанови.	13	4	4	-	-	5	5	-	-	-	-	5
Тема 5. Рольова поведінка особистості. Проблема соціальної ідентичності особистості.	14	2	2	-	-	10	23	2	1	-	-	20
Загальна кількість по змістовому модулю 2	40	10	10	-	-	20	35	4	1	-	-	30

Продовження таблиці

Змістовий модуль 3. Спілкування в соціальній психології												
Тема 6. Спілкування як соціально-психологічна проблема.	14	2	2	-	-	10	10	-	-	-	-	10
Тема 7. Спілкування як процес соціальної (міжособистісної) перцепції.	9	2	2	-	-	5	10	-	-	-	-	10
Тема 8. Проблема групи в соціальній психології.	9	2	2			5	12	2	-	-	-	10
Загальна кількість по змістовому модулю 3	32	6	6	-	-	20	32	2	-	-	-	30
ВСЬОГО	90	20	20	-	-	50	90	8	2	-	-	80

5. Теми семінарських занять

Програмою не передбачені.

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Тема 1. Предмет, значення і завдання соціальної психології. Історія формування соціально-психологічних ідей.	2	1
2	Тема 2. Методологічні основи та методи соціальної психології.	2	-
3	Тема 3. Соціально-психологічні властивості та типологія особистості.	4	-
4	Тема 4. Соціально-психологічні аспекти соціалізації особистості. Проблема соціальної настанови.	4	-
5	Тема 5. Рольова поведінка особистості. Проблема соціальної ідентичності особистості.	2	1
6	Тема 6. Спілкування як соціально-психологічна проблема.	2	-
7	Тема 7. Спілкування як процес соціальної (міжособистісної) перцепції.	2	-
8	Тема 8. Проблема групи в соціальній психології.	2	-
	Всього	20	2

7. Теми лабораторних занять

Програмою не передбачені.

8. Самостійна робота

Форма самостійної роботи - аналіз навчальної літератури, форма звітності - доповідь, реферат, конспект.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Основні напрямки сучасної західної соціальної психології. Порівняльний аналіз американських та європейських підходів.	5	10
2	Характеристика загальнонаукових методологічних принципів у їхньому переломленні до соціальної психології.	5	10
3	Ціннісні орієнтації особистості. Когнітивна складність та когнітивний стиль особистості.	5	5
4	Значення загальнопсихологічних категорій відношення, спрямованості, особистісного смислу, теорії настанови Д. Узнадзе для соціальної психології. Зміна соціальних настанов згідно біхевіористським дослідженням.	5	5
5	Аналіз суперечливих даних, що належать до «ефекту Пігмаліона».	10	20
6	Аналіз структурних компонентів Я-концепції, Криза ідентичності та цінностей в умовах соціальних змін.	10	10
7	Проблема співвідношення спілкування й діяльності. Засоби подолання логічного бар'єру непорозуміння. Зовнішні й внутрішні бар'єри комунікації.	5	10
8	Засоби подолання логічного бар'єру непорозуміння. Зовнішні й внутрішні бар'єри комунікації. Значення механізму категоризації у соціальній перцепції. Структура атрибутивного процесу.	5	10
Разом		50	80

9. Індивідуальні завдання

Програмою не передбачені.

10. Методи навчання

Дисципліна може викладатися в аудиторному та/або дистанційному форматах.

Під час викладання дисципліни «Соціальна психологія» використовуються пояснювально-ілюстративний, аналітичний та дослідницький методи навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод означає, що здобувачі отримують знання на лекціях, з навчальної та методичної літератури. Лекції представлені також на платформі дистанційного навчання «Moodle». Сприймаючи та осмислюючи факти, оцінки, висновки, здобувачі залишаються в рамках репродуктивного (відтворювального) мислення.

Аналітичний метод навчання спрямований на використання набутих знань у розв'язанні практичних завдань, аналізу результатів та набуття вмінь для обґрунтування прийняття рішень у різних виробничих ситуаціях.

Дослідницький метод навчання передбачає, що після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та стислого усного або письмового інструктажу здобувачі самостійно вивчають теоретичні джерела та методичну літературу, ведуть спостереження, виконують інші дії пошукового характеру. Результати аналізуються та представляються для обговорення.

11. Методи контролю

Використовуються наступні методи контролю: поточний і підсумковий.

Поточний контроль полягає у визначенні рівня та обсягу оволодіння знаннями, навичками і уміннями з тем змістового модулю. Цей контроль здійснюється впродовж аудиторних занять і в позааудиторний час шляхом опитування на практичних заняттях, перевірки результатів виконання практичних і індивідуальних завдань, поточного тестування тощо.

Види робіт	Бали
Доповідь	10 б.
Реферат	10 б.
Дослідне завдання	20 б.
Виконання письмової практичної роботи (в т.ч. в СМК Moodle)	10 б.
Підсумкова контрольна робота/тестування	40 б.

Здобувач, який не склав усі, передбачені цією програмою, індивідуальні завдання, не допускається до складання підсумкового контролю.

Підсумковий контроль здійснюється наприкінці семестру у вигляді диф. заліку, у тому числі за допомогою електронного тестування, усного опитування за всіма темами дисципліни тощо.

Загальна оцінка з дисципліни становить максимум 100 балів та визначається оцінкою підсумкового контролю з заліку.

Якщо здобувач отримав загальну оцінку з дисципліни від 35 до 59 балів, він має право на повторне проходження підсумкового контролю під час екзаменаційної сесії.

12. Критерії оцінювання результатів навчання

Критерії оцінювання поточного та підсумкового контролю визначаються згідно з Положенням про організацію освітнього процесу Одеського національного морського університету, що прийнято Наказом ОНМУ від 30.08.2019 року №235-орг.

Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом з подальшим його оцінюванням застосовуються такі критерії оцінювання результатів навчання.

Бал	Оцінка ЄКТС	Критерії оцінювання
90 – 100	A	Здобувач вищої освіти має глибокі і системні знання, вмє узагальнювати теоретичний матеріал, співвідносити загальні знання з конкретними ситуаціями; засвідчив уміння критично оцінювати варіантні підходи щодо сутності норм та уявлень; оволодів навиками аналізувати, моделювати та адекватно оцінювати ситуацію; обізнаний з науковими працями вітчизняних та зарубіжних спеціалістів в даній області; матеріал викладає логічно, послідовно, переконливо
82 – 89	B	Здобувач вищої освіти виявив достатньо повні знання курсу; дає правильні, хоча і не завжди повні визначення явищ дійсності; оволодів навичками співвідносити теоретичні знання з конкретними ситуаціями; висловлює своє ставлення до варіантних теорій щодо сутності явищ; засвоїв основи аналітичного
74 – 81	C	
67 – 73	D	Здобувач вищої освіти взагалі засвоїв програмний матеріал курсу в передбаченому обсязі з деякими неточностями у визначенні основних явищ та процесів; намагається висловити своє ставлення до проблемних питань, хоча і не завжди адекватно; вмє аналізувати набуті теоретичні знання і співвідносити їх з конкретними ситуаціями; виклад матеріалу непослідовний, неточний, з наявними помилками.
60 – 66	E	
35 – 59	FX	Здобувач вищої освіти виявив слабкі (відсутність) знання теоретичного програмного матеріалу; не зміг дати визначення основних провідних категорій та явищ; відсутні навички адекватної оцінки норм і теорій; виклад матеріалу непослідовний, нелогічний, фрагментарний, з грубими помилками.
1 – 34	F	

Результати навчання з освітніх компонентів оцінюються за 100-бальною шкалою (від 1 до 100) з переведенням в оцінку за традиційною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»).

Таблиця переведення результатів оцінювання здобувачів вищої освіти

Бал	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	Відмінно
82 – 89	B	Добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	Задовільно
60 – 63	E	
35 – 59	FX	Незадовільно

13. Методичне забезпечення

- 1) робоча програма навчальної дисципліни та силабус;
- 2) плани практичних занять;
- 3) конспект лекцій;
- 4) методичні рекомендації щодо організації самостійної;
- 5) теми контрольних робіт студентами заочної форми навчання;
- 6) теми для індивідуальних завдань;
- 7) питання до заліку.

Додаткова частина Комплексу включає решту навчально-методичних матеріалів забезпечення освітнього процесу, а саме:

- 1) навчальні посібники, підручники,
- 2) зошит для практичних робіт;
- 3) відомості щодо забезпечення здобувачів навчальною та методичною літературою (фонди бібліотек університету, кафедри, гугл-диск кафедри);
- 4) презентації лекцій у форматі MS Power Point;
- 5) дидактичні матеріали (роздаткові, наочні матеріали, зразки документів, макети матеріалів тощо);
- 6) інші навчально-методичні матеріали.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це вміння застосувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «Соціальна психологія» при аналізі тексту та пошуку в ньому відомостей про особливості взаємодії, дослідити та зробити порівняльний аналіз вирішення тієї чи іншої психологічної та психофізіологічної проблеми, зробити висновки та пропозиції.

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
3. Волянчук Н. Ю. Ложкін Г.В., Винославська О. В, Блохіна М. О., Боковець Б. В., Москаленко О. І. Соціальна психологія: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра КПП ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254с.
4. Варій М. Й. Психологія. Київ: Центр учбової літератури, 20020. 288с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014). [Law of Ukraine «On Higher Education»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 053 «Psykhologhiya» dlya druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. (2019). [Order of Department of education and science of Ukraine "About claim of standard of higher education after speciality 053 "Psychologies" for the second (master's degree) level of higher education" from 24.04.2019 № 564]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> [in Ukrainian].
3. Volyanyuk N. Yu., Lozhkin G.V., Vinoslavska O. V., Blokhina M. O., Bokovets B. V., Moskalenko O. I. (2019). *Socialna psichologija: navch. pos_b. for students, bachelor's level KPI im. Igor Sikorsky*. [Social psychology]. *Kiev: KPI im. Igor Sikorsky*, [in Ukrainian].
4. Variy M. I. (2020). *Psychologija*. [Psychology]. *Kiev: Center for Educational Literature*, [in Ukrainian].

УДК 159.9.07

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1122-1138](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1122-1138)

Кernas Андрій В'ячеславович доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, магістр права, магістр педагогіки: - доцент кафедри Практичної психології ОНМУ; - старший викладач кафедри Мовної та психолого-педагогічної підготовки, Одеський національний економічний університет, 65029, м. Одеса, вул. Мечникова 34; Одеський національний економічний університет - 65082, м. Одеса, вул. Преображенська 8, тел: (066)637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «Політична психологія» це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «Психофізіологія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів першого (бакалаврського) рівня навчання очної, заочної форм навчання за спеціальністю 053. Психологія, галузі знань 05. Соціальні та поведінкові науки. Підкреслено, що навчальна дисципліна «Політична психологія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «Політична психологія» є: формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про феноменологічну сутність політичної психології як наукової та прикладної дисципліни, і як галузі психологічного знання. В рамках даної навчальної дисципліни у студентів психологів формуються знання про предмет, цілі, завдання політичної психології.

У ході даного курсу розглядаються такі питання як історичні аспекти, що послужили основою та фундаментальною основою для розвитку та становлення політичної психології як окремого напрямку академічної науки. Взаємозв'язок політичної психології коїться з іншими суміжними науковими

напрямами: політологією; соціальною психологією; загальною психологією; соціологією; етнопсихологією. Передумови формування політичної самосвідомості в різних обставинах зумовлених історичними епохами минулого і сьогодення, а також територіальними, етнічними, і соціокультурними специфічними умовами, що надають суттєвий вплив на усвідомлення себе громадянином тієї чи іншої держави, і своєї співпраці до неї як міцного механізму соціального примусу з одного краю, і як Батьківщини з іншого. Типологічні характерні особливості та відмінні критерії ідентифікації того чи іншого політичного лідера та існуючі класифікації форм політичного лідерства. Феномени малих і великих соціальних груп і масових явищ у політиці, а також можливість проводити детальний психологічний аналіз тих чи інших політичних явищ державного життя та давати найбільш ймовірні прогнози їхнього подальшого динамічного розвитку.

Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: освітня компонента; політична психологія ; практична психологія морегосподарської галузі; загальна підготовка; здобувачі вищої освіти.

Kernas Andrii Vyacheslavovych Doctor of Philosophy in Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Master of Law, Master of Pedagogy: - Associate Professor of the Department of Practical Psychology of ONMU; - senior teacher of the Department of Language and Psychological and Pedagogical Training, Odessa National Economic University, 65029 Odesa, 65029, St. Mechnikova 34; Odessa National University of Economics 65082, Odesa, St. Preobrazhenska 8, tel.: (066)637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

FORMATION OF PROGRAM LEARNING OUTCOMES DURING THE STUDY BY PSYCHOLOGIST STUDENTS OF THE EDUCATIONAL COMPONENT "POLITICAL PSYCHOLOGY" IN HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING PSYCHOLOGY

Abstract. The article defines that the educational component "Political Psychology" is an educational discipline, the curriculum of which is concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 dated 04/24/2019. The working program of the study discipline "Psychophysiology" was

developed on the basis of the educational and professional program "Practical psychology of the maritime industry" and the corresponding curricula for students of the first (bachelor) level of full-time and correspondence education in the specialty 053. Psychology, fields of knowledge 05. Social and behavioral science It is emphasized that the educational discipline "Political Psychology" is aimed at creating a general theoretical base (mastery of general psychological tools) for successful study of further theoretical, practical and applied educational disciplines from psychological disciplines. It is noted that the subject of the academic discipline "Political Psychology" is: the formation of basic concepts and categories of students' mastery of modern knowledge about the phenomenological essence of political psychology as a scientific and applied discipline, and as a field of psychological knowledge. Within the framework of this educational discipline, psychology students develop knowledge about the subject, goals, and tasks of political psychology.

In the course of this course, such questions as historical aspects are considered, which served as the basis and fundamental basis for the development and formation of political psychology as a separate direction of academic science. The connection of political psychology is made with other related scientific areas: political science; social psychology; general psychology; sociology; ethnopsychology. Prerequisites for the formation of political self-awareness in various circumstances determined by historical epochs of the past and present, as well as territorial, ethnic, and socio-cultural specific conditions that have a significant impact on self-awareness as a citizen of a particular state, and one's cooperation with it as a powerful mechanism of social coercion from one region, and as the Motherland on the other. Typological characteristics and distinguishing criteria for identification of one or another political leader and existing classifications of forms of political leadership. The phenomena of small and large social groups and mass phenomena in politics, as well as the possibility of conducting a detailed psychological analysis of certain political phenomena of state life and giving the most likely forecasts of their further dynamic development.

It is emphasized that the program is built according to the requirements of the credit-module system for organizing the educational process in higher educational institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS). Thus, the educational program is focused on the personal and professional growth of future psychologists.

Keywords: educational component; political psychology; practical psychology of the maritime industry; general training; students of higher education.

Постановка проблеми. Як зазначає Ю. Короленка при підведенні історичного аналізу еволюції освітньої системи вищої школи. Ми не можемо

не розуміти, що, фактично, система освіти, за якої ми живемо, поступово формувалася протягом багатьох десятиліть радянської та пострадянської доби. Значною мірою вона є результатом трансформації дореволюційної російської системи освіти, в основі якої лежала прусська освітня модель: прусська школа. Наша система значною мірою продовжує орієнтуватися на пруські освітні моделі, на німецькі університети. Сьогодні, фактично, освітня реформа орієнтується на моделі, які були значною мірою напрацьовані в англосаксонському світі. Це ті нові реалії, з якими ми маємо рахуватися. Проте ми маємо враховувати свій попередній досвід, з якого ми, на жаль, ще не зробили потрібні висновки.

Радянський Союз значно мірою зазнав краху не стільки через падіння цін на нафту, як часто в цьому нас переконують різні експерти, скільки через неспроможність вибудувати ефективну систему освіти. Держави не зазнають подібного краху лише через цінові зміни, в основі таких катаклізмів лежать куди більш серйозніші причини. 70 років існування Радянського Союзу є фактично двома періодами по 30-40 років, які були потрібні для формування нової освітньої системи та на те, щоб така система повною мірою почала визначати всі сторони суспільного життя. До 50-х років XX ст. у Радянському Союзі стара дореволюційна система освіти продовжувала ще суттєво впливати на суспільне життя; значні досягнення Радянського Союзу ґрунтувалися на нещадній експлуатації старої системи та людей, які отримали освіту або ще за часів дореволюційної Росії, або в перші роки радянської влади, такими були люди покоління Корольова. Проте в 60-70-х роках поступово ставало все більш зрозуміло, що сформована та трансформована за роки радянської влади система освіти не відповідає запитам дня, у 80-х роках це вже стало очевидним [4, с.3-4].

Наразі реформування української освіти пов'язане з назрілою необхідністю модернізації застарілих підходів до забезпечення високої якості здобуття вищої освіти в Україні. Ця актуальність викликана як значним підвищенням соціального темпу життя в сучасному українському суспільстві, так і потребою у забезпеченні ринку праці конкурентноздатними фахівцями як в Україні, так і за її межами.

Сьогодні ми виступаємо свідками суттєвих змін, що відбуваються у молодіжній свідомості та світогляді. Сучасні молоді люди – це нове покоління незалежної України, які вже не знають «радянських часів», проте істотно відчують відгомін епохи перебудови. «Правила гри» на ринку праці, в системі підготовки спеціалістів змінилися остаточно, і сучасна молодь їх добре розуміє та сприймає як невід'ємну частину сценарію. Жорстокі вимоги капіталізму епохи первинного накопичення капіталу сформували певні особистісні якості, що допомагають молодим людям жити у нових умовах – це

ініціативність, здатність пристосовуватись, готовність до ризику, вміння захищатися, наполегливість. Саме завдяки їм молодь більш реально оцінює власні сили і можливості, адекватно реагує на виклики сучасності, швидше адаптується до нових умов існування [3, с.60].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Бутиліна О.В реалізація Болонських ідей потребує продуманої та виваженої політики, підкріплення конструктивної тенденції законодавчими актами». Основними цілями Болонського процесу є:

- 1) введення двоциклового навчання;
- 2) запровадження кредитної системи;
- 3) контроль якості освіти;
- 4) розширення мобільності та
- 5) забезпечення працевлаштування випускників.

Серед цих принципів звертає на себе увагу ідея встановлення стандартів транснаціональної освіти, що передбачає оцінювання знань та вмінь молодих фахівців та незалежність її від тривалості, місця та змісту навчання. Це завдання вимагає від ВНЗ чіткого усвідомлення та розуміння тих вимог, що висуваються до випускника на європейському ринку праці та відповідність знань, які надаються, реальній професійній діяльності [3,с 63].

В свою чергу відповідно до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 565 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, навчальна дисципліна «Психофізіологія» спрямована на створення загально-теоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1; 2].

Мета статті – Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють привести щодо розкриття загальних системних закономірностей, пояснення психологічних механізмів та трактування явищ, що входять у рамки навчальної дисципліни "Політична психологія". Дисципліна «Політична психологія» орієнтована на засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять політичної психології. В курсі вивчаються основні питання, що пов'язані з вивченням психологічного феномену політичних процесів та вивченням психологічного тлумачення явища політики.

Виклад основного матеріалу.

Метою навчальної дисципліни є ознайомити студентів з проблемами теорії і практики сучасної політичної психології, сформувати початкові уміння та навички інформаційно-аналітичної роботи в галузі політичної психології, розвивати професійне мислення та сприяти професійному самовизначенню.

Завданнями, що мають бути вирішеними у процесі викладання дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін).

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК5. Здатність бути критичним і самокритичним.
- ЗК6. Здатність приймати обґрунтовані рішення.
- ЗК8. Навички міжособистісної взаємодії.

Спеціальні компетентності (СК):

- СК1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.
- СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.
- СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.
- СК7. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.
- СК10. Здатність дотримуватися норм професійної етики

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі **соціальні навички (Softskills):**

- навички міжособистісної взаємодії,
- здатність бути критичним і самокритичним.
- здатність приймати обґрунтовані рішення.

У результаті вивчення дисципліни здобувачі повинні здобути:
знання:

- 1) методологічні аспекти політичної психології;
- 2) місце політичної психології у психологічній науці
- 3) проблематику та структуру політичної психології
- 4) методи політичної психології
- 5) контент-аналіз як метод політичної психології
- 6) поняття масової політичної свідомості, структуру масової політичної свідомості
- 7) критерії виокремлення типів масової політичної свідомості, історичні типи масової політичної свідомості.

вміння:

- 1) обґрунтовувати умови оптимального співвідношення політики, психології та моралі у сучасному світі;
- 2) розкривати теоретико-методологічні та прикладні основи політичної психології
- 3) самостійно формувати систему методів дослідження, які використовуються при вивченні явищ політичного життя суспільства
- 4) аналізувати корені політико-психологічних ідей
- 5) досліджувати основні напрямки вивчення сучасної політичної психології, самостійно будувати експериментальні моделі в залежності від мети психологічного дослідження;

Вивчення дисципліни передбачає здобуття таких **програмних результатів навчання (ПРН)**, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання

ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань

ПР3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПР10. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника.

ПР13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

ПР16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога

Академічна доброчесність: викладання дисципліни «**Політична психологія**» ґрунтується на засадах академічної доброчесності, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових досягнень.

Питання академічної доброчесності регулюються Кодексом академічної доброчесності Одеського національного морського університету, що створює систему взаємовідносин здобувачів освіти, науково-педагогічних працівників і допоміжного персоналу, яка поєднує освітній процес і науково-методичну

роботу, обмін знаннями, впровадження інновацій, культуру і інтелектуальний розвиток усіх членів спільноти.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1. Сучасні проблеми політичної психології.

Змістовий модуль 1. Основні поняття та категорії політичної психології.

Тема 1. Предмет політичної психології. Проблематика політичної психології.

1. Предмет політичної психології. Проблематика та структура політичної психології. Місце політичної психології в системі суспільно-політичних наук.
2. Методи політичної психології: загальна характеристика. Опитування і контент-аналіз як методи політичної психології.
3. Тестова психодіагностика та її застосування в політичній психології.

Тема 2. Історія виникнення політичної психології та її становлення як наукової дисципліни.

1. Витоки виникнення політичної психології. Зародження і розвиток політико-психологічних ідей.
2. Розвиток політичної психології до XIX століття.
3. Вчення про психологію мас як етап розвитку політичної психології.
4. Внесок психоаналізу в розвиток політико-психологічних ідей.
5. Теорія Г. Ласуела та її значення для політичної психології.
6. Вчення про архетипи масового несвідомого та її роль у розвитку політичної психології.
7. Сучасний період розвитку політичної психології.

Змістовий модуль 2. Політичне лідерство. Психологія громадянина.

Тема 3. Масова політична свідомість і поведінка особистості..

1. Структура масової політичної свідомості. 5 рівнів масової політичної свідомості.
2. Несвідоме і свідоме у масовій політичній свідомості. Вплив рівнів масової політичної свідомості на поведінку мас. Зміст масової політичної свідомості: ідеї, доктрини, політико-світоглядні орієнтири тощо.
3. Проблема політичного менталітету. Менталітет як спосіб політичного мислення і осягнення політичної світобудови.
4. Динаміка масової політичної свідомості перед виборами.

Тема 4. Мотивація політичного лідерства.

1. Теорії мотивації. Мотиваційні основи політичних процесів, політичного лідерства, типи мотивації.
2. Я-концепція політичного лідера.
3. Ухвалення політичних рішень та вплив на нього особистісних властивостей лідера. Політичні рішення як феномен, психічні особливості та психологічні характеристики лідера.
4. Гендерні аспекти політичного лідерства. Імідж-мейкінг політичного лідера. Психологічні особливості політичної реклами політичного лідера.

Тема 5. Формування зрілого громадянина як основна мета політичної соціалізації.

1. Поняття громадянської і національної ідентичності особистості.
2. Громадянська позиція та особистість громадянина, процес, що її супроводжує.

Змістовий модуль 3. Психологія політичної соціалізації особистості.

Тема 6. Психологічні умови розвитку позитивної громадянської ідентичності.

1. Держава як важливий чинник формування громадянської ідентичності.
2. Умови розвитку позитивної громадянської позиції.

Тема 7. Проблема політичної ресоціалізації особистості.

1. Явище ресоціалізації. Умови ресоціалізації. Ресоціалізація для категорій громадян. Ресоціалізація як зміна політичного мотиву та уподобань.
2. Умови розвитку позитивної ресоціалізації у соціально-психологічному просторі.

Тема 8. Феномен політичного насильства у психологічній науці та соціумі.

1. Політичний тиск. Політичні репресії.
2. Влада та сила влади.
3. Засоби психологічного та політичного тиску.
4. Демократія. Анархія. Монархія. Деспотичне правління.

4. Структура навчальної дисципліни «Політична психологія»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		Л	П	лаб.	інд.	С. р.		Л	П	лаб.	інд.	С.р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1. Сучасні проблеми політичної психології.												
Змістовий модуль 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ												
Тема 1. Предмет політичної психології. Проблематика політичної психології.	14	2	2	-	-	10	17	1	1	-	-	15
Тема 2. Історія виникнення політичної психології та її становлення як наукової дисципліни.	14	2	2	-	-	10	16	-	1	-	-	15
Загальна кількість по змістовому модулю 1	28	4	4	-	-	20	33	1	2	-	-	30
Змістовий модуль 2 ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО. ПСИХОЛОГІЯ ГРОМАДЯНИНА.												
Тема 3. Масова політична свідомість і поведінка особистості.	16	2	4	-	-	10	12	2	-	-	-	10
Тема 4. Мотивація політичного лідерства.	16	2	4	-	-	10	10	-	-	-	-	10
Тема 5. Формування зрілого громадянина як основна мета політичної соціалізації.	14	2	2	-	-	10	23	2	1	-	-	20
Загальна кількість по змістовому модулю 2	46	6	10	-	-	30	45	4	1	-	-	40
Змістовий модуль 3. ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.												
Тема 6. Психологічні умови розвитку позитивної громадянської ідентичності.	16	2	4	-	-	10	10	-	1	-	-	10
Тема 7. Проблема політичної ресоціалізації особистості.	16	2	4	-	-	10	15	-	-	-	-	15

Продовження таблиці											
Тема 8. Феномен політичного насильства у психологічній науці та соціумі.	14	2	2			10	16	1	-	-	15
Загальна кількість по змістовому модулю 3	46	6	10	-	-	30	42	1	1	-	40
ІНДЗ											
ВСЬОГО ГОДИН	120	16	24	-	-	80	120	6	4	-	110

5. Теми семінарських занять

Програмою не передбачені.

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Предмет політичної психології. Проблематика політичної психології.	2	1
2	Історія виникнення політичної психології та її становлення як наукової дисципліни.	2	1
3	Масова політична свідомість і поведінка особистості.	4	-
4	Мотивація політичного лідерства.	4	-
5	Формування зрілого громадянина як основна мета політичної соціалізації.	2	1
6	Психологічні умови розвитку позитивної громадянської ідентичності.	4	1
7	Проблема політичної ресоціалізації особистості.	4	-
8	Феномен політичного насильства у психологічній науці та соціумі.	2	-
		24	4

7. Теми лабораторних занять

Програмою не передбачені.

8. Самостійна робота

Форма самостійної роботи - аналіз навчальної літератури, форма звітності - доповідь, реферат, конспект.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Політичні цінності та настанови; мотиви, що впливають на політичну поведінку, індивідуальну, групову та масову свідомість.	10	15
2	«Злочинний натовп» С. Сігела. Політична психологія та її розвиток в Україні.	10	15
3	Психологічні думки Б. Гледа, Ф. Грінстайна, А. Джорджа, Р. Крісті, Дж. Поста, Р. Сігела, М. Германн. Масова політична свідомість і поведінка особистості.	10	10
4	«Соціальна логіка» француза Г. Тарда. Мотивація політичного лідерства.	10	10
5	Психоаналітичні ідеї Г. Д. Лассуела (англ. Harold Dwight Lasswell, 1902–1978) у праці «Психопатологія і політика». Формування зрілого громадянина як основна мета політичної соціалізації.	10	20
6	Г.Лебон «Психологію народів і мас», «Психологію натовпу» і «Психологію соціалізму». Психологічні умови розвитку позитивної громадянської ідентичності.	10	10
7	Функціональне призначення та глибинний зміст політичної психології. Проблема політичної ресоціалізації особистості.	10	15
8	Сучасне українське суспільство як поле для вивчення соціально-політично-психологічних процесів. Феномен політичного насильства у психологічній науці та соціумі.	10	15
Разом		80	110

9. Індивідуальні завдання

Програмою не передбачені.

10. Методи навчання

Дисципліна може викладатися в аудиторному та/або дистанційному форматах.

Під час викладання дисципліни «Політична психологія» використовуються пояснювально-ілюстративний, аналітичний та дослідницький методи навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод означає, що здобувачі отримують знання на лекціях, з навчальної та методичної літератури. Лекції представлені також на платформі дистанційного навчання «Moodle». Сприймаючи та осмислюючи факти, оцінки, висновки, здобувачі залишаються в рамках репродуктивного (відтворювального) мислення.

Аналітичний метод навчання спрямований на використання набутих знань у розв'язанні практичних завдань, аналізу результатів та набуття вмінь для обґрунтування прийняття рішень у різних виробничих ситуаціях.

Дослідницький метод навчання передбачає, що після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та стислого усного або письмового інструктажу здобувачі самостійно вивчають теоретичні джерела та методичну літературу, ведуть спостереження, виконують інші дії пошукового характеру. Результати аналізуються та представляються для обговорення.

11. Методи контролю

Використовуються наступні методи контролю: поточний і підсумковий.

Поточний контроль полягає у визначенні рівня та обсягу оволодіння знаннями, навичками і уміннями з тем змістового модулю. Цей контроль здійснюється впродовж аудиторних занять і в позааудиторний час шляхом опитування на практичних заняттях, перевірки результатів виконання практичних і індивідуальних завдань, поточного тестування тощо.

Види робіт	Бали
Доповідь	10 б.
Реферат	10 б.
Дослідне завдання	20 б.
Виконання письмової практичної роботи (в т.ч. в СМК Moodle)	10 б.
Підсумкова контрольна робота/тестування	40 б.

Здобувач, який не склав усі, передбачені цією програмою, індивідуальні завдання, не допускається до складання підсумкового контролю.

Підсумковий контроль здійснюється наприкінці семестру у вигляді диф. заліку, у тому числі за допомогою електронного тестування, усного опитування за всіма темами дисципліни тощо.

Загальна оцінка з дисципліни становить максимум 100 балів та визначається оцінкою підсумкового контролю з екзамену.

Якщо здобувач отримав загальну оцінку з дисципліни від 35 до 59 балів, він має право на повторне проходження підсумкового контролю під час екзаменаційної сесії.

12. Критерії оцінювання результатів навчання

Критерії оцінювання поточного та підсумкового контролю визначаються згідно з Положенням про організацію освітнього процесу Одеського національного морського університету, що прийнято Наказом ОНМУ від 30.08.2019 року №235-орг.

Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом з подальшим його оцінюванням застосовуються такі критерії оцінювання результатів навчання.

Бал	Оцінка ЄКТС	Критерії оцінювання
90 – 100	A	Здобувач вищої освіти має глибокі і системні знання, вміє узагальнювати теоретичний матеріал, співвідносити загальні знання з конкретними ситуаціями; засвідчив уміння критично оцінювати варіантні підходи щодо сутності норм та уявлень; оволодів навиками аналізувати, моделювати та адекватно оцінювати ситуацію; обізнаний з науковими працями вітчизняних та зарубіжних спеціалістів в даній області; матеріал викладає логічно, послідовно, переконливо
82 – 89	B	Здобувач вищої освіти виявив достатньо повні знання курсу; дає правильні, хоча і не завжди повні визначення явищ дійсності; оволодів навичками співвідносити теоретичні знання з конкретними ситуаціями; висловлює своє ставлення до варіантних теорій щодо сутності явищ; засвоїв основи аналітичного
74 – 81	C	
67 – 73	D	Здобувач вищої освіти взагалі засвоїв програмний матеріал курсу в передбаченому обсязі з деякими неточностями у визначенні основних явищ та процесів; намагається висловити своє ставлення до проблемних питань, хоча і не завжди адекватно; вміє аналізувати набуті теоретичні знання і співвідносити їх з конкретними ситуаціями; виклад матеріалу непослідовний, неточний, з наявними помилками.
60 – 66	E	
35 – 59	FX	Здобувач вищої освіти виявив слабкі (відсутність) знання теоретичного програмного матеріалу; не зміг дати визначення основних провідних категорій та явищ; відсутні навички адекватної оцінки норм і теорій; виклад матеріалу непослідовний, нелогічний, фрагментарний, з грубими помилками.
1 – 34	F	

Результати навчання з освітніх компонентів оцінюються за 100-бальною шкалою (від 1 до 100) з переведенням в оцінку за традиційною шкалою («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»).

Таблиця переведення результатів оцінювання здобувачів вищої освіти

Бал	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	Відмінно
82 – 89	B	Добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	
60 – 63	E	Задовільно
35 – 59	FX	
		Незадовільно

13. Методичне забезпечення

- 1) робоча програма навчальної дисципліни та силабус;
- 2) плани практичних занять;
- 3) конспект лекцій;
- 4) методичні рекомендації щодо організації самостійної;
- 5) теми контрольних робіт студентами заочної форми навчання;
- 6) теми для індивідуальних завдань;
- 7) питання до заліку.

Додаткова частина Комплексу включає решту навчально-методичних матеріалів забезпечення освітнього процесу, а саме:

- 1) навчальні посібники, підручники,
- 2) зошит для практичних робіт;
- 3) відомості щодо забезпечення здобувачів навчальною та методичною літературою (фонди бібліотек університету, кафедри, гугл-диск кафедри);
- 4) презентації лекцій у форматі MS Power Point;
- 5) дидактичні матеріали (роздаткові, наочні матеріали, зразки документів, макети матеріалів тощо);
- 6) інші навчально-методичні матеріали.

Сторінка дисципліни у CMK Moodle:

14. Рекомендована література та інші джерела інформації

Базова

1. Бебик В.М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: Підручник. К.: Каравела, 2019. 496 с.
2. Головатий М.Ф. Політична психологія: Навч. Посіб / М. Ф. Головатий. К.: МАУП, 2021. 136 с.

3. Головатий М.Ф. Політична психологія / М.Ф. Головатий. К., 2021. 212 с.
4. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу / В.В. Москаленко К., 2019. 148 с.
5. Основи демократії: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів./За ред. А.Колодій. К.: вид-во "Ай Бі", 2022. 680 с.
6. Пірен М.І. Основи політичної психології: Навчальний посібник / М. І. Пірен. К.: Міленіум, 2022. 418 с.
7. Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / За заг.ред. М.М.Слюсаревського К., 2019. Вип. 5-6. 336 с.
8. Фролов П.Д. Технології і методики прогнозування наслідків інформаційного впливу на політичні установи старшокласників: Методичний посібник / П. Д. Фролов. К.: Міленіум, 2019. 96 с.

Допоміжна

1. Малхазов О.Р. Технологія і досвід статистичного прогнозування динаміки електоральної поведінки // Наукові студії з політичної психології / О. Р. Малхазов. Вип. 3(6). К., 2020. С. 163-181.
2. Петрунько О.В. Категоризація політичних лідерів представниками українського електорату // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави. Мат-ли Другої всеукраїнської наукової конференції. К.:ДОК-К, 2019. С. 352-355.
3. Терлецька І.В. Політична реклама / І. В. Терлецька- Дніпропетровськ, 2022. 123 с.

По закінченні навчального року у всю документацію (програма дисципліни, робоча програма навчальної дисципліни) потенційно можуть вноситися різнопланові інформаційні зміни.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це вміння застосувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «Політична психологія» при аналізі тексту та пошуку в ньому відомостей про особливості взаємодії, дослідити та зробити порівняльний аналіз вирішення тієї чи іншої психологічної проблеми у межах науково-навчальної дисципліни політична психологія, робити висновки та пропозиції.

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2023).
3. Бутиліна О.В. Реформування вищої школи в Україні та професійна маргінальність студентської молоді // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць. – Дрогобич – Перемишль : Посвіт, 2013. – Вип. 4. – С.59-65.
4. Федорченко Ю. Про створення системи противаг у вищій освіті та дорожню карту освітньої реформи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://education-ua.org/ua/articles/337-pro-stvorenniya-sistemi-protivag-u-vishchij-osviti-ta-dorozhnyu-kartu-osvitnoji-reformi> (дата звернення 24.04.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). [Electronic resource]. - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (data zvernennya 14.10.2022) [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 053 «Psykholohiya» dlya druhooho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» № 564 (2019) vid 24.04.2019. [Electronic resource]. - Access mode: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (data zvernennya 20.09.2022) [in Ukrainian].
3. Butylina O.V. (2019). Reformuvannya vyschoji shkoly v Ukraini ta profesijna marginal'nist' students'koji molodi [Reforming the higher school in Ukraine and the professional marginality of student youth] // *Molodizhna polityka: problemy ta perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats'*. - Drogobych - Peremyshl': Posvit, - Vyp. 4. - S.59-65. [in Ukrainian].
4. Fedorchenko Yu. (2024). Pro stvorenniya systemy protyvag u vyschij osviti ta dorozhnyu kartu osvitnoji reformy. [About the creation of a system of counterweights in higher education and the road map of educational reform]. [Electronic resource]. - Access mode <http://education-ua.org/ua/articles/337-pro-stvorenniya-sistemi-protivag-u-vishchij-osviti-ta-dorozhnyu-kartu-osvitnoji-reformi> (access date 04/24/2024). [in Ukrainian].

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1139-1151](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1139-1151)

Копчинська Ольга Олександрівна аспірантка, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульв. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0009-0002-0528-6688>

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті висвітлюється актуальна проблема впливу умов війни на самоактуалізацію особистості. Здійснено теоретичний аналіз задекларованої теми, результати якого засвідчують брак наукових досліджень, їх фрагментарність і відсутність системності, що пояснюється їх перебуванням на початкових стадіях розробки.

Узагальнено і систематизовано поняття самоактуалізації у варіативності наукових концепцій. Наголошується, що війна є психотравмуючою подією надзвичайної сили, яка порушує основи буття людини, трансформує її систему цінностей, випробовує наявні в неї копінг-стратегії, руйнує довіру до світу. Відзначається, що в умовах війни відбувається поступовий і незворотний процес зміни ціннісних орієнтацій людини, її стосунків із навколишніми, життєвих перспектив і цілей, ставлення до себе і свого життя загалом. З'ясовано, що, з іншого боку, досвід переживання війни може розкривати прихований потенціал, зміцнювати резилієнтність, зумовлювати процес психотравматичного зростання особистості.

Висвітлено поняття резильєнтності і схарактеризовано такі її основні чинники: турботливі стосунки в сім'ї та поза нею; здатність складати та реалізовувати реалістичні плани; спрямованість на самореалізацію; впевненість у собі; комунікативні навички; навички розв'язання проблем; розуміння своїх емоцій і здатність керувати ними. Об'єктивовано такі супутні чинники резилієнсу: ефективне планування часу; оптимізм; уміння розслаблятися; самоконтроль; позитивний настрій.

На основі дослідження, яке проводилося з внутрішньо переміщеними жінками, автор статті доводить реальність прагнення до самоактуалізації в умовах війни. Зроблено акцент на передумовах самоактуалізації особистості в умовах війни і показано, що самоактуалізація реалізується через прагнення наблизитися до реального життя, надання підтримки, виявлення любові, набуття автономії, задоволення пізнавальних потреб, самопізнання, розкриття свого творчого й особистісного потенціалу.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, психічне здоров'я, резильєнтність, життєвий простір, умови війни.

Kopchynska Olha Oleksandrivna Postgraduate, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Blvd. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0009-0002-0528-6688>

SELF-ACTUALIZATION OF PERSONALITY IN CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article highlights the current problem of the influence of war conditions on the self-actualization of the individual. A theoretical analysis was carried out on the declared topic, the results of which indicate a lack of scientific research, its fragmentation and lack of consistency, which is explained by their being in the initial stages of development.

The concept of self-actualization in the variability of scientific concepts is generalized and systematized. It is noted that war is a psychologically traumatic event of extreme force, which violates the foundations of a person's existence, transforms his value system, tests his existing coping strategies, destroys trust in the world. It is noted that in war conditions there is a gradual and irreversible process of changing a person's value orientations, his relationships with others, life prospects and goals, attitude towards yourself and your life in general. It was found that the experience of war, on the other hand, can reveal hidden potential, strengthen resilience, determine the process of psychotraumatic personal growth.

The concepts of resilience are covered and the following main factors are characterized: caring relationships within and outside the family; ability to formulate and implement realistic plans; focus on self-realization; self confidence; communication skills; problem solving skills; understanding your emotions and the ability to manage them. The following accompanying factors of resilience are objectified: effective time planning; optimism; ability to relax; self-control; positive mood.

Based on research conducted with internally displaced women, the author of the article proves the reality of the desire for self-actualization in war conditions. The emphasis is placed on the prerequisites for self-actualization of the individual in war conditions and it is shown that self-actualization is realized through the desire to get closer to real life, providing support, manifestation of love, gaining autonomy, satisfying cognitive needs, self-knowledge, disclosure of one's creative and personal potential.

Keywords: self-actualization of personality, mental health, resilience, living space, conditions

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває в умовах нав'язаної повномасштабної війни, що супроводжується соціально-політичною, економічною, демографічною та духовною кризами. Нові реалії життя суттєво впливають на формування особистості з її системою цінностей, світогляду тощо. Під час складного періоду глобальних трансформацій відбувається переоцінка цінностей в бік ресоціалізації, утруднюється особистісне зростання і самореалізація.

Особливою гострою є проблема збереження ментального здоров'я нації. Адже тільки психічно здорове суспільство здатне сформувати повноцінну, гармонійну, всебічно розвинену, самоактуалізовану особистість.

Мета статті полягає у спробі з'ясувати передумови самоактуалізації й особистісного зростання в умовах війни як передумови збереження психічного здоров'я суспільства з метою повоєнного відновлення і розбудови України.

Методи дослідження. Особливості та чинники самоактуалізації в умовах війни вивчалися нами в процесі бесіди і спостереження.

Дослідження проводилося впродовж листопада – грудня 2023 року в Логістичному гуманітарному центрі екстреного реагування (м. Черкаси) й охоплювало 26 внутрішньо переміщених жінок віком від 24 до 37 років. З ними проводилися групові психокорекційні заняття (групи психологічної підтримки) з використанням таких методик: малюнок (в т. ч. окремі теми з комплексу тематичних психомалюнків), робота з предметними моделями, виготовлення мандал, колажів, метафоричні карти, психодраматичні вправи, рольові ігри, топологічне моделювання, методи невербальної взаємодії, групова дискусія.

Перед початком і після завершення психокорекційних занять, які тривали двічі на тиждень упродовж двох місяців, нами було використано «Самоактуалізаційний тест – САТ» (Е. Шостром). Тест охоплює 126 питань із двох – трьох варіантів відповіді та дає змогу визначити особливості особистісної орієнтації за 14 шкалами.

Виклад основного матеріалу. Умови бойових дій у країні виводять на перший план потребу виживання людини в екстраординарній ситуації, яка виходить за межі життєвого досвіду, характеризується високим ступенем ризику, невизначеністю і неконтрольованістю. Після вирішення проблеми виживання постає завдання організації життєвого простору, створення умов, що дають змогу визначати планувати і життєві перспективи. Тут людина може розраховувати в першу чергу на себе та свої внутрішні ресурси, одним із яких є процес самоактуалізації.

У зарубіжних і вітчизняних студіях, присвячених проблемі самоактуалізації, спостерігається відсутність концептуальної єдності у визначенні як самого поняття, так і багатьох пов'язаних із ним аспектів. Питання

самоактуалізації і її соціально-психологічних проблем досліджували такі зарубіжні автори: А. Адлер, Р. Ассаджіолі, Дж. Б'юдженталь, К. Гольдштейн, Е. Еріксон, С. К'еркегор, А. Комнінос, А. Маслоу, Р. Мей, Ф. Ніцше, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Шостром, К. Юнг та інші. Коло питань, пов'язаних із процесом самоактуалізації особистості, розглядали такі вітчизняні науковці: І. Бех, О. Большакова, І. Булах, Ж. Вірна, М. Гасюк, Н. Гусейнова, Ю. Долінська, М. Заброцький, Л. Карамушка, Л. Кобильнік, Т. Ковальова, О. Кокун, Л. Коломієць, Ю. Коропатов, С. Максименко, Г. Меднікова, О. Паламарчук, В. Панок, Л. Полещук, Е. Помиткін, Г. Радчук, В. Саргош, М. Смульсон, Т. Соломка, Н. Старинська, А. Степова, Я. Сухенко, В. Татенко, М. Ткалич, Л. Тягур, Г. Чепурна, В. Чудакова, О. Штепа, Д. Шутько та інші.

Аналіз наукової літератури засвідчує широку репрезентованість категорії «самоактуалізація» і наявності в неї суміжних значень. Одні автори схиляються до їх ототожнення, інші – виокремлюють відмітні ознаки самоактуалізації на тлі схожих понять. Е. Гуссерль вживає термін «осягнення сенсу», А. Маслоу – «механізм розвитку особистості», К. Роджерс – «тенденція до актуалізації», Дж. Б'юдженталь – «автентичність». Частиною категоріального апарата теорії В. Франкла є «самотрансцендентність», Е. Фромма – «досягнення продуктивності», «плідна орієнтація», А. Адлера – «прагнення до переваги, досконалості», Г. Саллівана – «здійснення самості», К. Юнга – «тенденція до індивідуалізації». Г. Олпорт, К. Хорні, Л. Бінсвангер оперують поняттям «самореалізація», А. Анг'ял – «саморозвиток», Ж. Сартр – «вільне самотворення», Р. Вайт – «мотивація ефективності» [6]. Ми не схильні до віднесення до одного синонімічного ряду позначених понять, а вважаємо, що вони висловлюють схожий зміст, поглиблюють і доповнюють одне одного.

Підвалини фундаменту дослідження феномену самоактуалізації були закладені ще в надрах філософії. Загалом самоактуалізація окреслюється як вроджена властивість людини, яка її мотивує і сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу. За психологічним змістом «самоактуалізація» подібна до поняття «особистісне зростання». Це активний процес становлення, в якому суб'єкт бере на себе відповідальність за своє майбутнє життя. Люди, які досягають самоактуалізації, живуть повноцінним життям «тут і зараз», розкривають свої найвищі таланти, перебувають на піку своїх переживань, у яких вони піднімаються над звичайним буттям. Люди, яким не вдалося досягти самоактуалізації, втрачають автентичність, стають невротичними, неврівноваженими. Самоактуалізація є і процесом, і результатом водночас, тобто певні досягнення є динамічними, а не остаточними.

Загалом науковці виділяють такі чинники, що впливають на самоактуалізацію: суб'єктність, соціальність і цілеспрямована діяльність.

Формування суб'єктності пов'язано з виокремленням себе як суб'єкта, становленням Я-концепції, усвідомленням та прийняттям авторства власного життя, формуванням самооцінки, інтернальності і вмінням брати на себе відповідальність. Соціальність бере початок із визнання як суб'єкта іншої людини. Реалізація соціальності відбувається через самоствердження, самодостатність, самоефективність, соціально-психологічну адаптацію. Цілеспрямована діяльність у напрямку самоактуалізації є особливим видом діяльності, яка охоплює саморегуляцію діяльності, самоконтроль, самоорганізацію, саморозвиток, а також пов'язана з цілепокладанням та мотивованістю на досягнення просоціального успіху [1].

У наукових дослідженнях зустрічаємо такі визначення самоактуалізації [6; 8; 9; 10; 11]:

- прагнення до найповнішого розвитку і вияву особистісних можливостей;
- безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів;
- звершення місії, покликання, долі;
- повніше і глибше пізнання і прийняття власної першопочаткової природи;
- невпинне прагнення до єдності, інтеграції, внутрішньої синергії особистості;
- найвища, пікова потреба людини, відповідно до піраміди потреб (за А. Маслоу).

Поняття «самоактуалізація» було введено в науковий обіг К. Гольдштейном, який визначає її як здатність людини виконати те, що вимагає від неї світ, здійснення своєї місії на Землі. Відповідно до теорії К. Гольдштейна, в основу якої покладено нейрофізіологічний базис, це можливість перебудови організму під дією травмуючої ситуації, яка стає головною силою життя, головним мотивом, передумовою розвитку особистості, її самовдосконалення, творчої самореалізації. Суб'єкт у цьому випадку набуває здатності на якийсь час відтіснити свої базові потреби, зокрема відкласти сон, споживання їжі, адже сильнішими стають інші мотиви, і людина прагне до досягання чогось більш значущого. Відповідно до уявлень К. Гольдштейна, функціонування організму пов'язано з такими трьома виявами: процес вирівнювання (прагнення організму до рівномірного розподілення енергії); самоактуалізація (основний мотив організму); узгодження із середовищем (яке є адекватним для процесу самоактуалізації). Тільки здорова людина, яка самоактуалізується, може ініціювати ситуації переключення на більш вагомій досягнення з метою самоактуалізації, реалізації власних можливостей [9].

А. Маслоу в роботі «Мотивація і особистість» виокремлює детальні характеристики людей, які самоактуалізуються, а саме:

- ефективне сприйняття реальності та комфортні взаємовідносини з нею;
- прийняття (себе, інших людей, природи, навколишнього світу);
- захоплення своєю справою;
- спонтанність, природність, простота;
- відстороненість, потреба в усамітненні;
- автономність, незалежність від середовища і культури;
- воля, активність;
- свіжий, неординарний погляд на речі;
- наявність містичних і вищих переживань;
- почуття спільності, причетності;
- вимогливість у міжособистісних стосунках;
- демократичність;
- уміння відрізнити засіб від цілі, добро від зла;
- креативність;
- філософське почуття гумору;
- недосконалість.

Водночас А. Маслоу застерігав від хибного сприйняття самореалізованих особистостей як емоційно врівноважених, позитивних, що здатні будувати ідеальні соціальні стосунки, мають гарні манери, гуманістичні цінності тощо. Згідно з дослідником, ідеального образу, «золотої рамки» не існує. Самоактуалізованій людині так само властиві доброта, щирість, сором, почуття провини, меншовартості, агресія, наявність шкідливих звичок тощо. А. Маслоу відзначав, що люди із високим рівнем самоактуалізації найздоровіші в психічному плані [10].

В основі феномену самоактуалізації лежать проблеми росту, розвитку, самовдосконалення, розкриття особистісного потенціалу. Визначальними факторами у процесі самоактуалізації, згідно з В. Франклом, є почуття трансцендентності (як вихід «Я» за власні межі), подолання тривоги за себе [8]. К. Роджерс вживав термін «прагнення до актуалізації» як властиву всім живим організмам спрямованість на розвиток, зростання і дозрівання. Психологічний складник самоактуалізації виявляється в прагненні активно реалізовувати свої здібності і потенційні можливості. За К. Роджерсом, психологічні аспекти самоактуалізації сприяють розвитку зрілої, компетентної й самодостатньої особистості. Самоактуалізація – це головний мотив, який спонукає людину рухатися до більш реалістичного функціонування, що становить основне джерело життя. Вчений наголошував, що звільнення суб'єкта від захисних

реакцій, відкриття його сприйняття для широкого кола власних потреб і для вимог навколишніх спрямує його дії на позитив, творчість і просування вперед [11].

А. Комнінос розглядає поняття самореалізованої особистості через її зорієнтованість на розв'язання проблем людства, спільноти, а не тільки на задоволення власних потреб і отримання вигоди. Прагнення змінити світ на краще, допомогти іншим стає для людини сенсом життя [10].

Метою самоактуалізації, згідно з твердженням більшості науковців, є досягнення довготривалого стану психологічного комфорту, благополуччя через цілеспрямовану діяльність. Залежно від спрямованості особистості, процес самоактуалізації можливий у в таких напрямках [6]:

- до Бога, вищої сили: смиренність та поклоніння задля спасіння душі та набуття святості;
- до себе: пошук гармонійного, збалансованого стану буття;
- до просоціального успіху: розвиток відповідних здібностей та набуття необхідних навичок;
- до вдосконалення: максимальний розвиток власних можливостей, талантів і здібностей.

У руслі вітчизняної психологічної науки Ю. Долінською встановлено зв'язок між рівнем самоактуалізації людини, показниками особистісної зрілості і такими параметрами: мотивація досягнення, самовідносини, здатність до встановлення психологічної близькості, емпатійність [1]. Н. Старинська звертає увагу на властивості самоактуалізованої особистості майбутніх психологів і виокремлює компоненти самоактуалізації. Л. Кобільник наголошує, що найбільш значущими компонентами самоактуалізації психологів є спонтанність, самоповага та самоприйняття. Самоактуалізація особистості зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Автор робить акцент саме на зовнішніх умовах [3]. Л. Тягур у дослідженні проблеми самоактуалізації особистості розглядає теоретико-методологічні підходи та організаційно-професійні і соціально-демографічні особливості.

Особистість є відкритою системою, яка постійно перебуває під багатofакторним впливом. Нині серед цих факторів на першому плані є війна як складне і серйозне випробування, що виходить за межі людського досвіду і джерелом перманентної травматизації людини. Умови війни – це кризові обставини, що мають раптовий і невідворотний вплив.

Зумовлені війною кардинальні зміни, потреба адаптації до нових умов існування, неможливість функціонування в колишньому режимі серед звичного оточення викликають тривалий дистрес і супроводжуються відчуттями безпорадності, пригніченості, дискомфорту, дратівливості, агресією різного ступеня, депресивними виявами. Людина відчуває постійний страх травмування,

втрапи чи загибелі (власної, дітей або членів родини) і відчай. Супутньою таким відчуттям є провина перед тими, хто більше страждає або загинув («синдром вцілілого»). Як у безпосередніх, і в опосередкованих учасників травматичних ситуацій відбувається руйнування базових відчуттів захищеності, безпеки, стабільності і передбачуваності, що тягне за собою зміни процесів життєтворення, життєдіяльності, само актуалізації [2].

В умовах війни в суб'єкта відбувається поступовий і незворотний процес зміни ціннісних орієнтацій, взаємодії з навколишніми, життєвих перспектив і мети, ставлення до себе і свого життя загалом. Актуальна життєва ситуація зумовлює потребу переосмислення кожним індивідом сенсу, умов та якості життя. Сьогодні для більшості громадян України головним сенсом є збереження власного життя, життя своїх дітей і рідних.

У реаліях війни індивід постійно перебуває на межі життя та смерті, що порушує звичний уклад життя. Відбувається процес трансформації системи ставлень – до себе, до інших, до світу загалом. Зазнає модифікації (кристалізація, зміна ієрархії) система цінностей, коли все неважливе, другорядне «відсікається». Внаслідок дії умов війни в структурі мотивації деформуються і руйнуються високі, раніше значущі для людини цінності, змінюються провідні мотиви, а індивідуальні життєві стереотипи поглиблюють соціальну дезадаптацію людей, неспроможних швидко адаптуватися до мінливих соціальних умов [5].

Людина усвідомлює, що життя вже ніколи не буде таким, як раніше. Речі, які раніше здавалися буденними або відкладалися на потім, починають цінуватися. За короткий термін усе минуле життя постає перед очима, майбутнє ж видається нечітким і невизначеним. Набуває цінності поточний момент життя «тут і зараз», який цінується і повноцінно проживається, ніби завтра може не бути.

У розрізі теми статті важливо розкрити поняття резильєнтності. Резильєнтність (психологічна стійкість, стресостійкість, життєстійкість, витривалість, резилієнс) – здатність людини долати складні життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність, і відновлюватися після пережитої травми чи стресу. Інакше кажучи, це те, що дає силу витримати виклики, які подекуди виходять за межі людського досвіду. Семе таким викликом є війна.

Зарубіжні і вітчизняні фахівці виділяють такі основні чинники резильєнтності:

- турботливі стосунки в сім'ї та поза сім'єю, які ґрунтуються на любові та довірі, заохочують і заспокоюють і є прикладом для наслідування;
- здатність складати та реалізовувати реалістичні життєві плани;

- спрямованість на самореалізацію;
- впевненість у собі;
- комунікативні навички;
- навички розв'язання проблем;
- розуміння своїх емоцій і здатність керувати ними.

Також науковці виділяють супутні чинники резилієнсу:

- ефективне планування часу;
- схильність до оптимізму, розвинене почуття гумору;
- уміння переключатися і розслаблятися;
- самоконтроль;
- позитивний настрій [7].

На сьогодні багато людей опинилися у складній деприваційній ситуації, коли вкрай важко або цілком неможливо задовольнити як фізіологічні, так і психологічні потреби. Виникає закономірне питання можливості самоактуалізації за таких умов. А якщо вона можлива, то за допомогою яких чинників відбувається. Ми переконані, що процес самоактуалізації доступний людині, навіть якщо інші потреби не можуть бути повною мірою задоволені. Під час війни всі громадяни України зазнають витрат, психічної травматизації різного роду і глибини, навіть якщо вони не перебували в епіцентрі бойових дій чи на окупованій території. Відтак, щодо самоактуалізації до кожного громадянина постають свої виклики і вимоги.

Особливості і неоднозначність впливу війни на самореалізацію та психологічне благополуччя розкрито в роботі А. Коваленко. Автор доводить, що певний відсоток людей в умовах війни «відчуває приплив сил» і що солідарність, довіра і дружба відіграють велику роль у виживанні в умовах війни. За А. Коваленко, це сприяє підвищенню рівня психологічного благополуччя [4].

У реаліях війни кожна людина пройшла випробування, що значною мірою сприяли розвитку особистості, а саме: навчилася долати негативні емоції та справлятися зі страхом, розвинула здатність швидко приймати рішення в умовах невизначеності та нести за них відповідальність, адаптуватися до мінливих умов життя. Усе це сприяє інтенсифікації процесу самоактуалізації.

Вимушено переміщені особи, з якими ми проводили дослідження, на початку роботи групи переважно мали пригнічений настрій, емоційні коливання, виявляли дратівливість, агресію різного ступеня, тривожність, депресивні ознаки. Окремі жінки перебували у станах постійного страху травмування чи загибелі (як власної, так і дітей, членів родини), тривоги, невизначеності, безсилля, відчаю, тривалого дистресу. Супутнім були переживання почуття провини перед тими, хто загинув або більше страждає

(«синдром вцілілого», «провина того, хто вижив»). Це потребує від внутрішньо переміщених осіб додаткового психологічного ресурсу, якого бракує в умовах війни. Згідно з інформацією, отриманою від учасників групи, що глибшою була пережита ними психотравма, то більш серйозні наслідки вона мала. Труднощі адаптації внутрішньо переміщених людей, за їх словами, спричиняли повторну психологічну травматизацію, внаслідок якої виникали деструктивні психічні стани, саморуйнівні тенденції. Разом із тим, учасники психокорекційної групи виявили добровільність, продемонстрували готовність працювати над собою і відзначалися активністю під час проходження всіх групових занять

У процесі проведення психокорекційної групи ми керувалися такими її принципами: щирість, доброзичливість, відкритість, спонтанність, добровільність, прийняття іншої людини такою, яка вона є, підтримка, відсутність критики, заохочень і покарань, уникнення чорно-білих категорій, безоцінність суджень, мінімізація спонук до активності. Позначені принципи сприяють відчуттю психологічної захищеності учасників групи, мінімізують опори й автоматизовані психологічні захисти, актуалізують спонтанну ініційованість поведінки, поглиблюють саморефлексію та самоаналіз. Ми спиратися на ідею, що психологічна підтримка і допомога в питанні розкриття особистісного потенціалу є корисною для будь-якої людини, а також на цінність групового зворотного зв'язку в напрямку руху до само актуалізації, самопізнання і саморозвитку.

Проведене дослідження дало змогу отримати такі результати (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз показників самоактуалізації
внутрішньо переміщених жінок на початку і в кінці занять
(відносно 100 % досліджуваних)**

Критерії самоактуалізації	Показники до занять	Показники після занять	Різниця
Контактність	38 %	65 %	27 %
Пізнавальні потреби	40 %	58 %	18 %
Підтримка	42 %	74 %	32 %
Орієнтація в часі	34 %	52 %	18 %
Ціннісні орієнтації	44 %	56 %	12 %
Гнучкість поведінки	44 %	56 %	12 %
Синергія	42 %	46 %	4 %
Прийняття агресії	40 %	63 %	13 %
Спонтанність	42 %	54 %	12 %
Креативність	41 %	59 %	18 %
Самоприйняття	38 %	46 %	8 %
Самоповага	42 %	58 %	16 %
Сензитивність до себе	41 %	51 %	10 %

Відповідно до критеріїв оцінювання (40 % – 44 % – низький рівень прагнення до самоактуалізації; 45 % – 55 % – середній рівень, тобто психологічна і статистична норма; 56 % – 70 % – високий рівень), за окремими шкалами спостерігаємо суттєве підвищення рівня прагнення до самоактуалізації в респондентів. Разом із тим, така картина спостерігається не за всіма шкалами. Це цілком закономірно, адже самоактуалізація є динамічним процесом, тривалим шляхом новозмін, який відбувається під впливом численних факторів у постгруповий період.

Представлені в таблиці дані дослідження засвідчують, зокрема, зростання таких показників: підтримка (32 %), контактність (27 %), орієнтація в часі (18 %), креативність (18 %), самоповага (16 %), прийняття агресії (13 %). У внутрішньо переміщених жінок віком 24 – 30 років вищими виявилися такі показники: пізнавальні потреби, орієнтація в часі, гнучкість поведінки, синергія, спонтанність, креативність, сенситивність до себе, у той час як у жінок віком від 31 до 37 років домінували показники за такими шкалами: контактність, підтримка, ціннісні орієнтації, прийняття агресії, самоприйняття, самоповага.

Усі досліджувані прагнуть кращого і комфортнішого життя в умовах безпеки і підтримки. Вимушено переміщені особи більш старшого віку частіше висловлюють невпевненість у реалістичності досягнення бажаного рівня життя («жити як раніше»). Респонденти молодшого віку є більш оптимістичними у прогнозування своїх життєвих перспектив. Схильність до продуктивного вирішення складних життєвих ситуацій виявляє старша вікова категорія. Показники резильєнтності у них є більш вираженими.

Було з'ясовано, що у 100 % досліджуваних відбулося переосмислення сенсу життя. Внутрішньо переміщені жінки мають психічну травму різної глибини. Разом із тим, виявлено важливий факт: що глибше травматизація (кількість і характер втрат, тривалість перебування в окупованих територіях і зонах бойових дій), то частіше людина звертається до духовної сторони життя.

Наведені вище результати дослідження дають змогу відзначити, що проходження психокорекційної групи позитивно впливає на психоемоційний стан, підвищує рівень резильєнтності, сприяє конструктивному розв'язанню складних життєвих проблем, розвитку позитивних цінностей, допомагає відчутти потрібну підтримку. Робота в групі сприяла поступовому зменшенню почуття безпорадності, невизначеності і неконтрольованості ситуації. Людина починає сприймати навколишній світ і себе в ньому більш чітко і реалістично, в неї розвиваються навички усвідомлюваного життя, впевненої поведінки, прийняття рішення, цілепокладання, що допомагає в процесі самоактуалізації.

Висновки. Війна є психотравмуючою подією надзвичайної сили, що кардинально змінює систему цінностей людини, зачіпає основи її буття,

актуалізує вітальність, випробовує резильєнтність (стресостійкість, витривалість) людини, її копінг-стратегії та довіру до світу загалом. З іншого боку, досвід переживання війни може розкривати прихований від людини потенціал, зміцнювати резильєнтність, зумовлювати процес психотравматичного зростання особистості.

Самоактуалізація у психології розуміється передусім як прагнення до самовдосконалення, якнайповнішої реалізації своїх можливостей, здібностей і талантів у просоціальних та особистісно прийнятних формах активності і діяльності. Самоактуалізація суб'єкта в умовах війни реалізується через прагнення наблизитися до реального життя, надання підтримки, виявлення любові, набуття автономії, задоволення пізнавальних потреб, самопізнання, розкриття свого творчого й особистісного потенціалу.

У підсумку можна стверджувати, що, попри війну, прагнення самоактуалізації в осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, є реальним. Це прагнення треба цілеспрямовано підтримувати за допомогою використання відповідних форм і методів психокорекції, розробка й апробація яких становитиме перспективи подальших наукових досліджень.

Література:

1. Долінська Ю. Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... к. психол. н. : 19.00.07. Київ, 2000. 20 с.
2. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : метод. рекомендації. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
3. Кобильник Л. М. Самоактуалізація особистості майбутніх психологів і педагогів у процесі професійної соціалізації. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. IX, част. 2. 2007. С. 131–136.
4. Коваленко А. Б. Особистість у вимірах війни: особливості психологічного благополуччя. Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 4. 2011. 240 с.
5. Коропатов О. М. «Бути собою»: самоактуалізація студентської молоді в умовах війни. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 172–179.
6. Ткалич, М. Г., Шутько, Д. О. Основні підходи до вивчення феномену самоактуалізації особистості в зарубіжній психології. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 1. 2013. С. 65–71.
7. Туз Л. Г. Стрес-менеджмент як складова формування резильєнтності медичного працівника. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 14. Вип. 3. Київ; Ніжин, 2020. 392 с. С. 249 – 259.
8. Frankl V. Man's Search for Meaning. England: Beacon Press; 1st edition, 2006. 184 p.
9. Goldstein, K.. Human nature in the light of psychopathology. Cambridge: Harvard University Press, 1940. 258 p.
10. Komninos A. Self-Actualization: Maslow's Hierarchy of Needs. Interaction design foundation. URL: <https://www.interactiondesign.org/literature/article/self-actualizationmaslow-s-hierarchy-of-needs>
11. Rogers C. R. Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice. Houghton Mifflin Company. (First Edition January 1, 1942). 2007. 472 p.

References:

1. Dolins'ka, Ju. G. (2000). Samoaktualizacija osobistosti majbutn'ogo psihologa u procesi profesijnoi pidgotovki [Self-actualization of the personality of the future psychologist in the process of professional training]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
2. Karamushka, L. M. (2022). *Psihichne zdorov'ja osobistosti pid chas vijni: jak jogo zberegiti ta pidtrimati* [Mental health of the individual during the war: how to preserve and support it]. Kiiv : Institut psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïni [in Ukrainian].
3. Kobil'nik, L. M. (2007). Samoaktualizacija osobistosti majbutnih psihologiv i pedagogiv u procesi profesijnoi socializacii [Self-actualization of the personality of future psychologists and teachers in the process of professional socialization]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, IX, 2, 131–136 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, A. B. (2011). *Osobistist' u vimirah vijni: osoblivosti psihologichnogo blagopoluchchja* [Personality in the dimensions of war: peculiarities of psychological well-being]. Kiev: Institutu psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïni [in Ukrainian].
5. Koropatov, O. M. (2023). «Buti soboju»: samoaktualizacija students'koï molodi v umovah vijni ["Be yourself": self-actualization of student youth in war conditions]. *Juridichnij bjuleten' - Legal bulletin*, 28, 172–179 [in Ukrainian].
6. Tkalic, M. G., Shut'ko, D. O. (2013). Osnovni pidhodi do vivchennja fenomenu samoaktualizacii osobistosti v zarubizhnij psihologii [Basic approaches to the study of the phenomenon of self-actualization of personality in foreign psychology]. *Problemi suchasnoï psihologii - Problems of modern psychology*, 1, 65–71 [in Ukrainian].
7. Tuz, L. G. (2020). Stres-menedzhment jak skladova formuvannja rezil'entnosti medichnogo pracivnika [Stress management as a component of the formation of resilience of a medical worker]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, 14, 3, 249 – 259 [in Ukrainian].
8. Frankl, V. (2006). *Man's Search for Meaning*. England: Beacon Press; 1st edition [in English].
9. Goldstein, K. (1940). *Human nature in the light of psychopathology*. Cambridge: Harvard University Press [in English].
10. Komninos, A. Self-Actualization: Maslow's Hierarchy of Needs. Interaction design foundation. www.interactiondesign.org Retrieved from <https://www.interactiondesign.org/literature/article/self-actualizationmaslow-s-hierarchy-of-needs> [in English].
11. Rogers, C. R. (2007). *Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice*. Houghton Mifflin Company. (First Edition January 1, 1942) [in English].

УДК 159.98

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1152-1162](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1152-1162)

Кудерміна Олена Іванівна доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, пл.Солом'янська, 1, м.Київ-ДСП, 03035, тел.: (063) 282-85-16, <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>

Підлісний Юрій Анатольович здобувач кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, пл.Солом'янська, 1, м.Київ-ДСП, 03035, тел.: (095) 159-06-50, <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>

АГРЕСІЯ В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ КОМБАТАНТІВ

Анотація. Стаття присвячена актуальній для сучасного українського суспільства проблемі – проблемі адаптивного повернення військовослужбовців в мірне життя після безпосередньої участі у бойових діях. Постійна тривогого суспільства щодо можливості безпроблемної соціальної «імплементатії» комбатанта в раніше існуючі зв'язки та взаємодію потребує ґрунтовного наукового розгляду та формування фахової відповіді на зазначений запит. Низка досліджень у зарубіжному та вітчизняному предметному полі психологічної науки розглядали наведені питання під різним кутом зору. Водночас, більшість з них дозволяють стверджувати, що бойовий досвід виступає вагомим чинником особистісних трансформацій комбатанта. Цього досвіду неможливо позбутися – його необхідно переформувати та навчити з ним жити. Важливим питанням безконфліктного та повноцінного життя з багажем досвіду війни виступає розуміння двох складових, а саме: характеру та інтенсивності наслідків впливу бойових дій і первинних (довоєнних) особистісних передумов комбатанта. Особливої уваги вищевказане має з огляду на потенційні прояви агресії військовослужбовців, які повернулися з місця виконання бойових завдань. Наведені в статті результати наявних в літературних першоджерелах данні теоретичних та емпіричних розвідок дозволяють констатувати зв'язок вияву агресії комбатантів з низкою чинників, а саме наявністю: почуття провини та сорому, внутрішньоособистісного конфлікту в наслідок моральної травми, антисуспільних поведінкових проявів респондентів в попередньому (до військової служби) досвіді, звички вживання алкогольних напоїв, неадекватного рівня самооцінки тощо. Зазначене зумовлює важливість створення комплексної та

науково обґрунтованої системи психологічного супроводження комбатантів спрямованої на опрацювання як наслідків участі в бойових діях так й стійких первинних особливостей особистості.

Ключові слова: агресія, агресивність, комбатант, моральна травма, психологічні наслідки бойових дій.

Kudermyna Olena Ivanivna Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv-DSP, 03035, tel.: (063) 282-85-16, <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>

Pidlisnyi Yurii Anatoliiovych PhD in Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv-DSP, 03035, tel.: (095)159-06-50, <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>

AGGRESSION IN THE STRUCTURE OF SOCIAL BEHAVIOUR OF COMBATANTS.

Abstract. The article is devoted to the problem of adaptive return of servicemen to civilian life after direct participation in hostilities, which is relevant for modern Ukrainian society. The constant anxiety of society about the possibility of a combatant's smooth social "implementation" into pre-existing ties and interactions requires a thorough scientific consideration and the formation of a professional response to this request. A number of studies in the foreign and domestic subject field of psychological science have examined these issues from different perspectives. At the same time, most of them suggest that combat experience is a significant factor in a combatant's personal transformation. It is impossible to get rid of this experience - it needs to be re-shaped and taught to live with it. An important issue of conflict-free and full-fledged life with the baggage of war experience is the understanding of two components, namely: the nature and intensity of the effects of combat operations and the combatant's primary (pre-war) personal prerequisites. The above is of particular importance in view of the potential manifestations of aggression by servicemen who have returned from combat missions. The results of theoretical and empirical studies presented in the article, based on the data available in the literature, allow us to state that the manifestation of combatants' aggression is linked to a number of factors, namely the presence of: feelings of guilt and shame, intrapersonal conflict as a result of moral trauma, anti-social behavioural manifestations of respondents in their previous (before military service) experience, habits of alcohol consumption, inadequate self-esteem, etc. This makes it important to create a comprehensive and scientifically based system of

psychological support for combatants aimed at working out both the consequences of participation in combat and persistent primary personality traits.

Keywords: aggression, aggressiveness, combatant, moral trauma, psychological consequences of combat actions.

Постановка проблеми. Історія людства доводить, що стурбованість соціуму з приводу можливості проявів агресії та насильства серед військовослужбовців, які повернулися з місця виконання бойових завдань не є новітнім явищем. Ідея про те, що ветерани війни можуть бути занадто жорстокими через свій бойовий досвід та стають схильними до агресивної поведінки після повернення з бойової служби, була висунута одразу після Першої світової війни [9]. Спалах серйозної злочинності в Сполученому Королівстві в 1919 році пов'язували з поверненням "безсердечних" і "загартованих у боях" колишніх військовослужбовців. Статистика злочинності після закінчення Другої світової війни, що відзначала зростання насильницьких злочинів, посилила зв'язок між ветеранами бойових дій і насильством у свідомості громадськості, преси та політиків. Конфлікти в Іраку та Афганістані спричинили поновлення уваги зарубіжних засобів масової інформації, політичних кіл і громадськості до впливу бойового досвіду на фізичне та психічне здоров'я військовослужбовців, які брали участь у цих операціях. У засобах масової інформації з'являлися заяви про підвищення рівня агресії та насильницьких злочинів після розгортання військ коаліції. Сполучені Штати, і Велика Британія опублікували вичерпну урядову статистику щодо кількості ув'язнених, і обидві країни повідомляли, можливо, на подив декого, що загалом колишні військовослужбовці, як правило, рідше, ніж населення загалом, потрапляють до в'язниці. Водночас тюремне ув'язнення становить лише невеликий відсоток від загальної кількості обвинувальних вироків, а загальна кількість обвинувальних вироків також становить лише невеликий відсоток усіх проявів агресивної, насильницької та/або антигромадської поведінки. Тому ми маємо шукати емпіричні докази, які підтверджують або спростовують твердження про те, що військовослужбовці, направлені до Іраку та Афганістану, наражаються на підвищений ризик не лише тюремного ув'язнення за насильницькі злочини, а й засудження за насильство та участь в агресивній і насильницькій поведінці. Дискусії як впливає бойовий досвід на життєдіяльність та взаємодію з соціальним оточенням комбатанта після життя на війні поширюються й на теренах нашої держави з огляду на повномасштабне вторгнення російських окупантів 24 лютого 2022 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження впливу бойового досвіду комбатантів на їх подальшу соціальну життєдіяль-

ність досліджувала низка зарубіжних фахівців, а саме: Chambers, J. W., Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I., & Koffman, R. L., Breslau, N., & Davis, G. C. *ect.* Серед вітчизняних науковців зазначена проблематика знайшла своє відображення в працях Бойко-Бузиль Ю.Ю., Борисової О.О., Демиденко Н.М., Світличного В.А. Синишиної В.М. тощо. В той же час, актуальність піднятої для обговорення проблеми, соціальна чутливість її сприйняття, необхідність створення комплексного та науково обґрунтованого підходу до її вирішення зумовлює наше звернення до аналізу особливостей впливу бойового досвіду особистості на її поведінку в суспільстві.

Мета статті - виокремлення можливого впливу бойового досвіду особистості на особливості її суспільної поведінки та джерела потенційної агресії комбатанта у мирному житті.

Виклад основного матеріалу. У своїй основі війна передбачає застосування сили, і всіх воїнів навчають максимально наносити непоправні ураження ворожому війську. Науковці сперечаються про кількість комбатантів, які активно вбивають противника під час військових дій [1], але безперечно можна стверджувати, що вбивство є обов'язковою та «рутинною» частиною бойового досвіду. Наприклад, відповідно до наявних досліджень 87% морських піхотинців США і 77% солдатів армії США дислокованих в Іраку, повідомляли, що вели вогонь на ураження супротивника [2]. Вчинення дій, спрямованих на припинення життя іншої людини є найтяжчим злочином поза межами війни, але є необхідною в умовах прямого зіткнення з ворожим солдатом. Таким чином, окремої уваги науковців потребує піднята в предметному полі зарубіжної психології питання наявного внутрішньо-особистісного конфлікту комбатанта. В більшості досліджень, присвячених реабілітації комбатантів воно отримало назву «моральна травма». Вбивство глибоко несумісне з нормальним життєвим досвідом і овіяне моральною значущістю - можливо, набагато більшою мірою, аніж інші унікальні та вражаючі переживання війни. Наведене спонукає розглядати опосередковано вбивство на війні як потенційно трансформаційний досвід. Певні спроби такого роду досліджень психологічного впливу вбивств на війні, свідчать про те, що наслідки є значними, а саме: виявлений зв'язок між вбивствами в бою і посттравматичним стресом серед кількох поколінь американських військових ветеранів [3, 4, 5]; доведений зв'язок між вбивствами в бою та суїцидальними думками у ветеранів Іраку та В'єтнаму [6]. Провідником та посередником між психологічними проблемами комбатанта та знаходженням на полі бою та пов'язаними з цим діями виступають почуття провини та сорому. Дослідження американських військових ветеранів доводять, що сором, провини і переконання в тому, що військовий брав участь в аморальних діях значною

мірою пов'язані з суїцидальними думками та ПТСР. В той же час, низка науковців [7, 8] наголошують, що наведене має безпосередній прояв в соціальних і поведінкових наслідках. Вбивство в бою обумовлює зловживання алкоголем після демобілізації, гнів і проблеми у стосунках з широким колом людей. Безальтернативне насильство військового в бою пов'язано з різними аспектами післявоєнних функціональних порушень, дисоціацією і трансформацією особистості, включаючи "афективне притуплення" та більш ризикованою поведінкою. Особливу увагу науковці звертають на потенціальну загрозу з боку комбатантів до застосування насильства стосовно близького кола оточення.

Існує безліч потенційних чинників, які можуть сприяти взаємозв'язку між бойовими діями і подальшим насильством. Це можна пояснити раніше існуючими тенденціями до агресивної або ризикованої поведінки. Іншими словами, незалежно від досвіду служби в армії особистість вже перебувала на траєкторії насильства. Необхідні умови військової підготовки і субординаційна культура спілкування, труднощі з адаптацією, вплив загрозової для життя оперативної обстановки також можуть відігравати важливу роль. Накопичені наукові дані у зарубіжній психологічній науці припускають безпосередній вплив як на психічне здоров'я військовослужбовців так й на особливості їх поведінки в соціально значущих ситуаціях взаємодії. Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) засвідчують, що у світі близько 10 % людей, які мають ускладнення із психічним здоров'ям через збройні конфлікти. А ще 10% – мають поведінкові зміни, які заважають у подальшому ефективно функціонувати у соціумі [10, с. 116]. І ця статистика не охоплює людей які пройшли всі горнила бойових дій.

Типи психічної дезадаптації у ветеранів бойових дій, проблеми яких виражаються у нестабільності психіки, особливих видах агресії, відчутті провини за те, що залишились живими і ін. Досвід провідних країн світу, які стикалися з проблемою так званих «фронтових поколінь», засвідчує, що військові, які повертаються з війни, дуже важко адаптуються до мирного життя. Серед основних проблем учасників бойових дій виокремлюють страх (57%), демонстративність поведінки (50%), підозрілість (75,5%), агресивність (58,5%). До їх поведінкових особливостей відносяться також конфліктність з родичами, колегами по роботі, спалахи гніву, зловживання алкоголем і наркотиками, стан песимізму; втрата сенсу життя [11, с. 54].

Виокремлюють наступні характеристики та симптоми притаманні комбатантам:

- надмірна пильність проявляється в тому, що людина уважно стежить за всім, що відбувається навколо, немов їй постійно загрожує небезпека. Ця небезпека не тільки зовнішня, але й внутрішня. Причина її полягає в остраху,

що небажані травматичні враження, що володіють руйнівною силою, прорвуться у свідомість. Найчастіше зверхпильність проявляється у вигляді постійної фізичної напруги, що не дозволяє розслабитися й відпочити, може створити чимало проблем. Насправді ж фізична напруга виконує захисну функцію (захищає свідомість), і не можна «прибирати» психологічний захист, поки не зменшиться інтенсивність переживань. Коли це відбудеться, фізична напруга піде сама;

- перебільшене реагування – при найменшій несподіванці людина робить стрімкі рухи (кидається на землю при звуці гелікоптеру, що пролітає низько над землею, різко обертається й приймає бойову позу, коли хтось наближається до неї з боку спини, раптово здригається, кидається бігти, голосно кричить);

- притупленість емоцій. Багато ветеранів скаржаться, що від часу важких подій, які вони пережили, їм стало набагато важче переживати багато почуттів. Повністю або частково втрачається здатність до емоційних проявів. Складніше стає встановлювати близькі й дружні зв'язки з навколишніми, недоступними виявляються радість, любов, творчий підйом, грайливість і спонтанність;

- порушення пам'яті і концентрації уваги виникають тоді, коли з'являється необхідність зосередитися або щось згадати, принаймні, при певних обставинах. У деякі моменти концентрація може бути чудовою, але варто з'явитися якому-небудь стресовому факторові, як людина губить здатність зосередитися;

- депресія в стані посттравматичного стресу досягає самих темних і безпросвітних глибин людського розпачу, коли здається, що все немає сенсу й даремно. Це супроводжується нервовим виснаженням, апатією та негативним відношенням до життя;

- загальна тривожність проявляється як на фізіологічному рівні (ломота в спині, спазми шлунку, головні болі), так і в психічній сфері (постійне занепокоєння й заклопотаність, параноїдальні явища – наприклад, необґрунтований страх переслідування), а також в емоційних переживаннях (постійне почуття страху, непевність у собі, комплекс провини);

- приступи люті. Багато ветеранів повідомляють, що приступи вибухової люті частіше виникають під дією наркотичних речовин, особливо алкоголю. Однак такі приступи з'являються без уживання наркотичних речовин, так що було б невірно вважати сп'яніння головною причиною цих явищ;

- думки про самогубство. Коли життя уявляється більше страшним і хворобливим, ніж смерть, думка покінчити з усіма стражданнями може здатися привабливою. Коли людина доходить до тієї грані розпачу, де вже не

видно ніякої можливості поправити свій стан, вона починає думати про самогубство. Багато учасників бойових дій кажуть, що в якийсь момент досягали цієї грані. Ті ж, хто знайшов у собі сили жити, прийшли до висновку: потрібно бажання і завзятість – і згодом з'являються більш світлі перспективи;

- «провина того хто вижив». Слід зазначити, що почуття провини через те, що вижив у важких випробуваннях, які коштували життя іншим, нерідко властиве тим, хто страждає від «емоційної глухоти» (нездатності пережити радість, любов, жаль і т. д.) з часу подій, що травмують. Багато жертв посттравматичного синдрому готові на що завгодно, аби тільки уникнути нагадування про трагедії, про загибель товаришів. Сильне почуття провини може іноді провокувати приступи самозневажливого поводження;

- агресивність проявляється у прагненні вирішувати проблеми за допомогою грубої сили. Як правило, це стосується фізичного силового впливу, однак зустрічається також психічна, емоційна й вербальна агресивність. Попросту говорячи, людина схильна застосовувати силовий тиск на навколишніх щораз, коли хоче домогтися свого, навіть якщо ця мета не є життєво важливою [12].

Як стверджують вітчизняні дослідження соціальна поведінка військовослужбовців залежить від індивідуальних особливостей особистості. У поведінці людини, що брала участь в бойових діях, поєднуються способи поведінки, сформовані під впливом стрес-факторів бойових обставин та попередніх (довоєнних) передумов. Психіка кожної людини по-своєму захищається від впливу екстремальних умов, використовуючи в якості механізмів захисної поведінки моторну збудженість, активність, агресію, апатію, психічну регресію або ж використання алкоголю та наркотичних речовин.

В межах власного емпіричного дослідження Сергієнко Н. П. [13] здійснив спробу визначити зв'язок між самооцінкою військовослужбовців та іманентними їм формами агресії та рівнем властивої агресивності. Нижченаведені результати зазначеного дослідження не констатують детальний опис респондентів з точки зору їх участі у бойових діях. Водночас, встановлений зв'язок може розглядатися як орієнтир для виокремлення впливу характерних для особистості особливостей первинного (довоєнного) рівня їх прояву на подальше післявоєнне соціальне життя. Отримані під час первинного етапу дослідження результати дали змогу науковцю виділити 3 групи респондентів з різним рівнем самооцінки: 1 група – досліджувані з високим рівнем самооцінки; 2 група – досліджувані із середнім рівнем самооцінки; 3 група – досліджувані з низьким рівнем самооцінки. Під час обробки даних застосованої методики А. Басса і А. Дарки «Діагностика показників форм агресії» було отримано дані, що свідчать про наступне:

у досліджуваних військовослужбовців із високим рівнем самооцінки вищі показники за такими шкалами як відчуття провини, фізична та непрямая агресія, негативізм. Тобто вони частіше проявляють фізичну силу щодо інших під час вирішення різних питань та частіше використовують опозиційну форму поведінки, спрямовану зазвичай проти авторитету і керівництва. Фізична агресія може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів. В той же час, їхня агресія може бути спрямована проти самого себе, що проявляється в самозвинуваченні, самоприниженні;

у військовослужбовців із середнім і низьким рівнем самооцінки вищі показники за такими шкалами як відчуття провини та негативізм. Їхня агресія спрямована проти самих себе, що проявляється в самозвинуваченні, самоприниженні. У них яскравіше виражений негативізм, вони частіше використовують опозиційну форму поведінки, спрямовану зазвичай проти авторитету і керівництва.

В подальших дослідженнях з використанням методики А. Ассінгера «Діагностика агресивності» були отримані дані, які вказують, що у досліджуваних першої групи з високим рівнем самооцінки більш виражений високий і середній рівень агресивності. Зазначене свідчить, що вони проявляють зайву агресію та жорстокість до інших людей, але в них достатньо честолобства і самовпевненості. У досліджуваних другої та третьої групи (із середнім і низьким рівнем самооцінки) більш виражений середній рівень агресивності. Це свідчить про те, що респонденти помірковано агресивні. Науковець дійшов висновку, що агресивна поведінка безпосередньо залежить від рівня самооцінки: чим більшим є неадекватний рівень самооцінки (неадекватно занижений або неадекватно завищений), тим вищими є показники загальної агресії та її складників.

Доречним навести результати ще одного дослідження, що було проведене на вибірці британських військовослужбовців [14]. Вони повернулися до дому після дислокації в Іраку. Всього в дослідженні прийняли участь 4928 комбатантів, які є регулярним персоналом (професійні військовослужбовці). Головною метою аналізу виступало вивчення впливу досвіду дислокації та бойового досвіду, соціально-демографічних особливостей, характеристик поведінки до місії на прояви наступного насилля у мірному житті. Основні сформульовані положення науковців наступні, а саме:

- існує детермінація фізичного насилля учасників військових дій виконанням безпосередніх дій у зоні бойового зіткнення;
- виявлений зв'язок між фізичною агресією та наявністю антисупільних поведінкових проявів респондентів в попередньому (до військової служби) досвіді;
- переживання комбатантом понад трьох травмуючих подій викликає різкий зріст виникнення проблем із психічним здоров'ям та обумовлює збільшення потенціалу проявів фізичного насильства в подальшому;

- наявний доведений зв'язок між вживанням алкогольних напоїв комбатантами та застосування ними в побутовому спілкуванні фізичної агресії.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що бойовий досвід виступає безперечним чинником подальшого життя комбатантів. Водночас, науковому загалу та суспільству загалом слід виважено та без зайвого узагальнення сприймати цей вплив. На появу можливої агресивної поведінки учасників військових дій мають вплив значна кількість чинників, що мають первинну (довоєнну) детермінацію. Зазначене зумовлює важливість створення комплексної та науково обґрунтованої системи психологічного супроводження комбатантів спрямованої на опрацювання як наслідків участі в бойових діях так й стійких первинних особливостей особистості.

Література:

1. Chambers, J. W. (2003). SLA Marshall's Men Against Fire: New evidence regarding fire ratios. *Parameters*, 33, 113-121.
2. Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I., & Koffman, R. L. (2004). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. *New England Journal of Medicine*, 351, 13-22. doi:10.1056/NEJMoa040603.
3. Breslau, N., & Davis, G. C. (1987). Posttraumatic stress disorder: The etiologic specificity of wartime stressors. *American Journal of Psychiatry*, 144, 578-583. doi:10.1176/ajp.144.5.578.
4. Fontana, A., & Rosenheck, R. (2004). Trauma, change in strength of religious faith, and mental health service use among veterans treated for PTSD. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 192, 579-584. doi:10.1097/01.nmd.0000138224.17375.55.
5. King, D. W., King, L. A., Gudanowski, D. M., & Vreven, D. L. (1995). Alternative representations of war zone stressors: Relationships to posttraumatic stress disorder in male and female Vietnam veterans. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 184-196. doi:10.1037/0021-843X.104.1.184.
6. Maguen, S., Metzler, T. J., Bosch, J., Marmar, C. R., Knight, S. J., & Neylan, T. C. (2012). Killing in combat may be independently associated with suicidal ideation. *Depression and Anxiety*, 29, 918-923. doi:10.1002/da.21954.
7. Maguen, S., & Burkman, K. (2013). Combat-related killing: Expanding evidencebased treatments for PTSD. *Cognitive and Behavioral Practice*, 20, 476-479.
8. Killgore, W. D. S., Cotting, D. I., Thomas, J. L., Cox, A. L., McGurk, D., Vo, A. H., . . . Hoge, C. W. (2008). Post-combat invincibility: Violent combat experiences are associated with increased risk-taking propensity following deployment. *Journal of Psychiatric Research*, 42, 1112-1121. doi:10.1016/j.jpsychires.2008.01.001.
9. Emsley C. (2008). Violent crime in England in 1919: post-war anxieties and press narratives, *Contin Chang*, 23 special issue 01. Pg. 173 – 195.
10. Тюріна В., Солохіна Л. Вплив воєнних конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень. *Особистість. Суспільство. Війна. Матеріали Міжнародної конференції. Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.)*. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та і. Х. 2022. С. 116–118.

11. Ніколаєнко С. О. Особливості психологічної допомоги учасникам військових дій при посттравматичному стресовому розладі. Світогляд-Філософія-Релігія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. Вип. 7. С. 51–62.

12. Музичко Л.Т. Особливості емоційно-вольової сфери молоді із різним рівнем посттравматичного порушення. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Спеціальна психологія, 2017, Випуск 33, С. 158-164.

13. Сергієнко Н. П. Особливості прояву агресивності військовослужбовців залежно від рівня самооцінки. Теорія і практика сучасної психології. 2019 р., № 6, Т. 2, С. 172-176.

14. D Macmanus, K Dean, M Al Bakir, A C Iversen, L Hull, T Fahy, S Wessely, N T Fear. Violent behaviour in U.K. military personnel returning home after deployment. Psychol med. 2012 Aug;42(8):1663-73. doi: 10.1017/S0033291711002327. Epub 2011 Nov 25.

References:

1. Chambers, J. W. (2003). SLA Marshall's Men Against Fire: New evidence regarding fire ratios. Parameters, 33, 113-121.

2. Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I., & Koffman, R. L. (2004). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. New England Journal of Medicine, 351, 13-22. doi:10.1056/NEJMoa040603.

3. Breslau, N., & Davis, G. C. (1987). Posttraumatic stress disorder: The etiologic specificity of wartime stressors. American Journal of Psychiatry, 144, 578-583. doi:10.1176/ajp.144.5.578.

4. Fontana, A., & Rosenheck, R. (2004). Trauma, change in strength of religious faith, and mental health service use among veterans treated for PTSD. Journal of Nervous and Mental Disease, 192, 579-584. doi:10.1097/01.nmd.0000138224.17375.55.

5. King, D. W., King, L. A., Gudanowski, D. M., & Vreven, D. L. (1995). Alternative representations of war zone stressors: Relationships to posttraumatic stress disorder in male and female Vietnam veterans. Journal of Abnormal Psychology, 104, 184-196. doi:10.1037/0021-843X.104.1.184.

6. Maguen, S., Metzler, T. J., Bosch, J., Marmar, C. R., Knight, S. J., & Neylan, T. C. (2012). Killing in combat may be independently associated with suicidal ideation. Depression and Anxiety, 29, 918-923. doi:10.1002/da.21954.

7. Maguen, S., & Burkman, K. (2013). Combat-related killing: Expanding evidence based treatments for PTSD. Cognitive and Behavioral Practice, 20, 476-479.

8. Killgore, W. D. S., Cotting, D. I., Thomas, J. L., Cox, A. L., McGurk, D., Vo, A. H., . . . Hoge, C. W. (2008). Post-combat invincibility: Violent combat experiences are associated with increased risk-taking propensity following deployment. Journal of Psychiatric Research, 42, 1112-1121. doi:10.1016/j.jpsychires.2008.01.001.

9. Emsley C. (2008). Violent crime in England in 1919: post-war anxieties and press narratives, Contin Chang, 23 special issue 01. Rg. 173 – 195.

10. Tiurina V., Solokhina L. Vplyv voiennykh konfliktiv na psykhychnе zdorovia liudyny: korotkyi ohliad zarubizhnykh doslidzhen. Osobystit. Suspilstvo. Viina. Materialy Mizhnarodnoi konferentsii. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav (m. Kharkiv, 15 kvit. 2022 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nats. politsiia Ukrainy ta i. Kh. 2022. S. 116–118.

11. Nikolaienko S. O. Osoblyvosti psykholohichnoi dopomohy uchasnykam viiskovykh dii pry posttravmatychnomu stresovomu rozladi. Svitohliad-Filosofii-Relihiia. Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2014. Vyp. 7. S. 51–62.

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 3(45) 2024

12. Muzychko L.T. Osoblyvosti emotsiino-volovoi sfery molodi iz riznym rivnem post-travmatychnoho porushennia. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova Spetsialna psykholohiia, 2017, Vypusk 33, S. 158-164.

13. Serhiienko N. P. Osoblyvosti proiavu ahresyvnosti viiskovosluzhbovtsiv zalezno vid rivnia samootsinky. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. 2019 r., № 6, T. 2, S. 172-176.

14. D Macmanus , K Dean, M Al Bakir, A C Iversen, L Hull, T Fahy, S Wessely, N T Fear. Violent behaviour in U.K. military personnel returning home after deployment. Psychol med. 2012 Aug;42(8):1663-73. doi: 10.1017/S0033291711002327. Epub 2011 Nov 25.

УДК 37.018.43+316.6+159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1163-1174](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1163-1174)

Лазарева Алла Олексіївна кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, навчально-науковий інститут гуманітарних наук, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>

Павлик Олена Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Харківська державна академія фізичної культури, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-4788-5283>

Штих Вікторія Анатоліївна кандидат біологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Харківська державна академія фізичної культури, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-6881-7047>

СОЦІАЛЬНА ІЗОЛЯЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ НА СТОСУНКИ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна, ініційована російською федерацією проти України, суттєво відобразилися на характері та динаміці освітнього процесу.

Основними освітніми технологіями стали дистанційне та змішане навчання, суть яких полягає в такій організації освітнього процесу, коли здобувач освіти та викладач знаходяться на відстані, причому їхня взаємодія відбувається за допомогою мережі Інтернет. Віддалені технології навчання мають багато переваг, зокрема: гнучкий графік, широкий вибір освітніх курсів, доступність, раціональність у використанні часу, збереження здоров'я тощо. Разом із тим вони мають і недоліки, усвідомлення яких сприяє пошуку шляхів щодо їхньої мінімізації. Зокрема, мовиться про відсутність особистого контакту, проблеми з мотивацією, проблеми з технікою, відсутність практики офлайн, а також соціальна ізоляція. У цьому дослідженні було проаналізовано соціальну ізоляцію та вивчено її вплив на стосунки та психічне здоров'я здобувачів освіти. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу з теми дослідження та виявлено недостатній її рівень вивчення та потребу у додаткових наукових пошуках. Отже, метою дослідження є вивчення категорії соціальна ізоляція як результату впровадження технологій дистанційного навчання. У цьому контексті проаналізовано вплив соціальної ізоляції на

міжособистісні стосунки та психічне здоров'я здобувачів освіти різних рівнів. З'ясовано, що дистанційне навчання може призвести до відсутності фізичного спілкування з викладачами та одногрупниками, що у свою чергу матиме вплив на соціальну й емоційну підтримку та створення зв'язків. Соціальна ізоляція може викликати відчуття самотності, відокремленості, погіршувати настрій, особливо тим, хто вже має схильність до депресії або тривоги. Взаємодія з однолітками та викладачами є важливим аспектом соціального розвитку, який може бути обмежений під час дистанційного навчання. Соціальна ізоляція може ускладнити спілкування здобувачів освіти з освітніми працівниками та обмежити отримання необхідної підтримки та порад. Почуття відокремленості та соціальної ізоляції можуть вплинути на мотивацію студентів та їхню здатність до ефективного навчання й виконання завдань. Отож, соціальна ізоляція є важливим аспектом, який варто враховувати в процесі впровадження дистанційного навчання, і може вимагати додаткових зусиль для забезпечення соціальної підтримки та зв'язків серед здобувачів освіти.

Ключові слова: соціальна ізоляція, технології дистанційного навчання, міжособистісні стосунки, психічне здоров'я, здобувачі освіти.

Lazareva Alla Oleksiivna Candidate of Philosophical Sciences, Assistant Professor of the Department of Psychology and Social Work, Odessa Polytechnic State University, Odessa, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>

Pavlyk Olena Mykhaylivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Kharkiv State Academy of Physical Culture, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4788-5283>

Shtykh Viktoriia Anatoliyivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Kharkiv State Academy of Physical Culture, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-6881-7047>

SOCIAL ISOLATION AS A RESULT OF DISTANCE LEARNING: AN ANALYSIS OF THE IMPACT ON RELATIONSHIPS AND MENTAL HEALTH OF STUDENTS

Abstract. The COVID-19 pandemic and the full-scale war initiated by the Russian Federation against Ukraine have significantly affected the nature and dynamics of the educational process.

The main educational technologies have become distance and blended learning, the essence of which is to organise the educational process in such a way that the student and the teacher are at a distance, and their interaction takes place via

the Internet. Remote learning technologies have many advantages, including flexible schedules, a wide range of educational courses, accessibility, time management, health, etc. At the same time, they also have disadvantages, the understanding of which helps to find ways to minimise them. In particular, we are talking about the lack of personal contact, motivation problems, technical problems with equipment, lack of offline practice, and social isolation. In this study, we analysed the latter disadvantage and investigated its impact on relationships and mental health of students. We have analysed the psychological and pedagogical literature on the topic of the study and found an insufficient level of study and the need for additional research. Thus, the purpose of our study is to examine the category of social isolation as a result of the introduction of distance learning technologies. In this context, we have analysed the impact of social isolation on interpersonal relationships and mental health of students of different levels. We have found that distance learning can lead to a lack of physical communication with teachers and classmates, which in turn can affect social emotional support and bonding. Social isolation can lead to feelings of loneliness, isolation, and mood distress, especially for those who are already prone to depression or anxiety. Interacting with peers and teachers is an important aspect of social development, which can be limited when studying at a distance. Social isolation can make it difficult for learners to communicate with educators and limit the support and advice they need. Feelings of isolation and social exclusion can affect students' motivation and their ability to learn and perform effectively. Social isolation is therefore a serious issue to consider when implementing distance learning and may require additional efforts to ensure social support and connections among students.

Keywords: social isolation, distance learning technologies, interpersonal relationships, mental health, students.

Постановка проблеми. У зв'язку з пандемією COVID-19 дистанційне навчання стало важливою та поширеною у всьому світі освітньою технологією, яка сприяла збереженню здоров'я здобувачів освіти та викладачів шляхом уникання збільшення ризику зараження. Дистанційне навчання має безліч переваг, особливо в сучасному світі. Насамперед варто зазначити, що здобувачі освіти можуть навчатися в будь-який зручний для них час, що робить навчання більш доступним для тих, хто працює або має інші зобов'язання. Завдяки дистанційному навчанню здобувачі освіти можуть вибирати курси з будь-якої частини світу, не обмежуючись географічно. Дистанційне навчання зазвичай використовує інноваційні технології, які допомагають створити зручні умови для навчання, такі як відеуроки, інтерактивні завдання та спільні онлайн-платформи. Відсутність необхідності в подорожах до університету, коледжу чи школи дозволяє здобувачам освіти

економити час і кошти на транспорт, проживання та на інші витрати. Разом із тим, дистанційне навчання має недоліки, які варто брати до уваги в процесі впровадження у практику роботи в закладах освіти. Дистанційне навчання може позбавити здобувачів освіти можливості особистої взаємодії з викладачами та одногрупниками, що має здатність вплинути на їхнє відчуття приналежності до спільноти та розвитку соціальних навичок. Недостатність фізичної присутності в закладі освіти може призвести до зниження мотивації здобувачів освіти, особливо в процесі розвитку здатності до самодисципліни та саморегуляції. Не всі здобувачі освіти мають доступ до необхідної технічної підтримки, такої як стабільний інтернет або сучасні комп'ютери, що може стати перешкодою для успішного дистанційного навчання. Деякі предмети вимагають фізичної присутності здобувачів освіти, такі як лабораторні роботи або практичні заняття, які важко або неможливо здійснити в онлайн-форматі. Для деяких здобувачів освіти самостійна робота без безпосереднього нагляду викладача може бути складною, особливо для тих, хто потребує додаткової підтримки або мотивації. Отже, безумовно, дистанційне навчання має певні переваги, втім варто врахувати і його недоліки та забезпечити відповідні стратегії для їх мінімізації. Однією з найвагоміших перешкод є проблема соціальної ізоляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проаналізовано наукові дослідження вчених у контексті соціальної ізоляції та дотичних понять. Зокрема, наукові пошуки здійснили: О. Білик [1], Т. Іваніцька [2, 3], Н. Карвацька [4], С. Коновалова, М. Коновалова [5], Н. Литвиненко, С. Щербіна [6], О. Павлик [7], Н. Харченко [8], О. Хічій [9], В. Штих [10].

Втім в процесі роботи не було виявлено досліджень, пов'язаних із впливом соціальної ізоляції на стосунки та психічне здоров'я здобувачів освіти.

Мета статті – дослідження категорії «соціальна ізоляція» як результату дистанційного навчання в контексті її впливу на міжособистісні стосунки та психічне здоров'я здобувачів освіти різних рівнів.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення дистанційного навчання має давні корені, які віддзеркалюють шлях його генезису від практик індивідуального навчання до сучасних інтернет-платформ.

Перші форми дистанційного навчання почали з'являтися в XVIII-XIX столітті. Писемні курси інструкцій були розроблені для тих, хто не міг фізично присутній на заняттях.

У XX столітті розвивалися поштові курси, в яких студенти отримували матеріали для вивчення та надсилали свої відповіді на перевірку поштою.

У середині XX століття дистанційне навчання стало використовувати телевізійні передачі. Це дозволило студентам дивитися лекції та матеріали у зручний для них час.

З появою комп'ютерів і Інтернету дистанційне навчання різко розвинулося. Електронні платформи, веб-семінари та відеоконференції стали стандартом для багатьох онлайн-курсів.

Сучасні технології дозволяють доступ до навчальних матеріалів з будь-якої точки світу. Освітні інститути, уряди та приватні компанії активно використовують дистанційне навчання для забезпечення освіти та навчання населення. Шлях становлення дистанційного навчання демонструє поступове розширення доступу до освіти та постійне вдосконалення технологій, що використовуються для цієї цілі.

Упровадження технологій дистанційного навчання має значний вплив на освіту, особливо в контексті змін, що відбуваються, таких як технологічний прогрес і зміни у способі взаємодії людей. З одного боку, дистанційне навчання робить освіту доступною для більш широкого кола людей, включно з тими, хто мешкає в регіонах з обмеженим доступом до традиційних навчальних закладів. Здобувачі освіти можуть навчатися за власним темпом і в час, зручний для них, що дає змогу краще скоординувати навчання з іншими зобов'язаннями.

Разом із тим, для викладачів, дистанційне навчання створює нові виклики, такі як забезпечення взаємодії зі здобувачами освіти в онлайн-середовищі та ефективне оцінювання знань. Для деяких студентів і викладачів доступ до технологій може бути обмеженим, що створює нерівності в доступі до освіти. Важливим нюансом дистанційного навчання є ефективність оцінювання знань та моніторинг прогресу здобувачів освіти з дотриманням правил академічної доброчесності, особливо в умовах віддаленої комунікації. Упровадження технологій дистанційного навчання може вплинути на соціальну взаємодію між здобувачами освіти та викладачами, оскільки воно здійснюється через електронні комунікаційні засоби.

Враховуючи це, важливо розглядати соціальну ізоляцію, спричинену дистанційним навчанням, як фактор, що має глибокий вплив на психічне здоров'я та емоційний стан здобувачів освіти. Відсутність фізичної взаємодії вимагають пошуку альтернативних методів підтримки в умовах ізоляції, а також розробки стратегій зменшення негативного впливу такої ізоляції на стосунки між людьми та їхнє психічне здоров'я.

Вплив дистанційного навчання на освіту є складним і залежить від багатьох факторів, таких як доступ до технологій та методи навчання. Якісна реалізація дистанційного навчання може забезпечити більш широкий доступ до освіти та покращити якість навчання для багатьох людей. Натомість невміле упровадження технологій дистанційного навчання приносить багато негативних наслідків, зокрема проблемні аспекти соціальної ізоляції.

Соціальна ізоляція суттєво впливає на освітній процес. У контексті цього дослідження нами було здійснено теоретичний аналіз літературних

джерел та проаналізовано вплив самоізоляції на психічне здоров'я та стосунки здобувачів освіти.

О. Білик у своїх наукових пошуках зазначає, що карантинні обмеження вплинули на усі сфери суспільного життя і варто зосереджувати увагу не лише на зміни у економіці, а також аналізувати вплив соціальної ізоляції на психічне здоров'я населення, задля подолання можливих негативних її впливів[1].

Т. Іваніцька у процесі вивчення психоемоційного стану здобувачів вищої освіти під час пандемії COVID-19 і як наслідок вимушеної самоізоляції вказує на підвищення рівня тривоги та депресії, а також інших симптомів психічних розладів у студентів. Вона зазначає, що більшість досліджень у цьому контексті присвячені або дітям або особам старшого віку, оскільки вони фізично важче переносять хворобу. Натомість учнів та студентів відносять до групи з низьким ризиком зараження та можливих ускладнень і як наслідок значної уваги їхньому здоров'ю, у тому числі психічному, науковці не приділяють [2-3].

Н. Карвацька також наголошує, що вимушена самоізоляція здобувачів освіти негативно впливає на психічне здоров'я. Вона призводить до підвищення рівня тривожності та стресу [4].

С. Коновалова та М. Коновалова у процесі аналізу впливу соціальної ізоляції на процес соціалізації наголошують на сповільненні інтеграції у суспільство, оскільки знижується рівень здатності до якісної вербальної комунікації та навичок слухання і говоріння, які розвиваються за допомогою живої практики [5]. Однак, вміння спілкуватися можна розвивати і за допомогою онлайн-засобів для віддаленої комунікації.

Соціальна ізоляція і дистанційне навчання – тісно пов'язані категорії, особливо в контексті сучасної ситуації з повномасштабною війною ініційованою російською федерацією проти України та пандемією COVID-19. Коли здобувач освіти відчувається ізольованим від інших, це може вплинути на його ставлення до процесу засвоєння знань. Соціальна взаємодія є важливою частиною навчання, оскільки вона допомагає учням та студентам спілкуватися, обмінюватися ідеями та вирішувати проблеми разом. Без можливості зустрічатися з однокласниками та вчителями здобувачі освіти можуть втратити мотивацію, почуватися відчуженими, а також у них може підвищуватися рівень стресу. Відповідно до цього, важливо враховувати ці негативні наслідки та намагатися їх мінімізувати. У контексті дистанційного навчання та соціальної ізоляції важливо створити можливості для віртуального спілкування, співпраці та підтримки між здобувачами освіти та викладачами. Рішенням може бути впровадження онлайн-форумів, чатів, відеоконференцій тощо [8; 10].

У дослідженнях Н. Харченко [8], О. Хічій [9], В. Штих[10] також описано виключно негативний вплив соціальної ізоляції, який проявляється у підвищенні рівня тривожності.

Однак, з нашої точки зору, категорія «соціальна ізоляція» має два аспекти впливу на психологічне здоров'я та міжособистісні стосунки здобувачів освіти – негативний та позитивний. Обидва вони представлені в таблиці 1, у якості результатів аналізу психолого-педагогічної літератури та власних висновків, щодо виокремлення позитивних та негативних аспектів соціальної ізоляції на психічне здоров'я та міжособистісні стосунки здобувачів освіти.

Таблиця 1

Позитивний і негативний вплив самоізоляції на психічне здоров'я та міжособистісні стосунки здобувачів освіти

№ з/п	Позитивні аспекти впливу	Негативні аспекти впливу
На психічне здоров'я		
1.	Самопізнання і саморозвиток. Під час самоізоляції здобувачі освіти мають можливість краще пізнати себе, свої інтереси, хобі та мрії. Вони можуть відкрити для себе нові здібності або захоплення, що збільшить їх впевненість у собі.	Посилення відчуття самотності. Відсутність особистого контакту з ровесниками та іншими членами суспільства може призвести до підвищення відчуття самотності й відчуженості, особливо у дітей і підлітків.
2.	Зниження рівня стресу. Відсутність необхідності в суспільних зібраннях та боротьбі зі стресом, пов'язаним із навчанням у закладі освіти, може сприяти зниженню рівня стресу та тривоги здобувачів освіти.	Підвищення рівня тривоги та стресу. Нестабільна ситуація, яка виникає внаслідок пандемії та самоізоляції, може призвести до збільшення рівня тривоги та стресу здобувачів освіти, особливо коли йдеться про здоров'я членів родини чи загальну економічну нестабільність.
3.	Саморегуляція. Здобувачі освіти, які пережили самоізоляцію, можуть розвинути навички саморегуляції та самоконтролю, що є корисним у подальшому житті.	Затримка у соціальному розвитку. Відсутність можливості взаємодіяти з ровесниками та іншими людьми може призвести до затримок у соціальному розвитку, включно з розвитком соціальних навичок і спроможності адаптуватися до різноманітних ситуацій.
4.	Сприйняття ситуації як можливості. Самоізоляція може допомогти здобувачам освіти переглянути ситуацію з іншого ракурсу та побачити її як можливість для особистісного розвитку, наприклад, вчитися вдома, впроваджувати нові методи навчання тощо.	Погіршення настрою та психічного стану. Довготривала самоізоляція може призвести до погіршення настрою, втрати інтересу до звичних занять та погіршення загального психічного стану здобувачів освіти.

Продовження Табл.1		
5.	Сприяння сімейним взаєминам. Збільшення часу, проведеного з родиною, може позитивно вплинути на підвищення рівня підтримки та розуміння в сімейних відносинах.	Зниження мотивації та продуктивності навчання. Відсутність регулярного особистого контакту з учителями та іншими здобувачами освіти може призвести до зниження мотивації і продуктивності навчання.
На міжособистісні стосунки		
	Зміцнення сімейних зв'язків. Відсутність розірвання зв'язків між навчанням та сімейними обов'язками може сприяти підвищенню взаєморозуміння та зближенню між членами родини. Спільне проведення часу може сприяти покращенню комунікації та підтримки один одного.	Збільшення відчуття відокремлення. Відсутність особистого контакту з викладачами та іншими здобувачами освіти може призвести до відчуття відокремлення від шкільного оточення, що впливає на підтримання відчуття приналежності до студентської спільноти.
	Розвиток емпатії. Самоізоляція може стимулювати здобувачів освіти сприймати та розуміти почуття інших членів родини, розвиваючи їхні навички емпатії та співчуття.	Погіршення комунікації між викладачем і здобувачами освіти. Віддалена форма навчання може ускладнювати ефективну комунікацію між здобувачами вищої освіти та викладачами, що може призвести до зниження якості навчального процесу та навчальних досягнень.
	Збільшення контакту з друзями через технології. Хоча можлива відсутність особистого контакту з друзями, викликана самоізоляцією, проте засоби відеозв'язку та соціальні мережі надають можливість зберігати та навіть зміцнювати дружбу на відстані.	Втрата соціальної підтримки. Відсутність можливості взаємодіяти з однолітками та іншими членами навчальної спільноти може призвести до втрати соціальної підтримки та погіршення соціального самопочуття.
	Навчання комунікаційних навичок. Здобувачі освіти мають змогу вчитися ефективно спілкуватися через віртуальні засоби, такі як електронні повідомлення, відеодзвінки тощо, що може покращити їхні комунікаційні навички в цифровому середовищі.	Зниження рівня взаємодії та співпраці. Відсутність можливості працювати в групах або здійснювати спільні проєкти може призвести до зниження рівня взаємодії та співпраці між здобувачами освіти.
	Розвиток взаємопідтримки. Спільне подолання викликів та труднощів, пов'язаних із самоізоляцією, може зміцнювати взаємодопомогу та взаємопідтримку серед здобувачів освіти та їхніх друзів.	Втрата можливостей для розвитку соціальних навичок. Відсутність особистого контакту з однолітками та викладачами може ускладнювати розвиток соціальних навичок, таких як спілкування, співпраця та емпатія.

Джерело: власна розробка авторів

Отже, під час дослідження виявлено, що соціальна ізоляція, як результат упровадження віддалених технологій навчання, має як переваги, так і недоліки. Ураховуючи це, викладачам важливо розуміти можливі ризики та продумати шляхи мінімізації їхнього негативного впливу.

Висновки. Поява та поширення COVID-19, а також початок повномасштабної війни, яка була розпочата росією проти України у лютому 2022 року, суттєво вплинули на освітній процес. Навчання у закладах освіти усіх рівнів почало організовуватися на основі технологій дистанційного та змішаного навчання. Зміст такої освіти полягає в організації навчання таким чином, щоби здобувач освіти та викладач територіально знаходилися на відстані, причому їхня взаємодія відбувалася за допомогою цифрових технологій.

Дистанційне та змішане навчання має багато переваг, зокрема: гнучкий графік, широкий вибір освітніх курсів, доступність, раціональність у використанні часу, збереження здоров'я тощо. Однак є недоліки, розуміння яких необхідне задля пошуку шляхів щодо їх мінімізації. Основними викликами, що стосуються впровадження, є: відсутність особистого контакту, проблеми з мотивацією, проблеми з технікою, відсутність практики офлайн, а також соціальна ізоляція.

У контексті дослідження було проаналізовано вплив соціальної ізоляції як одного з можливих впливів дистанційного навчання на психічне здоров'я та міжособистісні стосунки здобувачів освіти. Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість констатувати актуальність цього дослідження у зв'язку з відсутністю ґрунтовних наукових розвідок з цього питання.

Нами було виявлено, що соціальна самоізоляція впливає на психічне здоров'я та налагодження міжособистісних стосунків здобувачів освіти по-різному, як позитивно, так і негативно.

Зокрема виявлено, що серед негативних впливів на психічне здоров'я є: посилення відчуття самотності, підвищення рівня тривоги та стресу, затримки у соціальному розвитку, погіршення настрою та психічного стану, зниження мотивації та продуктивності навчання. Разом із тим, існують і переваги, які полягають у самопізнанні та саморозвитку, зниженні рівня стресу, саморегуляції, сприйнятті ситуації як можливості та сприянні розвитку сімейним взаєминам.

Серед негативних впливів соціальної ізоляції на стосунки здобувачів освіти було виявлено: збільшення відчуття відокремлення, погіршення комунікації між викладачем і здобувачами освіти, втрата соціальної підтримки, зниження рівня взаємодії та співпраці, а також втрата можливостей для розвитку соціальних навичок. Серед позитивних впливів: зміцнення сімейних зв'язків, розвиток емпатії, посилення контакту з друзями через

онлайн-технології, навчання комунікаційних навичок за умов віддаленого спілкування, підвищення рівня взаємопідтримки.

Отже, в процесі дослідження з'ясовано, що соціальна ізоляція суттєво впливає на психічне здоров'я та стосунки здобувачів освіти. Важливо розуміти переваги такого впливу й мінімізувати вплив негативних факторів дії. Перспективними вважаємо подальші дослідження цього питання та пошук ефективних шляхів зменшення негативного впливу соціальної самоізоляції на особистість загалом.

Література:

1. Білик О. І. Вплив пандемії на трансформацію соціального ризику. *Право та державне управління*, 3, 2020. С. 162–167. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2020/26.pdf
2. Іваніцька Т. І. Вплив карантину та соціальної ізоляції на психічний стан населення. *Буковинський медичний вісник*. 2023. Вип. 27.1 (105). С. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.24061/2413-0737.27.1.105.2023.12>
3. Іваніцька Т. І. Психоемоційний стан студентів під час пандемії COVID-19 та умов вимушеної соціальної ізоляції. Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (м. Житомир, 10 лютого, 2023 р.) / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 215–217. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/417> (дата звернення: 19.03.2024)
4. Карвацька Н. С. Рівні тривоги та депресії у студентської молоді в умовах вимушеної соціальної ізоляції внаслідок пандемії COVID-19. «Science, innovations and education: problems and prospects»: Proceedings The 14 th International scientific and practical conference (August 25–27, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan, 2022. Р. 286–292. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15577/1/SCIENCE%2C%20INNOVATIONS%20AND%20EDUCATION%20PROBLEMS%20AND%20PROSPECTS%2025-27.08.22.pdf#page=286> (date of access: 19.03.2024)
5. Коновалова С. С., Коновалова М. А. Вплив вимушеної соціальної ізоляції на соціалізацію студентів психологів. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку* : збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження Гордона Олпорта. Кропивницький, 2022. С. 98–101. URL: https://cusu.edu.ua/images/conferences/2022/zbirn_stud_psycholog_11.05.22.pdf#page=98 (дата звернення: 19.03.2024)
6. Литвиненко Н. О., Щербіна С. С. Напрямки соціальної роботи в дистанційній (електронній) формі в умовах карантинних обмежень. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28 квітня 2021 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 32–34. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2021/conf/2.3/Zbirka.pdf#page=32 (дата звернення: 19.03.2024)
7. Павлик О.М. Суб'єктивне ставлення здобувачів вищої освіти першого бакалаврського рівня до онлайн навчання під час пандемії COVID-19. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору*: матеріали VII Науково-практичної конференції. ХДАФК. Харків. 23 квітня 2021 року. С.148–152. URL: <https://khdafk.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirnyk-2021.pdf>

8. Харченко Н., Кузнєцов Е. Соціальна ізоляція в контексті пандемії COVID-19 : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Психологічні ресурси особистості під час пандемії COVID-19». С. 73–75. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727984/1/26_10_2021.pdf#page=73 (дата звернення: 19.03.2024)

9. Хічій О. А. Дослідження тривожності сучасних підлітків як наслідок соціальної ізоляції: збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій». 2021. С. 134–134. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/36633/2/MNPK_2021v2_Khichii_O_A-Research_of_the_anxiety_of_134.pdf (дата звернення: 19.03.2024)

10. Штих В.А. Дистанційна освіта в умовах поширення COVID-19. «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору: матеріали VII Науково-практичної конференції (м. Харків, 23 квітня 2021 року). Харків: ХДАФК. С.157-160. URL: <https://khdafk.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirnyk-2021.pdf> (дата звернення: 19.03.2024)

References:

1. Bilyk, O. I. (2020). Vplyv pandemii na transformatsiiu sotsialnoho ryzyku [The impact of the pandemic on the transformation of social risk]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and State Administration*, 3, 2020, pp. 162–167. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2020/26.pdf [in Ukrainian].

2. Ivanitska, T. I. (2023). Vplyv karantynu ta sotsialnoi izoliatsii na psykhychnyi stan naselennia [The impact of quarantine and social isolation on the mental state of the population]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk – Bukovyna Medical Herald*, 27.1 (105), pp. 67–72. Retrieved from: <http://e-bmv.bsmu.edu.ua/article/view/280694> [in Ukrainian].

3. Ivanitska, T.I. (2023). Psykhoemotsiyni stan studentiv pid chas pandemii COVID-19 ta umov vymushenoї sotsialnoi izoliatsii [The psycho-emotional state of students during the COVID-19 pandemic and conditions of forced social isolation]. *Traditional and innovative approaches to scientific research: materials of the IV International Scientific Conference* (Zhytomyr, February 10, 2023) / International Center for Scientific Research. Vinnytsia: European Scientific Platform. pp. 215-217. URL: <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/417> (date of access: 19.03.2024). [in Ukrainian].

4. Karvatska, N.S. (2022). Rivni tryvohy ta depresii u studentskoi molodi v umovakh vymushenoї sotsialnoi izoliatsii vnaslidok pandemii COVID-19 [Levels of anxiety and depression among students in conditions of forced social isolation due to the COVID-19 pandemic]. *Science, innovations, and education: problems and prospects: Proceedings of the 14th International scientific and practical conference* (August 25–27, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. pp. 286–292. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15577/1/SCIENCE%2C%20INNOVATIONS%20AND%20EDUCATION%20PROBLEMS%20AND%20PROSPECTS%2025-27.08.22.pdf#page=286> (date of access: 19.03.2024). [in Ukrainian].

5. Konovalova, S. S., & Konovalova, M. A. (2022). Vplyv vymushenoї sotsialnoi izoliatsii na sotsializatsiiu studentiv psykholohiv [The impact of forced social isolation on the socialization of psychology students]. In *Teoretyko-metodolohichni problemy praktychnoi psykholohii ta yii perspektyvy rozvytku: zbirnyk dopovidei Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 125-richchiiu z dnia narodzhennia Hordona Olporta* [Theoretical and methodological problems of practical psychology and its development prospects: Proceedings of the All-Ukrainian student scientific-practical conference dedicated to the 125th anniversary of the birth of Gordon Allport], Kropyvnytskyi, pp. 98–101. Retrieved from: https://cusu.edu.ua/images/conferences/2022/zbirn_stud_psyholog_11.05.22.pdf#page=98 [in Ukrainian].

6. Lytvynenko, N. O., & Shcherbina, S. S. (2021). Napriamky sotsialnoi roboty v dystantsiinii (elektronnii) formi v umovakh karantynnykh obmezhen [Directions of social work in distant (electronic) form under quarantine restrictions]. In *Suspilstvo i osobystist u suchasnomu komunikatsiinomu dyskursi: materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Society and personality in modern communication discourse: Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical conference] (April 28, 2021, Zaporizhzhia), Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnikha», pp. 32–34. Retrieved from: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2021/conf/2.3/Zbirka.pdf#page=32 [in Ukrainian].

7. Pavlyk, O.M. (2021). Subiektivne stavlennia zdobuvachiv vyshchoi osvity pershoho bakalavrskoho rivnia do onlain navchannia pid chas pandemii COVID-19 [Subjective attitudes of first bachelor's degree students to online learning during the COVID-19 pandemic]. «Aktualni pytannia teorii ta praktyky psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh suchasnoho osvitnoho prostoru-Topical issues of theory and practice of psychological and pedagogical training of specialists in the modern educational space : materials of the VIII Scientific and Practical Conference. KHDAFK. Kharkiv. April 23, 2021. P.148-152. URL: <https://khdafk.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirnyk-2021.pdf> [in Ukrainian].

8. Kharchenko, N., & Kuznietsov, E. (2021). Sotsialna izoliatsiia v konteksti pandemii COVID-19 [Social isolation in the context of the COVID-19 pandemic]. In *Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Psykholohichni resursy osobystosti pid chas pandemii COVID-19»* [Abstracts of the International Scientific and Practical Conference "Psychological Resources of Personality During the COVID-19 Pandemic"], pp. 73–75. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/727984/1/26_10_2021.pdf#page=73 [in Ukrainian].

9. Khichii, O. A. (2021). Doslidzhennia tryvozhnosti suchasnykh pidlitkiv yak naslidok sotsialnoi izoliatsii [Research on the anxiety of modern teenagers as a result of social isolation]. In *Zbirnyk tez dopovidei X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv «Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii»* [Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students "Current Issues of Modern Technologies"], pp. 134–134. Retrieved from: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/36633/2/MNPK_2021v2_Khichii_O_A-Research_of_the_anxiety_of_134.pdf [in Ukrainian].

10. Shtykh, V.A. (2021). Dystantsiina osvita v umovakh poshyrennia COVID-19. Posylannia na zbirnyk «Aktualni pytannia teorii ta praktyky psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh suchasnoho osvitnoho prostoru: materialy VII Naukovo-praktychnoi konferentsii. KhDAFK. Kharkiv. 23 kvitnia 2021 roku. S.157-160. URL: <https://khdafk.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirnyk-2021.pdf> [in Ukrainian].

УДК 159.09.072

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1175-1191](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1175-1191)

Лантух Ігор Валерійович доктор психологічних наук, доцент, професор, Харківський інститут, Приватне акціонерне товариство «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Бекетова, 3, м. Харків, 61007, тел.. (067)579-49-98, <https://orcid.org/0000-0002-0891-2704>.

Гульбс Ольга Анатоліївна доктор психологічних наук, професор, професор, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (067)363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>.

Кобець Олександр Володимирович доктор психологічних наук, професор, професор, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (067) 612-80-69, <https://orcid.org/0000-0002-9096-6313>.

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ ПІДПРИЄМЦІВ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД

Анотація. У статті розглядається проблема розвитку особистісної надійності підприємців. Надана характеристика особистісної надійності та описані її параметри. Розкритий вплив особистісної надійності на професійну діяльність підприємців. Показані компоненти, які впливають на розвиток особистісної надійності підприємців. Розроблена програма її розвитку та описані елементи психологічного супроводу у професійній діяльності підприємців. Розглянута психотренінгова програма з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

У програмі розкриті проблеми розвитку змістовних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності: ціннісно-смыслового (морально-правові цінності, сенсожиттєві орієнтації, показники самоактуалізації); мотиваційного (мотиваційні тенденції, тип спрямованості, загальні здібності до підприємницької діяльності - потреба у досягненнях, подальшому розвитку, в автономії); когнітивного (особливості пізнавальних процесів та інтелектуальних якостей, рівень професійних знань та компетентностей, соціальний інтелект); емоційно-вольового (емоційна зрілість, стійкість до емоційного вигорання, емоційний інтелект); поведінкового (модель подолання стресових ситуацій, тип реакцій на дію стресорів).

Описаний процес реалізації програми розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності. Розкриті етапи психологічного супроводу розвитку особистісної надійності підприємців: діагностуючий, процесуальний та оціночно-контрольний.

Ключові слова: особистісна надійність підприємців, розвиток особистісної надійності підприємців, компоненти розвитку особистісної надійності, програма розвитку особистісної надійності підприємців, психотренінгова програма, психологічний супровід розвитку особистісної надійності підприємців.

Lantukh Igor Valeriyovych doctor of psychological sciences, associate professor, Kharkiv Institute, Private Joint-Stock Company «Interregional Academy of Personnel Management», 3, Beketova St., Kharkiv, 61007, tel.: (067) 579-49-98, <https://orcid.org/0000-0002-0891-2704>.

Gulbs Olga Anatoliyivna Doctor of psychological sciences, Professor, Professor, Uman state pedagogical university named after Pavlo Tychyna, 2, Sadova St., Uman, 20300, tel.: (067)363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>.

Kobets Oleksandr Volodymyrovych Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; 2 Sadova St., Uman, 20300, tel.: (067)612-80-69, <https://orcid.org/0000-0002-90966313>

PROGRAMME FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURS' PERSONAL RELIABILITY AND ITS PSYCHOLOGICAL SUPPORT

Abstract. The article deals with the problem of the development of entrepreneurs' personal reliability. The characteristic of personal reliability is given and its parameters are described. The influence of personal reliability on the entrepreneurs' professional activity is revealed. It shows components that influence the development of entrepreneurs' personal reliability. The programme of its development is worked out and the elements of psychological support in the entrepreneurs' professional activity are described. The psycho-training programme for the development of psychological components of entrepreneurs' personal reliability is considered.

The programme reveals the problems of the development of the content components of entrepreneurs' personal reliability: value and meaning (moral and legal values, meaningful life orientations, indicators of self-actualisation); motivational (motivational tendencies, type of orientation, general abilities to entrepreneurship - the need for achievement, further development, autonomy);

cognitive (features of cognitive processes and intellectual qualities, the level of professional knowledge and competencies, social intelligence); emotional and volitional (emotional maturity, resistance to emotional burnout, emotional intelligence); behavioral (model of coping with stressful situations, type of reactions to stressors). The process of implementing the programme for the development of personal reliability of business entities is described. The stages of psychological support for the development of entrepreneurs' personal reliability are revealed: diagnostic, procedural, evaluation and control.

Keywords: personal entrepreneurs' reliability, development of entrepreneurs' personal reliability, components of personal reliability development, programme of the development of entrepreneurs' personal reliability, psycho-training programme, psychological support of the development of entrepreneurs' personal reliability.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення України важливу роль відіграє підприємець. Його особистісні якості впливають на розвиток економіки суспільства. Успішність професійної діяльності підприємців залежить від його особистісних якостей. Важливу роль відіграє розвиток особистісної надійності [1]. У цьому аспекті актуальною є розробка програми розвитку професійної надійності підприємців та її психологічний супровід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою для розробки психотренінгової програми слугували праці, що розкривають зміст, методи та форми психологічної підготовки персоналу, менеджерів організацій та підприємців. Це дослідження В.І. Барко [1], Г.В. Гнускіна [4], Л.М. Карамушка [5], М.О. Кононець [9], О.В. Креденцер [8], С.Д. Максименко [8], Д.В. Малєєв [1], І.М. Матійків [15], В.М. Федорчук [10], О.А. Філь [8], І.О. Цілінко [11], Т.С. Яценко [12] та ін.. У вітчизняній та зарубіжній науці феномен супроводу став предметом психологічного освоєння, який допомагає реалізувати програму розвитку особистісної надійності підприємців у професійній діяльності. Цією проблемою займаються як зарубіжні дослідники А. Адлер [6], А. Маслоу [2], К. Роджерс [3], так і вітчизняні Г.В. Гнускіна [4], Л.М. Карамушка, А.П. Н.Ю. Худякова [5] та інші.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати особливості надійності підприємців та розробити програму розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності і описати її психологічний супровід.

Виклад основного матеріалу. Особистісна надійність підприємців - це інтегрально психологічне утворення, яке представлено сукупністю компонентів особистісних структур (ціннісно-смислової, мотиваційної, поведінкової, когнітивної, емоційно-вольової), які забезпечують стабільність особистісно-функціонально-діяльнісних показників суб'єктів підприємницької діяльності. Для її розвитку необхідно розробляти та використовувати

програму розвитку особистісної надійності підприємців. Ця програма спирається на ряд змістовних компонентів особистісної надійності підприємців і які мають наступний зміст: ціннісно-смысловий (морально-правові цінності, сенсожиттєві орієнтації, показники самоактуалізації); мотиваційний (мотиваційні тенденції, тип спрямованості, загальні здібності до підприємницької діяльності - потреба в досягненнях, подальшому розвитку, в автономії); когнітивний (особливості пізнавальних процесів та інтелектуальних якостей, рівень професійних знань та компетентностей, соціальний інтелект); емоційно-вольовий (емоційна зрілість, стійкість до емоційного вигорання, емоційний інтелект); поведінковий (модель подолання стресових ситуацій, тип реакцій на дію стресорів).

Розробка програми розвитку особистісної надійності підприємців багатоетапна. **На першому етапі (діагностуючому)** розроблялася система психологічної діагностики для виявлення рівнів розвитку особистісної надійності, а також визначалися цілі й завдання, зміст і методи роботи.

На другому (процесуальному) етапі представлені:

1) **Навчально-методичний комплекс**, який складається з наступних курсів:

- **«Соціальне підприємництво: дизайн-мислення та невизначеність»**, що розміщений за посиланням <https://vumonline.ua/course/social-entrepreneurship/>.

Цей курс складається з шести блоків: вступ; емпатія у бізнесі; виявлення соціальної проблеми; генерація ідей; створення прототипу; тестування. Курс уключає такі теми, як: поняття «соціальне підприємництво»; історичні віхи розвитку цієї діяльності у світі та Україні; місце інновації у соціальному підприємстві; характеристики соціальних підприємств у Європі; перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні; соціальне підприємництво — бізнес майбутнього; дизайн-мислення як інструмент роботи з невизначеністю; дизайн-мислення у соціальному підприємстві; методологія SEEN; емпатія у бізнесі; інструменти якісного дослідження; Shareholders - Stakeholders; потреби та соціальна цінність; U Open University; підприємницькі можливості та ризики; Laska Charity Store; прототипування; бізнес-моделювання і Social Business Canvas.

Також є можливість ознайомитися з практичними порадами щодо створення соціального підприємства: розробка концепції соціального підприємства, елементи бізнес-планування, вибір оптимальної організаційно-правової форми для реєстрації соціального підприємства, вимірювання соціального впливу діяльності, діяльність різноманітних українських соціальних підприємств для ознайомлення з їх досвідом, труднощами та досягненнями у роботі.

- **«Інтегральна динаміка. Еволюція мислення, лідерства, економіки і політики»** (<https://vumonline.ua/course/integral-dynamics/>).

Даний курс є вступом у інтегральну динаміку — модель еволюції мислення, лідерства та управління, що описує розвиток психосоціальних систем різного масштабу: людина, компанія, народ, людство у цілому. Курс містить три блоки та складається з наступних тем: картини світу, парадигми мислення та їх еволюція; управлінські культури: культура приналежності, культура сили, культура правил, культура успіху, культура згоди; стилі лідерства; еволюція економіки, політики, національної ідентичності; структура українського соціуму; модернізація України. Курс дозволяє дізнатися, як цінності та способи мислення людей рухають їхніми вчинками, як еволюція мислення взаємопов'язана з еволюцією економічних взаємин, політичних систем, культур та релігій, національної ідентичності тощо.

- «Дизайн-мислення для інновацій» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DTI101+2017_T3/about).

Дизайн-мислення – це найуспішніша світова методика для створення інновацій. Курс складається з відео-лекцій, обговорення можливостей і фінального завдання. Курс поділений на п'ять частин: що таке дизайн-мислення; підготовка розуму до інновацій; продукування ідей; експериментування; фінальне завдання. Курс уключає такі теми, як: інноваційна бізнес-модель; задачі, які найкраще підходять для дизайн-мислення; метод розповіді «сторітеллінг»; процес генерування ідей; кейс компанії «Наше здоров'я»; інструмент дизайну: майндмепінг (карти думок); кейс використання дизайн-мислення від IBM.

2) Семінар-тренінг «Психологія підприємництва». Семінар-тренінг має наступні тематичні блоки, ознайомлення з якими дає можливість учасникам занять набути теоретичні знання щодо психологічних аспектів підприємницької діяльності та навчитися застосовувати їх у реальній практиці господарювання. Семінар-тренінг проводиться комплексно — за всіма темами, також можливо проводити семінар-тренінг «локально» — за окремими розділами (темами), залежно від потреб підприємців та особливостей діяльності самих організаційних психологів. Також у рамках індивідуальної роботи організаційного психолога з конкретною підприємницькою організацією або конкретним підприємцем можна застосовувати окремі елементи комплексу для вирішення чітко означених проблем, що постали перед організацією або підприємцем [7, с. 335-337].

3) Психотренінгова програма з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

Реалізація психотренінгової програми здійснюється з використанням наступних методів: «криголами», інтерактивні міні-лекції, міні-дискусії, фасилітація, мозковий штурм, гронування, модерація, рольова гра, «акваріум», практичні методи, творча праця, самодіагностика, мотивувальний контроль,

психотехнічні та психогімнастичні вправи, моделювання ситуацій професійної діяльності (кейси), а також технології організації груп: робота у колі, у малих групах (або парами), індивідуальна робота.

«Криголами», руханки, ресурсні вправи допомагають зняти напруження, сприяють створенню невимушеної атмосфери, наведенню «емоційних містків» під час занять, заохочують до участі та взаємної підтримки.

Інтерактивні міні-лекції (5–15 хв.) – повідомлення нової інформації, що дозволить присутнім глибше зрозуміти ситуацію чи проблему, зробити висновки. Під час міні-лекції використовуються активні методи навчання: фасилітація, модерація, демонстрація слайдів або відеофрагментів, мозковий штурм, запитання-відповіді, короткий обмін думками, мотиваційна мова. Міні-лекція завершується колективним обговоренням чи вправою, яка дає змогу практично застосувати набуті знання.

Міні-дискусія (лат. *discussio* – розгляд) – обговорення суперечливих питань, вільний обмін інформацією, ідеями та досвідом – дає змогу з'ясувати різні точки зору, позиції присутніх щодо проблеми, яка обговорюється, та сформулювати толерантне ставлення до них. Під час дискусії ведучий допомагає групі максимально відкрито висловлювати свої думки. Для організації дискусії можна використати, наприклад, прийом «вірю – не вірю». Учасники стають по різні боки від уявної «осі», яка проходить через центр приміщення, залежно від своїх поглядів щодо порушених «проблемних» питань.

Фасилітація (від англ. *to facilitate* – полегшувати, сприяти, допомагати) – процес колективного висловлення думок, розв'язання завдань, в якому ведучий виконує роль фасилітатора. Він керує процесом: сприяє встановленню конструктивної комунікації у процесі обговорення питань, спрямовує роботу учасників на пошук рішення, забезпечує дотримання норм взаємодії й регламенту, інтенсифікує обмін інформацією й досвідом, активізує групу за допомогою запитань, реагує на висловлювання кожного учасника тощо. Зазвичай фасилітацію застосовують на початку нової теми для активізації досвіду учасників.

Процедура фасилітації. Кожному учаснику пропонується стисло висловити думку з приводу поставленого питання. Ведучий стисло резюмує почуте, виокремлюючи найголовніше. Наприкінці обговорення він підводить підсумки й переходить до теоретичної частини тренінгу.

Мозковий штурм, або брейнстормінг – це метод генерації ідей, який заохочує до вільних висловлювань, допомагає швидко зібрати максимальну кількість думок і поглядів стосовно визначеної теми чи проблеми. Мозковий штурм проводиться у два етапи: на першому етапі формують ідеї, на другому – їх оцінюють.

Основні правила проведення мозкового штурму: висловлювати якомога більше думок, ідей; записувати всі думки на фліпчарті без критики, оцінки;

заохочувати ідеї, навіть неймовірні, незвичні й абсурдні, адже серед них можуть бути ті, які мають рацію.

Гронування – метод, націлений на пошук і побудову зв'язків між певними поняттями. Гронування може бути використане на стадії актуалізації досвіду, а також під час підбиття підсумків заняття.

Етапи гронування: 1) Напишіть основне слово або фразу посередині фліпчарта. 2) Запропонуйте учасникам висловлювати ідеї (слова, поняття, образи, асоціації), які приходять на думку і, певним чином, пов'язані з основним словом. 3) Записуйте висловлені ідеї довкола центрального слова.

Коли всі ідеї вичерпані, починається встановлення зв'язків між поняттями, де це можливо. Можна використовувати кольорові олівці для позначення гронів та зв'язків. Оскільки лінії означають наявність логічного зв'язку між поняттями, це дає змогу швидко встановити важливість кожного з них. Отримані «грони» необхідно озвучити, а також обґрунтовувати встановлені між ними зв'язки.

Модерація – це універсальний метод залучення учасників тренінгу у процес вирішення поставленого завдання, що сприяє досягненню мети з оптимальним використанням креативності кожного. Етапи процесу модерації:

1. Учасники об'єднуються в малі групи (по 3-4 особи), отримують набір чистих карток.

2. Кожній групі пропонується впродовж визначеного часу (5-15 хвилин) вирішити поставлену задачу. Кожна ідея записується на окремій картці.

3. Лідери груп презентують результати спільної роботи: зачитують і приклеюють на фліпчарт картки. У цей час учасники інших груп уважно слухають й відкладають убік картки з подібними ідеями. Таким чином, крок за кроком формується єдине інформаційне поле.

4. Картки структуруються за певними критеріями, виокремлюються категорії, яким присвоюються назви. Результатом модерації є структура, ніби своєрідний «кістяк» для заповнення наступним теоретичним матеріалом [15, с. 8-10].

Метод кейсів – метод навчання, який використовує опис реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій. Учасники повинні досліджувати ситуацію, розібратися в суті проблеми, запропонувати можливі рішення й вибрати найкращі з них. Кейси ґрунтуються на реальному, фактичному матеріалі або ж наближені до реальної ситуації.

Суть технології полягає в тому, що в основі її використовується опис конкретних ситуацій або випадку (від англійського «case» - випадок). По-перше, бажано, щоб представлений для аналізу випадок відображав реальну життєву ситуацію. По-друге, в описі має бути присутня проблема або ряд прямих чи непрямих труднощів, протиріч, прихованих завдань для вирішення

дослідником. По-третє, потрібно оволодіти попереднім комплексом теоретичних знань для використання їх у практичній площині вирішення конкретної проблеми або ряду проблем. У процесі роботи над кейсом часто потрібне додаткове інформаційне підживлення самих учасників роботи над аналізом ситуації. У кінцевому результаті учасники роблять власні висновки, рішення проблемної ситуації, і доволі часто пропонують неоднозначні множинні рішення.

Основними поняттями, що використовуються в кейс-технології, є поняття «ситуація» й «аналіз», а також похідне від них - «аналіз ситуації». Термін «ситуація» може розумітися як стан, подія, дія, поворотний момент для прийняття рішення, набір певних взаємопов'язаних фактів, які містять у собі протиріччя, необхідність оцінки або способів виходу на новий рівень. Бажано, щоб ситуація подавалася в динаміці зміни (було – є - буде). Однак об'єктивні чи суб'єктивні причини (комплекс факторів) впливають на ситуацію в її невизначеності. Виходячи з цього, необхідно на основі аналізу знайти адекватні ситуативні рішення, якщо це пов'язано з управлінським рішенням у бізнесі.

Завданням цього методу є максимальне залучення кожного учасника до самостійної роботи з метою вирішення порушеної проблеми або завдання [13].

Відзначимо, що метод кейсів дає унікальну можливість вивчити складні чи емоційно значущі питання, пов'язані з ризиком для власного життя чи певних його обставин. Він дозволяє навчатися без хвилювання і тривоги за можливі неприємні наслідки, які можуть виникнути в ситуації неправильного прийняття рішення. Саме тому цей метод частіше за все пропонується для розвитку навичок у вирішенні проблем (problem-solving), прийнятті рішень (decision-making), веденні переговорів [14, с. 14].

Рольова гра – метод навчання та набуття досвіду, який дає змогу учасникам тренінгу відразу ж використовувати знання на практиці. В основу рольової гри можна покласти моделі життєвих ситуацій, професійних проблем, які є значущими для учасників.

Рольова гра відбувається у декілька етапів. Спочатку ведучий повідомляє тему, мету рольової гри, ознайомлює зі змістом кожної ролі. Протягом наступного етапу учасники «програють» (відтворюють) ситуацію, виконуючи різні ролі. У рольовій грі акцент робиться на міжособистісній взаємодії, що дозволяє зрозуміти, як поведуться інші люди в певній ситуації, а також розвиває вміння передбачати їхню поведінку. Після закінчення гри потрібно дати можливість акторам вийти з ролей. Для цього варто запропонувати стисло розповісти про свої враження, почуття.

«Акваріум» – це рольова гра, в якій беруть участь декілька осіб, а інші виступають у ролі спостерігачів, тобто, одні - «проживають» ситуацію, а інші - аналізують ситуацію збоку і «співпереживають».

Учасники об'єднуються в малі групи, кожна з яких отримує завдання та необхідну інформацію. Стільці розміщуються так, щоб вони утворили декілька концентричних кіл. Найменше, внутрішнє коло – це місце в «акваріумі», де збираються «рибки», щоб поспілкуватися. Зовнішнє коло – це скляні стінки акваріума, за якими знаходяться спостерігачі. Одна з груп сідає в центрі акваріума та утворює своє маленьке коло. Їм потрібно прочитати вголос ситуацію-завдання та виконати його (обговорити якесь питання, показати сценку тощо).

Усі малі групи, по черзі, займають місця в «Акваріумі» і діяльність кожної з них аналізується в спільному колі.

Творча праця – це вправи, в яких фантазія використовується як засіб тренінгу, наприклад: малювання, моделювання, складання композиції тощо.

Самодіагностика – це метод самопізнання, усвідомлення власних переваг і ресурсів за допомогою запитань, вправ, тестів.

Мотивуючий контроль. Застосовується наприкінці кожного заняття для перевірки та закріплення знань, навичок учасників; визначення мотивації до навчання, ефективності тренінгових вправ.

Зворотний зв'язок, рефлексія. Більшість вправ передбачає використання зворотного зв'язку щодо ведучого. Запитання на початку вправи ставляться для того, щоб зорієнтуватися, наскільки присутні ознайомлені з темою та налаштувати їх на сприйняття нової інформації. Запитання наприкінці вправи призначені для з'ясування ступеня засвоєння матеріалу та його розуміння. Ефективно застосовуючи засоби позитивного підкріплення – похвалу, позитивну оцінку, можна суттєво підвищити самооцінку та мотивацію учасників. Для налагодження зворотного зв'язку наприкінці тренінгу використовуються спеціальні вправи та анкетування.

Шеренг (англ. to share – ділитися) – одна із завершальних вправ заняття, що дає всім присутнім можливість висловити свої почуття, думки, враження. Це своєрідне підведення підсумків занять [15, с. 10].

На тренінгу використовуються різні форми організації роботи учасників: у колі, у малих групах (або парами), індивідуальні та ін.

Послідовність застосування активних та інтерактивних методів навчання не є чіткою, визначається темою, особливостями аудиторії та логікою розвитку подій у конкретній групі. Бажано під час тренінгу чергувати та поєднувати різні методи навчання й форми організації роботи учасників. Це сприятиме збереженню уваги, працездатності групи, робить процес навчання справді творчим, цікавим, поглиблює розуміння й засвоєння матеріалу.

Показниками **оціночно-контрольного етапу** є:

1. *Досягнення учасників*: обсяг засвоєних знань, якість набутих компетенцій, зміни у переконаннях, емоційних реакціях, поведінці тощо. Джерелом інформації про досягнення учасників є цілеспрямоване, постійне й безпосереднє спостереження ведучого, яке здійснюється впродовж періоду навчання через висловлення ними думок, вирішення конкретних завдань, зворотного зв'язку.

2. *Результати мотивуючого контролю наприкінці кожного заняття.*

3. *Якість виконання домашніх завдань.*

4. Позитивна реакція учасників на результати анкетування, опитування, інтерв'ювання.

5. *Результати самодіагностики, тестування до і після тренінгу.*

6. *Оцінка особистісних змін учасників тренінгу іншими людьми (колеги, близькі тощо) [16].*

Структура програми розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності представлена у таблиці 1.

Для реалізації програми розвитку особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності важливий психологічний супровід. В якості теоретико-методологічних основ психологічного супроводу можна визначити наступне:

- концепція взаємин особистості;
- теорія і практика взаємин;
- принцип системності;
- принцип активності суб'єкта.

Психологічний супровід розглядається як багатовимірний процес, зосереджений на позитивних сторонах і перевагах особистості, що сприяє відновленню віри у себе і свої можливості, підвищенню резистентності особистості до дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників. Поняття психологічний супровід використовується широко й багатозначно. Л.М. Карамушка визначає його як рух разом зі змінами особистості. Водночас це вивчення, формування, розвиток, корекція і становлення особистості. Вона зазначає, що філософською основою системи супроводу особистості є концепція вільного вибору як умови розвитку [5].

Таблиця 1

Програма розвитку особистісної надійності підприємців у процесі психологічного супроводу

ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМКИ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОЇ НАДІЙНОСТІ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ; ОСВІТНЯ, ПРОСВІТНИЦЬКА, КОНСУЛЬТАТИВНА, ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНА, КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЮЧА РОБОТА					
ЕТАПИ	НАПРЯМИ	ЗАВДАННЯ З РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЙ	ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ	ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ	РЕЗУЛЬТАТ
I етап – Навчально-діагностичний	Виявлення ступеня розвитку психологічних компонентів особистісної надійності	Усвідомлення необхідності розвитку особистісної надійності. Самоорганізація в навчальній діяльності. Розвиток потреби в саморозвитку. Адаптація до навчальної діяльності.	Психодіагностика рівня розвитку особистісної надійності. Психологічний супровід: консультування, корекція, профілактика, розвиток особистісних якостей.	Упровадження навчально-методичного комплексу, який складається з он-лайн курсів: «Соціальне підприємництво: дизайн-мислення та невизначеність»; «Інтегральна динаміка. Еволюція мислення, лідерства, економіки й політики»; «Дизайн-мислення для інновацій». Реалізація програми семінар-тренінгу «Психологія підприємництва»	Адаптація до професійної діяльності. Підвищення мотивації саморозвитку. Перебудова провідної навчально-пізнавальної діяльності у професійно орієнтовану.
	Розвиток психологічних компонентів особистісної надійності	Організація і проведення психологічних занять та засвоєння спеціальних дисциплін професійної діяльності підприємця. Реалізація науково-методичних рекомендацій з підвищення якості професійної діяльності. Орієнтація на розвиток компонентів особистісної надійності.	Психологічний супровід при входженні в навчально-професійну діяльність: орієнтація на формування індивідуального стилю діяльності; консультації.	Реалізація особистісно-орієнтованого підходу; диференціація змісту; індивідуалізація вибору в організації розвитку психологічних компонентів особистісної надійності. Застосування психотренінгової програми з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності (тренінг з розвитку інтелектуальних, творчих здібностей та пізнавальних якостей особистості; тренінг з ненасильницької комунікації, управління конфліктами та медіації; тренінг з формування підприємницької поведінки; тренінг з розвитку мотивації; тренінг з розвитку морально-психологічних	Освоєння соціальної ролі та досвіду професійної діяльності підприємця. Формування позитивної установки до підприємницької діяльності, розвитку відчуття значущості й соціальної захищеності. Розвиток змістовних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності: ціннісно-смыслового (морально-правові цінності, сенсожиттєві орієнтації, показники самоактуалізації); мотиваційного (мотиваційні тенденції, тип спрямованості, загальні здібності до підприємницької діяльності - потреба в досягненнях, подальшому розвитку, в автономії);

Продовження Табл.1

III етап – Контрольно-оціночний	Розвиток та вдосконалення психологічних компонентів особистісної надійності	Освоєння передового досвіду професійної діяльності підприємця. Виконання функціональних завдань та підвищення професіоналізму. Набуття практичних індивідуальних умінь, навичок реалізації професійних завдань у фаховій діяльності.	Дослідження рівня сформованості навичок професійної діяльності: консультування, діагностика; самоаналіз; самооцінка професійної діяльності підприємців, корекційні заходи.	якостей; тренінг з розвитку професійної етики підприємців; тренінг з розвитку навичок саморегуляції психоемоційного стану; тренінг з розвитку емоційної компетентності та емоційного інтелекту). Застосування організаційно-психологічної технології «Профілактика та подолання професійного вигорання у підприємців».	когнітивного (особливості пізнавальних процесів та інтелектуальних якостей, рівень професійних знань та компетентностей, соціальний інтелект); емоційно-вольового (емоційна зрілість, стійкість до емоційного вигорання, емоційний інтелект); поведінкового (модель подолання стресових ситуацій, тип реакцій на дію стресорів). Оволодіння підприємцями засобами і прийомами профілактики та подолання професійного вигорання.

Вихідним положенням для формування теоретичних основ психологічного супроводу став особистісно-орієнтований підхід, у логіці якого розвиток розуміється як вибір і освоєння суб'єктом тих чи інших інновацій, шляхів становлення. Супровід може трактуватися як допомога суб'єкта у формуванні орієнтацій поля розвитку, за яке він сам відповідає.

Важливим положенням цього підходу виступає пріоритет опори на внутрішній потенціал суб'єкта, а отже, на його право самостійно здійснювати вибір і нести за нього відповідальність.

У процесі супроводу психологічний вплив передбачає вплив однієї людини на іншу, в ході якого відбувається зміна механізмів регуляції поведінки й діяльності людини. В якості засобів впливу використовуються вербальна, невербальна інформація, залучення людини у сумарно організовану діяльність, яка регулюється ступенем і рівнем задоволення потреб.

У загальному вигляді під супроводом ряд авторів [1] розуміють метод, що забезпечує створення умов для формування оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору суб'єкта. На їхню думку, у логіці системно-орієнтованого підходу супровід – це взаємодія супроводжувачого й супроводжуваного, розглянута як допомога суб'єкту при вирішенні проблем. Отже, психологічний супровід можна визначити як спільну предметну діяльність з розвитку особистості з використанням різноманітних форм групової й індивідуальної психологічної роботи, що межує з навчанням і корекцією [6, с.79-80].

У межах концептуального дослідження психологічного супроводу особистісної надійності у професійній діяльності підприємців обґрунтовуються наступні положення [16]:

1. Особистісна надійність фахівця розглядається як інтегральне психологічне когнітивно-довільно-мотиваційне психологічне утворення, що спирається на симптомокомплекс психофізичного благополуччя та виявляється у динаміці професійно критичних показників нормативності та вразливості поведінки.

2. Прийнята психікою та особистісно-детермінована нормативність поведінки може різною мірою поширюватися на поведінку поза професійною діяльністю.

3. Особистісна надійність фахівця, як суб'єкта, є психологічним утворенням із різним ступенем усвідомлення поведінки у різних ситуаціях як через вплив чинників-труднощів, так і через специфіку функціонування психічного апарату.

4. Критично важливою умовою особистісної надійності фахівця є принципова неприпустимість зміни його свідомості під впливом хімічних речовин, сугестивних психотехнік, енергоінформаційних впливів, психічної нестійкості, психофізіологічного зриву, виснаження або хвороби.

5. Забезпечення особистісної надійності фахівця може бути ефективно реалізовано за рахунок створення цілісної системи регулятивно-оціночної оптимізації особистісно-професійної поведінки з метою відповідності встановленим та підтримуваним соціально відповідальним професійним нормам і вимогам.

6. Головною метою розвитку особистісної надійності є оцінка стилю, обмежень, ресурсів та актуалізація суб'єктно-діяльнісної довільної саморегуляції фахівця у відповідності зі встановленими вимогами.

Дотримання зазначених вище положень досягається адекватністю вибору та реалізації алгоритму, процедур і технологій проведеної роботи, заснованої на розумінні її сутності, змісту, принципів, механізму та закономірностей. У динамічному плані вона реалізується у вигляді ситуативно обумовленої різногодинникової вираженості повторюваності двох (первинна оцінка – безперервна оцінка) або трьох (первинна оцінка – безперервна оцінка – допомога з оцінюванням результатів) послідовно змінюваних етапів професійної роботи психологів та задіяних у цьому осіб.

7. Провідним психологічним механізмом розвитку особистісної надійності фахівця є безперервна оцінка поведінки за критично значущими для професійної діяльності показниками. Вона створює зовнішній кільцевий механізм контролю поведінки, якщо реалізується постійно, у дискретному режимі з боку уповноважених осіб та оточуючих фахівців і не носить каральних дисциплінарних функцій.

8. Цілісність системи розвитку особистісної надійності фахівця ґрунтується на системно-ситуативному аналізі його поведінки, динамічно-прогностичній моделі та використанні адекватного сучасним вимогам і можливостям інструментарію реалізації механізму безперервної оцінки.

В основі психологічного супроводу особистісної надійності лежить кілька теоретично обґрунтованих та перевірених практикою конструктів:

1) здійснювані, щодо спеціаліста, заходи професійного відбору, підбору, підготовки, супроводу досягли певної межі можливостей та не дозволяють повною мірою забезпечити його надійність, тобто відповідність установленим професійним вимогам поведінки, діяльності, здоров'я;

2) ураховуючи особливості людської природи (схильність до спокус, помилок, слабкості, хвороби та ін.), будь-який, без винятку, фахівець є потенційним внутрішнім порушником (свідомим чи несвідомим) та являє собою внутрішню загрозу;

3) внутрішня загроза є найуразливішою ланкою надійності, у зв'язку з тим, що фахівець володіє доступом, повноваженнями, знаннями, можливостями, навичками, прихованою або неусвідомленою мотивацією та ін., що у сукупності полегшує вчинення порушень без належних заходів своєчасного реагування, та за певних обставин може призводити до особливо тяжких наслідків;

4) критично важливі для надійності фахівця порушення обумовлені професійними (неадекватна мотивація, невідповідність, стрес, професійна деформація та ін.), функціональними (невідповідність або недостатність функціональних ресурсів організму та їх регулювання для виконання професійних завдань) й особистісними (зв'язок із криміналом, корисливі прагнення, ігрові, хімічні та інші захоплення й залежності, психічна нестійкість, стресові розлади та ін.) ризиками, що можуть бути своєчасно виявлені та припинені;

5) переважна управлінська практика мінімізації порушень з боку фахівця шляхом посилення контролю за ним, покарання на певному етапі вступає у суперечність із базовими механізмами функціонування психіки (тестування реальності, захист Еґо та ін.) та її призначенням (забезпечення виживання, уникнення загроз, задоволення потреб тощо), що призводить до посилення помилок, обмежень, правопорушень з усім подальшим комплексом негативних наслідків;

6) збільшення надійності фахівця (більшу відповідність установленим вимогам за призначенням) може бути досягнуте додатковими (до існуючих) заходами, спрямованими на зменшення причин порушень і внутрішніх загроз;

7) основною умовою розвитку надійності фахівця є її забезпечення (тобто, обґрунтування й послідовна реалізація системи заходів із викорис-

танням сучасних технічних засобів і технологій, спрямованих на досягнення поставленої мети), при цьому базовим психологічним механізмом реалізації слугує безперервна оцінка чинників ризику та ін.

Висновки. 1. У статті теоретично обґрунтована проблема особистісної надійності підприємців, розкриті її компоненти та їх вплив на розвиток надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Розроблена та описана програма розвитку особистісної надійності підприємців та психотренінгова програма з розвитку психологічних компонентів особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Розкриті етапи психологічного супроводу розвитку особистісної надійності підприємців: діагностуючий, процесуальний та оціночно-контрольний.

4. Перспективами подальшого вивчення проблеми є дослідження ефективності програми розвитку професійної надійності підприємців.

Література:

1. Барко В.И., Малеев Д.В. Использование психотренинговых технологий в психологическом обеспечении профессиональной надежности персонала ОВД// Личность профессионала в современном мире: науч. сб./ Отв. ред. Л.Г. Дикая, А.Л. Журавлев. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. С. 340–356.
2. Maslow A.H. Self-actualizing and Beyond/ Challenges of Humanistic Psychology/ Ed. J.E.T. Bugental. New York: McGraw Hill, 1967. P. 279-286.
3. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Москва: Изд-во Института психотерапии, 2006. 512 с.
4. Гнускіна Г.В. Психологічні чинники професійного вигорання у підприємців: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.10. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. 267 с.
5. Карамушка Л.М., Худякова Н.Ю. Мотивація підприємницької діяльності: монографія. Київ – Львів: Сполом, 2011. 208 с.
6. Кобець О.В. Моделювання процесу розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності// Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія». 2015. Т. 20. Вип. 2(2). С. 78-90.
7. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти/ За наук. ред. Л.М. Карамушки. Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
8. Максименко С.Д., Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Філь О.А. Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності// Актуальні проблеми психології. Т. 1: Соціальна психологія. Економічна психологія: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України/ За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ: Міленіум, 2005. Ч. 14. С. 3-9.
9. Кононець М.О. Взаємозв'язок загальнопрофесійних, професійно-етичних і психологічних складових у структурі професійної діяльності підприємця// Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. № 3. С. 78-85. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_3_14.

10. Федорчук В.М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб.. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 250 с.
11. Цілінко І.О. Тренінг розвитку моральних почуттів// Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 5. С. 12–23.
12. Яценко Т.С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монография. Днепропетровск: Инновация, 2015. 567 с.
13. Бохонкова Ю.О. Принцип моделювання соціально-психологічної компетентності особистості// Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2014. № 1(33). С. 81-85.
14. Психологічні технології освітнього тренінгу: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи для студентів спец. 8.03010201 «Психологія» / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; [уклад.:Л.В. Помиткіна, Е.О. Помиткін]. Київ: НАУ, 2015. 43 с.
15. Матійків І.М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
16. Лантух І.В. Психологічна структура надійності особистості в підприємницькій діяльності: монографія. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 474 с.

References:

1. Barko V.I., & Maleev D.V. (2013) Ispol'zovanie psihotreningovyh tekhnologiy v psihologicheskom obespechenii professional'noj nadezhnosti personala OVD [The use of psycho-training technologies in the psychological support of professional reliability of the IAB personnel]. *Personality of a professional in the modern world: scientific collection*. L.G. Dikaya, A.L. Zhuravlev (Ed.). Moscow: Institute of Psychology of the Russian Academy of Sciences [in Russian].
2. Maslow A. (1967). *Self-actualising and Beyond/ Challenges of Humanistic Psychology*. J.E.T. Bugental(Ed). New York: McGraw Hill.
3. Rogers K. (2006). *Konsul'tirovanie i psihoterapiya [Counselling and Psychotherapy]*. Moscow: Institute of Psychotherapy Publishing House. [in Russian].
4. Gnuskina G.V. (2016). *Psykhologichni chynnyky profesiinoho vyhorannia u pidpriyemtsiv [Psychological factors of professional burnout in entrepreneurs]: Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Karamushka L.M., & Khudyakova N.Y. (2011). *Motyvatsiia pidpriyemnytskoi diialnosti: monohrafiia. [Motivation of entrepreneurial activity: monograph]*. Kyiv - Lviv: Spolom. [in Ukrainian].
6. Kobets O.V. (2015) *Modeliuvannia protsesu rozvytku ekoloho-pravovoi svidomosti subiektiv pryrodookhoronnoi diialnosti. [Modelling of the development process of ecological and legal consciousness of subjects of environmental protection activity]*. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Psykhologhiia»-Bulletin of Odesa National University. Series "Psychology"*. 78-90. [in Ukrainian].
7. Karamushka L.M. (Eds.). (2005). *Tekhnologii roboty orhanizatsiinykh psykhologhiv: Navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. ta slukhachiv in-tiv pislidyplom. Osvity [Technologies of work of organisational psychologists: Study guide for students of higher education institutions and students of postgraduate education institutes]*. Kyiv: INKOS. [in Ukrainian].
8. Maksymenko S.D., Karamushka L.M., Kredentser O.V., & Fil O.A. (2005). *Kompleks aktyvnykh metodiv ta form psykhologichnoi pidhotovky pidpriyemtsiv do pidvyshchennia efektyvnosti pidpriyemnytskoi diialnosti. [Complex of active methods and forms of psychological training of entrepreneurs to improve the efficiency of entrepreneurial activity]*. *Aktualni problemy psykhologhii. T. 1: Sotsialna psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia: zb. nauk. pr. Instytutu psykhologhii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy - Actual problems of psychology. Vol. 1: Social psychology. Economic psychology: a collection of scientific papers of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine /*. S.D. Maksymenko, L.M. Karamushka (Eds.). Kyiv: Millennium. 3-9.[in Ukrainian].

9. Kononets M.O. (2012). Vzaïmozv'iazok zahal'no-profesiïnykh, profesiïno-etychnykh i psykhologichnykh skladovykh u strukturi profesiïnoi diïalnosti pidpriïemtsia. [Interrelation of general professional, professional-ethical and psychological components in the structure of professional activity of an entrepreneur]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. - Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy.* 78-85. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_3_14. [in Ukrainian].
10. Fedorchuk V.M. (2014). *Treninh osobystisnoho zrostannia: navch. posib. [Training of personal growth: a textbook]*. Kyiv: Centre for Educational Literature. [in Ukrainian].
11. Tsilyenko I.O. (2013). Treninh rozvytku moralnykh pochuttiv. [Training of development of moral feelings]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota. - Practical psychology and social work.* № 5. 12–23. [in Ukrainian].
12. Yatsenko T.S. (2015). *Dynamyka razvytyia hlubynnoi psykhokorektsyy: teoriia y praktyka: monohrafiia. [Dynamics of development of deep psychocorrection: theory and practice: monograph]*. Dnipro: Innovation. [in Ukrainian].
13. Bokhonkova Y.O. (2014). Pryntsyp modeliuvannia sotsialno-psykhologichnoi kompetentnosti osobystosti. [The principle of modelling the socio-psychological competence of the individual]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhologhiï. - Theoretical and applied problems of psychology.* № 1(33). 81-85. [in Ukrainian].
14. L.V. Pomytkina, E.O. Pomytkin (Eds.). (2015). *Psykhologichni tekhnolohii osvithnoho treninhu: metodychni rekomendatsii do praktychnykh zaniat ta samostiïnoi roboty dlia studentiv spets. 8.03010201 «Psykhologhiia». [Psychological technologies of educational training: methodological recommendations for practical classes and independent work for students of speciality 8.03010201 "Psychology".]* / Taras Shevchenko National University of Kyiv; Kyiv: NAU.
15. Matyukiv I.M. (2012). *Treninh emotsiïnoi kompetentnosti: navch.-metod. posibnyk. [Training of emotional competence: a study guide]*. Kyiv: Pedahohichna Dumka. [in Ukrainian].
16. Lantukh I. (2019). *Psykhologichna struktura nadiïnosti osobystosti v pidpriïemnytskii diïalnosti: monohrafiia. [Psychological structure of personality reliability in entrepreneurial activity: monograph]*. Kharkiv: FOP Panov A.M. [in Ukrainian].

УДК 376.1:37.015.3:376.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1192-1201](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1192-1201)

Лещенко Ірина Тимофіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0001-9088-2075>

АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ЯК КЛЮЧ ДО УСПІХУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню аналізу й перспектив інклюзивної освіти в Україні. Проблеми й можливості інклюзивної освіти України в умовах сучасних кризових викликів – це актуальна й нагальна проблема, яка вимагає комплексного розгляду й ретельного аналізу. В контексті нестабільності суспільства, економічних труднощів, соціокультурних змін і військової агресії інклюзивна освіта стає важливим фактором розвитку сучасної педагогічної системи. Дослідження дозволило виокремити основні переваги й ризики для учасників інклюзивної освіти, визначити умови для осіб з особливими освітніми потребами, які гарантовані державою. Аналіз розвитку інклюзивної освіти в Україні дав змогу зробити висновки про активне зростання інтересу й забезпечення її доступності протягом останніх п'яти років. Автор відзначає, що загальний тренд свідчить про позитивний розвиток інклюзивної освіти в Україні, спрямований на створення більш відкритого, доступного й різнорівневого освітнього середовища для всіх здобувачів освіти. Також в роботі виділені перспективи, як-от впровадження технологій і цифрових засобів для поліпшення доступу до знань, поширення міжнародної співпраці для інтеграції кращих практик і стандартів; розвиток програм навчання й підвищення кваліфікації педагогічного персоналу; залучення батьків і громади для створення сприятливого середовища й підтримки інклюзивних ініціатив. Подальші дослідження мають зосередитися на ефективності індивідуальних навчальних планів, стратегії інтеграції цифрових технологій для персоналізованого навчання здобувачів освіти з особливими потребами, дослідженні впливу інклюзивної освіти на соціальну адаптацію. Такі розвідки допоможуть розширити знання про оптимальні стратегії й методики реалізації індивідуального підходу в інклюзивному навчанні, що зі свого боку сприятиме покращенню якості освіти й досягненню успіху кожного здобувача освіти.

Ключові слова: особливі освітні потреби, здобувачі освіти, безбар'єрне середовище, освітнє середовище, освітні послуги.

Leshchenko Iryna Tymofiyivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0001-9088-2075>

ANALYSIS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION: INDIVIDUALIZED APPROACH TO LEARNING AS A KEY TO SUCCESS

Abstract. The article is devoted to the analysis and prospects of inclusive education in Ukraine. The problems and prospects of inclusive education in Ukraine in the light of the current crisis challenges are an urgent and pressing issue that requires comprehensive consideration and careful analysis. In the context of societal instability, economic difficulties, socio-cultural changes, and military aggression, inclusive education is becoming an important factor in the development of the modern pedagogical system. The study identified the main advantages and risks for participants in inclusive education, and defined the conditions for people with special educational needs guaranteed by the state. The analysis of the development of inclusive education in Ukraine has led to the conclusion that there has been an active growth of interest in and access to inclusive education in Ukraine over the past five years. The author noted that the general trend indicates a positive development of inclusive education in Ukraine, aimed at creating a more open, accessible and multi-level educational environment for all students. The paper also highlights prospects, such as the introduction of technologies and digital tools to improve access to knowledge, the spread of international cooperation to integrate best practices and standards; the development of training and professional development programs for teaching staff; and the involvement of parents and the community to create a favorable environment and support inclusive initiatives. Further research should focus on the effectiveness of individualized curricula, strategies for integrating digital technologies for personalized learning for students with special needs, and the impact of inclusive education on social adaptation. These studies will help expand knowledge about the best strategies and methods for implementing an individualized approach to inclusive education, which in turn will help improve the quality of education and the success of each student.

Keywords: special educational needs, students, barrier-free environment, educational environment, educational services.

Постановка проблеми. В сучасному світі важливою складовою розвитку освітніх систем стає реалізація принципів інклюзивної освіти, яка спрямована на створення доступних і рівноправних умов для навчання всіх учнів, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей і потреб. Ця тенденція викликає необхідність проведення аналізу й визначення перспектив розвитку

інклюзивної освіти, особливо з фокусом на індивідуальному підході до навчання як на визначальному елементі його успішного впровадження. Індивідуальний підхід до навчання є важливим аспектом інклюзивної освіти, оскільки він зважає на унікальні потреби й можливості кожного здобувача [1]. В цьому контексті важливо не лише визначити поточний стан інклюзивної освіти, а й виявити її можливості, що дозволить сформулювати ефективні стратегії й заходи для подальшого вдосконалення системи освіти, що сприятиме повноцінному розвитку кожного учасника освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження в галузі інклюзивної освіти значно розширилися й охоплюють широкий спектр педагогічних аспектів. Carbone та ін. у своїй роботі емпіричним шляхом визначили ефективні методи психологічної підтримки студентів зі спеціальними потребами. Автори також проаналізували методологію психологічного клінічного втручання в навчальних закладах, вони вивчали випадки, що траплялися з учнями із особливими емоційними й освітніми потребами [1]. Kachalova T. та ін. розглядали професійну підготовку інклюзивної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Також вони дослідили ключові аспекти інклюзивної освіти для педагогічних працівників, які сприяють підвищенню якості освітнього процесу [2]. У своїй розвідці Nilholm C. з'ясував можливі шляхи вдосконалення теоретичних концепцій інклюзивної освіти для покращення її практичної реалізації [3]. Автори Shostak O. та ін. досліджували особливості формування інклюзивного підходу в навчанні дітей із особливими освітніми потребами в Україні й визначали важливість врахування цих потреб у навчанні [4]. Науковці Vasileiadis I. та ін. у своїй статті розбирали соціальний аспект інклюзивної освіти для учнів із когнітивними й освітніми труднощами, аналізуючи роль залучення сім'ї й фахівців до цього процесу [5].

Цікаве дослідження провели українські автори Балинська О. й Барабаш О., в якому розглядали реалізацію інклюзивної освіти в закладах вищої освіти в Україні в умовах цифрової трансформації. Вони оцінили ступінь впровадження інклюзивних практик в Україні, зосереджуючись на використанні цифрових технологій і трансформації освітнього процесу [6].

Науковці Губарь О. та ін. сфокусувалися передовсім на ролі педагога у впровадженні інклюзивної освіти, акцентуючи на розгляді необхідних компетентностей і підходів [7].

Потапук Л. та ін. вивчали актуальні проблеми й перспективи розвитку інклюзивної освіти в українському контексті, зосереджуючись на викликах та її особливостях [8]. Авторка Тонне О. у своїй роботі висвітила важливі питання й труднощі впровадження інклюзивної освіти в українській системі [9]. Рібцун Ю. розглядав у науковій роботі проблеми дітей із особливими мовленнєвими потребами в умовах воєнного стану, а також оцінював шляхи запобігання їм, захисту й допомоги [10].

Мета статті- дослідження аналізу й перспектив інклюзивної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта – це підхід до навчання, спрямований на створення навчального середовища, яке сприяє участі всіх здобувачів освіти, включно з тими, хто має особливі освітні потреби. Основна ідея інклюзивної освіти полягає в тому, щоб забезпечити можливість навчання й розвитку для кожної особистості, незалежно від її особливостей, навичок чи обмежень [5]. Важливість інклюзивної освіти також відображено в Законі України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», а також у Державній національній програмі «Освіта». Міністерство освіти і науки України гарантує особам з особливими освітніми потребами (ООП) виконання певних умов (рис.1).

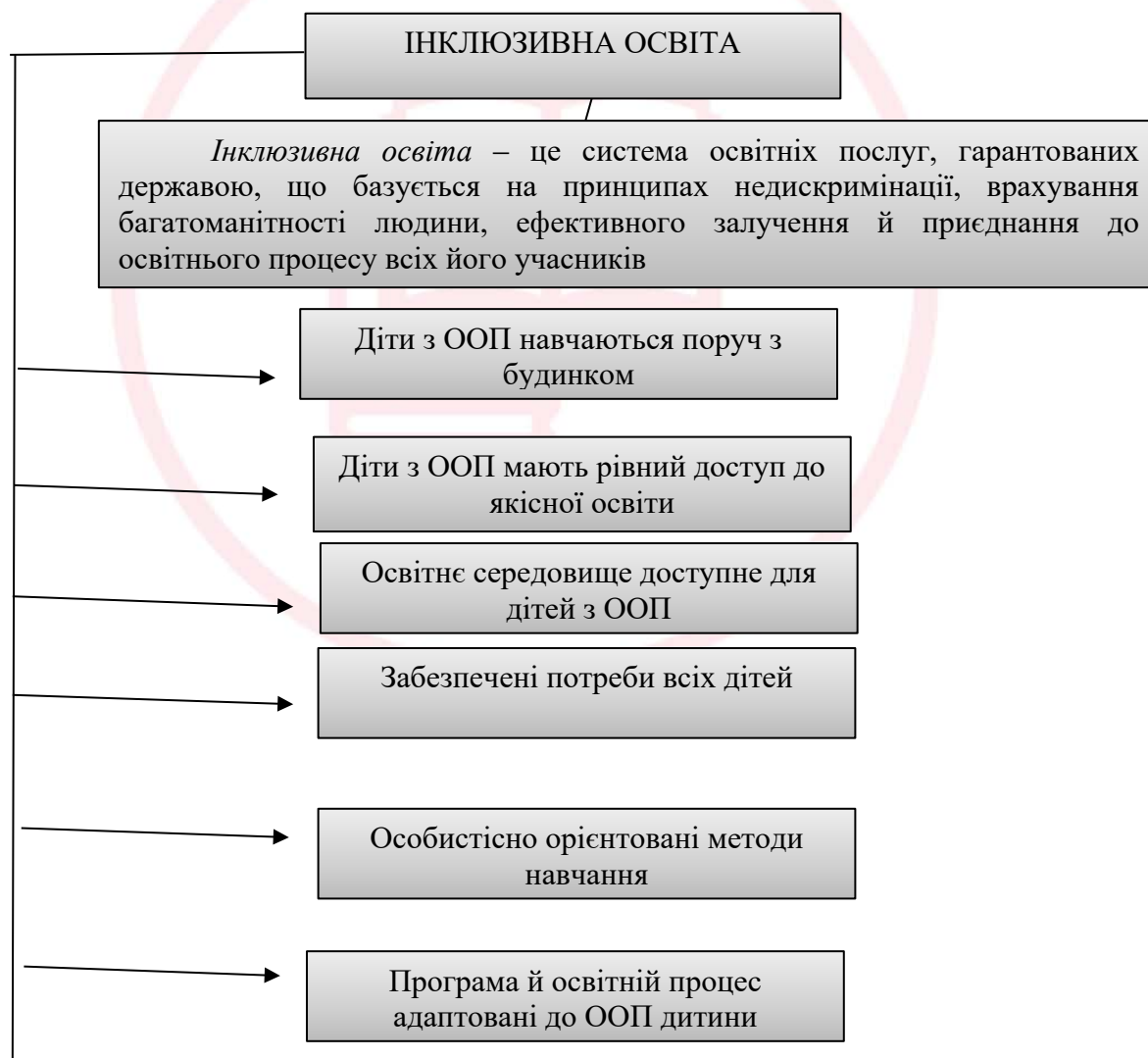

Рис. 1. Умови для осіб з ООП, які гарантовані державою.
Джерело: складено автором за [12]

Отже, Україна гарантує умови для осіб з особливими освітніми потребами (ООП) відповідно до законодавства й нормативних актів. Держава зобов'язана забезпечити доступ до якісної освіти для всіх, незалежно від їхніх особливих потреб, що передбачає створення інклюзивних умов в навчальних закладах, розробку й реалізацію індивідуалізованих програм розвитку, а також надання педагогічної й психологічної підтримки.

Заходи, спрямовані на те, щоб зважати на різноманітні потреби учнів з ООП, є важливим кроком у забезпеченні рівних можливостей в освіті.

У таблиці 1 наведено основні переваги й ризики інклюзивної освіти з урахуванням індивідуального підходу до навчання.

Таблиця 1.

Переваги й ризики сучасної інклюзивної освіти з урахуванням індивідуального підходу до навчання

№	Аспект	Переваги	Ризики
1	Соціальна адаптація	Розвиток толерантності й взаєморозуміння серед здобувачів освіти	Ризик відчуження для деяких здобувачів освіти
2	Робота з самооцінкою	Сприяє відчуттю самовизначення й досягнень для всіх здобувачів освіти	Ризик формування комплексів і зниження самооцінки вразі несприятливого середовища
3	Академічний розвиток	Надає більше можливостей для вивчення й розвитку кожного здобувача освіти	Ризик виникнення труднощів під час надання індивідуалізованої підтримки для всіх
4	Соціальна інтеграція	Сприяє зміцненню спільноти й допомагає уникнути соціальної ізоляції	Ризик потреби додаткових зусиль для забезпечення повноцінної участі всіх здобувачів освіти
5	Розвиток емпатії	Сприяє виникненню взаєморозуміння й підтримки між різними здобувачами освіти	Ризик формування стереотипів і негативних уявлень внаслідок відсутності свідомого виховання

Джерело: власна розробка автора [2;5;7]

Отже, важливо пам'ятати, що ефективність інклюзивної освіти залежить від багатьох факторів, як-от дотримання педагогами й адміністрацією встановлених стандартів, наявність ресурсів і здатність системи зважати на потреби різноманітних здобувачів освіти.

За статистичними даними Міністерства освіти і науки України станом на кінець 2023 року кількість інклюзивних груп закладів дошкільної освіти складала 6158, в них вихованців з особливими освітніми потребами – 11285, кількість інклюзивних класів закладів загальної середньої освіти – 29321, з них учнів з особливими освітніми потребами – 40354 (рис. 2).

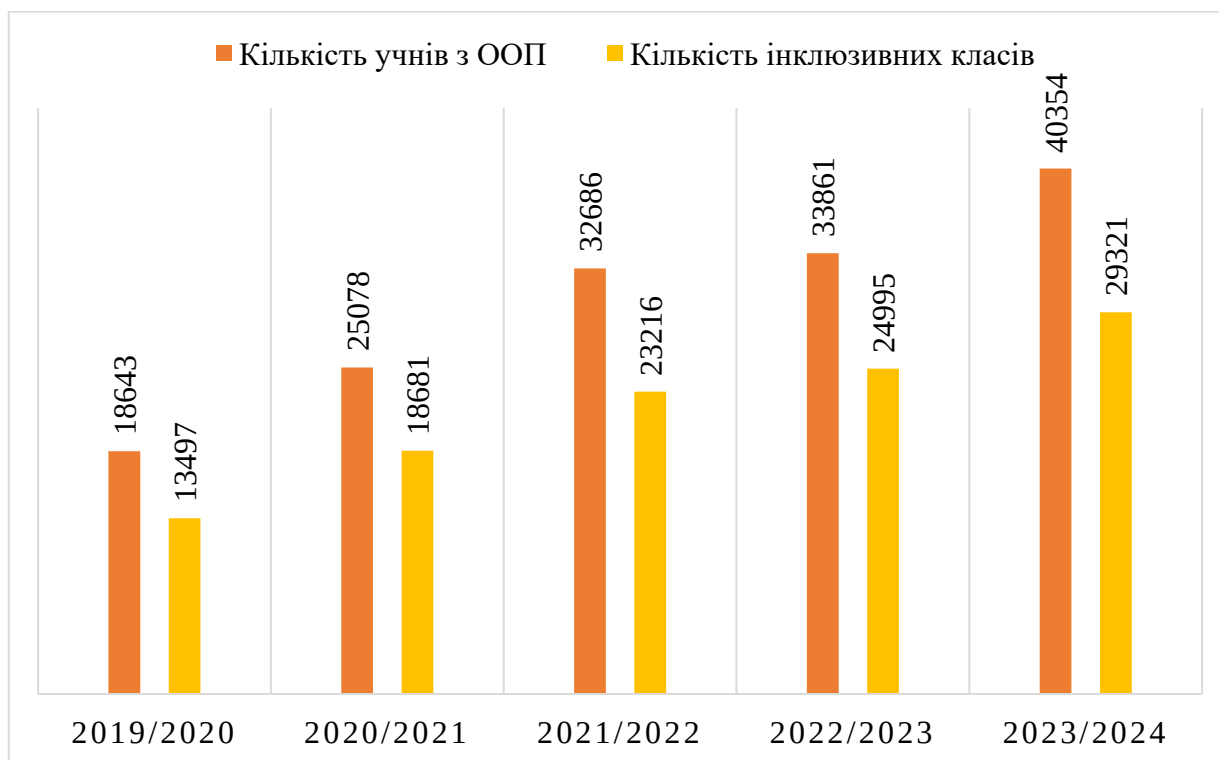

Рис. 2. Динаміка кількості учнів з особливими освітніми потребами (люд.) та інклюзивних класів (од.)

Джерело: складено автором на основі [13]

Отже, рисунок 2 демонструє істотне збільшення учнів з особливими освітніми потребами й інклюзивних класів в період з 2019 по 2023 рр., що свідчить, в першу чергу, про приділення уваги необхідності впровадження інструментів інклюзивного навчання в освітній процес України.

Також слід зазначити, що на кінець 2023 – початок 2024 року в Україні функціонує 690 інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), що є результатом активної реалізації заходів із удосконалення системи освіти. Відповідно до визначень пункту 8 Положення про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545, ці центри взаємодіють із навчальними закладами (7012 загальноосвітніх шкіл і 2840 дошкільних закладів), активно беруть участь у формуванні команд психолого-педагогічного супроводу й створенні індивідуальних програм розвитку для 11285 дошкільнят і 40354 учнів загальноосвітніх шкіл з особливими освітніми потребами (ООП). В умовах воєнного стану продовжує функціонувати 664 ІРЦ, які активно здійснюють комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку, надають корекційно-розвиткові послуги й забезпечують психолого-педагогічний супровід під час навчання дітей із ООП, включно із внутрішньо переміщеними особами [13].

Отже, інклюзивна освіта в Україні зазнала позитивних змін за останні роки. Однак згідно з прийнятою «Національною стратегією створення безбар'єрного середовища в Україні до 2030 року» вимальовуються певні виклики, які перешкоджають подальшому розвитку інклюзивної освіти в Україні:

- 1) здобувачі освіти з ООП навчаються в окремих спеціальних закладах або за сімейною формою навчання;
- 2) дитячі садки недостатньо підготовлені для роботи з дітьми, які мають ООП;
- 3) нестача асистентів педагогів, особливо педагогів-предметників (фізика, хімія, математика);
- 4) низький рівень доступності навчальних й інформаційних матеріалів;
- 5) відсутність сервісів для конвертування документів, перекладу матеріалів на жестову мову, тифлокоментування та інші формати для зручного використання.
- 6) недостатня кількість кваліфікованих фахівців в інклюзивно-ресурсних центрах;
- 7) упередженість і низький рівень прийняття інклюзії й безбар'єрності серед учасників освітнього процесу.

Слід зазначити, що перераховані питання – це лише частина величезного обсягу проблем інклюзивної освіти в Україні. Система освіти стоїть перед важливими викликами, які можна подолати лише спільними зусиллями на шляху до рівності й безбар'єрності.

Проте є і певні перспективи подальшого розвитку. Перспективи запровадження технологій й цифрових засобів в освітній процес для покращення доступу до знань і розвитку навичок, а також підвищення ефективності навчання й оцінювання.

Запровадження технологій й цифрових засобів ув освітній процес в Україні відкриває перед системою освіти широкі перспективи для покращення доступу до знань, розвитку навичок й ефективності навчання. Така трансформація сприяє глобальному доступу до освітніх ресурсів, зокрема для здобувачів освіти у віддалених регіонах, і підвищенню якості освіти за допомогою індивідуалізованого підходу. Завдяки використанню цифрових платформ реалізується індивідуалізоване навчання, що сприяє розвитку унікальних навичок і зважає на потреби кожного здобувача освіти [8]. Варто зауважити, що інноваційна ера також дає змогу створювати персоналізовані маршрути навчання з урахуванням різноманітності індивідуальних можливостей. Впровадження інтерактивних і віртуальних засобів сприяє розвитку цифрових компетентностей, критичного мислення та інших навичок.

Розширення міжнародної співпраці в контексті інклюзивної освіти визначається як важливий елемент розвитку такої освіти в Україні,

спрямований на інтеграцію кращих практик і стандартів з урахуванням міжнародного досвіду. Зацікавленість у спільній діяльності й обміні досвідом стає стратегічним напрямком для вдосконалення інклюзивних практик в українському освітньому середовищі [6]. Наприклад, спільно з Фінським центром експертизи з питань освіти й розвитку FinCEED продовжується впровадження проєкту «Підтримка інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в Україні», який почався в жовтні 2023 року за підтримки Уряду Фінляндії [12].

Мета цього проєкту – сприяння створенню стратегії інклюзивного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, а саме з'ясування поточної ситуації навколо інклюзивної професійної освіти й надання рекомендацій, які можна використати в майбутніх стратегічних документах. Такий обмін досвідом сприяє впровадженню кращих практик і стандартів, а також визначає унікальні особливості української моделі інклюзивної освіти [12].

Розвиток програм навчання й підвищення кваліфікації для педагогів – це важливий стратегічний крок у напрямку створення висококваліфікованого персоналу вчителів, які зможуть успішно працювати з учнями, які мають різні потреби й індивідуальні особливості. Така перспектива передбачає подальше вивчення передового педагогічного досвіду, оволодіння методиками індивідуалізації навчання, адаптації змісту програм і використання різноманітних педагогічних підходів для оптимізації процесу навчання й розвитку кожного здобувача освіти [6].

Підтримка створення спеціалізованих матеріалів, технологій і методик – це також перспектива подальшого розвитку. Розробка інклюзивних навчальних засобів, застосування спеціальних педагогічних технологій і створення адаптованого середовища дозволяє здобувачам з різними потребами відчувати себе комфортно й отримувати якісну освіту.

Подальший розвиток ініціатив, спрямованих на залучення батьків і громади, виявляється важливою перспективою розвитку інклюзивної освіти в Україні. Варто усвідомлювати, що діалог із зацікавленими сторонами сприяє підтримці й розумінню важливості інклюзивного підходу, а також допомагає зважати на індивідуальні потреби кожного учня в процесі прийняття рішень. Залучення батьківської й громадської активності має стати фундаментом для створення сприятливого середовища й підтримки інклюзивних ініціатив на рівні спільноти.

Отже, інклюзивна освіта в Україні розглядається як стратегічний напрямок розвитку, спрямований на створення справедливого, доступного й ефективного освітнього середовища для кожного учня, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей чи потреб. Перспективи розвитку інклюзивної

освіти визначаються комплексом заходів, які передбачають підвищення кваліфікації педагогічного персоналу, розвиток інфраструктури й ресурсів, залучення батьків і громади. Розвиток інклюзивної освіти в Україні потребує спільних зусиль усіх учасників освітнього процесу для створення системи, де кожен учень отримає можливість максимально розкрити свій потенціал і вирости в повноцінну особистість.

Література:

1. Carbone A., Assante del Leccese R. The methodology of psychological clinical intervention in school settings: Case studies with students with special emotional and educational needs. *Educ. Sci.*, 2023. № 13(5). <https://doi.org/10.3390/educsci13050463>
2. Kachalova T., Novhorodskyi R., Ostanina N., Krylovets M., Levandovskyi M. Inclusive competence of a higher education institution teacher: Essence, structure. *Scientific Notes*, 2023. № 2. p. 127-134. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-2-127-134>
3. Nilholm C. Research about inclusive education in 2020 – How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*, 2020. 36(3). p. 358-370. <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547>
4. Shostak O., Nikolenko I., Sereda I., Pushkarova T., Potapiuk L. Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (Ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade*, Jul./Set. 2023. v. 15, n. 38. p. 280–305
5. Vasileiadis I., Dimitriadou I., Koutras S. The social dimension of inclusive education for students with cognitive and developmental difficulties. *Childhood Developmental Language Disorders: Role of Inclusion, Families, and Professionals*, 2024. DOI: 10.4018/979-8-3693-1982-6.ch00
6. Balynska O., Barabash O. Implementation of inclusive education in higher education institutions in Ukraine in the conditions of digital transformation. *Law of Ukraine*, 2023. № 5. p. 165-188. DOI: 10.33498/louu-2023-05-165
7. Hubar O. G., Demidova Y. O., Savastri N. I. The role of the educator in implementing inclusive education: Competencies and approaches. *Academic Visions*, 2023. (26). DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10245466>
8. Potapiuk L. M., Dendak A. S. Development of inclusive education in Ukraine: Problems and prospects of implementation. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 2023. No. 3 (47). URL: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-3-01>
9. Tonne O. S. Some problems of implementing inclusive education in Ukraine. *Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference "The Basis for the Further Movement of Scientific Knowledge"*, February 20 - 21, 2023. p. 62-65. URL: <https://intersci.eu/wp-content/uploads/2023/02/The-basis-for-the-further-movement-of-scientific-knowledge.pdf#page=63>
10. Ribtsun Y. V. To prevent, to protect, to help: Children with special speech needs in the conditions of martial law. *Bulletin of Science and Education*, 2022. № 2. p. 202-213. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731467>
11. Manzhos E. O. Inclusive education at the current stage of development of the educational sector. *Pedagogy of Forming a Creative Personality in Higher and General Education Schools*, 2019. No 62, Vol. 1. p. 59–62.
12. Simple about inclusive education. Infographics. URL: <https://mon.gov.ua/ua/prosto-pro-inklyuzivnu-osvitu/infografiki>
13. Inclusive learning. Statistical data. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

References:

1. Carbone, A., & Assante del Leccese, R. (2023). The methodology of psychological clinical intervention in school settings: Case studies with students with special emotional and educational needs. *Educ. Sci.*, 13(5). <https://doi.org/10.3390/educsci13050463>
2. Kachalova, T., Novhorodskyi, R., Ostanina, N., Krylovets, M., & Levandovskyi, M. (2023). Inclusive competence of a higher education institution teacher: Essence, structure. *Scientific Notes*, (2), 127-134. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-2-127-134>
3. Nilholm, C. (2020). Research about inclusive education in 2020 – How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*, 36(3), 358-370. <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547>
4. Shostak, O., Nikolenko, I., Sereda, I., Pushkarova, T., & Potapiuk, L. (2023). Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (Ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade*, 15(38), 280–305.
5. Vasileiadis, I., Dimitriadou, I., & Koutras, S. (2024). The social dimension of inclusive education for students with cognitive and developmental difficulties. *Childhood Developmental Language Disorders: Role of Inclusion, Families, and Professionals*. DOI: 10.4018/979-8-3693-1982-6.ch00
6. Balynska, O., & Barabash, O. (2023). Implementation of inclusive education in higher education institutions in Ukraine in the conditions of digital transformation. *Law of Ukraine*, (5), 165-188. DOI: 10.33498/louu-2023-05-165
7. Hubar, O. G., Demidova, Yu. O., & Savastri, N. I. (2023). The role of the educator in implementing inclusive education: Competences and approaches. *Academic Visions*, (26). DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10245466>
8. Potapiuk, L. M., & Dendak, A. S. (2023). Development of inclusive education in Ukraine: Problems and prospects of implementation. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, (3)(47). <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-3-01>
9. Tonne, O. Sh. (2023). Some problems of implementing inclusive education in Ukraine. *The Basis for the Further Movement of Scientific Knowledge: Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference*, February 20 - 21, 2023, pp. 62-65. <https://intersci.eu/wp-content/uploads/2023/02/The-basis-for-the-further-movement-of-scientific-knowledge.pdf#page=63>
10. Ribtsun, Yu. V. (2022). Prevent, protect, help. Children with special speech needs in wartime conditions. *Bulletin of Science and Education*, (2), 202-213. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731467>
11. Manzhos, E. O. (2019). Inclusive education at the current stage of development of the educational sector. *Pedagogy of Forming Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 62(1), 59–62.
12. Simple about inclusive education (n.d.). Infographics. URL: <https://mon.gov.ua/ua/prosto-pro-inklyuzivnu-osvitu/infografiki>
13. Inclusive education. Statistical data. (n.d.). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

УКД. 159.923.2:615.851.42

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1202-1213](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1202-1213)

Малиш Вікторія Євгенівна магістр психології, старший викладач кафедри практичної психології Навчально-наукового морського гуманітарного інституту, Одеський національний морський університет, співавтор, вул. Мечнікова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (066) 792-28-81, <https://orcid.org/0009-0002-6869-4822>.

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ТРИВОЖНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ ТЕРАПІЇ

Анотація. В статті представлено результати дослідження особливостей корекції тривожних станів особистості засобами групової терапії, а також проаналізовано ефективність застосування такого методу корекції тривожних станів.

Актуальність даної теми зумовлена значним впливом повномасштабної війни в Україні на психічний стан здоров'я людей. Серед факторів – військові дії, стрес, пов'язаний зі страхом за життя та здоров'я, соціальна ізоляція, економічна нестабільність, евакуації та інше можуть спричинити травматичний стрес, розвиток ПТСР, депресії, тривожні розлади. Оскільки правильна корекція може попередити тривожні розлади особистості у майбутньому, то ціллю дослідження заявлено перевірку ефективності психологічних засобів групової терапії для корекції тривожних станів особистості.

Дослідження включало розробку програми групової терапії, яка містила етапи навчання навичкам релаксації, роботи з думками та переконаннями, розвитку соціальних навичок, планування дій та розвиток стратегій подолання тривоги та превенції рецидиву. Учасники експериментальних груп проходили групову терапію, під час якої збиралися дані про динаміку рівню тривожності. Учасники контрольної групи не отримувала психологічної підтримки.

У дослідженні взяли участь українці (жінки та чоловіки), які під час дослідження знаходилися як на території України, так і закордоном. Контрольна група склалась з осіб, які знаходились в ідентичних стресогенних обставинах і за результатами діагностування показали підвищений рівень тривожних реакцій, але не отримували жодної психологічної допомоги.

Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що розроблена програма групової корекції допомагає клієнтам зменшити негативні емоції, пов'язані із тривогою та відновити відчуття контролю.

Ключові слова: тривожність, тривожні стани особистості, тривожний розлад, групова терапія, корекція тривожності.

Malysh Viktoriia Yevgenivna Master of Psychology, Senior Teacher of the Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute, Odesa National Maritime University, St. Mechnikova 34, Odesa, 65029, tel.: (066) 792-28-81, <https://orcid.org/0009-0002-6869-4822>.

FEATURES OF CORRECTION OF ANXIETY STATES OF PERSONALITY BY MEANS OF GROUP THERAPY

Abstract. The article presents the results of a study on correcting anxiety states in individuals through group therapy methods, as well as analyzes the effectiveness of using such a method for correcting anxiety states.

The relevance of this topic is driven by the significant impact of the full-scale war in Ukraine on people's mental health. Among the factors, military actions, stress associated with fear for life and health, social isolation, economic instability, evacuations, and others can cause traumatic stress, development of PTSD, depression, and anxiety disorders. Since proper correction can prevent anxiety disorders in the future, the research aims to test the effectiveness of psychological group therapy methods for correcting anxiety states in individuals.

The study included the development of a group therapy program, which included stages of teaching relaxation skills, working with thoughts and beliefs, developing social skills, action planning, and developing anxiety coping strategies and recurrence prevention. Participants in the experimental groups underwent group therapy, during which data on the dynamics of anxiety levels were collected. Participants in the control group did not receive psychological support.

The study involved Ukrainians (both women and men) who were either in Ukraine or abroad during the study. The control group consisted of individuals who were in identical stressful circumstances and showed elevated levels of anxiety reactions according to diagnostic results but did not receive any psychological assistance.

The results of the study indicate that the developed group correction program helps clients reduce negative emotions associated with anxiety and regain a sense of control.

Keywords: anxiety, anxious personality states, anxiety disorder, group therapy, anxiety correction.

Постановка проблеми. Проблема корекції тривожних станів з точки зору своєчасності та соціальної значущості є надзвичайно гострою для

сьогодення в Україні. У обставинах останніх років (пандемія, війна) українці стикаються з багатофакторним стресом, який часто не в змозі обробити психічно, що призводить до хронічних тривожних станів, котрі проявляються психосоматичними симптомами, такими як панічні атаки, депресивні та тривожні розлади, афективні прояви та іншими проблемами зі станом здоров'я.

Виникає гостра необхідність в пошуку ефективних методів подолання тривожних розладів. Один із методів роботи з тривожними станами – групова терапія, ефективний метод корекції, оскільки він дає можливість людям взаємодіяти з іншими, хто переживає подібні проблеми, та дозволяє отримати підтримку від людей, які знаходяться у схожих життєвих ситуаціях, також допомагає навчитися новим навичкам і стратегіям краще керувати своїм станом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття тривожності вивчалось видатними науковцями, такими як К. Юнг, Г. Сальє, А. Адлер, Г. Салліван, К. Хорні та інші. Вони досліджували різні аспекти тривожності, включаючи її причини, прояви та методи корекції.

У психологічних дослідження «тривожність» має багато трактувань. Наприклад, на думку К. Ізарда, тривожність – це не самостійний феномен, а комбінація страху з іншими емоціями – гнівом, провинною, соромом, цікавістю [1]. А. Адлер вважав, що тривожність - це риса характеру, що супроводжує індивіда все життя [2]. Карен Хорні стверджувала, що відсутність відчуття безпеки в міжособистісних стосунках призводить до виникнення тривоги. Вона виділяла дві основні потреби у дитинстві: потребу у задоволенні і потребу у безпеці [2]. Е. Фромм підкреслював, що основним джерелом тривожності є переживання відчуженості, пов'язане з уявленням людини про себе як про окрему особистість, що відчуває у зв'язку із цим свою безпорадність перед силами природи та суспільства. Основним шляхом вирішення цієї ситуації він вважав різні форми любові між людьми [3].

На цей час існує значна кількість досліджень у галузі тривоги, тривожності та тривожних станів, які розширюють наше розуміння цих феноменів і допомагають розробляти нові техніки діагностики та лікування цих проблем. Зокрема, вивчали D.A. Siegelman, L.G. Katsnelson, N.S. Leites, S. Taylor, D.H. Barlow, R. Schulz, S. Hofmann, M.H. Birnbaum тощо.

З українських науковців, які займалися дослідженнями цих феноменів можна назвати таких: Д.Ю. Кондрашевський, Ю.І. Костюк, В.М. Коваленко, І.В. Литвиненко, Г.В. Мацко, Г.І. Стецько, Н.В. Тарабрина, Т.М. Яременко. Ці вчені проводили дослідження в галузі тривоги, тривожності та тривожних станів в Україні, враховуючи специфіку культури та соціально-економічних умов країни. Вони допомагають розробляти та вдосконалювати методи діагностики та лікування цих проблем в українській практиці.

Одним із дієвих методів роботи з тривожними станами - є групова терапія. Дослідження І. Ялома показує, що групова психотерапія може бути ефективним засобом для зниження тривожних станів особистості. Основною ідеєю Ялома є те, що групова психотерапія сприяє зміні уявлення про себе та світ, підвищенню рівня самооцінки, зменшенню ізолюваності, покращенню міжособистісних відносин та підтриманню позитивної динаміки. У своїй книзі «Теорія та практика групової психотерапії» І. Ялом описує різні підходи до групової психотерапії та їх ефективність у роботі з тривожними станами. Він також акцентує увагу на ролі лідера групи та динаміці взаємодії учасників групи. Одним із ключових понять в його теорії є концепт «універсальності», що передбачає, що більшість людей має схожі проблеми та стикається з подібними викликами у житті. Групова психотерапія дозволяє учасникам побачити, що їхні проблеми не є унікальними та ізолюваними, а є загальними для людей у подібній ситуації, що може знизити рівень тривоги та допомогти відчувати більшу підтримку та розуміння. [4]

Дослідження авторства Bados, Balaguer та Saldaña (2007) було мета-аналізом попередніх досліджень, що досліджували ефективність когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) та групової терапії (ГТ) для лікування соціальної тривожності. Автори використовували мета-аналіз для оцінки ефективності цих терапевтичних методів. Дослідження включало 30 контрольованих досліджень з участю 1 790 пацієнтів, що мали діагноз соціальної тривожності. Результати мета-аналізу показали, що КПТ та ГТ можуть бути рекомендовані як ефективні терапевтичні методи для лікування соціальної тривожності, але кожен метод має свої переваги та недоліки, що повинні бути враховані при виборі терапевтичного методу для конкретного пацієнта [5].

Дослідження авторів Mayo-Wilson, Dias, Mavtanezouli, Kew, Clark, Ades та Pilling (2014) є систематичним оглядом літератури та мережевим мета-аналізом ефективності психологічних та фармакологічних втручань у лікуванні соціального тривожного розладу у дорослих. У дослідженні були проаналізовані результати 101 дослідження з участю 13164 пацієнтів. Автори виявили, що психологічна терапія (включаючи групову психотерапію) є ефективнішою в порівнянні з фармакологічними препаратами в лікуванні соціального тривожного розладу. Крім того, було встановлено, що групова психотерапія є однаково ефективною, як і індивідуальна психотерапія. Результати дослідження підтверджують ефективність групової психотерапії в зниженні рівня тривожних станів у пацієнтів з соціальним тривожним розладом [6].

Мета статті полягає у викладенні результатів вивченні ефективності групової психотерапії як методу корекції тривожних станів у людей, для чого

було проаналізовано результати дослідження тривожності пацієнтів до та після проведення групової психотерапії.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі нашого дослідження ми дослідили різноманітні методи та методики для діагностики, корекції та лікування тривожності.

Вже існує багато методів, які можна використовувати окремо або в комбінації один з одним, залежно від індивідуальних потреб та відповідно до рекомендацій лікарів та фахівців з психічного здоров'я. Тривожні стани можуть виникати у людей у різних ситуаціях і мати різну силу. Тож і їх корекція може вимагати індивідуального підходу та включати різноманітні методи. Серед найбільш розповсюджених методів корекції тривожних станів: психологічне консультування, психотерапія (найбільш розповсюджені види для корекції тривоги – когнітивно-поведінкова терапія; психодинамічна терапія, терапія емоційної свободи; інтерперсональна терапія), розвиток соціальних навичок, медитація, майндфулнес та інші.

Кожен з цих методів має свої особливості, переваги та обмеження, і вибір конкретного методу залежить від індивідуальних потреб та характеристик кожної конкретної особи [7].

Сьогодні для корекції тривожних станів, депресії, посттравматичного синдрому, алкогольної та наркотичної залежності, а також для розвитку соціальних навичок та покращення міжособистісних відносин, активно використовується групова терапія.

Особливості групової терапії як засобу корекції тривожних станів особистості можуть включати наступне:

1. В груповій терапії учасники взаємодіють між собою і відчують підтримку один від одного, що може бути важливим для зменшення тривожності. Однак, може виникнути конфлікт або взаємний вплив, який може бути негативним для певних учасників.

2. Групова терапія може надати соціальну підтримку, що може допомогти учасникам зменшити почуття самотності і ізоляції, що часто супроводжують тривожні стани.

3. В груповій терапії може бути важливим підходити до кожного учасника як до індивідуума і надавати індивідуальну увагу. Це можна зробити шляхом індивідуальних консультацій, персональних завдань тощо.

4. Групова терапія може бути спрямована на дії і вміння, що допомагають учасникам зменшити тривогу і стрес, засвоїти нові методи поведінки та способи розв'язання проблем.

5. Групова терапія може бути доступна більшій кількості людей, ніж індивідуальна терапія, оскільки вона зазвичай є більш економічно доступною та може об'єднувати більшу кількість учасників.

На наступному етапі дослідження було вибрано діагностичні методики для виявлення рівня тривожності учасників дослідження до та після корекційної групової роботи. До діагностичної програми увійшли:

1. Клінічна шкала для визначення рівня тривоги та моніторингу ефективності лікування тривожних розладів «GAD7» (General Anxiety Disorder-7) [8].

2. Опитувальник «Шкала тривоги» Ч. Спілбергера (адаптація Ю.Л. Ханіна) [8].

3. Шкала самооцінки рівню дистресу «SUD» (Subjective Units of Disturbance) [9].

Відбулася розробка плану експерименту, включаючи визначення контрольної групи, програми інтервенцій, часових рамок, місця, розробка критеріїв включення і виключення учасників у групи, інші параметри.

У дослідженні взяли участь 30 українців (жінки та чоловіки від 20 до 49 років), які під час дослідження знаходилися як на території України, так і за її межами, де опинилися внаслідок військової агресії Росії. Групова робота відбувалася в онлайн форматі, за допомогою платформи Zoom. Контрольна група складала 30 осіб, які на початку дослідження за результатами проведених методик показали приблизно той самий рівень тривожності з експериментальною групою. Загальна вибірка становить 60 осіб.

Для дослідження була розроблена програма групової терапії, що включала наступні етапи:

1. Ознайомлення з учасниками групи та визначення їхніх потреб.
2. Навчання навичкам релаксації.
3. Робота з думками та переконаннями.
4. Розвиток соціальних навичок.
5. Планування дій та розвиток стратегій подолання тривоги.
6. Експозиційна терапія.
7. Релапс-превенція.

На наступному етапі роботи піддослідним із експериментальної групи надавалася допомога методом групової терапії. Програма складалася з 10 зустрічей, тривалістю 2 години кожна. Проведення курсу групової терапії тривало 2,5 місяці. На кожній зустрічі збиралися дані про рівень тривожності за методом самодіагностики. Респонденти із контрольної групи не отримували жодної кваліфікованої психологічної підтримки. Після завершення терапевтичного курсу проводилося повторне тестування для обох груп респондентів.

Проаналізувавши дані, можна стверджувати, що програма групової психотерапії була ефективна у зменшенні рівня тривожності у більшості учасників. Зокрема, згідно з даними дослідження, 76,7% учасників показали

високий рівень та 23,3% учасників показали середній рівень тривожності на початку групової терапії, що може свідчити про потребу в психологічній підтримці та допомозі. Проте, після завершення програми групової терапії, 63,3% учасників показали низький рівень тривожності, а 36,6% учасників показали середній рівень тривожності, що говорить про успішний результат терапії. У порівнянні з попереднім, достатньо високим рівнем, всі ці дані свідчать про позитивну динаміку. Загальну динаміку рівня тривожності до та після терапії можемо спостерігати за графіками (рис. 1):

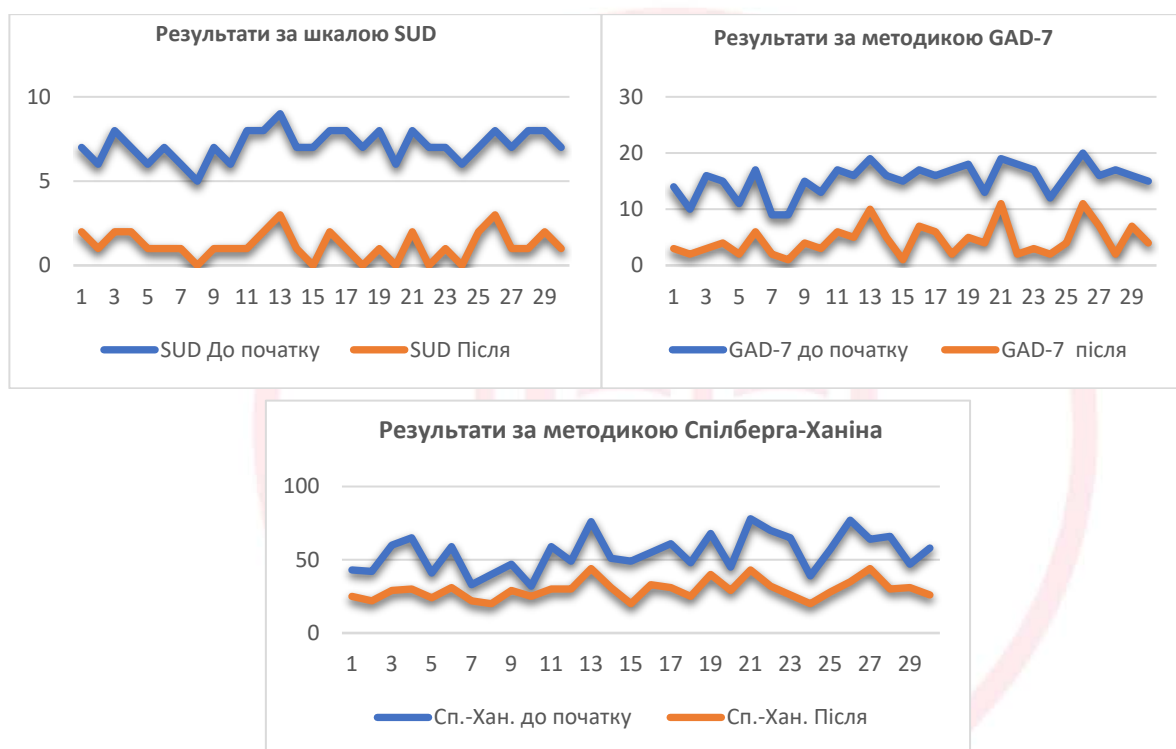

Рис. 1. Загальна динаміка рівня тривожності учасників експериментальних груп до та після групової терапії.

Також результати контрольної групи показали, що без наявності групової терапії та іншої психологічної допомоги показники тривожності збільшилися. Група була протестована на початку дослідження, і результати тестування виглядають наступним чином: 40% - високий рівень тривожності, 60% - середній рівень тривожності. Але через 2,5 місяці серед цих респондентів виявилось 70% з високим рівнем та 30% із середнім рівнем тривожності. Загальну динаміку рівня тривожності учасників контрольної групи до та після групової терапії можемо спостерігати за графіками (рис. 2):

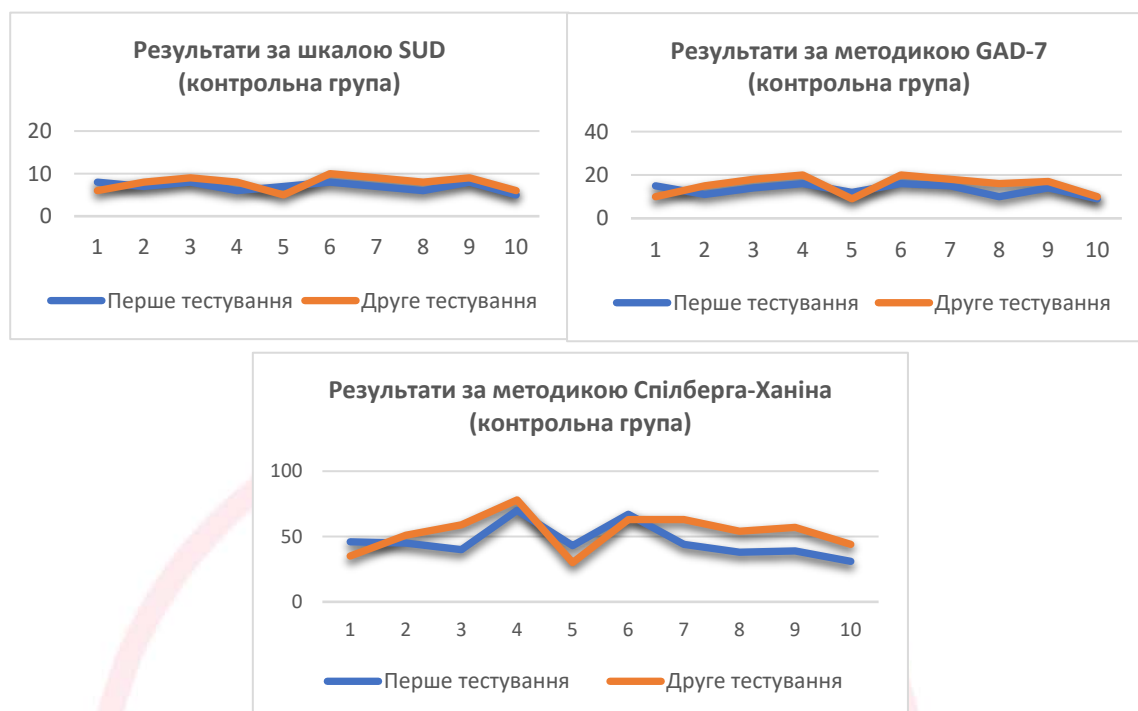

Рис. 2. Загальна динаміка рівня тривожності учасників контрольної групи до та після групової терапії.

Також можемо проаналізувати середні показники тривожності до та після групової терапії. Так, за шкалою суб'єктивного рівня стресового навантаження SUD середній показник до початку групової терапії становив 7,13 (що відповідає високому рівню), а після застосування корекційної програми EMDR він знизився до 1,20 (що відповідає адаптивному низькому рівню). Натомість результати контрольної групи значно гірші: середній показник при першій діагностиці становив 7 (що відповідає високому рівню), а при другому тестуванні через 2,5 місяці - він підвищився до 7,8 (рис. 3):

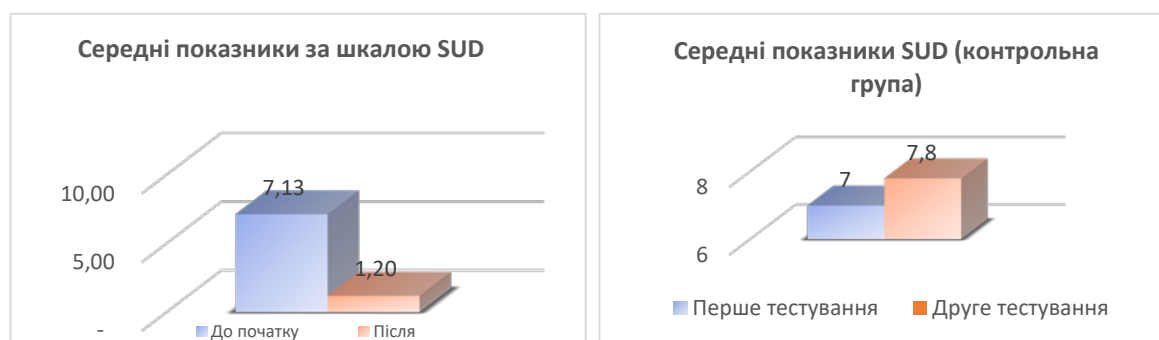

Рис. 3. Середні показники рівня тривожності учасників експериментальних та контрольної груп за шкалою SUD.

Також знизилися середні показники за іншими методиками. За шкалою «GAD-7» в експериментальній групі з 15,30 балів (що відповідає високому рівню) до 4,47 балів (що відповідає помірному рівню). В той час, як показники контрольної групи виросли з 13,2 балів (що відповідає середньому рівню) до 15,3 балів (що відповідає високому рівню) (рис. 4):

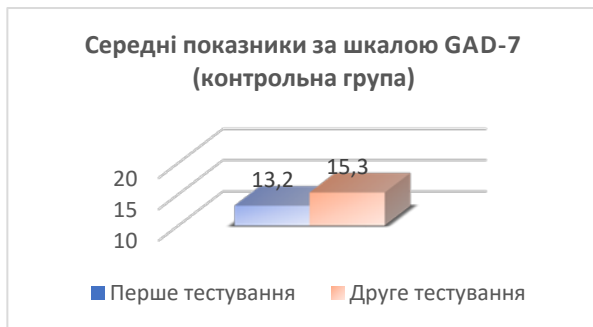

Рис. 4. Середні показники рівня тривожності учасників експериментальних та контрольної груп за методикою «GAD-7».

За опитувальником «Шкала тривоги» Ч. Спілбергера (адаптація Ю.Л. Ханін) рівень тривожності в експериментальній групі зменшився з показника 54,80 балів (що відповідає високому рівню) до показника 29,50 балів (що відповідає низькому рівню), у той час, як в контрольній групі цей показник підвищився з 46,30 балів до 53,4 балів (що відповідає високому рівню) (рис. 5).

Рис. 5. Середні показники рівня тривожності учасників експериментальних та контрольної групи. за методикою Спілбергера-Ханіна.

Зробивши кількісний аналіз результатів дослідження, маємо такі дані:

До початку групової терапії:

- 76,7 % учасників (23 з 30) показали високий рівень тривожності
- 23,3% учасників (7 з 30) показали середній рівень тривожності

Після завершення програми групової терапії:

- 63,3% учасників (19 з 30) показали низький рівень тривожності.

- 36,6% учасників (11 з 30) показали середній рівень тривожності.

Зробивши якісний аналіз отриманих даних, можна стверджувати, що програма групової психотерапії була ефективна у зменшенні рівня тривожності у більшості учасників. Зокрема, згідно з даними дослідження, більшість учасників (76,7%) показали високий рівень тривожності на початку групової терапії, що може свідчити про потребу в психологічній підтримці та допомозі. Також, 23,3% учасників показали середній рівень тривожності, що також може бути занадто високим для здоров'я та добробуту людини.

Проте, після завершення програми групової терапії, 63,3% учасників показали низький рівень тривожності, а 36,6% учасників показали середній рівень тривожності, що говорить про успішний результат терапії. У порівнянні з попереднім високим рівнем всі ці дані свідчать про позитивну динаміку.

Таким чином, можна зробити висновок, що програма групової психотерапії для корекції тривожних станів особистості є ефективним методом для зниження рівня тривожності у людей. Починаючи з високого рівня тривожності, після завершення програми групової терапії було зафіксовано значний спад тривожності серед учасників. Зокрема, у 23 з 30 учасників з високим рівнем тривожності до початку терапії, рівень тривожності після неї знизився до середнього та низького рівня. Також, в результатах було відзначено, що 11 учасників з 30 мали рівень низький тривожності після програми групової терапії.

Ці дані свідчать про ефективність програми групової психотерапії для корекції тривожних станів особистості. Учасники, які були початково високо тривожні, мали можливість отримати значну допомогу в зниженні рівня тривоги, що підтверджує потенційну користь програми для людей, які страждають від високого рівня тривоги. Зниження рівня тривоги також було зафіксовано серед тих учасників, які були початково на середньому рівні тривоги.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що програма групової психотерапії може бути ефективним інструментом для корекції тривожних станів особистості та зменшення рівня тривоги серед учасників. У багатьох випадках, проведення групової психотерапії може приводити до зниження рівня тривожності учасників. Групова психотерапія надає можливість людям поділитися своїм досвідом, емоціями та переживаннями з іншими людьми, що може сприяти зниженню почуття самотності та ізоляції. Група також може надати підтримку та сприяти розвитку нових соціальних навичок, що може зменшити рівень тривожності.

Однак, необхідно зазначити, що результати групової психотерапії можуть бути індивідуальними. Деякі учасники можуть спостерігати значне зниження тривожності після психотерапії, тоді як інші можуть помітити менш

помітні зміни або ж взагалі не відчувати поліпшення. Крім того, можливе тимчасове збільшення тривожності перед або під час процесу групової психотерапії, так як розкриття особистих проблем може викликати стрес.

Отже, визначення характеру співвідношення між показниками тривожності до та після проведення групової психотерапії є індивідуальним і залежить від багатьох факторів. Важливо проводити належну оцінку показників тривожності до і після психотерапії, а також враховувати індивідуальні особливості та контекст кожного учасника.

Загалом, групова психотерапія може бути ефективним інструментом для корекції тривожних станів особистості. Вона надає можливість отримати підтримку, спілкування та навчання від інших людей, які також переживають тривожність, та спільно працювати над зниженням тривоги та поліпшенням емоційного стану.

Література:

1. Стрілецька І.І. Тривожність як індивідуальна властивість особистості (теоретичний аспект) / І.І. Стрілецька // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія Психологічні науки. – Вип. 1 (46). – Київ: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – С. 266-272.
2. Блохіна І.О. Психологічні причини виникнення тривожності у студентів / І.О. Блохіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологічні науки. Випуск 4. Ужгород: Видавництво УНУ, 2021. – С.82-86
3. Гуревич П.С. Психологія. Підручники для студентів онлайн: сайт URL: <https://stud.com.ua/16433/psihologiya/psihoanaliz> (дата звернення: 15.09.2023)
4. Yalom I.D. Theory and Practice of Group Psychotherapy. - New York: Basic Books, 2005. – 688 p.
5. Bados, A., Balaguer, G., & Saldaña. The Efficacy of Cognitive-Behavioral Therapy and Group Therapy for Social Anxiety Disorder: A Meta-Analytic Study. International Journal of Clinical and Health Psychology, 7(2), 2007. – С. 479-497.
6. Mayo-Wilson, E., Dias, S., Mavranouzouli, I., Kew, K., Clark, D. M., Ades, A. E., & Pilling, S. Psychological and pharmacological interventions for social anxiety disorder in adults: A systematic review and network meta-analysis. Lancet Psychiatry, 1(5). 2014. – С. 368-376.
7. Alcoholics Anonymous, Fourth Edition: The official "Big Book" from Alcoholics Anonymous. // Alcoholics Anonymous World Services, Inc. – New York city. 2021. – 192 p.
8. Практична психосоматика: діагностичні шкали. Навчальний посібник / За заг. ред. О.О. Чабана, О.О. Хаустової // 2-ге видання, виправлене і доповнене. К.: Видавничий дім Медкнига, 2019. – 112 с.
9. Шапіро Ф. Психотерапія емоційних травм за допомогою рухів очей (EMDR), том 1. Основні принципи / Френсін Шапіро; пер. з англ. А.А. Макієвською // Київ.: Науковий світ. 2023. – 336 с.

References:

1. Strilec'ka, I.I. (2015). Trivozhnist' jak individual'na vlastivist' osobistosti (teoretichnij aspekt) [Anxiety as an individual property of the personality (theoretical aspect)]. *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im. M.P. Dragomanova. Serija Psihologichni nauki - scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Series Psychological sciences*, 1 (46), 266-272 [in Ukrainian].

2. Blohina, I.O. (2021). Psihologichni prichini viniknennja trivozhnosti u studentiv / I.O. Blohina [Psychological causes of anxiety among students]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija Psihologichni nauki -Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Psychological sciences*, 4, 82-86 [in Ukrainian].
3. Gurevich, P.S Psihoanaliz. Pidruchniki dlja studentiv onlajn [Textbooks for students online]. *stud.com.ua* Retrieved from <https://stud.com.ua/16433/psihologiya/psihoanaliz> [in Ukrainian].
4. Yalom, I.D. (2005). *Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books [in English].
5. Bados, A., Balaguer, G., & Saldaña. (2007). The Efficacy of Cognitive-Behavioral Therapy and Group Therapy for Social Anxiety Disorder: A Meta-Analytic Study. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 7(2), 2007, 479-497 [in English].
6. Mayo-Wilson, E., Dias, S., Mavranetzouli, I., Kew, K., Clark, D. M., Ades, A. E., & Pilling, S. (2014). Psychological and pharmacological interventions for social anxiety disorder in adults: A systematic review and network meta-analysis. *Lancet Psychiatry*, 1(5). 2014, 368-376 [in English].
7. *Alcoholics Anonymous, Fourth Edition: The official "Big Book" from Alcoholic Anonymous*. Alcoholics Anonymous World Services, Inc. – New York city [in English].
8. Chaban, O.O., Haustova, O.O. (2019). *Praktichna psihosomatika: diagnostichni shkali* [Practical psychosomatics: diagnostic scales]. K.: Vidavnicij dim Medkniga [in Ukrainian].
9. Shapiro, F. (2023). *Psihoterapija emocijnih travm za dopomogoju ruhiv ochej (EMDR)* [Eye Movement Therapy for Emotional Trauma (EMDR)]. Kiïv.: Naukovij svit [in Ukrainian].

УДК 159.9.072

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1214-1228](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1214-1228)

Масян Анна Валеріївна аспірант кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ України, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел.: (063)235-05-90, <https://orcid.org/0000-0001-6661-2585>

КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Введення воєнного стану в Україні обумовлює необхідність удосконалення професійно-психологічної підготовки правоохоронців, змістом якої є формування у них професійно важливих якостей особистості, що необхідні для успішного виконання оперативно-службових завдань. Професійно-психологічна підготовка фахівців розпочинається під час навчання у закладах вищої освіти МВС України та продовжується протягом всієї професійної діяльності. Одним з найбільш важливих завдань є формування здатності до прийняття рішень на етапі професійної підготовки. *Актуальність* дослідження обумовлена необхідністю визначення критеріїв професіоналізму в системі прийняття рішень в межах професійно-психологічної підготовки працівників Національної поліції. *Метою* статті є обґрунтування та представлення критеріїв здатності до прийняття рішень поліцейських на етапі професійної підготовки. *Методологію* аналізу проблеми склали загальна теорія прийняття рішень, постулати максимізації раціональності та структурування ризику; основні положення нормативно-правових документів, що регулюють професійну діяльність поліцейських.

Розкрито стан наукового розроблення проблеми визначення критеріїв прийняття рішень у системі психологічно-професійної підготовки представників Національної поліції. Керуючись критеріями професіоналізму у системі органів внутрішніх справ та на основі констатуючого дослідження основної вибірки в рамках дисертації, було досліджено ряд чинників, що формують сучасний портрет особистості-поліцейського, що приймає рішення в системі МВС України, та складають орієнтир для подальшого дослідження та корекції при оцінці професійних якостей представника правоохоронної діяльності в системі професійно-психологічної підготовки основних кадрів МВС України, а також виявлені детермінанти, що можуть впливати негативно на процес прийняття рішень, або потребують корекції у процесі професійної діяльності поліцейських, для забезпечення особового складу більшою

ресурсністю для виконання складних завдань та збереження представників силових структур від професійного вигорання або професійної деформації на ранніх етапах.

Ключові слова: критерії професіоналізму, помилковість дій, досвідченість, оперативне мислення, колективна взаємодія, професійна самосвідомість, професійна етика

Masian Anna Valeriivna postgraduate student of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, 1 Solomianska Square, Kyiv, 03035, tel.: (063) 235-05-90, <https://orcid.org/0000-0001-6661-2585>

CRITERIA OF PROFESSIONALISM FOR DECISION-MAKING IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING OF NATIONAL POLICE OFFICERS

Abstract. The introduction of martial law in Ukraine necessitates the improvement of the professional and psychological training of law enforcement officers, the content of which is the formation of professionally important personal qualities in them, which are necessary for the successful performance of operational and service tasks. Professional and psychological training of specialists begins during studies in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and continues throughout the entire professional activity. One of the most important tasks is the formation of the ability to make decisions at the stage of professional training. The relevance of the study is due to the need to define the criteria of professionalism in the decision-making system within the professional and psychological training of the National Police. The purpose of the article is to substantiate and present the criteria for decision-making ability of police officers at the stage of professional training. The methodology of problem analysis was made up of the general theory of decision-making, postulates of rationality maximization and risk structuring; the main provisions of normative legal documents regulating the professional activity of police officers.

The state of scientific development of the problem of determining decision-making criteria in the system of psychological and professional training of representatives of the National Police is revealed. Guided by the criteria of professionalism in the system of internal affairs bodies and on the basis of the ascertaining study of the main sample within the framework of the dissertation, a number of factors that form a modern portrait of a decision-making police officer in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine were investigated and constitute a reference point for further research and correction in the assessment professional qualities of a representative of law enforcement in the system of

professional and psychological training of key personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as well as identified determinants that can negatively affect the decision-making process, or require correction in the process of professional activity of police officers, in order to provide personnel with greater resources to perform complex tasks and preservation of representatives of power structures from professional burnout or professional deformation in the early stages.

Keywords: criteria of professionalism, erroneous actions, experience, operational thinking, collective interaction, professional self-awareness, professional ethics

Постановка проблеми. У психологічній науці готовність до професійної діяльності може розглядатися як певне перед налаштування особистості, що допомагає їй актуалізувати і використовувати свої можливості для успішних дій. Це вимагає від працівника розуміння професійних завдань, усвідомлення своєї відповідальності, високої мотивації досягнення успіху. Професійна готовність працівників Національної поліції є цілісним, складним особистісним утворенням, інтегративною якістю особистості, що поєднує її професійні знання, вміння, навички та якості, що можуть бути сформовані за умови поєднання загально правової, психологічної та професійної (спеціальної) підготовки.

Для опрацювання цього питання було окреслено *основні завдання дослідження*: 1) провести системно-структурний аналіз – для визначення змісту досліджуваних категорій; 2) охарактеризувати наукове поле досліджень критеріїв професіоналізму в системі прийняття рішень у представників правоохоронної діяльності, що склалося в психологічній науці; 3) здійснити класифікаційний аналіз – для визначення основних концепцій прийняття рішень та чинників, що можуть впливати на цей процес; 4) дослідити детермінанти професійної компетентності як операційної складової професіоналізму працівника Національної поліції.

Теоретичним підґрунтям дослідження виступають результати останніх напрацювань у системі прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здатність до прийняття рішень доцільно вивчати у контексті професійної компетентності, як необхідної складової професіоналізму працівника Національної поліції. Її різні аспекти були проаналізовані сучасними вітчизняними вченими. Зокрема, А. Білявець вивчав сутність, структуру та зміст професійної компетентності молодших інспекторів прикордонної служби України [2]; В. Прокопенко узагальнив положення трудового права України, де висвітлив загально-теоретичні та практичні аспекти суспільних відносин, що становлять предмет регулювання трудового права, принципів, джерел і суб'єктів трудового права [19]; В. Барко професіографічно описав основні види діяльності в органах внутрішніх

справ України [1]; В.Венедиктов досліджував статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців [4]; В. Діденко охарактеризував ключові елементи професійної підготовки працівників Національної поліції України [6]; А. Линенко досліджувала професійну діяльність та готовність до неї в контексті усвідомленні значимості такої діяльності [14]; В. Плішкін висвітлив понятійний апарат теорії управління: поняття соціального управління, його механізм, система та процес, організація системи і процесу управління, забезпечення управління та наукова організація управлінської праці в органах внутрішніх справ [18]; В. Жданова досліджувала аспекти професійно-психологічної підготовки працівників слідчих підрозділів [7]; В. Семиченко визначила пріоритети професійної підготовки, зокрема, пріоритети діяльнісного та особистісного підходів [20]; С. Калаур вивчала професійну компетентність поліцейського, її методичні та практичні аспекти формування засобами навчання [11]; О. Макарова досліджувала роль активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх працівників поліції [15]; О. Шломін описав психологічні особливості професіогенезу працівників підрозділів превентивної діяльності національної поліції України [24]; І. Казарян визначив психологічні аспекти прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій [10]; В. Михайлов досліджував принципи судово-експертної діяльності в Україні та розглянув проблематику з визначенням компетенції експертів для забезпечення підготовки та професійного розвитку останніх, а також роль досвідченості для забезпечення більш справедливого та точного прийняття судових рішень [17] тощо.

Міжнародний досвід вивчення професійних компетентностей, професійно-психологічної готовності представників правоохоронної діяльності було проаналізовано сучасними вченими, зокрема: І. Ісаєвою подано результати цілісного порівняльно-педагогічного аналізу професійної підготовки персоналу Федеральної поліції Німеччини та обґрунтовано можливості використання ідей німецького досвіду в освітньому процесі закладів вищої освіти України [9]; І. Серединський, проаналізував адміністративно-правові аспекти міжнародного співробітництва у сфері підготовки поліцейських [21]; І. Кузьменко, висвітлив теоретичні та практичні проблеми адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки управлінських кадрів Національної поліції України на основі вивчення досвіду поліції країн Європейського Союзу [12]; Д. Оманд висвітлював цільове мислення: прийняття рішень за методами британської розвідки [25] тощо.

Аналіз психологічної літератури з питань проблем прийняття рішень у професійній діяльності знайшов відображення як в роботах зарубіжних, так і

у дослідженнях вітчизняних вчених, де розглянуто структуру, види, форми прийняття рішень, чинники, які впливають на процеси прийняття рішень (С. Головін, С. Заваленко, Ю. Кондратенко, Л. Помиткіна, О. Санніков, Н. Соколова, О. Тополенко тощо).

Питання щодо прийняття рішень у науці розглядається як етап переробки інформації в системі цілеспрямованої діяльності людини та найбільш узагальнено визначається як формування та вибір дій та операцій (R. Aschoff, F. Emery, W. James). Проблема «прийняття рішень» розглядається на рівні інтегрального психічного процесу як вид діяльності, яка пов'язана зі зняттям невизначеності ситуації (О. Бондаренко, І. Зазюн, Л. Карамушка, В. Моляко, В. Панок, Н. Пов'якель, А. Чебікін, Н. Чепелєва, Н. Шевченка, A. Adler, W. James, G. Kelly, K. Lewin, R. May тощо). Основні положення психології особистості про місце смислової регуляції серед чинників, що визначають зміст діяльності особистості, зокрема прийняття нею рішень (Г. Балл, Ф. Зімбардо, А. Назаретян, В. Роменець).

Проблема психологічних особливостей прийняття рішень, як одна з основних засад професіоналізму в системі правоохоронної діяльності, ґрунтовному дослідженню не підлягала та у наукових працях не висвітлювалася. Тому існує потреба у подальшому дослідженні, з метою більш глибокого розуміння процесу прийняття рішень, як важливого критерію професіоналізму в системі МВС України. Додаткові дослідження можуть сприяти вдосконаленню практики і встановленню ефективних систем гарантій в сфері правоохоронної діяльності.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування та представлення критеріїв здатності до прийняття рішень поліцейських на етапі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення рішень особистістю завжди було й залишається актуальною проблемою для вчених різних галузей знань. Психологія посідає серед них одне з визначальних місць, оскільки прийняття рішень як суб'єктивний вибір особистості, найяскравіше виявляє її індивідуальні особливості, здібності та можливості, впливаючи на зміну різних ситуацій, формуючи активну життєву позицію, визначаючи вибір оптимального шляху професійного становлення [22, с. 132].

Поняття «рішення» представляє, незалежно від сфери, в рамках якої воно досліджується, певну розумову діяльність, що здійснюється суб'єктом з метою зменшення якоїсь невизначеності, неточності, неоднозначності (Ю. Кондратенко, 2006). У психологічній теорії рішення прийняття рішення розуміється як вольовий акт формування послідовності дій, які ведуть до досягнення мети на основі перетворення початкової інформації в ситуації невизначеності (Є. Степура, 2016).

Прийняття рішень є складовою частиною пізнавальної і практичної діяльності людини. У психологічній енциклопедії О. Степанова прийняття

рішення розглядається передусім з позиції волі, мислення та бажань особистості, як етапу або фази вольового акту, пов'язаних з остаточним вибором цілі чи способу виконання дії (О. Степанов, 2006).

Прийняття рішення необхідно вивчати в сукупності з особливостями професійної діяльності. Це діяльнісний акту, що вимагає від представника Національної поліції адекватної оцінки ймовірності досягнення оптимального результату (мети) у конкретних умовах, для чого необхідно правильно оцінити ситуацію та власні можливості й ресурси. Як зазначала І. Ушакова, раніше невідома інформація або новизна ситуації вимагає від професіонала, в нашому випадку, поліцейського, вибору певного способу дії. Відповідно від фахівця це вимагає критичного мислення та інтуїції, з врахуванням певного досвіду [23, с. 144].

Незважаючи на те, що в професійній діяльності суб'єкт покладається на свою компетенцію (професіоналізм, досвід), важливу роль в ухваленні рішення відіграють властивості самої особистості (Н. Соколова, 2011). Достатньою умовою прийняття ефективного рішення є наявність у особистості психологічних якостей що відповідають певному рівню знань для оцінки ситуації, сформованості навичок за рішенням подібних проблем, певних здібностей, уміння знайти вихід із ситуації з урахуванням зовнішніх умов й умов в організації, уміння передбачати результат своєї діяльності й визначати своє ставлення до проблеми (О. Тополенко, 2008).

Отже, ефективній структурі прийняття рішень у конкретному виді професійної діяльності відповідає структура конкретних властивостей особистості, а менш ефективній (відповідною до рівня розвитку професіонала) – більшою мірою розрізнені зв'язки з окремими якостями. Так, виникає необхідність у детальному вивченні особистості, яка приймає рішення в умовах нестабільності ситуації та спрямовуванні своєї активності на самореалізацію та самоактуалізацію.

Визначений нормами Конституції України курс на розвиток і зміцнення правової держави, вимагають нових підходів до професійної підготовки персоналу Національної поліції у цілому, та Національної поліції зокрема. Норми законів України [8] надають працівникам Національної поліції значні повноваження щодо застосування примусових заходів, з одного боку, та водночас передбачають стосовно персоналу підвищені вимоги до фізичних, розумових, психологічних, морально- етичних, професійних та інших якостей. Це потребує науково-обґрунтованої, належним чином організованої, урегульованої правовими нормами та матеріально-фінансово забезпеченої системи їх професійної підготовки.

Підвищення професіоналізму працівників органів внутрішніх справ неможливе без детального аналізу поняття «професіоналізм». Так, В. Венедиктов

під професією працівника МВС розуміють сукупність знань, вмінь і навиків, а також ділових, особистісно-психологічних і моральних його якостей, які дозволяють останньому вміло виконувати службові функції на певних посадах в органах та підрозділах системи МВС України [4].

Однією з умов успішного професійного становлення є формування професійно важливих якостей, під якими розуміють розуміти складне системне утворення підпорядкованих складових компонентів індивідуальних психофізіологічних і соціально важливих якостей, які детермінують здатність особистості до певної діяльності, ефективність та успішність її освоєння, а в подальшому можливість виконання завдань та функцій професії. Успішність професійного становлення, навчання і оволодіння складними елементами професійної діяльності визначають професійні здібності. Під професійними здібностями працівника Національної поліції розуміють сукупність індивідуально-психологічних властивостей суб'єкта професійної діяльності, що склалася у процесі професійного становлення та діяльності на основі існуючих задатків, загальних та спеціальних здібностей і включення їх до своєї структури.

Професіоналізм у загальному вигляді – це інтегральна характеристика працівника, яка відображає рівень і характер оволодіння людиною професією і означає, що людина виконує свою діяльність на рівні високих зразків, що склалися у професії дотепер. Він передбачає забезпечення працівником високої результативності праці, ефективне здійснення професійної діяльності у взаємодії з іншими людьми, наявність професійно важливих якостей особистості працівника. Тому поняття професіоналізму, на думку В. Лапшиної, охоплює три сторони праці: професійну діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала [13].

Критерії прийняття рішень – це стандарти, відповідно до яких необхідно проводити оцінку всіх альтернатив. Враховуючи специфіку професії представників правоохоронних структур, ці стандарти певною мірою відрізняються від соціальних. Основні вимоги до прийняття рішень представниками небезпечних професій полягають у цільовій спрямованості, обґрунтованості, адресності, узгодженості, правомочності, ефективності, своєчасності, компромісності; повноті, стислості та чіткості альтернатив.

Критерії професіоналізму у системі органів внутрішніх справ представлено в табл. 1.

Таблиця 1.

Критерії професіоналізму у системі органів внутрішніх справ за В. Лапшиною

Критерії	Показники
Професійна мотивація	• стійка адекватна професійна мотивація з орієнтацією на досягнення успіху; • позитивне ставлення, інтерес до професійної діяльності, усвідомлення її соціально важливої ролі; • професійне ціле-покладання і побудова професійного шляху; • прагнення служити людям, охороняти та захищати їх життя і власність
Професійна самосвідомість	• усвідомлення свого місця і ролі в професійній діяльності; • проектування себе як професіонала, побудова оптимального сценарію власного професійного розвитку; • прагнення до реалізації здібностей і професійного самовдосконалення; • прагнення одержання високих результатів професійної діяльності
Професійна культура	• ставлення до людини як до найвищої цінності, повага і захист прав, свобод та ін.; • бездоганність особистої поведінки на службі й у побуті, чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, суспільну репутацію правоохоронця; • володіння прийомами робота «у команді»; • безконфліктне співробітництво з колегами та громадянами; • дотримання етичних норм і мови спілкування, прийнятих у даному професійному середовищі
Професійна етика	• усвідомлення системи моральних цінностей, менталітету даної професії; • глибоке розуміння соціальної значущості своєї ролі в суспільстві, відповідальності перед державою; • розумне та гуманне використання прав, які надані законом правоохоронцю
Професійні здібності	• здібність до накопичення й аналізу професійного досвіду; • здатність максимально мобілізувати свої можливості, сконцентрувати зусилля; • здатність підтримувати задоволеність працею, позитивне ставлення до себе як професіонала; • здатність витримувати значні фізичні і психологічні навантаження та значну інтенсивність діяльності та швидко відновлюватись після них; • здатність до керівництва; • підвищення інтелектуального рівня та розширення кругозору, творче освоєння необхідного у професійній діяльності вітчизняного та зарубіжного досвіду здібність до накопичення й аналізу професійного досвіду;
Професійні знання, уміння, навички	• знання нормативної та законодавчої бази з різних галузей права; • сформованість умінь: аналітичних, організаторських, прогностичних, профілактичних, соціально-правових, комунікативних та ін.; • уміння розподіляти функції та ролі у спільній професійній діяльності; • вироблення індивідуального стилю професійної діяльності (поєднання професійних завдань і засобів діяльності); • постійне удосконалення професійної майстерності, знань у галузі службової діяльності
Професійно важливі риси та якості особистості	• дисциплінованість, витримка, рішучість, самовладання; • принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість у прийнятті рішень; • комунікативні риси та якості й ін.

Джерело: Лапшина В.Л. Професіоналізм в діяльності органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики.

Опираючись на досвід і практичні дослідження провідних вчених та спеціалістів у галузі психології, юриспруденції, соціології та інших напрямків ми проаналізували і дослідили специфіку в області прийняття рішень та фактори, які є визначальними в цьому процесі: мислення (як групове, так і стратегічне), саморегуляція і стресостійкість, адаптативні якості, підпорядкованість, копінг-стратегії подолання, інтелектуальна складова (когнітивний стиль), мотивованість, функція передбачення, ризик і толерантність до невизначеності, соціальні установки і ситуаціонізм, професійна орієнтація, морально-психологічний стан.

На основі емпіричного дослідження нами було виділено ряд чинників, що складають психологічний портрет особистості поліцейського, здатного до ефективного прийняття рішень, а також виявлено детермінанти, які можуть впливати негативно на цей процес та потребують корекції у процесі професійної діяльності поліцейських, з метою підвищення ресурсності для виконання складних завдань та профілактики професійного вигорання та профдеформації на ранніх етапах (табл. 2).

Таблиця 2.

Критерії професіоналізму правоохоронців за рівнем досвіду професійної діяльності

Досвід		Без досвіду	
Важливі якості ↓	Потребує корекції ↓	Важливі якості ↓	Потребує корекції ↓
Раціональність	Ригідна раціональність (хибна)	Раціональність	Надмірний ризик
Пильність	Надмірна обережність	Пильність	Групове мислення
Сімейні цінності	Уникнення	Суб'єктивний ризик	Прокрастинація
Стійкість при виконанні завдань в ситуації невизначеності	Страх невдач	Командна взаємодія	Немотивованість
Ціледосягання	Виробничі відносини	Відповідальність	Ігнорування
Практичність	Перекладання відповідальності на зовнішні обставини	Стійкість при виконанні завдань високого рівня складності	Морально-психологічна готовність

Джерело: Авторське дослідження в рамках дисертації.

Критерій досвідченості при прийнятті рішень, витікає з положень про здатності, що в процесі професійної діяльності формують конструкт саморегуляції представника силових структур у реальній системі діяльності, що складається в процесі праці, і цей процес можна уявити як процес системогенезу діяльності. Наразі основним завданням особистості-правоохоронця є здатність швидкої адаптації до стрімких змін (пандемія, війна тощо), генерування раціональних ідей, приймання логічних рішень та здатності діяти у специфічних умовах. У зв'язку з цим актуалізується потреба впровадження діяльнісного підходу до організації процесу підготовки у специфічних умовах діяльності з інтенсивним використанням інформаційно-комунікаційних технологій та компетентісного підходу, адже саме діяльність є основним засобом та вирішальним чинником розвитку особистості [14;15]. Формування концепту системогенезу професійної діяльності правоохоронців дозволяє систематизувати складові системи професійної діяльності, вивчити їх особливості, встановити взаємозв'язки, формувати розвиток, підвищувати ефективність як самої системи, так і конкретно професійної діяльності правоохоронців [3; 22].

Одним з важливих критеріїв при прийнятті рішень виступає *мотивація*, оскільки поняття мотивації в психології визначають як систему спонукальних сил, що сприяють виконанню певної задачі (У. Бреддік). Встановлено, що надмірний контроль призводить до «вивченої безпорадності», а безконтрольність – до «ризиків девіантної поведінки» [3]. Процес прийняття рішення у правоохоронців не повинен визначатися емоційно, а має керуватися холодним раціональним розрахунком. Цілепокладання, схильність до ризику і прагнення до безпеки, логічне мислення – основні критерії які ефективно поєднуються в рішеннях представників правоохоронних органів.

Стійкість та суб'єктивна раціональність, як критерії ефективності прийняття рішень та розумових стратегій, що пов'язують з гнучкістю, умінням збирати інформацію та долати суб'єктивну невизначеність [16]. Суб'єктивна – або «обмежена» раціональність, у термінології Г. Саймона (Саймон, 1993), – властивість що пов'язується, зокрема, з можливістю розробляти плани і слідувати їм (Дернер, 1997). Спеціальні дослідження з виявлення структурних зв'язків раціональності як спрямованості на максимальний збір інформації для прийняття рішень та інших властивостей цього процесу показують, що раціональність супроводжує як пильністю, так і толерантністю до невизначеності як прагнення до ясності суджень.

Критерій суб'єктивної раціональності враховує можливість використовувати логіку для прийняття рішення по одній і тій же ситуації і прийти до різних висновків. Особливо помітно суб'єктивна раціональність проявляється при оцінці альтернатив. Особистісні чинники, пов'язані з індивідуальним

сприйняттям проблеми, проявляються на всіх ключових етапах прийняття рішень: при оцінці ймовірностей випадкових подій, оцінці альтернатив, загальній оцінці ефективності прийнятого рішення. Суб'єктивна складова широко проявляється також при оцінці альтернатив. З нею пов'язані такі феномени психології прийняття рішень: якірний ефект; ефект сприйняття ризику; інерційний ефект; ефект реактивного опору [16].

Представник правоохоронної діяльності має не тільки прогнозувати розвиток ситуації внаслідок вибору ним тієї чи іншої альтернативи, а й особистісну ціну прийнятого рішення і можливі наслідки. Прийняття стратегічних рішень поліцейським включає в себе: інституційні обмеження, орієнтацію в часі, реконструктивізм, серійність, практичність і фрагментарність. Наразі основним завданням підготовки професіоналів є необхідність знайти основи для розробки нової системи методів, більш наближених до природи особистості правоохоронця та відповідним до його можливостей (цільове програмування, базова точка та завдання рівнів прагнень) [1; 24].

Висновки. Підсумовуючи усе викладене, необхідно зазначити, що психологічні особливості прийняття рішення поліцейськими за критеріями професіоналізму залишаються недостатньо дослідженими. Такі рішення мають суттєвий вплив на психологічну готовність до дій. У результаті дослідження визначено, що на процес прийняття рішення впливають різні аспекти, зокрема індивідуальні здібності, як основна властивість до розвитку і гнучкості особистості-правоохоронця. Прийняття рішення, як діяльнісний акт, вимагає від поліцейського адекватної оцінки ймовірності досягнення оптимального результату (мети) у конкретних умовах, для чого необхідно правильно оцінити ситуацію, власні можливості й ресурси. Також на процес прийняття рішень впливають і інші характеристики особистості, що формуються під впливом індивідуальних психічних властивостей, зокрема, раціональність і суб'єктивний ризик, мотивація та стійкість до невизначеності тощо. Встановлено, що до основних суб'єктивних критеріїв в залежності від досвідченості, що впливають на процес прийняття рішень поліцейського, слід віднести: пильність, сімейні цінності, стійкість при виконанні завдань в ситуації невизначеності, цілепокладання, практичність, ригідна раціональність, надмірна обережність, уникнення, страх невдач, виробничі відносини, перекладання відповідальності на зовнішні обставини, командна взаємодія, стійкість при виконанні завдань високого рівня складності, відповідальність, надмірний ризик, групове мислення, ігнорування рішень, немотивованість, прокрастинація, морально-психологічна готовність тощо. На основі аналізу критеріїв професіоналізму у системі органів внутрішніх справ визначено психологічну основу властивостей, що потребують розвитку при прийнятті рішень для підвищення професіоналізму: мотивація з орієнтацією на

досягнення успіху та прагнення служити людям, охороняти та захищати їх життя і власність; професійна самосвідомість, побудова оптимального сценарію власного професійного розвитку; професійна культура як ставлення до людини як до найвищої цінності, повага і захист прав, свобод тощо; професійна етика як глибоке розуміння соціальної значущості своєї ролі в суспільстві, відповідальності перед державою; професійні здібності як здатність максимально мобілізувати свої можливості, сконцентрувати зусилля; професійні знання, уміння, навички як знання нормативної та законодавчої бази з різних галузей права та уміння розподіляти функції та ролі у спільній професійній діяльності; професійно важливі риси та якості особистості як дисциплінованість, витримка, рішучість, самовладання, принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість у прийнятті рішень, комунікативні риси та якості.

Проведений аналіз щодо критеріїв професіоналізму в системі прийняття рішень в межах професійно-психологічної підготовки працівників Національної поліції не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми та потребує більш детального дослідження психологічних механізмів, задіяних у цьому процесі.

Література:

1. Барко В.І. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України : практ. посіб. / В.І. Барко, Ю.Б. Ірхін, Т.В. Нещерет, О.В. Шаповалов. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ ; Друкарня МВС, 2007. – 100 с.
2. Білявець А. Сутність, структура та зміст професійної компетентності молодших інспектрів прикордонної служби. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки: Том 29 № 2 (2022)
3. Бордун Н. Особливості ранніх дисфункційних схем серед управлінців з різним рівнем нетолерантності до невизначеності [features of early dysfunctional schemes among managers with different levels of intolerance to uncertainty]. (Master's coursework). Ukrainian Catholic University, Faculty of Health Sciences, Department of Clinical Psychology. pp. 83. (2021).
4. Венедиктов В.С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / В.С. Венедиктов, М.І. Іншин. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, – 188 с.
5. Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик основних посад працівників Міністерства внутрішніх справ України / розроб. С. Мельник, Ю. Юров, В. Гонтар та ін. – К.: ДУ НДІ соціально-трудових відносин ; МВС України, 2006. – 287 с.
6. Діденко В. В. Характеристика ключових елементів професійної підготовки працівників Національної поліції України. Держава та регіони/Серія: Право, 2023 р., № 3 (81). DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.65>
7. Жданова В., П. В. Макаренко, Н. Е. Мілорадова. Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навчальний посібник / За ред. к.п.н., доцента І.В. Жданової. – Х., 2014. – 515 с.
8. Закон України «Про національну поліцію» (Law of Ukraine "On the National Police") (2015). Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Ісаєва, І. Ф. (2021). Професійна підготовка персоналу Федеральної поліції Німеччини (дис. канд. пед. наук: 13.00.04). Хмельницький.

10. Казарян І. С. Деякі психологічні аспекти прийняття рішення слідчим суддею під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Організаційно-правові аспекти досудового слідства. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.26>
11. Калаур С. Професійна компетентність поліцейського: методичні та практичні аспекти формування засобами навчання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2022, № 7-8 (121-122). DOI 10.24139/2312-5993/2022.07-08/068-079
12. Кузьменко, І. Г. (2021). Організаційно-правові засади професійної підготовки управлінських кадрів поліції в країнах ЄС (дис. канд. юрид. наук: 081). Київ.
13. Лапшина В.Л. Професіоналізм в діяльності органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : підручник / В.Л. Лапшина. – Х.: Вапнярчук Н. М., 2005. – 224 с.
14. Линенко А.Ф. Професійна діяльність та готовність до неї / А.Ф. Линенко // Вісник Одес. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 2. – С. 168-170.
15. Макарова, О. П. (2021). Застосування активних методів навчання у процесі підготовки майбутніх працівників поліції. Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Д. В. Швець (заст. голови), О. М. Бандурка та ін. ; упоряд. В. А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС. (Makarova, O. P. (2021). Application of active learning methods in the process of training future police officers. Kharkiv National University of Internal Affairs: 20 years in the status of national: materials of the international science and practice conf. 472).
16. Масян А. Ризик і суб'єктивна раціональність як фактори прийняття рішень у поліцейських в професійній діяльності (Risk and subjective rationality as decision-making factors of police officers in their professional activities) Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. Том 13, № 3, 2023. С. 146-154. doi: 10.56215/naia-chasopis/3.2023.46.
17. Михайлов В.О. Принцип судово-експертної діяльності в Україні. Коімінальне право та процес. Кримінологія. № 1(13) (2023): DICTUM FACTUM. Київ 2023. DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-153-158>
18. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В.М. Плішкін ; за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К.: КІВС, 1999. – 702 с. ISBN 966-7474-05-4
19. Прокопенко В.І. Трудове право України : підручник / В.І. Прокопенко. – Х. : Основа, 2003. – 450 с.
20. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід / В.А. Семиченко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К.: Знання, 2000. – С. 176-203.
21. Серединський, І. В. (2021). Адміністративно-правові аспекти міжнародного співробітництва у сфері підготовки поліцейських (дис. канд. юрид. наук: 12.00.07). Київ.
22. Тіщенко А. Ю., Ушакова І. М., Т. В. Селюкова Особливості прийняття рішення та життєстійкості в організації у співробітників із різним типом когнітивного стилю особистості: полєзалежність та полєнезалежність. Габітус. 2021. Вип. 24(1). С. 131-135. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24(1)_25)
23. Ушакова І. М. Теоретичний аналіз проблеми прийняття рішень працівниками ДСНС в надзвичайних ситуаціях. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 1. С. 141-145.
24. Шломін, О. Ю. (2020). Психологічні особливості професіогенезу працівників підрозділів превентивної діяльності національної поліції України (автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.06). Харків.
25. Omand D. Target Thinking: Decision-Making According to the Methods of British Intelligence / David Omand; Per. from English. — М.: Alpina Publisher, 2022. ISBN 978-5-9614-7569-2.

References:

1. Barko, V.I. (2007). *Profesiografichnij opis osnovnih vidiv dijal'nosti v organah vnutrishnih sprav Ukraïni* [Professional description of the main types of activities in the internal affairs bodies of Ukraine]. K.: Kiïv. nac. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
2. Biljavec', A. (2022). Sutnist', struktura ta zmist profesijnoï kompetentnosti molodshih inspektriv prikordonnoï sluzhbi [The essence, structure and content of the professional competence of junior inspectors of the border service]. *Zbirnik naukovih prac' Nacional'noi akademii Derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraïni. Serija: pedagogichni nauki* - Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: pedagogical sciences, 29, 2 (2022) [in Ukrainian].
3. Bordun, N. (2021). *Osoblivosti rannih disfunkciynih shem sered upravlinciv z riznim rivnem netolerantnosti do neviznachenosti* [Features of early dysfunctional schemes among managers with different levels of intolerance to uncertainty]. [in Ukrainian].
4. Venediktov, V.S. *Status pracivnikov organiv vnutrishnih sprav Ukraïni yak derzhavnih sluzhbovciv* [The status of employees of internal affairs bodies of Ukraine as civil servants: science and practice]. X. : Nac. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
5. Mel'nik, S. , Jurov, Ju. , Gontar, V. (2006). *Dovidnik tipovih profesijno-kvalifikacijnih harakteristik osnovnih posad pracivnikov Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraïni* [Handbook of typical professional and qualification characteristics of the main positions of employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. K.: DU NDI social'no-trudovih vidnosin ; MVS Ukraïni [in Ukrainian].
6. Didenko, V. V. (2023). Harakteristika ključovih elementiv profesijnoï pidgotovki pracivnikov Nacional'noi policii Ukraïni [Characteristics of key elements of professional training of employees of the National Police of Ukraine]. *Derzhava ta regioni/Serija: Pravo - State and regions/Series: Law*, 3 (81). DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.65> [in Ukrainian].
7. Zhdanova, V., Makarenko, P. V. , Miloradova, N. E. (2014). Profesijno-psihologichna pidgotovka pracivnikov slidchih pidrozdiliv [Professional and psychological training of employees of investigative units]. H. [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraïni «Pro nacional'nu policiju» [The Law of Ukraine "On the National Police"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
9. Isaeva, I. F. (2021). Profesijna pidgotovka personalu Federal'noi policii Nimechchini [Professional training of the personnel of the Federal Police of Germany]. *Candidate's thesis*. Hmel'nic'kij. [in Ukrainian].
10. Kazarjan, I. S. (2023). Dejaki psihologichni aspekti prijnattja rishennja slidchim suddeju pid chas rozgljadu klopotannja pro nadannja dozvolu na provedennja neglasnih slidchih (rozshukovih) dij [Some psychological aspects of decision-making by the investigating judge during the consideration of the request for permission to conduct secret investigative (search) actions]. *Organizacijno-pravovi aspekti dosudovogo slidstva - Organizational and legal aspects of pretrial investigation*. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.26> [in Ukrainian].
11. Kalaur, S. (2022). Profesijna kompetentnist' policejs'kogo: metodichni ta praktichni aspekti formuvannja zasobami navchannja [Professional competence of a police officer: methodical and practical aspects of formation by means of training]. *Pedagogichni nauki: teorija, istorija, innovacijni tehnologii - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 7-8, 121-122. DOI 10.24139/2312-5993/2022.07-08/068-079 [in Ukrainian].
12. Kuz'menko, I. G. (2021). Organizacijno-pravovi zasadi profesijnoï pidgotovki upravlins'kih kadrov policii v kraïnah ES [Organizational and legal principles of professional training of police management personnel in the EU countries]. *Candidate's thesis*. Kiïv. [in Ukrainian].

13. Lapshina, V.L. (2005). *Profesionalizm v dijal'nosti organiv vnutrishnih sprav: problemi teorii ta praktiki* [Professionalism in the activity of internal affairs bodies: problems of theory and practice]. X.: Vapnjarchuk N. M. [in Ukrainian].
14. Linenko, A.F. (1998). Profesijna dijal'nist' ta gotovnist' do neï [Professional activity and readiness for it]. *Visnik Odes. in-tu vnutr. sprav. - Visnyk Odesa. other int. affairs*, 2, 168-170 [in Ukrainian].
15. Makarova, O. P. (2021). Zastosuvannja aktivnih metodiv navchannja u procesi pidgotovki majbutnih pracivnikov policii [Application of active learning methods in the process of training future police officers]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Application of active learning methods in the process of training future police officers » – The International Scientific and Practical Conference « Application of active learning methods in the process of training future police officers »*. (pp. 109-111). [in Ukrainian].
16. Masjan, A. (2023). Rizik i sub'ektivna racional'nist' jak faktori prijnattja rishen' u policejs'kih v profesijnij dijal'nosti [Risk and subjective rationality as decision-making factors of police officers in their professional activities]. *Juridichnij chasopis Nacional'noi akademii vnutrishnih sprav - Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13, 3, 2023, 146-154. doi: 10.56215/naia-chasopis/3.2023.46. [in Ukrainian].
17. Mihajlov, V.O. (2023). Princip sudovo-ekspertnoi dijal'nosti v Ukraïni [The principle of forensic expert activity in Ukraine]. *Koiminal'ne pravo ta proces. Kriminologija - Coiminal law and process. Criminology*, 1(13) (2023). DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-153-158> [in Ukrainian].
18. Plishkin, V.M. (1999). *Teorija upravlinnja organami vnutrishnih sprav* [Theory of management of internal affairs bodies]. K.: KIVS [in Ukrainian].
19. Prokopenko, V.I. (2003). *Trudove pravo Ukraïni* [Labor law of Ukraine]. X. : Osnova [in Ukrainian].
20. Semichenko, V.A. (2000). Prioriteti profesijnoi pidgotovki: dijal'nisnij chi osobistisnij pidhid [Priorities of professional training: activity or personal approach]. *Neperervna profesijna osvita: problemi, poshuki, perspektivi - Continuous professional education: problems, searches, prospects*, 176-203 [in Ukrainian].
21. Serebins'kij, I. V. (2021). Administrativno-pravovi aspekti mizhnarodnogo spivrobitnictva u sferi pidgotovki policejs'kih [Administrative and legal aspects of international cooperation in the field of police training]. *Candidate's thesis*. Kiïv. [in Ukrainian].
22. Tishhenko, A. Ju., Ushakova, I. M., Seljukova, T. V. (2021). Osoblivosti prijnattja rishennja ta zhittestijkosti v organizacii u spivrobitnikiv iz riznim tipom kognitivnogo stilju osobistosti: polezalezhnist' ta polenezalezhnist' [Peculiarities of decision-making and sustainability in the organization among employees with different types of cognitive personality style: field dependence and field independence]. *Gabitus - Habitus*, 24(1), 131-135. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2021_24(1)_25) [in Ukrainian].
23. Ushakova, I. M. (2018). Teoretichnij analiz problemi prijnattja rishen' pracivnikami DSNS v nadzvichajnih situacijah [Theoretical analysis of the problem of decision-making by employees of the State Emergency Service in emergency situations]. *Teorija i praktika suchasnoi psihologii - Theory and practice of modern psychology*, 1, 141-145 [in Ukrainian].
24. Shlomin, O. Ju. (2020). Psihologichni osoblivosti profesiogenezu pracivnikov pidrozdiliv preventivnoi dijal'nosti nacional'noi policii Ukraïni [Psychological features of professional development of employees of units of preventive activities of the National Police of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Harkiv. [in Ukrainian].
25. Omand, D. (2022). Target Thinking: Decision-Making According to the Methods of British Intelligence []. M.: Alpina Publisher, 2022. ISBN 978-5-9614-7569-2. [in English].

УДК 355.58+614.849

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1229-1237](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1229-1237)

Охромій Галина Василівна професор кафедри Психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доктор медичних наук, професор, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Мироненко Анастасія Олександрівна співавтор, здобувач вищої освіти, факультет соціально-психологічної освіти та управління, кафедри Психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, тел.: (050) 107-87-19

ОПТИМІЗОВАНІ ПІДХОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ У ПРАЦІВНИКІВ РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Проблема оптимізації психологічної корекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій є актуальною і важливою та не викликає сумнівів. Так як страх перед небезпекою та травмами може значно впливати на їхню ефективність та роботу. У рятувальних операціях часто потрібно швидко приймати рішення та діяти без зволікань. Професійний стрес та страх можуть уповільнити реакцію та призвести до неправильних дій у критичних ситуаціях. Забезпечення психологічної підтримки та корекції страхів у рятувальних працівників є важливим аспектом збереження їхнього психічного здоров'я та попередження випадків психологічного вигорання та посттравматичного стресового розладу.

Мета дослідження. Науково обґрунтувати та розробити оптимізовані підходи психологічної корекції страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій.

За результатами аналізу теоретичного опрацювання проблеми професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій, сучасного стану синтезу та аналізу наукових літературних даних, виявлених результатів даних емпіричного дослідження, нами було науково обґрунтовано та розроблено оптимізовані підходи психологічної корекції страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Проблеми професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів щодо оптимізації психологічної корекції для підвищення їхнього психологічного благополуччя та ефективності у роботі, нами розроблені оптимізовані підходи та модель «Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС» для подальшого розвитку психологічної підтримки у цій сфері.

Проведене нами дослідження професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України має важливе значення як для рятувальників, так і для суспільства в цілому. Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності роботи рятувальних підрозділів, збереження психічного здоров'я рятувальників, профілактики професійного вигорання та підвищення престижу професії рятувальника.

Ключові слова: надзвичайні ситуації, працівники рятувальних підрозділів, страхи, психологічна корекція, оптимізовані підходи.

Halyna Vasylivna Okhromiy professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DSUVS), Doctor of Medical Sciences, professor, Dnipro, 49005, Gagarina Avenue, 26, tel.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Myronenko Anastasia Oleksandrivna co-author, student of higher education, Faculty of Social and Psychological Education and Management, Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, tel.: (050) 107-87-19

OPTIMIZED APPROACHES TO PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF PROFESSIONAL FEAR IN EMPLOYEES OF RESCUE DEPARTMENTS FROM EMERGENCY SITUATIONS

Abstract. The problem of optimizing the psychological correction of professional fears among employees of rescue units from emergency situations is urgent and important and does not cause doubts. Because the fear of danger and injuries can significantly affect their efficiency and work. Rescue operations often require quick decisions and action without delay. Professional stress and fear can slow down reactions and lead to wrong actions in critical situations. Providing psychological support and correcting the fears of rescue workers is an important aspect of maintaining their mental health and preventing cases of psychological burnout and post-traumatic stress disorder.

The aim of the study. To scientifically substantiate and develop optimized approaches for psychological correction of fears among employees of emergency rescue units.

Based on the results of the analysis of the theoretical study of the problem of professional fears among employees of emergency rescue units, the current state of synthesis and analysis of scientific literary data, the revealed results of empirical research data, we scientifically substantiated and developed optimized approaches to the psychological correction of fears among workers of emergency rescue units.

Problems of professional fears among employees of rescue units regarding the optimization of psychological correction to increase their psychological well-being and efficiency at work, we have developed optimized approaches and the model "Psychological correction of professional fears among employees of rescue units of the State Emergency Service" for the further development of psychological support in this area.

Our study of professional fears among workers of rescue units of the State Emergency Service of Ukraine is important both for rescuers and for society as a whole. The results of the study can be used to increase the efficiency of rescue units, preserve the mental health of rescuers, prevent professional burnout, and increase the prestige of the rescuer profession.

Keywords: emergency situations, workers of rescue units, fears, psychological correction, optimized approaches.

Постановка проблеми. Проблема оптимізації психологічної корекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій є актуальною і важливою та не викликає сумнівів. Так як страх перед небезпекою та травмами може значно впливати на їхню ефективність та роботу. Рятувальники часто зіштовхуються з екстремальними ситуаціями, такими як природні катастрофи, аварії, пожежі тощо, що може призвести до розвитку серйозного емоційного навантаження та стресу [1].

У рятувальних операціях часто потрібно швидко приймати рішення та діяти без зволікань. Професійний стрес та страх можуть уповільнити реакцію та призвести до неправильних дій у критичних ситуаціях.

Забезпечення психологічної підтримки та корекції страхів у рятувальних працівників є важливим аспектом збереження їхнього психічного здоров'я та попередження випадків психологічного вигорання та посттравматичного стресового розладу. Перебороти страхи та впевненість у своїх можливостях дозволяє рятувальникам працювати більш ефективно та безпечно у складних умовах, що може врятувати життя як працівників, так і постраждалих [1].

Розробка оптимізованих підходів та застосування до психологічної корекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів є своєчасною, важливою та актуальною проблемою, яка буде сприяти покращенню їхньої професійної діяльності, що стало метою нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку психологічної підтримки працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України висвітлюються такими українськими ученими: Лефтеров В., Миронець С., Потапчук Є., Сафін О., Тімченко О. які розглядали питання професійних страхів працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій. Головін Н., Драгоміров М., Зиков А., Караяні О., Колесніков І., Корчемний П., Красовська А. та ін. – сьогодні фахівці виділяють у якості основних детермінант страху: невідомість, несподіванку,

почуття безпорадності, втому, нестачу сну, почуття ізольованості й самотності. Однак питання психологічної допомоги потребує оптимізації.

Мета статті. Науково обґрунтувати та розробити оптимізовані підходи психологічної корекції страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. На етапі теоретичного опрацювання проблеми застосовані такі методи: аналіз, синтез, класифікація, узагальнення для вивчення сучасного стану дослідження проблеми.

На емпіричному етапі:

1. Опитувальник по фобіях (FQ);

FQ – це інструмент, який використовується для оцінки рівня страху та уникнення, пов'язаних з різними фобіями. Він складається з 18 пунктів, які описують різні ситуації, що можуть викликати страх у людей з фобіями [3].

2. Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості (ICAC).

ICAC є опитувальником, який нами використовується для діагностики актуальних страхів особистості [2].

3. Шкала самооцінки та рівня домагань (Дембо Т. та Рубінштейна С.);

Методика шкали самооцінки та рівня домагань Дембо Т. та Рубінштейна С. нами використовувалась для діагностики рівня домагань і самооцінки особистості [4].

4. Опитувальник рівня суб'єктивного контролю;

Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю», розроблений Дж. Роттером, був використаний нами для вимірювання рівня суб'єктивного контролю особистості [5].

5. Тест на особистісну та ситуативну тривожність Спілбергера-Ханіна;

Тест Спілбергера-Ханіна використався нами для оцінки емоційного стану та рівня тривожності в даний момент та схильності тривожності як стійкої характеристики особистості [6].

Матеріали дослідження та база проведення дослідження.

Дослідження проводилося у працівників ДСНС України міста Дніпро, Головного управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій в Дніпропетровській області.

Емпіричний етап проходив у січні–лютому 2024 року на базі рятувального підрозділу Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Дніпропетровській області. У дослідженні взяли участь 50 респондентів, працівники віком 30-50 років чоловічої статі.

Результати емпіричного дослідження

Опитувальник по фобіям складався з пунктів, які поділені на 4 шкали:

1. Основний рівень уникнення фобії: ми оцінювали загальний рівень страху та тривоги в типових фобічних ситуаціях.

2. Підсумкова оцінка фобії: нами було використано 3 додаткові шкали для оцінки агорафобії, фобії крові та травм, а також соціальної фобії.

3. Загальна оцінка фобії: дала нам загальну картину рівня фобії.

4. Супровідні тривога та депресія: дала змогу оцінити наявність та ступінь вираженості тривоги та депресії, які можуть супроводжувати фобії.

З опитувальника по фобіях ми отримали наступні результати:

За результатами першої шкали є – основний рівень уникнення фобії: 12 працівників мають низький рівень уникнення фобії від 0 до 2 балів; більшість працівників, а саме 27 мають помірний рівень уникнення фобії від 3 до 5 балів відповідно; 11 працівників мають високий рівень уникнення фобії від 6 до 8 балів відповідно.

Таким чином, щодо низького рівня уникнення фобії доля респондентів складає 24% (12 осіб): ці працівники практично не відчувають страху або тривоги в типових фобічних ситуаціях; вони можуть відчувати легкий дискомфорт, але він не заважає їм вести нормальне життя; тобто 1/4 обстежуваних працівників зазвичай не потребують психологічної допомоги.

Помірний рівень уникнення фобії 54% (27 осіб): ці працівники відчувають страх або тривогу в типових фобічних ситуаціях, але цей страх не є надмірним. Вони можуть уникати деяких ситуацій, але це не значно впливає на їх життя. Ці працівники можуть отримати користь від психологічної допомоги, щоб навчитися краще справлятися зі своїми страхами.

Високий рівень уникнення фобії 22% (11 осіб): ці працівники відчувають сильний страх або тривогу в типових фобічних ситуаціях; цей страх може значно впливати на їх життя, обмежуючи їх можливості та працездатність; більш ніж 1/4 обстежених працівників, на наш погляд, треба звернутися за кваліфікованою психологічною допомогою.

За другою шкалою «підсумкова оцінка фобії» яка містить три додаткові шкали ми отримали наступні результати: більшість працівників - 54%, мають помірний рівень агорафобії; 24% працівників мають низький рівень агорафобії; 22% працівників мають високий рівень агорафобії; більшість працівників - 64%, мають низький рівень фобії крові та травм; 20% працівників мають помірний рівень фобії крові та травм; 16% працівників мають високий рівень фобії крові та травм; більшість працівників - 58%, мають помірний рівень соціальної фобії; 22% працівників мають низький рівень соціальної фобії; 20% працівників мають високий рівень соціальної фобії.

За третьою шкалою - результати загальної оцінки фобії: 14% (7 респондентів) мають низький рівень фобії; більшість працівників, а саме 62% (31 респондент) має помірний рівень фобії; 24% (12 респондентів) мають високий рівень фобії.

За останньою четвертою шкалою «супровідні тривога та депресія»: 22% (11 респондентів) мають низький рівень супутніх тривоги та депресії;

більшість працівників, а саме 52% (26 респондентів) мають помірний рівень супутніх тривоги та депресії; 26% (13 респондентів) мають високий рівень супутніх тривоги та депресії.

Таким чином, методика опитування по фобіях дала можливість оцінити рівень фобій у працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Дала можливість оцінити долю працівників з високим, помірним та низьким рівнем фобій, страхів, тривоги та депресії. Що мають велику значимість в оптимізації організації роботи працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України.

За результатами проведеного нами дослідження за *опитувальником ієрархічної структури актуальних страхів особистості (ICAC)* виявлено: більшість працівників - 63%, мають низький рівень страхів за різними пунктами опитування; помірний рівень страхів - 28%, зустрічається рідше; високий рівень страхів - 9%, є досить незначним.

По результатам дослідження за *шкалою самооцінки та рівня домагань* (Дембо Т. та Рубінштейна С.) можна зробити наступні висновки:

- більшість працівників - 70%, мають високий рівень *загальної інтернальності*;

- високий рівень інтернальності в галузі досягнень мають 84% відповідно;
- високий рівень інтернальності в галузі невдач - 62%;
- у сімейних стосунках - 86%, мають високий рівень інтернальності;
- в галузі виробничих відносин - 62%, мають високий рівень інтернальності;
- стосовно здоров'я і хвороби - 76%, мають високий рівень інтернальності.

Щодо тесту на *особистісну та ситуативну тривожність Спілбергера-Ханіна*, результати є наступними.

За *шкалою ситуативної тривожності (СТ)*: 12% (6 респондентів) відчують низький рівень ситуативної тривожності; 52% (26 респондентів) відчують помірний рівень ситуативної тривожності; 36% (18 респондентів) відчують високий рівень ситуативної тривожності.

За *шкалою особистісної тривожності (ОТ)*: 20% (10 респондентів) відчують низький рівень особистісної тривожності; 44% (22 респонденти) відчують помірний рівень особистісної тривожності; 36% (18 респондентів) відчують високий рівень особистісної тривожності.

За результатами даної методики *особистісної та ситуативної тривожності* більш ніж 1/3 респондентів - 36% мали високий рівень тривожності. Більш ніж 1/2 респондентів – 52% мали помірний рівень за ситуативною тривожністю та 44% за особистісною тривожністю. На наш погляд, це свідчить про те, що цей контингент співробітників потребує психологічної профілактики та реабілітації.

За результатами аналізу теоретичного опрацювання проблеми професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій, сучасного стану синтезу та аналізу наукових літературних даних,

виявлених результатів даних емпіричного дослідження, нами було науково обґрунтовано та розроблено оптимізовані підходи психологічної корекції страхів у працівників рятувальних підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Рис. 1 Модель «Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС»

Пропонуємо розроблену нами модель «Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС» (Рис. 1).

Оптимізовані підходи та застосування запропонованої нами моделі до психологічної корекції професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів є своєчасною, важливою та актуальною проблемою, яка буде сприяти покращенню їхньої професійної діяльності.

Практична значущість запропонованої нами моделі: отримані результати можуть бути використані для розробки тренінгових програм, надання консультативної та корекційної допомоги особам, які переживають невдалий професійний досвід, зіткнулися з проблемою професійної деформації та/або емоційного виснаження/вигорання.

Отримані результати будуть корисні всім, хто зацікавлений у підвищенні своєї особистої ефективності та успішності; становленні професійних компетенцій та розкритті особистісного потенціалу фахівців через призму становлення професійної самосвідомості особистості та профілактики виникнення професійних страхів.

Висновки. У розуміння проблеми професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів щодо оптимізації психологічної корекції для підвищення їхнього психологічного благополуччя та ефективності у роботі, нами розроблені оптимізовані підходи та модель «Психологічна корекція професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС» для подальшого розвитку психологічної підтримки у цій сфері.

Проведене нами дослідження професійних страхів у працівників рятувальних підрозділів ДСНС України має важливе значення як для рятувальників, так і для суспільства в цілому. Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності роботи рятувальних підрозділів, збереження психічного здоров'я рятувальників, профілактики професійного вигорання та підвищення престижу професії рятувальника.

Література:

1. Р.Ю. Сукач, В.Б. Лоїк С 89 Організація служби і професійної підготовки в ДСНС України. Навчальний посібник – Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2014. – 114с.
2. Кушнір А. Т. Тривожність як детермінанта розладів у сексуальній сфері: кваліфікаційна робота. Спеціальність 053 «Психологія». Вінниця, 2022. - 76 с.
3. Опитувальник по фобіях (FQ). Український інститут когнітивно-поведінкової терапії. URL: <https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/ОПИТУВАЛЬНИК-ФОБИЙ.pdf>
4. Шкала самооцінки (тест Ч. Д. Спілбергера - Ю. Л. Ханіна). URL: http://psychologis.com.ua/shkala_samoocenki_test_ch.d._spilbergera_-_yu.l._hanina.htm .
5. Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК). URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=186> .
6. Методика Дембо-Рубінштейна. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-dembo-rubinstejna-blank-ta-instrukcia-437622.html>.

References:

1. Sukach, R.Ju. , Loïk, V.B. (2014). *Organizacija sluzhbi i profesijnoi pidgotovki v DSNS Ukraïni [Organization of service and professional training in the State Emergency Service of Ukraine]*. L'viv: L'vivs'kij derzhavnij universitet bezpeki zhittedijal'nosti [in Ukrainian].
2. Kushnir, A. T. (2022). *Trivozhnist' jak determinanta rozladiv u seksual'nij sferi [Anxiety as a determinant of disorders in the sexual sphere]*. Vinnicja [in Ukrainian].
3. Orituval'nik po fobijah (FQ) []. *i-cbt.org.ua* Retrieved from <https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/OPITUVAL'NIK-FOBIJ.pdf> [in Ukrainian].
4. Shkala samoocinki (test Ch. D. Spilbergera - Ju. L. Hanina) [Questionnaire on phobias (FQ)]. *psychologis.com.ua* Retrieved from http://psychologis.com.ua/shkala_samoocenki_test_ch.d._spilbergera_-_yu.l._hanina.htm . [in Ukrainian].
5. Orituval'nik «Riven' sub'ektivnogo kontrolju» (RSK) [Questionnaire "Level of subjective control" (SC).]. *personal.in.ua* Retrieved from <http://personal.in.ua/article.php?ida=186>. [in Ukrainian].
6. Metodika Dembo-Rubinshtejna [Dembo-Rubinstein method]. *vseosvita.ua* Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/metodika-dembo-rubinshtejna-blank-ta-instrukcia-437622.html>. [in Ukrainian].

УДК 351:796.03

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1238-1245](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1238-1245)

Паламарчук Ольга Миколаївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Новохацький Володимир Володимирович аспірант кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0009-0001-3660-4784>

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙ ТА МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА

Анотація. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки, яке є стратегічною метою розвитку України, вимагає прийняття новаторських рішень, розвитку високорентабельних інтелектуальних виробництв та широкого впровадження інновацій. Один з напрямків для досягнення цієї мети - ініціатива заміщення імпортованих товарів вітчизняними на внутрішньому ринку та експансії на зовнішні ринки за допомогою потужних інновацій, які стають актуальними для кожного суб'єкта господарювання. Сучасний етап розвитку економічних відносин характеризується постійним зростанням конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках, глобалізацією господарських відносин та змінами в техніці й технологіях. Виробникам нині необхідно постійно аналізувати ринки, конкурентів, товари та споживачів, покращувати продукцію та самих себе, вчасно застосовувати креативні рішення для просування продукції на ринку. Активність суб'єкта завжди може бути проявлена в контексті ситуації, дії або умов. Це пов'язано з тим, що уявлення суб'єкта про межі ринкової ситуації може змінюватися, що призводить до перегляду цілей, методів та засобів його маркетингових дій.

Основне розрізнення між довгостроковим та стратегічним плануванням полягає у способі прогнозування майбутнього. У довгостроковому плануванні майбутній розвиток може бути передбачений за допомогою екстраполяції історичних тенденцій зростання. Однак, у стратегічному плануванні не припускається, що майбутнє автоматично має бути кращим за минуле, і не використовується екстраполяція для визначення майбутнього. У стратегічному плануванні визначення перспектив проводиться для того, щоб уникнути виходу за межі досяжності результатів, які часто виникають при застосуванні екстраполяції історичних тенденцій. Таким чином, у стратегічному плануванні

екстраполяція замінена докладним стратегічним аналізом, який зв'язує між собою перспективи та цілі для формування стратегії.

Впровадження та розвиток стратегічного планування в Україні майже не дозволяє вивчити проблему стратегічного планування маркетингових комунікацій інноваційної промислової продукції як основи її просування у конкурентному середовищі.

Ключові слова: маркетингові комунікації, інноваційна промисловість продукції, стратегічне планування, економічні відносини, активності суб'єкта.

Palamarchuk Olga Mykolaivna doctor of psychological sciences, professor, head of the department of psychology and social work, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Novokhatskyi Volodymyr Volodymyrovych graduate student of the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, <https://orcid.org/0009-0001-3660-4784>

STRATEGIC PLANNING OF INNOVATIONS AND MARKETING COMMUNICATIONS OF THE SUBJECT'S ACTIVITY

Abstract. Increasing the competitiveness of the national economy, which is a strategic goal of Ukraine's development, requires the adoption of innovative decisions, the development of highly profitable intellectual industries, and the wide implementation of innovations. One of the directions for achieving this goal is the initiative to replace imported goods with domestic ones in the domestic market and expand to foreign markets with the help of powerful innovations that are becoming relevant for every business entity. The current stage of the development of economic relations is characterized by the constant growth of competition on domestic and foreign markets, the globalization of economic relations, and changes in technology and technology. Today, manufacturers need to constantly analyze markets, competitors, products and consumers, improve products and themselves, and apply creative solutions to promote products on the market in a timely manner. The activity of the subject can always be manifested in the context of a situation, action or conditions. This is due to the fact that the subject's perception of the limits of the market situation may change, which leads to a revision of the goals, methods and means of his marketing actions.

The main difference between long-term and strategic planning is the way of forecasting the future. In long-term planning, future development can be predicted by extrapolating historical growth trends. However, strategic planning does not

assume that the future must automatically be better than the past, nor does it use extrapolation to determine the future. In strategic planning, the definition of perspectives is done in order to avoid going beyond the scope of the results that often arise when applying the extrapolation of historical trends. Thus, in strategic planning, extrapolation is replaced by detailed strategic analysis, which connects perspectives and goals for strategy formation.

The implementation and development of strategic planning in Ukraine almost does not allow studying the problem of strategic planning of marketing communications of innovative industrial products as the basis of its promotion in a competitive environment.

Keywords: marketing communications, innovative product industry, strategic planning, economic relations, activity of the subject.

Постановка проблеми. Активність суб'єкта має властивість природного розвитку. У випадку, якщо цей розвиток не відбувається, це може бути наслідком негативного впливу зовнішніх або внутрішніх факторів, які перешкоджають на його шляху. Для сприяння цьому розвитку необхідно зменшити або нейтралізувати їх вплив. Активність суб'єкта є природною, вона виражається спонтанно й сама по собі не розвивається. Для її подальшого розвитку необхідно, щоб на неї впливали зовнішні фактори, які сприяють цьому процесу. Однак у цьому випадку суб'єкт фактично перетворюється на об'єкт, оскільки змінює свою поведінку щодо відповіді на зовнішні впливи. В результаті такої взаємодії активність перетворюється на реакцію – реактивність. Така постановка проблеми породжує певні методологічні складнощі.

Сучасний етап економічного розвитку відзначається постійним зростанням конкуренції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках, процесом глобалізації у сфері господарських відносин, радикальними змінами в технологіях та методах просування продукції, а також впливом на свідомість та підсвідомість споживачів. Споживачі стають все більш освіченими та вимогливими до якості продуктів та послуг. Для досягнення успіху виробникам необхідно постійно аналізувати ринки, конкурентів, товари та споживачів, вдосконалювати якість своєї продукції та свої власні навички, вчасно впроваджувати креативні стратегії для просування на ринку. Тобто, ключовими є стратегічне планування інновацій та маркетингових заходів як активної суб'єктності маркетологів в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічного планування в національній економічній літературі була досліджена до 1990-х років у працях таких авторів, як Ю.П. Васильєв, М.М. Крейсберг, А.Р. Стерлін, А.Л. Семенов, В.М. Архіпов, і пізніше – у творчості А.Н. Петрова, Ю.В. Гусєва, С.П. Болотова, О.С. Віханського, А.П. Градова, Р.А. Фатхутдінова, Е.А. Уткіна, А.Т. Зуба, В.С. Катькало та інших авторів [1 – 2].

Активність суб'єкта завжди може бути виявленою в контексті ситуації, дії або умов. Проте, межі цієї ситуації визначаються та переосмислюються самим суб'єктом, що дає йому можливість формувати й змінювати своє розуміння, цілі та методи дії. У психології для опису цього явища часто використовуються терміни, такі як зсув мотива на ціль або цілей на мотив. Це пов'язано з тим, що уявлення суб'єкта про межі ринкової ситуації може змінюватися, що призводить до перегляду цілей, методів та засобів його маркетингових дії.

Метою статті є обґрунтування стратегічного планування інновацій та маркетингових комунікацій активності суб'єкта в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на обширну кількість проведених досліджень, проблеми з оптимізації витрат на маркетинг та підвищення ефективності маркетингових комунікацій залишаються актуальними для виробників, що розвивають нові продукти. У більшості випадків такі компанії обмежуються тактичними заходами, спрямованими на забезпечення поточних потреб, а не на стратегічне планування маркетингової діяльності та визначення стратегічних пріоритетів для подальшого розвитку підприємства. Це може ускладнити успішне впровадження нових продуктів на ринок та обмежити можливості вирішення різних завдань у сфері комунікацій.

З іншого боку, інноваційна діяльність, яка пов'язана з великими ризиками, потребує значної уваги, зусиль, фінансування та підтримки в сфері комунікацій. У періоди економічних криз, реформ та змін у пріоритетах державного розвитку, проблема успішності інновацій стає особливо актуальною.

Маркетингові комунікації та стратегічне маркетингове планування є необхідними складовими успішної діяльності більшості сучасних підприємств. Концепція маркетингу, щодо якої дискутують науковці та практики, лежить в їх основі. Для розуміння вигідності їх використання та перспектив розглянемо еволюцію різних аспектів маркетингової діяльності, включаючи маркетингові комунікації, та стратегічного планування.

Розвиток маркетингових комунікацій безпосередньо пов'язаний з еволюцією маркетингу, який історично пройшов шлях від натурального господарства до капіталістичного суспільства. Цей шлях включав зміну потреб суспільства, коливання в співвідношенні попиту та пропозиції на ринку, а також перетворення психології споживачів. Процес еволюції маркетингу виокремив ефективні напрямки маркетингової діяльності та відкинув непродуктивні, і це стало ключовим для його розвитку [2].

Розгляд еволюції маркетингових комунікацій не можливий без врахування розвитку реклами. Поляков В.А. порівняв основні етапи розвитку реклами у світі, які він визначив згідно зі своєю концепцією розвитку рекламного ринку.

У сучасний час спостерігається поява нових форм і типів ЗМІ (включаючи газети – як друковані, так і електронні; радіо – довго- та короткохвильове; телебачення – супутникове та кабельне; телефони – стаціонарні, мобільні, смартфони і т. д.), що стимулює розвиток різноманітних форм реклами та інших засобів маркетингових комунікацій. Проте, використання деяких комунікаційних засобів у рекламних цілях вже припинено. Наприклад, операторам мобільного зв'язку в США довелося припинити масову розсилку рекламних повідомлень через SMS за проханням користувачів. Але в більшості ЗМІ спостерігається тенденція до зростання обсягів реклами, що переважно пов'язане з розвитком ринку рекламної індустрії та супутніх ринків рекламних послуг та рекламної інфраструктури.

Концепція маркетингової стратегії пройшла еволюцію від підходу, що спрямований на поліпшення виробництва, до підвищення якості товарів, а потім до акценту на інтенсифікацію комерційних зусиль та остаточно – до усвідомлення важливості самого маркетингу. Остання ітерація, яка включає в себе соціально-етичний аспект маркетингу, може вважатися ідеальною моделлю, яка враховує інтереси виробників, споживачів та суспільства. Це орієнтована у майбутнє концепція, адже задоволення різноманітних інтересів є складним завданням, що можливе лише за умови високого рівня розвитку економіки та суспільства [1].

В останні десятиріччя відбувся значний прогрес у розвитку різних видів маркетингу, що можна узагальнити як підходи, що акцентують увагу на різних аспектах комунікаційної діяльності. Ці напрями включають холістичний маркетинг, який фокусується на маркетингу відносин; латеральний маркетинг, який створює нові ринки; нейромаркетинг, який поєднує рекламу і психоемоційні образи; партизанський маркетинг, що використовує нетрадиційні методи реклами та просування товару; та інноваційний маркетинг, який зосереджується на креативних комунікаційних рішеннях та інших аспектах. Таке виділення нової класифікаційної ознаки, а саме "за видами комунікаційної діяльності", відображає загальну тенденцію акцентування уваги дослідників на комунікаційних аспектах маркетингу, їхній специфіці та використанні на практиці. Наприклад, великі компанії, такі як "Кока-Кола", "Нестле" і "Дженерал Моторс", вже успішно використовують концепцію нейромаркетингу. Це свідчить про настання нової ери в маркетингових відносинах, де переможцем стане той, хто першим впроваджує ці нові напрями [2].

Таким чином, введення класифікаційної ознаки "за видами комунікаційної діяльності" для різних видів маркетингу є показовим з погляду акцентування основних пріоритетів у сучасному ринковому середовищі, де комунікації відіграють ключову роль. Це пропозиція щодо розширення

класифікації маркетингу сприяє, з одного боку, вдосконаленню категорійного апарату, а з іншого – дозволяє ефективніше використовувати їх у практиці для досягнення різних цілей у різних сферах та на різних рівнях.

Відомий японський маркетинголог Міцуакі Сімагуті стверджує, що в XXI столітті головне завдання менеджера з маркетингу полягає в тому, щоб не лише просунути окремий продукт, але й спрямовати всі продукти компанії на досягнення її зростання. Іншими словами, маркетинг перетинається з областю стратегічного управління.

Результати численних досліджень, які проводилися як в Європі, так і у США, підтверджують широке поширення стратегічного планування, яке пройшло певний еволюційний шлях у своєму розвитку. Від директивного планування, яке було характерним для СРСР у 20-х роках XX століття, до перспективного, що зародилося в 1960-х роках у країнах, таких як Канада, Японія, СРСР, Греція, Іспанія, Португалія та інші, а потім до індикативного і стратегічного планування. Досвід країн, таких як Греція, Іспанія, Португалія та інші, наразі свідчить про недоліки перспективного планування і необхідність впровадження інших концепцій управління. З 1950-х по 1980-ті роки бюджетні та перспективні плани поступово інтегрувалися в нові методи стратегічного планування. У 1960-х роках планування розглядали як логічний і аналітичний процес (за словами І. Ансофа, 1965 р.), у 1970-х роках - як екстраполяцію в рамках статичних систем, у 1980-х роках – як діяльність зі стратегічного та тактичного планування для динамічних систем. Досвід провідних країн світу у проведенні реформ свідчить про важливість стратегічного планування як ключового елемента процесу впровадження реформ, що робить його цікавим і для України.

У США важливою особливістю стратегічного планування є його висока ступінь інституціоналізації на рівні уряду. Прийнятий Парламентом США в 1993 році закон про орієнтацію на результати виконання завдань урядом (Government Performance Result Act – GPRA) зобов'язав всі міністерства, урядові агенції та департаменти розробляти стратегічні плани, включаючи щорічні плани як частину стратегічних, а також підготовлювати щорічні звіти про виконання планів. Цей закон, що став складовою частиною загальної адміністративної реформи, звернув увагу на необхідність зміни підходу адміністраторів, їх більш глибокого розуміння концепцій кінцевого результату та якості виконаної роботи.

Початкове впровадження стратегічного планування у Польщі стосувалося спочатку шести міністерств, а потім ще шести. Питання обов'язковості стратегічного планування в Польщі не має закріплення в законодавстві. Методологія стратегічного планування існує у вигляді рекомендацій, виданих Офісом державної служби, і не є обов'язковою для впровадження [2].

Поточна ситуація в Польщі свідчить про необхідність та відповідність розробки стратегічних планів розвитку територій, а не окремих секторів. Ця стратегія спрямована на підтримку підприємництва, а не на надання додаткового фінансування конкретних галузей або підприємств. Такий підхід відповідає загальній політиці Європейського Союзу, яка спрямована на поступовий перехід від стратегії розвитку окремих секторів промисловості або сільського господарства до розвитку регіонів.

На початку 1980-х років в Канаді були здійснені кроки щодо впровадження стратегічного планування на рівні федеральних департаментів. Ці департаменти вивчали і використовували стратегічне планування як процес, який дозволяє організаціям оцінювати зовнішнє та внутрішнє середовище, визначати головні пріоритети в певних сферах і відповідно до них діяти. У результаті більшість департаментів перейшли від планування з внутрішньою орієнтацією до планування, спрямованого на очікувані зміни у зовнішньому середовищі, зміцнилися зв'язки зі споживачами послуг при визначенні пріоритетів та цілей, і змінився управлінський стиль.

У Швеції нині існує розвинута система муніципального стратегічного планування, зокрема в галузі економіки та землекористування. Термін "шведська модель" виник у зв'язку з розвитком Швеції як однієї з найбільш розвинених у соціально-економічному плані держав. Його поява відзначалася наприкінці 1960-х років, коли закордонні спостерігачі стали помічати успішне поєднання в Швеції швидкого економічного зростання з обширною політикою реформ на тлі відносної соціальної стабільності в суспільстві. Шведську економіку відзначає змішаний характер, який поєднує ринкові відносини і державне регулювання, переважання приватної власності у сфері виробництва і громадське споживання.

У Швеції стратегічне планування використовується для оцінки різних варіантів з урахуванням соціальних, економічних, екологічних та інших впливів. У сфері громадського управління планування регулюється деталізованою та складною системою законодавства. Воно ґрунтується на ієрархічній основі: результати планування на одному рівні слугують орієнтирами для наступних рівнів [1].

У Великій Британії, відповідно до Акту про місцеве самоврядування (LGA-2000), прийнятого у 2000 році, значна увага приділяється стратегічним підходам управління. LGA-2000 вимагає від органів місцевого самоврядування розробляти стратегію для поліпшення економічного, соціального та екологічного стану громади на їхній території та для сприяння загальному розвитку країни.

В Україні наразі реалізується загальнодержавна система стратегічного планування та прогнозування. Ця ініціатива базується на розробленому

проекті "Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" (затвердженому постановами Верховної Ради України від 17 лютого 2009 року № 965-VI та від 21 жовтня 2010 року № 2632-VI). Крім того, активно впроваджуються концепції стратегічного планування на рівні регіонів. Було визначено, що Національна система стратегічного планування регіонального розвитку включає в себе: концепцію державної регіональної політики, державну стратегію регіонального розвитку, регіональні стратегії розвитку, програми економічного та соціального розвитку, а також угоди з регіонального розвитку.

Висновки. Основна різниця між довгостроковим і стратегічним плануванням полягає у способі розгляду майбутнього. У довгостроковому плануванні майбутній розвиток може бути передбачений за допомогою екстраполяції історичних тенденцій зростання. Однак у стратегічному плануванні не вважається, що майбутнє автоматично має бути кращим за минуле, і не передбачається визначення майбутнього за допомогою екстраполяції. У стратегічному плануванні визначення перспектив виконується для запобігання виходу за межі осяжності результатів, які часто виникають при використанні екстраполяції історичних тенденцій. Таким чином, в стратегічному плануванні екстраполяція замінена ретельним стратегічним аналізом, який пов'язує між собою перспективи та цілі для формування стратегії.

Запровадження та розвиток стратегічного планування в Україні майже не дозволяє вивчити проблему стратегічного планування маркетингових комунікацій інноваційної промислової продукції як основи її просування у конкурентному середовищі.

Література:

- 1.Божкова В. В. Еволюція концептуальних підходів розвитку інноваційного менеджменту виробничо-комерційних підприємств. Економіка: проблеми теорії і практики: збірник наукових праць. Випуск 225. В 5 т. Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. Т. 1. С.173-180.
- 2.Vizniuk I., Dolynnyi S., Polishchuk A., Kylyvnyk V. Structural and functional model of formation of socio-cultural competence of future foreign language teachers. Modern Science-Moderní věda. Praha. Česká republika, Nemoros. 2022. № 5. P.108-117. Видання включене до каталогу Міжнародного центру періодичних видань ISSN 2336-498X.

References:

1. Bozhkova, V. V. (2007). Evoliutsiia kontseptualnykh pidkhodiv rozvytku innovatsiinoho menedzhmentu vyrobnycho-komertsiiynykh pidpriemstv [Evolution of conceptual approaches to the development of innovative management of industrial and commercial enterprises]. *Ekonomika: problemy teorii i praktyky - Economics: problems of theory and practice*, 225, 5, 173-180 [in Ukrainian].
2. Vizniuk, I., Dolynnyi, S., Polishchuk, A., Kylyvnyk, V.(2022). Structural and functional model of formation of socio-cultural competence of future foreign language teachers [Structural and functional model of formation of socio-cultural competence of future foreign language teachers]. *Modern Science-Moderní věda. Praha. Česká republika*, Nemoros, 5, 108-117 [in Ukrainian].

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1246-1258](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1246-1258)

Перелигіна Ліна Анатоліївна доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, Національний університет цивільного захисту України, вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, тел.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0003-2594-6321>

Овсяннікова Яніна Олександрівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, Національний університет цивільного захисту України, вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, тел.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0001-6498-3454>

Кердивар Валентин Віталійович доктор філософії за спеціальністю «Психологія», старший науковий співробітник, навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, Національний університет цивільного захисту України, вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, тел.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0001-6560-6028>

РОЛЬ МЕДІАРЕАБІЛІТАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ПСИХІЧНОГО ДОБРОБУТУ ПІСЛЯ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто феномен психологічного добробуту особистості як інтегральне утворення повноцінної життєдіяльності та розвитку людини протягом життя. Шлях до нього проходить через формування впевненості в собі, емоційного контролю, фізичну активність, підтримку взаємовідносин з оточенням.

Розглянуто послідовну реакцію та основні симптоми людини після травматичної події у часі: гостра реакція на стрес → гострий стресовий розлад → гострий посттравматичний стресовий розлад → хронічний посттравматичний стресовий розлад. Кожен етап має свій приманний часовий проміжок тривалості. Психологічна реабілітація є комплексним процесом відновлення та підтримки психологічного здоров'я особистості. Вона передбачає варіативність інтервенцій, враховуючи характер отриманої травми, природу особистості, її життєві цілі та досвід, значуще оточення, потреби.

Прогрес медіатехнологій дає можливість надавати дистанційно психологічну підтримку. Використання медіа у реабілітації дозволяє долати

фізичні бар'єри, забезпечує своєчасний доступ до інтенсивної допомоги. Телетерапія дозволяє фахівцям консультувати пацієнтів, надавати вказівки щодо реабілітаційних вправ і пропонувати психологічні консультації без необхідності фізичної присутності. Мобільні додатки можна комбінувати для досягнення психологічної підтримки, контролю, діагностики та інше. Розглянуто конкретні мобільні додатки та їх особливості у реабілітаційній роботі. Застосування фільмів, телешоу та відеоігор вважається ефективним для створення безпечного простору переживання емоцій та спілкування. Відеоігри допомагають пацієнтам поставити себе на роль іншого персонажа, розіграти історію зі схожими переживаннями та випробуваннями. Фільми, ігри та шоу пропонують унікальний ракурс, де пацієнти можуть навчитися співчувати, відчувати емоції та спостерігати позитивний розвиток характеру. Віртуальна реальність у реабілітації допомагає імітувати реальні ситуації, знижує чутливість до травматичних спогадів, зменшує симптоми та покращують загальний психічний стан в цілому.

Ключові слова: психологічне здоров'я, психічний добробут, травматична подія, реабілітація, медіатерапія, ЗМІ, Інтернет, мобільні додатки, віртуальна реальність.

Perelygina Lina Anatoliyivna Doctor of Science in Biology, Professor, Leading Researcher of the Educational and Scientific Laboratory of Extreme National University of Civil Defense of Ukraine and Crisis Psychology of the Research Center, National University of Civil Defense of Ukraine, St. Chernyshevskaya, 94, Kharkiv, 61023, tel.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0003-2594-6321>

Ovsianikova Yanina Oleksandrivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher, Head of the Educational and Scientific Laboratory of Extreme and Crisis Psychology of the Research Center, National University of Civil Defense of Ukraine, St. Chernyshevskaya, 94, Kharkiv, 61023, tel.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0001-6498-3454>

Kerdyvar Valentyn Vitaliyovych PhD, Senior Research Fellow of the Educational and Scientific Laboratory of Extreme and Crisis Psychology of the Research Center, National University of Civil Defense of Ukraine, St. Chernyshevskaya, 94, Kharkiv, 61023, tel.: (057) 704-14-50, <https://orcid.org/0000-0001-6560-6028>

THE ROLE OF MEDIA REHABILITATION IN RESTORING MENTAL WELL-BEING AFTER TRAUMATIC EVENTS: RESEARCH PERSPECTIVES AND PRACTICAL APPLICATIONS

Abstract. The article deals with the phenomenon of psychological well-being of an individual as an integral formation of full-fledged life and development of a

person throughout life. The way to it is through the formation of self-confidence, emotional control, physical activity, and maintaining relationships with others.

The author considers the reaction and main symptoms of a person after a traumatic event in time: acute stress reaction → acute stress disorder → acute post-traumatic stress disorder → chronic post-traumatic stress disorder. Each stage has its own specific time period. Psychological rehabilitation is a complex process of restoring and maintaining the psychological health of a person. It involves a variety of interventions, taking into account the nature of the trauma, the nature of the individual, his or her life goals and experience, significant environment, and needs.

Advances in media technology make it possible to provide psychological support remotely. The use of media in rehabilitation helps overcome physical barriers and provides timely access to intensive care. Teletherapy allows professionals to counsel patients, provide guidance on rehabilitation exercises, and offer psychological counseling without the need for physical presence. Mobile applications can be combined to achieve psychological support, monitoring, diagnosis, and more. Specific mobile applications and their features in rehabilitation work are considered. The use of movies, TV shows, and video games is considered effective in creating a safe space for experiencing emotions and communicating. Video games help patients to put themselves in the role of another character, to act out a story with similar experiences and trials. Movies, games, and shows offer a unique perspective where patients can learn to empathize, feel emotions, and observe positive character development. Virtual reality in rehabilitation helps to simulate real situations, reduces sensitivity to traumatic memories, reduces symptoms, and improves overall mental health.

Keywords: psychological health, mental well-being, traumatic event, rehabilitation, media therapy, media, Internet, mobile applications, virtual reality.

Постановка проблеми. Внутрішній добробут людини передбачає гармонійне поєднання фізіологічних, психологічних та соціальних чинників здоров'я, які впливають на спосіб її мислення, характер, відчуття та поведінку. Стан психічного здоров'я демонструє чи людина здатна справитися зі стресом, як ставиться до оточення, обирає певні форми активності. Рівень психологічного здоров'я відображає стан наявного ресурсу (чи його відсутність) для розв'язання складних ситуацій, що перешкоджають гармонійній життєдіяльності, а також здатність адаптуватися до змін, продуктивного навчання та праці.

Війна в Україні завдає шкоди психічному здоров'ю та добробуту людей. Протистояння триває, неможливо передбачити його завершення. Це впливає на психічний стан громадян країни, їх адаптацію до побутових змін і мотивацію до здійснення професійної діяльності. У результаті травматичних

подій зменшується психологічне здоров'я індивіда, проте може повернутися і навіть зміцнитися у результаті реабілітаційних впливів. Цьому сприяють продумане та конструктивне використання сучасних медіатехнологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та суть поняття психологічного добробуту є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема, Л. Сердюк, Л. Котлова та К. Марчук, О. Віговська та інші. А. Шумейко охарактеризувала механізми відновлення психологічного здоров'я після травматичної події. Л. Балабанова та Л. Перелигіна дослідили технології відновлення соціально-психологічних ресурсів життєздатності людини після впливу травматичної події. Л. Процик розглянула переваги та ризики у використанні цифрових технологій для надання психологічної допомоги (Інтернет-платформи, мобільні додатки, чат-боти). Значний вклад внесла Т. Титаренко, зокрема, розглянула методологічні засади відновлення психологічного здоров'я особистості, запропонувала технології соціально-психологічної реабілітації та ресурсні модули для підвищення ефективності реабілітаційних впливів.

Серед практичних праць варто вказати наступні. Р. Rutledge дослідила медіапсихологію, особливості її застосування в реабілітаційних службах. V. Germain, A. Marchand, S. Bouchard, S. Guay, M.-S. Drouin провели експеримент лікування посттравматичного стресового розладу віч-на-віч та за допомогою відеоконференції. J.A. Naslund, A. Bondre, J. Torous, K.A. Aschbrenner підсумували використання соціальних медіа людьми з психічними захворюваннями та вплив соціальних медіа на психологічний добробут, а також ранні спроби використання соціальних медіа для реалізації науково обґрунтованих програм для лікування психічних захворювань.

Мета статті – розглянути особливості використання медіатехнологій у реабілітації для відновлення психологічного добробуту після травматичних подій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я визначається як стан добробуту індивіда, за якого він здатен реалізувати свій потенціал, дати раду у різних життєвих ситуаціях, продуктивно працювати та розвивати громаду [1].

Психічне здоров'я відображає стан душевний добробут, якому характерно відсутність хворобливих психічних проявів, забезпечення адекватних умов навколишнього середовища, регуляцію поведінки та діяльності в цілому. Психологічне здоров'я є основою особистої, сімейної, професійної самореалізації людини, її самоприйняття, відношення з оточенням, продуктивної активності [2, С.47]. Високому рівню психологічного здоров'я характерно присутність внутрішніх ресурсів для успішної адаптації, подолання складних ситуацій та вирішування негараздів; здатність успішно навчатися, працювати, розвиватися протягом життя.

Як екзистенціальне почуття щодо відношення до власного життя, психологічного добробуту існує насамперед у свідомості самої людини. Психологічний добробут близьке за змістом поняття задоволеності, яке розглядається по-різному: як компонент щастя, задоволення роботою тощо. Традиційно психологічний (суб'єктивне) добробут обговорюють у колі проблем саме якості життя (quality of life) як оцінка задоволення матеріальних і духовних потреб [3].

Психічний добробут відображається в позитивному ставленні, стабільному емоційному стані та здатності справлятися з труднощами. Одним із фундаментальних елементів психічного добробуту є впевненість у собі. Віра у власні здібності та самоцінність дозволяє справлятися з труднощами, вирішувати проблеми та розвиватися. Розвиток самоповаги та самоприйняття є важливим кроком на шляху до психологічної стійкості. Крім того, для досягнення психологічного добробуту людині необхідно навчитися краще контролювати свої емоції. Контрольовані реакції на стресові ситуації, вміння заспокоюватися та навички позитивної саморегуляції допомагають знизити рівень стресу та покращити загальний стан психічного здоров'я. [4].

Так чи інакше, психологічний добробут або здоров'я залежить від численних зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема: самосприйняття, самоставлення, прийняття зі сторони оточення, взаємин з близькими тощо [5, С. 218]. К. Ріфф на основі інтеграції різних теорій, пов'язаних із психологічним добробутом особистості, запропонувала узагальнену модель з шістьма складовими, а саме: здатність задовольняти повсякденні потреби; позитивне відношення до себе та свого досвіду минулого; сформовані цілі та хобі, які надають сенс життю; взаємовідносини з оточенням, які сповнені турботи та довіри; відчуття постійного розвитку і самореалізації; здатність відстоювати свої переконання [6, С. 128]

При порушенні регулятивної функції психіки, особливо у результаті травматичної події, відбувається перехід до станів соціально-психологічної дезадаптації, при складніших випадках – до психічних розладів. Травматична подія визначається як суб'єктивний досвід, визнаний людиною травматичним або нетравматичним саме через власне її сприйняття, інтерпретацію та поставлену оцінку. Вона має подвійну природу: 1) несе небезпеку, загрозу руйнування для особистості, забираючи здатність «жити і радіти життю»; 2) сприяє формуванню стійкості, сміливості, можливості конструктивно змінюватися, зцілюватися та трансформуватися. Травматичний стрес виступає як фізична та емоційна реакція людини на небезпечні ситуації для життя або на події, що загрожують фізичній цілісності, близьким тощо. Такі ситуації перевищують здатність людини впоратися із виникненням почуття страху та безсилля. Переживання травматичних подій може вплинути на довіру іншим

людям, відчуття власної безпеки, на здатність орієнтуватися в життєвих ситуаціях. Для травматичної події характерна раптовість, ступінь руйнівної сили, інтенсивність [7, С.22].

Для виникнення посттравматичного стресового розладу після травматичної події проходить певний час. До прикладу, реакція людини розгортається у часі після травматичної події [8, С. 33]:

↓ Гостра реакція на стрес (з перших хвилин – 3-4 дні після травматичної події), основними симптомами якого є нервові тремтіння, перезбудження, заціпеніння, істерика, уникнення спогадів або розповіді про подію в теперішньому часі (проте вона вже завершилася).

↓ Гострий стресовий розлад (близько 4 тижнів після травматичної події) характеризується проявами агресії, апатії, дисоціації, суму, різкими коливаннями настрою, повторним переживанням спогадів, проблемами зі сном та нічні жахи, змінами в апетиті.

↓ Гострий ПТСР (1 – 3 місяці після пережитої травматичної події), симптомами якого є виражені спогади про подію (як і в момент травмуючої події), емоційне оніміння, нічні жахи, ангедонія (втрата задоволення від речей, які раніше приносили задоволення), деструктивність у поведінці (вживання психотропних речовин, алкоголю тощо).

↓ Хронічний ПТСР (після 1 року після травматичної події) діагностують за наявності наступних симптомів: симптоми гострого ПТСР, галюцинації, амнезія, асоціальна або суїцидальна поведінка).

Реабілітаційна психологія розглядає проблеми поведінки та психічного здоров'я людини, зокрема, які постраждали від будь-якої травматичної події або хронічного захворювання, що призводить до проблем: емоційне подолання, психічний і психологічний статус; поведінка, яка сприяє позитивній адаптації до інвалідності; незначні проблеми з адаптацією, а також серйозна психопатологія [9].

Психологічна реабілітація являє собою систему заходів, суть яких полягає у збереженні, відновленні та коригуванні психофізіологічних і психічних функцій людини. Реабілітація має інтегративний характер, містить діагностичні, терапевтичні, корекційні, профілактичні заходи, засіє індивідуальні та групові форми роботи (консультування, групова корекція, аутотренінг, саморегуляція). Вони спрямовуються на виведення людини з критичного стану, а також на розвиток нових важливих життєвих умінь [10, С.199].

На базовому етапі реабілітації доцільним є використання: а) технології відновлення творчого проєктування власного майбутнього за допомогою технік підтримки бажання самозмін, підвищення відповідальності за власне життя, відтермінування задоволень, підвищення інтересу до нової роботи;

б) технології схваленого нового проєкту життя із застосуванням технік початкової структуризації свого майбутнього життя, аналізом обмежень та відповідного редагування тощо; в) технології успішного виконання попередньо поставлених задач із застосуванням технік поступового долаття спогадів, змінюючи масштаби пережитого [11, С. 45].

Серед ефективних технологій реабілітації обирають технологію переінтерпретації негативних спогадів про травматичну подію, технологію вироблення нового відношення до травми як до ресурсної бази. Серед ресурсів реабілітації комунікативний є найбільш потужним. Техніка самовідновлення й техніка підвищення сімейної життєдайності є значущими для травмованої людини [12].

У процесі реабілітації варто використовувати можливості медійної сфери (телебачення, радіо, періодика, Інтернет, соціальні мережі електронна пошта, чати тощо). Першочергово, завдяки різним видам ЗМІ, варто оперативно і компетентно здійснювати інформування різних верств населення про важливість збереження та можливостей відновлення психологічного здоров'я, про способи підтримки суб'єктивного добробуту. Мається на увазі, навчати людей різним способам зняття стресу, підвищити адаптивність, шляхи самовідновлення [2, С. 50].

Телепсихотерапія як передове втручання, має великі перспективи в галузі охорони психічного здоров'я. У результаті експерименту [13], метою якого була оцінка розвитку терапевтичного впливу на осіб з посттравматичним стресовим розладом, яких лікували за допомогою відеоконференцтерапії або терапії віч-на-віч. 46 учасників із посттравматичним стресовим розладом отримали когнітивно-поведінкову терапію: з них 17 – за допомогою відео-конференції та 29 – особистих зустрічей. Різноманітні анкети, що оцінювали якість терапії, проводилися в п'ять різних періодів лікування. Кожен сеанс також оцінювався терапевтом і учасником одразу після цього. Результати продемонстрували, що терапевтична взаємодія психолога та пацієнта може дуже добре розвиватися в обох умовах лікування та відсутність суттєвої різниці між ними у результатах.

Ефективними та поступово популярними стають комплексні технології з використанням різних мобільних застосунків (смартфонів, ноутбуків, планшетів з необхідним програмним забезпеченням). Їх можна застосовувати для онлайн-інформування, онлайн-діагностики стану в актуальному часі, онлайн-прогнозу поведінки у складних ситуаціях, онлайн-допомоги та самопомоги, самоконтролю, підвищенню самосприйняття, росту самоефективності, зменшенню напруження у відносинах з оточенням, зростанню взаєморозуміння, поглибленню інтеграції вже набутого досвіду [11]. Дані функції можуть використовуватися клієнтом самостійно. Також вони можуть

слугувати матеріалом для психотерапевта чи психолога. Уже науково підтверджено їх ефективність як електронне втручання у вирішенні проблем з депресією, психозами, підвищеною тривожністю та вживанні психоактивних речовин. Додатки є дієвими й для відстеження динаміки настрою та вживання їжі, боротьби зі стресом, порушень сну [14].

До прикладу, додаток «7 Cups: Therapy & Support» – це можливість безкоштовно спілкуватися з професійними психологами для отримання психологічної підтримки, консультації або терапії з подолання тривоги, депресії та стресу, зокрема, після травматичної події. Важливим є можливість висловлення своїх думок без засудження чи страху (повідомлення 100 % анонімні, видаляються з бесіди). Додаток «Антипаніка» містить розроблені техніки роботи з панічними атаками у час самого процесу нападу. Представники Інституту креативної психології разом із Союзом охорони психічного здоров'я пропонують отримувати інформацію для роботи над собою безкоштовно. «MindShift» – додаток надає шляхи подолання панічних атак, неспокою, безсоння, вирішення конфліктних ситуацій. Додаток «Pacifica – Stress & Anxiety» за допомогою розробленої методики допомагає у подоланні тривоги, стресу, депресії завдяки релаксації, контролю здоров'я і настрою, медитації. Додаток «MoodKit (iOS)» пропонує поради для повсякденного життя, інструменти професійної психології для покращення настрою, аналізу факторів, що призводять до порушень психологічного характеру [15].

Додаток «PFA Mobile Ukraine» пропонує деталізовані поради з надання першої психологічної допомоги після отримання психологічної травми самому собі або іншому потерпілому. Серед можливих для огляду опцій є вибір першої психологічної допомоги, типові реакції на стрес, техніки самозбереження, відновлення ресурсів та інші. Також пропонується тестування для поповнення знань психологічного характеру (ознаки проблем з психологічним здоров'ям, шляхи подолання та інше), відповідно надається алгоритм дій та додаткова інформація [14].

Окрім цього, мобільні додатки сприяють доступ до лікування та психологічної підтримки для людей з інвалідністю або тих, хто має обмежену мобільність; дозволяє людям залишатися на зв'язку з іншими, незважаючи на різницю в часових поясах або віддаленість; наданню своєчасної інформації; нагадуванню про прийом ліків і підкріплення впровадження нових моделей здорової поведінки; надавати лікування тим, хто в іншому випадку не отримав би його; дотримування планів і протоколів лікування чи реабілітації [16, С. 519]. Залежно від здібностей та інтересів пацієнта, додатки можна комбінувати для досягнення бажаної підтримки. До прикладу, монітор активності на основі смартфона з GPS, такий як RunKeeper, можна використовувати з фітнес-

трекером, що носить, таким як JawboneUp або Fitbit. Ці інструменти легко поєднуються з деякими додатками для ведення харчового журналу, такими як MyNetDiary, і разом забезпечують широкий та зручний для користувача зворотний зв'язок щодо активності, дієти й звичок сну.

Особливу роль займає медіатерапія у процесі одужання та реабілітації. Використання фільмів, телешоу, відео та відеоігор для створення безпечного простору переживання емоцій та спілкування (наприклад, з героями). Медіатерапія – це не просто «перегляд фільмів, щоб почуватися краще». Це спосіб спілкування та переживання емоцій у безпечному місці. У випадку відеоігор це може допомогти пацієнтам поставити себе на роль іншого персонажа та розіграти історію [17]. Вони можуть відправитися в подорож з персонажем, який переживає випробування, подібні до них. Фільми, ігри та шоу пропонують унікальний, підібраний ракурс. Взаємодія з цими персонажами в рамках навмисного дослідження може допомогти неохоче або соціально погано оснащеним людям пережити травму та пов'язані з нею важливі емоції. Пацієнти можуть навчитися співчувати, відчувати емоції та спостерігати позитивний розвиток характеру.

Незалежно від потреб пацієнта, існують способи пережити певну емоцію або пережити історію. Для людей, які відновлюються після травматичної події, історія та атмосфера такої гри, як «Silent Hill 2», можуть бути корисними. Ця гра може допомогти їм візуалізувати та озвучити різні аспекти свого життя, які їх тривожать, і представити концепцію спокути та прощення різними способами, залежно від дій гравця. Для гравця також доступні медитативні назви, щоб відчути більш спокійний стан, перебуваючи вдома, у випадку назв, таких як «Feather» або «Journey». Тривога, депресія та інші різноманітні психічні розлади зображуються в таких назвах, як «Gris». Водночас у таких іграх, як «Hellblade»: «Senua's Sacrifice», персонажі переживають розлади психічного здоров'я [17].

У сферу реабілітації віртуальна реальність теж знайшла свій шлях. Вона пропонує захопливий досвід для допомоги у фізичному та психологічному відновленні. Програми реабілітації віртуальною реальністю можуть імітувати реальні ситуації, чим допомагають людині заново виконати завдання та відновити впевненість у собі. Для людей із посттравматичним стресовим розладом терапія віртуальною реальністю виявилася ефективною у зниженні чутливості до травматичних спогадів, зменшують симптоми та покращують загальний психічний стан [18, С. 275].

Доповнена, змішана і віртуальна реальності та їх додатки мають великі перспективи. Віртуальні середовища можуть створювати симуляції проблем, з якими люди стикаються в реальному житті. Одне з найпоширеніших застосувань віртуальної реальності – авіасимулятори для навчання пілотів.

Вони були розроблені, протестовані й застосовані в ряді областей реабілітації, нейропсихології та клінічної психології. Серед них: зменшення страху при простих фобіях, посттравматичному стресовому розладі, управління стресом в онкохворих, зменшення болю і фізична терапія при болючих процедурах, таких як лікування опіків, лікування порушень образу тіла і розладів харчової поведінки, тренування рухових навичок у дітей і дорослих, функціональна реабілітація при відновленні після інсульту і розладах центральної нервової системи, реабілітація уваги, покращення пам'яті й просторових навичок. Дослідники працюють над терапією віртуальної реальності, спрямованою на полегшення стану ветеранів, які знемагають від ПТСР. Реабілітація може включати віртуальні сценарії, які включають вібрації та дрібні деталі як частину симуляції. Молоді військовослужбовці, які виростили в середовищі цифрових ігрових технологій, можуть бути більш схильними до пошуку лікування за допомогою віртуальної реальності, ніж до традиційних методів терапії [16, С. 521-525]. Компанія Google розробила та дала можливість використовувати свій шолом Google Cardboard для самостійного отримання допомоги завдяки зануренню у віртуальну реальність [15].

Медіатехнології не замінюють повноцінну реабілітацію та відповідних психологічних кроків для зміни поведінки, таких як усвідомлення необхідності змін, мотивація та готовність до нових моделей поведінки. Однак медіа можуть забезпечити своєчасну, індивідуальну та контекстуальну підтримку, ставити реалістичні цілі, розбиті на досяжні цілі та часові проміжки, а також забезпечувати відповідний зворотній зв'язок.

Висновки. Психологічний добробут особистості пов'язане з її ціннісно-смысловими орієнтаціями (життєві цілі, життєдіяльність й результативність) та життєстійкістю.

У сучасних умовах психологічна реабілітація виступає важливою складовою системної психологічної роботи у житті індивіда. Сьогодні в обставинах, у яких знаходиться Україна, вагому роль можуть відіграти медіареабілітація за умов компетентного застосування відповідно до обставин та потреб пацієнта.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1018-р.. – Режим доступу: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>.
2. Титаренко Т.М. Можливості підтримання та відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах довготривалої травматизації // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: матеріали методол. семінару НАПН України (24 берез. 2016 р.) / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2016. – С. 42–51.

3. Віговська О.О. Психологічне благополуччя як визначальний критерій [Електронний ресурс] / О.О. Віговська. – Режим доступу: самозбереження особистості <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/25/163/#:~:text=%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B0%D0%B1%D0%BE%20%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D1%87%D1%8F,%D0%9F>.

4. Благополуччя це. Український психологічний ХАБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D1%87%D1%8F-%D1%86%D0%B5>.

5. Котлова Л.О. Психологічне благополуччя: до проблеми дефініції поняття / Л. О. Котлова, К.А. Марчук // Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збір. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів.: ЛьвДУВС, 2018. – С.216-219.

6. Сердюк Л.З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості / Л.З.Сердюк // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія – № 17. – Київ, 2017. – С. 124-133.

7. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. навч.-метод. посіб. / Автори-упоряд. : Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. – Київ, 2022. – 104 с.

8. Шумейко А. П. Механізми психологічного відновлення внаслідок травматичної події / А. П. Шумейко ; наук. керівник – к. психол. н. Ю. М. Сошина. – Кривий Ріг : КДПУ, 2023. – 36 с.

9. Rehabilitation Psychology (2022) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.apa.org/ed/graduate/specialize/rehabilitation>.

10. Нікітов В.В. Психічне здоров'я військовослужбовців та психологічна реабілітація учасників АТО / В.В. Нікітов // Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (5 листопада 2020 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : НУОУ, 2020. – С. 198-200.

11. Титаренко Т. М. Технології відновлення психологічного здоров'я особистості в умовах війни: комплексний підхід / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2019. – Вип. 43. – С. 54-62.

12. Балабанова Л. Л. Технології відновлення соціально-психологічних ресурсів життєздатності особистості, яка переживає наслідки травматичних подій / Л. Балабанова, Л. Перелигіна // Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології. – 2022. – Т. 2. – С. 110-126.

13. Germain V., Marchand A., Bouchard S., Guay S., Drouin M.-S. Assessment of the therapeutic alliance in face-to-face or videoconference treatment for posttraumatic stress disorder / V.Germain, A.Marchand, S. Bouchard, S.Guay, M.-S.Drouin // Cyberpsychol Behav Soc Netw. – 2010. – 13(1). – С. 29-35. doi: 10.1089/cyber.2009.0139.

14. Дворник М Психологічні мобільні додатки: можливості подолання травми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Dvornyk-M.S._Psyholichni_mobilni_dodatky.pdf

15. 12 додатків, які замінять психолога і допоможуть справитися з труднощами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://social.org.ua/15487-12-dodatkov-yaki-zaminyat-psikhologa-i-dopomozhut-spravitisya-z-trudnoshchami.html>

16. Rutledge, P. (2016). Media Psychology: Applications in Rehabilitation Services. In M. A. Budd, S. Hough, W. Stiers, & S. Wegener (Eds.), *Practical Psychology in Medical Rehabilitation* (pp. 513-532). Springer International Publishing.

17. Media Therapy as an Alternative Option for Recovery. [Електронний ресурс]. Alta Centers . – Режим доступу: <https://altacenters.com/media-therapy-alternative-option-recovery/>

18. Хмурінський Н. О. Інноваційні форми реабілітації у воєнних та післявоєнних умовах / Н. О. Хмурінський, В. А. Світличний // Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєної реабілітації : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 жовтня 2023 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. – С. 275-278.

References:

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhychnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku [On Approval of the Concept for the Development of Mental Health Care in Ukraine for the Period up to 2030]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

2. Tytarenko, T.M. (2016) *Mozhlyvosti pidtrymannia ta vidnovlennia psykholohichnoho zdorovia osobystosti v umovakh dovhotryvaloi travmatyzatsii* [Possibilities of maintaining and restoring the psychological health of the individual in conditions of long-term traumatization]. *Osobystist v umovakh kryzovykh vyklykiv suchasnosti: materialy metodol. seminaru NAPN Ukrainy – Personality in the conditions of crisis challenges of our time*. Kyiv, 42–51.

3. Vihovska, O.O. *Psykholohichne blahopoluchchia yak vyznachalnyi kryterii* [Psychological well-being as a defining criterion]. Retrieved from <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/25/163/#:~:text=%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B0%D0%B1%D0%BE%20%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D1%87%D1%8F,%D0%9F>.

4. *Blahopoluchchia tse. Ukrainskyi psykholohichniy KhAB* [Well-being is. Ukrainian Psychological Hub]. Retrieved from <https://www.psykholoh.com/post/%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D1%87%D1%8F-%D1%86%D0%B5>.

5. Kotlova, L.O., Marchuk, K.A (2018) *Psykholohichne blahopoluchchia: do problemy definitsii poniattia* [Psychological well-being: to the problem of definition of the concept]. *Psykhychno zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi – Mental health of the individual in a crisis society*. Lviv.: LvDUVS, 216-219.

6. Serdiuk, L.Z. (2017) *Struktura ta funktsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti* [Structure and function of psychological well-being of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – ctual problems of psychology. Collection of scientific papers of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 17, 124-133.

7. Vaaranen-Valkonen, N. , Zavarova, N. (2022) *Psykholohichna pidtrymka ta dopomoha ditiam, yaki perezhlyli travmatychni podii* [Psychological support and assistance to children who have survived traumatic events. educational and methodological manual]. Kyiv.

8. Shumeiko, A. P. (2023) *Mekhanizmy psykholohichnoho vidnovlennia vnaslidok travmatychnoi podii* [Mechanisms of psychological recovery after a traumatic event]. Kryvyi Rih : KDPU.

9. Rehabilitation Psychology (2022). Retrieved from <https://www.apa.org/ed/graduate/specialize/rehabilitation>.

10. Nikitov, V.V. (2020) Psykhichne zdorovia viiskovosluzhbovtiv ta psykholohichna reabilitatsiia uchastnykiv ATO [Mental health of servicemen and psychological rehabilitation of ATO participants]. *Filosofsko-sotsiolohichni ta psykholoho-pedahohichni problemy pidhotovky osobystosti do vykonannya zavdan v osoblyvykh umovakh – Philosophical, sociological and psychological-pedagogical problems of preparing a person to perform tasks in special conditions*. Kyiv : NUOU, 198-200.

11. Tytarenko, T. M. (2019) Tekhnolohii vidnovlennia psykholohichnoho zdorovia osobystosti v umovakh viiny: kompleksnyi pidkhid [technologies for restoring the psychological health of the individual in war: an integrated approach]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, 43, 54-62.

12. Balabanova, L., Perelyhina A. (2022) Tekhnolohii vidnovlennia sotsialno-psykholohichnykh resursiv zhyttiezdatnosti osobystosti, yaka perezhyyvaie naslidky travmatychnykh podii [Technologies for restoring the socio-psychological resources of the viability of a person experiencing the consequences of traumatic events]. *Aktualni doslidzhennia v suchasni vitchyzniani ekstremalnii ta kryzovii psykholohii – ctual research in modern domestic extreme and crisis psychology*, 2, 110-126.

13. Germain, V., Marchand, A., Bouchard, S., Guay, S., Drouin, M.-S. (2010) Assessment of the therapeutic alliance in face-to-face or videoconference treatment for posttraumatic stress disorder. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 13(1), 29-35. doi: 10.1089/cyber.2009.0139.

14. Dvornyk, M (2021) Psykholohichni mobilni dodatky: mozhlyvosti podolannia travmy (2021) [Psychological mobile applications: opportunities for overcoming trauma]. Retrieved from http://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Dvornyk-M.S._-Psychologichni_mobilni_dodatky.pdf

15. 12 dodatkiv, yaki zaminiat psykholoha i dopomozhut spravytysia z trudnoshchamy (2020) [12 applications that will replace a psychologist and help to cope with difficulties]. Retrieved from <https://social.org.ua/15487-12-dodatkov-yaki-zaminyat-psikhologa-i-dopomozhut-spravitysya-z-trudnoshchami.html>.

16. Rutledge, P., Budd, M. A., Hough, S., Stiers, W., & Wegener, S. (2016). Media Psychology: Applications in Rehabilitation Services. In *Practical Psychology in Medical Rehabilitation Springer International Publishing.*, 513-532.

17. Media Therapy as an Alternative Option for Recovery. *Alta Centers*. Retrieved from <https://altacenters.com/media-therapy-alternative-option-recovery/>.

18. Khmurinskyi, N. O., Svitlychnyi V. A. (2023) Innovatsiini formy reabilitatsii u voiennykh ta pisliavoiennykh umovakh [Innovative forms of rehabilitation in wartime and post-war conditions]. *Psykhologhiia osobystosti fakhivtsia v umovakh voiennoho chasu ta postvoienoi reabilitatsii – Psychology of the personality of a specialist in wartime and post-war rehabilitation*. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 275-278.

УДК 37.015.3:159.9](377+374)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1259-1270](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1259-1270)

Пономаревський Станіслав Борисович доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки, корекційної освіти та менеджменту, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, м. Чернігів, <https://orcid.org/0000-0003-1603-5366>

ВПЛИВ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТРЕНІНГІВ І СЕМІНАРІВ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. В умовах соціальних потрясінь сучасне українське суспільство дуже потребує грамотних психологів. Через це підготовка відповідних фахівців має бути максимально ефективною. Наявні наукові дослідження присвячені в основному актуальному професійному стану психологів, натомість порівняння рівня професійного розвитку до та після спеціалізованих тренінгів і семінарів не зафіксовано. Таким чином, мета статті полягає у з'ясуванні впливу спеціалізованих тренінгів і семінарів на професійний розвиток майбутніх психологів. Результати залучених психодіагностичних методик були згруповані за десятьма основними параметрами: 1) цільовий компонент (усвідомлення цілей професійного психологічного розвитку та засобів їхнього досягнення); 2) аксіологічний компонент (усвідомлення та прийняття ціннісних аспектів професійної психологічної діяльності); 3) когнітивний компонент (розуміння алгоритму дій для професійного психологічного розвитку); 4) емоційний компонент (з'ясування емоційного ставлення до різних аспектів професійної психологічної діяльності); 5) мотиваційний компонент (виявлення ступеня зацікавленості у професійній психологічній діяльності); 6) фаховий компонент (оцінка загального рівня професійного психологічного розвитку); 7) компенсаторний компонент (усвідомлення можливостей та знання засобів саморегуляції); 8) адаптаційний компонент (оцінка включення у виконання професійної психологічної діяльності); 9) креативний компонент (здатність і готовність залучати творчий підхід у вирішенні різнотипних професійних ситуацій); 10) ідентифікаційний компонент (усвідомлення себе як професійного психолога). Отримані результати свідчать про те, що спеціалізовані тренінги та семінари здійснюють відчутний вплив на професійний розвиток майбутніх психологів. Проведене дослідження демонструє, що фахові тренінги й семінари є важливим та ефективним доповненням освітньої програми вищих навчальних закладів. Студенти

отримують змогу не тільки засвоїти теоретичний фундамент майбутньої спеціальності, але й опанувати практичні професійні навички та вміння.

Ключові слова: психолог, здобувач освіти, професійний розвиток, семінар, тренінг.

Ponomarevskiy Stanislav Borysovych Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Head of the Department of Pedagogy, Special Education and Management, K. D. Ushynskiy Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Chernihiv, <https://orcid.org/0000-0003-1603-5366>

INFLUENCE OF SPECIALIZED TRAINING AND SEMINARS ON THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. In the conditions of social upheavals, modern Ukrainian society is in great need of competent psychologists. Because of this, the training of relevant specialists should be as effective as possible. Available scientific studies are mainly devoted to the actual professional status of psychologists, but a comparison of the level of professional development before and after specialized trainings and seminars has not been recorded. Thus, the purpose of the article is to clarify the impact of specialized trainings and seminars on the professional development of future psychologists. The results of the involved psychodiagnostic methods were grouped according to ten main parameters: 1) target component (awareness of the goals of professional psychological development and the means of achieving them); 2) axiological component (awareness and acceptance of valuable aspects of professional psychological activity); 3) cognitive component (understanding of the algorithm of actions for professional psychological development); 4) emotional component (clarification of emotional attitude to various aspects of professional psychological activity); 5) motivational component (detection of the degree of interest in professional psychological activity); 6) professional component (assessment of the general level of professional psychological development); 7) compensatory component (awareness of possibilities and knowledge of means of self-regulation); 8) adaptation component (assessment of inclusion in the performance of professional psychological activity); 9) creative component (ability and willingness to involve a creative approach in solving various professional situations); 10) identification component (awareness of oneself as a professional psychologist). The obtained results indicate that specialized trainings and seminars have a tangible impact on the professional development of future psychologists. The conducted research demonstrates that professional trainings and seminars are an important and effective addition to the educational program of higher educational

institutions. Students get the opportunity not only to learn the theoretical foundation of the future specialty, but also to master practical professional skills and abilities.

Keywords: psychologist, здобувач освіти, professional development, seminar, training.

Постановка проблеми. В умовах тривалих соціальних потрясінь українське суспільство як ніколи раніше потребує грамотних психологів. На професійну психологічну допомогу так чи інакше очікують військові та цивільні, жінки та чоловіки, діти і дорослі. Через це підготовка відповідних фахівців має бути беззаперечно якісною, такою, що допоможе успішно подолати виклики сучасності і сприяти всебічній нормалізації життя принаймні на особистісному рівні. З одного боку, велика кількість психологічних факультетів і відділень по всій країні нібито відповідає потребам суспільства у кількісному відношенні. З іншого боку, переважання теоретичного компонента у підготовці психологів не дає змогу говорити про повноцінну здатність майбутніх фахівців до надання психологічної допомоги. Через це важливою складовою сучасної психологічної освіти мають стати спеціалізовані тренінги та семінари, що мають практикоорієнтований формат. Таким чином, проблема полягає у визначенні особливостей впливу спеціалізованих тренінгів і семінарів на професійний розвиток майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наявних наукових публікацій дає можливість згрупувати їх за кількома напрямками: 1) підготовка майбутніх психологів у закладах вищої освіти (Л. Руденко [7]); 2) індивідуально-психологічні особливості українців (О. І. Куцос [4; 5], О. Столярова [8], О. Танасійчук [9]); 3) вплив особистісних якостей психолога на його професійний розвиток (О. Васильєва [1], О. В. Клепікова [3], В. М. Теслюк [10]); 4) вплив професійного розвитку психолога на його особистісні якості (І. Б. Волеваха [2], О. Паркулаб [6]). Зазначені дослідження об'єднує фіксація стану, вплив одних параметрів на інші у певний проміжок часу чи на певному етапі особистісного або професійного становлення. Водночас порівняння рівня професійного розвитку майбутніх психологів до та після спеціалізованих тренінгів та семінарів не зафіксовано. Таким чином, ґрунтуючись на визначеній проблемі та виходячи з відсутності відповідних наукових публікацій, можна сформулювати основну мету й завдання дослідження.

Мета статті — з'ясування впливу спеціалізованих тренінгів і семінарів на професійний розвиток майбутніх психологів. Для цього виконано такі завдання: 1) підбір психодіагностичних методик для виявлення особливостей професійного розвитку майбутніх психологів; 2) формування вибірки у кількості 100 студентів психологічних факультетів українських вишів, що стали учасниками спеціалізованих тренінгів і семінарів для підвищення

професійної компетентності; 3) проведення опитування за допомогою гугл-форм на етапі констатувального та контрольного експериментів; 4) математичний підрахунок результатів вираженості рівнів кожного з вимірюваних параметрів; 5) порівняння показників вимірюваних параметрів на етапі констатувального та контрольного експериментів. Усі статистичні розрахунки виконано за допомогою програми Statistica 10.0.

Виклад основного матеріалу. Для виявлення особливостей професійного розвитку майбутніх психологів були задіяні такі методики, як: 1) багатофакторний особистісний опитувальник (Р. Кеттелл); 2) «Опитувальник для виявлення рівня професійної спрямованості та готовності студентів» (О. Кокун); 3) методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана); 4) методика «Дослідження професійної ідентичності» (Л. Шнейдер); 5) тест «Індивідуально-типологічний опитувальник» (Л. Собчик).

Обробка сирих даних зазначених методик дала змогу згрупувати отримані результати за десятьма основними параметрами:

1) цільовий компонент (усвідомлення цілей професійного психологічного розвитку та засобів їхнього досягнення);

2) аксіологічний компонент (усвідомлення та прийняття ціннісних аспектів професійної психологічної діяльності);

3) когнітивний компонент (розуміння алгоритму дій для професійного психологічного розвитку);

4) емоційний компонент (з'ясування емоційного ставлення до різних аспектів професійної психологічної діяльності);

5) мотиваційний компонент (виявлення ступеня зацікавленості у професійній психологічній діяльності);

6) фаховий компонент (оцінка загального рівня професійного психологічного розвитку);

7) компенсаторний компонент (усвідомлення можливостей та знання засобів саморегуляції);

8) адаптаційний компонент (оцінка включення у виконання професійної психологічної діяльності);

9) креативний компонент (здатність і готовність залучати творчий підхід у вирішенні різнотипних професійних ситуацій);

10) ідентифікаційний компонент (усвідомлення себе як професійного психолога).

Для зручності статистичної обробки результатів 1 позначає низький рівень вираженості параметрів, 2 — середній рівень, 3 — високий рівень.

Проведений аналіз виявив, що на етапі констатувального експерименту низький рівень цільового компонента професійного розвитку майбутніх психологів був притаманний 24% опитаних, середній рівень — 60%, високий — 16%; на етапі контрольного експерименту низький рівень показали 6% респондентів, середній — 40%, високий — 54% (рис. 1).

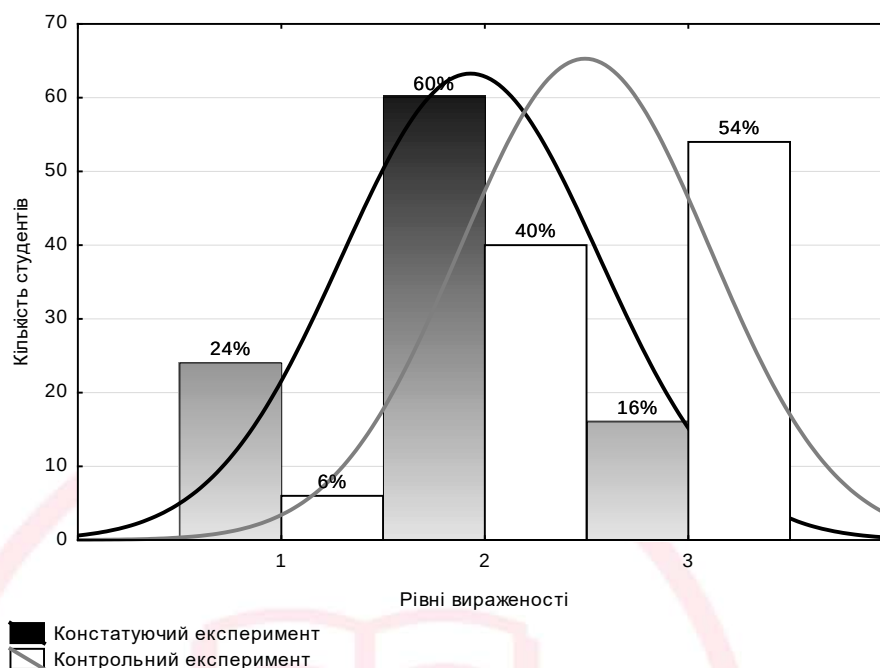

Рис. 1. Цільовий компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Низький рівень вираженості аксіологічного компонента на етапі констатувального експерименту був характерний для 37% студентів, на етапі контрольного експерименту — для 8%; середній рівень показали відповідно 49% і 61%, високий — 14% і 31% (рис. 2).

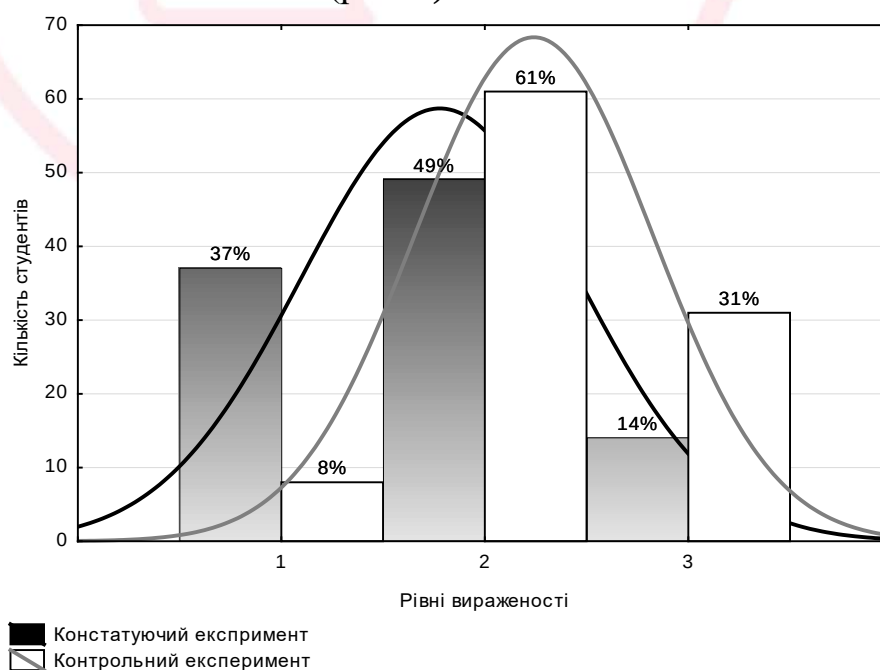

Рис. 2. Аксіологічний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

На етапі констатувального експерименту низький рівень когнітивного компонента показали 36% респондентів, середній рівень — 41%, високий — 23%; на етапі контрольного експерименту низький рівень продемонстрували 6% опитаних, середній рівень — 54%, високий — 48% (рис. 3).

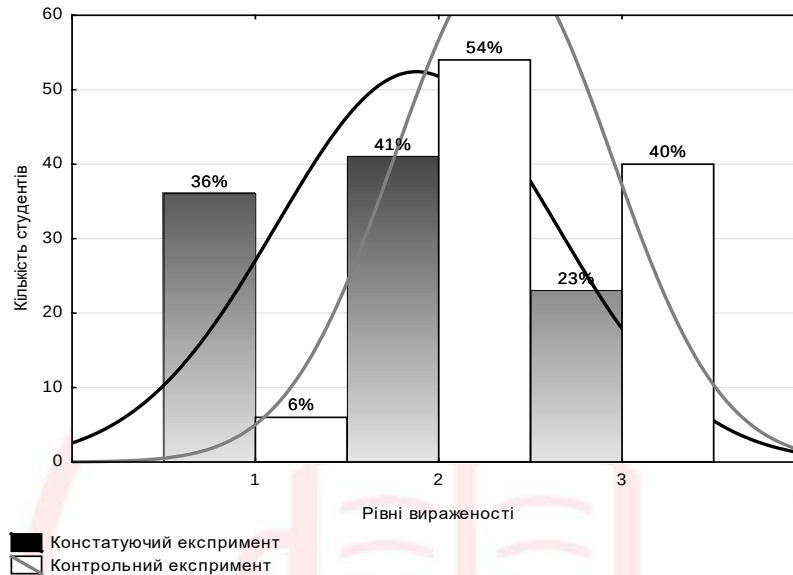

Рис. 3. Когнітивний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Низький рівень вираженості емоційного компонента на етапі констатувального експерименту зафіксований у 32% студентів, на етапі контрольного експерименту — у 6%; середній рівень виявлений відповідно у 53% та 49% студентів, високий — у 15% та 45% (рис. 4).

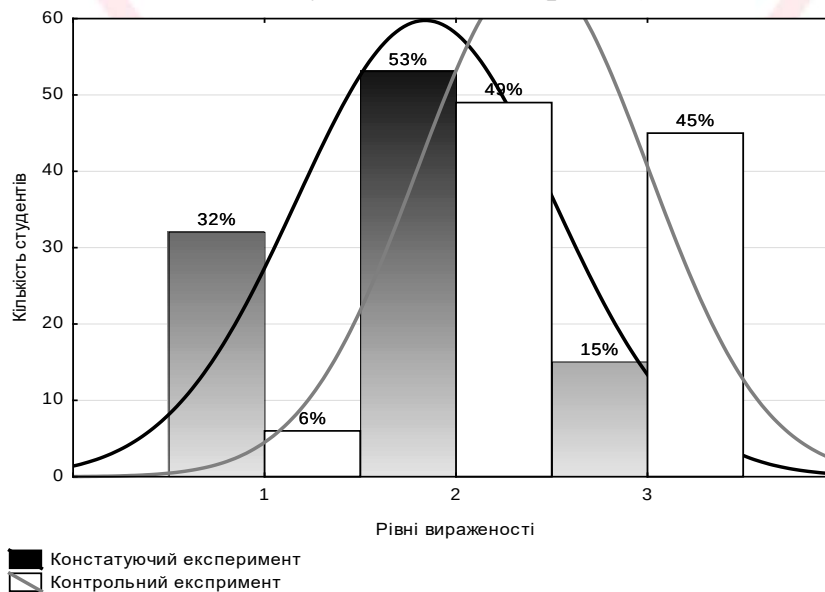

Рис. 4. Емоційний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

На етапі констатувального експерименту низький рівень мотиваційного компонента виявлений у 31% респондентів, середній рівень — у 48%, високий — у 21%; на етапі контрольного експерименту низький рівень характерний для 6% опитаних, середній — для 50%, високий — для 44% (рис. 5).

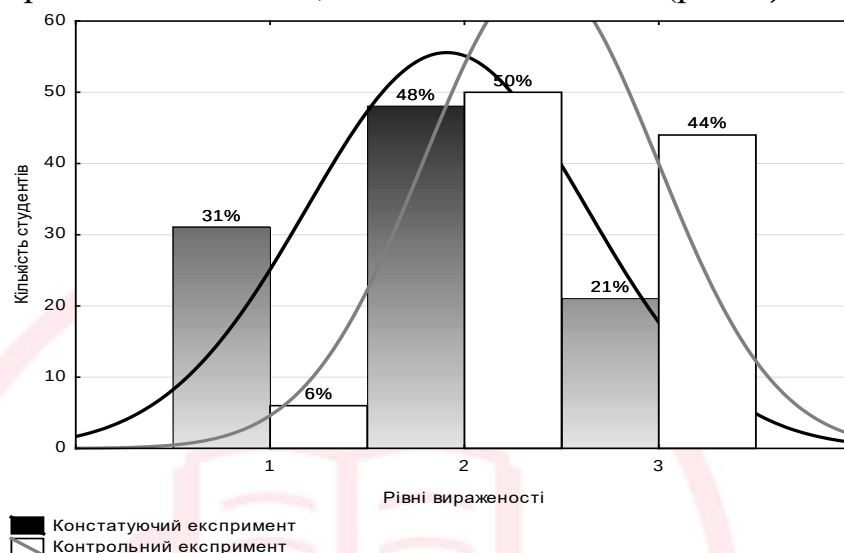

Рис. 5. Мотиваційний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Низький рівень вираженості фахового компонента на етапі констатувального експерименту продемонстрували 41% опитаних, на етапі контрольного експерименту — 6%; середній рівень притаманний відповідно 39% і 55%, високий — 20% і 39% (рис. 6).

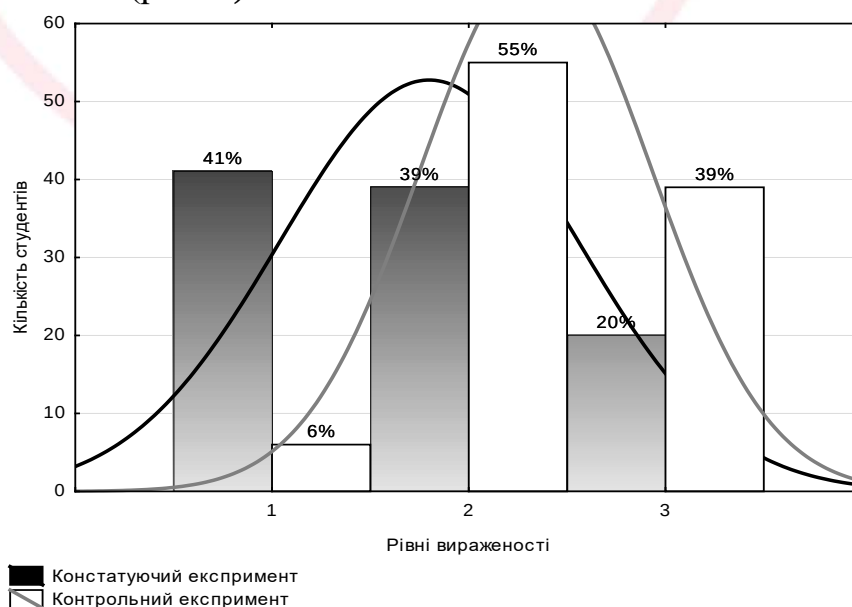

Рис. 6. Фаховий компонент професійного розвитку майбутніх психологів

На етапі констатувального експерименту низький рівень компенсаторного компонента характерний для 31% опитаних, середній — для 52%, високий — для 17%; на етапі контрольного експерименту низький рівень продемонстрували 6% респондентів, середній — 49%, високий — 45% (рис. 7).

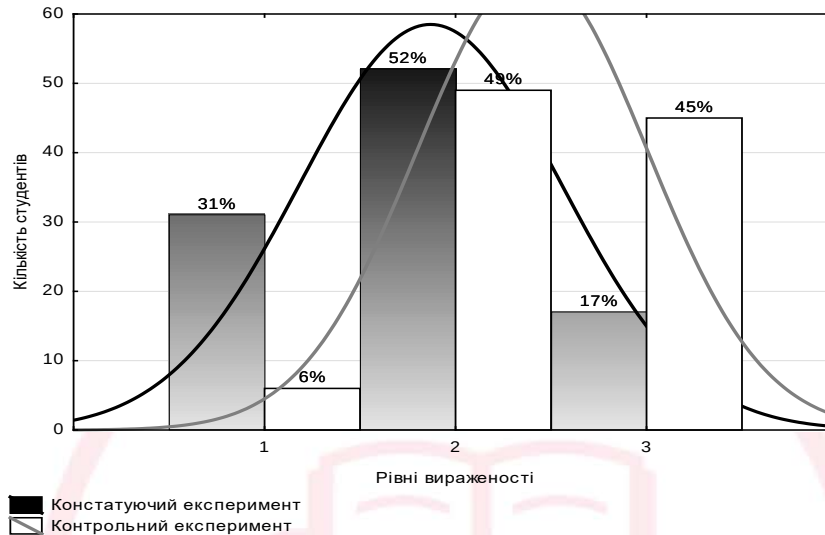

Рис. 7. Компенсаторний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Низький рівень вираженості адаптаційного компонента властивий 32% студентів на етапі констатувального експерименту і 6% на етапі контрольного експерименту; середній рівень виявлений у 55% опитаних при первинному та повторному оцінюванні; високий рівень показали 13% респондентів на етапі констатувального експерименту та 39% на етапі контрольного (рис. 8).

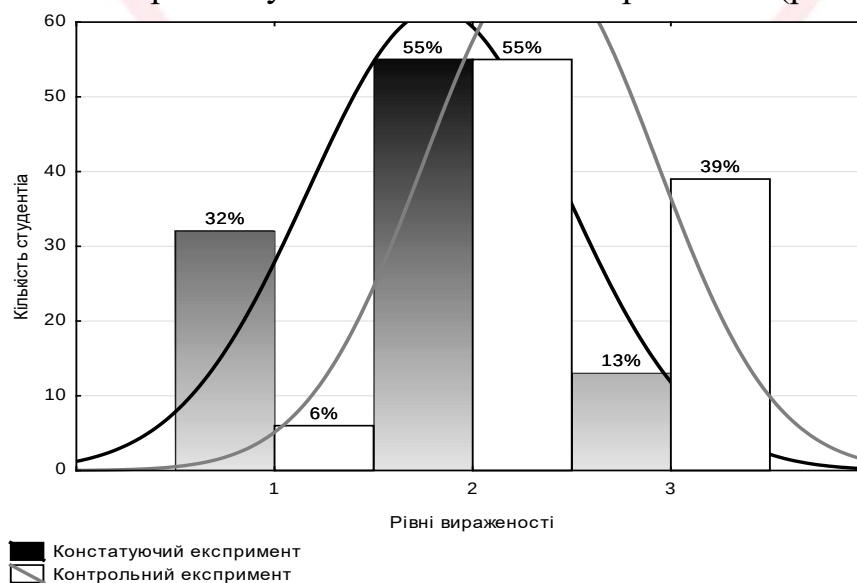

Рис. 8. Адаптаційний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

На етапі констатувального експерименту низький рівень креативного компонента зафіксований у 30% студентів, середній — у 53%, високий — у 17%; на етапі контрольного експерименту низький рівень показали 6% опитаних, середній рівень — 44%, високий — 50% (рис. 9).

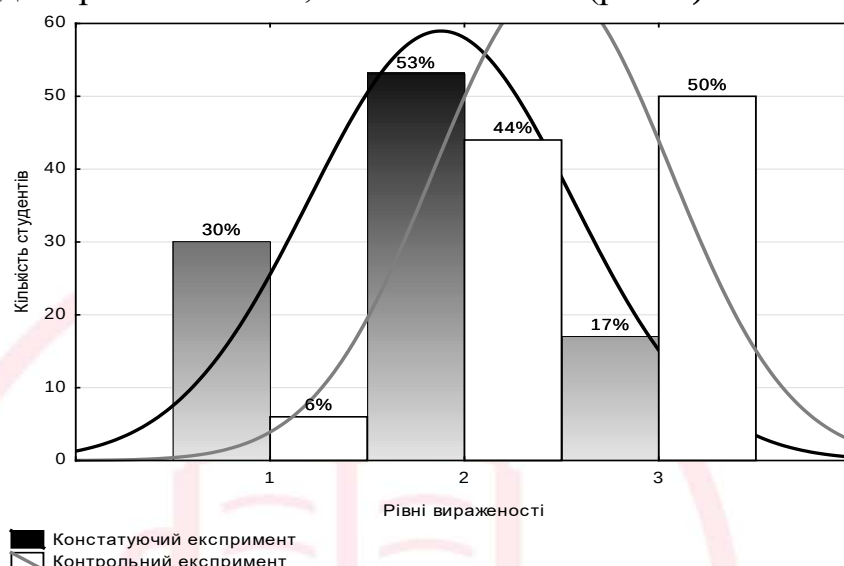

Рис. 9. Креативний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Низький рівень вираженості ідентифікаційного компонента притаманний 24% опитаних на етапі констатувального експерименту і 8% на етапі контрольного експерименту; середній рівень характерний відповідно для 50% і 43% респондентів, високий рівень — для 26% і 49% (рис. 10).

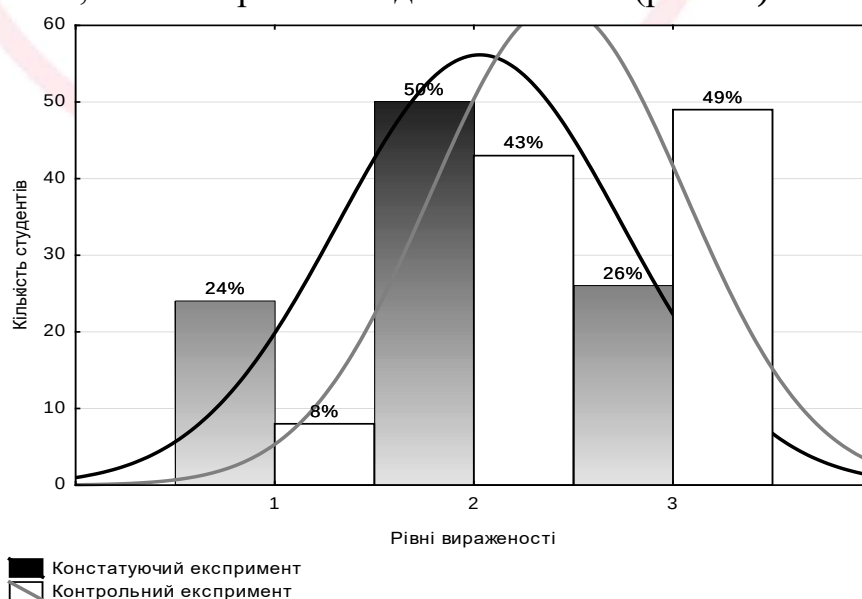

Рис. 10. Ідентифікаційний компонент професійного розвитку майбутніх психологів

Отримані результати свідчать про те, що спеціалізовані тренінги та семінари здійснили відчутний вплив на професійний розвиток майбутніх психологів. Для деталізованого порівняння рівнів вираженості кожного з виділених параметрів професійного розвитку на етапі констатувального та контрольного експерименту був здійснений статистичний аналіз із залученням t-критерію Стюдента (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз рівнів сформованості компонентів професійного розвитку майбутніх психологів на етапі констатувального та контрольного експерименту

Компоненти	Середнє Констатувальний експеримент	Середнє Контрольний експеримент	t-критерій
цільовий	1,92	2,48	-6,37803
аксіологічний	1,77	2,23	-5,13583
когнітивний	1,87	2,34	-4,88216
емоційний	1,83	2,39	-6,23350
мотиваційний	1,90	2,38	-5,13334
фаховий	1,79	2,33	-5,64167
компенсаторний	1,86	2,39	-5,82958
адаптаційний	1,81	2,33	-5,95453
креативний	1,87	2,44	-6,26496
ідентифікаційний	2,02	2,41	-4,08695

Найбільш виражені зміни відбулися у сформованості рівнів цільового, креативного та емоційного компонентів. Це означає, що майбутні психологи чіткіше усвідомили цілі свого подальшого професійного розвитку, відчули здатність і готовність до залучення творчого підходу у вирішенні професійних питань, сформували особистісне емоційне ставлення до різних аспектів професійної діяльності. Значні зміни сталися також у рівні сформованості адаптаційного, компенсаторного, фахового, аксіологічного та мотиваційного компонентів. Таким чином, студенти чіткіше усвідомили себе майбутніми психологами, підвищили загальний професійний рівень, опанували навички саморегуляції, чіткіше усвідомили та сприйняли ціннісні аспекти професійної діяльності, поглибили зацікавленість у професійній психологічній діяльності. Крім цього, підвищився рівень сформованості когнітивного та ідентифікаційного компонентів. Таким чином, після спеціалізованих тренінгів і семінарів студенти опанували загальний алгоритм дій для подальшого професійного розвитку, а також усвідомили себе як майбутніх психологів.

Висновки. Проведене дослідження показало, що фахові тренінги та семінари є важливим та ефективним доповненням до освітньої програми вищих навчальних закладів за напрямом «Психологія». Студенти отримують змогу не тільки засвоїти теоретичний фундамент майбутньої спеціальності, але й опанувати практичні професійні навички та вміння. Отримані результати свідчать про важливість залучення таких форм роботи зі студентами, за яких вони відчують включення у реальні професійні ситуації. Крім цього, подібний формат поглиблення загального рівня професійної компетентності позитивно впливає на індивідуально-особистісний розвиток майбутніх фахівців. Надалі планується дослідити взаємозв'язок між конкретними видами тренінгів та семінарів і виділеними компонентами професійного розвитку психологів.

Література:

1. Васильєва О. Професійний саморозвиток майбутніх психологів. *Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*. 2020. Вип. 3 (1). С. 215–223. DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2020.3-1.15>
2. Волеваха І. Б. Метод навчального тренінгу у підготовці студентів-психологів до роботи у бізнес-організації. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Вип. 47. Т. 7. С. 92–102. URL: <http://surl.li/rjemr>
3. Клепікова О. В. Індивідуально-психологічні орієнтири професійного самовизначення майбутніх психологів. *Дніпр. наук. часоп. публічного управління, психології, права*. 2021. № 2. С. 129–133. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.23>
4. Куцос О. І. Концепти на позначення негативних емоційних станів в українській та російській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Нова філологія*. 2023. № 89. С. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-89-22>
5. Куцос О. І. Концепти на позначення позитивних емоційних станів в українській та російській мовній свідомості: психосемантичне моделювання концептуального поля. *Закарпат. філологічні студії*. 2022. № 26. Т. 2. С. 148–153. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.27>
6. Паркулаб О., Шпет Я. Вплив професійної діяльності на особистість психолога: феномен вигорання та його профілактика. *Вісн. Льв. ун-ту. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 8. С. 125–131. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.8.15>
7. Руденко Л., Бідюк Н. Проблеми професійної підготовки психологів у вищій школі. *Збірн. наук. праць Нац. акад. держ. прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 2 (21). С. 230–247. URL: <http://surl.li/rjekj>
8. Столярова О, Сафін О., Діхтяренко С., Рабодзей Т. Мотиваційна готовність здобувачів вищої освіти до майбутньої професії психолога. *Вісн. Нац. ун-ту оборони України*. 2020. № 64 (6). С. 105–109. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-64-6-105-109>
9. Танасійчук О. Психологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології*. 2020. Вип. 48. С. 253–271. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.253-271>
10. Теслюк В. М., Денисенко С. В. Вплив мотивації на ефективність самопрезентації майбутнього психолога. *Вісн. Нац. ун-ту оборони України*. 2021. №59 (1). С. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-59-1-184-189>

References:

1. Vasylieva O. (2020). [Professional self-development of future psychologists]. *Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*, 3 (1), 215–223. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2020.3-1.15> [in Ukrainian]
2. Volevakha I. B. (2019). Metod navchalnoho treninhu u pidhotovtsi studentiv-psykholohiv do roboty u biznes-orhanizatsii [The method of educational training in the preparation of psychology students to work in a business organization]. *Aktualni problemy psykholohii*, 47 (7), 92–102. URL: <http://surl.li/rjemr> [in Ukrainian]
3. Klepikova O. V. (2021). Indyvidualno-psykholohichni oriientyry profesiinoho samovyznachennia maibutnikh psykholohiv [The individual guidelines for professional self-determination of future psychologists]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, 2, 129–133. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.2.23> [in Ukrainian]
4. Kutsos O. I. (2023). Kontsepty na poznachennia nehatyvnykh emotsiinykh staniv v ukrainskii ta rosiiskii movnii svidomosti: psykholemantychne modeliuвання kontseptualnoho polia [Concepts for marking negative emotional states in Ukrainian and Russian linguistic consciousness: Psychosemantic modeling of the conceptual field]. *Nova filolohiia*, 89, 155–160. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2023-89-22> [in Ukrainian]
5. Kutsos O. I. (2022). Kontsepty na poznachennia pozytyvnykh emotsiinykh staniv v ukrainskii ta rosiiskii movnii svidomosti: psykholemantychne modeliuвання kontseptualnoho polia [Concepts for marking positive emotional states in Ukrainian and Russian linguistic consciousness: Psychosemantic modeling of the conceptual field]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 26 (2), 148–153. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.27> [in Ukrainian]
6. Parkulab O. & Shpet Ya. (2021). Vplyv profesiinoi diialnosti na osobystist psykholoha: fenomen vyhorannia ta yoho profilaktyka [The influence of professional activity on the personality of a psychologist: the phenomenon of burning off and its prevention]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky*, 8, 125–131. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.8.15> [in Ukrainian]
7. Rudenko L. & Bidiuk N. (2020). Problemy profesiinoi pidhotovky psykholohiv u vyshchii shkoli [Problems of psychologists' professional training at higher school]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Pedahohichni nauky*, 2 (21), 230–247. URL: <http://surl.li/rjekj> [in Ukrainian]
8. Stoliarova O., Safin O., Dihtyarenko S., & Rabodzey T. (2020). Motyvatsiina hotovnist zdobuvachiv vyshchoi osvity do maibutnoi profesii psykholoha [Motivational readiness of the students for the future profession of psychologist]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 64(6), 105–109. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-64-6-105-109> [in Ukrainian]
9. Tanasiichuk O. (2021). Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho stanovlennia maibutnikh psykholohiv [Psychological features of the professional formation of future psychologists]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 48, 253–271. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.253-271> [in Ukrainian]
10. Teslyuk V. M. & Denisenko S. V. (2021). Vplyv motyvatsii na efektyvnist samoprezentatsii maibutnoho psykholoha [Influence of motivation on the efficiency of self-presentation of a future psychologist]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 59 (1), 184–189. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-59-1-184-189> [in Ukrainian]

УДК 59.953:371:101

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1271-1282](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1271-1282)

Прищак Микола Дем'янович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-7237-5464>

Гречановська Олена Володимирівна доктор педагогічних наук, професор кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-8342-5017>

Залюбівська Оксана Броніславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук, Вінницький національний технічний університет, вул. Хмельницьке шосе, 95, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-3595-9110>

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПОШУК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ

Анотація. В статті досліджено питання системоутворювальних понять (принципів) означення явища і поняття життєстійкості особистості. Визначено наявність підходів до означення життєстійкості, які базуються на відповідних системоутворювальних поняттях.

Першим підходом, який також можна визначити як перший етап в дослідженні життєстійкості, є підхід, який базується на понятті (принципі, конструкті) «hardiness», яке у перекладі з англійської означає «фортеця, міцність, витривалість». Поняття в українській науковій думці визначається як «життєстійкість» та характеризує здатність особистості витримувати стресові ситуації, не знижуючи успішність діяльності.

Поняття життєстійкості на основі понять міцності, витривалості не враховує таких характеристик буття людини як «адаптивність» та «відновлюваність», не враховує те, що людина та її буття не є статичним явищем (як камінь, порцеляна), а постійно змінюється, перебуває в розвитку.

Тому, наступним до означення життєстійкості особистості став підхід, який базується на основі поняття (концепту) «resilience». Найбільш адекватним є переклад «resilience» з англійської як «пружність» (гнучкість, еластичність, відновлюваність, живучість, «пружна стійкість», амортизація), як здатність швидко відновлювати свій фізичний і душевний стан.

Хоча принцип «resilience» (пружність, гнучкість, амортизація) на відміну від «hardiness» (міцність) акцентує на «відновлюваності» психологічних (і не тільки) ресурсів буття особистості (як гумовий м'ячик), він не актуалізує таку властивість особистості як – «розвиток».

Саме тому, вчені звернули увагу на таку властивість людини як антикрихкість («antifragility»), визначальною характеристикою якої є «розвиток».

Проведений аналіз підходів до поняття життєстійкості, аналіз концептів на яких базуються ці підходи («міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience»), «антикрихкість» («antifragility»), дає можливість стверджувати, що вони не є взаємовиключаючими, а є формами актуалізації життєстійкості особистості. Тому, «міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience») та «антикрихкість» («antifragility») можемо визначити системоутворювальними поняттями (концептами) поняття «життєстійкість особистості».

Здійснений в дослідженні підхід до означення явища та поняття життєстійкості особистості допоможе в розробці ефективної теорії життєстійкості особистості.

Ключові слова: особистість, стійкість, життєстійкість, міцність, відновлюваність, пружність, антикрихкість, розвиток, стрес, психологічне благополуччя, суб'єктність.

Pryschak Mykola Demyanovich Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, St. Nemyrivske Shosse, 95, Vinnitsia, <https://orcid.org/0000-0002-7237-5464>

Hrechanovska Olena Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the Department of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, St. Nemyrivske Shosse, 95, Vinnitsia, <https://orcid.org/0000-0002-8342-5017>

Zaliubivska Oksana Bronislavivna Candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Humanities, Vinnytsia National Technical University, St. Nemyrivske Shosse, 95, Vinnitsia, <https://orcid.org/0000-0002-3595-9110>

VIABILITY OF PERSONALITY: THE SEARCH OF A SYSTEM-FORMING CONCEPT

Abstract. The article examines the issue of system-forming concepts (principles) of defining the phenomenon and concept of resilience of a

personality. The existence of approaches to the definition of resilience based on the relevant systemic concepts is determined.

The first approach, which can also be defined as the first stage in the study of resilience, is the approach based on the concept (principle, construct) of «hardiness», which in English means «strength, durability, endurance». The concept in Ukrainian scientific thought is defined as «life resistance» and characterizes the ability of an individual to withstand stressful situations without reducing the success of activities.

The notion of resilience based on the concepts of strength and endurance does not take into account such characteristics of human existence as «adaptability» and «restorability», does not take into account the fact that a person and his/her existence are not a static phenomenon (like a stone, parcel), but are constantly changing and developing.

Therefore, the next approach to defining the resilience of a personality is based on the concept of «resilience». The most adequate translation of «resilience» from English is «elasticity» (flexibility, elasticity, restorability, resilience, «elastic stability», depreciation), as the ability to quickly restore one's physical and mental state.

Although the principle of «resilience» (elasticity, flexibility, depreciation), in contrast to «hardness» (strength), focuses on the «recoverability» of psychological (and not only) resources of a person's being (like a rubber ball), it does not actualise such a personality property as «development».

For this reason, scientists have drawn attention to such a human property as antifragility, the defining characteristic of which is «development».

The analysis of the approaches to the concept of resilience, the analysis of the concepts on which these approaches are based («hardiness», «resilience», «antifragility»), makes it possible to assert that they are not mutually exclusive, but are forms of actualisation of the personality's resilience. Therefore, «hardiness», «resilience» and «antifragility» can be defined as system-forming concepts of the concept of «personality resilience».

The approach to the definition of the phenomenon and concept of personality resilience carried out in the study will help in the development of an effective theory of personality resilience.

Keywords: personality, resilience, vitality, strength, restorability, elasticity, antifragility, development, stress, psychological well-being, subjectivity.

Постановка проблеми. Життєвий шлях сучасної людини складний і завжди супроводжується проблемами (духовні, психологічні, соціальні, професійні, матеріальні, сімейні), які актуалізуються в життєвих кризах, конфліктах, стресах, неврозах, «станах здоров'я» та ін. Це пояснюється, в

першу чергу, прискореним темпом життя, інформаційною насиченістю, збільшенням інтелектуального навантаження. Для українців ці фактори суттєво доповнюються впливами процесів політичних, суспільних, економічних, духовних трансформацій (реформ), а ще в більшій мірі, повільністю або взагалі відсутністю цих трансформацій. Особливим стресогенним чинником, який впливає на життя українців стала війна з Росією. Наслідком цього є зниження почуття безпеки та захищеності. Ситуація загрози здоров'ю та життю людини стає все більш звичним атрибутом.

Подолання викликів, які постають на життєвому шляху людини, є можливим, коли особистість є вільною, відповідальною, такою що покладається на власні сили – є суб'єктом. Нажаль, сучасна людина, в своїй більшості, такою не являється.

Для того щоб адаптуватися до інтенсивного та активного, а часто і екстремального, загрозливого для здоров'я людини життя, успішно себе реалізувати, людині потрібно придбати таку властивість особистості, такий внутрішній потенціал (ресурс), що допомагає їй протистояти зовнішнім впливам, важким умовам життя, при цьому зберігаючи свою людську сутність, цілісність, ідентичність, суб'єктність. Такою властивістю і є «стійкість».

«Стойкість» досить складне та неоднозначне поняття. Воно досліджується вченими в контексті різних сфер буття особистості та визначається як особистісна стійкість, психологічна стійкість, психічна стійкість, емоційна стійкість, духовна (моральна) стійкість, опірність, адаптивність, психологічна пружність, саногенний потенціал, життєздатність, стресостійкість, психологічна живучість, антикрихкість та ін. Але, при цьому, поняття «життєстійкість» є загальним, системоутворювальним поняттям, який поєднує, синтезує всі інші види «стійкості».

Важливим методологічним принципом дослідження питання життєстійкості особистості є усвідомлення того, що життєстійкість не являється суто психологічним явищем, а поєднує в собі як психологічні, так і етичні, світоглядні та інші особистісні явища.

«Життєстійкість особистості» також досить складне та невизначене поняття. Підтвердженням цього є науковий дискурс (особливо в психологічній науці), системоутворювальних понять (принципів) означення явища і поняття життєстійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню життєстійкості у сучасній науковій (особливо психологічній) думці, приділяється значна увага.

Вагомий внесок в дослідження явища та концептуалізацію поняття життєстійкості особистості зробили зарубіжні вчені (С. Кобейса, С. Мадді, Д. Кошаба та ін.). З початку ХХ ст. до дослідження питання життєстійкості активно стали долучатися українські науковці (М. Варій, Г. Варіна, І. Візнюк,

С. Кондратюк, К. Маннапова, Т. Титаренко, Т. Ларіна, О. Чиханцова та ін.) Життестійкість в контексті концепту «резилієнтності» («пружності») аналізують зарубіжні науковці: А. Мастен, С. Лутхар, М. Раттер та ін. В Україні цю проблему досліджують О. Бойко, Л. Коробка, С. Кравчук, А. Максименко, О. Шклярська та ін.

Питання антикрихкості особистості в контексті життестійкості почала активно досліджувати зарубіжна наукова думка: Н. Талеб, Г. Лук'янофф, Дж. Гайдт та ін.

Аналіз наукових джерел, які присвячені дослідженню питання життестійкості особистості засвідчує, що існує невизначеність методологічних засад означення життестійкості особистості. Існують різні концептуальні підходи до визначення поняття «життестійкість», що ускладнює можливість вироблення ефективної теорії життестійкості.

Мета статті – дослідження питання системоутворювальних понять (принципів) означення явища і поняття життестійкості особистості.

Виклад основного матеріалу. Поняття психологічної життестійкості було введено в кінці 1970-х років Сьюзен Кобейса [1]. Але основний вклад в дослідження цієї проблеми належить Сальватору Мадді [2; 3; 4].

Дослідники звернули увагу на те, що життєві труднощі по різному впливають на поведінку людей. Одні, під впливом стресу мобілізуються, знаходять резервні особистісні ресурси, досягають успіху, а інші навпаки, впадають у стан апатії, байдужості, намагаються сховатися від нових можливостей, прагнуть зберігати попередній звичний стан, бояться змінювати що-небудь [5].

Ще в 1975 р. С. Мадді із командою науковців розпочав дослідження менеджерів Іллінойської телефонної компанії, з метою перевірки гіпотези про те, що така якість особистості як «життестійкість» дає змогу їй успішно долати складні ситуації, зберігаючи при цьому здоров'я. Протягом чотирьох років учені відстежували всі складні життєві ситуації, які переносили досліджувані. Результатом спостережень став висновок, що у досліджуваних, які мали високий рівень життестійкості, було набагато менше емоційних порушень, порівняно з тими, в кого життестійкість була на нижчому рівні [3].

В процесі дослідження вчені визначили особистісний конструкт «hardiness» [hɑːrdɪnəs], у перекладі з англійської означає «фортеця, міцність, витривалість», який в українській науковій думці визначається як «життестійкість» та характеризує здатність особистості витримувати стресову ситуацію, не знижуючи успішність діяльності.

З точки зору С. Мадді, життестійкість – це «особлива структура установок і навичок, що відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресових життєвих

ситуацій» та дає змогу перетворити «зміни», стресові ситуації з потенційних катастроф в можливості успіху [6, С. 17].

За С. Мадді життестійкість особистості ґрунтується на таких компонентах (складових), що визначають взаємодію людини у світі: включеність, вплив (контроль) та виклик (прийняття ризику) [2].

Включеність (включеність людини в соціальне буття, буття світу) – важлива характеристика ставлення людини до себе, навколишнього світу та взаємодії з ним, відображає не просто фізичну присутність людини у світі (подіях, спільноті), але і її світоглядну, психологічну та діяльнісну спрямованість (поєднаність, участь, заангажованість, взаємодію) на світ. Особистість не просто спостерігає за подіями, але і взаємодіє з ними, має внутрішню мотивацію брати участь у житті та формувати його.

Високий рівень включеності мотивує особистість та дає їй сили до саморозвитку, самореалізації (самоактуалізації), дає можливість відчувати себе значущою і цінною. Відсутність включеності породжує почуття відчуженості, відчуття себе покинутою та за межами життя.

Вплив (контроль) передбачає переконання в тому, що особистість самостійно обирає свій життєвий шлях та діяльність зокрема, вона може впливати на процес та результат своєї життєтворчості та життєдіяльності. Особистість переконана, що завдяки ресурсам, які у неї є, або які ще набудуться, вона може впоратися з проблемами, котрі стоять на її шляху. Важливим є також те, що такий підхід підводить вченого до постановки та вирішення дуже важливого для сучасної людини питання – суб'єктності особистості.

Виклик (прийняття ризику) – це переконання людини в тому, що отримані нею в житті знання, позитивний чи негативний досвід, слугують її розвитку. Особистість сприймає життєві події та проблеми як виклик, випробування та можливість. Вона готова діяти в умовах, коли відсутні стовідсоткові гарантії успіху. Прийняття ризику дозволяє людині вчитися на власному житті, набуваючи відповідного досвіду, який і є основою життестійкості.

Активно, над дослідженням питання концептуальних засад означення явища та поняття життестійкості особистості працюють українські науковці. Так, відомий український дослідник життестійкості особистості О. Чиханцова дає таке визначення поняття «життестійкість особистості». Життестійкість – це «інтегральна особистісна характеристика людини, особистісний ресурс, що забезпечує їй успішність подолання життєвих труднощів та здатність витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню впевненість, збалансованість, не знижуючи успішності діяльності» [6, С. 273].

Підхід до означення явища та поняття життестійкості на основі поняття (концепту) «*hardiness*» (фортеця, міцність, витривалість) здійснив значний

прорив у дослідженні теоретичних та практичних аспектів життестійкості особистості.

Але вже з самого початку використання терміну «*hardiness*» як методологічної основи означення життестійкості, проявилась його «вузькість», «неповнота», «некоректність». Так, С. Мадді, аналізуючи компоненти (складові) життестійкості, виходить за рамки трактування «*hardiness*» тільки як «міцність людини», «витривалість людини», наголошуючи на поєднанні явищ та понять «життестійкість людини» та «розвиток людини».

Не задовольняються конструктом «*hardiness*», виходячи на «адаптаційну» та «розвивальну» суть поняття життестійкості й українські дослідники. Зокрема О. Чиханцова, визначає життестійкість особистості «особистісним конструктом, що сприяє успішному пристосуванню людини до змін навколишнього світу у своєму прагненні до досягнення психологічного благополуччя та самореалізації» [6, С. 273]; життестійкість людини пов'язана зі «здатністю до неперервного особистісного саморозвитку» [6, С. 12].

Поняття життестійкості на основі понять міцності, витривалості не враховує: 1) такої властивості людини як «адаптивність», «відновлюваність», 2) те, що людина не є статичним явищем (як камінь, порцеляна), а постійно змінюється, перебуває в розвитку.

Тому, наступним до означення життестійкості особистості став підхід, який базується на основі поняття (концепту) «*resilience*» [rɪˈzɪliəns]. Термін в українській науковій думці (зокрема, психології) ще не знайшов адекватного перекладу. Він перекладається як життестійкість, життездатність, стресостійкість, що призводить до змішування різних понять. Найбільш адекватними, на думку психологів, є переклад «*resilience*» як «пружність» (гнучкість, еластичність, відновлюваність, живучість, «пружна стійкість», амортизація), як здатність швидко відновлювати свій фізичний і душевний стан [8].

Психологічну пружність (резилієнтність) психологи розглядають як динамічний процес, що являє собою безперервний та активний процес позитивної адаптації людини в умовах негараздів та кризових (або надзвичайних, екстремальних) подій і ситуацій (А. Мастен, С. Лутхар); як інтерактивний концепт, який пов'язаний зі сполукою серйозного досвіду ризикових подій та відносно позитивним психологічним результатом, не зважаючи на цей досвід (М. Раттер) [8].

Поняття життестійкості, яке визначається концептом «*hardiness*» («міцність»), а особливо концептом «*resilience*» («пружність»), дуже часто сприймається як тотожне до таких адаптаційних особистісних характеристик як стресостійкість, емоційна стійкість, психологічна стійкість, психічна стійкість. Але сутність та зміст феномену «життестійкість» не потрібно

спрощувати, зводячи його тільки до адаптаційних характеристик. Його потрібно розглядати через систему «Я – Інший», яка є системою «взаємодії людини у світі» (із собою, із соціальним оточенням, природою та зовнішнім світом загалом), в якій вона не тільки пристосовується, хоча це теж важливо, але і на основі активної взаємодії, розвивається, стверджується, змінює умови, стає суб'єктом.

Хоча принцип «resilience» (пружність, гнучкість, амортизація) на відміну від «hardiness» (міцність) акцентує на «відновлюваності» психологічних (і не тільки) ресурсів буття особистості (як гумовий м'ячик), він не актуалізує таку властивість особистості як – «розвиток».

Саме тому, вчені звернули увагу на таку властивість людини як антикрихкість («antifragility»).

Як зазначає відомий дослідник антикрихкості Н. Талеб, «в умовах невизначеності необхідна не стійкість, яка означає незмінність предмета, а інша гнучкіша риса, яка змушує річ під впливом змін та тиску ставати тільки кращою. Й ім'я цій рисі – антикрихкість» [9, С. 4]. «Вітер гасить свічку і розпалює багаття. Те саме з випадковістю, невизначеністю і хаосом: було б добре користуватися ними, а не ховатися від них. Стати багаттям, якому вітер потрібний» [9, С. 7].

Вчений стверджує, що «...антикрихкість – не те саме, що гнучкість і міцність. Гнучке витримує удар і лишається тим самим; антикрихкому ж удар іде на користь, воно стає кращим» [9, С. 9].

У своїх працях «Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті (2007) [10] та «Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті» (2012) [9] Н. Талеб пояснює, як системи та люди можуть пережити неминучих «чорних лебедів життя» і, наче імунна система, стати сильнішими, реагуючи на виклики. Дослідник розрізняє три види речей. Деякі, наче китайські порцелянові горнятка, крихкі: вони легко б'ються, і їх не можна склеїти, тож з ними треба поводитися ніжно й тримати якомога далі від малих дітей. Другий вид – речі витривалі: вони можуть витримати потрясіння. Зазвичай батьки дають дітям пластикові чашки саме тому, що пластик витримає постійне кидання об підлогу, хоч самі чашки від цього не міцніють.

Але вчений просить поглянути на часто вживане слово «витривалість» ширше і визнати, що існують антикрихкі речі. Багато важливих систем у нашому економічному й політичному житті подібні до нашого імунітету: їм необхідні подразники та виклики, аби вчитися, пристосовуватися й розвиватися. Якщо антикрихкі системи не стикаються з викликами й ніщо не змушує їх до активної реакції, вони стають негнучкими, кволими й неефективними. Він зауважує, що «...м'язи, кістки й діти антикрихкі. Якщо пролежати в ліжку цілий місяць, м'язи атрофуються; так само ослабнуть, а то

й умруть складні системи, якщо забрати від них усі стресори. ...У цьому вся трагедія модерної епохи: ми ніби діти батьків, які з найкращих помислів надмірно опікають і цим самим шкодять» [9, С. 11]

Як зазначає Н. Талеб, «турботливі мамочки позбавляють дітей процесу спроб і помилок, забирають у них антикрихкість... Такі діти зовсім не вміють діяти в неоднозначних умовах» [9, С. 217].

Дослідники антикрихкості Г. Лук'янофф та Дж. Гайдт, у своїй книзі «Крихкість інтернет покоління: як тепличне виховання шкодить сучасній молоді» (2018) [11] наголошують на зростанні «культури одержимості безпекою», яка стрімко поширюється після 2013 року, зокрема в багатьох американських університетах. Автори намагаються аналізувати взаємопов'язані чинники, які на їх думку, вплинули на цей процес. Серед інших можемо відзначити ті чинники, які також характерні для українського суспільства та, зокрема, українського освітнього середовища: підвищення рівня тривожних розладів та депресії серед молодих людей; зміни в практиці виховання дітей («параноїдалне батьківство»); обмеження вільної гри; вплив соціальних мереж.

Якщо зрозуміти поняття антикрихкості, то на думку вчених, шкода від надмірного захисту дітей стає очевидною. З огляду на те, що ризики та джерела стресу природні, неunikні складники життя, батьки й учителі мають допомагати дітям зміцнювати їхню внутрішню здатність розвиватися і вчитися на цьому досвіді. Є давній вислів: «Готуй дитину до шляху, а не шлях до дитини». Але в наш час, наголошують автори книги, «здається, ми робимо точнісінько навпаки: намагаємося забрати зі шляху все, що може дитину засмутити, не усвідомлюючи, що робимо помилку... Захищаючи дітей від різних видів досвіду, який може їх засмутити, ми значно збільшуємо ймовірність того, що ці діти не зможуть упоратися з подібними проблемами, вийшовши з-під нашої опіки. Сучасна одержимість захистом молоді від того, щоб вона не почувалася «в небезпеці», ... одна з (кількох) причин стрімкого зростання показників депресії, тривожних розладів та самогубств серед підлітків» [11, С. 36].

Як зазначають вчені, варто дослухатися до слів В. Талеба про те, що «вітер гасить свічку, але розпалює полум'я». Він радить не бути свічками і не перетворювати власних дітей на свічки: «Варто хотіти бути полум'ям і прагнути вітру» [11, С. 36].

Проведений аналіз підходів до поняття життестійкості, аналіз концептів на яких базуються ці підходи («міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience»), «антикрихкість» («antifragility»), дає можливість стверджувати, що вони не є взаємовиключаючими, а є формами актуалізації життестійкості особистості. Тому, «міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience») та

«антикрихкість» («antifragility») можемо визначити системоутворювальними властивостями «життестійкості особистості», а життестійкість є загальним, системоутворювальним поняттям, яке визначає всі форми «стійкості людини», поєднуючи поняття «міцність, витривалість» («hardiness»), «пружність, гнучкість, відновлюваність» («resilience») та «розвиток» «антикрихкість» («antifragility»).

В контексті буття особистості як цілісної сутності, «антикрихкість» є визначальною властивістю життестійкості особистості. Але це питання вимагає окремого ґрунтовного аналізу.

Життестійкість особистості як система поєднання (синтез) властивостей міцності (витривалості), пружності (відновлюваності) та антикрихкості (розвитку) є основою позитивного потенціалу особистості (саногенного потенціалу), який є визначальною умовою психологічного благополуччя особистості.

Саногенний потенціал особистості розглядається дослідниками як психоенергетичний потенціал особистості (сукупність характеристик, набір особистісних стійких якостей), що сформувався як похідний від багатства її внутрішнього світу, широти соціального і духовного просторів, накопичення досвіду, досягнень власного благополуччя, і який забезпечує гармонійний розвиток особистості, її психологічне здоров'я, сприяє розвитку і збереженню психологічного благополуччя [8, С. 493].

Аналіз такого важливого для буття особистості явища та поняття як «життестійкість» неможливо проводити без іншого, ще більш важливого явища та поняття «суб'єктність». Адже, щоб встояти перед тиском середовища, не потрапити у полон нескінченних шаблонів та стереотипів, людині потрібна *суб'єктність*, важливим чинником якої є життестійкість, яка допомагає знайти конструктивні шляхи саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації, набутти «стану свободи», в першу чергу «внутрішньої свободи», стати господарем (менеджером) свого життя – стати *суб'єктом*.

В контексті дослідження питання суб'єктного буття особистості, поняття «стійкість особистості» визначається як «суб'єктна стійкість особистості» (стійкість суб'єктної особистості). Сстійкість особистості є важливим чинником розвитку суб'єктності особистості. В самому явищі та понятті суб'єктності закладено явище та поняття стійкості, воно є атрибутом суб'єктності особистості: суб'єктна особистість завжди є суб'єктно стійкою особистістю.

«Сстійкість», яка також є важливим чинником успішної саморегуляції особистості, визначається психологами як «інтегральна системна характеристика особистості, що лежить в основі здатності людини виступати саморегульованим суб'єктом активності, гнучко реагувати на зміни зовнішнього і

внутрішнього середовища, які реалізують унікальний, автентичний спосіб організації власної життєдіяльності та середовища розвитку для підтримання психологічного добробуту і самореалізації» [12].

Висновки. Аналіз наукових джерел, які присвячені дослідженню питання життєстійкості особистості засвідчує, що існує невизначеність методологічних засад означення життєстійкості особистості. Існують різні концептуальні підходи до визначення поняття «життєстійкість», що ускладнює можливість вироблення ефективної теорії життєстійкості.

В статті досліджено питання системоутворювальних понять (принципів) означення явища і поняття життєстійкості особистості. Визначено наявність підходів до означення життєстійкості, які базуються на відповідних системоутворювальних поняттях.

Проведений аналіз підходів до поняття життєстійкості, аналіз концептів на яких базуються ці підходи («міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience»), «антикрихкість» («antifragility»), дає можливість стверджувати, що вони не є взаємовиключаючими, а є формами актуалізації життєстійкості особистості. Тому, «міцність» («hardiness»), «гнучкість» («resilience») та «антикрихкість» («antifragility») можемо визначити системоутворювальними властивостями «життєстійкості особистості». Життєстійкість є загальним, системоутворювальним поняттям, яке визначає всі форми «стійкості людини», поєднуючи поняття «міцність, витривалість» («hardiness»), «пружність, гнучкість, відновлюваність» («resilience») та «розвиток» («antifragility»).

Здійснений в дослідженні підхід до означення поняття життєстійкості особистості допоможе в розробці ефективної теорії життєстійкості особистості, що, своєю чергою, дасть можливість запропонувати принципи та механізми ефективного протистояння зовнішнім (або внутрішнім) впливам, важким умовам життя, стресовим ситуаціям, наслідкам «Чорних лебедів» (Талеб), зберігаючи при цьому свою людську сутність, цілісність, ідентичність, суб'єктність. Це сприятиме досягненню особистістю психологічного благополуччя, успішної самореалізації у різних сферах життя та самоактуалізації особистості.

Література:

1. Kobasa S. Stressful life events, personality and health. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. № 37. P. 1–11.
2. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Apr. 44. P. 279–298.
3. Maddi S. R. Hardiness training at Illinois Bell Telephone. 1987 (pp. 101-115). Health promotion evaluation.
4. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. № 36. P. 72-85.

5. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність і безпека: навч. посіб. Київ, 2009. 76 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
6. Чиханцова О. А. Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком, 2021. 319 с.
7. Варій М. Й. Психологія особистості: підручник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. 608 с.
8. Кравчук С. Л. Життєстійкість та психологічна пружність особистості юнацького віку як запобіжники негативним наслідкам воєнного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. Випуск 1. 2019. С. 142–147.
9. Талеб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ: Наш Формат, 2023. 400 с.
10. Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш Формат, 2023. 392 с.
11. Лук'янофф Г., Гайдт Дж. Крихкість інтернет покоління: як тепличне виховання шкодить сучасній молоді. Київ: Наш формат, 2022. 400 с.
12. Чхайдзе, А. О., Самкова О. М. Особливості психологічної стійкості у юнацькому віці. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*: наук. журнал. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 1. С. 51–58.

References:

1. Kobasa, S. (1979). Stressful life events, personality and health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1–11 [in English].
2. Maddi, S. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44, 279–298 [in English].
3. Maddi, S. R. (1987). Hardiness training at Illinois Bell Telephone. 1987 (pp. 101-115). *Health promotion evaluation*. [in English].
4. Maddi, S., Khoshaba, D. (1994). Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*, 36, 72-85 [in English].
5. Titarenko, T. M., Larina, T. O. (2009). *Zhittestijkist' osobistosti: social'na neobhidnist' i bezpeka [Vitality of personality: social necessity and safety]*. Kiiiv Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf [in Ukrainian].
6. Chihancova, O. A. (2021). *Psihologichni osnovi zhittestijkosti osobistosti [Psychological foundations of personality resilience]*. Kiiiv: Talkom [in Ukrainian].
7. Varij, M. J. (2016). *Psihologija osobistosti [Personality psychology]*. L'viv: Vid-vo L'vivs'koї politehniki [in Ukrainian].
8. Kravchuk, S. L. (2019). *Zhittestijkist' ta psihologichna pruzhnist' osobistosti junac'kogo viku jak zapobizhniki negativnim naslidkam voennogo konfliktu [Vitality and psychological resilience of the youth personality as safeguards against the negative consequences of the military conflict]*. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki. - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, 1, 142–147 [in Ukrainian].
9. Taleb, N. N. (2023). *Antikrihkist'. Pro (ne)vrazlive u real'nomu zhitti [Antifragility. About (not) vulnerable in real life]*. Kiiiv: Nash Format [in Ukrainian].
10. Taleb, N. N (2023). *Chornij lebid'. Pro (ne)jmovirne u real'nomu zhitti [Black Swan. About the (un)probable in real life]*. Kiiiv: Nash Format [in Ukrainian].
11. Luk'janoff, G., Gajdt, Dzh. (2022). *Krihkist' internet pokolinnja: jak teplichne vihovannja shkodit' suchasnij molodi [The fragility of the Internet generation: how greenhouse education harms today's youth]*. Kiiiv: Nash format [in Ukrainian].
12. Chhaidze, A. O., Samkova, O. M. (2019). *Osoblivosti psihologichnoї stijkosti u junac'komu vici [Peculiarities of psychological stability in youth]*. *Insajt: psihologichni vimiri suspil'stva - Insight: psychological dimensions of society: science*, 1, 51–58 [in Ukrainian].

УДК 005.966:316.477]:82-96

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1283-1292](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1283-1292)

Рідей Наталія Михайлівна професор, доктор педагогічних наук, завідувачка кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З БАГАТОГРАННОЇ КАР'ЄРНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Анотація. *Вступ:* Сучасний світ праці відзначається постійними змінами, які впливають на кар'єрні траєкторії індивідів. В цьому контексті концепція багатогранної кар'єрної орієнтації набуває особливої актуальності, оскільки вона відображає зміну парадигми у підходах до управління кар'єрою, з акцентом на самоспрямування, особистісні цінності та внутрішню мотивацію.

Мета: Метою даної статті є провести всебічний огляд наявної літератури з багатогранної кар'єрної орієнтації для виявлення основних тенденцій, впливу на кар'єрну поведінку, задоволення кар'єрою, соціальні та організаційні наслідки.

Методи: Використано систематичний огляд наукових публікацій, статей, досліджень та емпіричних звітів, опублікованих протягом останніх десятиліть. Аналіз зосереджено на ідентифікації, систематизації та критичному огляді основних досліджень, присвячених багатогранній кар'єрній орієнтації.

Результати дослідження: Проаналізовано вплив багатогранної кар'єрної орієнтації на проактивну кар'єрну поведінку і задоволення кар'єрою, досліджено соціальні та організаційні наслідки цієї орієнтації. З'ясовано, що багатогранна кар'єрна орієнтація сприяє вищому рівню проактивності та задоволення від кар'єри. Встановлено важливість основних самооцінок як медіатора між багатогранною кар'єрною орієнтацією та кар'єрним задоволенням. Показано, що багатогранна кар'єрна орієнтація відображає ширші суспільні тенденції, включаючи посилення акценту на індивідуальності та самореалізації.

Висновки: Доведено, що багатогранна кар'єрна орієнтація має суттєвий вплив на кар'єрну динаміку, професійне задоволення та адаптацію до змін на робочому місці. Огляд вказує на потребу в подальших дослідженнях для глибшого розуміння механізмів, через які багатогранна кар'єрна орієнтація

впливає на кар'єрні результати, та розробки стратегій для підтримки індивідів та організацій у цьому контексті.

Ключові слова: багатогранна кар'єра, самоспрямування, професійна поведінка, цінності, здатність до адаптації, задоволеність кар'єрою, проактивність, кар'єрний вибір, залученість в кар'єру

Ridei Nataliia Mykhailivna Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Management and Innovative Technologies of Sociocultural Activity, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, St. Pirogov, 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

PROTEAN CAREER ORIENTATION LITERATURE REVIEW

Abstract. Introduction: The modern world of work is characterized by constant changes that affect individuals' career trajectories. In this context, the concept of protean career orientation becomes particularly relevant, as it reflects a paradigm shift in career management approaches, emphasizing self-direction, personal values, and intrinsic motivation.

Purpose: This article aims to conduct a comprehensive review of the existing literature on multifaceted career orientation to identify major trends, influences on career behavior, career satisfaction, and social and organizational implications.

Methods: A systematic review of scientific publications, articles, studies, and empirical reports published during the last decades was used. The analysis focused on the identification, systematization, and critical review of the main studies on protean career orientation.

Research results: The impact of protean career orientation on proactive career behavior and career satisfaction was analyzed, and this orientation's social and organizational consequences were investigated. protean career orientation has been found to contribute to higher levels of proactivity and career satisfaction. The importance of core self-esteem as a mediator between protean career orientation and career satisfaction was established. Protean career orientation has been shown to reflect broader societal trends, including an increased emphasis on individuality and self-actualization.

Conclusions: Protean career orientation has been proven to significantly impact career dynamics, job satisfaction, and adaptation to workplace changes. The review points to the need for further research to understand better the mechanisms through which protean career orientation affects career outcomes and to develop strategies to support individuals and organizations in this context.

Keywords: protean career, self-direction, vocational behavior, values, adaptability, career satisfaction, proactivity, career choice, career engagement

Постановка проблеми. У контексті швидкозмінного світу, де технологічний прогрес та глобалізація невинно трансформують ринок праці, концепція багатогранної кар'єрної орієнтації набуває особливої актуальності. Петер Друкер акцентував на непередбачуваності майбутнього, підкреслюючи, що зміни є єдиною константою, з якою ми можемо бути впевнені [10]. В умовах так званої "гіг-економіки" [3] та ерозії традиційних трудових відносин [19], виникає потреба в більш глибокому розумінні механізмів, які дозволяють індивідам не лише адаптуватися до змін, але й процвітати в них, реалізуючи свої цінності та внутрішні орієнтири в кар'єрному розвитку.

Значний інтерес до теми багатогранної кар'єри зосереджується на активному самоспрямуванні індивіда та його зосередженості на внутрішніх цінностях як ключових елементах психологічного успіху [15]. Проте, попри визнання важливості цієї концепції, існуючі дослідження часто обмежуються поверхневим аналізом і не вдаються до глибокого розгляду механізмів, які визначають різноманітну кар'єрну орієнтацію та її вплив на кар'єрний розвиток в широкому контексті сучасних викликів.

Проте, попри значний інтерес до РСО та її потенційного впливу на робоче життя людей, існує відчутна прогалина у дослідженнях, що стосуються глибокого розуміння цієї орієнтації та її практичного застосування в умовах невизначеності сучасного робочого середовища (VUCA) [5]. Крім того, існуюча література часто страждає від фрагментації і відсутності інтегративного підходу до вивчення кар'єрних орієнтацій [1, 13].

Ця стаття прагне відповісти на виклики, пов'язані з розумінням і застосуванням РСО, шляхом систематичного огляду та аналізу існуючої літератури. Метою є розробка інтегративної структури, яка б допомогла у визначенні майбутніх напрямків досліджень і наданні практичних рекомендацій для управління кар'єрами в контексті швидких змін.

Мета статті. Мета дослідження полягає в систематичному огляді та аналізі існуючих наукових робіт з метою визначення ключових аспектів та впливу багатогранної кар'єрної орієнтації на сучасне робоче життя.

Завдання дослідження.

1. Ідентифікувати та систематизувати ключові дослідження, що висвітлюють концепцію багатогранної кар'єрної орієнтації та її вплив на професійний розвиток індивідів.

2. Проаналізувати як теоретичні, так і емпіричні знахідки, щоб визначити прогалини у наявних дослідженнях та виявити перспективні напрямки для майбутніх досліджень.

3. Розробити інтегративну структуру, яка об'єднує основні аспекти багатогранної кар'єрної орієнтації та надає практичні рекомендації для її застосування у кар'єрному консультуванні та організаційному розвитку.

Методи та організація дослідження. Для досягнення поставлених завдань було використано наступні методи та організацію дослідження.

Літературний огляд. Було проведено широкомасштабний пошук наукових статей, книг та інших академічних ресурсів, що стосуються теми багатогранної кар'єрної орієнтації. Джерела для огляду були відібрані за допомогою електронних баз даних, таких як Google Scholar, PubMed, Scopus, та Web of Science, використовуючи ключові слова, такі як "багатогранна кар'єрна орієнтація", "гнучка кар'єра", "самоспрямування в кар'єрі", та інші пов'язані терміни.

Критерії відбору. Для забезпечення релевантності та актуальності дослідження були встановлені критерії відбору джерел. Включення матеріалів обмежувалося дослідженнями, опублікованими протягом останніх двох десятиліть, що містили емпіричні дані або теоретичний аналіз, які стосуються багатогранної кар'єрної орієнтації.

Аналіз та синтез. Зібрані джерела були ретельно проаналізовані з метою ідентифікації основних тем, тенденцій, теоретичних підходів та емпіричних знахідок, які стосуються багатогранної кар'єрної орієнтації. Особлива увага була приділена виявленню прогалин у наявних дослідженнях та можливостям для майбутніх напрямків дослідження.

Розробка інтегративної структури. На основі аналізу та синтезу зібраної інформації було розроблено інтегративну структуру, яка висвітлює ключові аспекти багатогранної кар'єрної орієнтації та її вплив на індивідуальний кар'єрний розвиток. Ця структура призначена для підтримки майбутніх досліджень, а також для надання практичних рекомендацій кар'єрним консультантам та організаційним лідерам.

Методологія дослідження заснована на принципах систематичності, об'єктивності та критичного аналізу, що дозволяє забезпечити всебічне розуміння теми та внести вагомий вклад у подальше вивчення багатогранної кар'єрної орієнтації.

Виклад основного матеріалу.

Визначення концепції багатогранної кар'єрної орієнтації. У сучасному динамічному світі кар'єрного розвитку, концепція багатогранної кар'єрної орієнтації (Protean Career Orientation, PCO) виступає як ключовий елемент для розуміння індивідуальних підходів до кар'єрного самовизначення, акцентуючи на важливості самостійного напрямку та особистих цінностей. Ця концепція розкриває стратегію управління кар'єрою, в якій індивіди взаємодіють з кар'єрним простором через призму особистісного зростання та психологічного благополуччя, відходячи від зовнішніх орієнтирів успіху, як-от посадове просування чи заробітна плата.

Основою PCO є два стовпи: самокерування та прихильність до внутрішніх цінностей, що ставить індивіда в центр кар'єрних рішень, а не

зовнішні сили чи організаційні структури [6, 14]. Самокерування в рамках РСО передбачає здатність особистості активно керувати власною кар'єрою, виходячи за межі впливу зовнішніх обмежень. Цей елемент втілює незалежність, дозволяючи індивідам вибирати кар'єрні шляхи, які відповідають їхнім особистим уподобанням та пріоритетам, враховуючи особисті прагнення у своїх професійних рішеннях та діях [6, 20]. Внутрішні цінності, як другий ключовий елемент РСО, направляють ці кар'єрні вибори, забезпечуючи їх відповідність особистим цілям та визначенням успіху. Ці елементи разом формують кар'єрну орієнтацію, що адаптується до змінного характеру роботи та глибоко вкорінена в особистому досягненні та розвитку.

Значення РСО стає особливо важливим на тлі значних змін у соціально-економічному та організаційному контексті. Орієнтація виникла як відповідь на змінну динаміку робочого життя в умовах глобалізації, що включає збільшення нетрадиційних кар'єрних траєкторій і відхід від однолінійних моделей професійного розвитку [2, 21]. РСО відображає бажання до більшої автономії та значущості в робочому житті, відповідаючи на прагнення до більш особистісно орієнтованої та ціннісно вмотивованої кар'єри.

Емпіричні дослідження демонструють зв'язок між РСО та позитивними кар'єрними результатами, такими як проактивна поведінка, задоволення кар'єрою та вищий рівень особистісного сприйняття успіху, підкріплюючи ідею, що багатогранний підхід до кар'єри може забезпечити глибше задоволення та суб'єктивне відчуття досягнення [4].

РСО пропонує перспективу для аналізу взаємодії між індивідуальною ініціативою, кар'єрним задоволенням і широким соціально-економічним контекстом, відкриваючи нові горизонти для розуміння сучасних кар'єрних моделей у світі, що неперервно змінюється.

Вплив на кар'єрну поведінку та задоволення. Багатогранна кар'єрна орієнтація (РСО) революціонізує підходи до розвитку кар'єри та сприйняття професійного успіху, акцентуючи на значенні самостійного визначення шляху, персональних цінностей та внутрішньої мотивації. Даний розділ розглядає вплив РСО на ініціативні аспекти кар'єрної діяльності, її взаємозв'язок із задоволеністю від кар'єри, а також роль основних самооцінок (CSE) у цьому контексті.

Проактивна кар'єрна поведінка. Завдяки РСО індивіди заохочуються до широкого спектру ініціативної кар'єрної поведінки, яка охоплює мережеві взаємодії, стратегічне планування та особистісний розвиток. Індивіди з високим рівнем РСО мають тенденцію самостійно керувати своєю кар'єрою, активно шукаючи можливості, які відповідають їх особистим цінностям і амбіціям [8, 12]. Така проактивність випливає з ініціативної суті РСО, спонукаючи осіб до створення можливостей замість їх очікування. Низка

досліджень вказує на позитивний зв'язок між PCO та кар'єрними діями, які сприяють особистому та професійному зростанню [9].

Задоволення кар'єрою. Одним з найважливіших наслідків, пов'язаних з PCO, є високий рівень задоволення кар'єрою, який тісно пов'язаний з узгодженням професійного шляху з особистими цінностями та досягненням внутрішнього успіху. Індивіди з багатогранною орієнтацією знаходять задоволення у кар'єрі, яка відображає їхнє самовираження та досягнення особистих цілей, а не лише в традиційних маркерах успіху, таких як посада чи заробіток [15]. Емпіричні дослідження підтверджують цей взаємозв'язок, демонструючи позитивну кореляцію між PCO та суб'єктивними оцінками кар'єрного успіху, включаючи задоволеність кар'єрою [4, 9]. Це підкреслює важливість внутрішньої мотивації та самоактуалізації в оцінці кар'єрного прогресу.

Медіаційна роль основних самооцінок. Зв'язок між PCO та задоволеністю від кар'єри посилюється за рахунок медіативної ролі CSE. Високі CSE, які охоплюють самооцінку, самоефективність, емоційну стабільність та локус контролю, підсилюють впевненість та амбіції, необхідні для прийняття і реалізації самокерованої кар'єрної орієнтації [18]. Дослідження виявили, що CSE не тільки сприяють адаптації до PCO, але й посилюють її позитивний вплив на кар'єрне задоволення, вказуючи на значущість узгодження професійних шляхів з внутрішніми цінностями та активної участі в кар'єрному розвитку для досягнення вищого рівня задоволення кар'єрою [17].

Соціальні та організаційні наслідки. Перехід до багатогранної кар'єрної орієнтації (PCO) викликає фундаментальні зміни в управлінні кар'єрою, зосереджуючись на автономії, особистих цінностях, та інтерналізації мотивації. Цей рух має значні соціальні та організаційні наслідки, впливаючи на структури спільнот та управлінські стратегії. Розглядаючи ці впливи, цей розділ аналізує широкі соціальні зміни відображені у PCO, її вплив на організаційну динаміку, та визначає потенційні напрямки для подальших досліджень.

Соціальні наслідки. Підвищення значущості PCO відображає суттєві зміни в суспільстві, включно з більшим акцентом на самостійність, гармонію між професійним і приватним життям, та прагненням до значущої праці. Це прагнення до кар'єр, що відображають внутрішні переконання та мети, викликає переосмислення традиційних професійних траєкторій і суспільних уявлень про успіх [11]. Такі зміни ставлять під сумнів сталі соціальні структури, вказуючи на диверсифікацію кар'єрних можливостей та рівнів задоволення серед різних демографічних груп, при цьому потенційно посилюючи існуючу соціальну нерівність [7].

Організаційні наслідки. Організації стикаються з викликами та можливостями в адаптації до росту РСО. Традиційні кар'єрні моделі, що акцентують на організаційній лояльності та заздалегідь заданих шляхах кар'єрного зростання, можуть виявитися неефективними для залучення та мотивації співробітників, орієнтованих на особистісні цінності та самодирекцію. Організаціям необхідно впроваджувати більш гнучкі методи розвитку кар'єри, які враховують індивідуальні потреби та амбіції працівників [2, 16]. Важливим є створення умов для залучення працівників до значущої діяльності, підтримка їх постійного розвитку та визнання різноманітних досягнень у кар'єрі.

Додатково, акцент на особистих цінностях та самостійності, що характерний для РСО, вимагає від організацій уважнішого підходу до узгодження індивідуальних та корпоративних цінностей. Організації, які підтримують культуру різноманітних кар'єрних шляхів, можуть виграти від підвищення мотивації співробітників, їх задоволеності роботою та організаційної відданості, перетворюючи самодиректованих, ціннісно-орієнтованих працівників на ключових учасників досягнення організаційних цілей [22].

Висновки.

Огляд літератури з багатогранної кар'єрної орієнтації підкреслює її важливість як фундаментального компонента в сучасному розумінні кар'єрного розвитку та управління. РСО виходить за рамки традиційних кар'єрних підходів, акцентуючи на важливості самоспрямування, особистих цінностей та внутрішньої мотивації. Цей перегляд відкриває нові горизонти для індивідів, які прагнуть до кар'єри, що відображає їхні особисті прагнення та цінності, а також для організацій, які прагнуть адаптуватися до змінних потреб робочої сили.

Проактивна кар'єрна поведінка. Індивіди з високим рівнем РСО мають тенденцію до проактивного підходу до кар'єрного розвитку, включаючи мережеве спілкування, планування кар'єри та професійне самовдосконалення. Вони беруть на себе відповідальність за свою кар'єру, прагнучи до можливостей, що відповідають їхнім особистим цінностям і цілям.

Задоволення кар'єрою. РСО сприяє вищому рівню задоволення кар'єрою, оскільки індивіди переслідують роботу, яка відповідає їхнім внутрішнім цінностям і прагненням. Задоволення кар'єрою посилюється внутрішньою мотивацією та суб'єктивним визначенням успіху.

Соціальні та організаційні наслідки. РСО відображає та сприяє ширшим соціальним змінам, зокрема, підвищеному акценту на індивідуальній автономії та пошуку значущої роботи. Організації, що адаптуються до цих змін, розвиваючи гнучкіші підходи до кар'єрного розвитку та підтримуючи індивідуальні цінності працівників, можуть досягати підвищення залученості та задоволеності серед співробітників.

Перспективи подальших досліджень.

Перспективи подальших досліджень у галузі багатогранної кар'єрної орієнтації відкривають широкі можливості для розширення нашого розуміння того, як індивіди навігують у своїх кар'єрах в умовах постійно змінюваного робочого середовища. Спеціально, існує потреба в дослідженнях, які зосереджуються на розробці нових методологій та інструментів для вимірювання багатогранної кар'єрної орієнтації та її впливу на різноманітні аспекти кар'єрного розвитку. Важливо також дослідити, як соціально-економічні фактори, такі як гендер, вік та культурний контекст, впливають на формування та реалізацію багатогранної кар'єрної орієнтації. Окрім того, потрібні дослідження, що оцінюють стратегії, які організації можуть використовувати для адаптації до та підтримки розвитку багатогранної кар'єрної орієнтації серед своїх працівників, сприяючи їх задоволенню та продуктивності. Нарешті, майбутні дослідження повинні розглядати вплив глобалізації та технологічних змін на багатогранну кар'єрну орієнтацію, а також розробку інтервенцій, які допоможуть індивідам краще адаптуватися до динамічних кар'єрних шляхів.

Література:

1. Arnold J., Cohen L. The psychology of careers in industrial and organizational settings: A critical but appreciative analysis. // *International Review of Industrial and Organizational Psychology* 2008. – 2008. – Vol. 23, pp. 1-44.
2. Arthur M.B., Rousseau D.M. A career lexicon for the 21st century. // *Academy of Management Perspectives*. – 1996. – Vol. 10, No. 4, pp. 28-39.
3. Barley S.R., Bechky B.A., Milliken F.J. The changing nature of work: Careers, identities, and work lives in the 21st century. // *Academy of Management Discoveries*. – 2017. – Vol. 3, No. 2, pp. 111-115.
4. Baruch Y., Quick J.C. Understanding second careers: Lessons from a study of US Navy admirals. // *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, the University of Michigan and in Alliance with the Society of Human Resources Management*. – 2007. – Vol. 46, No. 4, pp. 471-491.
5. Bennett N., Lemoine G.J. What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. // *Business Horizons*. – 2014. – Vol. 57, No. 3, pp. 311-317.
6. Briscoe J.P., Hall D.T., DeMuth R.L.F. Protean and boundaryless careers: An empirical exploration. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2006. – Vol. 69, No. 1, pp. 30-47.
7. Cramer K.J. The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker. – University of Chicago Press, 2016.
8. Creed P., Macpherson J., Hood M. Predictors of “new economy” career orientation in an Australian sample of late adolescents. // *Journal of Career Development*. – 2011. – Vol. 38, No. 5, pp. 369-389.
9. De Vos A., Soens N. Protean attitude and career success: The mediating role of self-management. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2008. – Vol. 73, No. 3, pp. 449-456.
10. Drucker P.F. Managing the public service institution. // *The Public Interest*. – 1973. – No. 33, pp. 43.

11. Friedman M. Capitalism and freedom. // In *Democracy: A Reader*. – Columbia University Press, 2016. – pp. 344-349.
12. Fuller Jr B., Marler L.E. Change driven by nature: A meta-analytic review of the proactive personality literature. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2009. – Vol. 75, No. 3, pp. 329-345.
13. Gubler M., Arnold J., Coombs C. Reassessing the protean career concept: Empirical findings, conceptual components, and measurement. // *Journal of Organizational Behavior*. – 2014. – Vol. 35, Supplement 1, pp. S23-S40.
14. Hall D.T. Protean careers of the 21st century. // *Academy of Management Perspectives*. – 1996. – Vol. 10, No. 4, pp. 8-16.
15. Hall D.T. The protean career: A quarter-century journey. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2004. – Vol. 65, No. 1, pp. 1-13.
16. Hall D.T., Kossek E.E., Briscoe J.P., Pichler S., Lee M.D. Nonwork orientations relative to career: A multidimensional measure. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2013. – Vol. 83, No. 3, pp. 539-550.
17. Judge T.A., Kammeyer-Mueller J.D. Implications of core self-evaluations for a changing organizational context. // *Human Resource Management Review*. – 2011. – Vol. 21, No. 4, pp. 331-341.
18. Judge T.A., Erez A., Bono J.E., Thoresen C.J. The core self-evaluations scale: Development of a measure. // *Personnel Psychology*. – 2003. – Vol. 56, No. 2, pp. 303-331.
19. Katz L.F., Krueger A.B. The role of unemployment in the rise in alternative work arrangements. // *American Economic Review*. – 2017. – Vol. 107, No. 5, pp. 388-392.
20. Mirvis P.H., Hall D.T. Psychological success and the boundaryless career. // *Journal of Organizational Behavior*. – 1994. – Vol. 15, No. 4, pp. 365-380.
21. Rousseau D. Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements. – Sage Publications, 1995.
22. Supeli A., Creed P.A. The longitudinal relationship between protean career orientation and job satisfaction, organizational commitment, and intention-to-quit. // *Journal of Career Development*. – 2016. – Vol. 43, No. 1, pp. 66-80.

References:

1. Arnold J., Cohen L. The psychology of careers in industrial and organizational settings: A critical but appreciative analysis. // *International Review of Industrial and Organizational Psychology* 2008. – 2008. – Vol. 23, pp. 1-44.
2. Arthur M.B., Rousseau D.M. A career lexicon for the 21st century. // *Academy of Management Perspectives*. – 1996. – Vol. 10, No. 4, pp. 28-39.
3. Barley S.R., Bechky B.A., Milliken F.J. The changing nature of work: Careers, identities, and work lives in the 21st century. // *Academy of Management Discoveries*. – 2017. – Vol. 3, No. 2, pp. 111-115.
4. Baruch Y., Quick J.C. Understanding second careers: Lessons from a study of US Navy admirals. // *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, the University of Michigan and in Alliance with the Society of Human Resources Management*. – 2007. – Vol. 46, No. 4, pp. 471-491.
5. Bennett N., Lemoine G.J. What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world. // *Business Horizons*. – 2014. – Vol. 57, No. 3, pp. 311-317.
6. Briscoe J.P., Hall D.T., DeMuth R.L.F. Protean and boundaryless careers: An empirical exploration. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2006. – Vol. 69, No. 1, pp. 30-47.

7. Cramer K.J. The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker. – University of Chicago Press, 2016.
8. Creed P., Macpherson J., Hood M. Predictors of “new economy” career orientation in an Australian sample of late adolescents. // *Journal of Career Development*. – 2011. – Vol. 38, No. 5, pp. 369-389.
9. De Vos A., Soens N. Protean attitude and career success: The mediating role of self-management. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2008. – Vol. 73, No. 3, pp. 449-456.
10. Drucker P.F. Managing the public service institution. // *The Public Interest*. – 1973. – No. 33, pp. 43.
11. Friedman M. Capitalism and freedom. // In *Democracy: A Reader*. – Columbia University Press, 2016. – pp. 344-349.
12. Fuller Jr B., Marler L.E. Change driven by nature: A meta-analytic review of the proactive personality literature. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2009. – Vol. 75, No. 3, pp. 329-345.
13. Gubler M., Arnold J., Coombs C. Reassessing the protean career concept: Empirical findings, conceptual components, and measurement. // *Journal of Organizational Behavior*. – 2014. – Vol. 35, Supplement 1, pp. S23-S40.
14. Hall D.T. Protean careers of the 21st century. // *Academy of Management Perspectives*. – 1996. – Vol. 10, No. 4, pp. 8-16.
15. Hall D.T. The protean career: A quarter-century journey. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2004. – Vol. 65, No. 1, pp. 1-13.
16. Hall D.T., Kossek E.E., Briscoe J.P., Pichler S., Lee M.D. Nonwork orientations relative to career: A multidimensional measure. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2013. – Vol. 83, No. 3, pp. 539-550.
17. Judge T.A., Kammeyer-Mueller J.D. Implications of core self-evaluations for a changing organizational context. // *Human Resource Management Review*. – 2011. – Vol. 21, No. 4, pp. 331-341.
18. Judge T.A., Erez A., Bono J.E., Thoresen C.J. The core self-evaluations scale: Development of a measure. // *Personnel Psychology*. – 2003. – Vol. 56, No. 2, pp. 303-331.
19. Katz L.F., Krueger A.B. The role of unemployment in the rise in alternative work arrangements. // *American Economic Review*. – 2017. – Vol. 107, No. 5, pp. 388-392.
20. Mirvis P.H., Hall D.T. Psychological success and the boundaryless career. // *Journal of Organizational Behavior*. – 1994. – Vol. 15, No. 4, pp. 365-380.
21. Rousseau D. Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements. – Sage Publications, 1995.
22. Supeli A., Creed P.A. The longitudinal relationship between protean career orientation and job satisfaction, organizational commitment, and intention-to-quit. // *Journal of Career Development*. – 2016. – Vol. 43, No. 1, pp. 66-80.

УДК 159.96:616.89

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1293-1306](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1293-1306)

Саламон Олег Леонтійович асистент кафедри спеціальної освіти, Львівський національний університет ім. Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-6372-0839>

ВПЛИВ ДУХОВНИХ ПРАКТИК КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ ДОРОСЛИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті обґрунтовано вплив духовних практик Католицької Церкви на подолання стресових ситуацій дорослих із порушеннями інтелектуального розвитку в умовах війни. Особи з інтелектуальними порушеннями розвитку, їх рідні та близькі в умовах воєнного стану стикаються з важкими ситуаціями та проблемами, переживаннями та стресами, які можуть суттєво вплинути на психічний стан особистості. Автор, проаналізувавши поведінкові, освітні та духовні особливості та можливості осіб з інтелектуальними порушеннями, доводить, що в них процеси адаптації до кризової ситуації та її подолання, відновлення психологічного здоров'я після травматизації суттєво ускладнюються через відсутність здатності повноцінно мислити, розуміти й усвідомлювати ситуацію, в якій вони опинилися, аналізувати та систематизувати інформацію, що надходить, приймати адекватні рішення з метою подолання стресових ситуацій, тому у психолого-реабілітаційній роботі з особами, які мають інтелектуальні порушення, обов'язково слід враховувати їхні особливості; а також визначає головні завдання в роботі з особами з інтелектуальними порушеннями розвитку: формування самостійності й активності, розвиток навичок самообслуговування, вдосконалення початкових навчальних і трудових умінь, формування адекватної самооцінки, розвиток позитивних якостей, забезпечення трудової і творчої діяльності та можливостей соціалізації, підтримка родичів і членів колективу, медичний, психологічний та соціальний супровід. Автор також аналізує діяльність Католицької Церкви та релігійних та громадських організацій, які сприяють соціалізації та реабілітації людей з особливими потребами, зокрема осіб з інтелектуальними порушеннями розвитку, а саме: Християнської спільноти «Лярш», Міжнародного християнського руху «Віра і Світло», Благодійного фонду «Карітас-Львів УГКЦ», Центру духовної підтримки для осіб з особливими потребами «Емаус» та ін.

Ключові слова: інтелектуальні порушення розвитку, дорослий, духовна практика, католицька церква, стрес, стресогенна ситуація, психологічний стан.

Salamon Oleh Leontiyovych Assistant Professor at the Department of Special Education, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-6372-0839>

IMPACT OF CATHOLIC CHURCH SPIRITUAL PRACTICES ON OVERCOMING STRESSFUL SITUATIONS IN ADULTS WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENT DISORDERS IN CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article substantiates the impact of Catholic Church spiritual practices on overcoming stressful situations in adults with intellectual development disorders in the context of war. Individuals with intellectual developmental disorders, their relatives, and close ones, particularly in a state of war, face difficult situations and problems, experiences, and stresses that can significantly affect the mental state of the person. The author, analyzing the behavioral, educational, and spiritual features and possibilities of individuals with intellectual disorders, argues that their processes of adaptation to a crisis situation and its overcoming, and recovery of psychological health after traumatization are significantly complicated due to the lack of ability to fully think, understand and be aware of the situation they are in, analyze and systematize incoming information, make adequate decisions to overcome stressful situations. Therefore, in psychological-rehabilitation work with people who have intellectual disorders, it is essential to consider their peculiarities; it also defines the main tasks in working with individuals with intellectual developmental disorders: forming independence and activity, developing self-care skills, improving initial educational and labor skills, forming adequate self-esteem, developing positive qualities, ensuring labor and creative activities and socialization opportunities, supporting relatives and team members, medical, psychological, and social support. The author also analyzes the activities of the Catholic Church and religious and public organizations that contribute to the socialization and rehabilitation of people with special needs, in particular, individuals with intellectual developmental disorders, namely: the Christian community "L'Arche", the International Christian Movement "Faith and Light", the Charitable Foundation "Caritas-Lviv UGCC", the Center for Spiritual Support for People with Special Needs "Emmaus", and others.

Keywords: intellectual developmental disorders, adult, spiritual practice, Catholic Church, stress, stressful situation, psychological state.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану люди стикаються з важкими ситуаціями та проблемами, переживаннями та стресами, які доводиться долати кожному самотійно, однак не всім це вдається зробити успішно. Це, безумовно, суттєво впливає на психоемоційний стан особистості. Особливо важко доводиться особам з інтелектуальними порушеннями розвитку та їх рідним і близьким.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний стан особистості у стресових ситуаціях досліджували В. Зливков, С. Лукомська, Л. Наугольник, В. Пілецький, І. Приходько, Є. Потапчук, Г. Сельє, Р. Сірко, Т. Титаренко, О. Туриніна, Н. Хупавцева та ін. Пропозиції щодо його ефективного подолання можна знайти в роботах таких дослідників, як Є. Бази́ка, І. Ващенко, Т. Вебер, М. Войтович, Л. Гридковець, Л. Гриценко, О. Запорожець, Б. Іваненко, В. Казібекова, О. Ковальчук, Л. Кондратенко, А. Кононенко, О. Кононенко, В. Кочубей, Дж. Креймеєр, К. Крошка, Л. Манилова, В. Невмержицький, Т. Палієнко, Н. Пророк, Х. Стельмашук, Л. Царенко, О. Чекстере, О. Чиханцова. Особливості поведінки та емоційного стану осіб з інтелектуальними порушеннями вивчали М. Александрович, В. Бочелюк, О. Гаяш, Т. Гусєва, І. Єрмакова, Г. Коберник, В. Коваленко, А. Луговський, Л. Малинович, О. Маруда, М. Матвєєва, Л. Мухіна, О. М'якушко, Л. Нижник, К. Островська, О. Падалка, М. Паламарчук, К. Рейда, С. Рубінштейн, О. Сагірова, О. Саламон, М. Сварник, В. Синьов, М. Супрун, К. Тороп, А. Турубарова, Г. Усатенко, О. Хохліна, М. Чайка, Л. Чепурна, В. Шевченко, Д. Шульженко та ін. Вплив релігії та різноманітних духовних практик на емоційний стан дорослих людей та їхні ціннісні орієнтації досліджували О. Ворон, І. Грішко, Я. Єпископ, В. Лукашевський, Л. Моїсеєнко, О. Недавніа, Г. Петришин, Р. П'яста, В. Сокульський, Д. Судин, В. Цимбалій та ін.

Слід зазначити, що наукових праць, присвячених дослідженню емоційного стану дорослих осіб із порушеннями інтелектуального розвитку та проживанню ними стресу, вкрай мало. Тому вважаємо за доцільне розглянути, як духовні практики католицької церкви впливають на подолання стресових ситуацій дорослих із порушеннями інтелектуального розвитку в умовах війни, що є **метою** нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, стрес може суттєво вплинути на психічний стан особистості. На думку Г. Сельє, реакція людини на зовнішні негативні подразники допомагає їй виживати у складних життєвих ситуаціях [1; 2]. Те, як людина долає стресові ситуації, залежить від її життєстійкості та наявності психологічних ресурсів. Для виживання в умовах кризи задіюються будь-які можливості особистості (вольові, емоційні, інтелектуальні, поведінкові, мотиваційні, адаптаційні та ін.). Досліджуючи психологічне здоров'я особистості, О. Кононенко, А. Кононенко, А. Крошка та Є. Бази́ка

ключовими визначають життєстійкість як «здатність людини обирати оптимальну поведінку, щоб протистояти негативним наслідкам для психічного здоров'я» [3, с. 571] та ціннісні орієнтації, які відображають особистісну значущість соціальних, культурних та моральних цінностей і визначають ціннісне ставлення до дійсності, регулюють спрямованість і ступінь активності, визначають мотиви і цілі діяльності людини, акумулюються в життєвому досвіді індивідів, свідчать про зрілість та є показником ієрархії переваг, які індивід надає матеріальним чи духовним цінностям протягом свого життя [3, с. 572]. «Саме ці особистісні ресурси забезпечують адаптивність, узгодженість, інтегрованість явищ внутрішнього світу людини та збалансованість її стосунків з навколишнім світом» [3, с. 573].

Дослідники зазначають, що стресові ситуації суттєво впливають на психічне здоров'я особистості: «Травматичні події й обставини докорінно змінюють звичний спосіб життя, повсякденність, стосунки, мрії, цінності та пріоритети людей і вимагають постійної адаптації до кризових умов. З одного боку, криза може негативно впливати на умови життя, а з іншого – спонукати людину до пошуку нових можливостей для використання свого невикористаного потенціалу та прихованих людських ресурсів, вироблення ефективних стратегій психологічного подолання та переосмислення своїх власних цінностей задля збереження свого психологічного здоров'я» [3, с. 573].

Досліджуючи психологічне здоров'я особистості, Т. Титаренко виокремлює такі критерії відновлення психічного здоров'я особистості: «можливість посилення потребово-мотиваційних, ціннісно-смыслових ресурсів особистості, що забезпечують особистісну динаміку, задають горизонти самозмін і є енергетичним джерелом зростання»; «можливість знову відчувати власну значущість; це відбудова віри в себе, без якої неможливо ефективно себе підтримувати і зцілювати; це можливість оновлення власної цілісності і безперервності шляхом реконструкції каузального зв'язку минулого, теперішнього й майбутнього і вибудовування нових життєвих перспектив»; «можливість підтримання й оновлення продуктивності і самоефективності особистості, її здатності до самореалізації, креативного ставлення до власного життя»; «можливість відновлення відповідного рівня емоційного інтелекту й комунікативної компетентності, здатності налагоджувати і підтримувати продуктивні, теплі, щирі стосунки з оточенням». Однак базовим критерієм збереження психологічного здоров'я вчена вважає «готовність до життєтворення, життєконструювання, до якісних змін власного життя» [4, с. 93–96].

В осіб з інтелектуальними порушеннями процеси адаптації до кризової ситуації та її подолання, відновлення психологічного здоров'я після травматизації суттєво ускладнюються через відсутність у них здатності

повноцінно мислити, розуміти й усвідомлювати ситуацію, в якій вони опинилися, аналізувати та систематизувати інформацію, що надходить, приймати адекватні рішення з метою подолання стресових ситуацій. Це виявляється в незібраності, розсосередженості, інертності, прояві неадекватних емоцій, невчасності реакції на небезпеку, роздратуванні чи навіть агресії. Через відсутність логіки та причинно-наслідкових зв'язків та невміння застосувати на практиці здобуті раніше знання, навички та вміння особи з інтелектуальними порушеннями не здатні самостійно дати раду в умовах стресу й адекватно оцінити рівень небезпеки, тому потребують постійного нагляду та допомоги від родичів чи соціальних працівників. У стресових ситуаціях для них вкрай важливо забезпечити звичні чи хоча б наближені до звичних умови, в яких вони почуватимуться більш-менш комфортно.

У психолого-реабілітаційній роботі з особами, які мають інтелектуальні порушення, обов'язково слід враховувати їхні особливості, які виявляються в поведінці, навчанні та духовних проявах і потребах. Так, варто брати до уваги такі поведінкові прояви, як їхній «психічний вік», який відповідає інтелектуальному розвитку; емоційні потреби; причини та форми прояву негативної поведінки, яка, зазвичай, спричинена незнанням і нерозумінням правил соціальної поведінки та вимог суспільства або їхнім емоційним станом; прояви активності (часто неадекватні ситуації); потреби в стабільності та спілкуванні тощо. У навчанні слід враховувати особливості роботи сенсорної системи, фізичного й інтелектуального розвитку, буквальність мислення, нездатність довго утримувати увагу і концентруватися, відсутність логіки, причинно-наслідкових зв'язків, здатності до абстрагування й узагальнення, вміння аналізувати та систематизувати, навичок використання на практиці здобутих знань, вади мовлення, повільність у засвоєнні нових знань та опануванні навичок, самооцінку та мотивацію, брак спілкування тощо. У духовному плані особи з порушеннями інтелектуального розвитку здатні щиро вірити в Бога, довіряти людям, які ними опікуються, та сильно прив'язуватися до них, щиро та безумовно любити, потребують спілкування з рідними й однолітками, стабільності та спокою.

Важливими для духовного і психологічного супроводу є показники благополуччя людей з інтелектуальними порушеннями та розладами аутистичного спектру, деякі з них включають в себе: здатність проявляти волю або бажання; здатність виражати різні емоції; здатність вибудовувати соціальні контакти; здатність бути ласкавим та теплим в контактах з іншими. До інших духовних потреб можемо віднести: потребу в структурі (порядок на противагу хаосу); відчуття дому (фізичний дім та духовний дім); радість (гумор, радісне спілкування, сміх); оптимальне фізичне здоров'я (необхідне для хорошого духовного, душевного і емоційного здоров'я).

Реалізуючи духовний та психологічний супровід людей з особливими потребами, можна зауважити також і такі духовні потреби, які не завжди в повноті задовольняються, а саме: підтримка відносин з Богом; пошук сенсу життя в ситуації інвалідності; почуття внутрішнього спокою; спілкування.

Духовний та психологічний супровід людей з особливими потребами є також своєрідною духовною терапією. Можемо в цьому випадку говорити про п'ять широких категорій впливу: 1) сенсорна (погляд, дотик, слух); 2) життєві орієнтири (зміни, мрії, прагнення, сім'я, дружба, праця); 3) духовна (Бог, зцілення, мир, богослужіння, молитва); 4) емоційно-чуттєва (прощення, печаль або горе, радість, спокій, любов); 5) особливі дні, події, свята (Великдень, Різдво, піст, день народження, перше Причастя). Включення духовної сфери в контекст підтримки та супроводу людей з інвалідністю вимагає зміни менталітету, усвідомлення зусиль та регулярної практики, особливо в їхньому духовному підсиленні. Духовний і психологічний супровід має охоплювати також персонал, який працює з цією категорією людей [12].

Одним із головних завдань у роботі з особами з інтелектуальними порушеннями є формування в них самостійності й активності, розвиток навичок самообслуговування, вдосконалення початкових навчальних і трудових умінь. Також, зважаючи на рівень інтелектуальних відхилень у розвитку та враховуючи індивідуальні потреби та можливості таких осіб, слід використовувати особливі методи та зміст навчання з метою розвитку пізнавальних процесів, збережених у них функцій і здатностей.

У процесі навчання та діяльності осіб з інтелектуальними порушеннями розвитку важливими є підтримка родичів та членів колективу, в якому вони перебувають, а також медичний, психологічний та соціальний супровід, який передбачає постійну психодіагностику та психокорекцію пізнавальної, особистісно-вольової та комунікативної сфер. Духовно-психологічний супровід осіб з інтелектуальними порушеннями може реалізовуватися як цілісний повноцінний розвиток особистості, віднайдення змісту існування та відновлення мотивації до життя у контексті релігійних цінностей та досвіду життя в релігійній громаді.

Важливо сформулювати в осіб з інтелектуальним порушенням адекватну самооцінку та розвинути їхні позитивні якості. Ефективними засобами розвитку осіб з інтелектуальними порушеннями можуть бути трудова і творча діяльність, які розвивають дрібну моторику, запускають пізнавальні процеси та позитивно впливають на емоційний стан. Не менш важливою є соціалізація, яка передбачає опанування ними навичками самообслуговування, самостійного проживання у громаді, соціальної активності, взаємодії з іншими людьми, інтеграції в життя суспільства.

На жаль, держава нині приділяє недостатньо уваги задоволенню проблем та потреб дорослих осіб із порушеннями інтелектуального розвитку. Однак нині в Україні є ряд громадських та релігійних організацій, які сприяють соціалізації та реабілітації людей (дітей та дорослих) з особливими потребами (див. табл. 1).

Таблиця 1

Громадські організації, які опікуються особами із порушеннями інтелектуального розвитку [5]

№ з/п	Назва	Види діяльності
1	2	3
1.	Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб з інтелектуальною недостатністю»	задовольняє та захищає права та законні інтереси (соціальні, економічні, творчі, вікові, національно-культурні, спортивні та ін.) інвалідів з інтелектуальною недостатністю, розробляє та впроваджує сучасні підходи до соціальної допомоги їм
2.	Благодійне товариство допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю «Джерела» (м. Київ)	розробляє та втілює в життя окремі заходи, проекти та програми, спрямовані на захист прав, реабілітацію та соціальну адаптацію осіб з інтелектуальною недостатністю та їх родин, привертає увагу громадськості до їхніх проблем та надає соціальну, психологічну, соціально-педагогічну, корекційно-педагогічну реабілітацію та заняття терапією
3.	Навчально-реабілітаційний центр «Джерело» (м. Львів) та Львівський міський центр реабілітації	надають можливість дітям із вадами фізичного й інтелектуального розвитку отримати кваліфіковану реабілітаційну допомогу, виявити та поглибити їхні здібності, побутові та соціальні вміння для найбільш повної інтеграції в життя суспільства
4.	Громадська організація «Спільнота «Лярш-Ковчег»»	організовує простір, де розумово неповносправні особи та молодь-асистенти розділяють своє життя в спільноті через працю, спільне життя, дружбу та молитву
5.	Громадська організація «Дім самостійного життя»	ініціює зміни до законів, які стосуються проживання неповносправних осіб в Україні, відповідно до положень Конвенції ООН про права інвалідів, сприяє соціальній адаптації особам з інтелектуальною недостатністю та особам з фізичними вадами для найбільш повної інтеграції у суспільстві шляхом надання корекційно-педагогічних, освітніх, психологічних, соціальних, медичних послуг, здійснює фізичну, психологічну, соціальну і трудову реабілітацію, організовує рекреаційні, спортивні, оздоровчі, інформаційні заходи, налагоджує самостійне та підтримуване проживання в громаді, захищає права та законні інтереси осіб з інтелектуальною недостатністю

1	2	3
6.	Громадська організація Справа «Родини Кольпінга в Україні»	Створює та надає простір для осіб з особливими потребами отримати кваліфіковану допомогу, абілітацію, реабілітацію. Інтегрує та адаптує особи з порушеннями інтелектуального розвитку, з РАС, ДЦП до повноцінної інтеграції в соціум.
7.	Мережа Університетів III Віку (Справа «Родини Кольпінга в Україні») м. Львів, м. Чернівці, м. Луцьк, м. Тернопіль, м. Ужгород, м. Стрий, м. Івано-Франківськ	Реалізують програму принципу «навчання впродовж життя» серед громадян старшого віку. Ставлять за завдання адаптацію людей старшого віку до сучасного життя, формування нових навичок і компетенцій; підтримку фізичного, психічного й інтелектуального здоров'я, сприяння їх соціалізації.

Окрім цього, в Україні діють такі заклади опіки над людьми похилого віку, особами самотніми та дорослими з особливими потребами:

1. Дім милосердя Львівської Архідієцезії Римсько-католицької Церкви в Брюховичах, Благодійний Фонд імені Івана Павла II.

2. Будинок милосердя у м. Городок Хмельницької області (Камянецько-Подільська дієцезія Римсько-католицької Церкви).

3. Будинок милосердя для самотніх людей похилого віку, Благодійна організація «Благодійний фонд Дім милосердя пасіоністів», смт. Смотрич.

4. Будинок опіки над людьми похилого віку в с. Павшино (Сестри від Св. Марка).

5. Будинок св. Єлизавети в с. Олександрівка, заснований Карітас-Спес Римсько-католицької Церкви.

В умовах воєнного стану під загрозою опиняється одна з найважливіших потреб особистості – потреба в безпеці. При порушенні цієї базової потреби особа може отримати психологічну травму, в результаті чого постраждає її психічне здоров'я та погіршиться загальне благополуччя. Наслідки травмування залежать від сили і тривалості негативного впливу (наприклад, перебування у зоні бойових дій, в окупації чи в полоні, загроза життю та здоров'ю, спостереження смерті чи насилля), а також від психологічної готовності до негативних ситуацій, життєстійкості та резильєнтності особистості. Як відомо, здатність долати вплив негативних факторів зменшується з віком. Відповідно дорослі особи з інтелектуальними порушеннями розвитку важче долають кризові чи травмуючі ситуації, ніж діти, важче відновлюються й адаптуються до нових умов життя і діяльності.

Ефективному подоланню стресу та стабілізації емоційного стану особистості в умовах воєнного стану сприяє групова психокорекція та психореабілітація, яка обов'язково має враховувати актуальний емоційний стан, глибину психологічної травми, інтелектуальні та вікові особливості

учасників тренінгової групи. Психологічний тренінг дозволить стабілізувати емоційний стан, спричинений стресовими ситуаціями, зменшити тривожність, конфліктність, агресію, депресивність чи відчуженість, сприятиме адаптації, соціалізації та підвищенню самооцінки осіб з інтелектуальними порушеннями розвитку тощо [6; 7].

Позитивну роль у стабілізації психоемоційного стану українців в умовах воєнного стану відіграє церква. Як зазначають Г. Петришин та В. Сокульський, війна суттєво вплинула на релігійність людей [8]. Дослідники наводять результати опитування «Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2022» [9], із яких випливає, що кількість віруючих наприкінці 2022 року порівняно з 2021 роком зросла на 6% та на 19% більше людей наголошують на позитивній ролі церкви в Україні, та вважають, що «Церква сьогодні є оплотом духовності кожного українця, нашої здатності протистояти загарбникам, ... активно підтримує ЗСУ, надає матеріальну допомогу та прихисток біженцям, займається збором та розподілом гуманітарної допомоги, організовує евакуацію жителів із окупованих територій та облаштовує бомбосховища у приміщеннях храмів» [8, с. 65].

Сформовані релігійні та духовні цінності, як доводять науковці [10], сприяють покращенню психічного здоров'я особистості та легшому пристосуванню її до різноманітних життєвих проблем чи негараздів. А отже, їй долати стресові ситуації релігійним людям легше і простіше, ніж менш релігійним.

В Україні досить активно з особами, які мають інтелектуальні порушення, працюють такі релігійні організації:

Громадська організація Справа «Родини Кольпінга в Україні». Організація створена для захисту суспільних, економічних, культурних, екологічних та інших інтересів своїх членів та інших громадян. Це католицьке об'єднання, яке супроводжує та підтримує людей у житті, вірі, освіті та добрих вчинках. Освіта, діяльність та духовність – це три неписані тісно між собою поєднані сфери роботи та життя в «Справі Кольпінга». Побудова об'єднання на родинній основі спонукає всіх членів об'єднання до відкритості, небайдужості один до одного та солідарності у спільних діях і вчинках, з'єднуючи всі покоління в одному благому покликанні. При організації існує молодіжне об'єднання, яким особливо піклується «Справа Кольпінга». В особливий спосіб «Родини Кольпінга» в Україні опікуються людьми з особливими потребами (дитячі садки, реабілітаційні центри, профорієнтація) [13].

Християнська спільнота «Ляри» надає реабілітаційну допомогу особам з розумовою неповносправністю: залучає волонтерів, проводить заняття з праце- та арт-терапії, організовує роботу.

Міжнародний християнський рух спільнот дружби та підтримки осіб із розумовою неповносправністю, їхніх батьків і молоді «Віра і Світло»

об'єднує розумово неповносправних осіб, їхні сім'ї та молодь-приятелів для взаємної підтримки і дружби, спілкування, молитви та святкування.

Благодійний Фонд ім. Івана Павла II, головною метою якого є здійснення благочинної діяльності та залучення до благодійництва усіх, хто бажає прислужитися справі піднесення християнської моралі, культури, освіти, мистецтва, підтримки малозабезпечених верств населення, психологічної та психотерапевтичної допомоги та реабілітації, в тому числі особам з особливими потребами, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів, участь у наданні медичної допомоги населенню та здійсненні соціального догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують соціальної підтримки та піклування. Від 2015 року фондом реалізується програма «Дім Милосердя» – дім для людей похилого віку.

Релігійна місія «Карітас-Спес» Римсько-Католицької Церкви в Україні – один із 48 учасників федерації «Карітас Європа» і член «Карітас Інтернаціоналіс» – глобальної конфедерації, яка об'єднує 162 католицькі організації. В Україні місія працює в усіх регіонах, маючи Національний офіс і сім регіональних осередків, які діють у кожній дієцезії. «Карітас-Спес» сприяє встановленню соціальної справедливості, пропагуючи християнське милосердя. Місія опікується 4 домами людей самотніх та похилого віку, дитячим паліативним центром, 23 осередками опіки та підтримки людей із різними потребами, також дітей і дорослих з особливими потребами [14].

Благодійний фонд «Карітас-Львів УГКЦ», який допомагає всім потребуючим у вирішенні їхніх соціальних проблем незалежно від віросповідання, кольору шкіри, раси, національності, цінностей та інтересів, політичних чи інших переконань, а також значну увагу приділяє роботі з розумово неповносправною молоддю у «Центрі дозвілля та соціальної реабілітації для неповносправних осіб», де розв'язує проблеми адаптації у суспільстві молодих людей з особливими потребами, захищає їхні юридичні права, організовує таке необхідне спілкування у спільноті, формує в них життєво необхідні вміння та навички, які дозволяють орієнтуватися в соціально-побутовій сфері, організовує трудову діяльність, а також відпочинок і дозвілля; формує духовні та культурні цінності молоді з інтелектуальними порушеннями розвитку, організовуючи спільні молитви, катехизиси, паломництва до святих місць, духовних центрів, монастирів, святинь [11];

Центр духовної підтримки для осіб з особливими потребами «Емаус» (м. Львів, Український католицький університет), який надає духовну підтримку

особам з особливими потребами, їхнім родинам, а також усім тим, хто розділяє своє життя із ними, звертає увагу суспільства на особливий дар, красу та покликання неповносправних осіб і свідчить про гідність і цінність кожної людини, підтримує осіб з особливими потребами та їхніх батьків, сприяє створенню та зростанню спільнот для людей з особливими потребами; проводить просвітницькі презентації з метою інтеграції неповносправних осіб у суспільство та семінари для фахівців з метою інклюзивного навчання, працевлаштовує осіб із розумовою неповносправністю, готує їх до вимог ринку праці [5, с. 176].

Наприклад, діяльність центру духовної підтримки для осіб з особливими потребами «Емаус» є дуже різноплановою: організація презентацій у різних закладах та установах із метою свідчення про гідність кожної людини та привернення уваги суспільства до проблеми ставлення до розумово відсталих осіб; організація урочистих заходів «Відкриймо дар неповносправних осіб» у різних містах України з метою гуманізації суспільства; показ фільмів із метою привернення уваги суспільства до осіб з особливими потребами; духовні вечори для молоді, присвячені конкретним темам, спрямованим на поглиблення духовного життя, на відкриття серця до Бога і один одного, на відкриття цінності кожної людини, а також дару дружби, спілкування, прощення та примирення; видавнича діяльність; інформаційно-просвітницькі фільми; підтримка сімей; пасторальна діяльність із метою надання духовної підтримки організаціям, які цього потребують; організація реколекцій і духовних зустрічей для приятелів, капеланів, асистентів та професіоналів-працівників; сприяння інтеграції осіб з особливими потребами у життя суспільства; інтеграційний театр [5, с. 176–177].

Церква, допомагаючи дорослим із порушеннями інтелектуального розвитку, забезпечує, передусім їхню стабілізацію й адаптацію до нормального життя, залучає їх та членів їхніх сімей до релігійної спільноти, надає як матеріальну, так і духовну підтримку та психологічний супровід, сприяє ефективному спілкуванню в сприятливих умовах у міру можливостей та відповідно до потреб осіб з інтелектуальними порушеннями розвитку.

Висновки. Таким чином, у стресових ситуаціях особи з інтелектуальними порушеннями важче адаптуються та відновлюють психологічне здоров'я. Це пов'язано з відсутністю в них здатності повноцінно мислити, розуміти й усвідомлювати ситуацію, в якій вони опинилися, аналізувати та систематизувати інформацію, що надходить, приймати адекватні рішення. У психолого-реабілітаційній роботі з ними обов'язково слід враховувати особливості, які виявляються в поведінці, навчанні та духовних проявах і потребах. Головними завданнями в роботі з особами з інтелектуальними порушеннями є формування самостійності й активності, розвиток навичок

самообслуговування, вдосконалення початкових навчальних і трудових умінь, формування адекватної самооцінки, розвиток позитивних якостей, забезпечення трудової і творчої діяльності та можливостей соціалізації, підтримка родичів і членів колективу, в якому вони перебувають, а також медичний, психологічний та соціальний супровід, який передбачає постійну психодіагностику і психокорекцію пізнавальної, особистісно-вольової та комунікативної сфер. Нині в Україні діє ряд громадських організацій, які сприяють соціалізації та реабілітації людей з особливими потребами. Позитивну роль у стабілізації психоемоційного стану осіб з інтелектуальними порушеннями в умовах воєнного стану відіграє церква та релігійні організації: Християнська спільнота «Лярш», Міжнародний християнський рух «Віра і Світло», Громадська організація Справа «Родини Кольпінга в Україні», Релігійна місія «Карітас-Спес» Римсько-Католицької Церкви в Україні, Благодійний Фонд імені Івана Павла II, Благодійний фонд «Карітас-Львів УГКЦ», Центр духовної підтримки для осіб з особливими потребами «Емаус» та ін.

Література:

1. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill Book Company, 1956. 324 p.
2. Selye H. Stress without distress. Philadelphia, PA: J. B. Lippincott Company, 1974. 178 p.
3. Кононенко О. І., Кононенко А. О., Крошка К. І., Базика Є. Л. Життєстійкість та ціннісні орієнтації особистості як психологічні ресурси її психологічного здоров'я. Наукові перспективи. 2023. № 9 (39). С. 565–575.
4. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
5. Овчарук Т. Є. Робота навчально-реабілітаційних центрів та благодійних установ в Україні щодо соціалізації молоді з інтелектуальними вадами. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 24. С. 174–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_24_39
6. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.
7. Кондратюк С. М. Життєстійкість як ресурс подолання життєвих труднощів в умовах війни. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 4, 2022. С. 78–83.
8. Петришин Г., Сокульський В. Динаміка ціннісних орієнтацій українців у широкомасштабній війні росії проти України. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 травня 2023 року, м. Тернопіль). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2023. С. 62–66.
9. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні (2022). URL: <https://is.gd/4jCMYe>
10. Koenig H. G. Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. ISRN Psychiatry: International Scholarly Research Network. 2012. Vol. 2012. P. 1–33. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3671693/pdf/ISRN.PSYCHIATRY2012-278730.pdf>

11. Благодійний фонд «Карітас-Львів УГКЦ». URL: <http://caritas-lviv.org/suspilne-sluzhinnya/>
12. Kirkland K., McIlveen H., Full Circle. Spiritual therapy for people with dementia. *American Journal of Alzheimer's Disease*. 1999. Vol. 14. N. 4. P. 245–247.
13. Громадська організація «Справа Кольпінга в Україні». URL: rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=12&cat_2=61&lang=1; https://www.facebook.com/kolpingua/?locale=ru_RU
14. Релігійна Місія «Карітас-Спес» Римсько-Католицької Церкви в Україні. URL: <https://caritas-spes.org/ua/page/who-we-are/about-us>

References:

1. Selye, H. (1956). *The stress of life*. New York, NY: McGraw-Hill Book Company [in English].
2. Selye, H. (1974). *Stress without distress*. Philadelphia, PA: J. B. Lippincott Company [in English].
3. Kononenko, O. I., Kononenko, A. O., Kroshka, K. I., & Bazyka, Y. L. (2023). Zhyttestiikist ta tsinnisni oriiientatsii osobystosti yak psykholohichni resursy yii psykholohichnoho zdorov'ia [Vitality and value orientations of the individual as psychological resources of his psychological health]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 9(39), 565-575. [in Ukrainian].
4. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykholohichne zdorov'ia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii [Psychological health of the personality: Means of self-help in conditions of prolonged traumatization]*. Kropyvnytskyi, Ukraine: Imeks-LTD [in Ukrainian].
5. Ovcharuk, T. Y. (2013). Robota navchalno-reabilitatsiinykh tsentriv ta blahodiinykh ustanov v Ukraini shchodo sotsializatsii molodi z intelektualnymy vadamy [The work of educational and rehabilitation centers and charitable institutions in Ukraine regarding the socialization of young people with intellectual disabilities]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology*, 24, 174-179. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_24_39 [in Ukrainian].
6. Panok, V. H., & Tkachuk, I. I. (Eds.). (2019). *Konsultuvannia v systemi psykosotsialnoi dopomohy dityam i sim'iam, shcho opynylys u skladnykh zhyttyevykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [Counseling in the system of psychosocial assistance to children and families who find themselves in difficult life circumstances as a result of military operations]*. Kyiv, Ukraine: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty [in Ukrainian].
7. Kondratiuk, S. M. (2022). Zhyttestiikist yak resurs podolannia zhyttyevykh trudnoshchiv v umovakh viiny [Vitality as a resource for overcoming life's difficulties in war conditions]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 78-83 [in Ukrainian].
8. Petryshyn, H., & Sokulskyi, V. (2023). Dynamika tsinnisnykh oriiientatsii ukrayintiv u shyrokomasshtabnii viini rosiyi proty Ukrainy [Dynamics of value orientations of Ukrainians in the large-scale war of Russia against Ukraine]. In *Tsinnisni oriiientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid [Values orientations in the modern world: Theoretical analysis and practical experience]* (pp. 62-66). Ternopil, Ukraine: FOP Osadtsa Yu. V. [in Ukrainian].
9. [No author]. (n.d.). *Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini 2022 [War and the Church. Church and religious situation in Ukraine 2022]*. Retrieved from <https://is.gd/4jCMYe> [in Ukrainian].
10. Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *ISRN Psychiatry: International Scholarly Research Network*, 2012, 1-33. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3671693/pdf/ISRN.PSYCHIATRY2012-278730.pdf> [in English].

11. [No author]. (n.d.). *Blahodiinyi fond "Karitas-Lviv UGKC"* [Charitable Foundation "Caritas-Lviv UGCC"]. Retrieved from <http://caritas-lviv.org/suspilne-sluzhinnya/> [in Ukrainian].
12. Kirkland, K., & McIlveen, H. (1999). Full Circle. Spiritual therapy for people with dementia. *American Journal of Alzheimer's Disease*, 14(4), 245–247. [in English].
13. [No author]. (n.d.). *Hromadska orhanizatsiia "Sprava Kolpinha v Ukraini"* [Non-governmental organization "The case of Kolping in Ukraine"]. Retrieved from rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=12&cat_2=61&lang=1; https://www.facebook.com/kolpingua/?locale=ru_RU [in Ukrainian].
14. [No author]. (n.d.). *Relihiina Misiia "Karitas-Spes" Rymo-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini* [Religious Mission "Caritas-Spes" of the Roman Catholic Church in Ukraine]. Retrieved from <https://caritas-spes.org/ua/page/who-we-are/about-us> [in Ukrainian].

УДК 005.966:159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1307-1318](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1307-1318)

Ханецька Тетяна Іванівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (067)791-45-72, <https://orcid.org/0000-0001-9767-5116>

КАР'ЄРНЕ ПОКЛИКАННЯ – НОВИЙ КОНЦЕПТ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. Успішність професійної діяльності та задоволеність роботою визначаються ставленням людини до обраної професії. Поєднання професійної придатності, схильності до певного виду діяльності, а також інтересу до праці проявляється у кар'єрному покликанні. Концепція кар'єрного покликання займає центральне місце у сучасній психології кар'єри. Мета статті полягає у розкритті змісту кар'єрного покликання на підставі аналізу наукових праць зарубіжних і вітчизняних науковців з досліджуваної проблематики. З'ясовано, що кар'єрне покликання є важливим чинником розвитку та професійного зростання особистості. Розглянуто різні підходи до трактування поняття «покликання» (класичний, неокласичний та сучасний), які продемонстрували еволюцію його змісту: від обов'язку людини перед Богом до обов'язку перед собою в плані самореалізації. Встановлено, що термін «кар'єрне покликання» більш поширений у зарубіжній літературі, тоді як вітчизняні науковці використовують термін «професійне покликання». Обґрунтовано, що кар'єрне покликання пов'язане з індивідуальними особливостями особистості, тому його зміст розкривається через поняття «здатність», «здібність» і «схильність». Наголошено, що кар'єрне покликання, з одного боку, пов'язане з почуттям задоволення, особистою ідентичністю, відчуттям сенсу життя, а з іншого, – з надмірними інвестиціями в роботу та трудовоголізмом. Тому для підтримання загального благополуччя та задоволення важливо встановити баланс між кар'єрою та особистим життям. Підкреслено, що у психології кар'єри розглядають внутрішнє і зовнішнє покликання. Внутрішнє покликання характеризується пристрастю, насолодою та почуттям особистої значущості, зовнішнє – обов'язком і просоціальними зобов'язаннями. Зазначено, що в сучасних умовах концепція покликання має право на існування радше на рівні місії та цінностей. Рушієм кар'єри є пристрасть, залученість і готовність постійно навчатися, оскільки, залежно від інтересів і пріоритетів, людина може вибирати різні кар'єрні траєкторії та формати роботи. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні

взаємозв'язку між особистісним зростанням та кар'єрним покликанням, зокрема через довготривалі лонгітюдні дослідження.

Ключові слова: кар'єра, кар'єрне покликання, професійне покликання, самореалізація, благополуччя.

Khanetska Tetiana Ivanivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychosomatics and Health Psychology, Faculty of Psychology, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, St. Pirogov, 9, Kyiv, 01601, tel.: (067)791-45-72, <https://orcid.org/0000-0001-9767-5116>

CAREER CALLING – A NEW CONCEPT OF CAREER PSYCHOLOGY

Abstract. The success of professional activity and job satisfaction are determined by a person's attitude towards his chosen profession. The combination of professional suitability, a penchant for a certain type of activity, as well as interest in work is manifested in a career calling. The concept of career calling is central to modern career psychology. The purpose of the article is to reveal the content of a career calling based on an analysis of scientific works of foreign and domestic scientists on the issues under study. It has been established that career calling is an important factor in the development and professional growth of an individual. Different approaches to the interpretation of the concept of "calling" (classical, neoclassical and modern) are considered, which demonstrated the evolution of its content: from a person's duty to God to duty to oneself in terms of self-realization. It has been established that the term "career calling" is more common in foreign literature, while domestic scientists use the term "professional calling". It is substantiated that a career calling is associated with individual characteristics, therefore the content of a career calling is revealed through the concepts of "ability", "ability" and "predisposition". It is noted that career calling, on the one hand, is associated with a sense of satisfaction, personal identity, and a sense of meaning in life, and on the other hand, with excessive investment in work and workaholism. It is important to establish a balance between your career and personal life to maintain overall well-being and satisfaction. It is emphasized that in career psychology, internal and external calling are considered. Inner calling is characterized by passion, pleasure and a sense of personal worth, while outer calling is characterized by duty and prosocial obligations. It is noted that in modern conditions the concept of calling has the right to exist rather at the level of mission and values. The driver of a career is passion, involvement and a willingness to constantly learn, since, depending on interests and priorities, you can choose different career trajectories and work formats. We see prospects for further research in studying the relationship between

personal growth and career calling, in particular, through long-term longitudinal studies.

Keywords: career, career calling, professional calling, self-realization, well-being.

Постановка проблеми. Успішність професійної діяльності та задоволеність роботою визначаються ставленням людини до обраної професії. Поєднання професійної придатності, схильності до певного виду діяльності, а також інтересу до праці проявляється у кар'єрному покликанні. Концепція кар'єрного покликання займає центральне місце у сучасній психології кар'єри. В період кар'єрного переходу покликання є важливим особистісним ресурсом, який допомагає людині успішно розвивати свою кар'єру та досягати успіху. Як відчуття значущості та особистісної узгодженості з власною роботою, кар'єрне покликання відіграє ключову роль у формуванні ідентичності, благополуччя, бачення власних життєвих і професійних перспектив.

Кар'єрне покликання розглядається як багатовимірна конструкція, що включає внутрішні та зовнішні аспекти мотивації, прагнення до просоціальної діяльності та особистісної реалізації. Тому теоретичні основи кар'єрного покликання відіграють важливу роль у розумінні мотиваційних аспектів кар'єрного розвитку [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми кар'єрного покликання активно досліджувалися зарубіжними і вітчизняними вченими. М. Вебер у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» означив смислове поле феномену покликання [3]. В. J. Dik і R. D. Duffy [1] запропонували оновлене визначення покликання і окреслили напрямки для фундаментальних і прикладних досліджень у цій галузі. А. R. Elangovan, С. С. Pinde, М. McLean [2] простежили еволюцію концепції кар'єрного покликання від її релігійного коріння до світської сфери та розробили типологію його інтерпретації, використовуючи як основні виміри вид діяльності та релігійну орієнтацію. З метою з'ясування зв'язку між суб'єктивною та об'єктивною кар'єрою D. T. Hall і D. E. Chandler [4] розробили модель психологічного успіху, яка базується на кар'єрному покликанні. R. D. Duffy, В. J. Dik, R. P. Douglass та ін. [5] запропонували теорію роботи як покликання (WCT). R. D. Duffy, R. S. Manuel та ін. [6] дослідили зв'язок покликання з професійним розвитком і благополуччям студентів-медиків. R. D. Duffy, R. P. Douglass, K. L. Autin та ін. [7] обґрунтували взаємообумовленість покликання та особистісного зростання і сенсу життя. А. Hirschi, А. Herrmann [8] дослідили взаємозв'язок між покликанням і трьома вимірами розвитку кар'єри (плануванням кар'єри, рішучістю та самоефективністю). L. Pitacho і J. P. Cordeiro [9] простежили зв'язок між кар'єрним покликанням і трудоголізмом.

Вивченням феномену кар'єрного покликання займалися і вітчизняні науковці, зокрема В. Міщенко-Дрючило [10] на основі аналізу наукового доробку зарубіжних і вітчизняних дослідників встановила відмінності у змістовному наповненні поняття «покликання»; С. М. Стефурак та Н. М. Когутяк [11] проаналізували психологічні механізми формування професійного покликання; Л. Г. Перетятко та М. М. Тесленко [12] розглянули психолого-біографічний аспект професійного покликання особистості; С. П. Тищенко [13] вивчав феномен покликання обдарованої особистості на ранніх етапах онтогенезу; А. В. Массанов [14] дослідив зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю свого покликання і її здатністю переборювати психологічні бар'єри у професійному самовизначенні.

Зважаючи на актуальність теми дослідження, вона потребує подальшого вивчення.

Мета статті – розкриття змісту кар'єрного покликання на підставі аналізу праць зарубіжних і вітчизняних науковців з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі виділяють три підходи до розуміння поняття «покликання»: класичний, неокласичний та сучасний [10].

При *класичному підході* покликання трактується як поклик від Бога. Професія як покликання – це те, що людина повинна приймати як Господнє веління, те, чому вона мусить «покоритися». Тобто, професійна діяльність виступає головним завданням, поставленим Богом перед людиною [3].

Сам термін “beruf” як «посада», «покликання (професія)» вперше вжив католицький священник, засновник лютеранства М. Лютер у перекладі Біблії. Аналізуючи вживання терміну «покликання» у християнській літературі, німецький філософ і соціолог початку ХХ ст. М. Вебер трактує покликання як тривалу професійну діяльність, яка зазвичай є джерелом доходу людини, а, отже, міцною економічною основою її існування. Слово «покликання» автор ставить в один ряд із словами «професія» і «ремесло».

При *неокласичному підході* акцент зміщується з релігійного відтінку покликання на світський: зовнішнє джерело покликання не обов'язково пов'язане з Богом. Це можуть бути певні правила родини, традиції общини чи вимоги суспільства. З одного боку, покликання розглядається як джерело ідентичності та значущості, а з іншого – як необхідність виконання обов'язку і певна жертвність [15].

У контексті реалізації покликання при *сучасному підході* акцентується увага на обов'язку людини перед собою, на її самореалізації та самоактуалізації [10].

А. Wrzesniewski [16] розглядає три типи орієнтації професійної діяльності: на роботу, на кар'єру і на кар'єрне покликання. Кожна з цих

орієнтацій спрямовує людей до їх основних цілей, розуміння ролі роботи в їхньому житті, відображає їхні почуття та поведінку. Люди, орієнтовані на роботу, прагнуть отримувати від неї лише матеріальну вигоду, а не задоволення чи самореалізацію; люди, орієнтовані на кар'єру, зосереджені на кар'єрному рості, самореалізації, самооцінці, визнанні; люди, орієнтовані на покликання, намагаються отримати задоволення від повноцінної, суспільно корисної праці.

Найбільший інтерес дослідників викликала орієнтація на кар'єрне покликання. Феномен покликання відображає духовний зв'язок людини з професією та асоціюється з глибокою відданістю обраній справі, високою відповідальністю та самовіддачею, безкорисливістю та творчим ставленням до праці. Якщо покликання – це те, що людина любить робити, то кар'єрне покликання – це те, хто вона є і як виражає себе через роботу [9; 16].

J. M. Gustafson вважає, що професія, яку обирають всупереч покликанню, перестає виконувати свою соціальну функцію. На думку вченого, покликання без професіоналізму недоречне, а професія без покликання втрачає гуманістичну сутність і обмежує бачення цілей, яким вона служить. Лише у взаємозв'язку професії та покликання проявляється служіння людям та суспільству [17].

Ф. Тьоніс розглядає покликання як одну із складних форм прояву сутнісної волі людини, що базується на усвідомленому моральному виборі професії відповідно до тілесних і душевних схильностей, зумовлених потребою принести користь людям і готовністю виконувати обов'язки, що впливають із обраної соціальної ролі [18].

На думку R. D. Duffy, B. J. Dik, R. P. Douglass та ін. [5], кар'єрне покликання має багатовимірну природу, що включає компоненти, пов'язані зі змістом, просоціальною мотивацією та внутрішніми / зовнішніми викликами. Зміст кар'єрного покликання полягає в пошуку особистого сенсу та мети роботи; просоціальна мотивація означає допомогу іншим або внесок у загальне благо; внутрішні / зовнішні виклики – відчуття необхідності виконувати певний вид роботи.

B. J. Dik і R. D. Duffy [1] наголошують на просоціальних та альтруїстичних аспектах кар'єрного покликання, підкреслюючи, що ключовим елементом покликання є його внесок у життя інших людей і суспільства в цілому.

A. Parola, A. Zammitti та J. Marcionetti [19] акцентують увагу на важливості кар'єрного покликання, як конструкції розвитку, для молодих людей при виборі ними кар'єри. Постановка кар'єрних цілей та вибір професії є найважливішими завданнями під час навчання в університеті. Під кар'єрним покликанням автори розуміють позитивний ресурс, що сприяє професійному

розвитку та добробуту. У своєму дослідженні науковці вивчають взаємозв'язок між кар'єрним покликанням, сміливістю, процвітанням та задоволеністю життям.

За визначенням С. М. Стефурак та Н. М. Когутяк, покликання – це суб'єктивне відчуття телеологічності власного життя, відчуття того, що людина «підходить» для даного виду діяльності, як деталь підходить до механізму («Я ніби для цього створений», «Я не бачу себе у жодному іншому виді діяльності»). Автори виокремлюють чотири діагностичні критерії покликання як особистісного утворення: об'єктивну успішність людини в конкретній обраній діяльності; внутрішню процесуальну мотивацію; суб'єктивне бажання присвячувати справі більше власного часу; часте переживання «потоків станів» [11, С. 322].

Л. Г. Перетятко та М. М. Тесленко зазначають, що професійне покликання формується у процесі знаходження людиною «власної», єдиної та неповторної професії серед значної їх кількості. Впродовж життя ставлення особистості до вибраної професії може змінюватись під впливом біографічних, соціальних і психологічних чинників [12, С. 224]. Сучасна особливість професійного самовизначення полягає у тому, що перед людиною не стоїть завдання вибрати професію на все життя [20, С 5].

Автори [12, С. 224] виділяють три аспекти професійного покликання:

- емоційний – емоції, без яких діяльність не може здійснюватися ефективно;
- когнітивний – вивчення професійної діяльності, її засобів, цілей, історії виникнення та розвитку;
- поведінковий – співвідношення можливостей та здібностей особистості до певної професійної діяльності, співвідношення професійного покликання та професійних здібностей особистості.

С. П. Тищенко дає таке визначення покликання: «це зумовлене минулим досвідом, передусім генетичним, потребово-ціннісне настановлення особистості щодо певного виду (або видів) діяльності, до якої (або яких) вона відчуває схильність і внутрішній емоційно забарвлений потяг, а також, за певних умов, проявляє стан готовності щодо оволодіння даною діяльністю». Автор наголошує, що «покликання – це владний потяг до тих видів діяльності, які зрештою мають доленосне значення для суб'єкта – носія певного обдарування» [13].

У контексті професійного самовизначення А. В. Массанов трактує зміст покликання як властивість особистості, що характеризує її здатність до продуктивної діяльності, яка є внеском у розвиток цивілізації. Як складне психічне явище, покликання відображає індивідуальну спрямованість та здібності особистості [14, С. 171].

Узагальнення розглянутих трактувань дає підстави стверджувати, що термін «кар'єрне покликання» більш поширений у зарубіжній літературі, тоді як вітчизняні науковці використовують термін «професійне покликання». Кар'єрне покликання пов'язане з індивідуальними особливостями особистості. Його зміст розкривається через поняття «здатність», «здібність» і «схильність». У кожної людини є потенційна «здатність» або «нездатність» до професійної діяльності, пов'язана з її психічними властивостями, морфологічними і функціональними особливостями конституції будови тіла та протікання нервових процесів, які, за необхідності, можна компенсувати іншими психосоціальними властивостями [21, С. 55]. У психології кар'єри покликання розглядається як поєднання здатності і бажання займатися певною діяльністю, яка приносить людині задоволення.

Під схильністю у психології розуміють націленість особистості на певну діяльність, що спонукає займатися нею, постійно вдосконалювати вміння та навички. Як правило, схильності є передумовою розвитку певних здібностей, хоча між ними можливі й розбіжності. Здібності розглядаються як індивідуальні психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання тієї чи іншої діяльності і проявляються в процесі оволодіння професійною діяльністю. Здібності є динамічною властивістю особистості, тому повинні постійно розвиватися.

Переважає більшість науковців пов'язують сприйняття роботи як покликання з почуттям задоволення та особистої ідентичності (ототожнення особистості з певною професійною діяльністю) [16], набуттям досвіду [6], відчуттям сенсу життя [22].

Кар'єрне покликання не тільки слугує прогностичною змінною для сенсу життя та особистісного зростання, але й розвивається на основі таких чинників як сенс життя, пошук сенсу життя [7]. Інтерес до пошуку сенсу життя підтверджує ідею про те, що індивіди, які активно прагнуть знайти сенс у своєму житті, з більшою ймовірністю ідентифікують і розвивають покликання в майбутньому [8]. Це підкреслює важливість саморефлексії та активного пошуку сенсу життя як ключових елементів у формуванні кар'єрного покликання. Раннє визначення професійних цілей та прагнень є ще одним важливим чинником розвитку кар'єрного покликання [23], що свідчить про важливість кар'єрного планування та розвитку професійної ідентичності як ключових компонентів формування кар'єрного покликання серед молоді.

Водночас окремі автори наголошують, що кар'єрне покликання є палкою з двома кінцями: з одного боку, призводить до позитивних результатів (залученість і досягнення), з іншого, – до негативних (трудоголізм). Працівники з високим рівнем кар'єрного покликання більш схильні жертвувати своїм часом, працювати більше і заробляти менше, що може

викликати конфлікт між роботою та особистим життям [15]. А. Keller, D. Spurr та ін. [24] зазначають, що кар'єрне покликання пов'язане з надмірними інвестиціями в роботу та трудовоголізмом.

У цьому контексті L. Pitacho і J. P. Cordeiro наголошують на важливості розмежування здорового кар'єрного покликання та трудовоголізму. Кар'єрне покликання може бути приємним, повноцінним і відповідати цінностям людини, тоді як трудовоголізм характеризується нав'язливою та надмірною роботою, яка негативно впливає на різні аспекти життя. Встановлення балансу між кар'єрою та особистим життям має вирішальне значення для підтримання загального благополуччя та задоволення [9].

У психології кар'єри розглядають внутрішнє і зовнішнє покликання. Внутрішнє покликання характеризується пристрасстю, насолодою та почуттям особистої значущості, а зовнішнє – обов'язком і просоціальними зобов'язаннями. Внутрішнє покликання викликає відчуття задоволення від роботи через механізм самореалізації (задоволення самоорієнтованих потреб, таких як автономія, компетентність, унікальність і автентичність). У свою чергу, задоволеність роботою впливає на суб'єктивне благополуччя (щастя). Зовнішнє покликання пов'язане із відчуттям значущості роботи (задоволення потреб, орієнтованих на інших, таких як відчуття приналежності до своєї професії та суспільства). Значущість роботи також впливає на психологічне благополуччя (тобто на сенс життя в цілому) [22].

Варто зазначити, що сучасні погляди на кар'єрне покликання змінюються, оскільки з безпрецедентною швидкістю змінюється сама реальність. З розвитком цифрових технологій межі між професіями розмиваються, їхній зміст постійно трансформується і те, що було актуальним учора, сьогодні може навіть не існувати. Траєкторія розвитку кар'єри ускладнюється. «Кар'єрні сходи» перетворюються на так звану «кар'єрну решітку», якою можна переміщатися у різних напрямках: просуватися вгору по службі на поточній роботі, зробити перехід по діагоналі в інший відділ, вибрати горизонтальний шлях і зайняти аналогічну посаду в іншій компанії, спуститися на нижчий рівень і кардинально змінити сферу діяльності. Сьогодні людина має можливість самостійно визначати кінцеву мету та вільно вибирати будь-який шлях, який приведе до самореалізації [25].

А. Мазур та Н. Пасенко стверджують, що в сучасних умовах концепція покликання має право на існування радше на рівні місії та цінностей, а не конкретного заняття. Рушієм кар'єри автори вважають пристрась до того, що людина робить, непідробну цікавість, вміння знайти нестандартне рішення, готовність пробувати нове й виходити за межі існуючого, залученість і готовність постійно навчатися. Залежно від інтересів і пріоритетів можна вибирати різні кар'єрні траєкторії та формати роботи, підлаштовувати їх під себе, комбінувати чи навіть вигадувати свої [26].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Кар'єрне покликання є важливим чинником розвитку та професійного зростання особистості. Люди, орієнтовані на кар'єрне покликання, намагаються отримати задоволення від повноцінної, суспільно корисної праці.

2. Аналіз різних підходів до розуміння поняття «покликання» (класичного, неокласичного та сучасного) продемонстрував, як змінився зміст поняття «покликання»: від обов'язку людини перед Богом до обов'язку перед собою в плані самореалізації.

3. Узагальнення розглянутих трактувань дає підстави стверджувати, що термін «кар'єрне покликання» більш поширений у зарубіжній літературі, тоді як вітчизняні науковці використовують термін «професійне покликання».

4. Кар'єрне покликання пов'язане з індивідуальними особливостями особистості. Його зміст розкривається через поняття «здатність», «здібність» і «схильність».

5. З одного боку, кар'єрне покликання пов'язане з почуттям задоволення, особистою ідентичністю, відчуттям сенсу життя, з іншого, – з надмірними інвестиціями в роботу та трудовоголізмом. Встановлення балансу між кар'єрою та особистим життям має вирішальне значення для підтримання загального благополуччя та задоволення.

6 У психології кар'єри розглядають внутрішнє і зовнішнє покликання. Внутрішнє покликання характеризується пристрасстю, насолодою та почуттям особистої значущості, зовнішнє – обов'язком і просоціальними зобов'язаннями.

7. У сучасних умовах концепція покликання має право на існування радше на рівні місії та цінностей, а не конкретного заняття. Рушієм кар'єри є пристрассть до того, що людина робить, залученість і готовність постійно навчатися. Залежно від інтересів і пріоритетів можна вибирати різні кар'єрні траєкторії та формати роботи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні взаємозв'язку між особистісним зростанням та кар'єрним покликанням, зокрема через довготривалі лонгітюдні дослідження.

Література:

1. Dik B. J., Duffy R. D. Calling and vocation at work: Definitions and prospects for research and practice. *The counseling psychologist*. 2009. Vol. 37(3). P. 424-450.
2. Elangovan A. R., Pinder C. C., McLean, M. Callings and organizational behavior. *Journal of Vocational Behavior*. 2010. Vol. 76(3). P. 428-440.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1994. 261 с.
4. Hall D. T., Chandler D. E. Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*. 2005. Vol. 26(2). P. 155-176.

5. Duffy R. D., Dik B. J., Douglass R. P., England J. W. Work as a calling: A theoretical model. *Journal of Counseling Psychology*. 2018. Vol. 65(4). P. 423-439.
6. Duffy R. D., Manuel R. S., Borges N. J., Bott E. M. Calling, vocational development, and well being: A longitudinal study of medical students. *Journal of Vocational Behavior*. 2011. Vol. 79(2)/ P. 361-366.
7. Duffy R. D., Douglass R. P., Autin K. L. Allan B. A. Examining predictors and outcomes of a career calling among undergraduate students. *Journal of Vocational Behavior*. 2014. Vol. 85(3). P. 309-318.
8. Hirschi A., Herrmann A. Calling and career preparation: Investigating developmental patterns and temporal precedence. *Journal of vocational behavior*. 2013. Vol. 83(1). P. 51-60.
9. Pitacho L., Cordeiro J. P. The Relationship between career calling and workaholism: The mediating role of career orientation. *Social Sciences*. 2023. Vol. 12(10). P. 564.
10. Міщенко-Дрючило В. Феномен покликання крізь призму розуміння українськими та зарубіжними науковцями. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 11. С. 131-139.
11. Стефурак С. М., Когутяк Н. М. Аналіз психологічних механізмів формування професійного покликання. *Молодий вчений*. 2018. № 9(61). С. 320-325.
12. Перетятко Л. Г., Тесленко М. М. Психолого-біографічний аспект професійного покликання особистості. *Багатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція*. 2017. С. 222-226. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/8017> (дата звернення: 16.03.2024).
13. Тищенко С. П. Психологія покликання. *Технології розвитку інтелекту*. 2015. Т. 1. Вип. 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_8_3 (дата звернення: 16.03.2024).
14. Массанов А. В. Покликання і психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 167-173.
15. Bunderson J. S., Thompson, J. A. The call of the wild: zookeepers, callings, and the double-edged sword of deeply meaningful work. *Administrative Science Quarterly*. 2009. Vol. 54(1). P. 32-57.
16. Wrzesniewski A., McCauley C., Rozin P. Schwartz B. (1). Jobs, career, and calling: People's relations to their work. *Journal of Research in Personality*. 1997. Vol. 31. P. 21-33.
17. Gustafson J. M. Professions as callings. *The Social Service Review*. 1982. Vol. 56 (4). P. 509.
18. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології. Київ : Дух і літера, 2005. 262 с.
19. Parola A., Zammitti A. Marcionetti J. Career calling, courage, flourishing and satisfaction with life in Italian university students. *Behavioral Sciences*. 2023. Vol. 13(4). P. 345.
20. Ігнатович О. М., Татаурова-Осика Г. П., Шевенко А. М. Психологія професійної діагностики та професійного консультування : практ. посіб. / за ред. О. М. Ігнатович. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 225 с.
21. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 110 с.
22. Dik B. J. Understanding work as a calling: Contributions from psychological science, *Christian Scholar's Review*. 2023. Vol. 52(4). P. 29-50.
23. Creed P. A., Kjoelaas S., Hood, M. Testing a goal-orientation model of antecedents to career calling. *Journal of Career Development*. 2016. Vol. 43(5). P. 398-412.

24. Keller A., Spurk D., Baumeler F., Hirschi A. Competitive climate and workaholism: Negative side of future orientation and calling. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 96, 122-126.

25. 4 стратегії, які допоможуть побудувати успішну кар'єру у сучасному світі. 07.09.2023. *BCBITI*. URL: <https://vsviti.com.ua/stats-4-stratehii-iaki-dopomozhut-pobuduvaty-uspishnu-kar-ieru-u-suchasnomu-sviti> (дата звернення: 16.03.2024).

26. Мазур А., Пасенко Н. Кар'єра без драм і травм. Київ : Віхола, 2021, 248 с.

References:

1. Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2009). Calling and vocation at work: Definitions and prospects for research and practice. *The counseling psychologist*, 37(3), 424-450.

2. Elangovan, A. R., Pinder, C. C., & McLean, M. (2010). Callings and organizational behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 76(3), 428-440.

3. Veber, M. (1994). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [Protestant ethics and the spirit of capitalism]*. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].

4. Hall, D. T., & Chandler, D. E. (2005). Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 26(2), 155-176.

5. Duffy, R. D., Dik, B. J., Douglass, R. P., England, J. W., & Velez, B. L. (2018). Work as a calling: A theoretical model. *Journal of Counseling Psychology*, 65(4), 423-439.

6. Duffy, R. D., Manuel, R. S., Borges, N. J., & Bott, E. M. (2011). Calling, vocational development, and well being: A longitudinal study of medical students. *Journal of Vocational Behavior*, 79(2), 361-366.

7. Duffy, R. D., Douglass, R. P., Autin, K. L., & Allan, B. A. (2014). Examining predictors and outcomes of a career calling among undergraduate students. *Journal of Vocational Behavior*, 85(3), 309-318.

8. Hirschi, A., & Herrmann, A. (2013). Calling and career preparation: Investigating developmental patterns and temporal precedence. *Journal of vocational behavior*, 83(1), 51-60.

9. Pitacho, L., & Cordeiro, J. P. (2023). The Relationship between career calling and workaholism: The mediating role of career orientation. *Social Sciences*, 12(10), 564.

10. Mishchenko-Driuchylo, V. (2021). Fenomen poklykannia kriz pryzmu rozuminnia ukrainskymy ta zarubizhnymy naukovtsiamy [The phenomenon of calling through the prism of understanding by Ukrainian and foreign scientists]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological Science Series*, 11, 131-139 [in Ukrainian].

11. Stefurak, S. M., & Kohutiak, N. M. (2018). Analiz psykholohichnykh mekhanizmv formuvannia profesiinoho poklykannia [Analysis of psychological mechanisms of professional calling formation]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 9(61), 320-325 [in Ukrainian].

12. Peretiatko, L. H. & Teslenko, M. M. (2017). Psykholoho-biohrafichnyi aspekt profesiinoho poklykannia osobystosti [Psychological and biographical aspect of a person's professional calling]. *Bahatovymirnist osobystosti: teoriia, psykhotiagnostyka, korektsiia – Multidimensionality of personality: theory, psychodiagnosics, correction*, 222-226. Retrieved from <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/handle/123456789/8017> [in Ukrainian].

13. Tyshchenko, S. P. (2015). Psykholohiia poklykannia [The psychology of calling]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Technologies for the development of intelligence*, 1(8). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_8_3 [in Ukrainian].

14. Massanov, A. V. (2014). Poklykannia i psykholohichni bariery v profesiinomu samovyznachenni osobystosti [Calling and psychological barriers in professional self-determination]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Current problems of sociology, psychology, pedagogy*, 2, 167-173 [in Ukrainian].
15. Bunderson, J. S., & Thompson, J. A. (2009). The call of the wild: zookeepers, callings, and the double-edged sword of deeply meaningful work. *Administrative Science Quarterly*, 54(1), 32-57.
16. Wrzesniewski, A., McCauley, C., Rozin, P. & Schwartz, B. (1997). Jobs, career, and calling: People's relations to their work. *Journal of Research in Personality*, 31, 21-33.
17. Gustafson, J. M. (1982). Professions as callings. *The Social Service Review*, 56 (4), 509.
18. Tonis, F. (2005). *Spilnota ta suspilstvo. Osnovni poniattia chystoi sotsiologii [Community and society. Basic concepts of pure sociology]*. Kyiv : Dukh i litera [in Ukrainian].
19. Parola, A., Zammitti, A. & Marcionetti, J. (2023). Career calling, courage, flourishing and satisfaction with life in Italian university students. *Behavioral Sciences*. 13(4), 345.
20. Ihnatovych, O. M., Tataurova-Osyka, H. P., & Shevenko, A. M. (2021). *Psykholohiia profesiinoi diahnostryky ta profesiinoho konsultuvannia [Psychology of professional diagnostics and professional counseling]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].
21. Kyrychenko, V. V. (2015). *Psykholohichni osnovy profesiinoi adaptatsii ta vyboru profesii [Psychological foundations of professional adaptation and choice of profession]*. Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
22. Dik, B. J. (2023). Understanding work as a calling: Contributions from psychological science, *Christian Scholar's Review*, 52(4), 29-50.
23. Creed, P. A., Kjoelaas, S., & Hood, M. (2016). Testing a goal-orientation model of antecedents to career calling. *Journal of Career Development*, 43(5), 398-412.
24. Keller, A., Spurk, D., Baumeler, F., & Hirschi, A. (2016). Competitive climate and workaholism: Negative side of future orientation and calling. *Personality and Individual Differences*, 96, 122-126.
25. 4 stratehii, yaki dopomozhut pobuduvaty uspishnu kariery u suchasnomu sviti [4 strategies that will help build a successful career in today's world] (2023). *VSVITI*. Retrieved from <https://vsviti.com.ua/stats-4-stratehii-iaki-dopomozhut-pobuduvaty-uspishnu-kar-ieru-u-suchasnomu-sviti> [in Ukrainian].
26. Mazur, A., Pasenko, N. (2021). *Kariera bez dram i travm [A career without drama and injury]*. Kyiv: Vikhola [in Ukrainian].

УДК 005.572-057.17:005.966]:82-92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1319-1326](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1319-1326)

Чайка Ростислав Михайлович аспірант кафедри політичної та міжнародної психології факультету психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м.Київ, тел.: (050) 522-88-75, <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З КОНСАЛТИНГУ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ

Анотація. Ця стаття представляє детальний аналіз і огляд наукових досліджень, присвячених ролі самоефективності в процесі прийняття кар'єрних рішень, ідентифікуючи ключове значення цього фактора для успішного кар'єрного розвитку індивіда. Вона охоплює широкий спектр стратегій інтервенцій, спрямованих на стимулювання зростання самоефективності у різних аспектах кар'єрного вибору, включаючи самооцінку, отримання професійної інформації, встановлення цілей, планування, та ефективне вирішення кар'єрних проблем. Методологія дослідження базується на глибокому аналізі та оцінці наукових статей, монографій, звітів конференцій та інших наукових джерел, з акцентом на вплив самоефективності на процес прийняття рішень в кар'єрі. Особлива увага приділена інтервенціям, які включають керовані візуалізації, методики ведення журналу, проведення інформаційних інтерв'ю, розробку детальних планів дій, формулювання цілей відповідно до критеріїв SMART, а також проведення тренінгів, спрямованих на вдосконалення навичок вирішення проблем. Отримані дані свідчать про високу ефективність зазначених стратегій у зміцненні віри в свої сили серед клієнтів, що сприяє прийняттю обдуманих і виважених кар'єрних рішень. В статті акцентується на необхідності впровадження цих стратегій у практику кар'єрного консалтингу для ефективної підтримки клієнтів. Запропоновано напрямки для подальших досліджень, які б могли б зосередитися на розробці інноваційних інтервенцій та оцінці їх впливу на різноманітні демографічні групи, з урахуванням культурних відмінностей та переваг цифрових інструментів у сфері кар'єрного консалтингу. Ця робота також підкреслює важливість продовження досліджень щодо механізмів впливу самоефективності на кар'єрне планування та вибір, а також необхідність розширення теоретичних та практичних знань у цій сфері.

Ключові слова: кар'єрний вибір, самоефективність прийняття кар'єрних рішень, кар'єрна поведінка, кар'єрне консультування, кар'єрні рішення.

Chayka Rostyslav Mykhailovych PhD Student, Political and International Psychology Department, Psychology faculty, Ukraine State Drahomanov University, Kyiv, tel.: (050) 522-88-75, <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

CAREER DECISION-MAKING SELF-EFFICACY INTERVENTIONS LITERATURE REVIEW.

Abstract. This article presents a detailed analysis and review of scientific studies devoted to the role of self-efficacy in making career decisions, identifying the key importance of this factor for the successful career development of an individual. It covers a wide range of intervention strategies aimed at stimulating the growth of self-efficacy in various aspects of career choice, including self-assessment, obtaining professional information, setting goals, planning, and effective career problem-solving. The research methodology is based on an in-depth analysis and evaluation of scientific articles, monographs, conference reports, and other scientific sources, with an emphasis on the influence of self-efficacy on the career decision-making process. Special attention is paid to interventions that include guided visualizations, journaling techniques, conducting informational interviews, developing detailed action plans, formulating goals according to SMART criteria, and training to improve problem-solving skills. The obtained data testify to the high effectiveness of these strategies in strengthening faith in one's strength among clients, which contributes to the adoption of well-considered and balanced career decisions. The article emphasizes the need to implement these strategies in career consulting for effective customer support. Directions are suggested for further research that could focus on developing innovative interventions and evaluating their impact on diverse demographic groups, considering cross-cultural differences and the benefits of digital tools in career counseling. This work also emphasizes the importance of continuing research on the mechanisms of self-efficacy's impact on career planning and choice and the need to expand theoretical and practical knowledge in this area.

Keywords: career choice, career decision-making self-efficacy, vocational behavior, career consulting, career decision-making.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який характеризується стрімкими змінами на ринку праці та постійною еволюцією професійних шляхів, інтервенції, базовані на самоєфективності прийняття кар'єрних рішень, набувають особливої актуальності. Вони допомагають індивідам краще розуміти свої здібності та потенціал, стимулюючи активні та обдумані кроки у кар'єрному розвитку. Такий підхід сприяє формуванню гнучкості та адаптивності, які є ключовими компетенціями в умовах непередбачуваності,

забезпечуючи більш впевнене та ефективне орієнтування в професійному просторі.

Соціальна когнітивна теорія кар'єри (SCCT), яка була розроблена на основі робіт А. Банрури та далі розширена Р. Лент, С. Браун та Г. Хаккет, пропонує комплексний підхід до аналізу та розуміння цього процесу [1, 8]. Згідно з цією теорією, взаємодія між переконаннями в самоефективності, очікуваними результатами, та цілями вибору формує основу для розвитку кар'єрних інтересів та рішень.

Переконання в самоефективності відіграють ключову роль у формуванні кар'єрних амбіцій та їх реалізації, впливаючи на поведінку «наближення чи уникнення», якість виконання завдань, та наполегливість перед обличчям викликів [3]. Важливість цього аспекту не може бути переоцінена, оскільки він визначає, наскільки ефективно індивід зможе впоратися з кар'єрними викликами та скористатися можливостями.

Контекстуальні фактори, такі як сімейне виховання, доступ до освіти, соціально-економічний статус та культурні особливості, також грають важливу роль у кар'єрному самовизначенні особистості. Дослідження показують, як зовнішнє середовище може сприяти або перешкоджати процесу вибору професії, підкреслюючи необхідність комплексного підходу до кар'єрного консультування, який би враховував ці аспекти.

Ми звертаємо увагу на важливість розробки інтервенцій, які б сприяли підвищенню рівня самоефективності серед учнів та дорослих. Особлива увага приділяється розумінню того, як самоефективність впливає на кар'єрні траєкторії та які стратегії можуть бути використані для її зміцнення. Поняття особистої волі та активної участі в кар'єрному розвитку, які лежать в основі SCCT, надихають на розробку програм втручання, спрямованих на забезпечення особистісного зростання та професійного самовизначення.

Мета статті. Цей огляд літератури має на меті систематизувати наявні знання про самоефективність у контексті прийняття кар'єрних рішень та визначити найбільш ефективні стратегії та підходи до консалтингу, які дозволять особистостям досягати високих результатів у своєму професійному розвитку. Ми прагнемо відкрити нові перспективи для досліджень у цій області та запропонувати рекомендації для практикуючих кар'єрних консультантів.

Методи та організація дослідження. Наше дослідження зосереджено на всебічному аналізі літератури, присвяченій самоефективності прийняття кар'єрних рішень, щоб визначити ключові стратегії та інтервенції, що сприяють оптимізації цього процесу. Методологічний процес охоплював кілька основних етапів:

Підготовчий етап. На цьому етапі ми встановили критерії відбору літератури, орієнтуючись на дослідження, які безпосередньо стосуються

самоефективності в контексті кар'єрного вибору та розвитку. Вибір баз даних для пошуку включав такі ресурси, як Google Scholar, Web of Science та Scopus, щоб забезпечити глибоке покриття теми.

Етап збору даних. Застосування специфічних ключових слів, таких як "самоефективність і кар'єрні рішення", "вплив самоефективності на кар'єрний вибір", "стратегії підвищення самоефективності в кар'єрному консалтингу", дозволило нам зібрати релевантну літературу. Матеріали для аналізу включали наукові статті, теоретичні огляди, емпіричні дослідження та звіти про практичний досвід в області кар'єрного консалтингу.

Аналіз зібраних даних. Ми детально розглянули відібрані джерела, щоб ідентифікувати та оцінити ефективність різних інтервенцій, спрямованих на зміцнення самоефективності у контексті прийняття кар'єрних рішень. Особлива увага приділялася виявленню методів, які демонструють значний позитивний вплив на здатність осіб ефективно управляти своїм кар'єрним розвитком.

Синтез даних. На завершальному етапі результати аналізу були узагальнені та систематизовані. Ми класифікували виявлені стратегії та інтервенції згідно з їхньою спрямованістю та ефективністю, оцінили їх потенціал у застосуванні в практиці кар'єрного консалтингу. Цей синтез дозволив нам сформулювати обґрунтовані рекомендації для практикуючих кар'єрних консультантів, а також визначити напрямки для подальших досліджень у цій області.

Виклад основного матеріалу. *Стратегії інтервенцій направлені на збільшення самоефективності в самооцінці.* Щоб покращити самооцінку в контексті самоефективності прийняття кар'єрних рішень, наукова література пропонує втручання, зосереджені на розвитку самосвідомості та рефлексії. Такі методи, як керовані візуалізації та ведення журналу, можуть допомогти людям глибоко вивчити свої навички, цінності та інтереси [12]. Підходи, засновані на сильних сторонах, заохочують ідентифікацію та застосування особистих сильних сторін у плануванні кар'єри, також є ефективними [9]. Крім того, включення сеансів зворотного зв'язку, коли люди отримують конструктивний відгук про свої навички та вміння від однолітків або наставників, може ще більше підвищити точну самооцінку [6].

Стратегії інтервенцій направлені на збільшення самоефективності в професійній інформації. Щоб збільшити інформацію про професійну діяльність у контексті самоефективності прийняття кар'єрних рішень, у науковій літературі пропонуються такі стратегії, як інформаційні інтерв'ю, під час яких люди спілкуються з професіоналами у сферах своїх інтересів, щоб отримати уявлення про різні професії [12]. Практикуми або семінари з вивчення кар'єри, наголошуючи на дослідницьких навичках для збору

детальної інформації про професійну діяльність, також є корисними [8]. Крім того, використання онлайн-ресурсів кар'єри та баз даних може надати вичерпну та актуальну інформацію про широкий спектр кар'єр, сприяючи прийняттю обґрунтованих рішень [4].

Стратегії інтервенцій направлені на збільшення самоефективності в виборі мети. Для підвищення ефективності вибору цілей у прийнятті кар'єрних рішень у літературі пропонується використовувати методи, які допомагають прояснити та визначити пріоритети кар'єрних цілей. Такі методи, як семінари з визначення цілей, які використовують критерії SMART (конкретні, вимірні, досяжні, релевантні, обмежені у часі), допомагають людям сформулювати чіткі та досяжні цілі кар'єри [10]. Заохочення до вивчення особистих цінностей та інтересів може узгодити кар'єрні цілі з особистими прагненнями [2]. Крім того, участь у програмах наставництва забезпечує керівництво та зворотній зв'язок, сприяючи більш інформованому та впевненому вибору цілей [7].

Стратегії інтервенцій направлені на збільшення самоефективності в плануванні. Щоб підвищити здатність планувати самоефективність прийняття кар'єрних рішень, наукова література пропонує реалізацію структурованих сесій планування, які направляють людей через процес встановлення детальних, покрокових планів дій для досягнення своїх кар'єрних цілей [13]. Наголошення на розробці практичних, обмежених у часі стратегій для досягнення цілей кар'єри та використання ресурсів, таких як семінари з розвитку кар'єри, може значно покращити навички планування. Крім того, навчання методам управління часом і пріоритезації може допомогти людям ефективно розподіляти свої зусилля та ресурси на досягнення кар'єрних прагнень [14].

Стратегії інтервенцій направлені на збільшення самоефективності вирішенні проблем. Щоб покращити навички вирішення проблем у процесі прийняття кар'єрних рішень, література пропонує розвивати аналітичне мислення та адаптивні стратегії вирішення проблем. Корисними є тренінги, спрямовані на виявлення проблем, пов'язаних з кар'єрою, створення альтернативних рішень, оцінку цих альтернатив і прийняття обґрунтованих рішень. Такі методи, як мозковий штурм, рольові ігри та тематичні дослідження, можуть імітувати реальні кар'єрні виклики та заохочувати до творчого вирішення проблем. Крім того, навчання методам когнітивної реструктуризації, щоб кинути виклик і змінити некорисні моделі мислення, може покращити вирішення проблем під час стресу, що призведе до більш ефективних результатів прийняття кар'єрних рішень [11, 5].

Висновки. На основі всебічного аналізу наукової літератури, присвяченої самоефективності у прийнятті кар'єрних рішень, ми визначили

низку стратегій інтервенцій, спрямованих на збільшення самоєфективності в різних аспектах: самооцінка, професійна інформація, вибір мети, планування та вирішення проблем. Ці стратегії демонструють потужний потенціал для підвищення здатності осіб ефективно керувати своїм кар'єрним розвитком, що в свою чергу може сприяти їх загальному професійному задоволенню та успіху.

Втручання, зосереджені на розвитку самосвідомості та рефлексії, зокрема методи, як і кероване зображення та ведення журналу, виявилися ефективними у покращенні самооцінки. Це підкреслює важливість глибокого розуміння власних навичок, цінностей та інтересів у процесі прийняття кар'єрних рішень. Акцент на сильних сторонах та отримання конструктивного зворотного зв'язку від однолітків або наставників може додатково підвищити точність самооцінки особистості.

Стратегії, що забезпечують збільшення доступу до професійної інформації через інформаційні інтерв'ю, практикуми та використання онлайн-ресурсів, відіграють ключову роль у зміцненні самоєфективності людей. Ці підходи сприяють прийняттю обґрунтованих рішень, базованих на актуальній та вичерпній інформації про різноманітні кар'єрні шляхи.

Методи вибору цілей та розробки структурованих планів дій, зокрема використання критеріїв SMART та програм наставництва, підкреслюють важливість чіткого визначення кар'єрних амбіцій та використання практичних стратегій для їх досягнення. Це допомагає особам підвищити впевненість у своїх здібностях до планування та виконання кар'єрних задумів.

Стратегії вирішення проблем, включаючи аналітичне мислення та адаптивні стратегії, є критично важливими для ефективного управління кар'єрними викликами. Тренінги, які розвивають навички ідентифікації проблем, генерації альтернатив та прийняття рішень, виявилися корисними для підвищення самоєфективності в контексті вирішення проблем.

Загалом, результати цього дослідження підтверджують, що інтервенції, засновані на самоєфективності, можуть значно впливати на успішне прийняття кар'єрних рішень. Це відкриває нові перспективи для розробки більш цілеспрямованих та ефективних програм кар'єрного консалтингу, спрямованих на зміцнення самоєфективності осіб у різних аспектах їхнього професійного розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні впливу цифрових технологій на самоєфективність, а також розробці онлайн-програм та мобільних додатків для самооцінки та планування кар'єри. Також важливим є вивчення крос-культурних аспектів самоєфективності в прийнятті кар'єрних рішень, що дозволить адаптувати інтервенційні програми до потреб осіб різних культурних контекстів.

Література:

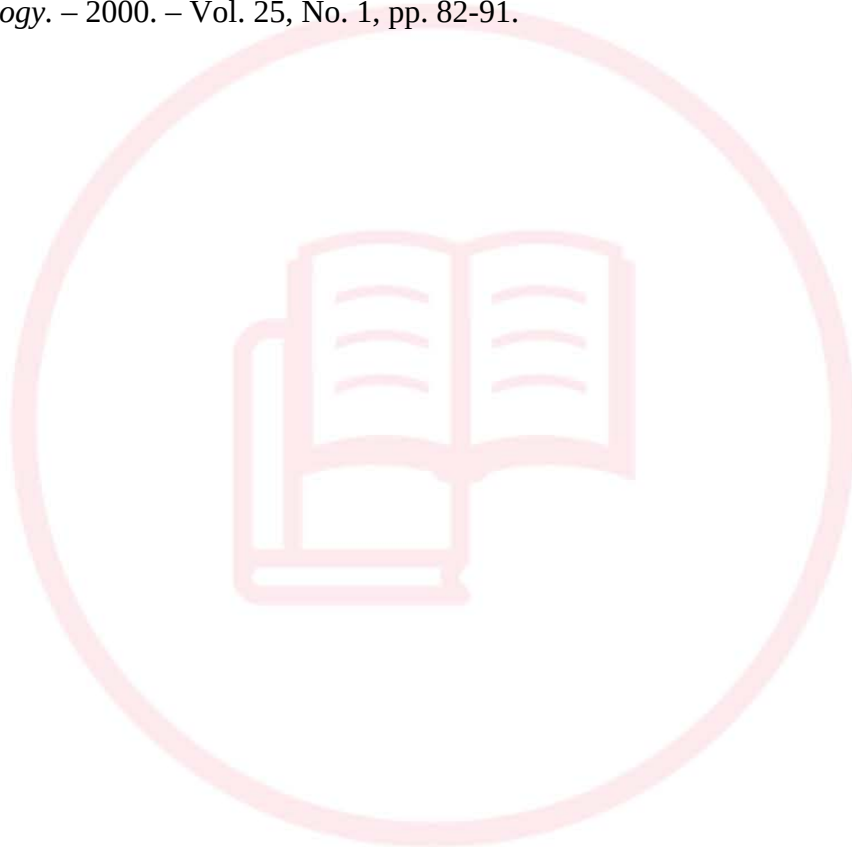
1. Bandura A. Social foundations of thought and action. – *Englewood Cliffs, NJ*, 1986. – pp. 23-28.
2. Brown D. (Ed.). Career choice and development. – *John Wiley & Sons*, 2002.
3. Brown S.D., Lent R.W., Gore Jr P.A. Self-rated abilities and self-efficacy beliefs: Are they empirically distinct? // *Journal of Career Assessment*. – 2000. – Vol. 8, No. 3, pp. 223-235.
4. Brown S.D., Ryan Krane N.E. Four (or five) sessions and a cloud of dust: Old assumptions and new observations about career counseling. // In: Brown S.D., Lent R.W. (Eds.), *Handbook of Counseling Psychology*. 3rd ed. – New York: Wiley, 2000. – pp. 740–766.
5. Heppner P.P., Petersen C.H. The development and implications of a personal problem-solving inventory. // *Journal of Counseling Psychology*. – 1982. – Vol. 29, No. 1, pp. 66.
6. Higgins E.T. Making a good decision: value from fit. // *American Psychologist*. – 2000. – Vol. 55, No. 11, pp. 1217.
7. Kram K.E. Improving the mentoring process. // *Training & Development Journal*. – 1985.
8. Lent R.W., Brown S.D., Hackett G. Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1994. – Vol. 45, No. 1, pp. 79-122.
9. Linley P.A., Harrington S. Playing to your strengths. // *The Psychologist*. – 2006.
10. Locke E.A., Latham G.P. Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. // *American Psychologist*. – 2002. – Vol. 57, No. 9, pp. 705.
11. Nezu A.M., Nezu C.M., D'zurilla T.J. Solving life's problems. – New York, US: Guilford Press, 2007.
12. Savickas M.L. The theory and practice of career construction. // In: *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. – 2005. – Vol. 1, pp. 42-70.
13. Taylor K.M., Betz N.E. Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1983. – Vol. 22, No. 1, pp. 63-81.
14. Zimmerman B.J. Self-efficacy: An essential motive to learn. // *Contemporary Educational Psychology*. – 2000. – Vol. 25, No. 1, pp. 82-91.

References:

1. Bandura A. Social foundations of thought and action. – *Englewood Cliffs, NJ*, 1986. – pp. 23-28.
2. Brown D. (Ed.). Career choice and development. – *John Wiley & Sons*, 2002.
3. Brown S.D., Lent R.W., Gore Jr P.A. Self-rated abilities and self-efficacy beliefs: Are they empirically distinct? // *Journal of Career Assessment*. – 2000. – Vol. 8, No. 3, pp. 223-235.
4. Brown S.D., Ryan Krane N.E. Four (or five) sessions and a cloud of dust: Old assumptions and new observations about career counseling. // In: Brown S.D., Lent R.W. (Eds.), *Handbook of Counseling Psychology*. 3rd ed. – New York: Wiley, 2000. – pp. 740–766.
5. Heppner P.P., Petersen C.H. The development and implications of a personal problem-solving inventory. // *Journal of Counseling Psychology*. – 1982. – Vol. 29, No. 1, pp. 66.
6. Higgins E.T. Making a good decision: value from fit. // *American Psychologist*. – 2000. – Vol. 55, No. 11, pp. 1217.
7. Kram K.E. Improving the mentoring process. // *Training & Development Journal*. – 1985.
8. Lent R.W., Brown S.D., Hackett G. Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1994. – Vol. 45, No. 1, pp. 79-122.

9. Linley P.A., Harrington S. Playing to your strengths. // *The Psychologist*. – 2006.
10. Locke E.A., Latham G.P. Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. // *American Psychologist*. – 2002. – Vol. 57, No. 9, pp. 705.
11. Nezu A.M., Nezu C.M., D'zurilla T.J. Solving life's problems. – New York, US: Guilford Press, 2007.
12. Savickas M.L. The theory and practice of career construction. // In: *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. – 2005. – Vol. 1, pp. 42-70.
13. Taylor K.M., Betz N.E. Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1983. – Vol. 22, No. 1, pp. 63-81.
14. Zimmerman B.J. Self-efficacy: An essential motive to learn. // *Contemporary Educational Psychology*. – 2000. – Vol. 25, No. 1, pp. 82-91.

СЕРІЯ «Політичне управління»

УДК 32.172

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3\(45\)-1327-1337](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-1327-1337)

Негулевський Ігор Петрович, здобувач ступеня доктора філософії з політології кафедри парламентаризму, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01601, тел.: (050) 383-45-68, <https://orcid.org/0000-0002-6741-3083>

ПРЕДСТАВНИЦЬКЕ ЛІДЕРСТВО У ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто сутність представницького лідерства як складової політичного лідерства і політико-управлінської діяльності, в якій особи, обрані на міжнаціональних, загальнонаціональних чи місцевих виборах, демонструють високий рівень моральної, політичної, юридичної, соціальної, професійної, компетенційної та іншого виду відповідальності.

З'ясовано, що політичні лідери виступають суб'єктами політичного лідерства і конкретизують своєю діяльністю політики та стратегії в державі і світі. Їм притаманна власна політична програма, яка відповідає інтересам більшості суспільства, особливі особисті якості, управлінська й комунікативна компетентність у створенні ефективної системи політичного керівництва.

Встановлено, що представницьке лідерство проявляється у діяльності політико-управлінських лідерів у відповідній системі цінностей, що мотивує їх до участі у розв'язанні складних політико-управлінських процесів на рівні громад (місцевий рівень), громадянського суспільства (державний рівень), соціуму – (міжнародний рівень).

Визначено, що політичний лідер – це особа, яка формує політичний простір, в якому лідерство є пріоритетною якістю. У державному секторі, як правило, - це керівник органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, посада якого віднесена до політичної; у публічному секторі - це керівник політичної організації (парламент, партія) та деякі її члени.

Класифіковано типи лідерства у сфері публічного управління – управлінський і представницький, які відрізняються одне від одного за видами відповідальності, типами і проявами лідерства, функціональними обов'язками, способами професійної підготовки.

Визначено, що політична освіта є ресурсним механізмом, який забезпечує умови для формування представницького лідерства і сприяє утвердженню демократичних цінностей в державі та світі.

Ключові слова: політичний лідер, політичне лідерство, представницьке лідерство, політична еліта, відповідальність, політична освіта, політико-управлінський процес, політико-управлінська діяльність, демократичні цінності, представницькі органи влади, парламентар.

Negulevskyi Igor Petrovich, candidate for the degree of Doctor of Philosophy in Political Science of the Department of Parliamentarism, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University of Kyiv, St. Volodymyrska, 64, Kyiv, 01601, тел.: (050) 383-45-68, <https://orcid.org/0000-0002-6741-3083>

REPRESENTATIVE LEADERSHIP IN POLITICAL AND ADMINISTRATIVE ACTIVITIES

Abstract. The article examines the essence of representative leadership as a component of political leadership and political and administrative activities in which individuals, national or local elections demonstrate a high level of moral, political, legal, social, professional, competent and other types of responsibility.

It was found that political leaders act as subjects of political leadership and specify policies and strategies in the state and the world through their activities. They have their own political program that meets the interests of the majority of society, special personal qualities, communicative competence in creating an effective system of political leadership.

It has been established that representative leadership is manifested in political leaders in the appropriate system of values, which motivates them to participate in solving complex political and administrative processes at the level of communities (local level), civil society (state level), society - (international level).

Defined that a political leader is a person who forms a political space in which leadership is a priority quality. In the public sector, as a rule, this is the head of a state authority or a local self-government body, whose position is classified as political; in the public sector - this is the head of a political organization (parliament, party) and some of its members.

Types of leadership in the field of public administration are classified - managerial and representative, which differ from each other in terms of types of responsibility, types and manifestations of leadership, functional duties, methods of professional training.

It was found that political education is a resource mechanism that provides conditions for the formation of representative leadership and promotes the establishment of democratic values in the state and the world.

Key words: political leader, political leadership, representative leadership, political elite, responsibility, political education, political-management process, political and administrative activities, democratic values, representative authorities, parliamentarian.

Постановка проблеми. Вибір євроінтеграційного та євроатлантичного розвитку України передбачає вирішення проблем суспільства щодо представницького лідерства та його ролі в політико-управлінському процесі, зокрема в системі представницької влади, яка включає міжпарламентські, парламентські, місцеві ради, що формуються шляхом проведення міжнаціональних, загальнонаціональних чи місцевих виборів.

Ефективність роботи представницьких органів влади залежить від умов, створених для появи політичних лідерів, здатних бути відповідальними при ухваленні політико-управлінських рішень. Йдеться, як про зміну загальних умов, так і про впровадження механізмів прискорення оновлення політичних лідерів в умовах глобалізації та воєнних конфліктів у світі і в Україні, зокрема.

Для України важливим постає розкриття сутності представницького лідерства як феномену політико-управлінських процесів, яке сприяє не лише прийняттю консолідованих (узгоджених) рішень, а й визнає соціальне партнерство суспільною цінністю.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Основам представницького лідерства присвячено праці західних учених різних періодів - Г. Алмонда, Ж. Блонделя, М. Вебера, Р.-А. Даля, Р. Дафта, Д. Істона, С. Ліпсета, Н. Макіавеллі, Г. Моски, Ф. Ніцше, Т. Парсонса, К. Поппера, Г. Райта, Р. Такера, М. Херман, З. Фрейда та ін. В українському просторі важливими є праці В. Винниченка, Д. Донцова, М. Драгоманова, В. Липинського, О. Субтельного та ін.

У сучасній Україні теорію представницького лідерства розкривають у своїх працях В.Гошовська, Л.Даниленко, І.Дудко, Б. Кухта, А. Ліпенцев, А. Пахарев, Л.Пашко, І.Рейтерович, Ф. Рудич, В. Томахів, О. Якубовський та ін.

У монографії «Представницька влада у державотворчому процесі України» за редакцією української вченої В.Гошовської [8] розкрито, зокрема, ціннісний вимір представницької влади в аспекті лідерства в публічно-управлінській діяльності; у посібнику «Елітознавство» [2] цією ж групою українських науковців, членів Наукової школи вітчизняного парламентаризму, під редакцією В.Гошовської – розкрито сутність політичної еліти й сучасні тренди її розвитку в глобалізованому світі.

Попри різноманітний характер сучасних публікацій в Україні із проблем представницького лідерства науковці, як правило, досліджують теоретичні аспекти формування політичної еліти та лідерства, залишаючи поза увагою

проблемні питання, пов'язані з феноменом політичного лідерства як стратегічного ресурсу політології і публічного управління в умовах демократизації політичної системи, а також питання представницького лідерства в суспільно-політичних процесах, що формується в сучасному демократичному світі.

Нині, коли Україна знаходиться у війні з РФ, саме від політичних лідерів залежить її майбутнє, і зокрема від лідерів представницьких органів влади, які формуються шляхом міжнаціональних, загальнонаціональних, місцевих виборів. Тому дослідження проблем формування представницького лідерства, його ролі в політико-управлінському процесі є вкрай актуальним для українського суспільства.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності представницького лідерства у політико – управлінській діяльності, що сприяє розвитку відповідальності політичних лідерів та реалізується у сучасній системі політичної освіти.

Методологія і завдання дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема спостереження за діяльністю народних депутатів України IX скликання під час виконання власних посадових повноважень; системний підхід до аналізу сутності представницького лідерства у політико-управлінській діяльності; метод прогнозування щодо виявлення тенденцій розвитку представницького лідерства; метод аналізу і синтезу наукових джерел щодо уточнення дефініції «лідерство», «представницьке лідерство», «політична еліта», «політико-управлінська діяльність».

Виклад основного матеріалу. Сутність представницького лідерства полягає в тому, що це є один із різновидів політичного лідерства, який має формальний і неформальний прояви.

Формальний прояв політичного лідерства пов'язаний із керівною посадою в органі публічної влади, зокрема у парламенті, уряді, політичній партії; неформальний - в особистих якостях людини, її здатності виконувати роль лідера у громадсько-політичних об'єднаннях [1] та бути головним суб'єктом трансформаційних змін у державі і суспільстві [5], тобто, представляти політико-управлінську еліту.

Політичний лідер – це особа, яка формує політичний простір, в якому лідерство є пріоритетною якістю. У державному секторі - це керівник органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, посада якого віднесена до політичної; у публічному секторі - це керівник політичної організації (парламент, партія) та деякі, особливо яскраві, її члени.

В Україні, з прийняттям Закону «Про державну службу» [11] у 2015 році, політичний керівник в органі державного управління призначається на посаду

за конкурсом і виконує власні повноваження, за які несе юридичну та компетенційну (фахово-посадову) відповідальність, тоді як в органі публічного управління на політичну посаду призначають лише після виборів (загальнонаціональних, місцевих), і тому відповідальність такої посадової особи є більш значимою і характеризується, як соціальна, моральна, юридична, компетенційна та інша відповідальність (див. : рис.1).

Звідси – два типи лідерства у публічній сфері – управлінський і представницький, які, на наш погляд, як це продемонстровано на рис.1, суттєво відрізняються між собою, як за видами відповідальності, так і за:

- типами і проявами лідерства;
- функціональними обов'язками;
- способами професійної підготовки.

В управлінському секторі важливо оволодіти управлінською компетентністю, яка включає сукупність різноманітних знань і вмінь зі сфери менеджменту, зокрема базовими функціями управління, такими як мотивація, прийняття рішення, планування, організація, коригування, регулювання, облік, контроль.

політичний лідер	
у державному секторі	у публічному секторі
- особа, призначена на посаду за конкурсом	- особа, обрана електоратом під час виборів (загальнонаціональних, місцевих)
<i>види відповідальності:</i>	
юридична, компетенційна (посадова)	моральна, соціальна, юридична, компетенційна (посадова)
<i>типи лідерства:</i>	
управлінський	представницький
<i>прояви лідерства:</i>	
в управлінській компетентності	в управлінській та комунікативній компетентності
<i>формування лідерства у системі політичної освіти за програмами:</i>	
з менеджменту	з парламентаризму у системі публічного управління, з менеджменту

Джерело: складено автором.

Рис.1. Політичний лідер: сутність, структура, особливості.

У публічному секторі – це знання з публічного управління та політичного менеджменту, які потребують розуміння системи публічного

управління в цілому і керівництва суспільно-політичними й політико-управлінськими процесами, зокрема, до яких віднесені загальнонаціональні та місцеві вибори, участь у формуванні й реалізації публічної політики держави, регіону, галузі, політичної організації.

Тому особливе значення мають знання, окрім базових управлінських функцій, ще й функцій політичного менеджменту, таких як :

- комунікативна, коли політичний лідер виступає колективним організатором і забезпечує ефекту, в основному, безконфліктну, міжособистісну взаємодію;
- трансформаційна - забезпечує революції чи еволюції для втілення у життя головної мети політичної партії, яку представляє;
- адаптивна – пристосовується до реалій сьогодення, демонструє гнучкість мислення.

У публічному секторі політичне лідерство проявляється по-іншому, як *представницький тип*, «за якого одна, а іноді кілька осіб беруть на себе і виконують роль глави, керівника, провідника певної соціальної групи, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства загалом» [4, с.73].

Такий тип політичного лідерства є складним соціокультурним явищем, яке впливає на встановлення відносин між суспільством та їхніми «кращими» представниками, які, за висловом Макса Вебера, є «легітимними», не лише тому, «що наділені офіційними повноваженнями, а й тому, що мають особливі якості і є моральними авторитетами» [3, с. 145 - 150].

У свою чергу, Макс Вебер запропонував систематизовану концепцію політичного лідерства в умовах функціонування держави і передбачив появу категорії професійних політиків, яких потрібно готувати до такого виду діяльності.

Як зазначають вітчизняні науковці, у сучасній системі політичної освіти України така підготовка ведеться недостатньо. Хоча, слід зазначити, що, починаючи з 2008 року, системно працює в нашій державі єдина кафедра парламентаризму, яка забезпечує підготовку магістрів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» для формування у майбутніх політичних лідерів демократичних цінностей і забезпечення демократичного розвитку держави [12].

Політична освіта має два основних завдання, які полягають у :

- *досягненні розуміння* громадянами головних ідей і принципів демократії та здатності самостійно діяти для захисту власних прав та інтересів;
- *засвоєнні* громадянами знань про їх права, свободи, відповідальності та механізми їх здійснення [10].

Цьому сприяє набуття більшістю громадян держави не лише управлінської, а й комунікативної компетентності, яка є однією з базових характе-

ристик професійної компетентності і професійної підготовки фахівців будь якої спеціальності. Вона включає перелік відповідних знань, умінь, навичок ведення діалогу, суперечки, переговорів тощо, що є особливо важливими у політико-управлінських процесах, і суттєво впливає на рівень довіри суспільства до представницької влади.

За даними опитування «Громадяни і парламент: довіра, взаємодія та відкритість в умовах воєнного стану» у 2023 році встановлено, що «56% українців практично довіряють українському парламенту (Верховній Раді України) як інституції, 11% – не довіряють; найвищий рівень довіри серед молоді 18-24 років (89%), переважна більшість яких вважає процеси в Парламенті прозорими. Загалом 40% респондентів вважають роботу парламенту прозорою» [7].

При цьому «17% респондентів не змогли назвати функції парламенту; лише 39% українців знають прізвище народного депутата України, обраного в їхньому окрузі; рівень обізнаності вищий у селах (46%), найнижчий – у великих містах (26%). Серед респондентів - внутрішньо переміщених осіб - знали прізвище народного депутата від округу лише 9%» [7].

Ці дані свідчать про те, що політична освіта в цілому в державі знаходиться не на належному рівні і потребує вдосконалення. Це підтверджують і результати досліджень інших вітчизняних науковців, зокрема, які стверджують, що: більше 90% експертів згодні з тим, що низький рівень політичної освіти громадян України є перешкодою для успішного розвитку країни та суспільства; більше 50 % - підтримали ідею створення системи політичної освіти, яка охоплювала б усі складові системи освіти, включно з освітою дорослих, а також Збройні Сили та інші силові структури. [10].

Тому, майбутня система політичної освіти України має охопити всі складові освіти (дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту, освіту дорослих), Збройні Сили та інші силові структури. І, відповідно, її зміст має бути включений до освітніх програм закладів освіти всіх типів [6].

У цих освітніх програмах, сформованих на компетентній основі, має бути включений комплекс інтегрованих знань не лише з політології, а й з інших галузей знань - права, публічного управління, психології, філософії, філології тощо. Це сприятиме формуванню, зокрема у магістрів вищого рівня мислення, який сприятиме забезпеченню їм успішного вирішення професійних завдань не лише на репродуктивному чи раціональному рівнях діяльності, а й на творчому, конструкторському, інноваційному, які передбачають набуття здатності моделювати нові системи, технології, механізми, інструменти в різних сферах життя людини, зокрема й політичній.

Серед таких навичок, якими має оволодіти магістр у будь якій сфері наукових знань, є *навичка політичного і, зокрема представницького,*

лідерства, яка є особливо важливою в умовах війни з РФ і завершення системних реформ в Україні. Така навичка включає три складові – зміну поведінки, зміну ціннісних орієнтацій, визнання і дотримання міжнародних стандартів якості [5].

Зміна поведінки має відбуватись у напрямі підвищення рівня відповідальності всіх типів - юридичної, правової, соціальної, компетенційної, моральної тощо; зміна ціннісних орієнтацій – у напрямі європейських цінностей щодо дотримання і захисту демократії і свободи слова; дотримання міжнародних стандартів якості – шляхом оволодіння ними і системного застосування у повсякденній практиці.

Представницьке лідерство - важливий чинник стабільного і динамічного розвитку політичних систем. Воно здійснює помітний вплив на всі політичні структури і політичні процеси суспільства.

Політичний лідер бере активну участь у визначенні стратегічних цілей і завдань розвитку політичної системи, у виборі засобів і методів їх досягнення. Залежно від того, настільки його політичні програми і дії збігаються з об'єктивними суспільними потребами, політичний лідер може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток держави.

Для формування представницького лідерства важливим є врахування таких факторів, як: основні політичні переконання політичного лідера; політичний стиль; мотиви політичного лідерства в цілому; реакція політичного лідера на тиск і стрес; обставини, завдяки яким лідер вперше опинився на керівній посаді; попередній політичний досвід лідера; політичний клімат, в якому представницький лідер розпочинав власну діяльність.

Вважаємо, що наявність освітньо-професійної програми «Парламентаризм та парламентська діяльність», яка діє в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, є суттєвим кроком уперед до реалізації взятого Україною курсу на демократію та європейські стандарти життя, на визнання цінностей парламентсько-президентської форми правління.

Нині, особливу роль відіграє особистісна трансформація політичного лідерства, яка набула європейському вектору реформ й активізувалась у відносинах Україна-ЄС-НАТО. Це потребує підвищення рівня інституціоналізації лідерів, їх суб'єктності у здійсненні модернізаційних перетворень, які можуть сприяти оновленню кадрового потенціалу нашої країни, забезпечити умови для формування режиму партнерської співпраці з громадянським суспільством та бізнес-структурами, оптимізувати практики комунікації із громадянським суспільством та ініціювати національні проекти модернізації нашої держави, що відображенні у програмі повоєнного відновлення України до 2032 року.

У цьому плані важливе місце відводиться особистісній трансформації політичного лідерства, в результаті якої утверджуватимуться нові традиції у діяльності політичних лідерів і політичних інституцій (політичних партій, парламенту, уряду), зокрема, такі як:

- руйнування старих правил і норм соціальної взаємодії всередині політичних організацій і назовні, що ґрунтуються не на ситуативних рішеннях, а на нормативно визначених актах (домовленостях, угодах тощо);
- встановлення норм відповідальності політичних лідерів у процесі виконання власних повноважень, що закріплюються у нормативних актах;
- системне оприлюднення досвіду діяльності політичних лідерів у засобах масової комунікації;
- нормативне врегулювання прозорості і підзвітності у діяльності політичних лідерів;
- проведення системного моніторингу суспільних інтересів громадян держави.

Також звертаємо увагу і на інші види політичної трансформації політичного лідерства, такі як структурна і соціальна трансформація.

Структурна включає встановленням відповідальної морально-етичної поведінки внаслідок переходу суб'єктів публічної влади до ринкового способу публічного управління, в якому соціальне партнерство є однією з цінностей політичного лідерства, що ґрунтується на інституціональному науковому підході; соціальна - реалізацією засад управління якістю внаслідок формування чітких і зрозумілих політичних платформ політичних партій шляхом використання міжнародних індексів соціального розвитку, соціального капіталу, згуртованості та примирення, рівня довіри суспільства та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що ґрунтуються на індикативному науковому підході.

Ці трансформації мають відбуватися в сучасному політичному й управлінському середовищі в нашій державі і сприяти її модернізації в усіх галузях.

Висновки. В Україні має бути сформована така система політичної освіти, яка забезпечить розвиток демократичного типу представницького лідерства у політично активних громадян. Її зміст має бути інтегрованим, на кшталт освітньо-професійної програми «Парламентаризм і парламентська діяльність» спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», яка з 2009 по 2021 роки викладалась у НАДУ при Президентові України, а нині – в КНУ імені Тараса Шевченка й успішно впроваджується в інші ЗВО України і Стандарт вищої освіти України.

В її основі лежить компетентна рамка політико-управлінського лідерства, визнана в світі, яка ґрунтується на поведінковому й аксіологічному

підходах і включає знання про: сутність управління в державі на засадах представницької демократії; практичний вимір представницької демократії; досягнення результатів шляхом оволодіння навичками правильної (консенсусної) комунікації; оволодіння технологією парламентської діяльності.

Література:

1. Головатий М. Ф. Політична психологія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. К.: МАУП, 2006. 400 с.
2. Елітознавство: підручник / кол. автор.; за ред. В.А. Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 220 с.
3. Елітознавство : підручник. За заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2013. 268 с.
4. Кухта Б. Л. Політологія (історія і теорія політичної науки) [Текст]: курс лекцій / Кухта Борис, Красівський Орест, Ліпенцев Андрій. Львів : Кальварія, 2004. 272 с.
5. Негулевський І.П. Тенденції трансформації політичного лідерства в сучасній Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 221 - 230. (Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща). URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>)
6. Негулевський І.П. Політична освіта в Україні як чинник формування демократичної держави та демократичного типу політичної культури. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія /авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 111-132. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата»
7. Опитування “Громадяни і парламент: довіра, взаємодія та відкритість в умовах воєнного стану”. URL: <https://iri.org.ua/survey/opytuvannya-hromadyany-i-parlament-dovira-vzayemodiya-ta-vidkrytist-v-umovakh-voennyho>
8. Представницька влада у державотворчому процесі України: монографія / В.А.Гошовська, В.С.Куйбіда [та ін.]. – К. : НАДУ, 2018. – 398 с. – Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія “Бібліотека народного депутата”.
9. Політичне лідерство: навч. посіб. / авт. кол.; за заг. ред. В. А. Гошовської, Л. А. Пашко. К.: НАДУ, 2013. 300 с.
10. Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. К., 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf
11. Про державну службу: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
12. Valentyna Goshovska, Lydiia Danylenko, Iryna Dudko, Liliia Makarenko, Nadiia Maksimentseva (2021). - Formation of political leaders in countries of democratic transit: experience for Ukraine. *Laplace em Revista*, № 1-2, January - April 2021 pp. 322- 446. URL: <https://laplaceemrevista.editorialaar.com/index.php/lpg1/article/view/754>

References:

1. Golovaty M.F. (2006). *Politychna psykholohiia: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakladiv* [Political psychology: handy. for students visch. navch. Mortgages]. Kiev: MAUP. (in Ukraine)
2. *Elitoznavstvo : pidruchnyk* [Elitoknowledge: podruchnik] (2021) / kol. avtor.; za red. V. A. Hoshovskoi, L. H. Komakhy. 2-e vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Vyd-vo «Tsentr uchbovoi literatury». (in Ukraine)

3. Elitoznavstvo : pidruchnyk [Elitoknowledge: podruchnik] (2013) / za zah. red. V. A. Hoshovskoi. Kyiv : NADU. (in Ukraine)
4. Kukhta B. L., Krasivskyi O., Lipentsev A. (2004). Politolohiia (istoriia i teoriia politychnoi nauky) : kurs leksii [Political science (history and theory of political science): course of lectures]. Lviv : Kalvariia, (in Ukraine)
5. Nehulevskyi I. P. (2021). Tendentsii transformatsii politychnoho liderstva v suchasni Ukraini [Trends in the transformation of political leadership in modern Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politologichni studii*, 35, 221–230. URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua> (in Ukraine)
6. Nehulevskyi I.P. (2021). Politychna osvita v Ukraini yak chynnyk formuvannia demokratychnoi derzhavy ta demokratychnoho typu politychnoi kultury, u Politychna kultura v zabezpechenni yednosti ta konsolidatsii ukrainskoho suspilstva : monohrafiia [Political culture in secure unity and consolidation of the Ukrainian marriage: monograph] / avt. kol.: V. A. Hoshovska ta in.; za red. V. A. Hoshovskoi. Kyiv : NADU. Naukova shkola vitchyznianoho parlamentaryzmu. Seriiia «Biblioteka narodnoho deputata» (in Ukraine)
7. *Hromadiany i parlament: dovira, vzaiemodiia ta vidkrytist v umovakh voiennoho stanu* [Communities and parliament: trust, mutuality and openness in the minds of the military camp]. URL: <https://iri.org.ua/survey/opytuvannya-hromadyany-i-parlament-dovira-vzayemodiya-ta-vidkrytist-v-umovakh-voyennoho> (data zvernennia: 05.02.2024). (in Ukraine)
8. *Predstavnytska vlada u derzhavotvorchomu protsesi Ukrainy* [Representative power in the power-creating process of Ukraine] (2018) / V. A. Hoshovska, V. S. Kuibida ta in. Kyiv : NADU. Naukova shkola vitchyznianoho parlamentaryzmu. Seriiia «Biblioteka narodnoho deputata». (in Ukraine)
9. *Politychne liderstvo* [Political leadership] (2013) / za zah. red. V. A. Hoshovskoi, L. A. Pashko. Kyiv : NADU. (in Ukraine)
10. *Politychna osvita v Ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia* [Political awareness in Ukraine: the state and prospects for improvement]. 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf (data zvernennia: 05.02.2024). (in Ukraine)
11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy № 89-VIII vid 10.12.2015 roku [About sovereign service: Law of Ukraine No. 89-VIII dated December 10, 2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (data zvernennia: 05.02.2024). (in Ukraine)
12. Valentyna Goshovska, Lydiia Danylenko, Iryna Dudko, Liliia Makarenko, Nadiia Maksimentseva. (2021). [Formation of political leaders in countries of democratic transit: experience for Ukraine], 1-2, 322–446. URL: <https://laplageemrevista.editorialaar.com/index.php/lpg1/article/view/754> (data zvernennia: 05.02.2024). (in English)

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 3(45) 2024

Видавець: Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.